Biblioteca Municipală
B.P. HASDEU
calea ta spre cunoaștere!

Iurie Colesnic

Chișinăul și chișinăuienii

ULYSSE

Chișinău
2012

Biblioteca Municipală
B.P. HASDEU
calea ta spre cunoaștere!

135 ani

CZU 94(478-25)
C 62

Autor: Iurie Colesnic
Prefață: dr. L. Kulikovski
Lectori: Vlad Pohilă, Valeriu Rață
Coperta: Brândușa Kolesnik
Machetarea: Valeriu Rusnac
Preprocesare: Dana Paiu

www.hasdeu.md
municipala@hasdeu.md

© Text, foto: Iurie Colesnic
© Prefață: dr. Lidia Kulikovski
© Coperta: Brândușa Kolesnik
© Editura ULYSSE

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Colesnic, Iurie.
Chișinăul și chișinăuienii / Iurie Colesnic ; pref.: L. Kulikovski ; Bibl. Municipală „B.P. Hasdeu". – Ch. : S.n., 2012 (Tip. „Elena-V.I."). – 600 p.
100 ex.
ISBN 978-9975-4432-0-3.
94(478-25)
C 62

UN ORAȘ AL OAMENILOR, UN ORAȘ PENTRU OAMENI

De la prima sa atestare documentară și până la ultima săpătură arheologică, Chișinăul ne convinge că a fost un oraș al oamenilor.

Indiferent ce preocupări ar fi avut, meșteșugari aplecaţi asupra roatei olarului sau ostași îndârjiţi să-și apere vatra până la ultima suflare, ei au ţinut la acest loc frumos și pitoresc.

Străinii care au trecut prin aceste meleaguri, nici ei n-au rămas indiferenţi la fascinantul peisaj. Unii au apreciat bisericile ce se înălţau semeţ, alţii ulicioarele strâmbe, întortocheate special ca în ele să se piardă mai ușor năvălitorii sau cei care veneau cu gânduri negre asupra acestui oraș. Dar toţi cei care au trecut de-a lungul secolelor pe aici au remarcat unanim un singur fenomen distinct – oamenii.

Harnici, preocupaţi parcă de treburile lor, ei au reușit de-a lungul timpului să edifice un oraș foarte elegant, un oraș cu pretenţii europene și cu aer parizian. Amintiţi-vă cum se numeau hotelurile acestui oraș: „Suisse", „Londra", „Naţional", „Bristol", „Peterhof" ș.a.

Iar bisericile lui erau ortodoxe și protestante, catolice și armenești, grecești și evreiești și toţi se împăcau, și toţi se înțelegeau, și toţi aveau un singur scop – ca orașul lor să fie cât mai deosebit.

În cartea întâi din acest ciclu, care poate fi numit *Orașul meu*, intitulată *Chișinăul din amintire* a fost scris mai mult despre edificii și mai puţin despre locuitorii urbei. În prezentul volum – *Chișinăul și chișinăuienii* – situaţia s-a schimbat și prioritate au cei care au locuit, locuiesc ori chiar vor locui în această capitală.

S-a întâmplat așa că azi nu mai avem cetatea Chișinăului de odinioară, situată pe colina Râșcani, au dispărut mai multe biserici și sinagogi, au dispărut sau sunt pe cale de dispariţie cimitire și monumente, dar un singur factor rămâne constant – oamenii care vor să vadă Chișinăul ca cel mai frumos oraș din lume.

De aceea, considerăm că e mare povara care și-o asumă contemporanii noștri, să păstreze ce au moștenit, dar și să edifice un oraș al viitorului.

Un oraș nu al clădirilor, nu al internetului, nu al restaurantelor și barurilor, ci un oraș al oamenilor și un oraș pentru oameni. Așa cum a fost dintotdeauna în Chișinău – oamenii au făcut orașul distinctiv și măreţ.

Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu" și-a autoasumat responsabilitatea de a recupera piese din istoria orașului și de a le lăsa prezervate generaţiilor viitoare în cărţile pe care le elaborează, coordonează, editează. Generaţiilor viitoare le rămâne de a le cunoaște asamblând oameni, edificii, evenimente, idei (piese) într-un puzzle cognitiv, multicolor numit CHIȘINĂU.

Conf. univ. dr. Lidia KULIKOVSKI,
director general al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu"

ISTORIA ADEVĂRATĂ
SE POATE SCRIE NUMAI PRIN OAMENI

Noi cu toţii trăim în istorie.

Fiecare clipă care s-a scurs este deja istorie.

Și atunci când ridicăm tomuri grele și citim despre vremurile care au fost, avem o senzaţie că ceva lipsește, că ceva n-a fost sesizat, ceva nu este cunoscut și de fiecare dată ne întrebăm – ce anume?

Cărţile de istorie, tratatele savante, întocmite minuţios, cu zeci și sute de citate din alte opere au o singură mare slăbiciune; o slăbiciune elementară, care practic le transformă în analele de statistică. Aceste cărţi nu sunt populate de oameni, ele nu au personaje care să iasă dincolo de tartajele cărţii, să vină printre noi, să fie contemporanii noștri și să ne mărturisească exact cum au trăit, ce au simţit, ce idealuri au avut și cum s-au realizat ca personalităţi.

Este o mare problemă cu care s-au ciocnit și primii istorici latini, și primii istorici greci, iar în secole Evului Mediu, cronicarii au mărturisit fapte, dar n-au fost în stare să creeze chipuri de oameni. Poate unul singur, Ioan Neculce, unicul cronicar care nu are bust pe Aleea Clasicilor, a reușit să dea un portret, un chip pe cât de veridic, pe atât de apropiat nouă al domnitorului Ștefan cel Mare. În rest schiţe vagi, neconcludente.

Apropo, Ioan Neculce a fost pedepsit pentru faptul că, fiind alături de Dimitrie Cantemir în Rusia, s-a întors acasă. N-a vrut nici să se rusifice, nici moșii necuprinse în spaţiul rusesc, fiindcă spiritul lui era unul de creator veridic, care se putea alimenta doar din seva naţională. Și mai marii vremurilor noastre l-au pedepsit și nu i-au făcut bust pe Aleea Clasicilor. Așa arată dificilul moment de neînţelegere a naturii Creatorului.

Totuși, istoria de astăzi sau, mai bine zis, istoria care se scrie astăzi are nevoie de o altă cheie pentru a nu fi citită din obligaţie, pentru a nu fi studiată din necesitate. Pentru aceasta este nevoie să apelăm la metode moderne, adică să scriem istoria prin personalităţi. Să înviem trecutul așa cum o fac creatorii pe spaţii virtuale în computer; așa cum fac cei de la programul televizat *History*, care încearcă să modeleze anumite situaţii istorice și să creeze personaje veridice din contemporanii noștri.

Istoria nu este o înșiruire de fapte, noi nu trăim fapte. Omul trăiește cu sentimentele, reacţia la fapte și evenimente se adună în sentimente. Deci, istoria adevărată este istoria sentimentelor. E ca și cum am vrea să scriem despre lumină, folosind lumina. Pe când la noi a devenit de acum o tradiţie ca să scriem despre lumină, folosind doar umbra, ceea ce este imposibil pentru a obţine un rezultat credibil.

Am încercat prin Basarabia necunoscută nu să prezentăm niște date biografice, ci să povestim despre o ţară dispărută – Basarabia – cu personalităţile care au creat-o și care au trăit pe aceste locuri. Și-n mare parte aceste personaje au devenit deja contemporanii noștri. Ca și cum un Pan. Halippa nu a dispărut în istorie, ci stă undeva și își scrie în voie paginile, iar un Constantin Stere chiar mâine se va ridica la tribună și se va avânta în lupta politică „singur împotriva tuturor”.

Istoria se scrie pentru oameni.

Istoria adevărată o cunoaștem numai de la oameni.

IMAGINI DIN AMINTIRI

Partea de nord a Chișinăului, 1889. Fotograf P. Kondrațki

Centrul Chișinăului, 1889. Fotograf P. Kondrațki

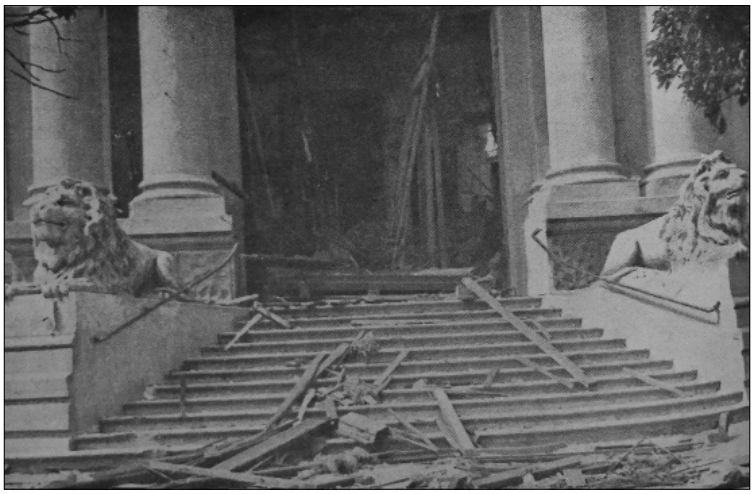

Banca Chișinăului (azi Sala cu Orgă), 1941

Chișinăul văzut din avion, 1947

Liceul „Mihai Eminescu” și Catedrala „Sf. Apostoli Petru și Pavel”

AXA

Chișinăul de odinioară avea altă linie de demarcare, ce trecea pe actuala str. Columna. Până la acea stradă se așternea orașul zis vechi, mai sus de acea frontieră imaginară începea orașul nou.

Schițarea, pe la 1813-1817, de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și inginerul hotarnic Ozmidov a unei hărţi ce prevedea amplasarea noilor străzi, a Catedralei, Mitropoliei, a Seminarului Teologic, Grădinii publice, au modificat accentul tradiţional și au deschis o nouă pagină în istoria arhitectonică a orașului.

Apărută mai întâi pe hartă, iar mai apoi conturată în piatră, această stradă, ajunsă bulevard, a devenit axa centrală a urbei noastre. Rătăcind pe această arteră centrală, poţi intui în mare parte toată istoria Chișinăului așa cum a fost ea, cu toate nuanţele și momentele neistorisite încă.

Iniţial s-a numit Millionnaia din cauză că proprietarii noilor construcţii erau persoane înstărite și ridicau niște clădiri care impresionau prin fastul lor. Prin anii ’40 ai sec. XIX numele străzii a fost schimbat în Moskovskaia, care a existat pe harta Chișinăului până în 1887, când a fost schimbată în Aleksandrovskaia, iar din 1924 s-a numit bd. Alexandru cel Bun, nume pe care l-a purtat până în 1944. Dar aici este nevoie de o precizare. În 1931 bulevardul a fost împărţit în două segmente. Primul, care lega gara și până la strada Armenească se numea bd. Alexandru cel Bun, iar al doilea, care se întindea până la Spitalul Militar (azi blocul central al Universităţii de Medicină și Farmacie „N. Testemiţanu”), se numea Regele Carol. Din 1944 până în 1990 s-a numit la început strada, apoi bulevardul Lenin. Din 1990 poartă numele lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

Axa centrală a orașului s-a format în baza unui drum vechi, existent în Chișinăul de odinioară, iar planul de sistematizare a orașului, adoptat la 1834, a consfinţit doar veridicitatea acestei alegeri. Deși corpurile principalelor edificii (clădirile Seminarului Teologic, Curţii Armenești, Spitalului Militar ș.a.) de pe marginea acestei artere erau deja începute pe la 1813.

Amplasarea centrală a fost o ispită pentru arhitecţi. Astfel, cu timpul, aici s-au înălţat clădirile vechii primării, care era plasată în apropierea intersecţiei cu actuala str. Puşkin, Casa Eparhială (1911) și clădirile Mitropoliei, Catedrala „Naşterea Domnului” (1830-1836), Porţile Sfinte, care s-au mai numit Porţile de Aur și Arcul de Triumf, Biserica Luterană, amplasată pe locul unde astăzi se înalţă actuala Președinţie, Casa Guvernatorului, care în timpul revoluţiei devenise Palatul Libertăţii, astăzi pe acel loc se înalţă Teatrul de Operă și Balet; Clubul Nobilimii, Gimnaziul nr. 2 de băieţi, devenit ulterior Liceul Militar „Regele Ferdinand I”, azi pe acel loc se află edificiile Serviciului de Informaţii și Securitate al RM, Catedrala „Sf. Împăraţi Constantin și Elena”, Camera Fiscală, Biserica „Sf. Nicolae” – Capela Spitalului Orășenesc, Spitalul de Boli Contagioase, fondat de medicul Toma Ciorbă, Banca Orășenească, Duma Orășenească, adică actuala Primărie a Chișinăului ș.a. Evident că elita nobiliară și financiară a Basarabiei nu putea să nu profite de noile condiţii și graţie eforturilor lor s-au înălţat palate, conace urbane și case de locuit care purtau numele proprietarilor: Balș, Sinadino, Krupenski, Catargi, Derojinschi, Hartingh, Ralli, Russo, Gafencu, V. Hertza, Gore, Donici, Semigradov, Feodosiu, Purcel etc.

Bulevardul Alexandru, Mitropolia, 1889

Bulevardul Alexandru, Seminarul Teologic, 1889

Bulevardul Alexandru, intersecție cu str. Iașului, 1889

Bulevardul Alexandru, Casa Împăratului Alexandru II, la 1876

Anul 1941 a fost dramatic în viaţa Chişinăului. Trupele sovietice de ocupaţie în retragere au aruncat în aer principalele clădiri din oraş, şi cel mai mult a suferit artera centrală. De aici şi vine necesitatea de a reconstrui Chişinăul pe baza clădirilor istorice importante. S-a mers pe calea păstrării formulelor arhitectonice care fuseseră deja utilizate. În cazul reconstruirii Primăriei s-a mers pe calea păstrării aspectului vechii Dume. Reconstrucţia s-a făcut în anii 1945-1948 sub îndrumarea arhitectului R. Kurţ. La fel s-a procedat cu Banca Orăşenească, proiectată cândva de arhitectul M. Cecerul-Cuş, care a fost reconstruită şi adaptată, în 1978, pentru Sala cu Orgă, sculpturile compozitorilor din foaier fiind realizate de celebrul sculptor L. Dubinovschi.

Ţinându-se cont de sugestiile renumitului arhitect Alexei Şciusev, originar din Chişinău, pe acelaşi loc au fost reconstruite majoritatea clădirilor: fostul Club al Nobilimii s-a transformat în Cinematograful „Patria" (1951, arh. V. Voiţehovski), celebrul Hotel „Suisse", a fost reproiectat şi reconstruit în 1946-1948 (arh. E.R. Spirer), clădirea Teatrului Naţional „M. Eminescu", proiectat în perioada interbelică ca Palat al Culturii, rămas ca o construcţie nedefinitivată, a fost restructurat în 1946-1953 (arh. A. Alexandrov şi V. Smirnov). Un destin aproape similar l-a avut fostul Club al Ofiţerilor, prima clădire cubistă din Chişinău, care după reproiectare şi reconstrucţie a devenit Hotelul „Moldova" (1949, arh. I. Şmurun), azi sediul central al BC „Mobiasbancă". Fostul Palat al Fiscului, numită şi Camera Fiscală (nr. 169), după reconstrucţie a fost adaptat necesităţilor Universităţii Tehnice din Moldova (1946-1948, arh. E.R. Spirer).

Clădirile fostei Mitropolii n-au mai fost renovate şi pe locul lor s-a înălţat Casa Guvernului (1964, arh. S. Fridlin), pe locul fostei Curţi Armeneşti a fost edificat Ministerul Alimentaţiei Publice (1952, arh. V. Voiţehovski şi F. Borisov). Tot în spaţiul arterei centrale au fost înălţate clădirile: blocul central al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (1954, arh. V. Mednek), Hotelul „Chişinău" (1959, arh. R. Kurţ) ş.a.

În stare aproape intactă s-au păstrat doar câteva clădiri: vilele urbane ale lui M. Kligman (nr. 113) şi V. Hertza (115), azi aparţin Muzeului Naţional de Arte Plastice şi mai bine de zece ani se află în proces de renovare; Spitalul de boli contagioase „Toma Ciorbă", Catedrala „Schimbarea la Faţă a Domnului" (nr. 164), Biserica „Sf. Nicolae", Spitalul Militar (nr. 165) etc.

Anii '80 ai sec. XX au modificat esenţial aspectul bulevardului central. Edificii moderne ori pretins moderne s-au înălţat pe locul clădirilor demolate: clădirea Parlamentului RM (1976, arh. Cerdanţev şi G. Bosenko), Hotelul „Naţional" (1978, arh. A. Gorbunov, N. Şalaghinov), Teatrul de Opera şi Balet (1980, arh. N. Kurenoi şi A. Gorşkov), sediul Preşedinţiei (1984, arh. I. Tumanian), Casa Editurilor (1980, arh. B. Zaharov), Clădirea Ministerului Telecomunicaţiilor (arh. A. Kireev) ş.a.

Elementul principal al acestui bulevard îl constituie Piaţa Marii Adunări Naţionale. Şi tot aici ar fi cazul să pomenim despre monumentele care într-un fel sunt piese de rezistenţă în înnobilarea acestei străzi centrale: monumentul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt (1928, sculptor A. Plămădeală, arh. E. Bernardazzi), monumentul lui Mihai Eminescu (1996, sculptor T. Cataraga, arh. M. Rusu), monumentul mitropolitului Petru Movilă (1996, sculptori G. şi B. Dubrovin, arh. I. Halupneac).

A cunoscut cele mai mari frământări ale neamului începând cu Marile Adunări Naţionale din 1989, 1991 şi terminând cu revolta de la 7 aprilie 2009 şi cred că numărul acestor adunări populare nu se va opri aici, cât timp basarabenii nu şi-au găsit albia identitară.

După 1990 piaţa din faţa Porţilor Sfinte a fost redenumită din Piaţa Biruinţei în Piaţa Marii Adunări Naţionale (din 1989).

Bulevardul care a cunoscut pe cele mai mari personalităţi în toate timpurile, începând

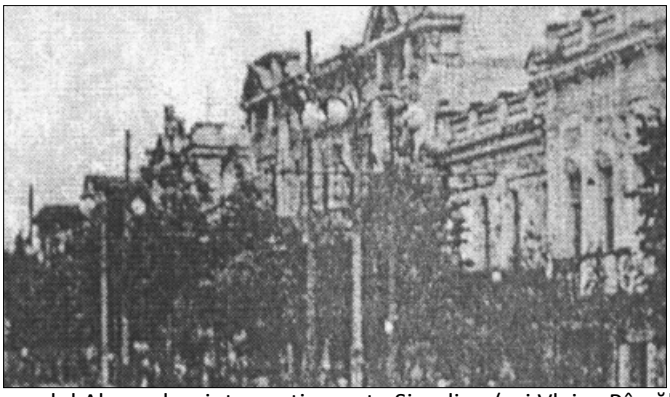

Bulevardul Alexandru, intersecție cu str. Sinadino (azi Vlaicu Pârcălab)

Bulevardul Alexandru cel Bun, Sala Eparhială, anii ‘30, sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, magazine, dughene, prăvălii, anii ‘30, sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, Primăria orașului Chișinău, anii ‘30, sec. XX

cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, ţarii Rusiei Alexandru I și Nicolai al II-lea, regele Carol al II-lea, regele Mihai, mareșalul român basarabean Alexandru Averescu, mareșalul sovietic originar din Basarabia Semion Timoșenko, mareșalul I. Antonescu, generalul Gh. K. Jukov, secretarul PCUS Nikita Hruşciov, secretarul general al PCUS Leonid Brejnev și terminând cu primul cosmonaut Iuri Gagarin sau cu figuranţi ciudaţi ai istoriei cum ar fi trupele SS germane participante la parada militară din 7 iulie 1940, alături de armata roșie cu ocazia ocupării Basarabiei, este axa Chișinăului, este bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, pe care îl cunoaștem, dar ce va fi cu el mâine – vom trăi și vom vedea…

Prozatorul Dimitrie Moruzi în romanul lui social *Pribegi în ţara răpită* (Iași, 1912) dedică mai multe pagini Chișinăului de altădată, orașului de pe la 1855-1856. Acele pagini artistice sunt de fapt memorialistice, așa cum le-a fixat memoria proaspătă a unui copil:

„Totuși plimbarea era plăcută pe uliţa Aleksandrovskaia largă și albă sub zăpada care strălucea sub răsăritul de soare. Casele întroienite până la ferești, păreau că gem sub greutatea mormanelor de zăpadă trandafirie, îngrămădite pe acoperimânturile lor, de pe care abia se mai zăreau coșurile fumegânde. Cele două sentinele de la poarta gubernatorului, răzămându-și puștile de gherete, se loveau cu braţele de piept și băteau din picioare, privind cu grije de nu trece vreun nacialinik (șef) ca să-l pedepsească și tot nu se puteau încălzi nici așa în mântăluţele lor sur-gălbuie și în șepcuţele lor fără cozoroc (pe atunci nu se pomenea în armată nici de cojoc de santinelă, nici de practica glugă ce se întrebuinţează acum în oștirea rusească sub denumirea cerchezească de başlâc – n.a.). Trecea sania ca visul pe lângă grădina publică, mai poetică decât vara, cu copacii săi mari ce păreau de cristal, gemând și ei sub ţurţurii de gheaţă care îi învăleau și crengile, și creguţele, prefăcându-i sub razele tinere ale dimineţii în atâtea podoabe de briliante, rubine și safire! Tot așa de poetic se arătau și bulevardul, gimnaziul, seminarul și Palatal Episcopal cu poarta sa zugrăvită numai în sfinţi. Aveau și ele aceeași înfăţișare proaspătă a clădirilor văzute în strălucirea dimineţilor senine de iarnă.

Pe când erau să ajungă în dreptul unui soi de poartă triumfală clădită din piatră și cărămidă, dar tencuită și boită galben cu alb, pentru ca să fie la fel cu Catedrala (pe ruseşte Soborul) și cu clopotniţa, deodată caii se opriră în loc, birjarul sări de pe capră, își scoase repede căciula, și îngenunchind smerit în zăpadă, începu să croiască niște cruci mari și îndesate, cum numai rușii pravoslavnici știu să le îndese. În același timp clopotele începură a suna ascuţit în clopotniţă, iar din poarta cea triumfală clopotul cel mare începu să mugească și ceasornicul orașului să bată opt.

– Ce-i asta? întrebă Mavrocosta nedumerit.

– Trece preasfântul arhiepiscop Antonie, răspunse izvoscicul crucindu-se și mai tare.

Și în adevăr că ieși de sub poarta cea cu sfinţi mulţi o caretă bogată, trasă de patru telegari negri, cu hamuri numai în argint, cu vizitiu pe capră de paradă și cu faleiter la caii dinainte, plină înăuntru cu preoţi bărboși și pletoși. Și înainta măreaţă această strălucită vedenie trecând uliţa Aleksandrovskaia de-a curmezișul, străbătând sub bolta triumfală, ocolind clopotniţa și venind să se oprească în faţa peristilului catedralei, în cântecele preoţilor care ieșise întru întâmpinarea stăpânului lor duhovnicesc, cu crucea și evanghelia."

Au venit alte timpuri. Dar tensiunea în care fierbea orașul nu s-a schimbat. În anii 1917-1918 Chișinăul a cunoscut febra revoluţiei democratice, apariţia mișcării naţionale și a primelor soviete, a primului parlament al Basarabiei libere – Sfatul Ţării – și epocalul act al Unirii din 27 martie 1918. Peste 22 de ani, la 28 iunie 1940, a început Golgota Basarabiei, odată cu notele ultimative ale URSS din 26 și 27 iunie 1940 când s-a cerut cedarea Basarabiei…

Bulevardul Alexandru cel Bun, Hotelul „Bristol”, începutul sec. XX

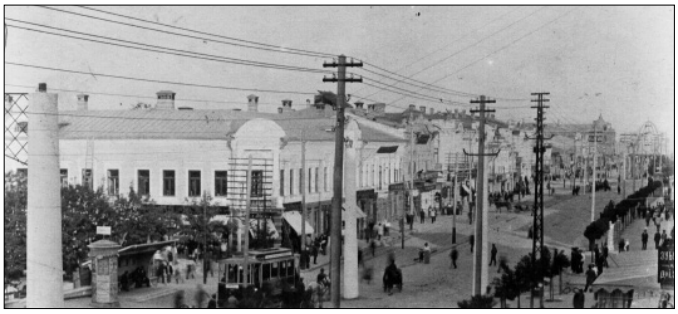

Bulevardul Alexandru cel Bun, începutul sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, Pasajul, începutul sec. XX

Bulevardul Carol al II-lea, anii ‘40, sec. XX

O PARADĂ DE CARE NU VOR SĂ-ȘI AMINTEASCĂ BIRUITORII

„Sunt fapte care te urmăresc cu mare îndărătnicie și te ajung din urmă peste ani, când se pare că totul este dat definitiv uitării. Așa s-a întâmplat că la 6 iulie 1940, după ce Armata Roșie invadase Basarabia în urma ultimatumului din 26 iunie 1940, la Chișinău a avut loc o paradă militară a trupelor sovietice cu ocazia stabilirii definitive a noii orânduiri. S-au scris cărți despre aceasta, s-au turnat filme documentare și de ficțiune și s-ar părea că știm totul despre acea zi și acel eveniment relatat copios în presa vremii. Totul în afară de un detaliu de principiu: la acea paradă militară a participat un semnatar al Pactului Ribbentrop-Molotov, adică trupele germane de elită, trupele SS. În arhive supersecrete au fost depozitate acele poze, cadrele documentare au luat calea cuptorului de topire și s-ar părea că toți au uitat de acel delicat moment de triumf. Doar peste un an foștii aliați la împărțirea Europei s-au pomenit în rolul dușmanilor de moarte și atunci trebuia cumva de uitat acest capitol al istoriei recente. S-a ținut cont de tot, afară de un singur detaliu, de memoria contemporanilor care au văzut parada ceea cu ochii lor și au descris-o în niște pagini memorialistice: „…Basarabia era ocupată din nou!

Ei, cum să nu! La 6 iulie 1940 marea „paradă" a eliberării se desfășura în sunet de fanfare și zângănitul coloanelor de tancuri. În funcția mea de „instructor la sovietul Chișinău" am primit invitație la tribuna oficială…

…Tribuna de „onoare" era o enormă cutie de lemn, vopsită în roșu, răsturnată cu fundul în sus. Parada începea la 10, accesul la tribună se închidea la 9.

…Am văzut ceva, ce nu credeam că văd: de la colțul străzii Gogol (azi Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni) până în str. Mihai Viteazul, pe două părți ale străzii Alexandru cel Bun stăteau înșirate „cordoane de onoare" (distanța de 5-8 metri unul de altul): un enkavedist, un SS (da, da, nu te mira, cititorule!) în vestita uniformă „Mausfarbe" (culoarea șoarecelui). Înțelegerea Hitler-Stalin era în toiul execuției pe puncte. Unul din ele era vizita în URSS a unui batalion SS pentru a ajuta la repatrierea germanilor (dar și pentru a vizita lagărele de muncă forțată GULAG, a avut, se vede, SS-ul ce învăța în aceste lagăre…).

„Coloanele de onoare" din 6 iulie 1940 de la Chișinău erau poate unica „manifestare fizică" a regretabilei prietenii hitleristo-staliniste. Basarabia a căzut jertfă acestei prietenii împreună cu jumătate din Bucovina, o parte din Transilvania…

…Eu stăteam uimit și umilit, în fundul tribunei. În fața mea (…) Hrușciov, Mehlis (călăul suprem al Basarabiei), mareșalul Timoșenko, în al doilea rând fratele mareșalului, un țăran analfabet din satul Furmanovka, județul Cetatea Albă, „cucoana de la Hânceşti", fosta amantă și agentă a lui Kotovski, Krâlov, primarul Chișinăului, Sviridov, răzvrătitor al tineretului, și alte „personalități"… Nu am putut continua. Nu am vrut să iau parte la această „bucurie tragică". Am înscenat o vomitare, m-am dat jos de la tribună, am trecut câteva controale, am pornit-o în jos pe Gogol, am trecut prin parc, apoi, pe diferite străzi din josul orașului, acasă… Eram într-adevăr trist, foarte trist și amărât…" [Basarabia, nr. 6, 1991]

Scierea a fost semnată de Gr. Vindeleanu, Haifa, Israel.

O STRADĂ-CHEIE A CHIȘINĂULUI

În orice stare s-ar afla, în orice anotimp am trece prin spaţiul acelei străzi, ai senzaţia că în faţă parcă ai avea două oraşe diferite, dar înrudite doar prin acest spaţiu. Chișinăul vechi, de până la 1812, avea partea lui de sus în limita acestei străzi, dincolo de ea se strecuraseră doar câteva case și în rest erau doar niște parcuri naturale cum preferăm să zicem astăzi. Și importanţa acestei străzi s-a menţinut până la finele secolului XIX. Drept dovadă ne poate servi faptul că în 1878 Alexandru al II-lea a petrecut trupele armatei ruse care plecau spre Bulgaria la ultimul război cu turcii, de pe balconul casei nr. 106, care aparţinea familiei Catargi. Și tot pe această stradă erau amplasate conacele boierilor Krupenski, Ralli, Vartolomeu, sinagoga, hanuri, hoteluri, magazine, birturi etc.

Casa de la intersecţia cu str. Gogol, situată la nr. 110, a aparţinut Sofiei Andrianov și este amintită în analele istoriei din 1893 și reprezintă modelul obișnuit al unui monument de arhitectură caracteristic sec. XIX. Ceva mai înspre grădina publică la nr. 106 e situat conacul urban al Olgăi Catargi care a fost edificat la 1854 după proiectul arhitectului O. Gaschet. Iar la nr. 104 s-au păstrat doar ruinele conacului urban al lui Teodor Krupenski, care a fost întemeiat la finele sec. XVIII și unde, la 28 aprilie 1818, în această clădire a avut loc recepţia dată cu ocazia sosirii împăratului Alexandru I la Chișinău. Tot în această cladire au fost prezentate primele spectacole ale unor trupe de actori ambulanţi.

Toate figurile care odinioară au locuit în Chișinau sau au fost prin trecere pe aici au pășit pe pavajul acestei uliţi, începând de la scriitorii Constantin Stamati și Puşkin și terminând cu alteţele regale.

Progresul tehnic în viaţa Chișinăului poate fi ilustrat tot prin istoria acestei străzi. La începutul secolului XX aici a fost amplasat depoul de tramvaie și s-a instalat o linie de tramvai. De fapt, astăzi Chișinăul s-a dezis de acel mijloc comod de transport, dar foarte zgomotos, preferând troleibuzele, dar depoul și-a păstrat și astăzi menirea fiind reutilat pentru satisfacerea deservirii acestor maşini.

Pe această stradă sunt amplasate câteva întreprinderi care ani în șir au fost cartea de vizită și mândria Moldovei: Uzina de Tractoare, Fabrica „Bucuria", Fabrica de Pâine nr. 1, Fabrica de Confecţii „Ionel", Fabrica de Mobilă ș.a.

Tot pe această stradă, la nr. 150, a fost amplasat spitalul evreiesc care mai târziu a fost transformat în Spitalul Clinic Municipal nr. 4 și în care în diferiţi ani au activat celebrităţi medicale ale Chișinăului, cea mai renumită fiind figura medicului și omului politic Moisei Sluţchi.

Strada nu este prea mare, are în lungime cca 3600 m, dar numele pe care le-a purtat în diferite epoci se pare că ar alcătui un șir mult mai impresionant: Cauşanscaia, apoi Nikolaevskaia, Ștefan cel Mare, Frunze, Cantemir și nimeni nu este sigur că istoria nu mai păstrează vreo surpriză…

Astăzi strada apare ca o arteră modestă a oraşului, obosită din cauza transportului, a clădirilor aflate în reconstrucţie, a ruinelor palatului Krupenski ș.a. Și nici chiar restaurarea Catedralei aflată în bună vecinătate nu poate schimba această impresie.

Un singur lucru e cert că fără această stradă – Columna – nu putem concepe nici trecutul, nici viitorul urbei noastre.

Casa Catargi, anul 1889

STRADA MITROPOLIT GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI

Chișinăul are câteva străzi centrale care sunt ca o matrice istorică incontestabilă. Străzile Pușkin, Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, Columna, b-dul Ștefan cel Mare și Sfânt, 31 August 1989 sunt străzile în perimetrul cărora s-a născut Chișinăul nou și a existat Chișinăul istoric.

Strada Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, care odinioară a purtat numele de strada Seminarului, fiindcă aici a fost pus fundamentul primei școli serioase din Basarabia, iar mai târziu când Chișinăul a crescut și a apărut necesitatea de-a fi în pas cu vremea, strada a fost rebotezată după numele lui Nikolai Gogol, scriitorul care a marcat întreaga literatură rusă și a cărui origine românească este incontestabilă.

Dacă vrem să povestim ceva despre Chișinău, despre personalităţile care au activat aici, care au fost în trecere pe aici, fără doar și poate, că această stradă i-a cunoscut pe toţi oamenii celebri care au poposit în orașul nostru.

Vorbind poetic, din acest punct de vedere, fiecare piatră din caldarâmul acestei străzi este deja o relicvă istorică.

În enciclopedia *Chișinău* (ediţia 1997), doctorul în arhitectură Tamara Nesterov a scris despre această stradă un articol pe care îl reproducem integral:

„Str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni (până în 1990 – str. Gogol, între 1813 și sf. sec. XIX – str. Seminarskaia, sf. sec. XIX – 1924 – str. Gogol, 1924-1932 – str. Mareșal Constantin Prezan și 1939-1944 – str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni). Se află în sectorul Buiucani, în orașul istoric. Are o lungime de 1,7 km, cuprinsă între străzile A. Mateevici și Alexandru cel Bun, în anii postbelici fiind prelungită prin orașul vechi până la str. Petru Rareș. Fondul construit s-a consolidat pe parcursul sec. XIX – începutul sec. XX. Prima construcţie edificată aici a fost clădirea Seminarului Teologic, fondat în 1813 de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, actualmente pe locul acesta se află un bloc al Universităţii Tehnice din Moldova. În cartierul de mai sus era o altă instituţie veche de învăţământ mediu – Gimnaziul Clasic de Băieţi (în clădirea reconstruită se află Muzeul Naţional de Istorie). În cartierul de la extremitatea de sus, a fost fondată Școala Teologică cu Biserica „Întâmpinarea Domnului”.

Pe această stradă s-a păstrat și una dintre cele mai vechi case de locuit din Chișinău, reconstruită după 1945, cunoscută ca Hotelul „Suisse” (colţ cu bd. Ștefan cel Mare și Sfânt); conacul lui Donici (nr. 35), azi Muzeul de Arheologie al AȘM, etc. O realizare edilitară a fost și înălţarea Castelului de Apă cu foișor de foc (colţ cu str. A. Mateevici). Reconstrucţia străzii a început în perioada interbelică, atunci când a apărut sediul Curţii Supreme (colţ cu str. M. Kogălniceanu) și a continuat în perioada postbelică: Casa Guvernului, Colegiul Naţional de Comerţ. În orașul vechi a fost construită Academia de Studii Economice (nr. 61).

Un exemplu reușit de intervenţie edilitară în canavaua istorică a orașului l-a constituit construcţia clădirii facultăţilor de drept, jurnalism și istorie ale Universităţii de Stat din Moldova, amplasată în vecinătatea Castelului de Apă.”

Dincolo de materialul acestui articol, cercetările ulterioare au demonstrat că de numele acestei străzi este legat Muzeul de Antichităţi al lui Ioan Suruceanu, care iniţial s-a aflat într-o clădire din vecinătatea Hotelului „Suisse”. De această stradă este legată biografia Iuliei Gheiching, distinsa femeie filantrop și pedagog, a locuit în casa cu nr. 2, iar în vecinătate a construit iniţial o grădiniţă de copii, apoi în aceeași incintă o școală primară, iar mai târziu un liceu pentru fete, liceul care a existat până în anii ’30 ai secolului trecut și i-a purtat numele.

Tot pe această stradă, la nr. 21, a locuit o altă personalitate celebră, în primul rând, prin zigzagurile destinului. Mihail Braşevan a fost ministru de Externe în Guvernul basarabean de la Odesa în 1918, a fost judecat în procesul antifasciştilor din Chişinău în 1936, a fost în Gulag deja pe timpul sovieticilor şi după multe şi grele peripeţii a reuşit să-şi recapete imobilul care-i aparţinea şi care fusese confiscat de autorităţile sovietice în 1940.

În patrimoniul dispărut al acestei străzi se înscrie Biserica „Sfântul Ilie", care a fost demolată în anii '60 pentru a crea un spaţiu necesar de a edifica clădiri administrative cum sunt: Procuratura Generală a RM, Institutul de Planificare a Economiei Naţionale a RSSM ş.a. Tot din aceleaşi motive a dispărut una dintre celebrele pieţe ale Chişinăului – Piaţa Sf. Ilie.

În curtea Bisericii „Sf. Ilie" s-au aflat câteva monumente de primă importanţă pentru istoria Chişinăului: stâlpul lui Ştefan Nour, pe care era trecută lista copiilor şi rudelor care au pierit în urma unei invazii tătăreşti; mormântul lui Donici; mormântul lui Paul Gore ş.a.

Probabil că fiecare casă din această stradă ar putea mărturisi mult mai mult despre locatarii săi, dar aceasta face parte dintr-o istorie locală şi urmează a fi cercetată.

Pentru noi este important să cunoaştem integral biografia, personalitatea aceluia al cărui nume astăzi îl poartă.

Vestigii arhitectonice de referinţă:

Seminarul Teologic: „În monografia sa (Духовные учебные заведения Кишиневской епархии. 1813-1913) Iosif Parhomovici descrie istoria organizării seminarului chişinăuian:

„Când Basarabia a fost alipită la Rusia (16 mai 1812), asupra acestui fapt (lipsa de şcoli – red.) şi-a îndreptat atenţia primul arhipăstor al Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Imediat după încheierea tratatului de la Bucureşti, încă până la părăsirea Iaşilor, unde fusese mitropolit şi exarh moldovenesc, presupunând că Chişinăul va fi oraşul unde va activa, el scrie comandantului suprem al forţelor armate de la Dunăre, amiralului Pavel Vasilievici Ciciagov, rugându-l să poruncească guvernatorului basarabean, lui Scarlat Dimitrievici Sturza (primul guvernator după alipire), să acorde mitropolitului ajutor la amenajarea unui seminar teologic pe lângă casa arhiereului. Iar până la sosirea sa la Chişinău (24 septembrie 1812), fără să mai aştepte confirmarea supremă a proiectului său (privitor la

Strada Seminarului (azi Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni), anul 1889

organizarea eparhiei chişinăuiene), a şi început lucrările de fondare a seminarului teologic."

Probabil că inimosul mitropolit frământase de mai multă vreme ideea întemeierii unor şcoli în ţinut. Printre colaboratorii săi era şi un colectiv mic de pedagogi, alcătuit din foşti profesori şi studenţi ai Academiei kievene: Petru Cunițchi, Ivan Nesterovici, Isidor Gherbanovschi. Bizuindu-se pe competenţa lor, mitropolitul Gavriil le porunci să purceadă precizarea tuturor detaliilor ce ţineau de amenajarea seminarului.

Deşi noul cod al şcolilor eparhiale semnat de Alexandru I intrase în vigoare la 26 iunie 1806, seminarul din Chişinău urma să aibă structura vechilor aşezăminte de învăţământ, drept model servind Academia Movileană.

Perseverent în realizarea ideilor sale, G. Bănulescu-Bodoni nu se mulţumeşte numai cu faptul deschiderii seminarului în clasele ce aparţineau Bisericii „Arhanghelul Mihail", rămasă în istorie cu calificativul „vechea Catedrală".

Mitropolitul ţinea cu tot dinadinsul ca seminarul chişinăuian să ocupe un loc de frunte în ţinut. El nici pe departe nu era satisfăcut de faptul că seminarul teologic nu dispune de încăperile necesare ce ar fi permis mărirea contingentului de elevi.

Dovedind un acut simţ diplomatic, mitropolitul Gavriil scria în 1815: „Acest seminar, fiind învecinat cu ţinuturile Moldovei, Bulgariei şi Austriei, trebuie să aibă o înfăţişare atrăgătoare, ce ar onora grija guvernului faţă de nevoile învăţământului…"

Din suprafaţa pătratului ce avea dimensiunile de 130 × 130 de stângeni şi era prevăzută pentru casele Mitropoliei, G. Bănulescu-Bodoni rezervă pentru edificiile seminarului partea de nord a sectorului ales, care se întindea 130 de stânjeni de-a lungul străzii Seminarului (Gogol) şi 35 de stângeni de-a lungul străzii Moskovskaia (azi Lenin). Aici a şi început în 1813 construcţia seminarului şi care a fost încheiată în 1817.

În anii 1867-1868 clădirea a fost reconstruită şi la cele două etaje a mai fost adăugat încă unul. Edificiul actual al fostului Seminar Teologic a fost construit în anii 1900-1902 şi în această clădire în 1926 a fost deschisă Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi.

Actualmente aici activează două instituţii: în jumătate de clădire sunt auditoriile Universităţii Tehnice din Moldova, iar în a doua jumătate sunt spaţiile Bibliotecii Naţionale din RM.

Castelul de apă – numit în literatură şi Turnul de apă, o instalaţie specială care permitea să fie organizată alimentarea centralizată a oraşului cu apă potabilă. În 1892, după proiectul A. Bernardazzi, Turnul a fost înălţat de 22 metri, având o grosime a pereţilor de la doi până la 0,6 metri.

Partea superioară a Turnului avea un foişor de lemn care era utilizat în calitate de turn de observaţie pentru supravegherea incendiilor. În interior legătura între nivele se făcea prin intermediul unei scări în formă de spirală.

Reconstruirea Turnului s-a produs în 1983, actualmente aici este amplasat Muzeul de Istorie a oraşului Chişinău.

Muzeul de Antichităţi ale Pontului Scitic a fost fondat în anii '80 ai sec. XIX în imobilul lui Ioan Suruceanu, de pe strada Seminarului nr. 37, astăzi corespunde numărului 41 al str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni.

Casa în două niveluri cu un teren în curte, ocupa suprafaţa de 1197 m^2 şi a fost procurată de soţia lui Ioan Suruceanu în 1877. În calitate de muzeu erau folosite trei camere de la etajul întâi; două camere erau utilizate pentru bibliotecă, precum şi pentru o secţie a istoriei Egiptului.

În 1900 casa a fost vândută directoarei de liceu Sofia Skomorovski-Breitman.

Casa de locuit de pe str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni 5 a fost construită la sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX de proprietarul H. Hinculov, nobil basarabean. Este celebru

prin faptul că aici în anii 1946-1959 a locuit savantul Nicolae Dimo.

Casă de locuit din str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni nr. 7-9. Clădirea a fost construită în sec. XIX, fiind dată în exploatare în luna aprilie 1887. Lotul ocupat era de 1280 m^2. Aici în perioada interbelică un timp a activat Școala de Desen din Chișinău. Mai târziu această vilă a aparţinut nobilului basarabean Vladimir Gafencu, care a fost celebru în epocă prin faptul că a întreprins o călătorie pe jos de la Chișinău la Lisabona în 1928-1931, fiind însoţit de doi prieteni devotaţi: soţia sa și căţelușul Mimoza. Tot el a fost redactor la ziarul *Cuvântul Basarabiei* unde a și descris această călătorie. A fost și președintele Societăţii de Protecţie a Animalelor din Basarabia, licenţiat în drept.

Casă de locuit din str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni 17, colţ cu str. A. Șciusev. A fost construită în 1854, proprietar – asesorul P. Soleancikov. Edificiul a fost construit pe un lot cu suprafaţa de 632 m^2.

STRADA A. MATEEVICI

Strada A. Mateevici s-a mai numit Galbinskaia Storona, Sadovaia, Drumul Viilor, Ion Inculeţ și Sfatul Ţării. Din 1991 – str. A. Mateevici. Are o lungime de 2,3 km.

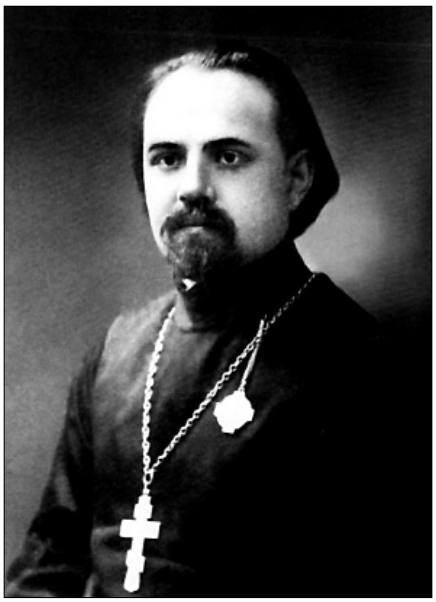

Pe această stradă are reședinţă Ambasada SUA, Ambasada Turciei, Academia de Teatru, Muzică și Arte Plastice, fostul Liceu „Gheiking" ș.a.

Am reușit să instalăm o placă comemorativă pe una din case, am schimbat denumirea străzii, și totuși, am rămas datori poetului cu un lucru neîmplinit. N-am reușit să transformăm cele două spaţii în care a locuit poetul într-un muzeu comemorativ „Alexei Mateevici".

Iar astăzi după marele război al privatizării Moldovei, acele spaţii s-au pomenit reconstruite și cel mai mult a avut de suferit casa (nr. 33) din curte, unde a fost scrisă poezia *Limba noastră*.

Chiar așa cum sunt ele, casele Mateevici pentru mine au rămas niște cărţi de istorie, care, de fapt, simbolizează și un monument al indiferenţei noastre…

Alexei Mateevici (16. III.1888, Căinari, jud. Tighina – 13.VIII.1917, Chișinău).

Din șirul mare de absolvenţi ai Seminarului Teologic am putea desprinde o suită întreagă de mari personalităţi, care și-au înscris numele de glorie în istoria neamului: Pan. Halippa, Ion Inculeţ, Petre Cazacu, Victor Crăsescu, Alexei Mateevici și mulţi alţii. Din acest șir însă îl desprindem pe poetul Alexei Mateevici, care nu numai că a fost preot, dar a lăsat posterităţii o poezie ce a devenit Imnul de stat al Republicii Moldova – *Limba noastră*.

Născut în familia preotului Mihail Mateevici, el a studiat la Școala Duhovnicească din Chișinău (1902), Seminarul Teologic (1910), Academia Teologică din Kiev (1914).

A reușit să se impună în literatură, debutând în 1906 cu poezii la ziarul *Basarabia*, a creat o operă științifică pe care parţial a publicat-o în *Buletinul Eparhiei Chișinăului* și a lăsat un caiet de poezii care au fost tipărite postum.

O viaţă scurtă ca un fulger, dar o lumină orbitoare care a eclipsat zeci de biografii banale.

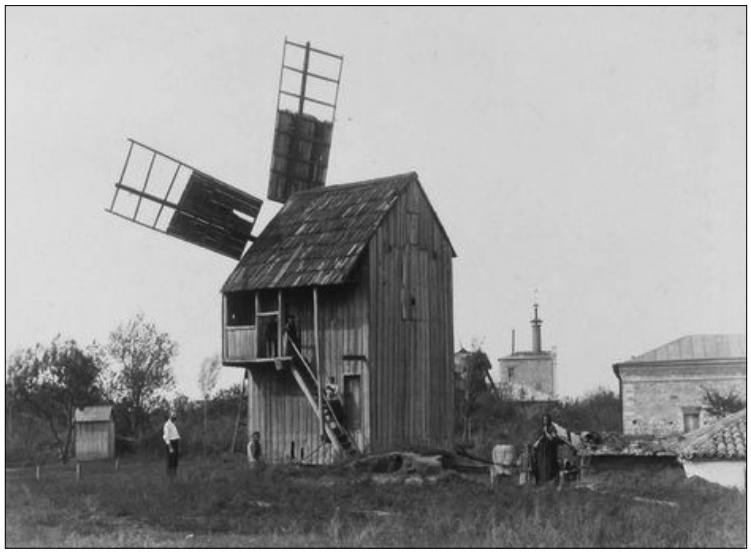

Moară de vânt, strada Livezilor (azi A. Mateevici), anul 1889

Strada Livezilor (azi A. Mateevici), anul 1889

Strada Livezilor (azi A. Mateevici), sec. XX

STRĂZI ÎN IMAGINI

Strada Pușkin, Librăria „Luceafărul”, anii ’30, sec. XX

Strada Pușkin, intersecție cu bulevardul Alexandru cel Bun, anii ’30, sec. XX

Strada Pușkin, intersecție cu strada Podoliei (azi București), anii ’30, sec. XX

Strada Gostinnaia, mai apoi Carol Schmidt (azi Mitropolit Varlaam), anul 1889

Strada Gostinnaia, Biserica catolică, anul 1889

Strada Kiev (azi 31 August 1989), Capela Liceului nr. 1 de băieți, anul 1889

Strada Mincu, anul 1889

Strada Reniului (azi M. Kogălniceanu), Spitalul „Kalmuțki”, anul 1889

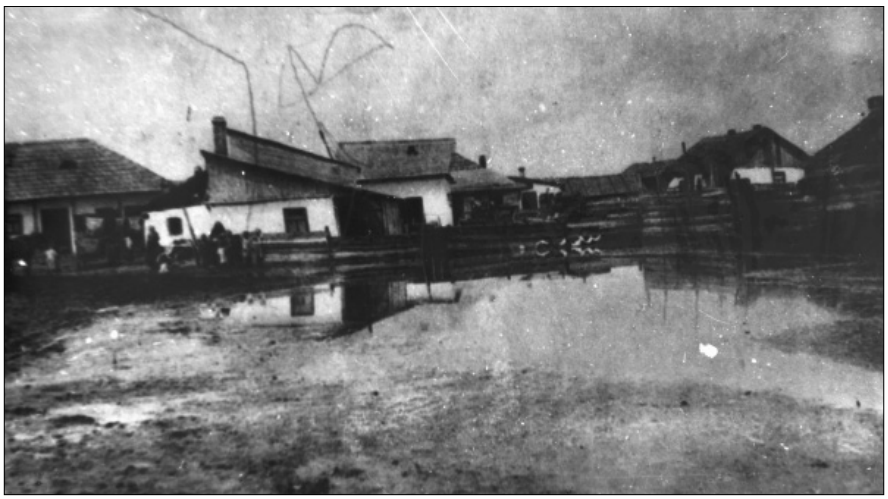

Mahalaua Tăbăcăria, anul 1889

TIPI ȘI PROTOTIPI

Locuitorii Chișinăului văzuţi de un fotograf au devenit istorie. Asemenea chipuri nu se mai întâlnesc astăzi pe străzi, nici multe meserii practicate de ei nu mai sunt astăzi acceptate. Și totuși, prin ei se poate citi viţa de odinioară a urbei noastre. Fotograful I. Kondraţki, la 1889, a imortalizat aceste chipuri, redând versiunea unui Chișinău necunoscut pentru noi.

Au trecut niște ani, au venit alte generaţii și alţi oameni au populat străzile acestui oraș. Și fiecare epocă, fiecare nouă administraţie a avut exponenţii săi la capitolul atât de necesar – *Tipii Chișinăului*.

VARFOLOMEI

În documentele publicate de Gheorghe Bezviconi, în volumul doi al cărţii *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, 1943), găsim următoarea descriere a acestui neam:

„Varfolomeu (Andronache Vorfolomeu, postelnic, moșier pe la 1760 în ţin. Orhei (N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 101), român. Iordache, sărdar, supus la 1812, moșier la Cosăuţi (Soroca), Căţăleni și Sălăjeni (Iași), Munceşti (Orhei), asesor colegial, nobil și alegător la 1818-1821 (vol. I, p. 145; Palatul Varfolomeu din Chișinău, ca și acel al familiei Catargi, a fost distrus de bolșevici, în iulie 1941)."

Boierul Iordache Varfolomei (1764-4.06.1842, Chișinău) a fost la începuturi ciubucciu de butcă (trăsură) la principele Moruzi, apoi clucer și, la 30 martie 1814, a devenit vel-sărdar în Moldova și s-a însurat cu Maria Ursache (1785-1841), fiica șătrarului Dimitrie.

A pornit de la afaceri mici, dar, intrând în Basarabia, a găsit un teren propice pentru afaceri dubioase făcând averi enorme în baza zvonului că averile mănăstirești din Basarabia după 1812 vor fi secularizate. Egumenii greci i-au încredinţat actele în vederea salvării proprietăţilor, dar secularizarea n-a mai avut loc și nici Varfolomei nu le-a mai înapoiat averile și în felul acesta s-a pomenit blestemat de egumeni. Și se zice că moartea i-a fost groaznică.

Când trupul lui se descompunea, producea un miros insuportabil încât nimeni nu îndrăznea să-l îngrijească pe bolnav…

Casa Varfolomei, anii ’60, sec. XX

A fost recunoscut în epocă nu numai pentru bogăţie, nu numai pentru casa frumoasă şi balurile excepţionale pe care ştia să le organizeze. Dar, în primul rând, pentru faptul că era tatăl uneia dintre cele mai frumoase domnişoare din Chişinău, Pulheria Varfolomei.

La balul din 1818, dat cu ocazia sosirii le Chişinău a împăratului Alexandru I, acesta a ţinut cu tot dinadinsul să danseze cu Pulheria Varfolomei, iar poetul Aleksandr Puşkin, înamorat peste măsură, i-a dedicat mai multe poezii. De fapt, graţie acestor scrieri poetice familia Varfolomei a şi rămas în istorie.

Deşi, dacă e să dăm crezare unui alt contemporan, colonelului Ivan Liprandi, boierul Varfolomei nu era lipsit de originalitate şi pitoresc, fiind un tip remarcabil de boier basarabean:

„…Presimţind apropierea furtunii care plana deasupra sa, el a anexat la casa sa nu prea mare o sală enormă, a zugrăvit-o ca pe un traktir şi a început să dea bal după bal, seară de seară. Încolăcindu-şi picioarele ca un paşă turcesc, stătea cu ciubucul în mână şi îşi întâmpina oaspeţii cu un prietenesc *Poftim!* Soţia lui Maria Dmitrievna era o femeie vorbăreaţă după tot obiceiul rusesc, o moşieriţă foarte ospitalieră. Pulheriţa era plinuţă, rotundă, domniţă proaspătă care prefera să vorbească mai mult cu zâmbetul…" [*Iubileinâi sbornik goroda Kişiniova. 1812-1912*. Chişinău, 1912, p. 29-30]

În Chişinău până mai ieri existau cele două case ale lui Iordache Varfolomei. Una pe str. Nikolaevskaia (între str. Ekaterinovskaia şi Mincu), iar a doua pe str. Alexandru cel Bun, unde în perioada interbelică s-a aflat Comandamentul Corpului 3 de armată.

Ultimul refugiu al acestui mare şi ingenios boier a fost la Cimitirul Central din Chişinău, unde pe mormântul lui a fost gravat epitaful: „Nimic nu-i mai adevărat decât aceasta, că tot ce se naşte trebuie să moară."

CHIPUL UNUI BOIER

În manuscrisul său de memorii intitulat *Auzite şi văzute în veacul meu*, N.N. Tolmacevski îl descrie pe un tip pitoresc al epocii, boierul Petre Brăescu, tatăl ministrului de război în guvernul Republicii Moldoveneşti, generalul Constantin Brăescu: „…Hotelul «Peterhof» se afla pe str. Haralambie, nu departe de str. Armenească, în casa în care mai târziu se afla tipografia eparhială.

Atunci această casă avea la stradă o verandă mare, cu coloane, pe toată lungimea casei, care mai târziu a fost acoperită. Pe această verandă puteau fi văzuţi «boierii» care treceau prin Chişinău, boieri de toate rangurile şi, desigur, neschimbatul şi neînlocuitul «conu Petrache Brăescu» servind cafeaua cu ei şi informând interlocutorii veniţi de la sat despre ultimele bârfe şi noutăţi din viaţa societăţii chişinăuiene.

Petre Brăescu a murit în 1886 şi avea din partea nobilimii basarabene pension total la hotelul «Peterhof»."

Hotelul „Peterhof", anul 1889

Sacagiu, foto P. Kondrațki, anul 1889

„Talciok”, cizmari, foto P. Kondrațki, anul 1889

„Talciok”, tocilar, foto P. Kondrațki, anul 1889

Cizmar stradal, foto P. Kondrațki, anul 1889

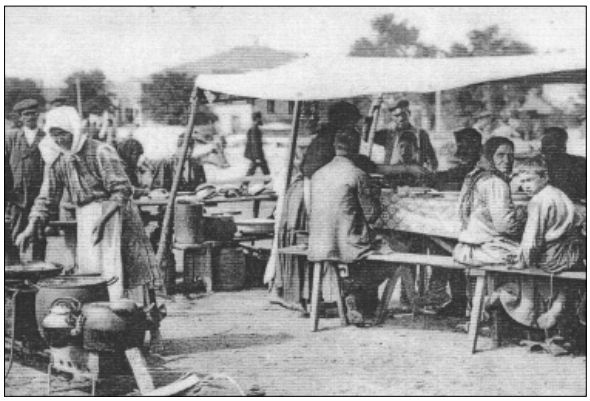
Ospătărie stradală, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de covrigi, foto P. Kondrațki, anul 1889

Olar, foto P. Kondrațki, anul 1889

Olăriță, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de usturoi, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de bragă, foto P. Kondrațki, anul 1889

Tocilar iarna, foto P. Kondrațki, anul 1889

Tocilar vara, foto P. Kondrațki, anul 1889

Moldovean, foto P. Kondrațki, anul 1889

Evreu, foto P. Kondrațki, anul 1889

Fierar țigan, foto P. Kondrațki, anul 1889

Cioban, foto P. Kondrațki, anul 1889

Orchestră românească la Chișinău, foto P. Kondrațki, anul 1889

Colonelul Ioan Chește, tatăl reginei Natalia a Serbiei, sf. sec. XIX

Poetul Trofim Suruceanu, anii ’30, sec. XX

Familie din Chișinău, începutul sec. XX

Preotul Alexandru Baltaga cu soția, sf. sec. XIX

Un grup de intelectuali: (în picioare) Tamara Terleţchi, fiica directoarei Şcolii primare nr. 5, Nadejda Terleţchi; cehul Zingl, iar pe scaun Tişleacova

Nunta istoricului Alexei Ciulcu, anii ’30, sec. XX

ISTORIA UNEI FOTOGRAFII

Această imagine am publicat-o de câteva ori, în ziar, pe coperta cărţii lui Eugen Holban *Ostașii Moldovei* (Chișinău, 1995), în enciclopedia *Sfatul Ţării* (Chișinău, 1998). În această fotografie este prezentă aripa tânără a mișcării naţionale din Basarabia. M-a preocupat permanent problema descifrării acestei perioade și, îndeosebi, biografiile și aspiraţiile acelor tineri care au reușit în martie 1918 să ducă la deplină împlinire visul mai multor generaţii de români basarabeni. Unul dintre cei prezenţi în imagine este Alexandru Văleanu, figură uitată astăzi cu desăvârșire, dar care are merite deosebite. S-a născut la 3 noiembrie 1890, în com. Ţânţăreni, jud. Tighina. Licenţiat în ştiinţe fizico-chimice la Universitatea din Petrograd. A fost președinte al Sindicatului Viticol Tighina; președinte al Camerei Agricole Tighina. Remarcabil profesor de liceu, a fost deputat în primul Parlament al României Mari, manifestându-și aptitudinile organizatorice în funcţia de vicepreședinte al Zemstvei și prefect al judeţului Tighina. A luat parte la realizarea reformei agrare din Basarabia, fiind ales ca delegat din partea ţăranilor. Statul român i-a apreciat abnegaţia cu următoarele distincţii: „Coroana României” și „Steaua României”, gradul de Ofiţer și de Comandor, Ordinul „Ferdinand”, în gradul de Cavaler, „Răsplata Muncii” pentru construcţii școlare, cl. I, etc.

Poza pe care am publicat-o i-a aparţinut lui sau poate e o copie făcută de el. Afirmăm aceasta bazându-ne pe scrisoarea expediată lui Anton Crihan în SUA:

„2-1-69, Bucureşti

Văleanu

La mulţi ani şi sănătate.

Vă urăm dragă Antoane şi mult stimată Doamnă, eu şi consoarta mea. Mulţumim din toată inima pentru felicitarea sosită tocmai la ţanc, seara la oara 22, când ne pregăteam să facem revelionul în doi, acasă. De asemenea, am mai primit scrisoarea ta din 8-XII-68, dar nu ţi-am răspuns până în prezent pentru motive că aveam de a face unele investigaţii în legătură cu familiile care pe vremuri locuiau la Tighina. Aceasta mi-a necesitat timp pentru a căpăta informaţii chiar şi pe cale indirectă. Ambii soţi Bragalia au încetat din viaţă vreo câţiva ani în urmă. În ultimii ani ai vieţii sale, Bragalia era obsedat de mania religioasă. A fost şi internat un timp oarecare în spital pentru adulţi. De câte ori ne întâlneam numai teme religioase le aborda. În anul 1906, fiind în ultima clasă a liceului real din Comrat (jud. Tighina), dânsul şi alţi elevi, fiind socialişti – revoluţionari (Gălaţeanu, Catacov, Şpirean – nepotul şefului nobilimii din Podolia), au dinamitat o casă, aruncând-o în aer. Aflând că vine un pluton de cazaci din Tighina, făptaşii au şters-o peste Prut, ajungând la Geneva. La Geneva Bragalia avea întâlniri cu Lenin pe care de multe ori îl împrumuta cu bani – Bragalia – fiu de moşier, primea bani suficienţi pentru trai. Fiica lui Bragalia – Tulenica (Natalia), pictoriţă pensionară, mi-a povestit că la tatăl său se păstrase o scrisoare de mulţumire de la Lenin pentru un serviciu adus lui. Scrisoarea aceasta a fost distrusă pe timpul boalei lui Bragalia. Învăţământul superior şi l-a terminat în Franţa la un institut politehnic, ceea ce îi dăduse posibilitatea de a ocupa la Chişinău postul de inspector industrial. Aceste ştiri le deţin de la d-nul Lisevici, fost medic la spital în târgul Cimişlia, unde locuia şi Veaceslav Marchelovici Şpirean, ce se căsătorise cu fiica dirigintelui oficiului poştal din acest târg – Nina Gorincioiu, unde se şi stabiliseră. Pe acest individ l-am cunoscut şi eu – era un vlăjgan de vreo 2 m, cu înfăţişare de oftigos.

L-am vizitat pe răzeşul Băluţel – seniorul. L-am cunoscut şi pe juniorul, cu care am făcut serviciul la M. industriei uşoare, în 1951. Face agronomia, dar s-a recalificat devenind pielar. Bătrânul Băluţel, făcând serviciul de administrator la un internat de copii, a ieşit la pensie. Are lunar, după cum mi-a mărturisit, vreo 400-450 de lei. Îl îngrijeşte o femeie bună, e curat în casă. Când l-am vizitat era gripat şi nu ieşea afară. Mi-a povestit că s-au răcit raporturile cu fiul său de când se căsătorise tânărul. Auzeam şi eu pe vremuri că ei nu se împacă. Nu mai întreţine niciun fel de legătură cu fiul său.

Încât priveşte cel de al treilea personaj, indicat în scrisoare, numele lui nu era Bodesco, ci Bădescu, de origine gălăţean. A fost medic primar al judeţului şi, totodată, medic C.F.R. al districtului feroviar Tighina. A murit cam prin 1930, pare-mi-se de infarct. Era un diagnostician bun, dar nu practica în particular. Venea numai pe la cunoştinţe bune pentru a da consultaţii. Îmi reamintesc de soţia D-Sale, care de multe ori era însoţită de fetiţele ei. Avea o moşie, mi se pare de 200 de ha, lângă com. Caşcalia (jud. Tighina).

După cum se auzea, d-nul, dar mai cu seamă soţia, erau foarte economi şi chibzuiţi. Probabil că din acest motiv erau avuţi. În ceea ce priveşte locul naşterii fetelor n-am putut afla, chiar nici de la fostul şef al gării Tighina, Petrică Buruiană, care făcuse serviciul împreună cu d-nul. Poate că cea mai mică se născuse la Tighina. Nu mi-ai răspuns dacă eşti mulţumit de cele relatate despre Erhan şi Rudiev. Aşteptând un timp îndelungat, revenisem cu o altă epistolă, dar nici la a doua n-am primit răspunsul aşteptat. Întâlnindu-mă cu Moraru, mi-a vorbit că primise de la tine scrisoarea şi

fotografia ta. Scrisoarea, însoţită de fotografia solicitată, n-am primit-o. Mi-a vorbit Anatolie că te-ai îngrăşat şi te asemeni cu Roosevelt, dar n-a binevoit să mi-o arate. Numai la data de 17-XII-68 am primit scrisoarea ta. Dacă ai vreo fotografie, nu mă uita – te rog din suflet. De curând am căpătat o fotografie în care sunt redate chipurile unui grup de tineri, fotografiaţi în vara anului 1917 la meşterul Taşcker din strada Sinadino.

Eram zece inşi: Stihi, Crihan, Grosu, Cărăuş, Văleanu, Cazacliu S. (în picioare). Cazacliu V., Bogos V., Harea, Valuţa (pe scaun). Dacă doreşti s-o ai, voi comanda o fotocopie şi o voi trimite-o.

Îţi mulţumesc din suflet pentru grija ce ai arătat-o, ajutând pe nepotul meu să dea de urma verişoarei sale. I-am şi comunicat la Cluj. Mi-a răspuns că vine la Bucureşti ca să ticluiască […] de mulţumire. Mă mândresc cu el. A făcut politehnica, a terminat cursurile de economie politică, urmează al treilea an filozofia, cunoaşte franceza, ungara, iar acum se perfecţionează în engleză.

Terminând aceste rânduri, vă transmitem şi marele urări de bine, atât eu, cât şi soţia, dorind foarte mult, dacă faceţi o călătorie în Europa, să nu ocoliţi Bucureştiul, ca să vă putem privi în carne şi oase.

P.S. Complimente de la consăteanul M. Curciuc (acum e Cruceanu).

Sărutări de mâni doamnei şi te îmbrăţişez cu căldură,

Alexandru"

Aceste pagini inedite, ajunse peste ani la noi, ne lasă convingerea că încetul cu încetul, filă după filă, vom descoperi adevărata istorie a mişcării naţionale şi, în acelaşi rând, pe toţi tinerii care au fost catalizatorii acelei revoluţii.

AUTOMOBILE ŞI AUTOMOBILIŞTI

Chişinăul de odinioară era un oraş provincial în care un loc deosebit îl aveau automobilele.

E cunoscut faptul că primul parlament al Basarabiei – „Sfatul Ţării" – dispunea de două automobile. Iar în perioada interbelică, pe străzile oraşului circulau în voie „Ford"-uri, „Mercedes"-uri şi alte modele la modă în acea vreme. Salariile funcţionarilor erau atât de mari încât orice automobil putea fi procurat. Drept dovadă este această poză de familie cu automobilul surprins la o intersecţie încă nepăzită de către inspectorii de circulaţie.

La Caracușenii Vechi, unde locuia celebrul scriitor, vânător, pictor, astronom Constantin Stamati-Ciurea, exista un cult al științei și un cult al progresului tehnic. El a adus un grădinar din Franța, pomi de peste mări și țări ca să sădească o grădină și un parc unic de felul său.

Copiii lui au mers mai departe și nu numai băieții: Mihail, Leonid, Gheorghe, Vladimir, care au fost scriitori, ingineri, vânători, chiar și fetele din neamul lui Stamati erau pasionate de automobilism și participau la raliul României.

În această poză vedem parcate în fața conacului de la Caracușenii Vechi două automobile de epocă și, desigur, în prim-plan, posesoarea lor, o nepoată de-a lui Constantin Stamati-Ciurea.

Din istorie se știe că pe când Rusia încă se zbătea într-o agonie economică, post război civil în Basarabia, deja în 1925 avea loc un campionat de fotbal, iar în 1928 familia avocatului Vladimir Gheorghian și-a procurat un automobil nou-nouț „Craisler" cu care colinda drumurile Basarabiei.

În imagine: familia Gheorghian și automobilul care nu era o raritate în Basarabia în acele vremuri. Era anul 1928.

Automobile pe străzile Chișinăului, anii ’30, sec. XX

Automobile pe străzile Chișinăului, bd. Carol al II-lea, anii ’30, sec. XX

Automobile pe străzile Chișinăului, bd. Lenin, anii ’50, sec. XX

PROFILURI POLITICE, DUMA A II-A DE STAT A RUSIEI

Basarabia a avut deputaţi în cele patru dume de stat ale Rusiei.

Ei nu întotdeauna au fost la nivelul aşteptărilor, interesele promovate de ei nu corespundeau cu aspiraţiile naţionale.

Dar aceşti deputaţi trebuie priviţi ca nişte exponenţi ai unei populaţii care încă nu avea identitate naţională decât la nivelul intuitiv.

În această poză a fost fixat pentru eternitate grupul basarabean din Duma a II-a de Stat: rândul întâi, de la stânga la dreapta: V.M. Purişkevici, P.N. Krupenski, A.S. Demianovici, P.V. Sinadino, P.A. Cruşevan; rândul doi: E.A. Melenciuc, A.E. Tretiacenco, I.G. Gerştenberg, prinţul D.I. Sviatopolk-Mirski.

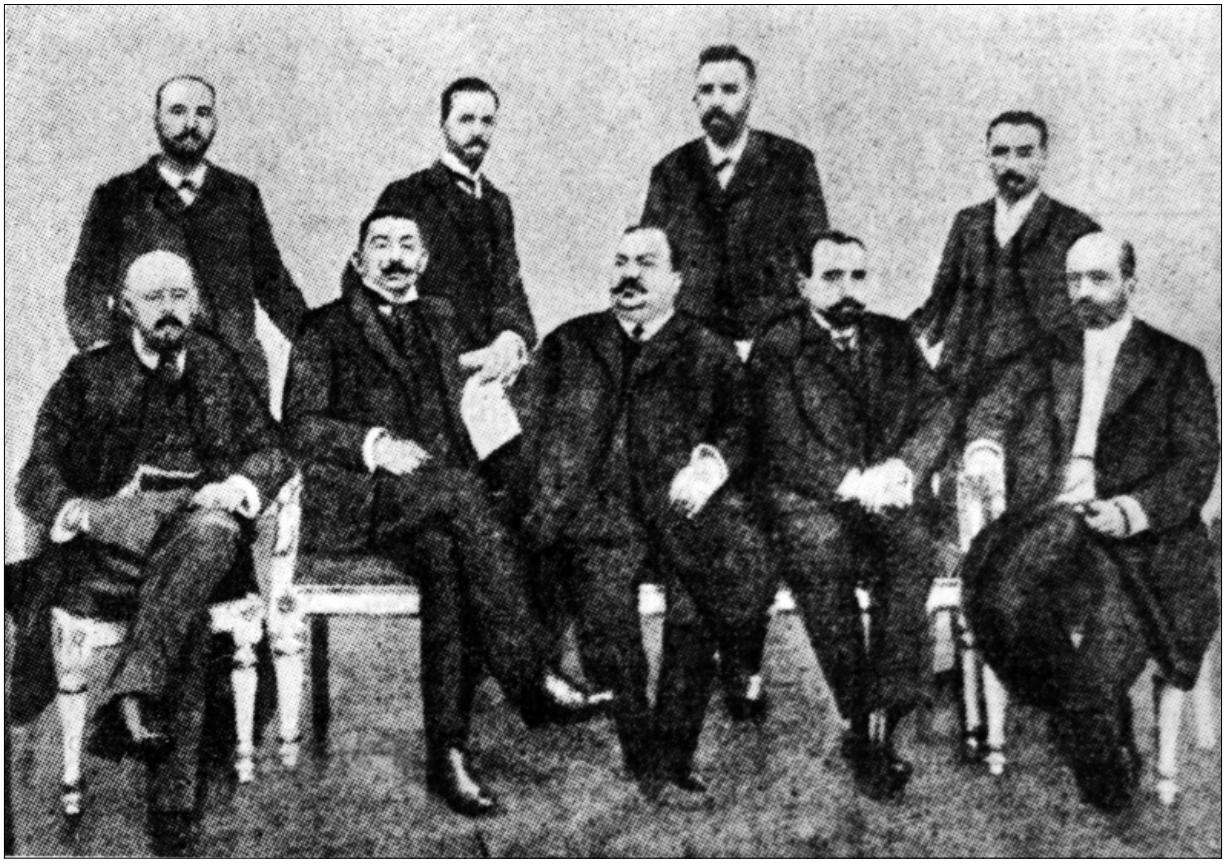

ELITA MEDICALĂ A BASARABIEI

Odinioară medicii erau consideraţi ca adevăraţi discipoli ai lui Hippokrates, fiindcă erau în stare să facă minuni.

În secolul XIX medicii au început să stăvilească valurile de epidemii: ciumă, holeră, dizenterie ș.a. Au început să facă operaţii dificile și să învie oamenii pe care toţii îi considerau morţi.

Basarabenii au avut parte de o echipă de medici deosebiţi, cum a fost un Nicolae Doroșevschi, care a verificat primele vaccine chiar pe propriul lui organism. El a organizat primul serviciu medical în Basarabia, iar astăzi își doarme somnul de veci, uitat de lume, la Cimitirul Central din Chișinău.

Moisei Sluţchi liderul comunităţii evreiești din Basarabia și fost șef al spitalului evreiesc, avea o autoritate care nu putea fi pusă la îndoială în mediul profesionist. Moisei Sluţchi a lăsat două volume de memorii care fac cinste chiar unui scriitor.

Toma Ciorbă (al treilea din rândul doi din dreapta) a fost unul dintre medicii celebri ai Chișinăului, contribuţia lui, astăzi recunoscută prin spitalul care-i poartă numele, prin strada care-i poartă numele, ne dezvăluie un adevăr. Că omul care a știut să facă bine, fiind considerat un medic al săracilor, și-a păstrat bunul renume chiar și-n memoria generaţiilor.

Leopold Siţinschi (rândul al doilea, al treilea din stânga) a fost nu numai șeful Spitalului Central din Chișinău, dar a fost și primarul Chișinăului (1904-1905), prin exemplul său demonstrând că medicii în funcţie de timp și situaţie sunt și oameni politici, și buni gospodari.

Regret mult că nu pot descifra toate numele persoanelor din această poză. Ei fiind deja înghiţiţi de anonimat. Istoria însă îi păstrează în această fotografie care face onoare oricărei societăţi ce tinde să fie civilizată, fiindcă elita medicală a Moldovei de astăzi are pe cine se sprijini în istorie și piatra de temelie o constituie acest portret de grup al elitei medicale din Basarabia.

Fotografie din primul deceniu al sec. XX

ECHIPA DIN VISELE NOASTRE

Această poză pare a fi neverosimilă.

E ceva similar cu visul pe care l-ai văzut, dar așa și nu crezi în existența lui.

Și totuși, există!

Era anul 1923 și la Chișinău se juca fotbal. Și echipa „Viteaz'" era îmbrăcată superb amintind atât de mult de felul cum se echipează „Inter Milano".

Fotbaliștii au jambiere, portarul are mănuși și asta la cinci ani după Unire. În Rusia Sovietică continua războiul civil și foametea, haosul social făcea ravagii, iar la Chișinău lumea se aduna în jurul terenului de fotbal și trăia din plin spectacolul.

Și acest lucru s-a întâmplat de-a lungul anilor până în 1940.

Cei mai buni fotbaliști erau convocați la echipa națională a României.

Dar a venit anul 1940 și mulți dintre coechipieri și foști adversari s-au reîntâlnit în trenurile ce-i duceau spre GULAG, unde s-au și prăpădit…

Regretatul meu antrenor Gheorghe Mocanu, care antrenase echipa „Politehnica", în anii ei cei mai buni, venea din fotbalul interbelic, dar foarte rar avea curajul să ne compare și de fiecare dată ofta la gândul că fotbaliștii de până la război erau mai buni.

De aceea, știm atât de puțin despre fotbalul de odinioară și ne pare mai mult o legendă, mai mult un vis…

În timpurile noastre, când meciurile de fotbal adună concomitent sute de milioane de microbiști în fața televizoarelor, ne vine greu să ne imaginăm că în Chișinăul anilor ´20 existau echipe de fotbal și se juca un campionat al României.

În Rusia Sovietică bântuia foamea și „NEP"-ul încerca să salveze regimul comunist, iar la noi se juca fotbal.

În imagine au pozat pentru eternitate Nicolae Bosie-Codreanu, fost deputat în Sfatul Țării (primul din stânga) și echipa „Sporting", patronată de el. Chișinău, 1925.

Echipa „Fulger”, anii ’30, sec. XX

Echipa „Viteaz’”, anii ’30, sec. XX

Suporteri și fotbaliști din Chișinău, anii ’30, sec. XX

POEMĂ PEDAGOGICĂ

Se știe că în liceele de odinioară disciplina era una exemplară. Liceenii erau obligaţi să poarte uniforma liceului, fiecare liceu avea simbolul său, fiecare elev avea numărul său și era suficient să facă o șotie că imediat se știa la direcţia școlii despre încălcarea disciplinei.

Și desigur că în acest context relaţia cu pedagogii era una deosebită. S-ar părea că peretele dintre profesori și elevi era unul de nestrăbătut. Dar nu este chiar așa. Profesorii întruchipau nu numai un model al cunoștinţelor, erau modelul viu în viaţa cotidiană. Elevii se puteau orienta și alegeau ceea ce le era mai aproape de suflet. Se lucra mult în cadrul orelor suplimentare și, desigur, cercurile școlare erau în vogă. Tehnica radio abia își făcea loc. Automobilele erau niște obiecte de vis și inginerii erau specialiștii cei mai căutaţi și mai apreciaţi. Dar pentru a deveni un bun inginer trebuia să faci studii bune la matematici. Și aici devenea evident rolul societăţilor de matematică din fiecare liceu. Să selecteze cadrele cele mai dotate. Liceul Real din Chișinău a dat multe personalităţi. Această poză ne-a parvenit din arhiva familiei inginerului Liviu Rusu, al patrulea din stânga. Profesorii și elevii într-o armonie perfectă. O adevărată poemă pedagogică.

Elevi și profesori de la Liceul Real din Chișinău

O POZĂ CU DESTIN OMENESC

Fotografiile, ca și oamenii, au destinele lor. Sunt poze care toată viaţa lor poartă doar imaginea epocii. Sunt poze care ascund în ele viitoarele celebrităţi. Sunt poze care sunt frânte exact cum sunt frânţi oamenii și așa cum omul își caută cea de-a doua parte a sufletului său, întocmai așa și fotografiile așteaptă să fie completate cu partea care lipsește.

Această poză, executată în 1931, a nimerit în arhiva mea, fiindu-mi dăruită de scriitorul Vadim Pirogan, omul care a devenit scriitor, istorisind fragmente din cei cinci ani petrecuţi în gulag. El, fiul fostului primar de Bălţi, care încă din copilărie îi cunoscuse pe marii basarabeni: C. Stere, P. Halippa, C. Leancă, I. Codreanu ș.a., a fost invitat de mătușa lui Vera Rusu, învăţătoare, să se fotografieze alături de clasa ei de fete. Și, desigur, Vadim Pirogan a acceptat cu plăcere din două motive: primul motiv ţinea de însăși arta fotografică, pe atunci a nimeri într-o fotografie, era un eveniment comparabil cu nominalizarea la Oscarul de astăzi, fiindcă orice om ardea de dorinţa să afle cum arată el dincolo de oglindă. Al doilea motiv era unul sentimental, unicul băiat în mijlocul unei clase de fete, una mai frumoasă decât alta, dar ceea ce ne interesează pe noi este partea lipsă a fotografiei, fiindcă cineva, în 1940, a rupt poza în două de teamă că într-o faţă de copil va fi recunoscută o rudă ori poate o persoană care urma să fie arestată.

Nu exclud că într-o familie din Basarabia se mai păstrează originalul intact și ar fi extraordinar de bine dacă am reuși să reconstituim această poză, iar prin ea să reconstituim o parte din memoria noastră care încă ne este lipsă.

PORTRET DE GRUP

Dacă ardelenii au venit la Chișinău la începutul lunii februarie, apoi primii bucovineni vin în capitala Basarabiei în luna iunie 1917, când se deschid cursurile învățătorilor din Basarabia și vin la o invitație specială, făcută de liderii naționali de atunci: Paul Gore, Vladimir de Herța, Teodor Neaga. Urmau să înceapă cursurile învățătorilor și spre surprinderea lor, ei au descoperit că n-are cine ține lecții de limba și literatura română, istorie, pedagogie ș.a. Părintele Alexie Mateevici, pe care ei mizau, se afla pe front și putea obține concediu pentru o scurtă durată de timp. Un alt cunoscător – Ștefan Ciobanu – se afla la Bolgrad și pentru cei 300 de învățători adunați la cursuri nu avea cine preda materialele de bază, fiindcă limba și literatura română trebuiau să fie pilonul noii școli naționale din Basarabia.

Salvarea a venit din partea bucovinenilor. O cerere adresată lui George Tofan, doctorului Ovidiu Țopa, lui Liviu Marian a fost acceptată și ei au sosit la Chișinău, încadrându-se în această muncă.

Astăzi, peste ani, este ușor de expus evenimentele, cu totul însă alta era realitatea. La 20 august 1917, când la via lui Andrei Hodorogea au fost omorâți Simion Murafa și Andrei Hodorogea, la aceeași masă cu ei se aflau și doi bucovineni, George Tofan și Liviu Marian. Au scăpat cu viață ca prin minune. Și acest pericol a existat în permanență până la Unirea definitivă din 27 noiembrie 1918.

Sosirea primilor bucovineni la Chișinău a fost un semn bun, fiindcă treptat ei au început să-și adune compatrioții și în scurtă vreme prezența lor s-a făcut simțită la cursurile învățătorilor de la Bălți și la cursurile de învățători de la Soroca, precum și ale celor din luna noiembrie 1917 de la Chișinău. Aici este momentul potrivit să nuanțăm câteva teze importante. În primul rând, bucovinenii s-au implicat nu numai în viața națională, propriu-zisă, prin încadrarea noilor cadre pedagogice, ei au adus cu sine experiența politică a unui partid național. Dacă Partidul Național Moldovenesc, format la 3 aprilie 1917, avea anumite șovăieli vizavi de comportamentul său față de viitorul Rusiei și locul Basarabiei în acest imperiu, fermitatea judecăților politice ale bucovinenilor și ale ardelenilor a fost de mare folos în formarea noii mentalități politice. Aceste procese de coalizare a gândirii politice s-au finalizat cu formarea primului parlament al Basarabiei „Sfatul Țării" și unul dintre cei mai fideli cronicari ai activității acestui parlament s-a dovedit a fi bucovineanul George Tofan, care în 1918 a publicat cartea *Sărbătoarea Basarabiei*, o carte document.

Remarcăm faptul că bucovinenii și ardelenii, simțindu-se refugiați în acest teritoriu, și-au creat un comitet al refugiaților, l-au creat pe 2 ianuarie 1918, la Odesa, în scopul coordonării activității lor și a fraților rămași acasă. Ideea României Mari devenise una predominantă. Și în acest scop unirea tuturor forțelor politice s-a produs foarte repede.

Acest comitet mai avea o misiune: de a le facilita aflarea lor în refugiu, de a-i ocroti de posibilele atrocități, de a-i integra în viața Basarabiei. Drept exemplu, vom utiliza întâlnirea acelor patru reprezentanți ai comitetului în frunte cu Onisifor Ghibu și Ion Nistor cu prim-ministrul Basarabiei Daniil Ciugureanu, la 15 martie 1918, când peste o mie de volun-

tari ardeleni și bucovineni au fost disponibilizaţi din ordinul prim-ministrului României Alexandru Marghiloman și s-au pomenit pe drumuri.

Reacţia lui Daniil Ciugureanu a fost una previzibilă: toţi aceşti o mie de voluntari să fie integraţi în structurile administrative ale Basarabiei pentru a grăbi procesul de formare a unei administraţii naţionale.

La 27 martie 1918 deja ardelenii și bucovineni au primit o lecţie istorică – cum se poate face unirea tuturor românilor, care este calea spre această unire. Ei au fost martori la câteva etape:

– 2 decembrie 1917 – formarea Republicii Autonome Populare Moldovenești;

– 24 ianuarie 1918 – formarea Republicii Independente Moldovenești;

– 27 martie 1918 – Unirea Basarabiei cu România (cu cele 11 condiţiuni);

– 27 noiembrie 1918 – Unirea definitivă (fără condiţiuni).

Această lecţie a fost una extrem de valoroasă pentru bucovineni, care la 24 martie 1918 au protestat vehement împotriva autorităţilor austro-ungare și ucrainene, care doreau împărţirea Bucovinei între ele. S-a insistat foarte mult asupra păstrării integrităţii naţionale a Bucovinei, păstrării integrităţii teritoriale a Bucovinei și recunoașterea acestui teritoriu ca aparţinând istoric de vechea Moldovă și de România.

Unirea Bucovinei cu România era iminentă. Refugiaţii bucovineni în luna noiembrie au plecat spre casă. Se apropia un moment istoric al Unirii. La 25 noiembrie 1918, 12 membri ai comitetului refugiaţilor bucovineni, în frunte cu Ion Nistor, au fost integraţi în Consiliul Naţional al Bucovinei, care, la 28 noiembrie 1918, au votat Unirea Bucovinei cu România. Atunci când se dorește sublinierea ajutorului acordat de către bucovineni basarabenilor trebuie să nu uităm și să facem legătura indirectă cu lecţia basarabeană dată bucovinenilor.

Profesori ardeleni și bucovineni la Chișinău, 1918

O POZĂ CA O RELICVĂ

Uniunea Scriitorilor din Moldova are tot dreptul să se mândrească cu momentul întemeierii. Fiindcă la leagănul acestei organizaţii de creaţie au stat mari figuri ale literaturii române.

Scriitori mari ca: Mihail Sadoveanu, Nicușor N. Beldiceanu, Tudor Pamfile, Apostol D. Culea, Ștefan Ciobanu, Nicolae Dunăreanu. În 1919 ei au format nucleul de constituire a primei organizaţii profesioniste scriitoricești. Erau anii unei frăţii spirituale când cultura românească ajungea în Basarabia promovată de cei mai distinși creatori. Erau anii când frăţia literară era darul cel mai de preţ, cel mai luminos și optimist și promitea un nou viitor literaturii din această provincie.

Se părea că debutanţii de la Chișinău și maeștrii recunoscuţi de dincolo de Prut aveau acordate sufletele la aceeași lungime de undă, la aceleași aspiraţii și ceea ce se va întâmpla mai târziu, adică marele succes literar, ei îl garantau prin acest botez al primei organizaţii scriitoricești. Și au avut dreptate. Peste 15 ani un debutant din sudul Basarabiei, Vladimir Cavarnali, a luat premiul Fundaţiilor Regale pentru poezie, alături de Emil Cioran și Constantin Noica. În Basarabia se născuse o nouă generaţie de aur, se născuse în sufletele acestor bărbaţi severi din această poză, care, în momentul când au decis să se unească într-o organizaţie scriitoricească, au avut convingerea că fac un lucru temeinic, un lucru pentru viitor, un lucru pentru eternitate.

O REVISTĂ VISATĂ DE GENERAŢII – *VIAŢA BASARABIEI*

La 24 ianuarie 1932, scriitorul şi omul politic Pan Halippa semna prefaţa la primul număr al revistei *Viaţa Basarabiei*. În România Mare, Basarabia avea nevoie de un accent distinct şi P. Halippa a decis ca el să fie anume unul de cultură, fiindcă din punct de vedere politic basarabenii se pomeniseră într-o situaţie delicată. Constantin Stere, liderul lor spiritual, fusese scos pe tuşă de către Iuliu Maniu. Restul fruntaşilor basarabeni erau dispersaţi pe la diferite partide, nu erau solidari şi atunci se impunea un alt fel de abordare a problemelor basarabene care nu erau simple defel.

Aceasta reiese chiar din prima însemnare pe răbojul imaginar pe care Nicolai Costenco a făcut-o în nr. 12, din anul 1938, al revistei *Viaţa Basarabiei*:

„Cu numărul de faţă, revista *Viaţa Basarabiei* încheie o activitate constantă pe teren – mai mult literară şi socială, alături de o preocupare ştiinţifică mai curând de vulgarizare decât de date originale –, şapte ani de la apariţie.

Dacă la întemeierea publicaţiunii acesteia a prezidat iniţiativa dlui Halippa, din anul 1934 şi până în prezent, revista basarabenilor a fiinţat numai datorită energiei şi voinţei redactorilor ei…"

Prin pana lui Nicolai Costenco vorbeşte întreaga generaţie, care a fost capabilă să-şi asume răspunderea pentru un program de viitor şi care a dat roade. Program care nu diferea substanţial de cel al lui Pan Halippa, dar care avea menirea să mobilizeze forţele tinere, care avea menirea să aducă în literatura basarabeană o generaţie nouă. Chiar şi în faza bucureşteană, când N. Costenco şi echipa lui nu mai făceau parte din redacţie, programul schiţat de ei era urmat cu stricteţe. De aici apare şi rezultatul scontat.

După 23 august 1944, Basarabia a încetat să mai existe ca noţiune geografică şi istorică. Sovieticii au reintrodus formula de RSSM, iar în România pomenirea numelui de Basarabia şi basarabean devenise periculoasă.

Editarea în continuare a revistei devenise imposibilă. În felul acesta, se rupea brusc firul unei continuităţi literare fireşti, se rupea în momentul culminant de afirmare a unei noi generaţii, cea care putea deveni în istoria noastră literară Generaţia de Aur.

În studiul său, apărut postum, *Dintr-un sfert de veac de scris moldovenesc* (*Basarabia*, 1991, nr. 4), fostul colaborator fidel al revistei *Viaţa Basarabiei* Gheorghe Bezviconi, îi face o caracterizare obiectivă şi poate cea mai importantă pentru posteritate: „Anul 1932 împarte în două perioada scrisului basarabean de după revoluţie. În acest an se produce un eveniment însemnat în dezvoltarea vieţii literare a Basarabiei: începe să apară revista *Viaţa Basarabiei*, iar pe de altă parte, păşesc pe tărâmul publicistic o seamă de tineri, al căror număr sporeşte din an în an. *Viaţa Basarabiei* este prima revistă care întruneşte în sânul său aproape pe toţi cărturarii locali, îndrumând scrisul basarabean într-o albie comună şi contribuind la creşterea unei apropieri spirituale între generaţiile de scriitori. Direct sau indirect, ea determina întemeierea altor reviste asemănătoare în centrele regionale (Basarabia a dat dovezi de mare interes literar, scrie G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (Bucureşti, 1941), amintind de *Luceafărul*, revista seminarului din Ismail (1938), şi chiar de

Mărţişorul, revista publicată în 1940 de… bolnavii sanatoriului din Bugaz – Gh. B.). Revista servește răspândirii scrisului literar și ştiinţific basarabean, trezind un interes mereu sporit între cititori. Stimulează pe mulţi să-şi încerce talentul sau să întreprindă cercetări în fundul satelor basarabene, unde până atunci rareori ajungeau alte periodice, decât cotidienele. Din paginile acestei reviste putem desprinde dezvoltarea scrisului mai al tuturor cărturarilor basarabeni sau culege material privitor la activitatea lor. Cu inerente lipsuri provenite mai ales din inconsecvenţa conducerii secretariatului revistei, cu certuri și critici specifice tagmei scriitoricești, intercalând preţioase valori între literaţii și tinerii de viitor, dar continuând până în târziu truda ei nerăsplătită, *Viaţa Basarabiei* înfăţișează în mare parte scrisul basarabean dintr-un deceniu de după 1932.

Ideea scoaterii unei reviste frământa mai demult pe cărturarii din Chișinău. În cele din urmă, în scopul editării unui periodic care să satisfacă nevoia cititorului basarabean obișnuit în trecut de a se abona anual la o revistă de cultură și literatură din iniţiativa lui Pan Halippa s-a constituit la Chișinău Asociaţia „Cuvânt moldovenesc", iar în ianuarie 1932 a apărut primul număr al revistei *Viaţa Basarabiei*."

Constatăm cu satisfacţie că interesul pentru această revistă nu scade, ci din contra sporește cu fiecare an, cu fiecare nouă generaţie, care, aflându-se în căutare de modele literare, asimilează și această experienţă tragică…

Chiar dacă la Chișinău nu există o colecţie completă a revistei, chiar dacă localul redacţiei de pe str. Haralambie 142, (azi Alexandru cel Bun) a fost demolat, revista *Viaţa Basarabiei* și colaboratorii ei vor păși alături de noi doar atât timp cât îi vom ţine minte. Iar **Timpurile** vitrege și **Istoria** noastră zbuciumată ne obligă să avem o **Memorie veșnică**…

Un grup de scriitori după închiderea adunării Societăţii Scriitorilor din Basarabia. 25 martie 1940.
De la stânga; rând I: Bogdan Istru, Dragomir Petrescu, Aug. Pop, Em. Gane; rând II: Al. Tibereanu, N. Spătaru, Iorgu Tudor, VI. Cavarnali, Grecov, rând III: Al.N. Ivanov, N.F. Costenco, Leonid Şeptiţchi, Al. Tambur, D. Timonu

UN TRICOLOR NEOBIȘNUIT

Mișcarea feministă din Basarabia are tradiții seculare, iar implicarea femeii basarabene în politică a devenit o realitate la începutul anului 1917, când femeile au intrat alături de bărbați în partide și în primul parlament al Basarabiei – Sfatul Țării. Era o noutate chiar și pentru Europa.

În această poză sunt prezentate studentele de la Universitatea din Iași: Nina Bogos (1), Elena Tocan (2) și Iulia Bujoreanu (3), care la 13 ianuarie 1918 au întâmpinat trupele române la intrarea în Chișinău, fiecare dintre ele fiind înfășurată într-o mantie reprezentând o culoare a tricolorului românesc.

FANFARELE DE NEUITAT

Chișinăul interbelic pe lângă multiplele concursuri avea unul, care se bucura de o mare popularitate, este vorba de Concursul fanfarelor. Fiecare liceu, fiecare instituţie mai numeroasă, încerca să organizeze o fanfară și să o pună în evidenţă.

Dirijorii căutau pentru repertoriul lor piese cât mai rare, pentru fanfare, instrumente cât mai deosebite, iar soliștii erau consideraţi de melomani veritabile staruri.

Seminarul Teologic avea o fanfară minunată, fiindcă se preconiza ca preotul, plecând în sat, să fie și un animator cultural, să poată organiza singur o formaţie instrumentală, să selecteze talente din rândul enoriașilor săi și, în felul acesta, cultura muzicală veritabilă să fie un bun al tuturor.

Această poză mi-a parvenit din arhiva Luciei Cireș, tatăl ei – Iulian Cireș – era membru al acestei orchestre, care îl are la mijloc pe părintele Pavel Grosu.

DU-MĂ ACASĂ, MĂI TRAMVAI!

Celebrul șlagăr al lui Gică Petrescu exprima în fond un mare adevăr pentru sec. XX. Tramvaiul era mijlocul de transport sigur, accesibil și, chiar dacă nu nimereai în vagon, puteai călători lejer pe scările lui.

Ideea era aceeași pe care o nutresc și astăzi toți călătorii: „Du-mă iute, ce mai stai, / Du-mă la căsuța mea, / Cu portiță și cișmea…"

La Chișinău administrația tot mai insistent vorbește despre readucerea tramvaiului. Și cine știe, poate în sec. XXI se va naște un alt șlagăr, pentru tramvaiul atât de îndrăgit…

Tramvaiul tras de cai, sf. sec. XIX

Tramvaiul pe piața Biruinței, anii '50, sec. XX

Tramvaiul interbelic

Tramvaiul de după război

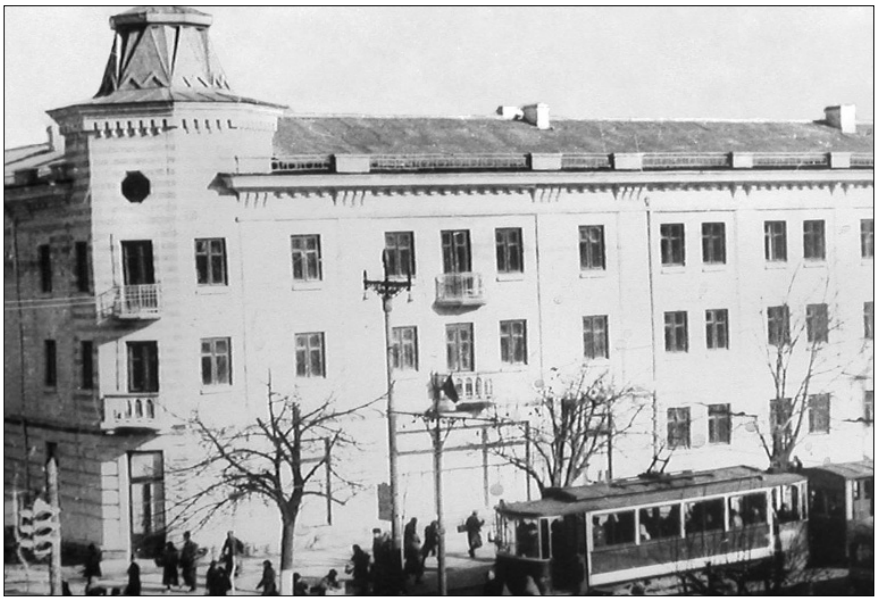

Tramvaiul în 1949

O POZĂ CA UN IMN AL ETERNEI PRIETENII

Secolul XX a fost un secol al paradoxurilor.

Relaţiile internaţionale n-au fost o excepţie, iar relaţiile dintre basarabeni şi românii de dincolo de Prut au devenit curiozităţi istorice.

Până în 1917 români de peste Prut erau declaraţi total deosebiţi de moldovenii locuitori în Basarabia. Ca Unirea din 1918 să demonstreze că, de fapt, deosebiri nu existau. După ce, în 1940, URSS a ocupat Basarabia, s-a reluat refrenul ţarist cu deosebirile, ca după 1944 să-şi schimbe treptat opiniile din moment ce România devenise Republică Populară. Iar în anii ’70 s-a ajuns din nou la teza promovată de ţarism.

La finele anilor ’50 a fost un moment de apropiere între cele două maluri de Prut.

În 1958 la Chișinău a sosit din România poetul Ion Brad în vizită la confraţii scriitori din RSSM. Poza executată în perioada dezgheţului hruşciovian este ca un document al unităţii spirituale şi literare care au animat viaţa culturală de-a lungul istoriei pe ambele maluri ale Prutului.

În redacția revistei *Scânteia leninistă* (de la stânga la dreapta): Gheorghe Gheorghiu, Ion Brad, Ariadna Şalari, Gheorghe Malarciuc, Vitalie Tulnic şi Arhip Cibotaru. Chişinău, 1958

CÂTE CEVA DESPRE AMBASADORII BASARABENI

Recent, într-o emisiune televizată unul dintre politologii tineri, considerat bun specialist, vorbind despre relaţiile externe ale R. Moldova, se lamenta că nu putem avea diplomaţi, deoarece suntem o provincie şi aceasta explică totul.

Noţiunea de provincie e o scuză pentru toţi acei care nu doresc să priceapă că provincialismul nu e o noţiune geografică, ci una ce ţine de bagajul interior al personalităţii, de felul ei de a se raporta la marile valori.

Basarabia a avut în toate timpurile diplomaţi de marcă. Dacă un imperiu ca Rusia ţaristă încredinţa unor originari din Basarabia posturi de ambasadori în ţări în care interesele ei erau de primă importanţă, atunci nu poate fi vorba despre lipsa de tradiţie în acest dificil domeniu al activităţii umane.

Încă de la începutul secolului XIX reprezentanţii familiei Krupenski s-au bucurat de trecere la curtea imperială rusă. Această tradiţie a fost respectată şi în secolul XX, până la căderea monarhiei în Rusia.

Anatolie N. Krupenski

Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm faptul că şi reprezentanţii acestei distinse şi numeroase familii au servit cu supunere şi devotament curtea ţaristă.

Un exemplu elocvent sunt chiar cei trei diplomaţi crescuţi în cadrul clanului familial Krupenski, brevi-arele biografice ale cărora le reproducem în continuare.

Vasile N. Krupenski

Cel mai cunoscut în epocă fiind Anatolie Krupenski (1850-1923), diplomat şi şambelan al curţii imperiale.

Născut şi educat în familia şambelanului Nicolae Matei Krupenski şi a Nadejdei I. von Hintz (1829-1911).

A făcut studiile medii la pensionul contelui von Vitzum, apoi la Liceul nr. 1 de băieţi din Chişinău, promoţia anului 1870, iar pe cele superioare la Universitatea din Petersburg. Graţie unei bune susţineri din partea rudelor şi prietenilor familiei, Krupenski este primit la lucru în ministerul de externe.

Timp de treizeci de ani a activat în ambasadele de la Viena, Londra şi Roma. A fost ministru plenipotenţiar în Norvegia. De la 15 mai 1912 până la 24 martie 1915 este ambasador în Italia.

A mai deţinut şi alte funcţii importante: consilier privat şi maestru al curţii (1909), membru al Consiliului de Stat.

A fost căsătorit cu contesa Leopoldina Trianji (născută von Hertz).

Alt reprezentant al aceleiaşi familii a fost Vasile Krupenski (1868 – ?), diplomat şi el.

Era frate al lui Anatolie Krupenski.

A făcut studii la Colegiul „Alexandru I" din Petersburg.

A fost ambasador în China şi în Japonia (până în 1922).

Nobil ereditar, a avut titlul de şambelan.

Urmele lui s-au pierdut după revoluţia din octombrie 1917.

Un alt diplomat, despre care se cunosc mai puţine date, a fost Pavel Krupenski.

Pavel M. Krupenski

Fiul lui Mihail Nicolae Krupenski (1851-1905), fost mareşal al nobilimii în jud. Hotin (1884-1897), mareşal provincial (1897-1905) şi şambelan. Prin străduinţa lui Mihail Krupenski la Chişinău a fost înălţat Liceul nr. 3, care mai târziu a devenit sediul pentru Sfatul Ţării şi pentru Facultatea de Agronomie.

A fost căsătorit cu Eliza Sutzo, fiica generalului Alexandru Dimitrie Sutzo şi a Sofiei, născută Mavrocordat, fosta mare doamnă de onoare a reginei Greciei – Sofia.

Lista ambasadorilor nu se epuizează doar cu reprezentanţii familiei Krupenski. Avem încă multe personalităţi necunoscute care au activat în diferite timpuri în serviciile diplomatice. Deci, nu e vorba despre lipsa unei tradiţii, ci, mai degrabă, de ignorarea ei.

Gheorghe BALŞ (1805 – IX.1857, Albineţ, jud. Iaşi) a fost diplomat şi consilier de stat în Rusia.

Nepotul şambelanului Ioan Balş şi fiul lui Alecu Balş. S-a căsătorit cu Rallu Callimachi (n. 1816), reprezentantă a celebrului neam Callimachi, greci care au dat Moldovei, domni şi mitropoliţi.

Studiile le-a căpătat în străinătate. În 1827 Ioan Sturdza – Vv., l-a numit vel-agă. În 1828 trece în Rusia unde se angajează ca funcţionar la ministerul de externe, departamentul Asiei. În 1830 este trimis în Grecia, la misiunea rusă în calitate de al doilea secretar, dar în 1832 se retrage din acest post.

Fire extrem de originală, om foarte bogat şi filantrop, el şi-a clădit la Chişinău una dintre primele case cu etaj, la intersecţia străzilor Alexandru cel Bun şi Kupeceskaia.

Deşi a făcut parte foarte puţin timp din aparatul diplomatic al Rusiei ţariste, Constantin Stamati-Ciurea (4.V.1828, Chişinău – 22.II.1898, Caracuşenii Vechi, Briceni) este cunoscut, în primul rând, ca scriitor, dar trebuie să-i recunoaştem drepturile şi asupra carierei diplomatice. Fiul poetului Constantin Stamati învaţă la Paris, făcând studii de liceu, apoi la Facultatea de drept. Un timp activează în calitate de secretar al ambasadelor Rusiei la Paris, Berlin şi Londra. După 1850, revine în Basarabia fiind angajat în cancelaria guvernatorului militar. Este ales membru al Comitetului statistic din Basarabia (1863-1864). În 1860 se retrage la moşia sa din Caracuşenii Vechi, consacrându-se până la sfârşitul vieţii muncii literare, precum şi picturii, fotografiei, astronomiei.

A fost membru al Societăţii teatrale din Moscova. Scriitorul a întreţinut relaţii de prietenie cu mari personalităţi ale ştiinţei: cu savantul german A. von Humboldt, cu vestitul filolog rus F.E. Korş ş.a. Piesele lui Stamati-Ciurea au fost jucate pe scenele teatrelor din Chişinău, Odesa şi Cernăuţi.

Gheorghe Balş

Fiul fostului director al Liceului nr. 1 din Chişinău, Ioan Nelidov (1799-1853), consilier de stat, mort de holeră, Nelidov, Alexandru (1835-1910), a fost ambasador şi un reprezentant

autentic al politicii externe a Rusiei de la finele secolului XIX.

Descendent dintr-o ramură a neamului Otrepiev, menţionaţi documentar încă în sec. XIV. Ruşi de origine polonă. Mama lui a fost Alexandra Ianovski (+ 1884).

Absolvent al Liceul Regional din Chişinău, promoţia anului 1850, a fost director al Cancelariei diplomatice a Marelui Stat-Major ruso-român din războiul cu Turcia (1877-1878). Unul dintre autorii tratatului de la San Sebastiano. Din 1882, ambasador la Constantinopol, la Roma din 1897 şi la Paris din 1904 şi până la deces.

A fost căsătorit cu prinţesa Olga Dimitrie Hilkov, iar fiul lor Dimitrie a fost şi el ambasador căsătorit cu Maria Teodor Mavrocordat.

Deşi se cunosc puţine date biografice despre Gheorghe Samureanu (? – ?), e cunoscut faptul că a activat la Ministerul de Externe al României.

Era nepotul lui Filaret Scriban şi a studiat la Seminarul Teologic din Chişinău şi la Facultatea istorico-filologică din Sankt Petersburg, fiind ajutat de arhiepiscopul Pavel Lebedev să ajungă acolo. A colaborat cu Arsenie Stadniţchi, a publicat în *Buletinul eparhial al Basarabiei* (1889-1890) şi în *Curierul bisericesc* (1890-1899) materiale legate de Biserica Română.

Are o operă clericală consistentă: *O duhovenstve v Rumânii*. // *Kişiniovskie eparhialnâe vedomosti*, 1879; 1880; *Obozrenie rumânskoi literaturî, nauki i publiţistiki za 1892 i 1893 g.g.* // *Slaveanskii sbornik*, red. I.S. Plimova. Sankt Petersburg, 1894; *Pravoslavnaia rumânskaia ţerkov'*. // *Ţerkovnâi vestnik*, 1895, nr. 27; 1896, nr. 4; *Pravoslavnaia rumânskaia ţerkov' za otciotnâe 1898 i 1899 g.g.* // *Hristianskoe citenie,* 1898, februarie; *Ţerkovnâi vestnik,* 1899, nr. 6; *Ţerkovnaia jizn' v Rumânii i harakteristika sovremennâh ierarhov v nei*. // *Vostok*, ed. N. Durnovo, Moscova, 1884 şi 1885.

Refugiat în România, a ajuns să lucreze la Ministerul de Externe, în ciliate de dragoman.

Tot dragomani au fost doi reprezentanţi ai familiei Nega, unchi ai poetului Alexei Mateevici.

Eugraf Neaga a întocmit *Genealogia preoţilor din familia Neaga* (în manuscris). Pe baza informaţiei din acest manuscris N. Popovschi a elaborat o spiţă pe care a publicat-o în monografia despre istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea, alăturându-i şi o notiţă explicativă: „Familia *Neaga*, după o versiune, se trage din părinţii *Neaguş* din Muntenegru, după alta – de la cuvântul sârb *Neagu – Nicolae*. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un membru din această familie, tatăl preotului Ioan, fugind de prigonirile turceşti, s-a aşezat cu traiul în Basarabia.

Preotul Ioan (1780-1825) a avut trei feciori: Anastasie (1808-1885), Sofronie şi Vasile (1823-1878), consul în Turcia.

Anastasie a fost preot şi a fost tată a cinci băieţi: Ioan, preot (1834-1901), Luca, consul în Creta, Ştefan, Constantin, Vasile, preot (1885-1906).

Ioan a dus mai departe viţa, dând viaţă la doi băieţi: Eugraf şi Mihail, preot (1873-1924).

Vasile a avut şi el doi băieţi: Anastasie, preot, şi Gheorghe, preot."

Despre Vasile Neaga găsim informaţii interesante în diferite izvoare. În cartea lui P.A. Lotoţchi *Spisok i kratkie biografii okoncivşih polnîi kurs Kişiniovskoi Duhovnoi seminarii* citim: „Neaga Vasile, fiul preotului Ioan din s. Sângera, judeţul Chişinău, s-a născut în anul 1822. A absolvit Academia Teologică din Petersburg. A exercitat funcţia de dragoman în România, consul în Turcia. În anul 1872 a demisionat; a decedat în 1879 la Chişinău."

Iar în studiul *Preotul basarabean Al. Mateevici* Petre V. Haneş scrie: *„Un frate al protopopului Neaga vorbea 12 limbi, învăţate parte prin şcoli, parte singur. Îşi făcuse studiile la Seminarul din Chişinău şi la Academia Teologică din Petersburg. Ca student, aici dăduse lecţii lui Lev Tolstoi şi unui frate al său."*

O carieră de invidiat a făcut și fratele lui Ioan – Luca. În cartea lui P.A. Lotoțchi găsim inserată biografia unui unchi al lui Al. Mateevici: *„În anul 1857 au depus cereri și au părăsit despărțitura medie a seminarului și au fost admiși la învățătură în școlile superioare laice – Ivan Koriukov (fiul preotului Ioan, gub. Poltava) și Luca Neaga (fiul preotului Anastasie, jud. Chișinău). Ultimul până în 1863 a exercitat funcții la Direcția gubernială basarabeană; a învățat în Universitatea din Sankt Petersburg; a fost funcționar la Departamentul asiatic; începând cu anul 1878 a fost dragoman în România, consul la Salonic, consul pe insula Creta și la Smirna. În anul 1902 a demisionat. A decedat în 1908 în Basarabia.*"

Piatra de mormânt ce se află în curtea Bisericii din Rezeni păstrează următoarea inscripție: *„Deistvitelnâi statskii sovetnik ghen.-consul Luca Anastasievici Neaga, skonciavșiisia 16 avgusta 1908, na 75-om godu jizni.*"

„(…) Paralela dintre bunic și fratele său de sânge – celebrul Vasili Ivanovici Neaga – era următoarea: ca orfan, acesta din urmă a fost înscris la seminar („bursă" cum i se mai spunea pe atunci) și unde era, tot timpul, primul la învățătură. Tot primul l-a și absolvit în 1845, când a fost trimis, ca bursier, la Academia Teologică din Petersburg; dovedindu-se aici ca fiind un om de capacitate neobișnuită, mai ales în domeniul filologiei, l-a pregătit pentru intrare la universitate pe Lev Nikolaevici Tolstoi și pe fratele acestuia. După absolvirea Academiei, el a intrat la Departamentul Asiatic, de pe lângă Ministerul Afacerilor Externe, de unde a fost numit mai întâi dragoman la Iași, apoi viceconsul în Turcia, însă, având loc în viața lui două evenimente importante, nu a mers mai departe și, în anul 1878, și-a curmat singur viața în orașul Chișinău și a fost înmormântat la cimitir. Aceste evenimente au fost: 1) în timpul ședерii sale la Petersburg el s-a înscris în societatea „decabriștilor" și a fost luat sub observație și urmărit întreaga lui viață și 2) neavând familie proprie, el fiind un om de o bunătate superioară, a vrut să dea educație unui dintre nepoții săi, propunându-l pe tatăl meu; fiind refuzat, a luat sub tutela sa pe cel de-al doilea nepot, frate cu tatăl meu, Luca, care a fost instruit strălucit la Universitatea din Petersburg, mai întâi ca audient, apoi, datorită stăruinței unchiului său, a mers pe drumul acestuia; drept mulțumire, însă și pentru cariera sa proprie, nepotul a întocmit asupra unchiului un „minunat" denunț, datorită căruia a urmat ascensiunea sa. Aceasta a fost în anul 1875, când el, Vasili Ivanovici Neaga, a fost obligat să-și dea demisia, iar în anul 1878, după cum s-a spus, a trecut în domeniul legendei. Nu pot să trec sub tăcerea o personalitate care a jucat un rol, deloc lipsit de importanță, în viața și educația tatălui meu: bunica lui după mamă, celebra „mama Rariță" despre care se va vorbi mai departe. Deficiențele din prezentul capitol sunt posibile cu privire la străbunicul meu, adică la bunicul tatălui meu, pe care nu l-am văzut niciodată și despre care circulau, pe atunci, informații fabuloase." [*Alexei Mateevici*, Chișinău, 2003, p. 30]

Deși a făcut parte din altfel de diplomație, adică cea sovietică, apărută după 1917, **Daniil RIDEL** (1884, Cornești, jud. Bălți – 26.X.1933, Moscova), revoluționar de profesie, a fost și diplomat.

După studiile făcute la școala orășenească din Chișinău, a lucrat zețar la o tipografie. Din 1901 membru al unui cerc ilegal. Este arestat pentru participare la prima demonstrație politică din Chișinău. Din 1902 este membru al PMSDR din Chișinău. Adept al liniei bolșevice.

Daniil Ridel

În martie 1904 este din nou arestat, iar în noiembrie 1904 eliberat din în-

chisoare şi se angajează zeţar la ziarul *Bessarabskaia jizn*'. Peste un timp a trecut să lucreze la Odesa unde se ocupa de organizarea unei tipografii ilegale şi de editarea broşurilor revoluţionare. Aici a cunoscut personalităţi de marcă ale partidului: E. Iaroslavski, S. Gusev, R. Zemleacika, L. Stal ş.a. În luna mai 1907 figurează pe lista Tribunalului Militar districtual ca uneltitor împotriva statului şi, ca să nu se pomenească în Siberia, preferă emigrarea în Vest, nimerind mai întâi la Viena, iar din 1911 la Paris, unde l-a cunoscut pe V. Lenin.

După revoluţia din februarie 1917 a lucrat la Odesa. Participant la Congresul al doilea al Sovietelor de pe Frontul Român, al Flotei Mării Negre şi al districtului Odesa, a primit misiunea să lucreze în cadrul comisariatului internaţional al acestei organizaţii. După ocuparea Ucrainei de către trupele germane este rechemat la Moscova, unde activează în cadrul mişcării comuniste internaţionale. În ianuarie 1919 trece linia frontului ajungând la Odesa, alături de alţi comunişti străini, printre care se afla Janna Laburb. La Kiev, alături de Jacques Sadoul, internaţionalist francez, organiza grupe comuniste pentru străinătate. În toamna anului 1919 trece în ilegalitate şi pleacă în Italia, se stabileşte la Torino, colaborează cu ziarul socialist *Ordine nuovo*.

În luna mai 1920 vine la Moscova ca membru al delegaţiei Partidului socialist italian şi participă la Congresul al doilea al Internaţionalei Comuniste. Se întâlneşte cu V. Lenin căruia i-a transmis raportul secţiei Torino a partidului, având ca temă ideea: *Pentru împrospătarea partidului socialist.*

Din 1924, este trimis de către CC al PC(b) la muncă diplomatică. A participat ca expert sovietic la Conferinţa sovieto-română de la Viena (1924). A fost prim-secretar al Ambasadei URSS în Italia, apoi în Grecia şi în Danemarca. Din 1928 – consul al URSS la Genova. În 1931 este rechemat la Moscova pentru a lucra în Internaţionala Comunistă.

Era firesc pentru Basarabia ca unul dintre urmaşii lui Manuc-Bei să revină pe orbita diplomatică a Rusiei, acesta fiind baronul **Mauriciu Fabian Schilling** (Sankt Petersburg – septembrie 1934, Paris), senator, consilier de taină, mareşal al curţii imperiale.

Strănepot al basarabeanului Manuc-Bei.

A făcut studii la Universitatea din Moscova. Din 1894 a intrat în serviciul Ministerului de Externe, trecând cariera sa diplomatică la Haga, Viena, Roma şi Paris. Fiind numit director de cancelarie al acestui minister (1911-1916), alături de Sazonov a condus tratativele de alianţă cu România. În 1914 a însoţit pe împăratul Neculai II la Constanţa, unde a fost decorat cu „Steaua României", intrând în legături de amiciţie cu Ion I.C. Brătianu. În 1916, a fost numit senator, apoi consilier de taină şi mareşal al curţii. După revoluţia din 1917 s-a refugiat în străinătate.

În 1933 a locuit la Hâncești, la conacul străbunicului său, ocupându-se de arhiva familiei.

Reprezentat al unui neam care a dat Basarabiei exponenţi de frunte în viaţa socială şi cea politică, neamul Catargi nu putea să nu dea şi diplomaţi.

Mihail Catargi (24.VII.1878, Chişinău – 3.II.1958, Bucureşti, Cimitirul „Bellu").

A fost filozof, publicist şi diplomat. S-a născut în familia mareşalului nobilimii Ioan Egor Catargi, iar casa lor de pe str. Columna 106 este astăzi una dintre cele mai frumoase în Chişinău.

Mihail Catargi

În 1896 a absolvit Liceul nr. 1 din Chişinău. Plecând la Moscova, studiază la Colegiul lui Katkov, pe care îl absolveşte în 1900. Îşi continuă învăţătura în Germania, la universităţile din

Berlin, Heidelberg și Strasbourg. În 1910, obţine titlul de doctor în filozofie. Peste un an este numit secretar al Consulatului rus de la Roma, în 1913 – atașat la Ambasada Rusiei în Germania.

La începutul războiului trece prin mai multe greutăți și pericole pentru a ajunge acasă. Până în aprilie 1917 a lucrat la Ministerul de Externe. După revoluţia din octombrie se refugiază la Odesa, revenind la Chișinău chiar în preajma evenimentelor Unirii.

A fost ales președinte al Asociaţiei Proprietarilor de Pământ. A contribuit la procurarea unei tipografii românești și la editarea ziarului *Dezrobirea*. Reforma agrară l-a sărăcit nespus, urmând să-și ducă existenţa între cărţi și amintiri, murind departe de casă, într-o stare de nostalgie de nedescris.

Încă un fost membru al Sfatului Ţării **Gherman Pântea** (13.V.1894, com. Zăicani, jud. Bălţi – 1967, Cimitirul „Bellu", București) este mult mai cunoscut ca primar al Chișinăului și, în deosebi, al Odesei din timpul războiului (1941-1943). Dar puţină lume cunoaște faptul că a fost implicat într-una dintre cele mai importante Conferinţe de Pace, cea de la Viena, din 1924, ca reprezentant al României.

Fiul lui Vasile Pântea, cu studii la o Școala Normală și una Militară, învăţător de profesie, în Primul Război Mondial a luptat în grad de ofiţer.

A fost ales deputat în Sfatul Ţării din partea Consiliului Militarilor Moldoveni și a aderat la Fracţiunea „Blocul Moldovenesc", având mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

În cadrul Sfatului Ţării a activat în Comisia școlară și în Comisia de lichidare.

La deschiderea lucrărilor Sfatului Ţării (21.XI.1917) a rostit un cuvânt de felicitare. Publicistul George Tofan consemnează: „*Președintele Comitetului Central Ostășesc Moldovenesc, Pântea, om tânăr, vecinic în mișcare, fire de organizator și agitator de idei, vorbește în rusește scurt, hotărât, cu voce puternică, cu multe și largi mișcări. Declaraţiile lui sunt repetat și viu aplaudate. Vede scăparea Basarabiei numai în Sfatul Ţării și crede că, dacă i se va da o organizare temeinică, va putea sluji de model și celorlalte ţări.*" [*Sărbătoarea Basarabiei*. Chișinău, 1917, p. 111]

Gherman Pântea

În primul guvern al Basarabiei autonome îi revine postul de adjunct al directorului general la Ministerul de Război. A fost președinte al Camerei de Comerţ și Industrie din Chișinău, primar al Chișinăului (1923, 1927-1928, 1932). În iunie 1940 s-a refugiat peste Prut. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a ocupat postul de primar al Odesei (1941-1944). După 1944 s-a aflat în România, fiind arestat de mai multe ori.

Gherman Pântea este autorul unor memorii foarte preţioase rămase în manuscris și al câtorva lucrări tipărite: *Rolul organizaţiilor militare moldovenești în actul Unirii Basarabiei*, Chișinău, 1932; *Unirea Basarabiei*, Odesa, 1943.

Boris Constantin Arseniev, șambelan și viceguvernator al Basarabiei, a fost un urmaș al tătarului Oslan-Murza, care la 1389 a intrat în serviciul Rusiei. Atașat de Basarabia, a solicitat în 1910 înscrierea sa în rândurile nobilimii locale.

Era fiul academicianului Constantin Arseniev.

A fost consul general în Indii, secretar la ambasadele Rusiei din Washington, Beijing și București.

După părăsirea serviciului diplomatic a preferat să se stabilească cu traiul la Chișinău. Rădăcinile lui basarabene, prezentate de Gheorghe Bezviconi în volumul *Nobilimea Basa-*

rabiei dintre Prut și Nistru (București, 1943), erau viguroase: „Sergiu, colonel, comandant al cetății Cetatea Albă, fiul lui Ioan Dănilă și fratele lt.-generalului Pavel (1770-1840). Văduva sa, Ana, fata lui Vasile Voeikov, moșieriță la Șabolat (Cetatea Albă). Fiica lor: Tatiana (Zagorski), iar fiul, Vladimir (1816-1859), director silvic, a fost tatăl Mariei V. Okulicz."

UN AMBASADOR-LEGENDĂ PE POST DE ANONIM

Istoricii care se ocupă de Ministerul de Externe al Rusiei i-au întâlnit des numele în rapoartele oficiale și în listele pentru promovarea în serviciu. Dar despre ultimii ani ai diplomatului Ivan Balas ei nu au niciun fel de informații. La o adică nici nu-i prea interesau aceste pagini pe făuritorii noului stat care scriau istoria diplomației sovietice de la Cicerin și de la primii curieri diplomatici. Pe când ar fi bine să știe și ei că apusul vieții acestui distins diplomat s-a produs în Basarabia.

Originară din Asia Mică, familia Balas ajunge în Basarabia venind din Austria și fiind chemați de o rudă de-a lor, D. Balasachi. Anastas Nicolae Balas se așează la Cetatea Albă. A avut doi fii, Constantin (1816-1892) și Alexandru – șef de carantine. Fiul lui Alexandru, Ioan (1848-1927) a fost proprietar la moșiile Leașcova (Cetatea Albă) și Pravila de Sus (Bălți). A fost căsătorit cu Nadejda P. Dimitriev, decedată în 1932. A avut titlul de consilier de taină. Este curios faptul că fiul său Alexandru a murit în cel de-al Doilea Război Mondial pe frontul de est. Alexandru Balas a fost comandatul portului Odesa și a murit la 22 octombrie 1941, când a fost comis atentatul împotriva comandamentului armatei.

Suntem conștienți că, de pe urma năvălitorilor, în 1940 au avut de pătimit nu numai băștinașii, dar și acele persoane care se stabiliseră aici, descoperind în Basarabia adevărata lor dragoste.

Publicistul Grigore Komarov, proprietarul moșiei lui Leonard, aflându-se la București, unde s-a refugiat în vara nefastului an, a avut răbdarea și puterea de voință să transforme în pagini de manuscris amintirile lui basarabene. Un loc aparte, un capitol deosebit în acele scrieri este dedicat lui Balas:

„Nu departe de Bălți, în direcția Iașului, trăia Ivan Alexandrovici Balas. Era proprietarul unei mici moșii de 500-600 de hectare, aflată lângă Reuțel și se numea „Natalino", în onoarea fiicei sale. Balas a lucrat în Ministerul Afacerilor Externe și a fost reprezentantul Rusiei în comisia de administrare a Canalului Suez. Până la marea conflagrație din 1914 venea rar în Basarabia, în schimb după anul 1917 a trăit tot timpul la Bălți sau la țară.

Ivan Alexandrovici a fost un diplomat strălucit al timpului său. La Ministerul Afacerilor Externe era foarte apreciat și întotdeauna se vorbea despre el cu cel mai mare respect. Încă pe când învățam la școală, auzisem des la Petersburg povestindu-se despre balurile și recepțiile date în Egipt de către reprezentantul rus Balles. Casa acestuia din Cairo era pe atunci un centru important al diplomației internaționale.

Pe atunci nu-l cunoșteam pe Ivan Alexandrovici. Când l-am cunoscut era deja un bătrân bolnav și șubrezit. Locuind la Bălți, în iarna 1917–1918 îl vedeam mereu cum, bătrân și gârbovit, cu un mers de om bătrân, îmbrăcat neglijent, cu un coș în mână mergea zilnic la piață, străbătând întreg orașul. Atunci aspectul lui exterior nu mai amintea prin nimic de strălucitul diplomat din timpurile imperiului a cărui opinie era luată în considerație de toate cancelariile diplomatice ale Europei.

Balas vorbea foarte interesant despre Egipt – despre revărsările Nilului, revărsări ce cuprindeau întreaga țară și care contribuiau la creșterea unor recolte fantastice, despre croco-

dili, despre minunata natură tropicală, despre sfincși, piramide, despre călătoriile pe care le-a întreprins în susul Nilului, în adâncul acestei ţări de basm a faraonilor, despre inaugurarea solemnă a Canalului Suez și despre minunatele solemnităţi organizate cu prilejul inaugurării lui, despre care și în prezent se mai vorbește cu multă plăcere în Egipt."

Regret că nu avem timp și suficientă atenţie pentru acei oameni care sunt în realitate niște comori de informaţii, că nu apelăm la cunoștințele lor. Am scurta cu mult drumul nostru anevoios pe calea spinoasă a cunoașterii.

Parcurgem în continuare rândurile caligrafiate de memorialist:

„Said, hedivul Egiptului, un om cu foarte multă cultură, considera că săparea Canalului Suez pe pământul aparţinând Egiptului reprezintă o mare sărbătoare pentru întreaga cultură mondială. La inaugurarea canalului el a organizat solemnităţi fără pereche, la care, pe lângă reprezentanţi ai tuturor statelor a invitat și savanţi, artiști, compozitori și pictori de seamă din întreaga lume, rugându-i pe toţi, fiecare în domeniul său, să marcheze deschiderea Canalului Suez. Renumitul Verdi a creat cu acel prilej opera *Aida*."

Solemnităţile organizate atunci de către hediv în onoarea oaspeţilor săi au fost întru totul în spirit oriental – de poveste, feerice. Reprezentantul Rusiei, marele cneaz Vladimir Alexandrovici, cel de-al doilea fiu al lui Alexandru al II-lea, avea să povestească mai târziu că a fost lucrul cel mai minunat din viaţa sa.

Balas avea doi feciori și o fiică, Natalia Ivanovna, căsătorită cu generalul Berg. Generalul Berg, fost paj, adică elev al unei școli militare priveligiate din Rusia, și-a început serviciul militar într-o unitate de gardă, într-un regiment de vânători, apoi a funcţionat în calitate de ofiţer de mare stat-major și, în sfârșit, a servit ca agent militar rus în România. Prima conflagraţie mondială l-a prins pe Berg la București. În anul 1918 a rămas în Basarabia."

Aici se potrivește un apropo legat de istoria monumentului lui Suvorov de lângă Focșani. Fiindcă monumentul care ne întâmpină atunci când ne îndreptăm spre București este o copie a monumentului instalat încă înainte de Primul Război Mondial:

„În anii 1910-1912 colonelul Berg, în calitatea sa de ataşat militar rus în România, a participat nemijlocit la activitatea comitetului pentru instalarea unui monument lui Suvorov. Monumentul a fost plasat la zece kilometri la sud de orașul Focșani de pe râul Râmnic, exact în locul în care marele feldmareșal rus a repurtat în 1789 una dintre cele mai strălucite victorii ale sale asupra turcilor.

Când în 1917 feldmareșalul Makenzen, înainte de bătălia de la Mărășești, a înaintat și a ocupat sudul Moldovei, nemţii, ocupând Focșanii, au scos statuia de bronz a lui Suvorov și au dus-o în Germania. De atunci nu se cunoaște nimic despre ea."

Astăzi nu mai știm unde se afla exact conacul boieresc. Nu cunoaștem ce s-a întâmplat cu arhiva familiei. Și până vom afla cum și unde a decedat diplomatul Ivan Balas și ce s-a întâmplat cu moșia lui ne limităm doar la aceste informaţii.

PRIMUL MINISTRU DE EXTERNE AL REPUBLICII MOLDOVENEȘTI

Părintele naţionalismului din Basarabia e considerat **Ion Pelivan.**

Întotdeauna simt o remușcare pentru faptul că n-am știut să-i găsim în panorama istorică locul exact ce l-ar ocupa pe drept această personalitate mare, acest om care a marcat istoria noastră, în primul rând, prin gesturile lui uimitoare.

Spre exemplu: în noaptea de 20 noiembrie, când la el au venit delegaţii racţiunii moldove-

Ioan Pelivan

nești, care deja hotărâse că primul președinte al *Sfatului Țării* va fi Ion Pelivan, și i-au comunicat că minoritarii vor boicota ședința de deschidere și de alegere a președintelui, fiindcă ei îl doresc președinte pe Ion Inculeț, Pelivan n-a făcut ceea ce ar fi făcut alt om politic din Basarabia, s-ar fi încăpățânat să meargă înainte și să se impună ca președinte. El a făcut un pas înapoi și a făcut-o pe placul minoritarilor, alegându-l președinte pe Ion Inculeț, fiindcă Ion Pelivan a avut darul să înțeleagă că în lupta politică contează scopul, iar scopul este victoria, iar dacă pui în capul mesei ambiția personală, n-ai nicio șansă să obții victoria.

A acceptat să fie ministru de externe în primul guvern al Basarabiei și a dus linia politică a acestui guvern până la victoria finală, până când Conferința de Pace de la Paris, din 1920, a recunoscut legitimitatea Unirii Basarabiei cu România.

Cum adesea se întâmplă, contemporanii n-au apreciat la justa valoare contribuția lui Ion Pelivan la formarea României Mari, ba mai mult, autoritățile române prosovietice l-au arestat, l-au băgat în închisoare, unde el a murit și nici până astăzi nu se știe locul exact unde a fost înmormântat.

Acest autor al revistei *Viața Basarabiei*, prin tot ce a scris, rămâne un reper de conștiință națională, opera lui găsindu-și locul și în seria nouă a revistei, fiindcă și viața lui trăită cu demnitate, și opera lui scrisă cu dăruire sunt un argument în favoarea acestei teze:

„**PELIVAN, Ioan** (1.IV.1876, s. Răzeni, jud. Chișinău – 25.I.1954, închisoarea Sighet).

Moldovean. Fiul lui Gheorghe Pelivan.

Studii: la Seminarul Teologic din Chișinău (1898) și Universitatea din Dorpat, Facultatea de Drept (1903).

În anii studenției este arestat ca membru activ al „pământeniei" basarabene și deportat în nordul Rusiei – la Viatka și Arhanghelsk. Unul dintre cei mai consecvenți luptători pe tărâm național din Basarabia. În colaborare cu C. Stere, Em. Gavriliță ș.a. fondează primul ziar de limba română *Basarabia* (1906-1907).

Stabilindu-se cu traiul la Bălți (1907-1916), adună o bogată bibliotecă românească și organizează un cerc de intelectuali cu profunde aspirații naționale.

În 1917 participă la fondarea Partidului Național Moldovenesc. Blocul Moldovenesc l-a înaintat la postul de președinte al Sfatului Țării, dar maturitatea lui politică l-a făcut să cedeze acest post lui Ion Inculeț, care era agreat de minoritățile naționale.

Ocupația: asesor.

Membru al Societății Culturale Moldovenești.

A fost ales delegat în Sfatul Țării din partea Congresului Militarilor Moldoveni ce și-a ținut lucrările la Chișinău (22-28.X.1917) și a aderat la Blocul Moldovenesc.

Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

La 21.XI.1917, în ziua inaugurării ședințelor Sfatului Țării, a vorbit foarte impresionant. Scriitorul și publicistul George Tofan, prezent la istoricul eveniment, a reținut câteva detalii elocvente: *„Dl Pelivan e un bărbat bine făcut, în floarea vârstei, fiu de răzeș răsărit din pământul*

binecuvântat al Basarabiei, faţă liniştită, duioşie în glas, zâmbet dulce în privire. Vorbeşte cu glas lin, într-o românească literară. Adânc cunoscător al trecutului ţării, el face o sumară reprivire istorică, insistând îndeosebi asupra nenorocirilor prin care a trecut neamul său din Basarabia în veacul din urmă. Câteodată tonul vocii sale liniştite se ridică; glasul tremură şi vorbitorul cumpătat aruncă o granată (grenadă – n.n.): *«Când s-au luptat doi hoţi a suferit poporul moldovenesc.» Cuvântarea temeinică şi călduroasă a fost aplaudată neîntrerupt...”* [*Sărbătoarea Basarabiei*. Chişinău, 1917]

Chestionarul de membru al Sfatului Ţării l-a completat fiind în etate de 40 de ani. Avea în acea perioadă reşedinţă permanentă la Bălţi.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România.

În Directoratul General al Republicii Populare (Democrate) Moldoveneşti ocupă funcţiile de ministru al justiţiei, ministru de externe, calitate în care a participat la Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920) şi la cea de la Geneva (1922). Ministru de justiţie în Guvernul României (1919-1920). Membru al Partidului Naţional-Ţărănesc, deputat (în mai multe legislaturi) în Parlamentul României. Conducător al filialei din Basarabia a Asociaţiei de Cultură „Astra” (1927-1936).

În memoriile lui G.N. Viforeanu, publicate în 1997 la Bucureşti sub titlul *Priviri asupra Basarabiei*, găsim un portret al lui Ion Pelivan:

„Alt sfătulist de marcă, deopotrivă cu Pan Halippa, a fost Ion Pelivan. Era un bărbat de statură mijlocie, cu o faţă de o bonomie rară, având părul blond şi ochii albaştrii, cu vorba domoală şi cu un pronunţat accent moldovenesc…

…M-a invitat să-i fac o vizită cu ocazia apariţiei sale la un festival artistic organizat de Cercul basarabenilor la sediul din str. Gogu Cantacuzino 49.

Răspunzând la invitaţie, mi-a cerut părerea asupra unei traduceri din Puşkin. Era vorba de basmul în versuri Peştişorul de aur. *Nu era o tălmăcire prea reuşită. Pe mine m-a impresionat totuşi această preocupare literară a unui om pe care-l vedeam ca om politic în exclusivitate.*

A fost numit ministru de justiţie în guvernul generalului Coandă, după Primul Război Mondial.

Şi-a sfârşit viaţa în închisoare, sub regimul comunist, în ţară, ca şi Iuliu Maniu, deşi n-a făcut aceeaşi politică ca luptătorul ardelean. Dimpotrivă, Ion Pelivan, odată ce şi-a văzut visul cu ochii, adică Unirea Basarabiei cu România, n-a mai făcut nicio politică decât aceea a iubirii de ţară.”

A colaborat cu publicaţii basarabene şi din regat. A mai semnat cu pseudonimele Jean Bieletzki, M. Inorodetz, Ion Rezeneanul ş.a. Un loc aparte în biografia lui îl ocupă colaborarea cu ziarele pariziene *Le Temps*, *La Victoire*, *La Patrie* ş.a.

A lăsat posterităţii numeroase lucrări literare şi publicistice. După instaurarea dictaturii comuniste în România este arestat şi închis în penitenciarul din Sighet, unde a şi decedat în 1954. Reînhumat la Cimitirul Mănăstirii Cernica de lângă Bucureşti. Numele lui îl poartă o stradă din sectorul Buiucani al Chişinăului.

Opera:

Adunarea întemeietoare. Ediţia Zemstvei guberniale (Chişinău, 1917); *O pagină din istoria Basarabiei. Alexandru Matei Cotruţă. Scurtă schiţă biografică* (Bucureşti, 1940, 20 p.); *Din suferinţele Basarabiei sub stăpânirea rusească* (Chişinău, 1943); *The union of Bessarabia With Her Mather-Comtry România* (Bucureşti, 1924); *Câteva acte din trecut* (*Arhivele Basarabiei*, 1937, anul IX, nr. 1-4); *Figuri basarabene din trecut (Cel dintâi renegat, Matvei Gh. Krupenski, e şi delapidator de bani publici)* (*Arhivele Basarabiei*, anul X, 1938, nr. 1-4); *Basarabia de sub oblăduirea rusească* (Bucureşti, 1941); *Ion Inculeţ şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920)* (Bucureşti, 1920); *Nicolae Ştefan Casso* (Bucureşti, 1942); *Alexandru Ma-*

tei Cotruță (București, 1940)*; L'union de la Bessarabie à la mére-patrie – la Roumanie* (Paris, 1919); *Les droits des roumains sur la Bessarabie* (Paris, 1920).

Iar în revista *Viața Basarabiei* a publicat: *O carte veche găsită în județul Hotin: Istoriceskie zapiski Hotinskogo uezdnogo Ucilișcia s 1828 goda* (1944, nr. 1-2); *Onorate Domnule Arbore!:* scrisoare-rugăminte de ajutor la organizarea unei gazete moldovenești la Chișinău (1936, nr. 7-8); *Din corespondența lui A.T. Hâjdău (1838-1907), C.D. Chiriac (1831-1912) cu M. Kogălniceanu, C.D. Chiriac cu B.P. Hasdeu și A.T. Hâjdău cu B.P. Hasdeu* (1944, nr. 3-4); *Tadeu Ivanovici Hâjdău (1769-1855)* cu o scrisoare a acestuia (1932, nr. 3); *Unui prieten* (1936, nr. 7-8); *Nicolae Ștefan Casso* (1942, nr. 5-6); *Alexandru Matei Cotruță* (scurtă schiță biografică) (1940, nr. 9-10); *Întru veșnică pomenire a episcopului Dionisie Erhan*: cuvântare la înmormântare (1943, nr. 11-12); *Ion C. Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)* (amintiri, observații și scrisori) (1940, nr. 11-12, p. 93-112); *Scrisorile Domnului Inculeț, adresate lui I. Pelivan; O scrisoare a dlui I. Pelivan către dl prof. N. Iorga* (1936, nr. 7-8); *Profesorul Nicolae Iorga…* (1941, nr. 6-7); *Două documente privitoare la Mihail V. Stroescu* (1943, nr. 9-10); *La moartea lui Vasile Țanțu*: *luptător basarabean pentru realizarea idealului național: Unirea* (1937, nr. 3-4); *Ștefan Gh. Usinevici: scurtă schiță biografică* (1941, nr. 8); *Discurs ținut în ședința Camerii de la 9 și 10 iulie 1920 cu ocaziunea discuțiunii proiectului de răspuns la mesaj* (1936, nr. 7-8); *Ciobanu Șt., Văluță I. Scrisoare… adresată redacției ziarului* Cuvânt Moldovenesc *din Chișinău la 17 martie 1917 din Bolgrad* (1936, nr. 7-8); *Lămurirea unei mistificări istorice: răspuns polemic la* Contribuțiuni nouă pentru istoria evoluției naționalismului între Prut și Nistru (din notele biografice ale dlui T. Porucic), semnat cu criptonimele P.T. Șt. (1938, nr. 3); *Basarabia sub oblăduirea moscovită* (1938, nr. 6-7); *Favorul diplomat al Norocului său a lui Jucărie: (pamfletul unui autor necunoscut)* (1940, nr. 7-8); *Basarabia de sub oblăduirea rusească* (1941, nr. 1); *Amintiri de la Paris: renegații A.N. Krupenski și A.K. Șmidt și o scrisoare adresată dlui I. Pelivan de către dra Elena Donici* (1943, nr. 3-4).

Când văd cu cât greu ni se dă mersul înainte, mă gândesc că există niște cauze, niște motive, de care nu ținem cont, dar ele, cu timpul, devin bariere de netrecut în calea progresului.

Și, atunci când mă apucă disperarea, mă întorc înapoi la cele scrise de clasicii noștri, la drumul parcurs de ei, la experiența lor amară.

În scrierile lui Ion Pelivan am găsit o lucrare tipărită în 1941, la București, la Tipografia ziarului *Universul*: *Basarabia de sub oblăduirea rusească*.

În capitolul zece, *Meritele și greșelile trecutului,* al acestei modeste, ca volum, scrieri am găsit concluzii care sunt valabile și astăzi:

„După Unire, multe lucruri bune s-au realizat în provincia noastră, dar și mai multe încă au rămas să fie înfăptuite.

În afară de Școală, Biserică, Justiție și Administrație, cari au făcut progrese mari indiscutabile, noi, basarabenii, ne putem mândri cu reforma agrară, pe care am înfăptuit-o și pe care încă nicio țară din lume nu a putut-o realiza, cum am realizat-o noi.

Era o necesitate absolută, atât din punct de vedere social, căci țăranii noștri, talpa țării, erau nevoiți să emigreze în Caucaz, Turkestan, Amur, Ussuriisk și alte regiuni sălbatice din Asia, cât și din punct de vedere național, căci majoritatea terenurilor agricole din Basarabia se aflau în mâinile străinilor, la care țăranii noștri moldoveni trebuiau să fie sau argați, sau arendași.

Bineînțeles, în lumea aceasta totul este relativ. Dar celor ce ne critică cu patimă și răutate, le putem recomanda un lucru: să-și arunce privirea peste apa Nistrului și să-și aplece urechea pe malul lui, ca să vadă și să audă ceea ce se petrece dincolo.

Totuși, dacă nu s-a făcut tot ce am dorit și ce a trebuit să se facă, vinovatul cel dintâi nu a fost centrul, care ne-ar fi neglijat cu intenție, ci noi înșine. Nu am avut noi în permanență reprezentanții noștri în parlamentul și, mai ales, în Guvernul Țării?

Cea dintâi și marea greșeală a noastră, trebuie să o spunem verde, a fost, că noi, puțini la număr cum eram, de la început ne-am permis luxul să ne dezbinăm într-atâtea partide și grupări politice.

Această dezbinare a fost fatală pentru interesele mari ale moldovenimii noastre basarabene.

Hidra pseudodemocratică, cosmopolită și internațională, a reușit ușor să pătrundă, să troneze și să dicteze în altarul vieții noastre publice.

Din cauza dezbinării, dușmănindu-ne și bârfindu-ne reciproc, nu am contribuit noi oare la descurajarea și demoralizarea maselor noastre țărănești?

Nu am fost și noi de vină, că s-au dezbinat și s-au dușmănit între ei țăranii noștri, că și dintre ei s-au format bresle rușinoase de agenți electorali, de bătăuși profesioniști și de hoți de urne?

Nu am îndemnat și noi pe învingători și pe preoți să-și părăsească școala și biserica și să se pună în slujba partidelor noastre?

Din cauza aceasta, în învățământ, administrație și chiar în parlament nu au putut intra cei mai buni, cei mai vrednici și cei mai pregătiți, ci adeseori indivizi, cari nu au avut și n-au absolut nimic comun nici cu trecutul nostru, nici cu interesele și năzuințele noastre naționale?

Dar presa străină și înstrăinată? Nu a fost și ea, în opera ei de destrămare a solidarității noastre naționale și de ponegrire a tuturor înfăptuitorilor Unirii, nu a fost ea oare încurajată și de ai noștri?

Din cauza democratismului nostru cosmopolit, limba românească, nici după 20 de ani de la Unire, nu a parvenit să fie respectată chiar de „inteligenții" noștri moldoveni.

O mulțime de funcționari, preoți, învățători, magistrați și pensionari moldoveni, plătiți din sudoarea țăranului nostru român și apărați de baioneta neadormită a soldatului nostru, nici până azi nu voiesc să părăsească urâtul obiceiu, ce ne amintește trecutul de robie, de a vorbi în public limba fostului nostru cotropitor.

Ce voiesc d-lor să manifesteze prin graiul străin, nu aș putea răspunde precis. Dar am convingerea că ei dovedesc, că merită pe deplin porecla ce le-a fost dată de ruși.

Am avut în Basarabia săptămâna de curățenie și deparazitare. Când va veni oare termenul și pentru săptămâna de desrusificare?"

Această cărțulie a devenit o raritate bibliografică, căci regimul comunist a nimicit-o din biblioteci și a păstrat exemplare unice în secțiile speciale.

Apare firească întrebare: „De ce?" Fiindcă într-o expunere scurtă se conțin tezele unui program pentru mai multe generații, unui program care nu poate fi ignorat, ocolit, uitat, este un program care are o singură destinație, să fie implementat.

De aceea, zic, când ne vine prea greu, să ne întoarcem cu fața spre clasici. Mai ales, când îl pomenim pe întâiul nostru ministru de externe…

UN DISCIPOL AL CHIȘINĂULUI

În anul 2002 vizitam cimitirul Saint-Geneviève-de-Bois din preajma Parisului. Printre alte morminte ale elitei culturale ruse decedate în emigraţie nu l-am întâlnit şi pe cel al lui Mstislav Dobujinski, nici nu bănuiam că era înhumat anume acolo.

Mult mai târziu mi-a fost dat să aflu că destinul acestui om este strâns legat de Chișinău și chiar a reușit să lase posterității mai multe pagini impresionante din istoria capitalei basarabene.

Participând la târgul de carte de la Frankfurt pe Main, în anul 2001, după lungi negocieri am reușit să procur de la standul Rusiei dicţionarul *Russkoe masonstvo*, *1731-2000. Enţiklopediceskii slovar'*, (Moscova, 2001). Mai târziu, studiind dicționarul, am găsit inserată o biografie foarte documentată a acestui artist plastic, Mstislav Dobujinski (2.08.1875, Novgorod – 20.11.1957, New York). Și aici a intervenit surpriza.

Născut într-o familie de nobili, era fiu de general. A copilărit la Petersburg unde, în anii 1884-1885, a frecventat o școală de desen. În anii 1887-1888 a locuit și a învăţat la Chișinău, iar între anii 1889 și 1895 a locuit la Vilnius, unde a și absolvit gimnaziul. Deși era mare amator al artelor plastice, s-a înscris la Facultatea juridică a Universităţii din Petersburg (1896-1899), dar n-a absolvit-o, fiind eliminat din Universitate pentru participarea la grevele studenţeşti. Paralel cu studiile juridice, frecventa atelierul pictorului L.E. Dimitriev-Kavkazki, unde își perfecţiona măiestria grafică. În 1899 pleacă la München, unde învaţă până în 1903. În timpul vacanţelor vizitează: Italia, Franţa, Ungaria. Din 1902 participă la expoziţiile grupului *Mir iskusstva*, Societăţii pictorilor ruși și ale Noii societăți a pictorilor. În această perioadă s-a remarcat ca grafician de carte, scenograf și autor de articole pe care le semna cu pseudonimul Amadeo. A fost mobilizat în armată în timpul Primului Război Mondial, fiind pictor în Direcţia centrală a Crucii Roșii. A fost și sanitar pe front, după revoluţia din 1917 a fost numit custode ştiinţific al Ermitajului. În scurtă vreme însă a plecat la Vitebsk, Belarus, ca să predea în școala populară fondată de Marc Chagal. Tot în această perioadă a fost profesor în atelierele artistice din Petersburg și în alte instituţii de învăţământ artistic. Începînd cu 1920, și-a expus lucrările în Europa

M. Dobujinski, sf. anilor '70, sec. XIX

şi America. În 1924, convingându-se că situaţia în Rusia devine tot mai complicată pentru intelectuali, decide să se repatrieze în Letonia, ca cetăţean al acestei ţări. A lucrat ca scenograf la Teatrul din Riga, iar între anii 1926-1929 a fost scenograf la teatrul lui N. Baliev, „Liliacul", din Paris. În 1929 activează la Academia de Artă Rusă din Paris, predând pictura. În 1935, împreună cu teatrul din Letonia, pleacă în Anglia, unde va lucra până în 1939. Din acest an se stabileşte cu traiul în America.

Memoriile lui sunt scrise foarte minuţios fiindcă felul de a memoriza detaliile face din aceste scrieri nişte perle ale epocii. Niciodată nu îmi imaginam că Chişinăul din memoriile lui M. Dobujinski pot avea culoare, aromă, un conţinut oficial şi un ritm de viaţă neoficial. Pentru istoria noastră aceste pagini memorialistice sunt de nepreţuit, fiindcă avem foarte puţine pagini din perioada respectivă, care near descrie viaţa cotidiană a Basarabiei.

Din cartea lui M.V. Dobujinski *Vospominania* (*Amintiri*) (M., 1987, p. 73-84):

„Odată cu plecarea din Petersburg s-a sfârşit şi cea mai frumoasă parte a copilăriei mele. Eu, desigur, nu conştientizam aceasta, mă bucuram de călătorie şi de viaţa necunoscută care mă aştepta la sud, despre care am auzit atâtea spuse entuziasmate, rostite de tatăl meu. Dar aceasta a fost o ruptură nu numai în viaţa mea, ci chiar în viaţa noastră.

Când îmi amintesc copilăria de la Petersburg, ea îmi apare ca o «insulă», de la care a debarcat viaţa mea, ca o lume irepetabilă şi ireversibilă, ca un fel de «Eden pierdut». În el totul era luminat de dragostea tatălui meu şi pentru tot ce s-a iscat în copilăria mea, şi tot ce-a rămas îi datorez în exclusivitate tatălui meu.

La Chişinău aveam cu totul alt anturaj, deşi multe rămâneau ca odinioară: rămâneam nedespărţit de scumpul meu tată, care-mi dedica tot timpul liber, era micul Igor (verişorul – *I.C.*), pe care îl iubeam mult, aveam aceeaşi dădacă şi continuau chiar şi bucuriile de odinioară – preocupările noastre legate de tot felul de vietăţi, dar de astă dată nu în odaie, aşa ca la Petersburg, ci la aer liber, beneficiind de natura nemaipomenită a sudului. Continuam şi lecturile comune cu tata, şi cele individuale, dar la toate acestea gimnaziul devenise ca o stavilă, învăţătura îmi lua mult timp şi mă obosea, din neobişnuinţă, peste măsură.

Totul în jur era nou, dar tânjeam tot mai mult după prietenii din Petersburg. Am tânjit mult la Chişinău, îndeosebi la început.

Când ne apropiam de Chişinău (era luna august), dădaca ofta mereu, văzând cum se tăvălesc «în zadar» harbujii pe câmpuri. La noi acest fruct era adus şi costa scump, aici însă, cum am aflat, o căruţă de harbuji costa o rublă. Nu mă depărtam de geam şi mult «râvnitul sud» m-a dezamăgit. Totul era neted, ars de soare, nu se vedeau niciun fel de păduri, creşteau doar nişte copaci josuţi. Chişinăul mi-a părut un sat cu un râu jalnic (desigur în comparaţie cu Neva…), am văzut nişte case joase muruite, străzi largi şi un praf cumplit (care mai târziu s-a prefăcut într-un glod de netrecut), huruiau şi scârţâiau căruţele cu roţile lor din scânduri, fără spiţe, aşa cum erau înainte de potop, iar pe aceste «care» stăteau tolăniţi moldoveni smoliţi în căciuli înalte de cârlan şi leneş îndemnau plăvanii care abia-abia de se mişcau: «Ţo-gara, ţo-ţo.» Evreii duceau cărucioare, strigând: «Mere, bune, alese, murate şi – miere.» De-a lungul trotuarelor, pe toate străzile, erau rânduri de plopi înalţi, peste tot – garduri interminabile, împletite, şi nişte arome îmbietoare, necunoscute mie, mă învăluiau din toate părţile.

Am închiriat o casă cu un cat, cu un acoperiş înalt, în care am locuit doi ani. Locuiam acolo, ca într-o mică moşie – aveam o curte mare şi o imensă livadă de mere, cireşe şi caise («dzarzări» cum numesc în Basarabia caisele mărunte). În livadă mai era o vie şi o seră. Vara, livada era plină de trandafiri roşii şi gal-

ben-aprinși, neobișnuit de mirositori. Tata a și organizat pe loc o gospodărie aproape moșierească, la care visa demult cu mare ardoare.

Nimic din jur nu se asemăna cu Petersburgul!

Așadar, a început învățământul la gimnaziu. Am urmat clasa a 2-a a Gimnaziului nr. 2 (în Gimnaziul nr. 1, care era considerat aristocratic, nu erau locuri vacante). Grăsanul de director, Nicolai Stepanovici Alaev, fost militar, tatei i-a plăcut; chiar și gimnaziul i-a părut simpatic, nu era ceva obișnuit, având edificiul într-o casă lungă și joasă cu livadă și curte. Era o ambianță casnică.

În scurtă vreme, am îmbrăcat uniforma de gimnazist. Uniforma gimnaziștilor din circumscripția Odesa, de care ținea Chișinăul, se deosebea de cea din Petersburg: acolo purtau veston negru și pantalon, aici totul era de culoare gri (îmi păreau niște pușcăriași). Vara purtau cămăși din pânză și șepci, dar nu albe ca la Petersburg.

Să rămâi pentru prima oară singur într-o gloată de băieți tunși scurt și a unor vlăjgani adolescenți cu bas în voce era îngrozitor. M-au înconjurat, îmi puneau fel de fel de întrebări și tot gimnaziul s-a strâns să vadă minunea – noul venit din Petersburg.

În clasă, m-au așezat în banca întâi, alături de roșcatul Rabinovici. El a și rămas vecinul meu și am devenit amici. În clasă erau mulți copii evrei, caraimi, nemți și moldoveni, mai puțini erau cu nume de familie rusești și, în genere, Gimnaziul nr. 2 era mai democrat în comparație cu Gimnaziul nr. 1… nu ne deosebeam unul de altul, eram camarazi; erau băieți din familii bogate, ca englezul Gore și românul Catargi, erau și foarte săraci, ca fiul fierarului Antonovschi și al vizitiului Ghesifiner.

Primii mei învățători, în genere, erau simpatici, afară de căposul învățător de geografie și istorie, care își permitea să fie brutal. Nu prea era simpatizat. Tot el însă reușea să glumească și să fie foarte bun umorist, înveselind în-

M. Dobujinski, autoportret, 1910

treaga clasă. Nu știu din ce cauză, nu suporta să-l privești drept în față, ceea ce elevii făceau înadins ca el să urle foarte haios: «Nu priviți la mine!» Purta în loc de medalion un glob mic și albastru prins de lanț – după specialitate. Gimnastica o preda un tânăr înalt, elegant, blond, Evgheni Anatolievici, care la întrebarea tatălui meu, ce obiect predă, a răspuns modest: «Predau gimnastica», fapt care l-a amuzat mult pe tata.

Îndeosebi era adorat de fiecare micul și grebănosul învățător de limba rusă, Alexandr Ivanovici Voskresenski, cu ochelari și o bărbuță rară. Uneori, când ne citea versuri, se emoționa așa de tare, că în vocea lui se simțea cum se preling lacrimi. Dar, acest om bun, pe neprins de veste, odată m-a pedepsit și m-a pus în ungher (pentru prima dată în viață), presupunând că la lecții l-am strâmbat pe Rabinovici. Am plâns. Tata a venit să mă ia acasă. A văzut ochii mei roșii și a început să mă ispitească. Timp îndelung n-am vrut să recunosc cauza rușinii mele, iar când i-am povestit, s-a dus la director și a făcut zarvă: «Niciodată nu mi-am pedepsit fiul și protestez împotriva faptului ca pedagogii să intervină în educarea feciorului.» Dar Alexandr Ivanovici era bun și îngăduitor. Astfel, reproșurile tatălui meu nu erau întemeiate. Aceasta a fost unica neînțelegere. Ulterior, am fost absolvit de pedeapsă atunci când, gonind din răsputeri pe coridor, am nimerit din

plin cu capul în burta enormă a directorului; pedepsit însă a fost șotiosul și «cel din urmă elev» care a provocat goana. Eu m-am speriat grozav și am bocit.

Lecţiile, ca în toate gimnaziile, începeau cu rugăciunea în sala de festivităţi unde pe pereţi stăteau portretele ţarilor – Nicolai I, în locini albi și botfori, Alexandru II, în pantaloni lungi și roșii, Alexandru III în șarovari și cizme în formă de sticle. Înaintea noastră sta și ne susţinea cântul chelul și grăsanul Alaev, cu mâinile la spate, rotind între degete o bilă.

La recreaţia mare gimnaziștii ieșeau în curte, în livadă, iar eu, într-un ungheraș luam dejunul, sandviciul mare, pe care mi-l împacheta în geanta de focă dădaca mea – o chiflă întreagă cu dulceaţă sau cu saltison (tot felul de salamuri ne aducea un neamţ-colonist). Uneori împărţeam dejunul cu vreun coleg, dacă el privea invidios la chifla cea mare.

Locuiam destul de departe de gimnaziu. La început, tata mergând la serviciu, mă ducea la școală în trăsura lui de stat, iar după lecţii trecea și mă lua acasă. Când plecam singur, în momentele când ajungeam din urmă colegii, care mestecau glodul, îi luam în trăsură, ajungeam la gimnaziu mai înghesuiţi ceea ce producea un mare efect. Dacă mergeam pe jos, glodul îmi înghiţea caloșii.

Învăţătura mi se dădea greu, deoarece am venit cam după o lună de la începutul lecţiilor și eram nevoit să recuperez. Iniţial, a fost nevoie ca tata să-mi fie repetitor. Însușeam împreună toate temele. Astfel, am învăţat latina, iar în anul următor greaca. Ca să memorizăm cuvintele noi, căutam o asemănare cu un cuvânt rusesc. Acest procedeu mi-a fost de mare folos atunci când am început să învăţ limba greacă…

În scurt timp, mi-au angajat un repetitor, un elev din clasa a șasea. Un băiat simpatic, Baschevici, fratele severului istoric Baschevici. Tata însă, chiar în prezenţa repetitorului, mă testa. Iarna, probabil m-am suprasolicitat.

Ulterior, tata își amintea cât de tare s-a speriat, când în timpul unei plimbări cu sania, în afara orașului, l-am întrebat: „Da unde sunt floricelele? Ca rezultat, o săptămână întreagă el m-a ţinut acasă.

Pe lângă faptul că oboseam la lecţii și eram apatic, în gimnaziu mă simţeam cumva marginalizat și chiar uitasem de dispoziţia mea eroică și entuziastă din Petersburgul copilăriei. Mai târziu îmi aminteam ca prin ceaţă de anii petrecuţi la Chișinău, ca și cum aș fi trăit într-un vis, iar timpul s-a înscris chiar ca o pauză în dezvoltarea mea. Citeam puţin, doar așteptam cu nerăbdare următorul număr al revistei *În jurul lumii*, unde savuram *Insula comorilor* de Stevenson și romanul lui Raider Haggard *Ea* și, când aduceau revista, zburdam prin odaie. Din cauza lecţiilor, eu și tata citeam mai puţin.

Tânjeam după prietenii de copilărie, deși corespondam cu Sașa – noi nu puteam uita de «Nautilius». În gimnaziu, timp de doi ani, așa și n-am reușit să mă împrietenesc cu nimeni și nu cunoșteam nicio fetiţă.

Cu toate acestea, Chișinăul îmi oferea multe impresii noi, care, treptat, acopereau scurta viaţă din trecut, iar Petersburgul se topea în memorie…

Într-un timp, în clasa a doua, prieteneam cu N.N. Era pictor ca și mine. Colecţiona monede și timbre și, uneori, trecea, mă vizita. Într-o zi, îngrozit, am descoperit (altfel nu pot defini acel sentiment) că, după ce N.N. mi-a examinat colecţia nu prea mare de monede, a dispărut o cutie mică și rotundă, dăruită de bunicul, în care se păstrau vechi monede de argint…

Eu nu i-am spus și tatei – pentru prima oară în viaţă am tăinuit de el ceva, deoarece nu puteam crede că amicul meu era hoţ – poate mă înșelam?…

…Tata, după mai mulţi ani de serviciu în cancelarie, în statul-major, avea posibilitatea să facă serviciul activ, în artileria de câmp, și această șansă îl copleșea. Chișinăul însă – mai

puţin, deşi anume se producea acea apropiere de natură, la care râvnea de multă vreme. De vină erau bârfele, îngrozitoarea societate a soţiilor de ofiţeri. El ducea dorul cuiva şi se simţea solitar în această provincie.

Nu-mi amintesc ca la noi să fi venit cineva în afară de ofiţerii cu treburi de serviciu.

Mă îndoiesc ca la Chişinău el să fi legat careva relaţii. Era foarte precaut la acest capitol, dar ştiu că şi aici a jucat rolul de împăciuitor (aşa cum ţin mine că a făcut şi la Petersburg) – a făcut pace în familia generalului, care era aprins, împăcându-l cu frumoasa lui soţie, înstrăinându-i de la gândul divorţului…

La Chişinău, desigur, am discutat cu tata despre exilul lui Puşkin şi, prin asociere, mă calmam. Tata mi-a citit din Puşkin: «Prokleatâi gorod Kişiniov, tebea braniti iazâk ustanet…» Mi-au plăcut versurile şi am început să le cânt…

…În prima iarnă după Petersburg Chişinăul era acoperit cu multă zăpadă. Uneori ne plimbam cu tata prin marea grădină publică şi eu mă amuzam cum nori de ciori şi coţofene zburau de pe copacii goi atunci, când băteam din palme şi făceau o foşneală din aripi care-mi amintea de grădina de vară din Petersburg. Distracţii erau puţine. Noi am fost doar la circul Truzzi, unde mirosul de grajd mi-a amintit dulcile impresii din Circul «Cinzelli» din Petersburg.

Odată, în adunarea ofiţerilor, un peregrin «pictor-momentalist» a demonstrat capacităţile sale. Admiram mâna lui îndemânatică care, dintr-o mişcare, executa o caricatură (desigur şi pe Bismark cu trei fire de păr pe chelie) şi printr-o mişcare abilă să transforme o pată de cerneală într-un peisaj.

Desenul în gimnaziu era predat de către pictorul din curentul expoziţiilor itinerante Golânski, faţă de care eram foarte sceptic: în sala de festivităţi atârna portretul împăratului Alexandru III, pictat de el. Am rămas şocat cât de prost erau pictate ordinele de pe pieptul suveranului. La lecţii continuam să fac acelaşi lucru pe care-l făceam la Şcoala Societăţii de Încurajare a artelor, iar sfaturile lui Golânski nu-mi sporeau cu nimic cunoştinţele. Desenele mele se evidenţiau. După doi ani s-au acumulat o cantitate impunătoare de frunze,

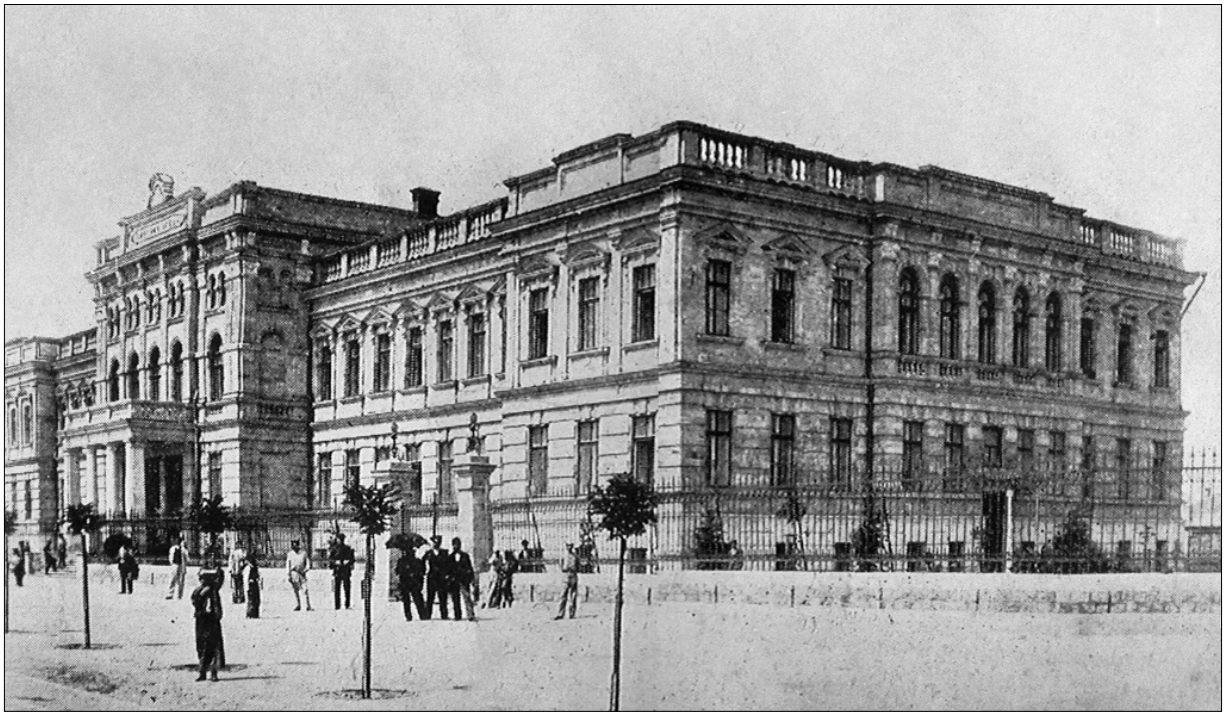

Gimnaziul nr. 2 de băieți din Chișinău, începutul sec. XX

nasuri, urechi bine retușate, Golânski dorea cu tot dinadinsul să expedieze aceste desene, ca pe ceva ieșit din comun, Academiei de Arte Frumoase din Petersburg. Nu mai știu, le-a expediat ori nu.

Acasă, spre deosebire de perioada din Petersburg, desenam puțin. Făceam uneori cópii din ilustraţiile publicate în revista *Niva*, dar colorându-le în stil propriu. Iar la plen-air practic nu desenam nimic de când plecasem din Caucaz.

În primăvară Chișinăul a devenit nespus de frumos. Încă la finele lui februarie a început să se încălzească și, în scurt timp, toate livezile în care era înecat orașul și suburbiile lui s-au acoperit cu un nor alb și roz deschis de la florile cireșilor, merilor și caișilor. Mergeam cu

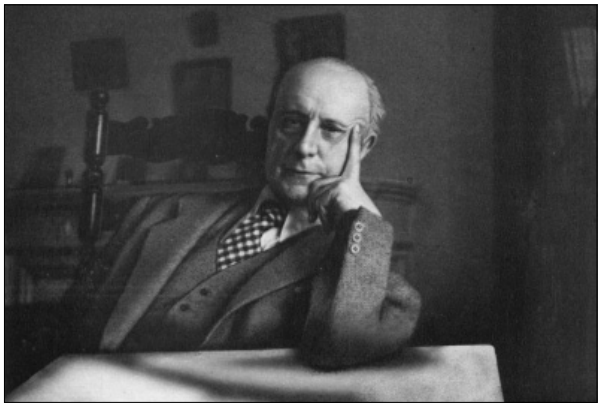

M. Dobujinski, 1951

tata des cu trăsura în afara orașului și admiram acest peisaj straniu și încântător. De obicei, îl luam cu noi pe micul Igor. El sta pe scaun, între noi. În oraș toți atrăgeau atenţie la acest băieţel foarte simpatic.

Paștele la Chișinău era de asemenea deosebit. Se făcuse foarte cald și, în duminica Floriilor, la biserică, lumea ţinea în mână nu ramuri de salcie, ca la noi, la nord, ci crengi de palmier…

…Toamna ne-a adus alte satisfacţii, mai cu seamă călătoria la livezile Arhiereului de la marginea Chișinăului, unde călugării îmi permiteau să mănânc nestingherit struguri. Mă culcam sub tufă, trăgeam strugurul spre mine și, fără să-l rup, mâncam boabele negre.

Livada noastră, care toată vara era acoperită de trandafiri înfloriţi, acum era plină de fructe: mere domnești, cireșe, vișine, caise, creștea un uriaș nuc grecesc în care mă urcam cu plăcere ca să rup nucile verzi pentru dulceaţa deosebită pe care știa s-o prepare dădaca noastră. Dădaca s-a deprins să prepare exemplar fructele cu zahăr, magiun – care nu ceda «balabuhei de la Kiev», iar dulceaţa din flori de trandafir era curată ambrozie. Și, în genere, meniul gastronomic era delicios.

Într-un an, toată populaţia noastră păsărească s-a plodit serios, încât curtea gemea de cotcodăceli, măcăieli, găgăieli și șâșâieli, așa se manifestau «septunî» (niște rațe-gâște mari și albastre întunecate) și, desigur, de cântec răsunător de cucoș…

…Primăvara am susţinut cu succes examenele și am trecut în clasa a 4-a…

…M-am despărţit de Chișinău fără mari regrete. Prieteni nu mi-am făcut, iar colegii îmi erau inferiori ca dezvoltare și nici la viaţa de acolo nu m-am adaptat, iar la Petersburg mă așteptau prietenii și, în genere, la gândul că la Petersburg voi vedea din nou Neva și boldul cu înger de la fortăreaţa Petropavlovsk, inima îmi tresărea de bucurie."

N-am putut găsi o poză a clădirii vechi a Liceului nr. 2 de băieţi. Dar am găsit, în schimb, două istorii ale acestui liceu. Una semnată de pr. Gh. F. Zlatov, intitulată *Kișiniovskaia vtoraia ghimnazia. Kratkii istoriceskii ocerk* (1922), iar a doua a fost scrisă de Alexandru Oatu, care, după 1918, a fost director.

Evident că numele marelui artist încă nu era în vogă și deci era inutil să căutăm referinţe biografice în acele cărţi.

Dar de acum încolo cine va scrie istoria liceelor basarabene, când se va referi la Liceul nr. 2, va trece numaidecât în registrul elevilor celebri și acest nume – Mstislav Dobujinski.

UN SCRIITOR FRANCEZ LA CHIȘINĂU

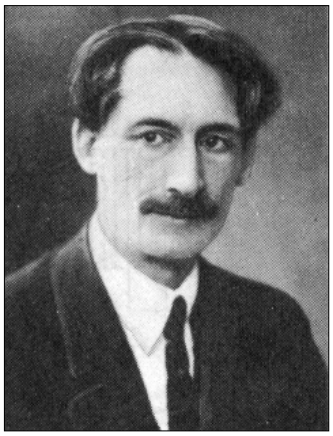

Henri Barbusse, 1935

Întotdeauna m-a uimit viteza cu care încercăm să scăpăm de trecutul nostru, să uităm de oameni și locuri.

În anul 1990 am scos cu mare iuţeală placa comemorativă de pe clădirea din bd. Ștefan cel Mare 148, care ne amintea că aici în anii ’30 ai sec. XX, în hotelul „Suisse” a locuit scriitorul francez Henri Barbusse (17.V.1873, Anier – 30.VIII.1935, Moscova). Da, a fost membru al partidului comunist francez, dar să nu uităm că aproape toată elita franceză a sec. XX a avut viziuni de stânga, chiar și Pablo Picasso a fost comunist.

H. Barbusse a fost autorul unor romane celebre în epocă: *Infernul* (1908), *Focul* (1916), *Lumină* (1919) ș.a.

Și tot el a fost doctor în filozofie, antifascist și membru în Comisia internaţională pentru cercetarea urmărilor terorii dezlănţiute de guvernele ţărilor din Balcani (1925). Și în acestă ipostază a sosit la Chișinău, asistând la procesul intentat participanţilor la răscoala de la Tatarbunar.

A publicat o serie de articole reunite în volumul *Călăii* (1926).

Prieten bun, la începuturi, cu scriitorul Panait Istrati, a polemizat mult cu acesta pe motivul viziunilor politice. P. Istrati a fost unul dintre primii scriitori care după vizita întreprinsă în URSS a scris adevărul despre procesele represive ce abia se dezlănţuiau în această ţară. Simpatizanţii URSS-ui cosiderau aceste srieri ale lui Panait Istrati drept calomnii. Dar istoria i-a dat dreptate…

În rapoartele Siguranţei române această vizită la Chișinău a fost reflectată în detalii:

„**Notă:** Aseară D-l Barbusse și ceilalţi însoţitori au stat de vorbă la Hotelul „Suisse” cu câţiva intelectuali între care avocaţii: Andrei Dumitrescu, Paraschivescu și Cruceanu.

Din discuţiile urmate rezultă un fapt aproape cert că toţi simpatizează foarte mult cu mișcarea comunistă.

D-l Barbusse părea rezervat asupra discuţiilor și a lăsat să se înţeleagă că a venit la Chișinău să vadă dacă într-adevăr Rusia sovietică are vreun amestec în legătură cu procesul de la Tatar Bunar.

Convingerea D-sale este că acest proces are origina în nemulţumirea populaţiei contra actualei administraţiuni, care după D-sa lasă foarte mult de dorit, iar Centrul n-a dat destulă atenţiune abuzurilor ce s-au comis.

Vernochet Leon, a început să facă apologia Rusiei, arătând că acolo este un trai bun și fericirea domnește, că nu este vorbă că Basarabia trebuie cedată Rusiei, că azi nu mai există Rusia, ci o uniune de state, că la urma urmei Rusia nu dă nicio atenţiune Basarabiei și că el nu crede că agenţii sovietici pun la cale comploturi în Basarabia.

I s-a răspuns de unul dintre intelectualii români, că D-sa este greșit informat și că nu are cunoștinţă de atâtea comploturi descoperite, atâţia morţi pe malul Nistrului și în alte centre ale Basarabiei, morţi proveniţi din mâna Rusiei sovietice. I s-a arătat că este lesne să stai

la mai multe mii de kilometri departe de Basarabia și să faci critici.

Astă seară un grup de intelectuali din Chișinău au decis să ia masa comună cu vizitatorii străini la Restaurantul „ Suisse".

Masa nu are niciun caracter demonstrativ, ci este dată numai în onoarea marelui scriitor Barbusse, iar nu ca om politic." [ANRM, F. 679, inv. 1, U.P. nr. 5444]

Și tot în dosarul *Barbusse* am găsit acest raport din 20 noiembrie 1925:

„Domnule Inspector General,

Avem onoare a vă raporta că astăzi dimineaţă reprezentantul ziarului *Dimineaţa* din localitate, a vizitat pe D-l Barbusse, marele literat francez, căruia i-a solicitat un interviu asupra scopului vizitei sale în Chișinău.

D-l Barbusse, a declarat că scopul venirei sale și a prietenilor însoţitori în Basarabia, este ca să cunoască starea spiritelor din această provincie, să viziteze arestaţii de la Tatar Bunar și să asiste la process. A arătat că din scurtul drum dintre Bucureștiu și Chișinău a putut să vadă peisaje încântătoare și să constate Basarabia o provincie bogată, și, dacă Bucureștii are un aer de mic Paris, constată cu plăcere că și în Chișinău a găsit persoane care cunosc limba franceză, ceea ce denotă că Franţa se bucură în această ţară de reale simpatii.

În ceea ce privește procesul de la Tatar Bunar, întrucât a asistat numai la prima ședinţă, nu-și poate da verdictul definitiv asupra impresiunilor sale în acest proces, care interesează foarte mult cercurile intelectuale din Franţa ca fiind cel mai mare proces din câte s-a văzut până acuma. Faptul că toate ziarele din Europa au scris atâtea de multe lucruri pe tema acestui proces, d-sa cu însoţitorii a venit în România spre a vedea dacă nu sunt exagerate cele ce s-au scris și să se convingă de adevăr. Aceasta este și misiunea D-sale în România, misiune care nu are un caracter poltic și nici alte scopuri.

Relativ la latura juridică a acestui process și la diferitele lui aspecte și înlănţuiri, D-l Barbusse a spus că însă pare că în cea mai mare parte acest proces este un proces politic, nu-și poate da verdictul întrucât toate impresiunile sale sunt într-o intimă legătură cu a însoţitorilor săi, din care unul este avocat și numai după un conciliablu cu aceștia și după ce va mai asista la 2-3 ședinţe, își va putea spune impresiile sale. Va asista astăzi la ambele ședinţe și poate și la ședinţa de mâine dimineaţa. Crede că ședederea sa va fi de scurtă durată, deși se declarase să rămână 5 zile în Basarabia. Crede că va pleca mâine cu trenul de 5 spre București.

Fosta placă comemorativă
a lui Henri Barbusse,
autor B. Epelbaum-Marcenco, 1979,
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 148

Apoi a mai adăugat că întrucât D-l General Rudeanu este mare amic al Antantei și așa de bine cunoscut la Paris cu ocaziunea concursului dat în timpul marelui război la Paris, ca condescendenţă ţine atât D-sa cât și însoţitorii săi să-i facă o vizită de politeţe.

La orele 10, D-l Barbusse, însoţit de D-l Costaforu și ceilalţi amici, s-au prezentat D-lui General Rudeanu.

Șeful Serviciului"
[ANRM, F. 679, inv. 1,
UP, nr. 5444]

Chiar și informatorii știau că Henri Barbusse e un mare scriitor și literat, iar noi, în 1990, am uitat de aceasta și am pus miza doar pe opţiunea lui politică…

LIVIU REBREANU LA CHIŞINĂU

La fel ca şi confratele său Mihail Sadoveanu, marele prozator Liviu Rebreanu a poposit în Basarabia în mai multe rânduri.

La 14 iunie 1936, la Chişinău, fusese anunţat cu o conferinţă despre poetul naţional George Coşbuc, ardelean şi el. Era a doua descindere a lui Rebreanu la Chişinău. Prima avusese loc în 1918, în acea perioadă după Unire, când multe personalităţi ale culturii româneşti soseau în Basarabia să vadă miracolul eliberării. Se presupune că lui îi aparţine lucrarea *Basarabia. Descrierea. Istoria. Unirea. Împreună. Harta Basarabiei,* semnată cu numele Ion Jalea. Unii cercetători îi atribuie această lucrare, alţii au rezerve. Oricum ar fi, ea a fost inclusă în ediţia de opere complete.

Academicianul Liviu Rebreanu

Dacă în 1918 el sosise la Chişinău în calitate de corespondent al ziarului *Lumina* şi ca un prozator care încă nu era developat, apoi peste şaisprezece ani numele lui era deja acoperit de glorie. Autorul romanului *Ion*, preşedintele Asociaţiei Scriitorilor Români, era o autoritate literară de necontestat. De aceea, frumoasa Sală Eparhială din Chişinău a adunat în seara de 14 iunie toată elita Chişinăului şi cronicarii n-au scăpat ocazia să-i treacă în revistă, începând cu Mitropolitul Gurie Grosu şi terminând cu farmacistul Diaconescu.

Ca la orice serbare de acest fel, după luările de cuvânt ale autorităţilor locale, cum era adjunctul primarului Demir Apostolescu, scriitorul Ludovic Dauş, cercetătorul Leon T. Buga, scriitorul George Doru Dumitrescu, ziaristul Elefterie Negel-Caliacra, publicistul Teodor Inculeţ, cuvântul i-a fost oferit lui Liviu Rebreanu. El şi-a amintit despre Chişinăul de odinioară şi chiar despre faptul că atunci, în 1918, era la un pas de-a fi păruit la Chişinău. Însă subiectul principal a fost comunicarea despre George Coşbuc.

Revista *Pagini basarabene* a consemnat în paginile sale evenimentul de unde şi reproducem rândurile de mai jos:

„De fapt nu a fost o conferinţă în care s-a urmărit analiza operei marelui poet ardelean, ci un imn închinat lui «Badea Gheorghe»… un imn zămislit în sufletul conferenţiarului din

ION JALEA

BUCUREȘTI

BASARABIA - 1918

Un soare strălucitor, soarele binefăcător al Europei de miazăzi, pământ rodnic, îmbibat de vlagă, dealuri verzi acoperite cu păduri, codri tăcuți și dumbrăvi ademenitoare, coaste îmbelșugate de vii și livezi, izvoare și râuri care șerpuesc vesele spre câmpiile mănoase unde pasc cirezi de vite, herghelii de cai și turme de oi: Basarabia!

Spre miază-noapte ținuturi muntoase, brăzdate de ape dulci, acoperite cu roduri bogate, îmbrăcate în podoabe dragi de păduri; spre miază zi câmpii cât vezi cu ochii... Pela Orhei, pela Hotin rămâi fermecat de frumusețile peisagiului; nici împrejurimile Rinului parcă nu sunt mai pitorești ca ținutul dela Soroca de pe Nistru. Maluri înalte, sfârticate, ici gemând sub povara pădurilor seculare, colo arătându-și piepturile goale și stâncoase. Mai încolo codrii mari înfloresc cu maiestatea lor tăcută, spintecați de văi înguste, piezișe, pietroase în care se sbuciumă pâraele și râuletele ce se grăbesc sgomotoase spre Nistru. Insfârșit bătrânul Nistru însuși cu apele-i vajnice, mâncându-și albia printre stânci și dealuri, domolindu-se pe urmă încetul cu încetul și alunecând falnic în Marea

Basarabia – 1918, atribuită lui Liviu Rebreanu

copilărie, în casa lui părintească, unde «Badea Gheorghe» zăbovea câteva decenii în urmă.

Amintiri duioase ce au muiat sufletul asistenței până la lacrimi. Dar și afirmări tari ce trezeau revolta, pentru uitarea… grabnică uitare a operei celui ce a creat versuri de neîntrecută mlădiere și sprinteneală.

Dl Liviu Rebreanu s-a dovedit cu prilejul acesta și un abil conferențiar, care, sub forma unor amintiri, strecoară atâtea adevăruri referitoare la situația de azi, la rătăcirile și ereziile marelui public, dominat de literatura ieftină, ispititoare, uitând operele marilor noștri scriitori, între cari tronează «Badea Gheorghe».

Acoperit cu flori, ovaționat dl Liviu Rebreanu va fi simțit în adâncul sufletului său bucuria celui ce-și vede sărbătorită o viață de muncă și o operă. Căci o sărbătoare caldă, sinceră a fost seara de 14 iunie, când mii de intelectuali i-au împărtășit dragostea și admirația lor.

După conferință, admiratorii dlui Liviu Rebreanu i-au oferit un buchet."

Cred că a sosit momentul să-l venerăm și în Basarabia pe acela care în incinta Academiei Române, în ziua primirii în rândurile nemuritorilor, și-a rostit discursul intitulat *Laudă țăranului român*. Discurs profetic și absolut actual pentru țăranii de la noi.

Liviu Rebreanu (cu aparatul de fotografiat) la documentare pe teren

SALVAREA UNUI POET

În perioada 1917-1918 Octavian Goga era cel mai frecvent oaspete al Chișinăului. Fie că mergea spre Petrograd ori Harkov în misiunile lui diplomatice, fie că avea de aranjat anumite treburi ale Casei Regale refugiate la Iași. Dar Chișinăul intrase în biografia lui cu totul prin altă portiță…

Poetul Octavian Goga

Constantin Stere, care a iubit nespus de mult Ardealul și ardelenii, spunea: *„…drumul Ardealului duce prin Basarabia.”* El cu incomparabila-i intuiție politică încă în 1916 a presimțit marile schimbări care urmau să se producă. Publicistul și omul politic bucovinean Gheorghe Tofan mărturisea mai târziu: *„Când Stere, în anul 1916, a vizitat Ardealul, s-a înapoiat la Iași prin Bucovina și, întâlnindu-ne la Suceava, ca unui vechi colaborator al revistei* Viața românească, *mi-a spus, printre altele: «La revedere, dragul meu, să te văd în curând guvernator al Bucovinei și să știi de la mine că drumul Ardealului duce prin Basarabia.»”* (*Viața Basarabiei*, 1939, nr. 4, p. 42)

Constantin Stere fuse-se luminat de acest gând cu mult mai devreme, în 1906, la Chișinău, unde venise să pună bazele primei publicații periodice în limba română, ziarul *Basarabia*. Citise placheta de versuri *Poezii* (1905), recent lansată de Octavian Goga, și sub impresia profundă a acelor rânduri a scris și a publicat în revista *Viața românească* un remarcabil articol intitulat *Poetul pătimirii noastre* (1906). Îndemnat de dorința de a-l cunoaște pe tânărul poet Constantin Stere, întreprinde în același an o călătorie în Ardeal, pelerinaj descris foarte iscusit în materialul memorialistic *Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive.*

Mai puțină lume cunoaște faptul că articolul de consacrare a lui Octavian Goga *Poetul pătimirii noastre* a fost scris la Chișinău, în incinta hotelului „Londra”, unde poposise C. Stere.

Astăzi acel hotel nu mai există, dar s-ar putea în acel loc, după modelul francezilor, să consemnăm evenimentul și să-l marcăm printr-o placă comemorativă. Căci impactul acelui studiu critic a fost decisiv pentru recunoașterea lui Octavian Goga și începutul Unirii provinciilor românești prin cultură. Profund impresionat de vocea inconfundabilă a poetului ce venea la el parcă din adâncurile istoriei, Constantin Stere a luat un vers și l-a pus în fruntea ziarului *Basarabia*:

„Avem un vis neîmplinit,
Copil al suferinții:
De jalea lui ne-au răposat
Și moșii și părinții.”

Astfel prin mâna ușoară a scriitorului basarabean lumea cultă dintre Prut și Nistru a cunoscut debutul unui poet care a marcat o epocă în literatura română.

Aproape un secol ne desparte de acele furtunoase vremi când spusa lui Constantin Stere avea să-și găsească confirmarea. Și dacă legile echilibrului sunt valabile și în relațiile sociale atunci astăzi suntem îndreptățiți să credem că: „Drumul Basarabiei trece prin Ardeal…" În orice caz, ceea ce a reușit să înfăptuiască în 12 ani Traian Brad este un argument al acestei teze…

„…Faimoasa telegramă trimisă de d. Goga d-lui Stere în anul 1912: «Vino imediat cu orice preț, e o chestie de viață și de moarte», l-a făcut pe d. Stere să-și lase ocupațiile de la Iași și să alerge imediat la Budapesta, unde cunoștea personal pe ministrul de interne ungar Kristoffy. Se știa că d. Vaida acuzase prin publicitate pe d. Goga că a luat bani de la acest minister pentru a duce o campanie de presă împotriva Partidului Național.

Cum a procedat d. Stere ca să facă dovada nevinovăției d-lui Goga, de care era absolut convins?

S-a dus mai întâi la ministrul de interne ungar și l-a întrebat:

– Cunoașteți pe d. Goga?

– Da.

– E adevărat că i-ați dat bani din fondurile secrete?

– Da.

– I-ați înmânat d-voastră personal acești bani?

– Da, răspunse ministrul ungar, c-un ton discret, în baza cunoștinței mai vechi ce avea cu d. Stere.

Uimit de aceste afirmări atât de categorice și mai ales atât de grave, d. Stere rugă pe interlocutorul său să accepte ca a doua zi să facă aceste declarații, firește, tot cu discreția cuvenită, în fața a zece membri din comitetul național.

Ministrul Kristoffy consimți.

A doua zi, d. Stere se prezentă în audiență însoțit de cei zece membri.

Convorbirea fu repetată aidoma ca în ajun:

– Ați înmânat d-voastră banii personal?

– Da.

Atunci d. Stere, punând mâna pe umărul primului dintre delegați, zise:

– Nu cumva ați dat banii acestui domn?

– Nu.

Punând mâna pe al doilea, repetă întrebarea:

– Nici acestuia?

– Nici.

Apoi pe al treilea:

– Nici acestui domn?

– Nici acestui domn.

Atunci d. Stere sări revoltat:

– Dar bine, domnule ministru, acesta e chiar Octavian Goga în carne și oase.

– Nu-l cunosc, nu l-am văzut niciodată, răspunse ministrul consternat.

Apoi adaose:

– E domnul Goga? Dar atunci n-am dat banii d-lui Goga. Sunt victima unei mistificări…

– Iată procedeul prin care d. Stere a știut să salveze, într-un moment atât de important, situația d-lui Goga, exponentul nostru de căpetenie din Ardeal, de pe atunci.

– Ne dăm seama cu toții ce compromitere teribilă ar fi fost pentru cauza noastră națională…" [*Romanul românesc în interviuri. O istorie autobiografică.* Antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București, 1988, vol. III, (R-S), partea II]

După marea Unire din 1918, cei doi s-au pomenit în tabere politice diferite, au fost adversari și poate au și uitat de acest caz, istoria literaturii însă nu va uita niciodată cum Constantin Stere l-a salvat de la moarte pe unul dintre cei mai mari poeți ai românilor, pe Octavian Goga.

UN JURIST CE MERITĂ TOATĂ ADMIRAŢIA NOASTRĂ

În 1994, la Târgul de Carte de la Frankfurt, am cunoscut un om deosebit, pe doctor inginer Constantin Erbiceanu. Român stabilit de mai mulţi ani în Germania şi un recunoscut specialist în elaborarea programelor energetice pe plan global. Din vorbă în vorbă am ajuns şi la o fotografie din cartea *Basarabia necunoscută,* prezentată în articolul despre Paul Gore. Sub poză era scris Gheorghe Gore, Paul Gore şi Vespasian Erbiceanu.

– Este unchiul meu, mi-a declarat inginerul Constantin Erbiceanu. A locuit un timp în Basarabia. De fapt, şi eu am fost de câteva ori la Chişinău cu un program energetic pentru Republica Moldova.

După un asemenea preludiu eram obligat să aflu cât mai multe date interesante despre Vespasian Erbiceanu.

S-a născut în 1865. A făcut studii juridice. Fost consilier al Curţii de Casaţie şi Justiţie din Bucureşti. A fost şi primul preşedinte al Curţii de Apel din Chişinău, unde a sosit odată cu primul val de funcţionari români trimişi în Basarabia.

Putem afirma cu certitudine că reforma juridică din această provincie românească s-a făcut prin contribuţia directă a acestui om deosebit care, la 30 mai 1932, a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

Reforma juridică el a conceput-o neobişnuit. Ca să se poată trece de la un sistem juridic cum era sistemul rusesc la sistemul românesc, el a tradus cele mai importante coduri juridice: *Codul civil rusesc* (1918); *Codul penal rus* (1918); *Codul rus de procedură civilă* (Iaşi, 1919). A studiat atent experienţa juridică locală elaborând două monografii: *Legile locale basarabene* (Chişinău, 1921); *Legiuiri locale basarabene* (1921). Ca mai apoi să publice o lucrare de sinteză la aceeaşi temă: *Naţionalizarea justiţiei şi unificarea legislativă în Basarabia* (Bucureşti, 1934).

Tribunalul Basarabiei, începutul sec. XX

Dar activitatea lui profesională nu s-a limitat doar la editarea lucrărilor pomenite anterior şi la prezidarea şedinţelor la Curtea de Apel. La Chişinău a întemeiat o publicaţie de specialitate – *Cuvântul dreptului,* care s-a tipărit din 1918 până în 1930. Opera lui cuprinde mai multe titluri care poate cel mai bine sunt desci-

frate de specialiștii în materie, noi însă le reproducem ca pe o curiozitate bibliografică: *Evoluţiunea morală* (București, 1891); *Gestiunea de afaceri în dreptul roman şi român* (teză, Iaşi, 1896); *Concepţia sociologică a dreptului penal* (1898); *Energia din punctul de vedere juridic* (București, 1903); *Memoriu* (1903); *O nouă concepţie a dreptului de proprietate* (1904); *Sistemul american de educaţie forţată a deţinuţilor* (1904); *Tendinţele noi în drept* (Iaşi, 1906); *Naţionalizarea justiţiei şi unificarea legislativă în Basarabia* (București, 1934); *Codul contribuţiilor directe*, (cu Șt. Mihăescu, 1926); *Întocmirea instituţiunilor judecătoreşti* (București, 1914).

Nu e de mirare că o asemenea personalitate avea la Chișinău foarte mulţi şi foarte buni prieteni care au regretat mult când el a părăsit Basarabia. Și tot ei au fost acei care au regretat stingerea lui din viaţă la București în 1943.

A fost înhumat la Cimitirul „Bellu", în cavoul familiar.

Trei prieteni: Vespasian Erbiceanu, Gheorghe Gore și tânărul Paul Gore

AMINTIREA DEVENITĂ DOCUMENT

Aceste rânduri au fost scrise de omul politic și scriitorul D.D. Pătrășcanu (8.10.1872, Tomești, jud. Iași – 4.11.1937, București), tatăl celebrului om politic Lucreţiu Pătrășcanu, omorât de regimul prostalinist din România.

Scriitor și publicist din cercul revistei *Viaţa Românească,* la care publică din 1906. A primit în 1913 premiul Academiei Române pentru volumul de proză *Timothei mucenicul.*

A scris proză cu tentă vădit umoristică: *Candidat fără noroc și alte povestiri folositoare* (Bucureşti, 1916), *Domnul Nae – scene din vremea ocupaţiei* (București, 1921), *Decoraţia lui Vartolomei* (București, 1924), *În faţa naţiunii,* publicistică (București, 1924), *Trei comedii* (București, 1924), *Un prânz de gală* (București, 1928) ș.a.

Remarcăm că prietenia lui cu Constantin Stere l-a adus în Basarabia și ceea ce a descoperit el aici l-a impresionat profund, chiar l-a marcat.

Amintirile lui au alură de document și putere de act juridic care confirmă democratismul acelui prim parlament al Basarabiei – Sfatul Ţării:

„DIN BASARABIA

În Chișinău am asistat la o ședinţă a Sfatului Ţării. Mărturisesc că am avut o impresie atât de deosebită, încât am ieșit de acolo mic și umilit.

Ședinţele Sfatului se ţin în localul liceului. Ele au loc noaptea, deoarece ziua deputaţii se ocupă cu alte treburi. Am luat parte mai întâi la o consfătuire preliminară a Blocului Moldovenesc, o întrunire a majorităţilor, cum am zice în limbajul nostru parlamentar. Căci Blocul Moldovenesc, intrând din totalul de 130 membri

D.D. Pătrășcanu

70 de deputaţi, dispune în Sfat de majoritatea glasurilor. În fiecare seară, într-o ședinţă pregătitoare, care se ţine în «Cabinetul blocului», deputaţii discută chestiunile de la ordinea zilei și iau hotărârile necesare, așa că în ședinţa publică ei știu ce au de făcut. În alt cabinet – ceva mai departe – fracţiunea ţărănească, minoritatea cum am zice, discută și ea din punctul său de vedere.

* * *

Cabinetul blocului este o odaie simplă cu bănci de brad, iar înaintea lor e masa prezidenţială. În seara asta prezidează Osoianu, un

soldat. La mână se vede semnul că a fost rănit, iar pe piept îi strălucește crucea «Sfântului Gheorghe». El conduce dezbaterea cu tact și cu dibăcie și, măcar că fără multe forme, te face să crezi că ești într-o adunare matură. Din bloc fac parte soldaţi, matrozi, ţărani, unii din ei foarte tineri, orășeni, câțiva surtucari. Se discută o chestiune financiară, în legătură cu armata care trebuie demobilizată. Lângă masa președintelui, rezemat de un perete, stă în picioare ofiţerul Săcară, ajutorul ministrului de război. Cu toate că e tânăr – e numai sublocotenent – totuși pare om serios. Se discută greutatea plăţii și modalitatea ei. Deputaţii se ridică pe rând: vorbesc simplu, fără forme, puţin literar, unii chiar greoi. O parte din ei sunt pentru ca plata să se facă îndată, alta e împotrivă, aducând motivele necesare. Părerile sunt deci împărţite. Atunci ia cuvântul ţăranul Minciună care pune chestia pe terenul adevărat. Solda trebuiește plătită și încă îndată.

El argumentează și judecăţile lui au greutate. Adunarea admite. Pe un scaun, în faţa băncilor, ceva mai depărtat de președinte, stă Stere. La sfârșit, în câteva cuvinte, ei exprimă adunării oarecare chestiuni de drept public și constituţional, în legătură cu problema discutată. Deputaţii ascultă cu interes și primesc cu aplauze vorbele prietenului lor. Apoi Stere face elogiul dlui Zamfir Arbore, bătrânul luptător basarabean împotriva Rusiei ţariste. Drept omagiu este propus să fie ales membru în Sfatul Ţării.

Odată cu el mai sunt propuși dnii Cazacu și Sergiu Niţă, vechi propagandiști pentru cauza basarabeană. Adunarea își arată sentimentele ei prin aplauze zgomotoase, rămânând ca la ocazie hotărârea asta să ia fiinţă.

* * *

După ce consfătuirea s-a terminat, deputaţii trec în sala de ședinţe plenare. Sala aceasta este mare, fără nicio podoabă – afară poate de potriveala becurilor electrice pe tavan. Improvizarea ei se vede și după înghesuiala băncilor, și după locul tribunii, așezată cam incomod. Deputaţii se adună: și din fracţiunea ţărănească, și din grupul naţionalităţilor. Ţărani și soldaţi, unii din ei în cârje, orășeni, mai numeroși aici decât în cealaltă confesiune, chiar câteva redigote și haine negre. Apare și o femeie: e dna dr. Alistar. Prezidează Halippa. El citește telegramele venite din ţară cu ocazia Unirii și citirea lor e primită cu aplauze furtunoase. Se intră apoi în ordinea zilei, dar discuţiile se fac aici în rușește și nu mai înţeleg despre ce este vorba. Din când în când se ridică însă câte un neaoș moldovean, care poartă un nume străvechi și, în graiul nostru cunoscut, vorbește cinstit și răspicat. Deputaţii cer cuvântul din toate părţile: și de la fund, și de la mijloc, și de la capăt, iar Erhan vine de patru-cinci ori la tribună. Unii din ei spun numai puține cuvinte, fără nicio formă, dar fiecare ține să contribuie la luminarea chestiunii.

* * *

În fundul sălii, pe bănci de lemn separate, publicul stă și ascultă în tăcere dezbaterile adunării. Acolo, într-un ungher, stam și eu, deputat din Patria-Mamă, și mă gândeam cu tristeţe la unele lucruri. Vedeam întrunirile majorităţilor noastre și, asemănându-le cu cele văzute, simţeam cum tristeţea îmi învăluie tot mai mult sufletul. Ele se petreceau la noi aproape toate la fel. Pentru chestiuni generale, de interes obștesc, mai nu ţin minte să fi avut loc vreuna. Ah, ce tristă stereotipie! Venea șeful, șeful necontestat, și ţinea un discurs. Ce spunea? Vorbea de conștiinţă, de datorie și făcea apel la disciplină. Se ridica apoi președintele, inevitabilul domn Ferechide, care, în numele nostru, lua angajamentele dorite și dădea asigurări de cuminţenie. De multe ori, unii dintre noi eram indignaţi de procedeul acesta, care se repeta mereu, fără altă variantă. Dar lipsa de viaţă reală, atmosfera artificială a activităţii noastre parlamentare ne ţinea nemișcaţi pe băncile amfiteatrului. Și când îmi amintesc cu ce entuziasm am intrat în parlament!

* * *

Era după răscoala ţăranilor din 1907, când guvernul liberal făcuse represiunea, nu ca un aspru judecător care pedepsește fără milă, ci ca un chirurg, nevoit să facă o operaţie dureroasă. Așa se spunea atunci; căci după represiune trebuia să aibă loc reformele binefăcătoare care să justifice vărsarea de sânge și care aveau să aducă pacea și armonia socială.

Dar aceste reforme, vai, n-au mai venit niciodată. Din acordul partidelor a rezultat pentru ţărănime neantul! Ba să fiu drept. Talpa ţării s-a ales atunci cu ceva real: înmulţirea jandarmilor rurali, singura operă pozitivă de guvernământ care rămâne după d. Ionel Brătianu.

În Camera din 1907 intrasem și eu. Se discuta chestia agrară și voiam să-mi spun cuvântul. Mă înscrisesem printre vorbitori și, nerăbdător, aşteptam să-mi vie rândul. Dar în ajun, când trebuia să vorbesc, d. Vintilă Brătianu mă luă de braţ. A te lua de braţ d. Vintilă Brătianu constituia un ritual în procedeele parlamentare, după care urma renunţarea la un discurs ori la o interpelare.

Natural, am renunţat și eu, dar o descurajare m-a cuprins chiar de la început. Mai târziu, când am văzut miniștri care amenințau cu demisia și interpelările; când activitatea reală și interesul pentru o legiuire conștientă se îndepărtau prin «nu vrea Ionel», «se supără Stelian», «a hotărât Vinitilă»; când am auzit că bugetele treceau totdeauna fără discuţie, am înţeles atunci toată înaintarea lucrului și mi-am dat seamă că răul nu este numai la suprafaţă, ci provine dintr-o cauză adâncă și organică, pentru îndepărtarea căreia se cereau transformări radicale.

Și pe când deputaţii Sfatului Ţării veneau la tribună și spuneau uneori numai câteva cuvinte, eu mă gândeam la altă formă goală din uzanţele noastre parlamentare, la *debutul* nostru. Debutul! Pentru ca să fii un deputat respectat, trebuia ca, într-o chestiune generală, să ţii un mare discurs, în care, de obicei, spuneai multe prostii, ca să îndrăznești mai apoi să spui și câteva cuvinte de bun-simţ la vreo lege specială. Și, fiindcă mulţi dintre deputaţi aveau oroarea de acest moment periculos, debutul nu avea loc niciodată, iar reprezentanţii naţiunii se mărgineau să bată din palme toată viaţa lor…

Dar alcătuirea biurourilor și a diverselor comisiuni parlamentare! Totdeauna mă întrebam, cu adevărată uimire, cine dresa acele liste lungi de delegaţi, care la momentul potrivit apăreau de undeva ca un «Deus ex machina»! Mi s-a spus că d. Vintilă Brătianu era magistrul orânduitor. N-am controlat lucrul. Dar dacă ar trebui să dăm un nume oficinii unde se pregătea acest *cursur honorum*, unul mai bun decât *oculta*, n-ar putea fi găsit …

De pe banca mea mă gândeam cu tristeţe la toate aceste manifestări trecute și poate, fără voie, măream deosebirea cu ceea ce vedeam. Discursurile frumoase lipseau aici, dar, în schimb, era însufleţire și în fiecare cuvântare tremura viaţa adevărată. Și când mă uitam la această mulţime ieșită dintr-o revoluţie, când mă gândeam că cei mai mulţi din ei au trăit într-o completă ignoranţă în ce privește afacerile publice, când vedeam interesul cu care aceşti oameni simpli se ocupă de trebile obștești; când mi-am dat seama că provincia aceasta pe care o credeam înstărită face acum parte din România, atunci am înţeles că mântuirea noastră va veni de aici, dar am înţeles, de asemenea, și pentru ce, scumpă Basarabie, o parte din oligarhie se ridică și astăzi împotriva ta!”

Nu prea multe rânduri, dar o mărturisire de credinţă a unui om politic cum mai rar se întâmplă…

ÎNCĂ UN NUME DESCIFRAT – PAVEL FILONOV

Nu știu cum se explică faptul că Basarabia a fost locul unde în sec. XX au trecut cele mai mari personalităţi ale culturii ruse și fiecare din ele în măsură mai mare sau mai mică au lăsat o amprentă în istoria noastră, dar ceea ce este mai important au luat de aici un segment foarte important pentru creaţia lor, au luat acea părticică de căldură care trăiește într-un pământ binecuvântat și cu oameni deosebiţi.

Mă gândesc la un Mihail Larionov, care a revoluționat pictura, dând lumii un nou curent *rayonismul*. La un Vasile Rozanov, filozoful care a locuit un timp la Saharna, lăsând posterităţii o lucrare omonimă cu localitatea în care s-a odihnit.

Un Fiodor Șaleapin, Velimir Hlebnikov și acum în acest șir trebuie să-l înscriem și pe minunatul pictor pe Pavel Filonov (1883-1941), fiul unui birjar și al unei spălătorese care deja la cinci ani începuse să câștige bani de existenţă. Încă până la revoluţia din 1917 a reușit să se impună ca o figură revoluționară în arta plastică a acelor vremi. El a venit nu numai cu pânze noi, ci a fost unul din autorii care și-a fundamentat teoretic opera artistică. Lucrările lui, el știa să le explice din punctul de vedere al noii compoziţii, al aranjării culorilor, al acoperirii spaţiului pânzei.

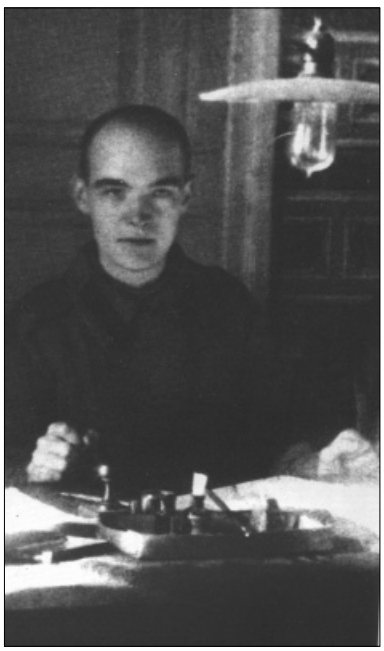

Pavel Filonov, frontul românesc, 1917

A fost omul care a creat o școală și a avut peste 70 de discipoli, care l-au urmat în căutările sale artistice. Evident că în perioada represiunilor staliniste un asemenea om nu era bine văzut și nici agreat. A fost scos de la Academia de Arte din Leningrad și apusul vieţii lui a venit odată cu blocada acestui oraș, când uitat de lume a murit de foame. El a fost unul dintre cei mai mari creatori din arta plastică rusă din secolul XX.

Care a fost legătura lui Filonov cu Basarabia? Participant la Primul Război Mondial, Pavel Filonov a fost mobilizat și trimis pe Frontul Românesc. În perioada 1916-1917, iar mai apoi până în 1918, pe acest front s-au început profunde mișcări antiţariste, antirăzboinice. Și un intelectual ca Filonov cu o obârșie proletară, c-o minte lucidă pusă să caute și să descopere noul a fost remarcat de colegii de arme și promovat în structurile noii democraţii ale acelor vremuri.

A fost unul dintre conducătorii Sovietului soldăţesc de la Dunăre, ai soldaţilor de pe Frontul Românesc. De aceea, când în manualele de istorie sau în arhive descoperim procese-verbale și acte semnate „P. Filonov” trebuie să știm că el nu este altul decât pictorul Pavel Filonov.

Remarcăm faptul că participarea la acest război l-a marcat. A purtat până la sfârșitul vieţii îmbrăcăminte soldăţească și caracterul lui a rămas acela al unui revoluţionar luptător. N-a făcut politică mai târziu, fiindcă a văzut cu

ochii lui cine şi cum a cules roadele acelei revoluţii antimonarhice.

S-a cufundat definitiv în artă, a lucrat cu discipolii, încercând de astă dată să dea un viitor lumii nu prin armă, ci prin frumos. Numele lui a reapărut în istoriile de artă, în materialele de sinteză, relativ recent. Abia atunci, când expoziţiile lui personale au fost privite ca adevărate evenimente ale contemporaneităţii. Când editurile au început să scoată, unul după altul albume cu Pavel Filonov. Şi mi se pare că epoca Filonov în arta plastică abia începe. Noi însă reţinem acest fapt că numele lui este legat de istoria noastră.

Familia lui Pavel Filonov, tata, mama, sora și fratele

UN ODESIT CARE A IUBIT CHIȘINĂUL

Odesitul Valentin Kataev, autorul celebrei povestiri *Beleet parus odinokii,* care cunoștea bine raionul Moldovanka din Odesa era curios să vadă și Basarabia cea mare. De aceea, în biografia lui sunt câteva întâlniri memorabile. Prima el a descris-o într-o ediție jubiliară *Moldova la 50 de ani*:

„– Vorbeaţi adineauri că acum câteva zeci de ani Dvs., tânăr militar, aţi trecut prin Chișinău și cu greu aţi găsit loc pentru odihnă. Acum sunteți la noi pentru a doua oară. Am vrea să aflăm impresiile Dvs. despre Chișinăul de astăzi și îndeobște despre locurile pe care le-aţi cunoscut cândva.

– Undeva, într-o gară mică, ce se numea Saharna, pierdută într-un fundac al pământurilor, am admirat înfloririle buiece ale primăverii și apusurile liliachii ale lunii lui cuptor. Pe plaiurile Moldovei am cules primele impresii despre lume. Nistrul a fost acel râu care pentru prima dată mi-a legănat imaginația și visurile. Tatăl meu citea din Pușkin și eu mă pomeneam alături de țiganii ce rătăceau prin Basarabia de odinioară, împărțeam împreună cu ei nevoile și durerile. Vreau să aduc mulțămirile mele sincere, norodului moldovenesc, căruia îi datorez primele mele lecții de viață.

În vara lui 1917 m-am pomenit la Chișinău. De-a lungul ulicioarelor lui întortocheate hăulea vântul ridicând spre cer nouri de praf.

Pe atunci auzisem multe despre legendarul Kotovski. Vroiam să-l văd. Am rămas uimit,

De la stânga la dreapta: Ana Lupan, A. Naniev, Constantin Şişcan, Valentin Kataev, Mihail Hazin şi Vera Malev. Chişinău, 1972

când într-una din zile, trecând pe la redacţia uneia dintre revistele basarabene, redactorul îmi spuse:

– Iată că aș putea să vă fac cunoștință cu Kotovski…

Mă petrecu într-una din camerele întunecoase ale redacţiei, unde stătea lângă fereastră un om zdravăn, înalt, tuns chilug, cu scântei în ochi…

M-am recomandat sfios.

– Kataev!

– Desigur, vă cunosc… după lucrările Dvs., pe care le-am citit, când stăteam la Odesa la închisoare.

Am mai schimbat câteva vorbe. Kotovski mi-a insuflat încredere în cauza noastră, pentru cauza norodului, m-a făcut să înţeleg ce înseamnă a munci și a lupta pentru norod, atunci când se cere…

Plecând din Moldova, eu voi lua cu mine cele mai calde sentimente pentru truditorii acestor meleaguri în floare, pentru oamenii harnici, cu care am avut atâtea convorbiri interesante, pentru minunata capitală a Moldovei, care nu numai că a deveni de nerecunoscut, dar își întinde aripile albe tot mai sus și mai sus!"

În 1972 a fost iarăși la Chișinău. Ultima întâlnire a lui Kataev cu Basarabia s-a produs în 1976, când el a venit la Chișinău în fruntea delegației scriitorilor sovietici la serbarea *Zilelor literaturii sovietice din Moldova.* A fost purtat în acel septembrie frumos prin mai multe sate, a avut întâlniri la Uniunea Scriitorilor, iar fotograful Nicolae Răileanu l-a surprins plimbându-se pe Aleea Clasicilor din Chișinău. Deși în etate, era un bărbat vioi, pus pe glume și nimeni nici nu bănuia că în acea perioadă el scria una din cele mai interesante lucrări ale sale, o scriere autobiografică intitulată *Almaznâi moi veneț*…

La Odesa cei doi eroi ai lui Kataev, din povestirea pomenită mai sus, au devenit nu numai figuri celebre, ci și personajele unui ansamblu sculptural. Probabil că Chișinăul este în drept să răspundă la sentimentele afective ale celebrului scriitor Valentin Kataev și să-i fixeze numele pe unul dintre edificiile sale de cultură, o școală, o bibliotecă, un teatru…

Pe Aleea Clasicilor din Chișinău. Petrea Darienco, Valentin Kataev, Vera Malev.
Primul din dreapta Vladimir Beșleagă, 1973

UN STEGAR AL NEAMULUI

Pe **Eugen Coşeriu** l-am cunoscut atunci când a venit pentru prima oară la Chișinău. Știam de la pictorul Fioghen Calistru că atunci când citea primul volum al *Basarabiei necunoscute* plângea deasupra cărţii. Am avut timp prea puţin pentru conversaţie, dar suficient ca să mă conving că făcea parte din generaţia de stejari de neînfrânt ai Neamului, caractere cum rar, prea rar azi se mai întâmplă.

Coleg de liceu cu scriitorul Sergiu Grossu şi cu „sfântul puşcăriilor româneşti" Valeriu Gafencu, Eugen Coşeriu (născut 27 iulie 1921, comuna Mihăileni, judeţul Bălţi – 7 septembrie 2002, Tübingen, Germania) a fost cel mai mare filolog romanist al contemporaneităţii. A făcut studii la Liceul „Ion Creangă" din Bălţi, apoi la universităţile din Iaşi, Roma şi Milano. A activat în cadrul Universităţii Montevideo din Uruguay, apoi a fost profesor-invitat al Universităţii din Bonn, Germania (1961-1963), iar din 1963 până la sfârşitul vieţii a fost profesor al Universităţii din Tübingen. A susţinut două doctorate, în Litere, la Roma, în 1944 şi în Filozofie la Milano, în 1949.

Acesta a fost norocul lui – exilul. Dacă rămânea la Iași, la universitate, ar fi împărţit destinul colegilor săi care au fost încarceraţi în Gulagul puşcăriilor românești. Destinul l-a mânat departe de casă. A ajuns tocmai în America Latină, de unde a şi început marea ascensiune spre culmile recunoașterii mondiale a marilor lui realizări în domeniul filologiei.

Mai multe universităţi i-au acordat titlul de Doctor Honoris Causa, fiindcă este autorul a peste 50 de volume de studii filologie, de metodologie lingvistică, filozofie. La Chișinău a fost ales membru al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Este Cetăţean de Onoare al municipiului Chișinău şi i s-a decernat *Ordinul Republicii*.

Eugen Coșeriu

Autor râvnit de multe edituri din lume, Eugen Coşeriu a debutat modest, sfios cu o poezie care a păşit departe de visele generaţiei sale.

La revista *Viaţa Basarabiei* acest elev al Liceului „Ion Creangă" din Bălţi, poate cel mai bun elev din toate timpurile, a publicat o singură poezie – *Mimosa* (*Viaţa Basarabiei*, 1940, nr. 2-3, p. 14). O făcea din dorinţa de afirmare, aşa cum deja procedaseră doi colegi din clasa sa – Sergiu Grossu şi Oreste M. Horn, alias Doru Stelian, fiul profesorului de geografie Mihail Horn, de la acelaşi liceu.

Cazul lui Eugen Coşeriu e cu totul aparte. Gloria lui posterioară, primei şi unicei publicaţii în revista basarabeană, înnobilează paginile ei.

Paradoxul paradoxurilor. Pământul care l-a dat pe cel mai mare filolog al contemporaneităţii nu se poate decide să afirme răspicat ce limbă vorbeşte.

Este omul care a dat o apreciere foarte clară problemei „limbii moldoveneşti": „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română, este din punct de vedere lingvistic ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică; din punct de vedere istoric şi practic e o absurditate şi o utopie; din punct de vedere politic e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor şi deci un act de genocid etico-cultural?!"

ÎNDRĂGOSTIT DE CHIȘINĂU, IUBIND PE CHIȘINĂUIENI…

Așa s-a întâmplat că **Ion Teodorescu-Sion** (1882, Ianca, jud. Brăila – 1939, București) a fost unul dintre marii artiști români, care a avut o contribuție deosebită la salvarea Școlii de Arte Frumoase din Chișinău. Întâmplarea a făcut ca în 1921, când artiștii basarabeni pentru prima oară au fost invitați să participe la Saloanele oficiale din București, Ion Teodorescu-Sion a văzut lucrarea lui Alexandru Plămădeală *Disperarea*. Profund impresionat, el a întrebat pe cei doi bărbați care stăteau în preajma lucrării și care după părerea lui erau niște muncitori, hamali, cine este autorul lucrării, la care unul dintre acei doi a răspuns: „Eu."

Alexandru Plămădeală nu arăta ca un artist în viziunea pictorului bucureștean, dar prietenia lor s-a înfiripat pe loc și a durat până la moarte și n-a fost prieten mai fidel, decât Alexandru Plămădeală la Școala din Chișinău, decât Teodorescu-Sion. De câte ori încerca Ministerul Culturii și Cultelor ori Primăria Chișinău să atenteze la spațiul școlii, la finanțare, la suveranitatea instituției, acest artist, pe atunci funcționar de stat, intervenea prompt și într-un fel sau altul își ajuta prietenul care era prieten al școlii și ajuta și școala.

În memoriile Olgăi Plămădeală mai multe pagini îi sunt dedicate. În momentele tensionate, când părea că nimic și nimeni nu mai poate salva școala, intervenea I. Teodorescu-Sion: *„…autoritățile au cerut de la toți funcționarii instituțiilor de stat să jure credință României, aceasta se referea și la profesorii Școlii de Arte Frumoase. Este cunoscut faptul că în România regală erau eliberați din serviciu toți basarabenii care nu depuneau acest jurământ. Așa s-a întâmplat și la Școală.*

Peste câteva zile la A.M. Plămădeală a apărut un român năsos, un oarecare Simionescu, și a declarat că este numit director al Școlii de Arte Frumoase. El a prezentat ordinul de numire în calitate de director și ordinul Primăriei

Pictorul I. Teodorescu-Sion cu profesori
de la Școala de Arte Frumoase. 21 iunie 1929

de transmitere urgentă a tuturor actelor instituției. După care Simionescu a declarat că tot personalul școlii va fi concediat și va aduce de la Iași profesori români, care-l vor ajuta să formeze la Chișinău o școală cu adevărat românească. Vorbind acestea el întruna rotea degetul arătător sub nasul lui Alexandru Mihailovici.

Plămădeală s-a înfuriat și l-a expulzat din incintă. Preîntâmpinând toți colaboratorii «despre pericolul apărut», el a încuiat școala și a plecat la București. Acolo a povestit lui Sion tot ce s-a întâmplat și împreună au mers la ministru. Sion a raportat cu indignare că absolvenții Școlii de Arte din Iași, care nu s-au remarcat ca artiști plastici, «nulități» și «impostori» își fac de cap la Chișinău și vor să arunce în stradă pe toți profesorii Școlii de Arte Frumoase.

În cele din urmă ministrul a dictat o scrisoare adresată primarului de Chișinău ca Primăria să nu se amestece în treburile de învățământ ale Școlii de Artă și cu atât mai mult să-și asume răspunderea de a selecta cadrele pedagogice după bunul său plac. Același mesaj a fost transmis Ministerului de Interne în a cărui subordine se afla Primăria Chișinău. Ca rezultat, tot personalul școlii a rămas la locurile lor, dar instituția a fost trecută din categoria celor de stat la categoria celor care primesc doar subsidii din partea statului…"

Iar în anul 1926 această frumoasă prietenie a dat Școlii de Artă din Chișinău posibilități financiare nebănuite. I. Teodorescu-Sion, care comunica mult cu A. Plămădeală, care se afla la București unde se turna în bronz sculptura lui Ștefan cel Mare, a reușit să obțină sporirea finanțării din partea statului și în felul acesta au început să fie salarizați profesorii ciclurilor teoretice și chiar studenții să primească burse.

Și tot I. Teodorescu-Sion s-a atașat definitiv de Basarabia când s-a căsătorit cu basarabeanca Elena Evreinov, discipolă a Școlii de Arte din Chișinău.

Era un spirit vesel, inventiv, câteodată păşind chiar peste limitele bunului-simţ.

Alexandru Plămădeală plecase într-o excursie la Paris, lăsând acasă mama bolnavă. Dar având ferma înţelegere că dacă situaţia se înrăutăţeşte să i se dea o telegramă cu un conţinut adecvat: mama se simte rău. Ion Teodorescu-Sion, sosind la Chișinău și negăsindu-și prietenul, a aflat această parolă și a dat o telegramă la Paris, făcându-l pe Plămădeală să nu-și mai termine excursia. Dar asemenea lucruri la oameni de acest calibru sunt de iertat. Plămădeală în mai multe rânduri a executat câteva portrete ale lui Teodorescu-Sion, iar moartea ilustrului pictor l-a amărât profund, fiindcă în atmosfera românească înainte de război, pentru Alexandru Plămădeală, această prietenie valora cât o rază de lumină pură.

Destinul a făcut ca peste un an să dispară și Plămădeală.

Olga Plămădeală a publicat un necrolog în revista *Viaţa Basarabiei* (1939, nr. 5, p. 74) din care desprindem un regret sincer:

„Cu Basarabia Teodorescu-Sion era strâns legat.

Venea des la Chişinău, vizitând întotdeauna Şcoala de Belle-Arte, pe care o preţuia mult.

Se interesa îndeaproape de progresul fiecărui elev talentat şi ţinea conferinţe despre artă, dând elevilor o comoară întreagă de sfaturi şi îndrumări.

Graţie intervenţiilor sale personale, Şcoala de Belle-Arte din Chişinău primea anual o subvenţie ministerială încât a putut funcţiona în condiţii optimale…

Prin moartea lui Teodorescu-Sion, tineretul nostru artistic a pierdut un mare prieten şi protector."

UN SALVATOR AL ȘCOLII DE ARTE FRUMOASE DIN CHIȘINĂU

Poeţii mari au uneori vocaţia de a fi şi funcţionari excelenţi. Cazul Eminescu – bibliotecar, Alecsandri – ministru de externe, Goga – diplomat ș.a.

Poetul Ion Minulescu n-a fost o excepţie, în virtutea funcţiilor pe care le deţinea la Ministerul Culturii, a fost implicat direct în procesul de salvare de la dispariţie a Școlii de Arte Frumoase din Chișinău. În acest sens putem relata următoarele.

Memoria atinge lucrurile şi ele învie, evenimentele capătă parcă mișcarea de odinioară şi timpul, ca prin miracol, se scurge nu înainte, ci înapoi.

Din acea derulare a amintirilor vom reţine o serie scurtă de momente, care au vărsat mai multă lumină asupra a două mari personalităţi – Ion Minulescu (6.I.1881 – 11.IV.1944; poet, prozator şi dramaturg) şi Alexandru Plămădeală.

Au avut norocul să se întâlnească în Chișinăul mic şi lâncezit din anii interbelici. Şi dacă unele nuanţe ale memorabilelor întâlniri au şi pălit, apoi ceea ce s-a păstrat neatins capătă astăzi corole de mit…

Poetul Ion Minulescu la Chișinău

Ion Minulescu a condus mai mulţi ani Direcţia de Arte a Ministerului Culturii. Era în obligaţiile lui să cunoască artiştii şi şcolile de artă, care activau pe atunci. Școala de arte din Chișinău, cunoscută şi sub numele de Școala de arte plastice a lui Plămădeală, nu era pentru el o necunoscută. Faima acestui aşezământ de învăţământ era dublă. Inspectorul din Ministerul Culturii şi tot el minunatul pictor Ion Teodorescu-Sion a propus în anii ’20 ai sec. XX ca Academia de Arte din Bucureşti să fie reformată după modelul acestei şcoli. Aceasta era concluzia lui făcută în urma inspectării modestului aşezământ de învăţământ. Propunerea a stârnit mare vâlvă în capitală şi a generat destule neplăceri directorului Alexandru Plămădeală. Adversarii lansează chiar ideea lichidării şcolii, care, de fapt, li se părea un focar al bolşevismului.

Siguranţa română era de aceeaşi părere şi, din când în când, aducea dovezi la acest capitol, ceea ce era, de fapt, reversul medaliei…

Fără să ţină cont de laude, fără să ţină cont de critică, şcoala, sclipuind anumite surse, con-

tinua să existe. Ministerul, mirat de o asemenea vitalitate, hotărăşte în 1931 s-o înscrie în rândul şcolilor subvenţionate de stat.

Pentru a face acest lucru, la Chişinău a sosit Ion Minulescu. Misiunea lui era de a trece Școala de arte din subordinea Primăriei în subordinea Ministerului Culturii. Problema era destul de complicată. Dar în faţa unei vedete literare de primă mărime chiar şi birocraţia s-a făcut mai indulgentă.

Cu atât mai mult că nici poetul nu era dintre persoanele care să dea indicaţii şi să aştepte ca ele să fie discutate… Primăria a acceptat toate condiţiile puse, şi-a luat obligaţia să subvenţioneze parţial şcoala şi s-o asigure cu cărbuni pentru iarnă. Probleme pentru a căror rezolvare Plămădeală ar fi cheltuit luni, sau poate chiar ani de zile, s-au limpezit în câteva clipe.

Era şi firesc ca un asemenea mag să fie invitat în atelierul sculptorului, pus în capul mesei şi tratat ca un oaspete foarte drag. Cât timp au discutat, Plămădeală s-a folosit de prilej şi i-a trecut profilul pe hârtie, iar de pe hârtie l-a trecut pe os, obţinând în felul acesta o miniatură excepţională. Olga Plămădeală, soţia sculptorului şi martora acestei întâlniri, a caracterizat lucrarea în cauză drept una dintre cele mai bune de acest gen.

Plămădeală, care însuşise modelul de comportare a demnitarilor de mare calibru, foloseşte momentul pozării în scopul său şi, făcând o reclamă deosebită, obţine de la Minulescu promisiunea că două absolvente ale şcolii din Chişinău îşi vor continua studiile în Belgia.

Poetul şi-a onorat cuvântul dat: două absolvente, respectiv Claudia Cobizev şi Elisaveta Ivanovskaia, plecând în străinătate aveau în buzunar subsidiile Ministerului Culturii.

Ivanovskaia s-a căsătorit şi a rămas să locuiască în Belgia, iar Claudia Cobizev s-a întors şi a atins un înalt nivel profesionist lucrând în tihnitul Chişinău.

De la stânga la dreapta: Vera Tufescu, Ion Minulescu, Alexandru Plămădeală, Olga Plămădeală şi Auguste Baillayre la Chișinău

Miniatura pe care Minulescu o luase cu sine la București a avut și ea parte de o soartă deosebită. Olga Plămădeală scrie în memoriile sale că scriitorul, fiind la un congres în Anglia, la Londra, a cedat insistențelor unui colecţionar și i-a vândut semnătura.

În 1991 am vizitat casa maestrului din București, fiica lui, Mioara Minulescu, și-a amintit că în casa lor se vorbea despre Plămădeală, se vorbea despre Basarabia. Mi-a prezentat câteva miniaturi cioplite în os, executate cu măiestrie, dar cea pe care aș fi dorit s-o văd neapărat, lipsea…

În 1933 Ion Minulescu vizitează și inspectează din nou Școala de Arte din Chișinău. Ministrul Aurel Vlad îi dă misiunea de inchizitor, poruncindu-i să închidă școala.

Motivul oficial era lipsa de fonduri financiare. Motivul neoficial îl constituiau rapoartele Siguranţei.

Necazul lui Plămădeală nu avea margini. Rodul muncii lui de ani de zile trebuia să piară într-o singură clipă. Indispus la culme, el arde o înjurătură. Soţia lui scrie: *„Alexandru Mihailovici n-a putut face nimic mai bun decât să înjure pe ministru și a făcut-o atât de virtuos, încât l-a entuziasmat pe Minulescu, care se dădea în vânt după expresii originale. Îi era și lui ciudă pe ministru că l-a trimis într-o deplasare atât de dificilă.*

Chibzuind câteva zile, el găsește de cuviinţă să-i spună directorului următoarele cuvinte: «Ei vor să facă din mine călăul acestei școli, n-o să le reușească. Eu o să trec școala în subordinea Primăriei, iar mai departe veți exista cum vă va duce capul.»

Minulescu s-a ţinut de cuvânt și de data aceasta. Școala lui Plămădeală a supravieţuit datorită subsidiilor locale.

S-au păstrat câteva fotografii din acea vreme. Cei ce pozează sunt triști și indispuși. Așa era culoarea epocii în care prevala motivul nesiguranței…" [Iurie Colesnic. *Mitologia amintirii*. În: *Sfatul Ţării*, 1992, nr. 220-224]

Despre aflarea lui Ion Minulescu la Chișinău foarte emoţionant mărturisește scriitorul Dominte Timonu în cartea sa *Scara din umbre și lumină* (Chișinău, 2008) în care-i dedică un medalion literar întitulat *Ion Minulescu*, din care spicuim o secvenţă: *„…L-am cunoscut acum treizeci și doi de ani, venind în zilele de sărbătoare cu alţi mânuitori ai condeiului și declamându-și versurile încovoiat de șale ori mișcându-se greoi pe scena urbei noastre, întocmai ca în:*

«Un bătrân și o bătrână –
Două jucării stricate –
Merg ţinându-se de mână...»

L-am admirat apoi în faţa unui pahar cu vin chihlimbariu, aducând laude binecuvântatei licori de pe dealurile din împrejurimi, ori întrecându-se în duelări epigramistice cu ceilalți condeieri.

L-am însoţit în peregrinările lui pe străduţele înguste și potolite ale bătrânei urbe, pe care le străbăteam cu pas domol, vorovind despre multe și mărunte.

Pe vremea aceea Ion Minulescu era director general în Ministerul Artelor, dar nu lăsa să se observe, să se întrevadă cât de cât «directorul» sau «maestrul».

Îl călăuzeam pe uliţele înguste și potolite ceasuri întregi, dându-i câte o explicaţie despre obiceiul oamenilor din părţile acestea ori cerându-i câte un sfat din tainele meșteșugului, așa cum socoteam că-i șede bine unui învăţăcel ca mine în ale scrisului…"

UN ROMAN LIRIC CU TREI PROTAGONIȘTI

Basarabenii din toate timpurile au fost niște romantici incurabili. Și aceasta din cauza că în spaţiul lor mic se întâmplau prea puține lucruri deosebite, şi atunci ei erau nevoiţi să le inventeze, să creeze istorii și mituri pe care să le savureze alte generaţii peste ani. Având o deschidere mare către poezie, fiind sentimentali și dornici de aventuri, basarabenii au născut oameni deosebiţi nu numai pentru elita Rusiei, Franţei sau a României, dar și pentru boemele acestor ţări.

Un boem celebru a fost scriitorul Leon Donici-Dobronravov, un aventurier de clasă internaţională a fost Ilie Cătărău, care nu numai că a ajuns prin America, prin Australia, dar a reușit să fure documente din Ambasada României de la Paris și nu pur și simplu documente diplomatice, ci documente legate de problema Unirii Basarabiei cu România. Șirul acestor exemple este lung și în fiecare dintre ele există o istorie captivantă.

Pe noi însă ne interesează un personaj celebru odinioară, astăzi uitat cu desăvârșire – Olga Cruşevan.

Născută la 5 iunie 1896 în satul Plosca, jud. Orhei, cu studii făcute la Liceul din Odesa, cu studii superioare făcute la Lausanne în Elveţia, cu un doctorat în ştiinţe sociale, ea s-a impus, în primul rând, ca o poetă autentică. Versurile ei publicate în revistele *Viaţa Basarabiei, Pagini basarabene* erau de o profunzime, de o autenticitate nemaiîntâlnită în lirica feminină. Ea scria și proză, dar marele ei aport a fost în terenul traducerii.

A tradus clasica română începând cu Eminescu și Alecsandri în limba franceză, a tradus autori francezi în limba engleză, a tradus din limba rusă în română zeci de cărţi de proză.

A fost o femeie frumoasă, interesantă și vărul ei Serghei Lazo, eroul războiului civil, i-a adresat multe scrisori. În acele scrisori se depistează o simpatie adolescentină certă.

Poetul Ion Minulescu

Mai târziu a fost căsătorită cu colonelul Florescu, divorţând cu care s-a înrudit cu celebrul neam Cantacuzino. Pe mormântul ei este trecut numele Olga Cantacuzino.

Neavând la îndemână mărturii memorialistice, noi totuși putem să ne facem o părere foarte clară despre această personalitate celebră în lumea interbelică și ignorată în lumea postbelică. Și facem aceste descifrări în baza a două texte, utilizând două poezii semnate de două mari somităţi poetice: Ion Minulescu și Octavian Goga. Nu avem nevoie de niciun fel de istorii și nici chiar de amintirea contemporanilor, din aceste două dedicaţii spre noi păşeşte o doamnă distinsă a literaturii române.

Ion Minulescu, care a fost la Chișinău de multe, multe ori, mai ales în perioada când Școala de Artă din Chișinău risca să fie închisă

și el l-a ajutat pe Alexandru Plămădeală s-o salveze, în această perioadă scrie o poezie dedicată frumoasei basarabence. O scrie la 11 august 1922 și o publică în revista *Flacăra,* VII, nr. 32, având titlul inițial *Împăcare postumă*:

„Olguței Cruşevan

Deschide-mi poarta inimii pictată
Cu vermillon și-albastru de cobalt
Și intră – fericită-nvingătoare –
În minuscula-mi «sală de așteptare»
Pe-a cărei pardoseală-mpestrițată
Cu plăci hexagonale de bazalt
Șopârlele versifică la soare
Și viperele-nvață geometria…

E tot ce mi-a rămas din măreția
Și nebunia fastului regesc
Cu care-aș fi-ncercat să te iubesc!…

Alhambra-i azi o cârciumă banală,
Veneția, o lamă de cuțit,
Canossa, o iluzie papală,
Și Muntele Măslinilor, un mit...

Alege-ți, dar, tu singură trofeul
Ce te-ar putea despăgubi de morții
Căzuți în fața porții…
Împodobește-ți apoi gineceul
Cu zâmbete și plante otrăvite,
Și-n drumul nostru-aproape pe sfârșite
Dă-mi cel puțin speranța efemeră
Că-ntr-un apropiat istoric zori de ziuă
Buna Clio
Ne va-mpăca definitiv sub piatra
Aceluiași mausoleu meschin –
Eu, lopătar pe ultima-ți galeră,
Tu, parodia Marii Cleopatra!…"

Într-o altă tonalitate, dar la fel de ironic și afectuos a scris un alt admirator al poetei basarabence Octavian Goga. Nu prea înalt de statură, mare admirator al lui Bahus, Octavian Goga în clipele de inspirație putea face improvizații

Poeta Olga Cruşevan

memorabile, dovadă este această poezie scrisă la o masă de la terasa *Zig-zag* din București:

„**Olgăi Cruşevan**

Îți aduc mulțumiri.
Întâlnirea de ieri
Mi-a întors tinerețea din drum,
În adâncu-mi răcit, cu vântoase-adieri
Reînvie puterea din scrum

Ca în toamnă când norul de raze topit
Spală limpede căi spre zenit,
Printre gene îți prind un văratic avânt
Despre galbene foaie uitând."

Istorii ale literaturii s-au scris suficiente, până astăzi, însă nu avem o istorie a literaturii despre dedicații. Un capitol posibil în această istorie l-au scris doi mari poeți, Ion Minulescu și Octavian Goga, iar personajul principal a fost o poetă basarabeancă – Olga Cruşevan.

UN EMINESCOLOG EXCEPȚIONAL

A ajuns la Chișinău, în virtutea profesiei sale de profesor de literatură română, cel care mai târziu va semna **Augustin Z.N. POP** (30.VIII.1910, București – 1.IV.1988, București). Istoric literar care își va face cunună de glorie din câteva cărți dedicate temei eminesciene a fost un colaborator fidel al revistei *Viața Basarabiei*.

Cu studii făcute la București, unde a trecut prin școala primară, liceu și Facultatea de litere, ca să obțină licența în 1931. Doctoratul l-a susținut mult mai târziu – la Universitatea din Cluj, în 1968. A debutat însă în 1929, în revista *Sepia*, pe care a condus-o.

După 1930, a colaborat la principalele reviste literare (*Convorbiri literare, Athenaeum, Preocupări literare, Buletinul „M. Eminescu"*), precum și la aproape toate revistele literare de după război (*Viața românească, România literară, Luceafărul, Convorbiri literare, Tomis, Transilvania, Ramuri* etc.).

Augustin Z.N. Pop

Este autorul unei opere vaste: *Neamul mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei* (București, 1938); *Contribuții eminesciene,* I-II (București 1938-1940); *Biografia mitropolitului Varlaam al Moldovei* (București, 1940); *Din Eminescu necunoscut. Șase note despre cultura sa* (Cernăuți, 1942); *Aglaea Eminescu, sora poetului* (Cernăuți, 1943); *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei (1673-1686)* (Cernăuți, 1943); *G.T. Kirileanu* (București, 1956); *La aniversarea revistei „Șezătoarea"* (București, 1956; ed. II, 1958); *„Cuca-Muca" în semnificația „Plugușorului"* (București, 1958); *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu* (București, 1960); *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu* (București, 1962); *Contribuții la biografia lui N. Bălcescu* (București, 1963); *Ipotești – vatra poetului* (București, 1964); *Din istoria culturii argeșene* (Pitești, 1965); *Unirea în Argeș* (Pitești, 1965); *Două teze inedite ale lui George Coșbuc* (București, 1966); *Mihai Eminescu* (București, 1966); *Mărturii. Eminescu – Veronica Micle* (București, 1967; ed. II, 1969); *Liviu Rebreanu* (București, 1967); *Scriitorii argeșeni și copiii* (Pitești, 1969); *Noi contribuții la biografia lui Eminescu* (București, 1969); *Câteva contribuții documentare la opera și biografia lui Costache Negruzzi* (București, 1969); *Istoria tiparului în zona argeșeană și a Oltului vestic* (Pitești, 1970); *1848 în Argeș. Documente noi literare*

(Pitești, 1971); *Întregiri la biografia lui I. Eliade Rădulescu* (București, 1972); *Din șantierul de creație al lui Liviu Rebreanu* (București, 1972); *Ovid Densusianu. Fișier* (Deva, 1973); *Eminescu în etapa ieșeană* (Zrenjanin, 1973); *Elevii lui Ioan Bogdan* (Panciova, 1976); *Pe urmele lui Mihai Eminescu* (București, 1978); *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu* (București, 1979); *Pe urmele Veronicăi Micle* (București, 1981); *Întregiri documentare la biografia lui Eminescu* (București, 1983); *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș* (București, 1985); *Caleidoscop eminescian* (București, 1987); *Mărturii…: Eminescu, Veronica Micle* (Chișinău, 1989).

Probabil că în biografiile lui ulterioare s-a ferit să pomenească despre perioada basarabeană, fiindcă aceasta îi putea aduce mari neplăceri, dar noi, consemnăm cu plăcere activitatea acestui distins cercetător în perioada lui basarabeană:

Revista revistelor: *Gândirea*, *Orizonturi* (1938, nr. 3); *Recenzie* (1938, nr. 1-2), rec. la cartea: *Prigoana religioasă în Spania* / trad. de C. Stellian (București, 1938); *Adnotare* (1938, nr. 1-2), adnot. la cartea: Vrabie G. *Mesionism ardelean* (Bârlad, 1937); *Latina gintă basarabeană* (1941, nr. 8); *Centenar literar* (1938, nr. 1-2); *Recenzie* (1938, nr. 3), rec. la cartea: Pillat Ion. *Caietul verde:* versuri (București, „Cartea Românească"); *Prale, firea cea întoarsă…* (1940, nr. 11-12); *Recenzie* (1938, nr. 3), rec. la cartea: Teleajen Sandu. *O fată singură*: roman (București); *Recenzie* (1938, nr. 1-2), rec. la cartea: Teodoreanu Ionel. *Secretul Anei Florentin*: roman (București); *Părintele Andronic Cărturarul (1820-1893)* (1940, nr. 7-8).

Printre colaboratorii lui Sergiu Bejan, rectorul Seminarului Teologic din Chișinău, era o serie de personalităţi remarcabile, care aveau nume și operă pe potrivă: Victor Mateevici, cu studii la Academia Teologică din Moscova, fratele poetului Alexie Mateevici; Ilie Tocan, reputat teolog; Teodor Suruceanu, care scotea și revista *Limba noastră* a Seminarului Teologic, precum și eminescologul Augustin Z.N. Pop.

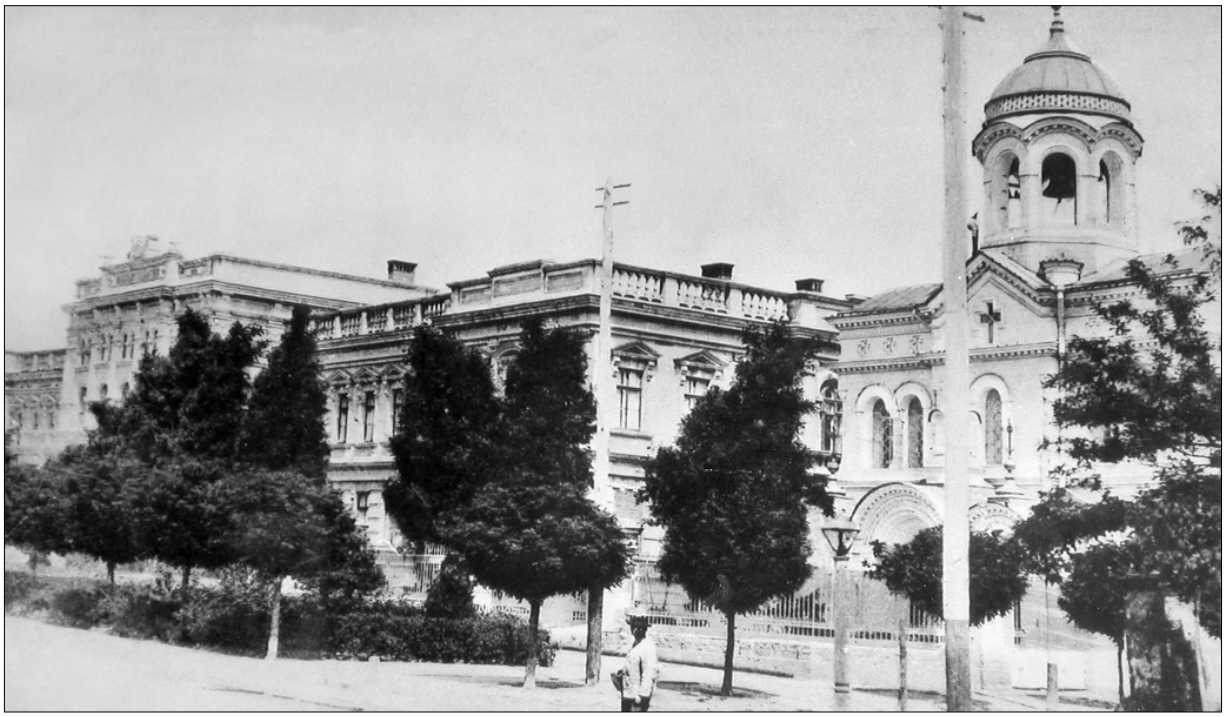

Liceul militar „Ferdinand I" din Chișinău, anii '30, sec. XX

UN SCRIITOR AVOCAT

În perioada interbelică fraţii Stoika erau bine cunoscuţi în literatură. Constantin T. Stoika a fost un erou al Primul Război Mondial, reuşise să publice ceva până la război, a murit în timpul războiului şi unele din scrierile lui au apărut postum, graţie celor doi fraţi ai săi Cezar şi Titus Stoika.

Destinul însă a vrut ca la al Doilea Război Mondial să dispară al doilea frate – Cezar, care la 28 iunie 1940 a rămas în Chişinău, a fost arestat şi dus în gulag unde a decedat.

Titus T. Stoika a fost fratele care l-a căutat pe Cezar prin *Crucea Roşie Internaţională* prin martorii care au supravieţuit gulagului rusesc, dar aşa şi n-a aflat adevărul. A murit fără să ştie nimic concret despre destinul lui Cezar. Atunci când publica din lucrările lui Cezar Stoika, în locul anului decesului spunea pur şi simplu cifra 1941, fără să fie sigur de veridicitatea ei.

Titus Stoika a fost atât de preocupat de ideea căutării fratelui său dispărut, încât am senzaţia că o bună parte din opera lui el n-a scris-o deoarece a irosit timpul în căutări, în aşteptări, în speranţe. Am văzut casa lui din Bucureşti, o adevărată arhivă, un mausoleu iconografic al lui Cezar Stoika sau, poate zis mai bine, al familiei Stoika. Ca scriitor, Titus Stoika a lansat o operă nu prea voluminoasă şi poate nu atât de importantă ca valoare, fiind una axată pe ideea memorialistică cu anumite intervenţii lirice. Dar eu îl consider scriitor basarabean get-beget, deoarece partea principală a operei lui a făcut-o la Chişinău, locuind chiar în inima capitalei, în curtea Primăriei Chişinău. Unde avea o casă care s-a păstrat până în zilele noastre.

O bună parte din activităţile lui Cezar Stoika, mă refer desigur la manifestările culturale ale acestui viceprimar de Chişinău, au fost realizate în colaborare cu Titus.

Biografia lui am spicuit-o dintr-o ediţie, întocmită de Alexandru Oproescu şi întitulată *Scriitori buzoieni. Fişier istorico-literar* (Buzău, 1980):

„**Stoika, Titus T.**

Publicist, editor. Născut la Buzău, 14 octombrie 1893; al treilea fiu din familia S. Liceul din Buzău („Al. Hasdeu"), Slatina şi Bucureşti. Şcoala militară de artilerie, geniu şi marină în capitală (abs. 1914). Licenţiat în drept. Ca şi fraţii săi, Const. şi Cezar, participă la luptele Primului Război Mondial, încununându-se de glorie. Între 1919-1923 e magistrat militar, apoi practică avocatura. A publicat numeroase studii şi articole literare în presa vremii. Lui T.T.S. i se atribuie meritul primelor ediţii postume din opera poetului Const. T.S. şi al redactării celor 14 tomuri, încă în ms., despre familia Ciorogârleanu – Stoika, dovezi adunate cu scrupul şi pricepere de istoriograf.

Opera: ediţii – Stoika, Const. T., *Însemnări din zilele de luptă*. – Bucureşti, Tipografia Profesională „Dimitrie C. Ionescu", 1921, 132 p.; Stoika, Const. T., *Poezii* (1912-1916). – Chişinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", 1928, 164 p."

Dar impresiile propriu-zise mi-au fost relatate chiar de văduva scriitorului. Ea mi-a pus la dispoziţie materiale de arhivă, ea mi-a arătat manuscrise frumos legate şi copertate şi o bibliotecă extraordinară, care îngloba ediţii dintre cele mai vechi în colecţii întregi aşa cum au apărut la celebrele edituri „Alcalay" şi

„Ciorney” şi terminând cu ediţiile mai recente ale BPT.

În casa în care mai mult se asemănă cu un muzeu, deoarece fraţii erau mari colecţionari de artă, tablourile îşi au locul lor, rolul lor de întregire a unui spaţiu cultural şi spiritual. Trebuie să reţinem faptul că avocatul Titus Stoika a participat ca apărător al mareşalului Ion Antonescu în cazul procesului de la Bucureşti, de după război, şi în ziua când trebuia să-şi ţină pledoaria de apărare a fost arestat şi el…

Atunci când scriem istoria literaturii basarabene este foarte bine să nu omitem şi acest nume: Titus Stoika, care are aportul său la viaţa literelor basarabene.

Cu atât mai mult cu cât s-a păstrat şi casa lui din Chişinău de pe str. Vlaicu Pârcălab, chiar în vecinătatea Primăriei.

Fraţii Stoika: Cezar, Nicu, Titus. Chişinău, 22 iunie 1940

O SCRISOARE CA O PUNTE SECRETĂ

Marele farmec al istoriei survine atunci când ne oferă surprize chiar în momentul când nu ne mai aşteptăm.

În arhiva familiei Stoika din Bucureşti, al unei familii care a dat distinşi oameni de cultură, juriști și ingineri de marcă, care au avut o contribuţie deosebită la reanimarea vieţii româneşti în Basarabia am găsit un răvaş neobişnuit. Nici nu mi-am imaginat că Perpessicius (1891–1971), marele cititor al manuscriselor lui Eminescu, celebrul editor al operei eminesciene, omul care şi-a tocit definitiv vederea descifrând fiecare cuvânt din scrisul eminescian, era în relaţii de prietenie cu fraţii Stoika.

Această scrisoare venită peste ani, când dintre fraţi era în viaţă numai Titus, este o confirmare directă a vitalităţii istorice, a personalităţilor care au contribuit esenţial la propăşirea culturală a Basarabiei şi chiar a României. Subiectul scrisorii îl constituia rugămintea de-a scrie câteva pagini memorialistice despre Constantin Stoika care murise în anii Primului Război Mondial. Fusese nu numai un tânăr promiţător, dar debutase în literatură şi se credea că va face o carieră literară reuşită.

În cartea lui Alexandru Oproescu, întitulată *Scriitori buzoieni. Fişier istorico-literar* (Buzău, 1980), am găsit o informaţie amplă despre Constantin T. Stoika:

„STOIKA, Const. T.

Poet, traducător, prozator, editor. Al doilea din cei şase fii ai lui Titus şi Irenei S. S-a născut la 14 februarie 1892, în casele din Buzău unde bunicul dinspre mamă, cărturarul paşoptist Constantin Canella Ciorogârleanu, ctitorise pe la 1851 prima „schola naţiunală"; cealaltă „spiţă" descindea din aprigi luptători

Perpessicius

moţi pentru libertate în Ardeal, al căror spirit patriotic s-a „decantat" în conştiinţa viitorului poet. Instrucţie aleasă, neimpietată de separarea părinţilor, de frecventa schimbare a domiciliului, deci a şcolilor: Piatra Neamţ, Braşov, Buzău („Al. Hasdeu"), Slatina, Piteşti. Cu precocităţi intelectuale şi creative, la numai 17 ani C.T.S. editează un periodic (*Tinerimea literară şi artistică.* – Piteşti, 7 nr., noiembrie 1909 – mai 1910), apoi o plachetă de versuri adolescentine (*Licăriri*. – Buzău, 1910), azi dispărută. Revistă de autor, cu puţine colaborări, între care cea a fratelui Al. Cezar T. Stoika, *Tinerimea…* – subintitulată programatic *Jertfă*

pentru luptă, luptă pentru jertfă – va abunda în pseudonime sub producţiile aceluiaşi prolific C.T.S.: poezii, nuvele, fantezii, schiţe. După absolvirea liceului piteștean (1912), etapă febrilă: intrând la Facultatea de litere a Universităţii din București (1912-1916), își găsește în profesorul Ovid Densusianu mentorul literar; ia contact cu suflul înnoitor al poeziei promovat de *Viaţa nouă*, teoretizându-l; publică frecvent versuri originale de un simbolism aparte, rod al solidei sale culturi clasice, ori traduceri din Baudelaire, Verlaine, Iulia Hasdeu, Horaţiu, Vergiliu, Lucreţiu (pentru care va și primi premiul „Hillel"); încredinţează tiparului în volum dificila tălmăcire a tragediei *Oedip și Sfinxul* de Sar Péladan (1914), în fine scoate cu o grafică excepţională a doua revistă, *Poezia* (13 numere: februarie – august 1915), onorată de un Densusianu, S. Mehedinţi, V. Eftimiu sau M. Sorbul.

Însuși va fi fost colaborator prețuit la diverse publicaţii: *Curierul liceului*, *Duminica, Epoca, Flacăra, Viaţa nouă, Neamul românesc literar, Rampa, Ramuri* etc. O existenţă fascinantă, dar meteorică… căci scriitorul avea să moară eroic, la 23 octombrie 1916, pe frontul din Ardeal pentru unirea deplină a românilor, lăsând cu *Însemnările din zilele de luptă* – scrise în tranșee și apărute, ca și *Poeziile*, prin grija fratelui Titus T.S. – nu doar un emoţionant „jurnal-document" despre război, cât surpriza postumă a descoperiri prozatorului de excepţie. Dovadă a ceea ce putea fi… Opera: Poezie – *Licăriri*. – Buzău, 1910; *Poezii* (1912-1916). – Chișinău, Tipografia Eparhială *Cartea românească*, 1928, 164 p.; *Poezii.* – București, Ed. Minerva, 1973, 212 p.; Proză – *Însemnări din zilele de luptă*. – București, Tipografia *Profesională* Dimitrie C. Ionescu, 1921, 132 p.; *Însemnări din zilele de luptă.* – București, Ed. Militară, 1977, 168 p.; Traduceri – Péladan Sar. *Oedip și Sfinxul*. – București, 1914; Studii (în ms.) – *Monografia traducerilor din limba latină de la curentul latinist până astăzi*; *Școala nouă victorioasă în luptă cu parnasienii și realiștii;* Alte inedite: teatru, proză."

Academicianul Perpessicius, foarte ocupat, aproape orb, găsește timp, găsește putere să scrie acest răvaș în memoria fostului său coleg. Este un mesaj nu numai pentru Titus Stoika, este un mesaj de puritate morală și pentru generaţia noastră și pentru contemporanii noștri:

„D-lui inginer Titus T. Stoika
Str. Sfinţilor nr. 8, sect. III, București
Recomandat
2 mai 1968
Stimate domnule Stoika,

Scrisoarea D-tale (căreia, precum vezi, îi răspund cu grafie împrumutată) – m-a turburat nespus pentru atâtea și atâtea motive.

Întâi pentru că e vorba de fratele D-tale Costel, fostul meu coleg de Universitate, cu care am împărţit premiul „Hillel" pe 1914, apoi de promisiunea pe care, în alte condiţii, o schiţasem și-n cele din urmă pentru disperata situaţie a ochilor mei, astăzi.

Fără să intru în amănunte, ce n-ar interesa, pot să spun că totul merge greu, chiar și lectura, ca să nu mai vorbesc de scris, devenit aproape imposibil.

Mai e nevoie să-ţi spun cât de mult mi-ar fi plăcut să scriu – despre fostul colaborator al lui Densusianu, fratele dumitale, despre multele lui însușiri și chiar despre sacrificiul său pe câmpul de luptă? Dar la aceasta se opune imposibilitatea oricărei lecturi (despre „multele mele ocupaţii" să nu mai vorbim) – fără de care nu m-aș putea să schiţez o cât de vagă prefaţă.

Cu toată mâhnirea pe care ţi-o produc, mă văd silit să declin onoarea sus-zisei prefeţe.

Doctorii, evident, vorbesc de ameliorări cu întârziere. Dar miracolul nu se arată.

Cum nu pot să te mint, ca pe alţii (și alte vechi promisiuni, mă asaltă), îţi spun adevărul curat.

Dealtminteri, nu mă îndoiesc, că se vor găsi și alţi admiratori (ce ai zice de Raşcu?) – ai fratelui D-tale.

Cu toată amărăciunea și disperarea, explicabile, te îmbrățișează, al dumitale,

Perpesicius

Exp. Academician D. Panaitescu – Perpessicius

Str. M. Eminescu nr. 122, sect. II, București.

Ca răspuns la scrisoarea mea din 28.IV.1968. Manuscrisul scrisorii l-am depus la Muzeul Literaturii Române – cu adresa nr. 452 – 11 noiembrie 1971. Titus."

Deși depusă la Muzeul Literaturii Române, scrisoarea într-o copie s-a păstrat și în familia Stoika. Iar acum prin ea se face o legătură directă, o punte secretă între familia Stoika și Basarabia, între Perpessicius și Basarabia. Și printre aceste rânduri acest eminescolog fără pereche ajunge mai aproape de noi, de sufletele noastre.

Și astăzi Basarabia este cutremurată de pierderile suferite, de împușcații și arestații de NKVD, de deportații mânați grăbit în Siberia și printre acei oameni era Cezar Stoika, viceprimarul de Chișinău și vicepreședintele Asociației Artiștilor Plastici din Basarabia.

Scrisoarea aceasta ne apropie de el și de toate suferințele acelei dramatice pierderi a Basarabiei.

Fraţii Stoika: Titus, Cezar, Nicu şi mama lor Irena, 1919

SINGUR ÎMPOTRIVA TUTUROR

Unul dintre cei mai controversaţi scriitori români a fost şi rămâne a fi brăileanul Panait Istrati. Un destin nespus de tragic, aproape incredibil de tragic l-a făcut să părăsească România, vagabondând prin mai multe ţări din Europa, Asia şi Orientul Apropiat. Destinul a regizat aşa, ca el în clipa când hotărâse să-şi ia rămas bun de la această lume, să-şi pună capăt zilelor, o scrisoare disperată trimisă lui Romain Rolland, a făcut ca să-l întoarcă aproape dintre rândurile celor morţi. Marele umanist francez l-a îndemnat să scrie, să scrie fiindcă avea ce povesti şi venea dintr-o lume atât de decăzută, încât scriitorii până acolo nu puteau ajunge. El era ca un submarin care văzuse fundul oceanului la nişte adâncimi nebănuite şi acum era în stare să descrie tot ce a văzut. Şi zbaterea echipajului cuprins de neliniște, şi zbaterea oceanului care îşi cedează secretele. Un român cu o franceză aproximativă începe să publice trecut prin filiera stilistică a lui Max Jacob. În acea lume de după Primul Război Mondial, poveştile lui româneşti, ţesute pe un material memorialistic, au fascinat Franţa. Cărţile lui Panait Istrati au devenit bestseller, prietenia cu el era o onoare. Omul care ieri cerşea, astăzi nu mai ştia ce să facă cu banii. Era de o bunătate proverbială şi această încercare de a-i îmbuna pe toţi, de a-i face fericiţi pentru o clipă, aşa cum face în circ un fachir îi neliniştea pe oamenii de rând şi chiar pe creatorii de artă care nu recunoşteau o asemenea gentileţe. De aceea, poate, în volumul I al memoriilor lui Ilya Ehrenburg *Liudi, godî, jizn'* (*Oameni, ani, viaţă*) (anii '60 ai sec. XX), întâlnirile cu Panait Istrati poartă o notă ironică, bine pronunţată şi chiar pentru mine ca cititor undeva jignitoare. Mai târziu mi-am găsit o explicaţie politică a acestei descrieri şi explicaţia ţine de călătoria lui Panait Istrati în URSS. El, marele apărător al muncitorilor şi oropsiţilor, a venit în ţara unde muncitorii urmau să făurească raiul pe pământ. Dar mare i-a fost decepţia. O umbră uriaşă, sclavagistă, plutea peste acest imperiu roşu şi el i-a citit fără greş toate simptoamele bolii. Imperiul sovietic era o dictatură nemaipomenită a unui singur om, a unui singur partid. Iar o dictatură l-a făcut fericit pe un singur om, restul au fost nişte nenorociţi: şi victimele, şi călăii.

Panait Istrati la Moscova

Având un instinct al autoconservării bine pronunţat, atât timp cât s-a aflat în URSS, Panait Istrati n-a suflat o vorbă şi n-a pus la îndoială nici pentru o clipă idealul comunist. Ba chiar mai mult: a ajuns la Tiraspol, acolo, unde o mână de emigranţi din România şi Basarabia încercau să fundamenteze o republică autonomă, pe un spaţiu foarte îngust să creeze o cultură românească. Această călătorie a descris-o într-o carte foarte mică, pe care a intitulat-o *O noapte-n baltă*, editată în 1927, tradusă de Dumitru Milev. Pe atunci Balta era capitala Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti. Ieşit din ţara sovietelor, evident că Pa-

nait Istrati a spus adevărul. A descris realitatea cum a văzut-o și ce a înțeles. Era o mare durere pentru el, era o dramă. Spera într-un nou ideal social, dar se surpase și lumina care i se părea că uite o să răsară așa cum aștepți dimineața devreme ca de după marginea dealul ușor, ușor să se arate discul soarelui. Pentru el acest disc n-a mai răsărit.

Scriitori din Apus, care investiseră mari speranțe în noua orânduire socială, l-au criticat cu vehemență. L-au declarat dușman al unei orânduiri. Un Lion Feuchtwanger, un Romain Rolland și alți simpatizanți comuniști i-au întors spatele. Dar ceea ce este mai interesant, ceea ce astăzi nu se cunoaște, este că și scriitorii sovietici s-au dovedit a fi foarte necruțători cu confratele lor – Panait Istrati. Acești scriitori care peste vreo câțiva ani de zile aveau să „guste" din lagărele staliniste ori să ia un glonte, așa cum s-a întâmplat cu Vladimir Maiakovski.

Am mai spus-o cândva și repet. Drumul spre dictatură trece prin grădina trădării. Și de aceea nu mă mir că unii scriitori din această listă au făcut epocă pe vremea comunismului, fiindcă ei au închis conștient ochii la pericolul pe care-l semnala scriitorul român. În revista *Krasnaia Bessarabia* (1929, nr. 11) a fost publicată o scrisoare către scriitorii din Vest, semnată de Vsevolod Ivanov, N. Ognev, Leonid Leonov, Vl. Lidin, I. Oleșa, V. Maiakovski, Valentin Kataev, I. Selvinski, Aleksandr Iakovlev, Abram Efros, Vera Inber, Panteleimon Romanov, P.S. Kogan, Serghei Budanțev, K. Zelinski, E. Bagrițki, E. Zuzulea.

Textul acestei scrisori îl reproducem mai jos:

„**Către scriitorii din Vest. Panait Istrati și Uniunea Sovietică**

Considerăm necesar, să ne adresăm, cu această scrisoare scriitorilor din Vest, fiindcă există fenomene pe lângă care nu poți trece, chiar dacă ele au îmbrăcat haina creației artistice.

Noi vorbim despre faza actuală a activității literare a lui Panait Istrati.

Scriitorii din Vest, prietenoși, dușmănoși sau neutri, de multe ori au fost oaspeții țării sovietelor și fiecare lua cu sine ceea ce a reușit să observe în enorma experiență a schimbării vieții omenești pe care o îndeplinește astăzi revoluția noastră.

Pe noi, scriitorii sovietici, ne emoționau până la bucurie înțelegerea și compătimirea unora, năștea în noi o oponență în momentul atacurilor sau negărilor de către alții. Ne făceau să cădem pe gânduri îndoielile și nesiguranța altora.

Așteptarea suspicioasă a lui Wells, prietenia fermă a lui Dreiser, Dos Passos, Duhamel, Zweig, Vildrac, Durtain, frăția camaraderească a lui Barbusse, Golcier, Becher, Toller, Renn, dușmănia principială a lui Fabre-Luce și a tovarășilor săi de idei în tot diapazonul de exprimări și aprecieri ne făceau să-i luăm în considerare ca fiind opoziție simțită din interior, serios cugetată și fiind, în primul rând, o literatură sinceră, conștientă de faptul la ce te obligă un asemenea fenomen mondial ca revoluția sovietică.

În acest grup de scriitori s-a pomenit un om cu nume mare, care de acum încolo va suna rușinos – Panait Istrati.

El a sosit la noi ca un apologet convins al revoluției din octombrie. Noi l-am crezut pe cuvânt. Uitându-se prin jur, călătorind prin țară, întâlnindu-se cu oamenii, el declara la întâlniri că Uniunea Sovietică este conducătorul omenirii. Noi am văzut în aceasta rezultatul contactului cu realitatea noastră. În cele din urmă, el afirma cu toată certitudinea că alege URSS să-i fie «patrie adoptivă». Și va rămâne aici să lucreze cu noi pentru totdeauna. Noi am considerat aceste declarații drept niște concluzii ale convingerilor lui.

El a folosit din plin toate prioritățile situației sale care cu multă dare de mână și din toată inima i-au fost puse la dispoziție.

Cât s-a aflat cu noi niciodată n-am auzit un cuvânt despre îndoielile sau dezamăgirile

lui. El considera la momentul oportun chiar să ne înveţe pe unii dintre noi, mustrându-i pentru nereţinere, pentru neîncredere, pentru lipsă de entuziasm. El se comporta ca un revoluţionar, dar în realitate era (noi suntem nevoiţi să rostim acest cuvânt amar) un escroc.

El a arătat un exemplu cum se schimbă convingerile în conformitate cu hotarele ţării în care el se afla. Primind tot ce putea primi, el a părăsit «patria adoptivă» cu aceeaşi uşurinţă cu care, probabil, mai devreme părăsise «vestul putred». Iar acum s-a reîntors încolo. Plecând, a găsit de cuviinţă, de la frontieră să trimită un salut frăţesc truditorilor şi numai peste câteva zile a început să bârfească URSS-ul cu asemenea patos cu care numai odinioară bârfea Apusul.

Ceea ce scrie el astăzi despre ţara noastră stârneşte indignarea noastră nu de aceea că este o clevetire în general (este greu să mai adaugi încă un bulgăre la un munte de ură?), dar de aceea că aceasta este *calomnia Istrati*.

Niciodată noi n-am luat cuvântul în faţa scriitorilor din Vest cu o declaraţie de asemenea gen. Pe noi puţin ne interesează manifestările duşmănoase ale unor oameni întâmplători, mânuitori de pană.

Noi am trecut cu tăcere şi indiferenţă hula unui Andri Bero, care a zămâslit ceea ce el n-a văzut în Moscova.

Noi am considerat lipsit de importanţă cameleonismul unor ziarişti ca Geo London, care îşi schimba descrierile sale despre URSS cum o cerea moda zilei. Însă cazul Panait Istrati trece limitele răbdării şi indiferenţei faţă de morala mediului literar.

Suntem convinşi că scriitorii din Vest ne vor înţelege şi vor înţelege ceea ce ne-a făcut pe noi să luăm această atitudine şi vor preţui la justa valoare comportamentul trist al eroului acestei scrisori."

Ştim prea bine că sfârşitul lui Panait Istrati s-a produs în România tot în condiţii tragice. Mâna lungă şi nemiloasă a destinului l-a făcut să-şi pună capăt zilelor. Nu exclud că aici şi-au adus contribuţia şi Serviciile Speciale ale URSS-ului prin reţelele sale internaţionale. Un lucru este cert că Panait Istrati a fost un scriitor cinstit, a fost o conştiinţă care n-a vrut să cedeze în faţa minciunii, aşa cum au procedat scriitorii din lista semnatarilor acelei scrisori.

La ce bun să răvăşim trecutul? Am putea să trecem nepăsători. Şi totuşi, această scrisoare vine prin timp ca un avertisment. Atunci când semnăm o declaraţie, o scrisoare deschisă, un apel, trebuie să calculăm exact ce repercusiuni va avea, dacă nu suntem siguri că este într-adevăr în favoarea democraţiei, în favoarea apropierii omului de idealul său, mai bine să nu semnăm.

Tot aici aş face o remarcă. La acel moment revista *Krasnaia Bessarabia* era condusă de mai mulţi basarabeni, dintre care şi Lev Alexandri, fiul lui Nicolae N. Alexandri, care la sigur, în cele din urmă, a fost o victimă a regimului stalinist.

Coperta cărţii *O noapte-n baltă* de Panait Istrati. Balta, 1927

UN PROFESOR CUM MAI RAR SE ÎNTÂLNEȘTE

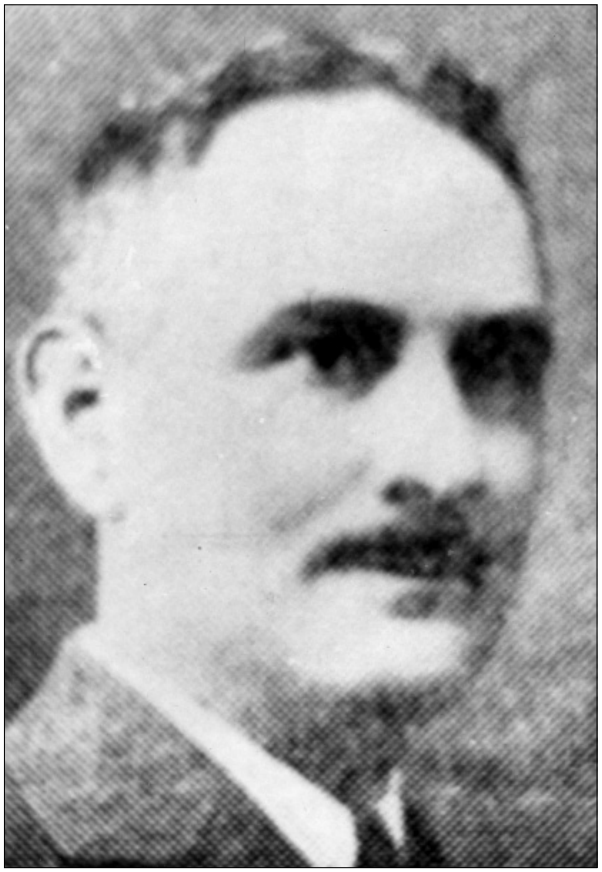

Gheorghe Rașcu

Un alt geograf eminent, omul care a lăsat câteva zeci de monografii și minimonografii, care a descris insula Șerpilor cu un an înainte de ocuparea ei de către sovietici și care a știut să cultive dragostea pentru geografie și călătorie la studenţii Seminarului Teologic și la studenţii de la Liceul Militar din Chișinău.

S-a născut la 11 aprilie 1888 la Iași, a făcut studii la Liceul Naţional din Iași pe care l-a absolvit în 1906. În 1907 absolvește Conservatorul de Muzică și de Clamaţiuni din Iași și se înscrie la Facultatea de geografie a Universităţii din București.

A avut parte de profesori celebri ca de bucovineanul Dimitrie Onciu, Simion Mehedinţi, Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, iar din generaţia mai în vârstă părintele junimismului Titu Maiorescu.

Anul 1920 îl găsește la Chișinău de unde va pleca abia în 1940. Cariera pedagogică a încheiat-o la 1948 când s-a pensionat. A fost un autor prodigios de lucrări ştiinţifice, manuale școlare, lucrări de popularizare ştiinţifică: *Geografia economică a globului* (1923); *Geografia fizică a globului* (1923); *Geografia României* (1923); *Geografia Europei* (1925); *Curs de antropogeografie și etnografie* (1928) etc.

Iar despre opera lui s-a scris: Mihail, Paul. *Profesorul Gheorghe Rașcu și opera sa*. În: *Mihail Paul. Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*. Chișinău, 1993; Șpac, I. *Scriitori și publiciști de la* Școala basarabeană. În: *Știința.* 1996, nr. 7-8.

A decedat în 1962, tot la Iași.

Într-o recentă apariţie *O istorie a culturii ieșene în date. 1400-2000* (autori: Elena Leonte, Ionel Maftei; Iași, f.a.), personalitatea lui Gheorghe Rașcu a fost caracterizată astfel: „…geograf și publicist. Excelent profesor de geografie și autor de manuale didactice, iscusit cercetător al ţinutului basarabean ca și al altor ţinuturi românești, el a fost și un remarcabil publicist. A funcţionat, timp de două decenii, ca profesor de geografie la Seminarul Teologic și la Liceul Militar din Chișinău (1920-1940). Pedagog de excepţie, a publicat numeroase recenzii, cronici muzicale, studii istorico-geografice etc. Cele mai valoroase din lucrările sale tipărite s-au dovedit a fi însă manualele de geografie, apărute în 11 ediţii."

Era omul care îmbina teoria ştiinţifică cu practica călătoriilor lui. Și, având harul scrisului, transpunea aceste materiale în formula unor însemnări de călătorie foarte captivante. A avut nenorocul să rămână în Basarabia, la 28 iunie 1940, și să treacă prin tot calvarul verificărilor pentru a se repatria. El a văzut cum sub ochii lui dispăreau fără urmă colegii profesori și chiar foștii lui elevi, cum oameni care ieri nu erau luaţi în seamă de nimeni, peste noapte au devenit mai marii zilei. A fost nevoit să vândă lucruri ca să supravieţuiască, să se înghesuie din cauza găzdașilor nepoftiţi și poate una dintre cele mai ușoare stări sufletești a fost în cazul când trecând frontiera de pe Prut s-a pomenit din nou în România.

Fiul lui a lăsat niște însemnări legate direct de anul 1940 și care sunt extrem de prețioase prin raritatea acestui fel de scrieri.

Biografia lui am publicat-o în câteva rânduri și de fiecare dată, foștii lui discipoli, neau adus noi detalii, noi semnificaţii, de aceea, găsim de cuviinţă să mai reproducem o dată o succintă biografie cu bibliografia colaborării sale la revista *Viaţa Basarabiei*: *Aya Sophia* (1932, nr. 11; nr. 12); *Dunărea basarabeană* (1938, nr. 1-2); *Din neasemuitul pitoresc al judeţului Orhei*: (descriere informativă) (1938, nr. 6-7); *Cetăţile de pe Nistru* (1940, nr. 1); *Recenzii* (1932, nr. 3, rec. la cartea: Lt. Colonel, I.A. Popescu. *Basarabia: Studiu istoric, politic, etnografic*. Chișinău, „Cartea Românească", 1932); *Basarabia noastră*: [descrierea geografică] (1941, nr. 5); *Nistru, râu românesc* (1941, nr. 6-7); *Recenzii* (1932, nr. 2, rec. la cartea: Botez Demostene. *Călătorii...* Anul XXII, nr. 7-8; anul XXIII, nr. 1-7); *Recenzii* (1932, nr. 3, rec. la cărţile: Ralea Mihail D. *Note de drum din Egipt...*, Ralea Mihail D. Memorial: *Note de drum din Spania*. Ed. „Cultura Naţională"; Vasiliu D.I. *Note de călătorie în America de Sud*. Ed. „Universul"; [*Recenzie*] (1932, nr. 4, rec. la cartea: Flaişlen Gh. *Peste nouă ţări şi nouă mări: cronică ziaristică*. Ed. Ziarului *Universul*; *Bosforul* (1932, nr. 5); *Recenzie* (1932, nr. 6, rec. la cartea: Kivăran-Răzvan G. *Pe drumuri africane*. București, Ed. Librăriei Pavel Suru, 1932; *Recenzie* (1932, nr. 6, rec. la cartea: Petrovici Ioan. *Impresii din Italia*. București, Ed. Casei Școalelor, 1931); *Dardanelele*: (note de călătorie) (1932, nr. 7); *Recenzie* (1932, nr. 11, rec. la cartea: Bădăuţă A. *Privelişti româneşti*. București, „Adevărul", 1932); *Recenzie* (1932, nr. 12, rec. la cartea: Pavel Nicolae. *Harta bogăţiilor subsolului românesc*. București, „Cartea Românească", 1932); *Recenzii* (1933, nr. 1, rec. la cărţile: Negru Mihai. *Cutreierând prin Europa*. București, „Cartea Românească", 1932); În nordul cenușiu al Europei. București, „Universul", 1932); *Spre America de Sud*: jurnal de bord. București „Cultura românească"; *Recenzii* (1933, nr. 2, rec. la cărţile: Alain Gerbault. *Seul a travers l'Atlantique*. Paris: Ed. „Grasset", 1932; Negru Mihail. *Europa în zbor*. București, „Universul", 1932); *Recenzie* (1933, nr. 3, rec. la cartea: Alain Gerbault. *A la poursuite du soleil*); *Recenzii* (1932, nr. 11, rec. la cărţile: Țeposu E., Pușcaru V. *Touring – clubul României; România Balneară; Reizefuhrer durh Rumanien*. București, „Semn": G. Rașcu).

Cine este interesat special de destinul acestui savant poate citi materialul lui Ion Șpac, dedicat profesorului Gheorghe Rașcu și publicat în enciclopedia *Chișinău* (Chișinău, 1997, p. 395).

UN CONSPECT VERITABIL PENTRU ISTORIA NOASTRĂ

Întotdeauna mă întreb dacă toată tragedia istoriei noastre poate încape într-o scrisoare. Cineva îmi va spune fără preget că nu. S-au editat zeci şi mii de volume şi tot mai avem de scris. Această teză este valabilă în sens mare, general acceptat. În cazul nostru concret am dovezi că se poate şti totul despre noi citind atent scrisoarea de mai jos. Nichita Smochină (14.III.1894 – 14.XII.1980), transnistreanul de la Mahala, cu doctorat la Sorbona, după ce ani de zile s-a ascuns de Securitatea română şi cea sovietică care-l vânau peste tot, ajuns la bătrâneţe cu jumătate de corp paralizat după un insult, a învăţat a scrie din nou şi n-a lăsat din mână tocul până la moarte. Şi în această scrisoare există explicaţia acestui crez ştiinţific şi naţional. Corespondentul lui era un basarabean din Sângerei, Anton Crihan (10. VII.1893 – 9.I.1993), fost deputat în Sfatul Ţării, şi el cu doctorat la Sorbona, pe care soarta l-a aruncat pe alt continent unde el n-a încetat să adune materiale despre drepturile României asupra Basarabiei în baza surselor ruseşti.

Nichita Smochină

Când se scria această scrisoare noi nici nu bănuiam de existenţa celor două personalităţi crezând sincer că au fost zdrobiţi ca alţi zeci de mii sub tăvălugul roşu:

„Bucureşti

13.IV.1978

Dragă Anton,

Am primit ambele scrisori de la tine, prima de la 21.I.1973 şi a doua de la 26.II.1973, deci la o lună una după alta, cu privire la harta provinciei mele şi unele date în vederea lucrării care mă interesează personal în gradul cel mai înalt şi pe orice român de acelaşi sânge cu noi... Harta de care îmi vorbeşti am făcut-o eu personal. Dar, din nenorocire, nu o am… împrejurări dureroase m-au făcut să dispară. În schimb se află în Biblioteca Academiei Române – fondul-rezervă, reprodusă în lucrarea bunei mele cunoştinţe, profesorul pensionar Emil Diaconescu din Iaşi (se pare că mai lucrează la filiala Academiei de acolo). Am intervenit chiar azi la un prieten de al meu din Iaşi să-l întrebe dacă, cumva, din întâmplare i-a mai rămas vreun exemplar să-l folosească în scopurile noastre româneşti. Mă îndoiesc însă, căci în lipsa lui cât a stat în допръ (puşcărie – *n.n.*), nevasta lui s-a măritat după un militar şi l-a părăsit. La Biblioteca Academiei, cum am spus, exemplarul are

cota nr. II.183.850. Eu însă nu o pot consulta. De aceea, te sfătuiesc să intervină persoana în cauză pe lângă Direcţia Bibliotecii şi să ceară un microfilm de pe toată lucrarea, care în anexă are harta. Eu personal am avut harta originală de acolo cu capitala la Balta. Dar în 1933, când eram la Paris, am împrumutat-o lui Titulescu şi nu mi-a restituit-o; trebuie să se afle în arhiva lui, dacă s-a mai păstrat ceva… În schimb această hartă (altele n-au apărut) este reprodusă în lucrarea cunoştinţei mele, dacă mai trăieşte profesorul Marius Valkhoff, lucrarea intitulată *Republica Moldovenească,* înglobată în publicaţia: *Roemmenen buiten hiin Grenzen in Over gedrukt uit het tijdachrift van het koninklijk nederl. Aardrijkaskundie Genootschap*. Le serie deel LVIII, 1940. Afle vering 2.z.250.

Eu am reprodus-o şi în anexa la prefaţa tezei mele de doctorat la Sorbona: *Les Roumains de Russie des origine a nos jours*, având ca titlu *Карта схэматикэ а ымпэрцирий административе а РАССМ*. Iar în revista mea, pe care am scos-o ani de-a rândul în numeroase volume până în 1944, am publicat personal o hartă mare intitulată *Les Roumains en Ukraines* în limba franceză, ca anexă la teza de mai sus. O am reprodusă. Ea are legende. Echelle 1 : 2 000 000. A fost recunoscută oficial de Germania, Italia, Franţa. Dacă voi avea posibilitatea îţi voi trimite fotocopii de pe ele. Mai este la Academie harta lui Alexis Nour. Eu am mai avut în original harta de perete a profesorului Florinski de răspândirea românilor în **marea slavă**, care în Serbia merg până dincolo de Belgrad. Dar în una din misiunile mele la Berlin cu Antonescu am lăsat-o acolo, fiindu-mi cerută. Bănuiesc că exemplare din ea trebuie să se afle şi în USA. Pe de altă parte, am copiat ceva din lucrarea mea în franceză despre istoria noastră; dar, deocamdată, nu le pot trimite.

Te sfătuiesc, totodată, să scrii profesorului Klaus Heitmann la adresa: Georg-Voig Strasse 5. Marburg-Lann, 355. Germania Federală. El, acest savant, cu care eu sunt în corespondenţă, a scris o lucrare foarte importantă, intitulată *Die Rumânesche Sprache und Liter atur in Bessarabien und Transnistrien*. Este o lucrare de mare anvergură şi folositoare cauzei noastre. El vă poate trimite microfilmul. Eu am avut-o tradusă în limba română, dar acuma n-o am. Lui Heitmann îi puteţi scrie româneşte, căci cunoaşte foarte bine limba noastră, incomparabil mai bine decât Marius Valkhoff..."

Deşi expunerea faptelor nu este într-o ordine cronologică perfectă, legătura lor este de natură interioară şi descifrarea scrisorii se face pe mici compartimente, adică pe teze aparte întocmai cum se scrie o istorie.

Dincolo de preocuparea ştiinţifică propriu-zisă, există şi fundalul biografic, care nu numai că pune accentele memorialistice, dar domină starea interioară a autorului.

„...Te rog să mă ierţi, dragă Anton, că, pentru moment, independent de voinţa mea, pe care tu cred că o înţelegi, nu pot servi interesele fraţilor mei în suferinţă. La prima ocazie însă voi trimite ceea ce am adunat şi încă voi mai aduna, că material am mult şi bunăvoinţa este mare, dar numai aceasta nu-i de ajuns…

La 29 iulie 1941 apare primul număr al ziarului *Transnistria*, condus de mine, gazeta redeşteptării naţionale a românilor dintre Nistru şi Bug etc. (*Din cronica Transnistriei*, apărută în *Cartea moldovanului* de N.P. Smochină, membru de onoare al Academiei Române, p. 197-208). Gazeta cuprinde alte documente istorice inedite. Dacă îmi va parveni lucrarea lui Heitmann, ceea ce nu cred, îţi voi trimite extrasele necesare…(!)

Dragă Anton, îmi vorbeşti cu dezgust de duşmanul nostru de moarte. Ai toată dreptatea şi te aprob fără rezervă. Noi am fost cinci fraţi. Tata a fost împuşcat în ceafă la zidul bisericii noastre. Mamei i-au rupt urechile pentru a-i lua cerceii. Au ţinut-o în beci cu apă până la brâu. Apoi au adus-o acasă în comă şi până la ziuă a şi murit. Bădica, fratele mai mare, a fost deportat în Solovki de unde totuşi a reuşit să fugă. Fiind însă prins când intra în sat, a fost dus de organele NKVD

la Tiraspol, împușcat și cu o piatră legată de gât aruncat în Nistru. Ceilalţi fraţi cu soţiile și copiii – duși în Siberia de Nord, unde îngrașă trupurile lor pământul unui popor străin și hain. Cumnata mea, Mărioara cu mama ei, Domniţa – împușcate în plină zi în grădină, iar fratele cu copiii, omorât în drum, când era dus cu ceilalţi fraţi și copii în *pohod na Sibir*. Pe fiul meu mai mare l-au ridicat din București, l-au dus la Chișinău, unde Заочное Совещание din Moscova l-a condamnat la 25 ani de muncă. A stat în Kolâma dincolo de cercul polar, de unde a scăpat după zece ani fără ca eu să aflu unde este. De aceea, avem amândoi dreptate, când este vorba de un dușman, care urmărește pierzania neamului nostru.

Îmi spui că eu aș fi aproape refăcut și îţi pare bine că lucrez. Eu însă sunt foarte necăjit și abia mă mișc din săraca mea cameră de 2 × 2 m. Până azi încă n-am ieșit afară. De lucrat însă lucrez, dar cu mari greutăţi. Acum am două lucrări: *Evangheliarul de la Reims*, zis text sacru, scris la începutul sec. XI de un român cu unele cuvinte românești. Mi-a fost cerut de *Slavic Review* din Washington de editorul Tradgold Donald prin scrisoarea de la 23 martie. Trebuie să-l dau la tradus în limba engleză și eu sunt sărac. O altă lucrare – *Sintagma lui Matei Vlastarie și aplicarea ei la români* sub numele de *Pravila mare românească*; îmi este cerută ca al treilea studiu despre aplicarea dreptului romano-bizantin la români, prin scrisoarea profesorului Ch. Frafistas, președintele Institutului for Balkan Studies. În scrisoarea oficială de la 21 martie 1971 îmi scrie: «Votre proposition de preparer un autre article pour *Balkan Studies* est très honorable pour l'Institut et nous serons heureux de l'inclure dans nos publications.»

Nichita Smochină, anii '30, sec. XX

Întrucât însă eu sunt lipsit total de mijloace și nici nu știu cum s-o trimit, prietenii mei din ţara veche, nu însă din cei care era normal să fie interesaţi, s-au oferit să contribuie ei cu modestele lor mijloace, pentru a mă ajuta. În anexă dau anaforaoa Divanului Moldovei din 2 octombrie 1812 cu proteste vehemente împotriva răpirei nedrepte a Basarabiei. Anaforaoa va cuprinde la 14 pagini de tipar probabil și fără voie îţi curg lacrimile când o citești.

Afară de aceasta, am Pravila lui Alexandru cel Bun, dar nu am 42 de ruble și 420 de lei ca să-mi trimită microfilmul și să dau la iveală și acest tezaur al trecutului românesc. Mai am apoi în Tulcea la Catedrala lipovenească *Hexabiblul* lui C. Armenopol, scris în slavă în sec. XVI, care s-a aplicat la noi și în Basarabia după 1812. Aș dori să trăiesc și să public și aceste lucrări. Sunt însă sărac, mă învelesc cu o pătură de vară, ruptă pe jumătate, iar răutatea este mare…

De ce fac ai noștri nu-ţi pot scrie nimic. Singurul om care mă mai vizitează din când în când în durerea mea și a lui este Sinicliu.

Cred că ai aflat de moartea lui Tit Simedrea, Onisifor Ghibu și a doamnei Sinicliu de cancer la plămâni. Mă tem că acuma vine rândul meu și nu voi vedea îndeplinită speranţa visurilor mele, căci boala mă doboară.

La prima ocazie fericită îţi voi mai scrie și îţi voi trimite materialul necesar. Spune-mi ce faci?

Dacă doamna mai vine în ţară spune-i, te rog, să mă vadă că am multe de vorbit.

De Talu mai știi ceva?

Cu sănătate, Hristos a Înviat.

Te rog încă o dată, scrie-mi.

Rămân al tău, Nichita."

Dacă cineva nu crede că istoria noastră începe într-o scrisoare nu are decât s-o recitească.

UN CLASIC LA CHIȘINĂU

Cartea de vizită a neamului am luat-o din cartea lui Gheorghe Bezviconi *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, vol. I, 1940, vol. II, 1943):

„Negruzzi (Gh. Bezviconi, *C. Negruzzi scriitor basarabean*, Cetatea Moldovei, II-III, 1942**)**, români.

Manolache, care a trăit între anii 1789 și 1849, moșier la Târnova (Soroca), vistier al ţinutului Iași (1818-1821), ctitor al bisericii din Târnova (1846), unde e înmormântat împreună cu soţia sa, Maria Pavel...

Dinu († 1826), paharnic, moșier la Șirăuții de Sus (Hotin), fratele lui Manolache. Tatăl lor, vel-căpitanul Vasile, e arătat fiul lui Ienache, poreclit Negruţ, un fecior al vtori-logofătului Gavriil Neniul, tatăl căruia a fost Neniul, vornic de poartă de pe timpul lui Vasile-Vodă Lupu, într-adevăr un strămoș al lor de pe maică și predecesor la stăpânirea Șirăuţilor (*Cartea a VI-a a nobilimii*, 1826, Arhivele Statului din Chișinău; și A. Băleanu și C.A. Stoide, *Documente moldovenești privitoare la familia de boieri Neaniul,* Iași, 1938, p. 62). De fapt, însă Vasile e fiul lui Grigore Ienache Negruţ, coborînd dintr-un oarecare Ifrim Ignat de Zmeiani, contemporanul lui Neniul (*I. Neculce*, II, 1922, p. 321). Fiul lui Dinu, Costache (1808-1868), scriitor de seamă, în timpul Eteriei a stat în Basarabia, unde l-a cunoscut pe poetul Puşkin. Fiul său, Iacob († 1932), a fost președinte al Academiei Române, autor al *Amintirilor de la «Junimea»* (București, 1921)."

Iar amintirile lui Constantin Negruzzi despre Chișinăul începutului de sec. XIX le-am cules din două nuvele: *O alergare de cai (Skacika)* și *Calipso*.

Constantin Negruzzi –
portret de Joseph August Schoefft

„Tot orașul Chișinău se adunase ca să privească alergarea de cai, ce se prelungise pîn-în luna lui septemvrie cu așteptarea d. conte Voronţov, guvernatorul general al Nuorusiei și al Basarabiei; dar trecerea lordului Durham, ambasadorul Marei Britanii lângă curtea Petersburgului, pe la Odesa, împiedicându-l, *alergarea* rămase a se face numai în fiinţa d. guvernator civil, generalul Feodorov.

Locul alergării este zece minute în afară de oraș, unde este gătită o galerie de scânduri în felul chinezesc, pentru privitorii nobili.

Prostimea sau, în limba aristocratică, canalia, şede împrăştiată pe câmp sau înşirată pe marginea unui odgon întins ce n-o lasă să se grămădească. Slabă stavilă, dacă n-ar fi sprijinită de jandarmii poliţiei!

Piaţa se întinde ovală pe un neted şes într-o cercoferinţă de trei *verste,* însemnată cu stâlpuşori de lemn de 3-4 stânjini departe unul de altul, iar dinainte galeriii este bariera de unde pleacă alergătorii, carii, într-o fugă, sunt datori a face giurul pieţii de patru ori, adică o cale de douăsprezece verste (ca o jumătate de poştă); şi doi, care întrec pe ceilalţi, ajungând mai înainte ţinta, primesc, cel întâi, un vas de argint, preţuind 1500 ruble asignaţii; cel al doile, 500 ruble, care bani li dă visteria împărătească.

Alergări de cai se fac pe tot anul în toate guberniile Rusiei. Scopul este ca prin această încurajare să se îmbunătăţească soiul herghelliilor şi e foarte nimerit, pentru că acum toată călărimea se îndestulează din ţară. În vreme ce mai demult era nevoie a se cumpăra cai din staturile vecine. Am uitat să spui că numai armăsari şi iepe sunt primiţi să alerge; cai nu, şi nu de alt soi decât de loc.

Fiinţa funcţionarilor civili şi militari, toţi *înmundiraţi*, da acestei privelişti o pompă solenelă ce aducea aminte de turnerile cavalerilor vârstei de mijloc, cu această deosebire că aceia se luptau ca să capete o ochire de la dama inimei lor, şi aceştia aleargă ca să câştige 1500 de ruble.

Galeria era ticsită de dame frumoase, frumuşele şi mai slutişoare, toate cu deosebite capele şi mode de contrabandă, pentru că Odesa, fiind port franc, se însărcinează a îmbrăca pe chişineuence; şi e curios a le vedea pe toate cu toalete răcoroase şi frumoase şi stofele englezeşti şi franţeze cum foşnesc trecând cu dispreţ pe sub barba vamişilor, care le privesc strâmbându-se şi strângând din umeri.

Un frumos landau de Viena venea înhămat de patru telegari roibi. Vezeteul, în vechi costum rusesc, cu barba lungă, îi mâna cu hăţuri coperite cu ţinte de argint, păzind un aer grav, vrednic de un magistrat. Un luător-aminte îndată ar fi cunoscut că acel atelagiu, deşi rusesc, avea o formă cu totul moldovenească…

…Doisprezece concurenţi purceseră şi numai cinci se întrunau. Curând şi din aceştia mai rămaseră trei. Doi rivali era acum: un armăsar negru şi o iapă sură. Calul era mic de trup, dar plin de foc; picioarele-i era atât de delicate, încât păreau că numaidecât or să se frângă. Pe dânsul era Meleli. El sta înfipt pe şa şi atât de neclintit, încât omul şi dobitocul semănau un trup, un centaur. Calul era numai spumă; muşchii i se întinseră ca coarda unui arc şi aburi groşi ieşeau din el. Fruntea călăreţului şiroia de sudoare; el legase frâile de oblicul şelei şi se ţinea de coama cursierului.

Iapa sură, pe care o încăleca un jocheu a nu ştiu cărui domn, era mai mare decât armăsarul; trupul ei lungăreţ o arăta că e fugăriţă. Întinsese capul înainte, urechile le lăsase pe spate, şi alergând alături cu dânsul, şueratul largilor ei nări era ca boldul unui pinten pentru armăsarul care atunci şi mai tare se răpezea la fugă, însă ea nu-i da pasul.

Amândoi era acum ca la cinci sute de paşi de ţintă, când Meleli înfipse ambii pinteni în coastele armăsarului. Un sânge purpuriu văpsi pelea lui lucie ca atlazul şi negru ca pana corbului. Râncezând de durere, se răsuflă sforăind straşnic, zbârli unduioasa coamă şi, aruncându-se în zece copce, ajunse ţinta, nobilul dobitoc!

Îndată îl urmă şi iapa.

– Hura! Striga gloata, bătând în palme.

Meleli primi vasul de argint pe care era săpate armăturile Besarabiei.

Armăturile aceste sunt: capul zimbrului moldav, ţiind în coarnele sale pajura împărătească cu aripile întinse.

Întovărîşit de jandarmi şi de toţi privitorii, cu muzică înainte sunând marş, Meleli intră în oraş.

Astă întrare triumfală se pomenește și se va pomeni multă vreme în capitala Besarabiei, precum se pomeneau la Roma triumfele lui Cesar, August ș.c.l." [C. Negruzzi, *Opere*, vol. I, București, 1974]

Și cu totul altă atmosferă descoperim în *Scrisoarea VII (Calipso)*.

Eteria. Grecii încearcă să-și elibereze patria și vor reuși abia peste câțiva ani.

Dar și în acele vremuri zbuciumate Chișinăul avea protagoniștii săi:

„Septemv. 1839

Știi că în anul 1821 a izbutit revoluţia Greciei și că ea își avu începutul la Iași. Precum în toate revoluţiile, asemene și în aceasta s-au făcut mai multe excesuri, căci totdeauna printre patrioţi se vâră și oameni de acei care caută a se folosi de orice tulburare. După stricarea eteriștilor la Drăgășani și la Sculeni, toate căpiteniile ce erau mai de omenie fugind care încotro, ţările noastre rămaseră în prada birbanţilor. Iașul se pustii. Orășenii bejănăriră în Bucovina și Beserabie, unde găsiră azil.

Tatăl meu cu mine, după ce am petrecut iarna în ţinutul Hotinului, în vara anului 1822 ne-am dus la Chișinău, ca să ne întâlnim cu rude, prieteni, cunoscuți, refugiaţi ca și noi.

Era curios a videa cineva atunci capitala Beserabiei, atât de deșeartă și tăcută, cât se făcuse de vie și de zgomotoasă. Plină de o lume de oameni care trăiau de azi pe mâine, care nu știau de se vor mai înturna la vetrele lor, acești oameni, mulţumiţi că și-au scăpat zilele, se deprinseseră cu ideea că n-o să mai găsească în urmă decât cenușă și, neavând ce se face altă, hotărâră a amorți suferinţa prin vesela petrecere, care cel puţin îi făcea a uita nenorocirea.

Zăbăvile mele din Basarabia în anii 1821, 1822, 1823 la satul Șărăuți, în raiua Hotinului, ms., B.A.R.

De aceea, nu videai altă decât primblări, muzici, mese, intrigi amoroase.

În toată această soţietate de emigranţi și de localnici, două persoane numai îmi făcură o întipărire neștearsă. Aceste erau un om tânăr de o statură mijlocie, purtând un fes pe cap, și o june naltă fată, învălită într-un șal negru, pre care le întâlneam în toate zilele la grădină. Aflai că junele cu fesul era poetul A. Puşkin, acest Byron al Rusiei, ce avu un sfârșit atât de tragic (el fu ucis în duel de cumnatul său), iar tânăra cu șalul pre care toţi o numeau *greaca cea frumoasă,* o curtizană emigrată de la Iași numită Calipso.

Calipso îmbla tot singură. Numai Puşkin o întovărășea când o întâlnea la grădină. Cum vorbeau ei (căci Calipso nu știa decât grecește și românește, limbi pe care Puşkin nu le înţelegea), nu știu. Se vede că 22 de ani a poetului și 18 ani a curtizanei n-aveau trebuinţă de mult înţeles.

Puşkin mă iubea și găsea plăcere a-mi îndrepta greșalele ce făceam vorbind cu el franţozește. Câteodată ședea și ne asculta oare întregi pre mine și pre Calipso vorbind grecește; apoi începea a-mi recita niscai versuri de a lui, pre care mi le traducea.

Dar după o lună, m-am dus din Chișinău și în primăvara anului 1823 m-am întors în Moldova, fără să mai văd pre Puşkin și fără să mai aud de greaca cea frumoasă. Câteodată însă, când citeam poeziile marelui poet rus, și mai ales *Șalul negru,* aceste cersuri ce sunt un poem întreg făcute înadins pentru tânăra fată, îmi aduceau aminte de acea femeie cu chip îngeresc și doream să știu ce se făcuse." [C. Negruzzi, *Opere* , vol. I, București, 1974]

O MISIUNE SECRETĂ ÎN BASARABIA

Se vorbește puţin despre faptul că exilatul A.S. Pușkin în Basarabia a avut și anumite obligaţii de cercetare a acestui ţinut. Pentru Rusia ţaristă această zonă de frontieră prezenta un mare interes strategic. De fapt, cum prezintă și astăzi. Basarabia era privită ca un cap de pod pentru viitoarea ocupare a Balcanilor și ajungerea la Constantinopol. Aici însă exista un pericol despre care s-a scris foarte puţin. În virtutea unor circumstanţe istorice în acest teritoriu s-au concentrat mai mulţi credincioși de rit vechi (staroverţî, rascolnici), și precum numărul lor depășea câteva mii și ei se aflau într-un război latent cu biserica oficială, trebuia de găsit o soluţie care ar fi permis ori integrarea lor în biserica oficială, ori lichidarea lor ca sectă prin lege.

De fapt, o asemenea încercare a fost făcută în Rusia în mai multe rânduri, dar de fiecare dată eșua din cauza fanatismului religios.

Pentru a cerceta acest fenomen în Basarabia, într-o misiune secretă a fost trimis Ivan Aksakov, fiul celebrului scriitor Serghei Aksakov.

Ivan Sergheevici Aksakov (26.IX.1823, s. Kuroedovo, reg. Orenburg – 27.I.1886, Moscova), publicist, poet, ziarist editor. Și-a început cariera de funcţionar în 1843, fiind membrul Comisiei de revizie a reg. Astrahan.

Peste câţiva ani este deja funcţionar la Ministerul de Interne al Rusiei. În 1848 acest minister îl deleagă într-o misiune secretă în Basarabia și el cercetează sectele. Avea un atu deosebit, fiind unul dintre cei mai înveteraţi slavianofili ai Rusiei, era o figură cunoscută în mediul acelei mișcări și asta îl făcea să fie acceptat de sectanţi.

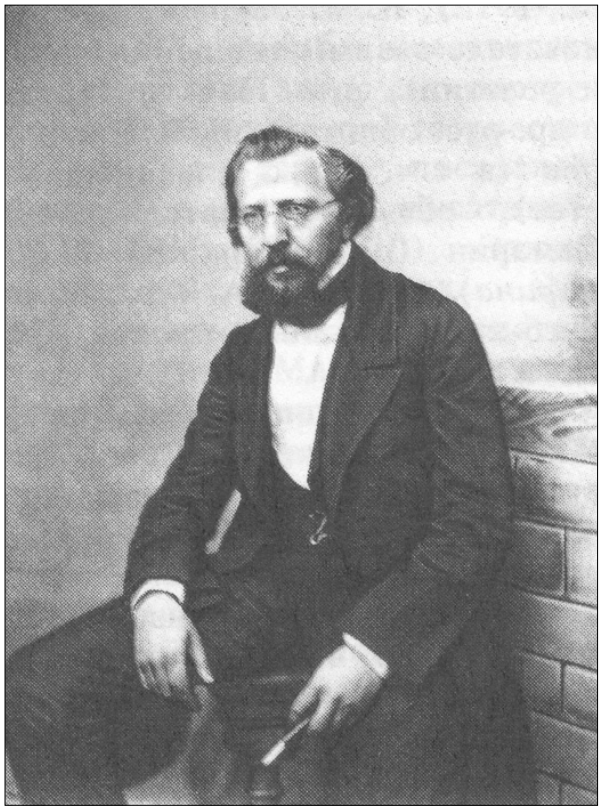

Ivan Aksakov

Trebuie să știm că în aceste secte, ca relicve foarte scumpe, se păstrau cărţi vechi, manuscrise și studierea lor era foarte importantă pentru cunoașterea unei epoci de până la Petru I și după.

Sectanţii nu ofereau oricui dreptul de a cerceta aceste piese preţioase și sfinte pentru ei. Nu intrau cu oricine în discuţie și de aceea un bun cunoscător al trecutului cum era Ivan Aksakov, care primise în familie o educaţie aleasă și foarte profundă, era o figură acceptată de ei.

Călătorind prin Basarabia, el a constatat locurile de concentrare a sectanţilor lipoveni: în nordul Basarabiei – sat. Grubno, Bielousovca, jud. Hotin; sat. Chipuce, jud. Soroca; Sârcova,

jud. Orhei. La sudul Basarabiei: cea mai însemnată așezare a „rascolnicilor" era în „posadul" Vâlcov, ei însă locuiau la Ismail, Chilia, Jebrieni, fiind întâlniți și-n alte localităţi din Bugeac.

Este curios faptul că la 17 martie 1849 Ivan Aksakov a fost arestat și dus la Petersburg în secția a 3-a. Într-o scrisoare de-a lui poliţia secretă a Rusiei a descoperit câteva rânduri în care el pleda pentru eliberarea lui Iurie Samarin, arestat pentru cartea *Scrisori din Riga*. Arestul n-a fost de lungă durată. Nicolae I, convingându-se că slaveanofilii nu complotau împotriva lui, a dat indicaţii ca el să fie eliberat.

Cum era și firesc, scriitorul Ivan Aksakov în urma misiunii sale secrete a publicat un studiu: *Despre rascolnicii din Basarabia*, care a fost tipărit în revista *Russkii arhiv*, din 1888.

Acest document prezintă nu numai interes istoric. El autentifică utilizarea oamenilor de cultură în misiunile de cercetare ale serviciilor speciale rusești. Practică întrebuinţată foarte pe larg de KGB-ul sovietic.

Pe de altă parte, colonizarea Basarabiei s-a făcut și pe această cale, adică spontan. Credincioșii au găsit aici nu numai refugiu, ci exista o toleranţă religioasă și umană care era apreciată de străini.

Materialul, odată publicat, devenind bun public, a fost utilizat foarte bine de către istoricul Nicolae Popovschi la descrierea fundamentalei lucrări *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși* (Chișinău, 2000), așa că din acea misiune secretă a lui Ivan Aksakov, noi avem anumite foloase.

Așa arăta Chișinăul pe timpul când l-a vizitat Ivan Aksakov

UN SCRIITOR DESCOPERIT DE BASARABIA

Scriitorul Alexandr Veltman (20.VII.1800, Petersburg – 23.I.1870, Moscova) a fost membru corespondent al AȘ din Petersburg. După absolvirea Școlii militare la Moscova, lucrează în cadrul Comisiei Topografice Militare din Basarabia (1818-1828) și participă la războiul ruso-turc din 1828-1829. El a descris Basarabia văzută cu ochii unui geograf, etnograf, topograf, adică așa cum o crea serviciul lui de ofițer cartograf al armatei ruse. Dar memoriile lui, editate mai târziu, scot în prim-plan scriitorul (*Vospominania o Bessarabii*, SPb, 1899, în cartea lui L. Maikov *Pușkin. Materiale biografice și schițe istorico-literare,* în limba rusă).

În cartea sa *Strannik (Pelegrinul)* (Moscova, 1978) el descrie momentul apropierii de Chișinău: „Spre Chișinău!… Să ne oprim pe acest deal. Iată orașul de pe stâncă; iată și Bâcul; dar la ce bun să stăm pe gânduri, să trecem peste el! Dar să nu creadă cineva că este vorba de un bou tolănit în mijlocul drumului și care nu vrea să se ridice – în niciun caz. Geografia este o ştiinţă care descrie că în Basarabia este un râu Bâc, pe care e situat Chișinăul." [p. 20]

În *Amintiri din Basarabia* autorul își manifestă plenar talentul de scriitor portretizând exact nu numai personajele, ci și epoca lor: „Acesta era timpul cel mai fericit al Chișinăului. Împăratul trebuia să treacă prin Basarabia mergând să se întâlnească cu împăratul Austriei, la frontiera împărăţiei, la Cernăuţi. Boierimea moldovenească s-a revărsat de peste tot spre Chișinău și orașul fierbea de lume. În amurg s-au auzit strigătele întâlnirii, care răzbăteau spre oraș ca un vuiet pornit de pe înălţimile drumului Dubăsarilor. Vuietul acesta se prefăcea în tunet și se stingea lângă catedrală.

Alexandr Veltman, acuarelă, K.-F. P. Bodri, 1839

Ca mai apoi din nou să-l însoţească pe împărat până la casa guvernatorului, care se ridica pe un deal singuratic deasupra unui iaz, care momentan s-a transformat în castelul Eliberatorului Europei." Toate aceste se întâmplau în luna aprilie a anului 1818.

„…A doua zi împăratul a fost la Mitropolie la liturghie, după care a luat dejunul la însuritul exarh și în aceeași zi – la bal, pe care îl da nobilimea basarabeană în sala enormă, special construită în casa lui Teodor Krupenski. Ca să fie pe placul gustului elevat al împăratului pentru colonade, în jurul sălii erau un șir de coloane enorme de culoarea porfirului, acoperite cu ligaturi de lumini colorate. Cu mult înainte de începere sala s-a împlut cu boieri, cucoane și cuconiţe. Deși soția guvernatorului, Victo-

ria Stanislavovna Bahmeteva, reușise în scut timp să cultive gustul doamnelor din Chișinău pentru moda elevată (ele știau ce înseamnă un bal, cuconițele simțeau necesitatea unui magazin de mode parizian, știau să se îmbrace după modele franceze sau vieneze, dansând îndemânatic mazurca sau cadrilul). Dar la bal au sosit o mulțime de boieri de peste tot, chiar din Valahia și Moldova, ca să-l vadă pe împărat, dar lor le erau cunoscute doar obiceiurile orientale. Cocoanele sosite s-au îmbrăcat în toată bogăția pe care o are Orientul și Europa și, dacă guvernatoarea nu ar fi atras atenție la timp la odăjdiile oaspeților, împăratul ar fi văzut la bal doamnele înfășurate în șaluri scumpe turcești, iar boierii în căciuli de oaie și ciorapi roșii de safian. Chiar înainte de intrarea împăratului șalurile au fost scoase, iar căciulile de pe câteva sute de capete au fost clădite în dosul coloanelor. Când a intrat împăratul în sală, toți s-au strâns în liniște, fără zarvă, pe neprins

Alexandr Veltman, foto, sf. anilor 1860

de veste într-un cerc, rândurile căruia îl constituiau femeile în primele rânduri, iar boierii bărboși erau aranjați după clase, adică întâia, a doua, a treia. Balul a fost deschis de generalul Miloradovici; între timp împăratul discuta cu guvernatoarea și apoi împreună au făcut ocolul camerelor acordând atenție celor mai importante doamne, după care a început cadrilul franțuzesc, primul dans învățat de Chișinău în casa guvernatoarei…"

Alexandru Veltman a lăsat o operă dedicată tematicii basarabene, începând cu istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri și terminând cu povestirile inspirate din folclorul nostru.

A fost unul dintre puținii scriitori care nu pur și simplu au descris Basarabia, el a iubit-o cu adevărat, fiindcă aici s-a descoperit pe sine. Aici era A. Pușkin și în raport cu el trebuia să-ți apreciezi scrierile și talentul. Amintirile lui A. Veltman au stat la fundamentul *Pușkinianei* viitoare, devenind o operă de referință, aducând în prim-plan Basarabia.

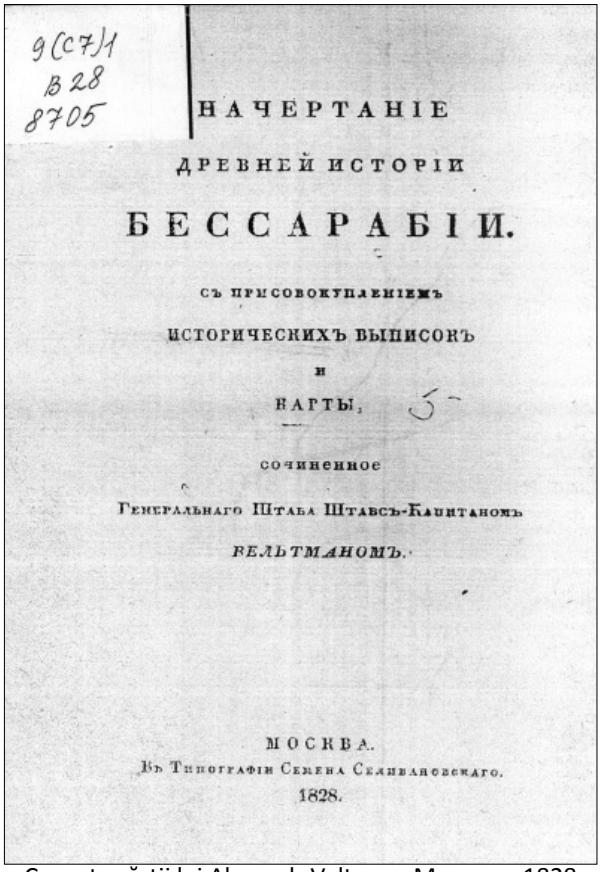

Coperta cărții lui Alexandr Veltman, Moscova, 1828

BASARABIA VĂZUTĂ DE UN ENGLEZ

Astăzi, când avem la Chișinău deschisă Ambasada Marii Britanii, ne vine greu să ne imaginăm cum apărea Basarabia în ochii unui englez la 1835.

C.I. Karadja, în 1923, a publicat la București un mic studiu intitulat *O călătorie pe apele române și prin Basarabia* reproducând în expunerea sa impresiile unuia dintre călători, a englezului C.B. Elliott. Preot anglican, el a coborât pe Dunăre până la Galaţi la finele lunii august și începutul lunii septembrie a anului 1835. De la Galaţi el a trecut în Basarabia, iar de acolo a plecat la Odesa, de unde s-a îmbarcat pe un vapor ca să ajungă în Turcia. Este una dintre rarele descrieri făcute de un străin la numai 23 de ani de la ocuparea Basarabiei în 1812. Nu știu ce impresie au străinii despre Republica Moldova, dar C.B. Elliott a descris un tablou care te pune pe gânduri:

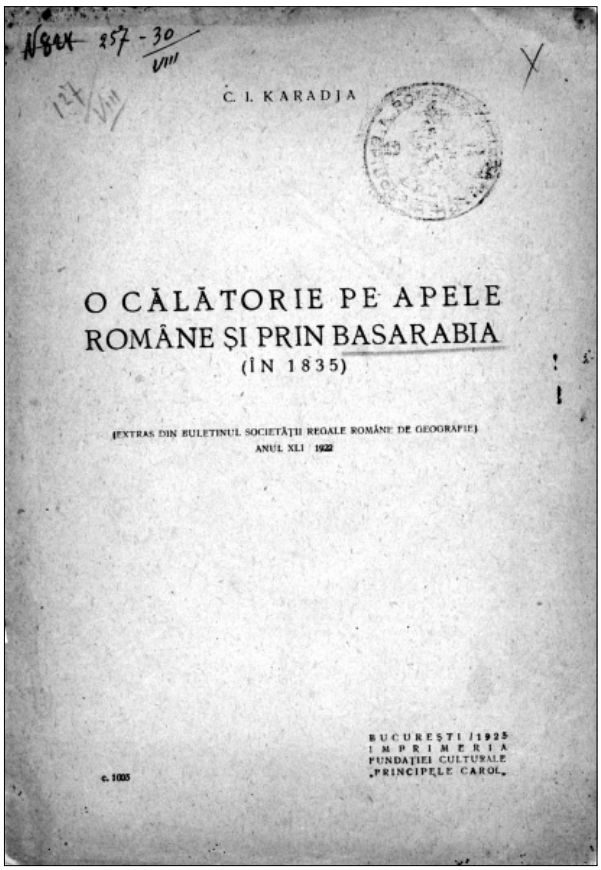

Coperta cărții lui C.B. Elliott

„...La Leova era graniţă. Trecând Prutul cu barca, sosi la carantina rusească. Aci întâmpină o serie de neajunsuri și neplăceri din partea funcţionarilor serviciului sanitar, politica guvernului rusesc fiind de a izola cât mai mult Basarabia de Moldova, îngreunând comunicaţia peste graniţă prin orice mijloc. Străinii erau siliţi să predea o listă completă a tuturor obiectelor din bagajele lor, fiecare lucru, hârtie sau petec de stofă, fiind însemnat în mod deosebit. Trebuiau să depună jurământ de ascultare și de a nu ascunde nimic. Fiecare lucru fu pe urmă scos și examinat cu lista în mână. Pentru o pereche de jartiere, netrecute pe listă, funcţionarii făcură un scandal mare! Clădirile carantinei erau lipsite nu numai de tot confortul, dar chiar de mobilele cele mai necesare și se aflau într-o stare de murdărie revoltătoare. Lumina trebuia stinsă la ora 8 ½, ordinul fiind menţinut cu sentinele. După cinci zile de-o adevărată viaţă de temniţă, Elliott fu admis la un al doilea jurământ după care i se îngădui să-și continue drumul, dar nu spre Odesa, ci la Chișinău spre examinarea hârtiilor. După carantină bagajele fură iarăși examinate cu aceeași rigoare la vamă. Toate cărţile, în afară de o biblie și de o carte de rugăciuni, fură pecetluite într-o ladă deosebită care trebuia să rămână nedeschisă atâta timp cât se afla pe teritoriul rusesc.

Drumul între Leova și Chișinău îl făcu cu o căruţă foarte rea, trasă de doi cai mici și ne-

potcoviţi, singurul fel de trăsură ce se putea găsi. Regiunea străbătută era pustie, nici copaci, nici arătură nu erau, numai din când în când de-a lungul drumului un stâlp vopsit cu culorile ruseşti indicând depărtarea între diferitele localităţi. Ţăranii basarabeni erau liberi să locuiască unde le plăcea şi nu erau siliţi să dea contingente de recruţi la armată. Păreau lui Elliott ca fiind josnici, necinstiţi şi leneşi. Căruţele mergeau la început foarte încet, vizitii nedându-şi nicio silinţă, făgăduielile de bacşişuri nu-i mişcară nicidecum; când fură însă ameninţaţi cu bătaie, schimbară de îndată pasul.

Șoseaua mergea prin satul Sărăcia unde Elliott petrecu noaptea într-o casă ţărănească. Odaia era bună, cu bănci şi covoare multe. A doua zi trecu prin satele Gura Galbenă şi Moleşti. Regiunea era necultivată, ici-colo o pădure. Vulturi şi corbi erau mulţi.

Chișinăul avea din depărtare o înfăţişare frumoasă cu clădirile văruite şi turlele bisericilor văpsite în verde. Intrând în oraş însă, casele se arătară în mare parte prost zidite, prăvăliile sărăcăcioase şi străzile nepavate. Populaţia era în creştere, fiind atuncea socotită la vreo treizeci sau patruzeci de mii de suflete. Chiar cel mai bun otel din oraş fu găsit şi el foarte prost. Odăile erau murdare, mobilate numai cu o masă, un scaun şi o canapea. După multe vorbe, proprietarul aduse o perină de piele şi o plapumă pătată din cale afară; cearceafuri nu erau.

Elliott se duse îndată după sosire la gubernatorul oraşului pentru a-şi viza hârtiile. Acest înalt funcţionar nu-l putu primi – dormea. A doua zi, după o aşteptare de trei ceasuri şi jumătate i se spuse că este bolnav. Îşi putu însă urma drumul la Odesa plătind cinci ruble, costul unui paşaport nou.

Printre locuitorii Chişinăului erau şi mulţi ţigani. Ovreii, în număr de vreo zece mii, aveau, firește, tot comerţul în mâinile lor. Erau siliţi să facă serviciul în armată. Se spunea că odată, când era vorbă ca 40 000 dintre ei să se ducă pe front, făcură o petiţie pentru a obţine o escortă, regiunea pe care erau să o străbată, fiind periculoasă!

Drumul între Chişinău şi Tighina era pustiu ca înainte. Din când în când era ridicată vreo cruce unde nişte călători fuseseră omorâţi de bandiţi, ceea ce se întâmplă des. Șoselele în Basarabia erau foarte rele, tot asemenea trăsurile şi staţiile de poştă, unde nu era nicio acomodare pentru călători. Drumul mergea printr-o localitate Sicara. La Tighina trecu Nistrul în «Rusia Nouă», păstrând amintirea a multor privaţiuni şi greutăţi din călătoria lui prin regiunile noastre."

Unui străin mai bine i se arată toate deosebirile, toate detaliile pe care nu le observă un autohton. El vine dintr-o altă cultură, el vine cu altă mentalitate şi cu o sete deosebită de a compara şi de aceea însemnările lui au un grad mare de obiectivitate.

Oricare ar fi impresiile unui străin, ne convin ele, sau nu ne convin, în fond, ele sunt un fragment al istoriei noastre ce ne permite să privim atent în oglinda timpului, iar o privire atentă presupune şi o concluzie justă – cine am fost şi cine suntem.

IGNATI IAKOVENKO

Scriitorul Ignati Iakovenko

Suntem obișnuiți cu faptul că trebuie să cunoaștem totul despre primele persoane: președinți, miniștri, ambasadori, fără să bănuim că adevărata viață, de cele mai multe ori, își mișcă tumulturile dincolo de ei.

Pentru a cunoaște cu adevărat niște realități este foarte bine să cunoaștem oamenii din planul doi al istoriei, acolo este pulsul ei veritabil.

Funcționar din Consulatul rus de la București, Ignati Iakovenko a ajuns pentru prima oară la București în 1812. Făcea parte din echipa lui C.I. Bulgakov, primul secretar al Conferinței de pace de la București. Momentul acesta biografic îl relatează în cartea *Starea actuală a Principatelor Turcești Moldavia și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia,* tipărită la Petersburg în 1828.

A tipărit-o pe timpul când era funcționar la Consulatul rus din București și era unul dintre oamenii de încredere ai generalului Kiseliov care era responsabil de destinul celor două principate și se ocupa de elaborarea *Regulamentului Organic*.

Generalul, apreciindu-i abnegația, l-a numit director al poștelor țării. Acest fapt explică și apariția altor lucrări semnate de Ignati Iakovenko: *Moldova și Muntenia de la 1820 până la 1829* (conținând 55 de scrisori pregătite pentru tipar de către Ludovic Cosma și editate în *Neamul românesc literar*, 1910, nr. 8) și *Afacerile Valahiei* despre care nu se știe prea multe. Gheorghe Bezviconi în lucrarea *Călători ruși în Moldova și Muntenia* (București, 1947) la p. 202 afirmă: „A treia scriere, posibil să fie aceeași cu prima lucrare (*Starea actuală a Principatelor Turcești Moldavia și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia,* Petersburg, 1828), fiind intitulată greșit de Cosma: *Afacerile Valahiei.*"

Conștient de faptul că scrierile lui vor fi utilizate ulterior de cei care vor elabora lucrări statistice, hărți, aprecieri economice ale situației din principate, Iakovenko este foarte atent cu detaliile și multe momente nu pur și simplu le descrie, el face anumite sugestii, fiind adesea ironic și chiar sarcastic: „În curând am ajuns la stația Cucul (azi Plăgînești – *n.r.*) și, schimbând caii, peste trei ore am ajuns la Râmnic. În acest târg sărac, care nu avea mai mult de

zece case ca lumea şi vreo 300 de case ţărăneşti, nu m-am oprit, ci am mers direct la staţie, care se afla în afara târgului. Aici am văzut un râuleţ, în care abia au dispărut roţile trăsurii mele. Acesta era râuleţul Râmnic, în care se înecase general-locotenentul contele Arcadie Suvorov-Râmnikski (în 1811; despre monumentul aşezat pe acest loc – *Vestitorul istoric* (*Istoriceskii vestnik*), 1908, nr. 5, p. 558), fiul celebrului comandant de oşti. M-am mirat şi nu-mi venea să cred că, într-un izvoraş atât de neînsemnat, poate să se înece un om. Doamne sfinte! Cine ar fi putut să creadă înainte că fiul unui ostaş atât de renumit, care însuşi se distinsese pe câmpul lui de activitate, îşi va pierde viaţa în acelaşi loc unde odinioară tatăl lui a repurtat o victorie atât de strălucită, care i-a adus şi denumirea de Râmnikski? Providenţa, pe care n-o putem pătrunde, acţionează de multe ori într-un mod neobişnuit, pregătind omului o soartă negândită, care pe noi ne miră extraordinar. Scăpat de atâtea pericole, în diferite lupte unde-l pândeau mii de gloanţe şi schije, putea el să creadă că se va îneca într-un râuleţ neînsemnat, pe care-l trecea şezând în căruţa sa? Soarta însă hotărâse să-i curme zilele în acest loc şi nu într-altul. O revărsare a râului, survenită prin surprindere din cauza ploilor căzute în munţi, a accelerat cursul apei, care a răsturnat trăsura contelui, ducând-o repede la vale, aşa încât a fost imposibil să mai fie salvat." [Gheorghe Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 209]

Lucrările lui Ignati Iakovenko pot servi drept cheie pentru descifrarea frământărilor din sud-estul Europei şi contribuţia Rusiei la catalizarea acestor evenimente: Eteria – răscoala grecilor împotriva turcilor, răscoala lui Tudor Vladimirescu, războiul ruso-turc din 1828 ş.a.

Aşa cum procedau mai mulţi demnitari şi ofiţeri ruşi I. Iakovenko s-a căsătorit cu o româncă, Elena (1806-1863, cimitirul „Bellu"), fiica doctorului D. Caracaş, căsătorie care s-a încununat cu naşterea a trei băieţi şi trei fete.

Băieţii: Constantin, Pavel şi Nicolae. Din ei urmaşi a avut doar Constantin, fiind căsătorit în Rusia, dar despre ei nu se cunoaşte nimic.

Fetele: Ecaterina, Sofia şi Olga. S-au căsătorit în felul următor: Ecaterina cu Musceleanu în prima căsătorie, cu Colontauf, în a doua. Sofia cu doctorul Iosif Suhamel. Olga cu Nicolae A. Kretzulescu.

Şi dacă nu se cunoaşte exact anul naşterii lui I. Iakovenko, apoi la sigur se ştie când şi cum a murit: „La Bucureşti, el a locuit într-o casă care azi este dărâmată şi care a fost pe locul actualei biserici ruseşti de lângă strada Bursei, în spatele monumentului lui Mihai Viteazul. Iakovenko a devenit proprietar prin cumpărare a unei mari întinderi pe Dealul Spirei, cam întregul teren ocupat de Şcoala Militară şi de institutul de cultură fizică, întinzându-se între strada 13 Septembrie şi până în strada Izvor. Acolo îşi clădi o casă şi îşi avea reşedinţa de vară, petrecând multe luni ale anului cu întreaga familia. Alături de foişorul în stil românesc cu două caturi, plantase o grădină care cu timpul deveni un adevărat parc, apreciat de toată societatea bucureşteană a acelor vremi. Încă şi azi mai sunt, ici-acolo, vechi castani din grădina lui Iakovenko. Om de cultură foarte apreciat pe acele vremi, era şi un botanist încercat şi punea cea mai mare grijă la creşterea pomilor roditori, îngrijindu-i personal cu multă dragoste. De altfel, însăşi moartea şi-a aflat-o în grădina sa din Dealul Spirei, într-o după-amiază, pe la orele asfinţitului. Fu găsit mort întins pe jos sub un nuc plantat de dânsul, aproape de uliţă care suia spre deal şi care până acum câţiva ani mai era fiinţă. Era în anul 1870. Falnicul bătrân trecuse cu mult de 70 de ani." [Gheorghe Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 201-202]

ARABESCURI MEMORIALISTICE

A. DEMIDOV

Impresiile sale de la călătoria întreprinsă în 1837 A. Demidov le-a publicat în volumul *Puteşestvie v iujnuiu Rossiiu i Krâm, cerez Vengriu, Valahiiu i Moldaviiu* (Moscova, 1853) şi desigur că în această carte s-au regăsit în câteva pasaje şi o descriere a Chişinăului: „Despre Chişinău nu putem spune altceva nimic decât faptul că este foarte întins şi, asemenea Romei, este situat pe câteva coline.

La o adică, acest oraş de aceea ocupă o suprafaţă imensă, deoarece are străzi foarte largi şi toate casele sunt înconjurate de grădini. În el s-a păstrat mult din traiul de odinioară, cocioabe prost construite şi case din lut, dar în cartierele noi peste tot sunt case excelente, iar clădirile publice sunt remarcabile prin arhitectura lor elegantă.

Strălucirea cupolelor bisericeşti şi diversitatea de culori cu care sunt acoperite casele în oraşele ruseşti şi verdele vioi al acoperişurilor a uimit nespus de mult pe companionii noştri, pentru care aceasta era o noutate absolută. Pieţele în Chişinău sunt foarte largi, sunt înfrumuseţate cu verdeaţă şi au şi urne. În momentul când treceam prin oraş şefii lui erau preocupaţi de amenajarea grădinii publice pregătind-o pentru o serbare.

Pe colinele vecine cu oraşul am văzut câteva podgorii, dar ceva mai departe ţara este o pustietate nevalorificată."

I.G. KOHL

Călătorul german I.G. Kohl – care nu exclud să fi fost o rudă a celebrului cancelar al Germaniei contemporane, autorul unirii celor două Germanii, Helmut Kohl – a vizitat Chişinăul la 1838. După felul cum descrie acest oraş în cartea sa *Reisen in Südrussland. Dresden und Leipzig* (1846), el ne convinge de minuţiozitatea specifică naţiei sale: „Ne-am oprit la un armean, venit din Galiţia şi am găsit la el suficiente comodităţi pentru modestele cerinţe ale unui turist sosit în Rusia. Apartamentul nu avea merite deosebite, dar era şi fără neajunsuri: fără paraziţi, fără murdărie, fără mobilă, fără marchere, fără podeală umedă, fără guri în acoperiş şi fără geamuri sparte. Cu asemenea condiţii în Rusia, unde oamenii sunt în jumătate mai pretenţioşi ca în Germania, suntem satisfăcuţi. Se găseşte o pereche de scaune, se scutură pe noapte şuba şi se şterge cufărul de călătorie, poruncesc să pună un excepţional samovar, se alintă puţin cu o discuţie la ceai şi nimănui nu-i dă în cap să acuze proprietarul că salteaua lui este prost umplută, iar triufelele lui nu sunt franţizeşti – aşa ceva el nici nu-ţi propune.

Sosind în oraş, noi imediat am tras cu ochiul şi am interogat locuitorii în două limbi pentru zece şi putem comunica ceva nou despre starea lui actuală.

Ruşii au luat Chişinăul din mâinile turcilor când acesta era o localitate neimportantă, deoarece pe timpul orânduirii turceşti partea de nord a Basarabiei era diriguită de la Hotin, centrul de la Bender, iar sudul de la Akkerman. Ruşii pentru prima oară au ridicat statutul acestei localităţi, ce se afla la mijlocul alungitei Basarabii, prefăcând-o în principalul

centru politic și, de aici rezultă, centru economic. Datorită acestui fapt, orașul, în care acum treizeci de ani pe stradă puteai întâlni doar o pereche de gâște sau un purcel, a crescut ca pe drojdii. El crește asemănător cozii unei comete și nu numai lucrările noastre statistice, dar și ultimele date oficiale din dările de seamă ruseşti rămân în urmă de realitate.

Referitor la locul în care Chișinăul și-a răsfirat labirintul de hibare și căsuțe, putem afirma că este unul dintre cele mai faimoase în Europa, deoarece are mai puțin de cinci verste în diametru și aproape două mile germane pe circumferință. Cifra locuitorilor depășește 40 de mii și se compune din velicorușii, maloruși, tătari, moldoveni, evrei, armeni, bulgari, nemți, francezi, greci, polonezi, sârbi și alte neamuri mai puțin numeroase. Turci la Chișinău nu-s, așa cum nu poți găsi turci în Valahia.

Elementul principal etnic al populației Chișinăului, de fapt ca în toate orașele Basarabiei cu excepția Akkermanului, îl constituie evreii. Ultimii sunt cca 15 mii. Comunitatea lor la Chișinău este mai mare chiar decât cea din Odesa. Ca și peste tot ei se ocupă cu negustoria, afacerile și vorbesc germana. Prin mâinile lor trecea cantitatea principală de semințe de in, grâu și slănină, pe care Chișinăul, ca principală piață internă, o transportă la Odesa. Evreii au în oraș spitalul lor, sinagogă și șapte școli.

Bulgari în Chișinău sunt vreo 800 de familii. Principala lor preocupare este creșterea animalelor. Gospodăriile lor, după felul cum sunt organizate și îngrijite, concurează adesea cu cele germane. Unii bulgari chișinăuieni au în stepe până la 4000-6000 de capete de animale. Bulgarii se mai ocupă cu grădinăritul și cultivă suprafețe mari pe care le numesc baștani în care cresc: ceapă, zămoși, pepeni verzi, bostani, floarea-soarelui, castraveți și alte legume.

Velicorușii în marea lor majoritate locuiesc temporar aici și se ocupă preponderent de construcții așa cum fac peste tot în sudul rusesc. Ei sunt pietrari, tâmplari, tencuitori, zugravi ș.a.

Maloroșii, ca peste tot sunt croitori, cizmari și fac și alte meserii. Desigur, și velicorușii, și maloruși sunt funcționari.

Țiganii sunt fierari, lemnari, lețuitori și, în același timp, vânzători de cai, în toată Moldova și-n toată țara până la Caucaz. Ei locuiesc în pădurile de lângă oraș, dar lucrează aici.

Armenii sunt în Chișinău cam o sută de familii. Ei întreţin hanuri așa ca în Odesa, frizerii. Mulți armeni fac comerț cu postavuri răsăritene, persiene și turcești. Printre ei sunt mulți bogătași.

Nemți în Chișinău sunt atât de mulți că ei au biserica lor și preot. Nemții sunt profesori, funcționari, meseriași și agricultori. Orașul este vizitat de germanii colonişti din împrejurimi. În oraș locuiesc cam 200 de nemți evanghelişti, dar printre cei 800 de catolici sunt și germani. Majoritatea catolicilor o alcătuiesc polonezii. Francezi sunt puțini. Sub oblăduirea lor se află trei pensioane pentru copiii nobililor.

Dvorenimea și nobilimea Chișinăului în majoritate este constituită din funcționari ruși, iar majoritatea boierilor moldoveni de aici preferă să locuiască la Iași, o parte la Odesa, iar alta peste hotare. Dar și la Chișinău poți întâlni câteva familii cunoscute: Balș, Sturdza ș.a.

Ceea ce se referă la arta construcțiilor din Chișinău, aici e ca și în toate orașele neruseşti, e ca în cele moldovenești, o îngrămădire de case, construite la întâmplare și înghesuite, că este imposibil în aranjarea lor să descoperi un plan. Doar ba ici, ba acolo poți descoperi străzi drepte. Acum guvernatorii ruși cu puterea ce le-a fost atribuită fac drumuri prin acest hățiș. Chipul în care ei procedează este simplu, dar și foarte ingenios. Ascultați!

Dacă unui funcționar de rang înalt i se pare că într-un loc sau altul sunt clădiri ce nu fac față orașului și el dorește ca pe acolo să fie trasată o stradă dreaptă, el poruncește șefului poliției să se ia o căldare cu vopsea și să scrie pe clădirile respective: „Demolare!” Acest om ia scara și sus, pe casa menționată, scrie: „De de-

molat până la 1 octombrie", „De demolat până în 1840" sau „Să fie scos balconul", ori „Să fie demolat până la geamul al doilea" şi locatarilor uimiţi nu li se dau niciun fel de explicaţii. În felul acesta bieţii oameni primesc negru pe alb indicaţii pe care trebuie să le respecte întocmai.

Evident că o asemenea muncă de transformare revoluţionară a Chişinăului nu poate fi efectuată în scurtă vreme. Acest lucru se face pas cu pas. Cu regret, pe această cale cu greu se poate ajunge la un final reuşit: conducătorii de vârf se schimbă des, iar odată cu ei şi dispoziţiile emise îşi pierd din valoare.

Principala stradă a Chişinăului are câteva verste în lungime şi funcţionarii ruşi au construit pe ea un număr impunător de case solide. În alte părţi ale oraşului case de piatră sunt puţine, majoritatea sunt din lemn, lut şi stuf. În majoritatea cazurilor ele sunt vopsite în galben şi după obiceiul moldovenesc au înfrumuseţări cu linii negre şi arabescuri.

Interiorul caselor este şi mai divers ca exteriorul. Ruşii şi nemţii au mese şi scaune obişnuite, armenii şi bulgarii au covoare răsăritene, păretare şi divane. De la turci n-a rămas nimic în afară de fântâna arteziană. Turcii, mari amatori de apă, au lăsat în tot sudul Rusiei, pe unde au locuit, amintiri plăcute. Havuzul din Chişinău din patruzeci de orificii aruncă o apă minunată şi locuitorii până astăzi îi pomenesc de bine pe turci.

Împrejurimile Chişinăului sunt deluroase şi între dealuri sunt unele locuri care pot fi considerate ca nişte munţi joşi. Dealurile sunt împădurite şi arată cu totul altfel decât cele de la Bender. În păduri pot fi găsiţi stegari şi fagi frumoşi, parţial din cauză că pădurile de la Chişinău sunt cu totul deosebite de cele din nord sau din Podolia.

Împrejurimile Chişinăului pe rază de cinci-şase mile sunt mai bogate în păduri ca alte locuri de stepă din Basarabia şi de aceea lemnele de aici sunt duse şi în nordul Basarabiei sau la sud, Odesa, Ismail, precum şi la Iaşi. Lemnele sunt o marfă care se pretează în comerţ şi sunt transportate cu carele chiar şi la Odesa, deşi se putea face acest lucru pe apa Nistrului. În acest mod minunat, cu carele mergând alene trase de boi lemnele călătoresc până la 25-30 de mile şi chiar mai departe. Eu cred că în tot restul Europei nu vei vedea aşa ceva.

Vinul de Chişinău sau în genere vinul moldovenesc este renumit. El este mai gustos ca cel de prin părţile Odesei. Chişinăul expediază anual 800-900 de mii de vedre de vin în guberniile ruseşti.

Peştele la Chişinău este adus de la Nistru, în mare parte din limanul Nistrului."

Scrise cu un anumit umor, aceste pagini par a fi scrise special pentru a vedea lumina tiparului. Dar, în fond, tablourile descrise sunt veridice şi panorama Chişinăului de odinioară răsare ca în palmă…

Greşeşte călătorul german când afirmă că străinii ar domina etnic Chişinăul. În cartea *Iubileinâi sbornik goroda Kişiniova. 1812-1912* (Chişinău, 1912), când este descrisă epoca respectivă se concretizează: „Populaţia dominantă şi limba vorbită este româna. Nadejdin impută românilor faptul că dau prioritate educaţiei vieneze pe care o consideră *nec plus ultra* a civilizaţiei." (p. 55).

I. KRAŞEVSKI

Scriitorul şi istoricul polonez J.I. Kraszewski (1812-1887) a vizitat Chişinăul în 1843. Cartea lui *Wspomnienia Odessy, Jedessanu, Budżaku* a apărut la Vilno (Vilnius) în 1846, adică în acelaşi an cu cartea lui I.G. Kohl. Dar polonezul cunoştea cartea germanului la momentul când scria propriile memorii. De aceea, el polemizează uşor cu acest călător german şi chiar corectează anumite momente ce i se par exagerate:

„De la vreo cinci verste de Chişinău încep grădinile bulgarilor, care ajung până în oraş. În aceste grădini se cultivă o sumedenie de legu-

me, încât te miri cine consumă asemenea cantităţi. Din depărtare Chișinăul, ca și restul oraşelor de aici, te uimește prin suprafaţa ocupată, ca și cum a ocupat-o pentru a se mai extinde.

Se văd casele albe aşezate în grupuri sau singuratice albind în grădini, din mijlocul lor răsare clopotniţa Catedralei, săgeata gotică a bisericii luterane, cele două cupole ale bisericii catolice, cupolele bisericilor moldoveneşti (serviciul divin în care se ţine în slava veche, dar se cântă moldovenește), cupola bisericii armenești ș.a.

Din dreapta se remarcă partea cea mai avantajată, așa-numitul oraș nou. Într-adevăr, construcţiile din ele sunt noi sau în fază de realizare. Chiar neajungând în oraș, noi am trecut pe lângă un parc abia amenajat și câteva havuzuri și izvoare, cu anexe pentru spălatul rufelor și chiar un izvor cu sulf. Toate sunt bine întocmite.

Străzile Chișinăului, ca peste tot, sunt înrămate de case albe, care nu se deosebesc între ele, dar care cresc ca ciupercile. Și această expresie nu constituie o exagerare, într-adevăr construcţiile cresc văzând cu ochii. Eu am întâlnit doar câteva case vechi mai originale, jumătate fiind din piatră, iar cealaltă jumătate din lemn, cu balustradă și pridvor, cu acoperișuri înalte și scări exterioare, cu obloane ce se ridică în sus, cu frontoane care ţin umbră, unde cu picioarele încrucișate stau greci, bulgari și moldoveni fumând tutun.

Dar numărul acestor care, cu aspect artistic, curioase pentru un călător, se micșorează, ele trebuie căutate și în scurtă vreme nu vor mai exista. În locul lor se înalţă lăzi mari, comode, care se numesc case frumoase de piatră, ele sunt frumoase doar prin faptul că sunt netede și albe. Casele vechi precum se vede sunt preconizate spre demolare. Dar eu am schiţat în albumul meu de călătorie o casă pe la colţuri cu o arhitectură deosebită.

În genere, la prima vedere ai impresia că Chișinăul merge înainte cu pași gigantici. Civilizaţia substituie tot ce este tradiţional, în costume și edificii. Costumele însă îţi amintesc că te afli anume aici și nu în altă parte. Moldovenii în căciuli de oaie și sumane lungi, grecii cu fesuri, bulgarii ș.a. mișcându-se pe străzi, stând pe pragurile caselor cu lulele în gură, atestă că pe acest plai abia recent a fost cucerit de civilizaţie.

Alături de rămășiţele costumului din orient se întâlnește eleganţa fracului, primit de la Viena, în mănuși galbene de lac; lângă frizerul armean șarmanca interpretează arii de Donizetti și Bellini, valsuri de Strauss; alături de localul unde se vând vinuri moldovenești, o doamnă venită direct de la Paris la Chișinău deschide un magazin pentru dame.

Chișinău, denumirea căruia provine de la tătaro-moldovenescul Kișenau – loc împrejmuit din nou, după cum afirmă Kohl, are 40 000 de locuitori, cifră confirmată de Nadejdin, care o și mărește. La prima vedere, pe lângă extinderea oraşului, cifra aceasta nu vorbește mai mult despre nimic, dar se prea poate că anume în această extindere se revarsă toată populaţia. În cele 40 000 sunt 15 000 de evrei, 800 de familii de bulgari (care deţin 4000-6000 de capete de animale în stepă, cifrele sunt luate de la Kohl), 100 de familii armenești, ţigani, velicoruși, maloruși, restul greci. Nemţi sunt: 200 evanghelişti și 800 catolici (precizare: Kohl afirmă că printre cei 800 de catolici sunt și germani – *I.C.*).

Domnul Kohl în descrierile sale exagerază: spre exemplu, vorbind despre vinul din Chișinău și împrejurimi, el numește o cifră nemaipomenită de vedre de vin.

El a fost uimit și de lungimea străzii centrale, care se numește Millionnaia și pe care Kohl o întinde pe câteva verste, poate exagerând la fel. În realitate strada este foarte lungă, având o lărgime potrivită, dar fiind înrămată cu case doar pe jumătate pare a fi pustie.

Nadejdin laudă, și nu fără temei, frumusețea oraşului, pornind de la premisa de când a fost el atestat în istorie și starea lui inițială. Aceasta e uimitoare. Dar în afara acestor con-

siderente cu alte laude nu mai poţi fi de acord. Denumirea de Chișinău (de la Kișla – hutor de iernat) Nadejdin o explică prin faptul că Chișinăul în timpurile trecute, după toate probabilităţile, era locul unde ierna murzaua tătarilor sau pașa de Bender. Înaintea anexării Basarabiei la Rusia localitatea era un sătuc.

Iniţial capitala Basarabiei au vrut s-o stabilească la Bender sau Orhei, la Chișinău nici nu se gândeau. L-a ales însă mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Aşezarea lui centrală, între stepe și păduri, chiar în mijlocul Basarabiei, a influenţat alegerea. Vlădica și-a instalat catedra aici, denumirea de Mitropolie păstrându-se până astăzi. Grozav s-a mai înălţat Chișinăul. Până la 1834, orașul rămânea tot un sat moldovenesc, deși mare. Edificiile noi, străzile, pieţele, grădinile, aprovizionarea cu apă – toate au apărut graţie aportului generalului guvernator Fiodorov.

Populaţia dominantă și limba vorbită este româna. Nadejdin impută românilor faptul că dau prioritate educaţiei vieneze pe care o consideră *nec plus ultra* a civilizaţiei.

Din instituţiile de învăţământ în Chișinău activează: Seminarul Teologic, gimnaziul recent instituit, colegiul gubernial, școala lancasteriană, cea mai bună din Rusia, școala pentru copiii funcţionarilor și școala superioară evreiască, după modelul celei din Odesa. La aceste mijloace ale civilizaţiei se adaugă clubul, teatrul rus și, uneori, venind de la Iași sau Odesa, teatrul german sau francez. Oare aceasta nu e suficient?

La intrarea în oraș am văzut ruinele unei case, care-mi era cunoscută din ilustrate și în care odinioară locuise Puşkin. E preconizată această construcţie pentru a fi demolată – eu nu știu. Îmi pare rău nu de dragul construcţiei, ci din cauza memoriei pentru marele poet. Un alt Puşkin degrabă nu se va naște.

Toată ziua de 3 august am petrecut-o în examinarea detaliată a Chișinăului.

Strada centrală, pe care Kohl o măsoară în verste, întretaie orașul și este artera principală. Ea e numită Millionnaia, probabil pentru faptul că la o adică nu o poţi umplea nici cu un milion de oameni. Milion sau nu, dar câteva zeci de mii se simt confortabil pe acest spaţiu.

Pe această stradă care este ca un fundament pentru creșterea viitoare a Chișinăului se înalţă foarte frumoase case (albe sau galbene și mari), aranjate comod una faţă de alta, depărtate suficient una de alta, unele fiind singure, altele stau în grupuri. Același lucru se poate observa pe străzile noi, în schimb, străzile vechi sunt strâmbe și acoperite cu case de parcă ar fi ciuperci. Căsuţele se înghesuie una în alta de parca se sprijină reciproc și aflându-se în același timp într-o dependenţă una de alta. Construcţiile noi sunt din piatră albă, asemănătoare celei din Odesa, dar care este mai bună și mai rezistentă.

Dacă suntem surpinși de dezvoltarea Odesei care are la îndemână asemenea mijloace, atunci ce se poate spune despre Chișinău, oraș pierdut în pustietatea basarabeană și care la 1812 avea doar 7000 de locuitori, fiind alcătuit din căsuţe mărunţele moldo-turce și dughene, iar astăzi are 40 000 de locuitori, edificii mari și înalte, grădină publică, teatru, câteva școli și magazine, pline de mărfuri.

Cea mai veche dintre noile construcţii este Mitropolia, zidită în 1814, așa cum glăsuiește o inscripţie. În orice caz, cu construcţiile posterioare ea nu poate fi comparată.

Biserica catolică, construită recentă, nu departe de Catedrală, e în ordine, dar arhitectura nu-i frumoasă. Două cupole mici aplicate parcă neproporţional atunci când privești din faţă. Am privit interiorul de pe locul unde stă corul, m-am închinat Maicii Domnului în altarul mare. Tâmplarii, zugravii, se roteau în jurul meu, deoarece se finisa interiorul pe banii donaţi.

Chirha luterană n-am văzut-o din interior. Din afară aceasta este o construcţie joasă cu o clopotniţă gotică înaltă. Arhitectura este acceptabilă ca și în alte cazuri. Grădina publică cu carusel și foișor reprezintă o pădurice drăguţă de salcâmi, tei și plopi, întreţinută în curăţenie.

E necesar să amintim aici că în această pustietate au fost amenajate de generalul Fiodorov havuzuri, o spălătorie, care sunt extrem de necesare din cauza insuficienţei de apă, de asemenea a fost amenajat izvorul cu sulf şi la câteva verste de oraş au fost puse bazele unui noi grădini publice.

Chișinăul are bibliotecă publică, bine întocmită. Bibliotecar e un bătrânel simpatic – d. Kozlov, fost consul al Rusiei în SUA.

Am trecut prin bazarul vechi şi nou şi special am trecut prin a patra parte a oraşului care este prevăzută pentru a fi demolată. Construcţiile care au fost selectate pentru demolare sunt menţionate cu cruciuliţe pe acoperişuri. Despre arhitectura lor deja am vorbit.

Într-o cofetărie unde am intrat să iau un şerbet era un aer oriental, covoare şi divane în jur, dar şerbet nu era, mi s-a indicat în ce dugheană pot găsi aşa ceva. Nimic oriental n-am găsit în Chişinău, nici chiar papuci pe care-i doream ca o amintire din Basarabia.

În costumele bărbaţilor se întrezărea ceva oriental – caftane, cialmale, fesuri. Pe când îmbrăcămintea femeilor nu se deosebea prin nimic. Totul părea amestecat în formula bizară. Pe firmele din stradă poţi întâlni inscripţii în limbile franceză, polonă, rusă, germană, armeană. Domină însă pe strada limba moldovenească, adică româna. Şi în această limbă vânzătorii ambulanţi strigă marfa pe care o propun – franzoale, pere, harbuz şi alte fructe, vândute la kg.

La hanul în care ne-am oprit am găsit o inscripţie în polonă, factor, ca şi la noi, era un evreu, birjarul era originar din Vilno, stăpânul casei avea un nume italian. Şi în toate un asemenea amestec şi nu e de mirare, deoarece Chişinăul, reprezintă, ceea ce reprezintă populaţia întregii Basarabii – o adunătură de persoane de diferite origini."

A.I. STOROJENKO

A.I. Storojenko a vizitat Chişinăul la 1829, pe timpul războiului ruso-turc. El a lăsat o carte: *Dva meseaţa po Bessarabii, Moldavii i Valahii v 1829 godu* (Moscova), în care descrie Chişinăul la acea vreme:

„Intru în oraş; merg pe străzi înguste şi murdare şi mă gândesc că voi întâlni în faţă nişte clădiri sumbre, posace de tip asiatic. Zadarnică speranţă! Printre căsuţele şubrede peste tot se înalţă case onorabile, gardurile multor case boiereşti sunt scoase, au rămas doar porţile, unele din ele sunt din piatră, care mărturisesc că stăpânii doreau să trăiască omeneşte, altele au doi stâlpi şi o bară transversală exact ca o spânzurătoare. Toate împreună reprezintă o pustietate, iar porţile fără garduri sunt nişte monumente triste sau chiar firme ale lenei şi indiferenţei.

Oraşul e aşternut pe pantă. Pe un pisc a fost înălţată o casă care e locuită acum de generalul Inzov şi câteva biserici de piatră. Pe un podiş înalt e construită Mitropolia, lângă care e o mănăstire armenească şi în preajma acestor edificii se află grădina publică.

Arhitectura acestor mănăstiri nu este europeană; pe frontoane sunt zugrăviţi sfinţii. Culorile pestriţe atrag vederea, amintind că ne aflăm deja într-un oraş asiatic. Pe piaţă casele sunt deosebite; grădina publică nu e mare. Dar aleile sunt drepte. Ea a fost plantată de guvernatorul Basarabiei N.A. Bahmetiev şi timp de douăzeci de ani, copacii au crescut destul de înalţi. Aleile au umbră; dar persoane să se plimbe pe acolo n-am zărit. Se spune că pe timpul lui Bahmetiev în grădina publică se aduna tot oraşul, cucoanele, îndeosebi, acea vreme şi-o amintesc cu plăcere. Acum ele se jeluiesc că-i mare plictiseală. Şi, la sigur, în Chişinău plictiseala şi-a făcut cuib.

Aici trebuie să fie gubernator o persoană importantă, bogată, în caz contrar Chişinăul se va preface într-un sat. Dughenele, în care

se vând mărfuri alese, carne de oaie fiartă sau coaptă, plăcinte și mărfurile de băcănie, stau înșirate în două rânduri pe o stradă rău mirositoare într-o aranjare asiatică. Cârciumele cu vin din struguri și din pâine sunt împrăștiate prin tot orașul; pe tejghele pliante sunt aranjate spre stradă o mulţime de sticle de diverse forme și mărimi cu vinuri de diferite culori și votcă care ispitesc pe adoratorii lui Bahus.

La unele cârciume pe terase acoperite barzii moldoveni și ţiganii interpretează cântece tânguioase pentru diferite ocazii, compuse de ei, iar vizitatorii cu nasurile roșii beau căzuţi pe gânduri. Pe străzi sunt trăsuri; birjarii sunt îmbrăcaţi în hlamide cumpărate de la husarii din diferite regimente. Acum sunt aici și droște. Caii acestora sunt numai piele și oase, dar pentru o zi trebuie să plătești pentru ele de la 10 până la 15 ruble, sau câte 1 rublă și 40 cop. pentru o oră. Fiecare birjar care m-a dus pe mine avea ceas de buzunar."

La 1 mai 1829, fiind invitat să petreacă „maiul" la Malina, a văzut o panoramă uimitoare: „Chișinăul îl vedeam ca pe palmă; din depărtare îmi părea întins, oraș frumos; albind cu biserici și case mari, soarelele orbitor făcea să strălucească cupolele și crucile bisericilor; construcţiile păreau a fi plantate printre grădini și toate la un loc creau o panoramă excelentă."

Concluziile lui sunt obiective: „Conducătorii civili ai Basarabiei și Chișinăului trăiesc doar pentru sine. Șeful poliţiei nu depinde în niciun fel de guvernator; ultimul poate interveni doar în cazuri deosebite când sunt încălcări grave. E suficient să intri în oraș, ca să-ţi dai seama că poliţia nu-și face bine treaba. La fel cum intrând în orice instituţie de stat poţi trage concluzia despre dezordinea care domină aici. Nu este nici justiţie, nici adevăr. Guvernatori sau schimbat mai bine de zece persoane și doar în doi ani, doi dintre ei au vizitat locurile publice și speriaţi de bezna deschisă în faţa lor, se poate spune că au dat bir cu fugiţii. Probleme nesoluţionate sunt o sumedenie, ca și numărul banilor de stat cheltuiţi nu se știe pe ce."

Se poate spune că A.I. Storojenko a anticipat momentul numirii la Chișinău ca guvernator militar a generalului-locotenent P.I. Fiodorov, care a schimbat radical situaţia orașului, replanificându-l conform planului aprobat la 2 august 1834.

Gara veche a Chișinăului. 1889

UN MEMORIALIST CIUDAT

Literatura, în general, iar cea rusă îndeosebi, abundă în personalităţi literare foarte ciudate.

Philipp Wiegel (12.XI.1786, s. Simbuhovo, reg. Penza – 3.IV.1856, Moscova), este unul dintre reprezentanţii de marcă ai acestei specii. Scriitor, fost viceguvernator al Basarabiei din 1824, activând aici din 1823 până în 1826, membru al Societăţii *Arzamas*, era la originea neamului său suedez rusificat şi foarte apropiat ca fiziologie de timpurile noastre, căci prefera bărbaţii în loc de femei…

Din care cauză a fost subiectul multor epigrame care circulau în epocă, cea mai renumită fiind scrisă de un poet astăzi uitat cu desăvârşire S.A. Sobolievski, intitulată *Ah, Filip Philippovici Wiegel*… Dar aceasta nu l-a împiedicat să fie în relaţii de prietenie cu poeţii Vasili Jukovski, Aleksandr S. Puşkin, cu care a comunicat mult în anul 1823, când acesta era exilat la Odesa.

Gusturile lui literare erau şi ele stranii. El n-a apreciat valoarea piesei *Revizorul* de N.V. Gogol, dar accepta fără rezerve *Vâbranâe mesta iz perepiski s druziami*.

S-a născut în familia unui general, care din 1801 a fost guvernatorul civil al guberniei Penza.

Copilăria a trăit-o la Kiev, după care a fost trecut la pensionul francez din Moscova. A fost educat de familia rudei sale – contele S.F. Goliţin. Cariera administrativă o începe la Arhiva colegiului afacerilor externe unde ne dă un portret al lui Nicolae Bantâş-Kamenski, moldoveanul care pusese bazele acestei arhive. Aici activează doar doi ani, 1800-1802, de unde va urma o carieră întortocheată şi diversă: Ministerul Afacerilor Externe, unde a fost membru al delegaţiei care a mers nereuşit la tratative în China, apoi la Ministerul de Interne, apoi la cel al Finanţelor.

Philipp Wiegel

Ultima lui funcţie a fost cea de director al Departamentului de relaţii externe în domeniul spiritual, primită în 1829 şi părăsită de el în 1840, când s-a pensionat în calitate de consilier. Dar şi în această funcţie a lăsat o urmă de loc frumoasă, fiind unul dintre autorii prigonirii distinsului filosof P.I. Ceaadaev.

Activând în această funcţie, a demonstrat abile calităţi de rusificator şi de propovăduitor al creştinismului ortodox.

Aceste tendinţe el le manifestase deja în Basarabia, iar cu timpul ele s-au conturat mult mai profund.

Pensionat, a continuat să scrie şi unele lucrări circulau în manuscris: *Moskva i Peter-*

burg (Russkii Arhiv, 1893). Unele lucrări preconizate pentru tipărire în revista *Sovremennik* n-au fost publicate din cauza cenzurii.

Opera: *Memorii* (1864-65), şapte cărţi (reeditate în 1891 sub titlul *Notiţe*).

Note referitoare la starea actuală a Basarabiei (1892), iar în 1893 a apărut un supliment la aceste *Note***.**

Noi vom examina opera lui Philipp Wiegel sub aspectul portretizării unor distinse personalităţi basarabene. Cunoscând marea lui pasiune pentru artă, fiind un serios colecţionar, era firesc ca în opera lui scrisă să descoperim o galerie de portrete.

Plecarea lui din Basarabia s-a produs la timp şi a fost norocoasă pentru el, căci doi basarabeni, verişorii Donici, Nicolai şi Alexandru, se pregăteau să-l ciomăgească, adică să-l bată cu bastoanele. Incidentul s-a produs din cauza caracterului lui Ph. Wiegel, care, fiind un intrigan redutabil, şi-a permis să scrie o scrisoare denigratoare la adresa nobilimii locale.

Profilul lui Ph. Wiegel în viziunea poetului A. Puşkin

Acest fapt a devenit cunoscut în societate, dar pentru a arăta nimicnicia autorului se creau probe.

Scrisoarea se afla acasă la copistul căruia i-a fost încredinţată. Acesta a recunoscut că e ascunsă după icoană în camera lui. Şi doi verişori au pătruns în cameră, au făcut o copie şi Chişinăul a aflat ce crede Ph Wiegel despre societatea lui. Rămânerea lui aici devenise imposibilă.

O singură precizare necesară: Alexandru Donici nu era altul decât viitorul fabulist.

ВОСПОМИНАНІЯ

Ф. Ф. ВИГЕЛЯ.

ЧАСТЬ ШЕСТАЯ.

МОСКВА.
Въ Университетской типографіи.
(КАТКОВЪ и К°)
1865.

Coperta cărţii *Amintiri* de Ph. Wiegel, Moscova, 1865

SFATUL ŢĂRII – O EXPERIENŢĂ PARLAMENTARĂ UNICĂ

Basarabia n-a avut un parlament al său, n-a avut nici experienţa unei autonomii. Deputaţii care au reprezentat Basarabia în dumele de stat erau, în marea lor majoritate, aleşi după sistemul electoral rusesc, în care experienţa demonstra că privilegiat era o singură clasă – clasa nobilimii.

Ici-colo era câte un preot şi câte un funcţionar sau câte un învăţător de ţară, nimerit în liste prin susţinerea zemstvelor. De aceea, hotărârea Congresului militarilor moldoveni, care şi-a ţinut lucrările în perioada 20-28 octombrie 1917, de a forma un parlament propriu însemna, în esenţă, un act de curaj, fiindcă un parlament presupune mai multe organe care îi asigură viabilitatea. Și chiar alegerea lui, adică selectarea viitorilor parlamentari, trebuie să fie încadrat într-un sistem juridic echitabil, care ar permite ca hotărârile acestui parlament să fie recunoscute legale.

Cunoaștem faptul că în hotărârile Congresului militarilor moldoveni a fost propus biroul de organizare a Sfatului Ţării în frunte cu Vasile Ţanţu, sublocotenent, de profesie învăţător, a fost întocmită lista nominală a acestui birou: Comisar Ion Păscăluţă. Secretar Ștefan Holban. Membri: Anton Crihan, Gherman Pântea, Ion Buzdugan, Grigore Turcuman, Valentin Prahniţchi, Elefterie Sinicliu, Chiril Sbierea, Leon Ţurcan, Boris Epure, Nicolae Cernăuţan, Dumitru Mârza, Ioan Tudose, Anatolie Moraru, Ion Ignatiuc, Nicolae N. Alexandri, Ion Pelivan, Pan. Halippa, Daniel Ciugureanu, Ion Inculeţ, Pantelimon Erhan,

Clădirea Sfatului Țării. Fotografie de epocă

Nicolae N. Codreanu, Vitalie Zubac, Afanasie Chiriac, Dumitru Plătică, Zamfir Munteanu, Teodosie Cojocaru, Ion Creangă.

Biroul a fixat cota și modalitatea (vezi *Formular al Biroului de Organizare* în cartea: Iurie Colesnic. *Generația Unirii.* Chișinău, 2004) alegerii deputaților din partea fiecărei naționalități, a schițat proiectele de hotărâri ce urmau să fie dezbătute în cadrul primelor ședințe, a stabilit ziua deschiderii lucrărilor Sfatului Țării pentru data de 21 noiembrie 1917 (de sărbătoarea *Vovideniei*).

Au fost desemnați delegații din partea Congresului Militarilor Moldoveni și propusă în punctul 6 al rezoluției o schemă de reprezentare în viitorul parlament, care era formulată astfel:

„A constitui de îndată un Sfat al Țării pentru a administra toate treburile Basarabiei autonome. El se va forma din 120 de deputați în felul următor: moldovenii vor avea 84 locuri (70 la sută), și celelalte neamuri din Basarabia 36 locuri (30 la sută), 44 deputați moldoveni se vor alege de congres, 30 se vor alege de țărani moldoveni; 10 de la organizațiile și partidele moldovenești, 36 de la alte naționalități, care locuiesc în Basarabia (socotind 70 la sută moldoveni și 30 la sută alte naționalități), iar zece locuri se vor rezerva pentru moldovenii de dincolo de Nistru.

Se consideră nedorită orice coaliție cu capitaliștii. Sfatul Țării se va socoti ca vremelnic, până la întrunirea Constituantei din Basarabia, aleasă prin vot universal, egal, direct și secret.

Toate organele de administrație vor fi supuse Sfatului Țării și diriguite de dânsul. Din momentul constituirii Sfatului Țării, toate comitetele, acum existente în Basarabia, vor căpăta un caracter strict profesional.

Congresul a recunoscut că în opera de creare a unei vieți democratice și naționale, drepturile minorităților etnice trebuie să fie complet și scrupulos reprezentate.

Pentru întemeierea Sfatului Țării a fost ales un Birou de organizare al Sfatului Țării și au fost propuși 44 de deputați din partea congresului." [După cartea: Iurie Colesnic. *Generația Unirii.* Chișinău, 2004]

Pentru organizarea Sfatului Țării au fost lansate mai multe propuneri din partea diverselor organizații și partide politice.

Toți susțineau inițiativa creării unui asemenea organ. Divergențele vizau împărțirea locurilor în acest for legislativ al Basarabiei.

La 17 noiembrie 1917, Pan Halippa, vorbind la ședința Dumei orășenești, a expus același punct de vedere, descifrând numărul de locuri care revin fiecărei naționalități, conform schemei întocmite de Biroul de organizare a Sfatului Țării: *„...moldoveni – 105, ucraineni – 15, evrei – 13, ruși – 7 ș.a."*

În memorandumul Partidului Socialist-Revoluționar Moldovenesc sunt incluse propuneri concrete referitor la repartizarea locurilor în viitorul parlament al Basarabiei: *„În compunerea consiliului să intre aleși de la partidele politice, care reprezintă democrația organizată proporțional cu numărul fiecărei națiuni din Basarabia, conform statisticii și anume: Partidul Socialist-Revoluționar Moldovenesc – 20, Partidul Național Moldovenesc – 10, soiuzurile (uniunile) naționale profesionale – 10, ucraineni – 11, evrei – 8, ruși – 5, bulgari – 3, găgăuzi – 2, nemți – 2, alte naționalități – 1, total – 72."*

Și aici, prima remarcă: **de la 28 octombrie, când a fost adoptată decizia, și până la 21 noiembrie 1917, când și-a deschis lucrările primul parlament al Basarabiei, au trecut 24 de zile. Deci, activitatea de organizare a cunoscut un tempo nemaipomenit, fiindcă, în primul rând, biroul a decis formula de reprezentare, reieșind din criteriul etnic și ținându-se cont și de reprezentativitatea politică. În schema viitorului parlament au fost desemnate comisiile care urmau să activeze. În al treilea rând, a fost o corespondență intensă, unde tribunalul juridic al Basarabiei a adoptat decizii în vederea recunoașterii legitimității viitorului parlament. Și trebuie să ținem cont de faptul**

că această muncă de organizare era prestată doar de membrii biroului desemnat și de o serie de voluntari, în plin război, când Rusia era frământată de revoluția din februarie și linia frontului în România se afla la Mărăști, Mărășești și Oituz, iar ofensiva germană era așteptată de la o zi la alta.

Nu sunt de acord cu faptul că Onisifor Ghibu în memoriile sale își atribuie meritul de-a fi urgentat începutul lucrărilor *Sfatului Ţării*, el chiar reproduce un fragment dintr-o întâlnire avută cu Vasile Ţanţu în care, chipurile, într-o formă ultimativă, i-ar fi cerut acestuia din urmă să pornească lucrările primului parlament al Basarabiei.

Construcţia solidă a acestui organ legislativ era structurată în felul următor: mai întâi lucrul în comisii efectuat de reprezentanţii grupurilor sociale și ai organizaţiilor politice și nonguvernamentale, iar mai apoi urmau expunerile poziţiilor în fracţiuni, după care atitudinile erau luate în ședinţele în plen. Aceasta ne face să credem că travaliul de organizare a fost făcut temeinic, cu o doză de intuiţie politică de pionierat. Fiindcă nimeni dintre membrii biroului de organizare n-a avut experienţa lucrului într-un parlament.

Etapa întâi de organizare a Sfatului Ţării s-a încheiat la 21 noiembrie 1917, dar trebuie să menţionăm că momentul organizatoric propriu-zis a continuat pe tot parcursul activităţii acestui organ legislativ.

Cunoaștem faptul că sistemul de selectare a deputaţilor era bazat pe statistica componenţei etnice a Basarabiei. **Ideea era ca în acest parlament să fie reprezentat fiecare grup etnic, ceea ce s-a și întâmplat, moment foarte progresist din punctul de vedere al democraţiei contemporane europene. Judecând după aceste criterii, Sfatul Ţării era unul dintre cele mai democratice parlamente.**

A doua experienţă unică în felul ei ţine de prezenţa a două femei în cadrul acestui parlament, o noutate absolută pentru parlamentele

Catedrala din Chișinău. Fotografie de epocă

Deputații Blocului Moldovenesc cu *Declarația de Unire* în mâini

europene. **Aceste femei: Elena Alistar și Nadeja Grinfeld, reprezentau două fracţiuni care se aflau în opoziţie una faţă de alta. Elena Alistar era membră a fracţiunii moldovenești, adică a fracţiunii formate în baza Partidului Naţional Moldovenesc, Nadejda Grinfeld reprezenta Partidul Social-Revoluţionar și făcea parte din fracţiunea ţărănească. La acest capitol putem adăuga că emanciparea politică a Sfatului Ţării a mers foarte departe, fiindcă în secretariatul Sfatului Ţării, unul din posturi i-a revenit Nadejdei Grinfeld. Iar în ierarhia acestui parlament ca importanţă secretariatul se situa pe locul trei.**

O altă experienţă de excepţie o reprezintă comportamentul deputaţilor. Dacă în parlamentele cu tradiţii, luările de cuvânt de fiecare dată sunt efectuate de șeful fracţiunii ori de șeful grupului de deputaţi, în parlamentul nostru toţi deputaţii aveau drepturi egale și fiecare își exprima opinia în orice chestiune era interesat. Elocvente, în acest sens, sunt memoriile lui Dimitrie D. Pătrășcanu, deputat în Parlamentul României, care, asistând la lucrările Sfatului Ţării, a rămas uimit de spiritul democratic în care își ţinea ședinţele acest organ reprezentativ. În memoriile sale el mărturisea că, fiind deputat mai mulţi ani la rând, așa și n-a ajuns la tribuna parlamentului măcar o singură dată ca să-și expună părerea privind problemele discutate. De fiecare dată încercările lui de-a ajunge la tribună erau interceptate de șeful fracţiunii și el așa și n-a simţit plăcerea că reprezintă cu adevărat, că apără cu adevărat interesele unui grup social. În expunerea lui există chiar o doză de invidie pentru aceiași deputaţi basarabeni, care puteau liber să-și apere poziţia.

Dacă vom căuta atent în literatura memorialistică, iar cel mai bine dacă vom cerceta procesele-verbale ale conferinţelor, vom vedea că gradul de emancipare democratică era unul maximal.

În sensul unicităţii acestui parlament suntem datori să ne expunem și-ntr-o problemă foarte delicată, ca să nu spunem chiar neplăcută, și astăzi. Trebuie să recunoaștem

că, în 1917-1918, calitatea de-a fi deputat era nu numai o onoare, era și un mare risc. Mai mulți deputați au fost împușcați de autoritățile române, alți deputați au riscat să fie lichidați de elementele bolșevizate care au pus stăpânire pe Chișinău în perioada 1-13 ianuarie 1918.

Această temă este ocolită în mod delicat, dar astăzi, după mai mult de 90 de ani de la deschiderea lucrărilor acestui parlament, suntem obligați să spunem adevărul.

Deputații Ioan Pânțâru, Teofil Cotoros, Nadejda Grinfeld, Iurie Ponomariov, Procop Ciumacenco, Vasile Rudiev ș.a. au dispărut în condiții până la urmă neelucidate. Dacă în cazul lui Pânțâru se zice că familia a primit o scrisoare din partea regelui în care își cereau scuze pentru omor de către autoritățile române, apoi Nadejda Grinfeld a dispărut în momentul când a fost expulzată peste Nistru și n-a mai ajuns pe celălalt mal.

În memoriile sale, recent publicate: *Memorii – Viața mea. Lumini și umbre* (București, 2006), Alexandru Boldur descrie destinul tragic al lui Iurie Ponomariov, fost profesor la Seminarul Teologic din Chișinău și deputat în Sfatul Țării, un deputat cu opinii progresiste, dar cu o părere proprie, cu o poziție pe care el o apăra în permanență. Pentru acest fapt a fost expulzat din Basarabia, dar n-a ajuns pe celălalt mal al Nistrului, fiind împușcat în spate.

În Sfatul Țării a fost creată o comisie, condusă de Pan. Halippa, care trebuia să elucideze toate aceste cazuri de dispariție a deputaților. Comisia așa și n-a putut raporta adevărul despre ei.

Cu toate presiunile exercitate, trebuie să remarcăm cu o deosebită satisfacție faptul că deputații basarabeni, în marea lor majoritate, au fost personalități cu o demnitate ireproșabilă.

La 27 noiembrie 1918, când s-a decis Unirea fără condițiuni a Basarabiei, 40 de deputați au semnat un protest împotriva anulării condițiunilor Unirii. Riscându-și viața, ei n-au vrut

Sala de ședințe a Sfatului Țării

Deputații Sfatului Țării care au votat Unirea. 27 martie 1918

să expună unui risc demnitatea lor și au semnat acest act:

„MEMORANDUM

Având în vedere condiţiile de viaţă extrem de grele ale Basarabiei noastre natale, create dintr-o parte prin războiul încontinuu, încordat şi ruşinos, dintr-altă parte, prin administrarea criminală şi inadmisibilă a Consiliului directorilor, noi, subsemnaţii deputaţi, în acest moment istoric, grav şi grozav pe care-l suferă ţara noastră, considerăm ca obligaţiune şi datoria noastră sfântă a indica Guvernului Român pe acele urmări fatale ale politicii guvernului, care se ducea de dânsul tot timpul.

În timpul deplinei ruinări economice a Ţării, în Basarabia, odinioară aşa de înfloritoare şi acuma toată sărăcită şi flămândă, se înăduşă toate elementele de control social, se sugrumă toate libertăţile civile, se calcă inviolabilitatea cetăţenilor şi a reprezentanţilor poporului. Diferiţi agenţi de guvern, cari au venit în schimbul foştilor funcţionari, băştinaşii Basarabiei, şi asuprirea populaţiei printr-un regim arbitrar. În fine, se calcă drepturile minorităţilor naţionale, creând artificial antagonismul naţional şi dușmănia între popoarele, cari până acuma trăiau amical şi frăţeşte.

Această situaţie ne obligă să avem o atitudine deosebit de severă la toate acestea şi a exprima voinţa noastră fermă Guvernului Român.

Pentru a asigura pacea publică, pentru a liniști spiritul iritat şi înverşunat al tuturor păturilor sociale ale Basarabiei noastre, în mijlocul nemulţumirii ameninţătoare a Ţării, cari deja odată a trecut perioada de anarhie urâtă de noi toţi şi prin dorinţa cea mai sinceră pentru a preveni orice zguduire politică, propunem Guvernului Român următoarele revendicări:

1. Restabilirea prin decretul guvernamental a libertăţii cuvântului (suprimarea cenzurii) şi conştiinţei, adunărilor şi sindicatelor.

2. Inviolabilitatea persoanei deputaţilor şi, în general, a tuturor cetăţenilor din Basarabia.

Notă. Niciun deputat al Sfatului Ţării nu poate fi lipsit de libertate fără hotărârea Sfatului Ţării, iar cetăţenii Basarabiei fără hotărârea autorităţilor judiciare.

3. Reîntoarcerea deputaţilor în Sfatul Ţării, cari au fost expulzaţi, fără cari niciun proiect de lege nu poate fi examinat de Sfatul Ţării.

4. Suspendarea stării de asediu și restabilirea garanției constituționale.

5. Realegerea prezidiului Sfatului Țării și directorilor.

6. Toată puterea în Basarabia trebuie să fie dată Consiliului de directori, Sfatului Țării ales. Comisariatul general se va desființa.

7. Transferul jandarmilor în cazărmi prin calea mutării lor din sate în locurile arătate de directorul afacerilor interne al noului Directorat și supunerea jandarmilor administrației civile.

8. Convocarea organelor suprimate ale autoadministrării orașului și zemstvei și restabilirea tuturor drepturilor pe cari aceste organe le posedă, conform legii Guvernului provizoriu.

9. Rechemarea la serviciu a tuturor funcționarilor basarabeni concediați din instituții.

10. Restabilirea vigoarei regulilor judiciare după forma sa de odinioară.

11. Restabilirea drepturilor violate ale minorităților naționale.

12. Votarea imediată a unei legi de alegeri în Sfatul Țării și fixarea datei alegerilor noi de către Sfatul Țării actual.

13. Crearea, după alegerile în Sfatul Țării, a unei comisii speciale pentru cercetarea tuturor călcărilor de drept comise de autoritățile civile și militare în Basarabia.

Toate cererile sus-numite, bazate pe actul de la 27 martie al anului 1918, trebuie să fie satisfăcute, în caz contrar, noi, deputații subsemnați, luăm de pe sine responsabilitatea morală pentru urmări, fiindcă prin refuzarea acestora se violează actul de la 27 martie a anului 1918.

Noi rugăm să ne dați răspuns până la dizolvarea Sfatului Țării sau, în orice caz, până la 5 decembrie a anului 1918, după stilul vechi.

Documentul de față este făcut în două exemplare.

Semnături:

Fost vicepreședinte al Blocului Moldovean – Ioan Păscăluță

Președintele Congresului Militar – V. Cijevschi

Președintele Ligii Poporului – N. Alexandri

Vicepreședintele Zemstvei provinciale – T. Suruceanu

Secretarul Dietei – B. Epuri

Fostul vicedirector al Industriei și Comerțului – V. Ghenzul

Deputat în Diata Blocul Moldovean – T. Corobcean

Președintele Comitetului Țărănesc Basarabean – Gavril Buciușcan

Președintele Partidului Țărănesc – Vladimir Țâganco

Fost vicepreședinte al Afacerilor Interne – Donico-Iordăchescu

Secretarul Comitetului Țărănesc și Grupul – F. Moldovanu

Președintele Comitetului de coaliție a reprezentanților Uniunilor Profesionale ale Funcționarilor – Ștefan Balamez

Fostul manager al Departamentului de Manufacturi și Comerț – M. Russu

Reprezentantul Zemstvei Ținutului Bender – Alexandru Ratcu

Membrii Comitetului regional al Grupului Partidului Țărănesc în Dietă – Feodor Nichitiuc, George Brinici

Fostul vicepreședinte al Comitetului Țărănesc Basarabean – Nichita Budnicenko

Peter Cuncev

Membrii Comitetului Executiv al Partidului Țărănesc – Mihail Minciună, Ion Popa

Vasile Ciorăscu

Reprezentantul Uniunilor Profesionale ale Funcționarilor și deputatul din Dietă – Teodor Pojoga

Do..., do... – Mihail Machedon

Consilierul orașelor – V. Lunev

Reprezentantul funcționarilor poștali basarabeni – Teodor Uncu

Ion Garbuz

Fost președinte al Comitetului executiv al zemstvei Orhei, reprezentantul din Dietă al armenilor basarabeni – Bajbeuk Melicov

Nicanor Ciocan

Filip Almendinger

Petre Picior-Mare

Vicepreşedinte al Comitetului de organizare a Dietei – V. Zubac

Preşedintele Zemstvei ţinutului Chişinău – Teodor Neagul (Neaga)

E. Vizitiu

Fostul ministru de interne pentru Republica Moldova, deputat al Partidului Ţărănesc şi fostul comisar al Guvernului provizoriu – Vladimir Kristy

Zaharia Bacsan

Preşedintele Comitetului cantonal Dancu, deputat – Calis Savciuc

Reprezentantul bulgarilor şi găgăuzilor, deputat în Dietă – A. Novicoff

Deputatul Grupului Ţărănesc – A.P. Culava

Deputat – Demetrius Mărchitan

Deputatul Zemstvei Ismail – T. Kirilov" [După cartea: Iurie Colesnic. *Generaţia Unirii.* Chişinău, 2004]

Noi putem să fim de acord cu el, putem să-l acuzăm, dar ca gest trebuie să avem curajul şi să-i subliniem importanţa, fiindcă aceasta este misiunea unui deputat, de-a avea o poziţie şi în orice situaţie de-a apăra această poziţie.

Evident că într-o ochire retrospectivă asupra acestui parlament al Basarabiei este foarte delicat, chiar imposibil să-i nuanţezi toate aspectele activităţii. Nici nu ne-am propus acest lucru, fiindcă deja avem o lucrare publicată în acest sens *Generaţia Unirii* (Chişinău, 2004), am vrut doar să subliniez două momente unice în felul său. Primul ţine de viteza de organizare a activităţii Sfatului Ţării. În condiţii de război, de permanentă ameninţare de-a fi ocupaţi de armate de intervenţie, acest prim parlament al Basarabiei a reuşit să adopte acte istorice de importanţă primordială.

La 2 decembrie 1917, adoptă declaraţia despre autonomia Basarabiei şi crearea Republicii Democratice Autonome Moldoveneşti:

„DECLARAŢIA DE LA 2 DECEMBRIE 1917

Declaraţia din 2 decembrie 1917 despre proclamarea Republicii Democratice (Populare) Moldoveneşti a fost comunicată oficial la 6 decembrie 1917, în sala de şedinţe a Palatului Sfatului Ţării. În preajma clădirii au fost încolonate în careu câteva unităţi militare: moldoveni, ucraineni şi polonezi. După Tedeumul oficiat de P.S.S. Gavriil, membrii Sfatului Ţării, în frunte cu preşedintele Ion Inculeţ, au ieşit în faţa ostaşilor. Preşedintele a citit în limbile română şi rusă *Declaraţia despre proclamarea Republicii Democratice Moldoveneşti*:

«Moldoveni şi noroade înfrăţite ale Basarabiei!

Republica rusească se află în mare primejdie. Lipsa de stăpânire la centru şi neorânduiala în toată ţara, care este istovită prin lupta cu duşmanul de din afară, duce la pieire întreaga republică.

În această clipă îngrozitoare singura cale de izbăvire pentru Republica Democratică Rusească este ca NOROADELE EI SĂ SE UNEASCĂ ŞI SĂ-ŞI IEIE SOARTA ÎN MÂINILE LOR, ALCĂTUINDU-ŞI STĂPÂNIRI NAŢIONALE, ÎN HOTARELE ŢĂRILOR UNDE LOCUIESC.

ÎN PUTEREA TEMEIULUI ACESTUIA ŞI AVÂND ÎN VEDERE AŞEZAREA RÂNDUIELII OBŞTEŞTI ŞI ÎNTĂRIREA DREPTURILOR CÂŞTIGATE PRIN REVOLUŢIE, BASARABIA, SPRIJININDU-SE PE TRECUTUL SĂU ISTORIC, SE DECLARĂ DE ASTĂZI ÎNAINTE REPUBLICĂ DEMOCRATICĂ MOLDOVENEASCĂ, CARE VA INTRA ÎN ALCĂTUIREA REPUBLICII FEDERATIVE DEMOCRATICE RUSEŞTI, CA PĂRTAŞ CU ACELEAŞI DREPTURI.

Până la chemarea adunării poporane a Republicii Moldoveneşti, care va fi aleasă de tot norodul prin glăsuire de-a dreptul, deopotrivă şi tăinuită, după sistemul proporţional, cea mai înaltă ocârmuire a Republicii Democratice

Moldoveneşti este Sfatul Ţării, alcătuit din împuterniciţii tuturor organizaţiilor democratice revoluţionare, ale deosebitelor noroade şi din împuterniciţii zemstvelor şi târgurilor.

Puterea împlinitoare în Republica Democratică Moldovenească o are Sfatul Directorilor Generali, care sunt răspunzători numai înaintea Sfatului Ţării.

Înfăptuind voinţa noroadelor trăitoare pe pământul Republicii Moldoveneşti, Sfatul Ţării are în vedere:

1) Să cheme în timpul cel mai scurt adunarea poporană a Republicii Moldoveneşti, aleasă prin glăsuire obştească, de-a dreptul, deopotrivă şi tăinuită, după sistemul proporţional.

2) Să împartă norodului muncitor tot pământul fără plată, pe temeiul folosirii drepte.

Până la întocmirea unei legi despre trecerea pământului la norodul muncitor, ca să nu fie neorânduială şi irosire a bogăţiilor ţării, tot pământul, care nu se lucrează cu braţele stăpânului, împreună cu vitele şi stromenturile gospodăriei, va trece în seama comitetelor pământeşti, alese din nou pe temeiul democratic.

Sfatul Ţării va întocmi porunci amănunţite despre felul cum trebuie să treacă pământul în seama comitetelor şi cum acestea trebuie să orânduiască treaba pământului.

Pădurile, apele, bogăţiile de subt pământ, câmpurile de încercare, răsadniţele, ogoarele pentru sfeclă, precum şi viile şi livezile boiereşti, mănăstireşti, bisericeşti şi ale udelurilor (domeniile coroanei) şi, în sfârşit, toate curţile boiereşti, fiind avere obştească a norodului, vor trece pe seama comitetului pământesc general al Republicii Moldoveneşti.

3) Să orânduiască treaba îndestulării norodului cu hrănile şi mărfurile de trebuinţă; să orânduiască munca lucrătorilor, urcând plata ei şi aşezând în toate întreprinderile ziua de muncă de opt ceasuri, şi să întocmească controlul ţării asupra fabricilor şi a veniturilor pe tot pământul Republicii Moldoveneşti.

Sfatul Ţării are în vedere să lucreze un plan de măsuri în legătură cu demobilizarea oştilor şi a fabricilor.

Ca să înlăture grozăviile foametei şi a urmărilor ei, Sfatul Ţării va lua toate măsurile ca să fie arate şi semănate toate câmpiile slobode ale Basarabiei.

4) Să orânduiască alegeri drepte în aşezământurile locale ale sineocârmuirii, care încă nu au fost alese, pe temeiul glăsuirii obşteşti, de-a dreptul, deopotrivă şi tăinuită, după sistemul proporţional, şi să chezăşluiască pe deplin bunul mers al acestor aşezăminte.

5) Să apere toate slobozeniile, câştigate prin revoluţie, precum: slobozenia cuvântului, tiparului, credinţei, cugetului unirilor, adunărilor şi grevelor, să chezăşluiască neatingerea persoanei şi a locuinţei şi să aşeze judecata dreaptă pentru tot norodul.

6) Să desfiinţeze pedeapsa cu moartea pentru totdeauna pe pământul Republicii Moldoveneşti.

7) Să chezăşluiască pe deplin drepturi deopotrivă pentru toate noroadele ce trăiesc pe pământul Republicii Moldoveneşti, dându-le autonomie naţional-culturală personală.

8) Să orânduiască treaba învăţământului pe temeiul autonomiei şi naţionalizării pentru toate popoarele Republicii Moldoveneşti.

9) Să întocmească îndată polcuri naţionale de ostaşi născuţi pe pământul Basarabiei pentru apărarea bogăţiilor ţării de jaf în vremea demobilizării oastei şi pentru izbăvirea ţării de cea mai straşnică anarhie.

10) Să ia măsuri pentru ca îndată SĂ SE ÎNCHEIE PACE FĂRĂ RĂPIRI DE PĂMÂNTURI STRĂINE ŞI FĂRĂ DESPĂGUBIRI DE RĂZBOI, DÂNDU-SE NOROADELOR DREPTUL DE A-ŞI HOTĂRÎ SOARTA; pacea trebuie să fie încheiată în înţelegere cu întovărăşiţii (aliaţii) şi cu toate noroadele Republicii Democratice Federative Ruseşti.

Moldoveni şi popoare înfrăţite ale Republicii Moldoveneşti!

În clipa aceasta groaznică, când stăm la marginea prăpastiei, anarhiei, vărsării de sânge frăţesc, sărăciei, foametei şi frigului, Sfatul Înalt al Ţării vă cheamă în jurul său, să puneţi toate puterile voastre pentru lupta hotărâtoare împreună cu toate popoarele Republicii Moldoveneşti ca să sprijinească din răsputeri şi să apere adunarea întemeietoare rusească.

Sfatul Ţării cheamă pe moldoveni şi pe toate noroadele înfrăţite ale Basarabiei să se apuce harnic de lucrul obştesc, clădind viaţa nouă pe temelia slobozeniilor, dreptăţii şi frăţiei.

Numai astfel vom scăpa noi ţara noastră şi vom feri-o de pieire pe marea Republică Democratică Rusească.»" [După cartea: Iurie Colesnic. *Generaţia Unirii.* Chişinău, 2004]

Deja la 24 ianuarie 1918, a fost adoptată declaraţia despre crearea Republicii Independente Moldoveneşti, iar la 27 martie 1918 declaraţia Unirii:

„DECLARAŢIA SFATULUI ŢĂRII REPUBLICEI DEMOCRATICE MOLDOVENEŞTI

din 27 martie anul 1918

DESPRE UNIREA CU ROMÂNIA-MAMĂ

(Extras din jurnalul şedinţei plenare a Sfatului Ţării din 27 martie anul 1918)

ÎN NUMELE POPORULUI BASARABIEI, SFATUL ŢĂRII DECLARĂ:

Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria,

Ruptă de Rusia, acum o sută şi mai bine de ani, din trupul vechii Moldove,

În puterea dreptului istoric, în puterea dreptului de neam şi frăţiei de sânge, pe temeiul principiului, că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor,

DE AZI ÎNAINTE ŞI PENTRU TOTDEAUNA SE UNEŞTE CU MAMA SA ROMÂNIA.

Această unire se face pe următoarele baze:

1) Sfatul Ţării actual rămâne mai departe pentru rezolvarea şi realizarea reformei agrare după nevoile şi cererile norodului; aceste hotărâri se vor recunoaşte de Guvernul Român.

2) Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, având un Sfat al Ţării (Dietă), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ împlinitor şi administraţie proprie.

3) Competenţa Sfatului Ţării este:

a) Votarea bugetelor locale;

b) Controlul tuturor organelor zemstvelor şi oraşelor;

c) Numirea tuturor funcţionarilor administraţiei locale prin organul său împlinitor, iar funcţionarii înalţi sunt întăriţi de Guvern.

4) Recrutarea armatei se va face în principiu pe baze teritoriale.

5) Legile în vigoare şi organizaţia locală (zemstve şi oraşe) rămân în putere (în redacţia de pe urma Guvernului Provizoriu) şi vor putea fi schimbate de Parlamentul Român numai după ce vor lua parte la lucrările lui şi reprezentanţii Basarabiei.

6) Respectarea drepturilor minorităţilor din Basarabia.

7) Doi reprezentanţi ai Basarabiei vor intra în Consiliul de Miniştri Român, acum desemnaţi de actualul Sfat al Ţării, iar pe viitor luaţi din sânul reprezentanţilor Basarabiei din Parlamentul Român.

8) Basarabia va trimite în Parlamentul Român un număr de reprezentanţi proporţional cu populaţia, aleşi pe baza votului universal, egal, direct şi secret.

9) Toate alegerile din Basarabia pentru voloste, sate, oraşe, zemstve şi Parlament se vor face pe baza votului universal, egal, secret şi direct.

10) Libertatea personală, libertatea tiparului, a cuvântului, a credinţei, a adunărilor şi toate libertăţile obşteşti vor fi garantate prin Constituţie.

11) Toate călcările de legi, făcute din motive politice în vremurile tulburi ale prefacerii din urmă, sunt amnistiate.

BASARABIA, UNINDU-SE, CA FIICĂ, CU MAMA SA ROMÂNIA, Parlamentul Român va hotărî convocarea neîntârziată a Constituantei, în care vor intra proporţional cu populaţia şi reprezentanţii Basarabiei, aleşi prin vot universal, egal, direct şi secret, spre a hotărî împreună cu toţii înscrierea în Constituţie a principiilor şi garanţiilor de mai sus.

TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA DE-A PURUREA ŞI TOTDEAUNA!

Chişinău, 27 martie 1918.

ORIGINALUL ISCĂLIT:

PREŞEDINTELE Sfatului Ţării I. INCULEŢ şi Secretarul I. BUZDUGAN

Pentru conformitate:

PREŞEDINTELE Sfatului Ţării Pan. Halippa (semnătura)

SECRETARUL Ion Buzdugan (semnătura)"

La 27 noiembrie 1918, Sfatul Ţării decide să se dezică de condiţiunile adoptate la 27 martie 1918:

„În urma Unirii cu România-Mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului şi ţinuturilor ungureşti, locuite de români, în hotarele Dunării şi Tisei, Sfatul Ţării declară că Basarabia renunţă la condiţiunile de unire, stipulate în actul de la 27 martie, fiind încredinţată că în România tuturor românilor regimul curat democratic este asigurat pe viitor.

Sfatul Ţării, în preziua Constituantei române, care se va alege după votul universal, şi rezolvând chestia agrară după nevoile şi cererile poporului, anulează celelalte condiţiuni din *Actul Unirii* din 27 martie şi declară unirea necondiţionată a Basarabiei cu România-Mamă.

Preşedinte: Pan. Halippa

Vicepreşedinţi: V. Bârcă, Gh. Buruiană;

Drapelul Sfatului Țării

Secretar: A. Scobioală" [După cartea: Iurie Colesnic. *Generaţia Unirii.* Chişinău, 2004]

Un capitol aparte al activităţii Sfatului Ţării l-a constituit scrierea Constituţiei Basarabiei. A fost elaborat un prim-proiect de Constituţie care n-a reuşit să fie pus în discuţie, dar care prezintă o mostră de gândire juridică democratică europeană, expusă la început de secol XX într-un moment foarte dificil psihologic, ieşirea de sub tutela Imperiului rus, o constituţie care însemna un manifest al libertăţii.

Trebuie să recunoaştem că Sfatul Ţării şi-a asumat responsabilităţi nu numai legislative, el şi-a asumat responsabilitatea pentru toată administrarea Basarabiei – formarea guvernului, lupta cu anarhia şi cu foamea, relaţiile externe. Toate aceste domenii au fost acceptate de nevoie, reieşind din specificul situaţiei, dar rezultatul final a demonstrat eficienţa activităţii primului parlament al Basarabiei.

În linii mari, am conturat activitatea primului parlament al Basarabiei anume sub aspectul unicităţii lui şi cred, chiar sunt convins, că actualul parlament are încă multe de învăţat de la acest prim for legislativ al Basarabiei.

PRIMUL PREȘEDINTE AL SFATULUI ȚĂRII

INCULEȚ, Ion (5.IV.1884, Răzeni, jud. Lăpușna – 19.XI.1940, București). Moldovean.

Studii: Școala Teologică (1899), Seminarul Teologic din Chișinău (1905), Facultatea de științe fizico-matematice a Universității Imperiale din Sankt Petersburg (1906-1911). Colaborează la primul ziar basarabean în limba română *Basarabia* (1906-1907), în care publică articole pe diverse teme, unele semnându-le cu pseudonimul Ion Gându.

În august 1917 revine la Chișinău, având, printre altele, și misiunea de a orienta mișcările politice din Basarabia în direcția menținerii unității Imperiului Rus și este ales ajutor de comisar gubernial al Basarabiei.

În Sfatul Țării a fost delegat de Congresul al treilea al delegaților țărani, aleși de comunele tuturor județelor Basarabiei. Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

A fost președinte al Sfatului Țării începând cu 21 noiembrie 1917.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România.

George Tofan descrie momentul desemnării lui pentru postul de președinte, schițându-i portretul pe fundalul dinamic al nemuritoarelor evenimente:

„Deputații și publicul în picioare fac o călduroasă manifestație alesului. El păşeşte spre locul președințial; în clipa aceasta dna Alistar îi încinge peste piept o lentă lată cu tricolorul național, ceea ce stârnește o nouă manifestație.

Primul președinte al Sfatului Țării e fiu de țăran din Basarabia, docent privat la Universitatea din Petrograd, membru al Comitetului central al soldaților și muncitorilor din Rusia, ajutor de comisar al Basarabiei; e tânăr de 33 de ani, înalt zvelt, bălan. Poartă o simplă bluză militară, peste care e trasă o curea. Aparține, și după exterior, democrației rusești. Cuvântarea sa de program o începe în limba moldovenească; vorbește cu glas puternic, rar și apăsat. Pune multă convingere în vorbele pe care le alege și subliniază ideile mai de seamă. Cuvântarea lui se ține în cadrul ideilor generale: lupta împotriva anarhiei, împotriva inculturii, dezlegarea chestiei agrare, aprovizionarea țării, democratizarea, garanții pentru dezvoltarea liberă a tuturor popoarelor din Basarabia. Sfârșește cu o chemare la unire. Cuvântarea-program e primită cu aprobări unanime."

Ion Inculeț

După Unire, face parte din Guvernul Român în calitate de ministru fără portofoliu, ministru de stat (pentru Basarabia) în guvernele Marghiloman, Coandă, I.C. Brătianu, Văitoianu (1918-1920), ministru de stat în guvernele Vaida-Voievod (1920), Alexandru Averescu (1921), Ion I.C. Brătianu (1926), ministru al sănătății și ocrotirii sociale în guvernele Barbu Știrbei (1927), Ion I.C. Brătianu (1927), Vintilă I.C. Brătianu (1928), ministru de interne în guvernele Ion Gh. Duca (1933), Constantin Angelescu (1934), Gheorghe Tătărescu (1934, 1936), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de stat (1937), ministru secretar de stat (1940). Este deputat în Parlamentul României.

Membru al Academiei Române (10.X.1918). În prezent, una din străzile din sectorul Central al Chișinăului îi poartă numele.

Opera:

Spaţiul și timpul în noua lumină științifică. București, 1920.

Ma premiere rencontre avec De Saint-Aulaire. 1930.

În paginile revistei *Viaţa Basarabiei* numele lui a apărut frecvent: *Memoriu cu privire la chestiunea românilor evacuaţi din Basarabia* (1940, nr. 9-10, p. 106-109); *Ca să se știe: (Ion Inculeţ – proprietar cu 500 hectare de pământ)* (1940, nr. 7-8, p. 99.); Cazacu, P. *Ion Inculeţ* (1940, nr. 11-12, p. 6-9); Halippa, Pan. *Ion Inculeţ* (1940, nr. 11-12, p. 113-120); *Memoriei lui Ion Inculeţ*: *(Necrolog)* (1940, nr. 11-12, p. 1-2); Pântea, Gherman. *Ion Inculeţ* (1940, nr. 11-12, p. 3-5); Pelivan, Ioan. *Ion C. Inculeţ și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*: (Amintiri, observaţii și scrisori) (1940, nr. 11-12, p. 93-112).

În anii ’90 consultând publicaţiile vremii de la Academia Română am reușit să adun filă cu filă memoriile lui foarte subiective, dar foarte interesante pe care le-am tipărit în volumul: Ion Inculeţ. *O revoluţie trăită*. Chișinău, 1994.

Iar mărturisirea de mai jos vine ca o completare la memoriile altor participanţi la epocalul eveniment:

„AMINTIRI DIN ZILELE MĂREŢE ALE RENAȘTERII BASARABIEI

Au trecut 15 ani de la Unirea Basarabiei.

O clipă în viaţă unui popor – o epocă în viaţa unei generaţii.

Să ne fie permis să facem în ziua aceasta o mică recapitulare a faptelor.

Noi, cei din Basarabia, urmăream cu atenţie și înfrângere calea pe care va apuca-o Vechiul Regat în războiul mondial.

Calea alături de Puterile Centrale însemna calea forţei brutale; dar, în același timp, ea era în contra Rusiei, și deci însemna dezrobirea cu un ceas mai înainte a Basarabiei.

Calea alături de marii aliaţi înseamnă calea libertăţii și dreptăţii. Dar ea, fiind în același timp și alături de Rusia, speranţele românilor basarabeni de eliberare se amânau.

Să-și închipuie orice tragedia sufletească a românilor dintre Prut și Nistru. Dezrobirea lor, la care trebuia să contribuie mica Românie, înseamnă pe vremea aceea întronarea în întreaga lume a grelei neacţiuni. Întronarea pe pământ a celor mai înalte idealuri omenești, la care trebuia să contribuie și mica Românie, însemna – pe vremea aceea, e drept – dezrobirea Ardealului și a Bucovinei, însă și o mai apăsătoare robie a Basarabiei.

Ne întrebăm noi, cei din Basarabia, dacă era în Vechiul Regat un singur român care n-ar fi dorit și Ardealul, și Basarabia.

Ne răspundeam: firește că nu.

Toată chestiunea constă nu în preferinţa dragostei faţă de una sau altă provincie, ci în scrierea posibilităţilor de dezrobire. Prăbușirea Austro-Ungariei și dezmembrarea acestui conglomerat artificial de popoare – păreau mai verosimile și mai grabnice decât căderea colosului rus.

Cele ce au urmat marelui război au dovedit că au avut dreptate, au văzut bine acei români din România Mică, care în frunte cu Regele Ferdinand au înfăptuit-o în momentele hotărâtoare pe calea marilor aliaţi. Numai lup-

ta alături de marii aliaţi a putut duce la Unirea Basarabiei, în urma revoluţiei ruse, şi a Bucovinei, şi a Ardealului, în urma înfrângerii definitive a Puterilor Centrale.

Se mai punea pentru noi, cei din Basarabia, care urmăream peripeţiile marelui război, dacă Vechiul Regat putea să rămână neutru şi pe urmă proaspete să culeagă roadele ieşite din luptele altora.

Mica Românie – bogată şi fericită în felul ei – de ce trebuia să intre în război?

În dosul semnăturii tratatului de intrare în război nu se întrevedeau oare zeci şi sute de mii de tineri vieţi sacrificate şi bogăţii adunate în decenii şi veacuri distrate?

Nu, nu putea Mica Românie să stea deoparte cu mâinele necrucişate în învălmăşeala aceea generală. Ea ar fi fost atrasă în război şi fără voia ei. Dar mai erau şi strigătele de ajutor ale fraţilor de acelaşi sânge, robiţi de jur împrejur. Pe urmă mai era şi o moralitate istorică. Dacă trebuia să se facă Unirea tuturor Românilor cu mult sânge vărsat în război, apoi la baza acestei uniri trebuia să fie, în primul rând, sângele vărsat de propriii lor fii, şi nu de fiii altor străini.

Unirea Basarabiei s-a făcut în momentele poate cele mai grele prin care a trecut vreodată Neamul românesc.

Ziua Unirii Basarabiei de la 9 aprilie 1918 a însemnat ziua renaşterii Neamului, ziua începerii creării României Mari.

* * *

Acum să ne daţi voie să retrăim împreună acea zi măreaţă, ziua renaşterii Neamului nostru.

Era marţi, 27 martie (stil vechi), 9 aprilie (stil nou) 1918.

Vasta clădirii a Sfatului Ţării încă de dimineaţă gemea de enorma mulţime a cetăţenilor

Rândul din mijloc: Daniil Ciugureanu, primul ministru al României Alexandru Marghiloman şi Ion Inculeţ după votarea *Actului Unirii*. 27 martie 1918

și cetățenelor ce venise nu numai din Chișinău, dar din întreaga Basarabie să asiste la istoricul act al Unirii.

Toată fruntea intelectuală a provinciei dintre Prut și Nistru era de față.

Deasupra clădirii fâlfâia bătut de vântul primăverii falnicul tricolor românesc. Basarabia, declară încă de la 24 ianuarie Republică Moldovenească independentă, își adaptase ca drapel cel al neamului din România liberă – roșu, galben, albastru.

Grupările politice și naționale ale Parlamentului Basarabean discutau fiecare separat moțiunile de propus.

Întreaga atenție era îndreptată asupra Blocului Moldovenesc – cea mai numeroasă grupare a Sfatului Țării.

Fracția țărănească, care avea și ea mulți moldoveni, era cea mai frământată.

În gruparea blocului minorităților își făcea tot mai mult loc ideea abținerii de la vot.

Discuțiunile la grupări a durat în încordarea generală până la ora 4 după-masă.

În fine, clopoțelul invită pe deputații în sala de ședință.

Redăm după procesul-verbal mersul ședinței:

„Domnul Ion Inculeț ocupă fotoliul prezidențial. Guvernul Republicii în frunte cu dr. Daniil Ciugureanu este de față în întregime. Președintele deschide ședința cu cuvintele: „Ședința de astăzi va fi istorică pentru neamul nostru. Să depunem toate silințele ca să ieșim cu cinste în acest moment istoric. Dumnezeu să ne lumineze conștiințele."

Ordinea de zi propusă și acceptată de Adunare a fost: dintâi să se asculte declarațiile tuturora grupărilor și pe urmă moțiunilor propuse să se pună la vot.

A urmat citirea declarațiilor Blocului Moldovenesc, fracțiunii țărănești, minorității germane, minorității bulgare-găgăuze, minorității ucrainene, minorității poloneze, minorității ruse.

A impresionat puternic pe toți și a mișcat adânc pe moldovenii prezenți declarația reprezentantului polonez, deputatului Dutchevici, devenit pe urmă în Polonia reînviată ministru de justiție, iar acuma dispărut dintre cei vii.

„Regret foarte mult, a spus S-sa, că în această zi solemnă pentru moldoveni eu trebuie să vorbesc în limba rusă, care a fost simbolul subjugării națiunii moldovene, precum și acelei poloneze. Limba moldovenească n-o cunosc, iar pe cea poloneză nu o vor putea înțelege moldovenii.

În această zi măreață eu salut călduros fericitul popor moldovenesc înfrățit, care în sfârșit poate să se unească cu poporul român legat prin sânge.

În numele poporului polonez din Basarabia susține în întregime Unirea Basarabiei cu România, cum aceasta o doresc moldovenii locuitori băștinași ai acestei țări."

A sosit momentul votării. Prima trebuia pusă la vot declarația de unire a blocului moldovenesc ca cea dintâi propusă.

Clipe de emoțiune și solemnitate. Secretarul Sfatului Țării: Ion Buzdugan într-o liniște impresionantă a sălii dă citire moțiunii Blocului moldovenesc.

„În numele poporului Basarabiei Sfatului Țării declară: Republica Democrată Moldovenească Independentă (Basarabia) în hotarele dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum 100 și mai bine de ani din trupul vechii Moldave – în puterea dreptului istoric și dreptului de neam pe baza principiului că noroadele singure să și hotărască soarta lor – de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu Mama sa România.

Trăiască Unirea Basarabiei cu România de-a pururea și totdeauna."

În urma hotărârii Adunării votarea s-a făcut deschis și nominal.

După terminarea votării dl președinte ajutat de vicepreședintele Pantelimon Halippa și

întreg Biroul, în acea impresionantă tăcere a sălii, numără voturile.

Rezultatul se aduce la cunoştinţa Adunării de către dl preşedinte cu cuvintele:

„Cu adâncă emoţiune vă aduc la cunoştinţă domnilor deputaţi rezultatul votării. Pentru rezoluţia Blocului Moldovenesc au votat 86 deputaţi, contra 3, s-au abţinut 36, absenţi 13.

Cu majoritatea de 86 voturi contra 3 rezoluţia Blocului Moldovenesc pentru Unirea Basarabiei cu România este primită. Dreptatea istorică a fost restabilită. În baza dreptului de autodeterminare poporul basarabean român a hotărât să trăiască împreună cu fraţii de dincolo de Prut.

Trăiască Unirea cu România-Mamă!"

O clipă de tăcere şi pe urmă aplauze furtunoase, ovaţii, strigăte de: Trăiască România Mare! Trăiască Unirea!

Din public se aruncă flori deputaţilor. Încă o clipă şi publicul se amestecă cu deputaţii. Bucurie pe feţele tuturor. Unii în destinderea după atâtea ore de încordare nu-şi pot reţine lacrimile.

Mulţi se îmbrăţişează felicitându-se reciproc. Mulţi îşi strâng mâinele nemaiputând pronunţa niciun cuvânt.

În atare împrejurări la Chişinău, acum 15 ani, în ziua de 9 aprilie 1918, românii basarabeni dintre Prut şi Nistru au hotărât să trăiască uniţi într-un stat naţional cu poporul român din România liberă. Au hotărât liber şi din propria iniţiativă.

În astfel de atmosferă s-a săvârşit primul act al unităţii noastre naţionale.

Majestatea Sa Regele Ferdinand ca răspuns la înştiinţarea noastră despre Unire a binevoit să ne trimită următoarea telegramă:

„Cu adâncă emoţiune şi cu inima plină de bucurie am primit ştirea despre spontanul act ce s-a săvârşit atât de puternic în timpul din urmă în inimile moldovenilor de peste Prut, a primit prin votul înălţător al Sfatului Ţării o solemnă afirmare. Un vis frumos s-a înfăptuit. Din suflet mulţumesc bunului Dumnezeu că mi-a dat în zile de restriște ca o dulce mângâiere să văd după 100 de ani pe fraţii basarabeni reveniţi iarăşi la Patria-Mamă.

Casa lui Ion Inculeț de la Bârnova, jud. Iași

Aduc prinosul meu de caldă mulţumire Domniei Voastre şi Sfatului Ţării, a cărui patriotice sforţări au fost încoronate cu succes.

În aceste momente solemne şi înălţătoare pentru Patrie, de aici înainte comună, vă trimit la toţi cetăţenii din noua Românie de peste Prut regescul Meu salut, înconjurându-vă cu aceeaşi inimă caldă şi iubire frăţească.

FERDINAND"

* * *

Să ne mai fie îngăduit acuma, după 15 ani, să facem oarecare constatări.

Poporul basarabean român prin marea revoluţie rusească şi-a dobândit toate libertăţile. Dar, după cum spunea Simion Barnuţiu în 1848, pe câmpia de la „libertatea fără naţionalitate însemnează moartea unui popor".

Pentru a nu muri, poporul român basarabean a hotărât Unirea cu Patria-Mamă, aplicând unul din primii marele principiu de autodeterminarea popoarelor ce răsărea pe firmamentul omenirii.

Pentru trăinicia Unirii, era necesar ca ea să fie nu consecinţa cuceririi, ci rezultatul unei sincere expresiuni a voinţei românilor de pretutindeni de a avea o viaţă comună în sânul neamului întregit.

Spre fericirea neamului românesc aşa s-au şi întâmplat.

Basarabia, Bucovina şi Ardealul n-au fost cucerite contra voinţei lor. Adunările naţionale din Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia au exprimat liber, din propria iniţiativă, voinţa Românilor din aceste provincii de a avea o Patrie comună, de aceea România Mare în jurul micului vechiului regat.

Unirea s-a făcut în condiţii atât de favorabile – aceasta nu trebuie s-o uităm niciodată, fiindcă a existat micul, vechiul regat ca stat liber şi independent, care în momentele hotărâtoare n-a ezitat o clipă să aducă prin glorioasa lui armată pe altarul întregirii neamului toate jertfele şi tot ajutorul cerut de fraţii de primprejur subjugaţi.

„Pământ şi drepturi!" – era strigătul moldovenilor basarabeni sub dominaţia străină.

Tot pământul a trecut în întregime în mâinile moldovenilor muncitori ce vor fi de-a pururea zidul de nepătruns răsăritean al Statului nostru; toate drepturile, în frunte cu dreptul de a vorbi peste tot locul în limba neamului, Românii din Basarabia le-au căpătat numai atunci când ei s-au unit cu Patria-Mamă pentru a duce mai departe o viaţă comună – politică socială, economică şi culturală – în zilele de fericire ca şi în zilele de restriște.

La cultura neamului românesc au contribuit şi Românii din Basarabia, cu toate că Prutul era graniţa cea mai de nepătruns pentru influenţele din România liberă.

E destul să pomenim numele lui Constantin Stamati, Alecu Russo, Alexandru Donici, Bogdan Petriceicu Hasdeu. Soarta a voit ca noi, cei mai despărţiţi şi mai ameninţaţi, să ne pierdem limba, să dăm prin poetul basarabean Mateevici cea mai frumoasă poezie despre limba română.

Vă aduceţi aminte:

„Limba noastră-i o comoară
În adâncuri înfundată,
Un şirag de piatră rară,
Pe moşie revărsată"

şi apoi:

„Limba noastră-i limbă sfântă,
Limba vechilor cazanii,
Care-o plâng şi care-o cântă
Pe la vatra lor ţăranii."

Verigi puternice o leagă sufleteşte pe Basarabia de România Mare.

Este, în primul rând, acelaşi sânge şi care s-a vărsat în abundenţă în luptele seculare pentru Unire şi care curge în vinele tuturor Românilor de la Nistru până la Tisa, hotărâţi să trăiască în unire.

Este aceeaşi limbă şi aceeaşi credinţă transmisă de sute de ani din generaţie în generaţie, care au plămădit sufletul românesc, atât de statornic în existenţa lui şi atât de dârz în apărarea drepturilor şi dreptăţii cauzelor româneşti.

Mai sunt amintiri ce nu se șterg despre originea comună, o așezare comună pe pământul strămoșesc, o istorie comună, care ţin nestinse aspiraţiunile permanente ale unui neam.

Și toate acestea verigi și încă multe altele i-au făcut pe Românii din Ardeal, după 1000 de ani, pe cei din Bucovina după 150 de ani, iar pe cei din Basarabia după 100 de ani de viaţă răsleaţă, în momentul pregătirii de istorie, să se scoale toţi ca unul pentru a-și clădi o viaţă în Unire. Acesta este adevărul.

Unirea Basarabiei a fost recunoscătoare de toate popoarele – dintru întâi de Puterile Centrale și pe urmă de marii aliaţi prin Tratatul de la Paris din octombrie 1920, în care Tratat se spune hotărât: „Înaltele părţi contractate – Imperiului Britanic, Franţa, Italia, Japonia, declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei."

Avem toată convingerea că va veni timpul când și poporul rus va recunoaște dreptul și dreptatea noastră asupra acestui ţinut românesc.

Dar tăria Basarabiei românești se bizuie nu atât pe Tratatul Internaţional, cât pe conștiința generală românească, cum că această provincie este și a fost a noastră, a României Mari. Iar solidaritatea Unirii se sprijină pe hotărârea celor 18 000 000 de Români de a apăra cu sânge și fier și de a păstra Neamul cu orice sacrificii.

* * *

Au trecut 15 ani de la Unire.

O clipă în viaţa unui popor – o epocă în viaţa unei generaţii.

Noi n-avem încă perspectiva necesară istorică pentru a judeca măreţia faptelor petrecute. Vor urma însă veacuri fără sfârșit a vieţii Neamului nostru întregit.

Și se va vorbi despre generaţia noastră ca în povești: „A fost odată ca niciodată…

A fost odată un Mare Rege Ferdinand, cu tovarășea Lui de viaţă Regina Maria, sub Domnia căruia Neamul românesc, despărţit prin vitregia vremurilor în mai multe trunchiuri, s-a întregit unindu-se din libera voinţă într-un singur popor.

Marele Rege al Unirii i-a urmat alt Mare Rege Carol al II-lea, Regele Consolidării Unirii și al măririi neamului românesc întregit printre celelalte popoare ale lumii.

Așa vor vorbi generaţiile viitoare despre generaţia Unirii. Ca în povești.

Iar noi cei din această generaţie să ne proslăvim neamul întregit. Să ne proslăvim Patria. Să ne proslăvim Regele Nostru, simbolul și chezășia unităţii noastre naţionale.

Ion Inculeţ"

[*Cum a fost votată Unirea: Amintiri din zilele măreţe ale renașterii Basarabiei*, *Viaţa Basarabiei*, 1933, nr. 4-5, p. 3-10]

CUM SE NASC LEGENDELE

De mai multă vreme discutăm cu astronomul Alex Găină despre o temă deosebit de dificilă: Ion Inculeţ – fizician. Se știe că fostul președinte al Sfatului Ţării și fostul ministru al Basarabiei, a fost și membru al Academiei Române și chiar vicepreședinte al înaltului for științific. Că a fost o persoană care ușor se descurca în orice situaţie nimeni dintre cei care s-au ocupat de biografia lui n-o pune la îndoială. Totuși, corespondenţa dintre istoricul Alexandru Boldur, aflat la București, și Anton Crihan, stabilit în America, elucidează momente inedite din biografia lui Ion Inculeţ.

Alexandru Boldur scrie:

„24.II.1969

Iubite prietene,

Astăzi ţi-am trimis **extrasul meu din articolul lui I. Inculeţ**. Mi-au permis să las în text și unele aprecieri ale mele. Semnele de întrebare le-am pus unde am îndoială. Nu știu, dacă te interesează și personalitatea lui Inculeţ, pe care într-o măsură oarecare o cunosc. S-a întâmplat ca în revista *Studii și cercetări istorice* (v. XX, Iași, 1947) să ating această chestiune în legătură cu numirea ca academician a lui C. Ionescu-Mihăiești (la 29 mai 1946).

Când Inculeț s-a aruncat în brațele oligarhiei române, partidul liberal i-a găsit un locușor la Academie. La intrare a trebuit să țină un discurs. Nu s-a gândit mult și la 26 mai 1919 a rostit cuvântarea *Spațiul și timpul în noua lumină științifică,* care n-a fost decât traducerea unui articol publicat pe vremuri în *Vestnik znania*, unde dânsul făcea serviciu ca redactor și corector și unde colaboram și eu cu articolele mele. I-a răspuns P. Poni, care în discursul său a afirmat că I. Inculeț a trecut de la medicină (Iuriev-Dorpat) (azi Tartu, Estonia) la științe naturale (Petersburg), „probabil, atras de marile descoperiri de la finele veacului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea". Spre regret, n-am la mine textul complex al discursului lui Poni. Însă motivul a fost cu totul de altă natură. El a intrat la Universitatea din Dorpat în 1905, când seminariștii puteau să se înscrie după alegere numai la aceste universități: Dorpat, Varșovia și Tomsk.

În 1906 s-au deschis ușile tuturor universităților pentru seminariști și atunci Inculeț s-a gândit să treacă la Petersburg. Dar la Universitatea din Petersburg nu există Facultatea de Medicină. De aceea, s-a înscris la cea de științe naturale.

Când locul lui Inculeț l-a ocupat C. Ionescu-Mihăiești (la 29 mai 1946), acesta a spus în discursul său că lucrarea lui I. Inculeț *Razele anodice* a fost premiată de Facultatea de științe din Petrograd și „reprezenta – după aprecierea specialiștilor – o reală îmbogățire a cunoștințelor vremii, prin datele nouă pe care le conține." Așa se creează legendele!

Având la întâmplare în posesia mea *Darea de seamă a Universității din Petersburg pe anul 1909*, am făcut corectări la discursul lui C. Ionescu-Mihăiești. În această *Dare de seamă* (*Отчет*) citim: „Autorul lucrării (*Razele anodice*) dă o descriere amănunțită a fenomenelor razelor anodice și pozitive (canal) pe baza articolelor ce le-a citit, dar evident nu a avut ocazia să vadă aceste fenomene. Descrierea autorului în unele locuri nu se distinge prin claritate. Se observă, de asemenea, expresiuni nepotrivite și, în afară de aceasta, însuși materialul nu este suficient sistematizat. Partea teoretică lipsește cu desăvârșire. Nu se distinge prin eleganță și stilul lucrării. De aceea, lucrarea a putut fi distinsă numai cu „pociotnâi otzâv" („distincție onorară").

Am terminat îndreptările și completările mele la discursul lui C. Ionescu-Mihăiești cu următoarea frază: „Nu mă miră deloc faptul că un fost asistent universitar a putut deveni membru al Academiei Române, tocmai atunci când a rupt orice legătură cu știința, precum și faptul că a putut sta pe picior de egalitate cu așa zișii „nemuritori".

Aștept cu nerăbdare vestea că ai primit lucrarea mea, precum și părerea D. Tale despre ea.

Sărut mâna doamnei. Te îmbrățișez. Al D. Tale

A. Boldur

Am pus pe extras numele meu, deoarece lucrările de autor nu plătesc vama (ci numai cheltuieli de transport)."

Răspunsul lui Anton Crihan nu-l cunoaștem. În scrisorile ce-au urmat-o pe aceasta cei doi corespondenți n-au mai revenit la acest subiect. Noi însă dăm la o parte doza de gelozie a lui Alexandru Boldur și înțelegem lucrurile așa cum au fost. De fapt, astronomul Alex Găină, studiind publicațiile periodice ale vremii, a constatat același lucru. Dar așa este istoria. Ea preferă să trăiască din mituri…

Ion Inculeț și-a pus capăt zilelor în toamna anului tragic al Basarabiei, 1940. A făcut-o poate din mare suferință ori poate din marea neputință de ai ajuta pe cei mulți și necăjiți…

Dispariția lui a fost atât de neașteptată și de aceea poate a lăsat un gol care nici astăzi nu este completat…

AL DOILEA PREȘEDINTE AL SFATULUI ŢĂRII

Constantin Stere

Criza politică în Basarabia s-a conturat perfect în perioada 1-13 ianuarie 1918. Bolșevizarea unităţilor militare pe teritoriul Basarabiei, anarhizarea lor, destabilizarea situaţiei prin care se încerca să se demonstreze că Sfatul Ţării și Consiliul de Directori Generali, adică Guvernul Basarabiei, nu sunt în stare să controleze situaţia în teritoriu. Se impunea venirea unei forţe care ar fi adus o nouă orânduire, ce deja se declarase la Petrograd stăpână pe destinele fostului Imperiu ţarist. Cele trei lozinci care au răsturnat lumea: „pământ ţăranilor, fabricile muncitorilor și pace lumii" au ajuns să stea la temelia tulburărilor de la Chișinău. În acea situaţie când membrii Sfatului Ţării au început să fie vânaţi, pentru a fi exterminaţi ca „trădători ai intereselor poporului", conducerea Basarabiei, mă refer în primul rând la Blocul Moldovenesc al Sfatului Ţării, a luat decizia justă de a chema armata română pentru a instaura ordinea. La 13 ianuarie, unităţile armatei române au intrat în Chișinău, fiind întâmpinate de populaţia băștinașă cu mari speranţe. Unităţile bolșevizate s-au retras la Tighina, iar de acolo au fugit peste Nistru. În interiorul Sfatului Ţării venirea armatelor române a fost primită cu bucurie de către o parte din deputaţi, iar minoritarii erau convinși că în Basarabia trebuiau aduse alte trupe, fie ale Antantei, fie ale Ucrainei, fie orice armată, numai nu cea românească. Românofobia și atunci era arma minorităţilor naţionale. În aceea situaţie, se conturau clar următorii paşi pe care trebuia să-i facă Basarabia. Ucraina era independentă, România era pe cale de a-și elibera teritoriul de sub ocupaţia germană și independenţa Basarabiei, nefiind susţinută economic, administrativ, politic, nu avea șanse să se realizeze. Singura cale raţională era unirea cu România.

După cum scrie în cartea sa *La răspântie* (Chișinău, 1998) martorul acelor evenimente Dimitrie Bogos, rolul lui Stere în acea situaţie de extremă tensiune, a fost decisiv: „Iată că se apropie ultima etapă prin care trebuie să treacă Basarabia înaintea Unirii. Din nou pleacă la Iași delegaţia Sfatului Ţării, dnii Ciugureanu și Inculeţ. Dar se întorc împreună cu dl Stere, sâmbătă, 24 martie.

Mărturisesc că sosirea dlui Stere se aștepta ca a unui semizeu, făcător de minuni. Și într-adevăr, d-lui s-a arătat la culmea chemării.

Tot în seara de 24 martie, în localul societăţii *Făclia*, s-a dat în onoarea marelui musafir un banchet, la care au fost invitaţi reprezentanţii fracţiunii ţărănești și ai altor minorităţi. A fost un praznic, a fost un delir când vorbea dl Stere. L-am văzut atunci de prima oară în viaţă. Cu o voce fermă, hotărâtoare, cu o logică de fier, explica dl Stere lui Ţiganco necesitatea actului Unirii. Cred că dl Stere niciodată în viaţa lui n-a fost așa de tare, așa de convingător ca în seara de 24 martie. Clipe înălţătoare, clipe măreţe, care nu se vor uita niciodată în viaţă.

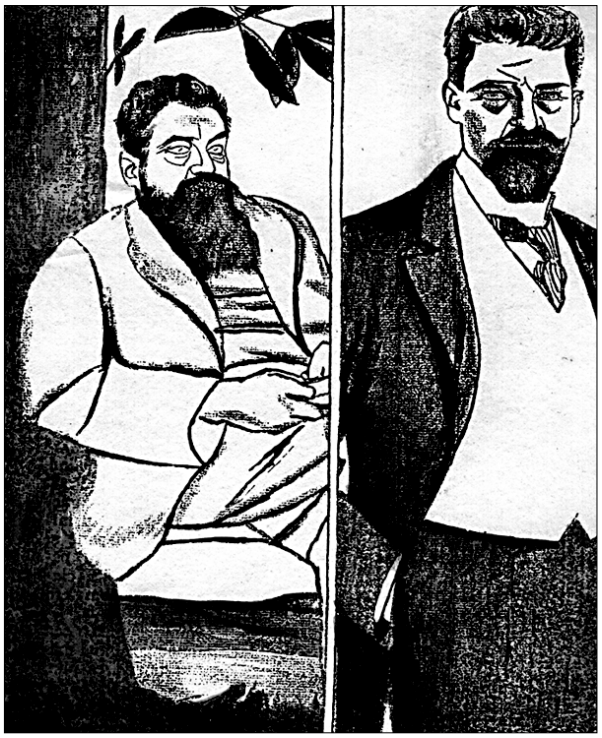

C. Stere și I.I.C. Brătianu, șarjă

Au vorbit mai mulţi fruntaşi. La sfârşitul banchetului se părea că şi Ţiganco şi ceilalţi tovarăşi ai lui sunt gata să asculte şi să urmeze pe marele profesor, care le-a dezvoltat atâtea teorii frumoase, obiective şi convingătoare.

A doua zi, 25 martie, a urmat consfătuirea în Consiliul de Miniştri, asemenea în fracţiunea ţărănească şi Blocul Moldovenesc. Bineînţeles că dl Stere n-avea nevoie de a vorbi în Bloc şi toată iscusinţa o punea la consfătuire cu fracţiunea ţărănească. Aici dl Stere a putut converti la calea adevărată mai mulţi moldoveni ţărani, care până atunci erau duşi de nas de nişte proroci mincinoşi ca Ţiganco şi alţii.

Urmează ziua de 26 martie, iar pregătiri pentru ziua de 27 martie. Tot în ziua de 26 martie sosesc în Chişinău dl Marghiloman şi generalul Hârjău, cu scopul de a întoarce vizita guvernului basarabean şi tot atunci a se consfătui asupra situaţiei momentului".

Până în ziua de 27 martie 1918, adică numai în două zile, C. Stere a participat la 26 de consfătuiri în care a demonstrat necesitatea Unirii Basarabiei cu România.

Istorica alocoţiune a lui Stere în şedinţa plenară a Sfatului Ţării a fost publicată, cu anumite decupări, în diverse ediţii. Dar hârtia procesului-verbal nu poate reproduce emoţia autentică a evenimentului.

Martorul acelei evoluţii spectaculoase a distinsului om politic basarabean, ţăranul Ion Codreanu peste aproape douăzeci de ani îşi amintea mărturisindu-i avocatului şi publicistului R. Marent impresiile sale. Acesta, la rândul său, le-a publicat în revista *Viaţa Basarabiei*:

„Nu-l văzusem pe Stere din primăvara anului 1906, când iată evenimentele anului 1918 mă aduc la Chişinău, fiind ales deputat în Sfatul Ţării. După cum se ştie, Stere a ţinut, înainte de săvârşirea unirii, numeroase cuvântări, care au făcut asupra tuturor luptătorilor o impresie profundă. Erau două partide în joc: unul, „Blocul Moldovenesc", care mergea laolaltă după cum îi era şi titulatura, activând pentru votarea Unirii, şi celălalt partid: „Fracţia Ţărănească". Partizanii acestei organizaţii şovăiau, nu aveau o atitudine precisă, erau mai mult contra, decât pentru. Ei bine, Stere a avut marele merit că a putut să rupă majoritatea membrilor care făceau parte din „Fracţia Ţărănească" şi să-i alipească la „Blocul Moldovenesc", reuşind ca Unirea să fie votată cu o mare majoritate, fiind doar câteva voturi contra. Unirea s-a înfăptuit graţie marelui concurs, pe care l-a dat Basarabiei, în acele momente grele, Constantin Stere. Doi factori au contribuit la îndeplinirea evenimentului de la 27 martie 1918. Unul, armata română, care a impus ordine şi a adus linişte în toată Basarabia, şi al doilea factor a fost Stere, care a adus liniştea în toate sufletele frământate şi dornice de o viaţă nouă, de o viaţă românească. În această privinţă sunt şi mărturii scrise de dnii Bogos, doctorul Petre Cazacu şi profesorul Onisifor Ghibu de la Cluj. Unirea era în aer, însă meritul realizării ei şi votarea din Sfatul Ţării se datoresc lui Stere.

…Şedeam într-un colţ şi ascultam cu evlavie, cum Stere vorbea şi cum argumenta pentru reuşita votului, iar, după ce şi-a terminat

cuvântarea, zărindu-mă, a venit lângă mine, m-a recunoscut și, întinzându-mi mâna, m-a întrebat ce părere am despre cele rostite de dânsul? I-am răspuns numai două cuvinte, și anume: „Bine, bine".

Răposatul mi-a răspuns, la rândul său: „Știu că este, dar voiesc să cunosc părerea D-tale sinceră; cu alte cuvinte, refrenul."

I-am răspuns din nou: „Am să vă spun altădată și refrenul."

Mulţi ani după această întâmplare, Stere, aducându-și aminte de această scurtă convorbire, mă tachina, întrebându-mă „refrenul". [R. Marent, *Cu moș Ion Codreanu, despre Constantin Stere. Amintirile lui Ion Codreanu despre Constantin Stere***.** În: *Viața Basarabiei*, 1939, nr. 4)

Dar activitatea lui C. Stere în Sfatul Țării nu s-a limitat numai la redactarea actului Unirii și la finalizarea procesului de unire. În momentul când Ion Inculeț și Daniil Ciugureanu au fost aleși miniștri în noul guvern al României, el a fost ales președinte al primului Parlament al Basarabiei. Și aici, printre alte realizări, este una care poate fi comparată ca semnificaţie cu cea din ziua de 27 martie. Mă refer la felul său corect de a trece înapoi biserica Basarabiei la Patriarhia Română.

Pentru contribuţia sa la actul Unirii, C. Stere a fost decorat în 1918 de regele Ferdinad, alături de care s-a aflat în timpul paradei oficiale, când, la Iași, a fost sărbătorit marele act istoric. Satisfacţia lui C. Stere era plenară. Năzuinţele lui se împliniseră, Basarabia era liberă, Basarabia era românească. Dar marile încercări sufletești pentru el abia acum începeau.

El a condus Sfatul Țării de la 9 aprilie 1918 până la 24 aprilie 1918 când a demisionat.

Mormântul lui Constantin Stere de la cimitirul „Bellu", București

AL TREILEA PREȘEDINTE AL SFATULUI ȚĂRII

Pantelimon Halippa

Viaţa lui Pantelimon Halippa a avut o traiectorie sinusoidală. Absolvent al Seminarului Teologic, a făcut studii universitare la Litere şi Istorie. Vocaţia de publicist a mers în paralel cu cea a omului politic, ajungând pe culmile Olimpului politic: preşedintele *Sfatului Ţării,* deputat în Parlamentul României, ministru.

Reversul acestei cariere a fost puşcăria ţaristă Butârki din Moscova, puşcăriile Gherla şi Sighet din România Socialistă şi 11 lagăre din Gulag. Iar ca o concluzie vine această biografie pentru o lucrare enciclopedică şi din care răsare imaginea unei mari şi irepetabile personalităţi.

S-a născut la 1 august 1883 în satul Cubolta, jud. Soroca, în familia unui dascăl de ţară. A făcut studii la Școala primară din Cubolta, la Școala Spirituală din Edineţ, jud. Hotin, la Seminarul Teologic din Chișinău (1898-1904).

Pentru studii superioare s-a înscris la Facultatea de fizică şi matematică a Universităţii din Dorpat (Estonia) unde a învăţat un an de zile şi a fost exmatriculat din cauza activităţii revoluţionare, dar pe peretele acestei universităţi este trecut numele lui ca a unui fost student şi care a ajuns o mare personalitate. Şi-a continuat studiile la Facultatea de Litere a Universităţii din Iași, începând cu anul 1908.

Participă la editarea primului ziar românesc din Basarabia – *Basarabia* (1906-1907). Din 1913, în colaborare cu N.N. Alexandri, editează revista şi ziarul *Cuvânt moldovenesc*.

Membru al Partidului Socialist-Revoluţionar, în 1906 este ales delegat al ţărănimii basarabene la Congresul Uniunii Ţăranilor din întreaga Rusie. Fondator al Partidului Naţional Moldovenesc (martie 1917).

A fost ales deputat în Sfatul Ţării din partea Comitetului Gubernial Ţărănesc, aderând la Fracţiunea Ţărănească.

A avut mandat validat de la 21.XI.1917 până la 18.II.1919 şi a ocupat în primul Parlament al Basarabiei următoarele funcţii: a) vicepreşedinte al Sfatului Ţării de la 22.XI.1917 până la 25. XI.1918, când a fost ales preşedinte; b) preşedinte al Sfatului Ţării de la 25.XI.1918 până la 18.II.1919; c) membru al Comisiei de redactare; d) membru al Comisiei de declaraţii şi statute.

La 21 noiembrie 1917 a luat cuvântul la deschiderea şedinţelor Sfatului Ţării. La 27 noiembrie 1918 a prezidat şedinţa Sfatului Ţării

în care se votează Unirea Basarabiei cu România fără condiţiuni.

După Unire, este numit ministru de stat pentru Basarabia (1919-1927), ministru al lucrărilor publice (1927), ministru de stat, ad-interim și ministru la lucrări publice și comunicaţii, ad-interim la Ministerul Muncii, Sănătăţii și Ocrotirii Sociale (1930), ministru de stat (1931, 1933), deputat și senator în Parlamentul României. În 1950 este arestat și condamnat la doi ani închisoare (Sighet); în 1952 este condamnat la 25 de ani de muncă silnică în Siberia. Amnistiat (1955), apoi condamnat din nou la doi ani închisoare (Gherla).

Pe tot parcursul vieţii n-a încetat să scrie, chiar și în lagăr, chiar și în pușcărie.

Cea mai frumoasă realizare a sa în domeniul publicisticii a fost fondarea celei mai bune reviste literare basarabene *Viaţa Basarabiei,* care a început să apară din 1932 și și-a încheiat apariţia în luna martie 1944. Prin această revistă el nu numai că a reușit să consolideze forţele literare din Basarabia, să lanseze nume noi, dar a creat un document autentic de existenţă a unei literaturi originale în spaţiul dintre Prut și Nistru.

Scrierile literare le semnează cu pseudonimele P.H., Basarabeanu, P. Cubolteanu; publică la Iași volumul de versuri *Flori de pârloagă* (1921) cu prefaţa lui M. Sadoveanu; moștenirea sa literară e constituită din: peste 280 poezii și traduceri poetice, nenumărate schiţe și memorii.

Ca un joc nefast al destinului putem constata evoluţia editorială a operei lui Pan. Halippa. În timpul vieţii a editat o singură carte de poezii: *Flori de pârloagă.* A doua plachetă a rămas în tipografie, în refugiul după 1940. A treia plachetă a fost risipită, tot în tipografie de o bombă căzută peste acel edificiu. Scrierile lui s-au tipărit postum: Pan Halippa, An. Moraru. *Testament pentru urmași*. Chișinău, 1991; Pan Halippa. *Publicistică*. Chișinău, 2001.

Delegaţia basarabeană care după Unire a plecat la Iași:
Ștefan Ciobanu, Ion Pelivan, Pan Halippa și Daniil Ciugureanu, 1918

A întemeiat, la Chișinău, Universitatea Populară (1917), Conservatorul Moldovenesc, Societatea de Editură și Librărie „Luceafărul", Societatea Scriitorilor și Publiciștilor Basarabeni (1940). Membru corespondent al Academiei Române (15 octombrie 1918).

A fost remarcat cu ordinele: *Ferdinand I*, în grad de Mare Ofițer; *Coroana României*, în grad de Mare Cruce; *Serviciul Credincios*, în grad de Comandor, și medaliile: *Crucea de Război*, *Peleș* ș.a.

Toată viața a scris, chiar și atunci când era conștient de faptul că nimeni din oficiali nu pune preț pe scrierile lui. Astăzi fiecare rând așternut pe foaie de Pan Halippa, are valoare de testament...

„Trimiți scrisori, primești scrisori și într-o zi scrisorile nu te vor mai găsi…" – rostea pe vremuri într-o ședință a cenaclului „Flacăra" poetul Adrian Păunescu. În cazul nostru nu mai sunt în viață niciunul dintre cei doi corespondenți, dar scrierea lor trăiește, e actuală și tulburătoare. Epistola scrisă într-un an foarte greu pentru Europa, anul invaziei sovietice în Cehoslovacia, trădează momente de puternice emoții care zguduiseră societatea românească, care se consolidase în fața unui posibil atac al sovieticilor, care nu primiseră aprobarea de a trece prin România și de a ocupa Cehoslovacia. Pan Halippa, care știa că scrisorile lui adresate lui Anton Crihan în America sunt citite și probabil analizate la anumite niveluri a știut să strecoare în scrisoarea sa toate accentele care ar fi interesat anumite foruri politice. Și problema Basarabiei pusă în prim-plan într-un moment politic atât de tensionat tot era o sugestie

Funeraliile lui Pan Halippa, mai 1979

conducerii de atunci a României. Evenimentele s-au consumat. Istoria a trecut grăbită oprindu-se pe la alte porţi, pe la alte ţări şi popoare şi poate am fi uitat şi noi de cele întâmplate, dacă un petic de hârtie nu ne-ar fi adus aminte:

„29 octombrie 1968

Dragă Antoane,

Am primit două scrisori de la Dumneata, cu toate că demult aştept răspuns la problemele, pe care ţi le-am dezvoltat în scrisoarea mea cea lungă. Cred că ai să te ţii de cuvânt şi ai să-mi răspunzi. Deocamdată îţi scriu, ca să te lămuresc în chestiunile care te interesează. Privitor la persoanele din fotografia ce ţi-am trimis, văd că te-ai cam lămurit într-o măsură oarecare. Spre completare îţi comunic că primul din stânga este avocatul Mihail Gheorghiu de la Cahul, iar în spatele lui avocatul Iorgu Panişea. Alături de copacul din stradă sunt doi poeţi: Nicolae Coban (cel cu ochelari negri) şi Sergiu Matei Nica. Despre Teodor Holban, pe care l-ai recunoscut (în fotografie între Gheorghiu şi Sinicliu) este pensionar, dar mai activează în studiul documentelor poloneze; are şi lucrări mai mari, dar editura pentru ştiinţă şi istorie nu i le publică; i-a publicat de curând în revistă un articol despre „Bolohoveni". E păcat, că nu ştim cine mereu îl împiedică să se producă cu lucrări mai mari şi mai importante. Dar ceea ce păţeşte T. Holban, o păţim şi alţii, ca, de pildă, Alexandru Boldur, Nichita Smochină şi subsemnatul. Vreau să-ţi spun că A. Boldur are o lucrare foarte interesantă despre Ştefan cel Mare; lui A. Boldur i s-a tipărit un studiu despre „Tiverţi şi Uglici" într-o revistă de la Salonic. Tot acolo, şi în aceeaşi revistă, am văzut şi o lucrare a lui Nichita Smochină: ceva despre dreptul bizantin şi despre un oarecare legiuitor valah. Ceea ce înseamnă că oamenii aceştia sunt apreciaţi în străinătate, dar în ţară la noi aşa de greu pot să se manifeste. Între altele, N. Smochină a fost publicat cu două articole în revista *Magazin istoric*, dar are lucrări şi mai importante, rod al cercetărilor de documente vechi slave, scrise de români de ai noştri din secolul XIII şi de atunci încoace, până când au început să se scrie şi în limba noastră, fie în Moldova, fie în Muntenia şi Ardeal. De altfel N. Smochină ţi-a trimis şi D-tale extrasul din revista de la Salonic şi vei vedea cum lucrează el. Despre cele ce s-au întâmplat în Cehoslovacia şi pe noi trebuie să ne preocupe reuşita politicei externe a guvernului, care vrea să slujească problema păcii prin atitudini, foarte simpatice publicului românesc. Eu pot afirma cu toată sinceritatea, că atitudinea oficializării noastre este în consensul celor mai mulţi. Eu cel puţin n-am întâlnit pe nime[ni], care să dorească război şi noi să fim amestecaţi în treburi primejdioase pentru pace. Firește că noi nu cunoaştem secretele diplomatice, dar ceea ce ştim, ni-i destul să stăm liniştiţi în aşteptarea evenimentelor. Ceea ce ne interesează mult, este să ştim, dacă problema Moldovei de răsărit este de cineva îmbrăţişată şi dacă patrioţii români din streinătate îşi fac datoria aşa cum se zice, că şi-o fac ungurii sau bulgarii. Mie îmi pare rău că Dumneata în chestiunea aceasta încă nu ne-ai comunicat nimic. De ce nu l-ai folosit pe Ioan Ştefan, ca prin el să ne comunici ceva. Oricum rămâne vechea problemă, pe care noi oricât am ruguma-o nu-i putem găsi o soluţie. D-ta la ce te gândeşti şi ce faci? Eu te rog să-l găseşti şi pe băiatul lui Inculeţ. Şi Stere încă n-ar trebui neglijat, căci ce naşte din pisică, şoareci prinde. Şi chestiunea ar merita să fie îmbrăţişată de toţi românii din streinătate. Noi aicea aşa credem că ar trebui de procedat. Nu ştim cum se pronunţă gazeta românească de la voi. Eu aici încă n-am primit niciun număr. Cât priveşte presa sovietică, ea este furioasă pe cei cari nu vreau să se ţie de orientaţia Kremlinului. Vocile partidelor din Rusia şi din Moldova de răsărit, sunt destul de favorabile nouă. Ni se spune că voi, cei din streinătate, vă cam certaţi. Noi aici – basarabenii – am uitat de politica vechilor partide şi toţi angajăm discuţii cu românii din Vechiul Regat şi din Ardeal, să

nu uite de existenţa Basarabiei Românești, care la vremea sa și-a făcut datoria. Despre Vișoianu am adunat informaţii destule: este din Muscel, tatăl său a fost învăţător şi deputat ţărănist, a fost un colaborator apropiat al lui Titulescu.

Încheind aceste rânduri, te îmbrăţişez, sărut mâna Doamnei D-tale și vă doresc sănătate amânduror. Cei cari au fost la sărbătorirea mea şi alţii mulţi cu cari am vorbit, îţi trimit salutul lor şi te sfătuiesc să fii mai activ în problema noastră. Toţi îţi doresc să te întorci în ţară ca un luptător, care ţi-ai făcut datoria bine şi ai ajutat triumful cauzei. Ieri am fost la un parastas pentru Gherman Pântea, de la moartea căruia s-au împlinit opt luni. Îţi mai trimit o fotografie.

Pan Halippa"

Această scrisoare valorează cât o carte de învăţătură. Citită și recitită, parcursă pe orizontală şi pe verticală, ea este mai încifrată ca o integramă, mai sofisticată ca un rebus şi mai importantă ca o laudă ori o povaţă aruncată în treacăt. În ea trăiește adevărata fraternitate a generaţiilor.

A murit la 30 aprilie 1979, la București, înmormântat la Cimitirul Mănăstirii Cernica, dar până în ultima clipă a vieţii nu s-a depărtat de masa de scris, iar casa lui din str. A. Donici din București a fost un autentic club al basarabenilor, un stat-major din care permanent s-a ţinut legătura cu Basarabia și basarabenii. Și este foarte frumos gestul de-al imortaliza la Chișinău, o stradă din sectorul Centru purtându-i numele (fosta stradă Malinovski) și o piaţă (fosta piaţă Aniversarea a 40-a a ULCTM), fiindcă el a iubit acest plai şi a făcut totul ca el să aibă un destin mai frumos.

Nicolae Pan Halippa la mormântul tatălui,
cimitirul mănăstirii Cernica, 1991

COMANDANTUL PALATULUI SFATULUI ŢĂRII

Fiecare detaliu adăugit la istoria noastră este ca o biruinţă asupra acelei îndoieli veşnice pe care ţi-o provoacă necunoaşterea. Am scris despre Sfatul Ţării, am scris despre multe persoane care s-au aflat în serviciile aparatului primului Parlament basarabean, dar aşa şi n-am găsit suficiente date ca să închegăm o biografie succintă pentru un om deosebit – Tihon Modval, care a fost comandantul militar al palatului Sfatului Ţării.

Iar numele lui merită nu numai să fie cunoscut, ci să se bucure de toată stima urmaşilor. A fost unul dintre apropiaţii distinsului patriot Vasile Cijevschi, care a stat la baza fondării Sfatului Ţării, a proclamării independenţei Basarabiei şi a formării Republicii Democratice Moldoveneşti, iar în 27 martie 1918 a votat Unirea cu România.

Ca drapel al Republicii Moldoveneşti a fost ales tricolorul şi primul stegar al ei a fost Tihon Modval, care a ţinut drapelul în ziua înfiinţării noii republici.

Atunci când s-a decis ca Sfatul Ţării să-şi ţină şedinţele în sediul Liceului nr. 3 de băieţi a fost formată şi o unitate specială de pază numită – Garda Palatului Sfatului Ţării şi ca o persoană de absolută încredere drept comandant al acestei gărzi a fost numit sublocotenentul Tihon Modval. E ştiut bine faptul că activitatea primului Parlament al Basarabiei n-au putut-o periclita nici cele mai puternice furtuni ale anarhiei bolşevice dezlănţuite la finele lui 1917 şi începutul anului 1918. În mare parte meritul pentru bunul mers al lucrărilor îi revine şi comandantului Palatului Sfatului Ţării.

Când a intrat armata română în Basarabia, el – fără ezitări – s-a înrolat ca ofiţer activ în această armată, de unde apoi a şi trecut în rezervă.

Tihon Modval

Fiu al protoiereului Constantin Modval, în anii Primului Război Mondial a luptat în Asia Mică, de unde a revenit acasă în 1917.

Membru al Asociaţiei foştilor militari ai Armatei Moldoveneşti, a completat un chestionar care astăzi se păstrează la Arhiva Naţională a R. Moldova. Îl reproducem ca pe o informaţie inedită ce completează portretul unui distins fruntaş basarabean:

„1. Tihon C. Modval, căpitan.

2. Român, născut la 16 iunie 1896.

3. În activitate am fost admis de la data de 13 martie 1918, iar în rezervă la data de …

4. 14 noiembrie 1917 şi până la 13 martie 1918 când am fost trecut în cadrele active ale armatei române.

5. Ofiţer activ; după cum dă alăturatele acte.

6. Ofiţer activ în Regimentul 1 Moldovenesc.

7. –

8. Regimentul 1 Moldovenesc.

9. Scutită 100 ha de expropriere soţia subsemnatului ca soţie de ofiţer activ.

10. N-am făcut.

11. *Crucea Comemorativă* şi *Coroana României*, în gradul de Cavaler.

12. Pretor în jud. Tighina."

Întâmplător, am găsit o fotografie a lui Tihon Modval din acea perioadă, dar neavând susţinere biografică, ea a rămas multă vreme fără utilizare. Și numai atunci când în cartea lui Ștefan Gh. Usinevici *Nostalgii basarabene* (Cluj-Napoca, 1996) am găsit mai multe detalii biografice, ce completau datele expuse în chestionar, am găsit de cuviinţă să le prezentăm cititorilor.

Familia lui Tihon Modval, 1935

NOI VREM PĂMÂNT…

Toate frământările sec. XIX și cele de la începutul sec. XX au fost închegate la noi în jurul unei probleme-cheie, problema pământului.

Dacă răscoala țărănească de la 1907 din România s-a încheiat cu 11 mii de morți și cu celebra poezie a lui George Coșbuc *Noi vrem pământ…*, apoi în Imperiul Rus pentru această problemă au fost sacrificate milioane de suflete, măcinate în două revoluții și într-un război civil.

În ultima ședință a *Sfatului Țării* din 27 noiembrie 1918, primul parlament al Basarabiei a decis să facă reforma agrară. Visul a zeci de generații urma să devină o realitate și pentru această realitate deputații de atunci, nu pur și simplu au ridicat mâna, dându-și votul pentru noua lege, ei au plecat în județe, în cadrul comisiilor agrare și au participat personal la redistribuirea pământului.

Ion Druță a descris foarte frumos Câmpia Sorocii în romanul *Povara bunătății noastre*, iar noi am găsit o poză de arhivă în care sunt prezentați membrii Comisiei Agrare pentru jud. Soroca, mari personalități de mai târziu cum ar fi geograful și istoricul Gheorghe Năstase cu doctoratul la Sorbona, economistul de mai târziu cu doctoratul la Sorbona Anton Crihan, marele profesor geograf și geolog, ctitorul reformei Gheorghe Murgoci ș.a.

În acel moment ei nu erau decât membrii Comisiei Agrare din Soroca. Reforma lor a fost

Comisia Agrară din jud. Soroca. Rândul I (de la stânga la dreapta): Ignat Budișteanu, C. Bivol, Gh. Năstase, Anton Crihan, prof. Gh. Murgoci, M. Minciună. Rândul II: Leon Vartuli (casier), Gh. Stavri, S. Galețchi, I. Tudos, A. Ursu (funcționar)

una reușită și Basarabia anilor ’30 era o dovadă certă că un lucru bine pus la punct va da roadele scontate.

Avem norocul că arhivele au păstrat această poză și numele acelor deputaţi din Sfatul Ţării ne sunt cunoscute: rândul I (de la stânga la dreapta) Ignat Budișteanu, C. Bivol, Gh. Năstase, Anton Crihan, prof. Gh. Murgoci, M. Minciuhnă; rândul II: Leon Vartuli (casier), Gh. Stavri, S. Galeţchi, I. Tudos, A. Ursu (funcţionar).

Și dacă ar fi să fac un portret mare al lor pentru el s-ar potrivi o singură semnătură în care să fie trecut veșnicul îndemn al ţărănimii *Noi vrem pământ…*

Comisia Agrară din jud. Soroca

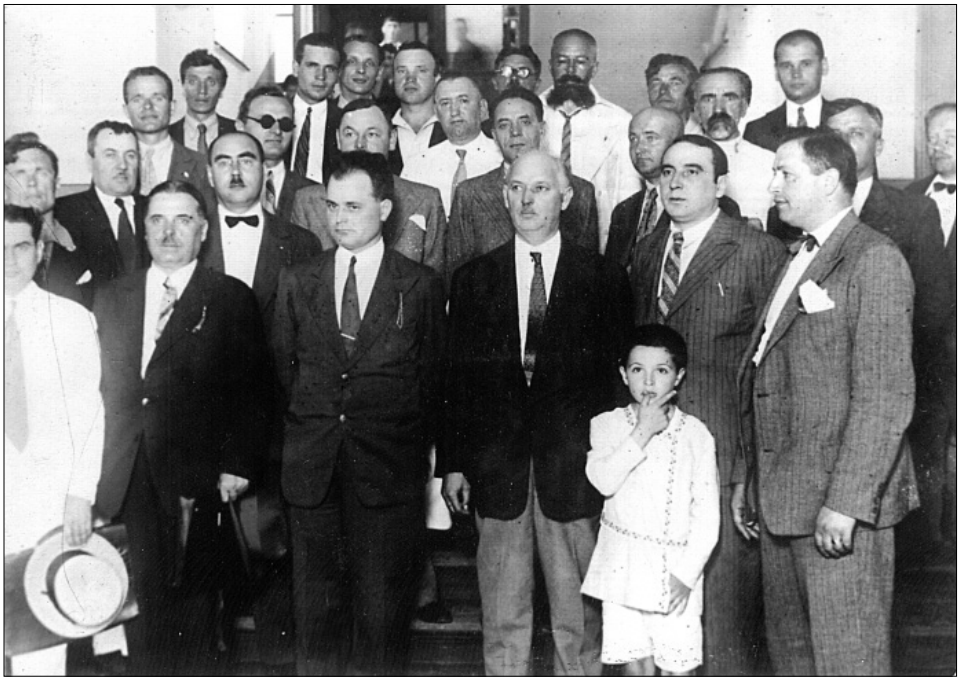

Membrii Comisiei Agrare din jud. Soroca, anul 1930

UN SECRETAR AL SFATULUI ȚĂRII

Eul lui politic a stat tot timpul la răscrucea unui drum – omul politic de mare anvergură îl îndeamnă s-o pornească pe poteca sigură a unei cariere politice răsunătoare. Iar eul poetic, sensibil și fragil, îl ruga să nu se grăbească, să-și citească viitorul după stele și după legănarea florilor, fie și îmbrăţișat de riscul de a trăi modest, în umbră.

Și fiecare răscruce a vieţii, fiecare pod al ei, era mistuit de fundamentala întrebare: Încotro mergi? Cu cine sunt acum: cu poetul, cu politicianul?...

S-a născut la 9 martie 1887 în satul Trinca (Edineţ). Și poate dintre toţi fruntașii basarabeni a adunat colecţia cea mai numeroasă de școli, licenţe și titluri. A învăţat agronomia la Gore Gorki în Bielorusia, la Kameneț a făcut cursurile școlii de teologie și pedagogie, la Moscova a studiat dreptul la universitate, iar Universitatea din Iași l-a avut licenţiat în drept, economia politică a studiat-o la Cernăuți și aici a obţinut titlul de doctor în ştiinţe economice. Și această trecere în revistă poate fi completată și cu alte școli și localităţi.

Dintre toate ocupaţiile posibile alege cariera pedagogică. Primul Război Mondial îl găsește în calitate de învăţător. Și tot în acea vreme găsește limbaj comun cu colaboratorii revistei *Cuvânt moldovenesc*. Primele lui poezii ţin de acea perioadă de debut literar, când semna lucrările cu pseudonimul Nică Românaș. E curios faptul că cercetătorul Mihai Straje, care s-a ocupat de problema developării numelor literare (vezi *Dicţionarul de pseudonime*, Bucureşti, 1973), înregistrează pentru Ion Buzdugan, care de facto era înscris în pașaportul rusesc drept Ivan Buzdâga, câteva pseudonime:

Ion Buzdugan

B.I. Alion, Ion. Câmpeanu, B. Cogâlnic, I. Dumbrăveanu.

În Primul Război Mondial a participat ca voluntar în armata rusă ce lupta pe frontul românesc. La una din operaţiile militare din Dobrogea a fost rănit și din această cauză e transferat să-și continue serviciul la un birou de informaţii al Marelui Cartier General. Noua sa calitate îi dă posibilitatea să cunoască mai mulţi militari moldoveni, să lege prietenie cu ofiţerii și soldaţii viitoarelor cohorte moldovenești.

Documentele vremii atestă o activă participare la congresele învăţătorilor din Basarabia petrecute în aprilie și la 25-28 mai 1917, când

Poetul Ion Buzdugan

pentru prima oară s-au pus bazele învăţământului naţional. A rămas proverbială ciocnirea (la Congresul din aprilie) a învăţătorului-soldat Ion Buzdugan cu şeful învăţământului din Basarabia, care într-un moment a afirmat că moldovenii sunt un neam ce au aceeaşi cultură cu samoezii, adică n-au scrisul, nici limba lor. Ion Buzdugan a adus celui în cauză o biblie veche, spunându-i să numere cuvintele, să cunoască litera scrisului nostru şi să se convingă că avem o cultură cu care ne putem mândri. Şi Buzdugan nu s-a oprit numai la acest argument, ci, arătându-şi puşca, a convins congresul să accepte crearea şcolii naţionale.

La Congresul din 25-28 mai 1917 rolul lui a fost de o importanţă deosebită. La şedinţa a IV-a a Congresului a fost pusă în discuţie problema alfabetului. În darea de seamă cu privire la primul Congres al învăţătorilor moldoveni din Basarabia, publicată în revista *Şcoala moldovenească* (Chişinău, anul 1, nr. 2-4), găsim următoarea secvenţă: *„Punctul cel mai vajnic din programul acestei şedinţe a fost acela despre alfabet. Încă din ziua întâia a congresului o parte însemnată a învăţătorilor – şi mai ales învăţătoarele – erau tulburate din pricina alfabetului. Cei mai mulţi erau la început potrivnici alfabetului latinesc. Duşmanii neamului nostru vârâseră în capetele unor învăţători părerea că, dacă se va aproba alfabetul latinesc, apoi Basarabia va trece la România. Din pricina asta s-a iscat mare tulburare între învăţători. Mulţi se temeau că nu se va putea aduce o hotărâre înţeleaptă, precum o cer interesele noastre naţionale şi culturale.*

Despre alfabet avea să vorbească în faţa congresului profesorul Ciobanu, care însă a lăsat bucuros sarcina aceasta învăţătorului I. Buzdâga, sosit tocmai în ziua aceea de pe frontul românesc. Referatul citit de dnul Buzdâga arată că moldovenii au întrebuinţat până acum alfabetul rusesc numai la nevoie, fiindcă n-aveau nici şcoli în care să se fi învăţat limba noastră. Cu toate acestea, de cincizeci de ani încoace şi în Basarabia s-au făcut mai multe încercări de a se introduce alfabetul latin, dar împrejurările au fost cu totul neprielnice. Acum, când e vorba de punerea temeliei şcoalei şi culturii româneşti în Basarabia, Congresul trebuie să se hotărască pentru alfabetul latin, care e al întregului nostru neam şi al tuturor popoarelor surori cu noi. Prin alfabetul latinesc noi ne deschidem deodată porţile spre întreaga cultură românească, de care până acum nu ne-am împărtăşit aproape deloc. De altfel, alfabetul latinesc e şi mai uşor, căci are numai 28 de litere, câtă vreme cel rusesc are 36, care cu tot numărul lor mare, nu se potrivesc cu firea în vedere şi Comisia şcolară moldovenească de pe lângă Zemstva gubernială, când a hotărât într-un singur glas că în şcoala moldovenească se va introduce alfabetul latin. Însuşi congresul publicat de Zemstvă pentru cărţile de şcoală a hotărât ca acestea să fie tipărite cu litere latine. Nu rămâne decât ca Congresul, spre cinstea în-

văţătorimii întregi, să se alătureze la hotărârea comisiunii şi să întărească alfabetul latinesc."

Și după cum consemnează frumos alcătuitorul acestei dări de seamă, care nu era altul decât Onisifor Ghibu: *„Toate zvârcolirile au fost însă zadarnice. Congresul a aprobat cu unanimitate rezoluţia: «În şcoala moldovenească se introduce alfabetul latinesc, care va fi întrebuinţat atât în cărţile didactice, cât şi în scris.»*

Hotărârea aceasta a stârnit o bucurie nemaipomenită."

De aici încolo biografia lui Ion Buzdugan în plan cronologic are o evoluţie asemănătoare cu erupţia unui vulcan. La 23 august ia cuvântul la funeraliile lui Simeon Murafa şi Andrei Hodorogea, la 27 august cuvântează la cel de-al doilea Congres al ţăranilor. Iar la 20 octombrie e secretar în prezidiul Congresului ostaşilor moldoveni, delegaţii căruia îl aleg deputat în Sfatul Ţării, unde i se pun în sarcină problemele secretariatului. Biografia lui de deputat în Sfatul Ţării şi de om politic are o cronologie distinctă.

Membru al Partidului Socialist-Revoluţionar. Naţionalist.

A fost ales deputat în Sfatul Ţării de către Congresul Militarilor Moldoveni şi a aderat la Fracţiunea Blocul Socialist Moldovenesc. Membru: al Comitetului Central al Frontului Român, al Comitetului Central Ostăşesc Moldovenesc.

Mandat validat de la 21.XI. 1917 până la 18.II.1919.

A fost secretar al Prezidiului Sfatului Ţării (22.XI.1917 – 18.II.1919), membru al comisiilor: şcolară, de declaraţii şi statute, de regulamente, agrară, a doua de redactare.

La Chişinău a locuit în casa Kirkoroff, str. Sadovaia, colţ cu Puşkin.

A completat chestionarul de membru al Sfatului Ţării în data de 20.I.1918, fiind în etate de 30 ani.

La 27 martie 1918, a votat Unirea Basarabiei cu România.

În ziua inaugurării şedinţelor Sfatului Ţării, la 21 noiembrie 1917, a rostit o cuvântare de felicitare din partea Partidului Social-Revoluţionar Moldovenesc.

Publicistul George Tofan i-a schiţat următorul portret: *„Un interesant vorbitor e d. Buzdugan, figură pe care o întâlneşti în toate mişcările lunilor din urmă. Vorbeşte în numele social-revoluţionarilor moldoveni. E de statură mai mult de mijlocie, faţa are trăsături energice, vorbeşte pe un ton ridicat cu o voce străbătătoare, întrebuinţează vorbe care lovesc urechea cu lovituri de ciocan. Pledează cu multă căldură pentru ţărănime, pentru dezvoltarea sa politică, socială, culturală şi economică. Declaraţiile sale categorice sunt subliniate cu aplauze; limba de care se foloseşte e cea română literară.*" [*Sărbătoarea Basarabiei*. Chişinău, 1917]

Tot despre el, mai târziu, a scris un remarcabil patriot: *„…poetul de remarcabil talent, Nică Românaş de odinioară de la* Cuvântul moldovenesc*, care participase activ la acţiunea de naţionalizare a şcoalei basarabene în 1917 – sfârşită cu completa izbândă datorată şi îndărătniciei lui stăruinţe, ostaşul moldovean – care, după însăşi mărturisirea lui Nicolae Iorga, nepreţuit serviciu adus cauzei româneşti în momentul din 1917 de la Iaşi când oştirea rusă – cuprinsă de duhul revoluţionar, plănuia înlăturarea – şi poate mai mult decât atât – a Regelui nostru…*" [D.V. Toni; în: *Viaţa Basarabiei*, 1944, nr. 3-4]

După Unire, a fost deputat de Bălţi (1918-1932) în toate parlamentele ţării. A fost senator de Bălţi, subsecretar de stat la industrie şi comerţ (1932).

Momentul culminant în această perioadă, amplitudinea maximă a biografiei lui este participarea la şedinţa Sfatului Ţării, când a citit asistenţei şi a semnat documentul ce proclama Unirea cu România. Dar şi acea istorică şedinţă a cerut de la membrul comitetului provizoriu al Partidului Naţional Moldovenesc o mobilizare deosebită a aptitudinilor sale oratorice. În

momentul decisiv al şedinţei, când se discuta formula votării şi se părea că opoziţia va obţine votarea secretă, preşedintele oferă cuvântul lui Ion Buzdugan. Relatarea cuvântării într-o formă compendică a fost inserată în cartea lui Gherman Pântea *Rolul organizaţiilor militare moldoveneşti în Actul Unirii Basarabiei* (Chişinău, 1932): *„Deputatul Buzdugan, se pronunţă pentru votul deschis, motivând că în acest moment istoric important, fiecare trebuie deschis şi cu curaj să-şi exprime părerea în faţa poporului întreg şi a ţării, ca poporul şi istoria să ştie adevărata opinie a fiecărui deputat ce-şi dă votul.*

Las ca poporul nostru, ţara noastră şi toată lumea să ştie că noi, românii basarabeni, care am suferit un veac întreg sub jugul ţarismului rus, că noi toţi dorim unirea cu fraţii noştri de peste Prut, că noi voim să fim şi să rămânem pentru totdeauna împreună cu toţi Românii.

Să ştie toată lumea, că noi voim unirea tuturor românilor, de partea aceasta a Prutului şi de cealaltă a Carpaţilor într-o Românie Mare, una şi nedespărţită, şi în baza principiului proclamat de revoluţie de autodeterminare a popoarelor, astăzi, domnilor deputaţi, noi suntem chemaţi să înfăptuim cel mai revoluţionar act în istoria poporului nostru, mult încercat în suferinţe, – să votăm pentru unirea Basarabiei cu România.

Eu zic cel mai revoluţionar, întrucât numai în zilele revoluţiei adevărate, problema naţională a unirii popoarelor după particularităţile lor de rasă şi etnice, s-a pus în toată puterea ei. Şi înfăptuind acest pas, adică votând pentru unirea Basarabiei cu România, la ce avem toate drepturile istorice şi naţionale, noi prin aceasta în mod logic vom duce la sfârşit revoluţia noastră naţională."

Acest învăţător-poet ţese foarte iscusit pânza unei cuvântări convingătoare. Ţinându-se de ideea înflăcărată a revoluţiei, ideea care anima opoziţia, I. Buzdugan o lega direct proporţional cu problema-cheie a Basarabiei, problema naţională, care la acel moment era alcătuită din două componente principale: problema băştinaşilor moldoveni şi problema minorităţilor naţionale. Soluţionând chestiunile în cauză, deconectă foarte mulţi opozanţi prefăcându-i în adepţi. Ion Buzdugan merge şi mai departe, anexând şi o a treia problemă – cea agrară, care peste tot în imperiul rus era punctul cel mai vulnerabil al instabilităţii politice şi economice. Abordând problema pământului şi creând un triumvirat de sarcini pentru deputaţi, secretarul Sfatului Ţării îi îndeamnă, în stilul său direct, uneori chiar nediplomatic, să fie sinceri cu alegătorii şi cu istoria, să voteze nominal şi în loc de rezumat le propune codul de soluţionare a tuturor problemelor prin unirea Basarabiei cu România. Cuvântarea lui nu e un simplu îndemn patriotic, nu e o adresare revoluţionară înflăcărată, e un îndemn-argument, e un program de viitor. Şi el descrie convingător apropiatele perspective. Ţinta lui sunt ţăranii, căci problema pământului în Basarabia întotdeauna a fost cea mai dureroasă şi numai soluţionarea ei putea duce la ameliorarea vieţii păturilor muncitoare.

I. Buzdugan racordează iscusit problema politică a unirii cu cea economică – a împroprietăririi ţăranilor. Şi în mare parte succesul acelei istorice votări din Sfatul Ţării i se poate atribui şi lui. Desigur că oratoria prea violentă îi speria pe deputaţii minorităţii şi îi cam punea pe gânduri, dar de astă dată era important de obţinut votul majorităţii: *„Eu zic cel mai revoluţionar,* spune în aceeaşi cuvântare I. Buzdugan, *întrucât numai în zilele revoluţiei adevărate, problema naţională a unirii popoarelor după particularităţile lor de rasă şi etnice, s-a pus în toată puterea ei. Şi înfăptuind acest pas, adică votând pentru unirea Basarabiei cu România, la ce avem toate drepturile istorice şi naţionale, noi prin aceasta în mod logic vom duce la sfârşit revoluţia noastră naţională.*

Isprăvind chestiunea unirii naţionale, nouă ne rămâne să rezolvăm încă o problemă cardinală, chestiunea agrară, în rezolvarea radicală a

căreia este interesată toată ţărănimea noastră, este o chestiune naţională, fiindcă de îmbunătăţirea vieţii agricultorilor noştri, a ţăranilor depinde şi viitorul mai frumos al întregului nostru popor, fericirea întregii naţiuni româneşti şi buna stare a întregii ţări.

Astăzi noi avem să rezolvăm definitiv prima chestiune naţională – unirea Basarabiei cu România.

Şi în această oră solemnă, eu, domnilor deputaţi, în faţa întregului popor şi a urmaşilor, în faţa istoriei şi a omenirii întregi vă invit să vă faceţi datoria până la sfârşit – să votaţi deschis şi curajos pentru unirea Basarabiei cu România.

În special adresez rugămintea către ţărănimea muncitoare, mai cu seamă cea moldovenească, şi zic: pentru binele poporului nostru moldovenesc şi al tuturor urmaşilor, datoria domniilor voastre, ţărani moldoveni, e să votaţi pentru unire.

Fiţi tari şi îndepliniţi-vă datoria, fiindcă ceasul unirii a sunat. Vă chem pe toţi să votaţi cu îndrăzneală şi deschis ca istoria să fixeze pentru totdeauna numele tuturor fiilor adevăraţi ai poporului moldovenesc care au votat pentru unirea tuturor românilor, a viitoarei Românii Mari."

Generator de idei, fire eruptivă, Ion Buzdugan, deşi antrenat intens în treburile de secretariat ale Sfatului Ţării, găseşte timp să colaboreze la publicaţiile naţionale: *Cuvânt moldovenesc, Ardealul, România nouă*. Împreună cu alţi membri ai Comitetului central ostăşesc organizează publicaţia *Ostaşul moldovan*, pune temelie unui nou partid – Partidul Naţional Revoluţionar Moldovenesc (informaţia lui Iorgu Tudor) şi a unei foi, intitulate sugestiv: *Pământ şi voie*. Scopul tuturor acestor acţiuni era foarte bine chibzuit şi orientat spre ostaşii moldoveni, care în tumultul revoluţiei trebuiau reorientaţi spre idealurile eliberării naţionale, smulşi din ghearele ideii revoluţiei mondiale.

La o adică, disciplina de publicist revoluţionar l-a mobilizat publicaţiilor basarabene: *Moldova de la Nistru, Poetul, Viaţa Basarabiei, Pagini basarabene, Basarabia literară* şi ale celor din Regat: *Viaţa românească, Cele trei Crişuri, Cuvântul literar şi artistic, Flacăra, Florile dalbe, Gândirea, Sburătorul* ş.a.

După unire, treptat scade tensiunea politică. Sfatul Ţării e desfiinţat, sunt adunate arhivele lui. Ion Buzdugan îndeplineşte diferite funcţii de stat, e deputat de Bălţi în parlamentul României până în 1932, pentru scurt timp (1931-32) i se oferă postul de subsecretar de stat la industrie şi comerţ. Dar panta politică devine tot mai abruptă, jocurile de culise ale partidelor tot mai încâlcite. Adesea e nevoie de făcut compromisuri de conştiinţă, momente semnalate de N. Popovschi în *Însemnările*... sale rămase în manuscris. Pe măsură ce omul politic cedează, tot mai activ devine scriitorul Ion Buzdugan.

Editarea în volum a mai multor culegeri de folclor: *Cântece din Basarabia* (vol. I, pref. Pan. Halippa; Chişinău, 1921; vol. II; Craiova, 1928), *Poveşti din Basarabia, Doine haiduceşti, versuri şi colinde, urături, conocării etc.*, îngrijite şi colectate de Ion Buzdugan, ne duc la gândul că şcoala poetică şi-a făcut-o la versul

Rândul I din dreapta: Ion Buzdugan, pr. Petru Gheorghianov, soţia lui şi pr. Rodion Piescu. În rândul II şi III: membrii familiilor Gheorghianov şi Piescu

popular şi poeziei tradiţionale i-a rămas fidel toată viaţa. Mărturie sunt şi volumele editate: *Miresele din stepă. Poezii* (Bucureşti, 1922), *Ţara mea* (poeme; Craiova, 1928), *Păstori de timpuri* (Bucureşti, 1937), *Metanii de Luceferi* (Bucureşti, 1942). O bună parte din lucrările anunţate în curs de apariţie, cum ar fi *Icoane basarabene*, *Podgorii de aramă. Pasteluri, Cumpăna zodiilor. Mituri; Portic de mănăstire* ş.a. aşa şi nu se ştie dacă au mai văzut lumina tiparului ori au rămas în sertarele autorului sub formă de manuscris. Prea puţin e cunoscut volumul *Discurs*, tipărit în 1926, dar pe care n-am avut prilejul să-l ţin în mână.

Atunci când vremurile s-au schimbat cu totul spre mai rău şi poetul Ion Buzdugan nu mai avea trecere pe la editurile orânduirii socialiste, energicul mânuitor de condei şi-a amintit de vechea sa pasiune – literatura rusă, şi de-o veche ocupaţie – traducerile. De sub condeiul lui au ieşit minunate rânduri de literatură românească aduse din inima culturii ruse. Au prins grai românesc eroii lui A. Puşkin, I. Bunin, M. Gorki, A. Blok, S. Esenin, V. Maiakovski, A. Ahmatova, M. Koţiubinski ş.a.

Prestigiosul critic Perpessicius, prefaţând romanul *Evgheni Oneghin*, scrie despre traducătorul Ion Buzdugan: *„Puţinele strofe citate, ici şi colo, din poemul Evgheni Oneghin, ar ajunge poate să dea o idee despre calitatea acestei dificile tălmăciri din poezia rusească. Însă asimilarea poemului în graiul şi stihul românesc, şi tălmăcitorul însuşi, au dreptul la mai mult. Ion Buzdugan e un vechi tălmăcitor al literaturii ruse, de tainele căreia condiţiile speciale îl apropiau, dacă nu chiar îl meneau. Originar de dincolo de Prut, din districtul Bălţi, descendent al unei familii de răzeşi, cu rădăcini adânci înfipte în viaţa rustică, Ion Buzdugan a respirat cu intensitate atmosfera proprie a ţinutului în care Puşkin şi-a petrecut, ca un alt Ovidiu, anii exilului. Paralel cu poezia originală, acele aromate* Miresme de stepă *şi autumnale* Podgorii de aramă, *în care peisajul natal predomină, şi paralel cu activitatea sa de folclorist, Ion Buzdugan şi-a urmat cu osârdie şi mare iscusinţă opera de tălmăcitor.*"

Ion Buzdugan, anii '30, sec. XX

A încetat din viaţă în luna februarie a anului 1967, la Bucureşti. Şi dincolo de dispariţia fizică a rămas amprenta lui spirituală, a rămas pentru vecie...

Poeziile lui sunt pastorale şi nostalgice, amintind de M. Eminescu, G. Coşbuc, O. Goga, purtând şi o autentică mărturie a sensibilităţii autorului.

Politica lui a fost influenţată de cei mai puternici şi mai abili. Firea lui fierbinte şi explozivă era uşor provocabilă şi dirijabilă...

Dar crezul lui a rămas mereu neschimbat, aşa cum şi l-a schiţat în imnul *Eu aş vrea să fiu o stană*:

„Eu aş vrea să fiu o stană,
Piatră care-n veci nu geme,
De pe-o culme diafană,
Să privesc în zări, departe:
Până dincolo de Vreme,
Până dincolo de Moarte!"

UN REZIDENT REGAL… CARE A PARTICIPAT LA TOATE TREI UNIRI

A fost rezidentul Regal al Ţinutului Nistru în anii ’40 ai secolului trecut, iar în anii ’50 a fost paznic la o construcţie din Bucureşti, nevoit pur şi simplu să supravieţuiască. A avut atac de cord văzând cum se fură la acea construcţie… Luptase şi visase la un alt viitor…

Român basarabean, fiul lui Alexandru Cazacliu, Grigore Cazacliu (20.I.1892, Slobozia-Cuşelăuca, jud. Soroca – 24.XII.1959, Bucureşti, Cimitirul „Reînvierea”), a fost unul dintre cei doi români (al doilea fiind Pan Halippa) care au participat la toate cele trei uniri: Chişinău, Cernăuţi şi Alba-Iulia.

Tot el cu multă demnitate şi mândrie l-a însoţit pe Mihail Sadoveanu în lungile lui peregrinări prin Basarabia, drumuri din care s-a născut frumoasa carte-mărturisire *Drumuri basarabene* (Chişinău, 1992).

A făcut studii diverse: la şcoala primară, la gimnaziul şi liceul tehnic-agronomic de la Soroca, apoi studiile universitare la Kiev şi la Iaşi. A studiat agronomia şi dreptul. La Iaşi a frecventat cenaclul revistei *Viaţa Românească*, fiind remarcat de criticul Garabet Ibrăileanu.

A participat la Primul Război Mondial, fiind mobilizat într-o unitate rusească de pe Frontul Românesc.

În timpul revoluţiei din 1917 era student la Politehnică.

Membru al Partidului Socialist-Naţionalist.

Membru al Comitetului studenţesc şi al Societăţii de Cultură „Făclia”.

În luna iunie 1917 a fost fondat Comitetul Ostăşesc Moldovenesc de la Iaşi (Andrei Scobioală – preşedinte, Vasile Ţanţu – secretar, şi Grigore Cazacliu – vicepreşedinte), din iniţiativa căruia s-a format la Chişinău Comitetul Central Ostăşesc.

Delegat la Congresul Militarilor Moldoveni care şi-a ţinut lucrările la Chişinău în perioada 20-28 octombrie 1917. Din partea acestui Congres a fost delegat în Sfatul Ţării şi a aderat la Fracţiunea Blocul Moldovenesc.

Are mandat de deputat al Sfatului Ţării validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

În cadrul Sfatului Ţării a deţinut funcţia de secretar al Comisiei Constituţionale de la 1 iulie până la 27 noiembrie 1918.

În timpul sesiunilor locuia la Chişinău pe str. Haruzin 24. Reşedinţa permanentă o avea în s. Cotiujenii Mari.

Chestionarul de membru al Sfatului Ţării l-a completat pe data de 19.I.1917, fiind în etate de 26 ani.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România.

A redactat ziarele *România nouă* şi *Sfatul Ţării*.

A publicat volumul *Ce trebuie să ştie fiecare ţăran* (Chişinău, 1924).

Este fratele lui Vlad Cazacliu şi nepotul lui Ion Cazacliu, deputaţi şi ei în Sfatul Ţării.

După Unire, a fost deputat de Soroca, vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor. În 1939 este numit rezident regal al ţinutului Nistru.

După 1940, se stabileşte la Bucureşti. După 1944, practică avocatura la un birou din Bucureşti, de unde se şi pensionează.

Dintre documentele de epocă de primă importanţă reproducem un act inedit:

„AUTOBIOGRAFIE

Sunt răzeş-mazil din satul ... com. Cotiujenii Mari, jud. Soroca, născut la 20 ianuarie 1892.

Şcoala primară, gimnaziul şi liceul tehnic-agronomic am făcut la Soroca. După revo-

Grigore Cazacliu

luţia de la 1905 am început să citesc ziarul *Basarabia* care întâmplător se vindea câteodată prin Soroca. Despre moldoveni însă mai mult am aflat de la bunelul meu Nicolae Cazacliu, care mereu spunea că: *acuma nu se mai face învăţătură şi că adevărata învăţătură era pe vremea lui când se învăţa moldoveneşte.*

În clasa VI a liceului tehnic am început a trimite câte un mic articol ziarului *Glasul Basarabiei* care, de altfel, era foarte mult citit. Ne-a plăcut foarte mult (teatrul) trupa românească de sub conducerea Dlui Bobesco, care venise prin Soroca pe la 1906.

În clasa VII a liceului tehnic eu organizasem într-un mic cerc pe elevii moldoveni cărora le dam cărţi şi gazete româneşti pe care le primeam de la diferite părţi şi totodată făceam propagandă naţională şi printre elevii din clasele inferioare şi din alt liceu. Din aceşti „elevi" sunt astăzi mulţi care luptă pentru cauza noastră: E. Zagaesco, G. Cuculescu, V. Crjanovschi, I. Sârbu, S. Albu, V. Minciună şi mulţi alţii.

În timpurile celea eu ştiam toţi oamenii care lucrau pentru neamul nostru românesc. Tot atunci am început să călătoresc şi prin Basarabia ca s-o cunosc mai bine şi să împărţesc cărţi româneşti dacă voi găsi condiţii potrivite.

În 1914 am fost primit în cercul studenţilor români din Kiev al cărui conducător era Vlad Cazacliu şi despre activitatea căruia se ştie: Mateevici, Ciobanu, Murafa, Ciugureanu, Vlad Cazacliu, V. Bogos, I. Dumitrașco, Toma Dumbravă, Bocancea etc. – toţi sunt foşti membri ai acelui cerc.

În şcoala militară propaganda naţională n-am lepădat-o şi acolo ne-am recrutat vreo câţiva buni lucrători.

La izbucnirea revoluţiei a fost ales vicepreşedinte şi pe urmă preşedinte al Comitetului ostaşilor provinciali de pe Frontul Român. Am participat şi am luat parte la mai multe congrese moldoveneşti. La alegerile în Constituanta rusă a fost pusă şi candidatura mea.

...În 1914, toamna, am fost ajutor de vechil pe o moşie de 2500 des. lângă Bălţi, de unde şi m-au luat la război chiar la începutul războiului în iulie 1914. În timpul războiului am stat un an şi şase luni la Chişinău, capitala basarabeană, şi un an şi opt luni la Odesa, ca supraveghetor într-un spital militar, iară la 15 septembrie 1917 am fost ales de moldovenii din regimentul 10 infanterie în Comitetul Central Moldovenesc din Chişinău, unde am şi luat parte la munca naţională până la 20 ianuarie 1918 când am fost delegat de Comitet la al 3-lea Congres Ţărănesc Basarabean, de care am şi avut onoarea de a fi ales în Sfatul Ţării ca deputat...

Toamna, în anul 1917, am fost ales în Sfatul Ţării unde am stat până la 27 noiembrie 1918. Afară de aceasta am fost redactor la ziarele: *România nouă* şi *Sfatul Ţării.* Sunt unul dintre acei doi români, eu şi Pan Halippa, care au participat la toate cele trei uniri: din Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia.

Iaca ce se poate scri în 15 minute.

Gr. Cazacliu"

CONSILIUL DIRECTORILOR GENERALI
(Sfatul Miniștrilor, Sfatul Directorilor Generali, Directoratul General)

Constituind Sfatul Ţării, Basarabia şi-a ales un organ legislativ. Dar orice organ legislativ are nevoie de un organ executiv care ar realiza practic programele şi legile adoptate.

În şedinţa Sfatului Ţării, din 28 noiembrie 1917, a fost pus în discuţie şi adoptat în prima lectură *Proiectul organizării ocârmuirei Basarabiei*, în care erau stabilite principiile de organizare şi funcţionare a guvernului basarabean.

Formarea primului Consiliu al Directorilor Generali a durat până la 8 decembrie 1917, când deja fusese proclamată Republica Democratică (Populară) Moldovenească.

Evoluţia ulterioară a evenimentelor politice a demonstrat că principiile de formare a cabinetului de miniştri au fost elaborate corect.

În baza *Proiectului organizârii ocârmuirei Basarabiei* au funcţionat trei guverne.

„1. Puterea înaltă în Basarabia o are Sfatul Ţării, care este cel mai înalt aşezământ de ocârmuire până la chemarea adunării poporane basarabene.

2. Organ (aşezământ) împlinitor al Sfatului Ţării este Sfatul Directorilor Generali, care este răspunzător pentru trebile şi măsurile sale numai înaintea Sfatului Ţării.

3. Sfatul Directorilor Generali are toată puterea împlinitoare şi lucrează în temeiul zacoanelor şi poveţelor date şi întărite de Sfatul Ţării.

4. Legătura între Sfatul Ţării şi stăpânirea centrală au să se facă prin Sfatul Directorilor Generali.

5. Sfatul Directorilor Generali este alcătuit dintr-un director-preşedinte şi 10 directori

Primul guvern al Republicii Democratice Moldoveneşti

generali pe următoarele branșe: unul pe trebile dinlăuntru, al doilea pe învăţământul norodului, al treilea pe trebile pământului și a gospodăriei sătești, al patrulea pe trebile finanţelor, al cincilea pe treaba drumurilor de fier, pe poște și telegraf, al șaselea pe trebile ostășești, al șaptelea pe judecători și pe trebile credinţelor religioase, al optelea pe negoţ, industrie și pentru apărarea muncii, al nouălea pe trebile străine (internaţionale) și al zecelea controlorul general.

6. Sfatul Directorilor Generali se alcătuiește de o faţă, însărcinată cu această treabă de către prezidiumul Sfatului Ţării împreună cu o comisie mijlocitoare, în care intră 7 deputaţi de la toate fracţiile Sfatului Ţării. Sfatul Ţării are drept să-i întrebe pe directorii generali despre orișice treabă în ocârmuirea lor și ei sunt datori să răspundă. Dacă Sfatul Ţării arată neîncredere directorilor generali, ei părăsesc slujba lor, toţi sau o parte din ei.

7. Trebile Ţării se hotărăsc după zacoanele de până acuma, care n-au fost desfiinţate de stăpânirea vremelnică (rusească) sau de Sfatul Ţării. Asemenea se iau în seamă măsurile și poruncile stăpânirii vremelnice (ruseşti), care au fost scoase de la 1 martie 1917 încoace și care se potrivesc cu împrejurările din ţara noastră". [Ciobanu, Ștefan. *Unirea Basarabiei*. Chișinău, 1993]

Primul Consiliu al Directorilor Generali a activat de la 8.XII.1917 până la 13.I.1918.

Președinte al Consiliului Directorilor Generali și director general la Agricultură a fost Pantelimon V. Erhan.

Director general de Interne (provizoriu) – Vladimir G. Cristi.

Director general de Instrucţie Publică – Ștefan N. Ciobanu.

Director general de Finanțe (provizoriu) – Theofil G. Ioncu.

Director general al Căilor Ferate, Poștelor, Telegrafului și Telefonului – Nicolae N. Bosie-Codreanu.

Director general de Război și Marină – Teodosie P. Cojocaru.

Director general de Justiţie și Culte (provizoriu) – Mihail G. Savenco.

Director general al Industriei, Comerţului și Muncii – Veniamin Grinfeld.

Director general pentru Afacerile Străine (Internaţionale) – Ioan G. Pelivan.

Printre obiectivele schiţate de acest cabinet de miniștri sunt câteva foarte importante, valabile pentru orice guvern. Soluţiile propuse pentru redresarea situaţiei concrete, în care se afla la acel moment Basarabia, denotă o maturitate a experienţei administrative și o responsabilitate sporită pentru sarcina asumată:

„...Consiliul Directorilor Generali își propune ca scop introducerea ordinii în toate ramurile vieţii ţării, înlăturarea anarhiei și a dezastrului, organizarea administraţiei tuturor aspectelor din viaţa statului, angajarea raporturilor cu guvernul central al Republicii Federative Ruse.

Toate aceste probleme de o complexitate extraordinară vor trebui să aducă la restabilirea cursului normal al vieţii ţării, dar ele vor putea fi înfăptuite numai prin susţinerea solidară și energică a Consiliului Directorilor Generali în activitatea lui de către toţi cetăţenii, toate instituţiile și persoanele administrative ale ţării.

Sprijinit în munca lui viitoare pe susţinerea și consimţământul tuturor, Consiliul Directorilor Generali declară, că din momentul publicării acestui decret toate instituţiile de stat, obștești și particulare ale ţării, precum și toate organizaţiile în toate chestiunile care privesc ocârmuirea superioară a ţării, se adresează directorului general respectiv prin cancelaria Consiliului Directorilor Generali, și nici un fel de acte în sfera ocârmuirii administrative, săvârșite fără sancţiunea directorului general respectiv nu au nici un fel de putere, și pentru toate actele săvârșite fără o asemenea sancţiune, Consiliul Directorilor Generali nu are nici un fel de răspundere..." [Ciobanu, Ștefan. *Unirea Basarabiei*.–Chișinău, 1993]

Guvernul condus de P. Erhan a avut un termen scurt de activitate. La 13.I.1918, odată cu

sosirea armatelor române în Chișinău, a început criza de guvern. Motivul principal care a provocat criza și demiterea guvernului a fost anarhia. Deoarece armata națională era în etapa formării, randamentul ei în lupta cu acest viciu social provocat de revoluție nu era mare. Pe de altă parte, elementele bolșevizate reușiseră să contamineze și unele efective ale cohortelor moldovenești cu idei anarhico-revoluționare.

În Consiliul Directorilor Generali s-au conturat două direcții principale de soluționare a acestei grave probleme.

Președintele Sfatului Țării Ion Inculeț, președintele Consililului Directorilor Generali Patelimon Erhan, prin intermediul maiorului Cricopol, duceau tratative secrete cu șeful Statului-Major al Districtului militar Odesa în vederea trimiterii în Basarabia a două divizii de cazaci. Aceste însă intenții n-au dat rezultate – elementele naționale conștiente din Sfatul Țării i-au împiedicat să facă acest lucru.

A doua direcție era orientată spre Iași și-i avea drept lideri pe reprezentanții Blocului Moldovenesc, conduși de Ioan Pelivan. În scopul luptei cu anarhia, el a plecat la Iași împreună cu Vladimir Cristi, cerând ajutor de la generalul Șcerbacev (ca să nu provoace alergie socialiștilor și elementelor minoritare ce-i suspectau pe basarabenii din acest bloc de separatism în favoarea României), dar au avut întrevederi în această chestiune și cu reprezentanți ai Guvernului Român și ai aliaților.

Același rol l-au avut delegațiile din care făceau parte Vasile Cijevschi, Vasile Țanțu și Vladimir Bogos, precum și alte delegații care au vizitat Iașiul, solicitând ajutorul României în lupta cu anarhia.

Reprezentanții mișcării antinaționale de la Chișinău interpretează în felul lor aceste tratative: Basarabia este vândută României.

La 20 decembrie 1917, pe străzile Chișinăului sunt difuzate proclamații în care Sfatul Țării este învinuit de trădare.

La 23 decembrie 1917, se întrunesc în ședință plenară Comitetul Executiv al Sovietelor muncitorilor și soldaților, Comitetul Executiv Gubernial al Țăranilor și, ca rezultat, este difuzată o declarație conținând câteva puncte im-

Membri ai celui de-al treilea guvern al Republicii Independente Moldovenești

portante pentru cunoaşterea obiectivă a desfăşurării evenimentelor:

„...1) a se protesta contra introducerii armatelor străine...

2) să se depărteze din Sfatul Ţării elementele nedemocratice...

3) să se convoace constituanta basarabeană...

4) să se restabilească imediat legăturile cu comisarii poporului din Petrograd." [Cazacu, Petre. *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918*. Chişinău, 1992]

Protestând împotriva presiunii comitetelor executive de orientare probolşevică şi pentru a provoca o criză de guvern, directorul general V. Grinfeld îşi dă demisia.

La 27 decembrie 1918, Sfatul Ţării, în şedinţă plenară, discută problema introducerii armatelor străine.

Din planul discuţiilor şi tratativelor confidenţiale, această problemă este trecută în planul unor dezbateri publice. Căderea guvernului este iminentă odată cu intrarea armatelor române.

Formarea noului cabinet este încredinţată doctorului Daniel Ciugureanu, care, la 16 ianuarie 1918 în şedinţa plenară a Sfatului Ţării, prezintă, în calitate de preşedinte al Consiliului Directorilor Generali, programul său de guvernare. La 19 ianuarie s-a terminat formarea noului guvern.

Preşedinte al Consiliului Directorilor Generali a fost ales Daniel Ciugureanu.

Director general de Interne – Vladimir G. Cristi.

Director general de Instrucţie Publică – Pantelimon Erhan.

Director general de Finanţe – Theofil G. Ioncu.

Director general al Căilor Ferate, Poştelor, Telegrafului şi Telefonului – ?

Director general de Război şi Marină – Constantin Brăescu.

Director general de Justiţie şi Culte (provizoriu) – Mihail G. Savenco.

Director general al Industriei, Comerţului şi Muncii – ?

Director general pentru Afacerile Străine (Internaţionale) – Ioan G. Pelivan.

Director general pentru Lucrări Publice – Nicolae N. Bosie-Codreanu.

Director general al Controlului – V. Podvinschi.

Acest Consiliu al Directorilor Generali a activat până la 3.IV.1918, când, în legătură cu faptul că Ion Inculeţ şi Daniel Ciugureanu au fost desemnaţi miniştri din partea Basarabiei în guvernul României, a fost format un nou guvern, condus de Petre Cazacu, care la 10 aprile 1918 şi-a prezentat programul de guvernare în şedinţa Sfatului Ţării.

Preşedinte al Consiliului Directorilor Generali şi director general de Finanţe a fost ales Petre Cazacu.

Director general de Interne – Ion Costin.

Director general de Instrucţie Publică – Ştefan Ciobanu.

Director general al Agriculturii – Emanuil Catelli.

Director general al Căilor Ferate, Poştelor, Telegrafului şi Telefonului – Nicolae N. Bosie-Codreanu.

Director general de Război şi Marină – ?

Director general de Justiţie şi Culte – Gheorghe Grosu, înlocuit mai târziu cu Ioan G. Pelivan.

Director general al Industriei, Comerţului şi Muncii – Vladimir Chiorescu.

Director general pentru Afacerile Străine (internaţionale) – ?

Director general la Control – Isaac Gherman, mai târziu postul a fost ocupat de Vasile Laşcu.

Director general la Lucrări Publice – Nicolae N. Bosie-Codreanu.

Director general al Minorităţilor – Arcadie Osmolovski.

Acest guvern a activat până la 27 noiembrie 1918.

LIDERUL PRIMULUI GUVERN AL BASARABIEI

Printre materialele de arhivă ale lui Pantelimon Halippa am găsit și unul succint. P. Erhan, coleg de generaţie, coleg de seminar teologic, coleg în lupta politică din perioada Unirii este trecut prin optica delicată a amintirii și, mai ales, a selectării unor caracteristici morale fără de care orice portret nu valorează prea mult:

„Născut la 1884, în com. Tănătari, jud. Tighina.

Absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău, apoi după studiile universitare din Petersburg devine profesor la liceul nr. 1 din capitala Rusiei și asistent universitar, după revoluţie este numit ca director al acestui liceu. Făcea parte din gruparea politică de stânga.

Se înapoiază în Basarabia în luna iulie 1917 în fruntea unui grup de soldaţi revoluţionari moldoveni, care făcuse cursuri de educaţie politică revoluţionară. Peste puţin timp după sosire în Chișinău intră ca membru în Sovietul deputaţilor ţărani și muncitori ai Chișinăului, apoi ca membru în comitetul executiv al Administraţiei Sociale a întregii provincii, fiind ales ulterior ca președinte.

Bun conducător al problemei agrare, D-Sa a depus o intensă activitate în elaborarea reformei agrare pentru Basarabia, fiind coautorul ei împreună cu dl A. Crihan. Plin de energie și foarte activ, constituia un element activ în frământările politice din Basarabia, 1917-1918, își remarca un talent deosebit pentru dezvoltarea celor mai delicate chestiuni, căpătând astfel multe simpatii din partea tuturor organizaţiunilor și grupărilor publice locale. Este ales prim-director general în cel dintâi guvern al Republicii Democratice Moldovenești și director-general al Agriculturii, iar în cel de-al doilea guvern ocupă funcţia de director-general al învăţământului.

Pantelimon Erhan

În epoca cea mai tenebroasă de frământări politice (6-16 ianuarie 1918), i-a revenit cea mai grea sarcină în funcţiunea ce o ocupase, îndurând multe acuzaţiuni și ameninţări din partea diferitor grupări revoluţionare și chiar din partea Blocului Moldovenesc din Sfatul Ţării. A fost ales deputat de două ori în Parlamentul român. A ocupat după unire postul de director general al învăţământului din Basarabia. Bucurându-se de mari simpatii din

partea dăscălimii, era în permanenţă ales ca preşedinte al Asociaţiei Didactice Basarabene."

Venim doar cu câteva precizări enciclopedice necesare.

Membru al Partidului Socialist-Revoluţionar. În Sfatul Ţării a fost ales de Sovietul Gubernial al Ţăranilor şi a aderat la Fracţiunea Ţărănească. Membru al Comitetului Executiv Gubernial al Deputaţilor Ţărani.

Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

Membru al comisiilor: a II-a agrară (de la 16 august până la 18 noiembrie 1918 – preşedinte), de statute, administrativă. La Chişinău locuia pe str. Jukovski 6.

La 21 noiembrie 1917 a luat cuvântul în cadrul adunării de deschidere a Sfatului Ţării.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România.

Studii: Seminarul Teologic din Chişinău, Facultatea de litere a Universităţii din Petrograd.

A activat în calitate de profesor la Liceul Principilor din Petrograd, a fost asistent universitar.

În luna iunie a anului 1917, la îndemnul preşedintelui Guvernului Provizoriu Al. Kerenski, se întoarce, împreună cu Ion Inculeţ, în Basarabia, în fruntea unui grup de activişti revoluţionari ce trebuiau să facă agitaţie în favoarea revoluţiei ruse din februarie 1917.

Este ales preşedinte al Sovietului Gubernial al Deputaţilor Ţărani din Basarabia, organizaţie ce nu accepta orientarea Partidului Naţional Moldovenesc spre o revoluţie de eliberare naţională. Prin toate mijloacele se urmărea zădărnicirea tendinţelor separatiste ale basarabenilor. În iulie 1917 susţine propunerea lui Vl. Hertza privind formarea unui comitet pentru organizarea Sfatului Ţării şi elaborarea unui proiect privind autonomia Basarabiei.

În noiembrie 1917 este ales candidat pentru Constituanta rusă.

La propunerea lui, Sfatul Ţării îl alege preşedinte pe Ion Inculeţ.

La 7 decembrie Sfatul Ţării îl desemnează pe Pantelimon Erhan prim-director general al republicii (cel dintâi prim-ministru al Guvernului RDM). Având în vedere că unele soviete, urmând exemplul celor din Petrograd, încearcă să ia puterea în mâinile sale pe cale armată şi înlătura organele legale, Sfatul Ţării, prin Guvernul său, a cerut în decembrie ajutor militar reprezentanţilor Antantei (ce aveau reşedinţa la Iaşi), solicitând trimiterea unui regiment ardelenesc, care să stea la dispoziţia Guvernului. În ianuarie 1918, împreună cu I. Inculeţ, este adus în faţa unui tribunal revoluţionar, compus din reprezentanţii Frontotdelului, fiind acuzaţi de separatism şi solicitare de ajutor din partea Antantei. I-a salvat de la moarte comandantul primului regiment moldovenesc Mihail Popa.

Arestarea celor doi conducători şi judecarea lor explică într-un fel cererea de ajutor a Guvernului RDM trimisă Guvernului României, stabilit la Iaşi, şi apoi protestul împotriva introducerii trupelor române în Basarabia. După numirea lui D. Ciugureanu în fruntea Directoratului General, P. Erhan rămâne în calitate de director general la Instrucţie.

După Unire a fost director general al Învăţământului în Basarabia, senator în Parlamentul român. A fost director la Liceul „B.P. Hasdeu" din Chişinău.

În 1940 s-a refugiat în România, stabilindu-se cu traiul la Bucureşti.

A fost decorat de conducătorii României cu ordinele: *Coroana României,* în grad de Ofiţer, şi Ordinul *Ferdinand,* în grad de Comandor. S-a născut la Tănătari, dar a decedat la Bucureşti în 1971. Azi o stradă din Chişinău, fosta str. Pervomaiski, îi poartă numele.

MEDIC CHIRURG… PRIM-MINISTRU… MARTIR

O statistică curioasă ne arată că din trei prim-miniștri pe care i-a avut Republica Moldovenească în 1917-1918, doi au fost medici. E greu de explicat acest fapt doar prin atașamentul politic, probabil în acele vremuri tulburi stăpânirea de sine mergea mână în mână cu reflexul profesional de a nu face panică și de a încerca soluționarea celor mai dificile probleme reieșind din realitatea obiectivă.

Spre biografia lui Daniel Ciugureanu am mers mult. Căci numele lui se întâlnea des și în diferite contexte, fie membru al *Pământeniei basarabene* de la Kiev *Deșteptarea,* fie în arhiva Sfatului Țării ș.a.

Din toate aceste informaţii prin sublimare am obținut o structură biografică compactă:

CIUGUREANU, Daniel (9.XII.1885, s. Șirăuți, jud. Hotin – 5/6.V.1950, închisoarea Sighetul Marmației, mormânt la Cimitirul Cernica, București).

S-a născut în familia preotului Alexandru și al soției sale Ecaterina.

Studii: școala primară din sat, cursuri la un liceu din Bălți, Seminarul Teologic din Chișinău, Facultatea de Medicină a Universității din Kiev (1913).

În mai 1912 a fost arestat de ohrana țaristă pentru activitate națională în cadrul Societății *Deșteptarea* din la Kiev.

A activat în calitate de medic la spitalele din Vorniceni (1913), Hâncești (1914). Membru al Partidului Național Moldovenesc. În ianuarie 1918 este însărcinat cu formarea noului guvern, acceptat de Sfatul Țării la 16 ianuarie 1918.

La 27 martie 1918 a salutat Actul Unirii Basarabiei cu România.

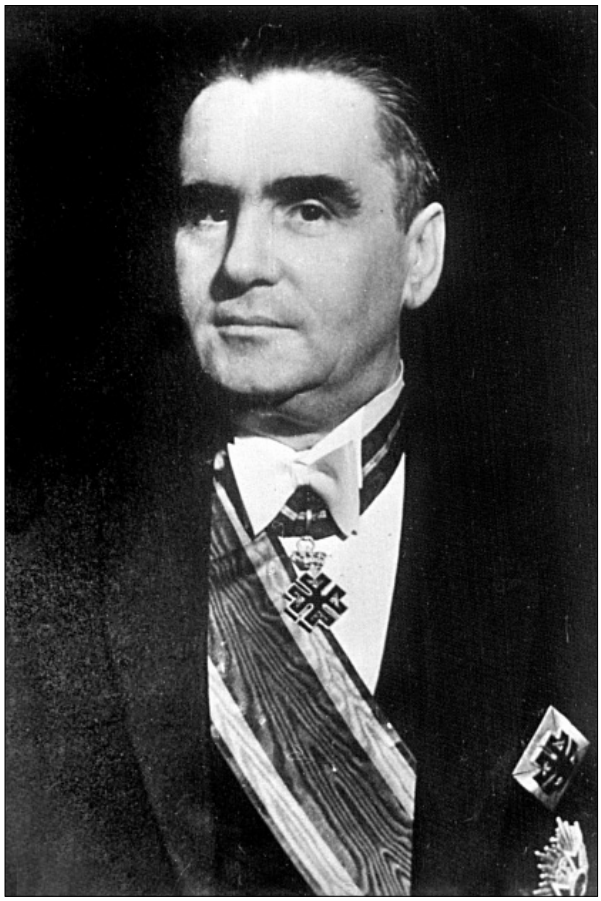

Daniel Ciugureanu

Ministru fără portofoliu (9.IV – 23.X.1918; 24.X – 28.XI.1918; 29.XI.1918 – 26.IX.1919; 27.IX – 30.XI.1919), vicepreședinte al Camerei Deputaților, de mai multe ori senator și chiar președinte al Senatului.

În 1932 se stabilește la București, activând în calitate de chirurg la spitalul Cantacuzino. În vara anului 1940 fondează *Cercul basarabenilor,* având drept scop susținerea refugiaților din Basarabia.

În 1941 este mobilizat ca medic militar (având gradul de colonel) și până în 1946 acti-

vează în această calitate, după care se pensionează. La 5 mai 1950 este arestat și moare în aceeași noapte.

Distincţii:

Marea Cruce a Coroanei României cu cordon, ordinul *Ferdinand I* în grad de *Mare Cruce* cu eșarfă, ordinul *Serviciul Credincios* în grad de Mare Ofițer ș.a.

Opera publicistică:

Către locuitorii Basarabiei // *Sfatul Ţării*, anul II, 1918, nr. 251, din 18 februarie;

Chemarea Partidului Democrat la Unire // *Sfatul Ţării*, anul III, 1918, nr. 493, din 29 aprilie;

Notes on Bassarabia // *The Balkan review*, Londra, vol. II, 1920, nr. 6, din ianuarie.

Marea lui contribuţie la Actul Unirii a fost nu numai pe timpul mandatului de prim-ministru al Basarabiei, dar și mai târziu când în cadrul unor delegaţii a militat la Paris și Londra în favoarea recunoașterii lui. Era conștient de faptul că în destinul României marea problemă rămâne Rusia. Acestei teme i-a dedicat o carte intitulată *Problema rusă față de interesele europene și române*, tipărită în 1919 la Chișinău.

Daniel Ciugureanu, 1918

Avertizarea lui ignorată de majoritatea politicienilor români până la urmă s-a confirmat. Rusia nu numai că și-a revenit după șocul politic din 1917, dar în scurtă vreme a devenit o amenințare reală pentru România Mare.

Și totuși această formulă nu ne poate prezenta marea dramă a acestui om care n-a făcut altceva, decât de-a lungul întregii vieţi și-a slujit Patria. Și-a asumat riscul Unirii Basarabiei cu România alături de alţi camarazi, a făcut totul ca în 1941 Basarabia să fie eliberată de sub ocupaţia sovietică și ca răsplată destinul a făcut să-și dea ultima suflare într-o pușcărie…

Istoricul Constantin C. Giurescu în cartea sa *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet* (București, 1994) la pag. 58 scrie: „În altă dubă a sosit Constantin Argetoianu, fraţii Alexandru și Ion Lapedatu, August Filip și alţii. O a treia cuprindea pe Gheorghe Strat, pe generalii Glatz și Achille Diculescu, pe dr. Ciugureanu, pe D. Caracostea, pe Budurăscu și alţii; în total optsprezece persoane. În timpul parcursului, în apropiere de Turda, doctorul Ciugireanu, din Basarabia, a avut un atac de congestie cerebrală; a fost coborât din dubă, muribund, la spitalul din Turda, unde a și murit, îndată după aceea. E prima victimă din multele pe care le-a dat grupul celor arestaţi în noaptea de la 5 spre 6 mai 1950."

Deoarece mormântul lui n-a fost descoperit la închisoarea Sighet, a fost instalată o cruce, iar la Cimitirul Cernica de lângă București, fiul său Gheorghe Ciugureanu a înălţat un cenotaf.

Iar la Cimitirul fără de morminte de la Sighetul Marmaţiei la 20 iulie 1993 a fost sfinţită o Troiţă din lemn de stejar având pe una din părţi basorelieful lui Daniil Ciugureanu. Restul recunoștinţei publice rămânând în seama noilor generaţii…

SĂ NE AMINTIM DE PETRE CAZACU

La un depozit de maculatură am găsit volumul *Un secol de învăţământ medical superior la Iași*, editat de Facultatea de Medicină, autor C. Romanescu, fără indicarea anului de ediţie.

Este curios lucru că această ediţie jubiliară, întocmită foarte riguros, bogat ilustrată cu imagini și documente, nu are indicat locul și anul ediţiei.

Printre imaginile prezentate, una ne-a suscitat cea mai mare atenţie, fiindcă îl reprezintă pe doctorul Petre Cazacu, basarabeanul care, stabilit în România, încă până la 1900 a fost un colaborator activ al celebrei reviste *Viaţa românească*, un prieten apropiat al lui Constantin Stere, iar în momentele grele ale anului 1918 a fost chiar șeful Guvernului al Republicii Moldovenești.

Ceea ce impresionează foarte mult la oamenii politici ai secolului XX, este faptul că fiind profesioniști recunoscuţi în activităţile lor de bază: industriași, economiști, medici – ei, toţi, au perseverat și au demonstrat că au un înalt nivel de cultură. Marea lor majoritate au lăsat posterităţii memorii extrem de interesante, pagini frumoase de publicistică și studii de specialitate remarcabile.

Biografia doctorului Petre Cazacu am prezentat-o în enciclopedia *Chișinău* și poate că ar fi bine s-o readucem în atenţia cititorilor.

S-a născut la Chișinău la 6 octombrie 1871. Și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău. Urmărit de poliţia ţaristă pentru activitate revoluţionară, a trecut Prutul. În 1900 a absolvit Facultatea de Medicină a Universităţii din București și a fost numit medic de plasă în Moldova de peste Prut. A urmat toate etapele carierei profesionale: medic de plasă,

Doctor Petre Cazacu

oraș și judeţ. Printre primele realizări publicistice – articolul *O sută de ani de robie* (*Viaţa românească*, 1912), care în același an a apărut în ediţie separată la Editura „Dacia” din Iași. La 2 aprilie 1918 a fost cooptat ca membru în Sfatul Ţării. A fost director la finanţe și președinte al Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei. După Unire a fost director general al Serviciului Sanitar din Iași și secretar general în Ministerul Sănătăţii. În 1931 și 1933 a fost deputat de Bălţi în Parlamentul României. Autor a peste 15 titluri de carte, dintre care șase pe teme medicale. Pentru *Istoria farmaciilor din România* a primit premiul Academiei Române.

Opera: *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1918,* Iași, f.a.; *Zece ani de la Unire: Moldova dintre Prut și Nistru. 1918-1928*, București, 1928; *Medicul rural*, București, 1906; *Cum trebuie să ne păzim de pelagră*, 1908; *Asigurările muncitorești*, 1912; *Pelagra*, 1913; *Stațiunea sanitară de la Clazomene,* București, 1914; *Chișinău*, Iași, 1921; *Instituția publică Zemstva*, 1921; *Leninism și troțkism*, 1924; *Câteva date din istoria Basarabiei*, București, 1925; *Notes sur la Bessarabie*, 1926; *The truth about the question of Bassarabia*, 1926; *La verita storica sulla questione della Bessarabia*, 1926; *Din Rusia sovietică,* Iași, 1927; *A XV-a aniversare a Unirii Basarabiei*, 1933; *Cuvântare*, București, 1934; ș.a.

În 1940 a scos o carte intitulată aproape profetic: *Vine vremea de apoi, povestire istorică din trecutul Basarabiei*, București, 1940, iar în 1992 una din cele mai bune cărți ale lui Petre Cazacu *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812-1918* a fost reeditată la Chișinău. Remarcăm faptul că interesul lui față de istorie nu s-a limitat doar la problemele basarabene, dar și istoria românilor el a reflectat-o din timpurile cele mai vechi. Spre exemplu, în 1935 a publicat în revista *Viața Basarabiei* un studiu intitulat *Note pe marginea campaniei de pe Prut din 1711,* studiu în care el meditează pe marginea a două destine istorice – Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare.

Referințele bibliografice sunt și ele foarte sugestive:

Bezviconi, Gh. *Cărți și recenzii.* În: *Viața Basarabiei*, 1940, nr. 9-10, p. 146-147; Bezviconi, Gh. *Recenzii.* În: *Viața Basarabiei*. 1940, nr. 11-12, p. 152-153 – recenzie la cartea: Cazacu P. *Vine vremea de apoi: Povestire istorică din trecutul Basarabiei.* București, Tip. „M.A.", 1940; *Petre Cazacu a fost sărbătorit la Chișinău...* În: *Viața Basarabiei*. 1939, nr. 5, p. 78. Grom, L. *Doctorul P. Cazacu, medic și cetățean.* În: *Viața medicală*. 1974, vol. XIX, nr. 13, p. 917-921.

S-a stins din viață la București în luna august a anului 1956 și a fost înmormântat la Cimitirul „Sfânta Vineri", unde și-au găsit odihna de veci mai mulți basarabeni de vază: Vasile Stroescu, Zamfir Arbore, Ion Codreanu ș.a.

Alegerea acestui loc n-a fost întâmplătoare. Lupta de o viață a cimentat prietenia și a înveșnicit-o până dincolo de moarte.

Prozatorul și memorialistul merg mână în mână și se completează reciproc. Deși cel mai des, probabil, concurează între ei și din această concurență are de câștigat doar cititorul:

„Sărbătorim a XV-a aniversare a zilei de 27 martie 1918: ziua Unirii Moldovei dintre Prut și Nistru, a reîntregirii ei în neamul și statul românesc.

Evident, este unul din cele mai mari evenimente istorice fericite în viața țării și neamului nostru.

Vor trece generații după generații, unele vor lăsa, altele nu vor lăsa urme pe paginile istoriei; poate că acelea, care nu vor lăsa urme, vor fi fost cele fericite, căci se zice că cei fericiți n-au istorie; ziua de 27 martie 1918 însă va rămâne ca o zi mare, ca o culme înaltă, ca un hotar definitiv.

Înaintea acestei zile a fost în Moldova dintre Prut și Nistru o anumită întocmire, cu anumite scopuri și un anumit fel de viață; de la 27 martie 1918 începe o altă întocmire, cu alte scopuri și cu altfel de viață pentru neamul românesc de aici.

Privilegiați de soartă de a face parte din generația, care a trăit în mod conștient, atât viața de înainte de 1918, cât și acești 15 ani și s-au preocupat de unire mai înainte de a se fi produs și când s-a produs și de consolidarea ei, suntem în măsură de a compara, de a vedea deosebirile, pentru a scoate învățăminte pentru viitor. Căci, sărbătorind cu toată bucuria una din puținele zile mari și fericite din istoria neamului, suntem datori să veghem asupra comorii, ce ne-a fost încredințată în acea zi, pentru a o păstra și a o preda integrală, curată și sporită generațiilor viitoare.

Înainte de 27 martie 1918, românii din Basarabia, sau moldovenii, cum le plăcea și încă le

place să-şi zică, sub regimul rusesc, erau priviţi ca alogeni – (inorodţi, de alte neamuri), alături de poloni, ucraineni, lituanieni, letoni, armeni, tătari, finlandezi, ovrei etc.

Toate aceste popoare erau supuse ale Rusiei, deci considerate ca popoare de a doua, a treia, a patra categorie de către ruși, care singuri erau de categoria întâia. Polonii erau trataţi ca trădători și perfizi, ovreii ca paraziții și vătămătorii societăţii și neamului rusesc, iar noi moldovenii eram numiţi de-a dreptul capete de bou. Și dacă nu ni se spunea întotdeauna de-a dreptul acest epitet, așa gândeau, așa credeau și așa ne tratau: neam bun de jug, neam să muncească, să plătească dări pentru mărirea și cultura rusească a împărăţiei, neam să dea soldaţi pentru apărarea ei de vrăjmașii din afară și dinăuntru, neam de robi, care n-au limbă, cărora nu le trebuie nici școală în limba lor, nici biserică în limba lor, neam de robi în ţara lor, în care stăpâni erau rușii sau acei care vorbeau rusește și spuneau că sunt ruși.

Într-un cuvânt – în Basarabia, ca și în toate marginile (okrainî) Rusiei, autohtonii alogeni erau desconsideraţi și socotiţi oameni de inferioară calitate: învinși, robi, supuși. Faţă de toate aceste popoare alogene (inorodți), Imperiul Rus avea o singură politică – rusificarea. Toţi aceşti alogeni trebuiau transformaţi în ruși – ortodocși, făcând să dispară complet religia și naţionalitatea lor. Evident imperiul rusesc mare, vechi și de drept divin, sconta timpul în aplicarea principiului de transformate a alogenilor în ortodocși și ruși. Procesul de rusificare se făcea

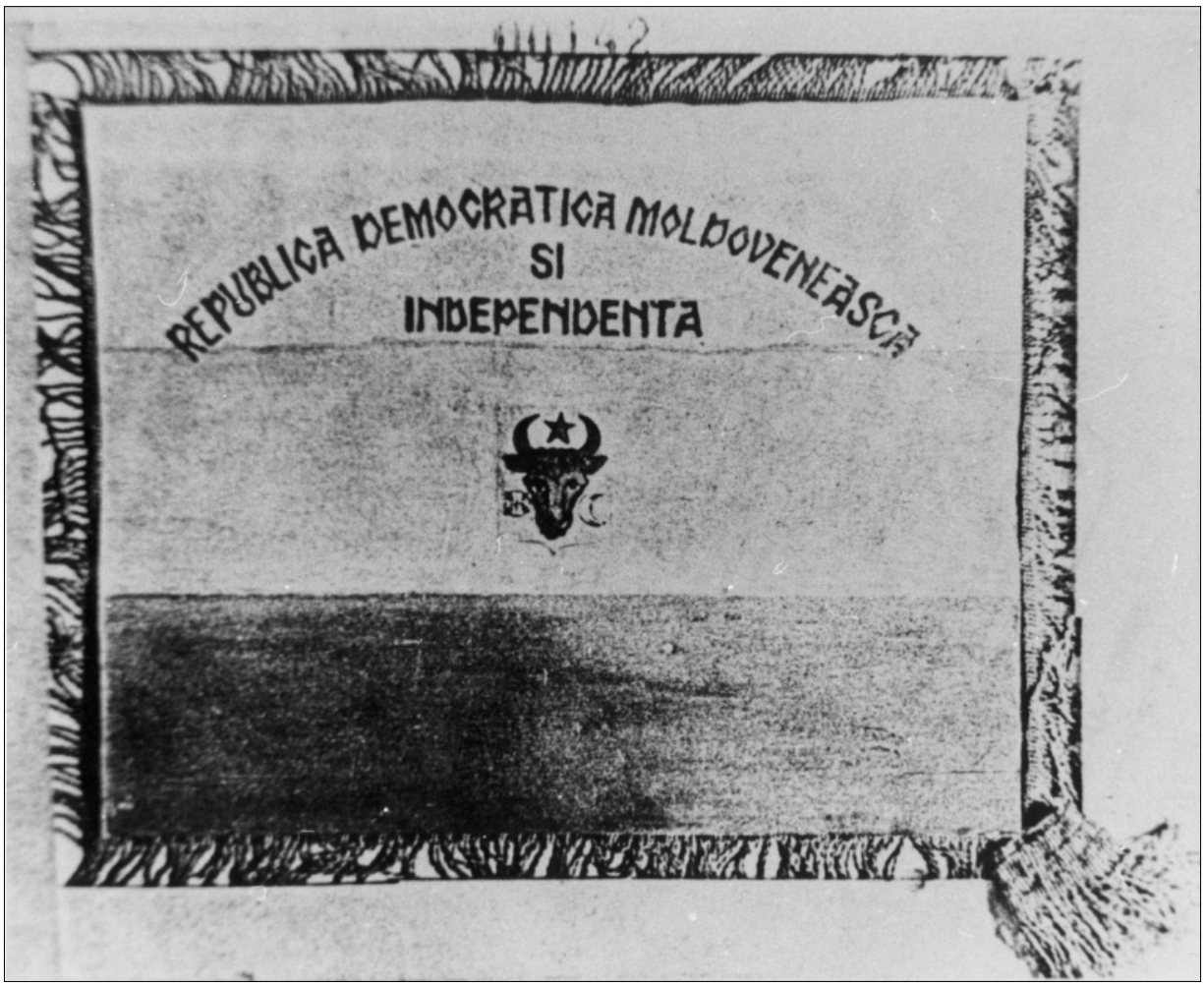

Drapelul Republicii Democratice și Independente Moldovenești, 1918

încet și varia în intensitate. Erau epoci de rusificare violente și epoci de oarecare toleranță. Sub Neculai I și sub Alexandru al III-lea în Polonia au fost timpuri de persecuție crudă, când o mulțime de sate au fost trecute la religia unită (o varietate de amestec și tranziție de la catolicism la ortodoxie), iar toate manifestațiile naționale poloneze erau reprimate violent și toate instituțiile de limbă poloneză desființate.

Aceste măsuri erau mai aspre în Polonia, pentru că acolo rezistența și opunerea erau mai viguroase. La noi în Basarabia și în alte părți, unde religia era identică și rezistența mai mică, măsurile de rusificare, deși puternice, nu erau așa de aspre și stăruitoare. Față de diferite clase sociale și diferite naționalități metodele se deosebeau. Clasele bogate, conștiente, cu tradiții naționale și patriotice – conducătorii și reprezentanții naționali, – în unele părți, ca în Polonia pentru diferite manifestațiuni naționale, erau expropriate, surghiunite sau silite să emigreze, în alte părți și alte grupuri cu rezistență mai mică, mai pasivă, erau ademenite în pătura conducătoare rusească prin titluri de nobleță, avantaje, privilegii, decorații, credite. La noi în Basarabia din pătura conducătoare puțini au fost siliți să emigreze (grupul Bașotă, Alecu Rusu, Hajdeu și alții); cea mai mare parte a lor, dacă nu s-a rusificat repede și complet, au căpătat destulă înfățișare de rusificare, pentru a fi socotiți între nobilimea rusă, ca susținători și apărători ai dinastiei și imperiului. O parte a intrat în acel complex amestecat din oameni de diferite naționalități: nemți, poloni, finlandezi, ucraineni, armeni, caucazieni, care constituiau funcționărimea și intelectualitatea imperială; – rusească – de limbă, nu de rasă, sânge și tradiții, care nu reprezenta atât Rusia națională, cât pe cea imperială, în care ca într-un fel de nobleță intrau și acei ce se numeau raznocinți, adică din diferite straturi sociale ale diferitelor popoare de imperiu. Negustorimea și meseriașii urmau să se distrugă ușor ca naționalitate prin încurajarea coloniștilor și veneticilor, chemați a-i înlocui pe cei naționali și în acest scop încurajați și susținuți de întreg aparatul de stat. Preoții și cei mai viguroși și inteligenți dintre basarabenii ieșiți din popor erau trecuți prin școli rusești pentru ca să-și uite originea și neamul.

Astfel, prin rusificarea și privilegierea păturii conducătoare, masele mari naționale autohtone erau lipsite de un izvor de cultură națională. Prin stricta supraveghere a graniței, era ruptă legătura cu izvoarele de cultură națională. Întreg aparatul de stat imperial, cu toate instrumentele și mijloacele imense: școala, biserica, armata, funcționărimea, justiția, legăturile bancare și economice, presa era îndreptat spre a stinge și opri orice cultură și conștiință națională pe de o parte, iar pe de alta de a absorbi și a asimila cât mai multe elemente etnice. Cei care din diferite motive nu vroiau sau nu puteau să se asimileze – rămâneau izolați ca și masele mari, lăsate fără nicio cultură, astfel că încetul cu încetul prin izolare de reînnoire, utilare și introducere de noțiuni false, inventate ad-hoc, să se stingă orice conștiință națională. Pentru Basarabia s-a inventat și răspândit teoria, că moldovenii de origine și limbă romanică incontestată sunt o rasă, un popor, o parte de origine slavă, chiar rusă și fără nicio legătură cu toți românii din tot teritoriul ocupat de acest popor.

Pentru a-i fărâmița ca să nu fie nicio forță națională completă pe teritoriul ocupat de ei, prin încurajări se aduceau străini: bulgari, ruși, ucraineni, germani. Românii din Basarabia erau îndemnați să emigreze în Caucaz, Siberia și alte părți.

Statul imperial rusesc era împărțit în tagme: nobilimea, preoțimea, orășenime (mesciane, burghezime) raznocinți, adică din diferite tagme și țărănime.

Toate clasele suprapuse aveau anumite drepturi și privilegii. Țărănimea, chiar cea rusească, nu le avea, era în inferioritate. Cu atât mai mare era inferioritatea țărănimii naționale autohtone românești în Basarabia, polone, în Polonia – cu cât pe lângă inferioritatea lor de

clasă li se adăuga inferioritatea de drept, naţională, şi inferioritatea prin izolare şi lăsare fără cultură naţională.

De cum erau consideraţi în fond moldovenii din Basarabia, chiar în Duma imperială rusească, să vede din următorul fapt. La 1911 se discuta proiectul de lege asupra învăţământului primar. Articolul 16 din acel proiect admitea ca în localităţile cu populaţie alogenă: polonă, lituaniană, armeană, gruzină etc., să se permită a se preda limba maternă, dacă populaţia îşi va exprima dorinţa fermă de a avea şcoli în limba maternă, fie prin hotărâri ale obştiilor, fie prin cererile părinţilor. Gulikin, deputat de Orhei, a cerut ca între popoarele care vor beneficia de acest drept la şcoli în limba maternă, să fie trecuţi şi moldovenii. D-nii Ghepeţki, Purişchevici şi Şoltuz, deputaţi guvernamentali pe atunci din Basarabia, au protestat şi au spus că, dacă se dau drepturi la şcoli în limba maternă moldovenească, să se dea şi iakuţilor, ceremişilor, bureaţilor şi osteacelor. Cu numai trei voturi de majoritate amendamentul a fost respins şi moldovenii, alături de micile popoare mongolice din Asia, au fost respinşi de la dreptul de a avea şcoli în limba lor de către Dumă, adică în epoca de slăbire a imperialismului rusesc.

Evident că sforţările unui aparat de stat atotputernic, cu mijloacele lui mari şi vaste, timp de o sută şase ani de aplicate, au adus oarecare rezultate. Populaţia Basarabiei, omogen naţională, a fost împestriţată cu elemente străine, mai cu seamă în oraşe. Un număr însemnat de români din Basarabia, mai cu seamă dintre nobilime, negustorime, meseriaşi şi orăşeni, cu încetul s-au rusificat, mai mult sau mai puţin. Masa mare fără ştiinţă de carte, fără şcoli şi biserici în limba naţională, era lăsată pradă ignoranţei şi neculturii. Portul ei naţional alb şi colorat era înlocuit cu produsele standard ale industriei ruseşti – cenuşii şi incolore. Cântecul naţional şi dansurile naţionale sufereau deformări prin influenţa cântecelor şi dansurilor străine importate din mahalalele târgurilor. Dacă înstrăinarea şi sălbătăcirea maselor moldoveneşti prin rusificare şi necultură nu se făceau în măsura, în care se căuta să se producă, – aceasta se datoreşte rezistenţei pasive a maselor şi izolării lor atât de aparatul de stat rusesc, cât şi de cultura rusească. De altfel, această cultură de înaltă esenţă şi calitate – produs al sforţărilor a milioane de oameni de diferite neamuri – în realitate era numai o cultură de elită – mai mult imperială decât rusească – nu era accesibilă imenselor mase ruseşti agramate; cu atât mai puţin era ea accesibilă popoarelor alogene, de altă limbă şi fără ştiinţă de orice carte, împrăştiată pe teritorii imense, îndepărtate de orişice centru de cultură. Nu putem da seama despre pătrunderea culturii ruseşti între moldovenii din Basarabia după faptul că, după o sută de ani de stăpânire rusească, ştiutori de carte erau zece la sută între bărbaţi şi unul la sută între femei.

Nu este uşor să deznaţionalizezi o masă compactă a unui popor autohton pe teritoriul lui; chiar un popor mic şi primitiv ca ostiacii, vogulii şi ceremişii au rezistat. Cu atât mai puţin s-a putut reuşi asupra românilor din Basarabia, popor de rasă arică cu tradiţii occidentale şi cu limbă romanică.

Cu toate sforţările: ale şcolii, bisericii, armatei, instituţiilor şi organizaţiilor locale, cu toate forţele economice, financiare, industriale, cu tot timpul îndelungat de o sută de ani, cu toată lipsirea moldovenilor de mijloace materiale, intelectuale şi artistice, pentru a-şi dezvolta cultura lor naţională aici, cu toată schilodirea până la o măsură a limbii, prin introducere de cuvinte ruseşti, cu toată sărăcia lor, retraşi la sate, izolaţi, rezistând pasiv, ţinând la pământul, via, codrul, păpuşoiul, boii şi oile lor, au trăit şi şi-au păstrat graiul lor din comorile vechi sufleteşti, din tradiţii şi obiceiuri transmise verbal din generaţie, fără să se reuşească, prin tratamentul care li s-a aplicat, să fie degeneraţi, imbecilizaţi, sălbătăciţi. Desigur că erau în urmă cu ştiinţa de carte şi cultura; s-au ivit între ei şi manifestaţii sociale patologice, ca inochentismul, izvorâ-

te din ignoranţă şi bună credinţă înşelată. Dar aceste fenomene au fost locale şi reduse.

Aşa dar, înainte de 27 martie 1918, imperiul rus a dus aici în Basarabia, ca şi în toate regiunile de periferie ale imperiului, în Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Ucraina etc., o politică de cuceritori, care dispreţuiesc pe autohtonii alogeni şi tindea cu toate puterile să-i distrugă, fie rusificându-i, fie anihilându-i prin opresiune şi oprirea oricărei culturi naţionale. Politica aceasta era îndreptată în special contra demnităţii naţionale şi contra sufletului naţional – care trebuiau cu orice preţ micşorate şi apoi nimicite, dacă nu se supuneau.

În ziua de 27 martie 1918, această întocmire s-a prăbuşit.

Din martie 1918, în toate aşezămintele din Basarabia a început să se vorbească în limba noastră, în limba înţeleasă de toţi. Toate actele şi hârtiile se fac în limba noastră – şi la administraţie, şi la poliţie, şi la justiţie, şi la poştă, şi la telegraf, şi la drumul de fier, şi la armată, şi la biserică, şi la şcoală. Acea limbă izgonită, acea limbă oprită, limba socotită a prostimii, limba mamelor noastre, de care unora le-a fost ruşine sub ruşi, a devenit deodată limbă stăpânitoare. Aşa deodată, de la o zi la alta, din senin, spontan, toţi nacialnicii, toţi învăţătorii, preoţii şi judecătorii, poliţaii şi alţii au început să vorbească românește, dovedind cât de fără folos a fost toată întocmirea şi toată sforţarea împărăţiei ruseşti de a ne rusifica sau de a ne distruge ca naţiune. S-a dovedit dimpotrivă că noi moldovenii am fost mai tari nu numai prin faptul că am rezistat la rusificare, dar prin faptul că acei, care au fost puşi să ne rusifice, au fost siliţi să înveţe şi să ne slujească în limba noastră. Sute de învăţători, preoţi şi funcţionari ruşi de neam, trimişi aici şi plătiţi să ne înveţe, să ne impună limba lor, au fost siliţi să înveţe limba noastră şi a doua zi după unire au rămas la locurile lor şi şi-au continuat funcţia, făcând-o în românește.

Şi lucrul acesta s-a petrecut nu numai la noi, ci la fel s-a petrecut în Polonia, Estonia, Letonia, Lituania, toate marginile supuse la rusificare şi care tot în anul 1918 s-au despărţit de Rusia. Este adevărat însă că mulţi funcţionari ruşi s-au dus la ei acasă.

Dar revenirea la limba noastră moldovenească, în toate aşezămintele ţării, a arătat şi arată şi astăzi, că ele sunt făcute acum de la 1918, pentru a fi înţelese, să slujească şi să lumineze poporul nostru românesc din Basarabia. Nu aşa cum a fost până la 1918 – când nu slujeau poporului, ci împărăţia rusească. Limba noastră românească, repusă în toate aşezămintele ţării noastre, a dovedit că, de la 27 martie 1918, noi, românii din Basarabia, stăpânii din vechime, suntem stăpânii de azi şi de viitor ai acestei ţări şi nu străinul, rusul, altul, ne va porunci în ţara noastră în limba lui şi în legea lui.

Ce importanţă are limba naţională în aşezămintele culturale ne putem da seama dacă socotim că limba nu este numai instrument de legătură între oameni, dar şi instrument de cugetare; gândim în cuvinte şi cuvintele toate, pe care le ştim, formează limba noastră, cu cât ştim mai multe cuvinte, cu cât îmbogăţim limba noastră, cu atât cugetarea noastră este mai bogată, mai luminată, mai bună. A lua unui popor limba înseamnă a-i lua, a-i micşora instrumentul de cugetare; a restrânge întrebuinţarea limbii unui popor înseamnă a restrânge şi cugetarea lui şi în adâncime şi în suprafaţă. A reda limba unui popor, a o repune în toate drepturile ei, a mări cercul, suprafaţa şi obiectele limbii înseamnă a mări, a lărgi, a adânci cugetarea unui popor.

Iată de ce sărbătorim ziua de 27 martie 1918. Pentru noi ea înseamnă:

1) Izbăvirea de stăpânirea silnică a ţarismului, care ne socotea şi ne trata ca robi fără limbă.

2) Repunerea noastră a românilor din Basarabia în drepturi naţionale cetăţeneşti şi în stăpânirea acestei ţări.

3) Putinţa dezvoltării sufleteşti a gândirii şi simţirii acestui popor – oropsit de secole de stăpâniri străine.

* * *

Cum s-a produs această schimbare, așa de radicală și așa de subită în întocmirile și îndrumările vieții din Basarabia?

Sub straturi de rusificare, mai mult de poleială rusească, sub buruienele străine, aduse aici de vânturile stepei și de poruncile împărăției, de caii cazacilor și de oștirile atâtor popoare, care au fost mânate pe la noi de poftele de stăpânire și îmbogățire, – era aici un popor românesc, cuminte și așezat, care își ducea viața lui tihnită în adâncă răbdare și așteptare, păstrându-și cum putea comorile naționale: limba, tradițiile și sufletul; erau aici femei și mame, care, când copiii și soții lor, după rătăcire silită prin depărtările mari ale împărăției rusești și prin târgurile rusificate, se întorceau acasă, îi spălau și îi curățeau, pe cât puteau, de toate deformările, de toate obiceiurile străine și rele, îi primeau și fizicește și sufletește, îi întorceau la limba, tradiția și obiceiurile strămoșești. Ele, ca anticele vestale, țineau nestins focul sacru al căminului și al comorii naționale și în jurul lui s-au crescut copii și și-au ținut bărbații.

Acest foc sacru național nu s-a stins niciodată. Sub multă cenușă, mult gunoi și buruiene, sufletul național se menținea. Aportul forțelor și sufletului românilor din Basarabia la cultura națională n-a lipsit niciodată. Au fost stele mari, au fost stele mici, au fost și mici luminițe. Nu voi cita decât câteva nume de români din Basarabia, recunoscute de toată lumea românească; pe Alecu Russo din prima jumătate a secolului trecut și pe marele Bogdan Petriceicu Hasdeu din a doua jumătate a secolului trecut. Voi aminti în treacăt de Stamate, de Sârbu, de Donici. Nu voi vorbi, pentru a nu le atinge modestia, de cei care trăiesc.

Izvorâți și crescuți pe pământul Basarabiei, ei dovedeau că este aici o mare forță națională, care, în împrejurări favorabile, va izbucni și va da o viață națională activă, reală și rodnică.

Și după spusa evangheliei „când s-au împlinit timpurile", adică, când împărăția rusească s-a prăbușit, lanțurile care legau atâtea popoare cu sila s-au rupt și au căzut la pământ, când s-a muiat gerul, s-a topit zăpada și a răsărit soarele de primăvară – și din toate părțile au început să curgă izvoarele – atunci din toate părțile au răsărit românii basarabeni, cerând drepturi pentru neamul lor din Basarabia. Unii la Chișinău, alții la Odesa, unii la Soroca, alții la Bălți, unii la Bolgrad, alții la Kiev. Viața și războiul îi împrăștiase prin toată Rusia și Moldova. La Cherson și la Roman, la Iași, în Crimeea, la Petrograd și în alte părți răsună glasurile moldovenilor, spontan, activ și dârz, cerând drepturi naționale. Încet, încet ei se adună ca pârâiașele de primăvară în râușoare mici, care adunate împreună, murmurul lor devine voce clară; în râu mare se adună la Chișinău în Sfat al țării și, cu glas bărbătesc puternic, proclamă drepturile naționale ale românilor din Basarabia la stăpânirea țării lor și a pământului națiunii românești și se constituie în Republică Moldovenească Autonomă. – Sfatul Țării vrea să păstreze ordinea și liniștea, vrea să apere pe locuitori de jafurile și prădăciunile armatelor rusești, care, descompuse în hotare, părăsind frontul, în drum spre casă își băteau joc de oameni și de lucruri, prădând și dând foc averii locuitorilor.

Dar acțiunea Sfatului Țării pentru drepturile naționale și pentru ordine – nu convine nici bandelor descompuse, nici vechilor stăpâni, care văd că le scapă prada. Comuniștii fac complot și organizează armata lor pentru a jefui țara și a pune stăpânire din nou pe ea.

Eram amenințați de o nouă robie. Ce ar fi fost cu Moldova dintre Prut și Nistru, dacă ar fi învins ei? În primul rând, ar fi trecut prin perioada acută a răscoalelor, focului și prădăciunilor întinse și mari, apoi ar fi urmat războiul civil cu recrutarea și formarea din populația noastră a armatelor albe și roșii, cu rechiziții, cu lupte între albi și roșii și distrugeri, focuri și omoruri, cu morți, răniți, bolnavi, cu epidemii și foame.

Apoi, prin sleirea forțelor, încetineala luptei militare și constituirea dictaturii cu CeKa și

GPU, cu distrugerea păturii intelectuale, a negustorimii, a tuturor celor înstăriţi. Am mai fi fost atraşi în război la Moscova, Harkov, Don, Caucaz şi cu polonii. Sărăcia şi epidemiile ar fi crescut, ca şi foamea. Apoi ar fi venit impozitele şi rechiziţiile pentru hrana centrului rusesc, pentru restabilirea industriei ruseşti de la Moscova, Ural, Petrograd, Harkov, Caucaz, apoi „peatiletka" (quinqueniu) pentru a mări această industrie şi a le da de lucru lor; apoi ar fi venit luarea pământurilor de la ţărani – sovhozurile şi colhozurile – pentru a da de mâncare lucrătorilor industriali ruşi, trimiterea la Arhanghelsk, Solovky şi Siberia în masă a acelora ce nu s-ar fi supus la deplina robie sufletească şi trupească, care îi înlănţuieşte pe toţi cei de peste Nistru. Near fi lovit pe noi românii din Basarabia toată această gamă de nenorociri, pe care le-am văzut peste Nistru, de unde mii de moldoveni fug flămânzi şi goi, ca să nu fie trimişi în Siberia să lucreze în frig şi ger în păduri şi mine pentru ruşi şi să fie înlocuiţi pe pământurile lor de ruşi aduşi din alte părţi.

Într-un cuvânt, ne-ar fi umilit, batjocorit, sărăcit, degradat, robit şi distrus.

Am scăpat de toate acestea prin cumineţenia Sfatului Ţării, care a chemat armata română, cu ajutorul acestei armate bolşevicii, în ianuarie 1918, au fost goniţi din ţară şi s-a stabilit la noi ordinea şi liniştea, – s-a putut astfel la 24 ianuarie 1918, să se proclame de către Sfatul Ţării Republica Moldovenească Independentă, iar la 27 martie 1918 Unirea.

Astfel ziua de 27 martie, este o zi mare şi o sărbătoare mare: 1) nu numai prin faptul că am scăpat de stăpânirea silnică a imperialismului rusesc, care ne-a robit o sută de ani; 2) nu numai pentru că noi, românii din Basarabia, ne-am repus în drepturile noastre naţionale şi cetăţeneşti de stăpâni ai acestei ţări; 3) nu numai pentru că am căpătat putinţa dezvoltării libere sufleteşti a gândirii şi simţirii acestui popor oropsit de secole de invaziuni şi stăpâniri străine; 4) nu numai pentru că am scăpat de primejdia stăpânirii roşii, robiei roşii, care ne ameninţa cu distrugerea, cum a făcut cu moldovenii de peste Nistru; 5) dar mai cu seamă pentru că toată această mişcare, toată această chibzuinţă politică, toată această reînviere a izvorât şi a fost făcută de noi, românii basarabeni – modeşti, mici, umili, anonimi, veniţi din diferite părţi, unde ne aşezase soarta vieţii, în Sfatul Ţării, pentru a face ceea ce vroia poporul acestei ţări. Sărbătorim spontaneitatea, curajul, energia, priceperea, simţul şi tactul politic al basarabenilor în rezolvarea problemelor lor naţionale, agrare, culturale şi politice. Ei au dat dovadă, în împrejurări foarte grave, care se întâmplă rar în cursul generaţiilor, de însuşirile prevăzute aşa de plastic în evanghelie: «Iată că vă trimit în mijlocul lupilor: fiţi dar înţelepţi ca şerpii şi fără răutate ca porumbeii.» Sărbătorim toate aceste mari lucruri, dar mai presus de toate sărbătorim eliberarea sufletului unui popor de robie şi îndrumarea lui pe căile naturale de dezvoltare, făcute toate prin el însuşi, prin fiii săi.

Mai mult, toată întocmirea şi îndrumarea vieţii din Moldova dintre Prut şi Nistru după 27 martie 1918, în linii generale, s-a făcut după programul elaborat de Sfatul Ţării.

După cum ştiţi, imediat după Unire s-a constituit pentru administrarea Basarabiei un Consiliu de directori aleşi în unanimitate de Sfatul Ţării. Acest consiliu prezintă în ziua de 10 aprilie programul său de activitate. Este foarte interesat acest program, aprobat de Sfatul Ţării, pentru că în mod inconştient sau conştient el a fost urmat în linii generale pe deasupra micimilor şi păcatelor omeneşti în aceşti din urmă 15 ani – prin firea lucrurilor.

Iată acel program:

«Prin voinţa istoriei timpurile de furtună au trecut. Cu intrarea armatei române s-a stabilit în ţară ordinea relativă.

Acum, după unire, care ne garantează libertatea şi putinţa de a rezolva chestia agrară în atmosferă liniştită, avem speranţa că în mod treptat, dar repede, să introducem ordinea deplină şi drepturile cetăţeneşti.

Scopul nostru principal, în împrejurările de față, este, pe lângă garantarea drepturilor tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, la viața civilă și politică liberă și cetățenească, de a da putința acestei țări din vechiu și cu adevărat românești, numai cu sila ruptă de patrie, să ia parte la munca culturală a întregii omeniri, care pentru niciun popor nu este cu putință, decât pe baza culturii naționale. După adânca noastră convingere ajungerea acestui scop nu este cu putință decât în deplină unire cu patria noastră comună – România.»

Au trecut cincisprezece ani de atunci. Să vedem în ziua aceasta de sărbătoare, în care trebuie să scoatem din noi și dintre noi toate răutățile și minciunile, toate amărăciunile și durerile, cum am mers și cum trebuie să mergem înainte.

În acești 15 ani două chestiuni au predominat întreaga viață pe care am trăit-o: 1) naționalizarea tuturor instituțiilor și mai cu seamă a școalei și bisericii, pentru ca ele toate să slujească la creșterea demnității și conștiinței naționale și cetățenești a tuturor locuitorilor acestei țări, dar mai cu seamă a moldovenilor de aici; 2) rezolvarea chestiunii agrare pentru a asigura putința de îndestulare a populației sătești.

Cu multe greutăți, amărăciuni, scăderi, greșeli și neajunsuri s-a dus lupta și munca pentru împlinirea cât mai bună a acestor mari și fundamentale idei.

Trecutul și nepregătirea apasă asupra noastră, slăbiciuni omenești, timpuri grele, neîncredere în noi și în puterile noastre, pe de o parte și vrăjmășii pe de altă parte.

O sută de ani de viață subjugată, de lipsă de știință de carte, de absolutism, de lipsă de educație politică, apăsarea asupra sufletelor a diferitelor frânturi de doctrine, aduse de diferite vânturi, otrăvirile elaborate de descompunerea unui imperiu, ale unui război cum n-a mai fost în omenire, ale unei revoluții mult întârziate și degenerate în măcel și tiranie, – toate acestea nu constituiau elemente prielnice pentru dezvoltarea unei vieți perfect normale, pentru o acțiune, coordonată și fecundă. Această grea moștenire nu este încă epuizată, nu este încă distrusă.

Iar vrăjmașii, cu vechea speranță de intrigă și acțiune din primul moment ne-au pus toate piedicile și au întrebuințat tot ce au putut pentru a ne opri, a ne răsturna de pe calea hotărâtă de cultura națională și de împroprietărire. Intriga și minciuna, sămănarea de neîncredere în noi și între noi, lingușirea și atacul, acuzări pentru păcate reale, dar și mai au seamă pentru păcate imaginare. Eram declarați trădători fie a doctrinelor albe, fie roșii, eram declarați că urmărim numai scopuri materialiste și meschine, eram declarați ca netoleranți și răi – noi, românii în Basarabia – cei mai toleranți dintre neamurile omenești.

Și totuși, s-a mers pe calea noastră. Până la 27 noiembrie 1919, întreg aparatul de stat a fost naționalizat: administrația, poliția, poșta, telegramele, telefoanele, vămile, administrația financiară, căile ferate, biserica, școlile, organizațiile sanitare, comerciale și instituțiile bancare, cooperativele, organizațiile muncitorești, creditul etc. De atunci ele au suferit multe, dese, poate prea multe și prea dese schimbări și îmbunătățiri – dar în esență principiul a rămas același: renaționalizarea în serviciul populației locale românești și unificarea.

Tot de atunci a început organizarea vieții politice, care a evoluat treptat și s-a încadrat în viața politică unitară a țării întregi, fiecare partid având organizațiile sale locale în Basarabia. Cu toate scăderile inerente vieții politice din lumea întreagă și mai cu seamă a celei de după război, cu toate scăderile speciale ale vieții noastre politice, organizațiile de partide în Basarabia au avut o imensă importanță pentru dezvoltarea conștiinței naționale și cetățenești, pentru educația politică a maselor, pentru solidarizarea, acordarea și unificarea intereselor locale de orice natură – cu interesele generale ale țării întregi din care face parte integrantă Basarabia.

Chestia agrară s-a rezolvat mai încet și mai greu.

Împărţirea pământurilor pe teren, lichidarea tuturor litigiilor, încadrarea intereselor agricultorilor în cadre normale și instituţiuni corespunzătoare – au cerut mult timp.

Evident, naţionalizarea tuturor instituţiilor din Basarabia, punerea lor la dispoziţia populaţiei românești, naţionalizarea școlii, bisericii și a vieţii politice obștești, n-a dat încă în 15 ani tot randamentul; ele n-au fost și nu sunt încă folosite de populaţie în măsura în care ar fi trebuit și vor trebui să fie folosite pentru binele ei. Reforma agrară, foarte grea și foarte delicată problemă, n-a dat și nu putea da în 15 ani toate rezultatele dorite.

Trebuie să știm însă, că aceea ce s-a făcut și bine s-a făcut în viaţa naţională, politică și socială în Basarabia, n-a fost făcut pentru o perioadă scurtă, ci pentru veșnicie; iar 15 ani în viaţa unui om este o perioadă scurtă, iar pentru un popor – excesiv de mică pentru a da judecăţi definitive asupra rezultatelor.

Evident, viaţa Basarabiei este acum mai strâns legată de viaţa întregii ţări și ca a ţării întregi este în adâncă suferinţă în ultimii ani. Toată lumea suferă, toată lumea acuză. Toată lumea își amintește de timpurile patriarhale de altădată. Toată lumea dă vina pe criza mondială, pe criza materială și morală de după război.

Pe lângă aceasta, nu putem să uităm niciun moment că avem graniţa la Nistru. Cine se uită pe hartă și vede rămășiţele vechilor cetăţi de la Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă, trebuie să-și dea seama că nu din senin au fost ele așezate de strămoșii noștri acolo. Le-au pus ca hotare de apărare împotriva invaziilor sălbatice și prădalnice de la Răsărit. De acolo ne-au venit marile năvăliri ale ostrogoţilor, vizigoţilor, hunilor, gepinilor, pecenegilor, cumanilor, tătarilor și turcilor. Acum un secol de acolo a venit invazia imperialismului rusesc, de care am scăpat acum 15 ani.

Invazia de la 1812 s-a făcut ascunzându-se sub forma creștinismului ortodox și pentru apărarea Sf. Cruci și a Sf. Mormânt. Acum spionii și curierii de peste Nistru vin cu steagul roșu pentru distrugerea creștinismului, religiei și Sf. Cruci, în realitate pentru a ne face din nou robi ai dictaturii rusești.

Înainte vroiau să ne mănânce cu sos ortodox creștin, acum cu sos roșu marxist. Înainte ne puneau să ne închinăm Împăratului alb și moaștelor de la Kiev și Moscova, acum vor să ne puie să ne închinăm Împăratului roș și moaștelor lui Lenin.

Unde este ieșirea, unde este scăparea? Care este drumul de urmat?

V-am arătat mai sus, cum umiliţi și răzleţiţi, modești și uitaţi prin diferitele colţuri, moldovenii din Basarabia, în timpul celui mai mare război și a celei mai mari revoluţii, – deodată au apărut la suprafaţă, deodată unanim au proclamat drepturile lor naţionale și drepturile ţărănimii la pământ; toţi din diferite părţi, toţi s-au unit, s-au organizat, s-au constituit; au proclamat ruperea de Rusia, Unirea. N-aveau forţe materiale, aveau însă încrederea în dreptatea lor și în puterea dreptăţii lor și-au izbutit numai prin credinţă și unire.

Vă aduceţi aminte cei care aţi fost în ianuarie 1918, în Chișinău, de soldaţii aceia din divizia a XI-a a generalului Broșteanu, care intrau în oraș. N-aveau cine știe ce îmbrăcăminte, cine știe ce armament, cine știe ce echipament; aveau însă și ei o adâncă credinţă în dreptatea neamului românesc, o adâncă încredere în izbânda finală a idealului lor – și au reușit.

Drumul nostru de urmat în viitor este arătat de aceste exemple: credinţa, ridicarea conștiinţei culturii și încrederii în sine a întregii românimi. Prin unire cât mai strânsă, cât mai frăţească și cât mai tare vom învinge și stafiile din trecut, și criza economică și morală, și pericolele din afară.

Trăiască Unirea tuturor românilor.

Dr. P. Cazacu" [*Pagini din istoria Unirii Basarabiei*. În rev.: *Viaţa Basarabiei*. 1933]

PRIMUL MINISTRU AL FINANŢELOR ÎN PRIMUL GUVERN AL REPUBLICII MOLDOVENEȘTI

Satul Olișcani din raionul Șoldănești a dat Moldovei doi mari economiști. Este vorba de Theofil Ioncu și Ion Ustian, care a fost președinte al Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești. Biografia lui Theofil Ioncu ne interesează din mai multe puncte de vedere, deoarece s-a afirmat ca un foarte bun specialist în domeniul financiar și, totodată, l-am descoperit că a fost un animator al culturii, editând cărţi de popularizare pentru ţărani, editând revista *Basarabia economică* și ceea ce este foarte curios, o bună parte a vieţii și-a consacrat-o educaţiei generaţiei tinere, fiind profesor de liceu la Orhei.

Theofil Ioncu

Din acest noian de informaţii vom contura doar o singură carte, care mi se pare foarte importantă pentru un moment crucial al istoriei Basarabiei – *Reforma agrară.*

Visul milenar al ţărănimii urma să se împlinească, dar cum se va face această reformă, care vor fi criteriile de împărţire a pământului, de la cine va fi luat acest pământ, toate aceste momente delicate trebuiau explicate și cel mai bine a reușit s-o facă unul dintre promotorii acestei reforme Theofil Ioncu, care a tipărit o lucrare intitulată *Cât pământ va primi fiecare ţăran și cum ar trebui să se împartă pământul Basarabiei* (Chișinău, 1917).

Argumentarea lui este extrem de plauzibilă:

„Pământ!... Pământ!...

Ţăranul totdeauna gândește la pământ.

El a cerut pământ și pământ cere și astăzi, când cârma ţării a trecut în mâna poporului.

Poporul a dobândit libertatea, dar singură libertatea e puţin; poporului îi mai trebuie pământ."

Reforma agrară în Basarabia a reușit în mare parte și din cauza că argumentarea teoretică a acestei necesităţi s-a făcut în cunoștinţă de cauză și în scurtă vreme rezultatele acestei reforme s-au făcut simţite pe întreg teritoriul Basarabiei.

Această problemă și-a găsit reflectarea în operele istoricilor noștri, de aceea nu vom insista asupra acestui moment și vă propunem doar formula enciclopedică a acestei biografii captivante.

„IONCU, Theofil (22.VII.1885, Olișcani, jud. Orhei – 16.III.1954, Iași).

Român. Studiile superioare și le-a făcut la Institutul Superior din Moscova și la Școala Superioară Comercială, iar apoi la Universitatea din Leipzig. A fost președinte al Partidului Naţional Moldovenesc, format în 1917.

În Sfatul Ţării a fost ales deputat din partea Partidului Naţional Moldovenesc.

Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

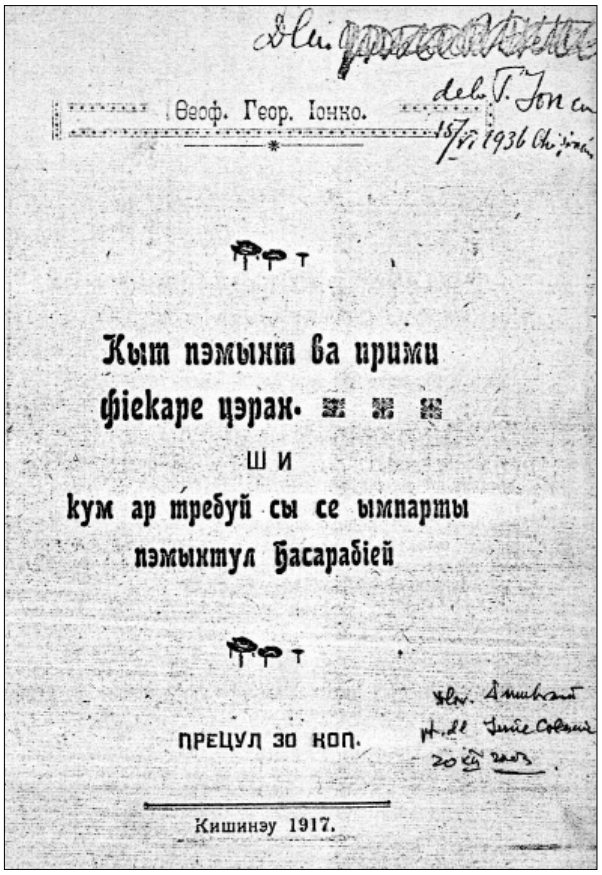
Феоф. Геор. Іонко.

Кыт пэмынт ва прими
фiекаре цэран.

Ш И

кум ар требуй сы се ымпарты
пэмынтул Басарабiей

ПРЕЦУЛ 30 КОП.

Кишинэу 1917.

Coperta cărții lui Theofil Ioncu, editată în 1917

Preşedinte al Comisiei Constituţionale de la 19 mai până la 13 iulie 1918. Membru al Comisiei juridice, al Comisiei de declaraţii şi statute şi al Comisiei administrative. A participat activ la lucrările Congresului Naţionalităţilor din Rusia ce şi-a ţinut lucrările la Kiev (1917), asistând, din partea Basarabiei, la lucrările Radei Ucrainene.

A fost ministru de finanţe în Guvernul Republicii Moldovenești (confirmat la 7 decembrie 1917). Delegat de Sfatul Ţării pe lângă Banca Statului Rus până în 1920.

A activat în sistemul cooperatist, participând la câteva congrese ale cooperatorilor. A organizat Banca Basarabiei (1920).

S-a pensionat din funcţia de profesor al gimnaziului din Orhei. Autor al scrierilor de popularizare: *Autonomia; Ce este slobozenia; Cât pământ va primi ţăranul moldovean* ş.a. Cea mai valoroasă contribuţie culturală a lui Theofil Ioncu rămâne fondarea revistei *Basarabia economică* (1919), publicaţie care a apărut şi după plecarea lui din cadrul redacţiei, păstrând orientarea impusă de el.

S-a stins din viaţă la Iaşi şi a fost înmormântat la Cimitirul „Eternitatea".

Distincţii: ordinele „Regele Ferdinand", în grad de Comandor, şi „Steaua României", în grad de Ofiţer.

Bibliogr.:

Ghibu, Onisifor. *De la Basarabia ruseasc㠹 la Basarabia românească*. Vălenii de Munte, 1926."

Cu regret constatăm că despre destinul lui după 1940 cunoaştem prea puţine detalii. De aceea, continuăm cercetările care ne pot ajuta la descoperirea plenară a acestei remarcabile personalităţi.

Mormântul lui Theofil Ioncu

O COMOARĂ DEPOZITATĂ PENTRU NOI

La începutul anilor ’90, când Octavian O. Ghibu pregătea volumul de memorii *Pe baricadele vieţii*, care a şi apărut în 1992, la Editura „Universitas” din Chişinău, mi-a transmis o serie de materiale, care reflectau elocvent activitatea politică, culturală şi publicistică a lui Onisifor Ghibu în Basarabia şi Transnistria.

În acel moment fiecare pagină din istoria Basarabiei interbelice venea ca un adevăr absolut, ca o pagină necunoscută.

Astăzi însă se cere să reamintim unele date bibliografice ale lui Onisifor Ghibu, fiindcă deceniul care a trecut, pare să-l lase din nou în anonimat, chiar dacă există un monument în mijlocul Chişinăului, o stradă, un liceu care-i poartă numele. Biografia lui Onisifor Ghibu pe care o expunem am reprodus-o în volumul *Sfatul Ţării. Enciclopedie*, apărută în Chişinău, în 1999:

„Studii secundare la Sibiu (1894-1900) şi la Braşov (1900-1902); studii teologice şi pedagogice la Sibiu (1902-1905); studii universitare: istorie şi filozofie – la Bucureşti (1905-1906); istorie, filozofie şi filologie – la Budapesta (1906-1907); filologie romanică, istorie, filozofie şi pedagogie – la Strasbourg (1907-1908), filozofie şi filologie romanică – la Jena (1908-1909), unde îşi susţine teza de doctorat în filologie şi pedagogie: *Utracvismul modern sau bilingvismul în şcoala populară.*

A fost referent şcolar al învăţământului primar din Transilvania, profesor suplinitor, deputat şi senator, membru corespondent al Academiei Române.

Un om cu un asemenea potenţial, nimerind în Basarabia, găseşte aplicare multor idei şi aspiraţii…

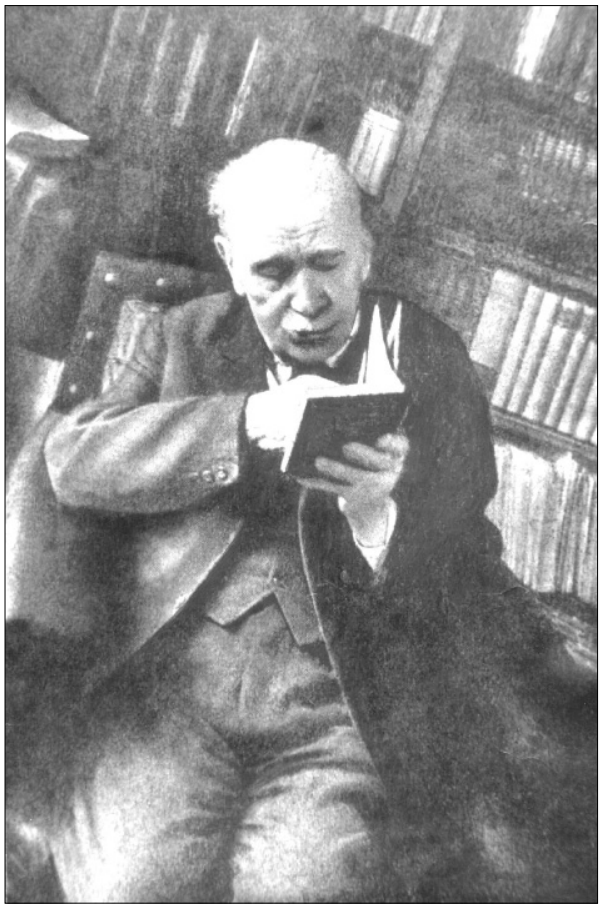

Onisifor Ghibu în ultimii ani de viaţă

Bibliografia studiilor şi articolelor lui O. Ghibu despre Basarabia a depăşit cifra de 498, dintre care 21 sunt volume şi broşuri.

Scurta lui aflare la Chişinău a dus la înfiinţarea câtorva publicaţii noi, de care ducea mare lipsă provincia uitată de lume: *Ardealul* (1917-1918), *Şcoala moldovenească* (1917), *România nouă* (1918), *Biblioteca naţională* (1917-1918), *Cuvânt moldovenesc* (1926-1927), *Biblioteca Astrei basarabene* (1927) ş.a.

Concomitent, el a adus la Chişinău mari personalităţi ale culturii române: George Enescu,

Mihail Sadoveanu cu trupa Naţionalului din Iaşi ş.a., nutrind gândul tainic de a redeştepta în basarabeni simţirea românească. Şi, spre surprinderea multor sceptici, acest lucru i-a reuşit.

A colaborat la redactarea programului Partidului Naţional Moldovenesc. A fost propus în Sfatul Ţării ca reprezentant al presei, dar în listele de bază nu figurează."

În volumul *Frânturi basarabene* T. Molda (alias Octavian Ghibu) reproduce o bibliografie a lucrărilor pe tematică basarabeană şi transnistreană semnate de Onisifor Ghibu şi păstrate în arhiva familiei. Aceste materiale publicistice în mare parte au fost publicate, şi la vremea lor au servit drept pistă de pornire pentru unele volume cu aceeaşi tematică, scrisă de Onisifor Ghibu. Altele au rămas fără o continuare ulterioară, deoarece s-a schimbat anturajul istoric şi noul context, această preocupare ştiinţifică devenise periculoasă, chiar şi pentru un redutabil pedagog şi publicist cum era Onisifor Ghibu.

Astăzi găsim potrivit să reproducem această bibliografie ca pe un instrument de lucru şi cercetare pentru persoanele implicate în procesul de studiere a arhivei lui Onisifor Ghibu şi a materialului legat de trecutul Basarabiei şi al Transnistriei. Cine îşi imaginează că această temă este deja epuizată, greşeşte profund. Parcurgeţi atent bibliografia şi o să descoperiţi zeci de teme valabile şi astăzi, şi în viitorul deceniu, în vederea cercetării nuanţate a istoriei Basarabiei.

„…VIII. MATERIALURI DOCUMENTARE privitoare la istoria renaşterii BASARABIEI şi a TRANSNISTRIEI aflate în arhiva O. Ghibu

1. Memoriul pe temeiul căruia a luat fiinţă, în martie 1917, Partidul Naţional Moldovenesc, care a dus Basarabia la ruperea de Rusia şi la Unirea cu România.
2. Programul Partidului naţional în formularea lui primordială.
3. Corespondenţa iniţiatorilor mişcării naţionale din Chişinău cu d. Vasile Stroescu, preşedintele Partidului naţional, aflător pe atunci în Odesa.
4. Procesele-verbale ale primelor două adunări de ofiţeri şi studenţi moldoveni, ţinute la Odesa în zilele de 23 şi 24 martie 1917.
5. Originalul manifestului Comitetului Partidului naţional către cei 20 000 soldaţi moldoveni din garnizoana Odesa.
6. Programul unui partid moldovenesc fără revendicări autonomiste, redactat la 26 martie 1917 de Octavian Goga.
7. Propuneri ale aceluiaşi, cu privire la opera culturală din Basarabia.
8. Programul Partidului Democrat de la Kiev.
9. Proclamaţia arhimandritului Gurie către preoţimea moldovenească.
10. Note amănunţite despre toate şedinţele comitetului Partidului Naţional Moldovenesc, ţinute în lunile martie-iunie 1917.
11. Primul memoriu despre stările din Basarabia prezentat guvernului român de la Iaşi, la 8 mai 1917.
12. Al doilea memoriu, din 10 iunie 1917.
13. Al treilea memoriu, din 24 august 1917.
14. Un memoriu din iunie 1917, în contra autonomiei ruseşti a Basarabiei.
15. Note de la primul congres al studenţilor basarabeni.
16. Corespondenţa cu Octavian Goga în legătură cu emanciparea politică a Basarabiei.
17. Ziarul meu, cu note zilnice amănunţite despre întâmplările din Basarabia, începând cu 13 martie 1917 şi până în iunie acelaşi an.
18. Note luate în şedinţele de la 21 noiembrie 1917, 24 ianuarie şi 27 martie 1918 ale Sfatului Ţării, cu prilejul deschiderii acestuia, a proclamării Republicii Moldoveneşti şi a Unirii Basarabiei cu România.
19. Măsuri în vederea consolidării Basarabiei după ocuparea ei de către armatele române.

20. Primul act de politică externă a Republicii Moldovenești. Comunicarea făcută Puterilor aliate despre constituirea acesteia (ciornă originală românească).
21. Diferite ordine de la autorităţile Basarabiei autonome și independente.
22. Memoriul reprezentanţilor Ardealului și Bucovinei către guvernul republicii, prin care peste 1000 de intelectuali ardeleni și bucovineni, demobilizaţi de guvernul Marghiloman, își oferă serviciile lor Basarabiei.
23. Memoriul Consiliului Uniunii centrale a proprietarilor din Basarabia către preşedintele Camerei Deputaţilor din Iași.
24. Telegramele date de basarabeni cu prilejul Unirii Bucovinei și a Transilvaniei.
25. Cuvântul Basarabiei cu prilejul Unirii Transilvaniei.
26. Gazeta *România nouă* din Chișinău: colecţia exemplarelor originale cenzurate de cenzura rusească a Republicii Moldovenești și apoi de cea a guvernului Marghiloman.
27. Manifeste în legătură cu mișcarea revoluţionară din 1917 (35 tipărituri).
28. Procesul-verbal al primei ședinţe a Comisiunii pentru cărţile de școală moldovenești, din 5 mai 1917.
29. Note de la această ședinţă și de la ședinţele Comisiei școlare moldovenești.
30. Adresele Comitetului ostașilor de pe frontul român către Zemstva gubernială în chestia naţionalizării învăţământului (septembrie 1917).
31. Listele de cărţi românești duse din Moldova și Bucovina în Basarabia, în anul 1917.
32. Memoriul Asociaţiei învăţătorilor moldoveni către Direcţiunea regională din Odesa în chestia naţionalizării învăţământului din Basarabia.

Redacția ziarului *România Nouă*, Chișinău, 1918

33. Memoriu privitor la naţionalizarea învăţământului secundar (23 septembrie 1917).
34. Primele proiecte de programe ale învăţământului primar.
35. O serie de documente în legătură cu începutul mișcării naţionale culturale la Soroca, din octombrie 1917.
36. O cronică amănunţită a „Revoluţiei din Soroca" din octombrie 1917.
37. Originalul programului primului congres al învăţătorilor moldoveni, din 25 mai 1917.
38. Raport adresat congresului în chestiunea adoptării alfabetului latin, în locul celui rusesc.
39. Proiectele de rezoluţii prezentate congresului.
40. Procesele-verbale originale ale congresului.
41. Note amănunţite luate în ședinţele congresului.
42. Un mare număr de documente și lucrări în legătură cu primele cursuri de învăţători din Basarabia (iunie-august 1917).
43. Un mare număr de manuscrise de ale scriitorilor basarabeni din anii 1917-1918.
44. Declaraţia de Unire cu România a Uniunii învăţătorilor din ţinutul Chișinăului, la 2 februarie 1918.
45. Originalul statutelor primelor asociaţii a învăţătorilor moldoveni din Basarabia și de peste Nistru.
46. Manuscrisele tuturor articolelor cu alfabet rusesc și latinesc, publicate în prima revistă pedagogică basarabeană: *Școala moldovenească*, 1917.
47. Cuvântări basarabene rostite la deschiderea Universităţii populare din Chișinău, februarie 1918.
48. Corespondenţa cu M. Sadoveanu în legătură cu primele reprezentaţii ale Teatrului Naţional din Iași, la Chișinău, 24.I.1918.
49. Corespondenţa cu G. Enescu, în legătură cu primele lui concerte în Basarabia, 26-29 martie 1918.
50. Corespondenţa cu primii profesori bucovineni aduși în Basarabia (G. Tofan).
51. Corespondenţa cu primii profesori români de la Universitatea din Odesa.
52. Corespondenţa cu primii învăţători care au predat în românește în școlile primare ale Basarabiei.
53. Documente în legătură cu înfiinţarea primelor biblioteci românești în Chișinău.
54. Manuscrisele articolelor publicate în nr. 1 al gazetei *Ardealul* din Chișinău, din 1 octombrie 1917.
55. Manuscrisul primului *Abecedar* românesc apărut în Basarabia, cu corecturile pentru tipar.
56. Listele celor dintâi elevi moldoveni din liceul din Soroca și Chișinău, care au cerut să se introducă în școlile lor limba română.
57. Documente privitoare la chestiunea bisericească și note de la ședinţele Comisiunii bisericești.
58. Corespondenţa cu mai multe sute de prizonieri ardeleni din Rusia, la 1917, în vederea plasării lor în Basarabia, pentru motive naţionale.
59. Un mare număr de manuscrise de cuprins politic de ale basarabenilor, din anul 1917-1918.
60. Corespondenţa cu oamenii de legătură de la Moscova în chestia politică basarabeană și românească.
61. Primele manifeste tipărite de românii de peste Nistru, în decembrie 1917.
62. Note amănunţite luate la Congresul românilor de peste Nistru ţinut la 17 decembrie 1917, la Tiraspol.
63. Originalul cuvântării de deschidere a acestui congres, de Șt. Bulat.
64. Cuvântarea lui Toma Jalbă la același congres (manuscris original).
65. Lista cărţilor românești trimise în 1918 românilor de peste Nistru.
66. Darea de seamă despre Congresul de la Tiraspol (manuscrisul original).
67. Actul comemorativ al inaugurării, la Chișinău, a tipografiei Societăţii pentru cul-

tura poporului român din Basarabia, din 8.IX.1917.

68. Actele congresului studenţilor moldoveni, ţinut la Chişinău, la 20 mai 1917.
69. Statutul obştei învăţătorilor şi profesorilor moldoveni din Basarabia (manuscrisul original).
70. Însemnări în legătură cu deschiderea Universităţii populare din Chişinău.
71. Manuscrisul original al lucrării *Doruri sfinte*, de Andrei Murafa (1918).
72. Însemnări privitoare la congresul ostaşilor moldoveni din 20 octombrie 1917, scrise de: V. Cijevschi, T. Jireghie, M. Minciună, I. Păscăluţă şi I. Pelivan.
73. Actul comemorativ al inaugurării tipografiei „România Nouă", Chişinău, 15.VII.1918.
74. Materialele documentare în legătură cu apariţia ziarului *România nouă*, în anii 1918 şi 1926-1927.
75. Acte în legătură cu Fondul pentru ajutorarea refugiaţilor ardeleni din Chişinău şi cu Fondul pentru ajutorarea studenţilor ardeleni refugiaţi în Basarabia (1917-1918).
76. Însemnări privind evenimentele din Basarabia din anii 1917-1918, scrise de: Teodor Bologa, Petru Bucşan, Vasile Cijevschi, Anton Crihan (conferinţă din 1968), Gh. Dimitriu, Andrei Ghighiniţă, Pan Halippa, Teodor Jireghie, Ion Pelivan, Vasile Săcară, Iorgu Tudor.
77. Însemnări privind stări de lucruri din Basarabia după 1919, scrise de: D. Ciugureanu, Profirie Fală, Pamfilie Pleşurin.
78. Programele şezătorilor artistice şi culturale ale Caselor Naţionale din Basarabia, din 1922-1925.
79. Rezultatele anchetei privind gradul de dezvoltare a satelor din judeţul Orhei, în 1926.
80. Materialul documentar în legătură cu presa basarabeană şi cu preocupările ei în perioada 1905-1927.
81. Materiale documentare în legătură cu activitatea lui O. Ghibu în Basarabia în anii 1917-1918 şi 1926-1927 (scrisori, fotografii, convocări la şedinţe, ciorne de documente elaborate, lucrări şi însemnări pe marginea unor evenimente, în legătură cu unele personalităţi, în legătură cu presa din Basarabia şi Moldova ş.a.).
82. Acte în legătură cu activitatea publicistică, politică, culturală şi organizatorică a „Astrei" basarabene, din partea 1926-1927 şi cu consecinţele acesteia.
83. Materiale documentare în legătură cu românii de peste Nistru (activitatea din 1917-1918, legături cu transnistreni în perioada 1919-1944, corespondenţă, diferite acte şi documente).
84. Materiale documentare în legătură cu transnistrenii: Alex. Zavtur, Ştefan Bulat, I. Petrilla, N. Smochină, Ion Diaconu, Sava Ţăranu, Paul Ilin, Grigore Barcaru, Ilie Zaftur, Dominte Timonu şi alţii.
85. Materiale documentare în legătură cu activitatea culturală iniţiată în anii 1941-1944 pentru românii de dincolo de Nistru.

(O parte din această listă a fost publicată de autor în 1926, în *Cu gândul la Basarabia*, p. 101-110.)"

Găsim foarte potrivită ideea de a crea o bibliografie antologică în care am putea include bibliografia Basarabiei şi Transnistriei, în materiale publicate şi manuscrise, păstrate în arhivele personale. Întocmai aşa cum ne-o sugerează această comoară bibliografică din arhiva lui Onisifor Ghibu.

Aşa se întâmpla că ardelenii prin firea lor sunt mai organizaţi ca basarabenii. De aceea, mărturii despre revoluţia din Basarabia au lăsat, în primul rând, doi ardeleni: Onisifor Ghibu şi Romulus Cioflec.

Au avut răbdarea în timpul acelei furtuni sociale să ducă un jurnal, zilnic să facă însemnări, ca mai apoi aceste notiţe să le transforme în cărţi, în documente istorice.

În cartea lui Onisifor Ghibu *Pe baricadele vieţii,* tipărită în 1992 la Chişinău, în mai mul-

te rânduri se întâlnește numele lui Alexe Mateevici. Nu întotdeauna aprecierile lui Ghibu îi sunt favorabile poetului basarabean. Fiindcă prisma pe care îl privește este prisma ardeleanului, adică a românului care nu cunoaşte îndeajuns specificul Basarabiei. Dar aceste accente schimbate de la caz la caz ne demonstrează că autorul notiţelor este obiectiv în măsura în care poate fi obiectiv un memorialist.

Pe noi ne interesează, în primul rând, aerul și temperatura epocii, fundalul pe care s-a proiectat imaginea poetului basarabean în acele frământări epocale.

Prezentăm extrasele de mai jos din volumul lui Onisifor Ghibu *Pe baricadele vieţii*, având certitudinea că ele întregesc chipul poetului basarabean:

„Octavian Goga era bine cunoscut în micul cerc basarabean care urmărea viaţa românească din provinciile de dincoace de Prut. În 1906, când a apărut la Chișinău prima gazetă moldovenească, *Basarabia* lui Gavriliță, articolul-program al îndrăzneţei publicaţiuni pleca de la versurile lui Goga:

«Avem un vis neîmplinit,
Copil al suferinţii,
De dragul lui ne-au răposat
Și moșii, și părinţii.»

* * *

În revista *Cuvânt moldovenesc*, care a început să apară la Chișinău la 1913, au fost reproduse adeseori poezii de ale lui Goga. Astfel, în anul 1913, în numărul 5, găsim poezia *La carte*, în nr. 6 *Bătrânii*. În anul 1914: nr. 1, *Colinda săracilor*, nr. 3, *În munţi*, nr. 6-7, *Înviere*, nr. 16, *Taina*, nr. 19-20, *Un om*. În anul 1915: nr. 5-6, *Înviere* și *Rugăciune*, cu portretul autorului, nr. 7 *Povestea Ardealului*, nr. 14, *Seara*. În anul 1916: nr. 4, *Ziua Învierii*.

Aşadar, în anii 1913-1916 s-au publicat 12 poezii de Goga. Afară de acestea, s-a tipărit și fotografia lui, iar în nr. 7 din 1917 găsim chiar o poezie de Nică Romanaș (Ioan Buzdugan), intitulată *Fermecătorului cântăreţ Octavian Goga*.

În ce măsură a influenţat O. Goga Basarabia, se mai poate vedea și din poezia *Cântarea slavei*, de celălalt bun poet al Basarabiei, Al. Mateevici, publicată în revista *Luminătorul*, din octombrie 1912, care nu este decât o parodie a poeziei *În munţi* de O. Goga… [P. 122-123]

* * *

Congresul studenţilor moldoveni (20.V.1917)

…După P.H. Halippa a luat cuvântul preotul Alexe Mateevici, poetul cel care mai târziu a cântat în versuri atât de duioase *Limba noastră* și care venise, pentru câteva zile, de pe frontul românesc, unde împlinea nevoile sufleteşti ale soldaţilor ruși (și moldoveni). „Venind de pe front, am simţit o mare bucurie când am auzit de mișcarea naţională care s-a pornit la noi în Basarabia. Studenţimea poate aduce mari foloase acestor mișcări. Pentru aceasta trebuie ca să se unească cu ceilalţi lucrători naţionali, căci unirea toate le poate”… [P. 150]

* * *

Spre un congres naţional al învăţătorilor moldoveni (25-28 mai 1917)

…După reprezentanţii armatei, urmează la cuvânt slujitorii altarului – trei la număr. Mai întâi, preotul **Alexe Mateevici**, profesor la seminarul din Chișinău, pentru moment mobilizat ca duhovnic pe Frontul Românesc și acum, în timpul Congresului, în concediu familial la Chișinău.

El aduce Congresului felicitările sale de moldovean și rugăciunile sale de preot către Dumnezeu, ca să trimită ajutorul său pentru un lucru atât de sfânt și de mare. Învăţătorii adunaţi în congres trebuie să știe și să-și dea seama de anumite lucruri, fără de care nimic bun nu izbândește. Deci, să avem un gând, o inimă, un ideal. În rândul al doilea, „lucrul drept poate înflori numai dacă se întemeiază pe idei drepte. Cu mâhnire, am văzut astăzi – continuă părintele Mateevici – că între D-voastră nu toţi sunt uniţi asupra unor idei drepte. Unii se socotesc moldoveni, alţii – ce-i mai puţini – români. Ei

Familia Ghibu la Chișinău, 1917

bine, dacă aţi luat asupra D-voastră sarcina de a lumina poporul, apoi trebuie să daţi poporului idei adevărate, căci altfel întreg învăţământul e fără rost. Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului aşezat prin România, Bucovina şi Transilvania (aplauze). Fraţii noştri din Bucovina, Transilvania şi Macedonia nu se numesc după locurile unde trăiesc, ci-şi zic români. Aşa trebuie să facem şi noi (aplauze)… Trebuie să ştim de unde ne tragem, căci altfel suntem nişte nenorociţi rătăciţi. Trebuie să ştim că suntem români, strănepoţi de-ai romanilor şi fraţi cu italienii, francezii, spaniolii şi portughezii. Aceasta trebuie să le-o spunem şi copiilor şi tuturor celor neluminaţi. Să-i luminăm pe toţi cu lumină dreaptă.

Al treilea sfat pe care vi-l dau este: să staţi cu mare putere la straja intereselor noastre naţionale. Să trăim bine şi cu străinii, dar să nu trădăm interesele noastre, căci altfel vom cădea pentru totdeauna… Să nu ne alipim la partide străine, care nu luptă pentru neamul nostru, şi să nu luptăm pentru interesele de clasă, ci pentru cele de obşte, naţionale".

Și, în sfârșit, „să nu uităm norodul, ţărănimea, care a suferit atât până acum! Să-l luminăm; să mergem mână în mână cu el, căci fără noi, el nu poate să facă nimic, după cum nici noi nu putem face nimic fără el. Să-l îndreptăm pe calea adevărului, cu fapte, iar nu cu vorbe. Mântuirea ţărănimii e în noi şi a noastră în ea!"… [P. 195]

* * *

…*Școala duhovnicească* era o revistă pedagogică – singura revistă de acest fel în acea vreme pe toată întinderea pământului locuit de români. Războiul făcuse să dispară toate revistele şcolare, respectiv pedagogice, de pretutindeni, Iaşul, Buzăul, Galaţii, Bucureştii, Cernăuţii, Sibiul, Blajul, Aradul – vechi centre pedagogice româneşti, toate apuseseră şi în locul lor – după vorba Scripturii, că „piatra pe care au nesocotit-o ziditorii, a ajuns piatra din capul unghiului" – a apărut Chișinăul… [P. 212]

* * *

…În afară de *Deșteaptă-te, Române*, revista mai cuprinde poezia lui G. Sion, *Limba românească*, de data aceasta în textul ei autentic, nu în acela, basarabenizat, din numărul 1

al revistei. Acolo poezia era intitulată *Limba moldovenească*, zicându-se că „moldovanul o iubește ca sufletul său" și îndemnându-se: „Ah, vorbiți moldovenește, pentru Dumnezeu!" Acum totul era „românesc". Urmează *Pe-al nostru steag e scris unire*, apoi *Graiul neamului* de George Coșbuc și pe urmă *Limba noastră* de basarabeanul Alexe Mateevici, citită la deschiderea cursurilor de învățători. De fapt, poezia lui Mateevici este preaslăvire nu a limbii românești generale, ci a limbii „moldovenești" – limba unui neam ce, fără veste, s-a trezit din somn de moarte, limba neamului „de la Nistru", limba sfântă, a vechilor cazanii, o limbă a țăranilor, care nu-i așa de săracă, cum o cred unii… [P. 213]

* * *

Cursuri de limba, literatura, istoria și cultura românească pentru învățătorii din Basarabia

Cursurile s-au început la 17 iunie, participând la ele un număr de aproximativ 500 de învățători, cam jumătate din efectivul total al învățătorilor din școlile primare cercetate de elevi moldoveni. Majoritatea absolută a participanților erau moldoveni de origine, dar erau printre ei și destui ruși, care „știau" mai mult sau mai puțin limba norodului și care ar fi vrut să rămână și mai departe în posturile lor de până aici din satele moldovenești. Foarte puțini erau însă printre participanți – și, mai ales, printre participante – care să fi pornit la drum cu entuziasm și cu dragoste pentru cauza culturii poporului. O făceau totuși din obligație și din interes.

Corpul didactic fu înjghebat în condiții puțin mulțumitoare. Izbutisem să introduc în el încă doi „români", pe R. Cioflec, ardelean, și pe G. Aslan de la București, pe care întâmplarea îl aruncă temporar în capitala Basarabiei. Toți ceilalți „lectori" erau basarabeni. Materiile principale – *Istoria literaturii române* și *Istoria românilor* – fură rezervate pentru doi basarabeni: prima pentru preotul Alexe Mateevici, profesor la Seminar, a doua pentru Iustin Frățiman, profesor la nu mai știu care școală secundară din interiorul Rusiei, unde fusese exilat din cauza bunelor sale sentimente românești, – amândoi oameni de inimă și buni „moldoveni". Dar carte știau, bieții, puțină. Toată știința părintelui Mateevici în domeniul istoriei literaturii române se mărginea la micul manual din *Biblioteca pentru toți*, al lui G. Adamescu. În ce-l privește pe Frățiman, situația lui din toate punctele de vedere era mai mult decât

Familia Ghibu, 1928

jalnică. El era un om complet înfrânt, pe urma lungilor lui lupte pentru libertate și pentru neam, și-ți trezea în suflet doar sentimentul de milă, amestecat cu acela de admirație pentru un mare invalid întors de pe câmpurile glorioase de luptă, de suferințe și de înfrângeri. Lecțiile lui deveniseră de la început obiect de distracție pentru auditoriul în mare măsură lipsit de respectul cuvenit pentru orice ostenitor în ogorul culturii sufletești.

În ce-l privește pe titularul Catedrei de istoria literaturii, acesta și-a dat repede seama de situația critică în care ajunsese și, după primele două zile, în care a ținut două lecții, la care am asistat și eu, a părăsit arena, întorcându-se pe frontul din Moldova, unde îndeplinea slujba de preot militar, de la care era însă în concediu tocmai pe motivul că fusese angajat la cursuri. Sarcina lui trebui să o iau eu asupra mea, cu toate că mai aveam în cadrul cursurilor alte două „norme" – predam „Limba română", în câteva ore pe zi, și „Metodica românească" a diferitelor obiecte din școala primară…" [P. 243]

Chișinăul pe timpul lui Octavian Ghibu, str. Sinodino (azi Vlaicu Pârcălab)

Biografia lui Onisifor Ghibu în ultimele două decenii a fost tipărită de nenumărate ori, și totuși, pentru a înțelege exact ce fel de om a fost, care a fost crezul lui politic și național este bine să mai trecem o dată în revistă anii de viață.

„Onisifor Ghibu s-a născut la 31 mai 1883 în comuna Săliște, județul Sibiu, a murit la 31 octombrie 1972 la Sibiu. Român ardelean.

A făcut studii secundare la Sibiu (1894-1900) și la Brașov (1900-1902); studii teologice și pedagogice la Sibiu (1902-1905); studii universitare: istorie și filosofie – la București (1905-1906); istorie, filosofie și filologie – la Budapesta (1906-1907); filologie romanică, istorie, filosofie și pedagogie – la Strasbourg (1907-1908); filosofie și filologie romanică – la Jena (1908-1909), unde își susține teza de doctorat în filosofie și pedagogie: *Utracivismul modern sau bilingvismul în școala populară*.

A fost referent școlar al învățământului primar din Transilvania, profesor suplinitor, deputat și senator, membru corespondent al Academiei Române (...).

Bibliografia studiilor și articolelor lui O. Ghibu despre Basarabia a depășit cifra de 498, dintre care 21 sunt volume și broșuri.

Scurta lui aflare la Chișinău a dus la înființarea câtorva publicații noi, de care ducea mare lipsă provincia uitată de lume: *Ardealul* (1917-1918), *Școala moldovenească* (1917), *România nouă* (1918), *Biblioteca națională* (1917-1918), *Cuvânt moldovenesc* (1926-1927), *Biblioteca Astrei basarabene* (1927) ș.a.

Concomitent, el a adus la Chișinău mari personalități ale culturii române – George Enescu, Mihail Sadoveanu cu trupa Teatrului Național din Iași ș.a., nutrind gândul tainic de a redeștepta în basarabeni simțirea românească. Și, spre surprinderea multor sceptici, acest lucru i-a reușit.

A colaborat la redactarea programului Partidului Național Moldovenesc. A fost propus în Sfatul Țării ca reprezentant al presei, dar în listele de bază nu figurează."

CRONICA BASARABEANĂ A UNUI ARDELEAN

Romulus Cioflec, imagine din tinerețe

În 1992, pe când editam jurnalul basarabean al lui Romulus Cioflec, intitulat *Pe urmele Basarabiei,* am fost invitat în județul Covasna să fac o lansare de carte. Cu acea ocazie am ajuns și în localitatea Trei Scaune, unde s-a născut viitorul prozator și publicist. Mi-a fost dat să văd casa părintească, școala unde el a învăţat, dealurile aride care aminteau mult un peisaj tipic american și atunci am înțeles că dorul lui de a colinda lumea i-a răsărit în suflet încă din copilărie.

Casa părintească era ocupată de o familie numeroasă de rromi și arăta ca la rromi. La școală știau câte ceva de Romulus Cioflec, dar nu suficient, cum ar fi meritat. Noi însă îl prețuim pentru că a fost unul dintre ardelenii ce au stat la leagănul mișcării de eliberare națională din Republica Moldova. A fost omul care nu s-a sfiit să pună umărul la formarea Partidului Național Moldovenesc, la redactarea ziarului *Sfatul Ţării*, la consolidarea elitei culturale basarabene. De fapt, trebuie să remarcăm că a fost căsătorit cu o pictoriță basarabeană Antonina Gavriliță, fiica avocatului Emanuil Gavriliță, directorul-editor al ziarului *Basarabia*.

Trecutul este o planetă din galaxia existenței noastre la care niciodată nu ne vom întoarce, dar care mereu ne trimite niște semnale, provocându-ne astfel nostalgia... Pulberea uitării a viscolit peste potecile odinioară bătătorite. Am devenit arheologii istoriei imediate. Redescoperirea lui Romulus Cioflec ține de aceste investigaţii.

S-a născut la 25 martie 1882 la Araci, județul Trei Scaune (azi jud. Covasna). Acest fiu al Ardealului a avut parte de toate încercările la care a fost supusă generaţia sa.

După absolvirea școlii primare din satul natal (1889), urmează Școala Normală din Câmpulung-Muscel (1893-1900). Un timp și-a câștigat pâinea ca învăţător în comuna Chiojdeanca (Prahova), pomenindu-se martor al mișcării țărănești din 1906-1907. Probabil că tragedia acelei răscoale i-a deplasat fundamental multe criterii obișnuite de judecată asupra fenomenelor sociale. Atunci s-a și trezit în el scriitorul. Romanul *Boierul*, tipărit mai târziu, este țesut din firele neuitatei drame. Și tot în același timp el își deschide contul publicistic, colaborând cu *Gazeta Transilvaniei, Semănătorul, Viaţa românească* ș.a.

În 1908 e student al Facultăţii de litere şi filozofie a Universităţii din Bucureşti. Pregăteşte şi editează volumul de nuvele *Doamne, ajută-ne!*

Atitudinea profesionistă faţă de meseria de scriitor va apare ceva mai târziu, atunci când dorinţa de a-şi aşterne gândurile şi imaginile pe hârtie va fi dozată şi de responsabilitatea pentru cele scrise. Şi anul 1911 are toate semnele unei cotituri, căci anume atunci militantul ardelean Vasile Goldiş îi face o invitaţie la Arad, unde îl numeşte prim-redactor la ziarul *Românul.*

Decizia de a se arunca în vâltoarea vieţii de publicist îl obligă să abandoneze studiile şi să părăsească Bucureştiul, unde va reveni la studii abia în 1913. În 1914 e licenţiat în litere şi filozofie şi profesor la Pomârla (Botoşani).

Declanşarea războiului încheie o etapă din creaţia literară a lui Romulus Cioflec, care, după cum mărturisea el însuşi într-un interviu pentru *Adevărul literar şi artistic* (nr. 859, 23 mai 1937), a debutat astfel:

„– Ar fi interesant de ştiut care au fost primele încercări literare ale dumitale.

– Eram la Şcoala normală din Câmpulung, prin clasa a IV-a, când mi-a căzut în mână Floare albastră. *Eram sărac şi nu prea îmi dădea mâna să cumpăr cărţi şi reviste. Totuşi, din micile mele economii, luam* Pagini literare, *unde scria pe atunci M.S. Cobuz, proză şi versuri. Tot în această revistă găseam poezii de Iosif şi literatură populară. Natural, am început a mâzgăli şi eu în versuri; le scriam pe unde apucam, dar nu le-am publicat niciodată.*

După ce-am ajuns învăţător, am început a cumpăra Ţara *şi acolo, în numărul ei literar de duminică, am luat parte la un concurs în care se cerea să se versifice o poezie de Goethe în românește. Bineînţeles că n-a fost mare lucru de acea traducere a mea; rezultatul a fost o încurajare apărută la poşta redacţiei. Zicea acolo: «Promite, mai încercaţi.»*

Pe urmă am început a publica versuri inspirate din poezia populară, la Gazeta Transilvaniei*; erau influenţate de Coşbuc, însă, şi n-aveau valoare.*

– După aceea aţi început a publica proză?

– Da. În 1905, apare în Semănătorul *prima mea schiţă. Un gând. Apoi colaborez la* Luceafărul *şi la* Viaţa literară."

Odată cu debutul literar Romulus Cioflec începe o luptă cu sine, o nesăţioasă căutare de material proaspăt, neexplorat. Şi de aici vine teribila „goană în jur de sine însuşi". Schimbarea geografică e o necesitate, dar şi mai importantă e colecţionarea a noi caractere, a noi tipuri de eroi. Mai apoi, ei îşi vor găsi locurile potrivite în romanele autorului, care va avea intuiţia să plaseze în centrul operelor oameni bine cunoscuţi sufletului, pe ardeleni, şi să descopere de astă dată lumea interioară, rotind-o în jurul acestei axe românești. Un exemplu ce ar ilustra teza enunţată mai sus este romanul *Pe urmele destinului*, tipărit în 1942 la Editura „Remus Cioflec".

A fi călător nu-i un moft, o simplă dorinţă. A fi călător adevărat înseamnă a avea vocaţie ori, mai simplu spus, a avea parte de noroc. Şi atunci soarta îşi desface în faţa ta cărţile ca pe ecranul unui cinematograf şi nu-ţi rămâne decât să ai intuiţia şi răbdarea să nu forţezi uşile deschise şi să-ţi faci însemnările necesare pentru a le putea descifra la întoarcere.

În timpul Primului Război Mondial Romulus Cioflec s-a pomenit tocmai la Petersburg, unde a fost martorul unor evenimente epocale. Destinul l-a purtat şi prin întinderile Rusiei şi Ucrainei, aducându-l apoi în Basarabia, unde ecourile revoluţiei ruse căpătaseră o pronunţată trăsătură naţională. Rolul de martor ocular este schimbat pe cel de participant activ. Editarea volumului *Pe urmele Basarabiei...*, atunci când participanţii la furtunoasele evenimente erau în viaţă, eu o consider un act de curaj, autorul avându-i în faţă pe cei mai severi judecători, iar pe de altă parte, *Pe urmele Basarabiei...* era un îndemn pentru a studia istoria imediată. Îndemn lansat în mai multe rânduri de Pan-

telimon Halippa în paginile revistei *Viaţa Basarabiei*. Această ediţie, lansată în 1927, uitată de bibliografiile și tabelele cronologice ce restabilesc prin cifre și titluri opera lui Romulus Cioflec, se înscrie perfect în seria de note de călătorie: *Cutreierând Spania* (1927), *Sub soarele polar* (1929).

E de reţinut faptul că Perpessicius pune mare preţ pe însemnările de călătorie ale lui Romulus Cioflec: „*Publicaţiile periodice de dinainte și de după Primul Război Mondial sunt martore ale activităţii scriitorului, nu numai în ordinea creaţiilor pur literare, dar și în aceea a unor intervenţii publicistice, în marginea activităţii politice. Schiţe și nuvele, pe de o parte, note de călătorie pe de alta, îi solicită în egală măsură atenţia. De acum sunt cele două relaţii de călătorie:* Sub soarele polar *și* Străbătând Spania*, fiecare cu timbrul ei, dar amândouă marcând, în atlasul literaturii noastre peregrinate, care a cunoscut și pe Dinicu Golescu și pe Ion Codru-Drăgușanu, un scriitor cu notele lui distinctive. Nimic romantic în călătoria iberică a lui Romulus Cioflec, nimic din pitorescul unui Gautier sau Alecsandri, dorinţa continuă de a se informa și referi, aceste pagini amintesc mai curând de incursiunea iberică a lui Kogălniceanu și de înclinarea acestuia pentru studiul societăţii.* Drumul la Polul Nord*, în schimb, cu toate peripeţiile lui accidentale, dă pe faţă un călător din rasa aceea pentru care spectacolul cel mai de preţ se petrece în camera obscură a propriului lor suflet.*"

Romulus Cioflec știa nu numai să vadă, dar avea și rara capacitate de a lua atitudine fermă. În septembrie 1929 cercetează împreună cu „fratele său de cruce" Panait Istrati ce a urmat după grevele muncitorești de la Lupeni. Și fără să pregete a tipărit în ziarele *Adevărul* și *Dimineaţa* demisia sa din Partidul Naţional Ţărănesc.

Dacă reducem biografia lui Romulus Cioflec la un compendiu cronologic observăm o împletire foarte interesantă. Se succed parcă preocupările lui – publicist, prozator, profesor. În 1917, la Chișinău a ţinut prelegeri în faţa corpului didactic basarabean adunat la cursurile de vară, în 1918 e numit profesor la un liceu din Chișinău, dar alipirea Ardealului și formarea României Mari îl fac să plece să-și vadă Ţara întregită, la același liceu, dorind parcă să-și confirme anumite impresii ori să-și împrospăteze imaginea plaiului natal de care se simţea profund ataşat. În 1924 e profesor la Liceul „Loga" din Timișoara, iar în 1936 de acum e la București, la Liceul „Gh. Lazăr". Și cine știe, dacă nu ar fi intervenit schimbările istorice de după 1944, ar fi continuat, poate, să stea în faţa elevilor mărturisindu-și trecutul ca pe o istorie învăţată pe viu...

Momentul aflării lui la Chișinău e remarcabil din două puncte de vedere. Aici el a fost prim-redactor al cotidianului *Sfatul Ţării* și tot în acea vreme a dus o corespondenţă intensă cu Garabet Ibrăileanu, conducătorul și animatorul revistei ieșene *Viaţa Românească* care preţuia în persoana lui Romulus Cioflec nu numai pe iscusitul prozator, ci și pe bunul organizator al reţelei de difuzare în Basarabia a revistei în cauză.

Spicuind unele epistole din acea corespondenţă, vom avea satisfacţia întâlnirii cu remarcabile personalităţi basarabene: Pavel Gore, Leon Donici-Dobronravov, Ștefan Ciobanu și în același timp vom urmări acele prime încercări de a descifra evenimentele basarabene și a le plămădi treptat în volumul *Pe urmele Basarabiei...*, tipărit în 1927.

„Chișinău, 4 aprilie 1918

Iubite domnule Ibrăileanu,

Mă bucur mult că ești sănătos și că ai toată energia ca să poţi lucra la *Momentul.*

Dl Popescu mi-a dat azi primul număr și îmi place foarte mult.

Dacă s-ar putea organiza expediţia ca să vie gazeta și aici să mai facă oleacă de atmosferă mai bună între gazdele de tot soiul care năvălesc în piaţa Chișinăului – ar fi bine.

Gândiţi-vă, oricum măcar la redacţia *Sfatului Ţării*.

Dl Popescu îmi spune de corespondenţe pentru *Momentul*. Voi da ori eu, ori voi căuta om.

Daţi-ne şi d-voastră un corespondent din Iaşi şi dacă se poate un bun redactor aici.

În scurtă vreme vrem să scoatem *Sfatul Ţării* în patru pagini.

Sărutări de mâini doamnei Ibrăileanu şi salutări tuturor prietenilor.

R. Cioflec"

G. Ibrăileanu a primit scrisorile lui R. Cioflec şi în 1918, şi în 1919, şi de fiecare dată autorul lor nu uita să indice că le scrie aflându-se la Chişinău. Stilul epistolelor este dictat de făgaşul colaborării la *Viaţa românească* şi de încercarea de a-i aduce la redacţia *Sfatului Ţării* măcar un pic de aer ieşean. Colaboratorii chişinăuieni promit mult, dar fac mai puţin...

„Chişinău, 22 ianuarie 1920
Str. Inzov, 19

Stimate domnule Ibrăileanu,

D-l Gore (Pavel Gore – *red.*) ţine să dea ceva despre răzeşi pentru *Viaţa Românească*. Are un studiu gata (va apare în nr. 3, 1920 – *red.*), nu prea intens, dar e vorba încă de o revizie a formei, de o copiere, şi oricât aş accelera eu lucrul, pentru nr. 1 al revistei nu cred că vom fi gata.

Pe bietul Donici (Leon Donici – *red.*) l-am găsit în prima seară la *Select* cu monoclu, clătinându-se... Mi-a promis marea cu sarea. Aşteptăm manuscrisul la spital, la doctor. Numai azi n-am fost pe acolo.

Cu Ciobanu a isprăvit dl Sadoveanu mai bine.

De doctorul Mironescu mă voi ocupa mai de aproape.

Alătur şi o fotografie, mai bună decât cealaltă. S-ar putea să nu fie încă târziu.

Al d-tale devotat,

R. Cioflec"

În altă scrisoare, din 2 februarie a aceluiaşi an, din nou în focarul atenţiei nimereşte bietul Leon Donici, talentatul şi boemul prozator care după viaţa animată de la Petersburg nici de cum nu poate prinde firul tihnitei şi mult plictisitoarei vieţi provinciale. R. Cioflec îşi continuă cu acelaşi sârg serviciul de dispecerat, care în fond e un gest nobil de integrare a scriitorilor basarabeni în circuitul literaturii româneşti:

„M-am dus acasă la Donici şi l-am executat. Am avut noroc că ghetele îi erau la reparaţie şi i-am spus că domnişoara Bujoreanu are să se oprească din drum şi stă rău să fie cu articolul neisprăvit.

Acum e întrebarea dacă poate să vă placă atât cât ne aşteptam întâi. Are unele lipsuri. Limba trebuie refăcută radical, adică tot manuscrisul scris din nou. Ar fi fost bine dacă aş fi făcut-o eu, care cunosc mai bine despre ce e vorba, dar aceasta ar fi produs o întârziere de vreo două zile.

Eu cred că chiar în afară de limbă s-ar mai putea corecta câte ceva pe ici, pe colo.

Ciobanu şi-a trimis articolul de vreo cinci zile. De celelalte s-a interesat mai întâi dr. Cazacu, prin Cucu, şi am vorbit şi eu cu Cucu. La directorat n-au mai sosit alte adrese ale învăţătorilor. Cred că peste două-trei zile am să trimit cele mai multe din adresele scurte – ori eu, ori Cucu. Tot aşa cu articolul domnului Gore.

Doctorul Mironescu s-a executat şi în cel mult 24 de ore de la primirea scrisorii de faţă vor sosi la Iaşi câteva pagini foarte frumoase de amintiri (I. Mironescu, *În drum spre Branişte, Viaţa Basarabiei*, nr. 2, 1920. – *I. C.*) ale dânsului.

Al d-tale devotat,

R. Cioflec

P.S. Dacă bucata lui Donici se publică – şi bine ar fi să se publice, chiar dacă ar fi să fiţi îngăduitori cu dânsul şi chiar dacă aţi preface mai mult – ar fi bine ca dl Sadoveanu să aducă

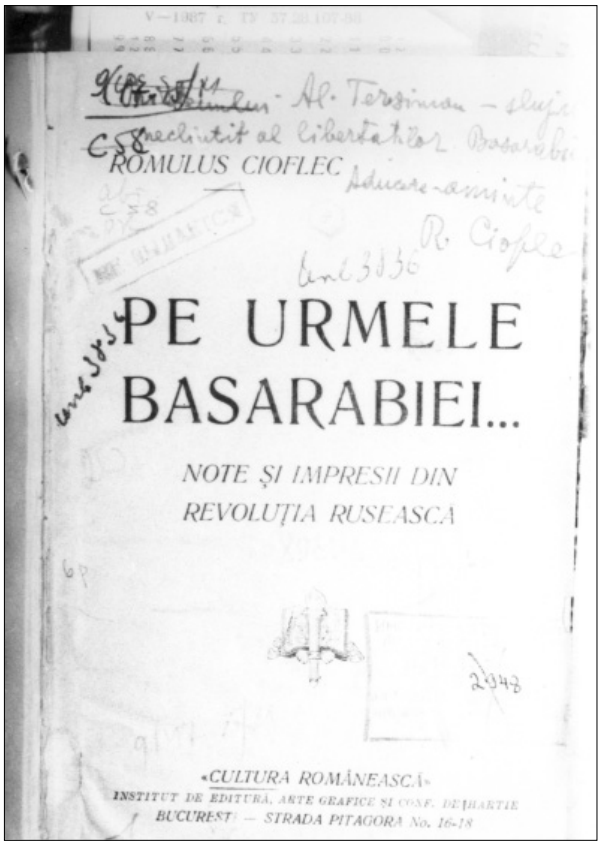
ROMULUS CIOFLEC

PE URMELE BASARABIEI...

NOTE ȘI IMPRESII DIN REVOLUȚIA RUSEASCĂ

«CULTURA ROMÂNEASCĂ»
INSTITUT DE EDITURĂ, ARTE GRAFICE ȘI CONF. DEȚIARTIE
BUCUREȘTI — STRADA PITAGORA No. 16-18

Foaia de titlu a cărții *Pe urmele Basarabiei* cu autograful autorului

cu prima ocazie parale pentru el, adică pentru familia lui Donici – dându-mi-i mie.

R. Cioflec"

Încoronarea acestui epistolarum tipărit în volumul III de *Scrisori către Ibrăileanu* (București, 1973) o face scrisoarea din 20 octombrie 1920, în care Romulus Cioflec pentru prima oară menţionează faptul că e preocupat de scrierea amintirilor basarabene, care au și fost inserate în mai multe fascicule, pe parcursul câtorva ani, sub titlul *Amintiri din anul învierii*.

Din acel nucleu a răsărit mai târziu lucrarea *Pe urmele Basarabiei*...

„Chișinău, 20/10.1920

Str. Const. Stamati, 19

Stimate domnule Ibrăileanu,

Pentru că încă n-am altfel de literatură (nuvelă, schiță) și pentru că acum mă ocup exclusiv cu amintirile din Basarabia, trimit pentru *Viaţa românească* două capitole din aceste amintiri. O bucată sosește în alt plic. Trimit două ca să alegeţi – și dacă amândouă convin, una din ele poate trece la *Viaţa românească* săptămânală de sub conducerea dlor Sadoveanu și Carp.

În al doilea rând, dl Gore mi-a dat un comision către editură și revistă. Pentru aceasta mă adresez d-voastră și fără să vă munciţi prea mult mintea cu treburi de acestea veţi putea face ca lucrul să se rezolve prompt în legătură cu revista, căci cu dl Iliescu am vorbit eu în chestia aceasta.

Iată despre ce este vorba.

Lucrarea dlui Gore despre arhive, lucrare care se găsește la *Viaţa românească*, d-sa dorește s-o scoată în broșură. Mă și rugase să tratez chestia cu prilejul vizitei mele recente la Iași, întrucât socotea că lucrarea nu este publicabilă în revistă. Spunându-mi însă dl Sevastos că ea se publică, viu acum să rog editura să tipărească lucrarea în broșură atunci când ea va apare în revistă. Dacă ea a apărut în nr. 7 și deci litera s-a risipit, s-o culeagă încă o dată pentru broșură. Apoi: dacă editura socotește că lucrarea ar avea o vânzare rentabilă pentru dânsa, s-o tipărească în oricâte exemplare, în contul și în profitul său exclusiv, dând numai dlui Gore 100 exemplare. Dacă se crede că lucrarea rentează pentru editură, atunci s-o tipărească în 200 exemplare pe contul dlui Gore și pe seama sa.

Al d-voastră devotat,

R. Cioflec"

Aceasta e ultima scrisoare din șirul celor expediate lui Garabet Ibrăileanu și care purta indicată adresa autorului din Chișinău. Următoarea avea o adresă berlineză. Ghemul călătoriilor se desfăcea fără prea mari greutăți. Lumea era toată în față și firea lui tânără nici nu vroia să știe de existenţa pe pământ a bătrâneţilor...

De fapt, nici nu avea cum ști că apusul lui va trece monoton de chinuitor pentru un om care toată viaţa a fost prieten cu drumul și până

la urmă prozatorul va fi închis în spaţiul monoton al traducerilor. În 1938 Academia Română îi menţionează romanul *Vârtejul* cu premiul „Heliade Rădulescu". În 1942 scoate de sub tipar volumul de nuvele *Românii din Secuime* şi romanul *Pe urmele destinului*. Şi aici firul lucrărilor originale apărute în timpul vieţii se rupe. De acum încolo va putea mirosi vopseaua tipografică numai de pe volumele traduse...

Romulus Cioflec s-a stins din viaţă la 13 noiembrie 1955. Şi aşa cum tocmai se întâmplă adesea, cărţile lui au început să apară în librării numai după moartea autorului. În 1957 apare *Boierul*, în 1970 – volumului de nuvele *Trei aldămaşuri*, în 1979 este reeditat *Vârtejul*, în 1985 – *Pe urmele destinului,* şi în 1988 – iarăşi *Boierul*...

Reeditarea la Chişinău, în 1992, a volumului de memorii *Pe urmele Basarabiei*..., este la o adică un prilej de pomenire a aceluia care s-a declarat şi prin fapta-i a dovedit, că este un bun prieten al moldovenilor:

„– Sunteţi, aşadar, un prieten al moldovenilor?

– Da. Îmi pare bine că pot s-o spun. Primul prieten mi-a fost regretatul poet G. Topârceanu, care m-a îndemnat să trimit la Viaţa românească *prima schiţă. Apoi, C. Stere mi-a câştigat dragostea şi admiraţia printr-o scrisoare care mi-a trimis-o, prin care îmi spunea, ca răspuns la schiţa pe care o trimisesem: «E interesantă, dar de la dumneata aşteptăm ceva mai bun.» Apoi Topârceanu m-a îndemnat să trimit iar ceva şi această a doua bucată a avut mai mult succes. A fost tipărită cu titlul* Domnul Ghiţă *şi apoi am publicat-o în volumul* Lacrimi călătoare *(1920 – n.a.). De atunci am rămas legat de toţi cei din cenaclul revistei ieşene. Trecând profesor la Pomârla, am cunoscut mănăstirile nemţene şi m-am legat şi mai mult de Moldova. Am cunoscut pe M. Sadoveanu, pe Frunză, pe I. Mironescu, pe Demostene Botez, pe G. Ibrăileanu, pe M. Sevastos. Apoi, o prietenie caldă m-a legat de D.D. Pătrăşcanu. Privind în urmă şi-n juru-mi, constat că am fost şi am rămas legat de moldoveni. De aceea, mă mândresc a spune că pot fi numit «prietenul Moldovei şi al moldovenilor».*" [Valter Donea, *Adevărul literar şi artistic*...]

Această preţioasă rază din memoria trecutului am pescuit-o din nişte pagini semnate de Romulus Cioflec şi înmănuncheate în volumul *Pe urmele Basarabiei*. În numai câteva rânduri publicistul ardelean a imprimat pe hârtie ca pe-o efigie, chipul lui Alexei Mateevici:

„Într-o duminică dimineaţa – la Florii – mai intră pe uşă un preot tânăr, de statură mijlocie, cu un cioc blond-roşcat, cu ochii şi mişcările vii, cu o privire prietenoasă, atentă şi cu distincţie în felul de a se prezenta. Grăieşte o prea frumoasă moldovenească, în vorbe alese dar necăutate, nestricată nici de influenţa rusească, nici de exagerările noastre neologiste neolatine. Cam aşa cum va fi grăit Creangă şi alţi cărturari moldoveni acum o jumătate de veac şi mai bine: Părintele Alexei Mateevici, poetul cel mai preţuit şi mai iubit al basarabenilor.

Venit de departe, într-o atmosferă nouă, îşi poartă acum cu neastâmpăr ochii pe feţele celor găsiţi în redacţie, ca şi cum e mai larg cuprinsul şi are aerul că aşteaptă să-i spună toţi că e mai bine azi şi că va fi încă mai bine… Pusese şi el o piatră la temelia *Cuvântului moldovenesc* cu Pantelimon Halippa, cu Simeon Murafa, Gh. Stârcea, Vladimir Chiorescul şi alţii.

A trecut numai ca o arătare pe la noi; căci s-a înapoiat curând la frontul Moldovei, de unde îl îngăduise, pentru câteva zile, un polc rusesc.

Fiicele lui locuiesc la Bucureşti şi în măsura posibilităţilor îngrijesc de memoria părintelui lor, de aceea sperăm că într-un viitor apropiat vor fi reeditate romanele şi publicistica acestui interesant autor."

UN ARDELEAN DESCOPERIT DE SIBERIA

Toţi îl cunosc pe poetul Octavian Goga, cântăreţul pătimirii noastre. Din momentul debutului, de la apariţia primei plachete toţi au recunoscut unanim că Ardealul a născut un mare poet, care a intuit trăirile românului, aflat sub asuprire străină. Lui i-au fost iertate toate greşelile, toate gafele, ca unui copil extrem de răsfăţat.

În umbra lui însă s-a aflat sau, mai bine zis, și-au găsit anonimatul un prozator extraordinar – Eugen Goga, fratele poetului.

Am descoperit în documentele Unirii că acest ardelean a avut un rol aparte în formarea României Mari și de aceea în volumul *Generaţia Unirii*, am inclus și o scurtă biografie:

„**Goga Eugen** (XII.1989, Răşinari, jud. Sibiu – 5.VI.1935). Român ardelean. Fiul preotului Iosif Goga, fratele poetului Octavian Goga.

Studii: primare la Răşinari, liceale la Sibiu, Blaj și Braşov. Universitare la Budapesta și Zürich. Licenţiat în drept.

A fost făcut prizonier și internat în lagăr în Rusia, la Tomsk. Eliberat din prizonierat, revine în România, unde în 1916, se înrolează în Armata română, într-un regiment de infanterie. Ia parte la luptele din Dobrogea unde în luna octombrie este rănit și pierde o mână.

A fost redactor la ziarul *Românul* din Arad (1911-1912), la ziarul *Renașterea* din Sibiu. Director la ziarul *Ţara noastră*. A fost deputat. A participat la consolidarea grupului de refugiaţi de la Odesa, fiind membru al Comitetului organizatoric. A fost, ca și fratele său Octavian, un unionist și un luptător pentru fondarea României Mari.

Opera: *Două Siberii*. Bucureşti, 1916; *Cartea facerii*, roman, în 2 vol., 1928, 1930, 1931."

Eugen Goga

Este o biografie mică, căci informaţia despre acest publicist aproape că nu e de găsit. Atât de groasă este umbra anonimatului.

Și totuși, destinul marilor valori este să iasă învingător și după moarte.

Am primit drept cadou o carte *Două Siberii*, semnată de Eugen Goga și tipărită în 1916 la București. Are un subtitlu *Din însemnările unui ardelean, fost soldat austro-ungar și prizonier în Rusia*. Știam de existenţa acestei cărţi, dar nu mi-a nimerit în mână. Am citit-o pe nerăsuflate. Este o carte care își întrece timpul apariţiei. Dacă Isaak Babel cu volumul *Armata I de Cavalerie*, apărut peste mai bine de zece ani de la cele *Două Siberii* ale lui Goga, a avut o faimă mondi-

ală, apoi cartea românului ardelean n-a fost observată nici în propria ţară. Deşi este mai bună, mai profundă, mai umană. E despre un ardelean încorporat în armata austro-ungară, obligat să apere Imperiul Habsburgic, pus permanent în faţa unei dileme, în faţa unei alegeri, să evadeze în România, adică în ţară, sau să meargă pe front. Să lupte cu Rusia, dar cu cine va lupta România? Dacă Rusia va fi aliata României va trebui să lupte cu proprii lui fraţi. Acest destin tragic i-a urmărit pe ardeleni, i-a urmărit pe basarabeni şi tot timpul această alegere a fost una plătită cu sânge şi cu conştiinţă.

Mai rară carte scrisă în timpul războiului în care să fie propagată cu atâta insistenţă, toleranţa între oameni, între ţări, între religii şi confesiuni. Este greu să înţelegi, este imposibil să-ţi explici miopia criticilor literari. Eu mai degrabă aş numi-o *rea-voinţă*. Nedorinţa lor de a observa această carte l-a jignit nu numai pe autor, este ca o insultă adusă la zeci de generaţii de cititori, care n-au avut şansa să descopere aceste uimitoare pagini.

Războiul privit prin ochii martorului ocular, un martor care participă la o luptă stranie în care el nu are nimic de câştigat, ci doar de pierdut viaţa. Din acest punct de vedere el descrie lumea înconjurătoare, descrie prietenii, camarazii de arme, duşmanii şi ceea ce-i curios este faptul că fiecare etnie în parte îşi găseşte locul său, caracteristica sa, definirea obiectivă în acest carusel al morţii.

Războaiele le concep strategii, dar le realizează soldaţii: „Înaintea mea se potrivise o matahală de muscal, cât un bivol. Ţinea baioneta să mă belească. Eu, cum m-a învăţat Neamţul, împung odată şi sar un pas înapoi. El, de colo, tot aşa. Nu ne-am nimerit. Mai trage-i una. Mai trage şi el. Ne-am tot hârâit, până mi s-a urât. M-am dat doi paşi înapoi. Rusu după mine. Prind puşca într-o mână. Rusu, iar, să mă împungă. Când l-am plesnit odată ciobăneşte de-a curmezişul i-a sărit puşca cât acolo din mâni. Şi-am şi fost cu baioneta la beregata lui. Dar el: „*Stoi*", ca pe românește. Şi-a ridicat mânile în sus şi gâfâia…

– Şi?…

– Nimic. M-a prins nu ştiu cum o milă de el. M-am gândit, cum stam cu cuţitul la grumazul lui, că-i om şi el ca şi mine, că nu l-am mai văzut niciodată până acum, că nu mi-a făcut nimic, pământul nu mi l-a luat, nevasta nu mi-a pupat-o, copiii nu mi i-a omorât, creştin e, ca şi mine, ungur nu-i?… De ce să-l omor?

Am lăsat puşca jos, i-am tras un pumn după ceafă – ştii, să nu mă uite – şi m-am în-

Așa arăta Chișinăul văzut de Eugen Goga

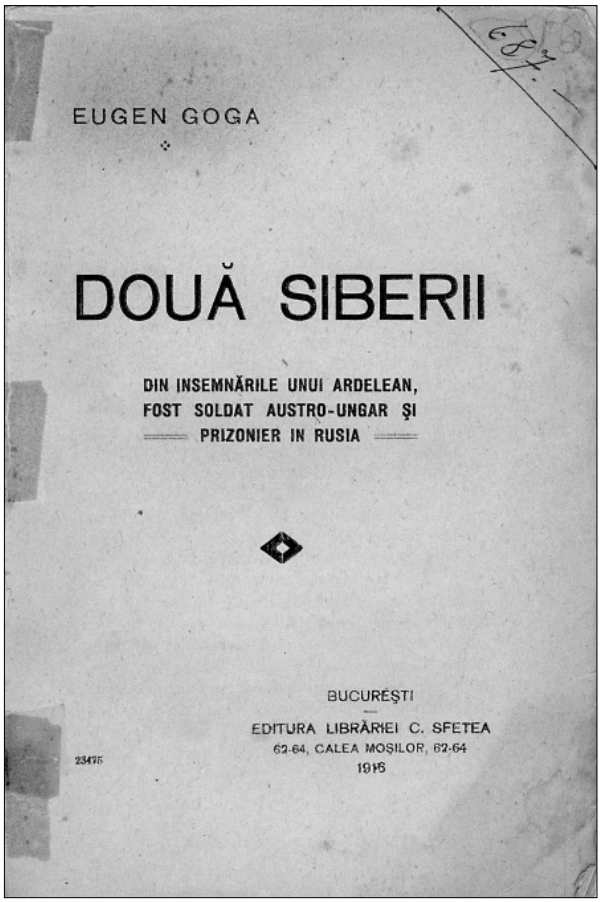
EUGEN GOGA

DOUĂ SIBERII

DIN INSEMNĂRILE UNUI ARDELEAN,
FOST SOLDAT AUSTRO-UNGAR ŞI
PRIZONIER IN RUSIA

BUCUREŞTI
EDITURA LIBRĂRIEI C. SFETEA
62-64, CALEA MOŞILOR, 62-64
1918

Foaia de titlu a cărții lui Eugen Goga *Două Siberii*

tors într-o parte și el în cealaltă. Am fluierat după ăștia să se adune: se luaseră, nebunii, după ruși. Ăia fugeau săracii, de nu-i ajungeau picioarele, că erau mai puțini, numai vr'o cinci și noi eram șapte… Piperea zice că a spintecat pe unul, dar nu cred. Minte."

Ideea de unire a popoarelor Europei s-a născut nu după cel de-al Doilea Război Mondial, această idee a apărut în rândurile soldaților ce luptau în Primul Război Mondial. Fiindcă soldatul austro-ungar Eugen Goga, român-ardelean, s-a pomenit luat în prizonierat de un muscal care era român-basarabean. Și dacă nu era acest basarabean ar fi fost în altă situație un român-regățean, adică luptau frate cu frate, provincie cu provincie și numai o reașezare a Europei, o reînțelegere între marile puteri, ar fi putut restabili relațiile normale între acești oameni: „Un amic ovrei dârdâia sguduit de frigurile spaimei. El avea alte motive de a se teme, cu mult mai atingătoare decât ale mele. Pogromurile îi vor fi apărut amicului așa cum sunt descrise în cărțile furoare spumegândă ale propagandei israelite din Rusia. Reminiscențe din aceste descrieri mi-au revenit și mie cum stam lungit alături de bietul reprezentant al acestui neam nenorocit și urmărit pe întreg rotogolul pământului.

În odaia de alături s-a auzit sgomot de pinteni amestecat cu sgomot de glasuri streine. Erau rușii.

Amicul ovrei s-a întins pe spate, prefăcându-se că doarme. Toți au amuțit.

– Nu vă fie frică, că nu vi se întâmplă nimic. Fiarele sălbatice, crunții luptători sângeroși, nu numai că nu ni-au tăiat nasurile, dar vorbeau și românește. Erau de la cavalerie și nu erau cazaci. Unul din Podolia, rus, după cum mărturisea, știa perfect moldovenește, altul era basarabean.

Ne-au luat armele, ne-au spus câteva vorbe de prietenie și au plecat.

Toată povestea s-a făcut atât de simplu și atât de fără emoții, încât ni se părea că suntem pe altă lume.

– Rămâneți în pace. Vin mâine să vă ducă. Bine că ați scăpat de foc…

Basarabeanul e un flăcău voinic, picat de vărsat și cu un zâmbet de tristețe în colțul buzelor subțiri."

Știm cu toții despre corpul de armată ceh, care în timpul Primul Război Mondial s-a pomenit în prizonieratul Siberiei și a ridicat o răscoală. Dar n-am știut nimic despre românii ajunși în Siberia în Primul Război Mondial. Este un capitol foarte important din istoria noastră, care urmează a fi cercetată. Fiindcă ceea ce surprinsese Eugen Goga în cele *Două Siberii* vine doar ca o completare despre ceea ce a scris despre Siberia Constantin Stere, vine doar ca o avanpremieră pentru ceea ce au scris și au a scrie prizonierii români din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Fiindcă, deși aflat în îndepărtare de mii și mii de kilometri, Siberia a jucat un rol deosebit în istoria României.

OPERA UNUI MARTOR OCULAR

Profesorul şi publicistul Ion Matei este o figură istorică extrem de preţioasă pentru cei care studiază trecutul Basarabiei. Dincolo de articolele publicate, dincolo de cărţile scrise el este valoros pentru noi ca un martor ocular al evenimentelor epocale care s-au produs în anii 1917-1918 în Basarabia. Şi observaţiile lui sunt şi mai interesante din cauză că vin din partea unui român ardelean, adică a unui om care cunoştea prigoana care este dată s-o suporte un popor aflat sub stăpânire străină. În Ardeal sute de ani a dominat Imperiul austro-ungar, în Basarabia mai bine de o sută de ani dominase Imperiul rusesc. Lui, cu ochi proaspăt uşor i se developau toate deosebirile şi toate asemănările între cele două imperii şi, desigur, uşor descifra destinul poporului umilit.

De aici, probabil, şi vine titlul unei impresionante lucrări *Renaşterea Basarabiei*, tipărită în 1921 şi în care articolele din ziarele vremii adunate între tartajele unui volum dau impresia unui întreg, aşa cum, de fapt, şi-a propus să facă autorul.

Biografia lui este una aproape tipică pentru românii ardeleni.

S-a născut în 1884 în Sebeş de Sus (Sibiu). A făcut studii la liceul teologic şi a urmat facultatea de drept unde şi-a luat şi doctoratul în drept.

Odată cu începerea Primului Război Mondial începe şi el peregrinările ajungând la Chişinău în 1917, unde găseşte mai mulţi ardeleni: Onisifor Ghibu, Romulus Cioflec, Andrei Oţetea şi alţii.

În căutare de lucru şi, mai ales, dintr-un elan patriotic, el se angajează să scrie articole pentru publicaţiile româneşti din Basarabia:

Coperta cărţii lui Ion Matei *Renaşterea Basarabiei*, 1921

Ardealul, *România nouă*, *Cuvânt moldovenesc* ş.a.

A participat la lucrările de debut ale Sfatului Ţării, acel prim parlament al Basarabiei şi a fost un cronicar fidel lăsând posterităţii notiţe-argument, mărturii care astăzi ne permit să descifrăm cu exactitate ce şi cum a fost.

Dar cum a apărut prima posibilitate de a pleca în Ardeal, de a îndeplini visul de veacuri

al ardelenilor Unirea a și luat drumul spre casă. Acolo, la acele evenimente n-a fost doar un statist, s-a implicat plenar și după unire a fost una dintre figurile importante care a schimbat multe în structura învăţământului din acea provincie. A fost șeful Instrucţiunii Publice din Transilvania (1922), profesor la Academia Comercială Cluj, președinte al Asociaţiei Profesorilor de la Academia Comercială.

Ca om politic a activat în Partidul Naţional Liberal, pe listele căruia a și fost ales deputat în 1918-1919, 1922-1926, 1927-1928.

Scrierile lui cuprind mai multe domenii, de la teologie și până la beletristică: *Preoţimea româno-ardeleană în veacul XVIII* (Sibiu, 1911); *Interpretarea legilor școlare* (cu M. Crăiniceanu) (1913); *Limba maghiară în școalele noastre* (1914); *Refugiaţii Ardealului* (1919); *Cultura românească și minorităţile din Transilvania* (Brașov 1920); *Independenţa eparhiei Clujului* (Cluj 1921); *Renașterea Basarabiei* (București, 1921); *Cercetările privitoare la conștiinţa Bisericii Ortodoxe din Ardeal* (Cluj, 1922); *Contribuţiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I (București, 1922); *Vacanţele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII* (Cluj, 1922); *Politica școlară a României întregi* (București, 1924); *România și conferinţa interparlamentară de la Washington* (1925); *Dreptul bisericesc de stat în România* (1926); *Minorităţile etnice din România și legea învăţământului particular* (1926); *Doctrina de stat a problemei minoritare* (1929); *Valoarea concordatului încheiat cu Vaticanul* (Sibiu 1929); *O instituţie de educaţie ortodoxă* (București, 1930); *Politica bisericească a Statului român* (Sibiu, 1931); *O înscenare condamnabilă* (București, 1932); *Frăţia ortodoxă română* (Cluj, 1933) ș.a.

A continuat activitatea publicistică și chiar a fost directorul revistei *Renașterea* din Cluj. Mărturisirea lui de credinţă o găsim chiar în prefaţa volumului *Renașterea Basarabiei* (București, 1921): „Sunt articole din ziarul *Ardealul*, prefăcut mai târziu în *România nouă*, din Chișinău, scrise cu gândul curat de-a ajuta pe fraţii noștri basarabeni în silinţele lor de renaștere naţională.” Și tot acolo: „Articolele nu le-am grupat după afinitate, ci le-am așezat în ordine cronologică, pentru motivul de-a se putea urmări evoluţia spiritului naţional din Basarabia.

Ţin să subliniez articolele de luptă împotriva «păcii» de la București, fiindcă eram singurul ziar, pe atunci, care mai îndrăzneam – contrar poruncilor nemțești – să susţinem cu toată însufleţirea credinţa în biruinţa idealului nostru.

Ar fi fost desigur folositor să pot da o seamă de explicaţii – ca martor ocular – în legătură cu problemele atinse de mine. N-am putut-o face, deoarece ar fi însemnat să scriu istoria Unirii Basarabiei. Aceasta însă nu intră într-o simplă prefaţă.

Un fapt e cert că în istoria acestei uniri nu se poate trece cu vederea rolul covârșitor al ardelenilor, în frunte cu prietenul meu Onisifor Ghibu.”

Dincolo de toate scrierile lui Ion Matei *Renașterea Basarabiei* rămâne pentru noi opera cea mai scumpă, căci este o lucrare de martor ocular și chiar de făuritor al renașterii…

SFATUL ŢĂRII

Peste câteva zile, se va deschide la Chișinău Sfatul Ţării, alcătuit în urma hotărârii Congresului ostașilor moldoveni.

Acesta este cel dintâi Sfat al Basarabiei autonome și însemnătatea lui cea mare se cuprinde în aceea că el este *moldovenesc*. Din 150 de glasnici (deputaţi), 105 sunt moldoveni curaţi. El este deci un Sfat (parlament) naţional, care va ști să lucreze cu tragere de inimă pentru așezarea Basarabiei pe temelii de viaţă nouă, care să facă pe moldoveni stăpâni luminaţi în ţara lor.

Cu câtă durere nu ne gândim noi la Transilvania noastră, unde străduinţele românilor de a-și avea așezămintele lor, au fost totdeauna înăbușite de unguri. Noi nu numai că n-am pu-

tut dobândi autonomia ţării noastre, dar nici măcar în Sfatul (dieta) Transilvaniei n-au putut pătrunde înaintaşii noştri. Şi când din mila împărătească, a fost lăsat de la o vreme, să între câte-un arhiereu, strigătul lui după dreptate era întâmpinat de către glasnicii unguri cu urlete şi împotriviri neauzite. Aşa s-a întâmplat cu marele luptător Inochentie Micu, care cu adâncă durere spunea în cest Sfat, plin de duşmani, că despre poporul românesc se vorbeşte numai atunci, când boierii unguri vreau să puie poveri nouă pe ţară. În mâna lor, ungurii strigau să fie aruncaţi pe fereastră acest nevrednic apostol al neamului românesc. Pentru lupta sa bărbătească, arhiereul Inochentie a trebuit săşi părăsească scaunul şi să moară departe de poporul său nenorocit.

Iar mai târziu, când Transilvania a fost alipită cu puterea la Ungaria, soarta noastră s-a făcut şi mai grea. Acum nu mai era vorba de Sfat românesc, ci de luptă îndârjită ca poporul nostru să trimită măcar o mână de deputaţi în Sfatul unguresc de la Budapesta. Deşi jandarmii unguri băteau şi ucideau pe ţăranii noştri, care îşi dădeau glasul lor pentru deputaţii români, totuşi au izbutit să se strecoare câţiva fruntaşi de-ai noştri în Sfatul ţării ungureşti. Dar ce puteau face 10 români faţă de 400 de unguri înverşunaţi? Vajnică luptă au dus acolo pentru drepturile şi slobozenia poporului românesc, dar fără ispravă.

Ungurii nu vroiau să audă de suferinţele noastre; deputaţii români erau întâmpinaţi cu batjocuri, ameninţaţi şi nu o dată chiar scoşi afară cu puterea din Sfat. Iar zacoanele nedreptăţilor sporeau mereu, pentru nimicirea neamului nostru oropsit. Azi, acasă la noi, e mai rău ca oricând. Plâng părinţii şi fraţii noştri, sub loviturile biciului unguresc. Nădejdea noastră e în scutul României mame, care prin ostaşii săi viteji şi cu ajutorul voluntarilor (dobrovoleţi) noştri plecaţi din Rusia, ne va scoate din iadul unguresc dându-ne slobozenia în cuprinsul României Mari.

Iată pentru ce astăzi când ne gândim la luptele şi suferinţele noastre îndelungate, simţim o mare bucurie văzând pe fraţii noştri din Basarabia, care au pătimit ca şi noi, strângându-se în cel dintâi Sfat al Ţării, ca să hotărască ei singuri asupra sorţii şi fericirii norodului moldovenesc.

Dumnezeu să v-ajute, fraţilor moldoveni!

[Dr. Ion Matei, *Renaşterea Basarabiei*, Bucureşti, 1921]

UN ACT ISTORIC: INTRAREA OŞTIRILOR ROMÂNEŞTI ÎN CHIŞINĂU

Ziua de 13 ianuarie 1918

Aşteptarea

Sâmbătă toată ziua era o fierbere neobişnuită în Chişinău. Prin toate colţurile se vorbea cu aprindere de armata românească, care avea să sosească în fiecare ceas. Fel de fel de zvonuri alergau de la om la om, cu privire la acest eveniment deosebit de însemnat, la care nimeni nu se gândea cu o săptămână înainte. Adevărat, că Sfatul Ţării hotărâse să ceară trupe străine, pentru curmarea anarhiei, dar nu se aştepta că ele vor veni în adevăr şi încă aşa de repede.

O seamă din locuitorii oraşului răspândeau veşti, că trupele române ar fi avut ciocniri sângeroase cu bolşevicii la Ungheni, că altele ar fi fost dezarmate pe la Călăraşi şi vor sosi în oraş nu biruitoare, ci prizoniere. Lumea nu prea credea în aceste vorbe, spuse anume ca să facă zăpăceală şi să semene neîncredere.

Sosirea de adevereşte

Bulevardul Alexandru era înţesat de lume, care aşteaptă nerăbdătoare şi nu se mai ducea acasă. Cetăţenii cu miros de vijlă îşi închiseseră dughenile şi aruncau priviri speriate de după storurile lăsate. Dar iată că telegramele sosite în grabă, înştiinţează în mod oficial, că oştile române sunt la Străşeni, în frunte cu generalul Broşteanu şi în curând îşi vor face intrarea în oraş. De-acum orice îndoială era risipită şi

număram clipele când se vor arăta aeroplanele românești, care să arunce în oraș proclamaţiile generalului Broșteanu.

Înainte de intrarea în oraș

Toţi uitară de masă și parcă-i lega ceva de locul din uliţă. Trecuse de amiază și trotuarele nu se mai goleau. Fiecare dorea să știe și să vadă ce se întâmplă, măcar de-ar fi zăbovit toată noaptea.

Un număr de studenţi și studente basarabene, îmbrăcaţi în costume naţionale, întovărășiţi de câţiva deputaţi, s-au urcat în automobile împodobite cu flori, ieșind întru întâmpinarea oștirii. Comandantul a primit cu bucurie această solie, pe care n-o trimetea o hotărâre oficială, ci dragostea aprinsă de neam, ce clocotea în inima lor românească.

Cârmuirea Ţării înaintea oștirii

După ce Sfatul Ţării hotărâse însuși chemarea României în ajutor, pentru scăparea Republicii, era firesc ca această înaltă ocârmuire să iasă întru întâmpinarea oștilor. Au fost trimiși de către Sfatul Ţării d-l Pant. Erhan, președintele Directoratului și d-l Gh. Pântea, locţiitorul Directoratului de război. Ei s-au dus până la Cojușna, unde au salutat pe generalul Broșteanu, în numele Republicii Moldovenești, asigurându-l de bună primire din partea ţării întregi.

Intrarea

Înserase. Publicul se impacienta, mai ales că așteptase toată ziua și acum se vorbea că intrarea va fi amânată pe duminică, de oarece nicio armată nu-și face intrarea într-un oraș pe timpul nopţii. Cei grăbiţi ori cu teama nevindecată de tâlhăriile bolșevicilor porneau spre casă.

Era ora 7 seara. Deodată văzduhul se cutremură de câteva bubuituri puternice. Era artileria română, erau tunurile de la Oituz, care vesteau Chișinăului intrarea oștirii noastre. Un fior străbate mulţimea, o fierbere ciudată aleargă pe străzi. Prin câte un colţ de aud șoapte: sunt bolșevicii, care iau lupta cu românii. Dar otrava nu prinde, căci la marginea orașului, intrarea oștirii românești se producea prin trei direcţiuni: apus, miază-zi și miază-noapte.

Goarnele

Cum stam înfrigurat, căutând să deslușesc prin întuneric adevărul cel mare, iată că în de-

Primăria Chișinăului, imagine de epocă

părtare răsună goarna românească. Lacrimile mi-au năvălit în ochi, inima îmi zvâcnea aprinsă.

Dumnezeule, de când nu i-am mai auzit sunetul înălţător şi eroic. Îmi răsăreau fugare icoanele luptelor cu vitejii pe care îi saltă spre duşman glasul de aramă al goarnei războinice. Acum strigarea ei pătrundea prin toate ungherele Chişinăului, vestind fraţilor înstrăinaţi învierea gloriei strămoşeşti.

Trecerea pe uliţi

Armata care intra, era alcătuită de unităţile diviziei XI, cu infanterie, cavalerie, artilerie, secţii de mitraliere ş.a. Partea cea mai mare a trecut de bulevardul Alexandru, strada principală a capitalei.

Deşi era întuneric, totuşi puteai deslui diferitele arme, care înaintau hotărâte şi vesele, sub comanda ofiţerilor.

În faţa Tipografiei Româneşti

Aici se grămădise mulţimea de privitori. Loc de frunte, luminat şi de becurile electrice ale Cinematografului, era cel mai potrivit de a putea vedea oştirea mântuitoare.

Redacţia şi administraţia gazetei noastre ieşise pe trotuar, cu un steag naţional, în jurul căruia se strânsese tot personalul tipografiei, împreună cu pribegii din toate ţările locuite de români.

Manifestaţia pribegilor

Din multe părţi auzeai urări la adresa oştirilor, dar nicăieri ele n-au fost aşa de mari, calde şi statornice ca aici la Tipografia Românească.

Din zeci de piepturi răsunau necontenit strigătele de bună sosire. Fiecare ofiţer, fiecare unitate, până la soldaţii ce şedeau în chesoane, erau întâmpinaţi cu izbucniri de bucurie nemaipomenită. „Trăiască România!", „Trăiască oştirea vitează!", se alternau cu urările aprinse la vederea drapelelor sfinte, pe care le salutam cu capetele descoperite. Strigăte de bucurie ieşeau din piepturile pribegilor, lacrimi fierbinţi udau obrajii noştri supţi de suferinţă. Nu era unitate căreia să nu îi strige: „Trăiască România Mare, Trăiască Ardealul, trăiască Bucovina şi Basarabia!" Iar ofiţerii salutau agitându-şi capetele, soldaţii ne răspundeau însufleţiţi de această primire frăţească.

Doina

Un moment trupele s-au oprit pe loc, spre a se aranja dislocarea. Atunci unul din eroii de la Mărăşeşti şi-a scos fluierul fermecat şi doina noastră plutea duioasă peste capetele Chişinăului. Armonia ei scoboară în sufletele noastre o dulceaţă nemărginită. Ni se părea că-i o rugăciune sfântă, care se înălţa senină spre cer, pentru ziua aceasta mare.

Cântecele naţionale

Covârşiţi de atâta bucurie, pribegii din faţa tipografiei româneşti, s-au trezit deodată înfrăţiţi cu cântecele imnului nostru *Deşteaptă-te, române*, care spintecă tainele serii în valuri neoprite. Niciodată nu ne-am simţit mai răpiţi de cântecele noastre, ca în aceste clipe, când fără a mai ţine seama de puterea vocii, cântăm într-o bucurie nebună, până la desăvârşită răguşire. Urma una după alta: *Imnul Unirii, Haideţi, fraţi, cu arma-n mână, Sunt vânător, La arme* (de Iosif), *Frunzuliţă verde de stejar* ş.a. într-o beţie de însufleţire unică în felul ei.

Două ceasuri întregi a ţinut această manifestaţie, care va rămânea una din cele mai însemnate, atât pentru noi, cât şi pentru viaţa Basarabiei întregi.

Ministerul de Război al Basarabiei la redacţia noastră

În cursul trecerii trupelor, d-l Pântea, locţiitorul directorului general de război şi marină al Republicii Moldoveneşti, s-a prezentat la redacţia gazetei noastre, ca să ne anunţe în mod oficial primirea sărbătorească a oştilor României, care avea să se facă duminică, în 14 ianuarie. Potrivit cu această comunicare, noi am şi tipărit în ediţia specială avizul, care aducea la cunoştinţa publicului locul şi timpul defilării.

Ediţia specială a gazetei noastre

În timpul trecerii armatei, lucrătorii noştri aveau să tipărească ediţia specială a gazetei noastre, închinată acestui eveniment istoric.

Dar nu era putere care să-i mai oprească pe lucrătorii noștri, aproape toți ardelenii refugiați, de a nu da năvală în stradă, ca să salute oștirea mântuitoare. Printre picături scoteau corectura, ca să se ivească din nou în mijlocul nostru, cântând din adâncul inimii imnurile de bucurie, ce zguduiau toată ființa noastră.

Și la ceasurile 10, hărnicia lor a făcut să iasă din tipar gazeta cu litere aurite, în cinstea eroilor României, care aduceau cu steagurile biruitoare solia înfăptuirii visurilor noastre sfinte.

Ziua de 14 ianuarie

Soarele bucuriei…

O duminică frumoasă. În zorii dimineții, soarele se ridică mândru pe bolta albastră, trimițându-și pulberea de raze peste orașul Chișinău. O minunată zi de primăvară răsărise, acum la începutul lunii ianuarie, cu luciri vesele, cu aer cald și înviorător. Era o binecuvântare de sus, care se cobora să încununeze ca o aureolă divină drapelul României, ce flutura înălțător în orașul Chișinău.

Ziua Învierii…

Nu știu de ce simt în suflet bucuria rară, pe care altădată mi-o dă ziua Învierii. Ca și la sărbătoarea creștinismului, am stat și acum treaz toată noaptea; simțămintele adânci care ne-au străbătut la trecerea oștirii, ne furnicau ființa întreagă și nu puteam închide ochii în așteptarea zilei, care avea să ne dea priveliștea strălucită a defilării armatei sufletului nostru.

Plutind într-o frământare duioasă, zburăm pe aripile visurilor. Ceasul dimineții mi se părea că prea întârzie în nerăbdarea cu care-l așteptam.

Și când am părăsit odaia, ieșind în stradă, lumina bogată ce învăluia orașul, m-a izbit deodată cu o putere tainică, care m-a făcut pe-o clipă să am senzația din ziua Învierii. De departe sunau clopotele Catedralei, care astăzi pare-că aveau ceva neobișnuit în dangătul lor maiestos. Și mă vedeam aievea alergând spre sfânta slujbă, vestitoare de taina cea mare și nepătrunsă.

Pe străzi

După atâtea luni de tulburare, în care lumea trecea cu fața îngrijorată, din pricina anarhiei bolșeviste, astăzi, pentru întâia dată, întâlnești liniștea și siguranța ce strălucea în ochii trecătorilor. Copii, doamne, bătrâni, ofițeri și boieri de viță veche, care de săptămâni nu mai îndrăzniseră să iasă pe străzi, se plimbau acum veseli, îndreptându-se curios spre bulevardul Alexandru. S-au dus tâlharii care semănau spaima, prin jafurile și sălbăticia lor. Groaza de oștirea românească disciplinată i-a făcut să părăsească în ruptul capului orașul, pe care-l terorizează cu atâta cruzime. Oamenii răsuflau acum ușurați, când simțeau că se întorc iarăși zilele de siguranță, aduse de-o armată vitează.

Pe bulevardul Alexandru

O mare de capete, care se mișcă în valuri pe trotuarele largi și nesfârșite. Cuvântul românesc se desfăcea din guri tot mai multe, întrebări treceau de la om la om asupra defilării, fiecare se silea să-și găsească un loc bun, de unde să poată vedea totul. Ferestre, balcoane, acoperișuri de case, erau ocupate de fel de fel de pri-

Edificiul Sfatului Țării, anii ’30, sec. XX

vitori, ca în zilele marilor serbări. De-a lungul bulevardului calea era deschisă și nimeni n-o traversa, căci acum sta de strajă soldatul român, cu baioneta pe pușcă. Tot la doi pași se postase câte o santinelă românească, care înfățișa ordinea, într-un pământ bătut de anarhie. Iar la încrucișarea străzilor, stăteau în rânduri strânse plutoane întregi, cu arma la umăr. Cetățenii îi priveau încremeniți, în așteptarea generalului, a cărei sosire era anunțată.

Sosirea generalului Broșteanu

La ceasurile 12 fără un sfert sosește generalul Broșteanu, împreună cu statul său major, între care erau și ofițerii misiunii franceze. El trece de-a lungul străzii, cu pieptul plin de decorații. Înalt și voinic, cu pasul sigur și ochii aprinși, generalul Broșteanu te câștigă prin tinerețea și înfățișarea sa simpatică. Ai vrea să te îndoiești pare-că de steaua ce strălucește pe capelă, dar semnul ranei și pieptul împodobit cu ordinul „Mihai Viteazul", îți dă încredințarea că el este în adevăratul înțeles al cuvântului un iscusit războinic și un neîntrecut erou. Marea pricepere cu care și-a dus la biruință ostașii împotriva germanilor, ca și curajul admirabil cu care s-a aruncat însuși în mijlocul dușmanilor, l-au făcut vrednic de cinstea aceasta istorică, de-a intra în capitala Basarabiei, ca mântuitor al pământului moldovenesc din primejdia pieirii.

Unitățile îl primeau cu puternice strigăte: „Să trăiți!"

Ajuns la Banca Generală – cea mai frumoasă clădire a orașului, zidită în stil grecesc – generalul ia loc în fața ei, spre a primi defilarea.

Defilarea oștirii

S-a dat semnalul. Sărbătoarea se deschide prin gorniștii cu pieptul larg. Privitorii ridică capetele, noi ne cutremurăm. E goarna care a umplut de avânt pe acești viteji, în valea Jiului și pe plaiurile Moldovei, ducându-i spre slavă nemuritoare. Oștile încep să defileze, în marșul triumfal al celor două muzici militare postate în fața generalului Broșteanu. Ce-am simțit în clipele acelea, nu se poate tălmăci în cuvinte. Fără a putea scoate o vorbă din gură, plângeam, cum nu mi s-a întâmplat niciodată în viață. Căci ochii mei înlăcrimați vedeau aievea oștirea năzdrăvană, care în uimirea lumii a biruit cea mai puternică armie (armată) din Europa.

Eu am avut fericirea să văd și intrarea biruitoare a acestor oști în Ardealul nostru. O uriașă bucurie simțisem atunci, dar n-am fost copleșit de emoția adâncă, care mă stăpânea acum. Cu intrarea României în Ardeal mă obișnuisem; acest ideal a fost de atâtea ori zugrăvit în articolele și cărțile noastre, încât ziua înfăptuirii lui mi se părea o necesitate logică, care nu se mai poate schimba. Dreptul României asupra Ardealului era neîndoios și intrarea în război alături de aliați, îi garantau dobândirea lui.

Când însă am văzut oastea României la Chișinău, unde așa de puțin o așteptam să intre, la chemarea oficială a Basarabiei, – căci conștiința ei națională era strivită aproape cu totul, – simțeam că problema românească a câștigat o înfățișare integrală. Conștiința unității de neam se întinde până dincolo de Nistru și împrejurarea, că oastea României călca pe pământul fraților răpiți, mă făcea să înțeleg însemnătatea covârșitor de mare a acestui fapt istoric și să mă gândesc la urmările lui nemăsurate, sub raportul idealului național.

Înfățișarea oștirii

Soldații defilau în rânduri drepte, cu mâna strânsă pe armă. Mici de statură, trași la față, ei nu-ți lăsau impresia de strălucire a oștilor de paradă, dar te făceau să înțelegi, din mersul lor apăsat și sigur, disciplina care le stăpânește voința neînfrânată, care-i poartă și gloria minunată pe care le împodobește în chip tainic piepturile de viteji.

Hainele lor erau poate și-acum stropite de sângele nemțesc și de noroiul marșului forțat de 45 kilometri făcuți într-o singură zi. Și când mă gândesc la suferințele nemărginite ale acestor ostași, la încercările fără pereche prin care

au trecut, trebuie să mă minunez de bărbăţia tinerească cu care trec pe dinaintea generalului. Și deodată mă fulgeră prin inimă gândul, că pe dinaintea mea trec biruitorii *lui Mackensen*.

Da, așa slabi și galbeni la faţă cum sunteţi, căci mâncaţi numai o dată pe zi, ca să le rămână mătăhalelor cu samovarul să se îndoape de câte cinci ori din hrana bietei Moldove, așa slabi și „mămăligari", cum vă batjocoreau bolșevicii și nemernicii lui Nicolae II, voi aţi fost aceia, care în cele mai grozave lupte, aţi bătut mândrele oști germane și aţi înfrânt îngâmfarea și vitejia celui mai vestit general al nemţilor, Mackensen.

Slavă vouă, viteji ai României, care aţi ridicat cinstea neamului nostru și l-aţi pus alături de viteazul popor francez! De acum istoria lumii va vorbi totdeauna de români, ca de niște eroi vrednici de viaţă slobodă.

În fruntea voastră, mândrii, ofiţerii de toate gradele. Ne uitam la ei cu dragoste, căci decoraţiile lor dovedeau tuturora vitejia cu care au luptat în rând cu voi. Mulţi străini i-au hulit, dar astăzi, după ce cunosc amănuntele ofensivei românești de la Mărăști și ale defensivei de la Mărășești, toţi cârcotașii trebuie să se plece cu smerenie în faţa voastră. Căci în sufletul acestor ofiţeri trăiește iubirea de ţară și simţul de jertfă pe câmpul de onoare, pe care l-au dovedit cu prisosinţă în războiul sângeros al Neamului nostru.

Sentimentele publicului

Din feţele privitorilor puteai citi sentimentele care-i stăpânesc, înaintea acestei defilări. Cetăţenii, cu „dughenele" stau sguliţi în caftanele lor și tremurau la vederea eroilor ce nu cunosc frica. O parte din moldoveni, otrăviţi de bolșevici și de perciunaţi, arătau o oarecare dușmănie tăcută, pe care numai întunericul rusesc li-o băgase în cap. Majoritatea fraţilor noștri moldoveni se bucurau dimpreună cu noi, că pot strânge la piept pe fraţii lor mai mari, de care o sută de ani au fost despărţiţi prin hoţia ţarului. Ei își dădeau seama că acești ostași nu vin ca cuceritori ori răpitori ai libertăţii lor, ci ca niște ocrotitori și apărători în vreme de primejdie. Aceeași bucurie o aveau și rușii cinstiţi.

Voluntarii ardeleni

Dar între cei ce săltau de bucurie, erau voluntarii noștri, care cu o săptămână înainte au sângerat în gara Chișinăului de gloanţele ucigașe ale bolșevicilor și a unor moldoveni rătăciţi. Sosirea armatei românești i-a scos și pe ei din temniţa unde-i aruncase sălbăticia tovarășilor. Cu feţele învineţite de bătăi ei se adunaseră în grupuri pe trotuare și priveau cu inima aprinsă oastea vitează, sub ale cărei drapele se înștiinţează să intre de bună voie. Ei au auzit de faptele ei strălucite, pe care le-a scris cu vârful baionetei, dar până acum n-o văzuseră. Soarta a voit ca acest lucru să se întâmple tocmai la Chișinău, unde ei suferiseră una din cele mai grele umilinţe. Și câtă încredere le-a sădit în suflet această întâlnire! Ardeau de dor și le părea rău că nu se găsesc și ei în rândurile oștirii, după care au suspinat atâta prin Siberia. Ochii lor sorbeau cu sete armata României Mari, pe-al cărei steag au pus și ei jurământ sfânt, numai spre a scoate Ardealul nostru din robia ungurească.

Dar ceea ce impresiona și mai mult pe ardelenii noștri era faptul că acești soldaţi alcătuiau divizia a XI-a, care pătrunsese în Ardeal, pe la Petroșani.

Eroii de la Jiu

Cine nu-și aduce aminte de generalul Dragalina, care, în fruntea acestei divizii de olteni, a câștigat cea dintâi luptă mare împotriva germanilor? Urmașii lui Tudor Vladimirescu au dovedit din nou că „din vultur, vultur naște", că, deși copleșit de greutăţi, românul „are șapte vieţi în pieptu-i de aramă".

Prin eroismul acestor soldaţi, a fost zdrobită divizia a XI-a bavareză, supranumită de germani „divizia de fier".

Și noi aveam fericirea să vedem pe acești nemuritori trecând senini pe uliţele Chișinăului. Cum să-ţi mulţumim, Dumnezeule sfinte,

pentru atâta noroc de care ne-ai învrednicit, în tristeţea părăsirii noastre?

Salutările oraşului Chişinău şi ale Consiliului orăşenesc

Înainte de a începe defilarea trupelor, s-au înfăţişat generalului Broşteanu domnii A. Schmidt, primarul oraşului, şi T. Neaga. Cel dintâi a salutat oştirea României în numele oraşului, iar al doilea în numele Consiliului comunal, exprimându-şi bucuria şi nădejdea, că în sfârşit capitala Basarabiei ajunge la linişte, spre a putea îndrepta stările ticăloase pricinuite de sălbăticia revoluţionarilor bolşevici. Oştirii româneşti i s-au făgăduit toate înlesnirile, în scopul asigurării ordinii.

Drapelele

Multă mândrie ne lăsase în suflet trecerea artileriei, ţinuta războinică a roşiorilor pe acei cai frumoşi, zvelţi şi aprigi, cum nu mai văzusem de mult.

Dar ceea ce ne-a cutremurat toată făptura noastră, erau drapelele, simbolurile sfinte ale ţării, după care ni se topesc inimile.

Cu ochii plini de lacrimi ne descopeream înaintea lor, căci ele nu erau nişte stindarde obişnuite de zile oficiale, ci purtătoarele gloriei româneşti din Ardeal, Jiu, Oituz, Mărăşti şi Mărăşeşti. În fluturarea lor s-au aruncat vitejii la luptă înverşunată, sub îndemnul lor fermecat s-au înscris în cartea neamului cele mai strălucite biruinţe, care au uitat pe toţi, făcând pe vestitul general francez Berthelot să spună cu hotărâre, că *românii sunt cei mai buni ostaşi din toată lumea*.

Şi astăzi, când *Alba Iulia* şi *Bucureşti* gem de dorul acestor drapele sfinte, fără a le putea săruta cu evlavie, noi suntem fericiţi de a ne scălda ochii în strălucirea lor glorioasă, aici, la *Chişinău*, aproape de apa Nistrului.

Să dea Dumnezeu, ca tot sub umbrirea lor, să sărbătorim şi ziua cea mare a înfrăţirii noastre de obşte.

Încheierea sărbătorii

Aproape două ceasuri a ţinut această defilare istorică, care va rămânea scrisă cu litere de aur în istoria noastră. Va fi nu numai o pagină de glorie, ci una de creatoare statornică a vieţii naţionale depline şi unitare a neamului românesc.

După mântuirea defilării, generalul Broşteanu pleacă spre locuinţă, împreună cu statul său major, iar publicul se împrăştie satisfăcut, că de-acum înainte va avea liniştea şi siguranţa vieţii, care pieriseră de odată cu stăpânirea bolşevistă.

Hora Unirii

La tipografia românească se grămădiseră o mulţime de români, printre care se strecurară ruşi, ovrei şi alte naţii, cerând ediţia specială a gazetei noastre, care pentru bucuria zilei, se împărţea fără bani.

Un taraf de lăutari din România, a fost rânduit de noi să execute diferite cântece naţionale. Apoi deodată ne-am prins în *Hora Unirii*, pe care am dus-o în uliţă, din cauza mulţimii de jucători. Ardeleni, bucovineni, munteni şi moldoveni, împreună cu fraţii din depărtata Macedonie, băteau pământul în strângerea frăţească a mâinilor. Se săvârşea atunci prin cântec şi joc, *Unirea* inimilor româneşti din toate ţările. Se cunoşteau fraţii pentru întâia oară şi aceleaşi gânduri sfinte le înfioră sufletul. Apoi hora a trecut în parcul Catedralei, urmând veselă şi aprinsă. Cine ar fi visat lucruri atât de minunate? Să se întâlnească fraţi, pe cel mai înstrăinat pământ, făcându-se la Chişinău crainicii neopriţi al idealului nostru! Iată minunea cea mare, pe care o săvârşea oştirea *României Mari!*

Slavă ţie, Românie, pentru aceste zile de dumnezeiască strălucire!

16 ianuarie 1918

[Dr. Ion Matei, *Renaşterea Basarabiei*, Bucureşti, 1921]

BUCOVINEANUL CARE S-A REGĂSIT ÎN BASARABIA

El a ajuns întâmplător în Basarabia şi fără voia lui a rămas pentru mulţi ani în Chișinău.

Povestirea *Spre cer*, scrisă pentru copii şi inclusă într-o antologie de proză, editată la Chișinău încă în 1921, fără ştirea lui Liviu Marian a ajuns a fi o descriere a propriei sale vieţi. O metaforă mai potrivită pentru acest suflet zbuciumat nici nu te încumeţi să cauţi: „Furnica ştie totdeauna de unde pleacă şi unde trebuie să se întoarcă, niciodată însă unde merge şi unde va ajunge."

A scris proză şi versuri, publicistică şi istorie literară.

A visat să-şi trăiască zilele printre bucovinenii săi, dar mai bine de douăzeci de ani a locuit în Basarabia.

S-a născut la 25 mai / 6 iunie 1883 în oraşul Siret din Bucovina, în familia ilustrului folclorist Simeon Florea Marian şi a Leontinei Piotrovschi, în casa cărora au poposit cele mai mari personalităţi ale epocii: Mihai Eminescu (1885), Artur Gorovei, Alexandru Xenopol, Ioan Bogdan, Petru Poni, Teodor T. Burada, Ion Dragoslav etc.

Şcoala primară şi liceul le face la Suceava, unde S. Fl. Marian fusese numit, în 1883, profesor la Gimnaziul Superior.

Încă din gimnaziu este atras de către părintele său în munca grea de cercetare. Face corecturi alături de S. Fl. Marian, cântă în mica orchestră de familie, căci toţi Marianii erau buni instrumentişti.

Desenează cu pasiune promiţând să ajungă un pictor de forţă. În Fondul Memorial Documentar „S. Fl. Marian" de la Suceava, care ani de zile a fost studiat şi ocrotit de basarabeanul de la Orhei Eugen Dimitriu, se păstrează variante ale incursiunilor lui în lumea artelor plastice.

Liviu Marian

În anii 1901-1905 a urmat Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Cernăuţi. Este primul preşedinte al Societăţii studenţeşti „Dacia", înfiinţată în 1905.

În 1927 susţine doctoratul la Universitatea din Cernăuţi, având tema: *Contribuţii la istoria literaturii româneşti din veacul al XIX-lea*.

Teza a susţinut-o la insistenţa verişoarei sale, scriitoarea Constanţa Marino-Moscu.

Tot în acelaşi an la Chișinău tipăreşte un volum *Contribuţiuni la istoria literaturii ro-*

mânești din veacul al XIX-lea, punând astfel începutul unei tradiții frumoase. Adică demonstrând intelectualilor din provincie că și aici se pot realiza studii serioase, iar pentru cei din metropolă era un fel de avertisment că provincia nu se ofilește – ea muncește și chiar realizează.

Debutează în paginile revistei cernăuțene *Junimea literară* (1904), la care a ajuns din îndemnul lui Ion Nistor.

Debutului i-a precedat o îndelungată perioadă pregătitoare, când a scris versuri, proză, a făcut traduceri din germană.

Începând cu anul 1906, își întemeiază o carieră didactică, activând ca profesor la liceul din Suceava.

Anul 1907 întrerupe firul calm al vieții lui. La 11 aprilie moare Simeon Florea Marian și grija de întreținere a familiei, alcătuită din cinci suflete care se hrăneau dintr-un singur salariu – al părintelui, îi revine lui.

La grijile cotidiene se adaugă cele legate de moștenirea literară, de îngrijirea tezaurului folcloric, adunat de harnicul academician pe parcursul mai multor ani, și de transmiterea lui spre depozitare în fondurile Academiei Române.

Urma să îngrijească și tipăriturile în curs de apariție, plasate la editurile din țară, operație destul de dificilă pe atunci, căci administrația austro-ungară nu privea cu ochi buni preocupările intelectuale ale românilor.

Și Liviu Marian, și părintele său erau printre persoanele suspectate de simpatie pentru România: „Când Liviu Marian a început să ceară de la diverse școli liste de elevi pe naționalități, pentru a urmări cât de grav era procesul de înstrăinare, autoritățile au intrat în alertă. Poliția făcea investigații discrete la conducerea Gimnaziului Superior din Suceava, interesându-se de comportarea profesorului. Fuseseră interogați și elevii claselor unde avea ore. Erau aceiași «românofagi», scrie Liviu Marian în schița *Simeon Florea Marian*, aduși de vânturi, care i-au făcut viața imposibilă și elevului S. Fl. Marian, nevoit să-și continue liceul peste munți în Transilvania. Erau aceiași care-i puneau mai târziu piedici profesorului S.Fl. Marian, să participe – ca membru activ al Academiei Române – la sesiunile anuale de la București." [Eugen Dimitriu, Petru Froicu, Liviu Marian, *Anuarul Muzeului județean Suceava*, X, 1983]

Ritmul calm al vieții, sufletul sensibil îl îndeamnă să-și aștearnă impresiile pe hârtie. Proza lui trece în volumele *Suflete stinghere* (București, Ed. „Minerva", 1910), *Printre stropi* (poeme în proză) (Suceava, Ed. Școalei Române, 1912). Și tot în același timp încearcă să dea ctitorilor unele însemnări biografice despre tatăl său.

Cartea, intitulată foarte simplu, *Simeon Florea Marian (schiță biografică)*, a văzut lumina tiparului în 1911, la Editura Academiei.

Această primă încercare reușită de a sistematiza viața unei personalități îl face să persevereze anume în zona cercetărilor literare. Sondarea trecutului a fost foarte fructuoasă după 1917, când Liviu Marian a scos de sub tipar, la Chișinău, lucrările *Coloniștii nemți din Basarabia* (1920), *B.P. Hasdeu și Rusia* (1925), *Proza noastră estetică* (1921); *Civilizație și poezie* (1927) și două lucrări de totalizare și sistematizare: *Activitatea mea publicistică. 1904-1927* (1927), *Activitatea mea publicistică. 1904-1934* (1938).

Tot în același timp tipărește la București lucrări legate de tema permanentei preocupări – familia Hasdeu. În 1928 tipărește la Editura „Cartea Românească" schița biografică și bibliografică *Bogdan Petriceicu Hasdeu,* iar în 1932 în colecția *Memoriile Secțiunii literare*, seria II, tomul VI, mem. 1 este tipărit studiul documentar *Alexandru Hasdeu și Academia Română.*

Împreună cu prozatorul Nicolae Dunăreanu, prietenul și colegul său, a întemeiat și a editat în capitala Basarabiei o revistă literară

foarte frumoasă, *Renașterea Moldovei* (1920), în care au publicat tot ce li s-a părut mai valoros în literatura română la acea vreme. L. Marian a colaborat și la editarea *Calendarelor Basarabiei*, a revistelor *Moldova de la Nistru, Viața Basarabiei,* fiind înscris de către Pan Halippa în lista scriitorilor basarabeni.

Un loc aparte în istoria literaturii basarabene îl ocupă voluminoasa crestomație *Prozatorii noștri* (1921, Chișinău), proiectată în patru volume, din care au fost tipărite numai două.

Crestomația a fost alcătuită în colaborare cu Nicolae Dunăreanu și cu concursul soției sale Valentina Grosu, care, fiind o bună cunoscătoare a limbii ruse, și-a asumat rolul de traducătoare.

Aceeași crestomație o propune și cititorilor de limbă rusă, în același an, intitulând-o *Rumânskaia proza*.

A colaborat activ nu numai la publicațiile bucovinene. Numele lui sau numele literare cu care semna uneori: Titus Liviu, Lili, au apărut în: *Adevărul literar și artistic*, *Curentul nou*, *Deșteptarea, Floarea-soarelui, Florile dalbe* (Bârlad), *Gândul neamului, Ion Creangă, Revista critică, Sburătorul, Sânziana* (Iași), *Universul literar, Convorbiri literare* ș.a.

În cea mai prestigioasă revistă basarabeană *Viața Basarabiei* publică, chiar din nr. 2 din 1932, un studiu intitulat *Începuturile publicisticii românești în Basarabia (1872-1876).*

Foarte migălos documentat, el aduce un torent de informație despre periodice basarabene necunoscute și, făcând o referință la Șt. Ciobanu, care primul tatonase această temă, dă un exemplu perfect de cercetare, îmbinând iscusit istoria, publicistica și cercetarea de arhivă.

Poet în suflet, ne-a lăsat mai multe lucrări în versuri, dintre care basmul dramatic *Prietenii*, scris sub forma a patru scene-scrisori, constituie o izbândă (corespondență imaginată între doi mari prieteni – Creangă și Eminescu).

Fantezia spumoasă, imaginația deosebită conjugată cu detaliul concret, dau la iveală rânduri de literatură adevărată.

La toate acestea se adaugă buna tehnică poetică, obținută în urma unei îndelungi activități de traducător, când a transpus în românește lucrări din Dostoievski, Geibel, Lenau, Gorki, Wilde ș.a.

Descoperirea lui Liviu Marian trebuie făcută nu numai în planul istoriei literare, ci și în cel al creației poetice.

Și poate că atunci nu vom fi de acord cu cele enunțate de autor într-o poezie inedită, păstrată de fostul lui elev, basarabeanul Vladimir Șciurevici, și tipărită de Eugen Dimitriu în revista *Țara Fagilor* (octombrie-decembrie 1993):

„**Viața mea**

Viața mea-i o carte ca oricare.
Pe ea grăbite mâini abia au răsfoit,
Priviri fugare-abia dac-au citit
Crâmpeie – clipe rare – din ceea
Ce-am gândit.
Din ceea ce-am iubit
Și-am suferit pe lume.
E-o carte fără nume,
Uitată-ntr-un amurg
De toamnă, de-o femeie,
Pe-o bancă-ntr-o alee.

Și frunze pale curg
Și-o învălesc în taină
În veșteda lor haină...
Pierdută-i și-ngropată
Și nimeni vreodată
N-o va mai regăsi
Și nu o va citi."

Pentru mine o valoare deosebită o au nu numai cercetările lui în materie de istorie literară, nu numai prozele pentru maturi, scrise de o mână sigură și dibace. Sufletul lui de apostol l-a îndemnat să scrie și proze pentru copii, materialul cel mai deficitar în acei ani.

Spre cer este o bucată literară, adresată micului cititor, o perlă care se pare că l-a inspirat și pe Ion Druță la crearea minunatei lucrări *Povestea furnicii*.

A existat o legătură tainică între Liviu Marian și Basarabia. Un înger păzitor s-a îngrijit de el în clipa când baionetele rusești l-au străpuns pe Simion Murafa, iar apoi pe Andrei Hodorogea, în ziua când împreună petreceau la via din șoseaua Hâncești, la 20 august 1917.

Bucovineanul era de față și, după cum a mărturisit Romulus Cioflec (și el martor al tragediei) în volumul *Pe urmele Basarabiei*, numai fuga i-a salvat de turbarea acelui grup de criminali.

Al doilea atac, întreprins de baionetele rusești, în 28 iunie 1940, a fost mortal pentru sufletul lui.

A încetat din viață la 25 noiembrie 1942. *Revista Bucovinei*, în necrologul publicat, scria: „Liviu Marian s-a stins la Craiova după o viață de chinuri, ca o flacără tare, pe care mult trebuie s-o joace vântul până s-o omoare."

Scurtele rânduri tipărite la rubrica *Cronica* din *Viața Basarabiei* (nr. 1, 1943) sunt niște mărturii izvorâte din profundul regret după un prieten plecat înainte de vreme: „La Craiova, unde și-a găsit refugiul după invadarea Basarabiei de bandele bolșevice, și-a închis ochii chinuiți un alt colaborator al revistei noastre, Liviu Marian, valorosul scriitor și istoric literar, fiul marelui folclorist bucovinean Simeon Fl. Marian.

Liviu S. Marian a venit în Basarabia cu prima falangă a profesorilor naționaliști, chemați să răscolească și să unifice spiritualitatea românească a Basarabiei cu aceea din Vechiul Regat."

Aici e cazul să facem câteva precizări. Fiind înrolat în armata austriacă, dezertează și ajunge la Bălți, de unde, prin mijlocirea lui Gheorghe Tofan, bucovinean și el, este invitat la Chișinău.

Ani îndelungați, Liviu Marian a condus Liceul „B.P. Hasdeu" din Chișinău. Generații de liceeni au trecut prin forjeria caracterului său care nu era dintre cele ușoare, fiind și taciturn, și sever, și morocănos, purtând bine imprimată pecetea școlii germane la care învățase și al cărui tipar i se imprimase, probabil fără voia lui. Fiind director al Liceului „B.P. Hasdeu", a găsit de cuviință să cunoască în amănunt activitatea și viața acestui genial basarabean.

„O boală grea l-a ținut la pat pe Liviu Marian încă la Chișinău, scria în cronica citată mai sus, iar refugiul i-a distrus sănătatea complet. Ultima dorință a scriitorului l-a redat pe Liviu Marian Bucovinei, dar mormântul său va rămâne veșnic scump amintirii basarabenilor. A fost îngropat la Suceava voievodală, unde odihnește în veci și marele său părinte."

Într-adevăr, încă de pe timpul când se afla la Chișinău, s-a îmbolnăvit. Un medic din Chișinău s-a apucat să-l trateze cu raze și, în timpul unei ședințe, fiind chemat la telefon, a uitat de pacientul care în acel moment se afla la proceduri. Rezultatul a fost catastrofal. Au ars țesuturile intestinale și nici intervențiile chirurgicale – la Chișinău și Viena – nu l-au mai putut salva de îngrozitoarele dureri. A ajuns, cu timpul, să arate, după propria-i expresie, ca un sac de piele umplut cu oase.

În 1938, din cauza bolii, a fost nevoit să se pensioneze. Mijloacele acumulate le-a cheltuit cu medicii și tratamentele. A sărăcit într-o asemenea măsură încât n-a avut cu ce plăti cotizațiile de membru al Societății Scriitorilor Români al cărei membru era încă din 1910. Ultimii ani de viață i-au fost măcinați și de lunga procedură de restabilire în rândurile acestei societăți.

Unicul suflet care a împărțit cu el toate necazurile a fost soția sa Valentina, basarabeancă vrednică de la Orhei, cu care se însoțise în 1925. Ea a preferat să fie înmormântată la Craiova (a decedat în 1981).

Deși era vreme de război și oamenii mureau cu miile, totuși necrologurile erau prea modeste în raport cu valoarea acestei personalități. S-a scris foarte puțin despre omul, despre meticulosul savant, captivat de cercetarea vieții și activității lui B.P. Hasdeu, la lucrările căru-

ia distinsa cercetătoare E. Dvoicenco-Marcova s-a referit de mai multe ori în lucrarea sa *Începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu* (București, 1936).

Citățm câteva titluri din sus-pomenita lucrare pentru a sublinia modestia acestui director de liceu, care purta în suflet un mare talent. Liviu Marian a scris următoarele studii: *B.P. Hasdeu și M. Eminescu* (Chișinău, 1927), *Alexandru Hasdeu și Academia Română* (*Memoriile Acad. Rom*., 1932, seria III, tomul VI), *B.P. Hasdeu bănuit de rusofilie* (*România nouă*, 1926, 30 sept.), *Din copilăria și tinerețea lui B.P. Hasdeu* (*Adevărul literar și artistic*, 1927, nr. 351), *Data și locul nașterii lui B.P. Hasdeu* (*Junimea literară*, 1928, nr. 1-3); *Începuturile teatrale ale lui B.P. Hasdeu* (*Contribuţii la istoria literaturii române din veacul al XIX-lea*, Chișinău, 1927).

În același rând se înscrie și frumosul articol dedicat marelui mecenat Vasile Stroescu și tipărit în nr. 281 al revistei *Adevărul literar și artistic* din 1926. A publicat 17 lucrări în volum și peste o sută de studii și articole.

Pe de altă parte a rămas în memoria contemporanilor prin faptul că a interzis sărbătorirea jubileului de o sută de ani de la întemeierea gimnaziului numărul unu, afirmând că gimnaziul există numai din ziua de când el a fost numit director.

Gheorghe Bezviconi, într-o scrisoare adresată lui Ion Osadcenco și nedadată, scrisă probabil în 1965, îl numește pe Liviu Marian „șovinist extremist", pornind și de la acest caz ieșit din comun.

Prea puțină lume știe că armatele sovietice l-au surprins în Chișinău și el s-a evacuat, neavând dreptul să-și ia biblioteca sa unică, cu multe exemplare extrem de prețioase. Într-o scrisoare din 25 noiembrie 1940, adresată prietenului său Leca Morariu, el scrie: „Zac bolnav, sărac, pribeag pe drumuri străine, fără adăpost sigur și viitor asigurat."

Dar el nu se gândește la situaţia în care s-a pomenit, sufletul lui plânge după averea lăsată la Chișinău, nefiind în stare să ia „...nicio carte din biblioteca mea bogată, de specialitate, cu multe raritățţi, reviste, ziare locale (1917-1940) și o ladă de manuscrise (15 pachete!), munca mea de peste 20 de ani: monografia (despre) *Hasdeu; Șerbănescu; Porecle supra-nume la moldovenii dintre Prut și Nistru; Poveștile lui Creangă și legăturile lor cu folclorul universal, în special cel rusesc; Disertaţia din 1867 (?) a dr. Ladislaus Basilius Popp (Vasile Pop), De funeribus plebeiis Daco-Romanorum,* traducere cu studiu introductiv; ediţia completă a poeziilor lui Hasdeu, a dramei *Răzvan și Vidra*, a epigramelor lui Borgea; studii diverse d.[espre] Creangă (originea; ritmul în proza lui Cr., Caragiale, Coșbuc (elev al lui Alecsandri, Eminescu), *Eminescu* (*Poezia ochilor eminescieni; Comparaţia și metafora la Eminescu; Luceafărul*); *Polihronie Sârcu; Cezar Papacostea* (portret literar); *Miorița* etc."

Astăzi este imposibil de a mai recupera ceva din această operă-manuscris. Doar o minune poate să readucă, peste atâţia ani, tulburi, lăzile cu scrieri…

Liceul nr. 1 de băieți „B.P. Hasdeu", anii '30, sec. XX

UN VIZIONAR…

În istoria Basarabiei reprezentanţii Bucovinei au un loc cu totul deosebit. Dacă, să zicem, istoricul Ion Nistor a publicat o istorie a Basarabiei în 1923, fiind unul dintre primii istorici care a abordat cu mult curaj această temă, Gheorghe Tofan a fost un vizionar și strateg al Unirii din 1918.

În cazul nostru concret, ne vom referi doar la Gheorghe Tofan, care în literatură se întâlnește și cu numele de George (Gheorghe) Tofan și care a fost în scurta lui viaţă unul dintre liderii Mișcării Naţionale din Bucovina.

Biografia lui Gheorghe Tofan vom examina-o nu prin prisma biografiei lui bucovinene, ci prin contribuţia pe care a marcat-o la deșteptarea Basarabiei.

Destinul lui s-a împletit astfel că în 1917 s-a pomenit în Basarabia alături de Liviu Marian, Ion Nistor, Dormidon Popovici, Constantin Morariu și alţi bucovineni. Având o conștiinţă naţională trează și luând contact cu realităţile basarabene, el n-a pregetat să se avânte în depistarea elementului naţional sănătos din Basarabia.

Basarabia îi datorează mult acestui distins personaj bucovinean. A scris despre problemele ei. A fost alături de liderii basarabeni în momentul decisiv, când s-a luat hotărârea de a se dezlipi de imperiul rus. A fost nevoie de aptitudinile lui pedagogice, pe care el le-a pus în slujba prietenilor basarabeni, ţinând prelegeri în faţa învăţătorilor convocaţi la cursurile din vara anului 1917. Pana lui publicistică a oglindit obiectiv evenimentele și realităţile basarabene, iar prisma prin care a urmărit evenimentele a rămas bucovineană. Experienţa Unirii, acumulată la Chișinău, el a utilizat-o ulterior în Bucovina lui natală.

Gheorghe Tofan

Gheorghe Tofan s-a născut la 5 februarie 1880 în satul Bilca, jud. Rădăuţi. A făcut studii la liceul din Suceava și la Universitatea din Cernăuţi.

Opera lui scrisă în volum nu este prea mare, deoarece a fost un profesor și un politician care îmbina teoria cu practica. Și practica îi solicita foarte mult timp, în detrimentul lucrărilor teoretice.

Dintre lucrările semnate de Gheorghe Tofan menţionăm doar pe cele care ni s-au părut mai importante: „*Foiletoanele" de M. Teliman* (Suceava, 1906); *Școala primară în Bucovina* (Vălenii de Munte, 1909); *Învăţământul public*

în Bucovina de la anexare până la izbucnirea războiului (1920).

Iniţial s-a dedicat activităţii pedagogice, în anii 1912-1914 reuşind să înfiinţeze în sate 14 şcoli particulare şi o şcoală normală de fete. În 1917, făcând parte din comitetul executiv al refugiaţilor bucovineni, a organizat cursuri de limba română pentru învăţătorii din Basarabia.

Era profesor de liceu, redactor de ziar, avea o experienţă politică, pe care n-o aveau basarabenii şi primul pas pe care l-a făcut a fost cel legat de şcoală. S-a implicat în organizarea şi buna desfăşurare a cursurilor pentru învăţătorii din Basarabia. S-ar părea: ce poate face un grup mic de oameni în câteva luni de zile, cu câteva sute de învăţători, care niciodată n-au ţinut o lecţie în limba maternă? Şi totuşi, această minune a fost posibilă. În vara anului 1917, de la 18 iulie până la mijlocul lunii august, s-a reuşit formarea unei promoţii, care a promovat limba maternă în şcoala basarabeană.

Da, acesta este aspectul formal al problemei, însă există şi aspectul nevăzut. Gheorghe Tofan şi colegii lui au reuşit să imprime procesului de formare spirituală a acelor învăţători şi ideea conştiinţei naţionale. Fiindcă cursurile au fost deschise de Alexe Mateevici cu poezia *Limba noastră*, iar încheierea lor s-a făcut cu un concert festiv, în care învăţătorii au cântat mai multe cântece patriotice româneşti.

Este formidabil faptul că istoria a păstrat însemnările lui Gheorghe Tofan despre felul cum au fost organizate şi cum au activat cursurile învăţătorilor din Basarabia din vara anului 1917. Aceste însemnări sunt un document veritabil care completează şi nuanţează pe alocuri poate mai bine însemnările ardeleanului Onisifor Ghibu *În vâltoarea revoluţiei ruseşti*, tipărite la Bucureşti în 1996.

Reproducem din revista *Școala Basarabiei* însemnările lui Gheorghe Tofan:

„**Cursurile pedagogice**

În vremea mişcărilor revoluţionare din Rusia, din 1905, moldovenii din Basarabia au făcut un sfios început de mişcare culturală naţională, constituindu-se într-o societate culturală şi editând un jurnal, pus pe baze mai largi. Dar degrabă întunericul gros al robiei

Un grup de participanţi la Congresul învăţătorilor, 1917

moscovite a stins făclia de abia aprinsă şi numai *Cuvântul moldovenesc* şi *Luminătorul* mai mărturiseau în faţa lumii existenţa poporului moldovenesc din Basarabia.

După izbucnirea marei revoluţii ruseşti din primăvara anului trecut, s-a simţit însă degrabă o puternică şi vioaie mişcare naţională, care s-a manifestat mai stăruitor şi a dat şi roade îndeosebi pe terenul cultural. Adunarea tuturor învăţătorilor basarabeni, ţinută la Chişinău în timpul de la 11-13 aprilie, a votat între altele şi o rezoluţie, a 10-a privitoare la limba învăţământului în şcoli, în următorul cuprins: «Învăţătura trebuie să se înceapă în limba copiilor. Limba rusască, ca limba ţării întregi, se va învăţa deosebit. Lipsa de cărţi pentru şcoli, în câtimea trebuitoare, nu poate fi piedecă pentru începerea învăţăturii în limba moldovenească.»

Astfel, acest concurs a decretat *naţionalizarea şcoalei*, ceea ce înfăţişa un mare câştig faţă de denigrarea constantă a dreptului de predare în limba părintească.

Cu ocazia acestui congres, învăţătorii moldoveni din Basarabia s-au cunoscut şi-au pus bazele *Asociaţiei învăţătorilor moldoveni*, al cărei scop principal era *naţionalizarea şcoalei moldoveneşti.*

Programul asociaţiei cuprindea, între altele, organizarea de cursuri pedagogice cu o durată de trei luni şi având în program predarea limbii, istoriei şi literaturii româneşti şi a metodicei, editarea revistei *Şcoala moldovenească* şi convocarea unui congres al tuturor învăţătorilor moldoveni din Basarabia.

Acest congres s-a întrunit în Chişinău în zilele de 25-28 maiu 1917.

Acest congres a adus trei referate mai însemnate: *Organizarea învăţământului moldovenesc*; *Pregătirea şi organizarea învăţătorilor moldoveni* şi *Treaba politică*.

În discuţia celui dintâiu referat s-a votat din nou o rezoluţiune, care cere ca «limba de predare să fie limba poporului. Limba rusască să se înveţe în mod îndatoritor din anul al treilea în sus». Amintesc în treacăt că lupta cea mai îndârjită s-a dat în jurul propunerii de introducere a *alfabetului latin* în cărţi şi scriere.

Organizarea învăţătorilor moldoveni, în care era cuprinsă şi chestiunea organizării *cursurilor de vară pentru învăţătorii moldoveni*, s-au votat următoarele rezoluţiuni:

1) pentru ca învăţătorii moldoveni să se poată pregăti cum trebuie, ca să fie în stare a deschide de la toamnă şcoli moldoveneşti prin sate şi prin târguri, trebuiesc înfiinţate numaidecât cursuri moldoveneşti de cel puţin două luni de zile;

2) cursurile să se înceapă din 15 iunie;

3) toate cheltuielile împreunate şi aceste sume le va purta Zemstva gubernială a Basarabiei. Învăţătorilor li se va da locuinţă şi hrană în vreun internat;

4) cursurile sunt îndatoritoare pentru toţi învăţătorii cari vor voi să slujească în sate moldoveneşti;

5) în programul cursurilor se va lua: limba şi literatura moldovenească, istoria Neamului, metodica limbii moldoveneşti, cântarea moldovenească şi activitatea extraşcolară a învăţătorilor.

Tot în vremea aceea Zemstva gubernială a instituit o Comisie şcolară moldovenească care avea să se ocupe cu cenzurarea cărţilor didactice, care în scurtă vreme a concentrat însă în mâinile ei toate cheltuielile privitoare la şcoala şi învăţământul naţional şi a fost lungă vreme unica instituţie naţională din Basarabia, care a muncit cu spor."

„**Cursurile din vara anului 1917**

Cursurile de limba românească pentru învăţătorii moldoveni, organizate de Comisiunea şcolară moldovenească, s-au deschis în Chişinău la 17 iunie. Ele au fost frecventate de 11 învăţători şi învăţătoare, între cari vreo zece de peste Nistru.

Lectori au fost următorii profesori basarabeni: *Iustin Frăţiman* (istoria românilor şi lim-

ba), preotul Alecu Mateevici (istoria literaturii române), Șt. Ciobanu (limbă), N.A. Popovschi (activitatea extrașcolară), preoţii Berezovschi și Chicerăscu (muzica). Bucovineni: George Tofan (istoria românilor, limba și lecţii practice), Liviu Marian (limba) și O. Ţopa (limba). Ardeleni: O. Ghibu (metodica, istoria literaturii, limba și lecţii practice) și R. Cioflec (limba și lecţii practice). Din regat: G. Aslan (limba).

Cursurile s-au ţinut până la 15 august, când s-au încheiat cu un examen numai. Rezultatul acestei prime serii de cursuri a fost bun, având în vedere împrejurările deosebit de grele în care s-au ţinut, piedicile întâlnite în cale, confuzia ce domnea și care era mărită de o agitaţie desmăţată din cele mai nemulţumitoare. Cursiștii stăruitori, cari nu s-au ţinut de agitaţii sterile, au dovedit la examene că au învăţat citirea și scrierea cu litere latine, că pot povesti în graiu moldovenesc. Din cursul de istorie și istoria literaturii, cursiștii s-au ales cu încredinţarea că Neamul nostru are o obârșie nobilă, are trecut glorios și că are dreptul să aspire la un viitor frumos, că, cu toate greutăţile și piedicile ce le-a întâlnit în cursul dezvoltării sale, a putut produce o literatură bogată și că din sânul neamului nostru au ieșit scriitori, cari pot sta alături de fruntașii neamului mai mari și mai vechi în cultură.

Aceste cursuri au contribuit la trezirea și întărirea conștiinţei naţionale și-au deschis calea pentru progresul viitor. Concertul, care s-a dat de încheiere, a fost o manifestaţie naţională de samă, care a lăsat, în acele vremuri sărace de orice mișcare naţională, o impresie adâncă numerosului auditor, întru cari mulţi bătrâni aveau lacrimi în ochi."

„Cursurile din toamna anului 1917

Era de sine înţeles că pregătirea învăţătorilor moldoveni nu putea fi terminată în niște cursuri cari au ţinut mai puţin de două luni și cari au avut de luptat cu atâtea regimuri. De aceea, chiar îndată cu încheierea lor, Comisia școlară s-a gândit la ţinerea unei serii noi, mai

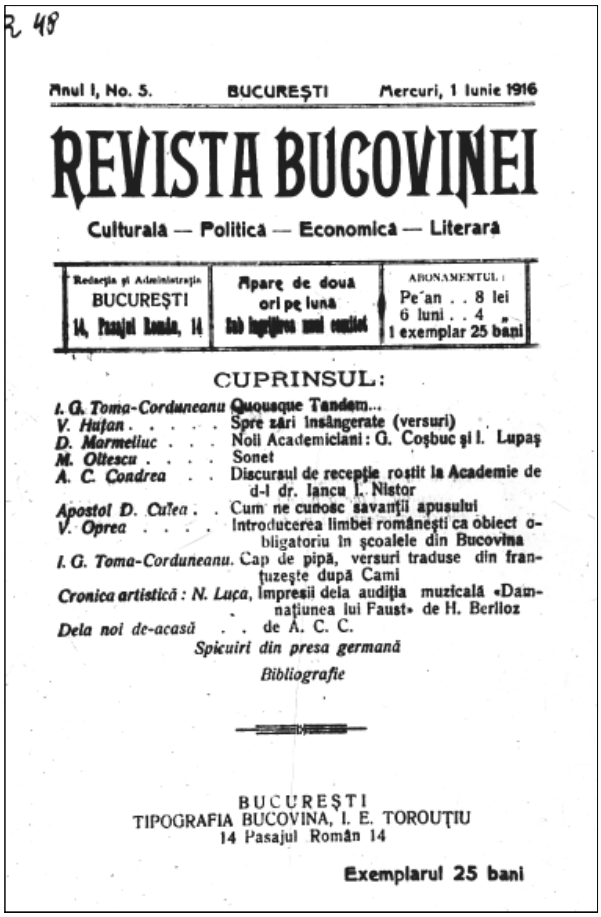

R 48

Anul I, No. 5. BUCUREȘTI Mercuri, 1 Iunie 1916

REVISTA BUCOVINEI

Culturală — Politică — Economică — Literară

Redacţia şi Administraţia BUCUREŞTI 14, Pasajul Român, 14	Apare de două ori pe lună Sub îngrijirea unui comitet	ABONAMENTUL: Pe an . . 8 lei 6 luni . . 4 „ 1 exemplar 25 bani

CUPRINSUL:

I. G. Toma-Corduneanu Quousque Tandem...
V. Huţan . . . . . Spre zări însângerate (versuri)
D. Marmeliuc . . . Noii Academiciani: G. Coşbuc şi I. Lupaş
M. Oltescu . . . . Sonet
A. C. Condrea . . Discursul de recepţie rostit la Academie de d-l dr. Iancu I. Nistor
Apostol D. Culea . . Cum ne cunosc savanţii apusului
V. Oprea . . . . Introducerea limbei româneşti ca obiect obligatoriu în şcoalele din Bucovina
I. G. Toma-Corduneanu. Cap de pipă, versuri traduse din franţuzeşte după Cami
Cronica artistică: N. Luca, Impresii dela audiţia muzicală «Damnaţiunea lui Faust» de H. Berlioz
Dela noi de-acasă . . de A. C. C.
Spicuiri din presa germană
Bibliografie

BUCUREŞTI
TIPOGRAFIA BUCOVINA, I. E. TOROUŢIU
14 Pasajul Român 14

Exemplarul 25 bani

Revista Bucovinei, Bucureşti, 1 iunie 1916

de ales în vederea faptului că mulţi învăţători din satele moldoveneşti nu s-au prezentat la cursurile de vară. De astă dată s-a hotărât ca cursurile să se ţie nu într-o singură localitate, ci în mai multe centre accesibile majorităţii învăţătorilor moldoveni. După ce s-a renunţat la un centru în nordul Basarabiei, din cauza greutăţilor întâmpinate, Comisia a hotărât deschiderea de cursuri la Soroca, Bălţi și Chișinău. Cele din Soroca le-a organizat d. Ghibu, care le-a și condus o bucată de vreme, cele din Bălţi le-a organizat autorul acestor rânduri, iar ca director le-a condus d. L. Arian. La cursurile din Soroca la cari au predat ca lectori profesorii Baciu M. (bucovinean), D. Lupan (ardelean), A. Oţetea, d-l și d-na Boieru Muștea (învăţători din Ardeal), au fost frecventate de auditori și au dat rezultate destul de bune în timp relativ scurt. Cele din Bălţi, având ca lectori, pe lân-

gă director, profesorul Poloman, pe învăţătorii G. Paranici (moldovan), D. şi D., toţi bucovineni, au avut rezultate foarte bune. Au fost frecventaţi şi în Chişinău. Cursurile împărţite în grupe au avut ca lectori de limbă pe d. A. Banciu, R. Cioflec, G. Tofan şi O. Ţopa, pentru lecţiile practice pe învăţătorii E. Botezat şi G. Codrea, pentru muzică pe N. Oancea şi d. Berezovshi, pentru istoria românilor pe G. Tofan, pentru istoria literaturii pe d. Ghibu. Cu toate că agenţii rusificaţiei au căutat ca prin provocaţii să împiedice munca elementelor cinstite, totuşi cursurile au fost duse la bun sfârşit şi mulţi cursişti s-au ales cu cunoştinţe destul de frumoase pentru timpul scurt cât le-a fost dat să se pregătească.

Cu elementele pregătite la aceste cursuri trebuia să înceapă şcoala moldovenească din Basarabia.

Trebuie să recunoaştem că pregătirea era destul de slabă şi, dacă nu pierdem din vedere mulţimea greutăţilor de natură internă şi externă ce le întâmpina naţionalizarea învăţământului, vom înţelege ce rezultate putem aştepta de la această şcoală."

„**Cursurile din vara anului 1918**

După Unirea cu România şi organizarea diferitelor administraţii pe baze mari solide, chestiunea şcolară a fost pusă din nou la ordinea zilei. Problema cea mai însemnată a acestei chestiuni era *pregătirea învăţătorilor* pentru şcoala complect naţionalizată. Folosindu-se de experienţa câştigată la cursurile trecute şi ţinând samă de împrejurările schimbate, Comisiunea şcolară moldovenească a hotărât ţinerea de noi cursuri pedagogice organizate pe o bază mai largă decât cele din trecut.

Comisia a întocmit un plan de organizare, o programă şi un regulament, pe care le-a publicat într-o broşură.

S-au organizat cursuri în următoarele opt localităţi din Basarabia: Bălţi, Bender, Bolgrad, Cahul, Cetatea Albă, Chişinău, Orhei, Soroca, cu o durată de trei luni. Cursurile din Chişinău s-au inaugurat la 1 mai, celelalte în 15 maiu; toate s-au închis din pricina greutăţilor materiale la 1 august, aşa că, de fapt, numai cursurile din Chişinău au fost de trei luni.

Programa cursurilor cuprindea următoarele materii: *Limba română* cu două lecţii pe zi, *Lecţiile practice* cu o lecţie zilnică, *Istoria Neamului* şi *Istoria literaturii* cu câte două lecţii săptămânale, *Pedagogia, Metodica, Geografia, Aritmetica şi Geometria, Ştiinţele naturale* şi *Lecţiile social-politice* cu câte o lecţie săptămânală, *Cântarea corală* cu două lecţii şi cea *vocală* cu o lecţie săptămânală.

Direcţiile cursurilor au fost încredinţate: la Bălţi, dlui Liviu Marian; la Tighina, dlui Cazacu, profesor; la Cetatea Albă, dlui O. Mironescu, profesor din Constanţa; la Chişinău, dlui Gh. Tofan, profesor; la Bolgrad, dlui Gh. Simion, revizor şcolar; la Cahul, dlui Ilie Lupu, revizor şcolar; la Orhei, dlui Leon Mrejeriu, revizor şcolar; la Soroca, dlui Fedeleş, profesor universitar.

Învăţătorii cursişti au primit un ajutor lunar de 150 lei de la Directoriat şi un ajutor de la zemstvele ţinutale care a variat după localităţi."

„**Cursurile din Chişinău**

La cursurile din Chişinău au fost înscrişi la început 537 frecventanţi şi anume: 182 bărbaţi şi 355 femei, frecventanţii erau din toate judeţele Basarabiei, cei mai mulţi din judeţul Chişinău (242) şi din oraşul Chişinău. Cursiştii au fost grupaţi în 11 grupe, dintre cari cinci grupe de înaintaţi, cari mai cercetaseră cursurile, cunoşteau limba şi puteau citi şi scrie, trei grupe de începători. Grupa a şasea având două secţii cari aveau puţine cunoştinţe de limbă şi nu puteau citi şi scrie cu alfabetul latin şi două grupe de învăţători şi învăţătoare din oraşul Chişinău, necunoscătoare de limbă. O grupă specială s-a format din cei 20 de învăţători transnistrieni, cari au venit la sfârşitul lui iunie. În grupele de înaintaţi au fost câte 50 de cursişti, în celelalte câte 30-40.

Istoria Neamului, Istoria literaturii naţionale şi lecţiile social-politice au fost lecţii publice şi s-au ţinut în sala cea mare a Casei Eparhiale. Muzica s-a predat pe grupele unite, iar *Limba, Lecţiile practice, Metodica, Pedagogia, Ştiinţele naturale, Matematica* şi *Geografia* s-au predat pe grupe.

Corpul profesoral al cursurilor a fost alcătuit din 26 de lectori, dintre cari un profesor universitar, 15 profesori secundari şi 10 institutori şi învăţători.

Pedagogia, *Metodica* şi *Lecţiile practice* au fost predate de dnii Gh. Codrea, Ap. Culea, At. Ilarion (două grupe), V. Semaca, N. Groza (două grupe), C. Sachelarie şi Teodorescu.

La *Pedagogie* şi *Metodică* s-au tratat pe scurt chestiunile cele mai importante din Didactica generală şi specială, tratându-se unele chestiuni mai pe larg în legătură cu lecţiile practice sau cu trebuinţele speciale ale grupei. Lectorii au făcut în legătură cu aceste cursuri o serie de lecţii practice model, după care au urmat lecţiile cursiştilor.

Constatările făcute de lectorii de Ştiinţe pedagogice în timpul cursurilor, constatări cari se află în rapoartele generale ale lectorilor sunt din cele mai triste; toţi sunt unanimi în a recunoaşte că marea majoritate a cursurilor e lipsită de cea mai elementară pregătire, că unii din ei, ba chiar grupe întregi nu posedă nici cunoştinţele ce au să le dea copiilor din şcoala primară.

Unul din lectori scrie în raportul său: «Deşi se tot laudă cu rusasca lor, am observat că fondul la toate obiectele de învăţământ nu-l cunosc aproape de loc şi ce să mai înconjurăm: nu cunosc nici materia celor patru clase primare şi se mirau de copii că ştiu mai mult decât cursiştii, aşa că nicio lecţie practică nu erau în stare s-o facă până nu le spuneam eu fondul şi apoi le dictam planul.»

Această stare de lucruri se explică din faptul că numai un procent minimal al învăţătorilor basarabeni au pregătirea profesională a şcoalelor normale, cei mai mulţi au o pregătire absolut insuficientă. Între cei peste 500 cursişti din Chişinău numai vreo 50, deci nici 10 la sută, erau absolvenţi de seminarii de învăţători, pe când restul, în majoritate femei absolvente de gimnaziu şi ale Şcoalei Eparhiale, cari dacă aveau oarecari cunoştinţe generale, erau lipsite de cunoştinţele speciale, iar bărbaţii aveau o pregătire şi mai slabă, mulţi dintr-înşii, învăţători la şcolile bisericeşti, fiind absolvenţi ai unor simple şcoli primare cu organizaţie mai superioară.

Cu toată nepregătirea arătată şi cu toate greutăţile întâmpinate, oarecari progrese s-au făcut şi la aceste materii, graţie muncii stăruitoare depusă de lectori. Aproape în fiecare grupă s-a aflat chiar de la început un număr mai mic sau mai mare de cursişti cari se ridică prin cunoştinţele lor teoretice şi îndemânarea lor practică pe deasupra mediocrităţilor, în fiecare grupă s-a aflat un număr foarte restrâns de cursişti cari au dovedit de la început pregătirea lor solidă.

Pentru îndreptarea acestei stări de lucruri, dăunătoare bunului mers al şcoalei naţionale, lectorii au făcut o serie de propuneri. S-a cerut *un serviciu de control* bine organizat, condus de oameni bine pregătiţi, înzestraţi cu dragoste de muncă şi înţelegători ai problemei şcolare din Basarabia; *înfiinţarea de cercuri culturale* cu un program acomodat cerinţelor locale, editarea unei reviste pedagogice, publicarea de manuale didactice scrise pe înţelesul moldovenilor şi în sfârşit organizarea de cursuri nouă de Pedagogie, Metodică, lecţii practice an de an până la perfecţionarea întregului corp didactic basarabean.

Lecţiile de Limba Română au fost predate de profesorii: A. Banciu, D. Munteanu-Râmnic, V. Haneş, S. Bornemissa, D. Logigan, C. Noe, S. Cioflec, O. Ţopa, V. Jemna, M. Ilica şi de învăţătorii C. Chiraş şi Maria Botezat. Grupele de înaintaţi, 1-5, au făcut *citiri*, începând cu partea a doua a *Abecedarului* păr. Gurie,

trecând toţi la *Cartea de citire* de Șt. Ciobanu și citind o parte din *Cartea de citire* tipărită în 1918 la Iași pentru Basarabia. În afară de aceasta s-au citit în toate grupele bucăţi din Vlahuţă, Coșbuc, Goga, Brătescu-Voinești, Slavici, C. Negruzzi, Caragiale, Pann, Delavrancea, Alecsandri, Eminescu, Alexandrescu, Creţeanu, Iosif, Sadoveanu, Mateevici, Creangă, Poni, Depărăţeanu, Donici, Odobescu și din literatura poporală.

În cursul citirii s-au dat toate lămuririle necesare, vorbindu-se de scriitorii români, de viaţa socială și culturală românească, de trecutul nostru istoric și de aspiraţiile noastre, îndemnându-i pe cursiști să cunoască și să-și iubească neamul. În toate grupele s-au dat *lucrări în scris,* între 10 și 16, și anume: s-au memorizat mai multe poezii, după indicaţiile lectorului, între aceste unele erau dintre cele mai frumoase ale literaturii noastre.

Din gramatică s-a predat *Fonetica, Morfologia* și *Sintaxa*, toate în măsura necesară învăţământului primar. În legătură cu lecţiile de lectură și gramatică s-au făcut exerciţii ortografice, conversaţii și compoziţii, insistându-se asupra unei expuneri clare în scris și verbal.

La sfârșitul cursurilor s-a predat *terminologia școlară* și *genul epistolar.* Lectorii acestor grupe constată că la limba română s-au făcut în general progrese frumoase, învăţându-se citirea, scrierea, ortografia, compunerea, gramatica și pătrunzându-se cursiștii de spiritul naţional al scrierilor ce le-au citit singuri sau sub conducerea lectorilor.

Transcriu aici părerea unui lector: «Cu toate greutăţile și neajunsurile cu cari a trebuit să luptăm și lectorii (ca: pregătire inegală, numărul prea mare al cursiștilor într-o grupă, lipsa de manuale potrivite etc.) și cursiștii (lipsa totală de pregătire a unora, împrejurările foarte grele de traiu, programa prea încărcată în raport cu scurtimea duratei cursurilor etc.) *rezultatul a fost îmbucurător*. Cursiștii au dus cu ei de la aceste cursuri o pronunţie curată,

Comitetul școlar din Basarabia, având-i în centru pe profesorii bucovineni, 1917

literară, ușurință la citit, cunoașterea deosebirilor principale dintre graiul basarabean și limba literară, precum și a multor cuvinte necunoscute de ei până acuma, cunoștințe de ortografie și gramatică română, dragoste de carte românească și iubire de neam, cei din fermenții puternici, cari vor regenera și primeni viața sufletească a Basarabiei românești.»

Pentru viitor lectorii propun continuarea cursurilor pe o bază mai largă, cu o organizație mai solidă, punându-se la îndemâna lectorilor și cursiștilor toate mijloacele didactice și îngrijindu-se pentru ușurarea condițiilor de traiu.

În grupele de începători, în cari se aflau multe elemente străine, lecțiile de limbă s-au făcut după aceeași programă cu mici modificări, făcându-se în cele două săptămâni dintâi mai multe lecții de limbă. Greutățile întâmpinate în aceste grupe au fost mult mai mari decât în grupele de înaintați, mai ales din pricina materialului lipsit de omogenitate. Cu toate aceste greutăți, elementele stăruitoare, dornice de a învăța și cari aveau și oarecare pregătire, au învins toate piedicile, grație străduințelor și muncii depuse de lectori și au reușit să stăpânească în măsură suficientă materialul predat.

Majoritatea grupei a opta a format-o învățătorii și învățătoarele din orașul Chișinău, cari erau moldoveni sau știau moldovenește. Și din această grupă, căreia i s-a dat o atenție deosebită, s-au ales câteva elemente bine pregătite.

Cele două grupe de neștiutori au fost alcătuite din învățători și învățătoare din orașul Chișinău, cu toții de naționalitate străină și în afară de puține excepții necunoscătoare ale limbii române. Aceste grupe au făcut numai câte două lecții de limbă pe zi.

Scopul principal al acestor grupe a fost să li se dea cunoștințe elementare de scriere, citire, povestire și puțină gramatică. Lecțiile s-au

Şezătoare literară. De la dreapta la stânga, rândul I: D. Anghel, Cincinat Pavelescu, Sextil Puşcariu, M. Sadoveanu, Caton Teodorian; rândul II, în picioare: I. Minulescu, Em. Gârleanu, Liviu Marian, A. de Herz şi Gheorghe Tofan

grupat la început în jurul conversaţiei, menită să le asigure un cât mai mare stoc de cuvinte. S-a făcut citire, insistându-se asupra pronunţiei curate și făcându-se încercări de povestire liberă cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor.

S-a dat mare atenţiune scrierii corecte și în legătură cu bucăţile de citire s-a făcut și puţină gramatică. Conversaţia s-a făcut cu ajutorul tablourilor de intuiţie. Ca lucrări în scris, s-au făcut dictări și transformări din versuri în proză. S-au citit bucăţi literare din scriitorii de seamă și s-au memorizat unele bucăţi. Lectorii acestor grupe au convingerea că majoritatea acestor cursiști și-au câștigat baza spre a putea continua învăţătura deplină a limbii române și sunt de părere că pentru aceștii învăţători trebuiesc cursuri chiar din toamna aceasta.

Tot aceeași materie, presentă, s-a trecut și în grupa învăţătorilor transnistrieni.

Din *Istoria literaturii* s-au ţinut 22 de lecţii, tratându-se literatura română din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre. Pe lângă biografia scriitorilor, s-a făcut analiza operelor și s-au citit fragmente din scrierile lor.

Rezultatul cursului a fost că învăţătorii s-au ales cu o orientare în materialul literaturii române, puţini au dovedit cunoștinţe mai temeinice. Cursul l-a făcut dl O. Ghibu, care l-a tipărit în parte în *România nouă*.

Din *Istoria Neamului* s-au ţinut vreo 25 de lecţii, în care s-a făcut un curs sistematic al evenimentelor din timpurile cele mai vechi până la epoca fanarioţilor. S-a insistat îndeosebi asupra epocilor și problemelor de deosebită importanţă cu colonizarea și românizarea Daciei, părăsirea Daciei și teoria roeslerianã, întemeierea principatelor și organizarea lor etc., s-au tratat chestiuni din istoria culturală, militară, economică și socială.

Rezultatul cursului a fost trezirea interesului pentru istoria naţională, despre care mulţi cursiști n-aveau nicio noţiune clară. Mulţi cursiști au urmărit cursurile cu deosebit interes și și-au câștigat prin citiri frumoase cunoștinţe istorice, alţii s-au ales cu o orientare sigură pentru studiul particular, dar au fost și mulţi, cari din neglijenţă și din spirit ostil faţă cu tot ce e românesc, s-au ales doar cu câteva crâmpeie nerumegate cari să le servească ca mijloc de scăpare la examen. S-a resimţit foarte mult lipsa unui manual bine alcătuit. Cursul a fost făcut de dl G. Tofan, care a publicat o parte a cursului în *România nouă*.

La *geografie* (lectori L. Boga și S. Mândăchescu), *matematică* (d-r Popovici) și *științele naturale* (A. Maru) s-a dat, pe cât a permis timpul, terminologia românească. La geografie s-a făcut pe scurt și geografia fizică, politică și economică a României și a ţărilor locuite de români.

Rezultatul acestor cursuri, abia 10 lecţii de toate, a fost că majoritatea cursiștilor erau slabi, atât din pricina lecţiilor puţine, cât și din pricina nepregătirii cursiștilor; la o eventuală reluare a cursurilor, ar trebui să se dea acestor discipline un număr mai mare de lecţii.

La cursul de ştiinţe social-politice s-au ţinut 15 lecţii de dl d-r I. Nistor, profesor universitar și membru al Academiei Române. S-au tratat chestiuni de ordin general, stat și naţionalitate, absolutism și constituţionalism, biserica și școala ca așezământ de stat, socialism și naţionalism, rostul femeii în societate, ideea de stat și evoluţia ei. În câteva lecţii s-a tratat dezlipirea și realipirea Basarabiei la Patria-Mumă și în sfârșit învăţătorii au făcut cunoștinţă cu disciplina nouă: *instrucţia civică*.

La *muzica vocală* s-au învăţat aproape în fiecare grupă câte 20 cântări în una sau două voci pentru cl. I, II și III; la muzica vocală s-au exercitat 12 coruri.

De încheiere, corul cursiștilor a dat un concret împreunat cu o representaţie teatrală. Atât corul, cât și diletanţii, cari au interpretat piesa de teatru, s-au achitat în mod deosebit de satisfăcător de rolul lor, îndeosebi merită să fie relevată munca depusă de cursiștii transnistrieni. Venitul acestei serbări, care a întrecut suma

de 3000 lei, menit pentru acoperirile cheltuielilor unei excursii, s-a depus ca fond de excursie, deoarece excursia nu s-a putut face din pricina împrejurărilor grele. Serbarea aceasta s-a bucurat de cel mai larg concurs al dlui general Văitoianu, comisar general al Basarabiei.

Lectorul propune introducerea muzicii vocale și instrumentale ca studiu obligator în școlile duhovnicești și normale, dându-se fiecărui elev posibilitatea de a se instrui spre a putea la rândul lui instrui pe elevii săi și a forma în comunele lor coruri școlare și bisericești.

Pe lângă cursurile obligatoare de cinci lecţii pe zi, cursiștii au ascultat conferinţele de la Universitatea Populară, îndeosebi ale dlor Nistor, Munteanu, Tofan etc., apoi conferinţele conferenţiarilor trimiși de Ministerul Central, între cari amintesc îndeosebi conferinţele religioase ale drei S. Ulubeanu; au luat parte aproape cu toţii la toate matineele organizate de Universitatea Populară, la cari corul învăţătorilor și-a dat concursul, executând diferite piese naţionale, iar cursiștii recitând cu mult succes poezii frumoase. Și la alte manifestaţii culturale, cari s-au petrecut în Chișinău în vremea cursurilor au participat învăţătorii așa: la concertele, șezătorile literare și reprezentaţiile teatrale. La concursul Tinerimii Române au obţinut premii și menţiuni.

Frecvenţa cursurilor a suferit mult mai ales din pricina greutăţilor de traiu, cari luaseră pe la mijlocul lunii iunie forma unei crize acute. Ţinuta învăţătorilor în majoritatea cazurilor a fost demnă și disciplină; elementele tulburătoare au fost înlăturate sau forţate să se liniștească.

Cursurile au fost vizitate de dl Mehedinţi, ministrul instrucţiunii publice, de dl Șt. Ciobanu, directorul învăţământului din Basarabia, de dnii Popescu și Petrovanu, delegaţii tehnici ai Ministerului central, de dl Scodigor, șeful învăţământului primar, și alţii, iar directorul cursurilor a asistat la peste 70 de lecţii din toate grupele și la toate materiile.

Directoratul Instrucţiunii Publice a plătit cursiștilor un ajutor de 150 lei lunar, cheltuielile totale ale Directoratului s-au urcat la 180 000 lei și Uprava Zemstvei ţinutului Chișinău a plătit învăţătorilor ajutoare lunare considerabile.

Cursurile s-au încheiat cu un examen. Examenul a constat din trei părţi: *proba practică, proba în scris*, care a fost eliminatorie, și *examenul oral.* La proba în scris s-au dat trei subiecte, din care candidatul și-a ales unul, asupra căruia a putut scrie vreme de trei ceasuri. La examenul oral candidatul a fost ascultat din toate obiectele, cari s-au predat la cursuri în măsura în care materia lor a fost tratată de lector. Deosebită atenţie s-a dat examenului de limbă, apoi din istoria Neamului și istoria literaturii; examenul din celelalte obiecte a fost mai mult o convorbire, în care candidatul avea să dovedească că cunoaște terminologia românească a materiei acelui obiect. Muzica și știinţele social-politice n-au fost obiecte de examen. Rezultatele obţinute la examen au fost satisfăcătoare. Cele mai bune rezultate s-au obţinut la limbă. Cursiștii au învăţat destul de mult în cele trei luni de cursuri, însă să nu ne înșelăm crezând că sunt desăvârșiţi în limbă și nu mai au nevoie de altă pregătire. Calificaţia bună ce li s-a dat are numai valoare relativă, adecă în raport cu materia cuprinsă în programă și cu timpul ce le-a stat la dispoziţie.

Putem spune, în general, că vorbirea moldovenească e curgătoare, dar în scris învăţătorii au încă nevoie de foarte multă pregătire. Slabe au fost în majoritatea cazurilor răspunsurile la istoria naţională și istoria literaturii, la geografie, dar îndeosebi la matematică și știinţele naturale. Este o absolută necesitate pentru viitorul școlii moldovenești ca să ia toate măsurile pentru complectarea cunoștinţelor învăţătorilor și pentru perfecţionarea lor în limbă. Cursiștii, cari au trecut examenul, au primit certificate, cei din grupele de neștiutori, adeverinţe. Învăţătorii transnistrieni au ţinut numai un examen de limbă, pentru care li s-au

eliberat adeverinţe. Merită să fie relevat îndeosebi că această grupă a fost o grupă de model în toate privinţele: ca frecvenţă, purtare, stăruinţă şi dragoste de muncă. Toţi oamenii entuziaşti, Români buni, doritori de muncă, cari ar fi putut servi ca pildă multor învăţători basarabeni. În consecinţă, şi rezultatele obţinute în scurtă vreme au fost din cele mai frumoase. Am toată încrederea în roadele ce vor răsări pe urma muncii unor oameni, cari din îndemn propriu şi învingând mari greutăţi, au venit la aceste cursuri şi cari în cursul unei luni şi ceva au realizat progrese mai frumoase decât alţii în trei luni. Următorul tablou statistic ne arată situaţia cursiştilor de la înscriere până la încheierea cursurilor:

Grupa	Înscrişi	Retraşi	S-au prezentat la lucrarea în scris	Admişi la oral	Aprobaţi	Reprobaţi	Observaţii
I	58	1	52	52	48	4	
II	56[1)]	1	53	53	52	1	1) 1 depistat
III	58	2	54	53	53	–	5) 1 eliminat
IV	52	7	40	40	40	–	
V	54[2)]	9	43[1]	43[1]	40[1]	3	2) 1 mort
VI A	39	7	22	13	11	2	
VI B	40[3)]	3[1]	28	24	19	5	3) 1 mort;
VII	65	14	38[2]	31[2]	32[2]	–	4) 1 eliminat
VIII	46	16	21	19	19	–	
IX	49	5	–	–	–	–	
X	36	2	–	–	–	–	
Transmiteri	19	–	17	17	17	–	

Cifra de sus arată numărul externilor.

Pentru viitorul istoric al redeşteptării românilor basarabeni merită să fie însemnat aici, că din corpul lectorilor acestor cursuri au făcut parte profesori din toate ţările locuite de români. Din numărul celor 26 lectori: 10 au fost din Bucovina, opt au fost de peste Prut, şase din Ardeal, unul din Serbia şi unul din Macedonia. Astfel încă o dată şi în această formă s-a manifestat unitatea noastră de Neam, un moment înainte de a se înfăptui în formele veciniciei. Întreg corpul didactic a depus în tot cursul lecţiilor o muncă stăruitoare, călăuzită de dragostea caldă pentru fraţii rămaşi în urmă din cauza conspirării de un veac a străinului. Între cursişti şi lectori a domnit cea mai deplină înţelegere şi armonie şi s-au stabilit legături, cari vor folosi şcoalei moldoveneşti din Basarabia.

Gheorghe Tofan, fost director al Cursurilor pedagogice din Chişinău." [*Şcoala Basarabiei*, anul I, 1918, noiembrie, nr. 1]

Prin exemplul Gheorghe Tofan putem înţelege cât de important este ca într-un stat democratic să ai posibilitatea să-ţi afirmi fiinţa naţională.

Membru al Consiliului Naţional Român, ales la şedinţa din 25 noiembrie 1918, când în acest for au mai fost cooptaţi 51 de membri, numărul total de membri ridicându-se la 100 de persoane.

Consiliul Naţional Român l-a trimis delegat la Congresul General al Bucovinei, care şi-a ţinut lucrările la 28 noiembrie 1918, când s-a votat Unirea Bucovinei cu România.

Directorul Şcoalei normale de băieţi şi fete din Cernăuţi, secretar la Instrucţiunea Publică în administraţia Bucovinei, vicepreşedinte al Comitetului refugiaţilor bucovineni.

A fost numit secretar de stat la instrucţie (16.IV.1919), a fost ales în primul Parlament al României Mari în noiembrie 1919, din partea jud. Rădăuţi, pe listele Partidului Democrat al Unirii.

Critic şi istoric literar, publicist, a fost şi secretar al Societăţii pentru cultură şi literatură română, a organizat cu multe sacrificii istoricele întâlniri ale scriitorilor de prestigiu: M. Sadoveanu, Şt. O. Iosif, D. Anghel,

I. Minulescu, C. Pavelescu ș.a. cu admiratorii lor din Bucovina. A lăsat posterității valoroase studii și articole despre opera lui N. Iorga, reflectând minuțios asupra scrierilor lui Ilarie Chendi, C. Rădulescu-Motru, V. Alecsandri, I. Creangă ș.a. A preferat să publice în revista *Junimea literară*, condusă pe atunci de istoricul Ion Nistor.

A corespondat cu Nicolae Iorga, Garabet Ibrăileanu și alte personalități marcante românești, inițiindu-le astfel în problemele românilor bucovineni. Tot în acest scop a colaborat cu revistele din regat: *Convorbiri literare*, *Viața românească* ș.a.

Nicolae Iorga urmărea foarte atent ceea ce se petrece în Bucovina ocupată de Imperiul austro-ungar. Și, atunci când avea posibilitate, invita bucovinenii să participe la conferințele Universității de Vară ce-și ținea lucrările la Vălenii de Munte, în casa care era însăși proprietatea lui Nicolae Iorga. Gheorghe Tofan nu numai că a frecventat cursurile acestei universități, dar a beneficiat și de faptul aflării lui acolo ca să tipărească un volum din scrierile sale în tipografia de la Vălenii de Munte. Multe cărți editate de Nicolae Iorga au fost duse la Cernăuți de acest patriot neobosit. De aceea, când el a murit, Nicolae Iorga a găsit de cuviință să scrie un cuvânt de adio, care mai târziu a fost inserat în volumul *Oameni cari au fost*. Atunci când am pregătit ediția din 1991, apărută la Chișinău, în volumul selectiv l-am inclus și pe Gheorghe Tofan, fiindcă pentru mine el este în aceeași măsură și bucovinean și basarabean, așa cum pentru Iorga și pentru istoria noastră el a fost, în primul rând, un bun român:

„În sfârșit, lungul, insuportabilul martiriu al lui Gheorghe Tofan a luat sfârșit. Acela al cărui biet trup era o jalnică ruină – și ce om voinic și frumos fusese pe vremuri, până-l îngenunchease teribila boală misterioasă! – se odihnește acum în pământul țărișoarei lui bucovinene, pe care, pe vremuri, ca puțini alții – aș zice mai mult: ca nimeni altul – n-o sperase

Bucovina

Ziarul Românilor bucovineni.

Anul I. Cernăuți. Vineri. 4 Aprilie 1919. Nr. 16.

Buletin politic.

Frontispiciul ziarului *Bucovina* din 4 aprilie 1919

numai românească, ci o visase întoarsă în stăpânirea drepților ei moșteni.

În orice a pregătit acolo ceasul fericit al realipirii se va găsi – atunci când se vor cerceta multele cauze adânci ale prefacerilor minunate – urma activității sale. O activitate plină de inițiativă, sau poate, mai bine: o inițiativă plină de activitate. Căci la el ideea era generatoare și nicio faptă nu venea răzleț, ci ca o manifestare necesară, nelipsită, a ideii. Învățător, a știut să prefacă o învățătorime robită până atunci, pe rând, guvernului străin și apoi unei egoiste propagande demagogice, care o întrebuința ca element «democratic» contra preoțimii conservatoare, a știut s-o prefacă, zic, în elementul de căpetenie al refacerii morale a neamului. Pe când un Mihai Chisanovici, alt frământător de suflete, păstra legăturile cu trecutul austriac și exprima în nemțeasca vioaie și spirituală din revista lui, *Wahrheit,* ideile unei noi generații, Tofan a stat neclintit, exclusiv, pe terenul național. Alături de Nistor, el a căutat să transplanteze în Bucovina, contra spiritului românesc, care dăinuia încă, curentul de la *Semănătorul*, întreg, cu tot ce cuprindea, cu tot ce acoperea, cu tot ce pregătea.

Junimea literară a fost o publicație de importanță epocală în dezvoltarea spiritului românesc din Bucovina și, pătrunzând destul de adânc în lumea învățătorească, a produs în sufletul ei, pervertit adesea de calomniile austri-

ece contra românismului şi mai ales a României, o reacţie din cele mai fericite. N-a fost de ajuns atâta pentru acest energic deschizător de cale, care, sub forma exterioară blajină a fiinţei sale, ascundea un mare avânt de luptă.

Cursurile universale pentru toţi românii, şi anume pentru ceea ce-i reunea şi trebuia să-i strângă în aceleaşi hotare, sunt opera îndemnului său. El a ţinut neapărat la începerea lor, în condiţii cât de modeste. El a mânat, an de an, la Vălenii de Munte pe cei mai curajoşi dintre tinerii bucovineni. El a apărut acolo cu admirabilul cor al «Armoniei», care a străbătut România întreagă, şi nu voi uita seara când în căsuţa cea veche, apoi dărâmată, am fost trezit la un ceas din noapte de glasurile măiestre ale cântăreţilor pământului lui Ştefan cel Mare, veniţi să-mi dea cea mai neaşteptată, dar şi cea mai plăcută din serenade.

Să spunem care a fost opera lui în Basarabia pe vremea războiului? Cât s-a cheltuit şi acolo dintr-o energie pe care boala o distrugea încet în izvorul ei fizic? Să caut a ghici sentimentele cu care acest precursor a intrat acum aproape un an în Camera tuturor românilor; unde nu mai avea vlagă să vorbească? Să descopăr ce s-a putut petrece în sufletul lui plăpând de agonie tocmai în ceasul când ştia el bine că se cer puteri şi cunoştinţe ca ale lui?

Să nu uităm pe acela care în clipa izbândei nu şi-a cerut partea. O şcoală din Bucovina, şcoala de pregătire a învăţătorilor aş propune să poarte numele lui. Aflând cine a fost el, tinerii s-ar deprinde cu ideea că România Mare nu s-a făcut nici pentru câştiguri materiale, nici pentru succesele de partid." [Nicolae Iorga, *Gheorghe Tofan*, 1920]

Problemele românilor de peste frontierele ţării i-au fost mereu aproape, fie că atunci când publica în presa din regat, fie când publica în presa bucovineană, în ziarele şi revistele: *Patria*, *Şcoala*, *Foaia poporului*.

Revista *Şcoala* a fost fondată de el. Şi oriunde s-ar fi aflat, acasă sau în refugiul basarabean, n-a rupt relaţiile cu presa şi nu s-a lenevit să se aplece peste coala de hârtie ca să-şi scrie impresiile.

A tipărit şi cărţi: *Şcoala primară în Bucovina* (Vălenii de Munte, 1909), *Învăţământul public în Bucovina de la anexare până la izbucnirea războiului* (1920).

Iar pe când se afla în exil la Chişinău, a participat la şedinţele Sfatului Ţării în calitate de corespondent şi a scos o broşură – *Sărbătoarea Basarabiei* (Chişinău, 1917), astăzi utilizată de istorici ca un veritabil document-mărturie despre epocalele furtuni politice din 1917, care au dus la eliberarea naţională a Basarabiei şi Bucovinei.

Chişinăul din acea perioadă cu toate frământările lui politice, când ruperea de la vechiul imperiu se făcea atât de greu, din cauza unei explicabile inerţii a gândirii politice, era o şcoală perfectă pentru refugiaţii bucovineni. Ei sesizau greşelile, remarcau ezitările şi de aceea poate Unirea la Cernăuţi s-a produs într-un timp mult mai scurt, după un scenariu mai dinamic. Explicaţia rezidă în tradiţiile imperiului austro-ungar, care era ceva mai tolerant faţă de minorităţile naţionale, incomparabil mai tolerant ca Imperiul rus.

Bucovinenii, făcând parte din Imperiul Austro-Ungar, după multe şi grele confruntări, au reuşit să obţină şcoală în limba lor, să obţină publicaţii în limba lor, să aibă chiar deputaţii lor în Dieta de la Viena.

Aceste mici biruinţe în timp au dat un efect extraordinar, au reuşit să formeze câteva generaţii care erau conştiente că fac parte din trupul mare al românismului. De aceea, revoluţia din 1917 i-a găsit pregătiţi din punctul de vedere al conştiinţei naţionale. Ei nu aveau ezitări, nu puneau la îndoială viitorul, ei ştiau că sunt obligaţi să facă totul ca Bucovina să fie liberă şi să intre în componenţa României. Ceea ce, de fapt, s-a şi întâmplat la 28 noiembrie 1918.

Totuşi, după Unire, Gheorghe Tofan nu s-a mai regăsit printre liderii care au trecut în

Gheorghe Tofan

fruntea noilor instituţii româneşti şi nici ministru n-a fost numit.

În acel moment savantul Sextil Puşcariu scria în notele sale zilnice: „Cel cu simţul realităţii mai dezvoltate e Gheorghe Tofan, care a învăţat să facă politică pe când era un stâlp al partidului democrat. Foarte ambiţios şi foarte activ, acum e stânjenit, bietul, în acţiune de o boală, care mă tem că e mai gravă decât o crede el." [S. Puşcariu, *Amintiri,* p. 351]

Prezicerea lui C. Stere, rostită încă în 1916, în care îl vedea pe Gh. Tofan în fruntea guvernării Bucovinei, nu s-a mai adeverit. Ba chiar s-a întâmplat ceea ce era mai rău. Energicul profesor s-a îmbolnăvit grav, ajungând în spital, unde a şi murit.

S-a stins din viaţă la 15 iulie 1920, la Cernăuţi.

Apostol Culea, profesor de liceu şi unul dintre cei mai harnici organizatori ai învăţământului românesc în Basarabia, a scris un fel de necrolog, o pagină tristă de pomenire a celuia care a fost Gheorghe Tofan:

„Ce a fost profesorul Tofan pentru mişcarea culturală naţionalistă şi unionistă a Bucovinei au spus-o bucovinenii lângă mormântul celui dus prea repede dintre noi. După cum nu se poate scrie istoria vieţii bucovinene fără a se pomeni de acea energie organizatoare, acea putere de iniţiere la munca culturală, azi pierdută, – tot aşa şi aici în Basarabia anilor de libertate, 1917 şi 1918, martorul acelor vremuri va spune cuvinte de prinos şi de Gheorghe Tofan care a luat parte la acţiunea de redeşteptare moldovenească, împreună cu alţi bucovineni şi ardeleni refugiaţi.

A fost membru al Comisiunii de organizare şcolară moldovenească, a făcut cursuri de învăţătură şi gazetărie românească şi a fost director al cursurilor de învăţători.

În toamna lui 1918, când oştile româneşti au trecut în Bucovina, Tofan a plecat acasă, la Cernăuţi, unde, alături de fruntaşii români bucovineni, a scos gazeta *Glasul Bucovinei*, a pregătit unirea fără condiţii (unirea de formă, căci în sufletul său a fost totdeauna o singură ţară românească mare) şi a fost până în ultimele zile secretarul general al instrucţiei publice pentru Bucovina.

Viaţa lui Tofan se confundă cu istoria mişcării naţionale a ultimului deceniu. De când era student, împreună cu prof. Iancu Nistor, au scos *Junimea literară*.

A lăsat liceul şi a trecut ca profesor la Şcoala Normală de învăţători din Cernăuţi, unde subt ochii lui s-a pregătit acea învăţătorime inimoasă a Bucovinei.

Iredentismul lui faptic era pe faţă: aducea trupe de teatru românesc, scriitori români la şezători, organiza în fiece an excursiuni în România pe la cursurile de vară ale dlui prof. Iorga, pe unde a trecut toată floarea intelectualităţii bucovinene, adusă de răposatul Tofan.

A scos câţiva ani revista *Şcoala* şi alte gazete pentru popor. A fost inspector şcolar peste şcolile româneşti în satele mixte, unde guvernul austriac întronase deznaţionalizarea românilor.

În timpul refugiului, la Bucureşti, îl vedem lucrând la *Istoria şcoalei din Bucovina*, care, credem, se va publica în curând.

O activitate plină de inițiativă – sau poate mai bine: o inițiativă plină de activitate, cum zice despre dânsul dl Iorga.

Ce tinereţe, ce voioșie și exuberanță de puteri, ce sănătate de om frumos și complect!

O boală i-a minat, i-a întunecat minţile mai întâiu, iar trupul lui rămase doar ca o întârziere chinuită, ca și cum omul acesta vrednic și cinstit, slugă dreaptă a poporului său, făcuse niscaiva păcate grele de ispășit.

Fie-i amintirea veșnică!

Intelectualii basarabeni care l-au preţuit și iubit ca pe un bun frate moldovean, nu-l pot uita niciodată.

Ap. D. Culea" [Gheorghe Tofan, *Școala Basarabiei*, anul II, 1920, iulie-august, nr. 9-10]

Atunci când am dorit să mă documentez vizavi de această personalitate, m-am convins că totuși despre Gheorghe Tofan s-a scris prea puţin. Există însă câteva surse care ne pot ghida spre portretul intelectual al acestei distinse personalităţi:

Bileţchi, I. *Din viața lui Gh. Tofan*. În: *Junimea literară*. 1926, nr. 1-2.

Loghin, Constantin. *Gheorghe Tofan*. În: *Revista Bucovinei*. 1944, nr. 1.

Nistor, Ion. *Unirea Bucovinei. Studii și documente*. București, 1928.

Marmeliuc, Dumitru. *Zece ani de la moartea lui Gh. Tofan*. În: *Glasul Bucovinei* (calendar pe anul 1931).

Predescu, Lucian. *Enciclopedia României. Cugetarea*. București, 1999.

Și am certitudinea că Gheorghe Tofan mai are a fi descoperit.

Epoca interbelică a scos pe alţi lideri în faţă, în prim-plan, istoricii s-au grăbit să scrie pe răboj alte nume și una dintre cele mai mari personalităţi pe care le-a avut Bucovina a fost uitată. Și totuși, revenirea lui în actualitate se face și de această dată prin Basarabia, în Chișinău i se dă numele unei străzi (fosta Anton Onica) și Gheorghe Tofan devine din nou o parte componentă a vieţii noastre.

„Botezul" Pieţei Unirii. Cernăuţi, 1919

FILE INEDITE DIN ISTORIA EXILULUI

Gheorghe Pojedaef

În toamna anului 1992, am intrat pentru prima oară în casa poetului Ion Minulescu, fiind ghidat de fiica lui Mioara. Această casă era, de fapt, un apartament în centrul Bucureștiului, în care, la aceeași scară, locuiseră nume sonore ale culturii românești: Rebreanu, Blaga ș.a.

Muzeul Literaturii Române din București avea în custodie acest spațiu și-l organiza în vederea deschiderii unei case-muzeu. Toți suntem curioși să știm cum conviețuiau doi mari artiști, două personalități, care au făcut epocă în cultura românească, poetul Ion Minulescu și sculptorița Claudia Milian Minulescu. Un apartament în care fiecare centimetru respiră istorie autentică, în care fiecare ungher este „locuit" de sculpturi, iar pereții sunt tapetați cu tablouri și cărți. Chiar la intrare te întâlnește un portret făcut în pastel, un chip foarte frumos citit de pictori, care te impresionează și te însoțește în tot timpul aflării în incinta muzeului. Nimeni n-a putut să-mi explice clar, cine este autorul lucrării, doar pe un colț al tabloului era scris numele *Pojedaef*. Am înțeles din vorbele gazdei că era o donație din partea unui rus.

Am început investigațiile și, pas cu pas, am aflat destinul unui artist, mânat de acasă de explozia revoluției ruse, ajuns printr-un joc al sorții în Basarabia, de acolo pornit spre București, iar din București – mai departe spre Paris, iar de acolo… undeva în Egipt sau Libia, unde i se pierd urmele. Destinul unui emigrant.

Întotdeauna am fost uimit de solidaritatea artiștilor de odinioară, o solidaritate care astăzi practic nu se mai întâlnește. În această frământare de supraviețuire în care este pus contemporanul nostru.

Gheorghe Pojedaef a venit la Chișinău împreună cu soția sa Tatiana Alexeeva, artistă de cinema. Profesie extrem de rară în anii '20, când cinematograful era în vogă, iar cinematografia făcea primii pași.

A sosit la Chișinău, aducând cu sine o parte din opera sa și în scurtă vreme s-a împrietenit cu artiștii locali, mergând cu ei la studii plein-air. Ca să supraviețuiască, ca să-și facă un nume au luat o decizie ca artiștii plastici ai Chișinăului, în comun cu Pojedaef, să organizeze o expoziție, care a și fost vernisată în lunile noiembrie-decembrie, 1920.

În fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova s-a păstrat un catalog al acestei

expoziţii din care vom reproduce: lista Comitetului de Expoziţie formată din: Alexandru Plămădeală, Auguste Baillayre, Șneer Kogan, Vladimir Doncev, lista expozanţilor: Lidia Arionesco-Baillayre, Auguste Baillayre, Iosif Bronștein, Antonina Gavriliţa, Alexandru Klimaşevschi, Șneer Kogan, Maria Christi, Lidia Luzanovski, Nicolae Gumalic, Evghenia Maleşevschi, Ghers Misonznic, Ilia Nebesov, Olesina (Hrâșanovski), Alexandru Plămădeală, Gheorghe Temmer, Lev Slobodskoi, Alexandru Tarabukin, Alexandra Feodorova, N. Ivanova, Gheorghe Pojedaef. Ultimul a expus lucrările: *L'avocat Gardinsky, Portrait de Sabouroff, Portrait du capitaine Komaroff, Dessin pour la panneau „Le baiser", Dessin pour le portrait de la femme de l'artiste, Panneau, Esquisses de costumes pour le „Fis de Juje de Salerne" (Théâtre d'Art de Moscou), Esquisses de costumes pour le ballet „le Rêve d'Arlequin" (Petit Théâtre de l'Etat a Moscou).* Expoziţia a avut succes. Și dacă Alexandru Plămădeală era un academist convins și nu accepta căutările moderniste, apoi Auguste Baillayre, Kiriakoff și o serie de tineri au rămas frapaţi de descoperirea făcută. În faţa lor expunea un maestru cu o viziune modernă, cu mână sigură și o tematică bine conturată.

Este greu de spus ce i-a făcut pe un grup de artiști plastici, în decembrie 1920, să pozeze în faţa unui fotograf, chiar în incinta școlii de artă din Chișinău. Presupunem că pe rol de fotograf era unul dintre profesorii Școlii de Artă din Chișinău, fiindcă calitatea pozelor este una îndoielnică, trădând tehnica nesigură a unui amator. Dar felul ușor cinic de a poza și pozele caraghioase, pe care le fac în faţa obiectivului membrii grupului, ne vorbesc despre faptul că fotograful era omul casei și accepta orice caraghioslâc. În una din imagini, care pare a fi cea mai serioasă, între bravii profesori Plămădeală și Baillayre, Pojedaef și Bronștein au postat o mască. Încercarea temerară a fotografului ne-a păstrat imaginea unui grup format din:

Tip de bolşevic (desen)

Auguste Baillayre, O. Hrâșanovski, Luzanovski, A. Plămădeală, I. Bronștein și Gh. Pojedaef. Este curios faptul că au fost executate mai multe fotografii în care membrii grupului și-au schimbat locurile și aceste imagini, de fiecare dată, parcă ar fi altele. Aceste fotografii sunt ca o urmă a unei raze Röntgen, lăsată de Pojedaef la Chișinău. Se prea poate că e unica urmă și una din puţinele sau poate chiar ultimele fotografii…

Despre expoziţie s-a vorbit mult în mediul artistic al Chișinăului, dar pentru cei doi emigranţi Pojedaef, Chișinăul nu era punctul terminus. Într-un oraș mic, fără galerii, fără studiouri de cinema, fără cumpărători bogaţi, practic, era imposibil să supravieţuiești. Unica consolare – Nistrul – era aproape și de la fugarii din raiul comunist aflau ce se întâmplă în Rusia sovietică. De fapt, visul fiecărui artist a fost, este și rămâne Parisul. Pentru a ajunge la Paris însă, soţii Pojedaef aveau nevoie de pașaport, iar pentru obţinerea lui se cereau anumite intervenţii. Au încercat mai întâi calea legală și în luna februarie a anului 1921 au organizat o expoziţie la București. Cum era de așteptat, presa l-a primit foarte rece pe rus, criticii de artă l-au etichetat drept pictor decorator și deci șansele lui erau minime. Ion Minulescu, bun cunoscător al moravurilor bucureștene, presimţind că atitudinea criticilor va fi una superficială, a publicat în ziarul *Adevărul literar și*

De la stânga la dreapta, rândul întâi – A. Plămădeală, A. Baillayre; rândul doi – O. Hrâşanovski, Gh. Pojedaef, I. Bronştein, L. Luzanovski

artistic (13.II.1921) o recenzie foarte instructivă, intitulând-o *Cuvinte pentru Gheorghe Pojedaef,* pe care o și reproducem:

„Am un prieten care pe vremuri practica cu oarecare aproximaţie arta picturii, dar care acum și-a simplificat efortul specialităţii sale artistice, la niște simple dări de seamă asupra expoziţiilor de pictură și sculptură din București.

Critica sau (ca să fiu mai exact) cronica artistică dă individului oarecare avantagii aparente pe care le-aș putea compara cu fastul și impertinenţa vitrinelor în care sunt etalate articolele de sezon ale magazinelor care simt nevoia să-și ascundă goliciunea rafturilor din interior. Criticul sau cronicarul artistic, impune chiar când nu reușește să convină și, deși trei sferturi din viaţa lui reeditează povestea *Viţelului de la poarta nouă*, nu se jenează totuși să condamne și să achite cu aceeași gravitate sinistră cu care Ștefăniţă Vodă proclama: «Legea sunt eu!»

Menajaţi, dar pe cronicarii antici, fiindcă ei sunt singurele vestigii ale autocratismului feudal în marea și mozaica noastră republică a artelor.

Pe acest prieten l-am întâlnit zilele trecute la expoziţia pictorului rus Gheorghe Pojedaef, unde venise probabil ca și mine să privească, să se distreze și poate chiar să se instruiască. Vecinătatea unui critic prestigiul aprecierilor anonime, cu care nu îndrăznești să te pui în evidenţă. Discret, dar și aproape umil, am dibuit o frază banală:

– Cum ţi se pare?

Și prietenul meu, zgomotos, definitiv și aproape pontifical, mi-a ţinut un adevărat curs asupra calităţilor decorative ale acestui artist pribeag, poposit la noi ca și o biată pasăre cu aripa rănită de praștia unui copil nebunatic.

– Foarte interesante costumele din *Cyrano de Bergerac* și din *Visul Arlechinului*. Fantezie bogată, viziune sălbatecă, linie spirituală, colorit feeric… Portretele de asemenea, solid construite, planurile admirabil studiate, lumina cade naturală descompunând culorile și între-

De la stânga la dreapta, rândul întâi – A. Plămădeală, Gh. Pojedaef, A. Baillayre; rândul doi – I. Bronştein, O. Hrâşanovski, L. Luzanovski

CATALOG

EXPOSITIEI BASARABEANĂ

DE PICTURA şi SCULPTURA

— şi —

LUCRĂRILOR PICTORULUI

GEORGHE POJEDAEV.

КАТАЛОГЪ

БЕССАРАБСКОЙ ВЫСТАВКИ

ЖИВОПИСИ и ВАЯНІЯ

— и —

ПРОИЗВЕДЕНІЙ

ГЕОРГІЯ ПОЖЕДАЕВА.

Catalogul expoziției personale a lui Gheorghe Pojedaef

gind expresia vizuală. O adevărată formulă geometrică pentru interpretarea figurei omenești pe care, de obicei, o falsificăm cu bună știință... Sinceritate, entuziasm, convingere, prețiozitate, rafinament.

Eram încântat. Pentru prima dată în viața mea, eram și eu de perfect acord cu un critic de artă.

L-am rugat atunci:

– Dacă scrii ceva despre Pojedaef, fii drăguț și repetă ce-mi spuseși mie acum. Nu vreau să-ți violentez convingerile; dar fiindcă văd că le avem la fel, fă-mi plăcerea și dă-mi iluzia că le-așa fi scris eu.

Când l-am întâlnit din nou a căutat să mă convingă că, după ce se consultase și cu alți specialiști, și-a dat seama că «bazaconiile rusului» nu meritau importanța pe care voiam să le-o dăm noi în primul moment.

– Este un simplu pictor decorator…

Ceea ce în limbajul cronicarilor artistici ai țării mele pare a însemna că nu este pictor de loc.

În clipa aceea m-am simțit așa de rușinat, ca și cum autorul acestei monstruozități aș fi fost chiar eu. Și fiindcă nu mă puteam împăca cu ideea acestei nebănuite metamorfoze, m-am dus la pictorul rus și i-am strâns mâna cu căldura celei mai sincere condoleanțe pe care în gând însă o adresam cronicarilor noștri artistici…

* * *

În ziua însă când apăru darea de seamă asupra expoziției lui Pojedaef, constatai cu durere că părerile prietenului meu se schimbaseră exact antibiotic de cum le avusese când vorbise cu mine în fața acelorași tablouri despre care de data asta, spunea că aproape nici nu există.

Menajați pe criticii de artă, dar nu vă încredeți niciodată în promisiunile lor, fiindcă ele sunt tot atât de șubrede ca și materialul din care își construiesc convingerile.

* * *

Și-acum, amice Pojedaef, dă-mi voie să-ți adresez cuvintele de mai sus, ție și numai ție, fiindcă tu nu știi să citești românește și neputând pricepe limba celor care au scris despre tine în România, nu vei putea zâmbi nici de naivitatea celui care ar vrea să-ți spună că te-a înțeles.

Mâine însă, când vei pleca din mijlocul nostru, fie că te vei întoarce în țara ta, fie că vei poposi în alte țări, pe unde pictura decorativă este apreciată (vai, ce rușine!…) chiar de către cronicarii artistici, adu-ți aminte că la licitația vechiturilor mitologice, România și-a adjudecat *Patul lui Procust* în care trebuie să-și petreacă noaptea reglementară, nu numai călătorii nevoiți să poposească pe malul Dâmboviței, dar și mulți, foarte mulți din proprii noștri autohtoni."

Ion Minulescu cunoscând bine mo-

Cuvinte pentru George Pojedaeff

de ION MINULESCU

Articol de Ion Minulescu dedicat expoziției lui Gheorghe Pojedaef

ravurile publiciștilor, cronicarilor bucureșteni, a făcut totuși un gest de reabilitare, un fel de scuză față de acest rus care aștepta cu înfrigurare pașaportul pentru a pleca mai departe, adică era în așteptarea *Orient-Express*-ului ce l-ar fi dus spre lumea mult râvnită de el, unde credea, probabil, că va fi întâlnit cu mai multă frățietate.

Aici e cazul să povestim o anecdotă, reprodusă fidel de Olga Plămădeală în memoriile sale, rămase în manuscris, care se păstrează în fondul Plămădeală, la Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Pe atunci în România se aciuaseră mii de emigranţi, iar obţinerea paşaportului, ca și astăzi, era o problemă. Se cerea intervenţia persoanelor sus-puse sau o mituire directă a funcţionarilor de care depindea soluţionarea acestei probleme. Soţii Pojedaef nu aveau de ales, în urma lor rămânea Rusia sovietică cu războiul civil și cu chipul dur, nemilos al bolșevicului din portretul pe care Ion Minulescu îl reproduce, ilustrând cronica sa de artă.

De aceea, prietenii din București i-au organizat o întâlnire cu un colonel din Chișinău, într-un cabinet separat, în restaurantul Hotelului „Londra". S-au așezat la masă în așa fel ca militarul să fie vecin cu Tatiana Pojedaef, care în timpul acelui dineu a început să cocheteze cu colonelul, demonstrându-i un ceas de aur cu diamante. La un moment dat, ea a pus acest ceas pe mâna colonelului, care „a uitat" să-l scoată de pe mână și a plecat cu el acasă. Peste câteva zile familia Pojedaef avea pașapoartele și biletul pentru a pleca la Paris. Despre ei nu s-a mai aflat nimic la Chișinău, doar că cineva din cunoscuţi ar fi spus că nici la Paris nu și-au găsit un loc propice pentru aspiraţiile lor.

Destinul lui Gheorghe Pojedaef este un exemplu cert din sutele de mii pe care Rusia le-a cunoscut imediat după revoluţia din octombrie. Au fost oameni care, mânaţi de durere, de groază, de incertitudine, de un taifun nevăzut al destinului, au trecut fulgerător de pe un continent pe altul. Alţii însă au peregrinat ca nomazii, din loc în loc, mereu încercând să se agațe de o iluzie. Și în timpul acestor staţionări forţate ei reușeau să înnobileze locul în care poposeau. Plecau, lăsând în urma lor un dor, o duioasă nostalgie…

De la stânga la dreapta, rândul întâi – Olga Hrâşanovski, Lidia Luzanovski; rândul doi – Alexandru Plămădeală, Iurie Bronştein, Gheorghe Pojedaef şi Auguste Baillayre

UN ORHEIAN CE NE-A LĂSAT UN ALBUM DE NEUITAT

Gheorghe Andronachi

Cine deschide *Albumul Basarabiei* rămâne uimit de ideea în sine. O carte în care materialul istoric iconografic prevalează net asupra textului propriu-zis. Era o noutate pentru editarea de carte din Basarabia.

Pe de altă parte, trebuie să apreciem faptul că fotografiile de odinioară erau extrem de scumpe, clișeele se cedau cu greu, proprietarii de imagini din această cauză se considerau oameni bogați.

Și totuși, un autor a reușit să pună între coperțile unei cărți o asemenea comoară de informații:

ANDRONACHI, Gheorghe (8.IV.1893, s. Chiperceni, jud. Orhei – ?).

Moldovean. Studii: Școala Militară de Infanterie din Odesa. A participat la Primul Război Mondial ca ofițer al armatei ruse, fiind rănit de șase ori. În mișcarea de eliberare națională din Basarabia s-a încadrat în 1917. A condus detașamentul de cavalerie al Sfatului Țării. Pentru merite militare a fost avansat de conducerea Republicii Moldovenești la gradul de locotenent-colonel. Din luna august 1917 și până în martie 1918 a fost prefect de poliție în jud. Lăpușna. După Unire a fost angajat ca ofițer activ în grad de căpitan în Regimentul 2 Vânători „Regina Elisabeta". După pensionarea din oficiu timp de opt ani a fost adjutant al Comandantului piețiii Chișinău. Autor al lucrării *Albumul Basarabiei* (Chișinău, 1933) și al unor memorii rămase în manuscris.

Distincții: ordinele: *Sf. Gheorghe,* cl. IV; *Sf. Vladimir,* cl. V; *Sf. Ana,* cl. IV; medalia *Ferdinand I.*

Despre el s-a scris în enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939), dar despre soarta lui de după 1940 nu se mai cunosc informații.

Este și acesta un joc al destinului: când îi salvezi pe alții de la uitare, intri singur în anonimat…

Albumul Basarabiei, 1933

UN FIZIOLOG NOTORIU

Grigore Benetato

Așa s-a întâmplat că Chișinăul rău își cunoaște fii, pe oamenii care prin biografiile lor au scris pagini de aur în cultura și știința mondială.

Un exemplu elocvent e destinul lui Grigore Benetato (18.11.1905, Chișinău – 9.06.1972, București), care a trăit 66 de ani și a reușit performanţe pe care le poți repartiza la zece indivizi.

După ce a făcut studii la Liceul „Alexandru Donici" din Chișinău, promoția 1922-1923, a mers la Universitatea din Cluj (1923-1929) de unde a plecat cu un doctorat în medicină. Deși în acest răstimp a fost chemat la Catedra de biochimie unde a fost preparator, asistent (1927-1931), dar după o perioadă de stagiu la Berlin și Heidelberg (1931-1932) devine șef de lucrări la Catedra de fiziologie. Din 1937 este profesor titular de fiziologie la Facultatea de medicină a Universităţii din Cluj și ocupă acest post până în 1958. Paralel din 1949 până în 1958 a fost directorul Institutului de Fiziologie Normală și Patologică „D. Danielopoulos" din București.

La 2 iulie 1955 devine membru al Academiei Române. Iar pe parcursul anilor a devenit membru al Societăţii de Chimie Biologică din Paris, al Societăţii Regale de Medicină din Londra, al Academiei de Astronautică din Paris ș.a.

A scris o operă impunătoare debutând cu două volume: *Elemente de fiziologie generală* (1933-1934). Și înainte de moarte a scos deja un volum în pas cu ultimele descoperiri ştiinţifice: *Metode bioradiotelemetrice în medicină* (1971).

Deși se afla departe de casă, urmărea atent cercetările ce se efectuau în Basarabia și era foarte atent la ceea ce realiza la Chișinău dr. Dimitrie Coţovschi.

Se vede că această legătură cu baștina a fost pentru el și o bucurie și o povară. Era greu uneori să justifici de ce, fiind originar din Chișinău, te găsești la Cluj ori la București.

Dar timpul pe toate le așează la locul potrivit.

A sosit momentul oportun ca și Chișinăul să-l cunoască și să-l recunoască pe unul dintre cei mai remarcabili fii ai săi – academicianul Grigore Benetato.

Și poate chiar să dea numele lui unei instituţii de profil. Ar fi un gest care ar onora orașul cu pretenţii de capitală europeană.

O CARTE DE MEMORII CA UN TESTAMENT

Alexandru V. Boldur

În peisajul savanţilor basarabeni, care au excelat în istorie, Alexandru V. Boldur este figura cea mai proeminentă. În primul rând, prin studiile făcute, în al doilea rând, prin cariera universitară de excepţie, şi-n al treilea rând, prin opera scrisă.

A scris trei volume de istorie a Basarabiei, care sunt fundamentale şi rămân neîntrecute, în primul rând, conceptual. A scris în limba franceză o carte despre relaţiile româno-ruse şi problema Basarabiei *La Bessarabie et les relations russo-roumaines* (1927), care, de asemenea, este un fundament deosebit pentru cei care vor să construiască ceva, mă refer la o construcţie ştiinţifică, la un studiu contemporan în această temă.

A încercat să fie om politic, dar dorinţa lui a eşuat, fiindcă în politică, atunci când ai principii ferme, te menţii foarte greu. Nu eşti acceptat şi chiar eşti o persoană periculoasă, căci în raport cu tine, liderii politici se simt incomod.

Însă din toată opera lui Boldur, eu întotdeauna remarc o monografie excepţională dedicată lui Ştefan cel Mare şi o lucrare despre existenţa căreia bănuiam, dar nu credeam că vreodată va apărea în forma tipărită, este vorba despre memoriile lui Boldur, pe care el le-a intitulat *Viaţa mea. Lumini şi umbre.*

Din momentul când am citit în revista *Viaţa Basarabiei* nişte pagini memorialistice intitulate *Arabescuri revoluţionare* şi care descriau un mic segment de timp, dar foarte important, *Vara anului 1917 în Basarabia*, am fost convins că dincolo de această lucrare trebuie să existe un volum mare memorialistic, un fel de cronică a întregii vieţi şi intuiţia nu m-a minţit. Această carte a apărut în anul 2006 la Bucureşti, la Editura „Albatros".

Este o lucrare pe care o putem împărţi în două părţi mari: una ţine de viaţa lui particulară şi el relatează detaliile vieţii sale fără să se sfiiască. Cea de-a doua parte este aşa-zisul arabesc al personalităţilor. Oamenii cu care el a contactat şi anume imaginea lor întipărită în firmamentul timpului.

Şi aici avem o galerie superbă din care ne interesează numele sonore: Nicolae Iorga, Constantin Stere, Ştefan Ciobanu, Pan. Halippa, Dimitrie Bogos, Petre Constantinescu Iaşi,

Nichifor Crainic, Ioan Hudiţă, Ion Minea, Constantin Cihodaru, Andrei Oţetea, Ion Inculeţ ș.a.

Și ca în orice volum memorialistic, dincolo de imaginea pretins oficială, aceste personalităţi venite în contact direct cu autorul, capătă o altă dimensiune, una prozaică și nu întotdeauna imaginea lor proiectată în conștiința lui Boldur, capătă o dimensiune favorabilă. Istoricul este necruțător ca un cronicar și fixează toate virtuțile și toate slăbiciunile.

Nu cred că el este prea subiectiv, nu am temei să cred în aceasta. Fiind un istoric de concepţie clasică el nu-și permitea să dea avansuri, dar nici să treacă cu vederea slăbiciunile colegilor de generaţie. De aceea, pentru portretizarea acestor oameni, notele memorialistice ale lui Alexandru Boldur sunt foarte utile.

O viaţă de om a încăput exact în 400 de pagini. Concluzia pe care o fac la finele acestui volum. Românii au fost și rămân niște risipitori în materie de istorie, fiindcă pensionarea lui Boldur la 61 de ani a însemnat excluderea din circuitul didactic a unui profesor de excepţie, a unui om care forma o școală în istoria naţională a României, iar pensia mică nu-i permitea să lucreze, să-și valorifice întregul lui potenţial ştiinţific și creator. Grija pentru o bucată de timpul fura timpul și ideile istoricului Boldur.

Din momentul pensionării din anul 1947 și până la moarte, care a survenit în 18 octombrie 1982 la București, el a reușit să creeze încă zeci de lucrări. Pe unele cu greu le-a tipărit în ţară, pe când marea lor majoritate au apărut în Turcia, în Spania, în Grecia, în Rusia și numai nu acasă. Străinii s-au dovedit a fi mult mai interesaţi în opera acestui istoric, care trata problemele lor poate nu chiar în lumina cea mai favorabilă, dar ei apreciau profunzimea documentării și obiectivitatea argumentării.

Născut în Chișinău, Alexandru Boldur a fost și rămâne a fi un anonim. Ici-colo pomenit în studiu de specialitate, cu mici apariţii publicistice, el practic nu este acceptat nici astăzi în Basarabia. Noi, care considerăm că trăim sub flamura lui Ștefan cel Mare, n-am îndrăznit să reeditățm lucrarea *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei. 1457-1504*, cum n-am îndrăznit să-i dăm numele lui Alexandru Boldur unui liceu, sau chiar unei biblioteci. El, care a stat la bazele fondării Conservatorului Municipal din Chișinău și care a scris una dintre cele mai frumoase lucrări *Muzica în Basarabia* (1940), putea să ajungă pe frontispiciul unei școli de muzică sau chiar a Academiei de Arte. Dar astăzi ne limităm la ceea ce avem și remarcăm faptul că Boldur postum vine spre noi să se convingă că Basarabia a avut, are și va avea mari personalităţi.

P.S. File inedite autografe din biografia lui Alexandru V. BOLDUR, profesor universitar

MEMORIU DE TITLURI ȘI LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

I. Scurte date biografice

Născut la Chișinău, la 25 februarie 1886 (stil vechi), din părinţi români-moldoveni – Vasile G. Boldur din satul Zăhăicani, judeţul Orhei, și Elena L. Hâncu din satul Secăreni, judeţul Lăpușna. Tatăl meu a decedat la vârsta de 35 ani, lăsând pe seama mamei îngrijirea a trei copii, din care eu eram cel mai mare (8 ani). Mama ne-a crescut pe toţi, cu mari dificultăţi, muncind din greu pentru a asigura subzistența familiei. A murit la vârsta de 50 ani, în 1915.

În anul 1895 am fost dat la „Școala spirituală" (eparhială) din Chișinău, apoi am intrat elev la Seminarul Teologic din același oraș, pe care l-am absolvit în 1906. Menţionez că la aceste școli materiile se predau în limba rusă, pe

care am însuşit-o pe parcurs cu mare greutate. În acelaşi an m-am înscris la Facultatea de drept din Sankt Petersburg, obţinând în 1910 diploma de licenţă în drept. În anii de studenţie am fost susţinut, cu o bursă, de boierul basarabean E. Răşcanu, din Bălţi. Ca student în anul patru am participat la un concurs de lucrări ştiinţifice cu tema *Istoria Senatului, până la reforma împăratului Alexandru al II-lea*. Lucrarea mea (300 pag.) a fost premiată, ca cea mai bună. În anii 1910-19012 am urmat cursurile Institutului de Arheologie din acelaşi oraş, pe care le-am absolvit, luând diploma de licenţă.

În anul 1911 am fost numit asistent la Facultatea de drept a Universităţii din Sankt Petersburg, iar în 1916 am luat examenul de magistru în drept public, intrând apoi în corpul profesoral al acetei universităţi, într-un post de docent.

În anul 1918 am trecut în Crimeea, la Institutul Juridic Superior din oraşul Sevastopol, unde mi s-a oferit Catedra de istoria dreptului rusesc. În acelaşi timp am predat, prin delegaţie, cursurile *Enciclopedia dreptului* şi *Sitauţia juridică a ţăranilor*. În 1920 mi s-a propus şi Catedra de drept internaţional la Universitatea din Simferopol (capitala Crimeei), prin cumul, pe care însă nu am putut-o accepta, din motive practice. Odată cu instalarea regimului sovietic în Crimeea, Institutul juridic superior a fost transformat în „Facultate muncitorească", la care am fost numit director.

În anul 1922 mi-am stabilit domiciliul la Moscova, unde am fost angajat la Comisariatul poporului pentru comerţ exterior, în funcţia de consilier juridic. În această perioadă am elaborat şi publicat o serie de studii asupra evoluţiei producţiei şi exportului de cereale din Rusia.

Fiind originar din Basarabia, m-am repartizat în România în 1924, când conjunctura evenimentelor a favorizat posibilităţi în acest sens.

Preocupat încă din tinereţe de soarta locurilor mele natale, al căror trecut l-am studiat din izvoare ruseşti, m-am decis în anul 1925, îndată după ce am căpătat libertate de mişcare, să plec la Paris pentru a întreprinde cercetări în problema drepturilor istorice ale Basarabiei ca parte integrantă a pământului românesc. Cu materialele pe care le aveam dinainte şi cu cele culese aici timp de doi ani din diverse arhive şi biblioteci, am publicat, în anul 1927, volumul *Le Bassarabie et les relations russo-roumaines. La question bassrabienne et le droit international.*

Îndată după aceasta m-am reîntors în ţară, unde – după echivalarea diplomelor de studii şi a titlurilor ştiinţifice – am intrat în învăţământul superior, parcurgând toate treptele profesoratului. Paralel cu activitatea didactică, am continuat cercetările în diverse probleme ale istoriei românilor, îndeosebi la frontierele de răsărit ale ariei de formare şi dezvoltare a poporului român, consemnând rezultatele în numeroase studii – publicate sau rămase în manuscris.

În anul 1947 m-am pensionat, pentru limită de vârstă, din funcţia de profesor la Universitatea din Iaşi, iar în 1948 am demisionat din postul de director al Institutului de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" din acelaşi oraş.

După pensionare şi până astăzi, am consacrat timpul, cunoştinţele şi capacitatea mea de muncă unor noi investigaţii asupra trecutului şi drepturilor istorice ale neamului nostru, căutând să aduc o contribuţie la opera de ansamblu a istoricilor români pentru clarificarea anumitor probleme. Am elaborat astfel o serie de studii, aflate majoritatea sub formă de manuscrise, din care s-au publicat numai unele fragmente. Consider util ca aceste lucrări să fie valorificate, îndeosebi prin publicarea lor.

Acu, la împlinirea vârstei de 90 ani, am în lucru o serie de studii şi scrieri, pe care aş dori să le închei cu rezultate bune, spre satisfacţia mea şi spre folosul naţiunii române.

II. Titluri ştiinţifice şi funcţii deţinute

1910 – licenţiat al Facultăţii de drept a Universităţii din capitala Rusiei, Sankt Petersburg;

1912 – licenţiat al Institutului de Arheologie din acelaşi oraş;

1911 – asistent la Facultatea de drept a Universităţii din Sankt Petersburg;

1916 – examen de magistru în drept public;

1917 – profesor docent la Facultatea de drept a acestei Universităţi;

1918 – profesor-şef de catedră la Institutul Juridic Superior din Sevastopol (Crimeea)

1920 – director al „Facultăţii muncitoreşti" nou înfiinţate, în locul Institutului, la Sevastopol;

1922-1924 – consilier juridic în Comisariatul Poporului pentru Comerţ Exterior, la Moscova;

1924 – repatrierea în România, apoi plecarea la Paris pentru cercetări ştiinţifice, până în 1927, când am revenit în ţară;

1927-1932 – conferenţiar la Facultatea de teologie a Universităţii din Iaşi, cu sediul la Chişinău, la disciplina istoria românilor;

1931 – echivalarea diplomelor de studii şi a titlurilor ştiinţifice anterioare de către Senatul Universităţii din Iaşi. Mi s-a recunoscut titlul de docent, care implică şi titlul de doctor în ştiinţe;

1932-1937 – profesor agregat la Catedra de istoria românilor, la Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi (Chişinău);

1937-1938 – profesor titular la aceeaşi facultate;

1938-1947 – profesor titular la Facultatea de litere din Iaşi, Catedra de istoria românilor;

1943-1948 – director al Institutului de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" din Iaşi;

1947 – pensionare din învăţământul superior, pentru limita de vârstă;

1948 – demisia din postul de director al Institutului „A.D. Xenopol" din Iaşi;

Din 1948 până în prezent, profesor pensionar, domiciliat în Bucureşti, Drumul Taberei, str. Valea Călugărească, nr. 1, bloc D.5, scara G, apart. 64.

III. Lucrări ştiinţifice publicate

1. Istoria Senata do reform imperatora Aleksandra II-go. Sankt Petersburg, 1909, 300 pag. (manuscris). Din acest studiu a fost publicat un capitol – *Proishojdenie Senata*, în revista *Voprosî obşcestvovedeniea*, Sankt Petersburg, 1911.

În recenzia asupra studiului (În: *Otciot Universiteta,* 1910, pag. 311-313) prof. V.I. Latkin îşi exprima astfel aprecierea: *„Lucrarea are mari calităţi. Exprimând unele păreri, autorul le argumentează totdeauna amănunţit. Chiar şi acolo unde nu poţi fi de acord cu autorul... trebuie să-i recunoşti capacitatea de a gândi ştiinţific, dialectic, în spirit critic. În afară de aceasta, tânărul autor manifestă o mare erudiţie în istoria dreptului rusesc, ca şi o excepţională conştiinciozitate în tratarea temei."*

2. Kinematograf i sveazannâe s nim voprosî. În: *Pravo*, 1910, 8 p.

3. Istoria Senata. În: *Pravo*, 1912, nr. 9, 4 p.

4. Preemstvennosť rabot parlamenta raznâh leghislatur. În: *Pravo*, 1913.

5. Traducerea în limba rusă a lucrării lui Leon Duguit – *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat*, Sankt Peterburg, 1914, 54 p.

6. Traducerea în limba rusă a lucrării lui F. Lassalle – *Uber Verfassungswesen*. Sankt Petersburg, 1914, 20 p.

7. Otvetstvennost ministrov i otvetstvennoe ministerstvo. În: *Russkaia mâsl'*, 1915, 25 p.

8. Otvetstvennosť ministrov. În: *Vestnik znania*, iulie 1915.

9. Gosudarstvennâi kontrol' (şi alte două articole). În: *Enţiklopediceskii slovar'*, editat de Societatea „Prosveşcenie", 1915-1916.

10. Reforma Senata. În: *Vestnik prava*, Moscova, 1916, 20 p.

30.VIII.1972

TOVARĂŞULUI PREŞEDINTE AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE
DIN REPUBLICA SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ
CHIŞINĂU

TOVARĂŞE PREŞEDINTE,

Subsemnatul, ALEXANDRU V. BOLDUR, profesor universitar pensionar, fost director al Institutului de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" din Iaşi, prin prezenta am onoare a vă aduce la cunoştinţă procedeul nedemn, la care au recurs membrii corespondenţi ai Academiei de Ştiinţe din Chişinău I.S. Grosul şi I.G. Budac în lucrările lor *Schiţe de istoria economiei Basarabiei (1861-1905)*, Chişinău, 1972, şi în lucrarea anterioară acesteia *Reforma ţărănească din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea în Basarabia*, Chişinău, 1956, ambele lucrări în limba rusă.

În aceste lucrări faţă de persoana mea (pag. 11 din prima lucrare şi pag. 12-13 din a doua) s-au inserat câteva rânduri de pură minciună şi calomnie. Se afirmă că subsemnatul aş fi caracterizat reforma agrară din Basarabia din 1868 ca „un dezastru care a dus la ruinarea şi decăderea gospodăriilor agricole ale Basarabiei". Se mai adaogă spre ponegrirea mea şi învinuirea că eu aş fi „slăvit regimul dinainte de reformă", adică iobăgia.

Autorii cu mare precauţiune nu au arătat pagina lucrării mele *Istoria Basarabiei*, vol. 3, 1940, pentru a împiedica confruntarea rândurilor lor cu ceea ce am scris eu.

Deschidem lucrarea mea de mai sus, pe care ei au citat-o şi la pag. 142 în notă citim: *„Introducerea în Basarabia a reformei ţărăneşti şi a reformei Zemstvei va fi tratată ulterior."*

Prin urmare n-am atins nici măcar cu un singur cuvânt reforma agrară din Basarabia. E o invenţie a autorilor, o minciună sfruntată. Ba şi premeditată, deoarece asemenea învinuiri se publică aidoma acum a doua oară.

În ceea ce priveşte slăvirea iobăgiei, nu există în lumea întreagă un singur istoric care să slăvească regimul agrar de iobăgie.

E timpul să fie curmate minciunile şi calomnia. Ele prejudiciază nu numai prestigiul meu ca istoric, ci şi renumele Academiei de Ştiinţe din Chişinău.

Sunt sigur că Dvs., ca preşedinte al Academiei, ţineţi la bunul ei renume ştiinţific.

În consecinţă vă rog să binevoiţi a le atrage atenţia d-lor I.S. Grosul şi I.G. Budac că nu cadrează cu calitatea lor de membri ai Academiei de Ştiinţe din Chişinău să răspândească neadevăruri şi calomnii şi că e nevoie să retroacteze toate afirmaţiile lor nedrepte şi calomnioase la adresa mea în sensul că ei regretă eroarea lor, pe care au inserat-o de două ori în lucrările lor (a se arăta care anume), stabilind că ALEXANDRU V. BOLDUR n-a tratat deloc problema reformei agrare în Basarabia, pe care urma să o trateze în mod separat mai târziu, conform cu nota de la pag. 142 a lucrării sale *Istoria Basarabiei*, vol. III, 1940, şi că deci n-a slăvit regimul de iobăgie al Basarabiei dinainte de reforme, o temă pe care niciun istoric din lumea întreagă n-ar cuteza s-o afirme şi că în sfârşit pe această cale autorii îmi aduc scuzele lor.

Această retractare n-ar atinge orgoliul autorilor, ci dimpotrivă, ar arăta că ei vor să fie în concordanţă cu adevărul istoric şi cu ceea ce au găsit în literatura istorică.

Rog să fie apreciată modestia mea: nu cer ca în retractare greşeala să fie denumită „minciună şi calomnie", după cum s-ar cuveni, fiind vădite intenţiile lor.

Rog ca retractarea să fie publicată în cel mai răspândit ziar din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească *Moldova socialistă* şi numărul, conţinând retractarea, să-mi fie trimis la Bucureşti la adresa: Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe „N. Iorga", str. Aviatorilor no. 7, pentru profesorul universitar ALEXANDRU BOLDUR.

Nu mă supăr pe caracteristica pe care autorii au binevoit din înălţimea lor să mi-o dea că sunt un înfocat şovin. E o chestie de apreciere. Poate că se vor găsi oameni, care vor crede altfel, anume că am dreptate.

Cu toată stima,

(semnătura)

OMUL CARE A SĂDIT STEJARUL UNIRII

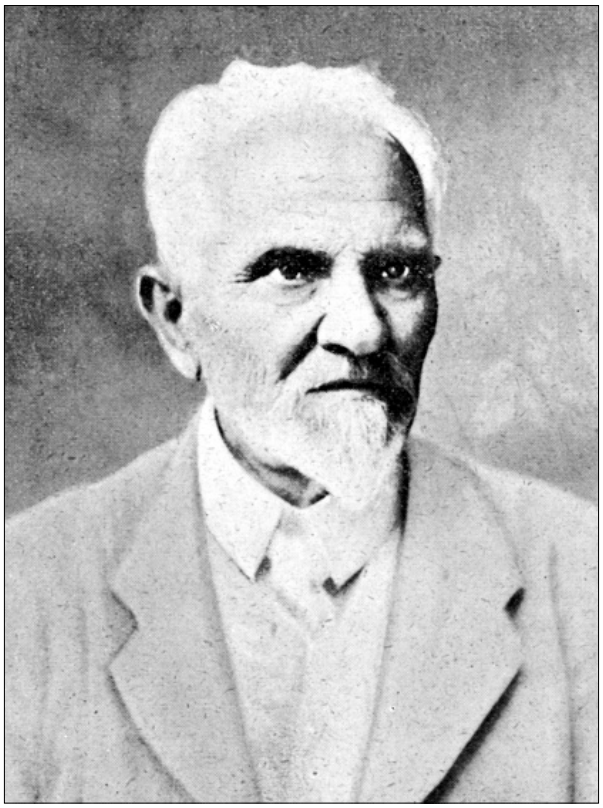

Alexandru Botezatu

Alexandru Botezatu este un nume uitat de contemporanii noştri. Dar cândva, până la război, în Chişinău exista o stradă care se numea Paul Botezat. De aceea, este firesc ca în procesul nostru de redevelopare a trecutului să trecem la capitolul revalorificări şi numele acestei distinse personalităţi.

S-a născut la 1847 în comuna Târşiţei, jud. Orhei, dintr-o nobilă şi onestă familie de boieri moldoveni, foarte avută, răspândită în Basarabia.

A absolvit Liceul nr. 1 din Chişinău, apoi a făcut studiile de inginer hotarnic la Kameneţ-Podolsk în Rusia.

Naţionalist înfocat, cu mult înainte de război, în casa lui adăpostea naţionaliştii moldoveni din Basarabia. Făcea parte din grupul militant al acestei mişcări şi la el în casă se puneau la cale chestiunile cu caracter naţional. Aici se adunau dnii: Ion Pelivan, Pan. Halippa, Simeon Murafa, Andrei Hodorogea etc. şi se discutau chestiunile culturale şi naţionale, pornindu-se la acţiune pentru reuşita lor.

Când cei doi patrioţi, Simeon Murafa şi Andrei Hodorogea, au fot ucişi de o bandă bolşevizată mahna lui nu avea margini.

El era prieten intim cu avocatul Emanoil Gavriliţă, directorul primului ziar românesc din ţinutul nostru, ziarul *Basarabia* (1906-1907) şi în ultimii ani de viaţă legase o strânsă prietenie cu Onisifor Ghibu, fost director al ziarului *Ardealul* ce se tipărea la Chişinău.

Botezatu s-a stins din viaţă în anul 1925 la Chişinău.

În clipa de reculegere – între viaţă şi moarte – şi-a exprimat dorinţa în faţa familiei de a fi dus la mormânt de către şase ostaşi, ceea ce i s-a şi îndeplinit, prin bunăvoinţa dlui general V. Rudeanu, fost pe atunci comandant al Corpului III Armată.

Un amănunt emoţionant: în ziua votării Unirii, la 27 martie 1918, a sădit în grădina casei sale din Chişinău **„Stejarul Unirii”**.

Desigur că în opera sa a fost ajutat şi secondat de buna sa soţie, Elena P. Botezatu, fostă directoare a Liceului de Fete „Regina Maria” din Chişinău.

Astăzi nu mai ştim care este destinul acelui stejar, dar faptul în sine a devenit istorie şi gestul frumos sunt sigur îl vor repeta alte generaţii…

O ramură a familiei, Bogza-Botezatu, se trage din Ștefan, tatăl lui Ioan, moșierul din Târșiței (Orhei), căsătorit cu Eulampia, fata maiorului Nicandru Borovski (soția sa era fata moșierului Hâncu din Chiștelniţa, Orhei). Copiii lui Ioan Bogza-Botezatu: Elena, măritată cu Ioan Munteanu (fiica lor: dr. Eleonora Schoepf-Munteanu, președinta Organizației femeilor din Basarabia), apoi – cu Gherman Birmann († 1908), căpitan (fiul lor: căpitanul Nicolae Birmann, căsătorit cu Eugenia P. Șciucă, moșieriţa din Borosenii Noi, Bălți); Anastasia Ivanov; Alexandru Bogza-Botezatu (1847-1925), naționalist, soția sa, Elena († 1939), fiind directoarea liceului „Regina Măria" din Chișinău; Ioan și Mihail, moșieri la Târșiței. [Dosarul 43, 1830, 82]

Liceul nr. 1 de băieți și biserica liceului, Chișinău, fotografie de epocă

ENIGMA DOCTORULUI BRAȘEVAN

Generaţia lui Ion Pelivan a dat istoriei basarabene mai multe nume de referinţă. Motivul activismului politic este ascuns în Școala politică a generaţiei, şcoală formată la Seminarul Teologic din Chișinău, şcoală clandestină în care s-a învăţat un singur obiect – spiritul democratic.

Din această generaţie a făcut parte și Mihail Braşevan, născut în 1879 în familia ponomarului Emanoil din satul Vonel-Isacova, jud. Orhei.

În 1901 a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău, unde i-a avut colegi pe Sergiu Bejan, Constantin Goian, Nicolae Siminel, Alexandru Groppa, Nicolae Gherbanovschi ș.a.

A învăţat la Dorpat-Tartu (Estonia), la Institutul Veterinar, şi a obţinut diloma de medic-veterinar.

Unii dintre foştii seminariști au licărit numai la orizontul politic al anului 1917, alţii s-au menţinut în focarul public timp mai îndelungat. Mihail Braşevan este o excepţie, fiindcă s-a manifestat pe mai multe direcţii.

Doctorul veterinar Braşevan a apărut în arena revoluţiei în 1917 fiind deja membru al Partidului Constutiţional Democratic. Originar din Basarabia, moldovean, cunoscător de limbi străine, aflându-se la Odesa, se ataşează grupărilor revoluţionare care l-au ales în Rumcerod în cadrul Colegiului de relaţii externe, iar în ianuarie 1918, când la Odesa bolşevicii au format Consiliul comisarilor poporului, el a devenit comisar al afacerilor externe.

Din acest motiv numele lui a figurat pe mai multe documente importante ale epocii, iar relaţiile şi poziţia ocupată i-au permis să cunoască şi să colaboreze cu multe personalităţi importante.

Mihail Braşevan

La 15 februarie 1918 el semnează radiograma în care anunţă opinia publică că la Odesa au început tratativele ruso-române în problema Basarabiei. La 21 februarie împreună cu alţi reprezentanţi ai Consiliului comisarilor poporului a semnat acordul în care acceptau rolul de mijlocitor la tratativele ruso-române, rol asumat de misiunile militare ale Franţei şi Angliei.

În luna martie 1918, chiar în primele zile, sosește la Iași, unde discută în statul-major al generalului Șcerbaciov problemele lichidării şi transmiterii averii frontului român. Mijlocitor al acestor tratative complicate, la care mulţi ofi-

ţeri n-au dorit să-l recunoască drept reprezentat oficial, a fost canadianul, colonel al armatei engleze Boily.

Martor al acestor tratative a fost fiul generalului Şcerbaciov. Informaţie mai detaliată se conţine în articolul *Ocupaţia Bessarabii României* de A. Riabina-Sklearevski, publicat în revista *Letopis' revoliuţii* (1925, nr. 1).

În tratatul semnat la 24 februarie – 5 martie 1918 cu generalul Al. Averescu, Braşevan figurează cu toată titulatura: *vicepreşedinte al Colegiului autonom suprem, comisar al afacerilor externe.*

La finele lunii martie 1918, când armata austro-germană a ocupat Odesa, el a dispărut. Nu s-a arătat nici în Crimeea, nici în Rusia. Şi abia în 1928 a reapărut la orizont, în Basarabia, când s-au început mişcările pentru eliberarea comunistului Bujor din închisoarea Doftana.

Informaţia despre Braşevan o furnizează Pan Halippa în ziarul *Dimineaţa* din 10 martie 1928, unde regretă că doctorul Braşevan, fostul complice a lui Cr. Racovski ce se ocupa de organizarea mişcării revoluţionare printre românii din Odesa, la revenirea sa în România, s-a înscris la liberali şi, în loc să nimerească la Doftana, s-a pomenit funcţionar important la Primăria municipiului Chişinău.

Revista *Krasnaia Bessarabia* (1931, nr. 1) cu ura-i caracteristică merge şi mai departe caracterizându-l ca pe un superagent: *„Rapida transformare a «comisarului afacerilor externe» Braşevan în liberal român nu numai că demască sufletul lui de eser înrăit, dar ne permite să-l suspectăm că pe timpul când era «comisar al poporului» a fost cumpărat de agentura Statului-Major român."*

Greşeau şi unii şi alţii. Dacă s-ar fi uitat mai atent în trecutul lui, în biografia nescrisă, ar fi observat că îndepărtarea lui de „pământenia basarabeană" de la Tartu s-a produs în momentul căsătoriei sale cu o fată bogată, care i-a adus ca zestre casa nr. 21 de pe strada Gogol (azi Mitropolit G. Bănulescu-

Grup antifascist din Chişinău, condus de Petru Constantinescu-Iaşi

Bodoni) din Chișinău, unde locuia și în anii ’60, adică până la moarte. Sufletul lui de băiat de la țară tânjea după dreptate. De aceea, revoluţia l-a atras, a ajuns șef mare la Kiev, dar în momentul când a înţeles că bolșevicii una spun, iar alta fac, s-a refugiat în 1921 sau 1922 în România.

Ajuns aici, nu s-a oprit. Morbul dreptăţii sociale continua să-l terorizeze și, în 1933, împreună cu profesorul Petre Constantinescu-Iași, organizează un comitet antifascist la Chișinău, iar în momentele când lipsea P. Constantinescu-Iași el prezida ședinţele comitetului.

Poate pentru aceste merite, poate pentru altele încă nedescoperite de noi, dar sovieticii nu l-au atins, permiţându-i să-și trăiască apusul vieţii în liniște. Și el a plecat pe drumul de veci ducând cu sine și enigma destinului lui, enigmă de nimeni descifrată și până astăzi.

P.S. Pe 24 ianuarie 2000, mi-a telefonat o doamnă, o doctoriţă, care a fost cunoscută cu doctorul Braşevan, deoarece tatăl ei, doctorul uman Prodan, făcuse cu el războiul în Galiţia.

Ea mi-a comunicat că Mihail Braşevan, după procesul antifascist Constntinescu-Iași, a stat la pușcărie la Doftana. Când rușii au atacat Finlanda, el justifica acţiunile lor și explica Prodanilor de ce rușii vor pace cu Finlanda.

Venirea sovieticilor în Basarabia a primit-o cu bucurie, dar ei n-au recunoscut stagiul lui de comunist.

În casa de pe str. Gogol 21, după război s-a instalat un enkavedist care, după scurtă vreme, l-a și expediat în 1949 în depărtare.

Cât timp el se afla în exil, la Chișinău sosise Gheorghe Gheorghiu-Dej, care și-a întrebat camarazii comuniști din Chișinău cum poate să-l vadă pe prietenul Braşevan cu care au stat împreună la Doftana. Comuniștii de la Chișinău nu s-au pierdut cu firea și i-au răspuns că în prezent se află în deplasare.

Din „deplasare” s-a întors la câţiva ani după ce a murit Stalin. Soţia era paralizată și

Tribunalul Basarabiei, fotografie de epocă

el, sosind la Chișinău, a lăsat-o la gară și a mers să-și vadă casa, care era ocupată de securist, care l-a alungat ca pe un câine promiţându-i mai multe necazuri.

N-avea unde merge cu soţia bolnavă. L-a găzduit fosta lor servitoare într-o căsuţă mică, dintr-o odaie și o bucătărioară. N-a încetat să bată pragurile ministerelor, dar fără niciun folos. Întâmplător a dat de Emilian Bucov. Acesta, când a aflat despre peripeţiile fostului ilegalist, s-a dus la șefi și în 24 de ore securistul a eliberat casa plecând în misiune în Polonia, iar soţia bolnavă a fost luată la tratament la Direcţia a 4-a.

Poate vor apărea și alte informaţii. Se știe că Braşevan a avut doi fii care locuiau în România…

UNUL DINTRE CEI MAI ALEŞI FII AI BASARABIEI

Nu ştiu care ar fi explicaţia, dar mica Basarabie a dat lumii mari legiuitori. Un eminent precursor al lui Leon Aristide Casso a fost Andronache Donici, autorul renumitelor „pravili" care au stat la baza mai multor coduri juridice... Sau, să zicem ilustrul jurist Petru Manega... Sunt ispitit să cred că modelul de existenţă a bătrânului „pravilist" a creat legende în Moldova de odinioară, încurajând tineretul să-i urmeze pilda.

Familia lui Leon Casso are o obârşie interesantă. Gheorghe Bezviconi, în revista *Din trecutul nostru*, prezintă o genealogie desfăşurată a acesteia:

„…Îşi găsesc originea la Negades din Epir. Strămoşul lor, Ştefan, a venit în Basarabia în 1823 şi s-a căsătorit cu Roxandra P. Leonard, din care i s-au născut copiii: Constantin (1837), Aristid, Neculai şi Elena Gh. Donici. Cumnatul lui Şt. Casso, Egor Leonard, în 1855, certat cu dânsul pentru moştenirea lui Vasile Leonard, fratele său, i-a stabilit următoarele date de obârşie, pe care le-a expus în rapoarte: «*Şt. Casso era fiul unui negustoraş din Negades, Constantin, ceea ce în 1833 recunoştea însuşi Casso, care îşi zicea emigrant în Moldova, purtând rangul de căminar. Mai târziu Casso a dovedit că tatăl său a fost în Moldova, venind aci în 1793 cu Mihail Sutzo-Vv., care l-a făcut sărdar. Ambele ranguri de boierie Leonard le numea false, Casso fiind băiat la băcănie, apoi negustor la Iaşi (1816-1821). Pribegind pe timpul Eteriei în Bucovina, el a jefuit pe stăpânul său, Petrino, refugiindu-se în Basarabia, de unde cerea extrădarea lui guvernul austriac. În originea aceasta, acoperită în negura necunoaşterii, spun bătrânii, e de căutat izvorul naţionalismului fiului lui Ştefan, Nicu Casso, care vroia înadins să se arăte moldovean get-beget, Caşu.*»

Leon Aristide Casso

Aristide Casso (1838-1920) a fost fratele «filozofului din Chişcăreni», Nicolae Casso. Fire romantică, îi plăceau călătoriile. Prefera să se plimbe pe străzile Parisului chiar în zilele Comunei, atunci când aflarea în stradă era riscantă, culegând aplauzele pline de admiraţie ale francezilor. Fiind un colecţionar pasionat, el aduna tot felul de obiecte vechi, preţioase – începând cu timbrele şi terminând cu tablourile lui Velasquez şi Makovski. Cine îi vizita conacul, nimerea într-un veritabil muzeu...

S-a căsătorit cu o domnişoară bogată, Alexandra, fiica negustorului Spiridon Mavro-Biazi. În familia lor s-au născut doi copii: Alexandra

(1862-1915), măritată cu Alex. N. Krupenski, și Leonid, figura cea mai remarcabilă a acestui neam, ridicându-se, prin inteligența-i, la cele mai înalte posturi în Imperiul rus.

Leon Casso s-a născut pe 8 iunie 1865, la Ciutulești, județul Soroca.

Studiile secundare le-a făcut la Liceul «Condorcet» din Paris. Tot acolo și-a început studiile universitare la Facultatea de filozofie și istorie, transferându-se în Germania, unde a studiat jurisprudența la universitățile din Heidelberg și Berlin, obținând, în luna mai 1889, titlul de doctor utriusque juris. Examenele pentru titlul de magistru le susține la Universitatea din Dorpat (Tartu), unde în 1892 este numit docent (dreptul bisericesc), iar în 1893 – profesor (dreptul baltic).

Pregătindu-se pentru parcurgerea acestor trepte ale învățământului superior din Rusia, care îi deschideau o strălucită carieră profesională, el – parcă urmând exemplul unui alt mare român, contemporan al său – își tipărește prima scriere științifică *Die Hasftung des Benefiziaberben nach romischem und heutingem Rechte* (*Răspunderea moștenitorului beneficiar după dreptul roman și modern*, teza de doctorat) la Berlin, în 1889.

La Dorpat a tipărit o altă lucrare importantă: *Obzor ostzeiskogo grajdanskogo prava* (1894). Tot acolo a tipărit studiul *Ordinea succesorală a moștenitorului în obligațiunile succedatului* (1895).

În același an este transferat la Universitatea din Harkov, la Catedra de drept civil, iar de acolo – la Moscova în funcția de inspector și, ulterior, de director al Colegiului țareviciului Nicolai.

Exponent al unei culturi de excepție; își scria operele în rusește și în germană, mai cunoștea limbile: română, franceză, italiană și engleză. Era un profesionist de mare speță, un bun cunoscător al dreptului civil, ostzeic, funciar. În luna septembrie 1910 este numit ministru al învățământului public. I-a fost recomandat lui Stolâpin de familia Krupenski, cu care era înrudit, și care avea mare trecere la curtea imperială. Leon Casso s-a ferit de politică,

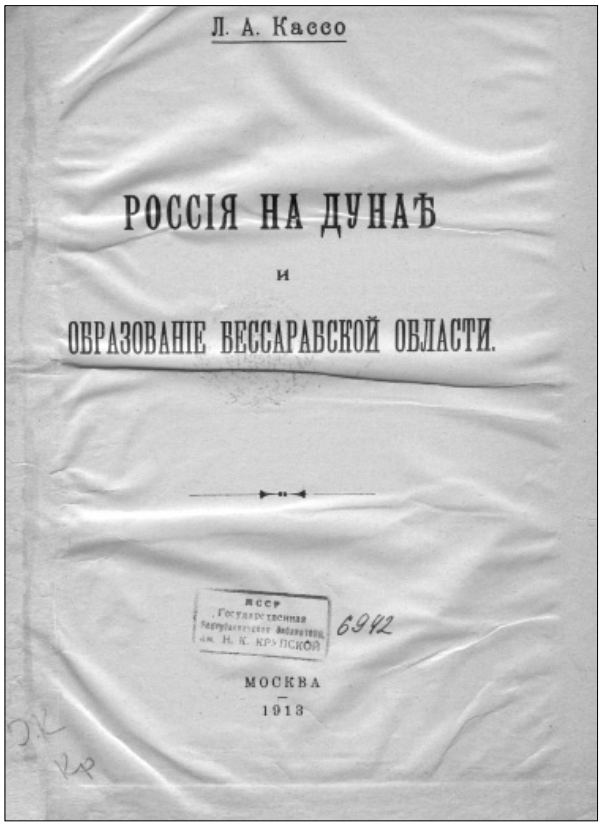
Л. А. Кассо

РОССІЯ НА ДУНАѢ

и

ОБРАЗОВАНІЕ БЕССАРАБСКОЙ ОБЛАСТИ.

МОСКВА

1913

Coperta cărții *Rusia la Dunăre*, 1913

preferând reformele administrative în limitele unui conservatism moderat."

N.I. Pavlov, în cartea *M.S. Împăratul Nicolai II* (Paris, 1927), îl pune în rândul celor mai destoinici miniștri din timpul domniei lui Nicolai II. Basarabeanul Vladimir Purișkevici îi prezicea postul de prim-ministru, dar, spre surprinderea tuturor, la 26 noiembrie 1914 Leon Casso s-a stins din viață.

O altă părere, deosebindu-se în mod flagrant de cele sus-menționate, are despre Leon Casso fostul prim-ministru Serghei Vitte, una dintre figurile marcante ale Rusiei: *„La o adică, rămâi uimit comparând regimul din 1901 cu cel instaurat astăzi de către ministrul învățământului public Casso, rămâi uimit la gândul că un asemenea regim de teroare și netoleranță mai poate exista după 17 octombrie 1905."* [S.I. Vitte, *Izbrannîe vospominania*. Moscova, 1991]

Ștefan Berechet, prietenul lui Alexe Mateevici și traducătorul studiului *Rusia și bazi-*

nul dunărean (Iaşi, 1940), descrie în prefaţa cărţii ultimele episoade din fulminanta biografie: „*Fiind duşman al războiului din 1914, şi-a atras ura partizanilor acestor idei. Aceştia i-au urzit un odios şantaj (afacerea Denisova). O boală crudă de cancer l-a silit să demisioneze. Împăratul neprimindu-i demisia, l-a numit ca suplinitor la minister pe bunul său prieten, baronul german Mihail von Trasube. Acesta i-a ţinut locul până la moarte, care a urmat după o grea operaţie. Boala i s-a agravat în urma neplăcerilor apărute cu studenţimea germană din Berlin, în iulie 1914, unde, de obicei, îşi petrecea concediile sale. Purtarea autorităţilor germane faţă de dânsul l-a silit să se întoarcă în Rusia, prin Suedia, ceea ce i-a sporit suferinţele. Închizând ochii pentru totdeauna la 26 noiembrie 1914, într-un sanatoriu din Petersburg, a fost înmormântat în cimitirul bisericii-capele de pe moşia părintească din Ciutuleşti. Prietenul său de tinereţe l-a urmat până la ultimul locaş... Mormântul său se vede şi acum lângă al mamei sale. Aşa dorise el prin testamentul scris în 1912. Pe marmura aşternută pe acest modest loc de odihnă se poate citi: «Leo Victor Constantinus Casso, juris utriusque doctor, 1865-1914.»”*

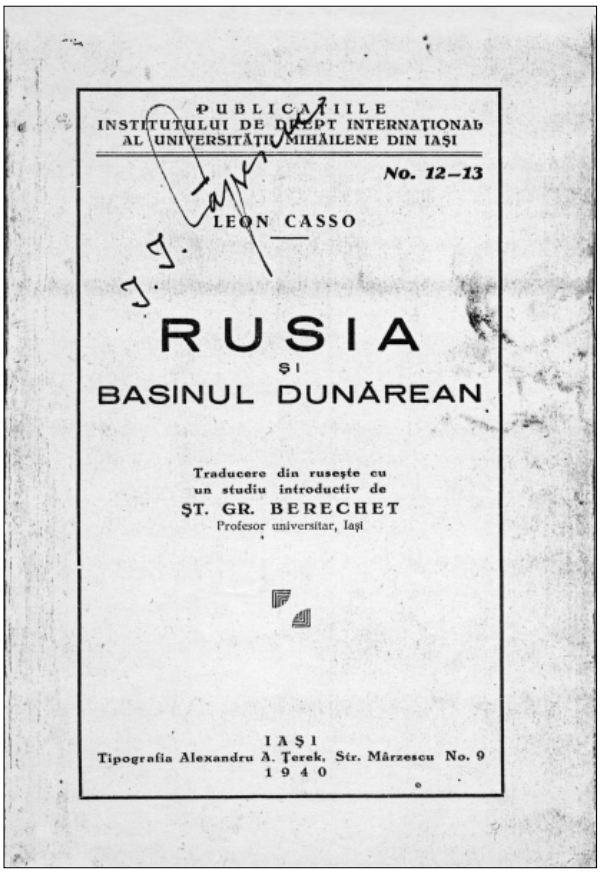
PUBLICAȚIILE
INSTITUTULUI DE DREPT INTERNAȚIONAL
AL UNIVERSITĂȚII MIHĂILENE DIN IAȘI

No. 12–13

LEON CASSO

RUSIA
ȘI
BASINUL DUNĂREAN

Traducere din rusește cu
un studiu introductiv de
ȘT. GR. BERECHET
Profesor universitar, Iași

IAȘI
Tipografia Alexandru A. Terek, Str. Mărzescu No. 9
1940

Coperta cărţii lui Leon Casso *Rusia şi bazinul dunărean*, tradusă de Şt. Berechet, Iaşi, 1940

Leon Aristide Casso, ministru

Din cele optsprezece lucrări care ne-au rămas de la el, câteva sunt pentru noi deosebit de importante şi astăzi: *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, 1913, *Dreptul bizantin în Basarabia* (Iaşi, 1940, trad. Şt. Berechet); *Petre Manega, un codificator uitat al dreptului basarabean* (Bucureşti,1923) ş.a.

Cei de la Ciutuleşti n-ar trebui să uite că lui Leon Casso i se datorează construcţia şcolii din sat, a unui pod şi a spitalului de la Caşunca.

Astăzi, cu regret, suntem nevoiţi să adăugăm: până mai ieri încă se putea citi această frază pe piatra funerară din cimitirul de la Ciutuleşti, fiindcă recent, mormântul i-a fost profanat şi distrus, căutându-se în el aur şi alte obiecte de preţ. Este şi acesta un fel de a fi recunoscător faţă de înaintaşi... Ignoranţa a plodit ignoranţă, iar ignoranţa la pătrat a dat naştere barbariei agresive...

UN DEMOCRAT VERITABIL

Gheorghe S. Chicu a fost preşedintele *Pământeniei* de la Dorpat. El a reprezentat asociaţia în cadrul Uniunii Sfaturilor Pământeniilor. Era de la bun început de orientare marxistă, cum, de bună seamă, erau şi alţi reprezentanţi din alte pământenii. Această înrudire ideologică facilita consolidarea relaţiilor în cazul unor organizaţii concepute pe principii etnice şi teritoriale. Ca un marxist demn de epoca sa, Gheorghe Chicu a cunoscut toate treptele evoluţiei revoluţionare din Rusia. A fost social-democrat, apoi social-democrat bolşevic şi a terminat cariera politică fiind comunist.

Gheorghe S. Chicu

A fost un adversar convins al mişcării naţionale, deşi a încercat să se stabilească în România şi să înveţe acolo. Cine ştie, dacă se întâmpla astfel, poate şi destinul lui politic ar fi fost altul.

Dar, pe de altă parte, memoriile lui sunt extrem de preţioase fiindcă vin din partea unui om care privea mişcarea naţională cu „ochi reci", adică, în primul rând, obiectiv. Deci, însemnările lui sunt valabile pentru noi cu puterea argumentării unui document.

Pe de altă parte, este curioasă traiectoria evoluţiei politice a lui Gh. S. Chicu. Omul care nu s-a găsit, nu şi-a fixat un loc în mişcare naţională ajunge cu timpul să lupte împotriva tuturor, să vadă cum partidul comunist din care face parte îi distruge, îi mutilează destinul foştilor lui camarazi, iar el este nevoit să justifice aceste acţiuni. Şi însuşi destinul lui nu este unul de invidiat.

Dar trebuie să recunoaştem că în acea epocă mulţi intelectuali aşa şi nu şi-au găsit locul. Timpul pe care ei l-au trăit a rămas în mare parte neînţeles pentru ei.

Biografia lui Gheorghe S. Chicu este una elocventă pentru reprezentantul tipic al acelei epoci.

Născut la 5 mai 1877, în satul Dolna, acum r-nul Nisporeni.

Studii: Şcoala Duhovnicească din Chişinău, Seminarul Teologic din Chişinău, Universitatea din Dorpat (Tartu).

Activitate profesională: profesor la gimnaziul din Stavropol (1905), din Piatigorsk (1908), iar din 1918 e profesor la Liceul nr. 2 de băieţi din Chişinău. Social-democrat convins, marxist de formaţie veche, el a îmbrăţişat convingerile comuniste, fiind unicul dintre studenţii de la Dorpat din *Pământeania basarabeană*, care a recunoscut puterea sovietică.

În 1932 a fost membru al Comitetului basarabean de luptă împotriva războiului. În 1934 este preşedintele secţiei basarabene a Asociaţiei „Amicii URSS". După 1940 a fost redactor la Editura „Şcoala sovietică" (1946-1957) şi a fost distins cu ordinul „Drapelul Roşu de Muncă" (1949).

Cu tot devotamentul el n-a reuşit să facă o carieră pe potriva capacităţilor sale şi cred că nu s-a realizat pe deplin ca personalitate, anume din cauza regimului comunist la care el ţinea atât de mult. A decedat în 1974.

LECŢIA NICOLAI COSTENCO

Nicolai Costenco, anul 1949

Ce este viaţa noastră?

O lecţie.

Dacă ai răbdare s-o conspectezi, o poţi împărţi şi cu alţii.

Nicolai Costenco (21.XII.1913, Chişinău – 29.VII.1993, Chişinău) a intrat în literatura basarabeană prin uşa din faţă la vârsta când debutează veritabilii poeţi.

A făcut studii la Liceul de băieţi „B.P. Hasdeu", la Universitatea din Iaşi studiază literele (specialitatea limbi străine) şi dreptul. În 1990 e ales membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Premiul de Stat al RM (1990), Scriitor al Poporului (1998).

A debutat în literatură în 1932, iar la 21 de ani a redactat cea mai frumoasă şi cea mai solidă revistă a vremii, încercând să învioreze spiritele nu numai cu versuri sensibile, cu proze incitate, ci şi cu judecata matură pe marginile unor creaţii, prin încercarea disperată de a uni sufletele amorţite şi idealurile abia schiţate ale scriitorilor basarabeni.

Revista *Viaţa Basarabiei* (1932-1940), în prima ei perioadă de apariţie, răstimp de şase ani, a fost redactată, a fost scrisă şi concepută de Nicolai Costenco şi avea ţinuta unei reviste europene. Între revistele de cultură şi literatură, între revistele „groase", ea a fost cea care a făcut şi face cinste şi astăzi Basarabiei.

Polemiza aprig cu colegii de generaţie, elocvent cazul aprinsei controverse cu prietenul Vasile Luţcan.

Convingerea lui sinceră era că există numai două feluri de literatură – de valoare şi nonvaloare. Prietenii nu intrau în calcul, prima produsul literar.

„Noi n-avem ambiţii, nici comori de împărţit. Lucrăm zi şi noapte pentru idealul de mai bine al Basarabiei şi basarabenilor. Noi vrem: independenţa spirituală a basarabenilor şi înălţarea acestui spirit pe treptele progresului curat şi culmile adevărului." [*Strigătul unei generaţii.* În: *Viaţa Basarabiei*, 1934, nr. 10]

Nicolai Costenco, ca un navigator experimentat, trasează linia nevăzută pe unde va trece cursul corăbiei care se numeşte *Literatura din Basarabia*.

El defineşte pentru generaţia lui problema-cheie, regionalismul cultural, aceasta i se pare lui a fi formula cea mai potrivită pentru a scoate Basarabia din criza culturală în care se afla. Concluziile lui sunt dureroase şi poate supărătoare pentru autorităţi, dar situaţia reală dictează găsirea de soluţii:

„În Basarabia, cu trei milioane de locuitori, nu sunt nici cinci mii de cititori regulaţi! E

înspăimântător! Și acești cititori, să zicem că sunt, patru mii sunt nebăștinași, venetici.

Vinovat cine-i? Cărturarul! El trăiește cu capul în nori, el rumegă gânduri sterpe, el nu vede realitatea, el pângărește comoara de suflet a norodului. În Basarabia se desface cartea nesănătoasă și gazeta care duce otrava urii. Noi, ca basarabeni, suntem fericiți că norodul basarabean este refractar la căldura otrăvită a culturii românești de astăzi. Cel puțin ne mângâie nădejdea că vor veni mâine cei dintr-un gând cu noi.

Trei poeți: Serghei Orlov, Nicolai Costenco, Fiodor Ponomari, 1961

Ce vreţi mai caracteristic: am văzut un cărturar basarabean care citea Revista românească *a Fundaţiilor Regale cu* Larousse*-ul (dicţionar francez) dinainte. Dar unde mă duc:* Cuvânt moldovenesc*, foaie pentru popor din Chișinău, nu e citită, nu e înţeleasă de popor. Ziarele* Viaţa Basarabiei *și* Gazeta Basarabiei *din Chișinău sunt scrise în limba franţuzită, «păsărească» cum îi zice ţăranul.*

…Iată de ce nu admit și nu voi admite niciodată cârdășia cu veneticii pentru ridicarea Basarabiei." [*Necesitatea regionalismului cultural.* În: *Viaţa Basarabiei*, 1937, nr. 3-4]

Și ca o concluzie firească la acest lung drum al căutării de sine Nicolai Costenco dă verdictul:

„Pentru a vorbi despre o literatură ***basarabeană*** *ni se cere, firește, conștiinţa că există un caracter specific al stilului, care să deosebească această literatură de altele, fie străine, fie chiar conglomeratul românesc.*

Acest caracter specific există!

Nu voi spune că nu a existat și mai înainte, la scriitorii de până la război și la cei ce au înfăptuit Unirea. La aceia însă a predominat retorismul și falsa conștiință a tezei în artă; or, se știe, consecinţa firească a acestui sabotaj al eului artistic a fost o jalnică realizare pe câmpul mediocrității. Nu se va putea nega existenţa lor ***istorică****, dar valoarea lor artistică o contestăm: de fapt, această viaţă este anulată prin faptul că înseși premisele de la care a pornit au fost condiţionate de timp. Timpul a trecut – și cu ei cântăreții…*

Tinereţea este o virtute, dar este și o posibilitate de evoluare, având în vedere perspectiva viitorului.

Poezia basarabeană, de necontestată autenticitate și valoare, se va impune chiar dacă ar fi să rămână la faza actuală, ceea ce se exclude, conform unei elementare conștiinţe progresiste; e mai delicată problema cu proza și critica. Dacă avem poeți buni, pe aceștia din urmă îi bănuim numai, dar nu-i cunoaștem. Pulsul prozei este mult mai puțin viguros decât s-ar cere; critica se rezumă deocamdată la harţa copilărească a polemicii de rea-credinţă ori a însemnărilor și recenziilor. Spiritul analitic al basarabeanului are însă germenii criticului mai mult decât din belșug…"

Și aici, în finalul articolului, Nicolai Costenco formulează suprasarcina pentru generaţia sa, generaţia pe care am definit-o ca pe Generaţia de Aur a literaturii basarabene:

„Și basarabenii au multe de realizat. Noi trebuie dintr-odată să creăm și pentru clasici, și pentru romantici, și pentru parnasieni, semănătoriști, poporaniști, moderniști, și pentru cei cu tendinţe sociale, etc. Cazanul activităţii poetice

e în fierbere, în clocot. Cel mai mare dușman al propriei ființe va fi cel ce poate și nu creează pe măsura puterilor și pentru Neamul său. Rolul scriitorului e social și aparţine societăţii. [*Literatura basarabeană de azi.* În: *Viaţa Basarabiei*, 1937, nr. 5-6]

Promova pe cei mai tineri decât el și avea emoţia descoperirii unei literaturi noi, deosebite, care avea misiunea să împrospăteze sângele literaturii românești din acea vreme. În el se întâlniseră două tendinţe literare mari. Una în care încerca să demonstreze importanţa literaturii regionale, iar alta venea să ne spună că literatura Basarabiei este o parte integrantă din literatura românească a vremii și este obligată să ocupe locul pe care îl merită în aprecierile criticilor literari.

A iubit literatura ca pe o zeiță, publicând unul după altul volumele *Poezii* (1937), *Cleopatra* (1939), *Ore* (1939), *Elegii păgâne* (1940).

N-a încercat să facă politică în literatură și nici literatură în politică. De aceea, poate destinul l-a pus la cea mai grea încercare, urcându-l pe Golgota gulagului siberian.

Totul s-a produs în urma unei adunări la care Nicolai Costenco a luat cuvântul:

„În anul 1941, la Chișinău, vine Nikita Hrușciov, pe atunci prim-secretar al CC al PC(b) din Ucraina. Cum se obișnuia, se organizau întâlniri cu muncitorii, ţăranii, intelectualii. La adunarea intelectualilor a participat și Costenco. Atunci el pentru prima dată a simţit tragedia ce se abătea pe capul nostru, asupra culturii și limbii noastre. El, care-și scrisese cărţile cu un alfabet, acum era forțat să și-l schimbe, era forțat să-și «democratizeze» limba, să scrie cuvintele după o ortografie pusă să aducă limba la sapă de lemn. În presă apăreau cuvinte deocheate care revoltau bunul-simţ, demnitatea poetului ca cetăţean al acestei Basarabii. Dar tot el mai credea în bunul-simţ al celor de la conducere, că nu vor permite un asemenea anacronism. Prezenţa lui Hrușciov la «istorica» adunare îi strecură un fir de nădejde în suflet și atunci și-a spus păsul. După cum mărturisea mai târziu poetul, Hrușciov l-a ascultat cu multă luare aminte, nu l-a întrerupt, cum avea obiceiul, și la urmă când a făcut totalurile, nu a spus nici da, nici ba, a trecut cu vederea spovedania poetului. Cine știe, poate că nu o fi dat indicaţie nimănui, dar în sală erau și cei «care trebuiau să fie» și peste puţin timp, pe drumul osândiţilor mergea și basarabeanul Costenco. Din urma lui, ca un ecou întârziat, se ţineau versurile propriei poezii despre care pomenisem mai sus:

«Stele și păduri, pietroase creste, --
Drumul ţarului nemăsurat,
Ca-ntr-o nălucire de poveste
Pașii osândiţilor îl bat.»"

[Victor Teleucă, *Tragismul unei demnităţi sau demnitatea singurătăţii*. În: *Basarabia*, 1991, nr. 4]

Familia Costenco pe pragul casei poetului Emilian Bucov, 1956

Decizia de a-l aresta a fost luată la 23 iunie 1941, când deja începuse al Doilea Război Mondial. La baza arestării era pus un denunț. Și, după cum scria publicistul Alexandru Donos, autorii totuși sunt cunoscuți de N. Costenco:

„…Am vrut să termin articolul aici și să-i urez maestrului martir sănătate și un sincer La mulți ani! *Dar nu mă lasă în pace o întrebare: cine l-a calomniat pe poetul Nicolae Costenco? Din dosarul cu pricina desprindem denunțul. Însă autorul nu este indicat. L-am întrebat pe dl Costenco dacă îl cunoaște. Nu mi-a răspuns nimic. Dna Maria mi-a spus doar atât:*

– Când se afla pe patul de moarte, Leonid Corneanu l-a chemat pe Nicolae Costenco să-l roage să-l ierte, să-i ușureze sufletul.

– Și l-a iertat?

– Nu. Nici la înmormântare n-a fost. «Dumnezeu las' să-l ierte, de ce să-l iert eu?», a spus Nicolae atunci...

Tot dna Maria a mai adăugat: «Mai sunt doi care se află încă în viață. Dar nu le spunem numele. Îi lăsăm în plata Domnului, vor răspunde ei în fața lui Dumnezeu.»

Cred că a sosit timpul ca toți trădătorii de neam – delatorii, clevetitorii perfizi de odinioară (din cauza cărora mii de oameni au fost nimiciți, au suferit în închisori) să fie scoși din vizuinele lor și puși la stâlpul infamiei, să fie arătați cu degetul. Numai în felul acesta le vom stârpi semința și nu vor mai apare niciodată alții ca ei." [*Literatura și arta*, 12 decembrie 1991]

Revenit acasă, în 1956, este privit cu suspiciune de unii colegi de breaslă, dar Siberia l-a învățat să nu cedeze și a tipărit pe rând: *Poezii alese* (1957), *Poezii noi* (1960), *Poezii* (1961), *Mugur, mugurel* (1967), *Tărie* (1972), *Poeme* (1973), *Poezii și poeme* (1976), *Scrieri* (vol. I-II, 1979), *Euritmii* (1990), și postum: *Versuri* (1995), *Coroana cu aripi de erete* (1995), *Povestea vulturului* (vol. I, 1998), *Elegii păgâne* (2003), *Libertăți* (2003), *Din bezna temniței* (scrisori, 2004).

A scris romanul *Severograd* (vol. I, 1963; vol. I-II, 1970), pentru care a primit premiul sindicatelor din URSS (1967). Tot el este autorul a două piese de teatru – *Bătrâna Izerghil* (după M. Gorki, 1941) și *Serghei Lazo* (1967).

La apusul vieții avea încă temeri pentru perioada care l-a pus la încercare. I se părea că în orice clipă, lucrurile pot lua o altă turnură și în orice clipă cineva va bate la ușă, îl vor băga în mașina neagră a securității și îl va pune într-un beci umed să recunoască că este român.

Ceea ce este neprețuit de valoros în lecția Costenco, e faptul netrădării idealurilor literare, fiindcă el nu era un simplu scriitor, era o conștiință literară.

O conștiință care era fascinant de frumoasă, creatoare de vise, iluzii, pe care, ici-colo, le presăra cu pudra amară a realității.

Dacă am simți nevoia de a descoperi un model de martiraj, tot la Costenco ne vom întoarce.

Criticii au comis o gravă eroare, încercând să împartă creația scriitorului în două perioade distincte, de până la 1940 și după.

Există un singur scriitor Nicolai Costenco în cele două epoci istorice.

Au existat însă două limbaje literare diferite, izvorâte din două realități istorice. Pe când știm prea bine că acest scriitor în decursul întregii sale vieți s-a închinat numai unui singur zeu, cel a conștiinței.

Nicolai Costenco a fost asemeni simbolului integralului matematic, care a acumulat în sine ambele epoci.

Noi, am fi putut cumva să-i ușurăm chinurile?

Da, pe cele existențiale.

Alte suferințe, nu.

Fiindcă ele făceau parte din lecția Nicolai Costenco. Lecția de o profunzime asemănătoare cu tragediile antice, lecție nobilă comparabilă prin puritate cu cea a lui Orfeu și Euridice.

De aceea, lecția Nicolai Costenco noi suntem obligați s-o cunoaștem pe dinafară.

„…CEA MAI PROEMINENTĂ FIGURĂ PE CARE A RIDICAT-O CÂNDVA BASARABIA…”

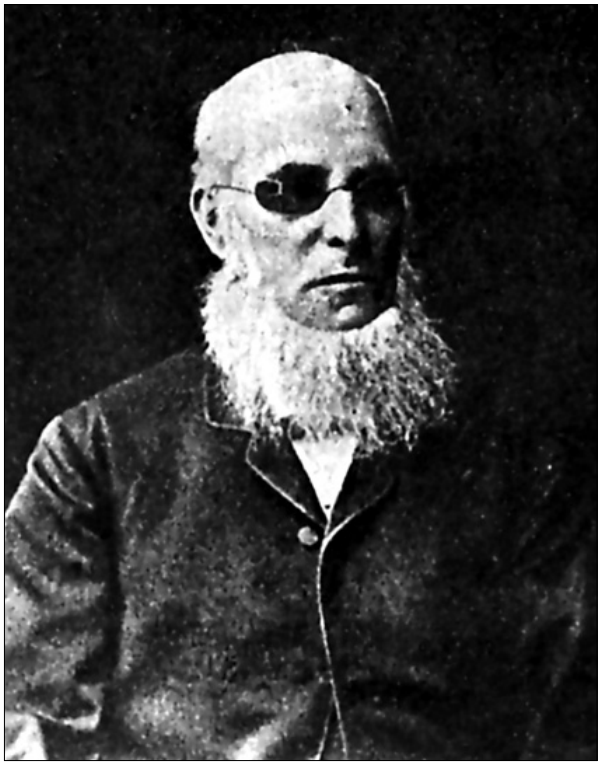

Alexandru Cotruță

S-ar părea că despre un funcţionar nu ai ce scrie. Muncă de birou, rutină și dincolo de aceste preocupări banale, practic, dispare personalitatea.

Literatura sec. XIX abundă în personaje care au trăit în mediul funcţionarilor. Piesa *Revizorul* de Gogol este un exemplu desăvârşit în acest sens. Și totuși, putem descoperi oameni deosebiţi şi în acest mediu.

Ioan Pelivan, aflându-se în refugiu la București, în zilele grele ale anului 1940, când a încheiat studiul intitulat *Alexandru Matei Cotruță*, a semnat pe ultima pagină și a pus data de 30 septembrie. E firesc să ne punem întrebarea, ce l-a făcut pe cel mai mare naţionalist basarabean, în acele zile tragice, să se aplece peste foile în care trecea cu răbdare de cronicar date extrem de importante despre un om uitat – Alexandru Cotruţă, născut în 1828, în Mincenii de Jos, jud. Orhei.

Un răspuns parţial îl găsim în necrologul publicat la 8 iulie 1905 în ziarul *Bessarabskaia jizn*', la o zi după deces și din care am spicuit câteva informaţii preţioase: „*Funcţionar al zemstvei. A activat 53 de ani pe tărâmul zemstvei basarabene, timp în care a fost în concediu numai trei luni de zile. În 1874 este ales președinte al Cârmuirii Zemstvei din Orhei, iar în 1882 este ales președinte al Zemstvei guberniale.*

Adept al Partidului Liberal Progresist al cărui lider era Leonard, era un adversar convins al clanului Krupenski în fruntea căruia se afla Teodor T. Krupenski.

În 1887 el ia hotărârea să dea lovitura decisivă adversarilor săi politici: Krupenski și Sinadino, dar și de această dată este învins.”

Ziarul îl caracteriza exact: „*Este cea mai proeminentă figură pe care a ridicat-o cândva Basarabia.*” A decedat împlinind vârsta de 77 de ani, orbit și paralizat. Ultimii patru ani de viaţă n-a mai putut activa. Și a fost înmormântat la Minceni, jud. Orhei.

Aceste informaţii sumare se cer completate de scrierile memorialistului Pavel Kuzminski: „*Înainte însă de a părăsi zemstva am avut o interesantă convorbire cu conu Alexandru Cotruţă, care venise la Bălţi ca să inspecteze podurile de pe drumul de poștă Bălți-Orhei întrucât acest drum intra în competenţa zemstvei guberniale. Și iată că într-o seară stăteam de vorbă. După ce*

îi destăinuisem proiectul de a intra în magistratură, care de altfel mă atrăgea totdeauna, conu Alexandru a rostit cuvintele următoare:

– Uite, băiete! N-am nimic de spus împotriva proiectului tău, mai ales că ai vocaţiune pentru justiţie; însă nu trebuie să uiţi că eşti basarabean şi că Basarabia are nevoie de oameni de treabă cari îşi iubesc ţara, mai aşteaptă, mai rabdă! Uite-te la mine: trăiesc al şaptelea deceniu şi nu mă dau... Crezi că mi-e uşor? Şi totuşi, lupt şi voiu lupta până în ultimul moment...

– Bine coane Alexandre, dar suntem prea puţini, n-avem putere. Uită-te chiar conu Nicolae Casso şi moşu Petrache Brăescu au trecut la adversarii noştri. Cine a mai rămas? Un pumn de oameni.

– Ce spui băiete? De unde atâta pesimism? Şi parcă nu ştii că chiar un pumn de oameni hotărâţi şi cinstiţi pot să facă mult. Ascultă-mă pe mine: rabdă!

Mult a mai vorbit bătrânul şi la urma urmei i-am făgăduit că deocamdată voiu suspenda hotărârea." [*Din amintirile unui moşneag basarabean*. În: *Viaţa Basarabiei*, 1932, 1934, 1935].

Ginerele său Iurie Levinschi a fost primar de Chișinău în două rânduri (1910-1917; 1920-1922). Se știe bine că a fost acceptat cu greu în familia lui Alexandru Cotruță, ca în cele din urmă anume acest om să-i poarte de grigă bătrânului care orbise. Nimeni nu știe ce ne așteaptă pe fiecare în viitorul cel mai apropiat...

Iurie Levinschi

Cârmuirea Zemstvei basarabene, anul 1889

PAVEL CRUȘEVAN – ÎNTRE FAUST ȘI MEFISTO

Pavel Cruşevan este una dintre cele mai controversate figuri ale istoriei basarabene. Toate faptele lui frumoase, toate iniţiativele lui deosebite pălesc pe lângă ceea ce a făptuit el conştient sau inconştient – propagarea antisemitismului care a condus la un oribil pogrom în Chişinău, în 1903.

Au fost pogromuri în Rusia ţaristă şi în alte părţi, şi înainte de 1903 şi după această dată. Dar istoria l-a fixat pe acesta ca punct de reper pentru cruzimea, incultura şi vandalismul care mocneşte ascuns în om.

Recent a vizitat Casa Cărţii „Mitropolit Petru Movilă" un pictor englez, care mi-a mărturisit că înainte de a veni în Moldova a încercat să afle ceva despre noi şi unica informaţie care i-a fost furnizată era o carte despre pogromul din Chişinău.

Originea

Genealogistul Gheorghe Bezviconi stabileşte originea acestui neam în felul următor: *„Cruşevan (Cruşovan), 1830, II, acte 1792, români, emigraţi la 1792 în Transnistria, urmaşii clucerului Andrei Teodor."* [*Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru.* Bucureşti, 1943]

Lupta pentru recunoaşterea nobleţei neamului Cruşevan a durat în timp. Conform unui document, eliberat la 28 mai 1904, la Petersburg, se pot stabili precis ramificările arborelui genealogic:

„În zilele de la 15 decembrie 1895 şi 25 octombrie 1896, Senatul Ocârmuitor în prima adunare a secţiunilor unite a cercetat referatul din dosar, adus în cercetarea primei adunări a secţiunilor unite ale Senatului Ocârmuitor, pe baza Înaltului Decret, în urma cererii făcută de secretarul administraţiei guberniale de acci-

Pavel A. Cruşevan, 12 iulie 1907

ze din Minsk Pavel Cruşevan în contra deciziei Departamentului Heraldiei de pe lângă Senatul Ocârmuitor cu privire la nerecunoaşterea lui în titlul de nobleţe hereditară.

Cererile persoanelor din neamul Cruşevan

Pavel şi Epaminond, fiii lui Alexandru; Vasile, Ioan, Mihail şi Alexandru, fiii lui Constantin Cruşevan, s-au adresat Adunării Deputaţilor ai nobilimii din Basarabia cu cereri de a fi confirmaţi în titlul de nobleţe hereditară, depunând următoarele acte:

Actele de stare civilă de naşterea persoanelor din familia Cruşevan

Certificatele de stare civilă eliberate de Consistoriul Spiritual din Chișinău cu nr. 5010 din 31 octombrie 1838, nr. 3289 din 10 iunie 1871, nr. 1979, 1980, 1981 și 1982 din 29 martie 1865 și nr. 6282 și 6283 din 4 noiembrie 1868, de nașterea legitimă din Tănase Cruşevan și soția sa Elena a fiului Constantin la 21 decembrie 1818, din moșierul registrator de colegiu Enache Cruşevan și soția sa Maranda a fiului Alexandru la 11 august 1828; din nobilul comunei Malcouți Constantin Afanasie Cruşevan și soția sa Elena fiica lui Nicolai, a fiilor: Vasile la 1 martie 1853, Ioan la 1 iulie 1855, Mihail la 10 ianuarie 1858 și Alexandru la 14 iunie 1860, și la registratorul de colegiu Alexandru Ioan Cruşevan și soția sa Anastasia fiica lui Iosif a fiilor: Pavel la 15 ianuarie 1860 și Epaminond la 13 august 1861."

Dreptul la nobleţea ereditară i-a fost recunoscută familiei Cruşevan abia în 1907, când a fost înscris în partea a doua a cărţii nobilimii ereditare din Basarabia.

Pavel Cruşevan s-a născut în s. Baroseni (Boroseni), jud. Soroca, din preajma localităţii Otaci. Mama lui vitregă *coana Anica* Namestnic a fost naşa de botez a lui Constantin Stere și este prezentă în romanul lui *În preajma revoluţiei* ca Anica Mesnicu din Corbeni.

A absolvit Liceul regional nr. 1 din Chișinău. A fost angajat al Societăţii de accize din Soroca. Apoi a activat în același sistem la Minsk și la Vilnius.

Portretul

Poetul Grigore Vieru are într-o poezie câteva rânduri care ne pot argumenta opţiunea noastră de a-i realiza lui Pavel Cruşevan un portret moral prin viziunea unui om care l-a cunoscut personal și în decursul a unui deceniu au avut multe posibilităţi să comunice, să se studieze reciproc.

Poetul a scris profetic:

„Mai bine mă cunoaște
Cea care ură-mi poartă.
Ea știe când și unde
M-am îndreptat din poartă,
Ce ţin ascuns sub frunte
Și ce duc sub pleoape,
Prin care munţi voi trece
Și peste care ape…" [*Mai bine*]

Mai bine ca alţii l-a cunoscut pe P. Cruşevan doctorul Moisei Sluţchi, care era și liderul cel mai autoritar al evreilor din Chișinău și care în memoriile sale tipărite în 1930 și intitulate *V skorbnâe dni. Kișiniovskii pogrom 1903 goda* îl portretizează astfel: „*A fost Cruşevan un antisemit convins? Gândesc că nu. La începutul activităţii sale publicistice el s-a manifestat ca un liberal și nu rareori ieșea în apărarea evreilor. În anii '90 al secolului trecut el a venit în Chișinău. Aici nu exista o gazetă locală, dar aveau răspândire două ziare odesite: liberală și iudofilă* – Odesskie novosti *și* Odesskii listok. *Cruşevan a intuit că e timpul să se editeze la Chișinău o gazetă locală cu orientare opusă celor două, și el ţinea cont și de dispoziţiile sferelor superioare.*

La început ziarul lui – Bessarabeţ – *manifesta abia sesizabile atitudini reacţionar-antisemite, dar un conflict cu cele două publicaţii odesite l-au făcut să-și schimbe brusc orientarea. În scurtă vreme Cruşevan s-a convins că a fi publicist reacţionar și antisemit este o afacere profitabilă: el s-a plasat în centrul atenţiei nu numai al «ohranicilor» locali, dar și al acelor din Petersburg, el a devenit cineva, tirajul publicaţiei a crescut simţitor.*"

Dar, totodată, trebuie să remarcăm faptul că M. Sluţchi nu-l consideră pe Pavel Cruşevan drept figura cea mai vinovată în dezlănţuirea pogromului din Chișinău.

Principalii organizatori ai pogromului în opinia lui Sluţchi sunt: ministrul de interne al Rusiei Pleve și directorul Departamentului de poliţie Lopuhin.

Cruşevan și Pronin sunt consideraţi niște participanţi voluntari la provocarea acestui act de vandalism.

Și de aici se iscă fireasca întrebare.

De ce cu timpul au fost uitaţi și inspiratorii și făptașii pogromului și toată posteritatea atri-

buie pogromul din Chișinău unei singure persoane – lui Pavel Cruşevan?

Nicolae Iorga, sosit în Chișinău în 1906, află mai multe detalii despre activitatea lui Pavel Cruşevan şi intuiţia lui de istoric îl face să consemneze nişte nuanţe biografice valoroase în volumul său *Neamul românesc în Basarabia* (Bucureşti, 1995): „*Cine e Cruşevan, ştie să-ţi spuie orice om din Basarabia. «E cunoscut şi…în Anglia», mi-a spus proprietarul din trenul spre Bălţi; «Cum de nu-l ştii d-ta?» «Domnul Cruşevan», cum i se spune, merită să fie cunoscut, căci el e redactorul vestitei foi* Bessarabeţ*, care a înteţit pentru vărsările de sânge din Chişinău. Tot poporul cetea* Bessarabeţul*, adecă poporul de lucrători din târguri, care ştie rusește fiindcă a trecut prin şcoli; l-am văzut şi în mâna unui marinar din vaporul rusesc pe Dunăre, care n-a vrut cu niciun preţ să-mi vândă foaia. Cruşevan e «moldovean», şi el a scris un articol* Doina, *în care plânge asupra morţii poporului nostru. Dar, altfel, el e rus, gazetar rus. Menirea lui e să predice lupte împotriva evreimii, aceasta însă în aşa fel încât să fie împăcată şi cenzura. «Dacă-l întrebi, mi se spune, el răspunde că n-are nimic cu evreii, că el iubeşte pe evrei» . Şi acelaşi adaugă: «El e cam nebun; ştii…»*

…Cruşevan a fost silit, se pare, să schimbe titlul gazetei după tulburările pe care ea le-a stârnit. I s-a îngăduit să scoată altă foaie cu acelaşi scop. Ura împotriva evreilor e aşa de răspândită, în adevăr, încât ucigaşul sau schingiuitorii chiar au scăpat la judecată cu mai nimic…"

Publicist

Pavel Cruşevan a fost un autodidact, care s-a descoperit, în primul rând, în publicistică. Autor al câtorva romane destul de bine cunoscute în epocă. Dintre care cel numit *Milioanele* a provocat un mare scandal, deoarece unii eroi au fost recunoscuţi de contemporani, iar faptele descrise în roman coincideau cu nişte întâmplări reale, cunoscute de toată lumea. Dar acest roman l-a influenţat mult pe Constantin Stere la scrierea romanului-fluviu *În preajma revoluţiei.*

Publicistul din el s-a trezit dintr-o pasiune, dar printr-un efort intelectual deosebit a reuşit să devină un profesionist de marcă. Autodidact care a reuşit să se impună ca o personalitate proeminentă. Era recunoscut nu numai în Basarabia, dar şi în Rusia, şi în Europa, şi în America.

La începuturi a scris şi versuri. A scris o poezie cu ocazia dezvelirii monumentului lui A.S. Puşkin la Chişinău.

A semnat cu mai multe nume literare: *Administraţia ţirka Şcelkuncik, Buka, Buki, Gheneral Şcelkuncikov Buka, Don-Buchio, Nemirovici-Vralcenko, Russkii Cirikov, avtor piesî* Russkie*, Slobe Troten, Nota-Bene.*

Pe când se afla la Vilnius, a colaborat la ziarul *Vilenskii Vestnik*. La Petersburg a editat periodicul *Znamea*, care ilustra politica sutelor negre, oficial numită *Alianţa poporului rus.* La Chişinău a editat ziarul *Bessarabeţ*, de la

Pavel A. Cruşevan în redacţia gazetei *Bessarabeţ*

2.II.1897 şi până la 30.X.1906. Din aprilie 1905 a editat ziarul *Drug,* în redacţia căruia a activat până la moarte. A mai editat câteva suplimente literare.

Gazeta *Bessarabeţ* edita suplimentul literar *Bessarabeţ*, care a apărut sub redacţia lui Pavel Cruşevan, din 1897 până în 1903.

O ediţie cu totul deosebită – *Bessarabia* – a fost tipărită în 1903 la Moscova. Ea îngloba informaţii geografice, istorice, economice, statistice, etnografice şi curente despre Basarabia, 224 de imagini fotografice şi o hartă a regiunii. Ediţia a fost patronată de ziarul *Bessarabeţ* şi la elaborarea ei şi-au dat concursul colaboratorii acestei ediţii periodice, coordonarea ei fiind asigurată de către Pavel Cruşevan.

În cadrul redacţiei ziarului *Drug* era pregătit şi editat suplimentul ilustrat *Drug.*

Pogromul

Pantelimon Sinadino, fostul primar al Chişinăului, a lăsat posterităţii un manuscris extrem de interesant: *Naş Kişiniov, 1904-1910.* Sunt memoriile unui om care era unul dintre liderii politici şi economici ai Basarabiei, unul dintre conducătorii primăriei Chişinău şi sub ochii lui s-au întâmplat acele evenimente din 1903 care au răsunat în lumea întreagă formând despre basarabeni o imagine absolut negativă, de oameni barbari, necioplţi şi agresivi. Ceea ce n-a fost în realitate. Sinadino în memoriile sale face o scurtă incursiune istorică pe care o găsesc necesară şi prezintă un portret al lui Pavel Cruşevan, portretul omului, publicistului, politicianului:

„Se ştie că din timpuri mai vechi evreii sălăşluiesc în Basarabia…Este suficient să-ţi faci o închipuire despre bogăţia naturii locale, despre pământul extrem de roditor şi despre varietatea culturilor agricole, iar totodată să nu uităm de inerţia, indiferenţa şi lipsa de cultură a populaţiei băştinaşe, care din cauza bogăţiei pământului a devenit prea fin şi uşor leneş, ca să-ţi dai seama de ce evreii aici o duc atât de bine. Aşa a fost în 1903 şi până atunci.

Această convieţuire paşnică a populaţiei băştinaşe şi a evreilor ar fi continuat ad infinitum, dacă la orizontul social n-ar fi apărut publicistul şi redactorul gazetei Bessarabeţ *P.A. Cruşevan care a jucat un rol deosebit la dezechilibrarea acestor raporturi. N-am să-l descriu pe P.A. Cruşevan, despre el atâta s-a scris, dar şi mai mult s-au spus minciuni, că memoria despre el va găsi sau poate a şi găsit un om care să-i descrie cu mult talent viaţa. Dar în aceste însemnări ale mele aş dori să fac o caracterizare a acestui om, despre care am citit multe şi multe am auzit, cu care nu mai puţin am discutat cu voie sau fără voie, pe care l-am simţit foarte bine în Duma oraşului şi în Duma de Stat. P.A. Cruşevan a fost un adevărat fiu al Basarabiei, reprezentant tipic din tălpi până la cap, fiu al soarelui nostru sudic. Brunet frumos, de înălţime mijlocie, foarte mobil şi nerăbdător, gesticula iute, tăios, vorbea foarte însufleţit, aproximativ şi cu comparaţii artistice, privea cu atenţie la interlocutor şi aveai impresia că ochii lui negri ca doi cărbuni vor să-ţi pătrundă până în adâncul sufletului. Dacă îl examinai atent, îţi devenea clar că ai în faţă un om hotărât, despotic, care poate păşi peste toate piedicile. Obârşia lui Cruşevan n-o cunosc, dar sunt sigur, că în vinele lui curge sânge oriental, probabil grecesc. Dinamismul lui natural, despotismul şi îndeosebi modul lui cavaleresc de a acţiona fără să ţină cont de alte motive decât cele interioare nu se putea împăca cu modul de trai al oamenilor înrobiţi, neliberi. Vorbea întotdeauna cu multă convingere fiind sigur de cea ce spunea în clipa dată. Dar aceasta nu-l împiedica să se dezică de cele spuse anterior. De două începuturi, după părerea mea, Cruşevan nu s-a dezis niciodată – monarhie şi poporanism. El era un socialist poporan în plin înţelesul acestui cuvânt şi idealul lui era autocraţia pe baze democratice, noi însă, politicienii treji, cunoaştem finalul acestui sistem: oligarhia şi principii virtuale ale monarhiei, dar Cruşevan nu mergea până într-acolo: el era convins şi credea că numai aceasta este salvarea Rusiei. Orice*

pornire socialistă o simpatiza inconștient și era ca un balsam pentru sufletul lui. Iubea banii, dar nu banii în sine, ci banii ca mijloc de a-ți atinge scopurile…

…Cuvântul scris de Cruşevan răsuna nu numai în Rusia: într-o vreme (1903-1905) nu era om în Rusia și nici peste hotarele ei care să nu cunoască numele lui Cruşevan. Conform concepţiilor sale, scrierilor și direcţiei politice Cruşevan nu putea să-i simpatizeze pe evrei, dar la începutul carierei sale nu arăta simptome de ură, ba chiar dimpotrivă, erau cazuri când el scria despre evrei cu multă compasiune. Când s-a produs trecerea deschisă a lui Cruşevan în tabăra antisemiţilor nu-mi amintesc exact, mi se pare în 1894, dar poate chiar și mai târziu. Despre această trecere el prefera să nu vorbească. Eu cred că cauza principală a fost refuzul de a-i acorda credite, iar de bani el avea nevoie permanent. După părerea mea, evreii n-au avut dreptate, că ei de la început nu l-au susţinut pe Cruşevan, dar eu îi înţeleg... ei nu știau, nu presupuneau că el poate avea o pană atât de puternică și, ceea ce este mai important, ei se temeau că după prima va urma cererea necontenită a diferitor sume. Dar cum n-ar fi, faptul rămâne fapt, esenţa existenţei lui Cruşevan devine problema evreiască…"

A crede că Pavel Cruşevan a fost autorul pogromului din Chișinău este nu numai o greșeală, aceasta ar însemna că se afirmă un neadevăr. Numele lui a fost bine speculat de adevăraţii regizori ai acestui act de vandalism, încât ei au rămas „curaţi" în umbră, iar Cruşevan poartă prin ani pecetea rușinii.

Atentate

După pogrom, pe când P. Cruşevan se afla la Petersburg, evreul Daşevski a încercat să-l asasineze, lovindu-l cu un cuţit în zona gâtului, dar cuţitul a lunecat pe gulerul cămașei și rana, nu prea adâncă, n-a fost mortală.

Pătimitul a cerut ca asasinatorul să fie pedepsit cu pedeapsa capitală, deoarece a ridicat mâna asupra unui patriot și a unui om de stat. Judecătoria de circumscripţie l-a judecat pe Daşevski la cinci ani de închisoare, lipsindu-l de toate drepturile.

Tot pe când era deputat în Duma de Stat era să fie linșat de o mulţime de oameni care dezaprobau activitatea lui politică.

Duma a II-a de stat

În 1906 când au avut loc alegerile pentru prima Dumă de Stat P. Cruşevan a candidat din partea Chișinăului. Dar în Duma a doua de stat a fost ales. Toată activitatea lui din această perioadă poate fi urmărită cel mai bine în ziarul *Znamea*... Politica lui reacţionară, antisemită și promonarhistă avea mulţi simpatizanţi și susţinători.

Membru al Dumei orașului Chișinău

Tot în această perioadă a fost ales consilier municipal al Dumei Chișinăului. O bună parte din consilieri dorind să sublinieze meritele lui cetăţenești au propus ca o stradă din Chișinău să-i poarte numele. Dar, deși din cei 40 de consilieri numai patru erau evrei, adică persoanele care ar fi votat împotrivă, propunerea n-a acumulat numărul necesar de voturi pentru a fi validată și el așa și n-a mai avut o stradă care să-i poarte numele. Această votare este semnificativă prin faptul că o bună parte a intelectualilor basarabeni, educaţi într-un spirit democratic, nu acceptau politica promovată de P. Cruşevan. Autoritatea lui era produsul unei personalităţi excepţionale care intuise în mocirla acelor ani de frământare revoluţionară că cel mai potrivit dușman al statului ce se zvârcolea într-o agonie prerevoluţionară sunt evreii. Însăși istoria acestui popor predispunea spre o asemenea orientare. Pe de altă parte, orientarea promonarhistă era într-un fel foarte bună poziţie deoarece convenea autorităţilor care sperau la o regenerare a spiritului patriotic într-un imperiu multinaţional care, după o confruntare armată cu japonezii, se dovedise slab și neputincios, iar proletariatul dădea semne de trezire a conștiinţei de clasă. Rămâne nedescifrat momentul sentimentului naţional.

Autorul *Doinei*, descendent dintr-o familie de români basarabeni, așa și nu și-a declarat niciodată pe față sentimentele naționale. Deși alți membri din același arbore genealogic au făcut-o cu prisosință…

Comportamentul în judecată

Oamenii reacționează diferit în situații similare. Curajos în paginile scrise, agresiv în cazurile unei polemici mai îndelungate, Pavel Cruşevan în fața comletului de judecată avea un comportament mai puțin obișnuit. Comparativ cu un alt basarabean celebru în epocă pentru convingerile lui de dreapta și pentru verva lui oratorică excepțională.

Pavel Cruşevan, care în scrisul său avea o vervă, o spontaneitate neobișnuită, în arta oratoriei era mai slab, deși o stăpânea suficient ca să apară în public.

Adversarii săi de la ziarul *Bessarabskaia jizn*' comentau apariția lui în fața justiției prezentându-l ca pe un personaj sigur de sine până la un anumit moment, echilibrat în expunerea tezelor până la punctul când un artist își epuizează argumentele și încearcă într-o lume care recunoaște numai logica rigidă să mediteze romantic, fantezist chiar. De aceea, multe dintre procesele intentate publicistului Cruşevan el le rata fără nicio șansă. Cum a fost cazul cu cele două procese care au avut loc în ziua de 20 noiembrie 1906 când s-a judecat cu viceguvernatorul Basarabiei care-i intentase un proces, învinuindu-l că a instigat o parte a populației împotriva altei părți. Adică a provocat tulburări sociale în care partea pătimită au fost cetățenii evrei.

Procesul l-a pierdut.

În aceiași ședință a mai pierdut procesul în care i se incrimina calomnierea redactorului ziarului *Bessarabskaia jizn*' pe care la fel l-a pierdut din motivul că dorința de a-și răpune adversarul s-a revărsat peste limitele bunei-cuviințe.

Comportarea lui în justiție atestă slăbiciuni nu numai umane, dar și profesionale.

Crezul național

Tradițional de numele lui Pavel Cruşevan este legată opinia că în acest om Imperiul Rus a avut sluga cea mai credincioasă și devotată. Dar în realitate nu este așa. Naționalistul Petre Braga primea cărți din România pe numele lui Pavel Cruşevan ca mai apoi să le difuzeze în rândurile tineretului. În notele sale biografice publicate în *Viața Basarabiei* (1937, nr. 7) Teodor Porucic consemnează: „*Foarte mult ajutor a avut P. Braga din partea lui Pavel Cruşevan, care era pe atunci directorul ziarului* Bessarabeț *și lucra cu multă dragoste pentru cultura moldovenească.*" Concluzia trasă de T. Porucic diferă de altele: „*P. Cruşevan – și acest mare naționalist – a rămas uitat de neamul românesc.*"

Un alt turnesol pentru verificarea credoului național al lui P. Cruşevan este schița ori poate mai exact poemul în proză *Doina*, tipărit în 1903 la Moscova, în limba rusă, în almanahul *Bessarabia*, și reeditat în românește în revista *Viața Basarabiei* din 1935 (nr. 9), și care începe astfel:

„*Ați auzit vreodată* Doina*, viersul nostru popular basarabean, plin de atâta tristețe, de atâta nețărmurită jale? Tonul minor se întinde îndelung, când suit, când topit și pierdut undeva departe-departe…Îți pare că de acolo, de pe întinsul nebănuitelor stepe, răspunde răsunetul cu aceiași sfâșietoare tristețe, repetă fiecare notă a doinei…Parcă sufletul cuiva se roagă de răspuns în această pustietate, unde nu-i nădejde – și totul împrejur e fără suflare și nimeni nu dă glas de răspuns la chemarea fără ajutor…Dar, iată cântarea mâhnită se întrerupe…Deodată o înlocuiește vijeliosul allegro… aprins de vârtejul bucuriei se înalță tonul major și sufletele se umplu de nădejde.*

Vi s-a povestit vreodată tema acestei muzici? Ea e la fel de simplă și naivă, precum și viața acestui norod, închipuirea căruia i-a dat ființă. E viersul păstorului moldovean, a ciobanului basarabean, care și-a pierdut oițele în stepa nemărginită și nu le putea afla. A între-

bat atunci de nu i-au văzut oile și stepa, și marea, și apele curgătoare, și nimeni nu i-a putut răspunde nimic: vântul sălbatic numai da glas chemării lui pline de deznădejde…Și ciobanul multă-multă vreme și-a căutat turma, a ajuns să nu mai nădăjduiască nimic și rătăcea fără țintă, aproape nebun de jale, când, deodată, a dat peste dânsele…Bucuria lui fu atât de mare, că a prins chiar atunci, în mijlocul mioarelor regăsite să joace, să cânte, ca un zănatic…Iată tot cuprinsul fără ingeniozitate al ***doinei****. Muzica ei, ca și orice muzică populară, e elementară, cu o nuanță de colorit oriental și grăiește despre o oarecare tristețe, mocnită sub povara unei robii de veacuri…"*

Aici sfârșește partea întâi a lucrării, partea care numai nuanțează tema. P. Cruşevan este puternic acolo unde i se oferă șansa de a face deduceri, de a schița niște concluzii:

„Anii fugeau… Au trecut multe-multe veri… Moșnegi și babe, care râdeau la sunetele ***doinei****, au pierit; noi ne-am ridicat, le-am luat locul și, cu vremea, am uitat de dânșii și am uitat și* ***doina.*** *Dar acum, când o ascult din nou, mi se pare că ea a fost compusă acuma, ca să glăsuiască basarabenilor despre neputința lor, despre nevolnicia lor și lipsa de voință, despre lipsa caracterului și a energiei în lupta pentru existență, despre neștiința lor nu numai de a ajunge biruitori într-această luptă veșnică și neistovită, ci și de îndepărtarea lor de pământul, pe care au văzut lumina zilei și nu vor face acea hrincă de pâine, ce le-a rămas de la părinți și strămoși...*

…Da, ***doina****, este viersul fatal al basarabeanului…*

Da, în ***doină*** *se aude plânsul acelui păstor, de cum apare în viața fiecărei societăți duhul umanității; și acest păstor plânge turma lui pierdută ori, aievea, turma lui de basarabeni…Dar el nu-i va regăsi niciodată, ca în* ***doina,*** *și niciodată nu se va veseli, precum ciobanul din legenda norodului, pentru că această turmă e prea neputincioasă și oricine vrea poate s-o tundă."*

Și concluzia finală este un acord care peste ani ni-l aruncă nouă ca pe o dojană, fiindcă timpul nu ne-a învățat nimic și am rămas la fel de risipitori ca odinioară. Numai privatizarea în Moldova ce risipă de avuție națională a însemnat. Cuvintele lui P. Cruşenam lovesc direct în esența problemei:

„Cum și de ce basarabenii se fudulesc să-și piardă așa ușor avuțiile?

Ce defect psihologic ineluctabil se ascunde în natura lor, paralizându-le puterile și aptitudinile în lupta pentru existență?... Cine știe! Un singur lucru pot afirma: toți acei, care-i tund exploatează măestru în folosul lor, tocmai această coardă slabă…Cum o ghicesc? Nu mă apuc să descifrez. Uneori și trecătorii obscuri sunt observatori fini, aproape psihologi…Ori, poate, le-a dezvăluit taina acestei naturi și neputința ei sunetele ***doinei****?*

Moartea lui Pavel Cruşevan

Decesul lui a fost absolut neașteptat pentru cei care lucrau cu el. La ora 2 și 25 minute, la 5 iunie 1909, a căzut răpus de coasa morții.

Abia după moartea lui, cei care l-au cunoscut, au început să-i reconstituie portretul descoperind că chipul lui, fizionomia lui spirituală nu poate fi conturată simplist prin câteva trăsături de condei. Colaboratorul său, Dimitrie Suchin, scria în 1909 în ziarul *Drug*: *„După felul cum cugeta el era un reprezentant viu al societății intelectuale ruse. Știa să dea amploare gândurilor sale, dar uneori nu-și imagina care ar fi finalul logic al visărilor sale. Credea în om, dar nu în omul concret, ci într-o plăzmuire a omului creat de el."*

Avea o minte ce prindea ideile din mers. Cine discuta cu el imediat se convingea că gândirea lui politică trădează un mare om politic. Se aprindea ușor, această aprindere era combustia care alimenta temperamentul și fantezia scriitorului care lupta efectiv numai când avea adversarul în față. Dar putea trece la fel de ușor de la discuții generale la soluționarea unor probleme practice, imediate.

Funeraliile lui Pavel Cruşevan au adunat atâta lume cum nu se mai pomenise la Chişinău. A fost înmormântat în curtea Mitropoliei. Cortegiul funerar de la Catedrală a trecut traversând bulevardul Alexandrovski spre locul unde urma să fie înhumat. Fotografii epocii au imortalizat aceste momente publicând imaginile în ziarele *Drug, Bessarabeţ* ş.a.

După război, când au fost demolate ultimele rămăşiţe ale zidurilor Mitropoliei, mormântul lui, mormântul arhiepiscopului Vasile Parhomovici şi încă vreo câteva, care se aflau în curte, au fost distruse. Osemintele arhiepiscopului Vasile Parhomovici au fost salvate de nişte rude. Pe cele ale lui Cruşevan nimeni n-a îndrăznit să le salveze. Intrasem în epoca comunistă, iar Lenin îl declarase duşman.

Posteritatea

Imediat după moartea lui a fost creat un comitet care aduna donaţii în scopul înălţării unui monument. Listele de subscripţie erau publicate în ziarul *Drug*. Dar aşa cum ades se întâmplă la noi, intenţia bună nu mai ajunge să fie finalizată.

Tăcerea a acoperit ca un văl tot ce a fost legat de numele lui. Faptele bune s-au uitat mai întâi. Faptele rele au rămas la suprafaţă şi de fiecare dată, când îi este pomenit numele, toţi asociază pogromurile din Chişinău, dezastrul provocat evreilor din Chişinău. Numele lui licăreşte ba ici, ba colo ca vârful unui gheţar şi, ca orişice gheţar, te lasă indiferent.

Umberto Eco, în romanul său *Pendulul lui Foucault* (Constanţa, 1991), îl menţionează pe Pavel Cruşevan, dar numele lui – devenit o curiozitate – nu mai poate fi găsit în nicio enciclopedie. A explica uitarea lui numai prin memoria prea scurtă a contemporanilor noştri ar fi o nedreptate.

Român rusofil, a scris un fel de recviem pentru naţiunea care l-a lansat în lume. A încercat să-şi facă un nume de glorie pe necazul evreilor. Golul sufletesc intern aşa şi n-a putut fi umplut. Lipsit de gravitaţia sufletească, văduvit de rădăcinile naţionale, el nu şi-a putut plasa rădăcinile în solul culturii ruseşti, acceptat numai în măsura în care servea interesele unui clan politic, unei pături sociale foarte subţiri.

Funeraliile lui Pavel A. Cruşevan

ULTIMUL VLĂSTAR…

Pe acest om nu l-am cunoscut. Timpul lui a fost altul, unul mai grăbit ca al meu. Era pe la mijlocul anilor ’80 ai sec. XX când cineva dintre cunoscuţi mi-a telefonat acasă şi m-a întrebat dacă nu doresc să cumpăr nişte mobilă de epocă. Am mers pe strada Puşkin, în casa de lângă drum, mai la vale de Colegiul Pedagogic şi acolo o doamnă relativ tânără a început să-mi arate ce are de vânzare. Mă interesau cărţile vechi şi documentele, dar dintre acestea la ea nu se găseau, afară de o poză cu un colţ ars. Era o poză originală a lui Pavel Cruşevan. M-am interesat de unde o are şi proprietara, oarecum fâsticită, mi-a mărturisit că aparţinuse stăpânului acestui apartament. Statutul ei nu-mi era clar, dar nici nu mă interesa. Mă interesa proveniența fotografiei şi de ce are colţul ars. Mi-a spus că el în ultimul timp locuia la Buiucani şi acolo a avut un acces de furie când a nimicit o bună parte din hârtii şi cărţi vechi. Fotografia a fost salvată.

„– Cum se numea stăpânul?

– Cruşevan.

– Era rudă cu Pavel Cruşevan?

– Era nepotul lui.

– Şi mobila?...

– Tot lui Pavel i-a aparţinut. Biroul acesta mic, de scris, şifonierul şi un servant cu vitrina de sticlă.”

Priveam năucit. Biroul acesta mic, cu incrustaţii, ars într-un colţ de o ţigară uitată aprinsă, era biroul la care Pavel Cruşevan îşi scria opera. Pe acest birou fusese scrisă cea mai luminoasă carte a lui, *Basarabia*, tipărită în 1903 şi însoţită cu o suită uimitoare de fotografii.

Doream să procur mobila, suma era relativ mică pentru un om cu stare materială bună – 800 de ruble, eu însă trăiam pe atunci din nişte mici onorarii şi această sumă îmi părea enormă, chiar dacă aş fi împrumutat-o. Am plecat luând cu mine doar fotografia. Cineva mi-a spus mai târziu că mobila fusese achiziţionată de muzeul „Gr. Kotovski şi S. Lazo”. Care a fost soarta acestui set după desfiinţarea muzeului n-am mai putut urmări.

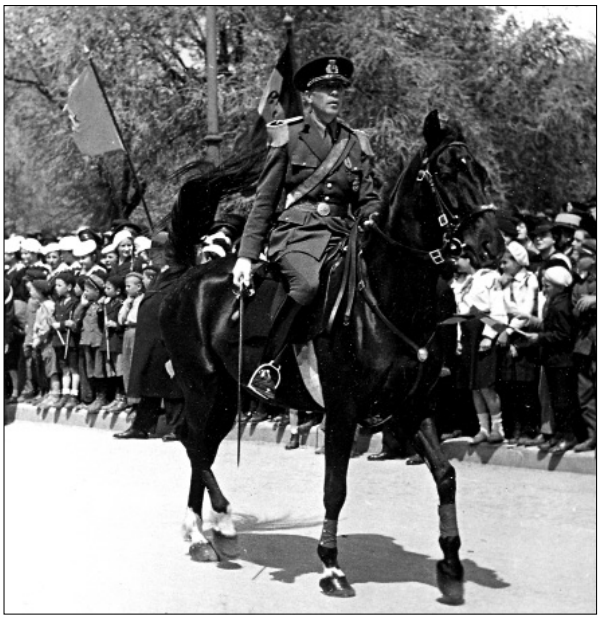

Pavel Epaminond Cruşevan la parada militară, 10 mai 1938

A doua întâlnire virtuală cu acest ultim vlăstar al Cruşevenilor am avut-o la „Moldova-film”.

El era ca o legendă, ca un om venit de pe alt tărâm. Câştiga un ban fiind un fel de consultant la filme. Demonstra actorilor cum se ţine furculiţa şi cuţitul la o recepţie regală şi tot el arăta cum se încalecă un cal şi cum se ţine sabia la o paradă ori în timpul acordării onorului. Era folosit ca o enciclopedie a bunelor

maniere. Și dacă în filmele de atunci se respectă întocmai detaliile de epocă și jocul actorilor corespunde epocii, meritul aparţine acestui ultim vlăstar al Cruşevenilor, care fusese ofiţer în armata rusă și mai apoi a ajuns colonel în Armata Română.

A treia întâlnire cu el am avut-o târziu, pe la începutul celui de al treilea mileniu. O nepoată de-a lui mi-a adus un fragment dintr-un album de familie. Poze din diferiţi ani, din diferite epoci, dar foarte frumoase și pline de viaţă. Era în aceste poze partea cea mai mirifică a Basarabiei, care venea prin acest ultim vlăstar al Cruşevenilor.

Biografia lui mi-a relatat-o în detalii scenaristul și regizorul Valeriu Gagiu, care era în bune relaţii cu el și-l angaja în calitate de consultant la filme ca să fie și el cu o bucată de pâine mai bună.

Într-o seară, nu cu mult înainte de decesul lui Valeriu Gagiu, am avut o lungă discuţie telefonică în care acesta îmi relatase că Pavel Epaminond Cruşevan, a fost condamnat la moarte de trei ori, în trei regimuri diferite, și de fiecare dată a scăpat cu viaţă datorită spiritului său ieșit din comun. Prima oară a fost condamnat și urma să fie împușcat de Armata Roșie, ca un ofiţer ţarist, ajuns în Basarabia natală, unde era deja instaurată administraţia românească, a fost din nou condamnat la moarte, ca mai apoi să fie graţiat, iar ultima oară a scăpat ca prin minune din mâinile NKVD-ului sovietic.

Un om deosebit cu un destin deosebit, ultimul vlăstar al Cruşevenilor…

Pavel E. Cruşevan (primul din stânga, rândul II) în mijlocul rudelor

UN BULGAR CARE A SCRIS PRIMELE MANUALE ROMÂNEȘTI

Dacă Chișinăul trebuie să înveţe ceva esenţial de la lecţiile trecutului, apoi aceasta trebuie să fie marea lecţie a Memoriei.

La Cimitirul Central, chiar în faţa bisericii era un monument funerar de toată frumuseţea. Cioplit frumos în marmură albă, el era suplu, modest și emana eleganţă spirituală, întocmai cum odinioară emana cel care fusese înhumat aici.

Scriu era, fiindcă azi el nu mai este. Un monument enorm, dar marmură neagră acoperă ceea ce cândva aparţinea lui Ioan Doncev.

O stradă din Chișinău îi poartă numele, iar mormântul a fost profanat…

Ioan Doncev s-a născut în Chișinău în 1821, într-o familie mixtă. Tata era sârb, mama româncă din Basarabia.

Era perioada complicată de colonizare a Basarabiei, politică promovată insistent de generalul I. Inzov, care era responsabil de acest proces.

El salva de la exterminare populaţia bulgară care era persecutată drastic de turci, în primul rând, pe motive de credinţă creștină ortodoxă.

Dar bulgarii sperau foarte mult că, având sprijinul Rusiei, vor reuși să se elibereze, iar până atunci urmau să obţină prin hărnicia lor două lucruri primordiale: să acumuleze bani ce vor putea ajuta la eliberarea ţării și să facă studii pentru că școala bună era o garanţie a unui viitor bun.

Ioan Doncev trece prin mai multe școli basarabene. La 4 mai 1829 este înscris la școala ţinutală din Chișinău, iar la 12 septembrie 1833 la liceul regional din localitate, pe care îl absolvește în 1839.

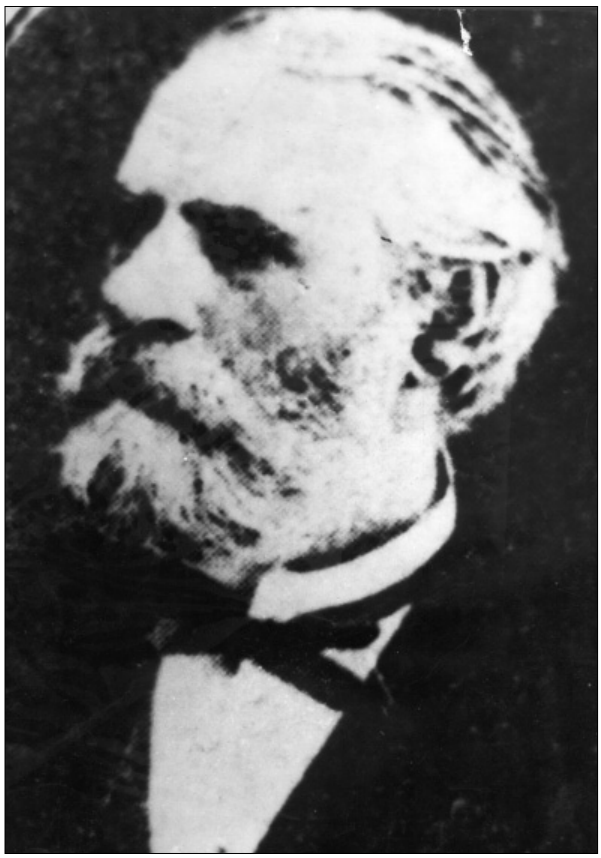

Ioan Doncev

După absolvirea liceului este numit profesor de istorie și geografie la școala ţinutală din Tighina, tot aici mai predă latina și aritmetica. În 1847 reușește să revină la Chișinău la școala ţinutală, unde învăţase cândva. Aici predă limba română până în 1853. În perioada 1853-1866 predă limba română la liceul de băieţi nr. 1. După care problema limbii române este scoasă de pe agenda de lucru a liceului.

În acest răstimp el tipărește două cărţi fundamentale pentru cultura noastră: *Abecedă rumână,* Chișinău, 1865, și *Cursulu primitivu de limba rumână* (Chișinău, 1865), devenind,

Gimnaziul nr. 1 de băieți, Chișinău, fotografie de epocă

astfel, autorul primei gramatici românești scrise cu litere latine în Basarabia.

Tot la Chișinău, în 1877, când a început războiul pentru eliberarea Bulgariei, el editează un ghid de conversaţie ce urma să fie utilizat, în primul rând, de militarii ruși care luptau alături de cei români: *Convorbiri și cuvinte informative ruso-rumâne*. Activitatea lui pro limba română nu era privită cu ochi buni de administraţia rusească și el a fost scos din liceu.

În ultimii ani de viaţă este director al Azilului de copii „Balș". A decedat la 1.IV.1885, la Chișinău, și a fost înmormântat la Cimitirul Central.

După 1990 o stradă din Chișinău îi poartă numele. Iar după 2000 niște responsabili de la cimitir au decis că el nu mai are nevoie de un loc de odihnă pe veci, deși mormântul lui era un loc de pelerinaj pentru cei care știu cât de greu și-a făcut loc limba română în școala rusească…

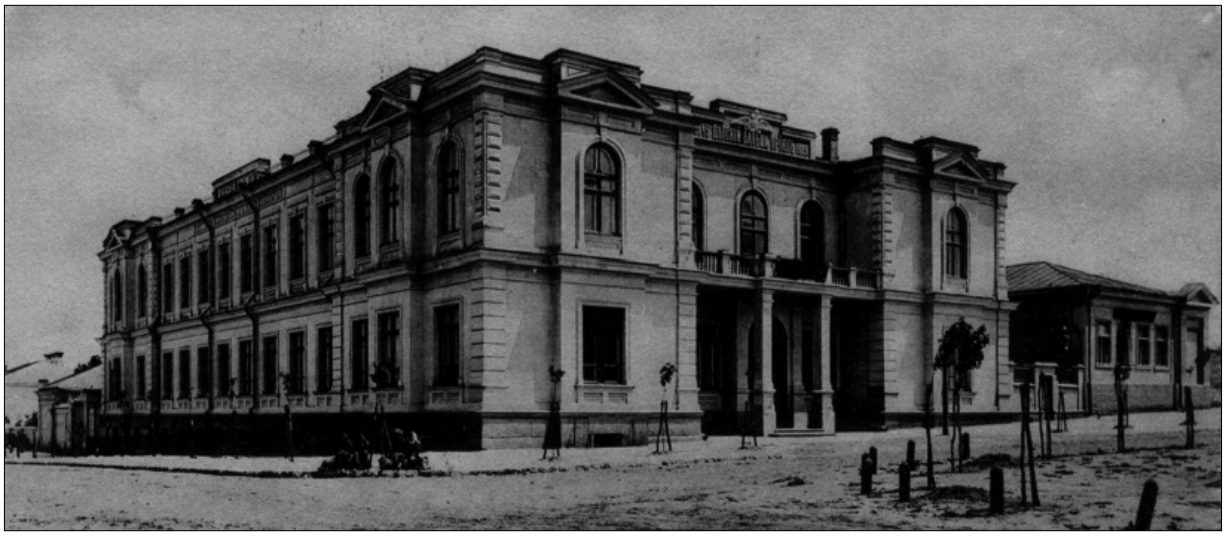

Orfelinatul „Balș", fotografie de epocă

UN CTITOR AL ASTRONOMIEI NAȚIONALE

Nicolae N. Donici este un vlăstar din marele arbore al Doniceștilor. Matematician de forţă, el s-a specializat într-un domeniu poetic – astronomia, preferând ramura cea mai progresistă a acestei ştiinţe – astrofizica.

A mai avut două pasiuni, paralele preocupărilor astronomice – muzica și politica. Obârșia lui Nicolae Donici este un subiect de roman. S-a născut într-o familie de nobili, dar a crescut, a fost educat și împroprietărit de o altă familie.

A văzut lumina zilei la 1 septembrie (14 septembrie st. n.) 1874 la Petricani, suburbie a Chișinăului, în familia lui Nicolae Andrei Donici, „kameriunker" la curtea împăratului Alexandru II, și al Lemonei Macari din Odesa, căreia în familie i se mai zicea Melania. A fost botezat la Biserica „Sf. Haralambie" din Chișinău la 22 septembrie 1874.

Încă din copilărie a rămas orfan. Tatăl lui s-a sinucis, mama a decedat în scurtă vreme după această nenorocire și de educaţia lui s-a îngrijit sora mamei, Elena. Ea l-a încurajat să facă studii bune, observând pasiunea lui pentru astronomie, i-a dăruit moșia Dubăsarilor ca să-și realizeze visul, adică de a organiza un laborator astronomic.

La 16 ani a pus temelia observatorului astronomic, la 21 de ani, absolvind cu menţiune universitatea, se consacră cercetărilor astronomice, analizei spectrale a aștrilor, preferând îndeosebi să cerceteze Soarele și Luna.

Lucian Predescu în enciclopedia *Cugetarea* îl prezintă astfel:

„**Donici Nicolae,** proprietar, dir. observatorului astronomic din Dubăsarii Vechi, Basarabia, membru al Academiei Române (1922) și

Nicolae N. Donici

al Institutului din Coimbra, Portugalia (1912). Născut la 1/14 septembrie 1874 în Chișinău. Descendent din fabulistul Donici. A urmat la Colegiul Richeleu din Odesa, 1893, și la Universitatea din Odesa, 1897. Șeful misiunii astronomice a Academiei de Ştiinţe din Petrograd, 1901-1916; om de încredere al ţarului, 1909; subsecretar de stat în Consiliul imperial rus; din 1924 conduce secţia Fundaţiei Culturale „Principele Carol". A publicat numeroase studii astronomice în buletinele Academiei Imperiale de Ştiinţe din Petersburg și ale Academiei Române. Membru al Uniunii Astronomice Internaţionale, 1922.

Opera: N. Donici. *Raport sur le Premier congres de l'Union astronomique tenu à Rome de 2 au 10 mai 1922* (Bucureşti, 1923); *Observatoire d'Astronomie Physique...* (1924); *Sur une methode nouvelle d'investigation des phénomènes solairs* (1924; şi ed. română, Chişinău, 1927)*; Observatorul... situat în Dubăsarii Vechi* (1929)*; Al patrulea congres al Uniunii Astronomice Internaţionale* (septembrie, 1932); *Al treilea congres...* (1929); *Al patrulea congres* (1933) ş.a.

Magdalena Stavinschi, directorul Institutului Astronomic al Academiei Române, consemna într-un articol: *„...În 1922, N. Donici devine membru al Academiei Române. Nu era decât o recunoaştere a unor merite pe care confraţii săi de breaslă i le apreciază mai demult. Astfel, din 1897* Societé Astronomique de France *îl cooptase printre membrii săi, deşi Donici avea pe atunci abia 23 de ani. Calitatea sa de membru al acestei binecunoscute Societăţi, ca şi cercetările sale astronomice remarcabile, determină menţinerea sa frecventă în paginile* Buletinului Societăţii. *În intervalul 1902-1906 a fost membru al Academiei imperiale din Sankt Petersburg. În 1912 fusese ales membru de onoare al Institutului de Ştiinţe din Coimbra (Portugalia). De altfel, tot înainte de război, Donici devenise şi membru al Societăţii Germane „Astronomiche Gesellschaft".* [*Viaţa satului*, 22 octombrie 1994, supliment]

Debutul l-a făcut într-o revistă germană, publicând un articol în 1898. Şi tot din acelaşi an a fost secretar al Cancelariei de Stat de pe lângă Consiliul de Stat.

Construirea unui observator astronomic într-un sat n-a fost o întreprindere uşoară. Tânărul astronom a executat nişte schiţe în baza cărora un mecanic de excepţie de la observatorul Pulkovo, din preajma Sankt Petersburgului, N. Ticenko, a construit un spectroheliograf dintre cele mai moderne pentru timpul său.

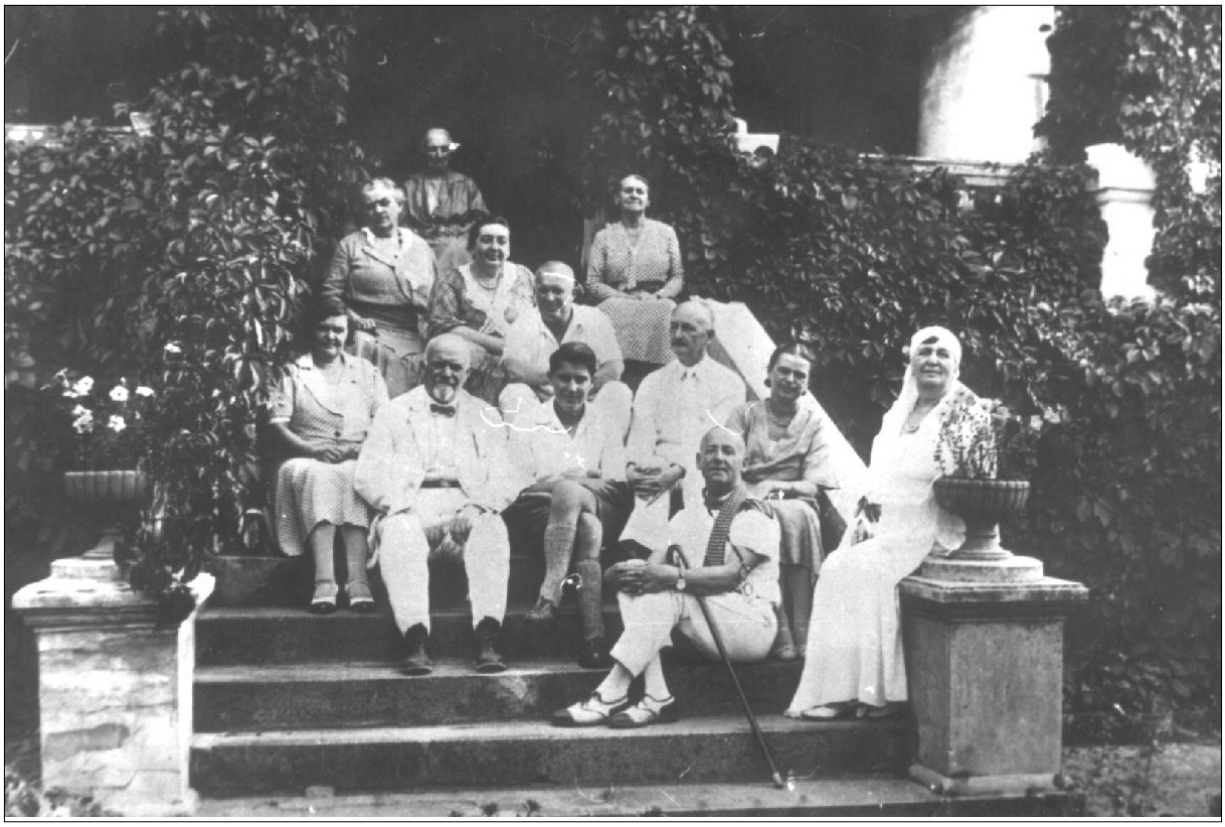

Nicolae N. Donici, primul din stânga, în mijlocul prietenilor şi rudelor pe scările conacului de la Dubăsarii Vechi

După terminarea Primului Război Mondial, în Europa funcţionau şapte aparate de acest fel, cel al lui Donici fiind cel mai performant.

La fel s-a procedat şi cu telescopul pentru care au fost comandate lentile în Germania. Lentila refractoare, dotată special cu aparat de fotografiat, în fiecare an călătorea până la Jena, în Germania, ca să i se înnoiască spoiala cu argint.

Revoluţia din 1917 l-a găsit la Dubăsarii Vechi, moşia urmă să-i fie expropriată în legătură cu noua lege funciară. Dar primirea lui în rândurile membrilor Academiei Române şi adresarea savanţilor francezi către rege, cu rugămintea de a păstra intactă această oază a ştiinţei, au salvat observatorul de la Dubăsarii Vechi de ruinare.

A colindat lumea în lung şi în lat: America (1928-1932), Africa (1900), Sumatra (1901), Cambodgia (1904) şi mai multe ţări europene. A ajuns în Siberia, în golful Mexic şi chiar a făcut, în 1903, o ascensiune pe Montblanc, de dragul unor rezultate cât mai precise.

Evenimentele din 28 iunie 1940 îl fac să părăsească Basarabia lăsând totul în voia sorţii. Iar destinul ulterior n-a fost prea îngăduitor cu el.

Când s-a întors din refugiu, în vara lui 1941, a găsit observatorul distrus. Spectroheliograful, mândria lui, fusese furat. O parte din aparate au fost descoperite întâmplător într-un subsol al Şcolii Eparhiale de Fete din Chişinău. Tot ce a fost găsit a fost dus la observatorul din Bucureşti.

În 1944, la 15 aprilie, când Bucureştiul a fost bombardat fără milă, o bombă a căzut în casa în care locuia, distrugându-i toate obiectele, hârtiile şi tot ce mai avea. L-a salvat numai faptul că în acel moment era plecat cu treburi în oraş.

A plecat în Germania şi de acolo a reuşit să ajungă la Paris, unde prietenii francezi l-au aranjat la observatorul astronomic. Copiii şi soţia au plecat în Argentina, el însă n-a dorit să-i urmeze şi, după toate probabilităţile, s-a stins din viaţă la Nisa, într-un azil de bătrâni, în anul 1960(?)...

În anul 1948 a fost exclus din rândurile membrilor Academiei Române. Revoluţia din decembrie 1989 l-a repus, în 1990, în rândurile membrilor acestei instituţii.

P.S. De curând cineva mi-a adus o tăietură din revista *Apropo. Magazin*, unde negru pe alb scria că bustul astronomului, dezvelit cu fast la Dubăsarii Vechi, a fost descoperit de cineva la o firmă care colectează fier vechi. E şi acesta un semn al epocii noastre…

Conacul de la Dubăsarii Vechi

UN CRONICAR AL VIEȚII PREISTORICE

Alexandru N. Donici

Fără îndoială – în marele arbore genealogic al Doniceștilor, trebuia să existe și o asemenea ramură. Un om pasionat până la sacrificiu de trecutul preistoric, cu o operă scrisă în franceză și tradusă în mai multe limbi, înnobilează blazonul acestui neam.

Obârșia coborâtă în negura vremurilor se poate deduce de la acel Nicora vel-vornic Donici (1619). Linia trece prin Andrei-aga Donici, Darie vel-logofăt ajungând până la bunicul lui Nicolai Manolache Donici, care a fost mareșal al nobilimii. Au fost posesori de mari moșii, chiar Alexandru N. Donici avea o moșie de peste 1000 de desetine, pe care a pierdut-o în timpul exproprierilor, al reformei agrare de după Unire.

Tatăl lui Alexandru N. Donici era rudă cu fabulistul Alexandru Donici. Mama sa, Ana Dobrova, era înrudită cu familia Ziloti, cunoscută în Basarabia și prin faptul că l-a dat pe celebrul pianist Alexandru Ziloti.

Alexandru N. Donici, în 1905, absolvește liceul și pleacă la Paris. Cauza plecării ține de simpatiile lui revoluționare care riscau să-l atragă în cercuri cu preocupări antistat, antimonarhie etc. Plecarea lui a dus la dispariția unui ostaș de rând al revoluției, dar și la apariția unui mare savant. Formal, rămânerea lui la Geneva se explică prin obținerea cetățeniei elveține, prin munca voluntară (la început) în laboratorul eminentului său profesor Eugène Pittard. Mai apoi, este numit asistent al acestuia, deținând funcția respectivă timp de 12 ani.

„Obârșia științifică" a savantului trebuie căutată, în primul rând, în pasiunea lui pentru istorie, arheologie și științe naturale, în acel capitol important din istoria veacurilor de până la Hristos, numit antropologie. În ultima sa carte *În negura vremurilor* (1935), apărută la Chișinău cu un an înainte de a se stinge din viață, el descrie obiectul preocupărilor sale:

„De unde venim? Iată chestiunea care a stârnit, mai ales în ultimul deceniu, interesul universal, îndreptându-l asupra problemei vechimii și originii rasei umane.

Teza e vastă și pasionantă...

...Documentele cele mai vechi sunt scrise acum aproape șapte mii de ani. Dincolo de

această dată, totul e întuneric trecând în domeniul legendelor ce tind a explica – trecere cu metoda lui – originile diferitor neamuri. Babilonenii, de pildă, ajung în calculele lor la cifra astronomică de 432 000 de ani; chinezii – la 129 600; egiptenii – la 24 925; evreii – la 5 695 de ani și așa mai departe.

Deci, scopul principal al studiilor preistorice stă în încercările de a descoperi originile primilor oameni, reconstituindu-se viața lor din epoca când ei, fiind sălbatici, trăiau având un singur scop, și anume, acela de a lupta necontenit cu moartea spre a putea trăi mai departe.

Ori, dacă dorim a împrăștia umbrele misterioase ce întunecă aceste probleme, trebuie să ne adresăm martorilor, care se pot găsi: în primul rând, la osemintele oamenilor diluviali din stratele geologice, apoi la rămășițele animalelor ce nu mai există, în fine – la produsele industriei manuale, acoperite actualmente de stalactite și grămădite pe meleagurile unde trăiau strămoșii noștri sub cenușa și cărbunele din vetrele lor, adică niște resturi din viața lor zilnică."

În *Cuvânt-înainte,* în numai câteva propoziții, autorul ne descifrează originea pasiunii sale, dezvăluindu-ne și resortul secret al acestei pasiuni. Preocupat de originea provenienței umane în general, el are și un interes axat pe meleagurile noastre, căutând să descopere firul unei continuități umane pe aceste locuri, ca alți savanți, la rândul lor, să poată restabili consecutivitatea acestei viețuiri. Planul mare universal, planul european al cercetării are în focar și teritoriul basarabean. Nu cred că un patriotism local l-a îndemnat spre o asemenea accentuare a problemei științifice, mai degrabă dorința de a sublinia că, în planul cercetării preistorice, aceste teritorii dețin informații extrem de valoroase și, în consecință, suntem datori să le valorificăm. Concluzia lui Al. Donici, pentru cei preocupați de aceste probleme, dar mai ales pentru publicul neinițiat, se prezintă astfel: „Prin urmare: preistoria e o știință care, bazându-se pe fapte pozitive, cercetează ceea ce s-a petrecut înaintea epocii când oamenii au început să descrie evenimentele din viața lor." [*În negura vremurilor. Omul diluvial în Europa*]

Antropologia ajunsese în centrul atenției publice și, din cauza mișcării fasciste din Europa. Căutarea originii și a purității raselor a culminat în Germania cu purificarea etnică. În lucrările sale, Al. Donici nu lasă loc fanaticilor purismului rasial, demonstrând că, încă din preistorie, rasele erau amestecate. În mormintele cercetate de el, a descoperit că în același mormânt se întâlnesc tipuri antropologice diferite: bărbați dolihocefali și femei – brahicefale. Deci, bărbații își aduceau sau răpeau femei din alte părți, din alte teritorii.

Publicului neinițiat aceste preocupări i se par abstracte, chiar stranii. Deși, să zicem, un ziarist bun cum era V. Nedzelski de la *Bessarabskoie slovo* (nr. 2527) l-a caracterizat extrem de exact: „Printre basarabenii care s-au evidențiat și lucrează pe tărâmul științei, trebuie mai întâi de toate să-l pomenim pe A.N. Donici, asistentul laboratorului de antropologie la Universitatea din Geneva. Trebuie să-l notăm pe d. Donici nu numai pentru faptul că el este un savant serios și solid și un adânc cunoscător al obiectului său, dar și pentru motivul că ramura de știință în care lucrează – antropologia – este inaccesibilă marelui public și în această materie cineva poate să fie mare savant, să aibă nume mondial și totodată să rămâie cu totul necunoscut concetățenilor săi. În epoca noastră mercantilistă, serviciul dezinteresat, înalt și din idee, într-o știință ca antropologia este aproape un sacrificiu, trezește un respect adânc și nu poate să rămâie neobservat.

A.N. Donici lucrează în Elveția, dar nu-și uită țara natală. Cercetările sale de pe urmă, datate cu anii 1930 și 1931, sunt consacrate Basarabiei. Trecutul preistoric al Basarabiei este prea puțin cercetat. Dar el prezintă un interes enorm. Din cauza situației sale geografice, Basarabia a fost în toate timpurile un «Coridor al popoarelor» ce au trecut din Asia în Europa

și viceversa. Aceste popoare dispărute, deseori enigmatice, au lăsat urme, aproape șterse de veacuri, în chip de movile, grădiști și vechi morminte. [*Viața Basarabiei*, 1932, nr. 4]

Înzestrat cu har artistic, Alexandru N. Donici desena bine, sculpta și prefera să execute singur reconstituirea pieselor antropologice. În laboratorul său de la Geneva se păstrează planșe executate de el, iar cărțile pe care le publica prefera să le ilustreze el însuși.

Altă pasiune extraordinară a lui era muzeografia. Depista ușor piesele valoroase, colecționa fără odihnă mostre care pe parcurs își ocupau locul în fondurile muzeelor, știa să explice oricui, pe înțeles, nuanțe științifice profunde.

Când s-a oprit la Chișinău în Hotelul „Suisse", în câteva zile și-a prefăcut odaia în spațiu de muzeu, desfășurându-și colecția sub ochii oaspeților săi.

Dr. N.N. Moroșanu, antropolog și arheolog, descrie aproape cu duioșie aceste slăbiciuni ale colegului mai în vârstă:

„Cele câteva excursii ce le-am făcut cu prea regretatul meu prieten Alex. Donici prin împrejurimile Chișinăului, vizitele taberilor de țigani, apoi întâlnirile noastre, întotdeauna secondate de dicuțiile cele mai vii, afectuoase și aproape interminabile, vor rămâne neșterse pentru totdeauna din memoria mea. Nu voi uita, de asemenea, niciodată, interesul și starea sufletească ce palpitau în Alex. Donici la vederea vreunei piese interesante pentru știință – muzeu." [*Viața Basarabiei,*1936, nr. 11-12]

Pentru el, cunoașterea trecutului nu era o preocupare abstractă. Avea un respect deosebit față de rudele sale. Când compozitorul Konstantin Romanov i-a făcut cunoștință cu astronomul Nicolae N. Donici, s-a bucurat nespus, întreținând în continuare strânse relații de prietenie.

Tot ce era legat de Basarabia, de patria lui, îl interesa, îl captiva. Urmărea cu atenție materialele publicate în revista *Din trecutul nostru* care avea preocupări aproape similare numai că mult prea apropiate de istoria contemporană. În 1934, în revista *Din trecutul nostru* (nr. 13-14) este publicat un fragment dintr-o scrisoare: „Vă sunt foarte recunoscător, dragă Gheorghe Gavrilovici, pentru erudita broșură despre armeni... Ați ales o specialitate foarte interesantă, ceea ce, în epoca noastră mercantilă, este un adevărat eroism. Aveți dreptate – de a trăi în trecut, actuala epocă e prea tristă. Cu plăcere am citit lucrările Dră., splendidă documentare. Vă doresc succes în viitor și mulțumesc pentru amintire."

S-a stins din viață prea devreme, din cauza unor probleme cardiace. În ultimii ani de viață, inima i se oprea din când în când, parcă prevenindu-l că a obosit și are de gând să înceteze să mai bată. Fapt ce s-a și întâmplat în ziua de 13 mai a anului 1936.

A fost înmormântat la Geneva, acolo unde și-a descoperit vocația și s-a realizat ca savant de talie europeană.

FIȘIER BIOGRAFIC

DONICI, Alexandru N. (15.VI.1886, Chișinău – 13.V.1936, Geneva)

S-a născut în familia moșierului Nicolae N. Donici. A copilărit în comuna Noua Suliță (plasa Briceni, jud. Hotin) și la Năvârneț (jud. Bălți).

Studii medii: liceul din Chișinău, ulterior – un liceu din Kiev (1905).

Studii universitare la Paris și Geneva.

Din 1919, asistent la laboratorul de antropologie a Universității din Geneva, colaborând cu vestitul profesor Eugene Pittard.

În 1925 și 1935, a făcut donații valoroase din colecția sa preistorică (paleolitic și neolitic din Franța și Egipt) Secției Arheologice a Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău.

În 1928, a făcut săpături pe teritoriul Basarabiei.

În 1935, a vizitat Chișinăul, oprindu-se la Hotelul „Suisse" (azi Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu").

În același an, a fost premiată lucrarea lui *Crania Schytica Contribution al'etude antropologique du crône scythe et essai relatif a l'origine geographque des Scythes* (București, 1935). La concursul anunţat de Universitatea din Geneva, participaseră încă 14 lucrări. Juriul a conferit premiul *Éduard Claparède* lui Alexandru Donici. Era primul caz când prestigiosul premiu era acordat unui străin. Solemnitatea înmânării premiului a avut loc în luna iunie, în „dies academicus" a Universităţii.

Opera lui este de proporţii impunătoare și necesită o bibliografie detaliată. Sumar însă, lucrurile se prezintă astfel: 12 lucrări despre antropologia și etnologia României; patru lucrări cuprind protoistoria României; nouă lucrări sunt dedicate în general temelor de antropologie, etnologie și morfologie; 16 lucrări sunt dedicate preistoriei și paleontologiei Europei. Spaţiul dintre aceste lucrări de cercetare a fost acoperit, desigur, de sute de articole cuprinzând rezultatele preliminare ale cercetărilor.

În România a trimis lucrarea sa de proporţii *Crania Scythica* (200 de pagini).

În 1935, la Chișinău, a tipărit studiul *În negura vremurilor*.

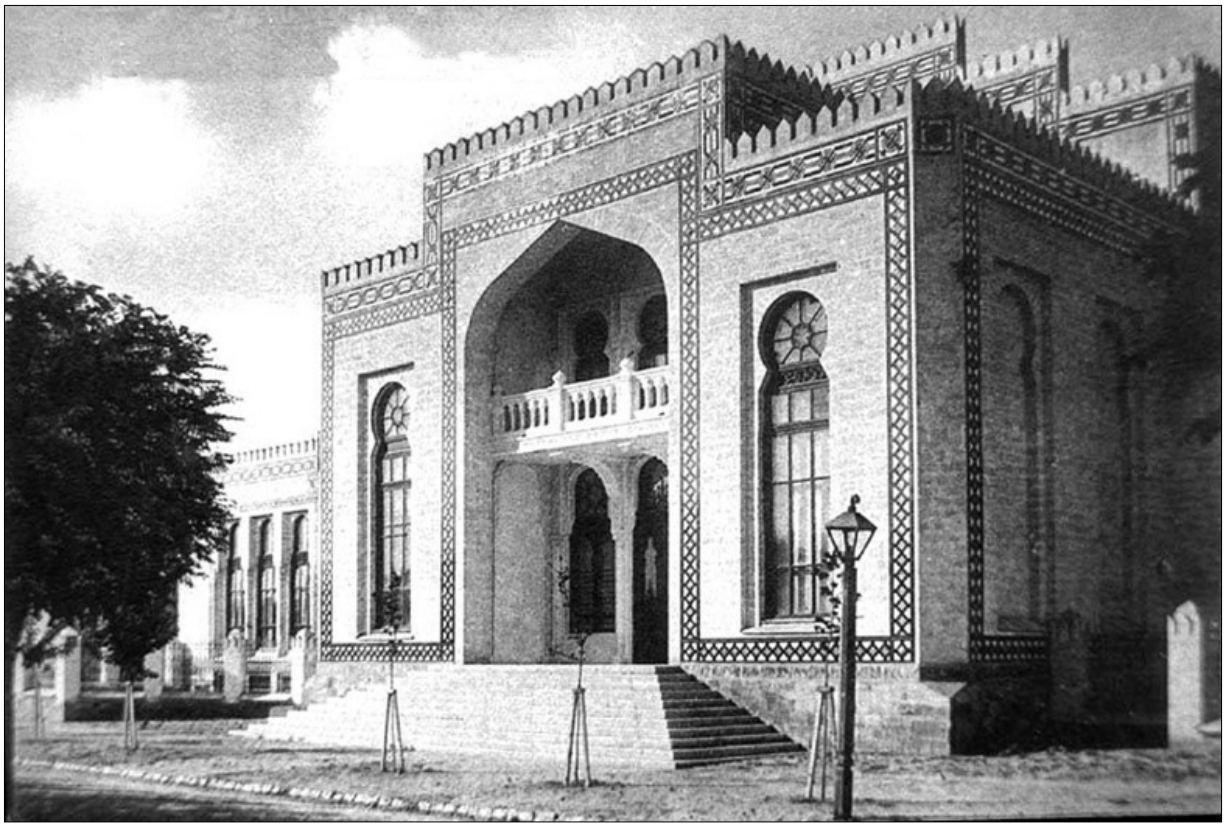

Muzeul de Istorie Naturală pe care l-a vizitat în mai multe rânduri Alexandru N. Donici

CU DOR DESPRE ION DRON

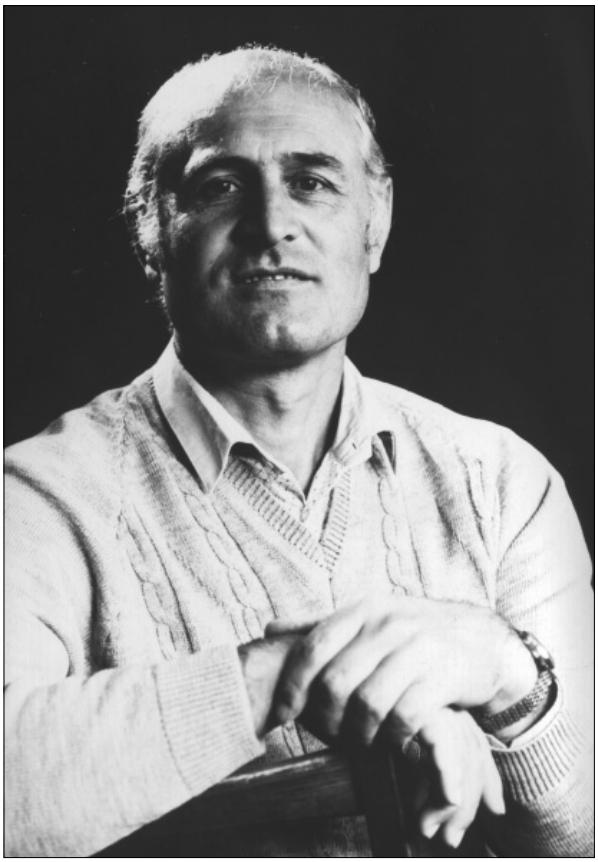

Ion Dron

Sunt oameni a căror lipsă o simţi ca pe o povară. Aştepţi ca în orice clipă să se deschidă uşa şi vijelios să intre pe ea Ion Dron cu celebra-i frază: *„Vreţi voi ori nu vreţi, dar totuna când eu n-o să mai fiu o să scrieţi şi despre mine."*

A fost omul cu care m-am certat cel mai mult. Pe întreg parcursul vieţii mele dacă aş aduna toate confruntările pe care le-am avut, totuna n-aş putea să întrec confruntările pe care le-am avut cu Dron. Dar nicio secundă n-am încetat a fi prieteni, căci noi ne certam pe baza unor principii sau din cauza unor principii şi niciodată n-am întrecut măsura şi n-am atacat persoana.

Aceasta era măsura tactului lui Ion Dron.

Era mereu nemulţumit – lucrăm prea încet, lucrăm prea puţin, tipărim prea puţin. El se sufoca, avea lucrări, avea planuri, dorea, râvnea să fie editat.

Se prea poate că pentru tot ce reuşea el să adune, să cerceteze, să transpună în viziunea lui, ar fi trebuit nu o editură şi nu două, şi evident că motivul nemulţumirii era permanent.

Avea conflicte la Academie. Era vorba de o altă viziune asupra problemei minorităţilor din Moldova, şi locul lor în cultura noastră. Cu el nu se discuta, el era pur şi simplu calomniat. A fost nevoit să susţină teza de doctor habilitat la Moscova, căci aici nu i-au permis. Toţi şi-au amintit de studiile lui, de serviciul militar, dar nu doreau să vadă în el omul şi cu atât mai mult să accepte savantul.

Nu era o greşeală la mijloc, era o invidie ordinară atât de specifică nouă.

Ion Dron era un savant cu fantezie, un om deprins să riște, expunea ipoteze nu numai riscante, aproape imposibil de demonstrat. Dar acesta era spiritul lui. În dorinţa de-a cuprinde necuprinsul el îşi găsea împlinirea. Greşea des, era imposibil să nu greşească, dar niciodată nu s-a ferit să meargă pe muchie, să balanseze şi niciodată nu s-a dezis de gândul că trebuie să vadă limanul.

Optimist cum mai rar se întâlneşte în vreme de criză şi de tranziţie, cum a fost Moldova în anii ’90, credea sincer că lumea poate fi schimbată, că ea poate deveni mai bună, dacă vom publica cărţi, vom tipări ziare, vom vorbi

cu drag despre trecut și cu multă speranţă vom vorbi de viitor.

I-am publicat *Bibliografia*, era o totalizare. El o dorea ca pe o etapă. Eu nu credeam că e timpul, dar tot el a avut dreptate.

Mi-a pus o problemă grea, o problemă care trebuie s-o rezolv. Cine va moșteni și va continua ceea ce noi am început? Era gândul lui permanent. Cele două fiice erau departe de preocupările lui și cineva trebuia totuși să moștenească și să prelucreze zecile de manuscrise, sutele de mii de fișe cu însemnări și ceea ce-i mai important – să moștenească dorința de-a schimba ceva în această lume și optimismul că schimbarea se va produce.

Casa Cărții „Petru Movilă". Lansarea enciclopediei *Femei din Moldova*. Chișinău, martie 2000

Mă ruga sincer să am grijă de ceea ce eu am acumulat, ca această comoară să nu rămână risipită pe drumuri, așa cum s-a întâmplat adeseori în lumea noastră.

Mormântul lui Ion Dron,
Cimitirul Central, str. Armenească, Chișinău

A plecat din viaţa mea fulgerător, după cum a și intrat în ea. L-am întâlnit pe stradă în 1996, îi cunoșteam fizionomia din ziar, l-am oprit și i-am spus: *„Sunteţi Ion Dron? Vreau să colaboraţi la enciclopedia* Chișinău*."* A acceptat fără ezitări și a doua zi era în editură ca să-și ia programul de activitate. Tot așa într-o zi el n-a venit la editură, ca să aflu că a avut un atac cerebral în plină stradă.

Cu ajutorul lui Serafim Urecheanu și al lui Dragoș Vicol i-am făcut un loc de veci la Cimitirul Central. Nu se poate spune că am făcut un lucru extraordinar, dar pentru prima oară Ion Dron era apreciat la justa lui valoare…

S-a grăbit să trăiască, era sigur că va întrece timpul, era sigur că adversarii se vor lăsa convinși de ideile lui, că mai marii Academiei într-o zi îl vor chema, propunându-i o funcție, dar timpul este totuși mai tare ca noi…

El a plecat și numai fraza lui mai stăruie în urechile noastre, în inimile celor câţiva colaboratori de la Editura „Museum", care l-au prețuit cu adevărat: *„Vreţi voi ori nu vreţi, dar totuna când eu n-o să mai fiu o să scrieţi și despre mine…"*

…Chiar și această tristă presupunere a lui Ion Dron s-a împlinit.

A MAI PLECAT O GENERAŢIE…

S-au dus pe rând, fără zgomot de surle şi trâmbiţe. Au plecat cu multă demnitate, întocmai aşa cum au trăit. A fost o generaţie formată la Seminarul Teologic şi la cele câteva licee de elită pe care le-a avut Basarabia: „B.P. Hasdeu", „M. Eminescu", „Alecu Russo", „Alexandru Donici", Liceul Militar „Regele Ferdinand" şi cele câteva şcoli eparhiale şi normale.

Nu-i putem enumera pe toţi. Îi vom menţiona doar pe patru de la Seminarul Teologic pe care i-am cunoscut îndeaproape: Toma Istrati, Ieremia Ursu, Petru Popa şi Vlad Dumbravă.

Erau deja la o vârstă înaintată, aveau, probabil, mari probleme de sănătate, dar când era vorba de Basarabia, de Seminarul Teologic se transformau ca prin minune în băieţii veseli de altădată. Acesta e miracolul educaţiei româneşti…

Acum doi ani, la 20 septembrie 2010, a plecat dintre noi prof. Vlad Dumbravă. Ne lega nu numai o prietenie, ne lega o strânsă colaborare. Îmi trimetea informaţii, aduna informaţii. Scria de ani buni o istorie a Seminarului Teologic din Chişinău. Avea sute de poze, avea multe pagini scrise, dar nu mai vedea limanul la această operă de căpătâi. Ultima dată când am fost la el la Bucureşti mi-a arătat odaia în care mai bine de jumătate era acoperită cu cărţi şi xerocopii despre Basarabia. Nivelul acelor materiale aproape că echivalau cu înălţimea mea şi-mi aminteau mai mult de un parapet de tranşee în dosul căruia luptă de unul singur Vlad Dumbravă.

Nu ştiu cum găsea timp să te întâmpine în Bucureşti, să te viziteze la Chişinău, să te însoţească la o adresă necunoscută, să-ţi şoptească unde ai mai putea merge pentru a găsi o nouă

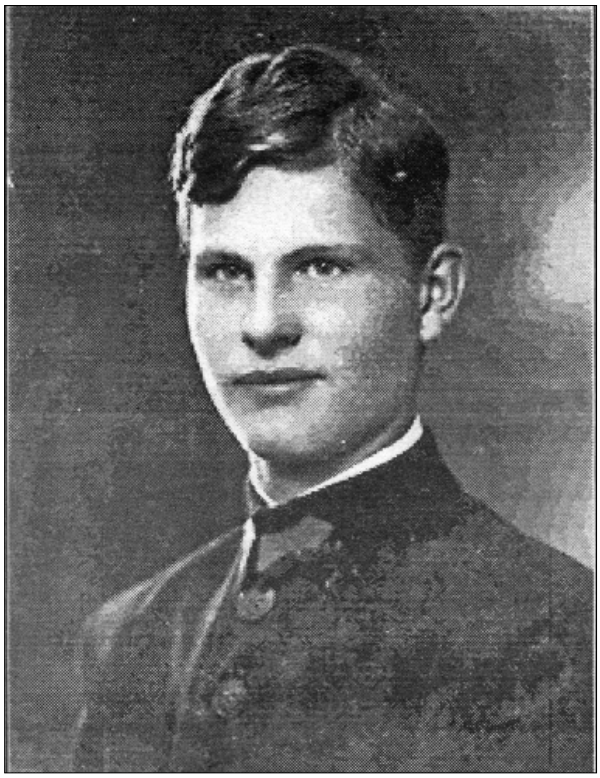

Seminaristul Vlad Dumbravă

pistă legată de trecutul ţinutului dintre Prut şi Nistru.

Ne scriam destul de des. O mostră de scrisoare o prezint aici:

„8 mai 1998, Bucureşti

Hristos a Înviat!

Stimate domnule Iurie Colesnic,

Deşi am fost la dl Gheorghe Sârbu după 25 aprilie 1998, împreună cu dl Tomiţă (Toma Istrati – *n.n.*), nu am putut vedea cum arată acea broşură pe care o are în casă, unde e vorba despre poetul Ion Sârbu (sau e o lucrare a poetului).

El se mişcă greu, dl Sârbu vorbeşte greu, totuşi ne-am înţeles, cu răbdare, spunându-le

unele date, pe care le arăt mai jos. I-am spus că veţi trece pe la el. Dar atenţie, se cam enervează dacă nu e lăsat să vorbească. Ar fi bine să veniţi mai repede, să nu se întâmple ca şi cu dna Ana Cunescu, care în Săptămâna Luminată am înmormântat-o, ea v-a aşteptat încă de anul trecut. Feciorul ei ştie că veţi veni. Părintele Vasile Ţepordei, pr. S. Roşca, pr. G. Buruiană, au slujit. A fost înmormântată la Mărăcuţa, lângă soţul ei.

Relatare de la dl Sârbu. Dl Gheorghe Chiriacovici Sârbu, proprietar, a venit din nordul Basarabiei (probabil) la Măşcăuţi, înainte de Ion Sârbu, în a doua jumătate a sec. 18, căutând o moşie mai mare decât pe cea pe care o vânduse în jud. Hotin. A venit ca moştenitor după sora sa, Joiţa, căsătorită cu Parfenie Aroneanu, guvernatorul comunicaţiilor şi poştei din Basarabia. Locuia, probabil, la Chişinău, moşia o avea la Măşcăuţi.

Presupun că conacul lui Parfenie este şi azi, transformat acum în spital. Acestea mi-au fost povestite de mama mea, Elena Aroneanu (căsătorită Sârbu) şi de mătuşa mea, Eleonora Aroneanu (căsătorită Dumitrescu). Gh. Chiriacovici a fost tatăl lui Ion Sârbu, care a mai avut trei fraţi: Valerian, Gheorghe şi…

Ion a fost cel mai mic. Din averea rămasă de la Joiţa Sârbu (căsătorită Aroneanu), lăzi cu obiecte de aur şi argint, poate şi bani, fiecare frate – fiii lui Gh. Chiriacovici Sârbu au primit pământ la Măşcăuţi, din cele 12 000 desetine cumpărate, parte moştenite de la familia Aroneanu. Gh. Chiriacovici este înmormântat în biserica din Măşcăuţi. Bănuiesc că el a făcut-o. În cimitir este o parcelă specială, îngrădită cu gard de piatră, unde sunt înmormântaţi cei din familia Sârbu, unde este şi Ion. În biserică este un înscris al poetului Ion Sârbu pe un epitaf, în limba moldovenească, cu litere slavone.

Parfenie Aroneanu şi Joiţa nu au avut copii – urmaşi, fapt pentru care a venit Gh. Chiriacovici Sârbu la moştenire. Purtarea lui Ghiriacovici a fost cam abuzivă faţă de familia Aroneanu şi rudele acestuia. Ion Sârbu nu a fost căsătorit. Anghel Aroneanu, rudă cu Parfenie, este bunicul meu după mamă, căsătorit cu Zamfira Vârlan, nume autentice românești. Au locuit la Măşcăuţi. Bunicul meu a avut cinci copii: Ana, Mihail – deportat, Elena, Gheorghe, Eleonora. Ana s-a căsătorit în Ustia; Mihail a fost deportat cu cei patru copii ai săi; Elena Aroneanu (căs. Sârbu), mama mea a fost căsătorită cu Mihail Sârbu, dascăl din 1921 la Măşcăuţi. Era absolvent al şcolii de cântăreţi, prin 1912-1914, şi a fost pe front.

Gheorghe Aroneanu a fost dascăl la Hârtopul Mic, la schit, – a avut trei copii. În viaţă sunt doi: Gheorghe preot, şi Vadim. Amândoi sunt la Bucureşti. Elena Aroneanu (Sârbu), mama mea: am fost şase fraţi: Nicolae (născut în 1912), decedat; Valerian (născut în 1914) – decedat în 1997; Gheorghe (născut în 1918); Mihail (născut în 1919); Nicolae Sârbu (născut în 1922) – decedat; Ion (născut în 1927) – decedat.

Poetul Ion Sârbu a făcut şcoală particulară, cu profesori acasă, dând examene la liceu la Chişinău. Nu ştiu dacă a avut o diplomă. Se ocupa mai mult de proprietăţile sale de la Măşcăuţi. Mihail Aroneanu a avut doi băieţi şi două fete, din deportare s-a întors numai Victor Aroneanu. Este în Măşcăuţi. Eleonora (căsătorită Dumitrecu) a avut patru copii: două fete şi doi băieţi.

Broşura personală a fost a familiei Valerian Sârbu, în 1938, şi avea cca 90 de pagini. Aceasta a fost relatarea lui Gh. Sârbu în faţa noastră. Sper ca totul să fie mai clar când veţi veni şi-l veţi vedea pe dumnealui. Vă primeşte, ca şi dna Teodoreanu, – fiica părintelui Balaur, care vă aşteaptă de multă vreme şi i-ar face plăcere să poftiţi la Bucureşti.

Despre broşura privind pe Ion Sârbu, dl Gheorghe Viforeanu spune că este la Galaţi, la Biblioteca «V.A. Urechia», el a răsfoit-o cu mulţi ani în urmă.

2. Despre dl Petre Chicicu.

Deşi am foarte mari necazuri privind posibilitatea informării despre viaţa foştilor noştri profesori, precum şi despre datele, măcar cele principalele, ne mulţumim uneori cu foarte puţin. Este o nedreptate că una din cele mai prolifice regiuni ale ţării româneşti, cu valori umane de necontestat, nu-şi poate arăta adevărata situaţie a trecutului ei cultural, din cauza pierderilor de acte sau distrugerea lor. O soartă grea în care Dumneavoastră, dle Colesnic, luptaţi spre a o îndulci. Dumnezeu să vă binecuvânteze.

Petre Chicicu a fost un om liniştit, atent cu elevii, dând îndrumări fiecărui elev, căci, în timpul orelor trecea pe la fiecare, arătându-i şi explicându-i cu răbdare. Era un bun pedagog, modest, prietenos şi foarte obiectiv vorbind. Cu cuvinte clare, puţine. Se cunoştea că era talentat şi ca profesor; avea o mare experienţă pedagogică. În general, în comportarea sa era retras, vorbea puţin, mereu se gândea, era preocupat de ceva. De aceea, părea serios la faţă, iar când uneori zâmbea, parcă nu era el, cu faţa sa uscăţivă. Când vorbea mai tare avea un timbru frumos, baritonal. La ore ţinea mult ca elevii să-şi formeze ideea imaginii în «perspectivă» şi stabilirea corectă a «proporţiilor».

La desene colorate foloseam culori de apă, cu pensule mici, pe foi mai groase de desen. Călca uşor, cu mers potrivit. Avea ochi negri şi părul lins. Ca dezvoltare fizică era potrivit la statură, iar îmbrăcămintea de culoare închisă, neagră mai mult, şi uneori cu pantaloni cu dungi destul de late.

Celor mai talentaţi elevi le-a dat posibilitatea să-i fie de ajutor la pictarea capelei şcolii. Părintele Sergiu Bejan, director, i-a apreciat munca şi talentul, schiţele. Pe o poză cu imagine din capelă, pe verso, a scris personal (?), dacă nu mă înşel, câteva rânduri de bună apreciere, semnate de el şi ştampilată. Cred că a servit acest document ca dl profesor să intre în rangul pictorilor pentru biserici. După 1944, a avut, la Craiova, ore la Şcoala Normală de băieţi. Printre elevi a fost şi Valentin Berezovschi, care, în 1941-1943, l-a ajutat pe dl Petre Chicicu la repictarea şi reparaţiile făcute după prima ocupare sovietică din 1940-1941. Fostul elev de la Seminar, apoi la Şcoala Normală din Craiova, talentat la desen, pictură, este acum la Craiova (str. Valea Roşie, bl. I–3, scara 2, ap. 8).

Nu ştiu când s-a născut prof. Chicicu, dar cred că avea la 40-45 de ani când a venit la Chişinău, la Seminar, transferat de la Soroca la 1 septembrie 1932, cu ordinul 101.715 al Ministerului Instrucţiunii, – maestru definitiv la desen şi caligrafie, absolvent al şcolii de pictură (nu ştim care). *Monitorul Oficial* din 24.IV.1942, pag. 3325, arată tabelul pictorilor şi zugravilor autorizaţi de Arhiepiscopia Chişinău: Pavel Piscarev, Vr. Cicherschi, P. Ţurcanu, Petre CHICICU – (domiciliat pe str. Sfatul Ţării nr. 38, Chişinău). Cei care l-au ajutat la pictarea capelei în anii 1932-1935 erau: M. Pletos, Igor Jechiu, Iulie Cireş, Sergiu Popovici, Eugen Zare (Zavitchi), I. Erhan, Gumeniuc… şi Valentin Berezovschi, în ’41–’43. În 1944 a fost refugiat la Rusca Montană, apoi la Craiova, până în ’47. Nu era căsătorit. În ’47 era

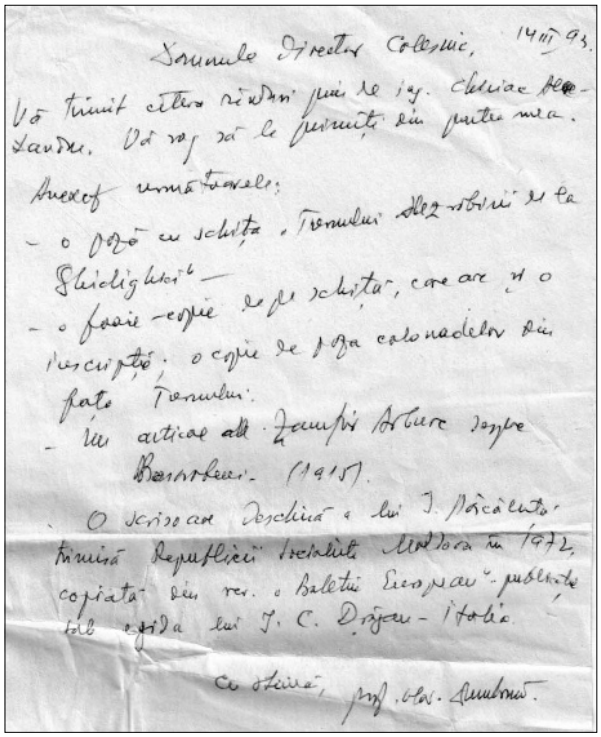

Răvaş semnat de Vlad Dumbravă. Facsimil

la Timişoara, lucrând şi la pictură în catedrala nou-sfinţită atunci. În vara lui ’47 a murit. Unde a lucrat ca profesor, când exact a murit, unde e înmormântat, alte date nu sunt.

Sperăm la nişte date de la Mitropolia Banatului, consilier dl Mureşanu, prin doamna Agnesa Licev, fosta soţie a profesorului nostru de educaţie fizică, C-tin Belodanu, absolventă a Şcolii Eparhiale. Ea stă acum la Timişoara (str. Mugurilor nr. 4, et. 1, ap. 5, sector 3, cod 1900, telefon 056/19.76.02) jud. Timiş. Recent am primit nişte date despre soţul ei, şi că va încerca să afle de la dl Mureşeanu, sau de la alţii, ce va putea despre fostul şi talentatul nostru Petre Chicicu. Ea cântă şi acum în corul catedralei. Dar, după cum vedeţi, încă sunt necesare încă zile şi ani de căutări să ne căutăm valorile, să ne căutăm personalităţile care ne fac cinste Basarabiei, care ne-au educat pe noi.

Petre Chicicu a avut schiţe în creion cafeniu, cu imagini din cartierul Râşcani (Chişinău). Au fost date de dumnealui elevului său, Berezovschi, care poate fi contactat de Dvs. Originalele sunt la mine, şi am făcut copii xerox. Tot P. Chicicu a făcut desenul de pe coperta revistei Seminarului *Limba Noastră*, 1934-1937, şi desenul înflorat al actului (documentului) din octombrie 1943, când a ieşit la pensie a doua oară părintele S. Bejan. Este semnat de şefii de clasă, este datat, are şi un înscris pe el, este semnătura profesorului pictor şi este originalul.

Respectat şi iubite om de mare valoare patriotică, Iurie COLESNIC, acestea şi multe altele m-au împiedicat a termina ce am început. Se vede treaba că va rămâne viitorului alte completări, şi să nu mai întârzii, şi să apară cele ce am adunat. Poate o să mă ajutaţi, voi încerca şi aici. Îmbrăţişări respectuoase Dumneavoastră şi harnicilor Dvs. colaboratori. Lui Petrică – cele mai vii mulţumiri, şi mă rog pentru sănătatea lui. Mare suflet, ca şi Ursu…

Vă aşteptăm pe aici.

Mulţumesc pentru carte, a luat şi dl Sergiu Grossu, şi dl Toma Istrati. Când se mai găseşte ceva despre Seminar, spuneţi-mi şi mie.

Cu tot respectul,

al Dvs. Vlad. Dumbravă

P.S. Am ascultat corul Colegiului Republican «Şt. Neaga». Ceva magnific, extraordinar. Să-i ţină Dumnezeu tot aşa, – talente mari.”

Sunt convins că aşa generaţii nu vom mai avea. Vor fi altele. Interesante, inteligente, pragmatice, dar niciodată aşa de sufletiste cum a fost această GENERAŢIE…

Jubileu de 50 de ani de la absolvirea Seminariului Teologic din Chișinău:
Vlad Dumbravă (în picioare), Toma Istrati, pr. Boris Dumănescu, pr. Petru Buburuz.
Seminarul „Radu Vodă” din București, 28 septembrie 1993

UN AUTODIDACT – DOCTOR HONORIS CAUSA

Dionisie Erhan

Își trage obârșia din răzeși moldoveni.

S-a născut la 2 noiembrie 1868, în satul Bardar, județul Lăpușna. Părinții n-au fost în stare să-i asigure plata pentru școală, deși observaseră că Dumitru are o minte foarte ageră. La 11 ani se duce la mănăstirea Suruceni și este admis ca novice, adică „poslușnic". Călugărindu-se, a luat numele de Dionisie. Portretul lui Dionisie Erhan din acea perioadă îl găsim în niște însemnări ale lui Pantelimon Halippa, publicate în revista *Viața Basarabiei* (nr. 9-10, 1943): *„Cu o minte ageră, cu o voce dulce, sunătoare, cu o înfățișare plăcută și cu o purtare mai presus de orice laudă, tânărul Dimitrie Erhan a cucerit frățimea mănăstirii, care, după ce l-a primit în sânul ei, l-a ridicat din treaptă în treaptă până la rangul de stareț. Bun cititor și cântăreț la biserică, călugărul Dionisie, când ajunge ieromonah, se dovedește și un cuvântător iscusit, care știe să pătrundă în miezul întrebărilor puse. Ceea ce alcătuia însușirea de căpetenie a propovăduitorului Dionisie era meșteșugul de a îmbina cele sfinte cu cele lumești, de a lega cele din carte cu cele din înțelepciunea vieții și cerințele ei poruncitoare."*

O impresie la fel de puternică și plăcută producea tânărul călugăr și asupra vizitatorilor mănăstirii. Avea un farmec artistic ce se memoriza. În 1898, într-o zi de iunie, biserica mănăstirii Suruceni a fost locul de popas a doi tineri: Vasile Cijevschi și Ion Pelivan. Sfânta liturghie ascultată în acea zi le-a rămas în memorie și Ion Pelivan, mai târziu, a descris-o astfel: *„Din «strana moldovenească» ne-a atras atenția un tânăr «poslușnic» atât prin frumusețea vocii sale, cât și prin felul atrăgător, cum executa în limba moldovenească diferite cântări bisericești...*

Ulterior am aflat că acest frate „poslușnic a prins secretul frumoaselor cântări bisericești în limba moldovenească de la ieromonahul mănăstirii Anatolie Turuvici, neîntrecut cântăreț, și că el, în afară de cărți bisericești, împrumuta de la ieromonahul aceleiași mănăstiri Iosif Bota, pentru citire, cărți de istorie și literatură românească, care au fost aduse în mod clandestin de la mănăstirea Neamțu."

De la „strana moldovenească", de fapt, își are originea acea primară opoziție interioară care mai târziu se preface într-o luptă conștientă împotriva oricărei încercări de a subjuga conști-

inţa conaţionalilor. Istoria apariţiei acestei strane e legată de ivirea „stranei ruse", introdusă în biserica basarabeană de episcopul Pavel Lebedev, cu scopul de a rusifica biserica noastră, una din ultimele insule ale conştiinţei naţionale. Ideea în fond era foarte străvezie – cu timpul „strana rusească" urma s-o înlocuiască complet pe cea moldovenească, fie eclipsând-o prin forţa-i literar-artistică, fie învingând-o prin şovinismul cutărui ori cutării arhiepiscop.

Mai marii bisericii nu-şi făceau probleme din faptul că băştinaşii vor asculta liturghii, cântece şi slujbe într-o limbă necunoscută. Important era să se producă fenomenul şi să se obţină rezultatul – rusificarea.

Într-un studiu, inspirat de o icoană pe care Ştefan cel Mare o purta cu sine în războaie, Dionisie Erhan expune nişte gânduri plămădite, probabil, în anii de grea „poslușnicie" călugărească: „*Noi, moldovenii dintre Prut şi Nistru, în timpul celor 106 ani de înstrăinare şi robie sufletească, eram deprinşi să auzim lucruri mari numai din viaţa poporului rus, străin de noi după cultură, obicei, după vorbă, aşa că la urma urmei moldovenii erau îndemnaţi să gândească că numai ruşii erau eroi, numai ei au sfinţi şi numai ei sunt un popor sfânt, după cum şi se numea «Sviataia Rus'», adică «Rusia sfântă», dar aceasta o spuneau numai naţionaliştii ruşi şovini, care prin orice mijloc vroiau să deznaţionalizeze popoarele cucerite, printre care eram şi noi. Dar, pe lângă aceştia, era şi o altă parte de oameni, care credeau că, dacă «taina împărătească a o ascunde este bine», apoi lucrurile lui Dumnezeu, care le lucrează prin oameni în tot neamul «a le vesti este lucru slăvit» (Tovit, 12, II). Şi aceşti oameni care lucrau spre slava lui Dumnezeu şi a credinţei creştineşti, ne arătau că şi noi, moldovenii, am avut oameni sfinţi, oameni eroi, care prin vitejia şi bărbăţia lor au putut să facă zid din piepturile lor pentru apărarea neamului şi a sfintei lui Dumnezeu Biserici.*"

Revolta tacită a tânărului călugăr era amplificată de discuţiile care aveau loc adesea în liniştea mănăstirii, şi rănile sufleteşti îi erau oblojite, când îi cădeau în mână cărţi româneşti de peste Prut.

Editarea în 1906 a primului ziar în limba moldovenească *Basarabia* a fost pentru el o mare sărbătoare. Apăruseră câţiva oameni care gândeau la fel, care au avut curajul să se unească şi să arate şi altora calea cea dreaptă ce duce la izbăvire. Venea des pe la redacţie, avea chef de vorbă, răsfoia ziarele, împrumuta cărţi. Şi venind din Surucenii lui, nu uita să ia cu el ba o putinică cu brânză, ba un polobocel de vin, va o bucată bună de şuncă.

Autodidactul Dionisie Erhan, care găsea cuvinte pe înţelesul fraţilor de la mănăstire şi al ţăranilor neştiutori de carte, în mediul tinerilor intelectuali se simţea la fel de sigur.

Contactul cu aceşti băieţi îndrăzneţi îl îndeamnă să aştearnă pe hârtie unele cugetări. O făcea la fel de simplu, cum ţinea o predică. Şi era în cuvintele dumisale acea simplitate care imediat îşi găsea cititorul, îşi găsea adresa concretă.

Ziaristul Theodor Inculeţ publică în ziarul *Cuvânt moldovenesc* (nr. 51, 1931) un portret schiţat după memorie: „*Îl cunoşteam de la mănăstirea Suruceni, unde sta de vreo 48 de ani, întâi ca* fratele Dumitru*, apoi ca* monahul Dionisie *şi azi ca* episcopul Dionisie.

Sub stăpânirea rusească, moldovenii trăgeau foarte mult la mănăstiri, căci slujba se făcea pe moldoveneşte şi era de tot atrăgătoare.

Familia noastră mergea de multe ori la mănăstirea Suruceni, unde tatăl meu lega conversaţii cu prietenul său monahul Dionisie.

Ambii erau autodidacţi şi vorbeau numai moldoveneşte. Citeau împreună din cărţile sfinte, cazanii, cărţi cu Mărgăritarele lui Zlataust *etc., apoi cărţi chirilice, aduse de la Iaşi, Sibiu etc.*

Ţăranii moldoveni umblau mulţi ani după cărţile sfinte scrise în moldoveneşte. Le plăcea mai ales psaltirea moldovenească.

Îmi amintesc cum odată un ţăran moldovean mă roagă să-i scriu câteva pagini ce-i lip-

seau din psaltirea lui. I le-am scris fără a aştepta vreo mulţumire. Nu peste mult însă mă trezesc acasă cu el, dăruindu-mi un car cu harbuji, mulţumindu-mi că i-am scris foile ce-i lipseau din psaltire.

Eu asistam de multe ori la discuţiile aprinse dintre tata şi monahul Dionisie. Era prin 1905-1906, când cu revoluţia din Rusia, ale cărei valuri au ajuns şi până la noi în Basarabia. Lumea moldovenească discuta reformele agrare, şcolare etc., trebuitoare moldovenilor.

Tata şi părintele Dionisie se aprindeau discutând. Şi-i auzeam tânguindu-se:

– Hm! Ce-ar fi dacă am şti ruseşte! Ca să putem spune gubernatorului ce gânduri şi planuri avem noi pentru moldoveni!

Părintele Dionisie scria la gazeta Basarabia *sub pseudonim.*"

Când ziarul *Basarabia* a fost închis şi drumul lui nu mai trecea pe la redacţia din strada Armenească, i s-a părut că toate n-au fost decât un vis şi o tristă îndoială i s-a pogorât în suflet. Avuse pentru un timp temerea că uriaşul balaur nu poate fi învins. Dar uite că în 1908 părintele Constantin Popovici începe să editeze revista *Luminătorul* şi în paginile ei se găseşte loc şi pentru articolaşe semnate de Dionisie Erhan. Iar odată cu apariţia revistei *Cuvânt moldovenesc* devine colaboratorul ei devotat.

Se vede că aşa sunt toate aranjate în această lume şi fiecare pas al nostru, fiecare aderenţă este pusă la încercare. În evenimentele revoluţiei din 1917-1918 a fost un moment când soarta Basarabiei s-a aflat în mâinile stareţului Dionisie Erhan.

Acest lucru l-am aflat din amintirile lui Ion Pelivan, căruia i-a fost dat încă o dată să se întâlnească la mănăstirea Suruceni cu Dionisie Erhan, dar acum în cu totul în alte împrejurări: *„La 7 ianuarie 1918, când bolşevicii ruşi, dezertaţi de pe frontul românesc, pun stăpânire militară pe capitala Basarabiei şi când o delegaţie secretă, însărcinată de Blocul moldovenesc din Sfatul Ţării să parvină cu orice chip la Iaşi pentru a solicita intervenţia armatei române contra bolşevicilor din Basarabia, ajungând la mănăstire pe jos, noaptea pe la ora două, îi cere un vehicul pentru a fi transportată la Leova, unde deja se găsea un detaşament militar român, stareţul mănăstirii Dionisie Erhan a primit cu braţele deschise, cu toată căldura unui frate şi părinte, îi oferă adăpost şi apoi, cu riscul vieţi, îi pune la dispoziţie o trăsură, cu care delegaţia reuşeşte, prin drumuri piezişe şi nepracticabile de câmp, să ajungă la Leova şi Huşi, iar de acolo cu un automobil al Diviziei a XI-a, a doua zi la Iaşi.*

Nu voi uita niciodată cuvintele adresate la plecarea delegaţiei de stareţul Dionisie Erhan, vizitiului Vasile Harbuz, care era frate al mănăstirii:

– Frate, zise stareţul Dionisie, să se prăpădească caii, să se prăpădească trăsura, să te prăpădeşti tu, dar să-i duci pe dumnealor, unde îţi vor spune.

Să nu ştie nimeni, de unde vii, pe cine duci şi unde-i duci. Cu Dumnezeu – înainte!

Fără îndoială, că dacă bolşevicii ar fi aflat această faptă a stareţului, l-ar fi împuşcat şi, poate, i-ar fi distrus şi mănăstirea."

Tovarăşii săi de idei toată viaţa i-au purtat respectul pentru acest act de curaj dovedit în acea noapte de ianuarie. Pentru Dionisie Erhan acest pas fiind dictat de convingeri, vroia să apropie un alt destin şi de vatra neamului său necăjit. Era un gând nutrit de ani de suferinţă. O amintire a doctorului Ion Duscianu, colaborator la ziarul *Universul*, ne confirmă parcă cele spuse: *„În toamna anului 1908 colindam prin mănăstirile Basarabiei. Într-o seară, m-am oprit la mănăstirea Suruceni, unde arhimandritul Dionisie Erhan m-a primit cu dragoste, pentru că veneam din regat, şi mi-a vorbit mult de nevoile pe care le întâmpina cu oblăduirea rusească, în ce priveşte învăţătura limbii moldoveneşti a călugărilor şi slujitorilor mănăstirii sale.*

Dar nu dispera. Avea o şcoală moldovenească pe lângă mănăstire şi mi-a spus aceste

cuvinte profetice: «Mă căznesc să-i învăţ pe fraţii mei a citi şi a scrie românește. Ei sunt oameni de 30-40 de ani şi deci vor putea încă pe atâta să mai trăiască şi să învețe şi pe alţii limba strămoşilor. Şi apoi eu nădăjduiesc, că vor veni vremuri, când vor învăţa în Basarabia cu toţii limba strămoșească.»"

În volumul *Pe urmele Basarabiei...*, Romulus Cioflec descrie şi el o întâlnire cu acel suflet cuvios şi înţelept care găsea loc în inima-i largă pentru toţi obidiţii, cu părintele Dionisie: *„Dar faţă de ceilalţi – aşa-zişii «români» basarabeni – se înţelege, te simţi altfel. Aşa am făcut noi prietenie, din cea dintâi clipă şi fără rezerve, cu părintele stareţ al mănăstirii Suruceni, Dionisie Erhan.*

Cum a aflat de «români», singur i-a căutat, s-a făcut cunoscut cu ei şi vorbește așa ca şi când de-acum treaba moldovenească nu se mai poate pune la cale fără de ei...

Deşi scrie la Cuvânt moldovenesc, *în politica activă nu ia parte, însă toţi părinţii la Suruceni ştiu de mult carte românească cu buchii latine, iar stareţul, de multe ori venind la Chişinău, lasă câteva sute de ruble din rodul vestitelor vii pentru cauza oropsiţilor moldoveni."*

Romulus Cioflec a avut ocazia să se convingă de sinceritatea prieteniei legate cu stareţul din Suruceni. În ziua când au fost masacraţi S. Murafa şi A. Hodorogea scriitorul ardelean se aflase la o masă cu ei. Şi cel mai sigur loc de refugiu l-a găsit la Dionisie Erhan: *„Pe la 10 din noapte bat la poarta greu zăvorâtă a mănăstirii. Într-un târziu, cineva simt că se apropie iscodind. Dar nimeni nu vrea să-mi creadă nici mie şi nici glasului meu la aşa ceas...*

– Da cine-i acolo?

– Un cunoscut al părintelui arhimandrit Dionisie.

– Da ce cauţi aşa târziu noaptea?

– Poftește-l pe părintele Dionisie...

După un nou dialog prin poartă, arhimandritul chemat mă recunoaşte pe glas... Muţi, înaintăm prin ograda tăcută, spre arhondărie, unde găsesc pe Ştefan Ciobanu şi pe V. Harea. Veniseră din ajun cu Teodor Neaga, pe care dimineaţa îi ajunsese din urmă vestea măcelăririi, de către nişte soldaţi, a socrului său, preotul Baltaga din Costeşti."

Curios lucru, dar nu ştiu cum se face că faptele şi ideile acestui stareţ sunt memorizate de tovarăşii de luptă. Ar fi fost grele argumentele aduse de dumnealui în timpul discuţiilor ori felul lui moale şi blajin de expunere ar fi avut o acţiune binefăcătoare asupra ascultătorilor. Căci numai aşa ne putem explica numeroasele rânduri din jurnalul intim al lui Onisifor Ghibu în care se pomenește Dionisie Erhan, fie de bine, fie într-un plan ironic sau chiar critic. În anexele volumului său *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* Onisifor Ghibu reproduce tocmai patru articole semnate de arhimandritul Dionisie în anii 1917-1918 şi publicate în presa vremii în momentul cel mai potrivit.

Peste ani Pantelimon Halippa mărturisea: *„...Mitropolitul Nicodim, în urma propunerii fruntaşilor basarabeni, l-a numit arhimandrit şi arhiereu vicar al arhiepiscopiei Basarabiei. La 20 octombrie 1933, arhiereul Dionisie a fost ales episcop al Ismailului, la catedra vacantă în urma morţii primului episcop Iustian Teculescu. Ratificarea alegerii s-a făcut cu multe greutăţi, deoarece arhiereul Dionisie nu avea titluri academice. Numai mulţumită cererilor insistente venite din partea liderilor basarabeni, în frunte cu mitropolitul Gurie Grosu, şi în urma proclamării arhiereului Dionisie Erhan «doctor honoris causa» al Facultăţii de teologie din Chişinău, chiriarhul ales a căpătat învestitura regală, aceasta s-a întâmplat la 26 aprilie 1934."*

Nu dispun de amintirile lui Dionisie Erhan despre acea perioadă. Pot numai presupune că nu-i era uşor în această funcţie, pe care, de obicei, o ocupau absolvenţi de academii, cu titluri de magistraţi. Dar simţul ţărănesc înnăscut, practica de stareţ la mănăstirea Suruceni au dat roadele sale.

Primul lucru pe care-l face la Ismail şi care-i aduce respectul credincioşilor este înfiinţarea unui orfelinat eparhial. Copiii sunt fiinţele cele mai neapărate şi au nevoie de căldură şi milă omenească. Şi-apoi cine, dacă nu Dionisie, plecat de acasă la 11 ani şi deprins cu străinii, ştia aceste chinuri...

Dionisie Erhan transformă vechea capelă într-o biserică episcopală ce se găsea chiar lângă palatul episcopal. Acei care au admirat-o atunci negreşit au remarcat stilul ei moldovenesc. Pentru a nu se depărta de vechile obiceiuri, păstrând elementele stilului autohton, episcopul amenajează la Ismail două ateliere de pictură bisericească şi-l reorganizează pe cel de la mănăstirea Borisăuca, unde, pe lângă clădirea ridicată pentru atelierele de pictură, pune bazele unui atelier de ţesătură naţională. Tot aici, în blocul cel nou cu chilii, adună exponate pentru un muzeu eparhial care urma să poarte numele lui Nicolae Iorga. Episcopul Dionisie deschide la Ismail o tipografie şi o fabrică de lumânări.

Multe şi bune fapte au rămas în inimile orăşenilor în urma slujbei în sudul Basarabiei a acestui codrean vrednic, care nu uită nici de baştină şi pe cheltuiala sa ridică o biserică în satul Soticeni, judeţul Lăpuşna. Dar, precum toate cele bune în lume se trec, într-o zi veni şi vara lui 1940 şi cumplita veste despre cedarea Basarabiei. Se refugiază grăbit peste Prut. Nicidecum nu s-a putut împăca cu ideea cedării meleagului natal. Fusese angajat episcop-locotenent la Argeş, dar gândul îi era acasă. Întors în Basarabia, în 1941, n-a mai putut scăpa de presimţirile rele. Ceva se surpase în el. Vechiul său prieten, Pantelimon Halippa, scrie, cuprins de tristeţe – sunt ultimele acorduri din viaţa celuia care s-a chemat Dionisie Erhan: *„...După dezrobirea Basarabiei, a fost scos la pensie şi şi-a petrecut bătrâneţile între mănăstirea Suruceni şi căsuţa-i mică din Chişinău, unde trebuia să steie mai des, ca să se poată adresa doctorilor de care avea nevoie din cauza grelelor boli neiertătoare. A murit în spitalul central din Chişinău şi a fost înmormântat la mănăstirea Suruceni.*

Cu episcopul Dionisie dispare o figură reprezentativă a Basarabiei vechi moldoveneşti, fără de care Basarabia nouă ar fi cu neputinţă. Analele provinciei dintre Prut şi Nistru îi vor păstra numele şi faptele cu sfinţenie."

Cercul destinului Dionisie Erhan l-a încheiat la 20 septembrie 1943. A fost înmormântat la mănăstirea Suruceni – nu la locul de baştină, ci în locul naşterii spirituale...

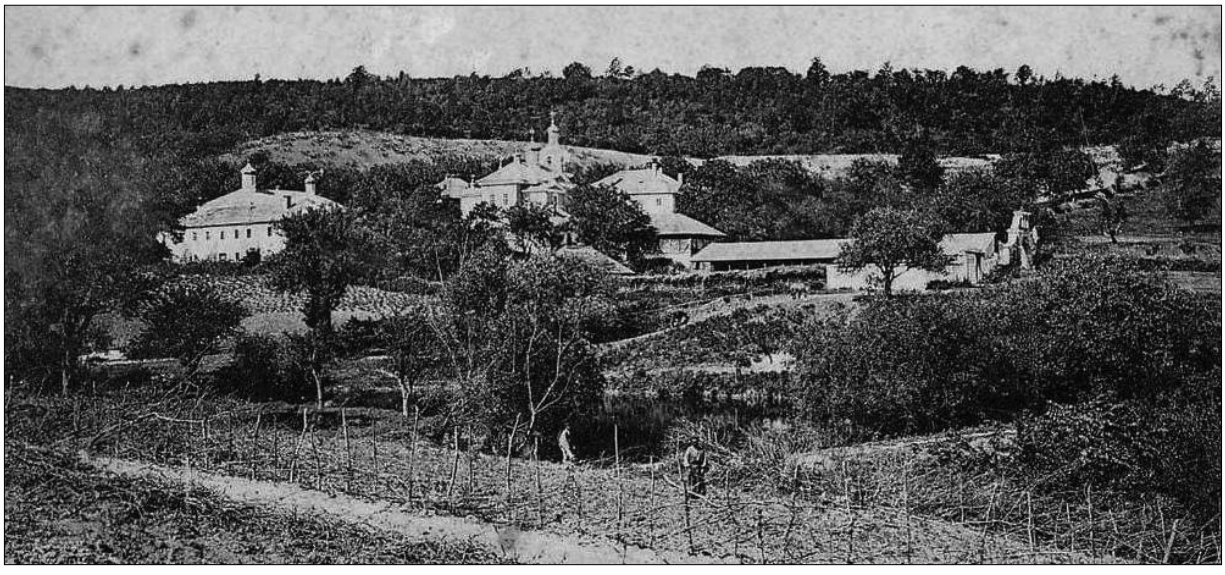

Mănăstirea Suruceni, fotografie de epocă

UN SAVANT FĂRĂ DE MORMÂNT

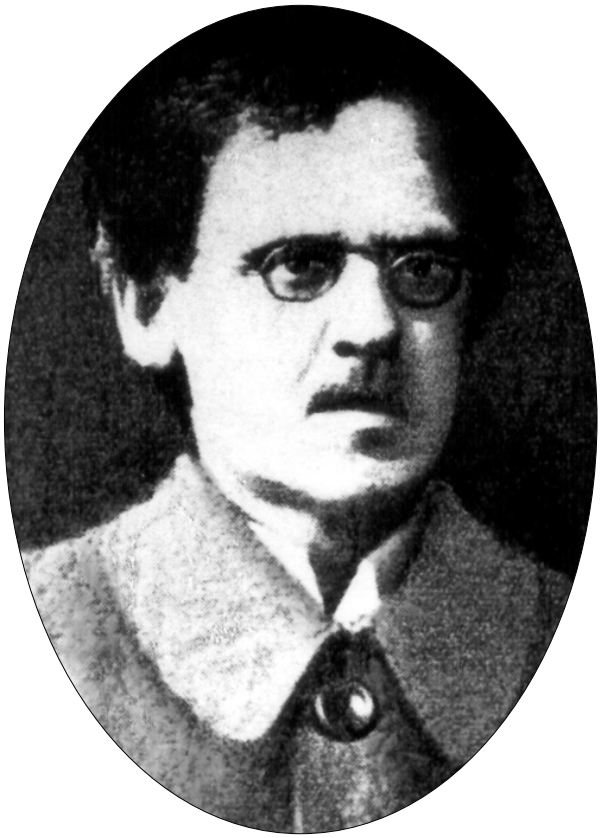

Iustin Frățiman

Personalitatea unui om cel mai bine poate fi intuită prin comparaţie.

După nivelul studiilor şi după profunzimea cunoştinţelor, Iustin Frăţiman poate fi asemuit numai cu Ștefan Ciobanu. După drumul pătimirilor – cu Ion Pelivan. După energia cu care s-a implicat în apărarea drepturilor naţionale ale românilor, se aseamănă cu Pan Halippa.

Vasile Ciubotaru, profesor, unul dintre oamenii care l-au cunoscut, a publicat în revista pedagogilor din Soroca (*Solidaritatea,* nr. 7-8, 1932) un studiu intitulat *Iustin Șt. Frăţiman*, în care am găsit un portret spiritual nuanţat foarte elegant: „*Cine nu-şi aduce aminte de o figură încovoiată înainte de vreme şi ascunsă neglijent într-un frac cazon, cu fierăria abundentă a nasturilor şi insignelor aurii? Privirea-i alunecă cu îndărătnicie pe lângă interlocutor şi caută mereu a vrăjmăşie. Ochelarii demodaţi şi bine prinşi trădau meteahna cititului de nopţi târzii. Râsul năvalnic, dar fără rezonanţă, masca fără succes, sbuciumul neputincios al unui suflet singuratec, comprimat în interior de rigorile regimului. Întreaga-i ţinută: vorbă, mers, îmbrăcăminte, arunca societăţii sfidarea şi dispreţul unui om care în cutele ascunse ale inimii tăinuia o comoară neprețuită. Singură aceea era rostul vieţii lui.*"

Celibatar, fără un cuib al său, a fost gonit din loc în loc de autorităţile ţariste ce sperau astfel să-i vânture gândurile legate de căutarea obârşiei, să-i răcească sufletul dornic să respire din plin aerul demnităţii naţionale.

L-au mânat tocmai la urşii albi, în „Turgaiskaia oblast'", dar n-au reuşit să obţină rezultatul scontat. În loc să modeleze un suflet obosit de pătimiri, decepţionat, autorităţile, fără să vrea, i-au oferit un material unic de studiu. Basarabenii stabiliţi prin acele locuri, cu necazurile şi bucuriile lor, ameninţaţi de pericolul deznaţionalizării, se îndărătniceau să conserve bunurile culturale pe care le-au moştenit.

Experienţa acelor ani a retopit-o în câteva studii ştiinţifice şi publicistice zguduitoare, care ţinteau drept în inima politicii ţariste de colonizare, ilustrau drama a zeci şi sute de mii de oameni strămutaţi din loc în baza unor promisiuni mincinoase, siliţi să se stabilească în mijlocul taigalei siberiene, dincolo de cercul polar, puşi în situaţia de a supravieţui.

Iustin Frăţiman a fost primul politician basarabean care, în toiul mișcării de eliberare naţională din anii 1917-1918, a pus în centrul atenţiei problemele românilor din Transnistria, Caucaz, Siberia. Soluţiile propuse de el erau radicale și aveau argumentarea istorică necesară. Vorbind la Congresul Învăţătorilor din Basarabia, care și-a ţinut lucrările la Chișinău de la 25 până la 28 mai, printre alte idei strategice a propus: „...să se ceară stăpânirii ruseşti ca să alipească la Basarabia părţile locuite de români din Cherson, Ovidiopol și Odesa, întrucât aceşti români, pe vremea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, au fost ocârmuiţi, din punct de vedere religios, de către Mitropolia din Basarabia. N-a uitat nici despre moldovenii din Caucaz și a propus ca autorităţile să se intereseze de cultura lor." [Paul Vataman, *Figuri sorocene*, Chișinău, 1993]

Simpatia acestui fiu de dascăl pentru consângenii săi e un motiv înţeles, dar jertfirea vieţii personale pentru cauza unirii românilor de pretutindeni e cu mult mai mult decât fiorul unei simpatii de moment.

S-a născut la 1 iunie 1870, în familia dascălului Ștefan Frăţiman care, la rându-i, se trăgea și el dintr-o viţă de preoţi. O scurtă notiţă despre originea lui Iustin Frăţiman o găsim în cartea lui Pavel Lotoţki *Spisok i kratkie biografii okoncivșih polnâi kurs kișiniovskoi Duhovnoi Seminarii...* [Chișinău, 1913]

Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Edineţ; în 1892, a absolvit cu menţiune Seminarul Teologic din Chișinău, de unde este trimis ca bursier la Academia Teologică din Kazan, pe care, absolvind-o cu titlul de candidat în teologie, devine profesor la Școala Duhovnicească din Chișinău (1897-1899). În anii 1899-1913, lucrează în mai multe oraşe din Rusia (Pskov, Liskov, Oloneţ, Pinsk) la diferite școli și seminare unde a predat limbile greacă, franceză, latină, istoria bisericii, dogmatica, liturgica și istoria laică. În acest interval de timp reuşeşte să obţină diploma Institutului Imperial de Arheologie din Petersburg (1907) și pe cea a Facultăţii de litere (secţia istorico-filologică) a Universităţii din Petersburg (1910).

Preocupările lui istorice i-au adus simpatia boierilor Bogdan și Catargiu. Olga Catargiu i-a permis să studieze în faimoasa-i bibliotecă pe care a vizitat-o și în care a studiat istoricul ieșean Gheorghe Ghibănescu.

În 1913, revine în Basarabia, la Soroca, la Școala Normală, dar la 3 iulie 1916, este condamnat de Tribunalul din Soroca și deportat în regiunea Turgai, în urma calomniilor unui grup de profesori sovini, avându-l ca lider pe un oarecare Haliutin.

Întoarcerea lui acasă s-a produs abia după revoluţia din februarie 1917 și a însemnat implicarea sa în mișcarea de eliberare naţională, în naţionalizarea școlilor, în crearea Societăţii Istorico-Literare „B.P. Hasdeu" (1918), în colaborarea la publicaţiile locale: *Cuvânt moldovenesc, Ardealul, România nouă, Sfatul Ţării, Dreptatea* ș.a.

Și-a continuat activitatea pedagogică – după 1918, îl găsim în calitate de profesor la Școala Normală de Fete din Chișinău.

În cartea sa de memorii *Pe baricadele vieţii,* Onisifor Ghibu îl portretizează foarte caustic pe Iustin Frăţiman, profesorul cursurilor care au început la 17 iunie 1917 pentru 500 de învăţătorii români din Basarabia:

„Corpul didactic fu înjghebat în condiţii puţin mulţumitoare. Izbutisem să introduc în el încă doi «români», pe R. Cioflec, ardelean, și pe G. Aslan de la București, pe care întâmplarea îl aruncă temporar în capitala Basarabiei. Toţi ceilalţi «lectori» erau basarabeni. Materiile principale – Istoria literaturii române *și* Istoria românilor – *fură rezervate pentru doi basarabeni; prima – pentru preotul Alexe Mateevici, profesor la Seminar, a doua – pentru Iustin Frăţiman, profesor la nu mai ştiu ce școală secundară din interiorul Rusiei, unde fusese exilat din cauza bunelor sale sentimente românești – amândoi oameni de inimă și buni «moldoveni».*

Dar carte știau, bieții, puțină. Toată știința părintelui Mateevici în domeniul istoriei literaturii române se mărginea la micul manual din Biblioteca pentru toți*, al lui G. Adamescu. În ce-l privește pe Frățiman, situația lui din toate punctele de vedere era mai mult decât jalnică. El era un om complet înfrânt pe urma lungilor lui lupte pentru libertate și pentru neam, și-ți trezea în suflet doar sentimentul de milă, amestecat cu acela de admirație pentru un mare invalid întors de pe câmpurile glorioase de luptă, de suferințe și de înfrângeri. Lecțiile lui deveniseră de la început obiect de distracție pentru auditoriul în mare măsură lipsit de respectul cuvenit pentru orice ostenitor în ogorul culturii sufletești.*"

Amintirile lui Onisifor Ghibu vin în contradicție cu articolele mari semnate de Iustin Frățiman și publicate de autorul ardelean în anexa volumului *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* (Vălenii de Munte, 1926). Titlurile și volumul acestor studii impresionează: *Românii de peste Nistru, Un răspuns directorilor de la școalele secundare din Chișinău, Românii din Siberia, Monumentele noastre istorice, Societatea științifică basarabeană, Societatea istorică și literară din Chișinău, Mănăstirile Basarabiei* ș.a.

JUSTIN ȘTEFAN FRAȚIMAN
Membru Corespondent al Academiei Române

ADMINISTRAREA BISERICEASCA
la Românii trans-nistrieni
INTRE BUG și NISTRU

Cercetare politico - istorico bisericească relativ la viața românilor ce trăesc în Rusia

CHIȘINĂU
EDITURA DIMITRIE V. PĂUN PUBLICIST
1920

Coperta cărții lui Iustin Frățiman

Preocupările sale științifice au un spectru destul de larg. Publică mai multe lucrări și articole științifice, începând cu revista *Kișiniovskie eparhialnâe vedomosti* și terminând cu ziarele *Ardealul, România nouă, Sfatul Țării* ș.a., care au avut o viață scurtă. Este preocupat de studierea destinului moldovenilor stabiliți la est de Nistru și de istoria culturii și spiritualității noastre naționale în ansamblu. Dar a avut și preocupări memorialistice – la revenirea din exil, a publicat (în numărul din 15 mai 1917 al ziarului *Svobodnaia Bessarabia* și în *Naș golos* – în nr. 2 din 1917) o suită de amintiri intitulată *Despre exilul meu în Siberia*.

Bibliografia operelor publicate: *Iacob Stamati, episcopul Hușilor* (Chișinău, 1901), *În chestia eparhiilor din Basarabia* (Chișinău, 1901), *Episcopul Hușilor Inochentie* (Chișinău, 1903) se completează cu noi titluri de valoare: *Românii de peste Nistru* (ziarul *România nouă*, Chișinău,1918), *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilava (Brăila)* (Chișinău, 1923) și nu este de mirare faptul că, la 7 iunie 1919, devine membru corespondent al Academiei Române.

Dar nu i-a fost dat să se bucure prea mult de schimbările survenite în urma Unirii Basarabiei cu Țara. Încercarea de a obține o catedră la Seminarul Teologic din Chișinău n-a avut sorți de izbândă, deși, anterior, el predase la mai multe seminare disciplinele speciale: istoria bisericii, dogmatica, liturgica și istoria laică, precum și limbile greacă, franceză, latină.

În 1923, participă la un concurs pentru o catedră liberă la Facultatea de teologie din Cernăuți, dar rezultatul este același, tergiversări,

nepotism şi, în cele din urmă, actele lui rătăcite s-au înapoiat odată cu refuzul.

La 23 septembrie 1927, a murit subit şi a fost înmormântat de fratele său, diaconul Teodor. Iar peste un deceniu de la dispariţia lui, într-o prefaţă la enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chişinău, 1939), prozatorul Nicolae Dunăreanu scria: *„Mă întreb cu tristeţe: în ce carte de şcoală se zăreşte chipul fratelui nostru Iustin Frăţiman, eruditul profesor? A fost până mai ieri printre noi, dar câţi dintre noi ştim azi unde îi este mormântul?"*

La zece ani după plecarea sa în lumea celor drepţi, fostul membru corespondent al Academiei Române ajunsese un anonim. Deşi, în cartea sa *Figuri sorocene*, Paul Vataman scrie că, prin 1938, învăţătorii din sat şi străjerii au făcut ordine la mormântul lui Iustin Frăţiman.

Şi parcă timpul însuşi ne-a dictat ca, peste ani, să revenim la acelaşi subiect. Nu demult am primit o scrisoare de la doamna Domnica Botea-Condrea care elucidează două momente esenţiale din destinul lui Iustin Frăţiman: *„Vă scrie o profesoară de română din satul Cuhureştii de Jos, r. Camenca... Am aflat recent că v-a apărut partea a doua a cărţii* Basarabia necunoscută. *Nu am de unde o procura, iar la bibliotecă încă nu este. Ştiu că intenţionaţi să publicaţi în această carte un articol despre Iustin Frăţiman. Vreau doar să vă spun că aici, la Cuhureştii de Jos, eu am descoperit mormântul lui Iustin Frăţiman. Ce-i drept, n-are, cel puţin, o cruce. Paul Vataman în* Figuri sorocene *şi Eugenia Istrati în* Destin românesc *(nr. 1/1996) afirmă că Iustin Frăţiman s-a născut la Cuhureştii de Sus, dar nu e adevărat.*

La Cuhureştii de Jos, sunt două nepoate de soră ale lui Iustin Frăţiman. Ele ştiu unde e mormântul. Pe locul casei lui Iustin Frăţiman, este casa lui Leon Vdovâi, care-l mai ţine minte pe Iustin Frăţiman...

Eu v-aş ruga, cu influenţa pe care o aveţi Dumneavoastră, să ne ajutaţi să punem la mormântul lui Iustin Frăţiman măcar o cruce, căci a meritat-o din plin. Poate ne ajută Societatea Astra*, a cărei preşedintă e Nina Josu, consăteana mea (Ţiganca, Cantemir).*

Am fost o dată pe la Literatura şi arta*, dar dumneaei era lipsă, era în concediu.*

Nu mai pot veni, e departe, drumul e scump, salariu n-am primit din luna septembrie. Anii trec, cei care l-au cunoscut pe Iustin Frăţiman se vor trece şi ei şi Cuhureştii şi cuhureştenii nu vor şti că au avut un consătean cu care ar trebui să se mândrească..."

Mă gândesc că în această „inflaţie" de monumente, probabil ar fi greu să se mai găsească mijloace pentru unul. De aceea, mă îndrept cu gândul la o simplă şi frumoasă cruce creştinească pe mormântul unui om deosebit care, de fapt, va avea şi un monument – în inimile noastre.

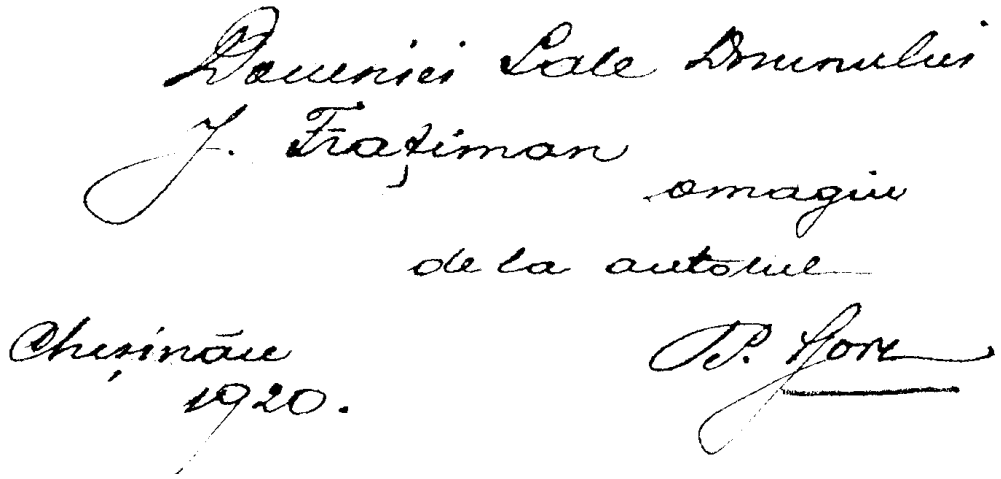

Paul Gorea. Un autograf pentru Iustin Frăţiman

UN APOSTOL AL COOPERAŢIEI

În câteva numere ale ziarului *Ora fermierului* am citit un material interesant despre istoria cooperaţiei din Basarabia. În acele pagini, frecvent întâlnim numele lui Vasile Ghenzul. Evident că suntem curioşi să ştim cine a fost acest basarabean harnic care a reuşit prin mijloace puţine să facă fapte mari, fiind pomenit de bine chiar peste ani şi ani.

S-a născut la Chişinău în 1885 şi aspiraţiile lui naţionale s-au conturat încă până la 1917, când s-a aflat printre fondatorii ziarului şi revistei *Cuvânt moldovenesc*.

De la vârsta de 18 ani se dedică mişcării cooperaţiei basarabene. A fost printre cei care, până la Unire, a fondat ziarul şi revista *Cuvânt moldovenesc*. În 1918 a întemeiat revista cooperaţiei *Furnica*, al cărei redactor a fost până în 1944. A mai colaborat la publicaţiile *Cuvântul cooperatist* (Chişinău, 1922-1940), *Curierul cooperator* (Bucureşti, 1919-1940), *Viaţa şi economia* (Chişinău, 1927-1930), *Vulturul* (Bucureşti).

A fost deputat în Sfatul Ţării din partea primăriilor orăşeneşti, ales prin vot universal. Membru al Comisiei bugetare. La 27 martie 1918, a votat Unirea Basarabiei cu România.

A lăsat în manuscris lucrarea *Oameni şi fapte; Răscruci; Peste 25 de ani.*

Opera lui propriu-zisă bibliografic se prezintă astfel: *Cincizeci de ani ai cooperaţiei de credit din Basarabia*, *1874-1924*; *Cooperaţia în ascensiune* (1938); *Din istoricul cooperaţiei de credit din Basarabia* (1920); *Primul congres al cooperaţiei din Bucureşti* (1923); *Cultura şi propaganda cooperatistă* (1927); *Cooperaţia de consum în Basarabia* (1913); *Lichidarea cooperaţiei de credit // Viaţa Basarabiei,* 1934, nr. 4, p. 47-51; *Autonomia cooperaţiei // Viaţa Basarabiei,* 1934, nr. 6, p. 24-28; *Ţărănime nouă, însă şi conducători noi // Viaţa Basarabiei,* 1934, nr. 11, p. 42-44; *Schimbările necesare în şcolile cooperatiste // Viaţa Basarabiei,* 1935, nr. 6, p. 55-58; *Două mentalităţi // Viaţa Basarabiei,* 1936, nr. 3-4, p. 45-48; *Din viaţa cooperaţiei a jud. Cetatea Albă // Viaţa Basarabiei,* 1938, nr. 3, p. 61-67; nr. 6-7, p. 31-56; nr. 8-9, p. 36-48; *Cooperaţia şi creditul mărunt // Viaţa Basarabiei,* 1942, nr. 10-11, p. 47-59.

Vasile Ghenzul

S-a stins din viaţă la Bucureşti în 1969 şi a fost înmormântat la Cimitirul „Sf. Vineri".

Prietenul şi colegul lui scriitorul Iorgu Tudor în lucrarea *Mişcarea cultural-socială în Basarabia după Unire*, *1918-1944* îi face un portret care evocă această mare personalitate fixată în istorie de către un stâlp al cooperaţiei basarabene.

ACADEMICIANUL DIN ZBEROAIA

Prutul, în dreptul Zberoaiei, își poartă apele la vale întocmai cum și le purta cu sute de ani în urmă. Dealurile și văile au rămas aceleași și numai oamenii și casele lor s-au schimbat. Și dacă astăzi ar încerca să se întoarcă acasă stăpânul moșiei Zberoaia, nimeni nu l-ar mai recunoaște. L-au uitat cărțile, l-au uitat contemporanii, iar urmașii nu mai au de unde-l recunoaște.

Acea poezie a unui foarte bun poet basarabean, Vasile Lașcov, *Ostrovul,* m-a frapat de la prima lectură. Îmi părea scrisă despre unul dintre intelectualii noștri de odinioară, inspirată parcă din viața aceluia, care s-a chemat Ștefan Gonata. Dacă e să folosim expresia lui C. Stamati-Ciurea, academicianul Ștefan Gonata a și fost un *ostrov în imensul ocean al slavismului.*

„Legănat, sortit visării,
Și de-a firii doruri plin,
Ostrovul – copilul mării –
Stă-n vârtejul cristalin.

Marea cuprindea duioasă
Ostrovul din jur în jur,
Îi cânta cântări voioasă
Sub al cerului azur.

Cadențat, fierbând cu spumă,
Împingând tot val cu val,
I-aducea o perlă scumpă,
Ori un roz, frumos coral.

Dar, nebună, dezmierdându-l
Pe-al ei fiu nepreţuit,
Marea singură spălându-l
Din iubire l-a strivit."

Ștefan Gonata

Gheorghe Bezviconi, în volumul II al cărţii *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, 1943), scrie despre originea acestei familii următoarele: *„Români din Zerma (Macedonia). Constantin Dimitrie, pribegit din Turcia, om de încredere al lui G. Balș, căminar, s-a căsătorit cu Ecaterina Ioan Gustea. Fiul său, Ștefan (1838-1896), moșier la Zberoaia, cărturar erudit, prieten al lui M. Kogălniceanu, membru onorar al Academiei Române, căsătorit cu Eliza G. Leonard. Fiul său, Gheorghe (1869-1928), fruntaș al vieții publice, secretar al nobilimii. Fără urmași."*

În câteva rânduri a fost bine comprimată o carte de vizită a unei familii. Fiecare repre-

zentant, luat în parte, poate servi drept erou pentru o schiță ori o nuvelă. Aici însă vreau să pun accentul pe soarta lui Ștefan Gonata.

S-a născut la 1 februarie 1838 la moșia tatălui, la Trifănești. Avea șase ani când a pierdut unul după altul trei frați, apoi a decedat și mama. Tatăl și-a dedicat viața de mai departe educării acestui vlăstar, care de la o vârstă destul de fragedă începuse să facă lecturi serioase din autorii clasici. În 1856 absolvește liceul regional din Chișinău și pleacă la Odesa, la Colegiul „Richelieu", pe care-l părăsește din anul III. Studiază filozofia și viticultura la Paris.

Ștefan Gonata a amenajat pe moșia sa un sector experimental. A fost unul dintre acei care a adus și a aclimatizat în Basarabia vița-de-vie franceză. Se zice că vinurile obținute la moșia Zberoaia deveniseră vestite în acea vreme. Șt. Gonata a încercat să transplanteze în solul basarabean vița-de-vie americană, era în căutarea unui leac împotriva filoxerei, care ruina podgoriile basarabene.

A deschis la Zberoaia un spital, a organizat un muzeu. Avea o bibliotecă extraordinară. Colabora la câteva reviste agricole din Rusia, iar observațiile sale științifice le împărtășea cu savanți din România și din alte țări europene. Mihail Kogălniceanu întreține corespondență cu acest basarabean înțelept.

Activitatea științifică a lui Ștefan Gonata n-a trecut neobservată. La 29 de ani Academia Română îl alege membru de onoare.

Pe atunci nu prea era în tradiție să se vorbească despre aspirațiile naționale ale moldovenilor. Și se credea, mai bine zis, se făcea totul să se creadă, că ele nici n-ar exista. Deși trebuie să știm că grupări naționale moldovenești au existat sub forma unor cenacluri boierești în toți anii de ocupație. Țarismul interzisese publicațiile în limba băștinașilor, dar libera comunicare nu era în stare s-o interzică, mai ales la conacele unor boieri cu mințile luminate care își dădea bine seama de situația Basarabiei. (O dovadă în plus la cele spuse anterior e și acea Societate moldovenească a nobililor basarabeni, înființată în 1905, sub egida unei asociații culturale.)

Ștefan Gonata a făcut parte din cenaclul fraților Leonard, Pavel și Petre.

Ultimii ani de viață Ștefan Gonata i-a trăit în izolare, o boală cumplită i-a întunecat zilele. În chinurile acestei boli și-a dat foc manuscriselor și unor documente. Ceea ce n-a ars atunci a ars în timpul revoluției din 1917... Așa a dispărut de pe întinsul imaginarului ocean o insulă a inteligenței – Ștefan Gonata.

Decesul lui a fost fixat la 18 septembrie 1906 la Chișinău. Peste ani, când s-a întocmit *Dicționarul membrilor Academiei Române*, printre primii membri a fost trecut și Ștefan Gonata. Iar în ediția semnată de Dorina N. Rusu – *Membrii Academiei Române. 1866-1999. Dicționar* (București, 1999) – el este prezentat plenar cu biografie și fotografie. Un singur lucru rămânând să-l mai facă contemporanii, să încerce să-i adune viața și opera într-o monografie.

Iar la Zberoaia azi sunt furate ultimele pietre din conacul lui Ștefan Gonata, lăsat după 1990 fără stăpân, probabil, cu dorința ascunsă să se risipească mai repede, ca să se uite definitiv de proprietarul lui…

Studenții: Al. Exarh, Aristide Casso, N.A. Donici, Ștefan Gonata

CEL MAI BUN CUNOSCĂTOR AL CHIȘINĂULUI LUI PUȘKIN

Atunci când te saturi de consultat dicţionarele și enciclopediile, căutându-i fără rost biografia, atunci când la tot pasul dai de citate penite din opera Domniei Sale, încep să te fure îndoielile... Să fie oare o figură închipuită? Să fi fost născocit oare un nume, pentru a înlesni argumentarea unor idei, teze?!...

Și totuși, acest om a existat, sufletul lui nobil și darnic n-a fost străin de plaiurile noastre. Iar paginile pe care ni le-a lăsat sunt ca o brazdă adâncă în ţelina basarabeană...

S-a născut la 1871, în familia dascălului Nicolae Halippa din satul Cubolta, judeţul Soroca. Mama lui – Paraschiva – era fiica preotului din Vozdu, același județ – Soroca. Soții Halippa au avut cinci copii: Ion, Maria, Cazunia, Natalia și Pantelimon.

Precum era și firesc, părinții l-au îndemnat pe Ion să-și aleagă profesia tatălui, adică să intre în tagma bisericească. A urmat, consecutiv, școlile: primară din Cubolta, duhovnicească din Edineţ, Seminarul Teologic din Chișinău, Academia Teologică din Kiev.

Ion Halippa

Fire severă și bine organizată, Ion Halippa era adeptul unei discipline stricte. Acest lucru l-au simţit foarte bine și seminariștii, și fratele său mai mic – Pantelimon: *„Vara anului 1893 a fost o vară pierdută pentru copilăria mea veselă și mai mult sau mai puțin lipsită de griji. Îndată după isprăvirea școalei primare din Cubolta, tata mi-a scos atestatul și, împreună cu o cerere, l-a trimis la Edineţ, la Școala Spirituală. De la școală, într-un timp oarecare, s-a primit răspunsul, prin care ni se făcea cunoscută data înfățișării la examenul de primire în clasa întâia și materia de cunoștinţe pentru examen. Tata de îndată s-a și gândit să mă pună pe carte, pentru ca să pregătesc materia cerută. Dar lucrul nu era ușor. Nu aveam cărţile trebuitoare. Nu avea cine să mă îndrumeze. I-a scris deci fratelui meu mai mare, bădița Vania, la Chișinău* (mai precis la Kiev – I.C.)*, cerându-i sfatul. Bădița găsi cu cale să vie el însuși în vacanţă acasă și m-a și luat la dăscălit. Mi-a adus cărți de limba rusească, de aritmetică, de religie, de caligrafie și câteva caiete. Și pune-te, băiete, pe muncă. Toată lumea se scula cu noaptea-n cap și pornea la muncile câmpului sau în gospodărie, iar eu cu bădița Vania ne apucam de carte. Mi se arăta cât am citit, câte probleme am de făcut la arit-*

metică, ce rugăciuni şi versuri am de învăţat pe de rost, câte pagini am de scris în caietul de caligrafie şi de acolo înainte, dă, Doamne, cât mai multe ceasuri pe zi, ca să am vreme destulă de învăţat, cât mai puţine muşte, ca să nu mă necăjească în timpul muncii: cât mai multă umbră şi răcoare, ca să nu deie strechea în mine; cât mai multă potrivită mâncare, ca să nu mă îmbuib, căci atunci nu mai sporea învăţătura şi atâtea alte rânduieli, pe care le iscodea mintea de bogoslov învăţat la Academia Teologică din Kiev..."

Menţionăm aici şi mărturisirea pe care o face Teodor Porucic în *Contribuţiuni nouă pentru istoria evoluţiei naţionalismului între Prut şi Nistru* (*Viaţa Basarabiei*, nr. 7, 1937): *„O întâmplare curioasă arată toată puterea ironiei istoriei: într-o seară Teodor Porucic a fost surprins de pedagogul Ion Halippa copiind poezia lui V. Alecsandri* – Pohod na Sibir*, pentru această revistă* (un grup de seminarişti redactau o revistă cu tirajul de 50-100 exemplare – I.C.). *Porucic a căpătat o mustrare aspră şi o pedeapsă: nu i s-a dat mâncare o zi întreagă.*"

Profund jignit de pedeapsa aplicată de profesor, Teodor Porucic nu-l poate ierta nici peste aproape patruzeci de ani şi-i gata să-i ceară satisfacţie...

În 1895 proaspătul candidat în teologie se reîntoarce în capitala gubernială a Basarabiei fiind angajat în funcţia de ajutor al inspectoratului Seminarului din Chişinău. Participă la înfiinţarea Comisiei arheologice basarabene, chiar cu anumite depuneri financiare. Efectuează săpături arheologice pe moşiile satelor Stahnoie (judeţul Orhei), Ciocâlteni (judeţul Orhei), Vălcineţ (Călăraşi).

Ajutat de câţiva colaboratori, întocmeşte o *Hartă arheologică a Basarabiei*, pe care a însemnat 1464 de movile, 18 peşteri, 49 de îngrădituri, două ateliere pentru instrumente de piatră, 132 de vetre cu rămăşiţe de accesorii de bucătărie şi 84 de plăci şi stâlpi de piatră.

În studiul biografic *Istoricul Basarabiei – Ion Halippa* (*Viaţa Basarabiei*, nr. 2-3, 1942) Gheorghe Bezviconi relevă un aspect interesant al activităţii cercetătorului: *„Până la Ion Halippa puţinii cercetători ai trecutului basarabean erau numai oameni de cabinet şi de bibliotecă, care nu aveau şi nu căutau să aibă legături cu societatea locală, păstrătoare de tradiţii şi care nu se cunoşteau nici ei între ei. Ion Halippa, tânărul magistrat de la Academia Teologică din Kiev, a adus cu el în Chişinău suflu nou de viaţă, adâncită în preocupări spirituale şi, mai ales, duh movilean de adâncire în trecutul Moldovei voievodale. După trei ani de contact strâns cu reprezentanţi de vază ai societăţii intelectuale basarabene, din funcţionari superiori şi boieri moldoveni, Ion Halippa a şi reuşit să adune un grup de doritori de a porni studiul organizat al trecutului atât de bogat al Basarabiei şi, în 1898, la 23 august, s-a inaugurat Comisia ştiinţifică de cercetare a arhivelor din Basarabia, al cărei preşedinte s-a ales N.D. Codreanu, directorul Liceului Real din Chişinău, iar secretar Ion Halippa.*"

În anul 1898 la Chişinău a fost constituită *Bessarabskaia gubernskaia ucionaia arhivnaia komissia* din componenţa căreia făcea parte şi I.N. Halippa. Comisia avea scopul de a aduna, a cerceta şi a edita documente şi materiale istorice de valoare din trecutul ţinutului. Trei volume de studii şi documente pregătite de comisie şi redactate de Ion N. Halippa au văzut lumina tiparului în 1900, 1901 şi 1907.

Înaripat de primele succese, în 1899 pleacă la Kiev, unde participă la un congres al arheologilor.

Aria cercetărilor sale e destul de vastă, dintre materialele semnate de el remarcăm: *Osnovnâe istoriceskie dannâie o Bessarabii, Ocerk istorii narodnogo obrazovania v Bessarabii v pervoi polovine XIX veka* ş.a. A studiat şi istoria Chişinăului, mai ales perioada anilor de exil al lui A.S. Puşkin. Cercetările s-au încununat cu o monografie preţioasă: *Gorod Kişiniov vremion jizni v niom Aleksandra Sergheevicia Puşkina. 1820-1823* (Chişinău, 1899).

Era un om al unor preocupări multiple. Hărnicia lui era de invidiat. Traducea în rușește documente vechi moldovenești, a alcătuit statutul Societăţii Arheologice Istorico-Bisericești basarabene.

Dar osârdia lui Ion Halippa multora nu le era pe plac. În 1905 este trimis să lucreze la Novorossiisk, de unde revine în 1907. Un timp exercită funcţiile de profesor la Seminarul Teologic din Chișinău și inspector al învăţământului primar din judeţul Chișinău (Lăpușna). Dar în 1910 istoria se repetă și, în urma unei „avansări" pusă la cale de niște pizmași, se pomenește tocmai la Berdeansk, pe malul Mării Azov. În numărul 150 din 3 iulie 1910 al cotidianului rusesc *Bessarabskaia jizn*', într-un articol informativ, Gheorghe Stârcea (semnase cu I. G-u – *I.C.*) vorbește cu regret despre destituirea din postul de inspector școlar a savantului basarabean. Peste câteva numere cotidianul revine la aceeași temă, descriind motivele oficiale și cele neoficiale ce au provocat trista decizie. Peste ani, în revista *Viaţa Basarabiei* (nr. 4-5, 1938) P.C. (probabil: P. Cubolteanu, pseudonimul lui Pan. Halippa – *I.C.*), revine la aceeași temă.

În nr. 160 al aceluiași cotidian (*Bessarabskaia jizn*'), de la 15 iulie 1910, găsim un articol semnat de Alexandr Tamarin, în care se dă explicaţie destituirii lui I.N. Halippa. Motivele loviturii aplicate unui fiu credincios al Basarabiei sunt următoarele: *„Ministerul Instrucţiunii Publice din Petersburg, încăput în vremea aceea pe mâinile unui neamţ – Șvarţ, înscris în Liga adevăraţilor ruși – vrea să introducă în școală politica „naţionalismului fiziologic". Un inspector școlar ca I.N. Halippa, moldovean de origine și om care nu-și schimbă vederile la orișice schimbare de vânt de la centru, nu poate fi considerat bine și la locul lui printre moldovenii Basarabiei, care sunt priviţi ca separatiști, cu ochii veșnic aţintiţi asupra României, unde poporul românesc își are o viaţă liberă și bazată pe ordinea de drept.*

În afară de aceasta, d-l I.N. Halippa este învinuit că nu arată rolul familiei boierești Krupenski, care face politică înaltă la Petersburg și vrea să fie atotstăpânitoare în Basarabia. În sfârșit, d-l I.N. Halippa nu este pe placul nici al altor puternici ai zilei, care vor să înfăptuiască o politică de totală stăpânire a moldovenilor din Basarabia. Pentru ca dușmanii d-lui Halippa să reușească mai ușor, ei inventează pe seama lui fel de fel de învinuiri zicând că e românofil, mason, vândut jidanilor etc.

Nu putem da aici articole pomenite în întregimea lor, deoarece unele persoane care au uneltit împotriva d-lui I.N. Halippa sunt încă în viaţă. Ceea ce este trist, este că victima uneltirilor se prăpădește în Rusia sovietică, unde a fost izgonit de administraţia ţaristă în anul 1910 „pentru separatismul românesc", iar uneltitorii stau liniștiţi în Basarabia, cu toate că au fost și poate încă sunt și astăzi străini de sufletul românesc al provinciei noastre." [*O pagină tristă din trecutul Basarabiei*]

Perioada chișinăuiană a lui I.N. Halippa se remarcă și prin faptul că a legat corespondenţă cu mulţi basarabeni stabiliţi în Regat. A expediat *Analele Comisiei guvernamentale știinţifice de cercetare a arhivelor* pe numele lui Iosif Naniescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Gavriil Musicescu, Zamfir Arbore ș.a. O dovadă e și recenzia tipărită în ziarul local *Bessarabeţ*, un ecou la frumoasele concerte ale corului lui Gavriil Musicescu la Chișinău. Acea recenzie a fost expediată la Iași și la 13 martie 1898 a sosit răspunsul lui Gavriil Musicescu:

„Onorate d-le Halippa,

Aseară am primit nr. 55 al ziarului *Bessarabeţ*, în care aţi binevoit a da o recensiune despre al 12-lea concert dat de corul nostru din Chișinău. Vă mulţumesc în numele personalului capelei și al meu pentru gentileţa ce aţi avut de a ne da preţiosul D.-V. (dumneavoastră) concurs prin pana artistică pe care o mânuiţi cu abilitate. Personalul corului și eu vom păstra aceste recensiuni, ca o dulce amintire de plăcuta noastră petrecere în capitala Bessarabiei.

Mulţumindu-vă încă o dată, vă strâng mâna amicalmente, – *G. Musicescu*.

N.B. Nu credeţi că ar fi bine, cu vreo ocazie favorabilă, să daţi o notiţă în jurnal că eu, în numele corului, am dăruit Spitalului de copii din Chișinău 100 de ruble prin d-na dr. Șiţinschi.

G. Musicescu.

Sper în curând să viu în Chișinău, aș dori să ne mai vedem. Îmi voi permite a vă înștiința de sosirea mea.

G.M."

Textul acestei scrisori a fost reprodus în schiţa istorică *Muzica în Basarabia* (extras din volumul *Muzica românească de azi*, Bucureşti, 1940), schiţă bine alcătuită de profesorul Alexandru Boldur. Iar originalul acestei scrisori se păstra în arhiva avocatului Theodor Păduraru. Și tot acolo era depus răspunsul lui B.P. Hasdeu, adresat lui I.N. Halippa, care, cu permisiunea lui Teodor Păduraru, l-a publicat revista *Viaţa Basarabiei*.

Onisifor Ghibu în lucrarea sa *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* (Cluj, 1926) reflectă un fragment din corespondenţa lui I.N. Halippa cu Gavriil Musicescu:

I.N. Halippa: „Comisiunea vă roagă să-i veniţi în ajutor cu feliu de susţinere (în formă de sacrificiu de cărţi, manuscripte), care va fi mai lesne. Credem că d-voastră nu ni-ţi lăsa fără atenţiune acest sincer rugământ."

G. Musicescu: „Dacă toată societatea cultă a moldovenilor din Basarabia ştiu tot aşa de bine a cugeta şi a scrie românește, ca d-l Halippa, chestiunea românismului e salvată în Basarabia, căci de poporul de la ţară nu trebuie să ne îngrijim, el îşi păstrează limba în casă, ca cel mai scump odor. Ţăranii basarabeni nici până azi, de la 1812, n-au învăţat rusește, din contra a silit preotul rus să învețe moldovenește, înlesnindu-l și cu cărţi bisericești aduse din Moldova.

Acum însă, când ni se prezintă ocaziunea aşa de favorabilă de a înlesni învăţătura – în mod indirect – a limbii române, prin formarea bibliotecii Societăţii basarabene *Arhiva*, cred că serviciul cel mai real i-l putem face, trimiţând donaţiuni de cărţi cu conţinut istoric şi literar acestei instituţiuni, căci altfel cu greu vor răzbate cărţile în Basarabia, unde toţi românii vor avea ocazie să se adape din izvorul binefăcător al limbii moderne."

Exilul la Berdiansk s-a desfăşurat sub steaua neliniștii și a dorinţei de a reveni în Basarabia. Din 1910 până în 1924, anul pensionării forţate, a ocupat diferite posturi: inspector școlar, director și profesor la cursurile pedagogice ș.a. Timpul liber și l-a închinat cercetărilor ştiinţifice. În 1925 avea pregătite pentru tipar cinci volume ale unei profunde lucrări arheologice. Dar gândul întoarcerii la baștină nu l-a părăsit niciodată. În 1918 vrea să pună capăt exilului, dar norocul i-a întors spatele: „Bagajele lui Ion N. Halippa umpleau un vagon întreg. Printre mobile erau foarte multe cărţi, documente foarte preţioase (câteva originale de la Ștefan cel Mare – unice), manuscrise, de care I.N. Halippa nu vroia să se despartă: era în ele doar truda unei vieţi de om! Pricina care a făcut ca acele bagaje să ţintuiască pe I.N. Halippa pe pământul Rusiei a fost nimicirea podului de la Tighina. Și, din păcate, el a preferat să rămână aici cu hârţoagele-i dragi, decât să-şi revadă Basarabia natală, trecutul căreia l-a iubit cu patima savantului, poezia căreia a adunat-o în câteva caiete, iar pe calapodul versului popular şi-a încercat şi el câteodată meşteşugul. Aplicaţiile sale către poezie erau vădite, azi, încă în Rusia sovietică, îşi mângâie bătrâneţile cu stihuri în maniera genialului Puşkin" [*Viaţa Basarabiei,* nr. 12, 1937]

Noua putere l-a încercat la rezistenţă în mai multe rânduri. După revoluţie a stat la închisoare. A fost eliberat prin intervenţia lui Zamfir Arbore, a fiicei sale Ecaterina şi a preşedintelui Republicii Sovietice Ucraina – Rako-

vski. În 1930 i s-a suprimat modesta-i pensie de 20 de ruble sub motivul că provine din tagma bisericească, contrarevoluționară. Se zice că i s-a adresat lui I. Stalin și în 1935 marele dictator i-a făcut dreptate.

Cei trei copii ai săi își găsesc un rost în viaţă: cel mai mare e contabil-șef la o întreprindere, altul e artist și zelos cercetător al activităţii lui A.S. Pușkin, fiica e inginer-mecanic.

Speranța de a revedea baștina nu-l părăsește. Scrie prietenilor și rudelor din Basarabia una și aceeași rugăminte, să-l ajute să treacă Nistrul:

„*Iar fratelui meu mai mic*
Acest stih îi dedic:
«Academia Română
Ar putea să-mi deie o mână
Să mă treacă peste râu
Până ce încă sunt viu.»”

Au încercat să-l elibereze și Nicolae Iorga, și Nicolae Titulescu, și Gh. Gafencu, ș.a. Dar era un ostatic prea prețios și jocul politic al Rusiei sovietice față de Basarabia și bolșevicii nu doreau să-l cedeze.

Deznodământul acestor intervenţii diplomatice se pare că a fost tragic. Versiunea lui Gh. Bezviconi: „*Lucrurile au luat o întorsătură și mai tragică anul trecut, la începutul războiului, când, pe ziua de 25 iunie, Ion Halippa a fost arestat și, împreună cu fiul său cel mai mare, Constantin Halippa, arestat și el la 29 iunie, a fost deportat din orașul Berdeansk unde trăiau, în orașul Zaporojie. Aici, după informațiile căpătate de d. Pan. Halippa, bătrânul Ion Halippa și fiul său au fost asasinați de bolșevici în închisoare, înainte de intrarea trupelor germane și române în oraș. În micul pachet de cărți și hârtii rămase de la Ion Halippa, pachet predat d-lui Pan. Halippa de autoritatea militară română, s-au găsit dovezi zdrobitoare cum s-au purtat bolșevicii cu marele cărturar basarabean.*” [*Viaţa Basarabiei*, nr. 2-3, 1942]

În loc de epilog

Într-o cheie la fel de tristă încheiem un mic studiu despre Ion Halippa, tipărit de revista *Orizontul* (nr. 2, 1989). Presupunem chiar că dacă minunea l-a salvat de masacru în închisoare, atunci la sigur că de lagărele staliniste nu l-a mai putut salva nimeni...

Și iată că într-o dimineață mă solicită la telefon cineva care s-a recomandat drept doamna Kalinin și care mi-a comunicat că a citit materialul din revistă, în varianta rusă, și că știe precis că lagărele staliniste n-au pus ultimul punct în destinul lui Ion Halippa, că lui i-a fost dat să suporte încă multe chinuri și încercări greu de imaginat. În 1966 se afla la Taşkent și a supraviețuit cumplitului cutremur, apoi, împreună cu fiica, au trecut cu traiul în orașul Kuibâșev.

Doamna Kalinin mi-a comunicat că îi sunt cunoscute mai multe detalii din biografia acestui mare cărturar al nostru, dar, fără permisiunea fiicei lui, nu le poate pune la dispoziţia biografilor. Ea a și trimis o asemenea scrisoare și urmează să așteptăm răspunsul... Dar nici până azi acel răspuns afirmativ nu-l avem, deși, de fiecare dată când zbârnâie telefonul, inima mi se înfiorează parcă...

Cine știe, poate se întâmplă încă o minune – și noi vom afla toate amănuntele despre acest destin tragic, poate căldura și bunăvoinţa omenească mai face un serviciu celuia care a crezut nespus de mult în OM:

„**Omule, sufletul tău**
E-nsuflat de Dumnezeu.
Prin urmare,
Frăţioare,
Sufletele omenești
Sunt tot suflete frățești.
Sângele ce curge-n vine
Spune-a te iubi pe sine,
Dar a nu uita de mine,
Căci suntem rudenii cu tine,
Ca doi ochi ce cat lumină,
Ca doi brazi dintr-o tulpină.”

[Ion N. Halippa: *La frăție!* În: *Cuvânt moldovenesc*, 1917]

VASILE V. HANEȘ – UN NUME DE REFERINȚĂ

Dacă lumea literară îl cunoaște bine pe Petre V. Haneș, redutabil istoric literar, unul dintre primii cercetători care s-a ocupat serios de scriitorii basarabeni, fiind și unul dintre primii editori ai operei lui Alexie Mateevici, apoi de fratele lui, Vasile V. Haneș, a auzit mai puțină lume. Deși realizările lui publicistice și științifice sunt la fel de importante.

S-a născut la 22 februarie 1886 în Călărași (jud. Ialomița). Și-a făcut studiile la Facultatea de drept și litere. A fost membru al comitetului Asociației generale a profesorilor secundari, deputat în mai multe legislații. S-a remarcat ca avocat, profesor secundar, cercetător și publicist. Bibliografia operei lui cuprinde circa optsprezece lucrări și cele mai importante ar fi: *Românii din țara Oltului* (București, 1912), *Francezii și românii* (Focșani, 1914), *Cultul limbii și literaturii naționale* (1915), *Politica conștiinței naționale* (1920), *Economia politică* (1930), *Dreptul constituțional și administrativ* (1930). În colaborare cu fratele său Petre V. Haneș a tipărit la București în 1919 *Gramatica română*. Una dintre cărți e legată direct de destinul nostru – *Sufletul românesc în Basarabia* (București, 1919).

Martor ocular al evenimentelor Unirii Basarabiei în luna martie 1918, el a lăsat niște însemnări foarte prețioase, reproduse în ziarul *Dreptatea* (27.03.1991) și din care am spicuit câteva teze extrem de importante:

„Ne-a ajutat D-zeu să fim părtași la cel mai de seamă act politic și românesc din viața generațiunii noastre.

Am văzut marele fapt al Unirii Basarabiei la Țara-Mamă; am vibrat de emoție sărbătorind, clipă cu clipă, toate ceasurile frământărilor care au dat ființă acestei măreți uniri.

De câteva zile, o frământare deosebită se vedea în toate părțile, în atmosfera vieții Capitalei Basarabiei. Sosirea delegaților Basarabiei la Iași, împreună cu dl Stere, fusese așteptată sărbătorește: se presimțeau aproape mari minuni. După aceasta sosește însuși șeful Guvernului român, ministrul de război și o numeroasă suită. De abia ajunși și marea problemă a Unirii parcă se întruchipează, ia viață. Întâlniri, convorbiri, sfaturi. Fețele începeau să se lumineze, ochii să se scalde într-o duioșie, neînțeleasă îndeajuns. Se apropia clipa cea mare. La sfatul miniștrilor, patriotismul sfânt și curat, biruie din primele momente. Reprezentanții poporului se agită tot mai febril în Sfatul Țării. Discuțiile în secții durează zile de-a rândul. Ideile și gândurile se ciocnesc și unde nu pot duce la lumină, începe graiul inimii...

...Și când după două ceasuri, o sală nebună de bucurie aplauda, striga, își îndrepta glasul de mulțumire către D-zeu și de dragoste profundă către Neam, solul României intră din nou în Sfat să ia răspunsul.

Răspunsul era măreția, era ecoul trecutului glorios, era fericirea Neamului: Basarabia se unește pe vecie cu România!

Atunci l-am auzit din nou pe dl Marghiloman, așa cum eram deprins să-l ascult, să mă emoționez de cuvintele vibrante, de pe când eram elev la liceu, în sărmanul nostru București! Ce credeți că a fost când primul ministru a strigat cu tonul sus: «*România una și nedespărțită cu Basarabia!*»

Și ce moment înălțător, instructiv și duios, când același conducător suprem al destinelor României aducea prinosul său de admirație

luptătorilor dezinteresaţi ai Basarabiei: «*Să ne închinăm, domnilor, în faţa acestor bărbaţi ai Basarabiei, care fără niciun cuget de preamărire de sine, cu gândul numai la fericirea ţării, lasă de bună voie frânele şi devin conducătorii acestei ţări, modeştii ei slujitori.*»

Şi aceşti oameni, care au săvârşit acest mare act, nu sunt nici rutinaţi oameni ai politicii, nici cine ştie ce învăţaţi, nici eleganţii saloanelor sau vizitatorii asidui ai caselor de bancă. Sunt oameni simpli, cu sufletul neîntinat, cu inima de adevăraţi români, cu dragoste nețărmurită de ţărani."

Iată un răspuns la întrebarea pe care şi-o pun tot mai des intelectualii basarabeni: „De ce nu s-a făcut Unirea în 1990, şi nici mai târziu?"

Biblioteca publică din Chişinău, sf. sec. XIX

UN CRONICAR MODERN AL EPOCII

Destinul a vrut ca viitorul profesor, savant și publicist **Vasile Harea** să fie martorul ocular la scrierea, redactarea și publicarea celei mai importante poezii a lui Alexei Mateevici: *Limba noastră*. Cercetătorii n-au mai avut nevoie de procedee, de improvizări ca să înțeleagă cum s-a produs miracolul, acest martor a mărturisit cu lux de amănunte toată epopeea apariției nemuritoarei poezii.

Era student, era un tânăr care, alături de alți tineri basarabeni, s-au încadrat conștient în lupta de eliberare națională. Și toată viața lui a consacrat-o acestei lupte.

Vasile Harea s-a născut la 25.VII.1895 în s. Susleni, jud. Orhei, și a murit la 30.I.1987, înmormântat la Cimitirul „Sf. Vasile" din Dealul Galata din Iași.

A făcut studii la Seminarul Teologic din Chișinău (1909-1917), Facultatea de litere și istorie a Universității din Iași (1918-1924), Sorbona și Școala Normală Superioară din Paris (Franța, 1930-1932), doctoratul în 1941 la Iași, licențiat cu *Magna cum laude* al Universității din București (1942).

Deputat în Sfatul Țării din partea Societății Studenților Moldoveni din Kiev și Odesa (conform hotărârilor Sfatului Țării din 26.I.1918 și 2.II.1918, locurile rezervate moldovenilor de peste Nistru). Mandat validat de la 25.XI.1918 până la 27.XI.1918.

A rostit o cuvântare de salut în ziua inaugurării ședințelor Sfatului Țării (21.XI.1917) în numele colaboratorilor gazetei *Cuvânt moldovenesc*.

A mai lucrat bibliotecar la BCU din Iași, profesor la Huși, asistent la Catedra de sociologie a Universității din Iași (prof. Petre Andrei).

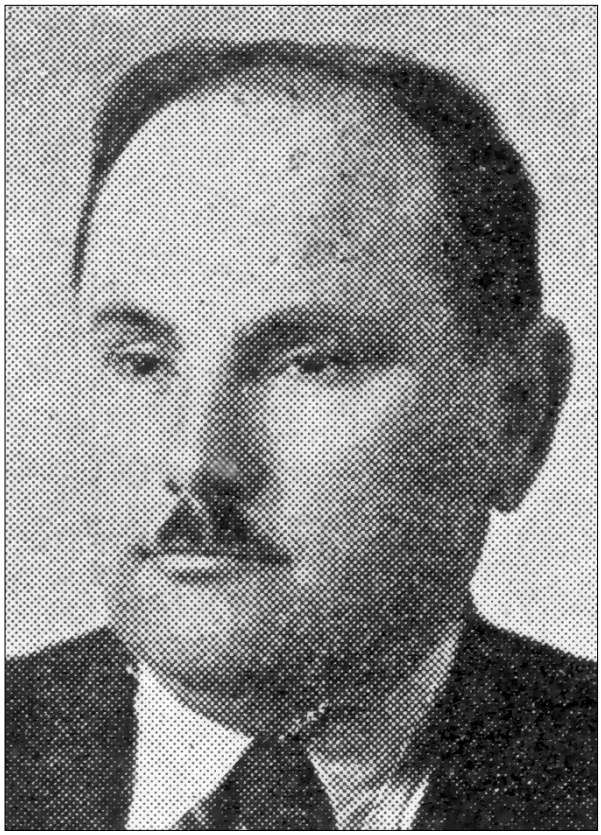

Vasile Harea

Ulterior, director al Liceului „Alexandru Donici" (1936-1939), al Liceului „B.P. Hasdeu" (1939-1944), conferențiar la Catedra de slavistică a Universității din Iași (1947-1952; 1957-1966), conducător de doctorate la istoria literaturii ruse (1966-1979).

A debutat în presă în 1916 cu un articol la ziarul *Cuvânt moldovenesc.*

A colaborat cu diverse publicații la: *Cuvânt moldovenesc, Viața Basarabiei, Revista Fundațiilor Regale, Minerva, Școala Basarabiei* și alte publicații interbelice, iar după război a fost prezent în paginile revistelor: *Iașul nou,*

Iașul literar, Românoslavica, Revista de istorie și teorie literară ș.a.

Este autorul unei opere impresionante: *Românii de peste Nistru* (1923), *Aspecte din problema muncii* (Bălți, 1935), *Datoriile învățătorului* (București, 1935), *Sociologia* (1937, în colaborare cu Petre Andrei), *Filosofia lui Tolstoi* (București, 1944), *Basarabia pe drumul Unirii* (București, 1995, ed. îngrijită de Vlad Bejan), *Unirea Basarabiei cu Patria-Mamă* (Iași, 1998, în colaborare cu Vlad Bejan) ș.a.

A prefațat edițiile: Cernâșevski. *Texte alese* (1962) și Dobroliubov. *Texte alese* (1964). A tradus mult, chiar atunci când nu avea alte mijloace de existență pe timpul prigoanei comuniste: din L. Tolstoi, A. Cehov, V. Korolenko ș.a.

Postum i-au apărut mai multe scrieri tipărite după manuscrisele păstrate de fiul său Mihail, scriitor și el.

În revista *Viața Basarabiei* (nr. 6, 1933, p. 71), publicistul și proaspătul doctorand scrie mai multe pagini dedicate poetului Alexei Mateevici. El conturează epoca în care a fost scrisă poezia *Limba noastră* și schițează un portret interior al poetului. Acest material este valoros nu numai ca un material memorialistic, astăzi el are valoarea unui document istoric:

„Sper că cititorii îmi vor ierta faptul că articolul acesta nu e numai de critică literară pură, ci va fi îmbinat și cu amintiri personale. Această abatere se explică prin faptul că am fost martorul procesului de creație a acestei poezii minunate, – întrucât poate fi cineva martor al unor procese sufletești înalte, atât de complicate, dinamice și ascunse, exteriorizate doar prin câteva vorbe și gesturi.

* * *

Pe Al. Mateevici l-am cunoscut de la distanță, pe când eram încă elev al Seminarului Teologic din Chișinău, iar el – profesor de exegeză (pare-se) în clasele superioare. De la elevii acestor clase n-am auzit decât păreri admirative pentru spiritul larg, înțelegător pentru mișcările și preocupările sufletești ale tineretului. Deseori venea în sufrageria seminariștilor, gusta din masa lor, se așeza cu cei din clasele de teologie (cl. V. și VI) și stătea de vorbă cu ei ca un frate mai mare. Din când în când izbucnea râsul lui zgomotos și echilibrat. Uneori devenea de o seriozitate de apostol, vorbind măsurat cu opriri de gândire, cu gesturi largi ale mâinilor, gesturi de preot deprins cu oficiul divin, – substituit al fiului Domnului, – să se ofere ca jertfă pentru fericirea turmei lui duhovnicești.

Îl priveam de departe și sufletul îmi era plin de sentimentul de nemărginit respect față de acest om blajin, serios și totuși plin de viață vie – cum s-ar exprima Dostoievski – viață – îmbinare armonică a spiritului cu trupul, viață – îmbinare a materiei noastre organice prin spiritualizarea ei. Căci știam de la elevii claselor superioare că Mateevici era și preot și autor al unor studii serioase de probleme bisericești, de istoria bisericii și de obiceiuri religioase, – toate referitoare la moldoveni.

* * *

Un proces sufletesc firesc, rezultat din dragoste pentru țărani, confrați ai mei întru munca pe ogoarele noastre, frumoase, în timpul vacanței de vară, din revoltă contra disprețului față de moldoveni a reprezentanților culturii rusești cu care eram zilnic în contact la școală, a profesorilor noștri cu care aveam dese discuții aprinse, – la care se adăogă și necesitatea de a consacra activitatea mea unui ideal pozitiv (și Insarov eroul bulgar al lui Turgheniev din *În ajun* a jucat un mare rol în acest proces al meu), precum și o serie de alți factori m-au făcut să fac câteva vizite la *Cuvântul moldovenesc* prin 1915, iar prin 1916, când se ivise nevoia unui nou colaborator, am intrat la redacția ziarului care a jucat un rol covârșitor în mișcarea națională din Basarabia.

Acolo am făcut cunoștință cu Al. Mateevici, care, preot mobilizat pe frontul Galițian al războiului, venise în concediu pe câteva zile.

Pentru mine însă, el îmi apărea înconjurat de nimbul unui poet și abia îi puteam răspunde cu timiditate la câteva întrebări obișnuite ce se pun în asemenea ocazii.

O deosebită plăcere era pentru mine și pentru prietenul mei P. Stihi (eram amândoi colegi de școală și aveam aceleași preocupări intelectuale, animaţi amândoi de naţionalismul cel mai curat) să citim cu voce tare toţi scriitorii populari români. Simţeam nevoia de a cunoaște mai bine limba literară populară, care să poată fi utilizată pentru articolele noastre din ziarul și revista *Cuvânt moldovenesc*. Printre scriitorii preferaţi erau Creangă, Sadoveanu, poeziile lui Coșbuc, Goga și – Mateevici. Deși la acesta limba nu totdeauna era corectă – nu mai vorbim de perfecţie, – totuși poeziile sale religioase, traducerile din rusește, libere sau credincioase textului, ne câștigau prin sonoritatea și vigoarea versului.

* * *

Vine în sfârșit 1917, revoluţia rusească, congrese, adunări, frământare a 150 milioane de oameni, unică în istoria omenirii. Mateevici a fost mutat pe frontul românesc și avea posibilitatea să vină mai des la Chișinău, unde-i erau soţia și rudele și unde, mai ales, începuse mișcarea naţională moldovenească. În *Cuvânt moldovenesc* se reproduce cântecul său revoluţionar *Eu cânt* (publicat întâia oară în *Basarabia* la 1906). Ia parte la Congresul învăţătorilor moldoveni din 25-28 mai. La deschiderea congresului auzind protestele unor învăţători contra limbii de predare moldovenești, vorbește despre originea latină a neamului românesc, frate cu surorile latine mai mature – Franţa, Italia, Portugalia, Spania, după exemplul cărora ne putem îmbogăţi limba noastră – și așa bogată și frumoasă, – cu expresii tehnice și cu termeni ştiinţifici noi.

Totuși, fiindcă la congres unii învăţători mereu s-au plâns de sărăcia limbii noastre, la plecare spre front Mateevici – propus și ca lector la cursurile pentru învăţătorii moldoveni ce trebuiau să înceapă de la 15 iulie, – mărturisește: «Mă gândesc la o poezie despre limba noastră. Poeziile lui Sion și Coșbuc îmi par cam sărăcăcioase în conţinut, ca să poată fi privite drept o cântare a limbii noastre.»

La deschiderea cursurilor pentru învăţătorii moldoveni Mateevici vine din nou la Chișinău, cu vreo două zile înainte. Dl Pan Halippa lipsea, fiind delegat la congresul ţărănesc rus, la Petersburg, unde trebuia apoi să ia parte și la Congresul Sovietelor rușești, având ocazia să afirme și acolo drepturile moldovenilor basarabeni la viaţă naţională liberă. La *Cuvânt moldovenesc* îl înlocuiam eu, Al. Mateevici îmi spune: «Știi că m-a frământat mereu ideea unei poezii despre limbă. Pe front n-am avut timpul s-o redactez complet. Am să ţi-o aduc mâine ca s-o publici în ziar și astfel s-o putem răspândi printre învăţători.»

I-am răspuns că astăzi e ultima zi când pot primi materialul pentru ziar (ziarul apărea de două ori pe săptămână) și dacă întârzie cu o zi, atunci poezia va putea fi publicată în numărul următor, care va apare după deschiderea cursurilor. De aceea l-am rugat să mi-o dea chiar așa, în redacţie neterminată sau să-i dea redacţia definitivă aici, în redacţie, imediat. N-a acceptat firește. «Atunci, tot am s-o tipăresc, chiar mai târziu, iar la deschidere o voi citi eu însumi.»

Chiar în ajunul deschiderii cursurilor poetul din nou a venit la redacţie. De data aceasta a venit cu poezia scrisă. Totuși, avea unele îndoieli. De exemplu, la strofa 4 versul 3, nu era hotărât să lase «În vestirea» sau «În rostirea». Mi s-a părut mai sonoră «În rostirea» și această expresie a fost lăsată, deși pe urmă poetul a revenit la primul cuvânt.

Tot așa, nu știa ce ar fi mai frumos la strofa 8, versul 2 «cazanii» sau «pisanii». De data aceasta a lăsat «pisanii», ca fiind mai bine cunoscută de învăţători, deși «cazanii» i se părea mai frumos, cu o rezonanţă mai sonoră.

De-asemenea, strofa 5 suna:

«Limba noastră-i frunză verde,
Graiul codrului cel veșnic
Nistrul lin ce-n valuri pierde
Al Luceferilor sfeșnici.»
în loc de:
«Limba noastră-i frunză verde,
Zbuciumul din codri veșnici
Nistrul lin ce-n valuri pierde
Al Luceferilor sfeșnici.»

Adică așa cum a publicat pe urmă Mateevici poezia în ultima ei redacţie, în revista *Cuvânt moldovenesc*, și așa cum e reprodusă în ediţia poeziilor lui Mateevici sub redacţia d-lui P. Haneș.

Apoi în strofa 9, pentru Mateevici era la fel o nedumerire, – ce e mai bine:

«Înviaţi-vă dar graiul
Amorţit de multă vreme
Ștergeți praful, mucegaiul
Al uitării care geme.»
sau:
«Înviaţi-vă dar graiul
Ruginit de multă vreme
Ștergeți colbul, mucegaiul
Pe uitarea-n care geme.»

În cele din urmă a lăsat prima redacţie înlocuind numai cuvântul «praful» prin «colbul».

În această redacţie a apărut poezia în *Cuvânt moldovenesc*. Pe urmă Mateevici a revenit din nou, lăsând cuvântul «ruginit», la versul 2, cuvântul «mucegaiul» la sfârșitul versului 3, și înlocuind și cuvântul «colbul» prin cuvântul «slinul».

Pe lângă toate celelalte, varianta publicată în *Cuvânt moldovenesc* are și o greșeală de tipar, datorită scăpării mele de vedere la corectură: la penultima strofă, versul 3, ultimul cuvânt în loc de «darnic» a fost tipărit greșit «dornic».

Trebuie să menţionăm că singurele variante care pot fi obiect de discuţie pentru critica literară și estetică sunt aceste două: cea publicată în *Cuvânt moldovenesc* din 21 iulie 1917 și cea din revista *Școala moldovenească*, nr. 2-4, iulie-septembrie 1917, ultima fiind reprodusă de dl P. Haneș în ediţia poeziilor lui Mateevici.

Alte variante, care apar uneori în manualele didactice, sunt datorate unor modificări ale autorilor acestor manuale, modificări nejustificate nici prin motive didactice, și cu atât mai puţin permise de onorabilitatea și loialitatea literară.

Astfel, în manualul de cl. V primară de Nisineanu, Geantă și Mărinescu, la strofa 1, citim în versul 3:

«Salbă scumpă cu odoare»
în loc de:
«Un șirag de piatră rară.»

Nu mai vorbim că această modificare este inferioară din punct de vedere estetic, dar insistăm asupra faptului că ea este cu totul contrar versului poetului, vers plin de vigoare, în care silabele compuse din sunetul «p» și sunetul «a» și «î» – silabe pronunţate în limba noastră dur și viguros, joacă rolul hotărâtor pentru a afirma valoarea limbii românești și caracterul ei de vitalitate pe care nu-l poate înăbuși nici stăpânirea seculară a rușilor, cum n-au înăbușit-o nici năvălirile barbarilor, nici alte dominaţii străine de milenii chiar.

De aceea, protestăm contra acestor contrafaceri ale poeziei noastre celei mai frumoase, consacrată limbii românești. Și cerem autorilor manualelor școlare, în special, să respecte textul definitiv al autorului.

* * *

Mateevici n-a avut noroc să predea la cursurile pentru învăţători decât două zile. N-avea concediu mai îndelungat. A plecat din nou pe front, unde însă nu i s-a acordat un nou concediu, astfel că n-a mai venit ca lector la cursuri, fiind înlocuit acolo prin O. Ghibu.

A mai venit la începutul lunii august, când ne-a citit din poeziile sale noi, în care se vedea un spirit de maturitate, o limbă din ce în ce mai literară și mai frumoasă cu înclinaţii spre cizelare migăloasă și stăruitoare, parcă ar fi săpat în marmoră chipuri clasice.

Fatalitatea ni l-a răpit. A căzut în împlinirea datoriei de a alina ultimele clipe ale soldaţilor contaminaţi de exantematic. S-a oferit jertfă pe altarul suferinţelor omeneşti, – aşa cum parcă l-a predestinat toată înfăţişarea lui deschisă, cu gesturile lui largi de preot ce se sacrifică pe sine însuşi. O durere mută ne-a cuprins la vestea morţii lui. Dl Pan Halippa, care exact în momentul acela lua masa, a leşinat şi câteva zile a trebuit să ne adresăm, – în chestiunile ziarului şi a muncii zilnice în legătură cu acţiunea noastră, – cu multă precauţie pentru a nu lovi sufletul lui, plin de durere pentru acel ce-i era cel mai drag şi cel mai curat dintre toţi muncitorii pe ogorul moldovenesc.

* * *

Valoarea poeziei lui Mateevici?

Ne dădeam seama că e cea mai frumoasă dintre toate poeziile cu acest subiect. Dar nu bănuiam că va deveni una dintre rarele comori ale culturii noastre naţionale, indispensabilă oricărui român.

Abia O. Densusianu a deschis ochii tuturor asupra valorii adevărate a acestei poezii, care ne evocă o mulţime de imagini de o frumuseţe rară, care se adresează tuturor putând fi înţeleasă şi gustată de un ţăran de glie, cum poate fi delectată de un rafinat intelectual.

Poezia aceasta ne trezeşte imagini profund impresionante din istoria noastră naţională, la care face aluzie în strofa 6, vorbeşte de religiozitatea poporului nostru basarabean (în strofele 7 şi 8), de ocupaţiile lui agricole, de viaţa lui din codri, aducătoare de mister, de ceva insesizabil care cuprinde din toate părţile firea poetică a ţăranului nostru. În ea găsim amintirea poeziei şi muzicii populare ca şi viaţa trudnică de toate zilele a ţăranului. Iar sfârşitul ei – e un apel antrenant, plin de optimism, de încredere în Neamul nostru.

În sfârşit, peste tot, în ea străbate spiritul echilibrat al latinismului. Atmosfera de mister în care e învăluită, deşi, după expresia ajutorului, ne-nfioară adânc, totuşi e armonie îmbinată cu realităţile concrete, pe care se reazemă viaţa noastră, dându-ne încredere în prezenţa unui sens al ei, căci «veşnicele» adevăruri sunt suportul moral al existenţei omeneşti.

Încrederea unui Alecsandri în menirea «eternă» a gintei latine e confirmată încă o dată prin încrederea lui Mateevici că limba noastră – una din cele patru mari limbi latine – este menită să ne spuie aceste adevăruri veşnice, ceea ce înseamnă că ea niciodată nu va dispărea şi că cultura română va avea o misiune importantă de îndeplinit în cursul veacurilor ce vor urma după vremurile noastre zbuciumate, în clipe de îndoieli, de neîncredere şi de teamă." [V. Harea. *Variantele poeziei „Limba noastră"*]

Revista *Viaţa Basarabiei* a publicat mai multe colaborări ale savantului, pedagogului şi publicistului Vasile Harea: *Tolstoi în România* (1932, nr. 7, p. 1-6); *Însemnări: Variantele poeziei „Limba noastră"* (1933, nr. 6, p. 71-74); *Petre Andrei: concepţia sa sociologică*: [profesor la Universitatea din Iaşi] (1937, nr. 5-6, p. 41-50; nr. 7-8, p. 3-16); *Sufletul Basarabiei* (1941, nr. 6-7, p. 3-18).

După război i-a fost dat să treacă prin mai multe perioade grele. Regimul comunist nu-i putea ierta ceea ce realizase în Basarabia.

A corespondat cu Anton Crihan şi un răvaş îl putem publica aici, fiindcă el reconstituie detalii din biografia lui Vasile Harea de după 1945, care n-a fost una uşoară:

„Bucureşti, 16 iunie 1973

Vasile Harea

Dragă Anton,

Răspunsul meu priveşte acuma numai întrebarea ta despre Ştefan Izvoranu şi tatăl său.

În acest scop a trebuit să mă întâlnesc cu Gh. Năstase (el n-are telefon). Gheorghe mi-a spus că Izvoranu-tatăl nu era consătean cu dânsul şi deci nu l-a cunoscut bine.

El era stabilit în satul Popeşti, de unde era originar regretatul P. Hriţcu şi unde bătrânul îşi avea şi mica sa moşie.

În orice caz, se pare, după Gh. Năstase, că era răzeș. Nu e sigur însă dacă era mazil, adică corespunzător cu rusescul «упадочный, опустившийся дворянин», nu «одноворец», cum greșit mă mai zic rușii. Deci, un fel de nobil, scăpătat, căci în istoria noastră mazili erau și domnitorii cărora li se lua domnia, și boierii decăzuți din boieriile lor în slujba țării sau pe lângă curtea domnească. Nu întâmplător un număr destul de mare de mazili, după actele ruseşti, erau «dvoreane», adică «nobili», cu toate că nu știau carte și uneori, cum erau în satul nostru, lipiți pământului.

Gh. Năstase mai spune că n-a observat nimic evreiesc la Izvoranu-tatăl. Pur și simplu, probabil, ceea ce apărea la dânsul ca șiretenie negustorească, era o urmare a faptului că anterior fusese cultivator de legume și zarzavaturi, pe care ca orice grădinar, le vindea, mergând cu căruța din sat în sat.

De aceea, a venit la Popești din satul Izvoare, i se trage și numele de Izvoranu, pe care probabil înainte nu-l avea. Numele nou apoi și l-a trecut în actele civile, ceea ce era ușor în vremea când acestea se făceau de slujitorii bisericii.

Că din grădinar a ajuns un mic moșier, nu e de mirare. Izvoranu-tatăl, ca negustor de modă veche, nu era numai strângător, dar chiar de-a dreptul zgârcit. Numai astfel a putut aduna bani ca să-și cumpere cele 200 ha, după cum spui tu.

Asta-i tot ce am putut afla despre Izvoranu-tatăl.

Cu Ștefan Izvoranu, am stat un an de zile ca și Năstase de altfel, la același cămin studențesc al basarabenilor, din Iași, str. Sărărie, nr. 119.

L-am admirat cu toții pentru extraordinara lui putere de muncă, pentru ingeniozitatea excepțională în altele, rămasă nedescifrată.

A lăsat însă în urma sa nu numai o nedumerire, ci și un regret unanim că un talent ieșit din comun și care prevestea poate un om de știință genial, n-a fost cultivat, încurajat și utilizat cum trebuie de către profesorii de la Facultatea de matematici, așa cum făceau cei de la litere și filozofie, ca și cei de la științele naturale, chiar cu studenții mai puțin dotați decât Izvoranu.

Celelalte probleme, pe care le-ai ridicat în ultimele tale scrisori, le amân, din lipsa de timp, pentru altă dată.

Îți răspund cu întârziere din două motive: 1. Ploile abundente cu începuturi de inundații, repede însă stăvilite datorită digurilor ridicate în 1970, și întărite acuma, m-au împiedicat să-l văd mai repede pe Gh. Năstase. 2. Scrisoarea ta am primit-o și în timpul pregătirilor pentru plecarea la băi, la Buziași, cu o oprire prealabilă la București.

Celelalte scrisori ți le voi expedia după ce mă voi întoarce acasă, adică cam în a doua jumătate a lunii iulie.

Te îmbrățișez cu căldură.

Din partea soției – mulțumiri pentru cuvintele de încurajare.

Doamnei Crihan transmite, te rog, asigurarea profundei noastre stime.

V. Harea"

Abia în anii '90 ai sec. XX, grație eforturilor depuse de foștii discipoli, a avut loc procesul de repunere în valoare a acestui destins savant și scriitor. Un merit deosebit în această readucere la baștină a lui Vasile Harea îi aparține profesorului Constantin Bobeică, fost elev al Liceului „B.P. Hasdeu", care în 1990, în nr. 6 al revistei *Nistru*, a publicat studiul *Un exilat din istorie*. Iar meritul mare de publicare a operei postume îi aparține altui basarabean, doctorul Vlad Bejan.

EFIGIA DE PE MONUMENT

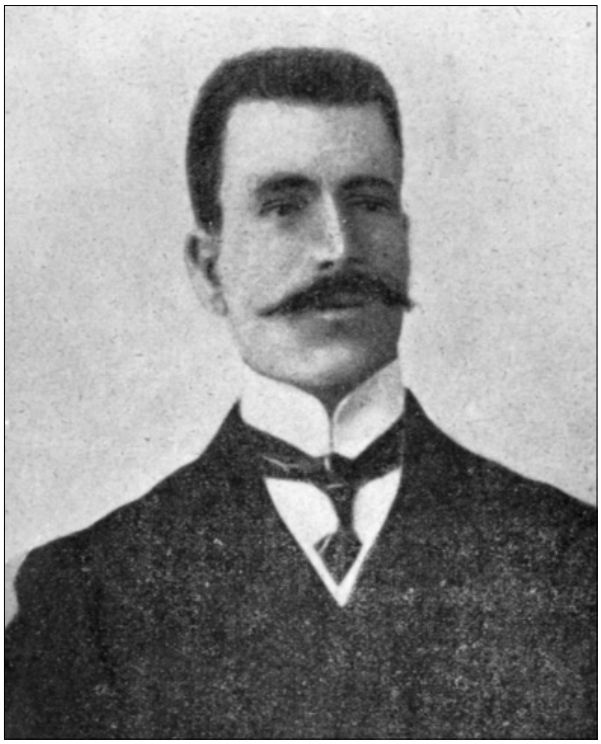

Andrei Hodorogea

În Parcul Catedralei, în partea lui de est, până la 1940 s-a aflat un monument care în istorie a intrat sub denumirea *Monumentul celor trei martiri*. Trei personalităţi basarabene marcante care au decedat tragic în luna august a anului 1917 la Chișinău: Alexie Mateevici (16.III.1888 – 13.VIII.1917), Simeon Murafa (1887 – 20.VIII.1917) și Andrei Hodorogea.

Și dacă despre cei doi s-a scris mai mult, despre A. Mateevici au fost editate chiar mai multe monografii, apoi despre Andrei Hodorogea (1878, Slobozia Hodorogei, jud. Orhei – 20.VIII.1917, Chișinău) se cunoaște mult mai puţin. Atât doar cât a scris despre el un alt orheian, Gheorghe Andronachi, în *Albumul Basarabiei* (Chișinău, 1933).

Se știe că a fost inginer-hotarnic. Este descendent dintr-o familie de mazili din neamul vechi al Hodorogilor, care au populat Sobozia fiind împroprietăriţi acolo. Și-a făcut studiile la Școala de Agricultură din Cucuruzeni. Studiile superioare le-a făcut în Rusia. A fost elevul distinsului patriot basarabean Alexandru Botezatu. A căzut victimă unui asasinat împreună cu Simeon Murafa la via sa de lângă Chișinău.

Astfel, el și-a invitat prietenii la vila sa de pe șoseaua Hâncești ca să petreacă împreună plecarea lui Simeon Murafa la ţară, unde acesta intenţiona să se stabilească definitiv cu traiul, în satul de baștină Cotijenii Mari. Dar n-a fost să fie. Niște soldaţi anarhizaţi de revoluţie i-au ucis pe cei doi chiar în faţa oaspeţilor de la vilă…

În Parcul Catedralei, în memoria celor trei basarabeni – A. Mateevici, S. Murafa, A. Hodorogea – a fost montat în 1926 un monument, partea centrală a căruia, basoreliefurile, au fost evacuate la 28 iunie 1940, când a fost cedată Basarabia.

În prezent, Societatea „ASCOR” și un urmaș al mazililor din Slobozia, Dumitru Hodorogea, și-au pus scopul să restabilească monumentul și-n felul acesta să reînnoade firul rupt al istoriei…

OMUL CARE A FĂCUT CEA MAI GREA ALEGERE

Ștefan Holban

Așa s-a întâmplat că una dintre figurile cele mai neobișnuite ale mișcării noastre naţionale din perioada 1917-1918, Ștefan Holban tot timpul a fost, parcă, ocolit de biografi, de bibliografi, de cercetători, deși fiul lui, Eugen, a încercat în câteva rânduri să ne atragă atenţia, să ne îndrepte spre această personalitate interesantă a istoriei noastre.

Om de mare onestitate care a înţeles un singur lucru principial – că a fi patriot nu înseamnă a fi profitor și întotdeauna a mers pe acolo unde alţii nu au îndrăzneală și întotdeauna a făcut ceea ce alţii n-au avut curajul să facă. De aceea, moartea lui a survenit atât de tragic într-un timp când alţii deja scăpaseră de pușcărie.

El a fost omul care a trimis telegrama despre începerea lucrărilor Congresului ostașilor moldoveni în 1917, telegramă care a mai fost dublată de Gherman Pântea și în jurul acestei telegrame s-a discutat mult și despre întâietatea expedierii se mai discută și astăzi. Eugen Holban a mai demonstrat că Ștefan Holban a fost primul care a expediat telegrama cu pricina.

Dacă am lua fragment cu fragment biografia lui Ștefan Holban am descoperi o personalitate integră, de aceea și reproducem aici formula enciclopedică a acestei biografii:

HOLBAN, Ștefan (1.VIII.1886, Cărpineni, jud. Lăpușna – 27.VIII.1961, Botoșani).

Moldovean. Părinţii: ţărani mijlocași – Ciprian și Parascovia Holban.

Studii: școala primară și cea complementară, Seminarul Pedagogic din Novâi Bug (Herson) timp de șase ani, la Politehnica din Odesa a studiat trei ani și jumătate și în Altstrelitz (Germania, 1912-1913).

În 1915 este numit director de școală la Sipoteni (jud. Lăpușna), în martie 1916 este mobilizat în armata rusă și trimis la Simferopol, în Crimeea, să facă o pregătire militară. Ajunge pe Frontul Român în calitate de interpret în Divizia 61, rusă. Fost secretar al Comitetului revoluţionar ostășesc moldovenesc din Odesa și al Congresului ostășesc moldovenesc.

Delegat în Sfatul Ţării de primul Congres al militarilor moldoveni din toată Rusia ce și-a ţinut lucrările la Chișinău în perioada 20-28 octombrie. Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 26.I.1918 și de la 25.XI.1918 până la 27.XI.1918.

Membru al Comisiei de lichidare a Sfatului Ţării.

După Unire, a fost deputat în Parlamentul României (legislaturile 1919, 1920, 1922, 1932). A mai exercitat diverse funcţii: prefect de Lăpuşna între anii 1928 şi 1931, preşedinte al Asociaţiei Învăţătorilor din judeţul Lăpuşna, secretar al Biroului Camerei Deputaţilor.

A activat în cadrul Partidului Naţional-Ţărănesc, secţia Lăpuşna (vicepreşedinte, secretar general, preşedinte).

În 1926 absolveşte Facultatea de Drept a Universităţii din Iaşi şi, dându-şi demisia din învăţământ, profesează avocatura la Baroul din Chişinău. În 1940 şi în 1944 se refugiază la Râmnicu-Vâlcea.

În 1957 este arestat şi condamnat la 15 ani muncă silnică pentru activitate contrarevoluţionară. A trecut prin mai multe închisori: Jilava, Gherla, Botoşani, unde a şi decedat la 27 august 1961, familia fiind anunţată abia în 1962.

Mormântul nu este cunoscut nici astăzi.

O stradă din Chişinău (fosta Pestel din sectorul Botanica) îi poartă numele.

Distincţii: ordinele „Steaua României" în grad de Ofiţer şi în grad de Cavaler, „Vulturul României" în grad de Ofiţer; medaliile „Regele Ferdinand I" şi „Peleş".

Bibliografie:

1. *Figuri contemporane din Basarabia. Enciclo*pedie. – Chişinău, 1939.

2. Holban, Eugen. *Figuri basarabene*. – Paris, 1990.

3. Holban, Eugen. *Pentru restabilirea adevărului istoric.* – Paris, 2002.

A fost arestat în perioada când se părea că valul stalinismului începe să se stingă, bănuit că, fiind basarabean, dispune de informaţii sau de atitudini care nu convin regimului, a fost torturat şi a murit în puşcărie. Nu ştiu dacă doar denumind o stradă în Chişinău, ne-am făcut într-un fel datoria faţă de acest om. Viaţa lui este ca o lecţie, o lecţie grea în care perioadele bune se succed cu cele rele. Şi el a ştiut să fie constant în atitudinile sale, nu rezervat, ci demn şi bine intenţionat.

Sunt convins că Ştefan Holban este figura noastră politică ce urmează a fi descoperită. Fiindcă este una să cunoaştem activitatea lui din perioada interbelică şi cu totul altceva este să ştim cum a acţionat el pe timpul dominaţiei comuniştilor în România.

Un spirit democratic al lui Ştefan Holban a făcut cea mai grea alegere între a trăi demn şi între, pur şi simplu, a trăi.

Cârmuirea gubernială a Basarabiei. Imagine de epocă

VIRUSUL A FOST DESCOPERIT ÎN BASARABIA

În comparaţie cu descoperirea virusului, cele şapte minuni ale lumii sunt aproape că neimportante. Este cea mai mare descoperire comparabilă poate cu descoperirea structurii atomului, fiindcă această particulă biologică s-a dovedit că are pentru omenire aceeaşi semnificaţie. O poate face să evolueze şi o poate distruge în orice moment.

Mii de ani oamenii nici n-au bănuit despre existenţa unei asemenea particule biologice, deşi erau permanent în raza ei de acţiune. Fiindcă astăzi ştiinţa a demonstrat că viruşii au o existenţă de cel puţin 10 milioane de ani, pe când omul numără 4-5 milioane de ani. Rămâne deschisă întrebarea legată de proveniența virusului, a fost adus de pe altă planetă sau a fost creat aici.

Aceste lucruri noi le scriem astăzi când se ştie destul de mult despre miile de specii de viruşi. Acum însă o sută şi ceva de ani la momentul descoperirii acestei particule biologice nimeni nu ştia cum s-o boteze, cum să-i zică. Istoria descoperirii este legată direct de Basarabia. De aceea, este jignitor faptul că în enciclopediile de ultimă oră este trecut cu vederea locul unde s-a produs această fenomenală descoperire.

Filmul descoperirii s-a derulat astfel: în regiunea Herson, în Crimeea şi Basarabia s-au îmbolnăvit plantaţiile de tutun. Această epidemie a fost, mai ales, resimţită în Basarabia unde plantaţiile aveau o vârstă de cultivare de 50-60 de ani. Precum biologia în acel moment se afla în faza descoperirilor de pionierat, se credea că tutunul a fost atacat de vreo boală pentru care se poate găsi o soluţie. Cum era cazul şi viţei-de-vie care tot în Basarabia, tot în acea perioadă a fost atacată de filoxeră şi savanţii au reuşit să descopere un remediu.

Dimitri Ivanovski

Pentru cercetarea cazului au fost trimişi în expediţie doi tineri studenţi de la Universitatea din Petersburg pentru a studia şi a aduna informaţii cât mai ample despre această epidemie şi evoluţia ei. Aceşti tineri evident că nu aveau mijloace de cercetare modernă, dar cunoşteau câteva procedee de verificare a posibilei boli. Ceea ce însă le-a fost dat să descopere nu se încadra în cunoştinţele universitare.

Dimitri Iosifovici Ivanovski şi Vladimir Polovţev au încercat să facă nişte recomandări pentru producătorii de tutun, dar testele lor de laborator arătau că motivul îmbolnăvirii tutu-

nului este provocat de ceva ce trece ușor prin filtrele biologice și nu reacţionează la tratamentele obișnuite de temperatură sau cu preparate chimice active.

Concomitent cu ei savantul german Meyer descoperise că există elemente biologice care nu reacţionează la filtrarea obișnuită pentru asemenea tratări. În felul acesta studentul D. Ivanovski, descriind două boli ale tutunului, a emis ipoteza că există ceva care elimină această otravă în stare să distrugă plantele.

Dacă e să ne gândim, tutunul este o plantă foarte nocivă și sub aspectul aromei și sub aspectul uleiurilor care le conţine, deci agentul patogen care distrugea tutunul era mai puternic. Probabil că ideea că aceste particule, la rândul lor, produc elemente otrăvitoare i-a fost sugerată chiar de planta care a avut de suferit.

După această descoperire savanţii un timp n-au ştiut cum s-o numească, cum s-o boteze până în momentul când s-au întors la limba latină, limba universală a ştiinţei, și au găsit echivalentul cuvântului „otravă" – virus. În felul acesta un cuvânt nou s-a încetăţenit nu numai în biologie, dar și în medicină.

Rând pe rând, au început să fie descoperiţi virușii de toate mediile și mare a fost uimirea savanţilor când s-a constatat că virusul nu este pur și simplu o celulă, el are șiragul lui genetic pe care îl poate impune celulelor cu care intră în contact. Și chiar mai mult ca atât, aceste celule își modifică șirul genetic, copiindu-l pe cel al virusului. În felul acesta, după primul contact cu virusul, orice organism biologic este asediat chiar de propriile lui celule componente. Această construcţie a virusului rămâne a fi o enigmă pentru savanţi și lupta cu virușii o putem considera abia la început de cale, fiindcă n-a fost găsită cheia construcţiei definitive a acestei particule biologice.

Noi însă nu ne vom aprofunda în labirintul acestei ştiinţe interesante care este biologia, ci vom constatata că descoperirea lui D. Ivanovski a salvat nu numai plantaţiile de tutun, a salvat milioane și milioane de oameni, fiindcă a fost găsită cauza diverselor epidemii și, respectiv, s-a făcut după metode înnoite tratarea bolnavilor.

În fiecare an globul este cutremurat de o epidemie de gripă. Un nou virus își face apariţia și pentru el savanţii caută un antidot. Există deja cataloage întregi în care sunt trecuţi acești agenţi patogeni și, cu toate acestea, pentru secolul XXI tema virusului rămâne deschisă. Pe noi însă ne interesează faptul ca atunci când se reproduce biografia lui Dimitri Ivanovski să fie pomenită Basarabia, fiindcă descoperirea făcută l-a legat direct de ea și am dori ca, de acum încolo, în toate enciclopediile ce apar aceste două nume să nu mai fie despărţite.

UN PREOT ISPITIT DOAR DE CARTE…

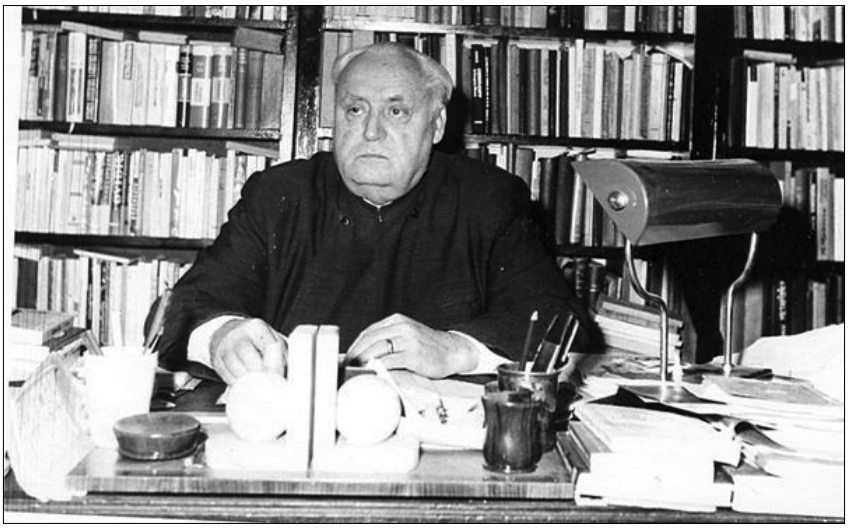

Preotul Igor Jechiu

Lumea clerului întotdeauna s-a împărţit în două tabere mari şi convenţionale. Una este a preoţilor care slujesc cu dăruire, dar care foarte rar se ating de cărţi, cu excepţia celor sfinte pe care le-au studiat la Seminar sau la Academia Teologică. Altă grupă, mult mai mică, îşi găseşte hrana spirituală nu numai în cărţile sfinte, dar în orice grăunte de înţelepciune omenească şi ştiu să facă din el un avut spiritual pentru turma pe care o păstorește. Este greu de spus care este mai valoros – preotul evlavios şi puţin citit, ori preotul cărturar. Nu este cazul ca noi să judecăm aceste lucruri, dar simpatia noastră merge spre cei cu aplecare la carte.

Cunoaștem faptul că fostul primar al Chișinăului, în perioada de până la 1917, Pantelimon Sinadino, a scris niște memorii pe care le-a intitulat *Naș Chișiniov.* Medic de formaţie, el a evoluat pe tărâm obștesc, ajungând cu timpul să fie unul dintre liderii politici ai Basarabiei, membru al Sfatului Ţării şi un serios întreprinzător. Buneii lui au ctitorit Biserica grecească din Chișinău și, de aceea, devotamentul lui faţă de pământul Basarabiei nu l-a pus nimeni şi niciodată la îndoială. În fondul *Gheorghe Bezviconi* s-a păstrat primul volum al lui Pantelimon Sinadino. Restul volumelor au dispărut – se păstrează, probabil, şi azi în vreo colecţie particulară, sub formă de manuscris. Preotul Igor Jechiu (1918-1992) de la Galaţi a fost o persoană care a citit aceste memorii, primindu-le de la Gheorghe Bezviconi. Ce s-a întâmplat cu ele ulterior, nu ştiu, dar, din scrisoarea-autograf a lui Igor Jechiu, putem conchide că el a fost ultimul posesor al lor:

„Mult stimată D-nă Bezviconi,

Scrisoarea dumneavoastră ne-a impresionat de-a dreptul. Nu v-am putut răspunde imediat pentru că am primit-o chiar în Săptămâna Patimilor. A treia zi de Paşti am plecat cu ONT-ul într-o excursie de cinci zile în nordul Moldovei, de unde am revenit în noaptea de duminică spre luni, 16-17 apr. a.c.

Mai întâi să vă spun din partea mea şi a soţiei mele creştinescul *Hristos a Înviat!*

Ultima dumneavoastră scrisoare am primit-o, aşadar, acum şase ani în urmă şi ea nu era un răspuns la scrisoarea pe care v-o scrisesem cu prof. C. Solomon, fără să ştim de moartea lui Jorj, ci la o scrisoare ulterioară. Pentru că răspunsul dumneavoastră la această ultimă

scrisoare era o dezaprobare categorică a atitudinii pe care a avut-o Gonța față de Jorj și chiar în ultimele zile ale vieții sale, din marea prețuire pe care o am pentru bunul meu prieten Jorj, i-am cerut lui Gonța o lămurire pe care el, cu toată sinceritatea și claritatea, mi-a dat-o. Într-adevăr, a recunoscut că nu l-a putut servi pe Jorj. I-a părut rău pentru acest lucru. În acolo el l-a apreciat la justa lui valoare și și-a exprimat cu durere părerea de rău că nu l-a putut conduce pe ultimul său drum, pentru că a aflat a doua sau a treia zi.

Eu v-am înțeles, mult stimată Doamnă, durerea care v-a răvășit sufletul din cauza acestei năprasnice lovituri, dar vă rog să mă credeți că pe Gonța poate că l-ați judecat prea sever și tocmai din motivul de a restabili adevărul complet și numai din dorința de a mă face un «făcător de pace», cu data de 6 noiembrie 1966, cu recipisa Poștei din Ivești nr. 349, v-am scris o scrisoare lungă în care vă înfățișam cu amănunte această regretabilă neînțelegere.

Scrisoarea aceasta v-am expediat-o în aceeași stradă Bujoreni, dar la nr. 27, nu știu de ce, și nu la nr. 45. M-a mirat foarte mult faptul că scrisoarea aceasta nu mi s-a întors «retur», dar nici răspuns de la dumneavoastră n-am mai primit.

Cum nici la scrisoarea alcătuită împreună cu Solomon n-am primit niciun răspuns și nici măcar confirmarea primirii ei, ea fiind expediată recomandat din Tecuci, am luat tăcerea dumneavoastră drept un indiciu că dezaprobați și atitudinea mea și precaut m-am retras. Am așteptat cel mai neînsemnat semn de viață până la 9 ianuarie 1967, când, cu prilejul onomasticei, vă scriam din nou că aștept răspuns la scrisoarea mea…, dar nici la această scrisoare vă mărturisesc că n-am primit niciun răspuns. Vă rog să mă iertați dacă am greșit, dar circumstanțele mă mânau mereu la aceeași invariabilă concluzie: mă simțeam cu totul indezirabil și atunci am încetat să mai scriu.

Nu vă puteți imagina câtă bucurie mi-a pricinuit scrisoarea dumneavoastră, de data aceasta cu totul neașteptată…, scrisoare pentru care eu vă mulțumesc din suflet. Ea va reînnoda dialogul dintre noi.

Nu știu dacă la 30 aprilie voi putea fi la București, deoarece am început la Biserică o reparație care reclamă permanent prezența mea. Oricum nădăjduiesc să se ivească o ocazie pentru ca să ne putem revedea.

În legătură cu manuscrisul pe care mi-l solicitați eu nu știu nimic. Este adevărat că pe lângă tot ce a scris și a tipărit Jorj, mi-a mai dat și două manuscrise. Unul este romanul *Poslednii lișnii celovek* și cel de-al doilea – vol. II, III și IV din *Vospominania* lui P.V. Sinadino.

Nu vă grăbiți să dați manuscrisul pe care-l mai aveți, fără acoperire. Este prea riscant. Vom mai discuta acest lucru când voi veni la București. Eu cunosc o pensionară care vi l-ar putea bate avantajos la mașină dacă, bineînțeles, ar exista certitudinea publicării lucrării. Vom avea prilejul să discutăm acest lucru, sper cât de curând.

Nădăjduiesc că revederea noastră, pe care o doresc cât mai repede realizată, ne va oferi posibilitatea discutării multor alte chestiuni care ne interesează.

Cu tot respectul

Pr. Igor P. Jechiu"

Căutarea memoriilor lui Pantelimon Sinadino a devenit astăzi o temă de actualitate. Nu știm dacă se află la Galați sau în Australia, unde s-au stabilit urmașii lui Igor Jechiu. Este limpede însă că acest autograf al lui Igor Jechiu este un indiciu clar că trebuie să perseverăm în căutarea manuscriselor…

UN MEDIC DIN ELITA POLITICĂ

Gheorghe Lașcu

Prin tradiţie, medicii din Basarabia, în toate timpurile, au avut și o pronunţată atitudine socială. Până la Unire în elita politică a Basarabiei s-au remarcat figuri importante ca Moisei Sluţchi, Iulia Cviatcovschi, Maria Raşcovici, Leopold Siţinschi ș.a. Perioada interbelică care a fost și mai furtunoasă, și mai intensă din punctul de vedere al activităţii politice a scos în prim-plan alte nume: dr. Daniel Ciugureanu, dr. Petru Cazacu, ca să-i numim doar pe cei care s-au aflat pe post de prim-miniștri în Guvernul Republicii Democratice Moldovenești (denumea oficială: Directoratul General) și care, la rândul lor, au și participat activ la înfăptuirea Unirii. Și astăzi medicii din Basarabia sunt la fel de activi și activismul lor politic are o explicaţie: fiind veritabili intelectuali, trăind o viaţă extrem de concentrată emoţional ei nu pot fi indiferenţi.

Gheorghe Lașcu face parte din acei medici care s-au impus în perioada interbelică și au atins importante culmi politice.

S-a născut la 1 ianuarie 1880 în familia preotului Vasile din satul Onișcani, jud. Orhei. Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească, apoi la Seminarul Teologic din Chișinău (1902). N-a dorit să-și continue învăţătura la Academia Teologică și s-a înscris la Institutul de Medicină din Harkov, Facultatea medicină umană. După absolvire a fost, timp de doi ani, asistent la catedră, intenţionând să se dedice muncii de profesor universitar, dar curând se dezice și își găsește un post de lucru tocmai la Samara, în Rusia, de unde era originară soţia sa. În 1910 a obţinut numirea pentru spitalul din satul Izbești, unde s-a și stabilit cu familia.

Atmosfera acelor ani o descrie în memoriile sale doctorul în filozofie Ion Ocinschi: „Prin anul 1909 lucram învăţător în satul Cruglic, pe atunci judeţul Orhei. În orele libere mă repezeam în satul vecin Izbești, făcând vizite – destul de dese, de altfel – familiei primitoare și cu vederi progresiste a medicului Gheorghe Lașcu. Aici se adunau mai mulţi intelectuali progresiști moldoveni – ba la un concert, organizat cu forţele proprii, ba la o șezătoare privind politica, literatura sau filozofia.” [*Nistru,* 1966, nr. 12]

Când a început Primul Război Mondial, Gh. Lașcu a fost mobilizat și trimis în orașul Voznesensk pe Bug, unde l-a și găsit revoluția și începutul războiului civil, perioadă când orașul își schimba foarte des stăpânii: albii, roșii, armata lui Pietliura, bandele lui Mahno, hadamacii ș.a. După multe peripeții, în primăvara anului 1918, a ajuns cu familia la Izbești, la micul lui spital.

Cariera profesională, ca și cea politică, a făcut-o la Orhei, unde a fost medic primar al județului, apoi medic-șef al Spitalului Central din Orhei. Următoarea funcție este cea de director al Spitalului din Costiujeni, cel mai mare spital psihiatric din România la acea vreme. Colegii l-au desemnat să ocupe posturi importante în diverse organizații profesionale: președinte al Colegiului medicilor din municipiul Chișinău și jud. Lăpușna, președinte al Epitropiei de orbi din Basarabia, membru al Comisiei regionale de disciplină de pe lângă Inspectoratul general sanitar din ținutul Nistru, membru al Comitetului Central al Asociației Generale a Medicilor din România.

Cariera politică a început-o prin a fi ales, la Orhei, deputat pe listele Partidului Liberal, apoi a fost senator de Orhei și mai mulți ani a activat în calitate de vicepreședinte al Senatului României.

Pentru activitatea extrem de fructuoasă pe ambele tărâmuri, a fost decorat cu cele mai înalte distincții ale României: *Steaua României* în grad de Ofițer, *Coroana României* în grad de Comandor, *Steaua României* în grad de Comandor ș.a.

Cu timpul, își adună și o bună gospodărie, care îi permitea să-și vadă asigurate bătrânețile, dar toate planurile i-au fost spulberate în vara anului 1940. Au năvălit sovieticii, a urmat refugiul, pierderea averii și, de acum încolo, viața n-a mai intrat în făgașul ei firesc și, dintr-o personalitate de primă mărime, Gheorghe Lașcu a ajuns un anonim…

Astăzi, când repunem în drepturi elita de odinioară, nu-l putem trece cu vederea pe acest medic care a făcut o carieră politică de excepție.

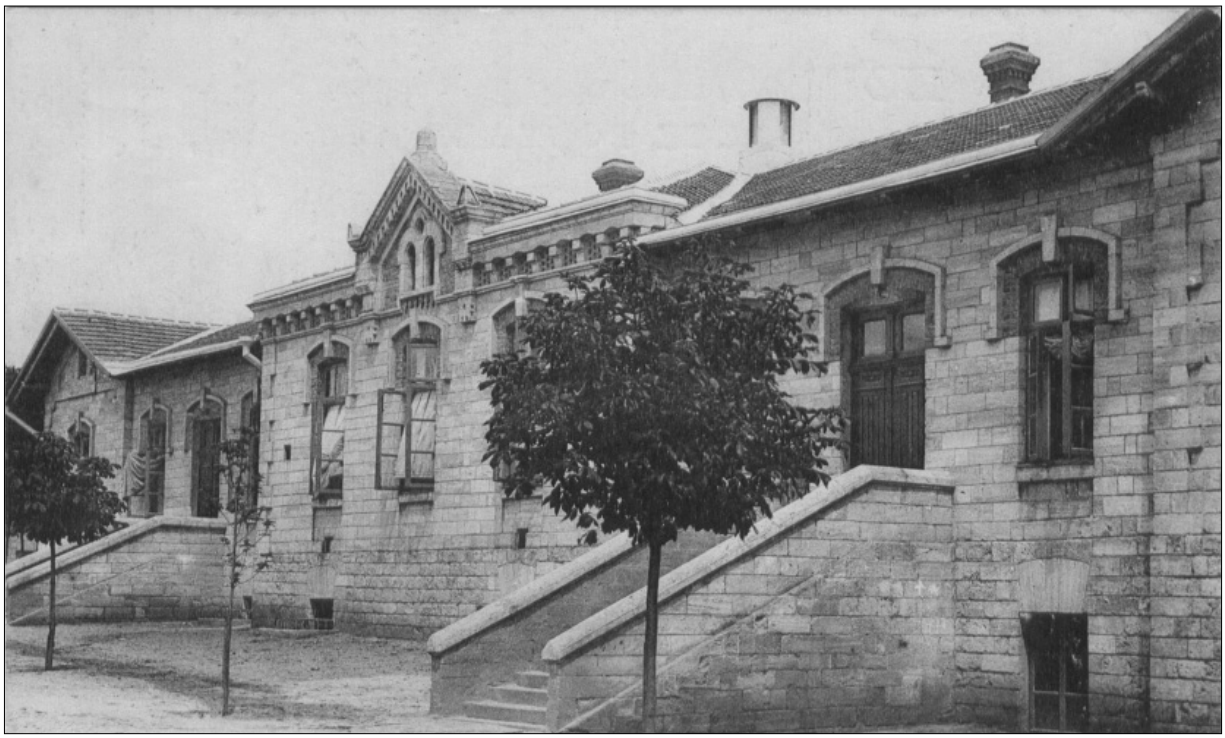

Spitalul din Costiujeni, pavilionul nr. 6

CÂTEVA RÂNDURI DESPRE SERGHEI LAZO

Aceste rânduri mi-au venit în minte când la Cimitirul Central de pe str. Armenească am descoperit mormântul Elenei Stepanovna Luzghin, care nu este alta decât mama lui Serghei Lazo, o fostă preşedintă a Ligii Femeilor Basarabene, o personalitate remarcabilă a Basarabiei interbelice.

Mi-a fost dat să învăţ în prima şcoală tehnică superioară care-i purta numele. La deschiderea Institutului Politehnic din Chişinău numele lui Serghei Lazo a jucat un rol decisiv. Era numele unui erou autohton cu studii tehnice, era o acoperire politică perfectă pentru acea vreme. Mai târziu mi-a fost dat să scriu câteva materiale în favoarea ocrotirii statuii lui înălţate în inima Botanicii. Și azi consider la fel.

Despre eroii războiului civil noi ne-am format o opinie greşită, noi i-am scos din epoca lor, i-am adus în zilele noastre și vrem ca ei să aibă aceleași opinii, aceleași idealuri pe care le avem noi. Îl criticăm pe Grigore Kotovski pentru că n-a acceptat Unirea Basarabiei, dar nu apreciem un alt gest de-al lui Kotovski, formarea Republicii Autonome până la Bug, când din 1931 până în 1937, moldovenii de dincolo de Nistru au scris cu alfabet latin și au citit și vorbit o limbă literară românească.

Serghei Lazo a fost un basarabean educat pe principii democratice și umaniste. Nobil de viţă veche, descendent pe linia tatei din familia Lazo, pe linia mamei din familia Cruşevan, el evident că era un antimonarhist și nu putea accepta inegalitatea socială. Citiţi însemnările lui zilnice și o să vă convingeţi că a avut viziuni democratice fundamentale.

Crearea Republicii Extremului Orient era un pericol pentru bolşevicii din Moscova, de aceea consider că moartea lui Serghei Lazo este legată direct de încercarea de a forma o unitate statală independentă.

Legenda cu japonezii și locomotiva, istoric reprezintă doar un decor – lichidarea lui a

Serghei Lazo și Olga Cruşevan (perechea din stânga), viitoarea poetă și traducătoare

Verișorii Serghei Lazo și Olga Crușevan la o primbare cu barca

fost dictată de Moscova. Și dacă n-ar fi murit atunci, avea să fie lichidat în 1937, cum au fost omorâţi toţi eroii războiului civil, fiindcă Stalin și regimul comunist nu mai avea nevoie de ei.

Cred că în problema personalităţilor controversate ale istoriei trebuie să fim nu numai selectivi, dar să fim și obiectivi, și democraţi, adică să acceptăm și alte opinii, să acceptăm alte viziuni și să nu comitem cea mai mare greșeală – scoaterea personalităţii din epocă.

Serghei Lazo în jurnalul său intim pomenește multă lume din elita de odinioară a Chișinăului: unchiul Colea, care era un interlocutor frecvent, nu era altul decât Nicolae N. Alexandri; Tasea Gore, era fiica academicianului Paul Gore; Olga, verișoara, era poeta și traducătoarea de prestigiu Olga Crușevan. Citirea trecutului trebuie făcută cu mare atenţie, iar cinstirea lui e, de fapt, o necesitate pentru oamenii culţi…

Tot ei la o oră de călărie

UN VISĂTOR TEMERAR…

Dorul de a descoperi alte lumi, alte civilizaţii care populează alte planete s-a născut odată cu primul om, în clipa când el a ridicat ochii la cer. Diferite generaţii au citit diferit harta necuprinsă a cerului înstelat, dar fiecare s-a dorit cu un pas mai aproape de visul suprem – ajungerea în cosmos.

Basarabenii n-au fost o excepţie. Argumentăm prin destinul unui eminent profesor:

Mangeron, Dimitrie (15.XI.1906, Chișinău – 26.II.1991, Iași), doctor în ştiinţe matematice, membru corespondent al Academiei Române (1990). Membru activ și de onoare a peste 25 de academii, asociaţii, societăţi ştiinţifice din RFG, RDG, SUA, URSS, Suedia, India, Italia, Japonia etc. Născut în familia unui mecanic de locomotivă, ctitor al bisericii din Ungheni (1906). Își face studiile la Liceul „Alecu Russo" din Chișinău (1923), la Universitatea din Iași. În 1932 își susţine doctoratul la Universitatea din Napoli, în 1937, fiind conferenţiar la Catedra matematici generale a Institutului Politehnic din Iași. În 1942 este profesor titular la Catedra de mecanică a aceluiași institut. În 1964-1982 ţine cursuri la universităţi din Canada, SUA, Germania, Franţa, Brazilia. Publică peste 600 lucrări ştiinţifice. Fiind pasionat de astronautică, predă voluntar cursul facultativ *Introducere în astronautică* (1937). Studiază fenomenele şocului produs de acceleraţiile cu variaţii foarte mari asupra organismului uman şi asupra materialelor viitoarelor nave cosmice (ecuaţiile Mangeron-Tenov şi Largrange-Mangeron). Este prima persoană care a depus cerere pe adresa Federaţiei Internaţionale Astronautice de a fi inclus în rândurile celora ce vor zbura spre Lună. Unul din bulevardele Iașiului poartă numele lui Dimitrie Mangeron.

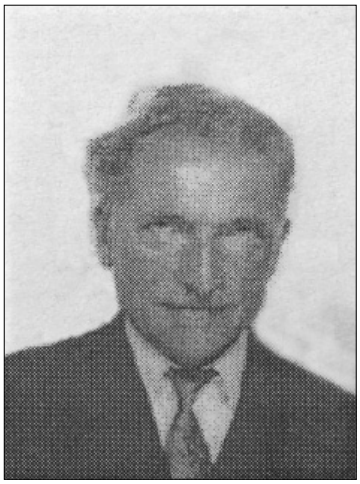

Dimitrie Mangeron

Și Chișinăul, oraşul de baştină, e obligat să-i repete gestul, și numele unui temerar visător să înnobileze harta oraşului nostru…

Piața gării Chișinău în perioada interbelică

UN SAVANT ÎNVINS DE DESTIN…

Nu știu cine s-ar fi încumetat să creadă că dintr-un băieţel născut în 1902, în Cuconeștii Vechi, pe malul Prutului, va crește un savant celebru, o somitate mondială – **Nicolae N. MOROȘAN.**

Probabil pasiunea pentru trecut, pentru antropologie a însușit-o încă în copilărie, când împreună cu alţi copii păștea vacile, descoperind cioburi și oase, care veneau ca un mesaj al civilizaţiilor anterioare. Cu atât mai mult nimeni n-ar fi putut spune că acest copil, născut într-un sat din nordul Basarabiei, va muri într-un chip tragic și misterios în centrul Moscovei, în hotelul „Moscova", în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Colindase lumea în lung și-n lat, a avut conferințe științifice și comunicări solide în Europa, în Orient, dar destinul vitreg al Basarabiei l-a obligat într-un fel să se supună circumstanţelor și să accepte colaborarea cu sovietele, să devină deputat în Sovietul Suprem al Naţionalităţilor, să fie forţat „evacuat" în Siberia și acolo, înţelegând în ce mare capcană a nimerit, să încerce să-și schimbe într-un fel soarta.

Spre marele nostru regret, spre marele lui nenoroc, el n-a reușit să facă acest lucru.

Opera lui este una fundamentală, bibliografia operei lui este una impunătoare și chiar dacă s-a stins prematur, el s-a impus și continuă să se impună generaţiilor actuale prin destinul său și prin opera sa.

Biografia lui reflectă destinul unui savant dintr-o generaţie care s-a născut la schimbarea epocilor, iar peste umerii lor a căzut povara secolului XX, un secol zbuciumat de revoluţii și zguduit de războaie.

Studentul Nicolae N. Moroșan

A absolvit liceul „B.P. Hasdeu" din Chișinău, apoi a studiat la Facultatea de ştiinţe naturale a Universităţii din Iași, pe care a absolvit-o în 1927. Va îmbrăţișa cariera de geolog și arheolog și va publica peste 40 de lucrări ştiinţifice, descoperind zeci de așezări paleolitice pe terasele fluviale ale Nistrului și Prutului. Membru al Colegiului Arheologic și al Institutului Internaţional de Arheologie, N. Moroșan își susţine doctoratul în Franţa, în 1933, cu o teză despre Pleistocenul și Paleoliticul României de

Savantul Nicolae N. Moroșan

Nord-Est, cu specializare la Paris, cu deplasări de cercetare în Franţa, Anglia, Belgia, Cehoslovacia ș.a., tot el reușea să fie director la Liceul „M. Eminescu". Doctor în ştiinţe naturale și specializat în geografie și paleontologie, el ca geolog reprezenta România la Societatea Preistoricilor francezi. A făcut cercetări geologice, paleontologice și preistorice în Basarabia, Moldova și Dobrogea. Este autorul a cca 40 de lucrări ştiinţifice, tipărite în ţară, precum și la Paris, Toulouse, Oslo, Varșovia, Bruxelles, Frankfurt am Main, Washington ș.a.

Chiar judecând după bibliografia colaborării sale cu revista *Viaţa Basarabiei* ne dăm seama că în 1940, la 28 iunie, el a rămas în Chișinău:

Revista revistelor. Străine: *Lot Polska*, *La presse medicale* (1938, nr. 6-7); *A apărut Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău. Tomul II, 1938* – redactat de dnii: P.V. Ștefănucă – director, N.N. Moroșan – secretar general, și T.A. Știrbu – vicepreședinte (1939, nr. 9-10); *Publicaţiile recente asupra mamiferelor fosile din Basarabia meridională* (1936, nr. 3-4); *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer: Diferite sondaje însemnate de aiurea* (1936, nr. 5-6; nr. 9); *Magnetismul terestru din Basarabia* (1938, nr. 1-2); *Din apucăturile vânătorilor: rezultatele unei vânători din Basarabia* (1938, nr. 3); *Recenzie* (1935, nr. 10), rec. la cartea: Donici Alex. *În negura vremurilor: Omul diluvial în Europa.* Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1925; *Recenzie* (1935, nr. 10), rec. la cartea: Donici Alex. *Crania Schytica Contribution a l'etude antropologique du crâne scythe et essai relatif a l'origine géografique des Scythes.* București, 1935; *Alexandru Donici, 15.VI.1886 – 13.V.1936*: antropolog, rudă cu A. Donici, fabulistul (1936, nr. 11-12); *Lista cronologică a principalelor publicaţii ştiinţifice ale savantului Alex. Donici; Al XVII-lea Congres internaţional de antropologie și arheologie preistorică* (București, 1937) (1938, nr. 1-2).

Ce s-a întâmplat cu el mai departe este demn de pana unui romancier. Sovieticii care erau informaţi de valoarea lui ştiinţifică l-au făcut profesor la Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău, director al Muzeului de Etnografie, l-au curtat până au făcut din el deputat în Sovietul Suprem al Naţionalităţilor din URSS.

Dar a început războiul și el n-a dorit să se evacueze. Atunci, în urma unui denunţ, scris de profesorul de istorie Dubrovski (numele adevărat Polic Ovim Mendel Gdolev, comunist), este arestat, fiind acuzat: „Examinând materialele ce au parvenit de la NKVD cu privire la activitatea criminală a cetăţeanului Moroșan Nicolai Nicolaevici, a reieșit că, din anul 1939, Moroșan N.N. a participat la activitatea partidului burghez «Frontul Renașterii Naţionale a României». După reintroducerea în Basarabia a puterii sovietice, a refuzat să candideze ca deputat în Sovietul Suprem. (…) Apoi refuză să ia cuvântul la radio, la prima aniversare a eliberării Ba-

sarabiei de sub boierii români. De la începutul războiului dintre Germania și URSS, Moroșan a început un mod de viață suspect. Cu toate că din Chișinău a fost evacuat guvernul RSSM, el a rămas. S-a decis: Moroșan N.N., anul nașterii 1902, să fie arestat și percheziționat…"

A stat închis în pușcăria din Chișinău, apoi a fost escortat la pușcăria din Tiraspol, iar de acolo la cea din Odesa, de unde a ajuns tocmai la penitenciarul din Novosibirsk, de unde este eliberat pe 25 noiembrie 1941, fiind găsit nevinovat.

Locuia la Tomsk, unde preda cursuri la un institut din localitate și executa anumite cercetări geologice. Aflându-se la Moscova, la sesiune, în data de 3 februarie 1944, s-a sinucis în odaia 240 a hotelului „Național" ori, conform altei versiuni, care e mai plauzibilă, a fost simulată sinuciderea de angajații NKVD-ului, căci le parvenise informația că el a intrat în contact cu ambasada britanică de la Moscova. Ceea ce pare a fi mai aproape de realitate, dacă citim un răvaș trimis fostului său coleg de la Liceul „M. Eminescu", Gheoghe S. Chicu, care se afla în evacuare și i s-a adresat după ajutor:

„Dragă Gheorghi Savici! După cum vedeți, scrisoarea D-voastră a ajuns până la mine. Nu m-am așteptat. M-a mirat acest fapt. Vă mulțumesc: și dacă o să aveți norocul să trăiți și să ajungeți pe pământurile noastre, atunci, să săruți din partea mea, pământul meu sfânt și neuitat.

Eu! – dacă sunt sănătos! – nu pot spune că sunt smintit – nu chiar! Dar deseori am halucinații și aștept momentul odihnei finale.

D-voastră, scrieți că ați trecut printr-o… epopee…

Dar la mine ce e?

Doar din momentul ieșirii mele din casă am nimerit în spitalul-«închisoare» și așa din una în alta, mă duceau, mă lecuiau. Astfel am ajuns în Siberia.

După multe luni de închisoare am nimerit la Tomsk. Nu știu din ce motive n-am pierit. Nu știu de ce inima nu mi-a crăpat. Am obosit să trăiesc. Deja vreau odihnă și aș găsi-o – știu calea spre ea, dar… dragostea fidelă pentru pământul meu sfânt strămoșesc mă face să mai amân momentul, deoarece… aproape de hotarul drag am o dorință de a dormi veșnic.

Despre nimeni din ai mei nu am știri. Nu sunt singur că nervii vor rezista. Sper că vom mai face schimb de scrisori.

În ceea ce privește, Gheorghi Savici, rugămintea de a vă ajuta cu transferul, păi… «am luat act», dar despre asta vom mai vorbit prin scrisori, dacă vom trăi – ultimele cuvinte mi se referă.

Salutări D-stră, Gheorghi Savici, și rudelor D-voasrtă.

Să fiți cu toții sănătoși.

Moroșanu

Tomsk, reg. Novosibirsk

Post restant

26.IV.1943"

Presimțirea lui N.N. Moroșan s-a adeverit, căci peste zece luni și-a încheiat socotelile cu viața.

Liceul de băieți „M. Eminescu", imagine de epocă

PĂRINTELE UNEI REFORME EPOCALE

Dacă reforma agrară din Basarabia din anii 1919-1923 a fost una foarte reuşită acest lucru în mare parte se datorează unuia dintre părinţii şi realizatorii acestei reforme, profesorul George Murgoci-Munteanu. Vă imaginaţi numai în ce condiţii extremale au acţionat acele comisii agrare care au studiat pe teren situaţia, au creat formula eficientă de împărţire a pământului şi într-un termen record au reuşit chiar să-l distribuie.

La începutul anilor ’90, ai sec. XX, noi am fost martorii ultimei reforme agrare de împărţire a pământului şi chiar vedem că şi până astăzi nu toate cele realizate sau concepute au fost bine puse la punct.

George Murgoci-Munteanu

Dar toate aceste lucrări s-au făcut în condiţii moderne, cu tehnică de măsurare modernă, cu mijloace de transport moderne, iar predecesorii noştri nu aveau la îndemână decât nişte instrumente rudimentare, căruţe cu cai şi pericolul de a fi atacaţi de diferite detaşamente militare, de bande de tâlhari, care acţionau pe acest teritoriu după 1918. Făcând abstracţie de toate pericolele, acele comisii agrare au realizat un vis nutrit de secole de ţăranii basarabeni.

Au trecut anii, s-au schimbat unul după altul câteva regimuri politice şi numele acelor oameni care cu riscul vieţii au reuşit o reformă au fost date uitării. Pe când era firesc ca ele să fie trecute în analele istoriei noastre, fie şi într-o formulă succintă, enciclopedică:

M U R G O C I - M U N - TEANU, George (1872 – 5.III.1925), profesor de mineralogie-petrografie la Şcoala Politehnică din Bucureşti.

Studii: Licenţiat în ştiinţe naturale la Universitatea din Bucureşti, studii de perfecţionare la Viena şi ulterior la München (1899-1900) unde şi-a trecut doctoratul în ştiinţe (1901). Membru corespondent al Academiei Române (6 iun. 1923).

Activitate profesională: cursuri de mineralogie la Universitatea din Cluj (1919-20), a iniţiat „Cercul Naturaliştilor din Dacia superioară” devenind „Societatea de Ştiinţe din Cluj”. A pus bazele unui noi domeniu de cercetare a agrogeologiei şi a pus bazele *Revistei internaţionale de pedologie* (Internationale Mitteilungen für Bodenkunde), apărută la Berlin, în colaborare cu profesorul Ramann (München), Glinka (Petrograd) şi alţii, în 1924 fiind ales preşedinte al secţiei a VI cartografică a Congresului internaţional de pedologie ţinut la Roma. A publicat articole de popularizare în revista *Semănătorul*. A făcut diverse deplasări de documentare peste hotare fiind un călător învete-

rat: Franţa, Rusia, Austria, Germania, Anglia, Scandinavia, America, Asia Mică etc.

Opera: *Calcare și fenomene de erosiune în Carpaţii meridionali* (București, 1898); *Contribuţiuni…* (1898); *Über die Einsclüsse…* (teză de dr.; 1901); *Minerale din Dobrogea* (1901), *Congresul petroliștilor la București* (1902); *Excursiuni în Carpaţi* (1902); *Necesitatea unui Club carpatic românesc* (1902); *Zăcămintele succinului din România* (1902, teză de docenţă; și ed. fr., 1903); două prelegeri inaugurale (1904); *Calomniile anonime* (1907); *Graniţa între pădure și stepă* (1907), *Terţiarul din Oltenia* (1907); *Raport* (1908); *Valea Teleajenului, Văleni-de-Munte* (1909); *Excursiune geologică în Valea Oltului* (București 1910); *Die Dodenzonen Rumäniens* (1911); *Contribuțiuni…* (1911); *Zonele naturale de soluri în România* (1911); *Studii hidrologice* (1912); *Studii de geografie fizică în Dobrogea de Nord* (1912); *Ţara nouă* (1913); *Cercetările geologice în Dobrogea de Nord* (1912); *Ţara nouă* (1913); *Cercetări geologice în Dobrogea nordică* (1914); *Clima și solurile din Roma* (1920); *Noţiuni generale asupra coloidelor* (1921); *Nouvelles données…* (1922); *Sinteza geologică a Carpaţilor de Sud* (1922); *Notițe geologice din Taurosul Estic* (1923); *Solurile de-a lungul CF Anatoliene* (1923); *Extras* (1924); *Instructions…* (1924); *Krystallographische Bestimmungen* (Viena, fără an); *Repertoriu mineralogic* (fără an): *Contributions…* (1897, 2 vol., în colaborare cu L. Marazec); *Dare de seamă* (1898-1899, 5 vol. id.); *România* (în colaborare, 1902); *L'industrie minière roumaine en 1907* (în colaborare cu T. Porucic, 1908); *Turcia* (în colaborare cu Per. Papahagi, 1911); *Les Roumains d'Ukraine* (Paris, 1919, în colaborare cu D. Drăghicescu); *Îndrumare* (în colaborare cu D. Dumitriu, București, 1922); *Geografia României* (1929, în colaborare cu Popa-Burcă) ș.a.

Decedat prematur, profesorul George Murgoci-Munteanu, probabil, n-a reușit să lase careva pagini de memorii legate de aflarea sa în Basarabia, în timpul reformei, așa cum nici basarabenii care au fost cu el în contact n-au lăsat mărturii în virtutea evenimentelor ce se derulau fulgerător și nu lăsau timp pentru liniștea de care trebuie să beneficieze scrierile memorialistice. Și e mare păcat, căci astăzi acele pagini ar fi completat un gol din cunoașterea perioadei respective și a oamenilor care au înfăptuit niște reforme epocale.

Edificiul Cârmuirii guberniale. Imagine de epocă

UN PUBLICIST DIN TAGMA IDEALIȘTILOR

Avem în istoria basarabeană suficiente cazuri de sclipiri meteorice, când personalităţi de calibru în epocă au fost trecute pe nedrept la capitolul anonimat.

Alexis Nour a fost un bun şi inimos publicist basarabean, colaborând iniţial la publicaţia de limbă rusă *Bessarabskaia jizn'*, a fost unul dintre fondatorii ziarului *Basarabia* şi atunci când această publicaţie şi-a suspendat apariţia el, pe cont propriu, a deschis alta – *Viaţa Basarabiei*, încercând să păstreze consecutivitatea unei apariţii periodice în limba română.

Primul care l-a integrat într-un circuit de personalităţi a fost istoricul literar Mihail Staje, care i-a tipărit o scurtă notiţă biografică – în *Dicţionarul de pseudonime* (Bucureşti, 1973), din care cititorii află că Alexis Nour a fost publicist şi a trăit între anii 1877 şi 1940.

A mai semnat A.N. (*Viaţa Românească*, 1915); As. Nr. (*Convorbiri literare*, 1928).

A colaborat la mai multe publicaţii, cele mai cunoscute dintre ele fiind: *Adevărul, Adevărul literar şi artistic* ş.a.

Alt cercetător literar, Gheorghe Bezviconi, încercă să facă acelaşi lucru la scurt timp după plecarea acestuia în lumea celor drepţi. În articolul său *Dintr-un sfert de veac de scris moldovenesc* (*Basarabia*, 1991, nr. 4) consemnează: „*Printre cărturarii vremii putem să mai amintim pe vechiul gazetar basarabean Alexis Nour, student la Kiev, apoi gazetar şi suspect agent politic de odinioară, care a publicat traduceri şi articole despre literatura rusă în* Viaţa românească, Adevărul literar, Convorbiri literare *şi alte reviste bucureştene. Nour a murit în mijlocul celui de-al patrulea deceniu la Bucureşti, moartea-i trecând neobservată, deoarece – bolnav de cine ştie ce boli – a fost părăsit de toţi în mizerie.*"

Alexis Nour

Un portret al lui Nour a publicat L. Leoneanu în *Profiluri şi opere contemporane* (Bucureşti, Ed. „Bilete de papagal", 1929). În capitolul despre începuturile literare, Alexis Nour mărturiseşte:

„Am început să scriu şi să public fără să atribui mare valoare, nici chiar momentană, scrierilor mele şi fără să mă gândesc vreodată să le tipăresc în volum, fiindcă începusem să scriu în gazete şi în reviste şi tratasem chestiuni de interes imediat, socotind că pentru chestiunile

mari și permanente sunt atâția scriitori și luptători aleși.

Gustul literar mi-a fost deșteptat încă din școală de scrierile cu subiecte din literatura rusească. Chiar bacalaureatul meu l-am obținut mulțumită tezei de promovare, care e raportul între activitatea literară a lui Gogol și inscripția de pe monumentul pus pe groapa lui: «Prin cuvântul meu amar, voiu râde.»

...Vizitând într-o zi la Petersburg pe marele critic literar, filozof, sociolog și șef suprem al revoluției rușești, Nik. Konst. Mihailovski, el mi-a spus: «Scrie și viața îți va fi mai suportabilă...»

...Întors mai târziu la Chișinău, în momentul de înviorare a vieții politice și intelectuale, am luat parte activă în mișcarea presei de acolo. Am scris în românește, mai întâi la Basarabia*, prima gazetă moldovenească, apărută la 1 iunie 1906, apoi la* Adevărul *și* Viața Românească *în martie 1907. Am urmat de atunci, sub imperiul nevoilor zilnice, toată gama scrierilor beletristice: nuvele, schițe, amintiri și traduceri. Între anii 1907-1914 am fost corespondentul presei din Vechiul Regat asupra situației din Basarabia. De la 1914 și până astăzi am colaborat la* Viața Românească, Adevărul literar *și* Însemnări literare*, ajungând acum, în pragul bătrâneților, la vechea revistă a junimiștilor* Convorbiri literare*."*

Aceste date sumare provin dintr-o biografie romantică a unui boier moldovean Nour, care a plecat, alături de Dimitrie Cantemir, în Rusia, cercând să-și găsească un rost pe meleaguri străine. Dar pâinea în străini încă nimănui nu i-a părut mai dulce decât cea de acasă...

Au gustat din pâinea străiniei și urmașii acelui boier. Am văzut la Kiev clădirea Liceului „Galagan", unde a învățat Alexis Nour.

Frumoasa clădire, folosită tot de un fost boier, refugiat cu Cantemir, care nu s-a zgârcit să lase după moarte 3 000 000 ruble pentru întreținerea liceului, a fost locul de exil spiritual al lui Nour, de bună școlire rusească.

A gustat din pâinea închisorii kievene, deoarece, fiind licean, s-a pomenit arestat, fiind învinuit de activitate revoluționară. De fapt, el nu și-a schimbat esența și de la lupta de stradă a trecut la o formă mult mai fină – la cea publicistică.

În 1903, pe când se afla la Chișinău, este arestat la 23 iunie în legătură cu apartenența sa la grupul social-revoluționar și întemnițat în penitenciarul din Chișinău. La 8 august 1903 este eliberat din închisoare, dar anchetat în calitate de martor în cazul în procesul grupului local al partidului muncitoresc social-democrat. În toamna aceluiași an se afla la Kiev, la Universitate.

Dar înainte de aceasta a făcut o scurtă încercare de apostolat, care s-a terminat cu eșec: *„O rudă a mea, ofițer în retragere, idealist din fire, a intrat ca învățător sătesc, din convingere, într-un sat lângă Balta. L-am vizitat la Pasat (numele satului), unde aproape toți locuitorii erau români rutenizați, și am avut ocazia să cunosc cât mai aproape copiii vârstei școlare de acolo. Manuale rusești, cu noțiuni și cuvinte neînțelese, prea multă religiune, rugăciuni, puțină aritmetică și deloc istorie, geografie, științe naturale. Limba de explicație, inventată de învățătorii acestei regiuni, o amestecătură ruso-ruteano-română, mi-am însușit-o foarte repede. Băiat de 18 ani, eram pe atunci cu totul afundat în problemele mărețe ale astronomiei, eram sub* Lumina stelelor *lui Camille Flammarion...*

Și iată, nu țin minte acuma, după 20 de ani, după ce anume sistem predam lecțiile micilor sălbateci și cum le vorbeam despre veșnicie și mecanica cerului. Îmi aduc aminte numai de interesul nebun, arzător, cu care eram ascultat, ceea ce îmi provoca emoții supreme de fericire și mulțumirea întregului meu suflet. Când însă generația tânără a Pasatului a început să umble în toate serile de primăvară cu ochii în sus, ocupându-se numai cu constelațiile, discutând asupra existenței sau neexistenței lui Dumnezeu și uitând unele din cele 10 porunci în privința superiorilor și bătrânilor, ruda mea, cu

toată simpatia lui pentru «mișcarea» pornită de mine, m-a sfătuit să dispar." [*Basarabia*, nr. 1, 1992]

A ştiut foarte bine limba rusă, însă la 1906 aproape nu ştia româna.

Teodor Inculeţ îşi amintea de acele vremi tulburi menţionând: *„...În legătură cu grădina publică din Chișinău mi s-a întipărit în memorie o scenă. Traversam grădina împreună cu Al. Mateevici și Alexis Nour. Știți că astăzi Nour ca și când n-ar mai fi printre cei vii – răpus de-o boală nemiloasă, incurabilă, se află într-un sanatoriu din București. Iată ce ne spunea Nour:*

– Ascultați, băieți! Voi sunteți încă nevârstnici și poate nu vă dați pe deplin seama la ce mare mișcare luați parte. Voi să vă considerați fericiți că în familiile voastre v-ați însușit limba românească. Cu mine s-a întâmplat alta. Deși mă cheamă Nour și sunt născut în Basarabia, copilăria mi-am petrecut-o la Kiev (a studiat la Liceul-Internat al lui Pavel Galagan, desigur, un boier moldovean din suita lui Dimitrie Cantemir, un liceu vestit, cu limbă de predare rusească). În chipul acesta mi-am uitat limba de obârșie și vorbesc cu voi rușește (ne vorbea rușește). Dar țineți minte: peste câteva zile plec pentru un an peste Prut să studiez limba, cred că la întoarcere nu mă veți mai recunoaște.

Și într-adevăr, peste un an s-a întors mânuind la perfecție limba literară română. Ne întrecuse fără seamăn: pe când el ne vorbea românește, noi încă grăiam moldovenește." [*Viaţa Basarabiei*, nr. 4-5, 1938]

Poate că motivul deznaţionalizării intensive a fost unul dintre factorii primi care l-au determinat să tipărească ziarul *Viaţa Basarabiei*, prima publicaţie în limba română care a apărut cu caracterele alfabetului latin. Din acest periodic au apărut numai şase numere. Probabil greutăţile economice suprapuse cu problemele cenzurii oficiale şi secrete n-au permis redactorului să scoată ziarul.

Rusificarea pătrunsese adânc, până în măduva spiritului, căci Al. Nour consemna în ziarul *Viaţa Basarabiei,* ce apărea de la 21 martie 1907: *„Aici nici florile nu mai înfloresc şi nici păsările nu mai cântă, ne-am educat rusește şi am pierdut cheia de la inima ţăranului."*

Dar setea lui de cunoaştere este cu totul ieşită din comun, el nu numai că a reuşit să înveţe limba, el a devenit unul dintre cei mai devotaţi şi harnici colaboratori ai celei mai prestigioase reviste româneşti din perioada celor două războaie.

La revista *Viaţa românească* Alexis Nour, ca publicist şi om politic, între anii 1907-1909 a susţinut rubrica *Scrisori din Basarabia*.

Marele lui merit constă în faptul că a făcut cunoscut în Regat situaţia basarabenilor. Dincolo de Prut, cei mai mulţi oameni politici considerau această provincie pierdută pentru vecie în ghearele vulturului imperial. După Primul Război Mondial a făcut parte din Asociaţia „Vieţii Româneşti".

O corespondenţă foarte importantă Alexis Nour a întreţinut în această perioadă cu Garabet Ibrăileanu. Ilustrul critic, stabilit la Iaşi, a avut o deosebită afecţiune pentru Basarabia şi basarabeni, dragoste cultivată cu multă migală şi atenţie de Constantin Stere şi de apropiaţii acestuia. A avut parte de cunoscuţi şi prieteni deosebiţi cum au fost Ion Codreanu şi Gr. Cazacliu de la Soroca, Olga Vrabie de la Bălţi ş.a.

Scrisorile lui Alexis Nour au fost reproduse şi comentate în ediţia *Scrisori către Ibrăileanu* (vol. III, Bucureşti, 1973; şi vol. IV, Bucureşti, 1982, Ed. „Minerva"):

„Chișinău, 18 martie 1907

Mult stimate domn,

Vă rog să mă înștiințați, chiar deocamdată prin două-trei cuvinte, dacă ați primit cele trimise și dacă corespondența mea găsi-va locul ei la nr. 3 al *Vieții Românești*..."

* * *

Misiva e suficient de scurtă ca să nu necesite comentarii prea extinse. Într-adevăr, în nr. 3 din 1907, la rubrica *Scrisori din Basarabia* este tipărit materialul lui Alexis Nour *Viaţa noastră*

curentă, la paginile 509-517. Paralel cu activitatea publicistică este încadrat activ în mișcarea politică locală. După experienţa editorială de scurtă durată participă la constituirea şi activitatea organizaţiei din Basarabia a democraţilor constituţionali, fiind secretarul personal al liderului de partid medicului Leopold Siţinschi, care un timp a fost şi primar al Chişinăului.

Activismul lui politic îl plasează în rândurile membrilor biroului regional al partidului cadeţilor. Urmărind activitatea politică a lui Alexis Nour i s-ar putea incrimina o doză de dedublare. Dar fără probe este imposibil s-o facem...

A purtat corespondenţă nu doar din complezenţă. Este foarte insistent în cererea de ajutor, este conştient de faptul că basarabenii, chiar şi în situaţia lor foarte dificilă, trebuie atraşi în circuitul spiritual românesc.

La 4 aprilie 1907 basarabeanul nostru expediază o nouă scrisoare pe adresa lui G. Ibrăileanu:

„Stimate domn,

Ţi-am scris în cele câteva rânduri şterse că încă la 6 cor.(ent) trimisesem corespondenţa, cu ocazie, prin Ungheni. Dar se vede că, din cauza dezordinilor, nici un evreu n-a putut pleca peste graniţă, la Iaşi; aşa că am fost forţat, în două zile, cu mare grabă, să scriu tot ce-mi puteam aduce aminte din cele scrise şi pierdute şi să le trimet prin poştă. Vă mulţumesc pentru o corectură pe care ştiu că aţi făcut-o.

Al dv. devotat,

A.(lexis) N.(our)"

* * *

Intenţia lui Alexis Nour de a purta o corespondenţă regulată cu cei de la Iaşi, poate fi uşor detectată, urmărind periodicitatea expedierii răvaşelor. Explicaţii pot fi mai multe, dar cel mai plauzibil argument mi se pare acel ce leagă prestigiul revistei, numele lui Garabet Ibrăileanu şi dorinţa de afirmare a basarabeanului într-un spaţiu lingvistic nou pentru el.

Corespondentul din el cedează locul scriitorului care face o probă de pană şi-şi cimentează curajul, încercând să evite obstacolele posibile.

El este conştient de creditul ce i se face, dar mândria şi aleasa lui creştere nu-i permit o altă soluţie decât cea a bunei-cuviinţe:

„Chişinău, 31 mai 1907

Onor. domn,

Vă rog să-mi iertaţi vina mea cea mare că nu am putut nu numai trimite corespondenţa de rând, dar nici a scrie. Eram bolnav şi enervat de multe pricini. Traducerea rusească a romanului *La Crime* etc. nu am putut-o găsi la Chişinău şi am scris la Odesa. Vă voi înştiinţa când voi primi răspunsul.

Salutări cordiale,

A. Nour."

* * *

Altă dată expediază o carte poştală şi deci, în mod firesc, stilul ei este telegrafic. Dar tonul scrisorii rămâne acelaşi – îngăduitor:

„Onor. domn,

Mult aş dori să ştiu dacă aţi primit în luna iulie şi continuarea corespondenţei mele tratând despre lucrurile din tagma bisericească basarabeană. Deoarece chestia e importantă pentru trimitere la timp a nouei corespondenţe, vă rog să-mi răspundeţi în două-trei cuvinte printr-o cartă poştală pe adresa: str. Alexandru 120, Chişinău.

Al D-voastră cu toată stima.

Aştept deci răspunsul imediat.

Alexis Nour."

* * *

Tot el revine cu un răvaş în luna ianuarie 1909, care conţine o amplă relatare biografică, dar şi o subtilă analiză a situaţiei din Basarabia. Sunt nuanţate câteva momente pentru cei care cercetează perioada respectivă. Ideea mult vehiculată că în Basarabia n-a existat o conştiinţă naţională clară şi că ea s-a limpezit numai odată cu evenimentele din 1917 când refugiaţii ardeleni şi bucovineni au mişcat carul din loc e combătută prin exemplele reproduse de Alexis Nour:

„Iubite domnule Ibrăileanu,

Împrejurările stupide m-au făcut să nu scriu niciun rând pentru *Viaţa Rom.[âneascâ]* în răstimpul de patru luni. Sper că voi putea să vă trimit cât de curând corespondenţa mea obicinuită, cu care şi reîncep colaborarea mea mai regulată. Până acum nu ştiu soarta care şi-a găsit-o articolul meu cel economic: fiţi atât de bun să-mi răspundeţi dacă este bun pentru ceva şi, în cazul contrar, să mi-l reîntoarceţi pentru o refacere şi continuare ce o plănuiesc asupra ideilor expuse acolo.

Dar vă scriu prezenta pentru o treabă mai importantă. Sunt în raporturi strânse cu câţiva din sătenii moldoveni din Basarabia, îi povăţuiesc, li scriu mult şi li ajut cu ce pot eu; sunt printre dânşii şi câţiva bine dezvoltaţi şi deşteptaţi. Mai ales unul: Ioan Codreanu, din jud. Soroca, sat Ştefăneşti, în vârstă de 29 de ani, fost soldat, şi care s-a deşteptat tocmai prin organizaţiile milităreşti politice din Rusia. Venit acasă, nu se leapădă de pământ, ci, cum poate, împlineşte *Dorinţa* lui Goga. Foarte iubit de consătenii lui, e suspectat ceva de boieri şi diferiţi «şefi», dar se ţine cu o deosebită băgare de seamă; ţărănimea soroceană de trei ori îl alege împuternicitul ei la alegerile guberniale pentru Dumă, dar n-a putut ieşi deputat din cauzele care sunt bine cunoscute..."

* * *

Iată unul dintre marile merite a lui Alexis Nour: a riscat, dar a investit potenţa sa intelectuală în acest ţăran, care peste zece ani avea să apere drepturile Basarabiei în chestiunea Unirii cu România tocmai la Paris. Susţinerea lui Ion Codreanu, minunatului ţăran din Ştefăneşti, poate fi echivalată doar cu educarea unui elev excepţional.

Dar Ion Codreanu nu este unicul discipol pe care l-a îndrumat Nour. Alexe Mateevici a avut parte de poveţele acestui scriitor chiar la începutul carierei sale publicistice, când se angajase să colaboreze la ziarul *Basarabia*.

Opera lui publicistică şi ştiinţifică o putem prezenta printr-o succintă bibliografie în care articole importante ca: *Presa noastră şi problemele ei* (*Viaţa românească*, 1907, nr. 8, august, p. 392-393); alternează cu notiţele unor emigranţi basarabeni, care fac referinţe la cele scrise de Al. Nour: A. Frunză. *Note pe marginea unei hărţi* (*Harta etnografică a Basarabiei* de Al. Nour) (*Viaţa românească,* 1916, nr. 6, iunie, p. 263-276.), este o prezentare critică a *Hărţii etnografice a Basarabiei*, care indica componenţa etnică a fiecărui sat, arătând astfel adevărata răspândire a românilor până la Bug şi până dincolo de Cernăuţi.

Constantin Stere consemna în broşura sa *Un caz de conştiinţă* (Bucureşti, 1921): *„...În timpul neutralităţii a apărut prima hartă etnografică a Basarabiei, publicată de Alexis Nour, în care era indicată, sat cu sat, naţionalitatea locuitorilor Basarabiei, şi de unde reieşea luminos caracterul curat românesc al acestei provincii.*

Harta aceasta a fost numai o singură zi la librării, pe urmă a fost scoasă din circulaţie..."

Un studiu amplu la aceeaşi temă Alexis Nour a tipărit în 1915, intitulându-l *Alsacia-Lorena româno-rusă*.

În 1924 fostul prim-ministru Alexandru Marghiloman apreciază munca ştiinţifică a lui Alexis Nour, rostind următoarele cuvinte: *„Era în 1915. A venit la mine un profesor, d. Alexis Nour. Nu ştiu pe unde se găseşte, căci aş fi fericit să-l văd aici. El alcătuise o hartă admirabilă a Basarabiei, unde în forma cea mai plastică, servindu-se numai de documentele ruseşti, ajunsese să stabilească că în Basarabia sunt două milioane de moldoveni faţă de 85 mii ruşi şi 210 mii ucraineni. Această hartă a fost de atunci pe toate mesele marilor conferinţe europene, în toate cancelariile şi este documentul cel mai temeinic pentru acei care vor să descurce problema naţionalităţilor în Basarabia."* [L. Leoneanu. *Profiluri şi opere contemporane*. 1929, p. 83]

O temă aparte în scrierile lui Alexis Nour este cea inspirată de activitatea unui şovin fe-

roce cum a fost arhiepiscopul Basarabiei Serafim Ciciagov, căruia îi este contrapus arhiepiscopul Vladimir, foarte potrivit cu aspiraţiile moldovenilor basarabeni: *Mutarea din Chișinău a pr. sf. Vladimir, episcop al Basarabiei...* (*Viaţa românească,* 1908, nr. 11, noiembrie, p. 283-288).

Din acelaşi ciclu fac parte şi articolele: *Congresul preoţimii basarabene şi curentul naţional-cultural* (*Viaţa românească*, 1908, nr. 12, decembrie, p. 446-448); *Tendinţele episcopului Serafim în faţa opoziţiei hotărâtoare a preoţimii moldovene naţionaliste* (*Viaţa românească*, 1909, nr. 8, august, p. 271-273).

A redactat în anii 1910-1911 ziarul de limba rusă *Bessarabeţ*, în 1912 a fost redactor şi editor al ziarului *Drug*. Tot în acest an stabileşte relaţii cu Ștefan Stoica, comandantul Corpului de grăniceri români şi prietenii decid să deschidă o librărie de carte românească, în care s-ar vinde ediţii cu caracter beletristic şi istoric. Frumosul proiect a rămas nerealizat...

Stabilindu-se în 1914 la Iaşi, ducând un trai modest, locuind într-o mansardă şi luând masa la Spitalul „Sf. Spiridon", Alexis Nour rămâne fidel temei basarabene. Mai mult decât atât – el aduce în circuit o temă la fel de dureroasă: *românii de peste Nistru*. Lui îi aparţine meritul de a fi încetăţenit termenul „Transnistria" şi, respectiv, pentru locuitorii regiunii, numele de „transnistrieni".

După revoluţia din octombrie 1917 a continuat să se intereseze de evoluţia situaţiei din Rusia, publicându-şi pronosticurile în revistele străine. Merită pomenit aici articolul din *Mercure de France* (octombrie, 1920), dedicat unei probleme esenţiale a epocii – programul sovietic de naţionalizare a industriei, program care şi astăzi dă multă bătaie de cap milioanelor de locuitori ai fostului imperiu sovietic.

Concluziile lui Alexis Nour anticipează cu mult verdictele pe care istoria le va formula abia la sfârşitul secolului XX. Dar pronosticurile lui referitor la căderea regimului nu s-au adeverit şi sângerosul balaur a domnit peste o bună parte a globului mai bine de şaptezeci de ani...

În biografia lui Alexis Nour consemnăm momente destul de contradictorii. Unul dintre ele, care a stârnit mirarea contemporanilor, este legat de redactarea, în 1910, cu începere de la 7 iunie, a ziarului *Bessarabeţ* şi a suplimentului literar al acestei publicaţii, având acelaşi titlu.

Un ziar cu acelaşi titlu a fost redactat din 1897, de la 14 februarie, de către Pavel Cruşevan. Oamenii progresişti ai timpului considerau publicaţia drept antisemită şi reacţionară.

Pavel Cruşevan a părăsit ziarul în 1905, el nimerind pentru scurtă vreme în mâinile altei distinse figuri basarabene – P.V. Dicescul, care l-a editat din ianuarie până în octombrie 1906.

Numele acestei publicaţii era atât de dubios, încât relansarea lui de către Alexis Nour părea niţel suspectă.

O cu totul altă faţă a lui Alexis Nour ne-o prezintă unul dintre foştii lui colegi, reputatul ziarist basarabean Theodor Zaharov, acel Zaharov care şi-a asumat riscul de a primi din partea lui Zamfir Arbore tipografia destinată editării ziarului *Basarabia*, tipografie care avea în arsenalul său şi caracterele latine.

În ziarul *Svobodnaia Bessarabia* (nr. 60 din 18 iunie 1917) în articolul *Ohranniki*, el scrie: „*Desfundarea arhivelor secţiilor poliţiei secrete ne dă prilejul să descoperim materiale curioase, povăţuitoare şi destul de frecvent, chiar surprinzătoare.*

...N-a fost scutit de această maladie nici Chişinăul nostru. Cercetarea arhivei «ohrancei» locale ne-au dat prilejul să descoperim nume cunoscute şi mai puţin cunoscute care, pentru o plată nu prea mare, îşi trădau fraţii, surorile şi prietenii. La un nume însă mă voi referi mai detaliat. E vorba despre Alexis Nour.

Nour a fost secretarul publicaţiei mele Bessarabskaia jizn' *chiar în toiul revoluţiei din 1905. El primea 150 de ruble de la mine şi tot*

atâta ca secretar al Partidului Libertăţii Poporului, grupare formată în jurul publicaţiei mele. Deci, am greşi afirmând că greutăţile materiale l-au aruncat în îmbrăţişările mundirelor albastre. La noi el era figura întâia, cel mai iscusit orator, avea deplasări în toată gubernia.

El redacta şi traducea în limba moldovenească tot felul de broşuri, foi volante şi de agitaţie, care se tipăreau în tipografia mea şi erau difuzate în toată Basarabia. Era cel mai preţios şi productiv activist de partid, care găsea în el un colaborator devotat şi de nădejde.

Mai apoi, când reacţiunea a înăbuşit mişcarea revoluţionară, Nour, care poseda la perfecţie limba română literară, s-a ataşat de publicaţiile moldoveneşti din Chişinău, primind subsidii din România, dar servind concomitent şi poliţia secretă rusă.

Amintindu-mi trecutul, eu abia acum încep să pricep toate detaliile ce însoţeau desele percheziţii în redacţia şi în tipografia mea, arestarea colaboratorilor şi redactorilor, închiderea tipografiei, amendarea regulată a ziarului. Câte am avut de îndurat, cât am pătimit numai eu ştiu, şi chiar de-ar fi să le spun pe toate, tot nu aş fi în stare! Dar niciodată, nici pentru o clipă nu m-am îndoit, nu l-am suspectat pe secretarul meu. Toată familia noastră redacţională ameţea făcând presupuneri în privinţa provocatorului infiltrat în rândurile noastre, presupunând că ar fi vorba de funcţionari de la redacţie ori de la tipografie, dar nebănuind pe Alexei Nour. Fiind foarte înzestrat el uşor inducea în eroare pe cei ce-l cunoşteau ieşind basma curată în toate împrejurările. Şi nu mă îndoiesc că şi acum el ar folosi anumite atitudini a cercurilor guvernante în favoarea sa, alipindu-se la vreo organizaţie politică. Asta e cu atât mai uşor de făcut, cu cât noi ne agăţăm fără să ne dumerim de fiecare «palavragiu», uitând de trecutul apropiat.

Şi ca rezultat, pe arena vieţii noastre apar «revoluţionari» de teapa lui Nour...”

Am reprodus acest opuscul ce aparţine unui rus, dar care a fost unul dintre susţinătorii conştienţi ai mişcării naţionale din Basarabia. Coleg de birou şi adept al ideilor lui Alexis Nour, el n-a putut păşi dincolo de emoţiile momentului şi să-i ierte lui Nour anumite slăbiciuni, n-a încercat să pună pe cântar faptele bune. Se prea poate că, din punctul de vedere al conştiinţei formale, Teodor Zaharov are perfectă dreptate, dar aş crede totuşi că, în conformitate cu morala creştină, singurul judecător al lui Alexie Nor a fost chiar conştiinţa lui. Iar conştiinţa îi dicta: *„Lupta, lupta ni se impune, nu numai cu rusificarea, dar mai ales cu nepăsarea noastră proprie, cu inerţia întregii noastre vieţi! Suntem un popor de viţă nobilă, deci datori de a ne folosi de trecutul, tradiţiile şi limba noastră spre redeşteptarea conştiinţei naţionale: idealul nostru să fie – dezvoltarea moldoveanului basarabean până atunci când el însuşi va spune cuvântul său şi îşi va orândui soarta!*

Şi suntem datori a jertfi totul pentru realizarea acestui ideal înalt.”

Iar idealul lui este cu totul deosebit, un ideal uitat astăzi de cei care studiază istoria acelei perioade controversate. Unii neagă neargumentat existenţa conştiinţei naţionale la basarabeni, pe când, să zicem, un Axinte Frunză (despre el am scris în vol. I al *Basarabiei necunoscute*, Chişinău, 1993) a anticipat ideea României Mari.

La unison cu el scrie şi Alexis Nour, care anticipează evenimentele şi dă nişte coordonate spirituale valabile şi astăzi: *„Fraţii români ar trebui să se afle mai înaintea noastră şi nu mai înapoi. Ne trebuie nu visuri ori făgăduieli, ci libertăţi constituţionale, justiţie şi bunăstare pentru ţărani. Nu va fi cu putinţă să ţintim la idealul unei României Mari, câtă vreme basarabenii sau ardelenii se vor găsi mai bine economiceşte sau politiceşte înlăuntrul altor state, din nefericire străine neamului lor...*” [*Basarabia*, nr. 1, 1992]

UN PATRIOT DISPĂRUT FĂRĂ URMĂ…

Al doilea conducător al Pământeniei basarabene de la Dorpat a fost o personalitate astăzi uitată cu desăvârşire, dar uitată pe nedrept. Vasile Oatu era coleg şi prieten cu Ion Pelivan. Ei nu rivalizau la conducerea Pământeniei, dar, aşa cum se întâmplă ades, în colectivele mici există, de regulă, doi lideri unanim recunoscuţi. Dacă după primul an de activitate Ion Pelivan a devenit reprezentantul oficial al basarabenilor în Consiliul pământeniilor, apoi Vasile Oatu a rămas doar pe postul lui de lider intern.

Este important faptul că el a susţinut intenţia lui Ion Pelivan de a obţine ziare şi cărţi din România, fondând la Dorpat o mică bibliotecă românească. Intenţionau să aducă la Chişinău o tipografie şi să editeze un ziar românesc – *Lumina*.

Dintre toţi studenţii el era cel mai profund cunoscător al marxismului şi deci şcoala noii revoluţii, toate discuţiile despre demolarea Imperiului ţarist şi construirea unei noi societăţi erau argumentate teoretic anume de el. Dar marxismul lui nu era unul steril, revoluţionar, era în legătură directă cu opţiunile naţionale. Vasile Oatu vedea în lupta cu imperiul doar prima etapă a eliberării, cea de-a doua etapă fiind necesară pentru renaşterea şi redeşteptarea Basarabiei. De aici şi riscul pe care şi l-a asumat în 1906. Când s-a declanşat revoluţia, el a sosit la Chişinău ca împreună cu colegii să editeze primul ziar românesc din ţinut – *Basarabia*, unde a semnat mai multe articole cu celebrul lui pseudonim „Moşul Vasile", cititorii imaginându-şi că într-adevăr cel care scrie este un bătrân împovărat de ani şi înţelepciune.

Vasile Oatu s-a născut în 1876 în satul Cuhneşti, jud. Bălţi, în familia preotului Ioan.

Vasile Oatu

A absolvit Şcoala Duhovnicească şi apoi Seminarul Teologic, unde a fost coleg de clasă cu viitorul mitropolit al Basarabiei Gurie Grosu şi cu viitorul scriitor şi publicist Andrei Murafa, cu preoţii patrioţi de mai târziu Ioan Andronic şi Nicolae Murea ş.a.

Departe de el a fost gândul de a-l urma în carieră pe tatăl său, care, fiind o fire ghiduşă şi umoristă, a difuzat proclamaţiile revoluţionare aduse de fiii săi Vasile şi Alexandru chiar enoriaşilor săi din eparhia Iarova, fapt pentru care a fost pedepsit cu un termen de şase luni de şedere în mănăstire. Fiind întrebat cum s-a

simţit, el a răspuns: *„Popa la fel ca și motanul unde nimerește se simte bine."*

De aceea, alegerea Dorpatului ca viitor loc de studiu a fost firească. Implicarea lui în activităţile revoluţionare la fel erau în albia caracterului său. Și pedeapsa primită de el a fost cea mai mare. După ancheta care a durat aproape un an de zile, timp în care s-a aflat în puşcărie, a fost exilat la Pinega, reg. Arhanghelsk, sub supravegherea poliției și a scăpat de exil abia în 1905. În această perioadă a avut permisiune ca în 1903 să stea la Dorpat și să-și ia licenţa. Întoarcerea lui în Basarabia, pentru totdeauna, n-a fost posibilă. Locurile de lucru care i se ofereau erau departe de baștină și de aceea se știe că ultimul loc de lucru a fost în circumscripţia caucaziană Vladikavkaz, unde ocupa postul de inspector. Gheorghe S. Chicu a lucrat în același liceu cu el, la Stavropol, dar, din cauza atitudinii lor revoluţionare, au fost trimiși pe la alte școli, mizându-se pe faptul că, dizolvați în necuprinsul imperiului rus, vor pierde curajul de a mai lupta cu ţarismul.

Care a fost destinul lui Vasile Oatu după 1917 nu știe nimeni. Probabil că același ca și cel al miilor de intelectuali nimeriţi în maşina distrugătoare a bolșevismului …

Noi însă vom acumula informaţii despre această distinsă personalitate, care a fost unul dintre fondatorii mișcării naţionale a românilor din Basarabia.

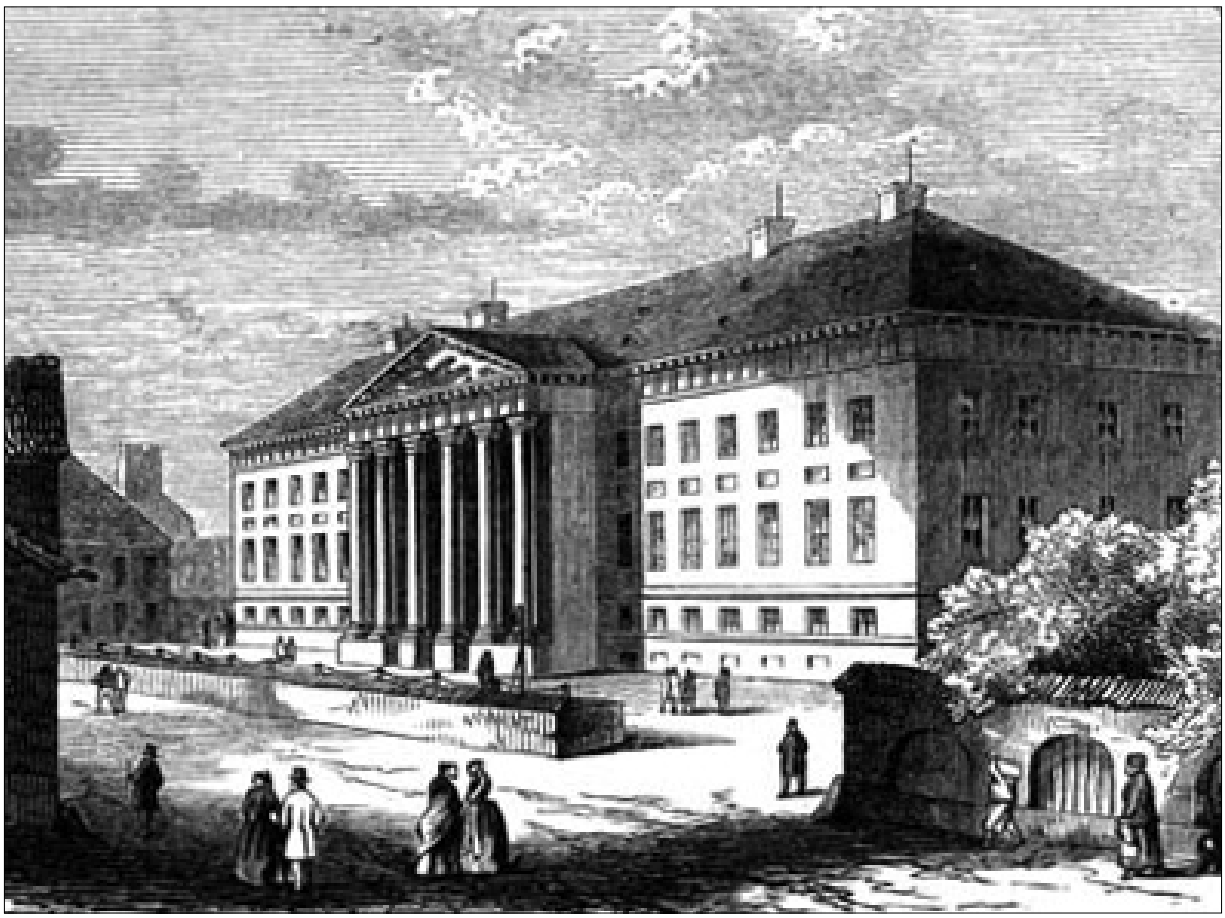

Universitatea din Dorpat (Tartu, Estonia). Sec. XIX

STALIN, ALFABETUL LATIN ŞI LIMBA ROMÂNĂ

În secolul XX Rusia s-a schimbat fundamental şi s-a schimbat în rău. Ea a pierdut ceea ce avea mai scump – dragostea pentru Democraţie, iar pierderea acestui scump sentiment a făcut-o să se înstrăineze de căutarea Adevărului, iar cine nu caută Adevărul nu-l mai poate găsi pe Dumnezeu. Marile probleme ruse care au înălţat colosul din Răsărit în faţa întregii lumi au fost schimbate pe nişte idealuri false, imperiale, care nu mai solidarizează populaţia acestui mare imperiu, ci-l macină şi-l dezbină. Comunismul a distrus în Rusia tot ce a avut ea mai de preţ, valorile cele mai apreciate de toată intelectualitatea ei.

Încă în timpul războiului, declanşat împotriva Moldovei în 1992, a devenit clar că în Rusia n-au mai rămas democraţi. Am în vedere nu oameni cu carnete de partid în buzunar, nu partide cu doctrine declarate, ci spirite profund cinstite în stare să se ridice şi să declare Marele Adevăr despre relaţiile dintre Rusia şi Moldova.

N-au fost făcute nici măcar simple încercări. Deci, am constatat cu stupoare că în inima democraţilor ruşi de astăzi n-a rămas nici urmă din idealurile generaţiilor din sec. XIX, generaţii de aur care se considerau cetăţeni ai lumii şi doreau sincer să schimbe destinul Rusiei şi implicit soarta ruşilor. În 1917 monarhia a căzut, iar în locul ei s-a înălţat pe tronul eliberat dictatorul comunist. Şi el a reuşit să reformuleze idealul naţional al ruşilor, ca un acar priceput a modificat direcţia mişcării şi a substituit atât de abil marile valori încât nimeni n-a priceput că trenul merge în altă parte şi va ajunge în cu totul altă gară…

Nu mă miră aceste documente, copiile cărora le am în faţă. Nu mă miră că un pretins savant emite nişte afirmaţii pretins ştiinţifice, dar absolut mincinoase. În Rusia totul s-a inversat, ea pare să populeze spaţiul virtual din oglindă şi nu manifestă nicio dorinţă să-l părăsească.

Ion Ocinschi

Mi-am zis atunci că ar fi potrivit să apelez la ajutorul fostului Dictator. El n-avea titluri ştiinţifice sonore, dar a scris o istorie a partidului comunist, un volum despre problemele lingvisticii şi aşa mai departe.

Am publicat materialul în suplimentul ziarului *Sfatul Ţării,* în 1992, însă puţină lume

a avut posibilitatea să-l cunoască din cauza tirajului redus.

Acum deslușim destul de bine frământarea sinusoidală a istoriei. Începutul anilor nouăzeci este un ecou al anilor șaizeci și este direct înrudit cu începutul anilor treizeci. Drept ilustrare concretă a acestei teze propunem un interviu acordat de nevoie, adică stenograma unui interogatoriu, cules din dosarele arhivei Ministerului Securităţii Naţionale în vara lui '92, interogatoriu la care răspunde în august 1956 profesorul Ion Ocinschi și care hașurează „spaţiile albe" din anii 1930-1934.

Stenograma acestei discuţii se păstrează în dosarul nr. 38516, deschis în 1937 scriitorului Dumitru Milev și a servit drept mărturie în procesul de reabilitare a scriitorului.

Noi nu descoperim trecutul, noi facem racordarea cu punctele de tangenţă cunoscute, iar linia obţinută – o fatală curbă – ne descrie fără greș drumul parcurs, anevoios și tragic drum:

„**Dosarul nr. 38516**

Milev Dumitru Petrovici

Anchetă penală în legătură cu procesul nr. 741715

Proces-verbal al interogatoriului

17 august 1956, or. Chișinău

Subsemnatul, anchetatorul superior al CSS de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, căpitanul Karpunin, acţionând în conformitate cu art. 160-165 al CP al RSS Ucrainene, am anchetat în calitate de martor pe Ocinschi Ivan Vasilievici, născut în 1888, originar din localitatea Secureni, raionul Secureni, regiunea Cernăuţi, moldovean, cetăţean al URSS, din părinţi muncitori, fără de partid, studii superioare, domiciliat la Bălţi, str. Lenin, casa nr. 34, ap. 29, candidat în filologie, docent la Catedra de literatură rusă și străină a Institutului Pedagogic din Bălţi.

Despre răspunderea ce-o poartă pentru refuzul de a depune mărturii sau în cazul depunerii unor mărturii false a fost avertizat conform articolelor 89, 87 și 90 ale CP al RSS Ucrainene.

Întrebare: *De mult locuiţi în Moldova?*

Răspuns: Am locuit în Moldova din 1909 până la 15 februarie 1918, apoi din 1930 până în 1934; am revenit și locuiesc în Moldova de la 10 august 1955.

– Ce aţi lucrat aflându-vă pe teritoriul Moldovei din 1909 și până în 1918 și din 1930 până în 1934?

– Din 1909 până în 1917 am fost învăţător la școlile primare din satele Cruglic, Măș-căuţi și Hârtopul Mare din judeţul Orhei. Din martie 1917 am fost membru al Comitetului de plasă, iar mai apoi al Comitetului executiv gubernial al muncitorilor, soldaţilor și ţăranilor din Basarabia, în secţia ţărănească. La 15 februarie 1918 am părăsit Moldova în componenţa detașamentului lui Kotovski. În drum spre Iampol m-am îmbolnăvit de tifos și am rămas pentru tratament la Iampol. După însănătoșire, am fost adjunctul președintelui Comitetului revoluţionar județean. După aceea am activat în Kiev, ocupând diferite posturi de răspundere. În 1930, Kosior m-a trimis la Tiraspol în calitate de președinte al Comitetului științific moldovenesc, ocupând concomitent și postul de redactor responsabil al revistei *Octombrie*. Am îndeplinit aceste funcţii până la plecarea mea din Moldova, adică până în 1934. De la finele lui 1931 până în august 1933 am fost membru al Biroului regional al PC(b) din Ucraina și deputat al CEC. În aceeași perioadă, având gradul de profesor, am fost șef al Catedrei de istorie și materialism dialectic la Școala regională de partid și la Institutul Pedagogic, colaborând intens cu presa periodică.

La sfârșitul lui august 1933, am fost exclus din partid. La ședinţa biroului regional care a discutat excluderea mea n-am participat. În acea vreme, timp de 21 de zile, am stat sub arest la GPU, unde eram interogat în privinţa participării mele la activităţile unei organizaţii contrarevoluţionare. Deși eliberat mai apoi de

sub arest, în partid n-am fost restabilit. Am făcut o cerere de restabilire. În 1935 am fost chemat la CC al PC(b) din Ucraina și mi s-a comunicat că am fost exclus din partid pe motivul pierderii vigilenţei bolșevice. În prezent fac din nou demersuri pentru a fi restabilit în partid, deoarece consider că excluderea mea e absolut nejustificată.

– *Care era misiunea Comitetului ştiinţific moldovenesc al cărui preşedinte aţi fost?*

– Comitetul ştiinţific moldovenesc avea ca sarcină primordială misiunea de a realiza politica naţională leninistă în domeniul culturii. Pentru înfăptuirea ei în comitet activau următoarele secţii: istorică, literar-filologică, etnografică. Un anumit timp au activat secţiile de istorie a partidului şi filosofie. Comitetul a îndeplinit un mare volum de lucru trecând scrisul moldovenesc la alfabetul latin, trecere realizată la sfârşitul anului 1931 și începutul lui 1932.

– *În ce împrejurări a trecut Moldova la alfabetul latinizat (sic!)?*

– La finele anului 1931 secretarul regionalei moldovenești, Placinda, a anunţat membrii Biroului regional că «Biroul politic al CC al PC(b) din Ucraina va recomanda ca scrisul moldovenesc să fie trecut la grafia latină». În conformitate cu recomandarea în cauză Comitetul regional de partid a emis o hotărâre, care prevedea trecerea la grafia latină și acea hotărâre a fost confirmată la plenara Comitetului regional de partid. Mie, ca președinte al Comitetului ştiinţific moldovenesc, mi s-a propus să realizez acea hotărâre, adică să elaborez morfologia alfabetului latinizat. Eu personal, precum și Andreescu Mihail, Spesov Petru și alţii (unele nume de familie nu le mai ţin minte), fiind membri ai Comitetului ştiinţific moldovenesc, n-am fost de acord cu trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină. Nu eram de acord, deoarece pentru latinizarea alfabetului optaseră pe vremuri și activiștii reacţionari din Sfatul Ţării: Inculeţ, Erhan și alţii, precum și moșierii români Stroescu, Herţa și alţii, pe care i-am cunoscut în anii treizeci. Noi eram ferm convinși că Moldova Sovietică nu poate merge pe același drum cu România boierească și deci nu doream latinizarea pentru care optau ei.

În afară de aceasta, lucrând învăţător în perioada 1909-1917 în satele moldovenești, m-am convins că ediţiile tipărite cu caractere

Comitetul Revoluționar al RASSM. De la stânga la dreapta: Gr. Kotovski, G. Buciușcan, Gr. Starâi-Borisov, Iv. Krivorukov, A. Stroiev, I. Badeev. Octombrie 1924

chirilice, adică ruseşti, erau înţelese de populaţie, pe când cărţile tipărite cu caractere latine nu erau acceptate. Din aceste motive, eu, ca preşedinte al Comitetului ştiinţific, n-am întreprins nimic ca să facem imediat trecerea la alfabetul latin, ci am găsit de cuviinţă ca, împreună cu Andreescu şi Spesov, să ne adresăm cu o scrisoare către Kosior, care pe atunci era primul secretar al CC al PC(b) din Ucraina, adresându-i rugămintea să ne explice, dacă a fost în realitate o hotărâre a Biroului politic despre trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul latin. (Placinda a anunţat acest lucru oral, fără să prezinte vreun document din partea CC, deşi eu îl rugasem.)

În scurtă vreme după expedierea scrisorii, m-a chemat la el Kosior şi am plecat împreună la Moscova, în audienţă la I.V. Stalin.

În audienţă la Stalin am fost eu şi Kosior. În timpul discuţiei el ne-a întrebat, de ce până acum n-am trecut încă la alfabetul latin şi ne-a vorbit despre faptul că noi nu înţelegem importanţa acestei acţiuni.

Stalin ne-a explicat că latinizarea scrisului moldovenesc poate fi unul din fenomenele de apropiere între poporul moldovenesc şi cel românesc şi a influenţei lor reciproce. El a menţionat că din cauza deosebirii sistemelor statale din Moldova şi România, între moldoveni şi români lipsesc relaţiile culturale şi latinizarea scrisului este una din formele care ar înlesni întărirea acestor relaţii. Totodată, el considera că limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele limbii moldo-române. Tot el ne-a atras atenţia şi asupra faptului că Uniunea Sovietică este învinuită că în Moldova e utilizat caracterul (sic!) chirilic, în felul acesta făcându-se rusificarea populaţiei cu scopul de a lichida total cultura moldovenească naţională. El spunea că nu trebuie să ne temem de latinizare, deoarece aceasta constituie numai forma, pe când cel mai important moment e conţinutul şi e de datoria noastră să urmărim ca el să fie socialist. El accentua că cultura moldovenească şi cea română trebuie să se apropie una de alta şi nicidecum să se separe. În încheiere, Stalin a menţionat, ca printre altele, că timpul lucrează pentru noi şi nu e exclusă posibilitatea ca Moldova şi România să devină cândva un stat unic, iar întărirea relaţiilor culturale va putea apropia acele timpuri. El vedea în latinizarea scrisului moldovenesc una din formele consolidării acelei legături. În încheierea discuţiei el ne-a propus să trecem imediat la realizarea în fapt a hotărârii Biroului politic al CC al PC(b) din Ucraina.

În urma acelei discuţii cu Stalin am ajuns la concluzia că latinizarea scrisului moldovenesc va contribui la apropierea dintre truditorii din RASS Moldovenească şi cei din Basarabia şi România şi va înlesni pătrunderea ideilor leniniste şi în aceste teritorii.

Reîntors în Tiraspol, am scris câteva articole despre necesitatea latinizării alfabetului moldovenesc. Am vorbit pe aceeaşi temă la postul de radio, am avut un referat la plenara regională de partid şi am întocmit morfologia alfabetului latin. La sesiunea a treia a CEC a RASS Moldoveneşti a fost adoptată hotărârea despre latinizarea scrisului moldovenesc. Morfologia şi ortografia scrisului moldovenesc cu caractere latine, elaborate de mine, au fost aprobate de Comisariatul poporului pentru învăţământ al RASSM.

Vreau să remarc că primele broşuri, reviste, care au apărut cu caractere latine n-au fost acceptate categoric de populaţia RASSM din cauza că aici toate tipăriturile se făceau cu caractere chirilice, cele latine fiind necunoscute populaţiei, iar introducerea lor nu a fost anticipată de o perioadă de pregătire.

De aceea noi tipăream revistele în ambele alfabete. Au fost întreprinse în paralel şi o serie de măsuri în vederea familiarizării populaţiei cu noile caractere.

– Odată cu latinizarea scrisului moldovenesc nu avea oare loc şi o românizare forţată a limbii moldoveneşti?

– Nici un fel de românizare a limbii moldovenești nu se făcea. Trebuie să remarc însă că atunci când se traduceau anumite texte și nu găseam echivalente potrivite în limba moldovenească, completam aceste goluri din contul limbii române, folosite de scriitorii și poeții progresiști. Așa, spre exemplu, am împrumutat multe expresii din operele lui Caragiale, Vlahuță, Eminescu și alții. Îmi amintesc că m-am pomenit într-o situație delicată pe când traduceam *Trei izvoare și trei părți componente ale marxismului* de V.I. Lenin, căci limba moldovenească era săracă în termeni politici și filosofici și am apelat la arsenalul culturii românești. Vreau să subliniez faptul că îmbogățirea limbii moldovenești se făcea nu numai pe contul limbii române, ci, în primul rând, pe contul limbii ruse.

– *În perioada 1924-1937 în Moldova au fost tipărite lucrările scriitorilor români burghezi? Au fost cumva cazuri când lucrările lor au fost incluse în manuale?*

– Atâta timp cât eu m-am aflat în Moldova asemenea cazuri n-au fost și nici de la alții n-am auzit să se fi întâmplat.

– *Vă sunt cunoscute persoanele Chior Pavel Ivanovici, Baluh Mihail Alexeevici, Milev Dimitri Petrovici și Fleșler-Anenski Moisei Solomonovici?*

– Da, pe toate persoanele numite mai sus le-am cunoscut.

– *În ce relații v-ați aflat cu ele?*

– Relațiile noastre întotdeauna au fost normale, relații de serviciu.

– *Povestiți-mi ce știți despre ei, caracterizații din punct de vedere profesional și politic.*

– Pe Chior l-am cunoscut din momentul sosirii mele în RASS Moldovenească, adică din 1930. Până la sosirea mea în RASSM el a fost președintele Comitetului științific moldovenesc și de la el am luat în primire conducerea Comitetului. După aceasta el a fost numit comisar al poporului pentru învățământ, dar în acest post s-a aflat puțin timp, căci, după câte îmi amintesc, a plecat la Moscova la învățătură. În ce an a fost aceasta nu mai țin minte.

Din conversațiile cu Chior am înțeles că el opta pentru păstrarea specificului limbii moldovenești. Analizând cronicile moldovenești și cele românești el a ajuns la concluzia că terminologia cronicilor moldovenești e mult mai bogată și că românii au împrumutat mulți termeni științifici și literari de la moldoveni. Pornind de la această premisă, el a tipărit prin anul 1929 sau 1930 un dicționar moldo-rus sau poate rus-moldovenesc, nu-mi amintesc precis. Acest dicționar pentru timpul acela era progresist și a jucat un rol pozitiv.

Chior, după părerea mea, a fost și un jurnalist talentat, apărea des în paginile publicațiilor, reacționa prompt la problemele stringente ale acelor timpuri. Teoretic însă era mai slab pregătit, de aceea uneori comitea și erori ideologice (esența lor nu mi-o mai amintesc, deoarece a trecut de atunci multă vreme), știu numai că l-am criticat de câteva ori în presă pentru niște greșeli. Vreau să spun că el avea o reacție sănătoasă la critică și-și recunoștea greșelile. Se remarca prin faptul că dorea să-și aprofundeze cunoștințele, de aceea ruga mereu să fie trimis la învățătură.

Despre Chior mi-a rămas o impresie bună, ca despre un om ce făcea progrese și căruia i se deschideau mari perspective. Comunistul Chior a luptat activ pentru linia generală a partidului.

Pe Baluh l-am cunoscut tot din timpurile sosirii mele în Moldova, adică în 1930. Unde lucra nu mai țin minte, dar îmi amintesc că de nenumărate ori era invitat de Colegiul de redacție al revistei *Octombrie* să redacteze articolele tipărite cu caractere latine, deoarece era un cunoscător al scrisului cu aceste caractere. Cunoștea bine gramatica și literatura românească. Era foarte corect în obligațiile de serviciu. Remarcasem că aproba latinizarea. Era un comunist ce se situa ferm pe poziția leninistă și avea o bună pregătire teoretică.

Pe Dumitru Milev l-am cunoscut tot în 1930. La momentul sosirii mele în RASSM el

era un scriitor cu merite. Prozator. În povestirile sale reflecta viaţa ţăranilor din Basarabia, care se aflau sub asuprirea boierilor români, și revolta lor împotriva regimului. Deosebit de reușită era lucrarea *Două lumi*, de o înaltă ţinută artistică și cu un conţinut socialist sănătos. Era membru al Colegiului de redacţie al revistei *Octombrie* și membru al Comitetului ştiinţific moldovenesc. Își iubea munca și era foarte conștiincios, acorda o mare atenţie problemei de educare și creștere a unei noi generaţii de tineri scriitori.

Din povestirile lui Milev știam că în trecut fusese ofiţer al armatei ţariste. Era un fapt din biografia lui pe care nu-l ascundea. Era membru al PC(b)U.

Ca membru de partid lua parte activă la viaţa organizaţiei republicane. Adeseori era trimis de Comitetul regional de partid să participe la campaniile de colectare, de însămânţare, de îndreptare a greșelilor care s-au comis în timpul colectivizării. Nu s-a abătut de la direcţia trasată de partid.

Pe Anenski l-am cunoscut în perioada aflării mele la Tiraspol, adică în anii 1930-1934. Era președintele Comitetului executiv orășenesc, membru al biroului regional. De câteva ori mi-a fost dat să ascult dările de seamă pentru lucrul efectuat. Am ascultat cuvântările lui la plenarele regionalei de partid. Am tipărit articolele lui în revista *Octombrie*. Știu că publica des materiale în presa locală și chiar cea centrală. El producea impresia unui mare om de stat, cu o experienţă bogată de serviciu în organele sovietice. Cuvântările lui erau întotdeauna concrete și foarte bine argumentate. După câte ţin eu minte, era un leninist convins.

– Da pe Buciușcanu Gavriil Ivanovici l-aţi cunoscut?

– Da. L-am cunoscut încă în 1917, pe timpul când activam împreună în secţia ţărănească a Comitetului executiv gubernial de deputaţi ai muncitorilor, ţăranilor și soldaţilor din Basarabia. Când, în 1918, eu părăseam Basarabia el mai rămânea acolo. Mai târziu ne-am reîntâlnit la Tiraspol, în anii 1930-1934.

– În ce fel de relaţii aţi fost?

– Relaţiile noastre întotdeauna au fost bune.

– Povestiţi-mi ce știţi despre Buciușcanu, ce puteţi spune despre el din punct de vedere profesional și politic?

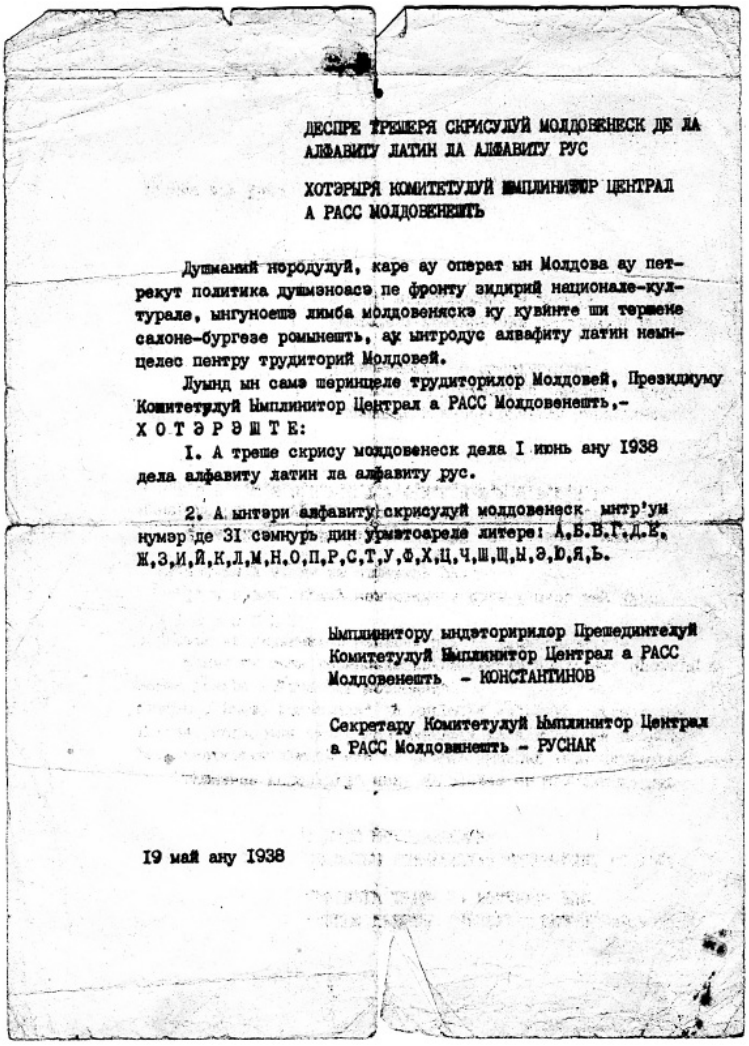

ДЕСПРЕ ТРЕШЕРЯ СКРИСУЛУЙ МОЛДОВЕНЕСК ДЕ ЛА АЛФАВИТУ ЛАТИН ЛА АЛФАВИТУ РУС

ХОТЭРЫРЯ КОМИТЕТУЛУЙ ЫМПЛИНИТОР ЦЕНТРАЛ А РАСС МОЛДОВЕНЕШТЬ

Душманий нородулуй, каре ау операт ын Молдова ау петрекут политика душмэноасэ пе фронту зидирий национале-культурале, ынгуноешэ лимба молдовеняскэ ку кувинте ши термене салоне-бургезе ромынешть, ау ынтродус алвафиту латин неынцелес пентру трудиторий Молдовей.

Луынд ын самэ шеринцеле трудиторилор Молдовей, Президиуму Комитетулуй Ымплинитор Централ а РАСС Молдовенешть,-

Х О Т Э Р Э Ш Т Е:

I. А треше скрису молдовенеск дела I июнь ану 1938 дела алфавиту латин ла алфавиту рус.

2. А ынтэри алфавиту скрисулуй молдовенеск ынтр'ун нумэр де 31 сэмнурь дин урмэтоареле литере: А,Б,В,Г,Д,Е, Ж,З,И,Й,К,Л,М,Н,О,П,Р,С,Т,У,Ф,Х,Ц,Ч,Ш,Щ,Ы,Э,Ю,Я,Ь.

Ымплинитору ындэторирилор Прешединтелуй Комитетулуй Ымплинитор Централ а РАСС Молдовенешть - КОНСТАНТИНОВ

Секретару Комитетулуй Ымплинитор Централ а РАСС Молдовенешть - РУСНАК

19 май ану 1938

Hotărârea despre trecerea de la alfabetul latin la alfabetul chirilic. Tiraspol, mai 1938

– Știu că Buciușcanu era eser pe când se afla în Basarabia. Anume ca reprezentant al lor a și fost trimis în secția țărănească a Comitetului executiv gubernial din Basarabia, deputatul căruia eram și eu. Acest Comitet a fost ales în luna august 1917. Am fost, de câteva ori, martorul criticilor aduse de el politicii reacționare a Sfatului Țării în ședințele comitetului. Luările lui de cuvânt erau tăioase și ucigătoare pentru Sfatul Țării. Mai târziu, cum v-am mai spus, m-am întâlnit cu Buciușcanu la Tiraspol, în anii 1930-1934. Împrejurările în care el sa pomenit pe teritoriul sovietic nu-mi sunt cunoscute. În ce calitate activa în timpul sosirii mele la Tiraspol nu-mi amintesc. Știu numai că până la sosirea mea el a fost comisarul poporului pentru învățământ în RASSM. Mai știu că a pregătit un dicționar tehnic moldovenesc, o lucrare foarte necesară, dar nu știu dacă a fost tipărită ori nu. Contractul de editare a dicționarului l-a încheiat cu CȘM și eu i-am dat un avans în contul onorarului. Buciușcanu îmi producea impresia de activist politic matur, devotat cauzei partidului.

– *Ce mai puteți adăuga la cele comunicate mai sus?*

– Nimic."

[*Sfatul Țării*, nr. 220-224, decembrie, 1992]

* * *

Am scris despre exilați veniți la noi, am scris despre exilații care au plecat de la noi în Vest, dar n-am scris aproape nimic despre cei ce au plecat dincolo de Nistru. Destinul lor, parcă ne-ar fi indiferent, dar în realitate prezintă un mare interes pentru istoria și cultura noastră. Basarabenii în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească erau priviți și primiți cu suspiciune, soarta lor, în mare parte, a fost tragică, căci în perioada 1936-1938 ei, aproape toți, au fost represați și exterminați ca agenți ai României, ai Japoniei, ai Germaniei etc.

Acest proces trebuie studiat sub mai multe aspecte, deoarece atunci când dorim să înțelegem procesele care au avut loc în teritoriul de dincolo de Nistru, trebuie să ținem cont de această atitudine a populației băștinașe.

Ion Ocinschi este unul dintre puținii supraviețuitori și mărturiile lui au o pondere deosebită. El a trecut prin mașina NKVD-ului în mai multe rânduri, el s-a întâlnit cu Stalin și cu conducătorii de partid ai Ucrainei, care insistau ca în Republica Autonomă să se treacă la alfabetul latin. Rezultatele acestei „latinizări", încheiate în 1937, la fel au fost tragice. Ocinschi a scăpat din întâmplare, fiind deja trimis în exil.

Evident că regimul comunist a impus tăcere tuturor celor care ieșeau din gulag. El n-a putut mărturisi tot ce i-a fost sortit să suporte în închisoare și în lagăr. Era un intelectual, era un filosof și pe el nu-l puteai convinge ușor că linia aleasă este greșită. Era un comunist, care exclus din partid în 1933, credea că partidul nu poate greși și tot ce se întâmplă este o eroare de moment. În 1958 încerca restabilirea în partid, era convins că etapa greșelilor a rămas în urmă. Congresul XX a pus punct manipulării staliniste. De aceea, când a fost chemat la Ministerul Securității al Republicii Moldova, l-au trecut fiorii, așa ca prima oară. De astă dată însă anchetatorii nu se interesau de greșelile lui, nu-i căutau nod în papură, ci încercau să se dumerească asupra unui fenomen lingvistic extrem de interesat. Alfabetul latin în Republica Autonomă și limba română în cărțile și manualele din Transnistria. Ei vroiau sincer să cunoască adevărul științific, deoarece, cunoscând adevărul științific și emițându-l fără echivocuri, puteau să-i reabiliteze, post-mortem, pe toți scriitorii și oamenii de cultură care au activat în Republica Autonomă. Fără emiterea acestui adevăr, adică fără recunoașterea că introducerea alfabetului latin a fost legitimă, iar limba română – o necesitate pentru depășirea dialectului local, ei n-ar fi fost în stare să se pronunțe asupra nevinovăției cohortei literare și culturale.

UN OM CA O OGLINDĂ A EPOCII

Dacă părintele spiritual al revistei *Viaţa Basarabiei* a fost Pan Halippa, dacă inima acestei reviste a fost tânărul Nicolai Costenco, apoi **Teodor PĂDURARU**, avocatul, a fost o figură la fel de importantă, fiindcă revista s-a editat pe banii lui, iar Nicolai Costenco era fiul lui adoptiv. A fost un risc al lui Teodor Păduraru să încredinţeze revista unui tânăr de 17 ani. Cred că acesta a fost nu numai un gest de cultură, a avut şi un substrat educativ, dând o preocupare foarte serioasă, o revistă atât de complicată în mâinile unui tânăr de 17 ani. Dar Teodor Păduraru era rudă şi cu Pan. Halippa şi colaborările lui la revistă erau nu pur şi simplu nişte mângâieri de orgoliu, el aducea în revistă fragmente din istoria Basarabiei din anii 1917-1918, momentul atât de complicat al trecerii bisericii basarabene de la Patriarhia Rusă la Patriarhia Română, era un autor foarte selectiv, el, care-şi putea permite să editeze orice mâzgăleală, n-o făcea fiindcă ţinea foarte mult la prestigiul său şi de scriitor şi de avocat. De aceea, în arhiva lui Teodor Păduraru au rămas mai multe manuscrise, din care unele scrieri am reuşit să le publicăm abia în ultimii ani.

Aşa-zişii sponsori contemporani ar trebui să înveţe de la Teodor Păduraru cum se sponsorizează o revistă fără să ai pretenţii de a-ţi face prin aceasta publicitate. Gestul lui era aproape anonim, iar când a vrut să scrie, a scris el cu mâna lui şi n-a utilizat negrii literari.

Într-un număr al revistei *Viaţa Basarabiei* de pe la mijlocul deceniului patru mi-a atras atenţia o fotografie – monumentul înălţat în parcul catedralei din Chişinău în memoria celor trei martiri: A. Mateevici, A. Hodorogea şi S. Murafa. Căutam de mai mult timp acea imagine şi faptul m-a bucurat nespus.

Teodor Păduraru

Peste un timp mi-a nimerit în mână o broşură, *Însemnări din timpul Unirii. Oameni şi evenimente*, scrisă în 1937 şi semnată de Teodor N. Păduraru. Răsfoindu-i paginile, am observat aceeaşi fotografie, dar de astă dată am avut bucuria reîntâlnirii şi redescoperirii unui martor foarte preţios al evenimentelor din 1917, căci în poza descoperită anterior cineva operase o schimbare, decis să fixeze atenţia asupra monumentului, l-a scos din cadru pe bărbatul care poza alături, iar în preajmă se afla Teodor Păduraru.

Juristul Păduraru avea o viziune proprie asupra fenomenelor sociale; de aici și caracterul original al acelor pagini de memorii și reflecţii, menite să întregească tabloul zbuciumatei revoluţii de eliberare naţională.

Originar din satul Ţâpleşti, judeţul Bălţi, unde s-a născut în 1893, Teodor Păduraru și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău și a fost licenţiat în drept al Universităţii din Iași.

În viaţa-i lungă a exercitat mai multe funcţii, a fost dascăl și avocat, misionar și director administrativ al revistei *Viaţa Basarabiei*.

Avea un simţ deosebit, o intuiţie, aș spune, pentru descoperirea, descâlcirea unor situaţii ori fenomene-cheie. De pildă, în anii 1916-1917 e misionar și combate inochentismul care se bucură de o popularitate deosebită în Basarabia. A făcut o călătorie prin locurile unde a luat naștere acea mișcare religioasă separatistă, s-a întâlnit cu ieromonahul Inochentie. Impresiile de la acea întâlnire le-a așternut pe hârtie, tipărindu-le mai apoi în revista *Glasul Bisericii Basarabene* ca pe niște note de călătorie *Observaţiile mele din călătoria la ieromonahul Inochentie*. A mai întocmit și un raport minuţios asupra esenţei acelei furtunoase mișcări, material utilizat foarte efectiv de Nicolae Popovschi la elaborarea lucrării *Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia* (Chișinău, 1926).

Cunoașterea în detalii a religiei și a dreptului au făcut din Teodor Păduraru un pilon al Sfatului Superior Eparhial. Rolul lui în acest for este bine conturat în *Însemnări din timpul Unirii*.

În linii mari, cunoaștem cum s-a făcut Unirea politică și administrativă a Basarabiei și României, dar nu știm aproape nimic despre felul cum a decurs procesul unirii bisericilor din Basarabia și din România. Deci, această unire n-a fost nici ușoară, nici mai puţin dramatică decât cea politică...

„Imediat după alegerea mea în Sfatul Superior Eparhial, compus din preoţii: prot. Terenti Belodanov; prot. Teodor Dumbravă; prot. Evdochim Lesnic și mirenii Teodor Păduraru, avocat; Dimitrie Popovici; Mina Polihroni-Chioseli, prof.; Sava Ojoga, direct. Băncii Municipiului, și Victor Mateevici (fratele preotului Alex. Mateevici), secretar, cu însărcinarea de for suprem de control exercitat asupra activităţii Episcopiilor și Consistoriului Duhovnicesc, am venit la Chișinău, de la ţară, unde îmi exercitam profesiunea vremelnică de dascăl și am intrat în hora evenimentelor...

Și parcă îmi aduc și acum aminte de acele timpuri: ce viaţă zbuciumată, ce nevroză, ce sete de discuţie! Aveam impresia că s-a renăscut cetatea antică și sălile deveneau agoră, unde, seară de seară, se adunau cetăţenii, conștienţi de rolul lor de conducător direct al destinului ţării lor.

Ziua ne făceam treburile obișnuite și, cum însera, eram cuprinși de neliniște: o depresiune curioasă, psihică, lua locul calmului de astăzi, simţeam necesitatea de a ne întâlni, de a pune ţara la cale. Atunci, da, într-adevăr simţeam că trăim!"

Amintirile îl învăluie ca o avalanșă. N-a dovedit să scoată de sub teascul tipografiei *Însemnările...* și noi detalii i-au revenit în memorie. El se apleacă din nou peste foile cu amintiri, adăugând la cele spuse anterior noi nuanţe, trasând noi linii de contur.

Revista *Viaţa Basarabiei* (nr. 1-2, 1937) publică preţioasele amintiri: „Cu toate că Unirea politică a Basarabiei cu Patria-Mumă era fapt îndeplinit, arhiepiscopul Anastasie refuză să se întoarcă de la Moscova, unde plecase la Soborul Ecumenic al Rusiei, chemat fiind în Basarabia devenită românească, iar locţiitorii lui, episcopii Gavriil și Dionisie, preferă să plece în Rusia, la 17 iunie 1918, decât să se supună noului stat, care le oferea prin dl general Văitoianu și dl dr. Petre Cazacu, pe atunci prim-director, toate onorurile.

Trimis ca delegat (T. Păduraru – *V.B.*) din partea clerului din Basarabia, împreună cu preoţii S. Bejan, I. Andronic, E. Crocos, Iustin

Frăţiman, la Iaşi, obţine venirea unui episcop român care să dirijeze arhiepiscopia Basarabiei, până la alegerea titularului.

Preoţii basarabeni umblau cu fofârlica, cerând autonomia bisericii din Basarabia, pierzându-se în tot felul de discuţiuni care periclitau situaţia de fapt a Unirii. Ei cereau ca arhiepiscopia Basarabiei să depindă de Sinodul din Moscova, întrucât canonicește, nu s-a făcut unirea cu Sinodul român și nici Sinodul rus nu dăduse această dezlegare.

Atmosfera de incertitudine puse stăpânire pe viaţa clerului basarabean și zvonurile derutau tot mai mulţi enoriași.

Atunci se ridică vajnicul glas al feciorului moldovean din comuna Ţâpleşti, care simte în inimă spinul veninos al celor ce uneltesc împotriva voinţei și intereselor poporului:

„Prea Sfinţi Părinţi, Domnilor, dumneavoastră aţi uitat anul 1812 când am fost răpiţi mișelește de la sânul mamei? S-au întrebat rușii dacă să ceară dezlegare de la biserica Moldovei pentru a ne da episcop? Nu. Atunci nu este nici astăzi potrivit să îmblăm cu asemenea treburi de rușine pentru cugetul nostru de moldoveni."

E de reţinut și faptul că situaţia delegaţiei basarabene era destul de delicată fiind strânsă ca într-o menghină. Pe de o parte, presiunea grupărilor proruse, pe de alta, atitudinea ușor batjocoritoare a superiorilor clerului românesc. Deci, de la membrii delegaţiei se cerea nu numai mult tact diplomatic, dar și foarte multă răbdare și curaj. Și e lăudabil faptul că după 20 de ani de la trecutele evenimente Teodor N. Păduraru are spiritul treaz și descrie într-o cheie ușor umoristică unele întâmplări aproape ridicole:

„Delegaţia fu întâmpinată la gară (București – *I.C.*) de autorităţile civile și religioase și cu mașinile am fost transportaţi la palatul mitropolitan, unde am fost găzduiţi.

Ni s-a dat în cinste o masă bogată și totodată s-au pus în discuţie chestiunile care ne priveau. În sala de festivităţi era adunată o mulţime de lume: clerici în mare ţinută, militari, civili, membri de-ai Academiei Române etc., toţi cu piepturile ornamentate cu decoraţii, adevărate iconostase nu altceva.

Noi eram îmbrăcaţi foarte simplu, în haine de șiac, de pildă, eu însumi, fără decoraţii și celelalte. Eram de mult democraţi! Un membru al Academiei mi se adresă să-i comunic, care este situaţia în Basarabia și dovezile zdrobitoare, că pe aici a hălăduit seminţia latină. Am fost socotiţi probabil drept mari savanţi mai știu eu ce!

Pan Halippa și Teodor Păduraru

Pe când noi veniserăm să lămurim chestiunea bisericii basarabene.

Delegaţii au cerut recunoașterea drepturilor noastre câștigate: să convocăm Soborul local și să ne alegem vlădică, episcopi și celelalte.

Mitropolitul Pimen se enervă și, lovind cu pumnul în masă, zise:

– Asta, niciodată! D-voastră faceţi parte din

statul român şi trebuie să vă conformaţi legilor acestui stat. Bune, rele, n-are importanţă. Principalul e să le respectaţi.

Părintele Serghie Bejan se strădui să le arate nedreptatea ce se face bisericii basarabene, păr. Ioan Andronic aşijderi, subsemnatul insistam chiar asupra acestui «debut al călcării drepturilor noastre».

Mitropolitul Pimen, cum sta în capul mesei, spuse:

– D-ta, tinere, să-ţi ţii gura! Şi o să te pedepsesc pentru asta! Da, da! Când voi veni la Chişinău, te preoţesc primul.

Eu răspunsei:

– Cam greu, Înalt Prea Sfinţite, sunt însurat cu o văduvă.

După cum se ştie, legile bisericii ortodoxe nu admit preoţirea unui candidat însurat cu o văduvă.

Mitropolitul răspunse:

– Asta se poate aranja.

Era, vasăzică, epoca «aranjărilor». Pe atunci au năvălit în viaţa socială o mulţime de «licenţiaţi» peste noapte ai facultăţilor ieşene, pe atunci au intrat în posturi de învăţători, preoţi şi funcţionari toţi neisprăviţii, toţi absolvenţii de şcoli primare. Iar toţi plutonierii au devenit apostoli." [*Însemnări din timpul Unirii*...]

S-au precipitat evenimentele. T. Păduraru a continuat să practice avocatura. Dragostea pentru cuvântul scris l-a făcut să-l ajute pe fiul său adoptiv să tipărească trei volume de poezie, achitându-i cheltuielile tipografice. Tânărul poet nu era altul decât poetul Nicolai Costenco.

În alianţă cu doctorul C. Ciapă, în 1935, au contribuit financiar la construirea unei şcoli şi a unei băi în satul natal.

Dar aceste acte de filantropie ar fi pur şi simplu gesturi, dacă nu ar fi fost susţinute şi de colecţionarea unor documente rare. Astfel, unele scrisori din corespondenţa lui Ion Halippa cu B.P. Hasdeu până la 1940 se aflau în posesia avocatului T. Păduraru. Soarta lor de mai târziu nu ne este cunoscută, căci anul 1940 a adus marea tragedie pe capul basarabenilor şi fiecare dorea cumva să scape de ea. După cum reiese dintr-un interviu acordat de N. Costenco lui Gh. Budeanu (*Literatura şi arta,* 1988, nr. 51), toată averea lui T. Păduraru a rămas în Chişinău, iar N. Costenco a fost arestat şi deportat...

Colaboratorul de altădată al revistelor basarabene *Cuvânt moldovenesc, Viaţa Basarabiei, Glasul Bisericii Basarabene,* purtătorul medaliei *Răsplata Muncii pentru construcţii şcolare*, cl. I, s-a stins din viaţă la Bucureşti, în 1974, şi a fost înmormântat la cimitirul mănăstirii Cernica.

Iar revista ctitorită de el i-a găzduit pe parcursul timpului mai multe materiale: *Puşkin şi Basarabia* (1937, nr. 1-2); *Din trecutul satului Cubolta* (amintiri) (1939, nr. 6); *Iconomul Mitrofor Constantin Gh. Popovici*: *În ziua de 3 iulie a.c. s-a stins din viaţă preotul Constantin Gh. Popovici* (1943, nr. 7-8); *Însemnări din timpul Unirii: oameni şi evenimente* (1937, nr. 12; nr. 5-6).

Zbuciumul care a învârtejit mijlocul secolului nostru într-o bună zi va prinde să se mai calmeze şi în acea limpezire vom afla poate adevărul adevărat despre modestul avocat din Chişinău pe nume Teodor Nicolae Păduraru...

* * *

ORIGINEA UNUI NEAM

Aceste însemnări au fost scrise de Teodor Păduraru, avocat şi rudă cu familia Halippa. Nicolae Radu Pan Halippa a transmis aceste materiale în fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (f.a. 102253). Conformitatea lor cu originalul este autentificată de către Nicolae Halippa la 9.IV.1993.

Note şi date calendaristice despre familia **PĂDURARU** din satul Ţâpleşti, judeţul Bălţi şi a familiilor înrudite.

În anul 1812, când Moldova de Jos (Basarabia) a fost anexată Rusiei, satul Ţâpleşti făcea parte din judeţul (ţinutul) Sorocii, plasa „Ocolul de peste Răut". Satul era aşezat pe moşia vornicului Paladi, avea 80 de gospodării, sub selişte satul avea 50 de fălci, sub fâneaţă 260 de

fălci și sub toloacă 300 de fălci, iar pământ arabil avea 350 fălci.

Pe la anul 1791, avea și biserică cu hramul Nașterea Maicii Domnului, biserica era construită din bârne de lemn, acoperită cu stuf și unsă cu lut. Avea un preot, un dascăl și un paracliser (pălămar). Toți locuitorii satului erau numai moldoveni aduși de vornicul Constantin Paladi de peste Prut ca să-i lucreze moșia, el avea o casă mare – curte construită în marginea satului lângă biserică. Din familiile vechi face parte și familia **Procopie Păduraru**, născut pe la 1790...

Mai multe familii ca: Antohi, Frumusachi, Fasolă, Blid, Rusu, Dohotaru, Bârlădeanu, Moraru, Burduhosu, Ceapă, Popușoi, Pânzaru, Pruteanu, Prisăcaru, Sandu, Istrati și alții. Preot era Eufimie Baidan.

Străbunelul Păduraru Procopie a avut doi băieți: Ioan și Teodor. Aceștia, de mici copii, au rămas orfani și au fost crescuți la Mănăstirea Dobrușa din jud. Soroca, iar bunelul Ioan Păduraru, născut în anul 1830, a fost crescut și de preotul Teodor Manea de la biserica boierească din satul Ciutulești, jud. Soroca.

La împroprietărirea țăranilor de împăratul Aleksandru al II-lea al Rusiei, prin anul 1860, ei au fost obligați a se întoarce în satul lor natal, unde au primit lotul cuvenit de pământ, așa zisul „nadel" în suprafață de 9 fălci (9 x 1,43 = 12,87 ha). Bunelul se ocupa mai mult cu păstoritul decât cu agricultura, stâna cu oi o avea la „Bodron", în marginea pădurii Rădoaia, avea și boi și vaci pentru că cu acestea se îndeletnicise de mic copil la Mănăstirea Dobrușa și la preotul Manea. Cele nouă fălci de pământ le lucra cu oamenii din sat când venea de la stână. Buneii noștri au fost oameni cinstiți, evlavioși, bunelul până la moarte a fost epitropul bisericii din sat, a construit clopotnița bisericii, a botezat și a cununat majoritatea sătenilor, toată lumea le zicea: „Nașu Ion și nașa Ileana." Bunelul a decedat la 10 august 1904, iar bunica Ileana – la 24 decembrie 1919. Din copii a supraviețuit numai tata Nicolae Ion Păduraru, născut la 1 mai 1864. Dânsul, ca unic fiu la părinți, după terminarea școlii primare de la Mănăstirea Hârbovăț, a urmat școala județeană din or. Bălți, unde a făcut studii doi ani, și după aceea a urmat cursurile de cântăreți bisericești la Mănăstirea Hârbovăț și s-a căsătorit în anul 1886, la 9 februarie, cu mama Maria, fiica dascălului Nicolae Ion Halippa din satul Cubolta, jud. Soroca, mama fiind născută la 20 septembrie 1866. Tata a fost primul învățător întemeietor al școlii primare parohiale din satul Țâpleşti. Îmbolnăvindu-se, a demisionat și restul vieții s-a ocupat cu plugăritul, iar din 1918 a fost dascăl la biserica din sat. Tata a decedat la 7 aprilie 1947, iar mama – la 1 mai 1943. Au avut copii mulți, 14 la număr, dar au supraviețuit numai patru:

Teodor, născut la 1 iunie 1893, căsătorit la 25 noiembrie 1921 la Catedrala din Chișinău.

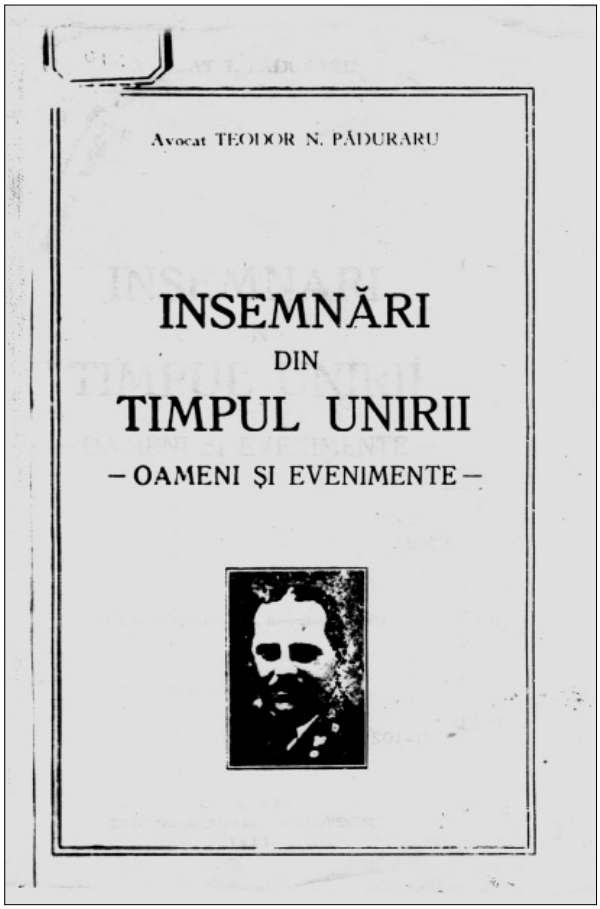

Coperta cărții lui Teodor Păduraru

nău cu Maria, fiica lui Gheorghe Alex. Leahu, răzeș, din satul Cegoreni, jud. Cahul, născută la 24 iunie 1893; din căsnicia lor a rezultat un fiu, Anatolie, născut la 14/27 august 1922 în or. Chișinău, în prezent dr. medic veterinar la Institutul de Cercetări Zootehnice. Teodor N. Păduraru a fost consilier în Sfatul Superior al Arhiepiscopiei Chișinăului, fiind ales de Congresul General al Preoților și Mirenilor la 24 august 1917, unde a funcționat până în anul 1923, când a demisionat și a fost numit avocat jurisconsult la CFR;

fratele Ioan Nic. Păduraru, născut la 20 iunie 1896, căsătorit cu Teodora, fiica lui Dimitrie Dohotaru din sat. Țâpleşti. Din căsătoria lor au rezultat copiii: Serghie, născut la 25 octombrie 1919, căsătorit cu Irina Bahnovan, născută la 3 octombrie 1926; au un fiu, Ovidiu, născut la 19 mai 1954. Teodor, născut la 3 februarie 1926 – căsătorit cu Doina Frumușala, au copiii: Daniel (1952) și Adrian (1953). Grigore, născut la 4 decembrie 1921, căsătorit cu Stefania Radu. Nicolae, născut la ... ianuarie 1924, căsătorit cu Rozica Crișan, au copil: Rodica. Alexei, născut la 17 martie 1929, căsătorit cu Zoe Murgu, au copil: Mălin;

sora Lidia Păduraru, născută la 29 martie 1906, căsătorită cu preot Alexandru Gavrilovici, născut la 25 octombrie 1908, căsătorit la 20 octombrie 1929;

fratele Serghie, preot, născut la 25 septembrie 1903, căsătorit cu Zinaida, fiica preotului Teodor Popovici, născut la 24 septembrie 1907; au copii: Tatiana, născută la 11 noiembrie 1928, căsătorită cu dr. Iova, au copii: Veronica Luisa, născută la 22 august 1956; Galina, născută la 19 septembrie 1931; Nicolae Serghie Păduraru, născut la 6 decembrie 1934, inginer-electrician; Victor Serghie Păduraru, născut la 19 iunie 1941 în or. Chișinău.

Cum am arătat mai sus, străbunelul Procopie Păduraru a avut doi fii: Ioan, născut la 7 ianuarie 1830 – „tata bătrânul" cum îi ziceam noi, copiii, și Teodor, născut prin 1834, acestuia îi ziceam „nașu Teodor", mie mi-a fost naș la botez. Teodor Procopie Păduraru a fost căsătorit cu Victoria Burduja, răzeșă din satul Băxani, jud. Soroca, noi îi ziceam „naşa Vitora". Amândoi au fost soți liniștiți, iubitori de pace și buni, și evlavioși creștini, nu aveau obiceiul să se certe cu vecinii și așa au trăit până la bătrânețe. Naşu Teodor, prin anul 1914, având vârsta de 80 ani, a plecat la Muntele Athos unde s-a călugărit, luând numele de Teofan. În anul 1935, când am fost în excursie la Muntele Athos, căutându-l prin registrele Mănăstirii Sf. Panteleimon, l-am găsit trecut în cele veșnice. Din căsătoria lor, a rezultat o singură copilă: Elisaveta, ea a fost căsătorită cu Spiridon Beseti, au avut copii:

Paraschița, care a fost căsătorită cu Onofrei Șmighel, fost învățător în Țâpleşti;

Ioan Vanea, născut în 1890, fost dascăl prin Taşkent, învățător în satul Țâpleşti;

Doroftei – Dorofti, născut în 1892, mort în războiul din 1915;

Ștefan, născut în 1894, fost comisar de poliție în or. Bălți, și Maria – Maşa, căsătorită cu Matusov, un rus pripăşit prin locurile noastre natale.

Tata bătrânul, Ion Procopie Păduraru, în anul 1858, s-a căsătorit cu „mâca Ileana". Ea a fost fiica lui Dimitrie Onică, răzeș din satul Baxani, jud. Soroca, și de mică a rămas orfană de părinți, împreună cu fratele său Gheorghe Onică. Ei au fost crescuți de Teodor Manea, care era preot la biserica boierească din satul Ciutulești, jud. Soroca. Ciutuleștii era moșia logofătului Costachi Ghica, pe urmă a fost a lui Aristid Caso, căruia locuitorii îi ziceau Caşu. Pe la 1786, satul avea biserică construită din bârne, acoperită cu paie și unsă cu lut. Gheorghe Onică a avut o singură fiică, Alexandra, care a fost căsătorită cu Costache Visterniceanu. Prin urmare, Alexandra Visterniceanu a fost verișoară cu tata Nicolae Păduraru. Din căsătoria Alexandrei Onică cu Constantin Visterniceanu au rezultat copiii: Ecaterina, născută la 17 apri-

lie 1883, Gheorghe și Olga – Olița. Ecaterina a decedat la 30 iulie 1947 și a fost înmormântată de subsemnatul în Cimitirul „Izvorul Nou" din București. Prin urmare, noi: Teodor, Ion, Serghie și Lidia Păduraru, suntem veri de-al doilea și cu Vanea, Paraschița, Doroftei, Ștefan și Maşa Beseti... Acestea sunt rudele pe linia familiei Păduraru. Bunelul Ion Păduraru a fost de statură mijlocie, blond, bine legat, iarna umbla cu gulerul la cămașă deschis, cu zăpadă pe piept.

Trec în revistă neamurile și rudele apropiate pe linia feminină a mamei noastre Maria, fiica lui Nicolae Ion Halippa, dascăl și pălămar la biserica din satul Cubolta, căsătorită cu tata Nicolae I. Păduraru. Satul Cubolta sau Gura Cuboltei, așezat pe râul Cubolta, făcea parte din județul Soroca, plasa „Ocolul Răutului", era pe moșia camergherului Ioan Balș din Iași, ulterior a lui Ștefan Leonard. Satul avea 146 gospodării, sub selişte avea 90 fălci, sub fâneață 500 fălci, pământ arabil 600 fălci și sub toloacă 800 fălci. La început, satul era lângă șoseaua ce lega or. Bălți cu or. Soroca, pe râul Cubolta, lângă podul „Dobrii", pod mare peste Cubolta, satul fiind în trecut așezat lângă șoseaua mare, era mereu atacat de hoardele năvălitorilor ruși, cazaci, turci și alte naţii. După o năvălire, satul a fost distrus și ars și atunci locuitorii s-au mutat cu casele de mai sus, pe râul Cuboltei, unde se află în prezent. În vechime, satul Cubolta se numea „Seliștea". Din *Vedomostiile clericale* ale bisericii cu hramul Sf. Voievozi din satul Cubolta, de pe anul 1813, este trecut ca preot Ștefan Halippa, fiul preotului Grigorie Halippa, tot din Cubolta – Ștefan Halippa s-a născut în anul 1770 și hirotonisit preot la 5 decembrie 1800 de episcopul Gherasim al Huşilor. Ștefan Halippa era considerat de enoriași ca un preot foarte învățat, liturghia și toate rânduielile și tainele le făcea fără carte, pe de rost, era și făcător de minuni, izgonind dracii din cei bolnavi și pe urmă avea o putere de atlet. Acesta a avut un frate Ion Halippa, care a fost preot în „cetatea Sorocei" – soția lui, Maria Vasilevna Halippa, în etate de 35 ani, în anul 1825 era văduvă, având un fiu cu numele Ion.

Preotul Ștefan Grigorie Halippa a avut copii pe: Adam, Gheorghe, Ioan. Ioan Ștef. Halippa a fost dascăl în Cubolta, el era născut în 1806 și este tatăl „buneluţului" Nicolae I. Halippa, născut la 2 februarie 1840. Din aceleași *Vedomosti* se vede că dascălul Ioan Ștef. Halippa a fost căsătorit de două ori, prima lui soție se numea Feodosia (în anul 1935), iar a doua se numea Evdochia (în anul 1834). El a avut copii pe: Ileana, Alexandru, Nicolae, Vasile, Axinia. Ileana era din prima căsătorie și ea a fost căsătorită cu Petre Boldescu din Cubolta, a avut copii pe Andrei Boldescu și o fiică Ana, care a fost măritată la Moara de Piatră (Soroca) după Vasile Bejenaru, care a avut un fiu Trofim Bejenaru; Anicuța murind de tânără, Andrei Boldescu a fost căsătorit cu Olea Captarencu, fiica dascălului de acolo, și au avut un fiu Gheorghe And. Boldescu, căsătorit cu fiica băcanului Dancenco, tot din Cubolta; el a terminat patru clase secundare de la Liceul din Bălți, a fost notar în sat, s-a ocupat cu agricultura, la rândul lui, și a avut un singur fiu, care se căsătorește cu fiica dascălului Vasile Baidan din satul Heciu Vechi, jud. Bălți. Cu Gheorghe Boldescu am fost coleg la școala primară din Cubolta, iar cu Vasile Pan. Baidan am fost coleg la Școala Spirituală din Edineț, jud. Hotin. Fratele buneluțului, Vasile Ion Halippa, a îmbrățișat monahismul. El a fost călugărit sub numele de Vasian, la mănăstirea Frumoasa, jud. Orhei, unde a și murit.

Altă soră a buneluțului a fost Axinia. Ea a fost căsătorită cu moșu Vasile Spânu din satul Gura Căinari, jud. Soroca. Dânșii au avut copii pe Maria, Alexandra și Axenti (Axânti), acesta este deputat în Sovietul Suprem al RSS Moldovenești.

Buneluțul Nicolae Ion Halippa a fost căsătorit cu Paraschița, fiica preotului Dimitrie Țau din satul Gvozdu, jud. Soroca. Bunița Paraschița, cum îi ziceam noi copiii, spre deose-

bire de „mâca Ileana", bunica după tata – era o gospodină bună, știa să compună culorile pentru țesutul covoarelor moldovenești, culorile se făceau din diferite plante, ierburi, coji de copaci etc. Avea darul de a povesti diferite istorii, povești, întâmplări, știa să cânte cântece moldovenești, dacă ea ar fi știut carte și ar fi scris toate câte povestea, cred că l-ar fi întrecut pe contemporanul ei Ion Creangă. Era chibzuitoare cu banul primit în sipețelul ei. Uneori, buneluțul vrea să facă un împrumut cuiva, care avea mare nevoie, dar ea nici nu voia să audă despre așa ceva și era refuzat categoric. Buneluțul nu era iubitor de bani, el tot ce câștiga din popor, din vânzarea recoltei, tot dădea în păstrare buniței. Buneluțul, în anul 1892, a fost scos din cler. Această scoatere în „zaștat", cum se zice, a fost o mare nenorocire pentru bieții bunici, pentru faptul că s-a făcut pe neașteptate și fără a fi vinovat. Pe scurt, în parohie erau doi dascăli: Halippa și Captarenco. Captarenco s-a plâns împotriva parohului preot Xenofont Nicolaev, că acesta nu-i dă partea de 1/7, cuvenită din veniturile parohiale. Atunci a venit în anchetă protopopul Vasile Gumă de la Florești. Buneluțul a fost propus ca martor din partea cântărețului nedreptățit. Buneluțul era un om cu frica de Dumnezeu și nu știa să mintă, lui i s-a propus să declare în favoarea parohului; s-a iscat un schimb de cuvinte cam aspre între anchetator și bunelul și aici, din martor, a devenit inculpat și, în urma raportului protopopului către Consistoriul duhovnicesc, [a fost] dat afară din cler. Situația era foarte critică. Din cleric, devenise un proletar, fără pământ, fără niciun venit. Sătenii au fost mai înțelegători, i-au dat pământ în arendă, îi dădeau să citească Psaltirea, pentru că ei credeau mult în rugăciunile buneluțului, având în vedere faima făcută de bunelul lui, preotul Ștefan Halippa. Pe urmă nu s-a găsit alt cântăreț la strana moldovenească, pe care o avea în activitatea sa. În biserică erau două strane, una rusească și alta moldovenească, iar oamenii erau toți moldoveni, așa că, cu multă plăcere îl ascultau când el citea *Cazania* și cântarea bisericească în moldovenește, încât și preotul paroh Xenofont Nicolaev îi dădea din colacii ce se adunau, însă nu-i dădeau bani din treburile de la cununii, înmormântări etc. Strana rusească era condusă de dascălul Elisei Delischi, coleg cu tata de la Mănăstirea Hârbovăț. Buneluțul era și un fel de doctor chirurg. El, cu un bisturiu zis „părăluța", desprindea limba la copiii născuți cu limba prinsă de gingii. „Părăluța" era făcută dintr-o monedă de argint și ascuțită bine. Buneluțul era bun la inimă, când cerea cineva ceva, el nu-i refuza. Buneluțul a decedat la 14 august 1917, fiind înmormântat în cimitirul Cubolta, iar bunița a decedat la 26 februarie 1918 și [a fost] înmormântată în cimitirul din sat. Țâra, jud. Soroca. Fiindcă sipețelul buniței era plin, a venit fiica ei mai mică, Natalia, și a convins-o să plece la dânsa, că la ea va fi mai bine căutată decât la alte fiice, cum era mama sau mătușa Casunea, și totul a încăput pe mâna mătușii Natalia. Casa părintească a buneilor și străbuneilor Halippa era vorba să se facă un cămin cultural sau o bibliotecă sătească, dar fiul cel mic, Panteleimon, a găsit de cuviință să o vândă unui crâșmar cu suma de 20 000 lei, banii i-a pus în buzunar, fără ca să-i împartă cu ceilalți frați și surori, motivând că dânsul, fiind copilul mezin, moștenește casa părintească; în fine, mezinii, mătușa Natalia și moșu Panteleimon, au lichidat averea părintească. Ceilalți, surorile Mașa și Casunea, au fost cele mai nevoiașe și obijduite. Dar toate s-au uitat. Buneluțul, dascălul Nicolae Ion Halippa, a avut următorii copii: Maria, Ioan, Xenia, Natalia și Panteleimon.

Maria a fost mama noastră, născută la 20 septembrie 1866 și căsătorită cu tata, Nicolae Ion Păduraru, în 1886, la 9 februarie; a decedat la 1 mai 1943 și [este] înmormântată în cimitirul vechi din satul Țâplești.

Ioan Nicolae Halippa s-a născut la 4 februarie 1871 în Cubolta; dânsul, după terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a

urmat studii la Academia Teologică din Kiev, obţinând titlul de „candidat în teologie" în anul 1895; a fost profesor-pedagog la Seminarul Teologic din Chișinău, inspector școlar al învățământului primar din regiunea Chișinău; ulterior, transferat în aceeași calitate la Novorosiisk și Berdeansk, gubernia Tavridei, oraș situat pe malul mării Azov, azi Orehovo; în iunie 1941, a fost ridicat și dus în Zaporojie, unde s-a și pierdut. El are scrise și tipărite trei volume, așa-zisele *Trudî bessarabskoi ucionoi arhivnoi komisii – Studiile Comisiei ştiinţifice arheologice din Basarabia*. Lucrare de foarte mare valoare cu privire la istoria Basarabiei. Dânsul a fost căsătorit cu Valentina, fiica lui Grigorie Martânovici Comarnițchi și a soției sale, Ana Ivanovna, născută Franțchevici. G.M. Comarnițchi a fost profesor în clasele pregătitoare la Liceul de băieți nr. 1 „B.P. Hasdeu" din Chișinău. Moșu Vanea a avut trei copii: Constantin, Mihail și Maria. Constantin a fost contabil-șef la o întreprindere de stat din or. Berdeansk; dânsul, în anul 1947 a decedat, a rămas soția lui Liza cu doi copii, Jenea și Liza, și acestea căsătorite. Mihail Ivanovici Halippa este regizor la Teatrul Dramatic de Stat din Iakutsk, Siberia, URSS; lucrează sub pseudonimul *Dagmarov*, este căsătorit de două ori, are trei copii, și are și lucrări scrise, este un artist de seamă în URSS. Maria Ivanovna Halippa a terminat Institutul Ingineresc de Facerea Combainelor din Moscova, este căsătorită cu un inginer evreu, locuiește în or. Taşkent, URSS, are trei copii. Despre moșu Vanea și mătușa Valentina eu am de spus numai cuvinte de laudă și de mulțumire pentru ceea ce au făcut pentru părinții lui, surorile lui și tata și de mine ca nepot de la soră. Dânsul a ajutat pe buneluțul și buniţa cu bani până la închiderea graniței cu Rusia, lunar le trimitea câte 5-10 puble; el a ajutat după căsătorie pe surorile sale Maria, Xenia și Natalia, le-a dat bani și diferite cadouri; nu a fost fudul sau măreț că avea o situație privilegiată; era om învățat, și pe vremuri cei învățați ieșiți din popor uitau de cei mici rămași la coarnele plugului. În îndeplinirea funcțiunilor sale de serviciu era foarte corect și chiar sever.

Al treilea copil al buneluțului a fost Xenia Nicolaevna Halippa, ea s-a născut în 1879, la 24 ianuarie, noi, copiii, îi ziceam „ţaca Caşunea", a fost căsătorită cu Filip, fiul lui Andrei Luţcan, a fost dascăl la biserica din satul Cucioaia, jud. Bălţi. Ţaca Caşunea, de domnișoară, venea foarte des la Ţâpleşti la sora sa „ţaca Maşa", așa îi zicea ea mamei noastre; ei îi plăcea mai mult Ţâpleștii, decât Cubolta, la sora sa avea mai multă libertate și societate mai plăcută; în sat era sora buniței, „tiotea Maşa", care era căsătorită cu Iustin Haritonovici Muşcinschi, dascăl la biserica din Ţâpleşti, erau verișorii ei Gheorghiță, Elena, Saşa Muşcinschi și alţi intelectuali. Soarta a fost aceea că, la bătrâneţe, din cauza evenimentelor războiului din 1941-1945, a trebuit să-și părăsească satul Cucioaia și să [se] refugieze în Ţâpleşti la „bădiţa Colea", la tata, și să moară acolo – ea a decedat la 7 iunie 1947. Ultima dată am văzut-o pe „ţaca Caşunea" în casă la mine, la 9 februarie 1936, când am sărbătorit 50 de ani [de] căsnicie a părinţilor noștri, Nicolae și Maria Păduraru. La acest eveniment au luat parte toţi copiii lor și surorile Caşunea și Natașa, venite special de la ţară cu copiii lor, după cum se vede din fotografiile făcute cu această ocazie, numai moșu Patiușa n-a binevoit să ia parte – fiind probabil ocupat cu chestiuni politice, dânsul era deputat și ministru – cu toate că a fost invitat chiar de mine la acea solemnitate de a se întâlni fraţii împreună. Soţul ţacăi Caşunea, Filip Andreevici Luţcan, a decedat prin 1916-'17 de tifos. Dânșii au avut copii: Antonie care a fost preot și scriitor, era căsătorit cu una din fiicele dascălului Danilov din Chișcăreni, a avut un fiu Leon – Lieva, azi învățător în Slobozia-Bălţi. După Tonea vine fiica lor Anna – născută la 1 martie 1904, căsătorită cu Teodor Gheorghevici Leahu la 24 februarie 1929; și ei au avut doi copii, Ludmila și Gheorghe. Ludmila, născută la 10 martie 1930,

iar Gheorghe – Gicu, la 10 mai 1932. Ludmila este căsătorită cu Mihai Stănescu, arhitect, la 24 februarie 1957. De remarcat că toate căsătoriile și botezurile cumnatului meu Teodor Gh. Leahu și a verișoarei mele Aniuta s-au făcut la mine în casă. După Ana, a fost Lidia, născută în 1906 – ea a fost căsătorită cu preotul Anatolie Popescu, din căsnicie au avut o copilă Aristida. Lidia a decedat în spitalul din or. Soroca, de tifos. Al patrulea copil a fost Vasile Filipovici Luţcan – născut la 1 ianuarie 1913, dânsul este profesor în Drăgășani, jud. Vâlcea, Pitești, este un talentat poet, este căsătorit cu Tamara Roșca, fiică de preot, învăţătoare, copii nu au. Al cincilea copil a fost Filaret Filipovici Luţcan, el este dascăl la biserica din satul Ţâpleşti, este căsătorit cu Sofia – Senea, fiica lui Alexandru Ivanovici Bătrâneac, din căsătoria lor au trei copii, prin urmare, familia Luţcan se menţine. Al șaselea copil a fost Simion – Sonea Luţcan, căsătorit, are doi copii, dânsul s-a pierdut în războiul din 1941-'45. Verișorul preot Antonie Filipovici Luţcan a decedat în urma unui atac de inimă, la 24 mai 1948, în com. Lungești, jud. Râmnicul Vâlcea și [e] înmormântat în cimitirul de la Mănăstirea Mamul.

Al patrulea copil al „buneluţului" a fost mătușa Natalia, născută la 6 august 1881, în satul Cubolta; a fost căsătorită cu Simion, fiul lui Visarion Constantinovici din satul Ţâra, jud. Soroca, agricultor și acar CFR, a decedat în 1940 de dalac. Au copiii: Constantin, născut la 1913; Ioan, născut în 1921. Constantin (Costea) este funcţionar CFR la Cluj, este căsătorit. Ioan (Vanea) este lt.-colonel, căsătorit cu Nuţi Heirl, profesoară, au o copilă Cristinela. Au mai avut o copilă, Valentina care, după terminarea liceului, a murit de tuberculoză. Mătușa Natașa, în prezent, locuiește în or. Câmpulung, Pitești, singură, despărţită de copii pe motiv că nu poate să se împace cu nurorile. La caracter, seamănă cu buniţa, îi foarte strângătoare, din mâna ei nu am căpătat niciun covrig, cu toate că i-am fost de folos cu sfatul în diferite chestiuni...

Al cincilea copil al „buneluţului" este Panteleimon Nicolaevici Halippa, născut la 1 august 1883, în satul Cubolta, jud. Soroca. După terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a urmat Facultatea de istorie și geografie de la Universitatea din Iași, fiind licenţiat în istorie și geografie; a fost dascăl la Biserica Sf. Haralambie din Chișinău, redactor al revistei *Cuvânt moldovenesc* (1913) din Chișinău, poet și scriitor, om politic, deputat în Sfatul Ţării, ministrul Basarabiei, ministrul comunicaţiilor și sănătăţii, deputat și senator în Parlamentul României Mari; în prezent, pensionar, ca fost profesor la școala normală din Chișinău; este căsătorit cu Eleonora, fiica lui Gheorghe Circov, ea fiind născută la 29 iulie 1885, în com. Vanţin-Ocalina, jud. Soroca; căsătoria lor a avut loc la 3 octombrie 1919, în Biserica Sfatului Ţării din Chișinău, dar actul s-a înregistrat în registrele metricale din Catedrala or. Chișinău. Din căsnicia lor a rezultat un fiu, Nicolae-Radu Halippa, născut la 9 iulie 1920, în or. Chișinău – este inginer constructor.

Am terminat cu neamurile de pe linia masculină a familiei *Halippa*. Voi arăta mai jos rudele de pe linia feminină a „buniţei" Paraschiţa. Tatăl ei a fost preotul Dimitrie Ţau de la biserica din satul Vozdul (Vezdovul), jud. Soroca – Gvozdul, după registrele vechi, a fost născut în 1800, decedat în 1893; a avut următorii copii: Paraschiţa, Maria, Ana și Gheorghe. Paraschiţa a fost bunica noastră după mamă, Maria Nicolae Păduraru. Maria, fiica preotului Dimitrie Ţau, a fost căsătorită cu Iustin Hariton Mușcinschi, dascăl la biserica din Ţâpleşti, el a murit la 9 martie 1913 în Ţâpleşti, iar „nănășica" Maşa a murit în 1919, în satul Temeliuţi, jud. Soroca, la fiica sa Elena Iustinovna Brumă, care era soţia preotului Ioan Brumă. Din căsnicia naşului Iustin cu nănășica Maşa au rezultat copiii: Gheorghe, Alexandru și Elena. Gheorghe Iustin Mușcinschi a fost de-o vârstă cu moșu Ion Nic. Halippa, ei între dânșii fiind verișori; după absolvirea Seminarului Te-

ologic din Chișinău, a fost numit preot în satul Parcani, jud. Soroca; a fost căsătorit cu Vera, fiica dascălului Afanasie Antonovici din satul Sturzovca, jud. Bălți; ei au avut copii pe: Serghie (Serioja), Teofan, Maria și Ioan. Serioja, după absolvirea Academiei Teologice din Kiev, s-a căsătorit cu Ecaterina Grigorevna Cemărnițchi, soră cu Valentina Grig. Halippa, soția lui moșu Vanea; prin urmare, Serioja Mușcinschi era nepot de la verișor și cumnat după soție, el a fost profesor secundar și a dispărut în timpul revoluției din octombrie 1917 în URSS. Soția lui este profesoară în or. Chișinău. Teofan, născut în 1894, a fost căsătorit cu Liudmila, fiica lui Haralampie Feodor Vodeaniuc, învățător din sat. Vertiujeni, jud. Soroca; el a fost judecător, iar ea este profesoară secundară de fizică la Liceul de fete din or. Târgoviște; au un fiu, Constantin Coca. Maria, după absolvirea Școalei Eparhiale de Fete din Chișinău, s-a căsătorit cu preotul Ioan Cviatcovschi, care a decedat de tifos. [A]u o copilă, Lealea, căsătorită cu preotul Gheorghe Florovici în Gorj. Marusea, după absolvirea Facultății de litere de la Universitatea din Iași, a fost profesoară la Liceul de fete din Soroca și învățătoare. Acum este pensionară, locuiește în satul Volovița-Soroca. Alexandru Iustin Mușcinschi a fost dascăl în satul Țâra-Soroca, a fost căsătorit cu Olea, fiica lui Panteleimon Baidan, dascăl în satul Beciu Nou, Bălți; ea a decedat în 1948, iar el în 1957, au avut copiii: Gheorghe, preot la Biserica Ciuflea din Chișinău, Gurie, Vasilie, Panteleimon, Liuba, Nadejda și alții...

Al treilea copil al lui Iustin Har. Mușcinschi a fost fiica Elena – Olea; a fost căsătorită cu Ioan, fiul lui Alexandru Brumă, locuitor din sat. Cenușa-Soroca; Ioan Alex. Brumă a fost preot în sat. Temeliuți-Soroca și a murit în 1921 de tifos. Tiotea Olea absolvise Școala Eparhială de fete din Chișinău, printre primele eleve; era o bună mamă și o femeie care citise mult. După moartea soțului ei, ea a trecut cu traiul la fiul ei cel mai mic, Anatolie I. Brumă, care era preot în satul Voroncău, jud. Soroca, unde a și murit. Părintele Ioan Al. Brumă a avut o soră Ioana, care a fost măritată în Țâpleşti după Petrache Sandu. Tiotea Olea Brumă a avut următorii copii: Simion, Petru, Maria, Mihail și Anatolie. Simion I. Brumă a fost judecător la Cotiujenii Mari, notar public la Căpreşti, în prezent pensionar; este căsătorit cu Elena, fiica preotului Ion Gobjilă din Cotiujenii Mari. Petru I. Brumă este preot la Bârnova, lângă Iași, este căsătorit cu Olga Saravschi, fiică de preot; ei au o fiică căsătorită cu preotul Terlescu. Maria I. Brumă este căsătorită cu Ioan (Jenică) Lăzărescu, general invalid din războiul 1941-1945. Copii nu au avut, locuiesc în București, amândoi sunt foarte cinstiți și în căsnicie s-au înțeles foarte bine. Anatolie I. Brumă a fost mezinul în familia preotului I. Brumă; dânsul este licențiat în teologie, a fost preot la Voroncău-Soroca, apoi a fost preot în com. Meletie, jud. Vlașca, în prezent pensionar în București; este căsătorit cu Liuba, fiica lui Alexandru Ganuș, este dr. medic veterinar, iar Liuba profesoară de limba rusă, pensionară. Tolea și cu Liuba au o singură copilă, Maria (Ica), căsătorită cu Alexandru Roșu. Am uitat să spun câteva cuvinte despre Mihail Ion Brumă – acesta este licențiat în teologie de la Universitatea din Cernăuți, a fost preot în or. Iași, căsătorit cu Liusea, fiica preotului Caracicovschi din jud. Orhei. Copii nu au avut. A murit în 1976.

A treia copilă a străbunelului preot Dimitrie Țau se numea Ana (soră cu bunița), ea a fost căsătorită cu Anastasie Staver, un bun gospodar, bun creștin, amândoi foarte ospitalieri. Ei au avut un singur fiu, Teodor, care a terminat patru clase la Școala Spirituală de la Edineț și a fost dascăl diacon chiar în Gvozdul, locuind în casa străbunelului preot Dimitrie Țau; pe soția lui o chema Marghiolița, dânșii au avut copii pe Feodora (Fedunea), căsătorită cu Ion Cazacu, agent agricol, și pe Erem Staver, care a fost un bun învățător.

Ultimul copil, mezinul, al străbunelului a fost Gheorghe Dimitrie Țau, [el] a terminat Se-

minarul Teologic din Chișinău și a fost numit preot în satul Chișcăreni, jud. Bălți; a fost căsătorit cu Nadejda, fiica preotului Ilarion Țurcanu, ulterior stareț la Mănăstirea Hâncu, jud. Chișinău. Tiotea Nadea a decedat la 19 noiembrie 1923, dar moșu, părintele Gheorghe Țau, a decedat la 27 septembrie 1931; dânșii nu erau fuduli pe părinții mei, i-a iubit ca pe buni nepoți de la soră; prin anul 1893, când a murit străbunicul preot Dimitrie Țau, tata a fost acela care, călare, noaptea, a plecat la Chișcăreni de a anunțat sfârșitul lui și au venit toți copiii de au luat parte la înmormântarea lui, la Gvozdu. Dânșii au avut copiii: Elizaveta (Lizunea), ea a fost colegă cu tiotea Olea Mușcinschi-Brumă la Școala Eparhială de fete din Chișinău, nu a fost căsătorită, a decedat în 1946, bun suflet. Alexandra (tiotea Sașunea) – ea a fost căsătorită cu preotul Mihail Gorduza din satul Olănești, jud. Cetatea Albă; el a decedat, iar tiotea Sașunea a fost învățătoare, în prezent pensionară; locuiește în București, este f. simpatică, bună mamă și bună povestitoare. Are doi fii: Dimitrie, Anatolie și o fiică – Larisa, care a fost căsătorită cu D. Porumbescu, funcționar la Rezidența Regală la Chișinău, decedat în 1940, la cedarea Basarabiei; din această căsătorie au un fiu, Leonida, căsătorit la Roma cu Carmen. În prezent, Larisa este căsătorită dl Ionel Moldoveanu, profesor de matematici, pensionar, ea fiind profesoară de limba rusă. Maria (Manița) Gheorghe Țau a fost căsătorită cu I. Bacinschi, cooperator, a decedat, iar ea a fost deportată în Tașkent, are copii mici în țară, are și o copilă în Basarabia, Vera (Veronica), a fost căsătorită cu Ion Marcoci, decedat în 1940, la cedarea Basarabiei; ea a fost învățătoare, în prezent pensionară în com. Jiticu, jud. Buzău, copii nu au avut, femeie veselă și mult citită. Ioan Gheorghevici Țau a fost cântăreț, pe urmă făcut de mine diacon la Catedrala oraș. Cahul, pe când eu eram consilier în Sfatul Superior al Arhiepiscopiei Chișinăului; a fost căsătorit cu Ana Ivanovna Sizov, ea, în 1940, a decedat în București; înmormântată în Cimitirul „Izvorul Nou"; au fost amândoi buni și liniștiți creștini; au doi copii: Ludmila și Gheorghe (Zioca). Ludmila a fost căsătorită, a divorțat, are o copilă Steluța, este funcționară la Sfatul Popular Stalin din București, fire muncitoare, corectă. Vasile Gheorghevici Țau, după terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, a fost profesor la școala medie din Cotiujenii Mari, Soroca; este căsătorit cu Alexandra, fiica preotului Grigorie Vrabie din comuna Șestaci, jud. Soroca; ea este profesoară în Câmpulung-Muscel, Pitești, au doi băieți (Petrică și Cornel), amândoi ingineri, copii buni, serioși. Aceasta este spița neamului Păduraru – Onică, Halippa – Țau cu ramurile colaterale.

Întocmit de Teodor Păduraru

[Muzeul Național de Istorie, nr. de inventar f/a 102253]

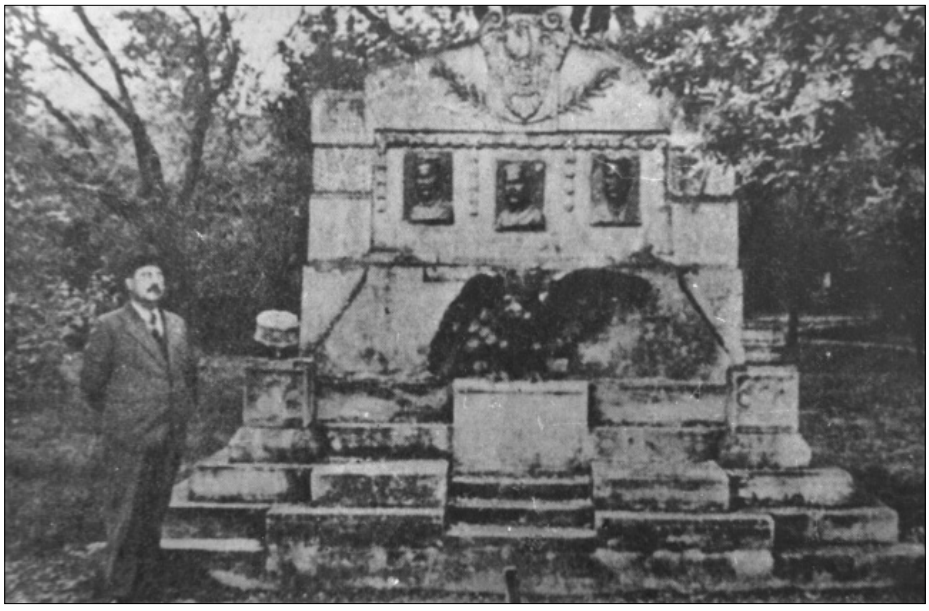

Teodor Păduraru lângă Monumentul celor trei martiri. Chișinău, scuarul Catedralei

UN OM ÎNTRE SUBLIM ŞI NEANT…

Destinul acestui om i-a servit lui Ion Druţă drept prototip pentru scrierea unei piese nemaipomenit de actuale în anii ’80 ai sec. XX – *Păsările tinereţii noastre*. A scris această piesă la îndemnul scriitorului Andrei Lupan care a fost prieten de-o viaţă cu Vladimir Precup.

Când citeşti, în vol. 5 al *Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti*, la p. 315, articolul:

„**Precup, Vladimir Fiodrovici** (25.VII.1915, s. Dumeni, r-nul Noua Suliţă, reg. Cernăuţi, RSSU – 25.III.1969, s. Truşeni, r-nul Străşeni, RSSM) – organizator fruntaş al prod. arg. din RSSM. Erou al Muncii Socialiste (1966). Membru al PCUS din 1951. A absolvit In-tul agricol «M.V. Frunze» din Chişinău (1941).

Participant la mişcarea ilegală rev. din Basarabia. Participant la Marele război pentru apărarea Patriei (1942-1945). Între 1945 şi 1953 la lucru politic în Armata Sovietică. În 1953-55 – şeful secţiei agr. la radiodifuziunea din Chişinău. Între anii 1955 şi 1960 – preşedinte al colhozului «Frunze», r-nul Căuşani. În 1960-1961, instructor al CC al PCM.

Din 1961 preşed. al c-hozului «Miciurin» (s. Truşeni), r-nul Străşeni. La Congresul XII al PCM a fost ales membru al CC al PCM. Două ordine «Lenin»”.

Nici nu bănuieşti că viaţa lui a cunoscut o sumedenie de greutăţi, riscuri şi obstacole.

Foştii ilegalişti n-au fost recunoscuţi în URSS ca militanţi comunişti şi de aici – o mare obidă. Pe de altă parte, ei luptau pentru un ideal, iar realitatea s-a dovedit a fi mult mai crudă şi deziluzia era deja mare, împovărătoare.

Este o poveste grea şi încă nedescifrată în destinul unei generaţii de tranziţie de la o administraţie românească la un regim sovietic.

Vladimir Precup

Nora lui, jurnalista Galina Precup, mi-a pus la dispoziţie un set de fotografii şi câteva documente pe care le reproducem aici:

„**Autobiografie**

Eu, Precup Vladimir Feodorovici (Teodor), sunt născut în satul Dumeni, judeţul Hotin – Basarabia, în anul 1915, în familia unui ţăran înstărit. Tata se ocupa şi se ocupă şi acum de agricultură.

Mama a murit în 1921. În afară de mine, în familia noastră mai sunt trei copii. Fratele mai mare – Serafim, lucrează în calitate de tractorist la SMT, sora – Vera – lucrează şefă

la punctul de colectare a laptelui şi sora Liuba, care din 1944 locuieşte în România, în Banat, lucrează în calitate de învăţătoare împreună cu soţul său care la fel este învăţător.

Din 1922 până în 1926 am învăţat la şcoala primară din satul Dumeni. În 1926, toamna, m-am înscris la şcoala medie din oraşul Cernăuţi. În 1934, absolvind şcoala medie, am primit atestatul de maturitate şi în acelaşi an am intrat la facultatea de agronomie din Iaşi. În următorul an facultatea s-a transferat în oraşul Chişinău, unde am frecventat orele până în 1936. În toamna acelui an am fost încorporat în rândurile armatei în batalionul 4 de ţintaşi din oraşul Lipcani, jud. Hotin. În noiembrie 1937 am terminat serviciul militar în gradul de sergent şi mi-am prelungit studiile la anul 3 şi 4 în or. Chişinău.

În august 1939 am fost mobilizat în armata română în regiment, unde am prestat serviciul militar activ. În decembrie 1939 am fost trimis la cursuri de pregătire militară cu durata de două luni, în oraşul Sfântul-Gheorghe (Transilvania).

Absolvind şcoala în gradul de plutonier, am fost demobilizat în martie 1940. Întors acasă, m-am angajat în muncă practică în gospodăria pomicolă de stat Şirăuţi, jud. Hotin.

În iunie 1940 am fost mobilizat în regimentul de infanterie motorizată din Alba Iulia (Transilvania). Tot în iunie 1940 mi s-a oferit gradul de locotenent, în conformitate cu ordinul general referitor la absolvenţii cursurilor militare din 1940.

În legătură cu eliberarea Basarabiei din 28 iunie 1940, am cerut permisiunea de a pleca acasă. Peste câteva săptămâni după aceasta, cu mare greu mi s-a oferit permisiunea de a reveni în patrie. Întors acasă la 25 iulie 1940, în luna septembrie iarăşi am intrat la Institutul Agricol din or. Chişinău în anul V. În iunie 1941 am absolvit institutul susţinând toate examenele. Când a început războiul am fost mobilizat de Sovietul orăşenesc al Chişinăului şi mă aflam în paza fabricii de spirt, unde m-am aflat până la 6 iulie, ziua evacuării fabricii. La 7 iulie m-am evacuat împreună cu Institutul agricol. În reg. Dnepropetrovsk, r-nul Pavlograd m-am oprit împreună cu alţi studenţi şi am lucrat... la gospodăria didactică a Institutului agricol din Leningrad până în luna decembrie 1941, când am fost angajat ca agronom în domeniul pomiviticulturii în sovhozul «Auşkalacea»?, reg. Leninabad. Aici am lucrat până la 5.XII.1943, când am fost mobilizat de comisariatul militar din r-l Cikalov şi trimis la dispoziţia com.[andantului] diviziei «Tudor Vladimirescu», care se forma în acel timp în regiunea Moscovei. Acolo am fost numit locţiitor al comandantului companiei de cercetare, responsabil de educaţia politică. Din luna august 1944 până în mai 1945 am participat la luptele împotriva trupelor germane fasciste în calitate de locţiitor al comandantului companiei de cercetare, responsabil de educaţia politică în divizia «Tudor Vladimirescu» în componenţa celui de-al doilea Front Ucrainean. Pentru îndeplinirea misiunilor de luptă am fost decorat de Consiliul Militar al Frontului II Ucrainean cu ordinul „Steaua Roşie". În mai 1945 am fost numit propagator al regimentului. În funcţie de propagator am lucrat până în august 1945, când în legătură cu transferarea Diviziei «Tudor Vladimirescu» din componenţa Armatei Roşii în Armată Română, am primit ordinul de transferare în dispoziţia Direcţiei Politice a Grupării de Armată din Sud...

Fiind în această funcţie, deseori luam cuvântul în cadrul unor lecţii pentru locuitorii or. Bucureşti şi ai altor oraşe şi sate din România. Din ordinul DPGAS din 20.VII.1946 am fost numit şef al automobilului de agitaţie, propagatorul secţiei de activitate în mijlocul populaţiei române.

Din ordinul OMA(rus.) din XII.1947 am fost numit propagator al Casei Prieteniei Sovieto-Române, funcţie pe care o deţin şi astăzi.

Căpitanul Vladimir Precup

Fiind în divizia «Tudor Vladimirescu», în februarie 1944, Consiliul Militar al celui de-al doilea Front Ucrainean mi-a oferit gradul de locotenent, în luna octombrie a aceluiași an – gradul de locotenent major și în martie 1945 – gradul de căpitan.

Activitatea politică.

Încă fiind elev, am început să simpatizez mișcarea antifascistă. Devenind student și încadrându-mă în frontul democratic studenţesc, concomitent am început să activez ilegal în sprijinul partidului comunist român. Am activat în cadrul mișcării antifasciste, am făcut agitație și propagandă printre... și alți tovarăși, care lucrează acum în RSSM. În 1938 am fost primit în rândurile Partidului Comunist al României, organizația or. Chișinău. În timpul puterii sovietice, fiind student, desfășuram o activitate publică și de agitație printre studenți și populația moldovenească. Am fost șef de curs, eminent, pentru care fapt am fost premiat de Direcţia institutului și de comitetul sindical care mi-au organizat o călătorie la Moscova la expoziția agricolă din 29.VI.1941, anulată apoi din cauza războiului. În perioada evacuației, lucrând în calitate de agronom, desfășuram de asemenea o activitate publică printre lucrătorii și funcționarii sovhozului.

În calitate de activist politic în Divizia «Tudor Vladimirescu» urmăream în special ridicarea nivelului politic al soldaților și ofițerilor, pregăteam cadre politice pentru Armata Română.

Din 1945 până în prezent lucrez în calitate de propagator și responsabil de activitatea în mijlocul populației României în conducerea sectorului 7 a DPGAS, devenit apoi sectorul 7 al Secției politice a Armatei Motorizate Speciale.

14.VI.1949

V. Precup"

Era în toamna lui 1973, când abia ajuns în aulele Institutului Politehnic am cumpărat și un abonament la Teatrul de Stat „A.S. Puşkin", și așa s-a întâmplat că una dintre primele piese pe care mi-a fost dat s-o privesc a fost *Păsările tinereții noastre* de Ion Druță. Nu știam de problemele lui Ion Druță cu cei care cârmuiau atunci Moldova. Savuram pur și simplu jocul superb al Domnicăi Darienco în rolul mătușii Ruța.

Mai târziu aveam să mă întreb cum de a rămas această piesă în repertoriul teatrului, dacă nicio altă piesă a aceluiași autor nu este admisă pentru montare. Și pentru un simplu text publicat, cei care riscau s-o facă erau dați afară de la ziar ori de la revistă. Secretul l-am aflat mai târziu chiar de la autor, de la Ion Druță, care în *Amintiri din alt mileniu,* publicate în revista *Moldova* (2012, nr. 1) la rubrica *La umbra cuvântului*, mărturisește:

„Oricât de încurcate ar fi relațiile lui Lupan cu restul lumii, un lucru avea el sfânt, o calitate pe care i-o recunoșteau până și comisarii tiraspoleni: credința în tovărășie și nesfârșita cultivare a prieteniilor de demult. La prietenii din anii de școală, din anii de studenție, Lupan ținea morțiș, atribuind acelor prietenii un sens

solemn, mitic, ceva ce vine din epoca frăţiilor de cruce. În clipa când se vedea printre prietenii săi de demult, în clipele de răbufnire a amintirilor de altădată, Lupan devenea un cu totul altul – mai tânăr, mai senin, mai binevoitor. O sărbătoare de om.

Ce este, în fond, o rămăşiţă de prietenie la Chişinău? Cum se întâlnesc foştii prieteni şi despre ce-şi vorbesc? Hai noroc, ce mai faci, mersi frumos, mult noroc şi nu uita să transmiţi soţiei din partea mea...

Toată vânturătura asta de pleavă pe Lupan nu-l ademenea nici cătuşi de puţin. Firește, se ducea şi Lupan din când în când să-şi vadă prietenii ori îi invita în casa lui, dar le făcea pe toate mult mai altfel. Lupan era veşnic în aşteptarea unei mari sărbători, şi atunci când glasul prietenilor de demult îl chema, se ducea la prieteni ori îi invita în casa lui, fără pupături şi vorbe goale.

Tuns şi proaspăt bărbierit, în cămaşă nouă, cu pantaloni călcaţi, cu un pahar de vin foarte rar, foarte bun, un buchet de vinuri ameţitoare, ca şi amintirile ce vor urma. Apoi, cu o jumătate de pahar de vin în mână, din amintire în amintire, din glumă în glumă, Lupan creşte şi culege în tovărăşia vechilor săi prieteni clipe dintre cele mai frumoase în viaţa sa.

Nimic însă nu e veşnic pe această lume, şi pentru că trecători suntem cu toţii, vin clipele amare, clipele negre, când sufletul se desparte de trup şi se plăteşte ultima vamă. Într-o primăvară, prin ’70, îmi spune cineva că mă caută Lupan. Trec chiar în aceeaşi zi pe la dânsul şi rămân mirat cum nu se mai poate. Tristeţe şi amărăciune în toată casa Domniei Sale. Triste poliţele cu cărţi, trist bustul lui Eminescu, trist stă la masă însuşi Lupan cu umerii lăsaţi, cu fruntea plecată.

Mi-a deschis, m-a invitat cu o mişcare a frunţii să intru, cu altă mişcare mi-a oferit un scaun, s-a aşezat pe altul şi rămâne să tacă în continuare. Din când în când oftează, şi ofurile celea se desprindeau greoi, dureros din pieptul lui şi tot urcau sus, legănându-se cum s-ar fi legănat un lan de grâu. Stăm în doi, muşcând din acelaşi codru de tăcere – el dintr-o parte, eu din alta, apoi, într-un târziu, cu glas scăzut, ostenit, mă întreabă...

– Pe Volodea... pe Precup... l-ai cunoscut?

Ştiam de la cineva că e un vechi prieten de-al lui Lupan, încă din anii studenţiei. Îl văzusem o dată la Radio, pe când ne duceam noi, tinerii gazetăraşi, să mai câştigăm un ban. Auzisem mai apoi că a plecat preşedinte de colhoz şi că e foarte bine văzut în republică. Cam atât...

– A murit, iaca... zice deodată Lupan şi mai vrea să adauge ceva, dar nu poate, pentru că i s-a oprit un nod în gât. Stă tăcut pe scaun şi se tot clatină dintr-o parte în alta, cum se clatină de obicei ţăranii când, plini de durere, nu mai au cuvinte şi se căinează cum s-ar căina un fir de mohor pe-o muchie de hat.

– Ce-a avut? zic eu ca să-l scot cumva din amorţeală.

– Inima, zice. Că azi ea, sărmana, e pusă să le plătească pe toate...

La care replică de-acum eu mă cutremur, pentru că tocmai îmi murise fratele Gheorghe, avuse ciroză, şi-a fost o moarte atât de grea, atât de chinuitoare, atât de nemaipomenită...

– Eu, zice deodată stăpânul casei, uite ceaş fi vrut...

Mai cade o dată răpit de îndoieli – să-mi spună, să nu-mi spună? Până la urmă se hotărăşte şi-mi şopteşte tainic, conspirativ:

– Aş fi vrut să te rog ceva...

Nu atât cuvintele, cât şoapta lui m-a mişcat.

– Tot ce voi fi în stare, Andrei Pavlovici.

– A fost, iaca, un om de aur Volodea Precup, dar suntem foarte puţini cei care am cunoscut bunătatea lui de om. El însă ar merita să fie cunoscut de toată ţara. A fost un om ca o pâine caldă, şi pâinea asta ar trebui pusă pe masa celui căruia îi aparţine pe drept cuvânt, adică pe masa poporului. L-am rugat şi pe Istru şi mi-a făgăduit să scrie un *podval* pentru *Pravda*, mi-a făgăduit şi Ciobanu să scrie un eseu pentru *Moldova Socialistă*. Acum, iacă, mă încumet să te rog şi pe dumneata...

Mă încumet – asta a hotărât totul. Delicateţea sufletească este un argument în faţa căruia steagurile mele coboară de fiecare dată, în fiece împrejurare. Firește, totul era complicat, pentru că eu nu-l cunoscusem pe Precup atât de bine, și apoi eroii mei nu au prototipuri, adică, uite, îi pui alături și nu mai știi care e din carte, care e din viață. Și totuși delicateţea cu care Lupan s-a rugat pentru înveșnicirea vechiului său prieten a produs o mare impresie asupra mea.

După anii de gazetărie în perioada colectivizării, văzusem destui preşedinţi de colhoz, care nu aveau decât grija de-a o duce ei înșiși cât mai bine. Mă rog, tovarășul Guşă, tovarășul Ceafă... Iată însă că între timp s-a produs schimbul de generaţii la conducerea colhozurilor, în locul sus-numiţilor tovarăși au venit agronomi, specialiști, oameni cu idealuri, cu largi respiraţii sociale și *a mânca ghini*, *a bea ghini*, nu mai putea constitui pentru ei sensul suprem al vieţii. Și nu atât viitorul lor, nu atât viitorul satului în care munceau, cât viitorul poporului îi preocupa, în primul rând.

N-am spus-o niciodată, nu o spun nici acum că aș fi scris o piesă despre un om pe care în fond nici nu l-am cunoscut. Omenia însă își are legile ei, arta își are și ea tainele sale, și iată că peste un an sau doi au apărut *Păsările tinereţii noastre*. Trei ore de viață scenică pentru un erou, o moarte lungă, grea, chinuitoare, apoi întâmplarea a mai făcut ca Vitali Doronin, marele actor din renumitul «Malâi Teatr» moscovit, cel care a interpretat primul rolul lui Pavel Rusu, să semene și la față, și la umblet cu răposatul Precup.

După premiera de la acest teatru, piesa a fost jucată pe scenele multor teatre din ţară. În cele din urmă, a fost turnat și un film care, mai apoi, a fost transmis și de Televiziunea Centrală. A doua sau a treia zi după prezentarea filmului pe micile ecrane, cineva din familia Lupan, pare-mi-se chiar sora lui, Ana, mi-a telefonat să-mi comunice că, uite, au stat și ei, Lupenii, la televizor, că le-a plăcut și materialul dramatic, și jocul actorilor, dar ceva evita să-mi spună, și atunci am întrebat-o direct:

– Era și Andrei Pavlovici printre voi?

– Mai mult așa, pe apucate... Vine, vede un fragment, apoi se ridică, se duce și peste o vreme iar vine...

– Și cu ce, mă rog, era așa ocupat seara târziu?

– Ei, cu ce... Se plimba prin curte, pentru că a vedea totul ar fi fost chiar prea-prea...

– De ce?

– Pentru că mai sângerează și acum durerea cea mare a lui...

Unde sunteţi voi, cavaleri ai străvechilor datini de legământ în prietenie și credinţă, pe viaţă și pe moarte? Unde sunteţi, căci de atâta amar de vreme vă așteaptă glia, și graiul, și neamul...” [*Moldova,* 2012, martie-aprilie]

Destinul unui basarabean în toate timpurile și sub toate regimurile a fost unul distinct și dramatic. O poţi descifra chiar din această *Autobiografie*, unde dincolo de rândurile scrise mai există încă o viaţă, mai suferă și năzuiește încă un om. Citești atent și-ţi dai seama că viaţa noastră este foarte asemănătoare și atât de diferită. Că oricât de sus ne-ar ridica destinul, oricât de jos ne-ar coborî jocurile realităţilor vieţii, noi toţi rămânem plasaţi mereu pe aceeași orbită a căutării de sine, a desemnării conturului propriului Eu…

V. Precup în rol de ghid pentru conducerea de vârf a României

UN MAGISTRAT CU VOCAȚIA DE CERCETĂTOR

Avocat de profesie, Aurel Sava a fost un autor foarte mult pasionat de sociologie și statistică.

Este greu de spus când găsea el timp pentru aceste preocupări serioase, dar cele două lucrări fundamentale publicate în Basarabia, documente privitoare la județul și ținutul Lăpușnei și documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, fac din el unul dintre cei mai serioși cercetători al trecutului basarabean.

Născut în 1902 și decedat la București în 1954, el s-a remarcat inițial cu materiale despre Moldova de dincolo, îndeosebi cu *Obiceiurile pământului din Vrancea*, *Documente prutene* (vol. I-II, Focșani-Chișinău, 1929-1931).

Osârdia lui de cercetător, de om care caută documente vechi, le descifrează și le publică, a fost remarcată de istoricul Nicolae Iorga.

În Basarabia aflându-se, el nu putea să nu consacre timpul preocupărilor lui preferate și de aceea a publicat și-n volum, și în revista *Viața Basarabiei*: *Biserica din Brătușeni* (1933, nr. 7); *Crâmpeie din viața Basarabiei sub ruși (1812-1830)* (1933, nr. 11; nr. 12; 1934, nr. 7-8).

Opera lui istorică bibliografic se prezintă astfel: *Departamentul criminalicesc și norme de procedură penală la începutul secolului al XIX-lea // Revista de drept penal și știință penitenciară*. 1933, nr. 7-9; *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani // Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice*. S. III. T. XV (1934); *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*. București, 1937; *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*. București, 1944.

Aurel Sava

Prin mâna lui au trecut mii de documente, hrisoave, scrisori domnești, care fiind cercetate, sistematizate și adnotate au devenit patrimoniu național.

În istoria Chișinăului el va rămâne în primul rând ca istoric și abia mai apoi ca magistrat…

UN PIONIER AL MIȘCĂRII NAȚIONALE DIN BASARABIA

Vasile Secară

Sorocenii ar trebui să-și amintească cu pietate de familia Secară. Acest neam a dat istoriei naţionale două nume de referinţă: Nicolae Secară, profesor universitar, fost membru al Sfatului Ţării, care a votat Unirea, şi fratele lui, Vasile, care a fost unul dintre pionierii mişcării naţionale din Basarabia.

SECARĂ, Vasile (6.IV.1881, s. Rughi, jud. Soroca – 6.X.1938, Soroca).

Fiul lui Grigore Sacară şi al soţiei acestuia Agafia Talmaţchi.

Studii: Școala primară din Arionești, școala medie din Soroca, Școala Normală din Bairamcea (1988) și Institutul Pedagogic din Tiflis – Tbilisi, Georgia (1902).

Ocupaţie: învăţător. Discipol al căpitanului de mazili Vasile Florea, care l-a iniţiat în opera de renaștere naţională.

A activat în Georgia timp de doi ani, apoi a revenit în Basarabia, unde a fost învăţător la Ţarigrad, la Soroca, la Arionești, la Băxani ș.a.

Întreţinea legături de prietenie cu basarabenii aflaţi la Iași: Pan Halippa, Dimitrie Bogos, Axentie Frunze și Constantin Stere. Era membru al Ligii Culturale. A participat la Congresul învăţătorilor din Basarabia din luna aprilie și din luna mai, fondând în cadrul congresului fracţiunea „Blocul Moldovenesc".

În luna mai 1917, a apărut primul număr a revistei *Școala moldovenească,* al cărei iniţiator și redactor a fost Vasile Sacară.

Paul Vataman în cartea *Figuri sorocene* (Soroca, 1938) scrie următoarele: „Neamul românesc datorește, în cea mai mare parte, lui Vasile Sacară ziua istorică de 13 martie 1918 a judeţului Soroca.

Adunarea Zemstvei fusese anunţată pentru 15 februarie 1918, dar în urma intervenţiei lui Vasile Sacară ea a fost amânată pentru 1 martie și apoi pentru 13 martie 1918.

Este interesant de arătat că ordinea de zi a adunării, convocată pentru 13 martie, nu cuprindea „Unirea Basarabiei". Cuprindea însă la punctul 24: „Organizarea Comitetului moldovenesc", iar la punctul 54: „Întreţinerea comisiunilor culturale naţionale".

Și cu toate acestea, actul măreţ al Unirii s-a înfăptuit la 13 martie, datorită acţiunii înţelepte a lui Vasile Sacară, care a pregătit din vreme pe membrii adunării. Astfel, în calitatea lui oficială de comisar al judeţului, el a chemat la Prefectură (actualul local PTT) pe re-

prezentanţii celor 12 plase, convingându-i de imperioasa necesitate a Unirii Basarabiei cu Patria-Mamă. Acelaşi lucru l-a făcut şi cu consilierii judeţeni şi numai după această pregătire şi înţelegere frăţească au plecat cu toţii de la Prefectură la Zemstva judeţului (actualul Palat administrativ). Numărul reprezentanţilor judeţului trecea de 200.

După ce s-a săvârşit slujba divină, a vorbit preşedintele Zemstvei, Vasile G. Bârcă, care a subliniat însemnătatea momentului şi a cerut să se voteze realipirea Basarabiei la România.

Dl Nicolae Soltuz a îndemnat consiliul să ia pildă de la judeţul Bălţi şi să voteze Unirea.

În acelaşi sens au vorbit: Ganea, consilier comunal, Grosu şi Groapă, consilieri judeţeni.

Dl Vrânceanu, membru în Sfatul Ţării, a relevat grozăviile războiului, conchizând că pentru salvarea provinciei noastre se impune, neapărat, revenirea ei la Patria-Mamă.

În numele proprietarilor din judeţ, a vorbit D. Meleghi, care, de asemenea, s-a unit cu propunerea celorlalţi cuvântători.

Colonelul Gaicu, vădit emoţionat, a felicitat adunarea pentru împrejurarea unică şi sfântă în care a fost chemată să delibereze, a înfăţişat istoricul Basarabiei, evidenţiind că ea a făcut parte timp de 20 de secole din trupul Moldovei, de la care a fost dezlipită numai de 106 ani şi a încheiat arătând că a sosit ceasul, când această provincie trebuie să reia vechea legătură, ruptă vremelnic.

La urmă a luat cuvântul Vasile Sacară, care a citit limpede şi răspicat moţiunea pregătită de el şi votată în unanimitate de adunare.

Reproducem, în cele ce urmează, un fragment din textul moţiunii:

„Adunarea Generală a Zemstvei din districtul Soroca, născută din alegerile regionale din decembrie 1917, fiind convocată pentru astăzi 13 martie 1918, spre a-şi alege preşedintele, a vota bugetele şi a lua măsurile necesare bunului mers al administraţiei şi vieţii economice din această regiune; după ce şi-a ales preşedintele şi înainte de orice lucrare, a discutat, împreună cu micii şi marii proprietari ai districtului, cu membrii comunei Soroca, cu membrii clerului, cu membrii învăţământului şi cu toţi cetăţenii, care au fost prezenţi şi au votat în unanimitate următoarea moţiune:

«Poporul moldovenesc înfiinţat de aproape 20 de veacuri, de către strămunii romani şi deosebit apoi între Nistru şi Prut de fraţii săi, rezemat pe principiile marii revoluţii a popoarelor fostului imperiu a tuturor ruşilor, care odată cu libertatea şi egalitatea tuturor indivizilor în faţa legilor, a proclamat, în primul rând: libertatea naţionalităţilor de a dispune singure de soarta şi aşezămintele lor prezente şi viitoare, a proclamat în ziua de 2 decembrie 1917 Basarabia ca Republică Moldovenească independentă şi de sine stătătoare.

Ţinând seama că viaţa şi propăşirea economică şi culturală a unui popor este în raport direct cu forţă vie şi aptitudinile, cu care Dumnezeu le-a hărăzit, că în unire stă puterea şi că unde-s doi puterea creşte;

Ţinând seama că în timp de 19 veacuri Basarabia a fost totdeauna un trup cu Moldova de pe dreapta Prutului şi că soarta ei de-a pururi e legată de acea a Principatelor Dunărene, cu care a îndurat aceleaşi suferinţe, gustând aceleaşi bucurii şi având aceleaşi nevoi;

Ţinând seama că în anul 1812, în urma sângeroaselor frământări ale tuturor popoarelor europene, Basarabia a fost smulsă, fără consimţământul ei, de la triunghiul politic şi etnografic al naţiunii sale de origine…»”

Sfârşitul lui prematur l-a salvat de un destin vitrig care a căzut pe seama fratelui său, Nicolae Secară, şi chiar al autorului studiului istoric *Figuri sorocene*, Paul Vătăman, care au murit în Gulag...

UN MINIROMAN EPISTOLAR – TH. SIMENSCHY

Theofil Simenschy

În toate timpurile, în toate epocile Chișinăul a fost un loc deosebit pentru acei care i-au înțeles farmecul și i-au prețuit savoarea. Cunoaștem aproape în detalii despre călătoria lui Mircea Eliade în India. Uităm însă cu desăvârșire să menționăm contribuția lui Theofil Simenschy (27.I.1892, Iași – 15.XII.1968, Iași), fost conferențiar de limbile clasice la Facultatea de teologie din Chișinău, la cunoașterea culturii indiene. Iar el a avut un aport excepțional și o bună parte din acest proces al traducerii și promovării culturii indiene a fost realizat pe când se afla la Chișinău. Mărturie de netăgăduit sunt aceste rânduri pe care le-am găsit în cartea *Scrisori către Ioan Bianu* (vol. V, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, București, 1980, Editura „Minerva"):

„Chișinău, 28 decembrie 1931

Mult stimate domnule Bianu,

Am o traducere făcută, după originalul sanscrit, a celebrei cărți *Panciatañtra*, o colecție de fabule și povești indiene de o însemnătate covârșitoare pentru folclor.

Ar fi o deosebită cinste pentru mine și răsplătire a muncii depuse dacă ați binevoi să mi-o tipăriți din fondurile Academiei.

Primiți, vă rog, asigurarea profundei mele stime.

Th. Simenschy,
conferențiar universitar
Berthlot 51, Chișinău"

În scurtă vreme pe aceeași adresă traducătorul din Chișinău expediază o nouă epistolă:

„Chișinău, 18 ianuarie 1932

Mult stimate domnule președinte,

În baza adresei cu nr. 2916 ce am primit de la domnul secretar general al Academiei, îmi permit să vă înaintez traducerea mea din sanscrită *Panciatañtra*.

Lucrarea aceasta cuprinde un studiu introductiv și cinci cărți, care se pot publica separat fiecare. Din acestea trei se află în Editura «Cărții Românești», așa că vă solicit publicarea numai pentru ultimele două împreună cu *Introducerea* de la începutul volumului.

Panciatañtra are o însemnătate foarte mare în literatura universală și prezintă un deosebit interes pentru studiul folclorului și, mai ales, al basmelor și al fabulelor.

Publicarea acestei lucrări m-ar încuraja să încep și traducerea *Rig Vedei*, după originalul

sanscrit al lui Max Müller. Opera aceasta este de asemenea de o importanţă covârşitoare, nu numai pentru folclor, dar şi pentru tot ce priveşte cerinţele şi obiceiurile popoarelor indoeuropene şi, mai ales, ale poporului român.

Primiţi, vă rog, asigurarea deosebitei mele consideraţiuni.

Th. Simenschy

Berthlot 51, Chişinău"

Ioan Bianu a solicitat un aviz lui Sextil Puşcariu, acesta solicită un aviz traducătorului George Murnu.

La 29 ianuarie 1932 Ioan Bianu scrie Secţiei literare a Academiei Române:

„D-lui Ov. Densusianu

MAR

Domnule coleg,

Vi se trimite pe lângă aceasta manuscriptul d-lui Th. Simenschy de la Chişinău (Berthlot 51), cuprinzând cinci cărţi din *Panciatañtra* traduse din originalul sanscrit (502 feţe în 4° mic) şi precedate de introducerea de 49 feţe de text.

Traducătorul numit arată că în acest manuscript se află cinci cărţi, iar altele trei se află în Editura «Cărţii Româneşti». Dânsul solicită însă de la Academie numai publicarea ultimelor două, împreună cu introducerea de la începutul volumului.

Marea însemnătate ce are această carte sanscrită pentru folclorul general ar justifica publicarea ei şi în traducere românească.

Dl. Simenschy scrie că dacă lucrarea aceasta s-ar publica, dânsul, ar traduce şi *Rig Veda* după originalul sanscrit.

Sunteţi rugat a vă da părerea asupra acestei propuneri.

I. Bianu"

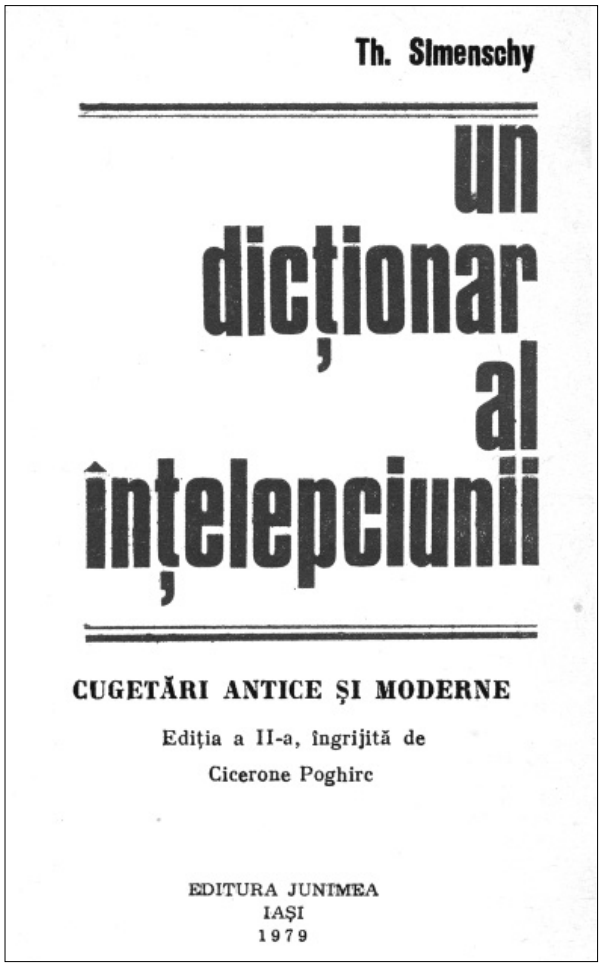

Coperta dicționarului lui Theofil Simenschy

La o anumită etapă cineva a blocat traducerea şi apariţia editorială integrală a cărţii s-a produs abia în anul 1969 în colecţia *Biblioteca pentru toţi*. Totuşi, cine consultă colecţia revistei *Viaţa Basarabiei* va întâlni frecvent numele lui Theofil Simenschy la lista autorilor cu începere de la anul 1936.

Citit chiar peste zeci de ani, acest miniroman epistolar reflectă dăruirea nemaipomenită a intelectualului român pentru cauza culturii universale, iar acest miracol cultural timp de câţiva ani la Chişinău s-a numit Theofil Simenschy.

UN CAVALER AL ORDINULUI „TRANDAFIRUL ALB”

Revista *Din trecutul nostru*, editată la Chișinău de Gheorghe Bezviconi, din 1933 până în 1939, a avut parte de diverşi colaboratori din ţară și de peste hotare.

Pe lângă autori, ca marele istoric Nicolae Iorga, figurau autorii de suflet ai lui Bezviconi: Artur Gorovei, Gheorghe Ursu, Aurel George Stino, Gheorghe Uţă ș.a.

În toată colecţia revistei o să depistăm materiale frumoase venite la Chișinău din inima vechii Moldove de la Fălticeni. Și unul dintre autorii cei mai frecvenţi era scriitorul și profesorul Aurel George Stino. Îi lega o prietenie literară și istorică cum mai rar se întâlneşte. Simpatiile reciproce erau atât de mari, încât Gheorghe Bezviconi găsea de cuviinţă în numerele în care nu avea material semnat de Stino să dea măcar o informaţie la *Cronică* în care să comunice cititorilor preocupările de moment ale prietenului său. Această simpatie a continuat și după 1945 când sistemul impus de sovietici în România i-a aruncat la periferia societăţii.

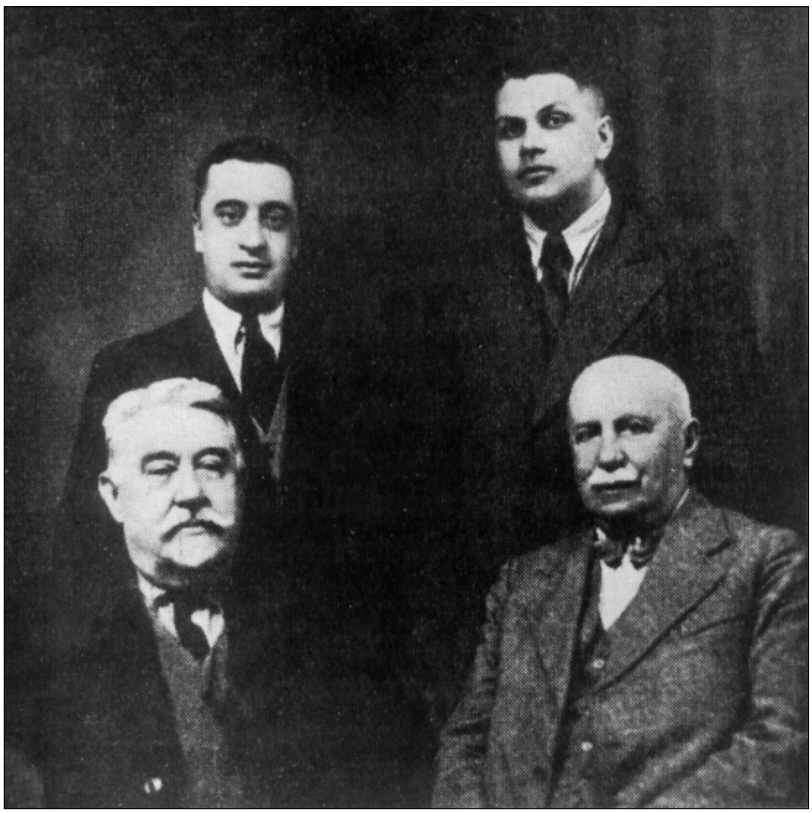

De la stânga la dreapta, în picioare: Aurel G. Stino, Gheorghe Bezviconi, pe scaun: Gheorghe Vârnav și Artur Gorovei. Fălticeni, 25 februarie 1939

În arhiva lui George Bezviconi ca prin minune s-au păstrat două răvaşe venite din partea lui Aurel George Stino. Unul este scris la 4 aprilie 1966, cu şase zile până la decesul istoricului, iar a doua a fost scrisă la 18 aprilie a aceluiaşi an, cu opt zile după tragicul eveniment.

În prima scrisoare expediată de la Fălticeni scrie:

„Iubite amice,

Inactivitatea epistolară nu înseamnă că nu ne gândim la cei dragi: de sărbători îţi urez, ţie și st. doamne, ani mulţi fericiţi în sănătate deplină și numai satisfacţii. Credem că sunteţi sănătoşi, ceea ce, fără îndoială, este principalul. Noi, amândoi, pensionari; eu mai predau câteva puţine ore. Sănătatea, ca bază, este șubredă la amândoi, dar să ferească D-zeu de mai rău. Cu scrisul cele vechi; din când în când câte un articolaș la o publicaţie din Suceava. Timpul a

trecut vertiginos și iată-ne ancoraţi în bătrâneţe. La vară, nu știm când, va trebui neapărat să mergem undeva să ne vedem de sănătate. Doresc ştiri bune de la tine. Aici, aceeași izolare, singurătate, noroc de cele două pisici și televizorul.

Cu toată dragostea și mulți ani din partea noastră."

Avea tot dreptul să regrete inactivitatea, fiindcă în perioada interbelică reușise să se afirme ca un foarte bun traducător din literatura finlandeză. A tradus poemul *Kalevala* și a fost decorat de guvernul Finlandei cu Ordinul „Trandafirului Alb".

De fapt, biografia lui nu abundă de evenimente și întâmplări exotice. Ea trădează viaţa unui profesor moldovean, pasionat de cultura veritabilă: „Stino Aurel (1900-1970), scriitor. Descendent dintr-o familie de cărturari. Bunicul său Ion Stino a scris primul manual de geografie a judeţului Suceava (1877). Tatăl său, profesorul George Stino, este trecut în rândul profesorilor admiraţi de Mihail Sadoveanu în *Anii de ucenicie*.

A trăit toată viaţa la Fălticeni. A fost profesor de franceză la Liceul «Nicu Gane».

A mai semnat: A.G.S. (*Adevărul literar și artistic*, 1933).

A mai colaborat la: *Cuget clar, Din trecutul nostru, Epoca, Gazeta cărţilor, Naţionalul nou, Neamul românesc, Patria, Rampa, Ţara noastră, Ziarul ştiinţelor și al călătorilor* ș.a.

A scris mult despre Ion Creangă. O bună parte din cele scrise a văzut lumina tiparului, iar partea mai mare a rămas în manuscris așteptându-și editorul.

A fost un prieten constant al Basarabiei, graţie lui Gheorghe Bezviconi, care a știut să menţină temperatura acestei sincere simpatii.

Arhiva lui Aurel G. Stino se păstrează la Fălticeni, în fondul documentar Galeria oamenilor de seamă.

Opera: *Pe urmele lui Creangă* // *Cuget clar*, 1936, nr. 1; *Ion Creangă în Italia* // *Neamul românesc*, 1939; *Răspântia lui Ispas* // *Viaţa Basarabiei*, 1939, nr. 7-8; *Grădina liniștii – Amintiri și scrisori*, Iași, 1974."

Dar în această succintă biografie conștient n-am introdus toate lucrările din publicaţiile periodice, deoarece sunt prea numeroase.

Măsura prieteniei adevărate se conţine în regretul la dispariţia unuia dintre protagoniști.

Cea de-a doua epistolă este scrisă într-o cheie tragică. Dincolo de tinereţea frumoasă petrecută împreună, cimentată de o sinceră prietenie, a venit bătrâneţea și, odată cu ea, a prins a plana peste ei pasărea morţii:

„Fălticeni – 18.V.1966

Mult stimată Doamnă,

Cu adâncă durere am aflat de năprasnica pierdere a vechiului și iubitului meu amic, rugându-vă să mă consideraţi printre cei mai apropiaţi de Dv. în a împărtăși această imensă durere.

Deplângând pe omul nobil și cărturarul de mare valoare ce a fost iubitul Dv. soţ, ar fi greu să încerc cuvinte convenţionale de mângâiere în asemenea momente, totuși vă doresc să găsiţi puterea necesară de a înfrunta această nenorocire și să-i păstraţi memoria celui care a fost Gheorghe BEZVICONI.

Cu respectuoasă consideraţie, alături de Dv., particip din inimă la nemărginita Dv. durere. Din partea soţiei mele, primiţi vă rog aceleași calde cuvinte de mângâiere și prietenie.

Aurel George Stino"

Istoria literaturii basarabene și chiar istoria culturii în genere nu poate fi concepută fără recunoașterea contribuţiei istoricului și scriitorului Aurel George Stino. Și el vine la noi, adică până în timpurile noastre, așa cum și-a dorit, pe o cărare a amintirilor.

Aceste amintiri sunt niște epistole din arhiva lui Gheorghe Bezviconi.

UN ACROBAT POLITIC

Serghei Iulevici Witte (17.06.1849, Tiflis, Georgia – 28.02.1915, Petrograd) a fost un mare om de stat, membru de onoare al Academiei Ruse, memorialist atent la detalii și descendent dintr-o familie de olandezi, care abia în 1856 au fost înscriși în rândurile nobilimii ruse.

Absolvent al facultăţii de fizică și matematică a Universităţii din Odesa (1870), el și-a început activitatea în cadrul Direcţiei căilor ferate de stat. La 1878 era șeful responsabil de utilizarea căilor ferate în Cârmuirea căilor ferate din sud-vestul Rusiei. Alexandru al III-lea l-a desemnat în funcţia de director al Departamentului căilor ferate de pe lângă Ministerul de Finanţe și în acest post el s-a manifestat ca unul dintre susţinătorii proiectului de construire a magistralei ferate transsiberiene. Tot el, mai târziu, a negociat contractul cu China, de construire a căii ferate militare chineze. Din 1903 a fost președinte al Cabinetului de miniștri. A fost unul dintre autorii Manifestului din 17 octombrie 1905. Din octombrie 1905 conduce cabinetul reformat de miniștri, iar în 1906 demisionează și se consacră activităţii publicistice și scrierii amintirilor din care au fost editate trei volume, de unde și am cules aceste rânduri memorialistice:

„În Chișinău fratele meu a găsit un profesor de matematică, un oarecare Belousov. A doua zi după revenirea fratelui de la Chișinău, ne-am îndreptat din Odesa pe calea ferată până la Razdelnaia (pe atunci calea ferată nu lega Chișinăul de Odesa, ea ajungea doar până la Razdelnaia – *n.a.*), de unde cu trăsura de poștă am mers spre Chișinău. La Chișinău noi am intrat cu pension la acest profesor de

Serghei Iulevici Witte

gimnaziu Belousov, fapt despre care am comunicat tatălui nostru, care s-a arătat foarte mirat de această decizie. El a început să ne expedieze sumele de bani necesare, și noi ne-am angajat profesorii de care aveam nevoie. Și de atunci eu cu fratele am început să învăţăm zi și noapte și așa a durat mai bine de jumătate de an, dar aceste eforturi erau insuficiente, deoarece în realitate, eu cu fratele eram profan în materii și nu aveam niciun fel de cunoștinţe, deoarece niciodată nu ne-au preocupat problemele studiilor, un singur lucru îl făceam bine, pălăvrăgeam franţuzește.

Profesorul de matematică Belousov era un om minunat, dar avea un viciu, îi plăcea să beie. Și așa cum el se îmbăta destul de des, noi deveneam martorii unor scene care aveau loc cu participarea soţiei lui, care, la rândul ei, avea aceeași patimă. Se întâmpla ca să nu-l vedem două-trei zile la rând, deoarece el sta în odaia lui și bea. Cu toate acestea noi ne ocupam serios de lecţii și anume în această perioadă am descoperit că am aptitudini matematice. În cele din urmă au trecut șase luni și a venit timpul să susţinem examenele de absolvire.

Pe atunci director al gimnaziului era Ianovski, care ulterior a fost epitropul învăţământului public din Caucaz, iar mai apoi membru al Consiliului de Stat (pe timpul când eu eram ministru – *n.a.*). Belousov, învăţătorul meu, i-a spus lui Ianovski, care era tot matematician, că eu am foarte mari aptitudini matematice. Drept rezultat, Ianovski a făcut cu mine o înţelegere, dacă la examinarea cea mai severă la obiectele matematice, adică: la aritmetică, geometrie, algebră, fizică, fizica matematică, meteorologie, geografia fizică, geografia matematică, într-un cuvânt, la toate obiectele fizico-matematice, voi avea note de cinci, atunci el mă va ajuta și la alte obiecte ca să am un atestat bun.

Fratele meu din contra, obiectele matematice le cunoștea prost, dar în schimb era mai bun ca mine la alte obiecte din motiv că se ocupase de ele mai bine de jumătate de an. Ianovski personal m-a examinat la toate obiectele matematice și am avut nota cinci, și el în calitate de director asista și la alte examene unde îmi punea întrebările cele mai elementare, întrebări simple și-mi punea note medii. În acest fel, eu cu fratele am terminat cursul gimnazial la Chișinău, după care am plecat la Odesa și ne-am înscris la Universitate." [Graf. S.I. Witte, *Vospominania*, Leningrad, 1924]

La Chișinău a învăţat la Liceul de băieţi nr. 1, împreună cu fratele Boris și în promoţia anului 1866 au primit atestate de maturitate.

Serghei Iulevici Witte
când nu mai era funcționar de stat

Boris a absolvit Facultatea de drept a Universităţii din Odesa și a fost președinte al Tribunalului din Odesa, unde a și murit.

Chișinăul a ocupat un loc aparte în destinul acestui demnitar de stat. Aici, în Liceul nr. 1, soarta i-a schimbat macazul și l-a scos pe drumul cel drept al servirii interesului public…

De numele lui sunt legate reformele cardinale în domeniul pregătirii funcţionarilor de stat, monopolul vinului, reforma băneas-că, reforma impozitării comerţului, activităţii zemstvelor. Și tot el a fost omul care a trimis militarii să înăbușe manifestările revoluţionare din Rusia, a insistat la restrângerea atribuţiilor Dumei de Stat și al Consiliului de Stat.

Democratul din el se lupta mereu cu un demon autoritar, dar a avut curajul să-și dea demisia și să nu-și păteze numele definitiv, rămânând în istorie cu imaginea unui reformator.

De fapt, el a și fost un acrobat politic, balansând mereu pe funia invizibilă legată între democraţie și autocraţie…

UN CAMARAD DE NEUITAT…

Aceste rânduri dedicate colonelului Gheorghe Dilijan, ex-comisarul poliţiei din Soroca, trebuiau să vină într-un alt context şi să aibă o altă încărcătură.

La ultima noastră întâlnire, care a avut loc într-o dimineaţă de duminică, acum o lună şi ceva, la intersecţia străzilor Serghei Lazo şi A. Corobceanu, i-am promis să-i scriu prefaţa la cartea vieţii lui, la o carte dedicată războiului de la Nistru, pe care el o vroia cea mai amplă şi cea mai obiectivă. Războiul cu ochii nu ai unui martor, ci din punctul de vedere al unui participant nemijlocit la acele lupte.

I-am spus că avem nevoie de asemenea cărţi, fiindcă istoricii viitorului se vor bizui pe aceste rânduri memorialistice şi de la o anumită depărtare de timp vor da o apreciere mai obiectivă, mai aproape de Marele Adevăr pe care toţi îl aşteaptă.

Pe Gheorghe Dilijan l-am cunoscut prima oară când era unul dintre membrii activi ai PPCD-ului din Călăraşi, iar în 2000 a participat la fondarea Partidului pentru Ordine şi Dreptate şi de atunci am fost alături şi m-am convins că este un om din tagma rară a oamenilor de cristal, care pune mai presus ca orice Ideea, Idealul.

Era convins că Moldova se va elibera, era convins că vom repara greşeala istorică de la 1812.

Mai rar om care să-şi poată înfrâna ambiţiile, orgoliul în numele cauzei. De câteva ori l-am rugat să dea un pas înapoi, fiindcă aşa o cere tactica şi strategia luptei. Şi el, foarte înţelegător, a făcut acest pas, având marea înţelepciune să sesizeze că motivarea unei biruinţe se face nu pe câmpul de luptă, ci în încrengătura de idei, de înţelegeri, de înţelepciune a oamenilor care conduc această luptă.

Întotdeauna mi-am imaginat că există o rasă de oameni care nu este trecută în niciun manual sociologic sau de geografie socială este acea specie rară de idealişti care au încercat să se opună regimului fascist în Spania, care s-au opus regimului totalitar comunist în URSS şi care, în principiu, sunt împotriva oricărei dictaturi, găsind-o antiumană. Oamenii ceea nu se pot numi prieteni, nu sunt nici fraţi, pentru ei, pentru definirea lor a fost utilizat un singur cuvânt adecvat – CAMARAD. Un cuvânt înţeles pe toate meridianele globului. Un cuvânt îndrăgit de toţii oamenii de bine ai acestui pământ, fiindcă el defineşte acea rasă deosebită de oameni pentru care idealul înseamnă tot.

Cu regret, scriu aceste rânduri, fiindcă aşa cum se stinge o stea înghiţită de bezna Universului, aşa s-a stins şi viaţa colegului nostru, Gheorghe Dilijan, iar prin persoana lui ni s-au rărit rândurile, fiindcă a murit un CAMARAD.

Imaginea lui de bărbat voinic, de om inteligent, de patriot neînfrânt o să stea alături de acei care au rămas în picioare şi duc mai departe povara luptei până la biruinţa finală. Şi vreau să cred în ziua când va fi arborat drapelul acelei biruinţe, noi vom fi capabili să nu-i uităm pe cei care au mers ani de zile alături de noi. Şi pomenindu-i le vom da acea parte de glorie pe care destinul n-a dorit să le-o dea astăzi.

Iar cartea rămasă în manuscris trebuie deja căutată pe la fiii lui, care s-au risipit în lumea întreagă căutându-şi un rost în viaţă, rost pe care nu l-au putut găsi în ţara pentru care tatăl lor luptase cu jertfire de sine. Aceasta a fost şi este Republica Moldova...

OMUL CARE A AȘTEPTAT NESPUS DE MULT AL DOILEA DEZGHEȚ…

Intelectual de viţă veche, Ion Gherman (5.XII.1933, Zăicani, jud. Bălți – 2.II.2005, Chișinău) era un bărbat de vreo 56, ori poate 60 de ani, în momentul când eu l-am cunoscut. În el parcă ar fi trăit două persoane, parcă două fiinţe îl dirijau. La Editura „Hyperion", când era redactor, lumea se cam ferea de el, fiindcă își permitea să-și apere poziţia până la strigăt.

Eu însă am cunoscut alt om. Calm, inteligent ca un academician și având în atitudinea lui un fel de dulceaţă nemaiîntâlnită la alt redactor, un fel de simpatie ascunsă, care pentru mine era inexplicabilă chiar de la prima întâlnire. Fiindcă de ce n-aș recunoaște-o: când am aflat că manuscrisul meu *Doina dorurilor noastre* a nimerit la Ion Gherman, am avut o zvâcnire de frică – uite omul care o să îngroape acest manuscris. Știam de faima lui și mi-am zis că mai marii editurii special i-au dat manuscrisul. Vor să scape și de manuscris și de mine.

În biroul redactorului am intrat cu aerul unui student care la sigur pică examenul. Și când el a început să-mi arate părţile bune ale lucrării, nu-mi venea a crede. Îmi ziceam că uite folosesc și la editură procedeul de la Uniunea Scriitorilor, te laudă un pic, ca mai apoi să te arunce drept în cap. La un moment dat îmi zice că o să mă cheme o colegă de-a lui căreia i-a dat să citească manuscrisul. Peste câteva clipe a intrat o doamnă în etate și ei în doi, ca doi conspiratori, cu voce scăzută, îmi descriau propria mea carte cu o dragoste de parcă ar fi scris-o ei. Era anul 1987. Undeva la Moscova se făcea restructurarea, la Chișinău acele valuri aproape că nu ajungeau.

În toată discuţia mă interesa un singur lucru. Va apărea cartea ori nu? Și atunci, pentru prima oară, am înţeles că Ion Gherman era nu pur și simplu redactor, era un om care putea citi gândurile.

Apucându-mă părinteşte de umăr și privindu-mă parcă cu un fel de compătimire, a rostit:

– Știu că vrei să publici, știu că nu vor să te publice, important însă este ca tu să scrii. Să scrii mult, fiindcă va veni o zi când toate publicaţiile și editurile îţi vor cere lucrările și atunci ai să ai ce le oferi. Dacă n-ai să scrii, ai să rămâi cu puţinul care îl ai.

Eu înţelegeam că are dreptate, dar mă uitam la colegii mei care aruncau pagini întregi în ziar pe când eu cu greu strecuram câte un articolaș și eram de acord cu Ion Gherman, dar nu-mi doream o astfel de soartă. Cartea a apărut în 1990 și el, a îngrijit-o așa, de parcă era copilul lui, fiecare text, fiecare imagine. Câteodată mă gândeam că o să mă apuce gelozia, atât de grijuliu dădăcea el *Doina dorurilor noastre*.

Nu-i știam biografia, dar după felul cum vorbea îmi era clar, făcuse liceul. După felul cum ușor pătrundea în text înţelegeam că s-a ocupat cu cercetarea, după felul de a ghici ideile strategice, îmi era clar că omul acesta era o personalitate. Și atunci de ce nu s-a realizat? De ce nu s-a găsit decât în postură de redactor de carte? Am înţeles-o mai târziu. Atunci când am început să studiez dezgheţul hruşcian și am întâlnit materiale frumoase, semnate de Ion Gherman.

A scris despre ziarul *Basarabia*, editat în 1906-1907, a conturat personalităţi din acea mișcare naţională de la începutul secolului XX, s-a apropiat de Constantin Stere și de opera lui și la un moment dat aceste publicaţii n-au mai apărut. Semnătura lui a dispărut pe multă vre-

me din ziare și reviste și atunci am înțeles că l-au frânt. Pentru el dezgheţul se terminase.

Probabil, că a suferit la fel ca alţii – prigoana tuturor intelectualilor basarabeni din acea perioadă, o fi fiind șantajat pentru studiile lui făcute la liceul românesc. Multe o fi fost pe care noi astăzi nu le mai cunoaștem.

Una am înţeles peste ani: că el aștepta să vină cineva să ridice mai departe ceea ce ei n-au putut face, ceea ce lor nu le-a reușit. Acea torţă ascunsă a demnităţii naţionale care o poţi găsi și într-un vers, și într-un destin de om.

De aceea, cartea despre Mateevici, pentru redactorul Ion German a fost ca un semnal că și al doilea dezgheţ s-a pornit.

Am urmat sfatul lui, am scris și am pus pe masă manuscris după manuscris, sperând că va veni o zi și ziua aceea se apropia. Ion Gherman a trecut de la editură la revista *Basarabia* și a început să-mi solicite materiale mari, legate de marile personalităţi basarabene. Să-mi ceară din cărţile de la fondurile speciale pentru a le retipări în revistă și era tânăr și voios așa cum a fost la primul lui dezgheţ. Se simţea ca un semănător care știa că-i obligat să arunce sămânţa în brazdă, că poate altcuiva îi va fi dat să culeagă roada. Iar că această recoltă va fi, el nu avea nicio îndoială.

Unii se întreabă, cum se definește o generaţie de sacrificiu. Păi, întocmai așa se și definește. Este generaţia care seamănă, dar niciodată nu va culege roada și nici nu va fi acoperită de glorie.

Se grăbea să tipărească mult și bine revista *Basarabia*. Avea senzaţia că și aici nu se va reţine prea mult. Ceea ce, de fapt, s-a întâmplat. A venit Nicolae Popa, redactor-șef la revistă. Echipa redacţională veche s-a risipit, au plecat pe rând: Victor Prohin, Victor Teleucă, Ion Gherman și în scurtă vreme a murit și revista. Fiindcă o revistă mare se ţine pe tradiţii, nu pe avangardă, iar Popa n-a sesizat această nuanţă.

Ion Gherman s-a pensionat. Îi trimiteam din când în când volume ale *Basarabiei necunoscute*, fiindcă știam că este exact ceea ce așteaptă, ceea ce îl mișcă cu adevărat.

Lucra paznic la Muzeul Ţinutului Natal, dimineaţa devreme ieșea să mătură strada și mă gândeam că numai în Basarabia, un intelectual veritabil, cum a fost Ion Gherman, poate fi apreciat și preţuit în acest hal. Veșnic ne torturează întrebarea, de ce suntem săraci? Suntem săraci, fiindcă nu știm să preţuim oamenii deștepţi. Fiindcă veritabilii intelectuali mătură străzile Chișinăului, iar analfabeţii conduc această ţară...

A avut un insult, s-a chinuit câţiva ani și într-o zi a dispărut dintre noi, de parcă n-ar fi existat, așa cred unii. Eu știu că Ion Gherman va rămâne în cultura noastră ca un ostaș fidel, care sta de strajă la cele două dezgheţuri și la eliberarea noastră.

Cercetătorii de la Academia de Științe a RSSM, de la stânga la dreapta: R. Portnoi, H. Corbu, V. Coroban, S. Cibotaru, I. Vasilenco, R. Suveică și Ion Gherman. 1957

UN OCROTITOR AL IDEII NAŢIONALE

Despre mişcarea naţională a Basarabiei, de obicei, se scrie cu referire la începutul secolului XX. Acei care scriu au senzaţia că sunt mai obiectivi în momentul când naşterea mişcării naţionale o argumentează prin: apariţia unui curent politic, apariţia unei publicaţii periodice, alegerea unor delegaţi în adunările Zemstvei sau chiar în Duma de Stat a Rusiei. În felul acesta, se face o mare nedreptate unor patrioţi veritabili care, poate fiind solitari în dorinţa lor, au încercat să menţină aprinsă flacăra demnităţii noastre naţionale. De aceea, întotdeauna prefer ca atunci când scriu despre mişcarea naţională din Basarabia să pun în capul listei pe acei veritabili patrioţi, astăzi uitaţi cu desăvârşire: Alecu Leonard, Nicolae Ştefan Casso, Ioan Dabija ş.a. Deşi destul de numeros şi bine ramificat, neamul Leonarzilor a avut o genealogie legată cronologic de secolul al XVIII-lea, când s-au stabilit în Moldova.

Unii dintre ei au rămas în istorie cu nume bune, acoperite de glorie aşa cum a fost cazul filozofului Pavel Ştefan Leonard, alţii însă au avut parte de o glorie postumă care nu le-a făcut cinste cum a fost cazul lui Kiriak Leonard.

Alecu Leonard constituie o pagină aparte în genealogia acestui neam, deoarece istoricii leagă de numele lui ocrotirea ideii naţionale la românii basarabeni. S-a născut în 1792, într-o familie de greci, originară din Epir, stabilită în Moldova în sec. XVIII. A făcut studii bune pentru vremea ceea, mai întâi în ţară, mai apoi şi în străinătate. Precum afirmă Gh. Bezviconi, era un om bine instruit, cunoştea mai multe limbi: româna, greaca, rusa, franceza şi germana.

În 1810 a intrat în serviciu în structurile statului moldovenesc şi a fost trimis în Moldova de peste Prut. Când ruşii în 1812 au ocupat acel teritoriu, a rămas în Basarabia. Participant activ la răscoala Eteriei, la însoţit peste Prut pe Alexandru Ipsilanti şi pe fraţii Cantacuzino.

În 1825 a fost ales mareşalul nobilimii pentru ţinutul Iaşi, care pe atunci cuprindea şi judeţele istorice Bălţi şi Soroca. Din 1827 la înlocuit pe mareşalul nobilimii regionale Ioan Başotă.

A murit contaminat de ciumă în 1830, cu toate că a depus mari eforturi pentru stăvilirea epidemiei, fapt pentru care împăratul Nicolai I l-a decorat cu un inel cu diamant.

Alecu Leonard n-a lăsat scrieri remarcabile, nici manuscrise care pot astăzi uimi cercetătorii, dar a fost un bun exemplu pentru tinerii basarabeni. Nepoţii lui, Pavel şi Petre Leonard, în înţelegere cu fraţii Casso, au întemeiat un cenaclu moldovenesc care a contribuit mult la conservarea unor frumoase tradiţii naţionale.

Istoricii care au fost preocupaţi de genealogiile neamurilor nobile din Basarabia au găsit de cuviinţă să remarce aceste momente. Despre el a scris Alexandru Krupenski în a sa *Schiţă asupra nobilimii din Basarabia,* tipărită în 1912 la Petersburg, iar Gheorghe Bezviconi i-a dedicat un studiu aparte, întitulat *Alecu Leonard* şi tipărit în 1940 în revista *Viaţa Basarabiei*. Şi tot el l-a inclus în studiul său *Cărturari basarabeni* (1940), considerându-l un pionier al scrisului în Basarabia. În viitoarea carte, *Istoria mişcării naţionale din Basarabia*, chiar în prefaţa ei, vom include acest breviar bibliografic al lui Alecu Leonard, fiindcă existenţa acestui om justifică apariţia mişcării naţionale eliberatoare deja în secolul XIX. Fiindcă într-o mişcare de eliberare naţională nu pot exista goluri, întotdeauna există temerari care duc prin timp, nestingheriţi, flacăra credinţei.

UN NUME CE TREBUIE REŢINUT

Aşa este lumea. Unele profesii sunt mereu în prim-plan, altele sunt privite cu o anumită doză de ironie. Deşi n-ar fi cazul, de pildă, să ne amuzăm de medicul veterinar care are pacienţii săi şi uneori aceştia îl recompensează pentru efort, aşa cum nici nuşi poate imagina un medic obişnuit.

Ștefan Stelian

Lumea medicilor veterinari e o lume puţin cunoscută, puţin studiată. Dar spre surprinderea noastră ea aici, în Basarabia, a avut liderul său, asociaţia sa.

Informaţiile pe care le-am cules despre Ștefan Stelian din ediţia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chişinău, 1939) sunt sumare. Aşa a dorit să fie prezentat chiar protagonistul acelui articol enciclopedic.

S-a născut în 1879. A studiat medicina veterinară, absolvind facultatea în 1901. A participat la campania militară din 1914-1918 tot în calitate de medic veterinar, având grijă de forţa de tracţiune a armatei, adică având grijă de caii de la cavalerie şi boii care cărau tunurile şi muniţiile. În rezervă a fost trecut în grad de locotenent-colonel.

În Basarabia a venit odată cu primul val de funcţionari români şi una dintre primele lui acţiuni de mare importanţă a fost crearea Laboratorului de bacteriologie veterinară. Laborator care putea depista anumite boli, preveni apariţia şi răspândirea epidemiilor la animale. Salvând astfel zeci de familii de ţărani pentru care animalele erau unicele averi de care dispuneau.

Evident că etapa a doua a acestei lupte pentru sănătatea animalelor a dus la fondarea Societăţii de protecţie a animalelor. Dar marea lui grijă rămânea totuşi omul, cultura şi igiena vieţii, sănătatea lui spirituală.

Văzând situaţia dificilă în care se afla cultura locală, lipsa de cărţi, de publicaţii periodice, se implică şi în acest domeniu obţinând rezultate meritorii. În acest scop fondează Editura „Biblioteca noastră". Şi tot ghidat de aceleaşi interese, la 29 iulie 1921, lansează publicaţia periodică *Funcţionarul,* care era organul Asociaţiei Generale a Funcţionarilor Publici din Basarabia.

Această faptă frumoasă a făcut ca funcţionarii publici să-l aleagă preşedinte al asociaţiei lor. Medicii veterinari n-au dorit să rămână în urmă şi ei, la rândul lor, l-au ales preşedinte al Asociaţiei Veterinarilor din Basarabia.

A mai redactat două publicaţii importante în epocă *Dreptul nostru* şi *La straja Neamului,* colaborând şi la alte publicaţii ale vremii.

Unicul moment care rămâne necunoscut ţine de 28 iunie 1940. A reuşit să se refugieze sau nu? Acest mister poate fi dezvăluit numai de cei care cunosc ultimele acorduri ale acestui destin omenesc. Şi dacă cineva le cunoaşte ar fi bine să ni le mărturisească şi nouă.

UN PREOT-SCRIITOR

Despre **Alexandru BARDIERU** nu s-a ştiut aproape nimic până în anii '90, când ziarul *Mesagerul* a publicat o scrisoare şi un material ale acestui scriitor şi preot uitat, din Moldova de dincolo.

Am mers încet pe urmele documentelor ca să descoperim că a avut o corespondenţă frumoasă cu Mihai Spiridonică, căci a fost un prieten devotat al basarabenilor care au plecat în 1940 goniţi de urgia roşie şi dezmoşteniţi mai apoi de regimul comunist.

Un folclorist împătimit, Alexandru Bardieru a fost şi un atent memorialist şi poate anume lui datorăm cele mai frumoase pagini dedicate unei destinse personalităţi basarabene – Speranţa Tudor.

Astăzi putem scrie despre Alexandru Bardieru o biografie după toate rigorile ştiinţei enciclopedice:

„Alexandru Bardieru (12.III.1913, s. Nisfoia, jud. Hotin –22.IX.1994, Botoşani). Nume literare: Delanesfoia; Al. Delanesfoia ş.a.

S-a născut în familia unor agricultori – Gheorghe şi Agripina Bardier.

Studii: şcoala primară în satul natal (1921-1927), Seminarul Teologic din Chişinău (1935), Facultatea de Teologie din Chişinău (1935-1939). Este hirotonisit ca preot în 1938 în Parohia Rângaci din preajma Hotinului unde va activa până în 1940 când Basarabia a fost ocupată de sovietici. În perioada 1940-1944 a fost preot în parohia Ruj, judeţul Baia. Tot în această perioadă când a revenit acasă a fost preot în satul Marşinţî, judeţul Hotin.

Debut la 4 august 1929 în ziarul *Cuvânt moldovenesc* cu articolul *Nu părăsiţi Sfânta Biserică*, iar începând cu anul 1932, devine unul dintre colaboratorii zeloşi ai acestei publicaţii. În perioada 1934-1935 colaborează la revista *Ghioceii* a Societăţii „Iulia Hasdeu" pe care o conducea poeta Magda Isanos. Şi singur redacta revista *Limba noastră* pe care o editau elevii Seminarului Teologic.

Lista colaborărilor lui cu alte publicaţii este impunătoare: *Arma cuvântului* (Alba Iulia, 1940-1943); *Cuget clar* (revista fondată de N. Iorga, 1940); *Păstorul Tutovei* (Bârlad, 1940-1942); *Vestitorul satelor* (Fălticeni, 1940); *Înmuguriri* (Fălticeni, 1940); *Viaţa Basarabiei* (1940-1941); *Mitropolia Moldovei* (1941-1944); *Bucovina* (Cernăuţi, 1942-1943; *Bucovina literară* (Cernăuţi, 1943-1944); *Biserica basarabeană* (Bălţi, 1943); *Basarabia* (Chişinău, 1943); *Cetatea Moldovei* (Iaşi, 1942-1943); *Credinţa* (Cernăuţi, 1943); *Povăţuitorul creştinului* (Bălţi, 1943-1944).

Contemporan al nostru, el a văzut ceea ce n-au reuşit să vadă mulţi dintre colegii lui de generaţie – eliberarea Basarabiei în 1990. Pe noi însă ne interesează acel fragment din viaţa lui, care s-a consumat până în 1944, adică până în ziua când a apărut ultimul număr a revistei *Viaţa Basarabiei: CÂNTECE populare din Basarabia; Frunzuliţă de mohor; Frunzuliţă flori mărunte; Frunzuliţă de doi nuci; Frunzuliţă de lămâi; Frunzuliţă lobodă; Frunzuliţă trei Vâzdoage; Hai murgule în pas mai tare* / Culese de Al. Bardieru. – 1944, nr. 3-4; *GRUIA lui Novac*: Baladă populară / Culeasă de A. Bardieru. – 1942, nr. 8-9; *ORAŢII la nuntă; Iertăciune*: (Folclor) / Cules de Al. Bardieru. – 1943, nr. 1; Tudor S.: [Scriitoare. Soţia scriitorului Iorgu Tudor]. – 1943, nr. 3-4; *Anii ce vin*. – 1940, nr. 11-12; *Toamnele basarabene*. – 1941, nr. 1;

Doină. – 1941, nr. 5; *Scrisoare*. – 1941, nr. 8; *Cum am părăsit Basarabia*. – 1941, nr. 1.

Corespondența lui cu Mihail Spiridonică este una revelatorie pentru noi, care dorim să cunoaștem epoca interbelică și urmărim îndeaproape destinul personalităţilor basarabene de după 1944.

Din șirul lung de răvașe am selectat o singură scrisoare plină de sensuri și informații:

„Fălticeni, 27 ianuarie 1947

Dragă prietene,

Am rămas foarte plăcut impresionat când verișoara Dtale mi-a întins plicul de la prietenul de gânduri din vremurile bune și frumoase de altădată. Într-o clipă mi-a trecut prin minte întreaga icoană a acelor vremuri pe care le regretăm cu toată sinceritatea. Eu m-am așezat deocamdată la Fălticeni, unde am și fost încadrat, însă din cauza fraţilor mei de breaslă n-am reușit să-mi iau încă în primire cele vreo sută de familii. Totuși, nădăjduiesc în grija bunului Dumnezeu, care m-a ocrotit totdeauna…

Despre prietenii noștri nu prea știu. Știu doar că S.M. Nica e funcţionar pe la primăria din București; V. Ţep.[ordei] profesor tot acolo; S. Roșca tot în București; moș Iorgu nu știu pe unde o fi, însă știu că trebuie să fie la un loc cu gineri-su; Hali[ppa]… la București, str. Donici 30; de alţii nu știu. Eu mai scriu câte ceva, însă le ţin în mapă. Dacă vreodată vă-s învrednici să scoateţi ceva, vă rog să contaţi și pe mine și să mă anunţaţi din vreme. Voiu cere și «Provincia». E bine să ne menţinem legăturile. De aceea, te rog, măcar la câteva luni scrie-mi, dar scrie-mi. Când ai în plus ceva reviste de literatură sau broșuri, vezi de nu mă uita și împărtășești-mi și mie. Aici sunt bun prieten cu d. Artur Gorovei, Aurel G. Stino, cu Al. Șerban din București. Sănătate de la familia mea.

Cu modeste [indescifrabil],

Bardieru”

Așa, rând cu rând, vom pune toate paginile lipsă din *Istoria Culturii Basarabene*.

Clădirea Facultății de Teologie din Chișinău. Imagine de epocă

UN TRANSNISTREAN LA CHIȘINAU

Pe Lev Barschi (25.11.1909, s. Culnaia Veche, reg. Odesa – 11.12.1974, Chișinău) l-am cunoscut din scrierile lui modeste, din romanele lui cu un ușor iz romantic, care parcă doreau să schițeze o realitate, dar nu aveau curajul.

Nici *Facultatea noastră* (1961), nici *Bujorenii* (1967), n-au făcut epocă literară. Primite de cititori și de critică, în scurtă vreme ele au fost trecute la arhiva istoriei, probabil, în primul rând, din cauza lipsei de curaj al autorului.

De fapt, critica îl ataca dur chiar în timpurile lui cele mai bune. Recenzia, la romanul *Facultatea noastră*, V. Ciocoi a intitulat-o *Nu e facultatea noastră* (*Tinerimea Moldovei*, 1960, 13 iulie).

Era apropiat de pedagogie fiindcă în 1928 absolvise cursurile pedagogice de la Balta și chiar a lucrat un timp învățător într-un sat.

Dar ispita literaturii îl aduce în aulele Institutului de Literatură „A.M. Gorki" din Moscova pe care-l absolvește în 1940, fiind ales imediat secretar responsabil al Uniunii Scriitorilor din Moldova.

De această perioadă este legată o filă mai puțin cunoscută și cercetată din biografia lui. El este unul dintre puținii supraviețuitori ai masacrului asupra scriitorilor din RASSM.

Mormântul lui Lev Barschi. Cimitirul Central, Chișinău

Despre prozatorul Lev Barschi, Alexandru Cosmescu, de obicei foarte rezervat în aprecieri, și-a permis doar o singură dată, o singură remarcă: „Vrea să-și mai spele păcatele…"

Nu știam pe atunci de tragedia de la Tiraspol când într-un singur an au fost împușcați aproape toți scriitorii, de la cei mai răsăriți până la debutanți cu o singură poezie publicată. Nu știam, fiindcă istoriile literare și enciclopediile minteau. În dreptul acestor scriitori, reabilitați în anii '60, la data morții au fost trecute cifre arbitrare, și nu anul veridic al decesului, 1938.

A participat la cel de-al Doilea Război Mondial. După război a ocupat diverse posturi. A fost director la Muzeul literaturii de pe lângă US din RSSM și la Biroul de propagandă a literaturii de pe lângă US din RSSM.

Criticul Zunea Săpunaru în cartea *Articole de critică* (Chișinău, 1960) i-a definit exact traiectoria și fundamentul operei lui L. Barschi – *Poziția ideologică e temelia creației.*

Opera: *La sfârșitul vieții* (Tiraspol, 1930); *Spinii veninoși* (Tiraspol, 1931); *Din brațele bogătașului* (Tiraspol, 1932); *Cotitura* (Tiraspol, 1935); *Pe malul Nistrului* (Tiraspol, 1939; problema vigilenței de clasă); *La Floreni* (Chișinău, 1952); *Bujorenii* (Chișinău, 1954); *Facultatea noastră* (Chișinău, 1959); *Se întorc rândunelele* (Chișinău, 1964); *La începuturi* (Chișinău, 1972); *Scrieri* (1975; prefață de H. Corbu); *Piese* (1957); *Opere* (1959); *Trec anii* (1961); *Izvoarele* (1965); *Sătuc de codru* (1964); *Casa cu brâie* (1969); *Cușmulița brumărie* (1963).

Referințe critice: Coroban V. *Lev Barschi.* În: Profiluri literare, Chișinău, 1972; Malev V. *Un simplu soldat al literaturii.* Nistru, 1969, nr. 11; Corbu H. *Calea scriitorului.* Nistru, 1959, nr. 8.

UN FĂURITOR DE HARTĂ ADEVĂRATĂ

Rămâne şi până azi o enigmă faptul cum după congresul scriitorilor din 1966, când Ion Druţă a cerut trecerea scrisului la alfabet latin, preşedinte al Uniunii Scriitorilor a fost ales un tânăr – Pavel Boţu. Poate încrederea conducătorilor de la CC al PC din RSSM era atât de mare că anume acest poet devotat va face ordine la Uniunea Scriitorilor ori poate felul lui calm, sigur, ferm de a vedea şi rezolva cele mai delicate probleme îi creau o aureolă de om atotputernic. Și trebuie să recunoaștem că în cei mai bine de douăzeci de ani cât a condus Uniunea Scriitorilor această organizaţie obștească a fost cea mai autoritară. Scriitorii cu toate problemele existente primeau regulat apartamente, unii le-au schimbat de trei-patru ori. Uniunea a trecut în casa proprie, privilegiu de care nu s-a bucurat nicio altă uniune de creaţie şi şi-a construit propria Casă de Creaţie, o frumuseţe de complex înălţat în codrii Orheiului. Pe unii nu-i satisfăcea felul lui de a organiza viaţa Uniunii, alţii dimpotrivă erau foarte mulţumiţi. Noi însă putem judeca după felul cum conducătorii de atunci reacţionau la orice sugestie a scriitorilor. În timpul acelei perioade de stagnare cele mai furtunoase congrese le petreceau scriitorii. Era o disciplină în viaţa uniunii cum nu s-a mai aflat apoi. Și totul venea de la un singur om care se vedea nu stăpân, ci responsabil de toţi și de toate.

O ședință a Uniunii Scriitorilor RSSM, la tribună Pavel Boțu

Printre multele poze cu Pavel Boţu, unele oficiale, de la tribune impozante, între personalităţi suspuse, altele de album de familie, plimbându-şi fetele, am ales una mai puţin obişnuită. Pavel Boţu oaspete la casa lui Pablo Neruda, pe Isla Negra, din Chile. Anul 1966. Viitorul premiant Nobel l-a primit şi l-a omenit ca pe cel mai scump prieten. Probabil că şi Neruda vedea în el ceea ce noi, la Chişinău, nu vedeam şi nici nu apreciam.

Trebuie să recunoaştem că după plecarea lui Uniunea Scriitorilor a mers la vale. Treptat s-a pierdut simţul disciplinei, apoi s-a ruinat Casa de Creaţie, Casa Scriitorilor s-a prefăcut într-un spaţiu de închiriere şi cu încetul – s-a pierdut şi marea autoritate.

Conducătorul Uniunii Scriitorilor timp de aproape 23 de ani, recenzat şi prezentat şi la Chişinău, şi în URSS, poet arhicunoscut, Pavel Boţu a fost un autor necunoscut. Nu prin nume, ci prin operă, prin mesaj.

Originar din Bugeac, din Bugeacul care astăzi se află în Ucraina, copil al Sudului, nimerit într-un spaţiu lingvistic străin după 1940, Pavel Boţu a fost un statornic apărător al românităţii de acolo. Prin el, Sudul Basarabiei ocupate şi-a avut cântăreţul. Era greu să împaci linia fermă a partidului în problema naţională şi senzaţia că pământul tău se află pe hartă străină.

Această dramă internă se citeşte în fiecare vers al lui Pavel Boţu şi el era nevoit să ascundă multe sentimente în rânduri şi cuvinte oficializate, doar ca să poată trasa o linie nevăzută de toţi pe harta Basarabiei în care Sudul orfan era real lipit la Basarabia.

Şi au să treacă ani, se vor calma furtunile politice şi ideologice şi literatura va fi cântărită după alte criterii, la alte cântare, şi cred că abia atunci va fi pusă în valoare adevărata valenţă a acestui distins poet – Pavel Boţu.

Scriitorii adevăraţi sunt destin. Pavel Boţu a fost ca un simbol al destinului Sudului Basarabiei.

Am trecut în toamna lui 2012 prin satul Ceamaşir, unde la 14.VII.1933 s-a născut Pavel Boţu. Casa părintească nu mai există, şi în locul ei a fost sădită o livadă. Dar lumea din sat ştie că acolo a locuit un poet care la 17.II.1987 s-a stins tragic din viaţă în preajma Chişinăului...

Pavel Boţu şi Pablo Neruda. 1966

UITAREA CA O IZBĂVIRE

Gloria din timpul vieţii nu este o garanţie a gloriei postume. Aceasta trebuie să ţină minte cei care vor să cucerească gloria imediat şi pe vecie…

Pe Emilian Bucov (8.VIII.1909, Chilia Nouă, reg. Odesa – 17.X.1984, Chişinău) l-am cunoscut de la distanţă. Erau ani grei pentru el. Avea probleme cu plămânii şi ca să urce la etajul trei, la preşedintele Uniunii Scriitorilor, făcea o pauză lungă pe unul dintre fotoliile din hol.

Avea prinsă la piept steluţa de Erou al Muncii Socialiste, dar şi era luat în derâdere pentru opera lui prosocialism cu o înverşunare tot mai mare.

Pe de o parte, o recunoaştere totală din partea partidului, iar pe de alta, o negare totală din partea elitei intelectuale.

Îmi amintesc cum la una din seratele de la Uniune, unde el luase cuvântul, criticul Vasile Coroban îi dădea nişte replici dure, la care sala reacţiona zgomotos. Savura parcă umilirea leului bătrân. Iar leul, care la drept vorbind întotdeauna a fost un poet, şi la chip şi la atitudine, reacţiona calm, replicând neconvingător. Mulţimea nu era de partea lui.

Orice s-ar spune, orice s-ar scrie, dar calităţile lui omeneşti nu le poate pune nimeni la îndoială. Când a fost nevoie să reeditäm clasicii, a fost în prima linie, când s-a vorbit despre alfabetul latin – la fel, când nu mergea seria *Debut*, tot Bucov a scris prefeţele celea care trebuiau să fie paratrăsnet.

Când s-a întors Nicolai Costenco din Gulag, Bucov nu s-a temut să pună cuvânt pentru el, deşi acesta, când era la revista *Viaţa Basarabiei*, nu i-a publicat niciun rând.

În Bucov au trăit permanent două personaje diferite. Unul, poetul autentic a fost treptat alungat într-un ungher al sufletului, iar în prim-plan a ieşit poetul-tribun, omul care merge în pas cu viaţa, cu schimbările reale şi cu cele iluzorii. Steluţa de erou a primit-o poetul tribun, poetul liric însă nu s-a ales cu nimic.

De vină era Vladimir Maiakovski, poezia lui ce se revărsa ca o cascadă uriaşă. Dar ceea ce n-a înţeles Bucov de la Maiakovski, că acesta a pus punct poeziei sale printr-un glonte. Nu din disperare amoroasă, ci din conştientizarea crimei pe care o produce seducând sufletele oamenilor. Autorităţile transformaseră poezia lui într-un instrument de înregimentare în minciuna socialistă.

Poetul autentic Emilian Bucov a debutat foarte frumos: *Clocotul muncii* (1936), *Dis-*

Emilian Bucov (rândul III, al doilea din dreapta), elev al Liceului „B.P. Hasdeu”

cursul soarelui (1937), *China* (1938), a scris în total peste o sută de cărţi, care în final au stat la baza unor *Scrieri* (5 volume, 1970-1973), pe când în realitate din opera lui rămân doar câteva plachete.

Era încă din fragedă tinereţe un susţinător convins al revoluţiei din URSS. A tradus din Ilf şi Petrov *Douăsprezece scaune.* A tradus din V. Maiakovski şi din mulţi alţi poeţi ruşi.

Făcuse studii la Liceul „B.P. Hasdeu" din Chişinău şi la Universitatea din Bucureşti, de aceea a redactat cu pricepere revista pentru copii *Scânteia leninistă*, iar mai apoi revista scriitorilor *Nistru.* A condus şi Uniunea Scriitorilor, dar schimbările care erau aşteptate de societate şi erau pregătite de scriitori îl scoteau tot mai mult la tuşa literaturii. Probabil, cu cea mai mare dragoste despre el a scris doar Petru Cărare, care într-o parodie a exprimat toată esenţa fenomenului Bucov.

„De unde să ştie francezul de urnă,
Mândru de sine mi-am zis,
Când eu, m-am născut în faimoasa Chilie,
Iar el într-un fund de Paris…"

Mormântul poetului Emilian Bucov.
Cimitirul Central, str. Armenească, Chişinău

Emilian Bucov cu soţia, la Chilia,
în faţa casei unde a copilărit

Regimul sovietic pentru care a optat i-a furat totul.

I-a substituit talentul. I-a dat o altă patrie şi i-a furat chiar şi natala Chilie care a fost luată Basarabiei şi transmisă Ucrainei…

Şi chiar l-a condamnat la uitare.

Deşi a fost unul dintre curajoşii scriitori care în toate timpurile au afirmat că limba e română şi alfabetul trebuie să fie latin.

Cântând Chişinăul în strofe lirice de felul:

„Bravi cântăreţi din fluiere-nfrunzite,
Cu trăsături bătrâne, ca şi-akânii,
Sorb din ţărână vremuri adâncite.
Salcâmii Chişinăului, salcâmii."

[*Salcâmii Chişinăului*]

În octombrie 2012 am fost la Chilia, am fost pe str. Bucov, dar casa copilăriei lui nu mai există. O paragină şi rămăşiţele unei curţi care îşi aşteaptă stăpânul mi-a produs mare tristeţe...

UN AUTOGRAF INEDIT DE GHEORGHE CARDAȘ

Numele lui Gheorghe Cardaș (1.IV.1899, Drăgușeni, jud. Suceava – 1984, București), istoric literar, documentarist și editor de texte, a devenit și el istorie. Uitarea s-a produs mult prea devreme din motive lesne de înțeles. Ca și marea majoritate a intelectualilor români de calitate, care au activat fructuos în perioada interbelică, a fost trecut pentru reeducare prin pușcăriile regimului comunist din România, aplicându-i-se apoi cea mai cruntă pedeapsă – uitarea, adică accesul limitat la publicul cititor. A făcut șase ani de pușcărie grea la două dintre cele mai grele pușcării românești: Jilava și Gherla, din 1958 până în 1964. Ieșit din pușcărie la o vârstă înaintată într-un regim schimbat cu alte valori prioritare, a rămas parcă umbrit de epoca lui de aur.

Iar viaţa lui avuse o lansare strălucită: licenţiat al Facultăţii de litere și filozofie a Universităţii din București (1924), specializare în literatura comparată la Paris (1926-1927), funcţionar la Biblioteca Academiei Române, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei Române (1950-1953) ș.a.

Spectrul lui de interese este deosebit de larg, iar opera, chiar reprodusă în formulă bibliografică comprimată, este atât de voluminoasă încât ar solicita prea mult spaţiu. Noi ne vom limita doar la câteva titluri care ne interesează. La mijlocul anilor ’30, când în provinciile reîntregite mișcările regionaliste de căutare a identităţii și specificului luaseră amploare, lui Gheorghe Cardaș i-a venit ideea să lanseze o serie de antologii și studii. Așa una după alta, la intervale mici, au apărut: *Poeţii și prozatorii Ardealului până la Unire (1800-1918)* (București, 1936), *Poeţii munteni până la Unire (1787-1859)* (București, 1936), *Poeţii moldoveni până la Unire (1673-1859)* (București, 1937), *Poeţii și prozatorii Basarabiei până la Unire (1812-1918)* (București, 1937), *Poeţii și prozatorii Bucovinei până la Unire (1787-1859)* (București, 1937) ș.a.

Gheorghe Cardaș

Din acest impresionant ciclu ne interesează îndeosebi antologia și studiul *Poeţii și prozatorii Basarabiei până la Unire (1812-1918)* (București, 1937), care în presa vremii de la Chișinău a fost primit cu anumite rezerve.

Autorului i s-a imputat insuficienta cunoaștere a unor nuanţe istorice. Dar cartea deja apărută a intrat în circuitul literar și graţie ei, mai târziu, mai multe generaţii de cercetători

aveau să știe că în Basarabia exista literatură originală românească, iar unii cercetători, precum era O. Ghibu și alții, care puneau la îndoială acest fapt, aveau argumentele în față.

Valoarea antologiei rezidă nu numai în antologarea numelor plenar afirmate, dar și includerea în analogie a unor autori minori, dar care au avut și ei partea lor de contribuție la procesul literar.

Nu știm care au fost motivele arestării, dar suntem siguri că resortul ascuns al procesului a fost construit pe baza acestor antologii care nicidecum nu conveneau sovieticilor și respectiv acoliților lor din România.

Dar destinul este imprevizibil. La 26 ianuarie 1970, la București, Gheorghe Cardaș se întâlnește cu Leonid Gheorghian, medic, nepotul scriitorului și preotului Petre Gheorghian care a fost inclus în antologie.

Drept mărturie a acestei întâlniri ne-a rămas un autograf pe foaia de titlu a volumului *Poeții și prozatorii Basarabiei până la Unire (1812-1918)* (București,1937): *„Unui medic iubitor de literatură, bun prieten și ajutor la slăbiciunile bătrâneții mele, cu dragoste Gh. Cardaș."*

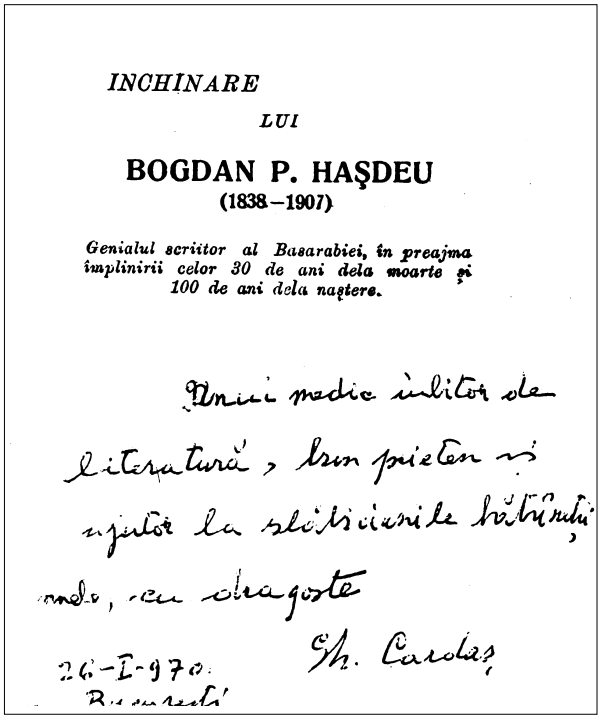

INCHINARE

LUI

BOGDAN P. HAŞDEU

(1838—1907)

Genialul scriitor al Basarabiei, în preajma împlinirii celor 30 de ani dela moarte și 100 de ani dela naștere.

Unui medic iubitor de literatură, bun prieten și ajutor la slăbiciunile bătrâneții mele, cu dragoste

Gh. Cardaș

26-I-970.

O dedicație pentru Leonid Gheorghian, autor Gheorghe Cardaș

Coperta cărții *Poeții și prozatorii Basaraiei* de Gheorghe Cardaș

Antologia împreună cu posesorul autografului au emigrat în Germania și, acum un an, la Frankfurt, am ținut în mână acea bijuterie bibliofilă, de pe care Leonid Gheorghian cu amabilitate ne-a făcut o copie.

POET AL TIMPURILOR FĂRĂ DE ÎNTOARCERE

Pe 4 ianuarie 2010, în spital, în urma unui atac de cord, a murit poetul Arhip Cibotaru.

L-am cunoscut pentru prima oară la redacţia revistei *Nistru*. Era în 1975 sau poate 1976 când i-am prezentat lui Nicolae Dabija nişte versuri în speranţa de a debuta în literatură. Acolo l-am văzut pe redactorul-şef pe care-l cunoşteam din poeziile publicate, care îmi părea extrem de devotat cauzei partidului, deşi dădea dovadă de simţ poetic, de acel nerv secret care deosebeşte simplii stihuitori de poeţi.

Îmi părea simpatic în felul cum semnase prefaţa la cartea de debut *Ochiul al treilea* scrisă de Nicolae Dabija, dar nu mi-a plăcut felul cum îşi certa subalternul când acesta lipsise câteva ore de la serviciu. Pentru mine era inimaginabil ca un poet să ceară altui poet activitate strictă de birocrat şi funcţionar. Cu atât mai mult cu cât Dabija era liderul unei generaţii care strica deja tiparele poeziei înrădăcinate şi venea cu o literatură nouă. Mai târziu aveam să înţeleg că unul din motivele supărării era şi această stricare de tipare.

Sub ochii mei se producea o schimbare de generaţii – generaţia Damian, Vieru, Vodă, Teleucă, Arhip Cibotaru, care se afla pe creasta valului, era înlocuită treptat de Dabija, Romanciuc, Lari, Filip, Tarlapan, Benea, Josu ş.a. Era un proces firesc pentru mine, dar foarte dureros pentru cei care participau la el şi, îndeosebi, pentru cei care urmau să cedeze întâietatea.

După 1989 Arhip Cibotaru s-a pomenit la periferia atenţiei publice, era o răzbunare pentru poezia lui patriotică, pentru mesajul lui comunist. El însă părea să nu cedeze şi publica din când în când cicluri de poezie lirică, poezie bună, dar care trecea pe lângă cititor.

Ion Constantin Ciobanu decorându-l pe Arhip Cibotaru la jubileu

Probabil, că asta este plata pentru acceptarea unei conjuncturi politice în defavoarea purităţii literare.

De câteva ori am discutat cu A. Cibotaru despre planurile lui de creaţie, despre cum o mai duce. Dispăruse din el ceva din felul lui de a fi, acea încredere, acea fermitate în rostire pe care o întrezărisem la prima întâlnire, îmi părea un om învins, dar care nu acceptă acest gând şi încearcă din răsputeri să înoate mai departe împotriva valurilor care devin tot mai mari, dar aceste valuri nu erau altceva decât valurile uitării, care – în cele din urmă – l-au şi înghiţit…

Şi când părea că e definit acoperit de uitare, el a scos o carte de mare rezonanţă, *Pe timpul lui Teleucă*, care cred că pentru generaţia lui trebuia să valoreze cât un testament…

UN CAPITOL NESCRIS DIN ISTORIA NOASTRĂ

Fiul academicianului Ştefan Ciobanu, Valeriu, a avut parte de un destin literar destul de dificil. În mare parte aceasta se datorează faptului că peste tot ce a realizat el a căzut umbra marelui său tată.

Aş crede că epoca l-a nedreptăţit şi nu trebuia să-şi treacă simpatiile şi antipatiile pentru academicianul Şt. Ciobanu asupra fiului, care de la bun început a fost o promisiune literară autentică.

Sunt convins că atmosfera încărcată în jurul tatălui l-a influenţat, l-a sensibilizat, l-a ţinut mereu în încordare şi de aici şi dispariţia lui atât de prematură. Probabil au existat şi alte motive, dar şi acest argument nu poate fi scos din joc. S-a născut la 4 aprilie 1917, la Nemirov, în Ucraina, în plină desfăşurare a revoluţiei din Rusia. Şi el s-a dovedit a fi fiul fidel al acestui veac. Pe de o parte, un cercetător profund al frământărilor sociale, iar pe de alta, un poet incurabil. Şcoala primară şi pe cea secundară a făcut-o la Chişinău, iar studiile superioare şi le-a făcut la Bucureşti, absolvind Facultatea de litere a Universităţii (1940). În 1942 a făcut studii de specializare în Franţa, şi-a luat doctoratul la Bucureşti cu teza *Poporanismul: geneză, evoluţie, ideologie* (1946). Încă din anii de studenţie a publicat poezii şi lucrări de istorie literară în presa periodică: *Gândirea*, *Cadran*, *Viaţa Basarabiei*, *Viaţa românească*, *Jurnalul literar* ş.a.

Între anii 1942 şi 1949 a fost asistentul profesorilor D. Caracostea, T. Vianu şi G. Călinescu la Catedra de literatură română modernă. Din 1949 până în 1966 a activat în calitate de cercetător la Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu". Prin studiile sale de istorie literară V. Ciobanu s-a afirmat ca un cercetător de talent,

Valeriu Ciobanu

cu o pregătire solidă şi o documentare bogată. A tins să cuprindă o sferă largă şi diversă: de la folclorul naţional şi al vecinilor (*Jertfa zidirii la ucraineni şi ruşi*, 1938) până la simbolismul francez şi romanul psihologic contemporan (*Hortensia Papadat-Bengescu*, 1965). A lăsat studii-portrete despre Al. Depărăţeanu, Al. Vlahuţă, Tudor Pamfile, M. Şolohov.

El este autorul primei monografii despre prozatoarea H. Papadat-Bengescu. Lucrarea scoate în evidenţă aptitudinile lui de cercetător şi realele calităţi de analist, care ştie să pătrundă în tainele creaţiei şi să le facă înţelese cititorului ca sondaje profunde în manifestările sufleteşti ale personajelor de zguduitoare trăiri.

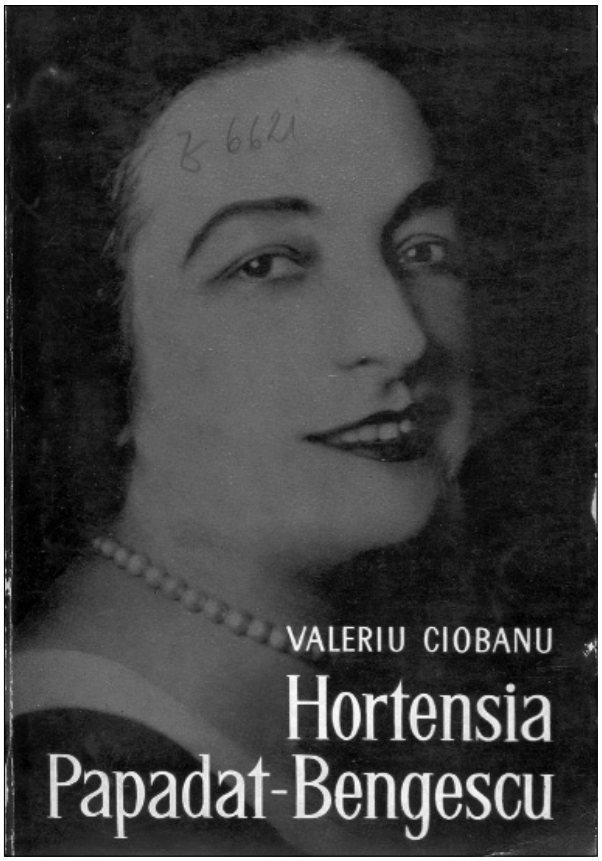

Coperta monografiei lui Valeriu Ciobanu

Unii critici consideră că îi lipsește acestei lucrări accentul personal și prea evident predomină momentul negației în defavoarea necesității de a afirma concepții înnoitoare.

Pan Halippa îi scrie prefața la un volum de versuri ce trebuia să apară postum. Semnificația acestei prefețe este dublă. Pe de o parte, Valeriu a crescut sub ochii lui Pan Halippa, acesta fiind prieten cu Ștefan Ciobanu, deci i-a cunoscut îndeaproape toate fazele de evoluție. Pe de altă parte, fiind președintele Societății Scriitorilor din Basarabia, era cel mai în drept să-l recomande cititorului pe un poet atât de fin și plecat spre alte tărâmuri atât de prematur: „*Am cetit cu plăcere poeziile lui Valeriu Ciobanu și am regretat că nu mi le-a dat la vreme, pentru ca să le public în revista noastră* Viața Basarabiei*, am să le public în Editura Societății Scriitorilor basarabeni. Ce păcat că noi, moldovenii basarabeni, am fost și mai rămânem mult prea domoli în mișcarea noastră. Basarabia a dat elemente de creație în toate domeniile vieții, dar n-am știut să se impuie, pentru că au fost modești și cam înceți în acțiunile lor. Valeriu Ciobanu va figura printre acei moldoveni basarabeni care au fost dăruiți de la natură și cari au avut și o pregătire culturală temeinică, pentru că nu degeaba a fost fiul lui Ștefan Ciobanu, profesor universitar, membru al Academiei Române și scriitor de volume de mare valoare documentară asupra trecutului românesc al Basarabiei.*

Cine va citi acest volum, se va convinge, că Valeriu Ciobanu a fost un poet și a avut ce spune în poezia lui. Tot așa de bine a fost Valeriu Ciobanu în studiile lui critico-literare. Și-i păcat că s-o fi găsind și arhiva Institutului de Teorie Literară, unde lucra sub conducerea lui George Călinescu. S-au dus amândoi prea devreme dintre cercetătorii scrisului literar românesc.

20/III 1973. Pan Halippa"

S-a stins din viață la 21 decembrie 1966, la București. Și de aici încolo a început viața lui postumă și, spre regretul nostru, putem spune că și anonimatul.

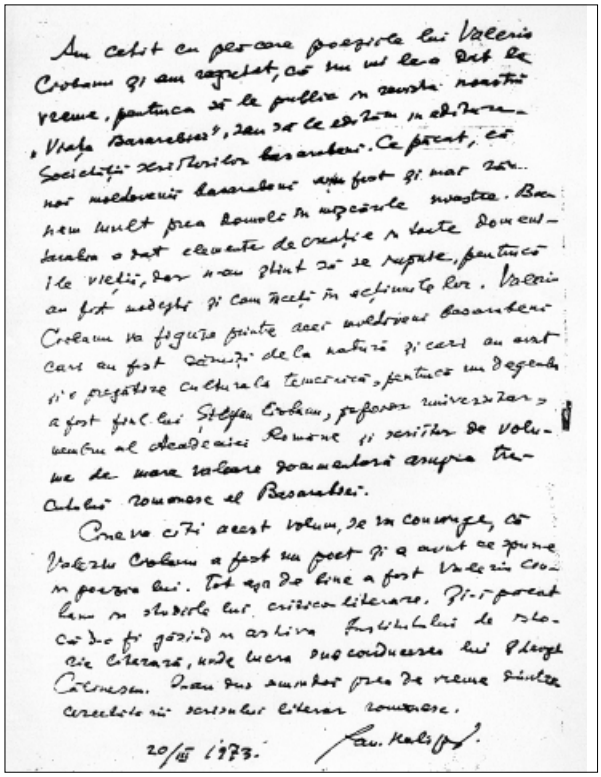

Pan Halippa, *Cuvânt-înainte*, facsimil

NU-S VINOVAT FAŢĂ DE ŢARA MEA

Poetul Andrei Ciurunga la masa de scris

Sudul Basarabiei, pământ istoric, păstrător de tradiţii româneşti, a fost acea parte din teritoriile ocupate de ruşi care a trecut de două ori la patria-mamă şi de două ori s-a pomenit frântă în două. Şi dacă hărţile au fost modificate cu sârguinţă, apoi rana din sufletele oamenilor mai sângerează şi astăzi. Iar sufletul sângerând al unui popor naşte poeţi.

În 1972, în *România literară*, academicianul Şerban Cioculescu scria: „…Robert Cahuleanu (Andrei Ciurunga) nu scrie niciodată numai ca să se afle în treabă: are totdeauna ceva de spus – şi o spune cu claritate şi cu răsunet."

Andrei Ciurunga, alias Robert Cahuleanu, iar la naştere Robert Eisenbraum, îşi trage obârşia din coloniştii germani stabiliţi pe la începutul sec. XIX în sudul Basarabiei. Remarcăm faptul că, fiind o personalitate ce nu avea dreptul să-şi semneze cu propriul nume scrierile literare, a folosit mai multe pseudonime: Nicu E. Grădinaru, Matei Scutaru, Radu Calomfir ş.a., lăsând în grija istoricilor literari să se descurce în meandrele publicaţiilor la care a colaborat.

În volumul manuscris *Memorii optimiste. Confesiuni – reflecţii – evocări* (Bucureşti, 1988) autorul ironizează, păşind parcă peste greutăţile şi suferinţele de odinioară, dintr-o dorinţă tainică de a nu ne împovăra şi pe noi cu amărăciunile epocii:

„– De ce plângi, bunico? am întrebat imediat, mai mult curios decât alarmat.

Mama mi-a făcut semn să tac şi m-a scos din sufragerie.

– A murit regele, mi-a şoptit.

– Şi ce are el cu bunica? am vrut sa aflu neapărat.

– Nu are nimic, numai că bunica plânge ori de câte ori aude despre moartea cuiva. Aşa sunt bătrânii. Fii cuminte, să n-o mai superi şi tu!

– Şi cine o să fie rege de-acum? m-am înverşunat eu să ştiu.

– Un copil mai mic decât tine.

Spre groaza mamei am bătut din palme de bucurie:

– Adică eu am să fiu mai mare ca regele?

– Da, cu un an, mi-a răspuns mama zâmbind. Hai mergi şi te spală. Freacă-te pe mâini şi pe faţă. Uite în ce hal ai venit!" [P. 26]

Destin tragic cu refugiere peste Prut, cu două condamnări şi înfundare în puşcărie pentru opera poetică, cine poate pune la îndo-

ială faptul că fiecare vers lăsat pe hârtie (şi nu numai, căci am ţinut în mână în casa poetului o bucată de pânză pe care au fost brodate nişte versuri în închisoare, ca să nu fie uitate şi mai apoi să fie transcrise pe hârtie).

Cronica vieţii lui a fost consemnată în două formule. În forma unor proze hazlii pe care autorul le-a botezat *Memorii* şi sub forma unor versuri, unde tensiunea sentimentului este adusă la sublimul trăirii.

Prima detenţie a suportat-o la Canal, în perioada 1950-1954, cea de-a doua – în anii 1958-1964.

În aceleaşi *Memorii optimiste. Confesiuni – reflecţii – evocări* (Bucureşti, 1988) subtilul autor consemnează: „*…Era în toamna anului 1957, mai exact în noiembrie.*

* * *

Cu câteva luni în urmă, în iulie, apăruse primul număr al noii reviste Rebus, *împiedicată multă vreme să iasă pe motiv că… dacă sovieticii nu aveau o revistă de cuvinte încrucişate, nu se cădea să avem tocmai noi o asemenea publicaţie. Cu multă greutate a fost scoasă această idee din creierul îmbâcsit al unui căpos de la Comitetul Central.*

La Rebus*, publicam două careuri pe lună sub pseudonimele: Radu Calomfir, Matei Scutaru, Nicu E. Grădinaru şi altele. Ba chiar, sub semnătura lui Matei Scutaru, am încasat şi un premiu de o mie de lei – bani, nu glumă, pe atunci – pentru cele mai reuşite definiţii date unui careu anume, propus în cadrul unui concurs.*

Tot sub pseudonimul Radu Calomfir publicasem şi nişte versuri la Urzica*, fără însă a-i deconspira lui Mircea Pavelescu adevărata mea identitate şi blestemul care apasă asupra numelui meu. Cred c-ar fi făcut un infarct.*

În seara de revelion, la cumpăna anilor 1957-1958, mă căsătorisem cu Ina. A fost o nuntă ca-n basme, coana Verginica, mama miresei, se întrecuse pe sine în a umple două mese cu bunătăţi. Anul nou începea sub cele mai favorabile auspicii, dacă dracul nu şi-ar fi băgat coada din nou, să-mi încurce încă o dată socotelile abia limpezite.

În noaptea de 28 noiembrie 1958, la nici un an de la căsătorie, ne-am pomenit cu bătăi puternice în uşă:

– Deschideţi, securitatea!"

Condamnat la 18 ani de puşcărie, a fost eliberat înainte de termen. Murise primul secretar al partidului comunist din România, Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi venise la putere Nicolae Ceauşescu, care în 1964 a eliberat din închisori deţinuţii politici:

„N-am să te uit, n-am să te uit, celulă
cu zale-n geam şi talpă de ciment,
unde-aşteptăm cu spaima caraulă
să te străpungă paloşul absent.

De mi s-ar pune nuferi sub picioare,
n-am să te uit, Golgotă de-mpăraţi
cu sceptre descompuse-n aşteptare
şi-n hulă sub hlamidă-ngenunchiaţi.

Şi dacă-aş prinde-n aripi tot eterul
n-am să te uit, abis al nimănui,
unde-am simţit că se destramă cerul
să-mi dă de veste Dumnezeu că nu-i.

[*N-am să te uit*]

Concluzia pe care o trage Andrei Ciurunga şi care este un generic al unei întregi generaţii distruse şi măcinate în puşcăriile şi lagărele comuniste, indiferent de pe ce continent şi din ce parte a lumii – *Nu-s vinovat faţă de ţara mea.*

Publicasem şi poezia cu acelaşi titlu în revista *Ora satului,* atribuind-o, din greşeală, altui poet martir – Sergiu Mandrinescu.

Dar am reparat la timp eroarea şi autorul acestei poezii devenite celebre în toate puşcăriile din România a fost repus imediat la locul cuvenit. Poezia scrisă la penitenciarul Jilava rămâne a fi un argument suprem că aceşti oameni prin nedreptatea care li s-a făcut au rămas totuşi neînfrânţi şi poate şi mai purificaţi în crezul lor:

„La ora când cobor, legat în fiare,
să-mi ispășesc osânda cea mai grea,
cu fruntea-n slavă strig din închisoare:
– Nu-s vinovat faţă de ţara mea!

Nu-s vinovat că i-am iubit lumina,
curată cum în suflet mi-a pătruns,
nici că vrăjmașii i-au prădat grădina
și că sutașii coasta i-au străpuns.

Nu-s vinovat că-mi place să se prindă
rotundă ca o ţară, hora-n prag,
sau c-am primit colindători în tindă,
cum din bunic în tată mi-a fost drag.

Nu-s vinovat că toamnele mi-s pline
cu tot belșugul, de la vin la grâu,
nici c-am poftit la praznic pe oricine,
cât m-am știut cu cheile la brâu.

Dac-am strigat că haitele ne fură
adâncul, codrii, cerul – stea cu stea,
și sfânta noastră pâine de la gură,
nu-s vinovat faţă de ţara mea.

Nu-s vinovat c-am îndârjit șacalii
când am răcnit cu sufletul durut
că nu dau un Ceahlău pe toţi Uralii
și că urăsc hotarul de la Prut.

De-aceea, când cobor legat în fiare,
împovărat de vina cea mai grea,
cu fruntea-n slavă strig din închisoare:
– Nu-s vinovat faţă de ţara mea!"

[*Nu-s vinovat faţă de ţara mea*]

Crezul suprem al poetului se poate formula astfel: „De-asupra noastră este doar Dumnezeu și Patria."

Poeţii veritabili debutează precoce, e aproape o legitate confirmată și de Andrei Ciurunga. În 1932 îi apar primele versuri în revista *Îndrumarea tinerimii* a Liceului „Ioan Voievod" din Cahul. La 16 ani scotea de sub tipar prima plachetă, intitulată *Melancolie* (Cahul, 1936).

Debutul s-a produs și, peste ani, autorul, în *Memorii optimiste. Confesiuni – reflecţii –evocări* (București, 1988), își amintea cu un surâs ironic de emoţiile debutantului: „Vara anului 1937 m-a surprins corigent la limba germană. Profesorul Krammer, un tip caraghios, mic și gras, crăcănat, despre care s-a zvonit că și-ar fi găsit moartea într-un lagăr nazist în timpul războiului, aflase că tatăl meu fusese profesor de germană pe vremuri la același liceu și era convins că eu cunosc limba și că nu-i răspund la lecţii doar ca să-i fac lui în necaz. Stupidă idee. De aceea, îmi punea note mai mici decât colegilor mei, la răspunsuri sensibil egale. Ba chiar dacă răspundeam de cinci sau de șase, mă pomeneam cu un patru de care nu mă știam vinovat. Care elev ar accepta dinadins să ia note mici?

Rănit în orgoliul meu de școlar care-și pregătea conștiincios lecţiile, chiar și pe cele mai puţin atractive, am renunţat să mai învăţ la germană – limbă pe care n-o puteam suferi pentru duritatea ei și de care habar nu aveam, numind-o «barbarische sprache», cu toată părerea contrară a domnului Krammer.

Rezultatul a fost inevitabila corigenţă de la finele anului, pe care am trecut-o nu cu același profesor, transferat între timp, ci cu doamna Aurora Andrei, profesoară la liceul de fete, care mi-a dat din ajun subiectul tezei și îndrumările necesare pentru oral, ca să fie sigură că nu va mai avea dificultăţi… să mă treacă.

Mă aprecia din cele câteva poezii publicate, dar, mai ales, din placheta *Melancolie*, cartea mea de debut, tipărită pe spezele unchiului Haralambie cu un an înainte, în vara anului 1936.

Cât despre tragica moarte a domnului Krammer, m-am gândit deseori la ironia soartei sale, care și-a bătut joc de profesorul meu. A iubit limba germană ca pe limba natală, a apărat-o împotriva ignoranţei elevilor săi un lung șir de ani și a murit asasinat de posesorii de drept ai acestei limbi. [P. 44]

* * *

Cu debutul meu editorial lucrurile s-au petrecut cam aşa: moş Haralambie era proprietarul unei modeste tipografii alcătuite dintr-o plată de dimensiuni reduse şi un boston, adică o presă mică de imprimat, la care se tipăreau cărţi de vizită, tipare pentru cele trei mari evenimente din existenţa orăşenilor: botezuri, nunţi ori decese, sau orice alt imprimat care nu depăşea suprafaţa unei coli de hârtie ministerială. Dacă vom adăuga la aceasta maşina cu care se tăiau teancurile de hârtie pentru tipar, prin manevrarea manuală a unui cuţit ca de ghilotină, ca şi cele câteva zeci de casete conţinând literele de plumb, vom avea imaginea completă a acestei minitipografii. Întreaga instalaţie era amplasată în jumătatea din dreapta a librăriei bătrânului Anastase Mănescu, în stânga aflându-se librăria, cu câteva cărţi nu dintre cele mai recent apărute şi cu felurite rechizite şcolare sau de birou, la care proprietarul adăugase şi câteva rafturi de jucării: abţibilduri, păpuşi, mingi de cauciuc şi baloane, plus câteva mărunţişuri.

Tipografia o închiriase de la moş Haralambie, care nu avea nici chef, nici timp, nici pricepere să se ocupe de ea. N-am cunoscut niciodată condiţiile învoielii, dar probabil că erau avantajoase pentru ambele părţi, altfel această combinaţie nu ar fi durat ani de zile, iar relaţiile dintre proprietar şi chiriaş n-ar fi fost atât de paşnice, aş zice chiar amicale.

Nu împlinisem încă 16 ani – acest eveniment urma să aibă loc către toamnă – când moş Haralambie m-a poftit la dumnealui într-una din zilele lunii mai a anului 1936.

– Câte poezii ai scris până acum? m-a luat repede.

– Păi, ştiu şi eu? Cred că sunt peste o sută.

– E bine, mi-a zis. Alege vreo 30-40, care-ţi plac ţie mai mult, şi vino mâine cu ele la mine.

Moş Haralambie a fost deci primul cenzor cu care am făcut cunoştinţă în cariera mea literară, dar atât de îngăduitor încât nu mi-a respins nicio poezie.

– Acum du-te cu ele la domnul Mănescu să facă el socoteala.

– Ce socoteală?

– Nu te priveşte. Fă cum îţi spun. Vreau să-ţi tipăresc la tipografia mea un volum, să intri şi tu în rândul poeţilor.

În mintea lui, un poet trebuia negreşit să-şi aibă numele scris pe-o copertă, ca să-şi merite atributul. Ca Dimitrie Bolintineanu. Ca George Coşbuc.

Am zburat într-acolo. Bătrânul Mănescu şi-a tras pe nas ochelarii pe care-i purta pe frunte în momentul acela, şi-a netezit mustăţile mari, galbene de tutun, mi-a luat foile din mână şi s-a adâncit în nişte socoteli numai de dânsul ştiute. Calcula preţul tiparului: cules, machetat, tras la maşină, capsat. Textul poeziilor nu l-a interesat.

Peste vreo jumătate de oră, în care timp eu trecusem în revistă de câteva ori cărţile de pe tejghea şi din rafturi, mi s-a adresat, netezindu-şi mustăţile:

– E-n regulă. Bani de hârtie ai?

– N-am, domnu' Mănescu, de unde să am?

– Atunci spune-i asta domnului Haralambie.

Liceul „Ioan Voievod" din Cahul, imagine de epocă

Unchiul meu a căzut ca din pod:

– Cum, el n-are hârtie?

– O fi având, i-am zis, dar mi-a cerut bani pentru ea.

După un moment de gândire, moș Haralambie s-a luminat:

– Lasă că aranjez eu. Mănescu nu are hârtie în stoc și nu vrea să investească acum niște bani. Vino mâine după școală la mine. Dar mai ia pe cineva să te ajute să duceți hârtia la tipografie.

A doua zi m-am prezentat pe la trei după amiază, așezat nu prea confortabil în cadrul bicicletei lui George Capala, un coleg de liceu de la țară cu doi ani mai mare ca mine, care stătea în gazdă la noi.

Cu un bileţel de la unchiul meu, am alergat cu bicicleta la Banca Federală, o instituție care avea și un depozit cu tot felul de materiale, printre care, bineînțeles, și hârtie. I-am dat biletul domnului Jorj Romașcu, directorul băncii – și peste zece minute ieșeam pe poartă în următoarea formație: eu tot pe cadrul bicicletei, care începuse să mă cam taie pe la părțile îndeobște mai rezistente (dar poezia cere, nu-i așa, sacrificii) în spate, pe portbagaj, un pachet cât toate zilele de hârtie, iar la mijloc, George Capela, pedalând și icnind, căci greutatea bicicletei supraîncărcate îi solicita la maxim forţele.

Placheta a intrat în lucru chiar de-a doua zi, iar într-o săptămână mi s-a dat corectura – prima din viața mea. Țin minte și azi surprinderea cu care descopeream greșelile de tipar inerente și teama ca nu cumva să-mi apară și-n carte. Mai ales una din ele mi-a cauzat câteva nopți de nesomn. Versul suna așa:

«Și-acum te duci,
te stingi ca steaua
Ce piere de pe bolta
clară.»

Ei bine, meșterul tipograf culesese «balta» în locul «bolţii», spre marea mea disperare.

– Ce faci aici, domnu' Mănescu? l-am întrebat alarmat pe bătrân.

– Nu-i nimic, m-a liniștit el. Taie-l cu o liniuță pe «a», așa cum te-am învățat, și scrie la capătul rândului «o».

Am făcut operaţia cu inima strânsă. Dacă nu observă tipograful și-mi lasă greșeala? Pentru mai multă siguranță, am subliniat cu două linii litera de pe margine.

Peste alte trei zile, la ultima corectură, totul era în ordine. Cartea nu avea nicio greșeală. Încăpuseră 29 de poezii, în 300 de exemplare, cu prețul netipărit pe copertă. Mă gândeam să le ofer cartea «admiratorilor» mei, toţi oameni cu stare, lăsându-i fiecăruia latitudinea de-a încuraja cu cât îi lăsa inima și obrazul, tânărul talent care mă socoteam. Ideea tot moș Haralambie mi-a dat-o. Spre lauda lui, nu mi-a pretins să-i restitui cheltuielile tipografiei, nici costul hârtiei. În schimb a avut satisfacţia de-a primi primul exemplar al tirajului, cu cel dintâi autograf pe care-l semnam, la începutul unui drum presărat de autografe.

Placheta se intitula *Melancolie*, era de dimensiunile unui carneţel de cuvinte (moș Mănescu mi-o tipărise la boston) și nu cred să se

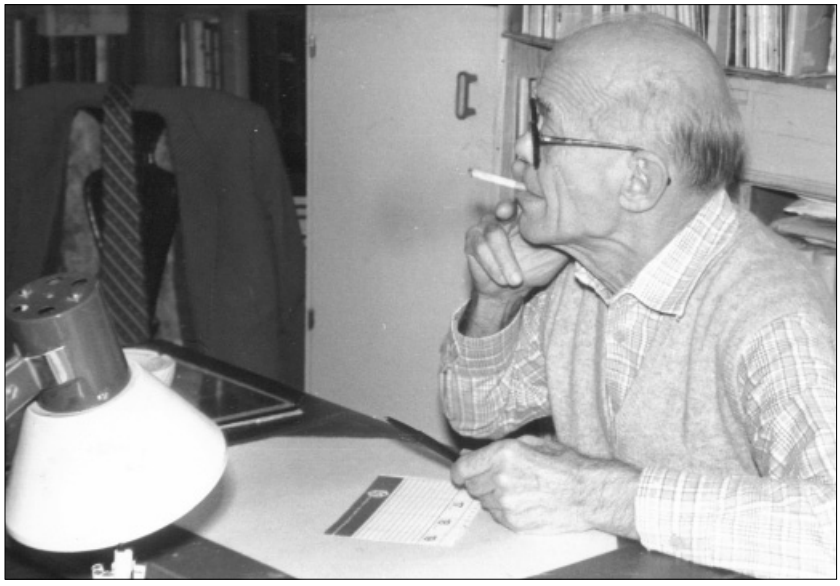

Andrei Ciurunga într-un moment de inspirație...

mai afle la ora aceasta în vreo altă bibliotecă decât a mea – unicul exemplar existent fiind găsit după patru decenii, păstrat cu sfinţenie într-un dulăpior al mătuşii Violeta, după moartea acesteia. Totuşi, un alt exemplar trebuie să se afle şi la Biblioteca Academiei Române. [P. 45]

* * *

Apariţia *Melancoliei* mi-a înlesnit apropierea (mai întâi prin corespondenţă) de un poet mult mai în vârstă ca mine, al cărui nume îl întâlneam frecvent în revistele vremii: George Tutoveanu. Profesorul meu de latină, Luciliu Pârvu (ce nume predestinat!) era originar din Bârlad. Plecând acasă în vacanţa mare, mi-a cerut un exemplar al plachetei să-l înmâneze poetului, cu care se afla în relaţii. I l-am dat bucuros. Domnul Pârvu mi-a lăsat adresa lui Tutoveanu (bulevardul European 42) să-i scriu maestrului dacă nu voi primi la timp câteva rânduri confirmare.

Aşa am şi făcut, peste vreo lună de tăcere din partea poetului bârlădean. Mi-a răspuns foarte curând, anunţându-mă, spre stupefacţia mea, că nu-l văzuse pe profesorul Pârvu şi deci nu primise nimic. I-am expediat cartea prin poştă, mi-a scris câteva rânduri de laudă care m-au făcut să mă umflu ca un păun, după care mi-a trimis un colet cu cărţile sale. Aşa s-a înfiripat o prietenie de la distanţă între un bătrân poet consacrat (avea 64 de ani) şi un debutant aproape copil, plin de aurul viselor sale.

Peste câţiva ani, aflându-ne amândoi în Bucureşti, m-am dus să-l cunosc personal. Locuia în apartamentului fiului său Polidor, în parcul Vatra Luminoasă. Era un bătrânel foarte simpatic, subţire la trup, îmbrăcat într-o haină neagră încheiată până la gât, în genul aceleia dintr-o cunoscută fotografie a lui Topârceanu. Am vorbit multe şi de toate, nu ştiu cum s-a făcut că discuţia a lunecat spre Dante şi Shakespeare. Cât de ciudate mi-au părut aceste nume ilustre, rostite în limba dulce a poetului moldovean!

Au mai trecut câţiva ani, lucram prin 1947 la ziarul *Ancheta* din Brăila, când m-am pomenit cu o scrisoare din partea lui George Nestor. Se alcătuise un comitet pentru organizarea sărbătorii a 75 de ani ai poetului G. Tutoveanu şi eram invitat, ca unul ce-l cunoşteam pe poet, să marchez acest eveniment în presa locală. Am scris imediat un foileton intitulat *Tinereţe fără bătrâneţe* şi i-am dat drumul în prima pagină a *Anchetei*. Socot cu cale să-l reproduc după patru decenii, deoarece în acel articol rezumam însuşi crezul meu literar, rămas neschimbat de la debut până azi." [P. 52]

Au urmat altele, la fel de interesante, care au suscitat atenţia criticii şi admiraţia cititorilor: *În zodia cumpenei* (poeme, Bolgrad, 1939), *Poemul dezrobirii* (Chişinău, 1943); *Cântece de dor şi de război* (stihuri, 1944, Chişinău), plachete care mai târziu vor deveni capete de acuzare pe masa judecătorilor comunişti. Dar până atunci autorul, neghicindu-şi viitorul, savurează bucuria apariţiei editoriale şi gustă din plin din seva dulce a gloriei literare:

„În toamna anului 1943 şi în primăvara lui 1944 mi-au apărut două cărţi, prima, cea de la Editura «Cuvînt Moldovenesc», se intitula *Poemul dezrobirii* şi însuma 32 de pagini. Era de fapt un poem dramatic conceput pentru scenă, pe care îl publicasem în ziarul profesorului L.T. Boga şi-n care afirmam drepturile noastre milenare asupra Ardealului. Atunci când directorul gazetei a văzut că vin la el elevi şi eleve, solicitându-i numărul cu poemul, deoarece profesorii de limba română le pretindeau să-l cunoască, a dispus tipărirea lui într-o plachetă cu un tiraj de o mie de exemplare. Broşura s-a epuizat imediat, ceea ce a reprezentat pentru Leon Boga un câştig frumuşel. Eu m-am ales cu mulţumirile sale prieteneşti şi cu un titlu mai mult în biografia mea personală.

A doua carte a însemnat pentru mine primul volum propriu-zis, cele de până atunci nefiind decât trei plachete firave. Mi l-a tipărit Editura «Dacia Traiană», filiala din Chişinău.

Cartea, de 144 de pagini, cuprindea 61 de poezii, dispuse în patru cicluri de versuri. Titlul ei: *Cântece de dor şi de război*.

Am ridicat 30 de exemplare de la tipografie din cele o sută, cât însumau drepturile mele de autor. Volumul urma să fie pus în vânzare peste câteva zile. Dar în urma unui raid aerian efectuat peste noapte, una din bombe mi-a făcut praf întregul tiraj. [P. 116-117]

Pentru ziua de 27 februarie 1944, afişe multicolore anunţau un mare eveniment cultural la Chişinău: şezătoare literară comună a scriitorilor şi artiştilor din Bucureşti, Iaşi şi Sibiu sub egida primăriei oraşului. Primar era colonelul Anibal Dobjanschi, un modest prozator, pe care îl alesesem în funcţia de preşedinte al Asociaţiei Scriitorilor din provincia noastră, pentru sprijinul pe care ni l-ar fi putut da – şi de multe ori ni l-a dat – în rezolvarea diverselor probleme de ordin administrativ şi chiar financiar. Un primar care pe deasupra mai era şi colonel, putea multe!

Sala Expres, cu o capacitate de 2000 de locuri, era arhiplină. S-au instalat megafoane pe străzi. Lumea ieşită de la biserică se oprea în grupuri şi ne asculta. Era o duminică blândă ca de început de primăvară timpurie, deşi luna martie nici nu venise.

Au sosit de la Bucureşti scriitorii Pan Vizărescu şi Th. Al. Munteanu, actorul Al. Gh. Bericon, instrumentistul Ion Ioviţă şi interpreta Rodica Bujor.

De la Iaşi au participat profesorii Gheorghe Cuza şi Petru Stati, directorii revistelor *Cetatea Moldovei* şi respectiv *Cuget moldovenesc*, Eusebiu Camilar şi D. Iov. Au fost prezenţi din Ardeal Ion Th. Ilie, Iosif Morţan, Lucian Valea şi Iustin Ilieşiu. Programul l-am completat noi, cei din localitate: Sergiu Matei Nica, Niculai V. Coban, Sabin Velican, C.A. Munteanu, Victor Tulbure, Leonid Luican şi semnatarul rândurilor de faţă. Prezentările le făcea părintele Vasile Ţepordei, directorul *Razei*.

A fost un triumf. Înfăptuisem cu puterea cuvântului ceea ce realizase Mihai Viteazul cu sabia: unirea tuturor provinciilor româneşti. Sala ne aplauda minute întregi în picioare,

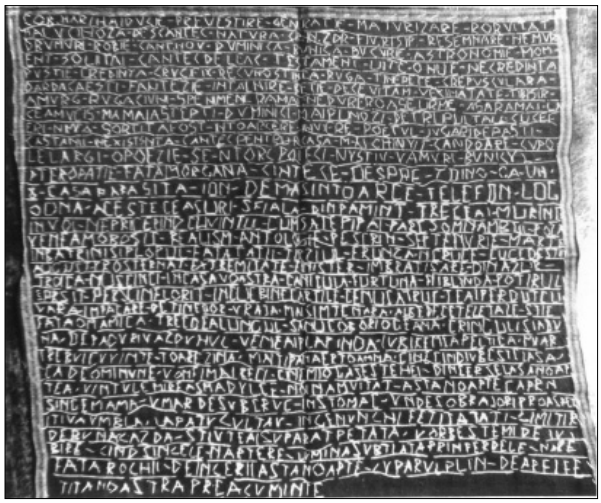

Cămaşa de deţinut a lui Andrei Ciurunga în care sunt brodate titlurile poeziilor compuse în închisoare

aplaudau şi grupurile de trecători de pe străzi, care ne ascultau la megafoanele primăriei. Seara ni s-a oferit la guvernământ un banchet pe care Ion Th. Ilie nu l-a uitat până în ultimele sale clipe de viaţă. Mi-l amintea cu plăcere, ori de câte ori ne întâlneam la cenaclul «George Bacovia» din Bucureşti, peste ani.

Şezătoarea de atunci a însemnat cântecul nostru de lebădă." [Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste. Confesiuni – reflecţii – evocări* (Bucureşti, 1988)]

Cartea ce a urmat a fost insistent căutată de Securitatea regimului comunist: *Poeme de dincoace* (Brăila, 1947). Dar tirajul mic şi vigilenţa mamei au făcut ca ediţia să nu ajungă pe mâinile anchetatorilor.

Abia peste câţiva ani de la ieşirea din puşcărie este acceptat de edituri şi aşa îi apar plachetele: *Decastihuri* (Bucureşti, 1968); *Vinovat pentru aceste cuvinte* (Bucureşti, 1972); *Argumente împotriva nopţii* (Bucureşti, 1976); *Echivalenţe* (Bucureşti, 1978); *Imn pentru flacăra fără sfârşit* (1982); *Gestul împăcării* (Bucureşti, 1983) ş.a. Iar după decembrie 1989 tipăreşte *Lacrimi pentru Basarabia* (1995).

Cu anii, a făcut o totalizare care, retopită în formă literară, s-a prefăcut în mai multe pagini de memorii, doar apărute parţial în formulă de

carte: *Memorii optimiste* (1992), *Poemele cumplitului canal* (1992), căci partea cea mai mare de scrieri rămâne încă în manuscrise.

A colaborat la numeroase reviste şi ziare: *Bugeacul, Familia noastră* (Bolgrad), *Viaţa Basarabiei* (Chişinău), *Basarabia literară* (Chişinău); *Cuvânt moldovenesc* (Chişinău), *Raza* (Chişinău), *Bacăul, Înainte* (Brăila), *Expresul, Ancheta, Curentul literar, Prepoem, Vremea, România literară*, *Contemporanul*, *Viaţa românească, Urzica*, *Ramuri* şi altele.

Şi această colaborare începută foarte devreme, la o vârstă precoce a fost de bun augur: „La 15 septembrie 1931 treceam pragul liceului «Ioan Voievod», după un examen de admitere luat cu succes. Doamna Ostaşcu ne pregătise destul de conştiincios şi cine a vrut să înveţe a reuşit fără probleme.

Director al liceului era Constantin Radu, profesor de limba română la cursul inferior, deci şi la noi, bobocii clasei întâia. Nefiind de prin părţile locului, nu avea casa lui, ca domnul Ştirbu, domnul Romaşcu, părintele Hartia sau alţi profesori originari din oraş. S-a instalat la liceu, într-o cameră la etaj. Canalizarea lipsind, iar closetul profesorilor aflându-se tocmai în fundul curţii, doamna director – o fiinţă vulgară şi nesimţită, pe care noi, copiii, nu o puteam suferi – deschidea în fiecare dimineaţă fereastra spre curte şi vărsa conţinutul oalei de noapte unde se nimerea, de cele mai multe ori în capul câte unui elev pe care-l umplea de «noroc».

Dumnealui, domnul director Radu, umbla rareori bărbierit, neglijent îmbrăcat, într-un costum ponosit, ca luat din talcioc, care atârna pe trupul sfrijit al Domniei Sale ca trenţele sperietoarei de ciori din via lui moş Sofocle. Era însă un bun profesor, «le vedea», cum se spune azi în «elevatul» jargon şcolăresc. Îşi completase studiile în Italia. Ne vorbea cu mult entuziasm de savantul romanist Ramiro Ortiz, căruia îi fusese student.

În scurt timp, directorul a editat o foaie a liceului, intitulată *Îndrumarea tinerimii*. Acolo, pe pagina a treia, a apărut şi *24 ianuarie* al meu, semnat cu numele din catalog, iar dedesubt cu menţiunea «elev în clasa I a liceului *Ioan Voievod*». A însemnat debutul meu publicistic. Era în februarie 1932. Apăream «în premieră mondială» într-o foiţă de patru pagini, ceva mai mare decât ale unui caiet de desen.

Neavând subvenţii, revista trebuia să se întreţină prin ea însăşi, adică să devină «rentabilă». În acest scop, directorul şcolii l-a obligat pe fiecare elev să difuzeze, unde şi cum o şti, câte 30 de exemplare. Costa trei lei unul. Bineînţeles că mi-a dat şi mie porţia de foi, dar mama când şi-a văzut odrasla în rândul «poeţilor», a scos 90 de lei imediat (Doamne, şi ce mare era suta pentru biata de ea!) şi-a reţinut toate exemplarele, din care eu, autorul poeziei, sustrăgeam din când în când câte unul pentru a-l difuza vreunui unchi sau mătuşă. Niciodată nu mi s-a dat mai puţin de 20-30 de lei. Cu timpul am ajuns să epuizez stocul păstrat (chipurile) cu mare sfinţenie de mama. Rămăsese doar exemplarul al 31-lea, oferit de domnul director cu o dedicaţie scrisă «cu toată dragostea», cu cerneală roşie, probabil în momentul când corecta nişte teze. Era primul autograf ce-l primeam. [P. 38]

Ţin minte că prin anul 1937 revista *Rebus-Magazin* împreună cu CEC-ul au iniţiat un concurs pe toate liceele din ţară, dedicat economiei. Formularele sosiseră şi la şcoala noastră într-un plic sigilat, cu menţiunea de-a se deschide în momentul începerii competiţiei. Direcţiunea liceului l-a delegat pe profesorul de matematici Dumitru Cara cu desfăşurarea întrecerii. Ne-am strâns vreo 20 de candidaţi din toate şcolile din oraş într-o clasă a liceului nostru. Fete nu-mi amintesc să fi fost. Concursul era fixat pentru o duminică dimineaţa, spre sfârşitul lunii octombrie. Ionel Pătraşcu, singurul concurent de care mă temeam, nu venise. M-am bucurat, era mai experimentat şi mai rapid decât mine. Şi poseda şi dicţionarul Larousse.

Ni s-au dat imprimatele cu careul, concursul a început într-o tăcere ca de examen, întreruptă din când în când de fâșâitul filelor dicţionarelor, pe care ne era permis să le consultăm. Avansasem binișor, nu aveam nevoie de timpul limită afectat concursului pentru a preda rezolvarea. Ionel Pătrașcu a apărut gâfâind peste vreo jumătate de oră. Antrenat într-o partidă de fotbal, pierduse noţiunea timpului. A primit și el imprimatul, însoţit de dojana profesorului supraveghetor, dar eu luasem deja un avans convenabil. Am ieșit primul după cronometru. Rămânea de văzut dacă n-am făcut vreo greșeală în rezolvarea careului. Ionel Pătrașcu a ieșit al doilea, cu tot handicapul ce și-l crease. Al treilea nu mai știu cine a fost. Cred că un elev de la Școala de arte și meserii.

Peste-o lună ne-au venit premiile acordate de CEC. Câte un bilet de economii în valoare de o sută de lei pentru mine, respectiv 75 și 50 de lei. Libretele erau însoţite de diplome. Au fost primii mei bani câștigaţi de pe urma cuvintelor încrucișate. Peste câteva bune decenii, când Ionel Pătrașcu ajunsese redactorul-șef al noului *Rebus*, îmi publica număr de număr careurile, sub diferite pseudonime, pentru a nu mi se repeta semnătura. În felul acesta îmi câștigam binișor existenţa. Dar până atunci, mai sunt multe de povestit. [P. 61]

Revizorul școlar al judeţului, prin anii 1937-38 era Vasile Hondrilă, un poet viguros și un om cum rar mi-a fost dat să cunosc. Inițiativele sale cultural-patriotice s-au materializat pe hârtie și-n bronz, trezind interesul unui oraș potopit de somnolenţa cetăţenilor săi.

Nu știu din ce fonduri, probabil din banii Inspectoratului, Vasile Hondrilă scotea un ziar intitulat *Graiul satelor*. Era o publicaţie în patru pagini de dimensiuni mijlocii, adresându-se ţăranilor din judeţ, dar și orașului nostru, care nu poseda nicio foaie.

Acum, dacă mă gândesc bine, nu știu cât ar fi fost utilă o gazetă locală. Știrile zburau ca pe sârmă de la o casă la alta, evenimentele se aflau chiar înainte de a se produce, atât erau de documentaţi concetăţenii mei în privinţa mersului întâmplărilor prezente și viitoare. De aprovizionare se îngrijeau negustorii și ţăranii producători, care nu aveau niciun interes să stea cu rafturile sau tarabele goale. Problemele edilitare le rezolva primarul orașului fără sprijinul presei, iar criticile le adresa oricui, dar mai ales a notabilităţilor, se rosteau în gura mare, pe străzi și în saloane, însoţite uneori de câte un nume de sfânt, de o sărbătoare creștinească din calendar (preferat era Paștele), iar când nemulţumirea devenea generală, se ajungea până la Dumnezeu, invocat totdeauna în strictă intimitate cu mama celui în cauză.

Graiul satelor era altceva. Ignorând micile evenimente mondene, cancanurile și indiscreţiile de moment, Vasile Hondrilă consemna în coloanele publicaţiei ce-o edita, fără a fi monoton-moralist sau enervant-pisălog, numai

Andrei Ciurunga și soția Ina în biblioteca scriitorului

acele acţiuni constructive care puteau declanșa energii viitoare prin exemplul ce-l ofereau. În afară de asta, exista în ziar și un colţ sau o pagină, după necesităţi, cu probleme culturale la zi. Acolo mi-a publicat și mie câteva versuri, iar la apariţia *Melancoliei* a salutat-o cu înţelegere, scriind printre altele: «Poeziile spun mai mult ce va fi autorul lor, decât ce cuprind ele.» Citez din memorie, dar mi-am permis să pun ghilimelele, deoarece sunt sigur că n-am greșit nicio iotă din această poliţă semnată în alb de Vasile Hondrilă. A fost prima recenzie a primului meu volumaș – și asta nu se uită ușor, mai ales că recenzia spunea adevărul: ce alta puteam însemna eu la nici 16 ani împliniţi, decât o ipotetică promisiune de viitor?

Printr-o listă publică de subscripţie, apărută în câteva numere succesive din *Graiul satelor*, Vasile Hondrilă a făptuit alt miracol în orășelul legat de memoria ilustrei figuri a domnitorului Ioan Vodă Cumplitul, care și-a găsit moartea în apropiere, pe dealul Roșcanilor. Adunând fondurile necesare prin contribuţia profesorilor și a elevilor a ridicat în centrul orașului, la intrarea principală în parc, un bust închinat marelui voievod, al cărui nume îl purta și liceul.

La dezvelire a participat un public imens, din judeţ și oraș, cu invitaţi de la Inspectoratul Regional din Galaţi, ba chiar și oficialităţi de la București. Am fost solicitat și eu să scriu și să recit o poezie. Pe mine însă m-a impresionat în mod deosebit cuvântarea profesorului D.V. Ţoni, pe vremea aceea director general în Ministerul Învăţământului sau chiar ministru adjunct, nu mai știu.

Ioan Vodă era singurul monument din oraș – și ne plăcea grozav nouă, elevilor să facem câte o poză cu profesorul sau colegele în dreptul soclului său.

Lui Vasile Hondrilă îi datorez, așadar, cele mai frumoase momente de entuziasm cinstit, juvenil, în preajma unor evenimente de un mare tragism istoric, neintuite încă de noi, încrezătorii adolescenţi în statornicia binelui și a dreptăţii, dar pregătite cu perseverenţă diabolică în culisele diplomaţiei europene și pe câmpurile de manevră ale marilor oștiri europene. [P. 65]

În preajma Paștelor din ultimul meu an de liceu, prin luna aprilie, am plecat acasă pentru cele două săptămâni de vacanţă.

Aici, mari pregătiri în vederea unui concert oferit de corul și orchestra Gimnaziului de băieţi, sub conducerea muzicală a profesorului Ion Fazlî. Punctul forte al concertului îl constituia *Balada* lui Ciprian Porumbescu, interpretată la vioară de Ion Fazlî, acompaniat de mama la pian. A fost într-adevăr un succes – și mi-a făcut plăcere să trimit un scurt reportaj asupra spectacolului la *Neamul românesc* al lui Iorga, la care începusem să colaborez cu versuri și articole literare. Nota a apărut în ziar peste câteva zile, spre satisfacţia concetăţenilor mei, fie că asistaseră, fie că nu la concert – dar mai cu seama spre marea mândrie a mamei, care începuse să culeagă roadele îndârjitei ei străduinţe de a-și fi crescut fiul în dragostea ei de frumos… [P. 76-77]

Tot la Bolgrad a apărut în acel an primul număr al *Moldaviei*, revistă literară editată de Ioan Șt. Botez, profesor de limba română și director al liceului, transferat aici din Galaţi. *Moldavia* a apărut în condiţii grafice superioare, pe o hârtie velină compactă, în formatul actualei reviste *Luceafărul*. Din păcate, numărul de debut cuprindea, în primul rând, materialele citite la șezătoare de cei patru scriitori bucureșteni, care nu erau nici măcar inedite. Mie, deoarece eram pe punctul de a absolvi liceul, mi s-a strecurat o poezie. Altfel, directorul Ioan Șt. Botez, ditamai educator și profesor de limba română, dar «un pedagog de școală veche», după cum s-a văzut, era împotriva prezenţei elevilor în revistele literare. Iar cea dirijată de el, ce să mai zic… mai rău ca sub inchiziţie!

Doar goana lui după nume sonore i-a jucat o festă teribilă. O, cu ce satisfacţie (diabo-

lică!) am citit peste câteva zile în *România literară* de sub direcţia lui Cezar Petrescu o notă asupra *Moldaviei*, în care se critica vehement apariţia fără sens a celor patru scriitori de oraș și se deplângea ignorarea talentelor locale, pornindu-se de la poezia mea, apreciată ca singura colaborare notabilă din revistă…

De altfel, din *Moldavia* nu au mai apărut decât două numere, poate trei. Publicaţia a sucombat repede, întorcându-se în nefiinţa din care venise, fără să lase în urmă prea multe regrete.

După eșecul de la bacalaureat, pe care l-am dat la Liceul «Vasile Alecsandri» din Galaţi și am luat nota zece în teză la limba română și nouă la limba franceză, dar doi la matematici (notă eliminatorie), m-am întors în orașul copilăriei mele, unde am fost angajat pedagog la fostul Liceu «Ioan Voievod», acum redus la patru clase gimnaziale. Copiii mă cunoșteau, cu un an în urmă le fusesem coleg (de liceu, evident, nu de clasă), eram ascultat, nu-mi dădeau bătaie de cap.

La pian soția Ina și Andrei Ciurunga

Colaboram la *Curentul literar* și la *Prepoem*, două publicaţii de capitală care-mi tipăreau versurile, iar din când în când îmi apărea și câte un articol la pagina culturală a ziarului *Neamul românesc* patronat de profesorul Iorga. [P. 110]

Am hotărât ca din toamna aceluiași an, 1943, să-mi dau demisia din funcţia de pedagog.

Câteva rânduri trimise părintelui Ţepordei au aranjat totul. De la 1 septembrie urma să funcţionez ca redactor la *Raza* și pedagog la Liceul «B.P. Hasdeu», unde, pe lângă o retribuţie mulţumitoare, primeam gratuit casă și masă la internat. Pentru munca de la *Raza* beneficiam de al doilea salariu. Vasile Harea, directorul Liceului «B.P. Hasdeu», era un profesor de mare prestigiu, atât ca om de cultură, cât și ca patriot luminat. Preda psihologia, logica și estetica la clasele superioare. În anul 1942 i-a apărut la «Casa Școalelor» un studiu masiv asupra filozofiei lui L.N. Tolstoi – volum editat la recomandarea profesorului Ion Petrovici, ministrul educaţiei naţionale din acei ani.

Subdirectorul liceului, care îndeplinea funcţia de director administrativ, era profesorul de latină Olaru, în grija căruia cădea și internatul al cărui pedagog fusesem numit. Fiind șeful meu direct, îl vedeam zilnic. Mă aprecia pentru activitatea gazetărească și literară, ca și profesorul de română Sălceanu.

Misiunea mea era de a supraveghea dimineaţa deșteptarea și masa elevilor. De la orele opt, când intrau la cursuri, eram liber dinspre partea liceului până la orele treisprezece. În acest interval alergam prin oraș pentru reportaje și noutăţi. Știrile le predam imediat la secretariatul de redacţie. Între orele 13 și 21 eram din nou la liceu, serveam masa elevilor și-i supravegheam la orele de meditaţie, fără obligaţia de a-i mai și ajuta. Îmi alesesem câţiva băieți buni din clasa a opta, pe care-i investisem cu

atributul de șef de clasă. Ordinea era ţinută de către aceştia, îşi preparau lecţiile la catedră, în sălile unde se făceau meditaţiile…

În serile de sâmbătă, se strângeau în camera mea câţiva elevi din ultima clasă, printre care un tânăr cu o voce de aur, Tolea Antonovici. Făceam reuniuni neuitate, la care participa şi un băieţel de vreo 14 ani, desenator priceput şi mare amator de poezie şi muzică, mai târziu, acest copil a îmbrăţişat arta dramatică, a devenit un actor cunoscut, apare frecvent la televiziune, pe afişele teatrelor şi pe genericul filmelor româneşti: Iurie Darie." [P. 116; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste. Confesiuni – reflecţii – evocări* (Bucureşti, 1988)]

Apariţia lui pe arena literară a fost remarcată de critici chiar de la primele rânduri tipărite.

Criticul literar al revistei *Bugeacul* (1939), bolgrădeanul Iacob Slavov, şi el scriitor începător, scria cu o anumită doză de ironie mascată:

„Robert Cahuleanu (pseudonimul literar al lui Andrei Ciurunga), un prea tânăr poet basarabean, îşi editează al doilea volumaş ca să demonstreze un însemnat progres în arta sa poetică. Influenţa lui Eminescu din *Melancolie* se şterge pentru ca, adoptând procedeele simboliste din *Zodia cumpenei,* să cadă în mrejele poetului Ion Minulescu. Poezia sa e mai mult elegiacă…

Poezii mai originale sunt *Suflet frânt, Rugăciune, Primăvară, Bucurie* ş.a., frumoase dovezi de ascensiune. Poezii înflăcărate de străbuni, de plugarul basarabean, sunt opere veritabile ale unui poet în deplină formaţie."

Despre Andrei Ciurunga s-a scris mult şi nume notorii au semnat cronici şi eseuri despre creaţia lui poetică: Nichifor Crainic, Şerban Cioculescu, Cezar Baltazar, Mircea Micu, Alexandru Piru ş.a. Constatăm cu satisfacţie că poetul a rămas fidel obiectivelor literare conturate în tinereţe. A scris şi scrie numai la îndemnul inimii, a purtat mereu în suflet icoana neştearsă a Basarabiei şi toate faptele sale le-a raportat la conştiinţă. Rar de tot se întâmplă ca un om de o asemenea integritate şi puritate morală să slujească de atâţia ani pe tărâmul atât de dificil al literaturii. Pentru el scrisul nu mai este o distracţie sau o formulă de manifestare a orgoliilor ascunse, scrisul este esenţa şi moştenirea cea mai de preţ pe care el o transmite, ca pe o comoară, fir cu fir, rând cu rând.

I-am editat o carte de versuri.

Concepută ca o antologie, *Lacrimi pentru Basarabia* este, de fapt, un argument de pietate şi credinţă, un testament poetic veritabil pentru un poet ce aproape o jumătate de secol n-a putut să-şi vadă locurile natale. Acest volum apare susţinut de poetul Sergiu Grossu, care ştie prea bine preţul pe care l-a plătit generaţia sa ca să vadă realizarea, fie şi parţială, a unui vis, vis care totuşi va deveni realitate.

Întotdeauna când citesc mărturisirile celor schingiuiţi în puşcăriile comuniste ori chiar copiile de pe procesele-verbale ale interogatoriilor mă fulgeră un gând care n-are răspuns unde e securistul X, care bătea fără cruţare acuzaţii ca să obţină rapid dovezi de vinovăţie, ori temnicerul Y care umilea în ultimul hal un intelectual de marcă la care el, în alte vremi, nu s-ar fi învrednicit să le şteargă nici praful de pe pantofi. Ce-au făcut după 1964 acei călăi, cum şi-au trăit veacul? Au avut remuşcări ori mai degrabă au blestemat statul care le-a dat pensii bune şi nu le-a dat voie să-şi termine opera de sugrumare a «duşmanilor poporului»?

L-am întâlnit la Bucureşti într-o toamnă când i-am adus tirajul la *Lacrimi pentru Basarabia.* Era mişcat, îmi părea extrem de emoţionat. Vorbea simplu, sfătos, încât îţi crea senzaţia că îl cunoşti de-o viaţă. Ironiza cu plăcere, era glumeţ aşa cum sunt acei scriitori care ani de zile sunt nevoiţi să se ascundă în spatele unor pseudonime. Îi identifici uşor în discuţie, când cunoşti fenomenul cenzurii sovietice. Ei spun ceea ce alţii, scriitori gravi în serviciul puterii, nu au curajul s-o spună.

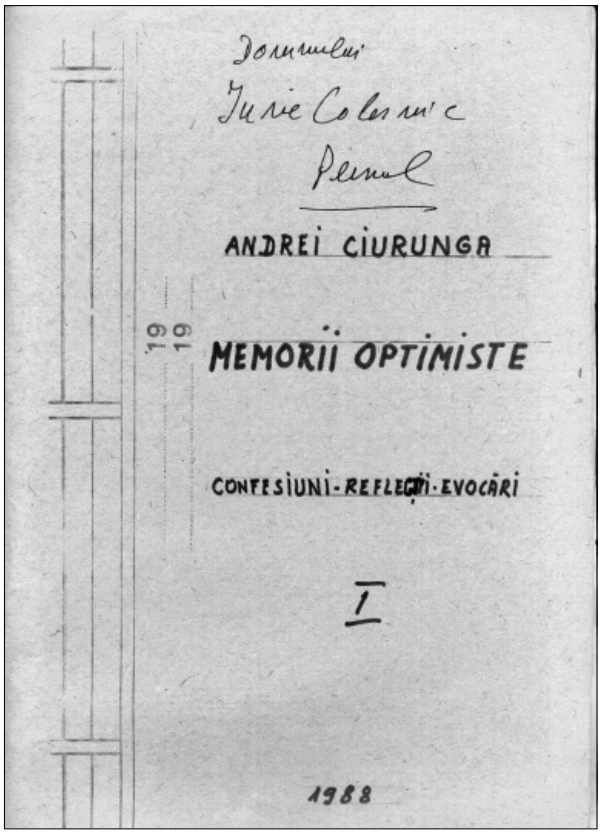

Coperta manuscrisului *Memorii optimiste*

Beam ceai, mâncam un chec pregătit de doamna Ina şi nu ne săturam de vorbă. De la amintiri din puşcărie treceam la zilele noastre, de la poezie la proză, de la literatură la politică şi aveam o singură constantă – Basarabia. Înţelegeam perfect că nici după revoluţia din decembrie statutul lui social nu s-a schimbat. Traiul modest demonstra aceasta. Anii petrecuţi în închisoare noua putere n-a vrut să-i contorizeze, să aprecieze stoicismul lui. El mi-a arătat o mostră de rezistenţă care m-a marcat. Titlurile poeziilor compuse în închisoare ca să nu le uite le-a cusut cu un ac improvizat în pânza cămăşii.

Dar el nu se plângea, nici nu regreta trecutul. Era un optimist incurabil. Îl ascultam şi mi se părea că-l am în faţă pe Don Quijote în toată splendoarea şi noblețea sa. Mă uimea prin faptul că nu purta pică nimănui şi toate problemele se înnodau în jurul propriei personalităţi.

Discutam în salon, iar din uşa deschisă a cabinetului priveau spre noi zeci de cărţi, aranjate în rafturi ca la o bibliotecă publică, doar din simplu motiv ca să încapă liber, să nu se înghesuie şi să fie accesibile în orice moment.

Am plecat într-un târziu, căci dacă nu plecam discuţia nu avea şanse să se termine. Dar emoţiile erau aşa de mari că mi-am uitat căciula. Aşa că am făcut cale întoarsă şi încă o dată mi-am luat rămas bun de la gazde.

Un poet basarabean aproape necunoscut la Chişinău, necunoscut la baştină, la Cahul, şi foarte puţin luat în seamă la Bucureşti, dar în fond unul dintre cei mai interesanţi poeţi lirici pe care i-a dat Basarabia în secolul XX – Robert Cahuleanu, alias Andrei Ciurunga –, a lăsat un cutremurător testament:

„Mai am puţin, mai am puţin până la moarte
şi n-am să văd frumoasa întâlnire
pe care-au scris-o veacurile-n carte
şi nimeni încă nu i-a dat cetire.

Eu v-am chemat să-ntâmpinăm Minunea,
basarabeni cu răzvrătiri de piatră,
să vă-ncălziţi pe buze rugăciunea
şi să vă fierbeţi sângele pe vatră.

Eu vă cunosc, vă ştiu privirile senine,
basarabeni încremeniţi în stâncă.
Vă bate inima prin ţările străine –
dar inima vi-i românească încă.

Mai am puţin, mai am puţin până la moarte
şi-n gheara morţii mă frământ şi sânger.
Chiar dacă cerul azi ne va desparte,
eu tot mă-ntorc la voi – mă schimb în înger.

Arhanghel viu, cu foc şi cu putere,
am să cobor din cer, cum spune mitul,
şi pentru marea voastră înviere
am să ridic de pe mormânt granitul…”

[*Mai am puţin*]

O POETĂ BUCUREȘTEANĂ CARE A DEBUTAT LA CHIȘINĂU

Pe Corina Constantinescu (16.XI.1919, Chișinău) am descoperit-o grație unei plachete de versuri. Mai târziu am aflat că, de fapt, tânăra poetă a devenit actriță.

Copilăria și-a petrecut-o la Nisporeni. A studiat la Liceul de fete „Regina Maria" din Chișinău, pe care l-a absolvit în 1938. Și-a continuat studiile la București, unde a absolvit Institutul Teatral.

Corina Constantinescu la vârsta debutului

Artistă la Teatrul Mic din București. Protagonistă a mai multor pelicule cinematografice: *Nepoții gornistului*, *Amintiri din copilărie* ș.a. Debut editorial în 1938 cu volumul *Versuri*. De fapt, e unicul volum al autoarei, dar unul care promitea un mare viitor literar. Prefațatoarea ediției, profesoara Ana I. Negrescu de la Liceul de fete „Regina Maria", menționa: „Corina Constantinescu, suflet gingaș, curat și cald, aplecat spre autoanaliză și contemplație, aduce în acest mănunchi de poezii contribuția celei dintâi generații de după război, care a intrat în făgașul de odinioară al senzitivelor, vibrând în fața frumosului etern, pe care-l simte și-l înțelege..."

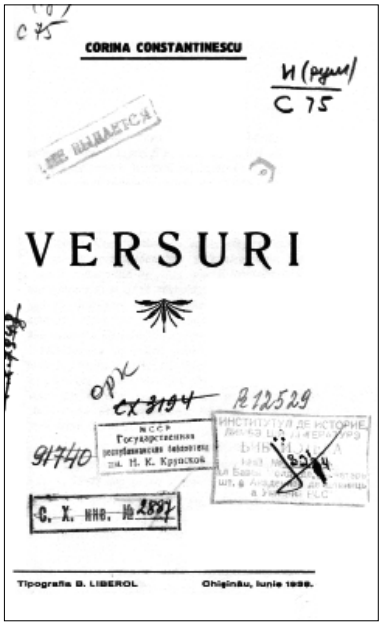

Placheta Corinei Constantinescu

În zilele când abia se redescoperea literatura basarabeană, la îndemnul inimosului critic literar Eugen Lungu, am publicat un mic eseu dedicat Corinei Constantinescu – *Vibrând în fața frumosului etern* (*Orizontul*, 1989, nr. 4). Printr-o fostă colegă de liceu mi-a mulțumit, dar aceasta din urmă a emigrat în Israel și legătura noastră n-a mai fost reînnodată. Doar de la această colegă am aflat două detalii curioase. Fratele Corinei a fost viorist celebru, iar casa lor mai există și astăzi pe str. Maria Cibotari, în ea se află Ambasada Germaniei.

UN FILOZOF AL CRITICII LITERARE

În literatura din stânga Prutului Vasile Coroban (14.02.1910, s. Camenca, raionul Glodeni – 19.10.1984, or. Chișinău) a fost mai mult decât un critic literar, mai mult chiar decât un filozof. Studiile lui la Iași (1935) au lăsat în sufletul lui o amprentă de neșters. El a fost un director de idei literare, care a fost urmat de o pleiadă de tineri critici care i-au împărtășit opţiunile estetice.

Vasile Coroban

Profund naţional, el a scris fără ezitare studii şi recenţii axate pe literatura universală, căci aceasta în ultimă instanţă era punctul lui de reper.

Spirit critic până la aciditate, era concomitent un spirit liber care ușor păşea în domeniul umorului și era foarte spiritual nu numai în grupul său de admiratori fideli, dar și în public. Îmi amintesc de o serată de la US de la finele anilor ’70, unde pe scenă era Emilian Bucov împovărat de gloria oficială comunistă și care-și amintea de trecutul lui utecist și ilegalist:

– La un moment dar au aruncat în mine cu o tabacheră ţintindu-mă drept în cap… povestea Bucov. La care din sală răsună vocea lui Coroban:

– Și păcat că n-au nimerit!

Sala izbucni în râs, iar Bucov, care probabil n-a înţeles replica, a considerat rumoarea din sală drept o virtute a naraţiunii lui.

Nu l-am cunoscut de aproape. Deși eram la un pas. Lucram la tema *Mateevici*, în arhiva Muzeului Literar „D. Cantemir” și el cerceta ceva tot acolo. Am schimbat câteva replici de serviciu, deși simţeam că este gata de o discuţie mai lungă n-am prelungit-o. Eram prea timid… Totuși, sunt convins că ne-am fi înţeles, căci ambii veneam în literatură de la ştiinţele exacte.

De fapt, am convingerea că din acest motiv el a și îmbrăţișat meseria de crtic literar, din setea de obiectivitate într-o lume absolut subiectivă a scrisului beleltristic.

Opera lui impresionează prin profunzime, și nu prin volum: *Ion Canna* / Ch., 1953; *V. Alecsandri: Viaţa și opera* / Ch., 1957; *Scrieri alese* / Ch., 1983; *Studii și articole de critică literară* / Ch., 1959; *Romanul moldovenesc contemporan* / Ch., 1969, 1974; *Studii, eseuri, recenzii* / Ch., 1968; *Pagini de critică literară* / Ch., 1971; *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist* / Ch., 1973; *Creaţia lui M.Eminescu în școală* / Ch., 1980, ș.a.

Dar până astăzi rămâne neîntrecută ca realizare critică monografia despre romanul moldovenesc. Acea lucrare care a fost de folos, în primul rând, prozatorilor. Ea a fost ca o oglindă magică în care s-au reflectat toate victoriile lor, dar, mai ales, eșecurile și ceea ce-i mai important, criticul sugerea și soliţii pentru învingerea acestor obstacole. Era firesc pentru el, căci nu era un simplu cronicar de carte, un simplu evocator de opinii estetice, era, în primul rând, un filozof…

A FĂCUT TOTUL PENTRU NOI, IAR NOI NU ȘTIM UNDE ÎI ESTE MORMÂNTUL

Sergiu Victor CUJBĂ, fiul prozatorului Victor Crăsescu. Era cunoscut cu Pan Halippa încă din 1906 de la ziarul *Basarabia* (1906-1907), unde lucra în calitate de redactor literar este firesc ca acesta să-i ofere generos paginile revistei pentru prozele scurte și poemele lui.

Biografia lui ilustrează un capitol mai puţin cunoscut din istoria literaturii noastre.

Personalitatea lui Sergiu Victor Cujbă aproape că nu are nevoie de prezentare. Este un nume ce și-a găsit locul în paginile istoriilor literare. Și totuși, se creează impresia că cineva îl acoperă intenţionat cu vălul tăcerii, așteptând să i se destrame fresca de pe marele zid al istoriei noastre naţionale.

Mi-l imaginez pe fostul licenţiat în drept, având chipul lui Themis, cu balanţa de aur în mâini. Pe un talger – voluminoasa-i operă literară, iar pe cealaltă – frumoasele-i fapte: redactarea primului ziar românesc la Chișinău, întemeierea unui teatru naţional, întemeierea Societăţii editoriale „Luceafărul", organizarea unei rețele cooperatiste ș.a.

Dar – ceea ce a fost mai important pentru toţi fruntașii și activiștii basarabeni – Sergiu Cujbă venea dintr-o altă lume, dintr-o altă civilizaţie și experienţa lui era necesară pentru ștergerea anumitor stereotipuri.

Teodor Inculeţ, în ziarul *Cuvânt moldovenesc* (1931, nr. 1), scrie despre Sergiu V. Cujbă: „De la el am învăţat un alt cuvânt românesc: importanţă. D-l Pelivan trăia în două camere în corpul clădirii unde era redacţia *Basarabiei*, și unde amândoi aveau de multe ori discuţii aprinse. Vorbeau însă totdeauna românește.

Sergiu Victor Cujbă

Când cineva nu-i plăcea lui Cujbă, el îi trântea lui Pelivan:

– Asta n-are importanţă!

Așa am prins și eu cuvântul și înţelesul lui.

Pelivan venea de la slujbă obosit, pe la ora trei după amiază. Mânca și lucra apoi vârtos pentru gazetă. Pe Cujbă trebuia să-l învăţăm să scrie moldovenește, căci altcum nu era înţeles de moldoveni. Și eu eram corectorul manuscriselor lui.

Tatăl lui Cujbă a fugit pe vremuri din Basarabia, persecutat de siguranţa rusă. Din scrierile tatălui său, Victor Crăsescu, am reprodus şi noi în gazetă. Noi ţineam la Cujbă că era romantic, vesel şi zglobiu şi eram nedespărţiţi de el, cu toate că eram spionaţi fiecare dintre noi. Când plecam undeva, vedeam mai totdeauna câte un agent în urma noastră. Scăpam uneori numai suindu-ne în câte o trăsură."

Sergiu V. Cujbă era preţios pentru tinerii basarabeni nu numai ca gazetar cu experienţă, ci şi ca un bun cunoscător al mişcării socialiste, care avea relaţii în cercurile progresiste ruse.

Echilibrul lui sufletesc era foarte necesar anume la început de cale, când se punea temeiul mişcării de eliberare naţională.

În revista lui Gheorghe Bezviconi, *Din trecutul nostru* (1934, nr. 13-14, p. 26), am citit o informaţie foarte curioasă, care mai târziu ne-a dat descifrarea unei fotografii colective. În această revistă au fost inserate memoriile lui Gavriil Andreevici Bezviconnâi, care l-a cunoscut personal pe Vladimir Galaktionovici Korolenko, scriitor şi publicist cu mare autoritate în rândurile democraţilor din Rusia, care avea mulţi prieteni în România:

„...Vladimir Galaktionovici nu-l numeşte în schiţele sale pe cumnatul său. Acesta şi-a zis Alexandrov, aflându-se deja în România; pe când numele lui adevărat era Ivaniţchi şi era de prin părţile Pskovului. Fiind revoluţionar, urmărit, a fugit peste Dunăre, unde s-a oploşit printre pescari şi a ajuns să le fie ataman. Mai apoi a devenit medic foarte vestit, venerat de întreaga plasă. Prin intermediul lui Korolenko a făcut cunoştinţă cu revoluţionarii români, cu ruşii emigranţi şi cu cei proveniţi din Basarabia, cu celebrul socialist, cu criticul Gherea-Dobrogeanu, cu Victor Crăsescu (Crasiuc), cunoscut sub numele scriitorului Ştefan Basarabeanu, cu fiul acestuia, tot scriitor, Victor Cujbă, activist pe tărâmul naţional şi pe cel al cooperaţiei, cu literatorul şi socialistul Zamfir Constantinovici Ralli-Arbore, decedat nu demult, cu Constantin Gheorghevici Stere, cu naţionalistul Gheorghe Vasilevici Madan ş.a."

Venirea lui Sergiu Cujbă la Chişinău era o întreprindere riscantă, pusă la cale de Constantin Stere, care întemeind împreună cu Ion Pelivan ziarul *Basarabia* îşi dădea bine seama că, fără o mână profesionistă, afacerea n-are sorţi de izbândă. Pe de altă parte, riscul era în a-l da pe fostul cetăţean al Rusiei Sergiu Victor Cujbă, născut în familia lui Victor Crasiuc la 10 octombrie 1875, la Chişinău, şi emigrat fără voie, urmărit de ohranca rusă.

Şase luni de zile a muncit Sergiu V. Cujbă la ziar, şase luni de zile a fost urmărit, dar până la urmă pedeapsa cu care s-a ales a fost uşoară, colonelul de jandarmi Vasiliev i-a pus condiţia să părăsească Basarabia în 24 de ore. Această decizie era dureroasă pentru el şi de zece ori mai dureroasă pentru colectivul redacţiei. În *Viaţa Basarabiei* (1936, nr. 7-8) Ion Pelivan consemna: „Mare bucurie a căzut pe capul meu, ca prim-redactor, venirea de la Bucureşti a domnului Sergiu Victor Cujbă, care cunoştea bine limba şi avea şi oarecare rutină gazetărească. Şi pe deasupra – era om ponderat şi modest.

Dar bucuria a fost de scurtă durată. Căci, după vreo 3-4 luni de luptă gazetărească, Sergiu Cujbă deveni «neblagonadiojnâi» şi într-o bună dimineaţă primeşte de la polcovnicul de jandarmi Vasiliev pricaz: cu primul tren să părăsească Basarabia."

Abia mai târziu s-a aflat şi motivul adevărat ce l-a făcut pe guvernatorul Haruzin să-l expatrieze. Curajoasa pledoarie oratorică a lui Sergiu V. Cujbă, rostită la 29 octombrie 1906 cu ocazia redeschiderii Tipografiei Eparhiale ce urma să tipărească cărţi în limba băştinaşilor a pus pe gânduri administraţia gubernială buimăcită de frământările revoluţionare din Basarabia.

Activitatea lui publicistică se conjugase cu agitaţia orală şi aici a „crăpat" răbdarea autorităţilor basarabene...

Părăsește în grabă orașul de baștină, dar nu și tema Basarabiei – în „escapadele" sale publicistice din ziarul *Universul* din 1914, în timpul vizitei țarului în România, și în volumele de versuri: *Patrie și libertate* (1916), *Cântări Basarabene* (Chișinău, 1919) ș.a. rămâne același fiu devotat și optimist, sperând să-și vadă baștina eliberată (nu putea să uite sau să ierte atitudinea autorităţilor țariste față de aflarea sa în Basarabia).

A avut norocul să-i cunoască îndeaproape pe B.P. Hasdeu, pe George Coșbuc, pe Zamfir Arbore, de la care a deprins lecția răbdării, a muncii fără preget. Ei l-au susținut când a debutat cu povestirea *Fluierul fermecat*, tipărită în revista *Amicul copiilor*, redactată de I.L. Caragiale.

G. Coșbuc i-a prefațat volumul de debut *Povestiri din copilărie* (București, 1896), rezumând: „Ziua bună se vede de dimineață." Poetul scria: „Povestirile d-tale sunt o încercare, și, cred eu, sunt destul de reușite ca-nceput. Eu cred că d-ta ai scrie bune povești. Talent ai, știi ce să tratezi și cum." Iar Iacob Negruzzi scria despre el în 1899, în *Analele Academiei*, tomul XX.

Reținem faptul că lucrarea lui de licență, apărută în 1900, aborda o temă delicată – morala omului politic, iar el se afla mereu în mediul unor oameni politici de cea mai înaltă probă.

Opera literară a lui Sergiu Victor Cujbă nu ne oferă probe de profunzime și de mare rezonanță. A fost o literatură necesară, scrisă cu scopul de-a fi de folos Patriei. El n-a reușit să se impună nici ca poet, nici ca prozator, nici ca dramaturg (fapt ce i-a reușit atât de bine tatălui său, Victor Crăsescu). Motivele neafirmării sale plenare sunt multiple. Problemele existenței, conjugate cu lupta de eliberare națională, cu zecile de scrieri despre cooperație, cu încercarea de a crea o rețea cooperatistă în Basarabia, i-au solicitat multe forțe și energie, nu i-au lăsat timp suficient ca să-și aprofundeze conceptele literare, să retopească materialul dându-i o formă artistică desăvârșită. O grabă explicabilă pentru el, dar inexplicabilă pentru noi, parcă i-ar fi zorit special pana, atunci când era cazul să mai zăbovească, să mai chibzuiască. În cazul nuvelei *Bătrânul clopotar*, Sergiu Victor Cujbă era la un pas de a crea o capodoperă, dar acest pas n-a fost făcut... Literatura păstrează o nuvelă bună, iar istoriile îl situează pe autor printre scriitori de mâna a doua...

Exemplific chiar cu acele rânduri dedicate pământului și tipărite în *Viața românească* sub titlul *Basarabiei* (1906, nr. 5, p. 299).

Viaţa lui a fost „regizată" ca o necesitate de a se jertfi pentru alții. A colindat țări străine și a deprins limbile pe viu, iar în 1919, când a fost trimis la Paris să apere drepturile Basarabiei la Conferința de pace, experiența lui lingvistică a fost deosebit de utilă. Unele bucăți de proză cum ar fi *Bătrânul clopotar* (*Viața Basarabiei*, 1933, nr. 3), *Poetul Antioh Cantemir și țarul Petru* (*Viața Basarabiei*, 1933, nr. 19) ș.a. trădează o mare vigoare literară.

Poezia *Speculantul în iad* face parte din aceeași categorie:

„Un speculant, murind, fu dus
În iad, căci mult greșise.
Acolo, la un drac bălțat
În smoală nimerise.

Dar pe când dracul se gătea
Să-l fiarbă, ca pe-un pește,
El tartorului i-a șoptit,
Șiret, negustorește:

– Aveți nevoie pentru iad?
Eu furnizez de toate:
Am smoală, calitatea întâi
Și fac vânzări și-n rate..."

(*Speculantul în iad*)

Literatura a fost pentru el ca un „produh" prin care respira sufletul său, prins în ghearele rutinei...

S-a aflat în serviciul nobil al cooperației până în 1930, adică a fost unul dintre acei

care au încercat să-i mobilizeze pe ţăranii basarabeni la lupta cu sărăcia, să-i organizeze într-o nouă formulă socială. Punând alături de această operă, ajunsă astăzi anonimă, opera lui literară, păstrată parţial prin arhive şi aproape necercetată, îţi dai seama de forţa de muncă a acestui basarabean.

Enumerăm aici doar câteva titluri, fiindcă bibliografierea întregii sale opere rămâne a fi o lucrare de viitor: *Încoronarea 10 mai 1881* (Bucureşti, 1901); *Florin* (poveste în versuri, Braşov, 1902); *Viaţa şi luptele lui Ştefan cel Mare* (1904); *Patrie şi libertate* (1916), *Cântări basarabene* (Chişinău, 1919); *Unindu-ne, învingem!* (Chişinău, 1928, piesă pentru copii); *Cinstiţii pionieri ai cooperaţiei* (piesă, 1930); *Imnuri de înfrăţire* (Bucureşti, 1930); *Între inimă şi pungă* (1931); *Chemarea lui Ştefan cel Mare* (Chişinău) ş.a.

O serie întreagă de scrieri literare au văzut lumina tiparului în revista *Viaţa Basarabiei*:

Poezie: *Cântec zaporojan* (1932, nr. 4, p. 19.); *Zarema* (poemă) (1932, nr. 12, p. 29-36); *Speculantul în iad* (1933, nr. 2, p. 52.), – Semn.: S. Vic. C.; *Cântarea neamului* (1933, nr. 3, p. 40-41); *Imnul Basarabiei Unite* (1933, nr. 4-5, p. 84); *Califul călător* (1933, nr. 10, p. 55-56); *Musca şi păianjenul* (1935, nr. 1, p.44-45). Proză: *Bătrânul clopotar* (1933, nr. 1, p. 40-44); *Poetul Antioh Cantemir şi ţarul Petru* (nuvelă istorică) (1933, nr. 7, p. 11-30); *Năzdrăvăniile lui Arvinte Palmă-Lată, răzeşul* (poveste moldovenească) (1935, nr. 7-8, p.60-65); *Alte isprăvi ale lui Arvinte Palmă-Lată* (1935, nr. 11-12, p. 18-23).

Memorialistică: *I. Pelivan la Conferinţa Păcii de la Paris* (1936, nr. 7-8, p. 133-135); *Lui Ion Pelivan* (la împlinirea a 35 de ani de luptă) (1936, nr. 7-8, p. 77-78).

Biografia de creaţie a lui Sergiu Victor Cujbă mai ascunde anumite surprize. Până mai ieri se discuta mult chiar şi referitor la anul naşterii scriitorului.

Pan Halippa, în *Viaţa Basarabiei* (1942, nr. 4), a reamintit cititorilor revistei despre hărnicia acestui scriitor, stins din viaţă în 1937. Totodată, dispunând de o autobiografie a lui Sergiu Cujbă, el a încercat să facă (nu prea reuşit) unele precizări biografice.

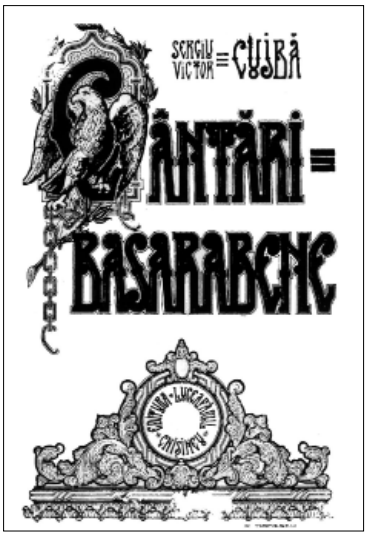

Coperta volumului *Cântări Basarabene*

Din datele prezentate de Pan Halippa reţinem totuşi două momente semnificative. Primul este legat de anul 1932, când Sergiu Cujbă a înfiinţat la Ismail Societatea dramatică „Gavriil Musicescu", ce avea drept scop propagarea culturii româneşti în sudul basarabean.

Al doilea moment ţine de perceperea funeraliilor naţionale ale lui Sergiu Cujbă la care printre alte personalităţi a vorbit şi tânărul reprezentant al gazetei *Cuvânt moldovenesc* Emil Gane, o figură interesantă ce urmează încă a fi descoperită. Funeraliile au trezit mai multe discuţii. Gheorghe Bezviconi în câteva însemnări manuscrise se arată nemulţumit de felul cum s-au comportat la înmormântare fiul scriitorului, actor de meserie, precum şi cea de-a doua soţie a lui Sergiu Cujbă.

Dar aceste nuanţe sunt „din altă operă". Istoria a reţinut că în cel de al 61-lea an al vieţii, la sanatoriul „Sănătate" a încetat din viaţă, la 8 martie 1937, Sergiu Victor Cujbă, unul dintre apostolii mişcării naţionale din Basarabia.

Cercetătorul literar Vasile Badiu a încercat, în câteva rânduri, să-mi arate unde se află mormântul scriitorului, dar, cu regret, n-am mai reuşit să-l găsim. Fusese „rătăcit" de „administraţia" cimitirului şi acum ne mulţumim doar cu simpla informaţie că osemintele lui se odihnesc în Cimitirul Central din Chişinău...

UN ROMAN CU UN DESTIN CA AL AUTORULUI SĂU

Alături de prozatori cu debutul încă până la 1900, revista *Viața Basarabiei* găzduia și prozatori debutanţi, cum a fost și cazul lui **Mihai Curicheru**. Cele câteva proze publicate au nimerit în antologiile editate după 1990, dar marea enigmă a acestui autor rămâne a fi romanul *În deal la cruce*, anunţat de revista *Viaţa Basarabiei* în curs de apariţie. Roman tipărit din care până astăzi nu s-a găsit niciun exemplar. Nici aici la noi, nici în bibliotecile din România.

Prozatorul a murit în gulag și nu putem crede că NKVD-ul a reușit să strângă toate exemplarele acestei cărţi. Biografia pe care o prezentăm aici ne poate servi drept ghid în cazul când vom insista în ideea descoperirii acestui roman.

Mihai Curicheru s-a născut la 12 august 1910 în satul Negrești, județul Lăpușna, în familia ţăranilor Petru și Agrepina Curicheru.

A absolvit Școala Normală din Chișinău în 1930 și a fost învăţător în satele: Cimișeni, Grătiești (1931-1932), Tohatin și Ghelăuza (1932-1934), Curluceni (1934-1940), Strășeni (1940-1941). Și-a satisfăcut serviciul militar din noiembrie 1931 până în mai 1932, având gradul de caporal.

A fost membru al Partidului Liberal (1930-1938), iar în 1939 a fost obligat să se înscrie în Partidul Frontului Renașterii Naționale (1938-1940).

Arestat în 1941 pentru activitate politică și pentru activitate de scriitor. A murit la 24 august 1943, în lagărul Taișet.

Tot el mai este autorul unui roman din care a publicat doar un fragment și acest roman cu titlul *Fundul negru* până astăzi nu este cunoscut, nici chiar în dosarele de la SIS nu s-au păstrat exemplare din lucrările acestui prozator.

Prozatorul Mihail Curicheru

Debutul lui a fost în revista *Școala basarabeană*, iar colaborarea cu *Viața Basarabiei* a însemnat un pas mare în cunoașterea talentului lui scriitoricesc.

Bibliografia colaborării lui cu revista se prezintă astfel: *Mama trăiește* (schiță; 1939, nr. 6); *Petale de mac* (roman; 1939, nr. 7-8); *Mih. Curicheru, autorul romanului „În deal la cruce”… a prezentat pentru editare Comitetului Societăţii Scriitorilor din Basarabia un roman – „Fundul negru”* (1940, nr. 1).

Revista pedagogilor *Școala basarabeană,* redactată de Bogdan Istru, a publicat o recen-

zie care ne permite să ne imaginăm liniile de contur ale romanului pierdut:

„În deal la cruce, *roman de Mih. Curicheru, Chișinău, 40 lei.*

Lucrarea e apărută recent. E scrisă de un coleg. Se cere deci, obiectivitate, măsură și sinceritate.

Vom încerca, sinceri cetitori, să ne dăm părerea despre romanul d-lui Curicheru, închipuindu-ne că lectura e cunoscută de fiecare.

Vom afirma de la început că În deal la cruce *este o nuvelă și nu un roman.*

Autorul se inspiră din mediul rural, din viața de la țară.

Intenționează să zugrăvească: mentalitatea țăranului nostru, în ce privește însurătoarea, unde zestrea materială primează, iar în al doilea rând, puterea credinței că legământul frăției de cruce prin jurământ – un vechi obiceiu – nerespectat, are ca urmare mustrarea de cuget. Pedeapsa vine: ori peste voința omului, ori de bună voie, căci autorul nu afirmă prea clar. Mai degrabă relevă forța amorului propriu, care îl îndeamnă pe om să nu-și calce sau să-și respecte cuvântul de onoare.

Era și natural. Limba întrebuințată e cea din popor: simplă și ușoară, pe înțelesul tuturor. Ar urma deci și stilul să fie ușor, cu exprimări limpezi, cu sonoritate rustică. Ce e drept, găsim fragmente de viață, de natură, unde stilul e atât de sprinten și plastic, atât de familiar, încât zugrăvirea apare atât de reală. Aci o întâmplare de familie, dincolo o scenă din viața tineretului, unde prospețimea patriarhului se simte intactă și sugestivă; pagini scrise cu artă, aș putea zice, cu măiestrie.

De fapt, ele singure vorbesc despre talentul d-lui Curicheru și într-o măsură salvează sau menținintegritatea povestirii.

Nu știu însă de ce autorul folosește cuvinte și expresii pretenționase, abstracte, ca: subiect de discuție, mediu, să se consume faptele, dramatism, inserate la fapte diverse *etc. deși nu cadrează cu mediul unde se petrece acțiunea.*

În general, intrările acestea fac pe cititor să regrete că nu poate simți plăcerea lecturii întreținute.

În loc să zugrăvească natura, face și teoria ei, p. 75, de exemplu. În unele locuri face filosofie cu urme de comic, repetă expresiile pe același plan de frază, plină de nesiguranță, de acțiune.

Din pricina aceasta, apare sub o formă atât de simplistă, încât exclude preocupările artistice ce licăresc în paginile amintite.

Să scurtăm cercetarea noastră ca să ajungem la sfârșit, unde autorul se grăbește cu deznodământul și unde respiră cu ușurință că a scăpat și dânsul de scris și cititorul de roman. Ai terminat de citit o carte întreagă, un roman, și te miri cum s-au spulberat toate paginile fără nicio amintire, sugestie. La sfârșit emoția a năzuit să apară, dar numai atât. De ce? Niciun conflict, niciun contrast, nicio icoană; tipuri șterse, ori absente.

Curiozitatea te provoacă și începi să-ți pui o serie de întrebări.

Fotografia lui Mihail Curicheru din arhiva SIS

Familia Mihail Curicheru – soția Sofia Câșlaru-Curicheru și fiica Elena

De ce Ileana n-a împărtășit lui Ion că va fi mamă, mai înainte: la gard când îl implora să n-o lase sau când a priceput că Ion se duce undeva cu gând rău?

De ce Ileana nu se apăra față de tatăl ei în conflictul pentru Ion, cu argumente care apăreau și naturale și logice: că Petre e oftigos, pierdut, scuipă sânge și știe precis că va muri?

De ce a mai venit Precu la tatăl Ilenei cu reproșuri, când feciorul său era pe moarte? El trebuie să fi știut aceasta. Probabil a fost la el, la spital, l-a cerut acasă, și apoi știa satul, căci știa și Măriorica.

De ce Măriorica n-a împărtășit vestea morții lui Petre imediat, norei și lui Ion?

De ce mustrarea de conștiință la Ion nu începe a doua zi, după ce doarme o noapte la Ileana?

Iată greșeli fundamentale din cauza cărora scenele dispar fără urmă și procesul psihologic se înnămolește în nesiguranță și neautentic.

Sunt pasagii care ar trebui să pecetluiască impresii, să lumineze adâncuri sufletești și totuși nu o fac.

Din ele, fără să vrei, deduci că d. Curicheru s-a grăbit. S-a grăbit să tipărească, fără o reconstituire, corectare a manuscrisului, poate din teama ca să nu se descurajeze.

D. Curicheru are talent, dar numai de începător; o schiță, o nuvelă, fără pretenția unui roman, în care ai stăpâni și cuprinde ansamblul, dispoziția, acțiunea și motivele psihologice.

Debutul e o lecție concretă că opera literară nu se croiește nici din ambiție, nici din întâmplare. Opera țâșnește ca izvorul, mai mult sau mai puțin intens; trebuie să fii maestru, să-i cânți lucirea apelor și șoaptelor tăinuite.

Trebuie multă răbdare, însuflețire, poate chiar tristeță, pentru a fi împăcat cu tine și cu lumea ta..." [P. Pleșca // *Școala basarabeană*, nr. 3, martie, 1938]

Constatăm cu regret că un talent veritabil de prozator din cauza vitregiei istoriei nu s-a putut realiza plenar și din acest motiv unul dintre pilonii prozei interbelice, rămâne încă nedescoperit și necitit.

LIVIU DELEANU – POETUL UNEI TAINE

Poetul Liviu Deleanu, anii ’60, sec. XX

Poet cu o mare deschidere lirică, celebru prin șlagărul *Sanie cu zurgălăi* și uitat prin poemul premiat *Tinereţe fără moarte*.

Liviu Deleanu (8.2.1911, Iași – 12.5.1967, Chișinău) și-n viaţa cotidiană a rămas poet, preferând să pozeze cu câinele și nu cu altcineva…

Când am început să învăţ literatura moldovenească, când am început să înţeleg că în această literatură ceva se întâmplă, era anul 1965. A fost o schimbare de conducere a Uniunii Scriitorilor, un congres furtunos despre care nu se știa prea multe, dar totuși, părinţii mei vorbeau despre dorinţa scriitorilor de a schimba alfabetul. Și tot din acea perioadă îmi amintesc de insistenţa cu care se propaga un poem mare al lui Liviu Deleanu *Tinereţe fără moarte*. Eram în epoca *Tinerei gărzi*. Cartea lui Aleksandr Fadeev, dar mai ales filmul, era difuzat la televiziune și demonstrat la clubul din sat, și noi toţi ne aflam sub impresia tinerilor din Krasnodon. Aveam personajele noastre preferate, fiindcă tipajele din film erau alese perfect. Fetele vroiau să semene cu Liubov Șevţova ori cu Uliana Gromova, iar băieţii îl preferau pe Oleg Koșevoi ori pe Serioja Tiulenin.

Versiunea moldovenească a acestei istorii noi o învăţam pe de rost și o recitam la seratele școlare. Și era greu de făcut o legătură între poetul Liviu Deleanu, poeziile căruia le învăţam în școala primară, inclusiv cele din abecedar, și autorul acestui poem, patriotic, ideologizat până la refuz.

Ca să sublinieze valoarea lucrării, profesoara noastră de literatură, menţiona că autorul a primit pentru acest poem premiul Comsomolului leninist din Moldova. Peste ani, poetul nu mai era, am făcut cunoștinţă cu soţia lui, Baca Deleanu și, fiind în postură de director al Muzeului de Literatură, ne-am propus să deschidem un muzeu în apartamentul în care a creat poetul.

Biblioteca, biroul, totul era exact așa păstrat, de parcă stăpânul a ieșit din odaie pentru o clipă, și acuși-acuși o să revină. Mai multe vrafuri de manuscrise, de variante erau sistematizate, iar Baca Deleanu îmi povestea istoria poemului *Tinereţe fără moarte*, care, de fapt, însemna pentru poetul născut la Iași un fel de pașaport de loialitate, fiindcă tot ce era de dincolo de Prut era privit cu suspiciune. Bă-

nuiesc că a fost și un îndemn de a scrie acest poem pentru a obține o altă pondere socială. Și chiar dacă a primit premiul Comsomolului, locul lui în ierarhia literară, aproape că nu s-a schimbat. N-am mai dus la capăt ideea creării unui muzeu în apartamentul scriitorului. Era o noutate pentru Chișinău această încercare, dar Mihai Cimpoi nu ne-a mai oferit această șansă, cerându-mi să plec de la conducerea Muzeului de Literatură.

Pentru mine imaginea lui Liviu Deleanu așa a și rămas una neconturată. Frumoase poezii pentru copii și un poem *Tinerețe fără moarte*. Și poate că acest poet ar fi fost clasificat în ierarhia mea personală anume pe această poziție, dacă o întâmplare nu mi-ar fi deschis o mare taină a poetului, o taină de care m-am simțit și eu legat încă din copilărie.

Atunci când am făcut selecția unei antologii de cântece în care în dreptul celebrului cântec *Sanie cu zurgălăi* era scris numele autorului – Liviu Deleanu – am rămas șocat. Acesta era cântecul pe care-l cântau părinții mei la șezătorile lor în sat cu rudele, era cântecul preferat, fără de care eu nu mă culcam și nu adormeam, dacă tată-l meu nu-l cânta seară de seară. Că sania ceea cu zurgălăi, caii ceia focoși, nemaipomeniți, ce mâncau apă cu mei, erau vii în imaginația mea. Ei parcă m-ar fi așteptat lângă fereastră ca eu să adorm, să mă poarte prin vis.

Nu știu cum i-a văzut autorul cântecului, dar sania cu zurgălăi este și astăzi vie în mine și este suficient să ascult un clinchet de clopoțel ca să am senzația că acuși, acuși o să aud fornăitul cailor și scrâșnetul zăpezi sub tălpile săniei și o boare de zăpadă stârnită de iureșul mișcării.

Un poet care a putut crea o poezie pe care o cântă un neam întreg este un poet național. Și nu mă interesează dacă el a scris *Tinerețe fără moarte* sau n-a scris *Tinerețe fără moarte,* sau ceva similar.

Un poet care a simțit fiorul ascuns care trăiește într-un neam întreg și a descris visul

Un ceai în familia poetului Liviu Deleanu

mai multor generaţii printr-o simplă mărturisire *Sanie cu zurgălăi*. Este un poet de frunte în toate ierarhiile literare.

Nu contează curentele literare, nu contează polemicele literare, poporul şi-a ales singur cântecul pe care îl reprezintă:

„Sanie cu zurgălăi,
Frumoşi sunt căluţii tăi, hei,
Dar mai frumoşi sunt ai mei,
Că le dau apă cu mei
Şi zboară ca nişte zmei. Hei!
Mai frumoasă-i mândra mea,
Deseară mă duc la ea,
Sanie cu zurgălăi.

De-o vrea mândra, de n-o vrea,
Deseară mă duc la ea, hei!
Obosit, cum oi putea,
Mă duc deseară la ea
Sanie cu zurgălăi. Hei!
Obosit şi plin de apă,
Mă duc la ea că mi-e dragă,
Sanie cu zurgălăi.

Săniuţă, du-mă iară,
Săniuţă, du-mă iară, hei!
Unde-am fost şi-alaltăseară,
Unde-am fost şi-alaltăseară,
Sanie cu zurgălăi. Hei!
Du-mă la mândruţa mea,
Că e dulce guriţa,
Sanie cu zurgălăi."

Poeţii generaţiei interbelice au fost poeţii cu destinul rupt în două, având parte de un debut frumos, de primele plachete publicate până la război, ei dintr-o naivitate greu de explicat au rămas în acest spaţiu sovietic, având speranţa că vor descoperi o lume nouă, aşa cum comenta propaganda sovietică, aşa cum promiteau ziarele şi cum glăsuiau difuzoarele. Realitatea însă era cu totul alta şi cruzimea acestei realităţi a trecut ca un bisturiu nevăzut prin destinele poeţilor basarabeni, disecându-i în două. Şi tot ce a fost interbelic era deja ca o formulă de acuzare şi autorii la fiecare anchetă, la fiecare congres al scriitorilor, la fiecare ocazie de promovare, erau obligaţi să-şi justifice acest trecut şi chiar să se culpabilizeze.

Liviu Deleanu a debutat în revista *Prospect* când avea 15 ani. În 1927 a scos volumul *Oglinzi fermecate*, avea 16 ani. La 26 de ani a scos volumul *Ceasul de veghe*, iar în 1940 placheta de versuri *Glod alb*, ca după război să scrie *Balada lui Kotovski, Balada urii*. În 1950 scrie poemul *Krasnodon*, care în 1957 a fost publicat cu titlul *Tinereţe fără moarte*.

Este o distanţă extraordinar de mare între volumul *Oglinzi fermecate* şi plachetele *Vremuri noi* (1952), *Poezii şi poeme* (1954), *Cânturi de ieri şi de azi* (1958), *Ieşire din legendă* (1963), *Dragostea noastră cea din toate zilele* (1956).

Premiul Comsomolului *Boris Glavan* l-a primit în 1967, când nu mai era în viaţă.

La Cimitirul Central din Chişnău este un monument funerar, un profil frumos al poetului pe care sunt trecute ca două semne de hotar, două cifre 1915-1967. Acolo însă nu este scris principalul, că autorul cântecului *Sanie cu zurgălăi* s-a născut la Iaşi şi a murit la Chişinău. Iar sania lui colindă şi astăzi spaţiile României Mari.

P.S. Notiţă bibliografică selectivă:

DELEANU, Liviu (8.II.1911, Iaşi – 12.V.1967, Chişinău), poet şi dramaturg.

Colaborări: *Prospect, Vitrina literară*.

Opera: *Scrieri* (Chişinău, 1976; în 2 vol.); *Oglinzi fermecate* (Chişinău, 1927); *Ceasul de veghe* (Chişinău, 1937); *Glod alb* (Chişinău, 1940); *Vremuri noi* (Chişinău, 1952); *Mi-i drag să meşteresc* (Chişinău, 1953); *Poezii pentru copii* (Chişinău, 1954); *Poezii şi poeme* (Chişinău, 1954); *Stihuri alese* (Chişinău, 1958); *Căutări de ieri şi de azi* (Chişinău, 1958); *Ieşire din legendă* (Chişinău, 1963); *Dragostea noastră ce-a de toate zilele* (Chişinău, 1965); *De la mic la mare* (Chişinău, 1968); *Cartea dorului* (Chişinău, 1968); *Destăinuire* (Chişinău, 1970); *Licurici – stihuri pentru mici* (Chişinău, 1961); *Nepoţica o învaţă pe bunica* (Chişinău, 1952);

Strigăt din inimă (Chișinău, 1976); *Freamăt* (Chișinău, 1962); *Poezii* (Chișinău, 1991); *Buzduganul fermecat* (Chișinău, 1979, 1980); *Versuri* (Chișinău, 1967); *Cu cântări și flori pe plai* (Chișinău, 1980); *Și de n-ar fi cuvântul iubire* (Chișinău, 1981); *Tinereţe fără moarte* (Chișinău, 1987); *Triluri vesele* (Chișinău, 1979); *Ala-bala portocala* (Chișinău, 1984); *Chem cântecul* (Chișinău, 1982); *Ciocârlii pentru copii* (Chișinău, 1987).

Referinţe critice: Cibotaru S., *Cuvânt despre Liviu Deleanu* – în cartea *Mesajul social al literaturii* (Chișinău, 1972); Deleanu B., *Carte pentru și despre tine* (Chișinău, 1983); Dolgan M., *Liviu Deleanu: mesaj și măiestrie* – în cartea *Conștiința civică a poeziei contemporane* (Chișinău, 1976); Botezatu E., *Un gând pentru L. Deleanu,* în rev. *Basarabia*, 1991, nr. 2; Rabii B., *Imaginea vremii* – în cartea *Jurnal critic* (Chișinău, 1967).

Elitele anilor ’60 ai secolului XX aveau preferinţele lor: intelectualii mai rar mergeau la restaurant, la cafenea, căci acolo se aduna multă lume de duzină și atunci o discuţie rafinată, în liniște o puteai face doar la un ceai într-o atmosferă mai intimă. Ceaiul era moda acelei generaţii care începuse să se discute atât de aprins veșnica temă a priorităţii, adică ce este mai important fizica sau lirica?

La această masă unde stau doi scriitori, Liviu și Baca Deleanu, prioritatea i se dădea liricii.

Vedem cât de modest era pregătită masa, deci a doua prioritate este cea a comunicării, care conta mai mult decât ceea ce se punea pe masă.

Fotografia de la sfârșitul anilor ’50 este o mărturie că toate generaţiile sunt puse în situaţia de-a alege între fizici și lirici, între material și ideal.

Mormântul poetului Liviu Deleanu,
Cimitirul Central, Chișinău

UN PROZATOR DESCOPERIT DE RĂZBOI

Vasili Diubin este unul dintre prozatorii azi uitați cu desăvârșire. Eu nu l-am cunoscut, dar am avut ocazia să nimeresc în apartamentul lui de pe str. Florilor. Atunci am auzit pentru prima oară numele lui și, desigur, doream să văd cum arată o casă de scriitor. Nimic deosebit, ba chiar mai mult ca atât. Nimic nu coincidea cu ceea ce îmi imaginam că trebuie să fie în casa unui prozator. Familia lui parcă nici nu conștientiza ori nu dorea să se vadă că alături de ei a locuit un scriitor.

A trăit pentru un singur roman pe care l-a și scris.

Imaginea de mai jos a fost executată în iunie 1945, în anul când s-a ajuns la Berlin și a fost luat cu asalt, el fiind rănit și contuzionat pe 24 aprilie 1945. S-a sfârșit calvarul războiului și a continuat cu o nouă intensitate calvarul stalinismului, calvar resimțit deosebit de mult, mai ales, în Basarabia, cu foamea din 1946-1947, cu deportările din 1949 și 1951 și cu veșnica frică de arestare care plana peste toți…

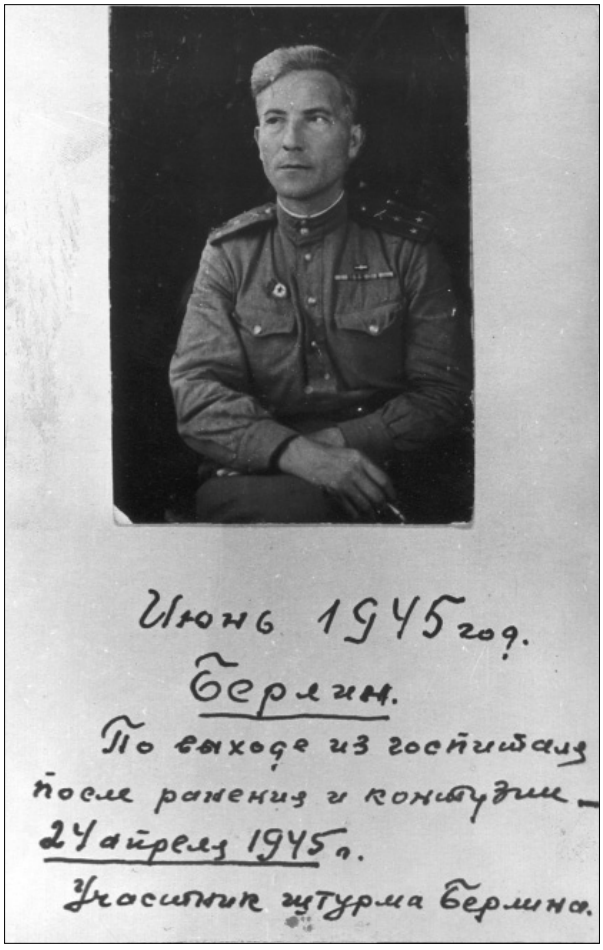

Prozatorul Vasili Diubin, iunie 1945, Berlin

O POETĂ DE CARE A UITAT BASARABIA

Sunt oameni care nu au parte de recunoștința urmașilor și uitarea acoperă faptele lor care poate ne-au schimbat destinele.

Elena Donici, fiica unui nobil basarabean, din acel arbore uriaș al Doniceștilor, s-a dovedit a fi foarte utilă într-un moment greu al istoriei noastre. Anume în perioada 1918-1920 când la Paris se decidea recunoașterea Unirii Basarabiei cu România, când un grup mare de emigranți ruși, în frunte cu P. Miliukov și A.N. Krupenski, demonstrau lumii întregi că Unirea a fost un act forțat și că Rusia are toate drepturile asupra Basarabiei.

Elena Donici locuia la Paris și basarabenii au antrenat-o în această luptă, mizând mult pe relațiile ei și speranța lor și-a găsit confirmarea.

În enciclopedia *Femei din Moldova* am inclus un articol foarte mic dedicat acestei personalități:

„**Elena Donici** (1883, Basarabia – ?), publicistă și scriitoare de limba franceză, fiica nobilului basarabean Gheorghe Donici.

Și-a făcut studiile la Iași, pe urmă s-a stabilit definitiv la Paris.

A apărat cauza Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920).

A realizat o serie de traduceri din poezia populară și din scrierile unor scriitori români din sec. al XIX-lea, pe care le-a inclus în culegerea *Adoptations et poésies: I. Chants roumains, poésies populaires de Bessarabie; II. Poésies diverses* (Paris, 1922).

Culegerea conține și câteva poezii proprii ce exprimă dragostea față de meleagurile natale, precum și informații referitoare la istoria Moldovei, a teritoriului dintre Prut și Nistru, la personalitatea lui Ștefan cel Mare."

Poeta Elena Donici

Regretatul istoric literar Vasile Ciocanu a publicat un studiu dedicat Elenei Donici din care am desprins câteva precizări necesare:

„Elena Donici s-a născut în Basarabia, consacrându-și cartea părinților săi, «care s-au stins din viață înainte de a-și vedea visul realizat». Evident, se avea în vedere actul de reîntregire a României în 1918. În niște note manuscrise ce se păstrează în Arhivele Statului, București, Elena Donici consemna că tatăl ei a fost nobilul basarabean Gheorghe Donici, născut la Chișinău în 1834 și mort în 1902, comunicând și alte informații despre părinții și strămoșii săi, care

au stăpânit moşia Voroteţ din ţinutul Orheiului. Această moşie, după spusele ei, a aparţinut logofătului Sandu Strurza, care i-a dat-o de zestre fiicei sale căsătorite cu Nicolae Roset Roznovanu. Fiica acestuia din urmă, Elena, a adus-o ca zestre lui Manolache Donici, care i-o va lăsa drept moştenire fiului mai mare, Nicolae – văr primar, adăugăm noi, cu Iancu Rusul, părintele lui Alecu Russo. Ulterior moşia i-a revenit lui Gheorghe Donici. După moartea părinţilor, rămânând stăpână pe moşia Voroteţ, E. Donici a vândut-o ţăranilor (ASB, f. 10, 15).

Alături de zidul Bisericii «Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena» din Chişinău s-au păstrat până în prezent mormintele boierilor de la Voroteţ. Aici sunt înmormântaţi bunicii după tată ai autoarei cărţii: Nicolae Donici (1797-1878) şi Ecaterina, născută Feodosiu (1806-1878), fiicele şi fiii acestora Elizaveta (1831-1908), Alexandra (1845-1884), Manolache (1838-1892), Constantin (1840-1904), şi Gheorghe Donici cu fiica Maria, adică sora Elenei Donici, născută la Chişinău, după cum arată inscripţia de pe postament, la 16 august 1880, şi răposată la Paris la 1 mai 1897. La înmormântarea surorii Maricuţa la Chişinău, mărturisea E. Donici în notele manuscrise la care ne-am referit, «tatăl a pus să se facă toată ceremonia în limba românească» (ASB, f. 10). Chiar şi inscripţiile de pe postamente au fost săpate în româneşte cu caractere latine şi numai parţial în rusește. Pe postamentul de pe mormântul Alexandrei (după soţ Russo) sunt încrustate aceste înduioşătoare versuri:

«Fatală crudă soartă,
Tot ce e drag în lume,
Curând din lume piere!
Ferice care lasă
Măcar un dulce nume!»

Din statul de serviciu al lui Gheorghe Donici, completat la 1 noiembrie 1890 la Chişinău, aflăm că era căsătorit cu Elena, fiica lui Ştefan Casso, şi avea cu aceasta două fete în viaţă: Ecaterina, născută în 1875, şi Elena, născută în 1883. La acea dată Gheorghe Donici se afla în fruntea nobilimii din judeţul Bender cu titlul de consilier de stat. A ocupat diferite posturi în administraţia ţinutului, stăpânea moşiile Voroteţ, Drochia ş.a. (ANM, fondul 88, reg. 2, dosarul 569, f. 7-15)." [*Revista de lingvistică şi ştiinţă literară,* 1993, nr. 2]

Totuşi, trebuie să remarcăm că Elena Donici va rămâne în istoria noastră nu numai ca o partizană a unionismului, dar, în primul rând, ca o scriitoare şi o folcloristă.

Academicianul Ştefan Ciobanu a analizat unul dintre volumele ei de bază *Chants Roumains*, găsind de cuviinţă să publice aceste însemnări:

„Este ceva ereditar, ceva înnăscut în perseverenţa naţionalismului familiei boerilor basarabeni Donici…

Gheorghe Donici

Și nu ne-a mirat faptul, când la anul 1919, atunci, când areopagul european punea în discuţie chestiunea Basarabiei, că în jurnalele din Paris se tipăresc o serie de articole semnate de Elena Donici în apărarea drepturilor ştiute ale poporului românesc asupra provinciei scăpate de sub jugul străin. Am aflat că este o tânără poetă basarabeancă, fiica lui Gheorghe Donici, a unui luptător pentru drepturile românești în Basarabia, fost mareşal al nobilimii în judeţul Orhei, com. Voroteţ, care, neputând suporta regimul din Basarabia, se stabileşte în Franţa.

Și iată că în sufletul fiicei acestui Donici, educaţia franceză nu numai că n-a stâns amintirile copilăriei, ci a trezit o nostalgie, pe care noi poate nu o cunoaştem. Talentul său de scriitoare, de poetă îl pune în serviciul cauzei basarabene românești. Și acuma apare cu un volum de *Cântece românești*, poezii populare din Basarabia, cu o serie de «adaptions» şi poezii originale.

După o poezie plină de avânt patriotic (*Au paysan Roumain*), poeta dă publicului francez o scurtă notiţă istorică asupra Basarabiei şi prelucrează în franţuzeşte cele mai caracteristice cântece românești din Basarabia din colecţia lui Gh. Madan şi V. Alecsandri, cu notiţa introductivă din acest din urmă autor.

Mai departe găsim redate câteva poezii cu caracter naţional, care au legătură într-un fel sau altul cu Basarabia, din V. Alecsandri (*Nistrul, Tatarul, Pohod na Sibir, Sentinela română, Bucovina, Hora Unirei, Adio Moldovei*), din D. Bolintineanu (*Muma lui Ștefan cel Mare*), din C. Bolliac etc.

În cele câteva poezii originale, tipărite în acest volum (*Villages roumains, Joug, Délivrauce, Vous aviez bien raison*), poeta îşi revarsă dorul său faţă de locurile scumpe ale copilăriei,

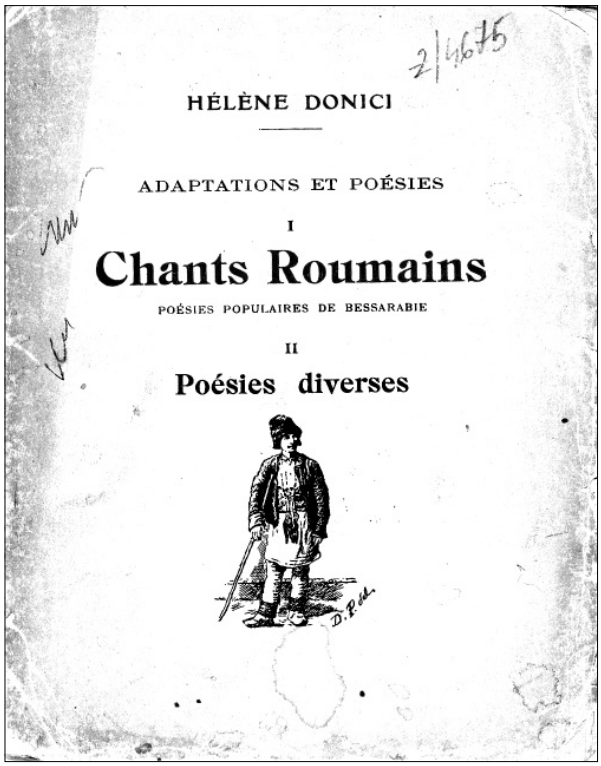

Coperta cărți *Chants Roumains* de Elena Donici

invocând unele imagini, unele tablouri din Basarabia cu aceeași notă de patriotism adânc, de iubire faţă de ţara noastră.

Acei, care se străduiesc pentru a completa realizarea visului strămoşilor noştri, care cum se vede din dedicaţia d-rei Elena Donici, a fost şi visul strămoşilor ei, se vor bucura că atât de necesar astăzi, ci şi un talent de scriitor, care nu va rămânea fără urme.

Ș.C. (Ștefan Ciobanu)" [*Școala Basarabiei,* anul I, 1922, ianuarie-februarie, nr. 1-2]

În revista *L'Image*, tipărită la Paris, într-un număr special dedicat Basarabiei am găsit o poză a Elenei Donici. În felul acesta am întregit un portret, dar am făcut şi o reconstituire istorică. O readucere în actualitate a unei personalităţi uitate.

SCRIITOR, TRADUCĂTOR ȘI JURNALIST

Rostislav Donici

Rostislav Donici s-a născut în celebra familie Donici, din care au mai ieșit doar în ultima generaţie prozatorul de notorietate europeană Leon Donici, istoricul Valeria Costăchel, secretara lui Nicolae Iorga, pictoriţa Larisa Donici.

Rostislav, după tată Rostoţki, a fost un traducător și un bun publicist. Despre curajul lui vorbește faptul că a transmis reportaje de pe frontul de est până în ultima clipă. Evacuarea lui din Crimeea s-a făcut cu ultimul tren când era cât pe ce să fie surprins de trupele sovietice. Tot el a reuşit să se întâlnească cu Maria Cibotari la București, să-i ia un interviu și acea sesiune foto realizată într-un restaurant e una dintre cele mai interesante instantanee care s-au păstrat cu celebra artistă.

Ca și toată familia Donici, a adorat viaţa un pic boemă, născut la Sankt Petersburg, a evadat din Petrograd și a trăit până la sfârșitul vieţii, adică până în 1985, la București.

La Chișinău a locuit cu familia în casa lor de pe bd. Alexandru, nu departe de clădirea Academiei, dar, spre regretul nostru, clădirea a fost demolată. Cu cea mai mare plăcere frecventa redacţiile publicaţiilor basarabene care erau situate în diverse locuri, o parte în clădirea Primăriei, altă parte într-o clădire situată peste drum de Teatrul Naţional, la intersecţia bd. Alexandru cu str. Regele Mihai (azi M. Eminescu), iar cele mai mici erau risipite prin oraș.

Era un fan al marilor actori de cinema și frecventa cinematograful care activa într-un local de pe str. Pușkin, colţ cu str. Fântânilor. Iar la balurile nobilimii mergea la Clubul Nobilimii (azi, cinematograful „Patria"). Și, ca orice ziarist ce se respecta, mergea la hipodrom, la cursele de cai și la fotbal care se juca pe stadionul din Piaţa Nemţească (actualul stadion „Dinamo").

Cântăreața Maria Cibotari acordă un autograf lui Rostislav Donici, 18 mai 1940, București

UN GĂLĂȚEAN ADOPTAT DE CHIȘINĂU

Poate de aceea că s-a născut într-o familie de marinari, oameni împătimiți de dorul călătoriilor nesfârșite, poate de aceea că de mic copil a urmărit legănarea valurilor spre ţărmuri numai închipuite, Nicolae Dunăreanu a fost un prieten fidel al drumurilor fără sfârșit.

Nicolae Dunăreanu este numele literar pe care l-a purtat Nicolae Ionescu, născut la 29 august 1881, la Galaţi, în familia lui Pavel Perju, zis Dunăreanu, mecanic naval gălăţean, originar din jud. Tutova, și al Emiliei, fiica unei rusoaice, căsătorită la Galaţi cu germanul pomeranian Zander, mecanic și el.

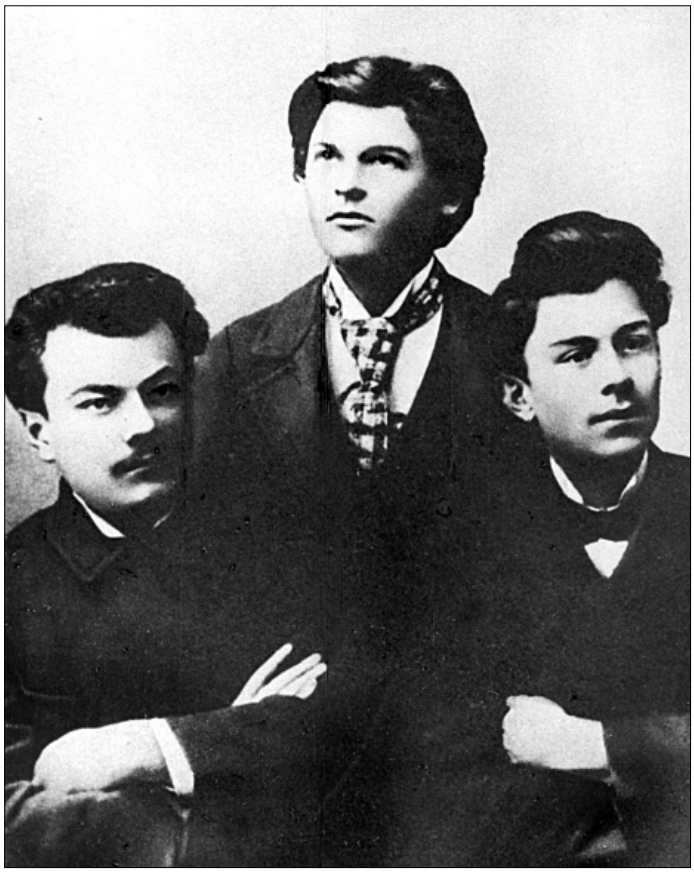

Trei tineri scriitori: Nicolae Dunăreanu, Mihail Sadoveanu și Nicușor Beldiceanu (de la stânga la dreapta)

Dunăreanu urmează cursurile școlii primare și primii ani de liceu în orașul natal, continuându-și studiile secundare la Iași, la Liceul Naţional. Aici, în 1897, îl cunoaște, prin intermediul lui N.N. Beldiceanu, pe Mihail Sadoveanu, cu care va lega o temeinică prietenie. Amiciţia lor a fost temeinică chiar de la bun început, deoarece în 1900, plecând la studii la București, s-au stabilit cu traiul la aceeași gazdă, la o italiancă ce avea casă în strada Justinian 186.

Pentru Nicolae Dunăreanu anii trăiţi în preajma lui M. Sadoveanu s-au prefăcut în pagini de carte pe care a intitulat-o declarativ *Cu Mihail Sadoveanu în anii tinereții*. Tot la Iași frecventează Seminarul Pedagogic și audiază cursuri de psihologie și de pedagogie, obţinând, în 1903, și licenţa în drept. Este numit profesor suplinitor de gimnastică la Huși și la Dorohoi. Părăsește catedra și se angajează pe un vas comercial, în dorinţa de a călători, de a cunoaște oameni și locuri. Revenit în ţară, își dă examenul de capacitate și reintră în învăţământ, predând gimnastica la licee și școli din Alexandria, Galaţi, Râmnicu-Vâlcea, Ismail, Tulcea, Chișinău. În anul 1920 era șef al Serviciului activităţii extrașcolare din Directoratul instrucţiunii publice al Basarabiei, desfășurând o activitate culturală notabilă. Primește acest post din mâinile minunatului pedagog Apostol Culea.

Dar schimbarea a fost benefică, în primul rând, pentru N. Dunăreanu care editează

la Chișinău, împreună cu Liviu Marian, revista *Renașterea Moldovei*. Primul număr apare la 1 aprilie 1920 cu subtitlul *Revistă literară și de propagandă națională*. O revistă literară românească într-un Chișinău care abia învăţa a scrie și a citi bine românește era un act de curaj. Cu atât mai mult cu cât acest gest urmărea scopul de a încuraja scriitorii locali, a-i mobiliza la scris, încercând astfel să realizeze o integrare literară firească. Pe de altă parte, cititorii basarabeni aveau șansa să cunoască din prima mână scrierile autorilor din Regat. Principiul vaselor comunicante a stat la baza acestei frumoase idei.

Mai rar se pomenește despre faptul că a redactat și revista *Soarele*, „publicaţie pentru popor", organ al Inspectoratului școlar regional.

De fapt, vina este a timpului care n-a depozitat în arhive exemplarele acestei publicaţii.

Urmărind aceleași scopuri, îngrijește, împreună cu Liviu Marian, crestomaţia în două volume *Prozatorii noștri*, tipărită în 1921.

Traduce în limba rusă două volume de *Proză românească*, publicate la Chișinău (anul ediţiei nu este indicat).

Despre faptul că este autorul câtorva manuale se știe mai puțin și se amintește foarte rar – în colaborare cu Șt. Ciobanu, alcătuiește câte o *Carte de citire* pentru clasele a II-a și a III-a (1921).

Dintre ediţiile scoase la Chișinău, merită să fie menţionat volumul intitulat sugestiv *Nădejdi spulberate* (Chișinău, 1928).

În 1937 se stabilește cu traiul la București, unde rămâne până la sfârșitul vieţii, dar nu uită să viziteze regulat Basarabia, participând la toate evenimentele culturale de rezonanţă ce se desfășurau în ţinut.

Cronicile de odinioară consemnează:

„La 2 decembrie 1941 Asociaţia Presei Române din Basarabia și-a reluat activitatea. Nicolae Dunăreanu și Vasile Ţepordei sunt aleși vicepreședinți. Președinte – Leon T. Boga.

La 19 iunie 1942 pe scena cinematografului «Expres» participă alături de confraţii basarabeni la o ședătoare literară. Alături de el au fost în acea zi prezenți la manifestare: Sergiu Matei Nica, Iorgu Tudor, Dimitrie Iov, Paul Donici, Laurenţiu Fulga, Vasile Ţepordei, Sergiu C. Roșca, George Doru Dumitrescu, Sabin Velican ș.a.

La 8 august 1942 participă la consfătuirea ziariștilor din Chișinău.

La 11 aprilie 1943 în sala cinematografului «Expres», în cadrul ședătorii scriitorilor basarabeni, Nicolae Dunăreanu a citit din scrierile sale. De remarcat că la aceeași ședătoare a participat și Nichifor Crainic cu conferinţa Transfigurarea românismului.

În ziua de 20 iulie 1943, tot în sala cinematografului, a avut loc o ședătoare literară a scriitorilor transilvăneni la Chișinău. În prezidiu, alături de gazdele Ion Pelivan, Elena Alistar, Ion Moldovan s-a aflat și Nicolae Dunăreanu, ca vicepreședinte al Societăţii Scriitorilor din Basarabia, calitate în care a fost ales la 14 iunie 1943 în cadrul adunării generale a Societăţii Scriitorilor și publiciștilor din Basarabia.

La 21 octombrie 1943 participă la o ședătoare literară organizată la Tighina. Printre colegii de breaslă prezenţi la acea ședinţă îi menţionăm pe Robert Cahuleanu, Nicolai V. Coban, Vasile Ţepordei, Sergiu C. Roșca, Victor Basarab ș.a."

A fost membru fondator al Societăţii Scriitorilor Români (1909) și acest fapt l-a ajutat – deși la intervale destul de mari – să tipărească și să retipărească anumite scrieri chiar și în epoca comunistă.

Dar trebuie să se știe că prima lui cunoștinţă cu Basarabia a avut loc încă în 1912 când, asumându-și toate riscurile, a călătorit prin Ucraina și Basarabia. Din acea călătorie „s-a născut" volumul de proze *Din vremuri cernite* (1920), tipărit la Chișinău.

În carte se conţin informaţii preţioase despre plecarea administraţiei românești, la 1878, din cele trei judeţe ce formau sudul Basarabiei. Este o „lecţie" literară perfectă pentru acei care, cu destulă ușurinţă aveau să cedeze Basa-

rabia la 1940. O lecţie care aşa şi n-a mai fost învăţată până la sfârşit... Tot acolo este redată o cutremurătoare descriere a Tighinei, destinul tragic al unui oraş basarabean, este „reconstituit", de fapt, dintr-o discuţie cu un birjar...

El întreprinde această călătorie solitară pentru a descoperi un nou pământ – Basarabia. Şi descoperirea l-a fermecat. A rămas aici din primii ani ai Unirii şi până la plecarea forţată. Fiziceşte a părăsit aceste uimitoare meleaguri, sufleteşte – niciodată...

Având parcă o intuiţie nefastă, prefaţând volumul enciclopedic *Figuri contemporane din Basarabia* (Chişinău, 1939), el face un bilanţ al activităţii profesorilor din regat care au muncit în Basarabia. Dincolo de aceste cuvinte este tăinuit un reproş adresat cercetătorului viitor care prea uşor ar putea trece cu vederea această muncă grea de pionierat: *„Câţi mai sunt printre noi, acei care în anul mântuirii 1918, plini de iluzii, cu avântul tinereţii, au venit aici şi, alături de fraţii basarabeni, au dat tot tributul lor de energie, tot ce au avut ei mai sfânt, pentru închegarea sufletească a neamului nostru, oropsit de veacuri?*

Mulţi dintre ei au rămas înfipţi de-a pururi în pământul Basarabiei. De-am cerceta malurile Nistrului, câte cruci au rămas în fiinţă? Şi chiar dacă vreuna mai stă de veghe la o margine de drum, cine se opreşte să verse o lacrimă? Acolo doarme un fost «contemporan».

Din Transilvania, Banat, Bucovina, Vechiul Regat ori Dobrogea, ani de-a rândul, atâta sânge s-a vărsat, atâtea suferinţe s-au plămădit, unificându-se cu pământul pentru unitatea sufletească.

...şi vremea trecând, fără să vrem, ei devin uitaţi... Căci nu e posibil a fixa pentru eternitate chipurile tuturor fruntaşilor Unirii, de toate categoriile sociale, în bronz ori marmoră... Dar în pagini de hârtie – da!"

Descifrând gândurile expuse mai sus, descoperim resortul interior care l-a obligat să scrie. Putea să aibă un alt destin profesional, dar de scris nu s-ar fi dezis sub niciun legământ.

Şi apariţia unei prime organizaţii scriitoriceşti la Chişinău tot lui o datorăm. În 1919 Asociaţia Scriitorilor Români din Basarabia a fost fondată de către Nicolae Dunăreanu, susţinut de prietenul său Mihail Sadoveanu.

Mai târziu, în 1940, când a fost fondată Societatea Scriitorilor din Basarabia, el iarăşi a fost printre pilonii noii organizaţii.

George Dorul Dumitrescu, care în 1936 poposise la Chişinău, descrie cu duioşie momentul descoperirii şi împrietenirii cu Nicolae Dunăreanu: *„...Dacă n-ar exista drumeagul prietenos colbăit printre scaieţi şi răuruscă, depăşind linia ferată din dreptul gării înspre casa şi inima scriitorului N. Dunăreanu, peisajul ar avea înfăţişarea unui ţinut pustiit.*

Drumeagul ne era prea cunoscut atunci şi prea amintitor în anii ce s-au scurs, ca să-l putem da uitării. De câte ori n-am poposit la capătul lui, în lumina potolită urzită din soare şi din pânza pomilor pe dealurile Batagurilor, acolo unde se afla, rod al unei strădanii de o viaţă, locuinţa primitoare a scriitorului.

Portiţa ne aştepta să fie deschisă. Găseam de îndată arcada glicinelor îmbălsămată şi un surâs plin de îngăduinţă. Nu am uitat nici freamătul ispititoarelor frunzişuri de paltin prin desişul cărora, la semnalul acceleratului de la Tighina, lunecau stelele năpăd..." [*Oraşul din amintire*, Bucureşti, 1944]

Evident că o fire atât de lirică, care chiar şi în frământarea cotidiană căuta fărâme de poezie nu putea să nu încerce să-şi împărtăşească sentimentele...

Debutul scriitoricesc Nicolae Dunăreanu şi-l face la *Pagini alease* (1902-1903) şi la *Arta* (1903), în care semnează N. Floraru.

Perioada literară cea mai rodnică a scriitorului este cuprinsă între anii 1905 şi 1915, când colaborează la revistele *Semănătorul, Făt-Frumos, Luceafărul, Ramuri, Viaţa românească*. Ea coincide cu o temerară căutare de sine, călăto-

riile lui fiind, în primul rând, o mișcare firească spre lumea personajului, spre descoperirea detaliului literar autentic. Această stare, de spirit, această atmosferă era caracteristică întregii generaţii antebelice. Se apropia un cataclism mondial. Presimţirea lui dădea naștere neliniștii, dorinţei de a găsi soluţii neobișnuite.

După cel de-al Doilea Război Mondial, îi întâlnim numele în *Contemporanul, Gazeta literară, Steaua, Tribuna, Viaţa românească.*

Cele câteva tentative poetice din tinerețe nu-l satisfac și el se orientează, definitiv, către proza scurtă. Nuvelele, povestirile și schiţele lui Dunăreanu stau sub semnul unei certe influenţe sadoveniene. Al. Piru descoperă și suficiente afinităţi cu Victor Crăsescu. În a sa *Istorie a Literaturii Române de la început până azi*, la pagina 222, citim: „Prieten de pescuit al lui Sadoveanu, N. Dunăreanu (1881-1973) urmărește viaţa oamenilor din Deltă și din porturi, continuând pe Victor Crăsescu (*Chinuiţii*, 1907; *Din împărăţia stufului*, 1914).

Îi furnizează subiectele viaţa oamenilor anonimi din preajmă – docheri, pescari, marinari, meseriași, ţărani, slujbași, tâlhari, pribegi, simpli condrumeţi, căutând «motivarea» nedreptăţii în formula lansată de prozatorii ruși și francezi. Conturarea realităţii crude, accentuarea deznădejdii și romantica deschidere spre o lume nouă, necunoscută, dar care urmează a fi descoperită. Revelaţia aceasta va veni de la un om de tip nou. Și prozatorii cern caractere în căutarea acelui prototip. Viaţa pescarilor lipoveni fermentată de mizerie, de optimism, de luptă necontenită cu natura ostilă și imprevizibilă, naște spectrul larg în care se oglindește plenar interiorul personajelor mistuite și de superstiţii, și de intensele trăiri ale unor iubiri nefericite.

Scriitorul se dovedește a fi un observator subtil al peisajului, al formelor și culorilor pitorești basarabene (ceea ce îl înrudește mult cu Gib Mihăiescu), abuzând însă de amănunte care slăbesc tensiunea interioară a lucrărilor.

În diferite perioade ale creaţiei, N. Dunăreanu tipărește și traduceri din Cehov (1908, 1910, 1912), Gogol (1909, 1924), Korolenko (1910), Gorki (1912), Fadeev (1956).

Dar ce este, de fapt, traducerea? Este o școală literară benevolă, când intri într-un laborator de creaţie străin și încerci să descoperi instrumentele cu care un maestru a săvârșit minuni.

Proza lui Dunăreanu, cu sau fără voia autorului, poartă amprenta evidentă a prozei clasice ruse.

Este nulă, să zicem, influenţa lui A. Fadeev, dar cea a lui A. Cehov, V. Korolenko și M. Gorki nu poate fi neglijată.

Nicolae Dunăreanu rămâne fidel convingerii sale de a scrie mult, de a nu lăsa tocul din mână, indiferent de împrejurări.

După 1945, lucrările lui apar mai rar, însă cititorii nu-l uită...

Vârsta înaintează, dar sufletul rămâne tânăr, nostalgic de tânăr...

O intuim chiar și după titlurile volumelor de proză: *Nuvele și schiţe* (București, 1952); *Oameni și fapte* (București, 1961); *Frumoasa Paulina* (București,1972).

Felul lui simplu de a aborda problemele, însușit încă la începutul carierei scriitoricești, a fost ca un tic de care n-a putut scăpa toată viaţa. Omul obișnuit, cu necazurile și bucuriile lui, este un personaj frecvent, îndrăgit de prozator."

Nicolae Dunăreanu s-a stins din viaţă în 1973, la 17 octombrie, la București, momentul acesta fiind consemnat de dicţionarul cronologic *Literatura română* (București, 1979).

Chișinăul a uitat de acest fiu adoptiv, deși, în mod firesc, publicaţiile de astăzi ar trebui să-l redescopere, iar edilii urbei să găsească un loc (pe unul dintre pereţii liceului la care a activat) pentru o placă comemorativă, pe care, de fapt, Nicolae Dunăreanu și-a instalat-o singur în inimile celor pe care i-a îndrumat pe cărările întortocheate ale vieţii...

GRECOV

În lume există scriitori şi scriitori adevăraţi.

După părerea mea deosebirea dintre ei este una esenţială.

Primii scriu dintr-o pornire internă, căutând mereu inspiraţia, oftând că sunt în criză de creaţie și nu au teme.

Pe când cea de-a doua categorie sunt scriitorii care dincolo de scris au mari pasiuni şi scrisul vine doar ca o completare. Ei nu cunosc ce înseamnă criză de inspiraţie sau lipsă de temă. Ei au temele lor şi sursa lor nesecată de inspiraţie – pasiunea pentru ceva. Adică ceea ce americanii numesc – hobby.

Un asemenea scriitor adevărat a fost Iurie Grecov. Avea diverse pasiuni și parcă încerca să ghicească cum chipul lui se proiectează pe această neobișnuită îndeletnicire, în ce măsură ea reflectă personalitatea lui.

O făcea cu o uşurinţă demnă de invidiat.

Cu o motoretă „Riga” a ajuns de la Chișinău la Riga, la uzina care producea motorete, și i-a uimit pe producători cu o asemenea performanţă. Lor nu le venea a crede că motoretele lor pot parcurge asemenea distanţe.

Această călătorie a devenit mai târziu carte.

Avea acasă o colecţie de vârfuri de săgeţi, cuţite din piatră şi alte scule, vestigii ale antichităţii, pe care el le colecţiona ca arheolog amator.

Și aceste preocupări și-au găsit locul lor în cărţile lui.

M-a învăţat să copertez cărţile aşa cum făceau tipografii de odinioară şi am fost nevoit să-mi meșteresc și eu un strung de presat blocul la carte și am copertat și eu ediţii rare.

Dar marea lui pasiune a fost filatelia. Era omul care vorbea esperanto. Iar filatelia era a

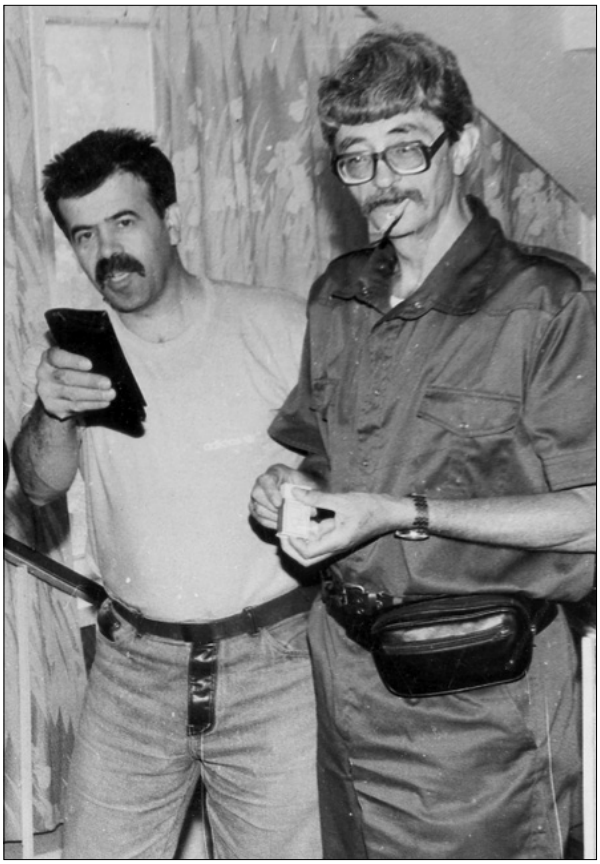

Scriitorii Gheorghe Barbarov și Iurie Grecov.
Foto: Nicolae Răileanu

doua lui esperanto prin care se înţelegea perfect cu cei din universul nesfârşit al cărţii poştale și al timbrului.

Prin prisma filateliei a scris cărţi și enciclopedii.

Dar dincolo de scrierile propriu-zise era omul. Cumpătat, cugetător profund, un rafinat cunoscător al literaturii ruse și române și ceea ce-l caracteriza plenar un umanist cu deschidere europeană. El, rus, a stat în primele rânduri atunci când scriitorii luptau pentru limba română, pentru alfabetul latin, pentru tricolor.

Edita revista *Kodrî* prin care propaga literatura noastră în limba rusă. După anii ’90 îi venea greu, chiar foarte greu, căci nimeni nu dorea să finanţeze o întreprindere atât de importantă. Statul nu avea interes pentru cultura noastră, iar oamenii de afaceri nu vedeau niciun profit într-o asemenea întreprindere. El suferea. Îl jignea indiferenţa, aroganţa, tupeismul. Deși era un aristocrat al spiritului și ar fi trebuit să facă abstracţie.

L-am cunoscut pe timpurile când eram un debutant. Am găsit și primul lui autograf scris pentru mine în acea zi de 29 martie 1979. Eram o „ecipă” de scriitori: Iurie Grecov, Sanda Lesnea și eu – un tânăr anexat din mila cuiva la acea echipă. Nu eram angajat la serviciu și această ocupaţie îmi dădea niște bani pentru existenţă. În acea zi am descoperit doi scriitori. Sanda Lesnea, o doamnă delicată, venită parcă din altă lume, cu un stagiu sovietic obligatoriu pentru un intelectual – mai mulţi ani de gulag. Și Iurie Grecov, care era mereu dispus să descopere ceva, să discearnă niște lucruri. Neam împrietenit pe loc. M-a invitat la el acasă, în apartamentul de pe str. Florilor și acea atitudine echilibrată faţă de un tânăr nu s-a mai schimbat până în ultima clipă…

El nu vroia să împartă lumea în etnii, naţiuni, găști literare.

Recunoștea doar două categorii de scriitori: acei care pot, știu cum și au despre ce scrie și restul care vor să scrie…

El făcea parte din prima categorie și de aceea locul lui va rămâne veșnic necompletat…

Scriitorii Dimitri Olcenco și Iurie Grecov. Redacția revistei *Kodrî*. 1976.
Foto: Nicolae Răileanu

UN FILOSOF NU ÎMBĂTRÂNEȘTE…

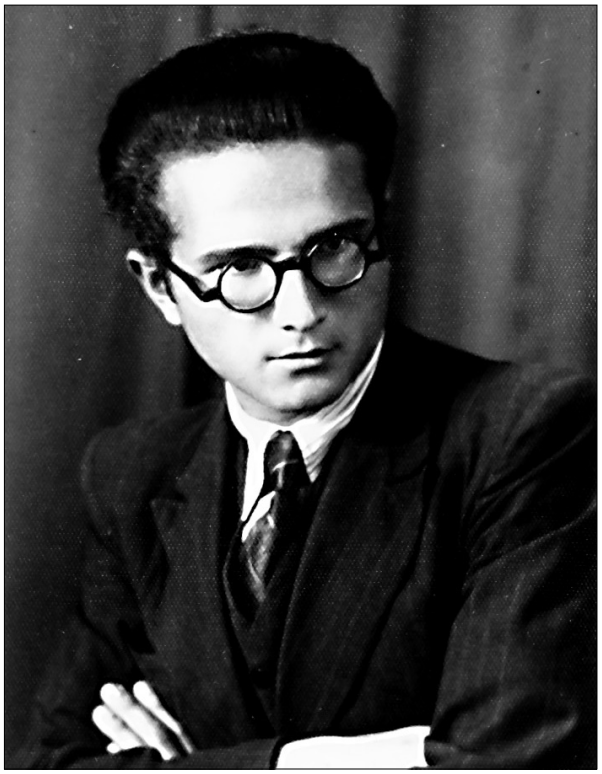

Poetul și filosoful Sergiu Grossu

Un om ca o epocă, Sergiu Grossu și astăzi, când nu mai este, are imaginea unui cronicar aplecat peste file și zi de zi stă la masa de scris. Are un crez nestrămutat că un filozof nu îmbătrânește…

S-a născut la 14 noiembrie 1920 în satul lui Pan Halippa, Cubolta, în familia lui Ion și a Mariei Grossu.

În 1927 părinții lui Sergiu Grossu se mută cu traiul la Bălți, unde viitorul scriitor frecventează școala primară, apoi este înmatriculat la Liceul „Ion Creangă".

Studiile universitare le-a făcut la București la Universitate, luându-și licența în filozofie și filologie modernă. A mai studiat teologia la Institutul Teologic din București. De aici încolo au urmat universitățile vieții.

După mai multe hărțuieli și prigoniri polițienești, la 7 martie 1959, Sergiu Grossu a fost arestat, ancheta durând trei luni, luni de valvar, după care a fost condamnat la 12 ani de închisoare, din temniță scăpând abia peste câțiva ani, în urma unei amnistii.

A fost angajat în câmpul muncii la diferite posturi necorespunzătoare studiilor sale universitare, comuniștii sperând că munca grea și prost plătită îl va readuce pe făgașul trasat de partid. Sergiu Grossu reușește însă să se exileze în Franța, la 5 aprilie 1969 când, fiind plecați într-o călătorie turistică, el și soția sa Nicole Valéry-Grossu, scriitoare, deținută politică și nepoata lui Iuliu Maniu, au „uitat" să se întoarcă, cerând azil politic.

De aici vine acel cerc desăvârșit pe care îl înscrie opera acestui scriitor, care în 1969 a ajuns în lumea liberă și semnează o carte de versuri cu titlul *Pietre de aducere aminte* (1971).

De fapt, aceste „pietre de aducere aminte" sunt în legătură directă cu toată opera semnată de scriitorul basarabean.

În limba franceză:

Nous attendons une Nouvelle Terre, 1971, Editura „La Pensée universelle", Paris.

Un rayon de soleil (poèmes), 1971, Editura „Debresse-poésie", Paris.

La Chaîne (poème de prison), 1971, Editura „Les paragraphes litteraires de Paris", Paris.

Catacombes 1973 (Almanach de l'Eglise du Silence), 1973, Editura „Catacombes", Paris.

Derrière le rideau de bambou (de Mao Tsé-toung à Fidel Castro), 1975, Editura „Catacombes", Paris.

Au fond de l'abîme (Le règne de la haine), 1976, „Apostolat des Editions", Paris.

Vania Moïsséieff (Le jeune martyr de Volontirovka), 1976, Editura „Catacombes", Paris.

Les enfants du Goulag (Chronique de l'enfance opprimée en URSS), 1979, Editura „France-Empire", Paris.

La calvaire de la Roumanie chretienne, 1987, Editura „France-Empire", Paris.

Maïtresse, Dieu existe (Les enfants dans l'étau de l'athéisme soviétique), 1988, Editura „Fayard", Paris.

L'Homme intérieur (A la recherche de notre plénitude spirituelle), 1997, Editura „Résiac".

L'Eglise persécutée, 2002, Editura L'Age d'Homme.

În limba engleză:

The Church in today's catacombs, 1975, Editura „Arlington House", SUA.

În limba română:

Mușstar (epigrame și epitafe), 1940, Editura „Bucovina", IE „Torouţiu", București.

Pietre de aducere aminte (poezii religioase), 1971, editată în RFG și introdusă clandestin în țară.

Calvarul României creștine, 1992, Editura „Convorbiri literare", Iași.

Inscripţii pe un vas de lut (poezii), 1994, Editura „Roza Vânturilor", București.

Univers simfonic (poeme orale create într-un lagăr din Delta Dunării), 1994, Editura „Roza Vânturilor", București.

În șfichiul ironiei (poezii satirice), 1996, Editura „Hrisovul", București.

În așteptarea unui nou pământ, 1998, Editura „Duh și Adevăr", București.

Chipul omului dinăuntru (În căutarea plenitudinii noastre spirituale), 1999, Editura „Duh și Adevăr", București.

Apocalipsiada (epopee creștină în 12 cânturi), 1999, Editura „Eminescu", București.

Fiul cel pierdut (poeme dramatice de inspiraţie religioasă), 2000, Editura „Eminescu", București.

Banul (poem oral), 2000, Editura „Eminescu", București.

Roada anilor tineri – 1940-1954 (versuri și proză), 2000, Editura „Museum", Chișinău.

Îmi bate inima la Bug (Din problemele Transnistriei românești), 2000, Editura „Museum", Chișinău.

Vania Moiseev (Un tânăr martir din Volontirovca), 2000, Editura „Museum", Chișinău.

Peripeţiile lui Ţumpi (poezii pentru copii), 2000, Editura „Museum", Chișinău.

Evanghelia Exilului, 2001, Editura „Duh și Adevăr", București.

Copiii Gulagului (Cronică a copilăriei oprimate în URSS), 2002, Editura „Museum", Chișinău.

Cercetaţi și vegheaţi (Mic vocabular al Oastei Domnului), 2002, Editura „Traian Dorz", Simeria.

Apărând adevărul (gânduri vechi la început de nou mileniu), 2002, Editura „Duh și Adevăr", București.

Mai tare ca moartea (poeme de dragoste), 2002, Editura „Eminescu", București.

Finalizarea acestui ciclu mare de opere trebuia să se încoroneze cu o lucrare, care ar fi însumat și aspiraţiile tinereţii și dorul de baștină, și „pietrele de aducere aminte".

Volumul intitulat *Cu gândul la Basarabia* (Chișinău, 2003) Sergiu Grossu îl aduce într-o formulă de totalizare, de sublimare a unor experienţe și prin el, în acest volum, descoperim motivările traiectoriilor lui spirituale. Și acest ciclu memorialistic este continuat în volumul *M-am luptat lupta cea bună* (București, 2007).

La Chișinău există un Centru de Cultură pentru Copii și Tineret care-i poartă numele, e un semn firesc că chiar și după decesul lui la 27 iulie 2009, la București, el continuă să fie cu noi, fiindcă omul nu îmbătrânește niciodată…

UN ISTORIC LITERAR DE CARE-ŞI AMINTESC DOAR BASARABENII…

Unul dintre primii critici literari din Regat, care a venit în Basarabia în 1917, a fost **Petre V. Haneş**. El era animat de gândul să participe la evenimentele din această provincie românească în care se ştia că mai locuiesc români. Şi mare i-a fost uimirea să descopere că aici există autori, există o tradiţie literară şi sunt toate posibilităţile de-a relansa şcoala naţională şi o viaţă literară autentică.

Petre V. Haneş a fost autorul care primul a sesizat importanţa literară a operei lui Alexe Mateevici, care primul a sistematizat patrimoniul literar al lui Alexei Mateevici şi a atras atenţia asupra poeziei *Limba noastră*, ca fiind o veritabilă capodoperă. Ediţia din 1926, dedicată lui Alexe Mateevici, a fost şi rămâne una de referinţă pentru toţi istoricii literari.

Petre V. Haneş în 1940 a tipărit o istorie a literaturii basarabene, care la fel este o carte de căpătâi pentru toţi cercetătorii preocupaţi de evoluţia scrisului basarabean.

Destinul lui n-a fost uşor, i-am publicat biografia în săptămânalul *Literatura şi arta* şi aici reproduc doar partea enciclopedică a acestei biografii:

Istoricul literar Petre V. Haneş

Născut la 6 noiembrie 1879, la Călăraşi, judeţul Ialomiţa, adică parte de Moldova de dincolo de Prut prin voia destinului, încă din anii de studenţie la Facultatea de filologie a Universităţii din Bucureşti a scris primele sale pagini despre basarabeanul Alecu Russo şi tema aceasta l-a urmărit toată viaţa. Atâta doar că în 1917, când s-a ivit posibilitatea de a vizita Basarabia, el a şi sosit la Chişinău într-o misiune culturală. A asistat la şedinţele *Sfatului Ţării*, a fost martorul ocular al proclamării autonomiei, independenţei şi Unirii Basarabiei cu Vechiul Regat. Impresiile sale de la aceste memorabile şedinţe le-a prefăcut în pagini de memorii, care astăzi pentru noi sunt documente remarcabile.

În 1918 a ţinut un curs de istoria literaturii române la Universitatea Populară din Chişinău, iar în anii 1918-1920 a ţinut un curs de istoria literaturii basarabene la Universitatea din Bucureşti. El primul s-a interesat de opera şi viaţa poetului Alexe Mateevici. Întocmind volumul *Studii literare* (1926), a inclus un capitol dedicat poetului basarabean. Acumulând

treptat materialul basarabean, tipărește în 1942 o lucrare nespus de prețioasă *Scriitori basarabeni*, cuprinzând toți autorii care au activat între anii 1850 și 1940. Paralel cu activitatea de deputat, cu cea de secretar general la Ministerul Instrucției Publice, a reușit să execute la comanda Academiei volume de studii literare, o sinteză a istoriei literaturii românești, care a fost tipărită și în limba franceză. A obținut premiul Facultății de litere din București pentru lucrarea *Dezvoltarea limbii literare în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.

În 1939 s-a pensionat, dar până la sfârșitul vieții nu s-a despărțit de arhive și cărți. S-a stins din viață la 17 aprilie 1966.

Opera lui se prezintă astfel: *Cântarea României* (București, 1900); *Alexandru Russo.* O pagină ignorată din literatura română, pref. de Ov. Densusianu (București, 1901; ed. II, 1930); *Evangheliarul românesc din 1561 în comparațiune cu cel slavonesc* (București, 1913); *Gramatica românească pentru toți românii*, în colab. cu V.V. Haneș (București, 1919); *Un călător englez despre români*, teză de doctorat (București, 1920); *Istoria literaturii românești* (București, 1924; ed. II, 1927; ed. III, 1931); *Studii și cercetări* (București, 1927); *Istoria literară în călătorii* (București, 1933); *Genuri literare* (București, 1934); *Lecturi alese din scriitorii români* (București, 1934); *Tinerețe* (București, 1941); *Vechile noastre cazanii: Coresi, Varlaam, Mânăstirea Dealu* (București, 1943); *Studii de istorie literară* (București, 1970); *Mihai Eminescu începător* (București, fără an); *Poezii populare în scrisorile din război ale soldaților* (București, fără an), *Scriitorii basarabeni. 1850-1940* (București, 1942) ș.a.

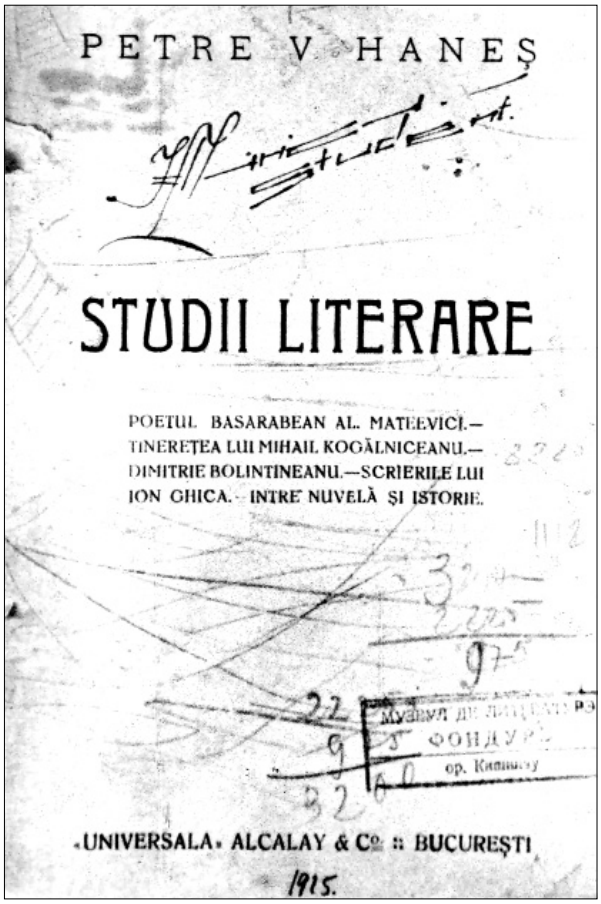

Coperta cărții lui Petre V. Haneș, 1915, București

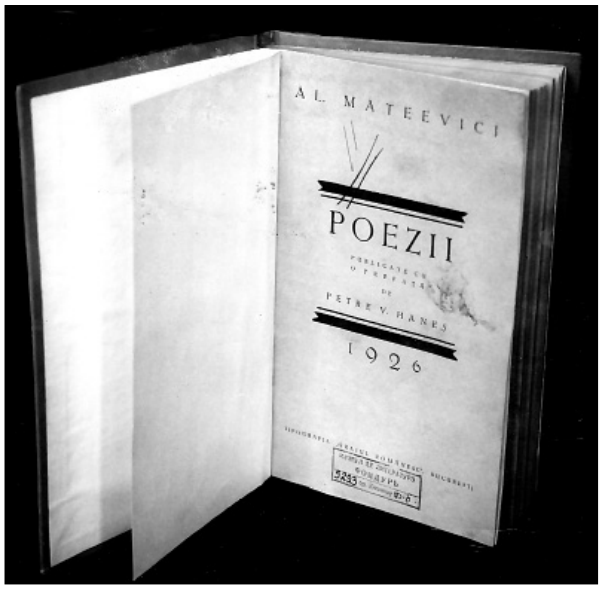

Ediția *Poezii*, autor Alexei Mateevici, îngrijitor Petre V. Haneș, 1926

Publicațiile lui în revista *Viața Basarabiei* sunt tot niște etape pentru acea fundamentală istorie a literaturii basarabene: *Poetul basarabean-bucovinean D. Petrino* (1942, nr. 5-6); *Salutul unui frate* (1936, nr. 7-8).

Astăzi Petre V. Haneș este practic un critic literar uitat și numai basarabenii îl citează frecvent, fiindcă opera lui, în linii mari, este o operă de inspirație basarabeană.

O FEMEIE ÎNTRE POLTICĂ ŞI LITERATURĂ

Lida Istrati (22.06.1941, s. Sofia, r-nul Drochia – 25.04.1997, Chişinău) a fost exponentul veritabil al mişcării feministe din Moldova. Ea a fost măsura unor lucruri pe care le poate face o femeie de caracter.

O femeie în care se conjuga perfect talentul de scriitor cu talentul de a fi om.

Venită în literatură relativ târziu, ea şi-a ocupat imediat locul pe care-l merita de lider incontestabil şi recunoscut de toţi.

Avea logica unui savant. Şi în discuţie cu ea parcă interveneau mereu două persoane diferite. Una venea cu logica rafinată a savantului care a adunat înţelepciune prin cărţi şi laboratoare, iar alta ca şi cum venea de la ţară cu logica simplă, dar indubitabilă a săteanului, cu argumentele elementare care nu mai ai cum să le pui la îndoială.

Se complăcea în această ipostază. Era arma ei de apărate într-o lume populată de ipocrizie, mizerie morală, trădare omenească. Era arma ei de atac, căci acesta era dorul pe care nu-l putea nimici niciun duşman şi de unde ea putea duce orice ofensivă, fie că împotriva unor subalterni de la Muzeul Literaturii care insistau în ideea că lucrurile la muzeu şi la Uniunea Scriitorilor trebuie să se desfăşoare în făgaşul pe care-l acceptă doar ei, fie împotriva mafiei colhoznice care se aranjase bine în parlamentul de atunci.

Cunoştea bine capacitatea sistemului bolşevic de a se adapta la orice situaţie. Era una dintre victimele acestui sistem. Pentru o bucată de proză, *Îngăduie, omule*, publicată în revista *Nistru*, în 1968, n-a mai avut dreptul să publice timp de zece ani. Volumul ei de debut *Nica* a apărut abia în 1978. Dar ceea ce a urmat n-a

Prozatoarea Lida Istrati

mai putut fi ignorat nici de puterea de atunci, nici de puterea care a urmat la guvernare, nici de critica literară: *Scara* (Chişinău, 1990), *Goana după vânt* (Chişinău, 1992), *Nevinovată inimă* (Chişinău, 1995).

Şi ca o avertizare, e romanul rămas în manuscris *Faşă albă de mătase*.

Lida Istrati a fost primul politician care în mai multe rânduri de la tribuna Parlamentului ne-a prevenit de pericolul instalării la putere a unor grupări oligarhice. Toţi făceau glume pe seama ei. Presa o arăta într-o lumină, politici-

enii speculau vorbele ei reducându-le din gravitate și importanţă. Dar au trecut anii și avertizarea ei s-a adeverit. Am ajuns să fim conduși de grupuri oligarhice, conduși deschis și fără șanse de a schimba situaţia…

Parcă îmi răsare și acum în minte momentul când m-a telefonat de la sediul fostului Comitet Central al PC din RSSM:

– Iurie, știi ce arhivă am în faţă? Tot ce au scris scriitorii noștri la CC. Toate denunţurile. Trebuie să le iei la Muzeul Literaturii. Las' să se păstreze acolo…

N-am reușit să ducem la bun final operaţia. A intervenit ceva, poate cineva ne-a împiedicat. Dar acea arhivă era o bună lecţie pentru alte generaţii de scriitori, mai ales, pe tema: *Cum trebuie să te comporţi faţă de orice putere, dacă ești creator adevărat și nu un profitor de pe urma scrisului.*

Lida Istrati aducea în politică nu doar propria experienţă de viaţă, de savant biolog cu doctoratul luat. Ea aducea experienţa de viaţă a personajelor ei literare. A unui Ștefan cel Mare și Sfânt, cel mai important om de stat pe care l-a putut produce Neamul nostru. Deși romanul ca și cum ne previne că eroul nostru se află *Tot mai departe* (Chișinău, 1987).

Dar așa e soarta unui scriitor adevărat – nu poţi fi proroc în propria ţară.

A plecat pe neașteptate dintre noi. Întocmai așa cum a răsărit pe neașteptate. Oponenţii ei politici s-au bucurat în taină de plecarea ei. Marea majoritate a susţinătorilor ei au regretat amarnic. Odată cu Lida Istrati pleca dintre noi o voce care știa cum, când și unde să rostească Marele Adevăr.

După ea, o vocea asemănătoare nu a mai apărut…

Mormântul Lidei Istrati. Cimitirul Ortodox Central, Chișinău

UN SCRIITOR BASARABEAN CU VOCAȚIE EUROPEANĂ

Scriitorul Pavel Cuzminschi

Citesc cu o pasiune deosebită paginile de memorii. Autorii acestui gen de scrieri sunt subiectivi, dar știu să conserve aerul epocii și știu răspunsurile pentru multe probleme care ne chinuiesc și ne înnegurează existența.

Pavel Cuzminschi s-a născut la 20 noiembrie 1857 în Basarabia și tot acolo s-a stins din viață în 1941. Publicist, jurist, memorialist, a fost și președinte de onoare al Societății Scriitorilor din Basarabia.

Și-a făcut studiile la Liceul Regional din Chișinău. A absolvit Facultatea de drept a Universității din Sankt Petersburg. În 1881 a fost ales președinte al Zemstvoului jud. Bălți. Mai mulți ani a locuit peste hotare.

Este autorul unor memorii foarte interesante: *Amintirile unui moșneag basarabean,* tipărite în fascicule în revista *Viața Basarabiei* (1932, 1934, 1935).

Am spicuit din acele sincere pagini doar un singur fragment, care mi se pare deosebit de elocvent și semnificativ pentru contemporanii noștri:

„Au trecut cam mulți ani, să fie vreo trei sferturi de veac din ziua când, în comuna Brătușeni, jud. Bălți (pe atunci al Iașilor), dintr-un tată rus și o mamă moldoveancă, am venit eu pe lume…" – așa începe să depene lungul fir al narațiunii povestitorul care nu se grăbește nicăieri, fiindcă partea cea mai frumoasă a vieții lui a rămas în urmă. În față are doar umbrele trecutului și poate doar cicatricele unor frământări de odinioară:

„Acea perioadă a vieții mele a dat naștere unui conflict sufletesc care de altfel era inevitabil și care a durat un șir de ani, terminându-se și el prin intervenția destinului.

Conflictul a izbucnit în zilele războiului din 1877, când, la un moment dat, în conștiința mea, s-a pus întrebarea următoare: «Bine, dar la urma urmei, ce ești tu, măi băiete, rus sau român?» Firește că un răspuns categoric nu venea, cu atât mai mult, cu cât pe de o parte stătea tatăl meu, mediul și educația rusească, iar pe de altă parte – iubita mea mamă, care îmi spunea: «Ascultă Păvăluță, nu te chinui degeaba! Să fii totdeauna cetățean leal (loial) rus și în același timp să nu uiți că ai supt lapte românesc. Și atunci vei rămâne ruso-român atâta vreme cât va vrea Dumnezeu... Nu-ți bate capul degeaba și fă-ți datoria.»

Și totuși mi-am «bătut capul» un șir de ani până în anul 1886 când a murit tatăl meu;

iar elementul rusesc nu mi-a dat pace până în anul 1918, când a încetat din viaţă însăşi Rusia şi când s-a terminat şi dualismul firei mele şi conflictul meu sufletesc, laptele mamei rămânând învingător... Şi iată cum din „ruso-român" m-am transformat în Român, ieşind cu obrazul curat dintr-un conflict îndelungat şi chinuitor."

Ani mulţi au trecut de atunci, de când au fost scrise aceste rânduri, dar îndoiala zbuciumă încă sufletele unor basarabeni. Şi ca să scape definitiv de ea ar trebui să citească amintirile unui scriitor uitat, Pavel Kuzminski, care a scris şi a editat o vastă operă literară în câteva limbi străine.

Bibliografia scrierilor lui e strâns legată de geografia Europei de Vest. Lucrarea *Ghidul Europei* (Viena, 1897; scrisă în limba rusă, şi-a găsit imediat un cumpărător: Editura „Novoe Vremea" de la Petersburg); piesa *Amiralul roşu* (tradusă de autor în franţuzeşte, a suportat treizeci de reprezentări pe scena Teatrului „Alhambra" din Bruxelles, provocând recenzii foarte favorabile şi dându-i dreptul de a deveni din oficiu membru al „Societăţii Autorilor Dramatici şi Muzicali din Paris".

Tot el s-a manifestat ca autor în spiritul romanului lui F. Dostoievski *Demonii*; a scris dramele: *Tovarăşii* şi *Gorodovoi* (Sergentul de poliţie), având drept scop final demascarea operei comuniştilor, cari începuseră deja sinistra lor activitate în Rusia şi aiurea.

O altă lucrare care a stârnit polemici, controverse şi recenzii admirative a fost *Je condamne* (Elveţia, 1918; în franceză).

Povesteşte Kuzminski:

„Acest volum a stârnit o mare vâlvă în presa elveţiană şi cea franceză. Iată ce scria, de pildă, Benjamin Valloton, celebrul scriitor elveţian: «*Am citit cu mare interes* Je condamne. *E limpede, clar şi just. Se vede că inima a fost motorul condeiului. Autorul are deplină dreptate de a extinde până la ecouri indignarea sa. Trebuie ca asasinii, înainte de a fi osândiţi prin arme, să fie înlănţuiţi de dispreţ şi de dezgust; lumea întreagă trebuie să prigonească pe carnivori, strigând: La lup! Nicio strădu inţă nu rămâne zadarnică. Autorul volumului* Je condamne *e unul din cei mai buni luptători în această luptă sacră.*»"

Lucrarea a fost comentată în Belgia, Franţa şi Elveţia, ca mai târziu volumul să fie tradus în limba engleză.

A urmat drama *Ultimul ţar* (Elveţia, 1918; scrisă în franceză).

Despre această lucrare P. Kuzminski povestea ulterior:

„…o publicasem – spre a păstra drepturile de autor – în *Courrier de Vevey*. Acest ziar a început publicarea la 25 aprilie 1919 cu preavizul următor: «*Începem publicarea unei drame de o actualitate pasionantă, care ne-a fost oferită de către d-l Pavel P. Cuzminschi, om de litere (autorul volumelor* Je condamne, Fléau Rouge *etc.), membru al Societăţii Autorilor Dramatici din Paris şi colaboratorul bine cunoscut al* Gazetei de Lausanne.»"

Această dramă a fost tradusă în limba engleză, limba rusă şi apoi în limba română.

S-a manifestat ca un publicist harnic şi inventiv. Locuind în Germania, la Berlin, trimitea săptămânal cronici unui ziar din Petersburg şi unui alt ziar din Odesa *Note asupra vieţei în Berlin*.

Opera lui publicată peste hotare urmează a fi recuperată, studiată şi, în cele din urmă, acest autor cu o solidă prezenţă în literatura europeană îşi va ocupa locul binemeritat în istoria literaturii noastre.

UN ROMANCIER UITAT

Prozatorul Alexandru Lipcan

Nu știu cum a ajuns acea carte la noi acasă. Poate de aceea că în ea era cuprinsă o bună parte din perioada românească pe care părinții mei o cunoscuseră ca liceeni ori poate pentru descrierea părăsirii Basarabiei de autoritățile române în 1940. Am citit și eu romanul *Deșteptarea* de Alexandru Lipcan (21.08.1908, Cahul – 10.06.1977, Chișinău), dar nu m-a convins. Îmi părea artificială atmosfera romanului și supărătoare dorința autorului de a crea cu orice preț chipul dușmanului din români. Nu-l credeam din simplu motiv că moșul și mătușa mea și o bună parte din rudele mamei mele locuiau în România. Nouă ne plăcea foarte mult când ei soseau în ospeție vorbind literar și aducând cadouri care la noi nu se întâlneau. Ei nu puteau fi dușmani…

Mai târziu am aflat despre comanda ideologică și despre multe nuanțe legate de politica partidului comunist. Și romancierul cu studii la Liceul din Cahul și absolvent al Universității din București, Facultatea de drept (1934), a fost nevoit să se conformeze și o temă atât de tragică ca vara lui 1940 să devină o farsă ideologizată.

Romanul a fost reeditat în mai multe rânduri. Prima parte a apărut în 1948, după care în 1952 apare versiunea integrală, repetată în 1959 și în 1968. Subiectul romanului *Deșteptarea* este reluat în alt roman, *Drumul cu plopi* (1956, 1965), dar aceste romane scrise „corect ideologic" n-au adus glorie autorului, care a fost participant la cel de-al Doilea Război Mondial și cu toate acestea a fost un simplu redactor de carte la Editura „Cartea Moldovenească".

Ultima lui apariție editorială s-a produs în 1976 când i-a apărut volumul *Lumini la răspântie.*

A fost un autor cuminte, acceptat de autorități și de aceea au fost uitate mai întâi romanele, apoi și autorul lor…

ANONIMATUL AR FI PENTRU EL O PEDEAPSĂ PREA CRUNTĂ...

Destinele poeţilor mari sunt diferite, destinele poeţilor mici sunt aproape identice.

Antonie Luţcan a rămas ca poet numai în memoriile câtorva contemporani şi în sufletele câtorva redactori, care, la vremea lor, l-au lansat fără prea mult curaj în lumea misterioasă şi plină de surprize a literaturii, rezervându-i o pistă obişnuită pentru un poet de orientare tradiţională.

Şi totuşi, am deplina convingere că acest autor merită un alt destin. Datorită lui, astăzi citim versurile scrise cândva de „Homer al nostru", poetul Tudose Roman. Avea marea răbdare să-l plimbe pe orbul Tudose Roman pe străzile Chişinăului, să stea şi să-l asculte la redacţia ziarului *Cuvânt moldovenesc*, înregistrând poeziile şi spusele poetului. În numărul 3 din 1933 al revistei *Luminătorul* a ţinut să publice o dedicaţie-portret. O naivă trecere în revistă a unor relaţii spirituale, dar, mai ales, profundul regret pentru pierderea unui poet:

„Te-ai stins, poete orb,
Şi lira-ţi e orfană...
Iar dacă ai plecat,
La suflet şi la corp
Straiu tu ne-ai lăsat,
Mai negru decât pana
Cernită a unui corb.
Tu, orb fiind, te-ai dus...
Dar – plângem moartea ta;
De ce, cât pot vedea,
Ca sufletul tău nu-s?"
(Lui Tudose Roman)

Prima şcoală poetică a seminaristului de pe atunci Antonie Luţcan a fost cea de copist sau poate, mai exact vorbind, cea de cronicar, de prim-redactor al versurilor care mai târziu aveau să fie înmănuncheate în placheta *Cântecul plugarului*.

Responsabilitatea pentru cuvântul scris, pentru cuvântul tipărit a însuşit-o, probabil, în aceşti ani de ucenicie, de ajutor la secretariat, de gazetărie fără pretenţii.

Antonie Luțcan (stânga) și poetul Tudose Roman cu fiul

Pătrunderea în mediul literar şi, mai ales, în cel gazetăresc, la o vârstă precoce nu întotdeauna poate fi de folos viitorului autor.

Ironia şi chiar desconsiderarea cu care sunt întâmpinate aproape toate apariţiile din ziar, trezesc în suflet o anumită doză de causticitate care, uneori, te face să te dezici de tine însuţi pentru a nu cădea victimă limbilor fără de minte...

Un alt pericol e chiar pretinsa boemă a acestor medii şi uneori tinerii neafirmaţi rămân sub vălul anonimatului doar din cauză că şi-au cheltuit puţinele zile date de Dumnezeu la cafenea, citindu-şi încercările literare unor prieteni mereu aghesmuiţi.

Vocea elegiacă a lui Antonie Luţcan este inconfundabilă în contextul generaţiilor de poeţi interbelici. Peisajul este marea predilecţie a autorului, mereu inspirat în alegerea decorului, în crearea unei atmosfere deosebite, panteiste. Eminescian până la epigonism, el îşi trăieşte clipa astrală a poeziei în sistemul de coordonate al câtorva teme: casa părintească, steaua tremurând în ceruri, eroul liric singuratic şi nemărginitul Dumnezeu. *La steaua* de Mihai Eminescu este retopită în mai multe variante, dar niciuna, probabil, nu-l satisface pe exigentul autor şi el, îndărătnic, schimbă decorul, modifică atmosfera, lăsând fără răspuns eterna întrebare cu steaua care ne veghează de mii şi mii de ani...

„Terestrul glob i-o părticică
Din lumea veşnicului haos,
Un fel de humă, o mărgică,
Un punct ce-aleargă făr-repaos…

De-acolo pare stea aprinsă,
Lucind în zări îndepărtate
Şi alte lumi ce se înşală
Privesc deşarta lui spoială."

(*Pământul,* în: *Luminătorul*, 1933)

Romanţios, el nu uită să plaseze eroul liric în mijlocul idilei „organizate" şi regizate de el, nu uită să „pună" în versuri acel fior care urmează să se prefacă în sursa de rezonanţă a sufletului nostru. Conştient, coboară până la cele mai simple ritmuri şi rime, extrăgând din ele toată seva poetică.

Câteodată ai impresia că preotul din el are nevoie, pentru o mai profundă respiraţie, de aceste lumi zămislite de propria-i imaginaţie şi care supravieţuiesc numai graţie hârtiei.

Regret ignorarea acestui nume de către criticii de prestigiu, dar, pe de altă parte, vreau să cred că anume această solitară traversare a deşertului poetic i-a adus cristalina viziune, l-a prefăcut într-o lentilă miraculoasă care ştie să-şi concentreze puterea doar pe anumite imagini, să improvizeze miraje, să construiască lumi ce nu există.

Nu ştiu cum i s-ar fi împlinit destinul, dacă nu i-ar fi fost dat să treacă prin atâtea încercări: Primul Război Mondial, două revoluţii, Unirea, cedarea Basarabiei, cele două refugii. Pentru un individ obişnuit aceasta ar însemna o biografie bogată, pentru un poet o asemenea biografie lasă prea puţine şanse de concentrare...

S-a născut la 17 ianuarie 1903 în satul Cucioaia, judeţul Bălţi, în familia dascălului Filip Luţcan şi a Xeniei (sora dreaptă a lui Pan Halippa). Dintre cei patru băieţi şi două fete care creşteau în familie, viitorul poet era cel mai mare.

Cursul şcolii primare l-a însuşit la Cucioaia, de unde s-a înscris la Seminarul Teologic din Chişinău. Odată pornit pe calea slujirii Domnului, fiind la o vârstă mai puţin studenţească, ajunge, în 1936, licenţiat în teologie la Facultatea de teologie din Chişinău.

A fost preot în satele: Cruglic (1924), Lunga (1925-28), Cuilucani (1928-1940), Drăgăneşti şi Gura Văii (1940-1944, jud. Vâlcea), Lungeşti (1944-1948, jud. Vâlcea).

Şi-a început colaborarea la ziarul *Cuvânt moldovenesc* încă până la 1917, trecând apoi pe la toate publicaţiile vremii: *Luminătorul, Moldova de la Nistru, Viaţa Basarabiei, Raza, Renaşterea, Deşteptarea* ş.a.

În volum a debutat, probabil, ceva mai târziu, tipărind în 1926 *Cuvinte de îndrumare*, cartea fiind menţionată ca aparţinând mănăs-

tirii Dobrușa. În 1927 îi apare placheta *Poezii religioase* și tot în același an scoate de sub tipar o broșură de 62 de pagini lirice, foarte duioase, intitulată *Poezii religioase și patriotice*. În 1930, la Bălți, a scos de sub tipar Zvonuri de clopote, un mănunchi de poezii, așternut pe 36 de pagini și subintitulat *Versuri religioase și patriotice*. În 1937 – placheta de versuri *Poezii*, după care a urmat cartea *Cântarea cântărilor*, apărută tot în 1937. *Zvonuri de clopote*, tipărită în 1938, precum și placheta *Poezii religioase*, scoasă de sub tipar în 1940, continuau ciclul de versuri de inspirație divină. Judecând după publicațiile apărute în perioada războiului, autorul rămânea fidel acestei teme, sperând, probabil, să publice și alte volume.

Melancolicul poet, în orele libere de la slujba în biserică, între vecernii, botezuri și cununii, știa să-și croiască fragmente de timp și să lucreze la un roman de proporții *Valentin și Adina*, lucrare care, împreună cu alte manuscrise ale poetului, se află în posesia fratelui acestuia, poetul Vasile Luțcan.

După placheta de versuri apărută în 1930 la Bălți, autorul își caută un editor pentru două lucrări: *Evanghelie în versuri* și *Poezii lirice* (profane). Se prea poate că mai avea și alte lucrări în curs de pregătire, care n-au ajuns la tipar, așa cum a rămas în manuscris romanul în versuri *Valentin și Adina*.

Variantele de poeme tipărite în reviste el și le imaginează ca pe niște piste de pe care urmează să decoleze viitoarele plachete.

Paralel, își verifică pana, își încearcă cititorul, intrigându-l cu proiecte mari de viitor. În 1933, din numărul 10 al revistei *Luminătorul*, începe tipărirea unui vast poem *Viața Domnului nostru Isus Hristos*, lucrare la care nu revine numai din cauza unor condiții obiective, ce-i strangulează parcă fiecare clipă de inspirație...

După ce am tipărit un articol dedicat lui Toni Luțcan în *Literatura și arta* (nr. 42, 13 octombrie 1994), la 3 decembrie 1994 am primit o scrisoare de la fiul poetului, Leonid Luțcan, care, pe lângă câteva precizări biografice, îmi mai relata și un motiv foarte important care a pecetluit destinul acestui talentat scriitor: *„Dumneavoastră îl numiți poet melancolic. De fapt, e puțin spus. Viața lui și poeziile au avut o evidentă culoare tragică. Când era cu preoția la Cuilucani, mama mea, salvându-mă din ghearele tifosului, s-a molipsit ea însăși și a murit. Nenorocirea a lăsat urme dureroase pe toată viața tatălui-văduv, singuratic, iar eu, la fel – copilăria – când la o biserică, când la alta, când la vreo mătușă, când la nimeni. Unii preoți făceau gospodărie, bogății.*

A. Luțcan se mulțumea cu puțin, tinzând mai mult de a face bine altora. Războiul a lovit și asupra noastră. Sosit în județul Vâlcea, tata era susținut de unii săteni, pe când preoții localnici nu i-au permis să profeseze slujba bisericească. Mi-amintesc spusele unui «sfânt părinte»: «Mă, popă, să nu te văd pe lângă biserică, c-am să-ți frâng picioarele!»"

S-a stins din viață la 24 mai 1948 și este înmormântat în cimitirul din Drăgășani, județul Vâlcea.

Un poet care, născut în codru, a visat corăbiile și porturile străine și-a găsit aleanul de veci departe, departe de vatra părintească, întocmai cum scrie în palma tuturor visătorilor... De fapt, era conștient de jocul destinului, îi ghicise rostul, descifrându-l în poezia *Astronomul*:

„De-aparate-nconjurat
Și c-o lunetă înarmat,
La cer privește astronomul...
În joc nebun, în joc hoinar
Prin sticlă mii de aștri-apar:
Ce iscusit ajuns-a omul!...

Străbate-a norilor perdea,
Descoperind stea după stea,
Cu cifre semne-n cărți el scrie;
Ci numai Jupiter din zări,
Privind a omului sforțări,
Își spune-n gând: «Ce jucărie!»"

REVISTA CARE SALVEAZĂ DE UITARE

Un moment de mare curiozitate care se întâlnește foarte rar în literatură. Nu prea dese sunt cazurile când doi fraţi colaborează la aceeaşi revistă. La noi, însă, trei fraţi Luţcan: Antonie, Vasile și Ana au scris poezie, proză, publicistică și critică literară. Cel mai mic dintre fraţi era Vasile Luţcan, unul dintre oamenii foarte apropiaţi ai redactorului-şef al revistei *Viaţa Basarabiei* Nicolai Costenco. Ei aveau ceva comun și ca fizic, și ca spirit. Ambii poeți, ambii polemiști și ambii au comis aceeași greșeală de-a rămâne în ’40 în Basarabia.

Vasile Luţcan a reușit să scape de iscoadele NKVD-ului, iar a doua oară, în ’44 n-a mai riscat să-și încerce norocul, stabilindu-se cu traiul la Drăgășani, jud. Vâlcea, unde a fost profesor și ani de zile n-a riscat să publice niciun rând.

Abia în anii ’90 am început o corespondenţă cu Vasile Luţcan și acele materiale le am depuse într-o mapă în vederea utilizării lor într-o viitoare istorie a literaturii ori, poate, într-un volum al *Basarabiei necunoscute*. Am simţit în acea corespondenţă o nostalgie sinceră după anii tinereţii și o mare părere de rău pentru anii pierduţi în afara literaturii, adică pentru anii în care n-a scris ceea ce și-ar fi dorit să scrie.

Luţcan Vasile (1.I.1913, s. Cucioaia, jud. Bălţi – 23.IX.1998, Drăgășani, jud. Vâlcea, România), scriitor.

S-a născut în familia lui Filip Luţcan și Xenia (născută Halippa).

În 1940 avea gata volumul de poezii *În umbra iubirii*, dar n-a fost editat, tot așa cum n-a apărut a doua plachetă de versuri *Poemele stepei*.

Poetul Vasile Luțcan

A fost redactor și oponentul lui Nicolai Costenco în materie de poezie și critică literară. Bibliografia publicaţiilor lui la revista *Viaţa Basarabiei* este una impresionantă:

Despre revuistica românească (1934, nr. 4); *Revista revistelor*: *Cultura poporului, Timocul, Școala basarabeană, Satul, Familia* (1934, nr. 4); *Deceniul muncii* (despre ziarul *Poșta Cetăţii Albe*; 1935, nr. 1); *Din tainele viitorului* (1934, nr. 5); *Ideologii basarabene* (1934, nr. 12); *Mistica basarabeană* (1935, nr. 3); *Spirit nou* (1936, nr. 5-6); *Renașterea basarabeană* (1935, nr. 6); *Caracterul anarhic al vieții noastre sociale* (1934,

nr. 7-8); *Școala nouă* (1934, nr. 10); *Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa", 1893-1933* (1934, nr. 5); *Recenzie* (rec. la cartea: Tcaciuc-Albu N. *Viața și opera lui Tudor Flondor.* Cernăuți: „Iconar", 1934; 1934, nr. 12.); *Pictura lui Anatolie Cudinoff* (1935, nr. 6); [Adnotare] (adnot. la cartea: Bârcă M. *Trei cântece – pentru sopran și acompaniament de piano.* Craiova, 1939; 1939, nr. 7-8); *Țăranul și literatura* (1937, nr. 10); *Literatura vânătorească* (1937, nr. 11); *Recenzie* (rec. la cărțile: Sucur A. *Închinare*: poeme. Chișinău: „Cartea Românească"; Bunciu N. *Lada cu năluci*: versuri. București: „Vremea"; 1934, nr. 3); *Recenzie* (rec. la cartea: Buzdugan I. *Păstori de timpuri*: poeme. București: Ed. Casei Școalelor, 1937; 1937, nr. 7-8); *Recenzie* (rec. la cartea: Maniu Adrian. *Focurile primăverii și flăcări de toamnă*. Ed. Fundațiilor Regale, 1935; 1935, nr. 7-8); *Portrete literare: Alexei Mateevici* (1937, nr. 9); *Portrete literare: Tudose Roman* (1937; nr. 3-4); *Tolstoi și evreii* (1934, nr. 6); *Fabulele lui Trilussa* (traduse de Mihnea Vântu; 1935, nr. 7-8); *Ți-aduci aminte* (1934, nr. 3); *Taine…* (1934, nr. 4); *Semnificație*…(1934, nr. 5); *Crepuscul* (1934, nr. 6); *Lacrimi pe copilărie; Fericirii viitoare* (1934, nr. 7-8); *Hai, birjarule; Itinerar rural* (1934, nr. 10); *Câte cântece…* (1934, nr. 12); *Apoteoză* (1934, nr. 12); *Cântecul adolescentelor* (1935, nr. 1); *Visul primăverii* (1935, nr. 3); *Cântec de leagăn* (1935, nr. 3); *Domnița zorilor* (1935, nr. 7-8); *Voiu părăsi* (1935, nr. 7-8); *Asemeni unui vis…* (1935, nr. 9); *Clar de lună* (1935, nr. 11-12); *Orfanul; Frumusețea* (1936, nr. 2); *Din „Florile copilăriei"* (1936, nr. 5-6); *Plugarul și ogorul* (1937, nr. 3-4); *Requiem; Mormânt uitat* (1937, nr. 5-6); *Laudele trupului* (1937, nr. 11); *Țintirim; Mâhnire; Crizanteme* (versuri; 1937, nr. 12); *Mănăstire* (1938, nr. 4-5); *Țintirimul de cristal* (1938, nr. 6-7); *Versuri* (1938, nr. 8-9); *Nocturnă* (1938, nr. 10); *Armonie nocturnă; Presimțiri* (versuri; 1938, nr. 12); *Plâns muncitoresc* (1939, nr. 5); *Când toamna a sosit* (1939, nr. 9-10); *De ar putea* (1940, nr. 4); *Drumul nostru* (1943, nr. 1); *Pe câmpia părăsită* (1943, nr. 3-4); *Litanie* (1943, nr. 6); *Zori* (1943, nr. 11-12); *Plecări* (1944, nr. 1-2); *Prietenie* (1944, nr. 3-4); *Figuri basarabene: Axentie Frunză* (1934, nr. 5); *Recenzie* (rec. la cartea: Pop Licu. *Un filozof al istoriei – Al. Xenopol.* Sibiu: „Thesis", 1934; 1935, nr. 5); *Viitorul Basarabiei* (1934, nr. 7-8).

După 1940 destinul nu i-a mai permis să se ocupe de editarea creaţiei şi această dramă a lui Vasile Luţcan o descifrăm în documentele pe care le tipărim în continuare:

„Brăila, 1 martie 1982

Mult stimate Domnule Luţcan,

Au trecut anii și zilele noastre fără rod și suferinţele fără sfârșit. În sfârșit împlinesc la 12 mai care vine 73 de ani. Sunt stabilit în Brăila cu familia din 1948, venind din Făurei, unde am fost secretar la primărie. Acum sunt pensionar. De multe ori mi-am amintit de Dvs. și de părintele Anton Luțcan, cred că sunteți rude, publică poezii frumoase. Acolo, la Drăgășani, îmi aduc aminte, locuiește și poetul Pan. Vizirescu și fiica Dlui Iorgu Tudor. Adresa mi-a dat-o Dl Slavov din Tulcea. M-am întâlnit aici în Brăila zilele trecute. Deși am avut contract cu Editura «Minerva» și volumul trebuia să apară în 1969, dar cum se afla sub tipar, nu știu din ce cauză, contractul mi-a fost anulat. Dar nimeni nu mi-a spus adevărul și nici azi nu cunosc motivele. În vederea întocmirii unui studiu, am scris Dlui N. Halippa să-mi pregătească niște lucrări, nici astăzi n-am primit nicio veste. Mă pregătesc să-l vizitez curând, să vedem care e baiul. Cu mare greutate am editat pe plan local două volume din care unul selectiv – perioada 1924-1979 – *Somnul lebedelor*, cu prefață de fiul lui Perpessicius, având 350 pagini, cu care am primit titlul de Laureat al Festivalului Național «Cântarea României» – 1981. Dacă doriți să-l aveți vi-l pot trimite ramburs prin poștă, costă 29 lei – atât mă costă tiparul. Dacă sunt și alți amatori vă rog să-mi comunicați cât mai repede. Tirajul este aproape epuizat, dar reţin câteva exemplare pentru fraţii noştri.

Dacă doriţi, vă rog să-mi trimiteţi cât mai repede toate datele biografice și circa 10-15 poezii din cele mai frumoase – publicate și nepublicate. La cele publicate indicaţi revista unde au fost publicate. Arătaţi volumele apărute și volumele în (titlurile) manuscris, colaborări etc. Idem și pentru părintele Anton Luţcan – vreau adresa lui. Dacă cunoașteţi adresa familiei lui Sergiu Matei Nica și a lui Theodor Plop, vă rog să mi le comunicaţi urgent.

Cred că nu v-am deranjat cu rugămintea mea. Vă rog să-mi scrieţi mai detaliat despre Dvs. și dacă aţi publicat ceva în reviste, volume etc.

Aștept cu multă nerăbdare.

Cu cele mai nobile sentimente și urări de sănătate.

Al Dvs. sincer,

Alfred Basarab Tibereanu.

Str. Pietăţii, cart. Hipodrom, bloc H1, sc. 2, ap. 23, of. 6, cod 6100. Brăila."

Alt document-cheie pentru descifrarea dramei scriitorilor basarabeni este acesta:

„Societatea Scriitorilor din Basarabia

Proces-verbal

Membrii Societăţii Scriitorilor din Basarabia, în urma revenirii Basarabiei roșii muncitorești la sânul patriei iubite URSS, ne-am adunat și am deliberat asupra situaţiunii de faţă – în unanimitate:

Scriitorii basarabeni salută cu entuziasm și dragoste pe Tovarășul Stalin, eliberatorul Basarabiei de sub sclavia românească, pe tov. Molotov și pe tovarășul Comandant al armatei roșii, Timoșenko.

Scriitorii basarabeni salută cu însufleţire intrarea în Basarabia a nebiruitei armate roșii, în frunte cu vrednicii ei conducători.

Scriitorii basarabeni salută pe tovarășii scriitori din patria regăsită URSS, care au știut să ridice prin scrisul lor viaţa culturală a muncitorimii pe înălţimi universale.

Hotărâm:

Noi, muncitorii scrisului din Basarabia ne alăturăm idealurilor ce însufleţesc pe fraţii noștri din URSS și delegăm pe tovarășii Nicolai F. Costenco, secretarul general al Societăţii Scriitorilor din Basarabia, și pe Vasile Luţcan, pentru a lua contact cu reprezentanţii scrisului din URSS, împuternicindu-i și la hotărâri.

N.F. Costenco

P. Ștefănescu (corectat în Ștefănucă)

Vasile Luţcan

Bogdan Nistru (Istru – *n.n.*)"

Iar istoria literaturii noastre nu poate fi completă fără asemenea răvașe-mărturii:

„Drăgășani, 4.XII.1975

Dragă confrate,

M-am bucurat mult primind rândurile aducătoare de atâtea noutăţi, de care eu eram oarecum străin. Anii, evenimentele au trecut peste noi și ne-am înstrăinat. Pe aripile gândurilor, văd cum dorm codrii Ghilicenilor și-n noi cufundate în ceaţă așezarea străveche Valea lui Vlad – Cucioaia – unde am văzut lumina zilei. Îmi amintesc cu duioșie anul 1933 când am pășit sfios pragul redacţiei «Vieţii Basarabiei» cu un caiet de versuri. Parcă îi am în faţă pe Pan. Halippa, Ștefan Ciobanu, Pe-

Prezidiul Congresului Societăţii Scriitorilor din Basarabia (de la stânga la dreapta): Pan Halippa, Boris Baidan, Vasile Luţcan și Nicolai Costenco. 24 martie 1940

tre Ștefănucă, N.F. Costenco, Teodor Nencev, Magda Isanos și alţii. Va rămâne luminoasă figura lui Ștefan Ciobanu și-mi voi aminti mereu cuvintele încurajatoare la adresa «băietului». Între altele, trebuie să arăt că într-un cotidian din Chișinău apăruse un interviu pe care mi l-a acordat profesorul academician despre Puşkin, căruia *V.B.* îi închinase un număr omagial. O văd pe Magda Isanos zâmbitoare, copil plăpând cu ochi mari, căutând să-și ascundă infirmitatea. Frumos citea Magda și mi s-a părut timidă, sfioasă, atunci, pentru prima dată printre scriitorii din Chișinău. Împrejurările m-au dus la Trușeni și Negrești. Sâmbăta eram degrevaţi de ore pentru a lucra cu Ion Bădărău (Bogdan Istru) la revista *Școala basarabeană,* redactată de noi până la evenimentele din 1940. În același an a apărut și nefericitul meu 1 volum *Umbra iubirii*. Numai câteva exemplare și manuscrisul mi-au rămas. Tirajul de 3000 ex. s-a pierdut odată cu toate bunurile ce aparţineau tipografiei condusă de Teofil Bologa.

Ar trebui nopţi și zile de spovedanii ca să ne aducem aminte evenimentele prin care am trecut și în depărtarea cărora contribuţii însemnate am avut fiecare.

Au venit anii de întuneric ai refugiului, cu suferinţele și zilele pline de primejdii prin diferite școli din Vâlcea. N-am publicat niciun vers, deși am scris mult pentru a se păstra la sertar. Nu-i vorbă că nici nu se putea publica și scrie după metoda realismului socialist, neînţelegând să renunţ la crezul meu artistic, păream în «anii de ucenicie» la noi, acasă.

La București l-am vizitat destul de des pe Pan. Halippa care a fost în Drăgășani. Am luat parte la comemorarea celor 50 de ani de la moartea lui Al. Mateevici printr-un cuvânt rostit în catedrala Sf. Elefterie – București.

Câte bucurii, câte necazuri, câte deziluzii! Am fost nevoit să-mi desăvârșesc studiile la Universitatea din București, pentru a ocupa o catedră de limbă și literatură română. În vară am ieșit la pensie.

Am vizitat Chișinăul în 1970. Cu N. Costenco m-am aplecat asupra mormântului lui Al. Mateevici și am păstrat un minut de tăcere în faţa monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt, operă a sculptorului nostru Alexandru Plămădeală. L-am cunoscut pe poetul Gheorghe Vodă și cu toţii am sărutat cei trei plopi din grădina soborului, sădiţi de mine în faţa monumentului martirilor Unirii: Mateevici, Murafa, Hodorogea. Numai locul și plopii au rămas. Desigur, vânturile timpului nu și-au spus încă cuvântul. Totul e legat de condiţiile, posibilităţile de creaţie, de viitorul provinciei natale.

Am suferit mult văzând atâta nedreptate numai pentru că am avut prilejul să ne fi născut între Prut și Nistru.

Acum câteva zile am primit o scrisoare literară de la Octav Sargeţiu. Locuiește în București: Șoseaua Colentina 17, apartamentul 3, București II, telefon 42.81.00. De asemenea, mi-a scris și Iorgu Tudor tot din București – str. N. Beldiceanu 22.

În Cimitirul «Bellu» se află mormântul lui Dominte Tumonu; mort în 1972. Au murit: Vladimir Cavarnali și Sergiu Matei Nica. La înmormântarea lui Sergiu am luat parte. De câte ori am trecere prin București merg și pe la «Bellu». Am evocat toate acestea pentru că o necunoscută căldură m-a cuprins când am citit rândurile primite de la d-ta.

Trimit chestionarul și fotografia. Vreau să reluăm legătura, să ne revedem. Poate ţi-ar face bine o cură balneară la Olănești, Govora, Călimănești, când ne-am întâlni.

Rămân cu aceeași dragoste de frate.

Omagii familiei!

Vasile Luţcan”

[Scrisoare adresată lui Mihai Spiridonică]

* * *

„Drăgășani, 12.III.1980

Dragă M. Spiridonică,

Întâi, îţi mulţumesc pentru chestionarul trimis și pe care azi l-am trimis la Iași. Eu am consultat primul dicţionar și l-am găsit excep-

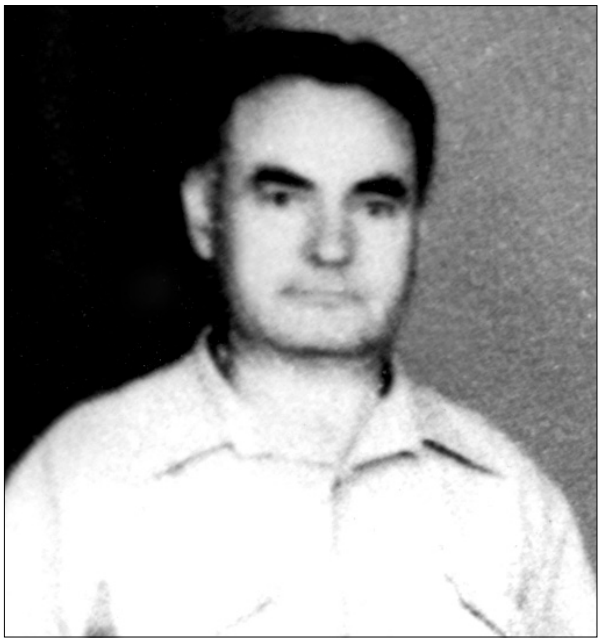

Profesorul Vasile Luțcan

ţional. Echipa de la Iași lucrează temeinic, documentat spre deosebire de altele.

Am fost atât la înmormântare, cât și la parastasul de 40 de zile de la decesul lui Pan. Halippa. S-au rostit cuvântări frumoase, au vorbit din partea Institutului de Istorie, Uniunii Scriitorilor etc.

Toate cuvântările se găsesc la fiul defunctului, pregătite pentru tipar, cândva… dacă…

În iulie 1979 am fost invitat în Moldova. Îmbolnăvindu-mă, mi-am petrecut șederea la Spitalul clinic nr. 1 din Bălţi, fiind operat de prostată. Șederea mi-a fost prelungită cu încă o lună, așa că m-am întors tocmai în septembrie, cu bucurii și tristeţe.

N.F. Costenco mi-a fost și gazdă și tovarăș de drumeţie. În vitrine tocmai apăruse volumul său *Scrieri*, culegere antologică. Pentru volumul său (roman) *Severograd* a primit marele premiu al Uniunii Scriitorilor din Moscova. Din 300 de romane, au fost premiate doar 9. Unul din cei premiaţi a murit de emoţie… N.F. Costenco a încasat 100 000 de ruble. Cu aceste ruble i-a cumpărat o vilă unei drăguţe la Ialta, în Crimeea. Când pleacă la Ialta, gurile rele spun că «pleacă la alta»…

Pe Bogdan Istru nu l-am văzut, soţia la telefon răspundea mereu «plecat în documentare». Evită să se întâlnească cu cei veniţi de dincoace.

George Meniuc lucrează izolat pe strada Dacinaia, la periferia Chișinăului. Probabil ai văzut ce frumos e orașul acum. Străzile vechi, cu arborii seculari, par adevărate tuneluri de umbră și lumină. Expoziţia de pictură și sculptură din fostul Sobor nu încălzește sufletul.

Parcul însă e o explozie de verdeaţă. Pe soclul lui A.S. Puşkin strălucesc versurile traduse de mine și Costenco: «Cu lira mea nordică, / dând glas singurătăţii / am rătăcit aici…»

Procesul de înstrăinare e vizibil numai la oraș. La sate, în autobuze, în tren, toţi ascultă muzica populară transmisă de posturile noastre. Toate emisiunile televiziunii sunt urmărite cu mare interes. M-am convins despre aceasta.

Mă întrebi ce fac, ce scriu.

Acţionez în cenaclul «Gib I. Mihăescu» din Drăgășeni. Scriu și iau parte la ședători literare în Oltenia, în schimb de experienţă cu alte cenacluri.

Am în pregătire câteva culegeri: *Poienele stepei, Cântare de bucurie, Poezii*. Deocamdată stau în sertar.

Aștept veşti bune de la d-ta și de la Roșianu.

Cu toată afecţiunea,

V. Luţcan”

* * *

„7.V.1986

Drăgășani

Dragul meu,

Mulţumesc mult pentru felicitările trimise cu prilejul sărbătorilor de Paști. Vă dorim și vouă, familiei, multă sănătate, multe bucurii, alături de cei dragi.

Adevărat că uneori trecutul nostru a fost vitreg. Pentru mine însă el a fost încărcat de multe satisfacţii. Îndată după absolvirea școlii, din lipsă de posturi, am funcţionat ca secretar la «Universitatea populară» și am lucrat

în redacţiile revistelor «Şcoala basarabeană» şi «Viaţa B.».

Pe atunci, în oraşul nostru se desfăşura o bogată viaţă culturală. I-am auzit pe N. Iorga, Ioan Petrovici, Nae Ionescu, Al. Borza, Ion Simonescu şi mulţi alţii. De două ori am fost la concertele lui George Enescu. Câte bucurii şi împliniri ne aşteptau dacă nu venea nenorocirea din 1940. Îmi apăruse o carte de versuri *În umbra iubirii*. Colaboram la multe reviste şi ziare.

Cu sănătatea stau bine şi sper să fie şi mai bine.

Citesc, scriu, urmăresc programele la televizor. La cei de dincolo nu ne vom duce deocamdată.

Primesc scrisori din când în când şi ne mângâiem cu veştile venite foarte rar.

Încheiem aceste rânduri cu dorinţa de a vă şti sănătoşi, bucurându-vă de o bătrâneţe liniştită şi fără necazuri.

Vasile Luţcan"

* * *

„Dragul meu,

Cu prilejul sărbătorilor de iarnă îţi doresc ani mulţi, sănătate şi împlinirea tuturor dorinţelor. Am citit şi eu antologia scriitorilor de dincolo. Sunt unii care merită să-i citeşti: Dabija, Zadnipru, Vieru.

Costenco a primit premiul de stat pentru întreaga lui creaţie. La 75 de ani se vede şi el reabilitat. Eu nu mă mai duc dincolo. Nu suport emoţiile şi atmosfera înstrăinată de pe străzi şi în toate părţile. Aştept cu îndărătnicie limpezirea apelor. Aveam un frate acolo care s-a prăpădit. Locurile de baştină sunt de nerecunoscut. La mulţi ani!

Vasile Luţcan"

Biografia lui nu poate fi una voluminoasă, deoarece, în linii mari, ea se rezumă la bibliografia colaborării sale la revista *Viaţa Basarabiei*.

Rândul I: Tamara Luțcan (4.VIII.1911), Vlad Luțcan (25.X.1969), Ana Leahu-Luțcan (1.III.1904),
rîndul II: Vasile Luțcan (1.I.1913), Ana Sturza-Luțcan (10.II.1943), Dimitrie Luțcan (25.IX.1941).
Drăgășani, jud. Vâlcea, 14.VIII.1977

UN OM PENTRU TOATE GENERAȚIILE

Ca orice actor de meserie, Gheorghe V. Madan aduce în scrisul basarabean nu numai fraza bine potrivită, rotunjită pentru a fi rostită – el aduce detaliul fin pe care se axează veritabilul joc actoricesc... Natura l-a înzestrat cu un simţ deosebit al adaptării. Născut la 5 octombrie 1872, la Truşenii din preajma Chişinăului, în familia slujitorului bisericesc Vasile Madan. Porneşte pe calea tatălui din motive materiale, făcându-şi studiile la Seminarul Teologic din Chişinău (pentru a fi scutit de anumite taxe şi ajutat precum majoritatea copiilor din instituţiile de învăţământ eparhiale). În 1891, obosit şi poate speriat de hărţuielile poliţiei, având numai 19 ani, se decide să treacă în mod clandestin Prutul cu intenţia de a se stabili la Bucureşti.

Conform memoriilor lui Gheoghe V. Madan *Din amintirile unui basarabean despre B.P. Hasdeu* (*Viaţa Basarabiei*, nr. 8, 1932; nr. 12, 1933), acest episod s-a derulat astfel:

„Eram un biet pribeag basarabean, – tinerel de 19 ani. Şi numai ce trecusem Prutul, în noaptea de 8 noiembrie vechiu, prin dreptul Frăsineştilor.

O noapte cu vânt rece şi fulgi rari de zăpadă. – Şi eu gol-goluţ, între doi contrabandişti, şi cu hainele turbincă în vârful capului... Şi, – haidea, ha! – prin vadurile Prutului, pân' ce-am ajuns la malul românesc... Dar şi când am ajuns!.. într-adevăr c-am sărutat pământul Ţării de bucurie!.. Că p-aci-p-aci să mă înec şi să mă ia dracu!...

După această izbândă, am zăcut două zile de fierbinţeli şi amarnice dureri de cap.

A treia noapte, pe la cucoşi, m-au suit într-o teleguţă moldovenească uşoară, de un cal, şi m-am dus la Ieşi.

Scriitorul Gheorghe V. Madan

În revărsat de ziuă, eram în gara Ieşi. Am luat trenul de Bucureşti şi seara, la zece, m-am dat jos în Gara de Nord.

N-m tras nici la hotel şi nici la vreo cârciumă, căci n-aveam decât zece bani în buzunar.

După ce am căscat gura vreun ceas prin gară şi Calea Griviţei, – cu deosebire în dreptul unei case cu chipurile lui Ion şi Dumitru Brăteanu pe peretele din faţă, – am luat-o frumos pe linia tramvaiului, cum m-au povăţuit. Şi, – tot întrebând, din gardist în gardist, – am ajuns

pe la miez de noapte acolo, unde mi-a trebuit: la Spitalul Brâncovenesc, la un refugiat basarabean – Vasile Spoială, student-intern în clinica doctorului Buicliu.

Primire frăţească, plină de voie bună.

A doua zi, am făcut cunoştinţă cu alţi doi refugiaţi politici basarabeni, tot studenţi la medicină: Victor Crăsescu (nuvelistul) şi Filip Codreanu.

Seara, m-au dus la alt revoluţionar mai vechiu: Zamfir Arbore, publicist de talent şi funcţionar la Arhivele Statului, care trăia pe strada Nerva Traian.

Locuia în aceeaşi casă cu V. Crăsescu. Ambii însuraţi şi cu copii. Singuri, în mijlocul unei curţi mari, cu iarbă ţelină, cu o livegioară de pomi roditori şi vreun pogon de vie, struguri razachie – curat ca la ţară!...

O mai bună gazdă şi popas pentru tot felul de refugiaţi-politici (nihilişti, cum li se zicea atunci) – nici că se putea..."

Sosit la Bucureşti, se alătură refugiaţilor basarabeni care gravitau în jurul lui B.P. Hasdeu şi Zamfir Ralli-Arbure.

Despre aflarea lui în mijlocul refugiaţilor a scris convingător în memoriile sus-menţionate. Din acele mărturisiri ne putem face o imagine clară despre felul cum supravieţuiau refugiaţii basarabeni, care erau aspiraţiile lor şi cum îşi rezolvau zecile de probleme cotidiene. Memoriile lui Gheorghe V. Madan sunt comparabile cu cele scrise de Teodor Porucic, care cuprind acelaşi segment de timp şi practic vizează aceleaşi personalităţi.

Probabil că preocupările lui aveau şi o concepţie „teatrală" la bază. Mişcarea pur politică nu i-a dominat niciodată interesele. La redacţia *Revistei noi* se înfiinţează Societatea *Milcovul* a basarabenilor refugiaţi, avându-l ca preşedinte pe B.P. Hasdeu şi secretar pe Z. Ralli-Arbure, din ea făcând parte şi unii socialişti români precum C. Istrati, Th. Speranţă şi alţii. Împărtăşind în fond concepţiile acestei societăţi, Madan n-a aderat la mişcarea socialistă, şi din toate aceste întâlniri la redacţie s-a ales cu preţioasele sale memorii.

În 1904, la Bucureşti, cu sprijinul lui Spiru Haret şi A. Vlahuţă, apare antologia *Cântece şi versuri alese*, destinată exclusiv Basarabiei – era tipărită cu caractere chirilice şi a fost dăruită ca supliment abonaţilor ziarului *Moldovanul.* Volumul doi al antologiei apare în 1911.

Fire energică, nu se putea limita doar la relaţiile literare şi la munca scrisului. El a fost omul care a corespondat cu I. Pelivan, student la Dorpat trimiţându-i cărţile necesare.

A înviorat viaţa teatrală a Basarabiei, aducând trupe de actori din regat pentru stagiunile de iarnă. E meritul lui că V. Alecsandri – dramaturgul – a devenit cunoscut şi publicului basarabean.

Generaţia tînără – N. Costenco, V. Luţcan, S.M. Nica, P. Ştefănucă – vede în el un Creangă al Basarabiei, un Calistrat Hogaş. Recunoaşterea valorii lui artistice nu se leagă de acel opus anonim, produs în timpul războiului, şi martor al căruia s-a dovedit a fi Gheorghe Bezviconi.

Tot ceea ce a făcut bun Gheorghe Madan va rămâne, tot ceea ce a făcut rău se va şterge, căci pe cântarul faptelor sale, lucrurile onorabile sunt mai multe şi trag, incomparabil, mai greu...

Actor

La Bucureşti a studiat la Conservatorul de Artă Dramatică. De ce a făcut anume această alegere este greu de presupus. Poate pentru că a fost seminarist şi avea o voce frumoasă, poate pentru că era un bancagiu neîntrecut... De obicei, refugiaţii basarabeni învăţau în România la şcoli care, într-un fel sau altul, le-ar fi asigurat viitorul.

A făcut parte, timp de doi ani, din trupa Teatrului Naţional din Bucureşti.

În 1908-1912 a desfăşurat o rodnică activitate teatrală, organizând o trupă de entuziaşti, care, sub conducerea lui, prezentau în oraşele Chişinău şi Orhei spectacole după lucrări de V. Alecsandri şi C. Negruzzi. *Cinel-cinel!* de Vasile Alecsandri s-a bucurat de un mare succes, lucru consemnat de presa timpului. Fiind mai

toţi din familii înstărite (Dicescu, Hâncu, Hasnaş, Iaşcinschi-Anghel, Gafencu, Sârbu), actorii amatori s-au dovedit a fi foarte înzestraţi. Una dintre surorile Dicescu, Iulia, a mers pe calea lui Gh. V. Madan, colecţionând folclor basarabean şi reuşind să publice chiar o culegere. Sora ei Anastasia, devenind interpretă de operă, a creat la Chişinău un conservator care i-a purtat numele. Această instituţie a pregătit zeci de artişti.

Rolul lui Gh. V. Madan nu se limita doar la regie, la perfecţionarea jocului scenic.

A făcut şi o importantă muncă de impresariat, dinamizând, precum am mai spus, viaţa teatrală a Basarabiei.

La acel moment, el era un model demn de urmat – fusese în România şi vorbea o limbă literară elevată, jucase la Teatrul Naţional din Bucureşti, publicase în prestigioasele ediţii de dincolo de Prut.

Publicist

Debutează în literatură în 1895 (revista *Viaţa*, editată de Alexandru Vlahuţă).

În 1898, face o încercare riscantă, lansându-se ca editor – în colaborare cu Şt. O. Iosif şi Al. Antemereanu, fondează *Floarea albastră*, redactând concomitent şi revista lui Nicu Filipescu *Epoca literară*.

Practica publicistică îi va prinde bine în Basarabia, unde, la 14 ianuarie 1907, având susţinerea câtorva boieri moldoveni (P. Dicescu, M. Feodosiu, P. Gore ş.a.) din Societatea Culturală Moldovenească, lansează gazeta naţional-românească *Moldovanul*.

Scopul publicaţiei era să facă opoziţie unui alt ziar de limbă română, *Basarabia*, care propunea basarabenilor un program social radical, ancorat conceptual în problema naţională.

La 26 octombrie 1908, ziarul *Moldovanul* îşi încheie activitatea.

Privit din punctul de vedere al contemporanului nostru, adică al omului ce stă pe cumpăna a două secole – XX şi XXI – nu întotdeauna eşti de acord cu felul cum a procedat Gheorghe V. Madan.

El a polemizat foarte dur cu Grigore Constantinescu, publicistul care, timp de un an şi ceva, a scos la Chişinău un ziar foarte interesant *Glasul Basarabiei* (1913–1914) şi care considera că, de fapt, multe necazuri ale naţionaliştilor din Chişinău proveneau de la colaborarea lui Gh. V. Madan cu autorităţile ţariste. Aceeaşi părere o avea şi scriitorul Sergiu Victor Cujbă, expulzat din Basarabia în 1906 pe motiv că nu are actele în regulă. De fapt, întâmplarea a fost alta. La o petrecere, la restaurant, unde erau mai mulţi moldoveni cu orientare naţionalistă, Sergiu V. Cujbă a rugat orchestra să cânte *Deşteaptă-te, române!*. Cineva din cei prezenţi a sesizat jandarmeria şi, în consecinţă, a urmat expulzarea. Toată viaţa lui, Sergiu V. Cujbă nu s-a mai salutat cu Gh. V. Madan, fiind convins că el este autorul acelui denunţ. La rândul său, Gh. V. Madan nega cu orice ocazie acest fapt. Şi poate că am fi fost dispuşi să-l credem, dar, în articolul *Un protest al românilor basarabeni contra raptului de la 1812* (*Literatura şi arta,* nr. 42, din 16 octombrie 1997), istoricul Ion Varta face nişte dezvăluiri interesante, legate de arestarea ziarului *Făclia ţării*, ediţie confiscată chiar la primul număr. Şi, în acest caz, implicarea lui Gheorghe V. Madan n-a fost prea reuşită:

„Cel care dăduse alarma şi prevenise autorităţile, trâmbiţând despre pericolul pe care-l prezenta noua publicaţie, fusese, oricât ar părea de paradoxal, un român, care intrase în slujba guvernatorului încă în toamna anului 1908 în calitate de cenzor al publicaţiilor de limbă română – acesta era fostul redactor al ziarului *Moldovanul*, Gheorghe V. Madan.

La 17 iunie 1912, Gh. V. Madan raporta superiorilor săi pe un ton triumfător despre «delictul» descoperit de el în urma cenzurării revistei *Făclia ţării*. Cenzorul, în raportul său, a atras atenţia guvernatorului în mod special asupra articolului *O sută de ani*, traducându-l aproape integral."

După 1918, a îndeplinit diferite funcţii: secretar al Consiliului de administrare al *Casei*

Noastre, consilier municipal ș.a. A colaborat la publicațiile *Cuvânt moldovenesc*, *Viața Basarabiei*, *Din trecutul nostru*, în care i-au apărut majoritatea scrierilor: proză, eseuri de inspirație rurală, amintiri etc.

Folclorist

Ca folclorist, lansează culegerea *Suspine, poezii populare din Basarabia* (1897, prefațată de George Coșbuc și dedicată lui B.P. Hasdeu), ce înmănunchează piese folclorice auzite la Trușeni sau în satele din zonă: Vărzărești, Costești, Nisporeni, Căpriana, Cojușna, Dănceni, Ulmul, Scoreni, Ciuciuleni ș.a. Volumul a apărut în colecția *Biblioteca pentru toți*.

George Coșbuc consemna în prefață:

„Multe dintre poeziile basarabene sunt tocmai așa cum le știam și eu de mic copil de-acasă, în nordul Ardealului, și cum le-am citit și în Banat și în Crișana etc. Explicarea acestui fapt e un lucru așa de mângâietor și însufleţitor în ce privește chestiunea unității de limbă și de sentimente la toți românii." În 1904, a tipărit la București, pentru cititorul basarabean, în română, cu litere chirilice, antologia *Cântece și versuri alese* înglobând opera celor mai prestigioși autori români. Cartea era destinată difuzării clandestine.

În viziunea lui Gh. V. Madan, folclorul era ceva viu și perpetuu. În vara anului 1935, organizează la Chișinău un festival folcloric cu sătenii din Trușeni.

Scriitorul Vasile Luțcan, fost redactor la revista *Viața Basarabiei*, cunoscându-l personal, l-a caracterizat astfel (revista *Basarabia,* 1992):

„Încadrată în timp, activitatea folcloristică a lui Gh. V. Madan se întinde de la 1890 până la sfârșitul vieții. El face parte din școala folcloriștilor învățători și preoți care i-a dezvoltat sub influența curentului poporanist din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și a continuat până curând după Primul Război Mondial.

Ce loc ocupă Gh. V. Madan în cadrul folcloristicii moldovenești nu s-a arătat până acum, pe motivul că opera sa folcloristică a rămas în cea mai mare parte, până în vremea noastră, în manuscris.

Este nevoie de făcut o bibliografie completă a scrisului folcloristului Gh. V. Madan deoarece majoritatea culegerilor sale au fost tipărite în diferite ziare și reviste ce apăreau în Basarabia. Ceea ce vom prezenta în această carte este colecția de folclor, rămasă în păstrare la mine, de către însuși Gh. V. Madan. O parte din această culegere am publicat-o în revista *Viața Basarabiei,* iar cântecele despre Nistru au fost folosite în emisiunea *Nistrul în folclorul moldovenesc* de la Radio Chișinău în 1940.

Colecția cuprinde: colinde, descântece, ghicitori, jocuri de copii, cântece de leagăn, de nuntă, de moarte, cântece de dor, de dragoste, de pahar, doine haiducești, ostășești, cântece de petrecere, cântece țigănești, orații de nuntă, balade, proverbe, vrăji, farmece.

A recomanda opera de o viață întreagă, populară în Basarabia, e un lucru de prisos. Nimeni ca Gh. V. Madan n-a cunoscut mai bine aceste locuri de străveche tradiție și de viață populară rămasă așa de curată și în vremurile de azi.

Culegerea e o comoară pe care trebuie s-o prețuim. Aproape în întregimea lor, versurile populare sunt culese personal din comuna natală Trușeni și din multe comune din județele Moldovei de la bătrâni sfătoși, lăutari vestiți, cărora, drept mulțumire și pioasă datorie, le pomenește numele și vârsta.

Gh. V. Madan împarte versurile populare în două mari grupe: I. Cântece de lume (de dragoste, de despărțire, jale, străinătate, doine haiducești, ostășești, de petrecere, bocete); II. Balade.

Sunt cântece pe diferite arii la nunți, cumetrii, șezători, prin păduri, lunci, pe malul apelor, la cârciumi. Cântecele de dragoste vorbesc despre dragostea inimilor tinere, sentiment nobil al poporului nostru.

Versurile de despărțire, jale, străinătate și urât au un caracter trist și jalnic. Ele au fost create sub apăsarea despărțirii de ființele iubi-

te: părinţi, fraţi, surori, iubite. Durerea este un sentiment etern uman. Moldoveanul îşi varsă tot amarul sufletului său împotriva celor ce-l asupresc, îl supără.

Baladele sunt cunoscute în popor sub numele de *Cântece bătrâneşti*. Împreună cu întreaga culegere, ele cuprind cea mai mare parte a folclorului moştenit de la Gh. V. Madan."

Manuscrisul monografiei *Un sat basarabean de codru: Truşenii*, la care se referă Vasile Luţcan şi care conţine preţioase date folclorice şi etnografice, se păstrează în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi.

O parte din corespondenţa lui se păstrează în fondurile Muzeului Literaturii Române din Iaşi.

Merituosul savant şi folclorist Iordan Datcu a publicat în revista *Steaua* (Cluj-Napoca, anul XLII, 1991, decembrie) un valoros studiu *Un Creangă basarabean. Gheorghe Madan, prozator şi etnograf*, în care, pe lângă prezentarea unui documentar factologic foarte interesant, trage câteva concluzii importante: „În multe din prozele sale este mai prezent, decât la Creangă, folcloristul şi etnograful, chiar cronicarul, această delimitare nu de puţine ori nu există sau este destul de firavă. Or, la Creangă, creatorul a lăsat în umbră pe folclorist."

Prozator

Inspirat de folclor, impulsionat de un sentiment de dramatism interior atât de specific unui actor care se „hrăneşte" permanent din detalii şi din mici scene de viaţă, Gheorghe V. Madan scrie şi publică proză originală impunându-se ca un talent autentic.

Ca prozator, Gh. V. Madan s-a manifestat pe tot parcursul vieţii, mai cu seamă în perioada 1932-1938.

Atunci au apărut cele două volume din colecţia *Cartea satului* (Editura Fundaţiilor Regale), unde el se pomeneşte în compania unor reputaţi scriitori: Mihail Sadoveanu, Ion Agârbiceanu, Dimitrie D. Pătrăşcanu, Alexandru Cazaban ş.a.

În scurtă vreme, ies de sub tipar *Răsunete din Basarabia* (1935) şi *De la noi din Basarabia* (1938).

Registrul sentimental al prozatorului este variat – de la descrierea peisagistică, la drama interioară, latentă a personajului.

Din prima categorie fac parte: *Truşenii de altădată*, *Colţuri de rai*, *Mănăstirea Dobruşa*, *Mănăstirea Căpriana*, *Toamnele Chişinăului românesc de altădată*, *Un sat răzăşesc din Basarabia: Truşenii* ş.a.

În cea de-a doua categorie se înscriu perfect prozele: *Ciuboţelele lui Ionel*, *Tinerei şi străinei*, *Puişor, ţi-a fi păcat* ş.a.

În mare parte, prozele lui Gheorghe V. Madan, fiind nu numai de inspiraţie folclorică, ci, mai degrabă, un produs al tradiţiei populare, se developează în timp. Aşa cum fotografiile vechi adună pe ele praful de aur al epocii care s-a dus, scrierile prozatorului de la Truşeni, cu trecerea timpului, nu îmbătrânesc, nu se demodează, ci devin adevărate piese dintr-o colecţie preţioasă, pe care, fără ochiul şi pana prozatorului, am fi pierdut-o irecuperabil.

Translator

În perioada Primului Război Mondial, a fost mobilizat în cadrul armatei ruse în calitate de translator pe Frontul Românesc, unde organizează Comitetul Naţional al Ofiţerilor şi Soldaţilor Moldoveni din Armata a 4-a Rusă de la Mărăşeşti.

Evocările lui biografice, legate de acest eveniment, sunt deosebit de preţioase:

„Înspre toamna anului 1916, începuse a se vorbi în Rusia că şi glotaşii de la 44 de ani în sus vor fi mobilizaţi şi trimişi la front. Şi cum eram glotaş de 44 de ani, m-au apucat fiorii. N-aveam eu chef de bătaie... Şi ce interes aveam să-mi pun capul pentru pravoslavnica Rusie?! Să întăresc şi mai mult puterea tiraniei, care ne ţinea subjugaţi pe noi românii basarabeni?!

M-apuc şi plec la Odesa, care pe atunci gemea de rezervişti mobilizaţi. Asta era prin octombrie.

Aveam de la guvernatorul Basarabiei, Voronovici, două recomandaţii oficiale, una către prinţul Urusov, preşedintele Crucii Roşii de pe Frontul Român, şi alta către generalul Diterics, şeful cenzurii militare.

Şi dă-i încolo, dă-i încoace: ce-am făcut, ce-am dres, m-am văzut numit translator de limbă română al Cartierului Armatei a 4-a Rusă, care abia sosise atunci pe Frontul Român din dreptul Tecuciului şi al Mărăşeştilor.

Comandant al acestei armate era generalul Ragoza, fost comandant al regimentului Vologda, al cărui şef suprem fusese răposatul nostru Rege Carol I. Ragoza cunoştea româna, căci fusese în fruntea unei delegaţii la şeful său suprem, Regele Carol I.

Dumnezeu să-i deie sănătate bunului român şi amic, căpitan Catelli, de la Statul-Major Rus din Odesa! Că dânsul m-a ajutat atunci să fiu numit în acest post cu rang şi leafă de colonel, cu ordonanţă, gazdă, luminat şi încălzit pe veselie.

Starea sufletească a naţionaliştilor basarabeni din Odesa nu era deloc înviorătoare, căci de pe Frontul Român veneau veşti triste.

Într-o seară, m-am întâlnit la cinematograf cu d-na Cavalioti, mama fraţilor Cavalioti de la Cahul; şi vorbind noi despre luptele de pe Frontul Român: că fraţii noştri români suferă mari înfrângeri – d-na Cavalioti a început să plângă.

– Vă doare, doamnă?

– Cum să nu mă doară, dacă sunt moldoveancă? îmi răspunse cu suspin d-na Cavalioti.

...Lacrămi de basarabeancă pentru România neferice, pustiită de duşmani... Lacrămi sfinte! Pe care în veci nu le voi uita!...

Căpitanul Catelli regretă că România a intrat în război şi-mi spunea, că un colonel de stat-major de la Corpul din Odesa mărturisea, că dacă dânsul ar fi fost ministru de război al României, apoi niciodată nu şi-ar fi vârât Ţara în război, în situaţia în care se afla atunci Frontul Rus.

De altfel, moldovenii naţionalişti din Chişinău şi alte părţi ale Basarabiei, toţi regretau intrarea României în război alături de Rusia. Şi era şi firesc acest lucru, căci prin aceasta ni se tăia nouă, basarabenilor, orice speranţă de dezrobire de jugul rusesc. Aşa gândea şi P. Halippa, I. Pelivan şi căpitanul Catelli, şi doctorul D. Ciugureanu, şi d-na doctor Alistar, şi Simion Murafa, şi alţii.

Doctorul Ciugureanu era chiar s-o păţească rău, fiindcă la vestea intrării României în război alături de Rusia, a avut uşurinţa să regrete în public acest fapt.

* * *

În ziua de 2 decembrie 1916, am primit de la Statul-Major din Odesa certificatul şi 200 de ruble bani de drum.

Am făcut câteva cumpărături în oraş şi – drept la gară, spre Chişinău, unde îmi aveam bulendrele.

A doua zi, mi-am luat calabalâcul şi – hai, la drum spre Tecuci...

În gara Iaşi, comandantul rus al gării mi-a dat loc într-un compartiment de cl. I, în trenul destinat pentru ruşi...

În ziua de 6 decembrie, pe la 6 dimineaţa, am ajuns în gara Tecuci... La ora 9 eram la Cartierul Armatei a 4-a. Generalul cuartirmeister, Alekseev, mi-a spus, că voi lucra la serviciul de informaţii şi la cel de operaţii. Mi-a dat cameră de locuit în clădirea tribunalului, unde era instalat serviciul de operaţii. Şeful meu direct era colonelul de stat major Bogoslovschi, suflet bun şi nobil, care avea simţiminte prieteneşti faţă de România. Lucra atunci la fixarea frontului pe Putna Seacă.

Nu aveam mult de lucru; făcusem o şcoală de perfecţionare în limba română tinerilor ofiţeri basarabeni, translatori de la diferite servicii şi unităţi. Mai traduceam rezumatul informaţiilor aduse de la front de către aviatorul român căpitanul Sturza şi de către doi ofiţeri aviatori francezi din armata română. Aviaţia rusă lucra slab.

Nici timpul nu era prielnic, căci era un timp ploios şi rece, cu nouri ceţoşi. Prizonieri români din armata austro-ungară, cărora să le fac interogatoriul, nu erau.

Ofiţerii veneau la birou între 9-10 dimineaţa. Eu mă sculam la 7 şi, până pe la zece, umblam haimana prin oraş, cu toate că era timpul mereu urât şi cu ploi reci."

Gheorghe V. Madan a tradus şi a publicat fragmente din operele lui M. Lermontov, N. Nekrasov, D. Pisarev, F. Dostoievski, T. Şevcenko ş.a.

În perioada aflării sale pe front a fost preocupat şi de formarea unui comitet al soldaţilor moldoveni.

Partizan al genului epistolar

Mircea Handoca, editorul operei epistolare a lui Gheorghe Kirileanu, în volumul *Corespondenţă* (Bucureşti, 1977) a inclus câteva scrisori trimise de Gheorghe Madan, în 1932, din Chişinău, bunului său prieten, precum şi o scrisoare expediată în 1935 de către Gh. Kirileanu lui Gh. Madan, la Chişinău.

Revista *Basarabia* (1992, nr. 10) a tipărit o serie de materiale inedite, printre care şi fragmente din monografia Truşenilor şi câteva scrisori expediate de Gh. Madan lui Gh. Kirileanu în 28 martie 1930, la 8 şi la 25 septembrie 1932, în decembrie 1932, la 7 ianuarie 1933.

În fondurile Muzeului Literaturii Române din Iaşi, cu ajutorul amical al cercetătorului Dan Jumară, am găsit mai multe scrisori semnate de Gheorghe V. Madan, adresate bunului său prieten şi, în mare parte, susţinător şi înger păzitor, Gh. Kirileanu.

Deoarece scrisorile datează din prima perioadă a înfiripării marii amiciţii, şi întrucât mai mulţi cercetători ai vieţii şi operei lui Gheorghe V. Madan consideră că din opera epistolară a scriitorului ne-au rămas puţine mostre, am găsit de cuviinţă să le reproduc pe toate:

„Oraşul Chişinău, 25 iulie 1928

Mult stimate Domnule Teodorescu-Chirileanu,

Cumnatul meu Mihail Bârcă, profesor de muzică în Chişinău, mi-a arătat o adresă a Fundaţiei «Ferdinand», prin care este însărcinat, în schimbul a 40 000 lei, să culeagă melodii populare basarabene din regiunea codrului (nu se spune care codru – al Orheiului sau Bâcului).

Şi mi-a cerut sfatul ca celui mai vechiu şi priceput culegător de versuri şi melodii populare basarabene.

Adresa Fundaţiei era semnată de Hiotu ca Preşedinte şi de Dta ca Senator-general.

Seara, stând burlăceşte acasă, mă gândeam la oamenii, lucrurile şi stările din România de azi şi mi-am amintit de un Hiotu, personalitate distinsă şi amic al lui Nicu Filipescu, care colabora la ziarul *Epoca*, la care colaboram şi eu cu răposaţii amici şi prieteni Iancu Bacalbaşa, Al. Antemireanu, Sh. Ranetti şi Şt. Iosif.

Şi mi-am mai amintit de un Teodorescu-Chirileanu de la orfelin. agricol «Ferdinand» din Zorleni, care a scris *Cartea ţăranului* şi de care mă leagă o forţă de activitate naţional-culturală sub auspiciile lui Spiru Haret (el în Regat, eu în Basarabia). Între scrisorile privitoare la începuturile mişcării naţionale basarabene (1895–1910), care ne-a adus la Republica Moldovenească basarabeană şi apoi la Unire posed una (cartea poştală) şi de la Teodorescu-Chirileanu, prin care mi se ofereau, pe când eram la Teatrul Naţional din Bucureşti, mijloacele de înfiinţare a unei biblioteci româneşti într-o comună din Basarabia. Pentru Theodorescu-Chirileanu mi-a cerut astă-primăvară Tomescu, profesor la Facultatea Theologică din Chişinău, să-i dau un plug de anul nou basarabean şi i l-am dat pe cel din colecţiunea mea, pe care-l publicasem în *Cuvântul moldovenesc*.

Dacă Dta eşti Acela, apoi află că şi eu sunt Acel Gheorghe Madan, acel Badea Cârţan (trimiteam cărţi) al Basarabiei, care a pus temelie mişcării naţional-culturale din Basarabia, care a publicat în revistele din Ţară schiţe şi nuvele din viaţa basarabeană (needitate), care la 1989 a tipărit (cu greşeli de tipar) în biblioteca «p. toţi» a lui Miller, sub titlul *Suspine* o parte din colecţiunea sa de folclor basarabean, care a organizat la Expoziţia jubiliară din 1906 secţiunea basarabeană, care, la manifestaţia naţională stu-

denţească din seara de 7 martie 1906 din Piaţa Teatrului, a fost rănit de moarte, care, în urma manifestului de amnistie a ţarului, s-a reîntors în Basarabia, a scos în anii 1907 şi 1908, în Chişinău, ziarul naţionalist *Moldovanul* şi a înfiinţat din elemente basarabene: o trupă teatrală, care a jucat teatru popular românesc în Basarabia timp de cinci ani (1907-1912), care la 1902 a tipărit, mulţumită lui Spiru Haret, prin *Casa Şcoalelor* o antologie românească cu litere chirilice şi a răspândit-o în Basarabia. Eu sunt! – am îmbătrânit (56 de ani), dar n-am murit şi aş trăi aşa încă mult, dacă nu mi-ar fi inima cam beteagă. Fac parte din generaţia de sacrificii şi dacă sărăcia nu m-au repus, apoi amărăciunile mi-au rănit tocmai inimioara şi o să mor pe neaşteptate de moarte fericită peste câţiva ani.

Dar îi fi dumneata Acela sau un alt Teodorescu-Chirileanu, eu te rog să-mi dai voie a-ţi vorbi familiar şi mai pe larg.

La noi, dragul meu, când a pus Rusia stăpânire pe Moldova dintre Prut şi Nistru, erau aceleaşi oraţiuni, cântece şi jocuri ca şi în Bătrâna Moldovă, căci eram aceeaşi Ţară, acelaşi Neam, acelaşi graiu, aceleaşi datine şi obiceiuri, aceeaşi lege şi credinţă.

A dăinuit aceasta cam pân' pe la anii 1870, când – întorcându-se şi la noi serviciul militar prin ducerea recruţilor în Rusia, înfiinţându-se şcoli ruseşti şi pe la sate şi scurtându-se distanţele prin legarea Basarabiei cu cale ferată de marile centre ruseşti – au început a răzbate la noi valurile rusismului.

Dar, timp de 60 de ani, moldovenii basarabeni, despărţiţi de Moldova şi izolaţi de Rusia prin graiu şi depărtări, n-au avut altă hrană artistică şi culturală decât cea (puţină) moştenire de la *Ţara de Jale* a Moldovei în cea creată de geniul popular, local, propriu. Rar, foarte rar pătrundea câte ceva şi de peste Prut prin lăutarii din Huşi şi Eşi sau era adus de mocanii ce-şi aduceau turmele din Bugeacul Basarabiei sau veneau de se tocmeau ca simpli ciobani sau ciobani scutari la marii veri basarabeni.

Cântarea bisericească se păstra şi se cultiva prin mănăstiri, îndeosebi la Căpriana, Condriţa şi Curchi şi la cea de maici de la Vărzăreşti.

Muzica şi cântarea lumească înfloreau, mai ales, în oraşe şi târguri, cari atunci se compuneau din mulţi negustori şi breslaşi moldoveni, plus boierimea de la ţară care petrecea iernile la oraşe, mai ales, în capitala provinciei – Chişinău.

Avut-a Basarabia câţiva lăutari vestiţi. Bălţii (fostul ţinut Eşi) – regiune de mulţi boieri şi boieraşi a avut pe vestitul Lemiş, din şcoala lui Barbu Lăutaru: acest Lemiş cu taraful său a cântat."

Aceasta este scrisoarea care a pus bazele unui schimb de scrisori relativ periodic, dar foarte consistent ca informaţie – nu numai biografică, dar şi de ordin social general:

„Mult iubite Domnule Chirileanu,

Vă mai trimit un fragment dintr-o scrisoare de acuma aproape treizeci de ani în urmă a părintelui Andrei Madan. Ţi-aduci aminte că adeneoară iconarii şi jugănarii nu puţin agitau în ţară, simţind conştiinţa plăpândă a ţărănimei din Vechiul Regat. După răscoalele din 1888, aceste sate au fost izgonite, însă cei slabi şi creduli porneau să caute norocul în Rusia, aşa că pe la 1889-1902 erau câteva mii de dezertori români în Basarabia.

Din fragmentul alăturat, se vede cum judeca bădiţa Andrei acest trist fenomen social şi cât pătimea sufletul şi inima lui de neam iubitoare.

Cred că din materialul trimis părintelui Nae va face un chip de preot naţionalist basarabean, de pe vremea urgiei ţariste, tot atât de luminos şi admirabil ca şi al părintelui Vasile Damian «pictorul».

Pentru noi Mădăneştii e o cinste că un teolog-savant ca părintele Nae Popescu va înveşnici figura unui preot, apostol al cauzei naţionale în Basarabia ce s-a ridicat din seminţia noastră şi astfel pomenirea lui A. Madan nu se va pierde.

În ce priveşte chestiunea Bârcă, eu cred că voiu putea drege lucrurile, dacă voiu obţine un fonograf de la Ministerul Cultelor şi Artelor.

Când va fi liber sau în vacanţă, îl vom lua ca însoţitor şi, împreună, vom aduna melodii. Dar pân' atunci, i-am spus să facă cum ai cerut D-ta în scrisoarea de dăunăzi."

În această scrisoare se pomeneşte de „chestiunea Bârcă". E vorba de M. Bârcă, compozitorul care solicitase un fonograf.

Memorialist

Elementul memorialistic persistă în toate scrierile lui Gheorghe V. Madan. Referinţa la trecut, la amintire este frecventă. Chiar şi preocupările lui folcloristice sunt axate pe coordonata timpului.

Starea permanentă de amintire, de căutare a unor detalii interesante, „ambalate" frumos în cuvintele şi expresiile epocii respective, dau un farmec aparte scrierilor autorului basarabean. Atent la detalii, fin în descrieri, psiholog subtil când portretizează el ştie să reînvie o epocă trecută. Or, tocmai acestea sunt calităţile principale ale unui veritabil memorialist. Exemplificăm prin câteva amintiri despre Bogdan Petriceicu Hasdeu, publicate în revista *Viaţa Basarabiei* (1932, nr. 8) cu titlul *Din amintirile unui basarabean despre Bogdan Petriceicu Hăşdeu*:

„Pe marele şi genialul basarabean B.P. Hăşdeu l-am cunoscut la Bucureşti la 1891...

La vreo două săptămâni, Spoială mi-a spus că, a doua zi, au să mă ducă la Mahomet – aşa îi zicea el lui Hăşdeu – ca să-i fac cunoştinţa...

Şi-ntr-adevăr, a doua zi, seara, pe la nouă, ne-am dus la redacţia *Revista nouă* a lui Hăşdeu, din strada Regală, unde a avut loc o şedinţă, în timpul căreia s-a fondat Societatea «Milcov» a românilor basarabeni.

Au luat parte la acea şedinţă, întrucâtva istorică pentru Basarabia, prezidată de B.P. Hăşdeu, următoarele persoane: doctorul C. Istrati, L. Bibicescu, Theodor Speranţă, Ionescu-Gion şi Cosmovici de la Ieşi, iar din refugiaţii basarabeni: Z. Arbore,V. Crăsescu, Vasile Spoială, F. Codreanu şi eu.

Hăşdeu, după ce i-am fost prezentat, mi-a urat bun venit şi m-a poftit să le istorisesc cum stau lucrurile în Basarabia din punct de vedere naţional.

Figura lui de profet, îndeosebi ochii lui mari, albaştri-verzui, ce te fascinau, m-au impresionat puternic.

Cu vocea frântă, turburată, le-am povestit ce ştiam. Le-am spus, între altele, că cenzura nu opreşte cărţile româneşti, dacă acestea n-au cumva cuprins revoluţionar sau antirus. Că lumea satelor îşi păstrează graiul şi obiceiurile moldoveneşti; că nu înţelege ruseşte şi că nişte cărţi, scrise popular şi după gustul acestei lumi, ar fi de mare folos naţional. Însă să fie tipărite cu litere slovineşti sau ruseşti. Negreşit – aşa. Căci literele latineşti nu sunt cunoscute şi constituie cea mai mare piedică. Aceste litere ne-au răzleţit şi înstreinat mai mult decât hotarul Prutului...

După aceasta, a urmat un schimb de vederi între toţi cei de faţă; la urmă Hăşdeu a declarat înfiinţată Societatea pentru ajutorul românilor basarabeni refugiaţi în România şi pentru răspândirea culturii româneşti în Basarabia.

Ca preşedinte al Societăţii a fost proclamat B.P. Hăşdeu. Secretar a fost ales Z. Arbore, iar casier V. Spoială.

După propunerea lui Hăşdeu, noua societate a fost botezată «Milcov» – simbol al Unirii. Stema peceţii – să fie Bourul Moldovei şi Vulturul Munteniei – alte simboluri ale Unirii şi înfrăţirii românilor.

La plecare, când ne-am despărţit, Hăşdeu mi-a spus: «Vino, domnule Madan, pe la mine!»...

* * *

După aceasta, mă duceam din când în când la Hăşdeu.

Familia Hăşdeu era pe atunci în mare doliu, în urma morţii genialei domnişoare Iulia Hăşdeu – unica lor fiică.

Ori de câte ori mă duceam, să-l văd, la Arhivele Statului, unde dânsul era director şi avea locuinţă, îl găseam trist şi îngândurat, cu fruntea răzămat pe mâna stângă, la masa de lucru şi înconjurat de teancuri de cărţi şi hrisoave.

Doamna Hăşdeu, o falnică şi distinsă romăncă de la Abrud, era de asemeni tristă şi nemângăeată.

O negrăită jale plutea în atmosfera casei lor...

...Şi curtea cea mare şi pustie a Arhivelor, cu hardughiile celea de case vechi şi dărăpănate de mănăstire sihastră... Cu lilieci ţâşnind din clopotniţă şi sburând prin curte în amurg de seară... Şi cu şedinţele de spiritism în miez de noapte...

Te cuprindeau fiorii!

Cu vremea însă, Hăşdeu şi-a revenit la firea lui de boier român voios.

Dar, curând, a suferit alte lovituri: încetarea din viaţă a soţiei şi înlăturarea brutală din fruntea direcţiunii Arhivelor.

Safteaua din urmă i-a făcut-o bunul său amic doctorul Istrati. Acesta, când a ajuns *pe neaşteptate*, cum singur spunea, ministru de instrucţiune, – «îmbracă-te în frac şi hai cu mine la Palat să te fac ministru», spunea el că i-a spus Tache Ionescu; – acesta, zic, spre a satisface un interes politic al lui Tache Ionescu, l-a înlocuit pe Hăşdeu la Direcţia Arhivelor prin profesorul Onciul, amic politic al lui Tache Ionescu.

Istrati, cât a trăit, a regretat această greşeală şi obidă, făcută din cauza «*blestematei de politici*».

Cât n-am umblat şi n-am mijlocit prin alţii ca să obţină iertarea?! Dar a fost imposibil. Că aşa era firea lui Hăşdeu – neînduplecată!

Eram prieten cu doctorul Istrati şi ştiu cât de cumplit îl durea şi cât de mult regreta...

Şi când Hăşdeu nu mai era Hăşdeu şi zăcea, sărmanul, uitat şi părăsit la Spitalul Brâncovenesc, doctorul C. Istrati, acest mare român şi savant, s-a dus şi a plâns la patul de suferinţă al vechiului său protector şi amic..."

Polemist

Firea lui artistică favoriza zeflemeaua, bancul, scena anecdotică, dar, ca orice artist, nu prea ştia să cedeze fără luptă în momentele principiale. O mostră de polemică a fost publicată în revista *Viaţa Basarabiei* (anul II, 1933, nr. 11):

„ÎNSEMNĂRI

Dialectul moldovenesc în literatură. În numărul trecut al revistei, colaboratorul nostru apreciat, d-l Gheorghe V. Madan a publicat o poveste populară – *Povestea lui Condrea cel Rău* – în forma şi graiul moldovenilor din codrul Bâcului, pe vremea stăpânirii ruseşti asupra Basarabiei.

D. Ştefănucă, un tânăr intelectual băştinaş, găseşte necesar să facă unele obiecţiuni cu caracter ştiinţific în marginea problemei limbei dialectale. Din spirit de obiectivitate, facem loc obiecţiunilor d-sale în cele ce urmează, cu remarca necesară că nu suntem de acord cu forma în care autorul a înţeles să-şi prezinte obiecţiunile. Tonul e prea ridicat; o notă mai jos n-ar fi stricat...

A.T.

D-l Gh. Madan, îndrăgostit peste măsură de frumuseţea graiului moldovenesc, a publicat în numărul trecut al revistei noastre o povestire în dialect despre Condrea cel Rău. Cu multe sforţări (greşelile de tipar te încurcă aproape la fiecare rând), am reuşit să cetesc această legendă până la sfârşit. Mărturisesc că am rămas nedumerit. Ce-a urmărit autorul dându-ne această legendă în dialect? A voit cu tot dinadinsul să dea putinţă şi cetitorilor să guste farmecul graiului moldovenesc? Încercarea e greşită. Graiul moldovenesc cuprinde atât de variate aspecte fonetice, încât e imposibil să fie redate cu alfabetul obişnuit. D-l Madan nu cunoaşte semne diacritice pentru redarea acestor aspecte fonetice şi, chiar dacă ar cunoaşte, riscă să nu fie înţelese de cetitori. Între autor şi cetitori se interpune deci imposibilitatea comunicării graiului moldovenesc dialectal. Calea de mijloc aleasă de D-l Madan mai mult diformează graiul moldovenesc decât îi arată frumuseţile.

Cetitorii necunoscători ai graiului dialectal moldovenesc vor ceti după cum e scris: *jin,*

fașim. mânţănim, șeri («ci sî șeri în grabă»). În realitate, sunetele *j, ș, n,* urmate de el apar foarte melodioase în graiul moldovenilor și nu pot fi redate decât cu semne diacritice. Nu numai atât. Autorul nu e stăpân în întregime pe dialect și încurcă pe alocurea forme literare alături de cele dialectale. Imperfectul indicativ la persoana a treia singular apare terminat la unele verbe în *ea*, pe când dialectul se aude în *e*, ex.: *trăia* (dialectal *trăie*), *stăpânea* (dialectal *stăpâne*).

Mai scapă de asemenea și cuvinte pur literare, ex.: *foarte, veacuri* (dialectal se aude numai *vac, vacuri, «un vac de om»*).

În unele fraze ordinea cuvintelor ne aduce aminte de stilul cronicarilor (*«și el văzând atâtea jalnice lacrămi și amărâti suspinuri»,* p. 569).

Graiul moldovenesc din această povestire apare oribil mutilat și imposibil de cetit. Poate că autorul a vroit să facă folclor? Compoziţia bucăţii ne arată alături de povestirea despre *Condrea cel Rău* și participarea autorului.

Intenţia i-a fost de literatură, deci.

Frumuseţea graiului popular reiese nu atât din vocabularul dialectal și aspectul fonetic (care e imposibil de redat), cât din tonul povestirii, ordinea cuvintelor în frază, imagini, expresii, proverbe, etc.

Încercarea D-lui Madan nu aduce folos nici dialectologiei, nici folclorului, nici literaturii.

Să-l rugăm să înceteze.

P. Ștefănucă"

Arătând d-lui Madan cele scrise de d. Ștefănucă, d-sa ne-a dat spre publicare rândurile ce urmează:

"Am dorit să scriu o poveste populară în graiul ţăranilor noștri basarabeni pe vremea stăpânirii ruseşti; căci, de la Unire încoace, acest graiu s-a îmbogăţit cu expresiuni și cuvinte noi.

Și astfel am scris pe *Condrea cel Rău* din no. 10 al revistei *V.B.*

Am ales graiul cel mai simplu și mai neîmpodobit.

Povestirea a ieșit cu greșeli de tipar din cauza grevei de la tipografie.

Acum, tânărul domn Ștefănucă afirmă că nu cunosc bine *dialectul basarabean* și că am *mutilat oribil graiul moldovenesc,* iar *publicarea acestei povestiri nu aduce folos nici dialectologiei, nici folclorului, nici literaturii.*

Nu pot primi fără apel această știinţă.

De aceea, rog pe onor. Direcţiune a revistei *V.B.* să supue cazul și judecăţii domnilor profesori Nicolae Iorga, Ovid Densusianu și Mihail Sadoveanu.

Cazul e nou și interesant.

Căci până acuma încă nimeni nu a scris într-un graiu așa de simplu și natural.

Și numai după ce sentinţele de mai sus se vor fi pronunţat vom ști dacă un asemenea scris e dăunător sau ba.

În ce privește rugămintea cu ton de somaţie ca să *încetez*, mai nimerit ar fi fost să o adreseze revistei *V.B.*, care a făcut pozna, publicând povestirea.

Gh. V. Madan"

Problema naţională

A fost antrenat în mai multe activităţi necesare deșteptării mișcării naţionale în Basarabia, contribuie la trecerea ilegală a literaturii în ţinutul dintre Nistru și Prut, corespondează cu fratele Andrei din Truşeni, cu gruparea lui Pelivan de la Dorpat, ajutându-i cu literatură și informându-se despre realităţile din Rusia în vederea organizării cât mai eficiente a muncii revoluţionare.

„Modelul" de revoluţionar îl căuta în imaginea mai multor personalităţi: Zamfir Ralli-Arbore, mare boier, ajuns simplu funcţionar la statistică pentru motivul că a jertfit totul pe altarul revoluţiei; Victor Crăsescu, doctor și scriitor, fugit din Chișinău, ferindu-se chiar și în România de ohrana ţaristă (poliţia secretă – *n.n.*); Dobrogeanu-Gherea care avea un restaurant în gara Ploieşti, dar făcea tot ce-i stătea

în puteri pentru a instaura o nouă orânduire în lume. Cel mai mult însă l-a influenţat B.P. Hasdeu. Iată un moment mărturist în memoriile lui din *Viaţa Basarabiei*:

„Mare naţionalist patriot, Hăşdeu urgisea Rusia şi pe ruşi. Nici zugrăviţi nu vroia să-i vadă. Iar când el însuşi îi zugrăvea, apoi – numai în vreun rol josnic de iscoadă, ca acel din *Răzvan şi Vidra* (Piesa lui Hăşdeu cu acelaşi nume). Sau îi acoperea de oprobriu şi ridicol, ca în *Papa de la Neva*. (Conferinţă cu acest nume, ţinută de Hăşdeu la Ateneul din Bucureşti.)

Pe revoluţionarii basarabeni, care îi cântau despre o Basarabie dezrobită în hotarele unei Rusii constituţional-democratice, îi detesta. Zicea că «*fac treabă de agenţi moscoviţi*».

Dânsul zicea că o Rusie constituţională va fi şi mai puternică decât cea ţaristă: deci mai periculoasă pentru noi, românii.

Pentru Hăşdeu problema basarabeană era o chestiune pur naţională, de ordin sentimental şi de interes politico-naţional, iar nicidecum social-economic.

Să-şi iubească neamul, să-şi păstreze graiul şi toate comorile sufleteşti naţionale şi să năzuiască la unirea Basarabiei cu România – acestea trebuiau să constituie, după dânsul, idealul românilor basarabeni.

Era democrat, însă «numai pentru ţăranul român!».

O mărturisire analogă mi-a mai fost dat să aud odată de la fostul ministru liberal Spiru Haret: «Când e vorba de ţăranul român sunt cel mai socialist!... dar şi naţionalist!»"

Boem

Fire de actor, purta în suflet dorul pribegiei. Poate şi-ar fi dorit un cămin stabil, ca să fie în rând cu lumea, dar se prea poate că pentru un poet ca el aceasta ar fi fost o povară ce i-ar fi apăsat nespus de greu sufletul. La Chişinău, locuia, de obicei, la hotel – fie la „Suisse", fie la „Londra", fie la „Continental". Când o ducea greu cu banii şi-l năboiau datoriile apela la relaţiile amicale şi era internat în spital. Boli avea suficiente, deci motive de internare existau întotdeauna. Dar şi în aceste „evadări" medicale nu avea limită. Când cuţitul datoriilor l-a ajuns la os, a acceptat o internare la spitalul de boli mentale din Costiujeni. Şi, ca un actor şi scriitor veritabil, nu s-a speriat de pacienţii care-l înconjurau. Ca şi ei, îşi punea probabil aceeaşi întrebare: care sunt adevăraţii bolnavi – cei din interiorul spitalului sau acei rămaşi în afara lui?

Prefera mâncarea bună, băutura gustoasă, compania unor prieteni, căci avea darul deosebit al povestirii, al bancagiului care ştia să improvizeze.

În perioadele de cruntă sărăcie, îşi căuta un refugiu sigur. A locuit un timp la Meleşeni, unde era preot un frate de-al său. Mai făcea câte o escapadă pe la curţile boierilor cunoscuţi. Timpul însă l-a cuminţit, astâmpărându-i cheful nesfârşitelor petreceri. Bătrâneţile, venite parcă pe neprins de veste, au fost cel mai bun leac pentru firea lui boemă.

Această perioadă o descrie şi Gh. Bezviconi în memoriile sale *Portretov dlinâi read*: „Gh. V. Madan locuia la Chişinău, modest şi neobservat, primind o pensie mică, ca unul dintre «Eroii naţionali» ai unei epoci apuse. Când pierdea banii jucând cărţi, se «îmbolnăvea». Era internat la spitalul orăşănesc până la însănătoşirea... financiară. Găzduirea gratuită şi masa de la spital îl ajutau şi prin alte căi, fostul mare activist obştesc doctorul L.E. Seţinschi. Eu îi vizitam pe ambii.

În iunie 1940, Gh. V. a rămas la Chişinău cu toate că era adeptul puterii populare. Oamenii mei care au venit îi erau străini. În scurt timp, s-a «repatriat», adică a trecut în România, unde locuiau fraţii lui."

În ghearele NKVD-ului

Este greu să aflăm acuma cum a nimerit la NKVD. Dar în dosarul nr. 824, în care figura un grup mare de foşti deputaţi ai Sfatului Ţării, la 5 septembrie 1940, au apărut filele cu procesul-verbal al interogatoriului lui Gheorghe V.

Madan (anchetator – Cerepanov). În preambul, este prezentat astfel:

„Născut în 1872, c. Trușeni, jud. Chișinău.

Domiciliat: Chișinău, str. Buiucanii Mici 12, ap. 6, proprietarul casei Ceban.

Moldovean. Șomer. Provine dintr-o familie de țărani săraci. Celibatar. Studii superioare. N-a fost membru de partid. A fost arestat de autoritățile române până la revoluţie.

A fost decorat cu ordinul *Regele României* (nu e clar ce ordin e acesta, probabil anchetatorul a înțeles greșit – ordinul era regal, dar se numea *Steaua României – n.n.*)."

Remarcăm de la bun început reacţia de apărare și spiritul de orientare ale lui Gh. V. Madan. El știa unde a nimerit și cu cine are de furcă. De aceea, unele declaraţii trebuie citite și „răstălmăcite".

Observaţi, chiar în debutul discuţiei, el își modifică obârșia, și familia lui de preoţi este trecută în categoria de „țărani săraci". Problema pe care el și-o punea, probabil era simplă – să scape nevătămat din mecanismul monstruoasei mașini.

„Î: – Ce știţi despre organul contrarevoluţionar *Blocul Moldovenesc* și despre *Sfatul Țării?*

R: – Eu n-am fost membru al *S.Ț.*, dar activitatea lui o cunosc bine, deoarece tot timpul am fost în relaţii cu un șir de conducători marcanţi ai *S.Ț.* și *B.M.*

S.Ț. a apărut și s-a dezvoltat concomitent cu apariţia și dezvoltarea Radei contrarevoluţionare Ucrainene. Așa s-a întâmplat că în Ucraina a fost lansată lozinca despre formarea Ucrainei autonome și în Basarabia au declarat autonomia. În Ucraina, au creat *Samostiinu Ucrainu* și *S.Ț.* a declarat independența Republicii Moldovenești.

S-a început gruparea forţelor pentru formarea Republicii Moldovenești Autonome în Basarabia din momentul când la Chișinău a sosit Ion Inculeţ, reprezentant al guvernului provizoriu, care a și început să-i adune în jurul său pe moldovenii naţionaliști. Întocmai la acel moment, odată cu lansarea lozincii despre autodeterminarea naţionalităţilor, Inculeţ, Buzdugan, Halippa, Ciugurean, Catelli ș.a. au început să organizeze comitete militare moldovenești în unităţile militare ale armatei ruse, care începuse să se dezmembreze sub presiunea revoluţiei.

De la comitetele formate, au început să sosească la Chișinău delegaţi la Congresul Militar pentru a soluţiona problema despre crearea unui organ guvernamental în Basarabia – acesta și era *S.Ț.* În octombrie 1917, de la toate comitetele militare din Odesa, Sevastopol, Kiev, Frontul Român, au sosit delegaţi la Chișinău la Congresul Militar.

Eu, pe atunci, îmi satisfăceam serviciul în Armata a 4-a Rusă, de pe Frontul Român, eram translator pe lângă Statul-Major. Din partea Armatei a 4-a, delegaţi la congres au fost: Goian, Selistraru, Mare. Mai apoi, Selistraru și Mare au fost aleși deputaţi în *S.Ț.*

Ceva mai târziu, au fost aleși reprezentanţi în *S.Ț.* și din partea altor organizaţii și societăţi."

La următoarea întrebare Gh. V. Madan dă un răspuns care nu corespunde, cronologic, cu adevăratul mers al istoriei. Că face intenţionat acest lucru sau a uitat ceva, ne vine greu să spunem. Dar suntem tentaţi să credem că spiritul lui folcloric se simţea mai în siguranţă când încurca iţele. Astfel, proclamarea Republicii Autonome Moldovenești, el o plasează nu la 2 decembrie 1917, cum a fost în realitate, ci în luna ianuarie 1918:

„Î: – Când a fost convocat *S.Ț.* și ce probleme erau soluţionate în cadrul lui?

R: – În luna ianuarie 1918, la una din ședinţe, *S.Ț.* a proclamat autonomia moldovenească, iar, în scurt timp după venirea armatelor române, în Basarabia a fost pusă problema Republicii Moldovenești Independente. În interiorul *S.Ț.* a apărut o grupă de românofili care doreau unirea Basarabiei la România,

aceştia erau Pelivan, Halippa ş.a., care au organizat aşa-numitul *B.M.* Reprezentanţii acestui bloc au desfăşurat o muncă intensă în scopul pregătirii maselor în problema dezlipirii Basarabiei de la Rusia Sovietică şi Unirea ei cu România.

La 27 martie 1918, nominal, deputaţii *S.Ţ.* au votat Unirea Basarabiei cu România.

Adevărat că Unirea Basarabiei cu România s-a făcut cu condiţie, adică să fie păstrate autonomia şi reforma agrară a Basarabiei în cadrul României.

Însă, la 27 noiembrie 1918, când s-a pus problema despre aprobarea reformei agrare şi a constituţiei Basarabiei, – aceste condiţii au fost anulate şi Basarabia, brutal, fără respectarea normelor elementare de votare, a fost unită definitiv cu România. *S.Ţ.,* ca un instrument inutil, a fost aruncat.

Î: – Pe cine dintre invitaţii *S.Ţ.* care locuiesc astăzi în Basarabia îi cunoaşteţi?

R: – Nu ştiu cine azi e în Basarabia, fiindcă în ultimul timp n-am întâlnit nicio persoană dintre foştii deputaţi.

Î: – Cum au fost răsplătiţi deputaţii *S.Ţ.* pentru că au votat Unirea Basarabiei cu România?

R: – Toţi membrii *S.Ţ.* au primit câte o recompensă – 50 ha de pământ – şi toţi, fără excepţie, au ocupat posturi înalte şi se bucurau de aprecierea Guvernului.

Î: – Ce ştiţi despre aderarea unor personalităţi marcante ale *S.Ţ.* la Comitetul refugiaţilor transnistreni?

R: – Ştiu că acest comitet se ocupa de refugiaţii din Transnistria, îndeosebi în perioada 1931-1932, când în URSS s-a început deschiaburirea şi colectivizarea.

Preşedinte de Onoare al Comitetului era Halippa, pe toţi refugiaţii îi lua la evidenţă biroul de cercetare al Corpului III de armată şi selecta dintre ei persoanele indicate pentru a fi trimise în URSS în scopuri de cercetare. Detalii despre aceste locuri nu cunosc."

Autobiografia* sau, cum a numit scriitorul această scriere, *Scurte date biografice

„Gheorghe Vasilevici Madan.

Sunt celibatar. Am 68 de ani. M-am născut în 1872 în satul Truşeni, judeţul Chişinău; descendent dintr-o familie de ţărani ajunşi clerici (tata a fost psalomşcic).

Am învăţat în Chişinău, la Seminarul Teologic, până în clasa treia. Eram considerat suspect şi, după percheziţia ordinară a jandarmilor, am trecut la 20 noiembrie 1896 râul Prut în România, unde şi-au găsit azil numeroşi emigranţi politici ruşi.

La Bucureşti, am absolvit Conservatorul şi am fost primit pe scena Teatrului Dramatic Naţional. Mă ocupam de publicistică şi literatură, publicând din când în când articole şi povestiri. În România, ocupam un post neimportant la Ministerul Agriculturii şi cel al Învăţământului, şi de asemenea la Primăria Bucureştiului.

În viaţa politică a României nu m-am implicat; dar frecventam şedinţele publice ale Partidului Socialist în calitate de tovarăş de idei şi de prieten al conducătorilor partidului.

În 1906, după manifestul ţarist despre amnistierea crimelor politice, am revenit în Basarabia natală, unde, în 1907-1908, am editat săptămânalul *Moldovanul* în limba moldovenească. Din anul 1909 până în 1916, am ocupat postul de cenzor al tuturor ediţiilor româneşti care soseau în Rusia şi de corespondent oficial al Agenţiei Telegrafice din Petersburg pentru Basarabia.

În timpul războiului mondial, din 1916 până la 7 aprilie 1918, am fost translator de limba română pe lângă Statul-Major al Armatei a 4-a Ruse, care acţiona pe Frontul Românesc. În momentul când în Rusia a izbucnit revoluţia politică şi socială, am fost ales preşedinte al comitetului executiv al soldaţilor şi ofiţerilor moldoveni de pe Frontul Român, dar, în februarie 1918, am fost arestat de autorităţile militare române (de la 21 februarie până la 7 martie), deoa-

rece eram considerat periculos pentru interesele românești în Basarabia, unde mi-a fost interzisă întoarcerea până la votarea Sfatului Țării.

În Basarabia ocupată de România, am ocupat timp de cinci ani funcţia de secretar al Cârmuirii *Casa Noastră*, instituţie creată pentru a înstrăina pământurile moșierești și bisericești în scopul de a le împărţi ţăranilor fără de pământ. În consecinţa unor deturnări produse în instituţia noastră și de încălcări ale legislaţiei, eu am părăsit postul și n-am mai dorit să mai fiu în nicio slujbă de stat și am început să mă hrănesc din scris, muncă care mi-a adus numele de scriitor al poporului. Concomitent, mă ocupam de cântecele și dansurile populare moldovenești, ocupaţie care îmi asigura un câștig modest.

În viaţa politică nu m-am implicat. Am patru cărţi scrise de mine. Din 1929, am pensie de 3100 lei pe lună. Trei ani în urmă, am pierdut auzul urechii drepte și mi-au scăzut tare vederile. În genere, bolnav și bătrân.

Scriitorul poporului din Basarabia, tovarășul Gheorghe Vasilevici Madan"

Imaginea lui în ochii tinerei generaţii

Generaţia tânără – N. Costenco, V. Luţcan, S.M. Nica, P. Ștefănucă – vede în el un Creangă al Basarabiei, un Calistrat Hogaș.

Gheorghe Bezviconi a lăsat un portret bine conturat al lui Georghe V. Madan – au fost prieteni și au colaborat la revista *Din trecutul nostru*. În lucrarea sa *Portretov dlinâi read*... (ANRM, 2983, mapa 7), am găsit aceste mărturisiri:

„Nu știu cu ce s-a ocupat Gh. V. după revoluţie. Am făcut cunoștinţă cu el în jurul anului 1932.

Era un bătrân înalt și bine făcut. Daumier[1] desena capul nu știu cărui rege în formă de prăsadă, iar Gogol îi compara pe eroii săi atât de cunoscuţi cu niște ridichi. Fie ca eu să fiu învinuit de plagiat, dar Madan se asemăna cu două prăsade, pe burta mare – prăsadă – era așezată o prăsadă mai mică – capul, iar pe ea o furajcă rusească.

Odată, camionul primăriei s-a ciocnit cu el. Povesteam această istorie într-un cerc de scriitori, am oftat și am adăugat că a fost chemată ambulanţa:

– Și ce s-a întâmplat mai departe? au urmat întrebările.

– Ambulanţa a remorcat camionul, iar Madan, liniștit, a plecat la club.

La început, Gh. V. s-a ofensat, auzind bancul, care s-a împrăștiat repede prin tot orașul, dar mai apoi făcea singur haz...

Locuia Gh. V. în Hotelul *Continental*, pe str. Alexandru, între străzile Armenească și Bulgară. Camera lui era mică și dădea cu geamurile în curte.

«Dimineaţa, Madan nu putea fi găsit acasă», deoarece dormea. Seara târziu se întorcea din «câmpul verde».

Vara, corpul lui enorm, în costumul lui Adam, stătea tolănit pe un pat mare.

Mi-amintesc, odată am venit la el împreună cu V.I. Popovici, pe atunci un folclorist începător. Gh. V. ne-a vorbit despre obiceiurile populare moldovenești, demonstrând dansuri populare în același costum, concomitent cântând la un fluier ciobănesc... "

Chiril Aldea-Cuţarov l-a cunoscut în anul 1940, după intrarea armatei sovietice în Basarabia. Câteva crâmpeie din aceste amintiri le-a publicat în ziarul *Știinţa*. Un fragment din aceste memorii, nepublicat până acuma, îl reproducem mai jos.

„Descoperisem numele prozatorului Gheorghe V. Madan, citindu-l în paginile revistei *Viaţa Basarabiei*, savurându-i umorul viguros, sobrietatea și prospeţimea limbii, caracterele puternice ale personajelor lui de ţărani neaoși moldoveni din regiunea Codrilor. M-a fermecat proza lui lirică, împletită cu duioșie nesecată a folclorului strămoșesc, coloritul viu și realismul ei.

[1] Honoré Daumier (1808-1879), pictor, gravor și sculptor francez; autor și de caricaturi, șarje (n.n. – I.C.)

Mi-amintesc de unele titluri: *Puișor, ţi-o fi păcat*... – tragedia femeii basarabene oropsite; *Tinerei și străinei* – destinul tragic al tinerilor goniţi de secetă să-și caute o bucată de pâine ca zilieri în oraşe, precum și *Truşenii de altădată*, *Așa-i războiul*, *Golanii Chișinăului*, *Condrea cel Rău* ș.a.

Doream cu orice preţ să-l cunosc.

În toamna anului 1940, am bătut la uşa «apartamentului» din căminul de pe strada Mihai Viteazul, colţ cu a Fântânei. Acolo, în subsol, locuia confratele de pană Teodor Nencev. Venisem la Chișinău să-l văd pe poet. Toată ziulica am discutat pe diverse teme, mai ales, despre creaţie și munca pe care o depunea pe atunci la redacţia *Comsomolistul Moldovei*.

Seara, plimbându-ne pe stradă, Nencev l-a acostat pe un om în vârstă, destul de înalt, grăsulean, care-și făcea siesta înainte de culcare – «promenadul». Era prozatorul Gheorghe V. Madan. M-a recomandat. Scriitorul nu trăia departe, pe aceeași stradă, în clădirea fostului Hotel «Suisse». Ne-a invitat la el.

Era vorbăreţ, avea o limbă suculentă, «plină de aromă și dulce ca o pâine», presărată cu cimilituri, snoave, anecdote, o limbă simplă, sinceră a ţăranului de la coarnele plugului din Truşenii lui de baștină.

Discuţia a durat până hăt după miezul nopţii. Răspundea la toate întrebările. Era mucalit. Parcă-i aud și acum râsul homeric, în cascadă, deși trecuse de mult pragul celor 60 de ani."

Ultimele acorduri...

După 28 iunie 1940, a rămas în Basarabia, dar în iarna aceluiași an, s-a repatriat în România. Publicistul Octavian Ungureanu tipărește în revista *Argeș* (1990, nr. 10, serie nouă) un „portret biografic" al scriitorului și, în final, inserează câteva date și informaţii mai puţin cunoscute, unele venind în directă contradicţie cu cele publicate de alţi cercetători, dar acest fapt trebuie doar să ne facă să revenim la momentele care ni se par cunoscute definitiv: „Pe urmă, nu s-a mai aflat nimic despre el până-n 1942, când a fost chemat la Pitești de autorul *Gaiţelor*, Alexandru Kiriţescu, care-și avea păstrate două camere în casa în care se născuse de pe str. Crinului nr. 22. Ultima parte a zilelor vieţii sale de bejenie, Gh. Madan și-a petrecut-o, locuind în casa de pe strada principală – Șerban Vodă, la parterul casei funcţiona Tipografia *Artistică* a lui P. Mitu. În urbea dintre dealuri și Valea Argeșului de legendă și-a depus și crucea, la vârsta nu prea înaintată de 72 de ani (n. 1872, aprilie 20 – m. 1944, octombrie 4), fiind înmormântat la Cimitirul central al oraşului."

Conform altor date, s-a stins din viaţă la 7 noiembrie 1944.

Tot ceea ce a făcut bun Gheorghe Madan va rămâne – fie chiar și în simplele însemnări etnografice.

Tot ceea ce a făcut rău se va șterge, căci cântarul faptelor onorabile este incomparabil mai greu.

Mormântul lui Gheorghe V. Madan, Pitești

O SCRIITOARE BASARABEANĂ DE EXPRESIE GERMANĂ

Prozatoarea Eugenia von Mettlerkampf

Literatura basarabeană a fost și rămâne a fi una dintre cele mai democratice și accesibile sub aspectul abordării lingvistice și tematice. Neamuri diferite, graiuri diferite, dar toate ele înrudite printr-o singură temă – Basarabia.

Cine se întâlnește cu acest nume de familie profund german – Mettlerkampf nici nu poate bănui că, de fapt, el a fost purtat de o compatrioată de a noastră și originea ei basarabeană poate fi ușor citită dacă recurgem la ajutorul lui Gheorghe Bezviconi și la revista sa *Din trecutul nostru* (1935, nr. 17-20), de unde vom spicui că la origini acest neam este înrudit cu Zamfir Ralli-Arbore.

Iar legătura este următoarea. La 18 octombrie 1823 Marioliţa Ralli (? – 1830), a doua fiică a lui Zamfirache Ralli s-a căsătorit cu un ofiţer de origine germană Teodor von Mettlerkampf, de prin părţile Hamburgului. În memoriile basarabene ale lui Ivan Liprandi el figurează cu titlul de baron.

Teodor von Mettlerkampf ajunsese în Rusia în 1814, fiind deja căpitan al gărzii naţionale germane. În 1823 era căpitan în regimentul Seleghinski, încartiruit în Chișinău și se numea deja Teodor Davâdovici.

A participat la războiul ruso-turc din 1828-1829 având gradul de maior. În familia lui Teodor și a Marioliţei au crescut doi copii: Oscar și Amalia (1825-1896). Oscar, la rândul lui, s-a căsătorit cu Pulheria Constantin Cazimir (1837-1922).

Aceștia au și fost părinţii Eugeniei von Mettlerkampf, născută în 1860 în Basarabia, dar educată în Germania. Când s-a descoperit că este posesoarea unei voci lirice deosebite, prim-soprano, s-a crezut că viitorul ei va fi unul fulminant al unei interprete de operă care va străluci pe marile scene europene așa cum s-a întâmplat și cu alte basarabence.

Dar primul concert a fost și motivul îmbolnăvirii și pierderii vocii. Drama îndepărtării de scenă a apropiat-o de literatură. A debutat cu un volum de versuri, iar mai apoi s-a dedicat artei traducerii. Autorii ei preferaţi au fost: M. Lermontov, A. Ostrovski (*Vasilisa Melentevna*, dramă tradusă pentru teatrul din Dresda).

Ca dramaturg original a scris piese de teatru: *Elend* (în colaborare cu Maria de Witte, pentru teatrul din Stuttgart), *Niania* (în colaborare cu Maria de Witte, pentru teatrul din

Viena), *Iuda* (în colaborare cu Maria de Witte, pentru teatrul din Berlin) și *Stepppenmarchen* (scrisă de una singură).

În testamentul său a lăsat ca drama ocultă *Scara divină* să se tipărească după moartea ei. De fapt, și o altă dramă – *Henri Maillard* – n-a fost publicată din motivul că punea în discuţie veșnica problemă a relaţiilor franco-germane. A mai scris proză din care putem menţiona *Povești ruse pentru copii germani.*

Natura ei bogată nu s-a limitat la literatură. Artele plastice au fost un timp domeniul care a pasionat-o. Remarcăm faptul că Eugenia von Mettlerkampf a fost și o pictoriță demnă de atenție ce a expus lucrările sale la Florența, Geneva etc.

Când Gh. Bezviconi pregătea un studiu despre familia Iliașenco, legată de ea prin rudenie, autoarea germană i-a pus la dispoziţie biografia.

Era anul 1935. Ce a urmat, nu știe deocamdată nimeni. Dar astăzi, când există atâtea relaţii culturale cu Germania, subiectul este foarte bun pentru cercetare și sunt sigur că va fi cercetat.

Și în istoria literaturii basarabene la capitolul literaturii germane va mai apărea un nume – Eugenia von Mettlerkampf.

Chișinăul în epoca Eugeniei von Mettlerkampf

UN POET AL SECOLULUI XXI

C.A. Munteanu este unul dintre fiii anonimi ai Chișinăului. La fel ca și George Meniuc, a venit în literatură din mahalaua Munceștilor, unde s-a născut la 19 ianuarie 1919. A făcut studii liceale la Chișinău, iar licența în Drept a luat-o la Universitatea din București. Dar dincolo de profesia de jurist, el a rămas un captiv al literaturii și doar în ea s-a simțit în deplină libertate și armonie cu propria personalitate.

A debutat cu versuri în 1930 și a colaborat cu poezie și proză în mai multe publicații, dintre care: *Cuvânt moldovenesc, Atelier literar, Cadran, Universul copiilor, Pogonici*.

Mersul istoriei însă i-a dictat și temele, și registrul, și felul de a acționa și de a se impune:

„Înfiorat până în tălpi, am tresărit…
Să fie-adevărat?!
Pământul scump, atât de plâns și de cântat
E părăsit?!…
[…]
Ca o fiară rănită contemplu cerul
Culegând adevărul:

– Ca păsările toamna, s-au călătorit ai noștri
Dinspre zori – către seară…
Să-i așteptăm:
Au să se-ntoarcă, negreșit, la primăvară!"
[*Amintire*: 28.VI.1940, fragmente]

În cazul lui s-ar cuveni să scriem despre două ființe îngemănate – un poet și un eseist. Poetul metaforic, ușor abstractizându-și sentimentele și dorind cu tot dinadinsul o infiltrare a realității. O codificare secretă pe bază de sentiment. De aici și profilul poetic foarte specific, cu acorduri lirice profunde și personale. Nu se teme să fie catalogat ca tradiționalist, căci în esență este un adept convins al mesajului poetic. De aici și dragostea pentru eseu, din necesitatea de a se exprima, de a transmite niște mesaje numai de el inițial percepute și descifrate. În cazul lui C.A. Munteanu avem o bibliografie care depășește posibilitățile noastre de a o reproduce într-un spațiu limitat. A fost unul dintre cei mai harnici autori basarabeni, opera lui depășind circa 30 de titluri publicate sub pseudonim sau cu numele lui adevărat.

Poetul C.A. Munteanu, portret de N. Mogoș

Mărturisesc sincer că despre C.A. Munteanu am avut multă vreme o închipuire foarte vagă. Informația primară despre existența unui

poet cu acest nume am primit-o indirect printr-un volum de poezie cu autograful autorului, volum pe care mi l-a dăruit părintele Dimitrie Balaur. A doua sursă a fost un alt scriitor basarabean, Mihai Spiridonică, care mi-a trimis câteva răvașe ce se păstrau în arhiva personală. Dar omul, care m-a făcut să scriu despre C.A. Munteanu, a fost doctorul Vlad Bejan de la Iași, care a fost prieten cu C.A. Munteanu: *„Ne-am cunoscut în anul 1942 în luna martie, când mi-a adus spre publicare în revista școlară* Licurici *a Liceului «B.P. Hasdeu», eu fiind redactorul revistei, poezia intitulată* Început – Anul I, *alegoria evului nou declanșat la 22 iunie 1941. O seamă de școlari și absolvenți grupați în jurul revistei* Licurici, *actori (elevi și ei) din trupa Teatrului Popular «Muncă și Lumină», mulți neavând unde să se întoarcă acasă, formase o boemă adăpostită la un pavilion al CFR pe malul unui lac de la periferia Chișinăului… Aici și-au încercat talentele literare Vornic Basarabeanu (Vasile Cârlan), Sencine Pușcașu, Sandu Popescu, Leonid Luican, I. Jemăneanu, cântăreții Misail Chiriță, Petrică Spoială, apoi «actorii» A. Zaruba, Serebrean, criticii de artă Igor Crețu, Th. Bebea, C.A. Munteanu, V. Bejan. Pe C.A. Munteanu l-am vizitat acasă, locuia pe un dâmb de lângă șoseaua Muncești – casă de țară cu două încăperi, pridvor și curte mare de țară cu o palmă de loc de livadă și vie. Ne-a primit bătrâna sa mamă care, judecând după bundiță și vorbă, părea a fi bucovineancă. Din spatele casei se vedea panorama Chișinăului, iar Titus cu zâmbetul ce-l caracterizase se mândrea că Munceștii îs o localitate în vecinătatea căreia se află Chișinăul.*

Ne-am reîntâlnit în toamna anului 1944 la București, apoi la spitalul militar de la Craiova, unde se afla și el în trecere ca militar. Ne-am scris și ne-am mai întâlnit, dar după 1948 nu am mai știut de el până în 1968, când ne-am revăzut la parastasul comemorativ al Pr. Alecu Mateevici la București. O ducea greu. Am înțeles că i s-a impus după o arestare să înceteze să mai scrie în felul cunoscut. S-a dedicat poeziei pentru copii, a devenit membru al Uniunii Scriitorilor, devenise salariat, a primit un premiu, i s-a dat o locuință la București.

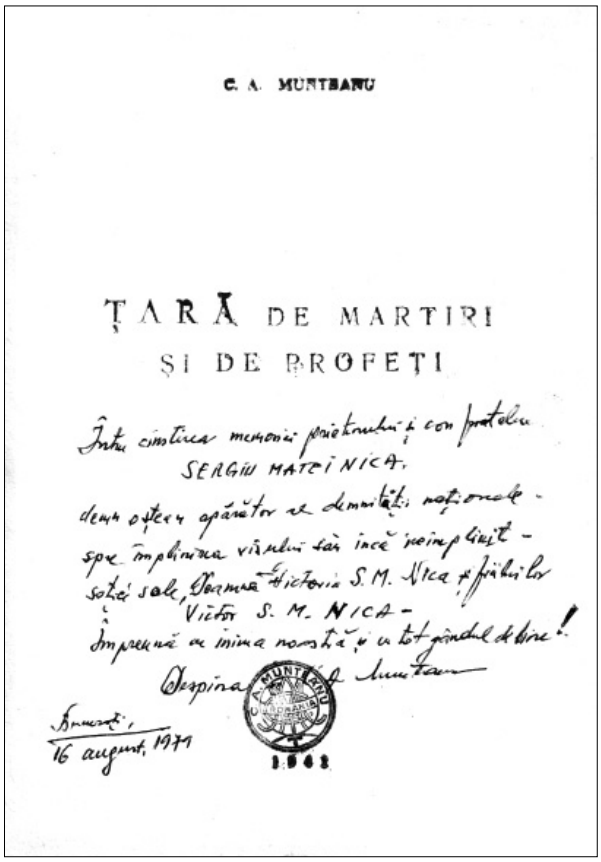
C. A. MUNTEANU

ȚARĂ DE MARTIRI
ȘI DE PROFEȚI

Întru cinstirea memoriei prietenului și con fratelui
SERGIU MATEI NICA,
demn oștean apărător al demnității naționale -
spre împlinirea visului său încă neîmplinit -
soției sale, Doamnă Victoria S.M. Nica și fiului lor
Victor S. M. NICA -
Împreună cu inima noastră și cu tot gândul de bine!
Despina [illegible] Munteanu

București,
16 august, 1971

1942

Un autograf de C.A. Munteanu pentru poetul Sergiu Matei Nica, 16 august 1971, București

După 1973 s-a îmbolnăvit. A fost de trei ori la Iași, ne-am revăzut la București și am purtat o corespondență, aș spune, regulată. Nu lipsea de la reuniunile basarabenilor, dar păstra o oarecare rezervă, pe care o justifica cu același zâmbet din totdeauna. Reamintindu-mi necazurile lui cu boala și poate și altele de care nu mi-a vorbit, am regretul că eu, ca medic, nu l-am ajutat pe cât ar fi avut nevoie…”

C.A. Munteanu este autorul care abia acum va fi descoperit de noua generație. El este un poet al sec. XX, dar care a știut să scrie pentru sec. XXI.

O SCRIITOARE EXILATĂ ÎN AFARA TIMPULUI

Una dintre cele mai interesante personalităţi feminine în scrisul basarabean de la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX a fost Olga Nacco. Chiar dacă n-ar fi scris nimic, biografia ei reprezintă o filă inedită din istoria intelectualităţii basarabene.

Născută la Odesa în 1840, a absolvit liceul şi cursurile pentru învăţători. Iniţial a studiat în oraşul natal într-un pension pentru fete, dar odată cu declanşarea războiului din Crimeea, flota engleză a început a bombarda Odesa şi autorităţile au luat decizia de a evacua şcoala de fete. În 1854 a trecut cu traiul la Voznesensk, în legătură cu evacuarea şcolii, şi s-a aflat aici până în 1857, momente descrise în lucrarea autobiografică *De la Odesa la Voznesensk*. În 1858 se căsătoreşte cu istoricul şi scriitorul basarabean Alexis Nacco.

Cununia lor a avut loc la Odesa, în Biserica „Sf. Mihail" de pe lângă mănăstirea de femei ctitorită cândva de Roxandra Sturdza. Documentul a fost descoperit de meticulosul cercetător literar Vasile Ciocanu în ANRM, fondul 88, reg. I, dos. 700, fila 13, şi descris în cartea *File de istorie literară* (Chişinău, 1989) din care citez: „În adeverinţă se scrie, că la 1 decembrie 1858 a avut loc căsătoria ştabs-căpitanului Alexei Nacco cu fiica decedatului consilier de curte Gheorghi al lui Alexandru Gurţov, domnişoara Olga, de religie ortodoxă, în vârstă de 18 ani."

Ajunsă în mediul basarabean sau, cum s-a exprimat autoarea, „într-o fundătură a Basarabiei", ea a făcut ceea ce n-au făcut generaţii de ruşi ajunşi aici. În câteva luni a învăţat limba română ca să poată comunica cu băştinaşii şi fiind profund impresionată de tradiţii, obiceiuri, folclorul basarabean, comunicarea ei s-a

Prozatoarea Olga Nacco

transformat într-o muncă de cercetare şi selectare etnografică.

„Am apucat încă în viaţă câţiva bătrâni, care au fost contemporanii lui Puşkin şi care purtau haine naţionale din timpurile vechi. Ei prezentau pentru mine un interes foarte mare prin povestirile lor din trecutul Basarabiei." [Olga Nacco, din *Prefaţa* la *Bessarabskie ocerki i rasskazî,* Odesa, 1900]

Om de o veritabilă cultură interioară, ea a început cu ceea ce este mai important – cu studierea limbii băştinaşilor „…pe care n-o cunoşteam defel, dar în care foarte curând m-am deprins să vorbesc, studiind viaţa basarabenilor, a moldovenilor, mai ales, care constituie populaţia băştinaşă. Am studiat, în acelaşi

timp, trăsăturile naţionale ale caracterului lor, obiceiurile şi legendele lor străvechi." [Olga Nacco, op. cit.]

Itinerarul ei basarabean a fost unul interesant, legat direct de preocupările soţului, care era şi moşier, dar râvnea şi la un serviciu de stat. Iniţial au locuit la Frăteştii de Sus, localitate din actualul raion Sângerei, contopită cu satul Bălăşeşti, informaţia se conţine în ediţia lui P. Haneş *Scriitorii basarabeni* (Bucureşti, 1942).

Un timp au locuit în satul Mânzâteştii Vechi. Cercetătorul Vasile Ciocanu redă exact toponimia de odinioară: „O altă localitate în care a trăit temporar familia Nacco a fost satul Mânzâteştii Vechi, contopit ulterior cu satul Bereşti, iar Bereştii la rândul lor – cu Unghenii. Moşia cu satul Mânzâteştii Vechi (numită şi Vasilică) O. Nacco a moştenit-o de la părinţi (ANRM, fond 88, reg. I, dosarul 700, fila 46) şi s-a aflat în posesia ei până la sfârşitul sec. XIX.

Mult timp familia Nacco a trăit la Chişinău, unde Alexis a îndeplinit diferite funcţii în administraţia regională, precum şi la Bender." [Vasile Ciocanu, *File de istorie literară,* Chişinău, 1989]

Probabil urmând îndemnurile poporaniste foarte mult apreciate de intelectualii de atunci, se decide să schimbe oraşul pe un târguşor micuţ cum era Vilcovo, din sudul Basarabiei, unde se angajează la lucru ca învăţătoare.

Vilcovo era un târg aşezat pe apă, supranumit şi Veneţia Basarabiei. O lume aparte a pescarilor în care se simţeau bine atât lipovenii, adică ruşii de rit vechi, cât şi băştinaşii moldoveni, deprinşi să facă agricultură.

De fapt, acest fel deosebit de a fi al basarabenilor l-a descoperit cu prisosinţă şi în alte sate din jud. Ismail, unde i-a fost dat să fie învăţătoare.

Basarabia şi basarabenii au devenit tema ei literară preferată şi, desigur, aria de cercetare era foarte bogată.

Teritoriul locuit de români, evrei, ruşi, lipoveni, bulgari, găgăuzi, elveţieni, francezi, germani, ucraineni, armeni, greci, macedoneni, era un amalgam de popoare, un amalgam de tradiţii şi o sursă deosebită de inspiraţie, căci în această frământare omenească, fiecare popor vroia să vină în primul rând cu partea lui cea mai frumoasă. Dar desigur, băştinaşii erau, în primul rând, în vizorul ei, mai ales, bătrânii, care au fost martorii de fapte şi evenimente memorabile, dintr-o epocă care deja apunea.

În prefaţa pe care o face la prima sa ediţie *Schiţe şi povestiri basarabene* (Odesa, 1900) scriitoarea ne dă explicaţiile de rigoare: „…Ei îmi solicitau interesul în cel mai mare grad cu povestirile lor referitoare la trecutul Basarabiei. Moravurile şi obiceiurile de atunci, diferite evenimente şi întâmplări din viaţa casnică a multor familii ce ocupă în prezent un loc de seamă prin poziţia în societate, mi s-au părut interesante, încât m-am străduit să mi le întipăresc în memorie.

În acelaşi timp, eu observam viaţa poporului basarabean, a populaţiei băştinaşe – a moldovenilor. Trăsăturile naţionale ale caracterului lor, obiceiurile, vechile ritualuri, superstiţiile şi legendele lor. Toate acestea dispar cu încetul, se şterg, se nivelează, devin de domeniul istoriei şi al poeziei, căci civilizaţia universală a reuşit de acum să atingă cu aripa sa această ţară: ea a distrus pădurile seculare, a secătuit solul, a populat-o cu o masă întreagă de diferiţi răpitori – cosmopoliţi, scoate din uz moravurile şi obiceiurile, adună totul sub o singură formă generală fără culoare."

Dar primele ei scrieri n-au fost literare.

În anii '70 ai sec. XIX, a întreprins o călătorie de studii la Varşovia şi la Paris, studiind heliomeniatura şi chiar a tipărit un îndreptar în această disciplină *Rukovodstvo dlea izucenia gheliomeniaturî* (Odesa, 1882).

Primele ei publicaţii de inspiraţie literată au început să apară din anul 1889 în ziarele *Bessarabskii vestnik* şi *Odesskii listok,* iar mai târziu în *Novorossiiskii telegraf* şi *Odesskii vestnik*. Erau nişte schiţe, nişte impresii culese din cotidian cu mici generalizări trecute în paginile de carte. Se

părea că această învăţătoare care locuia departe de centrele intelectuale nu are nicio şansă să se promoveze şi să se afirme ca o autoare de proză, dar sufletul ei sensibil, încercarea de a înţelege care este raportul dintre bine şi rău în această lume şi dorinţa sinceră de a spune ceva izvorât din adâncimea unei provincii, au convins-o că trebuie să scrie şi ea, la rândul ei, a convins cititorii că are despre ce scrie.

Debutul editorial Olgăi Nacco s-a produs târziu, abia în 1900, dar de această perioadă este legat un eveniment foarte important din viaţa ei, şi respectiv, foarte important pentru cultura noastră.

Coperta cărţi Olgăi Nacco cu autograful autoarei

În acel an îi este tipărit la Odesa volumul *Bessarabskie ocerki i rasskazî*. Şi din această carte se vede clar că prozatoarea e preocupată nu doar de frumuseţea etnografică a plaiului, ci e frământată de gravele probleme sociale pe care le înfruntă cu stoicism populaţia de atunci a imperiului rus. Ea cercetează şi descrie omul cu toate realizările şi slăbiciunile lui. Alexandru Kidel în prefaţa volumului Olga Nacco. *Din trecutul Basarabiei* (Chişinău, 1976) remarcă cu fermitate critică:

„Scriitoare de orientare realistă, Olga Nacco, care înclina spre idealizarea realităţii de după reformă, a fost nevoită să recunoască faptul că în lumea în care trăia ea şi eroii ei stăpânea lăcomia, nedreptatea, mizeria şi foamea. Însă Olga Nacco nu avea harul să pătrundă profund fenomenele sociale ale realităţii descrise de ea, nici să disece lumea interioară a eroilor zugrăviţi. De aici motivarea neconvingătoare a comportării personajelor, nerespectarea logicii interioare a dezvoltării caracterelor lor…

Conform părerii scriitoarei, cauzele viciilor şi ale marilor nenorociri sociale rezidă nu în realităţile sociale dominante în societatea exploatatoare, nu în însăşi esenţa orânduirii feudalo-moşiereşti, ci în existenţa oamenilor răi, care prilejuiesc rău altora. Această poziţie conciliatoare, această înduioşare şi seninătate diminuează valoarea artistică a povestirilor basarabene ale scriitoarei Olga Nacco.

Proza Olgăi Nacco nu e de valoare egală, importanţa ei literară oscilează în dependenţă de ceea ce a precumpănit în povestirile ei – concepţiile naive ale autoarei sau adevărul aspru al vieţii."

În 1903 a fost trimisă în oraşul Pavlovsk la nişte cursuri de perfecţionare. Ea însă s-a decis în drum spre Pavlovsk să treacă pe la Iasnaia Poleana şi acolo s-a întâlnit cu Lev Tolstoi. Marele scriitor rus era foarte interesat să ştie cât mai multe despre Basarabia, căci în planurile lui de evadare de la Iasnaia Poleana, Basarabia era pe primul loc. Pe de altă parte, era interesat să ştie cum o rusoaică, locuind în mijlocul moldovenilor, îi învaţă limba rusă. Şi cum învaţă copiii o limbă străină, când în familie se discută în moldoveneşte.

Şederea ei la Iasnaia Poleana n-a durat o zi-două, ci s-a transformat într-o găzduire de trei săptămâni, căci dincolo de învăţătoare, Tolstoi discuta şi cu o scriitoare, deja o bună cunoscătoare a tradiţiilor şi obiceiurilor moldoveneşti. Aceste zile petrecute în Iasnaia Poleana au fost oglindite şi în zilnicul lui Tolstoi din această perioadă, dar şi într-o descriere a Olgăi Nacco în schiţa *La Iasnaia Poleana*: „El se interesa de activitatea mea pedagogică, m-a întrebat, printre altele, cum mă descurc cu predarea limbii ruse copiilor moldoveni, aflând că timp de şase ani am trăit într-un sat moldovenesc."

Trebuie să remarcăm faptul că, dincolo de interesantele tipuri și caractere basarabene, ea a lăsat câteva schiţe bazate pe un material factologic și istoric concret, cum sunt schiţele dedicate lui Aleksandr Pușkin. În *Zilei de tinereţe*, tipărită în antologia *Sbornik Pușkina* (1899), ea a reușit să îl readucă în memoria cititorului pe A. Pușkin cu toată elita lui basarabeană, convingându-ne că la momentul sărbătoririi celor 100 de ani de la naștere a poetului, Basarabia venea cu aportul său inedit la această temă importantă pentru ruși. Ea reușise să întâlnească martori care puteau descrie Chișinăul de pe timpul lui Pușkin și anturajul lui. Chiar descrierea casei lui Naumov, în care poetul a fost găzduit un timp, a interiorului ei, a preocupărilor gospodărești ale proprietarilor a permis ca astăzi muzeul „A.S. Pușkin", să fie reconstituită atmosfera descrisă de Olga Nacco.

Deoarece a locuit un timp și la Chișinău, unde soţul ei, scriitorul și istoricul Alexis Nacco, a fost viceguvernator al Basarabiei și de aceea cunoștea orașul și tradiţiile lui. Făcând parte din nobilimea vremii, era cunoscută îndeaproape cu tradiţiile de familie ale acestei caste sociale care păstra amintirea despre Pușkin și vremurile de odinioară. Una din trupele teatrale de amatori a avut-o printre protagoniste pe Olga Nacco.

În timpul vieţii, opera ei în volum a fost publicată în două cărţi omonime: *Schiţe și povestiri basarabene*, care au apărut, respectiv, în anii 1900 și 1913, această ediţie conţinând doar o povestire de proporţii – *Băimăcenii*. În 1904 a tipărit un volum dedicat războiului din Crimeea și intitulat *Povestirea unchiului Maxim despre apărarea Sevastopolului în timpul războiului din Crimeea*, iar în 1912 i-a apărut volumul *Povestiri*, tipărit tot la Odesa. Mult mai târziu, la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut, Alexandru Kidel a întocmit un volum selectiv care l-a intitulat *Din trecutul Basarabiei*, carte tipărită la Chișinău în 1970. În limba română cartea ei *Din trecutul Basarabiei* a fost tipărită în 1976.

O bună parte din creaţia ei n-a fost tipărită în volume și este risipită prin presa periodică a vremii. O încercare de a o readuce în prim-planul interesului public a fost întreprins atunci când cercetătorii Sava Pânzaru și Vasile Ciocanu au tipărit o antologie în limba rusă ce îngloba mai mulţi autori care au scris în Basarabia și despre ea: *Iz literaturnogo nasledia bessarabskih pisatelei XIX veka* (Chișinău, 1986).

Pentru cititorul contemporan, opera Olgăi Nacco are mai multe valenţe. În primul rând, felul ei concret de a scrie, bazat pe buna cunoaștere a vieţii, este un material veritabil pentru cei care vor să însușească aerul trecutului basarabean. Fiind un bun psiholog, un om care-și punea probleme filozofice, Olga Nacco a încercat în opera ei să găsească locul exact al noilor relaţii capitaliste. Viaţa veche, cu ţiganii robi, cu ţărani întunecaţi, venea în contradicţie cu lumea capitalistă, care-și făcea loc tot mai viguros. Noţiunile de bine și rău, de dragoste și ură capătă valenţe deosebite în lumina noilor raporturi. Au să treacă generaţii, dar lumea o să deschidă cărţile Olgăi Nacco, anume pentru acest segment în care sunt descrișii oamenii vii, cu emoţiile lor firești, cu trăirile lor originale. Îmi pare foarte rău că epocile istorice tot timpul parcă ar avea intenţia s-o excludă pe această scriitoare din rândurile veritabililor creatori.

Pe timpurile ţariste, tematica ei nu convenea autorităţilor.

În anii interbelici nu convenea că era o scriitoare ce se afirmase în literatura rusă.

În perioada sovietică nu convenea că a descris cu lux de amănunte trecutul basarabean.

Cred că doar timpurile noastre sunt, din nou, cele prielnice pentru opera și biografia acestei autoare.

A murit în 1919 la Odesa, în plină desfășurare a revoluţiei și a războiului civil, uitată de lume, deși sunt sigur că merita o altă soartă, căci tot ce a făcut ea a fost pentru schimbarea în bine a acestei lumi, pentru cititorii ei.

UN TRADUCĂTOR

Traducătorul Boris Oxinoit

Boris Oxinoit (1887, Chișinău – 1964, Pskov, Rusia), a fost un medic psihiatru de marcă, intelectual de viță și un excelent traducător. A transpus în limba rusă *Luceafărul* lui Mihai Eminescu, scrierile lui Tudor Arghezi, Cincinat Pavelescu, iar din germană a tradus din opera marelui Heinrich Heine.

În vara anului 1940 a fost pus punctul pe ***i*** în cariera literară a talentatului traducător.

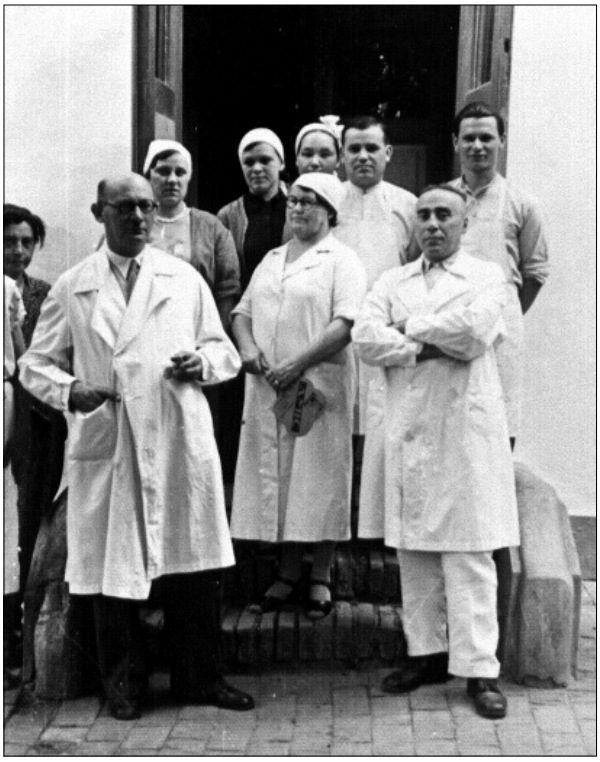

Doctorul Boris Oxinoit înconjurat de colegi

O CARTE UITATĂ, UN AUTOR UITAT…

Recent un prieten mi-a oferit o carte veche, o ediţie rară de care se pare că au şi uitat chiar ediţiile bibliografice – B*asarabia. Privire istorică* de G. Popa-Lisseanu (Bucureşti, 1924). În cele 96 de pagini sunt trecute cronologic diferite etape din istoria provinciei dintre Prut şi Nistru, dar în comparaţie cu alte ediţii similare aici sunt aduse la zi problemele grave ale Basarabiei, probleme care şi până astăzi nu şi-au pierdut actualitatea şi dau de lucru multor istorici. Dincolo de actul Unirii din 27 martie 1918 a urmat un proces lung şi stresant de negocieri pentru recunoaşterea acestui act istoric. Şi în cartea lui G. Popa-Lisseanu aceste capitole capătă o oglindire veridică pentru momentul când se produceau acele negocieri dificile. Ultimele trei capitole chiar prin capul de afiş elucidează gravitatea problemei: *Tratatul de la Paris în privinţa Unirii Basarabiei* (p. 46), *Refuzul Sovietelor de a recunoaşte Unirea Basarabiei* (p. 53), *Republica moldovenească de peste Nistru* (p. 60).

Şi tot la finele acestei cărţi sunt reproduse trei adaosuri ce conţin declaraţii şi cuvântări ale marilor personalităţi ale vremii care au expus părerea lor vizavi de problema Basarabiei. Aceste documente sunt valabile şi pentru istoricii contemporani care pot găsi în ele argumente şi suporturi temeinice pentru diverse lucrări în tema enunţată mai sus. Ne-am oprit pe îndelete la descrierea acestei cărţi deoarece este o lucrare mai deosebită în şirul celor pe care le-a semnat Gheorghe Popa-Lisseanu (2.X.1866 – 14.V.1945), specialist în filologia clasică, care a făcut studii secundare la Braşov, studii universitare la Bucureşti, şi la 7 iunie 1919 a fost ales ca membru corespondent al Academiei Române. De remarcat faptul că a activat în calitate de profesor secundar (1889-1931). Debutând în pedagogie în calitate de profesor suplinitor la liceele „Sf. Sava" şi „Matei Basarab", apoi este admis ca titular din 1891 la Liceul „Gh. Lazăr" unde a predat limba latină. A ocupat diverse funcţii în aparatul Ministerului Învăţământului, ajungând chiar director general al învăţământului secundar, dar s-a pensionat din postul de profesor la secţia pedagogică universitară.

A fost implicat activ şi în viaţa politică, făcând parte din Partidul Liberal, care l-a promovat deputat în anii 1922-1927, iar în 1924 a fost vicepreşedinte al Camerei deputaţilor. Opera lui impresionează fiind vastă şi foarte specifică.

Totuşi, rămâne o enigmă de ce anume el a scris această carte?

Autorul încearcă să ne expună în prefaţă mobilul secret al impulsului şi poate argumentarea lui va trezi interesul altor oameni de stat care, având girul deciziei, vor consulta şi aceste surse expuse în prezenta carte şi poate se vor ghida astăzi de aceleaşi sentimente: „Cărticica de faţă cuprinde un scurt rezumat al întregii probleme a provinciei noastre de peste Prut şi are menirea să trezească în cetitor dragoste pentru Neamul nostru din Basarabia; oropsit, vreme de mai bine de un veac, de o soartă vitrigă şi asuprit, neomenește, de un stăpânitor lacom şi dușmănos şi nu ne îndoim că ea va desmorţi, prin înfăţişarea dreptăţii cauzei româneşti şi prin scoaterea la iveală a sforţărilor conducătorilor săi fireşti, sentimentele de dragoste de neam, înnăscute în sufletul fiecărui bun Român."

POVARA UITĂRII

Dacă scriitorii cu renume la noi sunt uitaţi cu uşurinţă chiar de contemporani, apoi despre criticii literarii nici nu poate fi vorba. În momentul când zăbovesc să se apropie de coala de hârtie uitarea îi acoperă ca un văl de netrecut. Excepţii practic nu există. Acesta este destinul literar al tuturor celor care îndeplinesc în literatură două funţii de bază: de sanitari literari ai pădurilor lirice şi de diriguitori consecvenţi ori nu prea ai marilor fluvii ale inspiraţiei.

Este o mare doză de nedreptate în această atitudine. Puşkin ar fi avut un alt destin fără Bielinski, Eminescu ar fi fost altul fără Maiorescu…

Literatura noastră a avut un critic bun pe care l-a uitat uşor şi pe nedrept. Dar probabil că el trebuie adus din nou în contemporaneitate. Nu pentru multe şi interesante cronici fără de care azi nu poţi intui cum a evoluat procesul literar de odinioară, cum s-a ajuns la ceea ce s-a ajuns şi cum nu s-au atins cotele care trebuiau atinse, ci pentru curajul descoperirii…

Ramil Portnoi este un nume puţin cunoscut chiar de cei care fac critică literară postmodernistă. Dar acest autor are un merit incontestabil în conturarea unei certe valori literare, adică a sesizat la timp venirea unui scriitor adevărat în literatura noastră. El a intuit în scrisul debutantului Ion Druţă ceea ce noi am descoperit mult mai târziu.

Alexandru Cosmescu era un interlocutor deosebit. Ştia să pornească de la un detaliu şi să ajungă la o micronuvelă, la o micropovestire foarte interesantă.

Din amintirile lui Alexandru Cosmescu am spicuit aceste rânduri legate de destinul literar al lui Ramil Portnoi: *„Eram în redacţia*

Ramil Portnoi, anul 1939

revistei Octombrie *când veni în fugă Portnoi, fluturând nişte foi.*

– În Moldova a apărut un scriitor!

Numai unde n-a fost Portnoi cu povestirea aceea, scrisă cam agramat, cam stângaci, dar scrisă de Druţă. Umbla pe la Comitetul Central să-l elibereze pe Druţă din armată. Şi dovedea tuturor că el nu-i soldat, că el e scriitor. Mai târziu făcuse câteva recenzii la adresa scrierilor lui Druţă. După ce Druţă scrisese Moş Cireş, *Portnoi i-a spus:*

– Ioane, bagă de seamă, nu te încuia numai aici în locul acesta cu umanismul, într-un cerc naţional, dacă n-ai să te lărgeşti ai să te pierzi.

Druţă s-a făcut foc, n-a mai vrut să audă de Portnoi, deşi l-a înţeles perfect şi observaţiile

i-au priit. După aceea, la câteva adunări, chiar şi după moarte l-a pomenit de rău pe Portnoi, iar eu îmi amintesc de ziua aceea de primăvară, cum în îngusta redacţie a revistei Octombrie, *Portnoi striga:*

– În Moldova a apărut un scriitor."

Ariadna Şalari şi Ramil Portnoi la o întâlnire cu cititorii, anul 1958

Biografia lui o reproduc aici ca pe un registru simplu de neuitare. S-a născut la 11 ianuarie 1908 în satul Vărzăreşti. A studiat literele, filozofia şi dreptul la Universitatea din Cernăuţi, a fost pedagog la mai multe şcoli din Basarabia. După război a lucrat la revista *Octombrie*, a fost consultant editorial la Uniunea Scriitorilor şi a lucrat la primele ediţii ale clasicilor, tipărite cu mult greu după război în Basarabia: *Mihai Eminescu* (1954), *Ion Creangă* (1953).

Oricât ar părea de straniu, dar fiind un foarte bun cunoscător al literaturii clasice, având un gust literar desăvârşit, el a debutat cu eseuri critice despre creaţia lui Leonid Corneanu şi Ion Canna. Acesta era spiritul vremii.

Opera lui este destul de voluminoasă şi conţine: eseuri critice, dramaturgie, monografii şi chiar mai multe capitole dintr-o operă foarte reuşită *Istoria literaturii moldoveneşti*, vol. I (1958). Alte scrieri: *Fata cu zestre* (1953), *Cântecul Lăpuşniţei* (1953), *Ion Creangă* (1955), *Păsăruici nezburătoare* (1957), *Andrei Lupan* (1958), *Analize şi aprecieri* (1959), *Ecouri critice* (1963), *Articole critice* (1966), *Piese* (1968), *Pagini alese* (1977).

S-a stins din viaţă la Chişinău, în luna octombrie 1965.

Şi chiar dacă ar fi scris înzecit mai puţin, Ramil Portnoi nu poate fi trecut cu vederea din simplul motiv că a descoperit un scriitor…

Chişinăul în anul 1947

POETUL ENIGMELOR

Alexandru Robot este poetul care s-a născut la București, la 15 ianuarie 1916, iar în luna august 1941, odată cu începerea războiului, a fost dat dispărut, fiind înrolat în Armata Roșie.

Este un poet care a debutat la 16 ani cu o plachetă de versuri foarte promiţătoare *Apocalips terestru* (1932) și în 1936 a reușit să mai scoată o plachetă de versuri *Somnul singurătăţii*. Dar a lăsat în manuscris două caiete de poezii *Îmblânzitorul de cuvinte* și *Plecările și popasurile poetului*. Un roman inedit *Music-hall* și un volum publicistic de schiţe, interviuri, reportaje. Avea ideea unui volum selectiv de poezii *A înflorit Moldova.* Desigur că această idee i-a venit după 28 iunie 1940, respectiv și titlul. Este greu de înţeles ce l-a făcut pe acest tânăr bucureștean, născut într-o familie de meseriași să vină în 1935 la Chișinău, unde mediul literar era foarte modest, unde presiunea asupra basarabenilor în problema limbii române era foarte acută, unde se cerea ca tot ce este politic să nu aibă influenţe de stânga, căci se bănuia că Basarabia este bolșevizată.

Alexandru Robot cu soția

Alexandru Robot a fost angajat la *Gazeta Basarabiei* și a rămas a fi un publicist de stânga. Era foarte harnic, a colindat ţinutul în lung și-n lat, lăsând impresii foarte frumoase și mărturii literare și despre Vâlcov cu pescarii săi lipoveni, și despre Chișinăul cuprins de fierberea procesului antifascist al lui P. Constantinescu-Iași.

Colegul său de generaţie Nicolai Costenco, alias Rafael Radiana, a publicat în revista *Viaţa Basarabiei* o recenzie prin care consemna apariţia, în 1936, a volumului *Somnul singurătăţii* (Radiana R. *Recenzie* // *Viaţa Basarabiei,* 1937, nr. 1-2.). Era o solidaritate literară justificată, fiindcă ambii aveau simpatii politice de stânga și le promovau cu consecvenţă.

În plan literar Alexandru Robot era un concurent foarte subtil al lui Costenco, dar aceasta nu-i împiedica să fie foarte generoși ca autori și colegi de generaţie.

Niciodată n-a încercat să-și mascheze opiniile politice. Era un simpatizant al mișcării comuniste și rămânerea lui în Basarabia la 28 iunie 1940 n-a fost întâmplătoare. Era o decizie conștientă.

Paradoxal, un poet avangardist în esenţă, cu o profundă subtilitate intelectuală, cu un talent literar veritabil, a acceptat să rămână într-un teritoriu ocupat în speranţa că numai în URSS talentul lui avangardist va fi apreciat pe merit. La o adică, dacă ar fi să judecăm liber, Alexandru Robot a fost cea mai elementară victimă intelectuală a propagandei comuniste. El nici nu-și imagina că scrisul lui rafinat va fi contrapus literaturii moldovenești din Transnistria, ce-l avea ca exponent de frunte pe Leonid Corneanu.

Bănuiesc că dezamăgirea lui după un an de viaţă în regimul comunist a fost una profundă și greu de reparat.

Cine avea nevoie de un poet atât de fin și subtil în care metaforele și comparaţiile gâlgâiau ca un havuz, iar fantezia părea nestăvilită?

„S-a culcat o floare cu un flutur
Și-am pătruns în zi ca-ntr-un năvod.
Lângă porţile cu mult norod,
Am uitat desagii să mi-i scutur.

Holde mari își freamătă păcatul.
Știu cum râmele au dat seminți.
(Căile creșteau făgăduinți
Și-ntorceau pe după soare satul.)

S-a crăpat nămiaza cu păstaia
Și își coace-aripa zborul crud.
Răstignește inima bătaia,
Cu porumbul din poveste ud.”

(„Privelişte”)

Întotdeauna am încercat să înţeleg această tendinţă a unor creatori de a găsi un spaţiu ideal, unde s-ar permite nestingherit să creeze și să se afirme. Eu cred că acest spaţiu există numai în visele poeţilor, fiindcă orice societate preferă să ţină și să controleze foarte rigid cadrul de expresie, fie politice, fie poetice.

Între multele texte eseistice risipite în publicaţiile basarabene sunt unele de-o puritate antologică. Sunt mici bijuterii literare care pot fi incluse în orice manual școlar, în orice carte antologică.

Tableta *Mărţișoare* eu o văd ca pe o perlă, ca pe o mostră de scriitură poetică:

„Mărţișoarele sunt simboluri. Primăvara se reflectează în aceste talismane fragile, al căror mister s-a atrofiat, s-a vulgarizat. Taina mărţișoarelor doarme printre povești, a căror amintire s-a pierdut.

Apar odată cu ghioceii. Sunt primele acorduri ale orchestrei verzi din parcuri și poiene, cloroformizate de beţia albă a zăpezii. Inimi, ancore, potcoave, forme și contururi ale iubirii, speranţei și norocului, mărturisiri gingașe prinse de gâtul femeilor.

Mărţișoarele destăinuiesc inocenţa primăverii, ale cărei insigne sunt amulete enigmatice, cu un sens actual pur estetic.

Explicaţia mărţișoarelor? N-o cunoaștem, cum n-o cunoaștem nici pe cea a păcălelilor de la 1 aprilie.

Tradiţiile superficiale se păstrează, se continuă. Dar peste neguri seculare rămâne numai gestul. Sensul se pierde.

Ne vom decora gâtul, pieptul cu mărţișoare. Sunt singurele decoraţii care se acordă fără decrete și fără să implice niciun eroism și nicio virtute.

Mărţișoarele sunt povești ale primăverii. Vești pe care le purtăm câteva zile, ca să trădăm prin prezenţa lor adolescenţa naturii, cu ghioceii răsăriţi de sub giulgiul zăpezii destrămate de soare.

E atâta poezie în fragilitatea mărţișoarelor, dar o poezie atât de simplă, încât s-a confundat cu banalul.

E destinul anotimpului. Primăverile sunt banale, pentru că ne inspiră aceeași puerilă dorință de evadare.

Și pentru prizonierii vieții citadine mărțișoarele sunt raze care se strecoară printre zăbrelele de fier ale temniței.

Cât de frumos e uneori banalul, dar un mărțișor valorează mai mult decât o metaforă."

De aceea, ideea lui Alexandru Robot era stearpă de la bun început, era o amăgeală care nu putea să dea roade, chiar și în regimul sovietic.

Scriitorul și actorul Dominte Timonu l-a cunoscut la Chișinău, în anii când asupra concepţiilor lui începuse să domine cele de stânga. Nu este exclus că o anumită influenţă o exercita și presa sovietică care în capitala Basarabiei se găsea în abundenţă.

Decizia lui de a rămâne pe teritoriul Basarabiei ocupat de Armata Roșie n-a fost accidentală, a fost o decizie conștientă. În cartea sa, editată postum, *Scara de lumini și umbre* (Chișinău, 2008), Dominte Timonu îi dedică un medalion literar:

„Cu Al. Robot am fost coleg de redacţie, la un ziar provincial.

De multe ori, cu o cafea înainte și o ţigară fumegândă, stăteam ore întregi la taifas.

Nu, nu era prea vorbăreţ, dar ceea ce spunea, avea miez și adâncime.

Uneori se plângea că a ajuns slugă la stăpân, că robește atât pentru alţii, dar de cele mai multe ori blestema stările sociale din acea vreme și îndeosebi faptul că un poet ori un prozator, în loc să scrie poezii, nuvele sau romane, este silit să robotească la fițuici de scandal, la reviste științifice sau la buletine municipale, pentru a-și câștiga o biată bucată de pâine.

Nu era mulţumit de munca, care o presta și, ca cel mai evident manifest în acest sens, în cei doi sau trei ani cât a rămas în acel colţ de ţară și cu toate că a lucrat la două ziare locale, nu știu ca Al. Robot să fi semnat două sau trei articole.

Fusese adus în «orașu-n care plouă de trei ori pe săptămână» de către Al. Terziman, un adevărat lup de mare în presa vremii.

Sfătuit de acesta sau poate din prea mult respect pe care-l păstra, Al. Robot muncea din greu și mult, muncea conștiincios și cu râvnă. Citea materialul primit la redacţie, tria ceea ce era potrivit, tăind din el sau adăugând ca să-i dea o formă cât de cât publicabilă.

Tot el se îngrijea de paginaţia gazetei, de caracterul literei cu care trebuia culeasă o știre sau alta, dar partea cea mai ingrată și respingătoare a meseriei de gazetar era aceea că în atribuţia lui de secretar de redacţie cădeau și articolele redacţionale, așa-zise de fond, care se publicau în prima pagină și care elogiau o anumită dată istorică, o zi naţională sau un evenimente politic mai important.

Aceste articole nu prea soseau de afară, de la corespondenţi și colaboratori, silindu-l pe bietul secretar de redacţie să le meșterească el, ceea ce Al. Robot făcea prompt și conștiincios.

Din pricina aceasta eu îi aruncam câte o înţepătură de viespe, căci, deși nu semna cu numele lui aceste articole, în josul lor punând inițialele gazetei sau, pur și simplu, *Redacţia*, el totuși le-a scris cu patos patriotard, venind în conflict flagrant cu celălalt Al. Robot, cel care deplângea că a ajuns slugă la stăpân și care blestema stările sociale din acea vreme.

Aveam impresia că dualitatea aceasta era o stare în care se complăcea.

Eu nu porneam cu înţepăturile de viespe de la cine știe ce principiu sănătos sau de la vreo cauză mai nobilă, nu; dimpotrivă, o făceam de milă, pentru ca Al. Robot era așa de slab și sfrijit, încât munca aceea de adevărat robot nu-l putea aduce la ceva bun.

Nu avea pe nimeni în acel colţ de ţară și nici nu-l ispiteau petrecerile, chefurile, cu toate că era la vârsta când un om face toate nebuniile.

Am încercat de mai multe ori să-l scot din vizuina lui, să-l atrag în vreo escapadă, dar nu s-a lăsat ispitit.

Când a început să se profileze la orizont spectrul războiului, ne-am trezit amândoi la București.

Evenimentele politice luau amploare și nu prevesteau nimic bun.

Un cumplit semn de întrebare atârna deasupra întregii lumi, iar manifestaţiile paramilitare se înmulţeau ca ciupercile după ploaie. Lumea strâmtorată, săracă și alarmată, căuta zadarnic un deznodământ fericit.

Cel de-al Doilea Război Mondial se făcea simţit și de la o zi la alta bătea din ce în ce mai insistent la fiecare poartă, prevestind domnia lui întunecată și sângeroasă.

Într-o zi din acestea, l-am întâlnit pe Al. Robot pe bulevard, colţ cu Brezoianu, în dreptul unei cafenele, cu ochii mari, neastâmpăraţi, întrebându-mă:

– Ce fac, mă? Ce fac?? I se citea pe faţă o stare de groază, stăpânit fiind de un cutremur nervos, răpus de evenimentele de la orizont.

– Ce fac, mă? era întrebarea care îl chinuia cumplit.

Până la urmă, din soluţiile pe care le-a avut, a rămas să aleagă: să plece sau să rămână în ţară.

Rămânând, își primejduia viaţa. Plecând fără niciun ban, într-o lume străină și necunoscută, era și mai cumplit. De aici se năștea acea aprigă întrebare:

– Ce fac, mă?

Înţelegând ce-mi cerea, mi-am dat seama că nici Dumnezeu din cer, dacă ar fi coborât atunci pe pământ, n-ar fi fost în stare să-i dea o povaţă.

Al. Robot, ca mulţi alţii, se găsea în faţa celei mai grele clipe din viaţă.

I-am spus cu sinceră și adâncă durere:

– Să faci, Al., numai ceea ce te îndeamnă conștiinţa.

Peste o zi sau două, am aflat de la prieteni comuni că Al. Robot plecase din ţară.

Târziu, foarte târziu, după ce se potolise marele pârjol, s-a zvonit că Al. Robot a pierit în crâncenul război, pe frontul Odesei, luptând cu arma în mână de partea sovieticilor."

* * *

Vremea de pe atunci, pe care am petrecut-o în aceeași redacţie, cu o cafea dinainte și o ţigară fumegândă, se desprinde așa de fidel din:

„Provincie, tenebre prin parcuri au rămas
Și orele coboară din primării cu ceas.
Ca un convoi funebru, trăsurile la gară
Se duc ca să aștepte un personal de seară!"
(*Provincie*)

Lucrările lui au fost publicate, începând cu anii '60, când a apărut o tradiţie de a aduce la lumină operele scriitorilor muriţi în război, dispăruţi prematur din circuitul literar. Dar și atunci, la acea primă selecţie făcută de Simion Cibotaru, Alexandru Robot a apărut ca un poet profund original, ca o voce distinctă în toată poezia noastră.

Evident că dispariţia acestui poet a fost și rămâne pentru mine ca o enigmă. A apărut din București și a murit undeva, lângă Odesa.

Ani de zile am locuit în aceeași curte cu fosta lui soţie, fără să bănuiesc cine este. Îmi părea o bătrânică foarte simpatică și inteligentă, dar mai bătrână decât veacul și simpatizată doar de pisicile ei. Gheorghe Budeanu a făcut un material frumos cu această femeie și cred că, prin ceea ce a mărturisit ea la sfârșitul vieţii, nu numai că a întregit portretul poetului Alexandru Robot, dar a sporit și enigma care mai planează asupra acestui poet.

HOMER AL BASARABIEI

Este firesc ca într-o regiune ca Basarabia, unde cultul pământului a fost suprem, poeții să fie ţărani.

Doresc să scriu câteva rânduri în apărarea unui poet aproape uitat, clasificat simplu și comod – ţăran-poet. O mărturisește chiar Tudose Roman într-o scurtă notiţă biografică pe care o încredinţează lui Ștefan Ciobanu și, în felul acesta, o putem citi tipărită fragmentar în volumul *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă.*

„...s-a născut la 5 ianuarie 1887, în satul Chipercenii de Sus din ţinutul Orheiului, scria autorul la persoana a treia; părinţii mei, mazâli, plugari sărmani, văzând cât e de greu să trăiești fără ca să știi carte, când eram de șapte ani m-au dat la școala din sat, unde în curgere de opt ani de zile am învăţat cu greu două clase (aceste școli aveau, de fapt, șase clase – *Ș.C.*) în limba rusească."

După ce a terminat cele „două clase", a rămas pe lângă părinţi ajutându-i în gospodărie, iar „în anul 1905, citind cel dintâi număr al gazetei moldovenești *Basarabia*, nu-mi credeam ochilor, că citesc în limba mea...".

Fără nicio ezitare Tudose părăsește satul și vine la Chișinău. La redacţia *Basarabiei* a fost primit bine, în scurtă vreme a deprins a citi cu caractere latine, i-au pus la dispoziţie cărţi de istorie și, precum afirmă el însuși, „am aflat de unde se trage Neamul nostru". În paginile acelei publicaţi și-a văzut tipărite însăilările sale poetice.

De acum înainte devine un fel de fiu adoptiv al redacţiilor moldovenești. Atunci când dispare ziarul *Basarabia,* el își găsește locul său la *Cuvânt moldovenesc*. În pofida faptului că destinul îl lovise nespus de crunt luându-i

Poetul Tudose Roman

vederile, T. Roman participă la toate întrunirile cu caracter naţional, fiind însoţit de unul dintre copiii săi. Versurile le dicta colaboratorilor redacţiei. Cel mai des îndeplinea această misiune poetul Antonie Luţcan. Chiar și poeziile scrise în această vreme ni-l dezvăluie pe Roman ca pe un poet din tagma lui Homer:

„Moldovo, Moldovo, iubita mea ţară,
Avuta-i, sărmano, o soartă amară,
Ca mama duioasă gemeai de durere
Văzându-ţi copiii zdrobiţi de putere,
În jugul robiei sub alte popoare,
Meniţi de pieire sub grele povoare...
Avut-ai, Moldovo, să-nduri multă jale,

Să vezi multe rele prin văile tale!...
Dar tot începutul sfârșitul și-l are,
Căci astăzi dreptatea în lume răsare!
Venit-au, Moldovo, azi zile senine,
Și capăt robiei adus-au cu sine.
De azi înainte, Moldovo iubită,
Ai chip și ai dreptul să fii fericită."

(Ţării mele)

O poezie de-o simpleţe populară, dar foarte armonios închegată, de o profundă măiestrie poetică. Chiar și atunci când nu mai sunt rânduri pe foaie parcă continui să intonezi ritmul versului. Simplitatea versului mizează pe un anumit auditoriu. Poetul ieșit dintre ţărani vine să contribuie la culturalizarea anume a acestei pături de oameni și, ca să fie înţeles, vorbește pre limba lor. Poezia *Craiul dac* e o ilustrare elocventă a acestui gând:

„Vezi, colo, departe, ce movilă mare!
E-ngropat, se zice, un crai dac, călare.
Mai în orice seară, când răsare luna,
Iese din mormântu-i și se plimbă-ntruna.
Craiul de călare ţara-n jur privește,
Și mirat în sine, astfel își vorbește:
– Ce vederi străine văd în orice seară,
Ce schimbări sunt astăzi în iubita-mi ţară?
În aceste târguri și-n aceste sate,
Cine mai trăiește, când sunt așezate?
Vai de slava mare ce-am avut odată!
Unde mi-i crăiasa, curtea mea bogată?
Unde mi-s ostașii, unde mi-s argaţii,
Unde mi-i poporul, fiii mei și fraţii?
Nu cumva romanii mi-au sfărmat domnia
Și pe mândra-mi oaste a căzut urgia?!
Noaptea e senină, luna luminează
Câmpul și pe craiul, care tot visează.
Împrejur tăcere. Dar în depărtare,
În câmpia largă, aude-o cântare.
Craiul dac ascultă cu luare-aminte
Cântecul departe, și-nţelesu-i prinde.
Ș-a înţeles viteazul, cântecul ce-i spune:
– Dacii și romanii, azi s-o naţiune...
Craiul dac răsare și încet zâmbește,
Iar când doina tace, împrejur privește...
Ș-astfel stă viteazul și se uită-ntruna
Pân-ce cânt cucoșii, pân-apune luna.
Calul lui atuncea, speriat tresare
Și viteazul intră în movila mare..."

O poezie actuală, care ascunde în sine o antologie de versuri patriotice. Deși s-ar părea că această temă istorică nu-l mai poate uimi pe nimeni acum când serialele *Daciadei* au inundat paginile ziarelor și revistelor, nu trebuie să uităm că poezia *Craiul dac* a fost scrisă până la 1917. Nuanţa de baladă nu e un indiciu că autorul nu ar recunoaște alt vers decât pe cel popular. Evoluând vectorial în planul tehnicii poetice, Tudose Roman își poate permite luxul de a alege pentru temele sale o tehnică poetică adecvată. E cazul similar al pastelului *Iarna,* al poeziei de dragoste *Aduceri aminte* etc.

Și totuși, voi aduce un alt exemplu, o poezie foarte interesantă, scrisă pe o tonalitate eminesciană: *În zadar...*

„Haosul din lumea largă
E prea greu de înţeles,
Însă mintea se încearcă
Să-nţeleagă prin progres.
Toate tainele naturii
Cum se fac, de unde vin,
Cum de sunt atâtea corpuri
În al cerului senin,
Precum fumul se frământă
Când se urcă către cer,
Se învârtește, se sucește
Pân' dispare din vederi.
Tot așa și mintea noastră
Se frământă uneori,
Vrând să afle taina lumii
Ea se urcă printre nori.
Acolo în largul zării
Printre atomii aprinși
Ea vibrează-n mii de feluri
Pân' se pierde printre dânșii.
Dar să afle începutul
Haosului ne-nţeles
Ori puterea ziditoare
N-o mai poate prin progres.

Orișicât ea nu s-ar zbate,
Nu mai trece de hotar
Și-ncercările ei slabe
Rămân toate în zadar."

În ultimă instanţă, Poezia își alege autorii, și nu contează cine sunt ei. Țăranul e țăran și poezia lui nu-i decât o alinare. Se prea poate că în cazuri concrete așa o fi. Cazul lui Tudose Roman e ceva ieşit din comun.

În 1912 tipărește la Chișinău placheta de versuri *Poezii moldovenești*. O a doua apariţie editorială a fost la fel de modestă ca volum. Treizeci de poezii, tipărite în 1919, cu caractere chirilice, au alcătuit placheta adunată sub genericul *Cântecul plugarului.*

Tudose Roman a murit în 1921, fiind înmormântat nu departe de Chișinău, la Step-Soci. A fost, după Mateevici, al doilea poet al Neamului, care și-a părăsit prematur semenii...

Volumașul de versuri *Cântecul plugarului* al lui Tudose Roman a fost reeditat în 1956. A fost pomenit pe ici, pe colo în paginile memorialistice. O singură enigmă mai plutește – acea *Autobiografie,* care în anii de la urmă se păstra în arhiva lui Ștefan Ciobanu.

Dacă după evenimentele furtunoase ale acestui secol arhiva academicianului a rămas intactă, atunci să sperăm că vom avea surpriza unei întâlniri cu un manuscris original, povestea unei vieţi întortocheate și tragice, istorisită chiar de acel care a dus greaua ei cruce.

Și poate e încă o șansă pentru noi de a vedea într-o lumină nouă un poet uitat, pe Tudose Roman...

Tudose Roman (primul din stânga, pe scaun) împreună cu familia

EPISOADE DIN FILMUL UNEI VIEȚI

Valentin Roșca (7.01.1925, s. Alexandreni, r-nul Edineț – 28.09.1987, Chișinău) era un poet care putea fi văzut adesea la Casa Presei, mai ales, la redacțiile pentru copii. Avea o abordare tematică a literaturii. Balansa pe muchia subțire între literatura pură și cea didactică. Redacțiile aveau nevoie de materiale cognitive, iar el cu studiile lui agricole, făcute la Școala agricolă din Brânzeni, era un autor consacrat în acest domeniu. De fapt, aici era și rădăcina polemicilor lui cu Grigore Vieru, polemici uneori chiar violente produse la adunările de la Uniunea Scriitorilor. Gr. Vieru avea o altă viziune asupra literaturii pentru copii și nu prea suporta scrisul angajat pe care-l practica uneori V. Roșca.

Opera lui te copleșește prin volum: *Scrieri alese* (în 2 vol., Ch., 1987); *Amiaza lucrurilor* (Ch.,1982); *Aoleu, e primăvară* (Ch., 1966); *Ce avem mai scump* (Ch., 1985); *Cei șapte pitici și pădurea* (Ch., 1972); *Cel mai frumos anotimp* (Ch., 1970); *Cine e harnic?* (Ch., 1962); *Câte sunt pe lumea asta?* (Ch., 1979); *Curcubeie* (Ch., 1970); *Cu soarele și cântecul la drum* (Ch., 1961); *Cu viţa de-o fiinţă* (Ch., 1982); *Descântece de dragoste* (Ch., 1977); *Din câte ochii văd* (Ch., 1957); *Din podgoria mea* (Ch., 1978); *Drumul patimilor* (Ch., 1968); *Floare e pământul* (Ch., 1960); *Fantastic* (Ch., 1968); *Întâlnire cu dragostea* (Ch., 1964); *Legenda rândunicii* (Ch., 1958); *Mereu ucenic* (Ch., 1984); *Mintea de pe urmă* (Ch., 1966); *Moș Ion de la Budăi pentru nepoțeii săi* (Ch., 1957); *Nasul Babei-Cloanța* (Ch., 1983); *O sută de ochi* (Ch., 1990); *O vară la Nistru* (Ch., 1961); *Odă entuziasmului* (Ch., 1962); *Patosul potrivit* (Ch., 1980); *Pentru omul harnic* (Ch., 1958); *Plină cu minuni ograda* (Ch., 1984); *Poem de primăvară* (Ch., 1957); *Povestea norocului* (Ch., 1974); *Să fim sănătoși* (Ch., 1986); *Stări și prestări* (Ch.,

Un poet și doi prozatori (de la stânga la dreapta): Valentin Roșca, Ion Constantin Ciobanu și Samson Șleahu în Grădina Publică a Chișinăului. Foto: Nicolae Răileanu. Muzeul Literaturii Române din Chișinău

1991); *Struguri de foc* (Ch., 1975); *Versuri* (Ch., 1975); *Viteazul* (Ch., 1964); *Vremea cireşelor* (Ch., 1972); *Pădure, verde pădure* (Ch., 1983).

Și de aceea, criticul Andrei Hropotinschi l-a definit postum: „Unicul, vulcanicul Valentin Roșca." [*Basarabia*, 1993, nr. 4]

Iar un alt distins cărturar – Victor Gherman – a găsit de cuviinţă să contureze o altă faţetă distinctă: „Măiestrie artistică, indispensabilă cultură lingvistică." [Gherman V. *Cultura limbii materne*. Ch., 1984]

Valentin Roșca a pornit spre literatură din viaţa reală, adică a lucrat învăţător, redactor literar la câteva periodice republicane, apoi secretar responsabil la Uniunea Scriitorilor (1958-1965).

Debutează în presă în 1945, publicând schiţe şi poezii, iar debutul editorial s-a realizat în 1952 cu o plachetă intitulată sugestiv: *Bună dimineaţa.* Și totuși, scrierile lui de rezistenţă sunt cele adresate copiilor și cu tematică ecologică, adică el a anticipat ceea ce fac astăzi ecologiștii. Cărţile *O sută de ochi* (1974), *Câte sunt pe lumea asta* (1979), *Pădure, verde pădure* (1982) vor fi reeditate și citate la nesfârșit.

Atunci când i-am văzut bustul de la Cimitirul Central din Chișinău, l-am revăzut aievea, la masa redacţională, cu geanta-i mare de piele maro alături, explicând cu voce tare o temă desfășurată în ultima lui poezie.

Și toate parcă au fost într-un film pe care l-am vizionat ieri…

Mormântul poetului Valentin Roșca, Cimitirul Central de pe str. Armenească. Chișinău

UN POET PENTRU TOATE TIMPURILE

Filosofii, sociologii, oamenii politici mai mult discută la capitolul conştiinţă naţională, istoria pare să ne convingă că scriitorii sunt cei care o şi au. Desigur că nu toţi, dar unii sunt capabili să facă abstracţie de bunăstare şi confort deosebit în schimbul unei neliniști interioare deosebite. Oricum ar fi, e foarte greu de explicat gestul acestui mic proprietar din Măşcăuţii Orheiului care ne lasă ca amintire a existenţei sale două cărţulii zămislite românește. Și, spre marea noastră surprindere, deducţiile brodate în acele rânduri sunt și astăzi la ordinea zilei: „*Deci, și eu, bunule cititor, nu că asemănându-mă lor, dar nici acelui grec Erostrat, carele au ars templul Artemidei din Efes, ce era pus în numărul celor șapte minuni ai vechimei, numai ca să-și lasă numele său nemuritor, nu, ci pătruns fiind de scânteia dragostei, carele au aţâţat în sufletul meu către fiii românești, mai vârtos, văzând că limba aceasta, fiind fiică a slăvitei și vechei mume latine, ar fi de trebuinţă a o mai înzăstra, atunci, când asemenea lucru se află tălmăcit în multe limbi; eu nu m-am lenevit a le urma lor, și a traduce aceste fabule în limba moldovenească, care socot îţi vor fi de folos și cred că de ai avea cea mai mică picătură de sânge român, ai sălta văzând în mânile tale această cărticică... Drept aceea aduc în jitniţa patriotismului acest mic grăunte, carele încă ce întâia oară ar putea sluji de dovadă și semn al dragostei mele.*”

Rămâne a fi un miracol pentru istoria basarabeană cele două apariţii editoriale la tipografia lui Achim Popov din Chișinău. În anul 1851 este trasă la tipar cartea de *Fabule alcătuite în limba moldovenească de d. Ioan Sârbu*, care conţine o *Înainte cuvântare* de cinci pagini

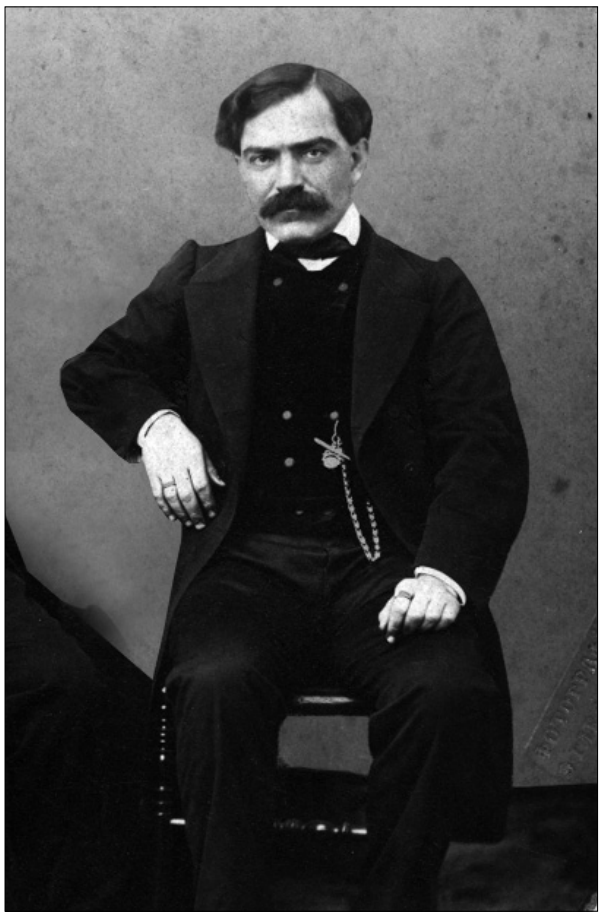

Poetul Ioan Sârbu.
Fotografie din colecția cercetătorului Vasile Malanețchi

și 50 de fabule. În 1852 apare în aceeași tipografie volumul *Alcătuirele d. Ioan Sârbu*, poezie, cuprinzând 98 de pagini. În plin proces de colonizare culturală glasul Muzei acestui basarabean avea farmecul unui fulger, ozona aerul. Și poate una din explicaţiile care se cer destăinuite e ascunsă în viţa lui genealogică. Gheorghe Bezviconi, genealogistul, ne prezintă următorul tablou: „Ca moșier Ioan Sârbu a fost neînsemnat. El a vizitat Iașii și România, de

unde a fost mama sa – Smaranda, fiica vel-căpitanului Costachi Tomovici, ctitorul Bisericii „Sf. Ștefan" din Iași. Tatăl poetului – Gheorghe – a fost căpitan la carantina Basarabiei. El, împreună cu fratele său Ion, născut la Iași în 1796, s-a mutat în Basarabia, unde în 1847 s-a înscris în rândul nobilimii. Sârbu sunt descendenți din sârbi, refugiați în Moldova în sec. XVIII." [*Viaţa Basarabiei*, 1932, nr. 7, p. 62]

Formularul biografic al poetului este destul de modest ca volum. S-a născut la 18 ianuarie 1830, în satul Ignăței, jud. Orhei. În anii 1839-1848 învaţă la gimnaziul regional din Chișinău unde a avut parte de profesori foarte buni ca: Ivan Handojschi, la literatura rusă, Alexandru Molceanschi, la limba latină, Ioseph Bellin de Ballu, la limba franceză. După absolvire lucrează în calitate de copist și traducător la judecătoria districtuală Chișinău-Orhei. Îndeplinește până în 1856 funcţia de asesor din partea nobilimii la aceeași judecătorie. La Chișinău locuia pe Uliţa Mare, căci avea casă proprie, fapt atestat și în documente. Ultimii ani de viaţă i-a trăit la Măşcăuţi, fiind înmormântat la cimitirul sătesc pe 10 aprilie 1868. Aici, în conacul lui, au rămas după moarte o impresionantă bibliotecă de carte românească și manuscrisele lui inedite, dar pe toate le-a înghiţit focul dezastruos al revoluţiei din 1917...

Contul activităţii literare l-a deschis încă pe când învăţa la Chișinău. Adică atunci când armeanul Achim Popov cade de acord să-i tipărească în 1851 culegerea de fabule (*Fabule alcătuite în limba moldovenească de d. Ioan Sârbu*), iar în anul următor – o culegere de versuri alcătuite de d. Ioan Sârbu: *Poezie*. (Chișinău, 1852). Un risc destul de mare în acele vremuri asumat de autor și, respectiv, de tipograf, deoarece permisiunea cenzurii pentru asemenea soi de lucrări se obţinea cu multă bătaie de cap la Odesa. Deși a continuat să scrie, alte lucrări n-a tipărit. La începutul anilor '50 a scris un poem satiric, intitulat *Beișorul*, publicarea căruia a fost interzisă de către cenzură, care l-a caracterizat *„că are un conţinut imoral, este scris, după convingerea cenzorului, cu reaua intenţie de a defăima onoarea personală a unor feţe cunoscute"*. [E.D. Levit, *File vechi, necunoscute*... Chișinău, 1981, p. 153] Acest poem, precum și alte scrieri ale lui Sârbu, n-au ajuns până la noi. Face excepţie doar epitaful alcătuit la moartea părintelui său în 1860. Ca fabulist, Sârbu se înscrie în școala lui Donici. Dincolo de Prut aceste apariţii editoriale n-au fost trecute sub tăcere, în 1866, scriitorul V.A. Urechia publica la București niște însemnări *Despre fabulă*... caracterizând scrierile autorului român apărute la Chișinău. Aici el menţionează că *„sunt lacrimile apăsatului, deși în privirea literară sunt prea în urma literelor române de la data imprimării lor"*. În 1910, la Vălenii de Munte, în tipografia lui Nicolae Iorga apare an-

Coperta cărţii *Fabule*... de Ioan Sârbu. Chișinău, 1851

tologia *Poeţi români de sub stăpânirea ruească*, ediţie întocmită după cât se pare de marele istoric.

Versurile semnate de Ioan Sârbu astăzi ni se par departe de perfecţiune. Dar e de datoria noastră să le privim prin prisma timpului când au fost create. Numai astfel vom putea deslușI acel nobil semn pe trunchiul veacurilor, lăsat nouă spre veșnică pomenire.

Și acea simplă inscripție de pe piatra de mormânt, din cimitirul satului Mășcăuți, de lângă Orhei, n-o să ne mai pară abstractă și străină: *„Aicea odihnește robul lui Dumnezeu Ioan Sârbu. S-au născut la anul 1830 ghenarie 15 și s-au svârșit la anul 1868 april 10."*

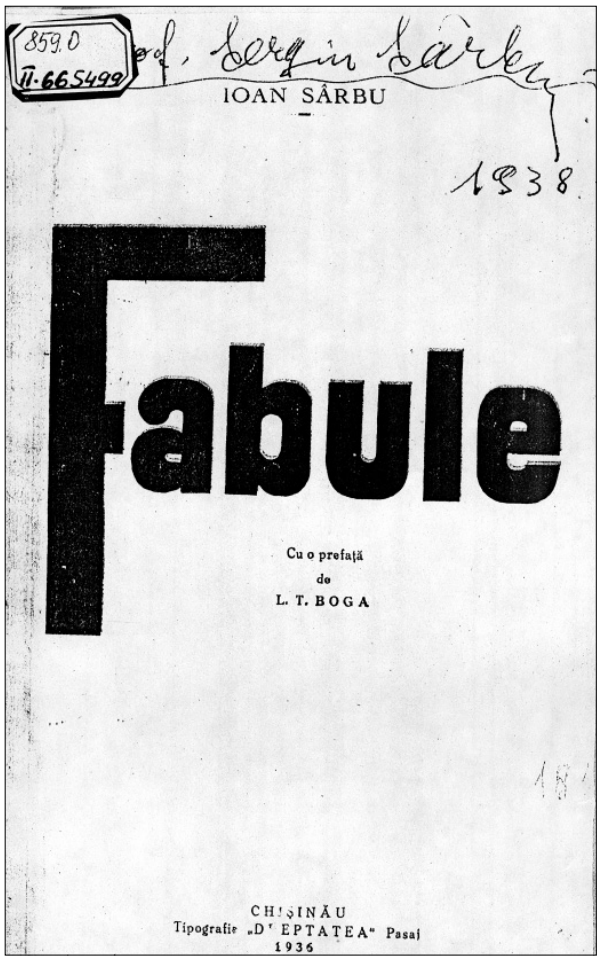

Coperta plachetei *Fabule* de Ioan Sârbu.
Ediția din 1936 cu autograful profesorului Sergiu Sârbu

PS. Aici e vorba de Sergiu Sârbu, ruda poetului Ioan Sârbu.

„Dragă Sergiu,

Scrisoarea D-tale ne-a făcut mare plăcere. Dar din cauza bolii nu stau la masă prea mult și atunci scriu știință, încât deocamdată scrisori lungi nu prea redactez. Altceva când vii aici. Ar trebui să stăm de vorbă ceasuri întregi. Mă simt puțin mai bine. Versurile le animăm noi și avem o colecție destul de frumoasă. Pușkin, Lermontov, Apuhtin, Aghivțev, Severianin, Blok, A.K. Tolstoi, Esenin, Evtușenko, Șevcenko, Nadson, Kotlearevski, Gumiliov, Nikitin, Byron, Jukovski ș.a. Din poeții meleagurilor noastre, am salvat moștenirea literară a lui V.S. Kataranov, dar am trimis-o, ca și volumașe de Lașkov, Razu, Mimi ș.a. în orașul nostru, să fie citiți acolo. Versurile tale ne-au plăcut mult. Soția mea a spus că ești «*Lermontov Bas.*». Ai o ușurință de versificație și imagini plastice. *Sonete* și versuri de S. Sârbu apar în *Bes.?,* 2.V.1926 etc. Apoi *Proșcealnoe* și alte versuri, 31.VIII.1931. Când vii, nu uita spița – родословны. Te așteptăm cu drag.

Doamnei omagii. Soția mea vă dorește toate cele bune.

Cu drag Gheorghe.

Avem versurile lui K.R. – frumoasă ediție."

„Mult stimați și dragi colegi,

Soția mea și cu mine trimitem un gând bun și urări de bine soției Dvs. și Dvs., sperând să veniți la noi. Să ne anunțați la telefon și să stați nu zece minute, ci la o ceașcă de ceai. Ce găsiți din vechituri și spiță să nu le uitați printre altele. Încă n-am avut plăcere să văd pe cumnații Dvs.

Cu aleasă considerație,

Gh. Bezviconi"

„Dragă Sergiu,

Nu ți-am scris de mult, deoarece de 2/2 luni așteptăm adresa nouă. București 16, Raion 16 Februarie, Drumul Taberei, Bloc T7, et.

I, ap. 15. Telefon nu avem, încât să ne scrieţi când veniţi. Noi după-masă suntem totdeauna acasă. Stăm la capătul autobusului 37, în faţă la vreo 150 de paşi distanţă. La casă nouă aştept fotografia poeţilor Ion şi Sergiu Sârbu, precum şi spiţa lor promisă. Poate găseşti şi ceva «vechituri»… Te aştept aici, cu doamna, iar deocamdată, când sunt sănătos, scriu câte ceva. Omagii Doamnei.

Soţia mea vă trimite salutări.

Cu drag,

Gh. Bezviconi"

„Cu mult interes, dragă Sergiu, ţi-am citit scrisoarea. Aşteptăm vizita Dvs. Soţia mea vă trimite salutări cordiale, Doamnei şi D-tale. Orice însemnare, despre trecut, este interesantă pentru istoric, iar la Alexandria câte ceva mai poţi găsi, poate şi vreo carte încă ne-ajunsă în foc. Aştept aşadar foto şi spiţa sau completări.

Cu multă dragoste,

Gh. Bezviconi"

„Dragă Sergiu,

Soţiei D-tale şi D-tale vă trimitem urările cele mai bune cu ocazia Anului Nou. De mult nu avem ştiri din partea D-tale. Recitesc cele opt volume ale romanului lui Stere. Pentru noi, care nu cunoaştem atmosfera timpului, este foarte interesant, chiar dacă e romanţat şi deseori exagerat. Oameni cunoscuţi. Totuşi, nu am nimic împotrivă să fac schimb, neîntârziat, căci altfel am să fac o cheie de descifrare a numelor din roman şi mi-l voi schimba. Aş lua pictura lui Iuri Bulat (dacă e iscălită şi dacă poţi s-o capeţi) şi pe Hoffmann. Dacă-ţi pare prea scump, prefer să rămânem cu jucăriile noastre, fiecare, căci e foarte greu să găseşti colecţia completă.

Cu drag,

Gheorghe Bezviconi"

„Iubite Prietene,

Sânt 1001 cauze de ce n-am răspuns la ultima scrisoare, dar scriu din ce în ce mai puţin. Aşteptăm venirea D-tale. Acum două zile am telefonat cumnatului d-tale, repetându-i numărul de telefon 71-07-88, dar am aflat că eşti suferind şi astăzi duminică vroiam să-ţi scriu, când am primit scrisoarea D-tale. Soţia mea şi cu mine regretăm mult că nu vom avea plăcerea să ne revedem deocamdată, să-ţi auzim vocea poetică şi curgătoare, dar, mai ales, că eşti bolnav. Mă simt mijlociu, scriu istorie puţin, citim diverse cărţi. Noutăţi senzaţionale nu avem şi ducem relativ nu prea uşor. Totuşi, s-apropie primăvara şi prin mai sperăm să primim pensia soţiei mele mărită. A mea tot nu se rezolvă nimic încă. În aşteptarea bunei revederi. Soţiei D-tale mult onorate şi D-tale vă dorim multă sănătate şi fericire de sărbători.

Cu drag,

Gh. Bezviconi"

„Dragă Sergiu,

Felicitările Dvs. le-am primit. Mulţumiri şi soţiei D-tale. Aştept cu nerăbdare opt fotografii, iar numeroşii admiratori cer poemul despre Institutul «Maxim G.» Mulţumim pentru versurile tale. Telefonul nostru: 7-11-88. E pe numele meu, încât poţi întreba şi la informaţii (03). Dacă doreşti trimite-mi lista cărţilor care ar putea să mă intereseze, dar să ştii, că romanul are opt, iar nu trei volume. În orice caz, asemenea volume irepetabile fac mult mai mult decât cărţile care se vând azi în 10-12 lei bucata. Nu am nicio supărare, oricât preţ dai; la fel, nu e cazul să te superi dacă (cunoscând aici ce pot lua) cer prea mult. Pentru Bulat aş face acest sacrificiu. Nu-mi trebuie. De împrumutat nu pot. Zilele acestea am fost la familia Blinov, vecină cu unchiul D-tale. Mă interesează: istoria, romane istorice, literatura străină, engleză, mai ales, portrete…

Probabil voi aştepta luna martie, deoarece ţin la romanele mele şi nu-s grăbit să le înstrăinez. În orice caz, scrie-mi lista.

Cu drag,

Gheorghe Bezviconi"

UN POET DESCOPERIT DE BASARABIA

În luna noiembrie a anului 1990 eram la București cu o expoziție din colecţiile Muzeului de Literatură „Mihai Kogălniceanu” din Chișinău.

Cum era și firesc, am făcut o vizită lui Nae Halippa, în casa în care a locuit Pantelimon Halippa, str. Donici 32, din București.

Vila orășenească amintea mai mult de un stat-major, în care la parter niște persoane erau antrenate într-o discuţie, în antreu erau depozitate colete cu cărţi, cineva intra, cineva ieșea. Nicolae Halippa ne-a primit la nivelul doi al vilei, într-un salon în care mi se păruse că timpul îngheţase și pe fiecare lucru plutește o umbră de vechime. Lumina era slabă, afară era ceaţă, de aceea pozele făcute împreună n-au fost calitative.

Când am terminat discuţia, coboram pe scară și m-a oprit un bărbat în etate, foarte energic, care mă întreabă: „Sunteţi de la Chișinău?” Îi spun că da. La care el imediat se înveselește și îmi spune: „Am nevoie să trimit ceva urgent la Chișinău. Mă numesc Octav Sargeţiu.”

Eu îi spun: „Nicio problemă. Cui vreţi să-i transmiteţi mesajul sau coletul?” El îmi spune că lui Iurie Colesnic. La care eu îi spun: „Îl aveţi chiar în faţă.” El face o mimică uimită și spune că nu se poate: „Eu am venit să caut pe cineva de la Chișinău și să dau peste D-voastră, e o minune!”

Așa ne-am cunoscut. Aceasta a fost prima și ultima noastră întâlnire și n-am mai putut să mai iau de la el nici biblioteca promisă, nici arhiva, fiindcă în scurtă vreme a decedat subit.

El nici nu bănuia că eu îi cunosc nu numai numele, ci i-am studiat creaţia și, îndeosebi, activitatea la revista *Viaţa Basarabiei*, în

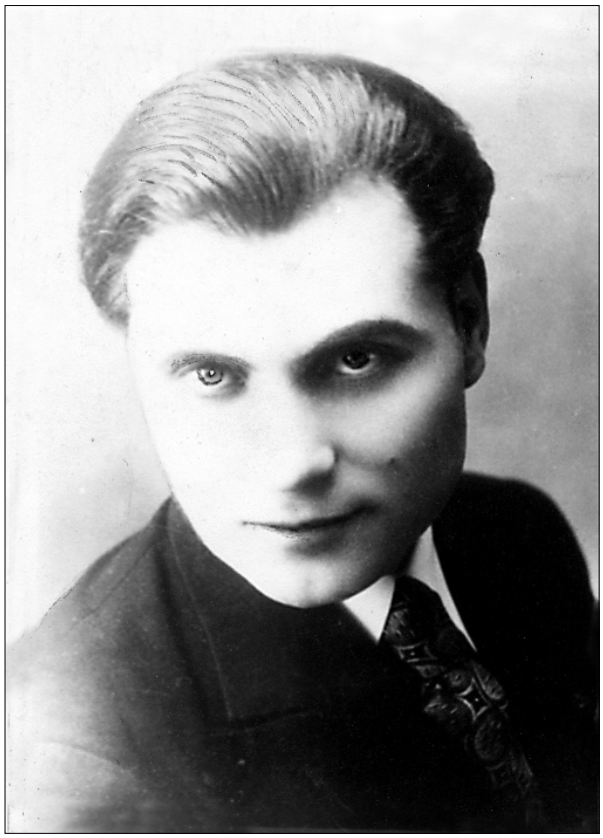

Poetul Octav Sargeţiu
pe timpul când se afla în Basarabia

perioada cea mai grea de editare, în timpul războiului din 1940-1944, cât timp revista a apărut la București.

Datele lui biografice, mai bine zis un studiu nu prea mare, l-am publicat în volumul I al *Basarabiei necunoscute*. Atâta doar vreau să remarc că acest fiu al Bărăganului, născut la 23 octombrie 1908, în com. Vlad Ţepeș, jud. Ialomiţa, a fost unul dintre românii care au iubit Basarabia până la sacrificiu. Și tot ce a realizat el a dedicat acestei provincii românești, de care s-a simţit atașat toată viaţa.

S-a stins din viaţă la 11 martie 1991 la Bucureşti, dar nouă ne stă bine să revenim la unele dintre materialele de arhivă, legate de acest om modest şi sincer, care n-a dorit altă fericire decât posibilitatea de a şti Basarabia revenită la Patria-Mamă.

În arhiva lui Chiril Aldea-Cuţarov se păstrează un fragment din corespondenţa pe care cei doi au întreţinut-o, fiind amici încă din perioada interbelică.

Această scrisoare pe care o reproducem aici este o mostră literară şi un document istoric:

„Bucureşti, 1 noiembrie 1989

Iubite Chiril Aldea-Cuţarov,

Prietenul meu, Ilie Bulgaru, care a fost recent în locurile natale, la Orhei, unde în vecinătatea Nistrului am petrecut 11 ani şi doi în Chişinău, mi-a adus o notiţă cu adresa matale şi a poeziei basarabene.

Eu am predat câte 10 poezii atât lui Grigore Vieru, cât şi lui Dabija, prin Arcadie Donos din Bucureşti cu ocazia vizitei celor doi de mai sus aci la noi, pentru o antologie ce urmează a fi scoasă ca replică la *Constelaţia lirei* – apărută la Editura «Cartea Românească» – Bucureşti şi pe care sper că ai văzut-o.

Dacă e vorba de o cu totul altă antologie, văzând că-mi ceri fotografie şi date biografice – te rog să-mi precizezi cine întocmeşte această carte (matale, un colectiv) şi, mai ales, dacă eu pot intra în ea, fiind născut în altă parte decât în Basarabia, de care însă sunt legat pe viaţă, dovadă că am debutat cu volumul *Cântec în singurătate* – poezii numai cu Basarabia, volum premiat de Societatea Scriitorilor Români, în 1942, apărut şi în ediţia a doua şi sper să-l văd şi într-a treia, pentru că am scris încă 40 de poezii. Volumul a ieşit în editura revistei *Viaţa Basarabiei*, al cărei redactor am fost în faza ei bucureşteană (1940-1944), director Pan Halippa. Mă bucur şi ne bucurăm de revirimentul pe care-l trăieşte actualmente poporul şi ţinutul Basarabiei.

I-am cunoscut aici pe Vieru, Dabija, Leonida Lari, Andrei Ţurcanu, ministrul Poiată, la o serie de reuniuni şi banchete, iar eu am revăzut de opt ori Basarabia, începând din 1962, soţia mea fiind bolgrădeanca matale. Şi Bolgradul l-am revăzut o dată, din talcioc cumpărându-mi o frumoasă căciulă brumărie de astrahan. În Chişinău am petrecut de multe ori cu N.F. Costenco, i-am spus şi o epigramă a mea publicată în revista *Epigrame* în care sună aşa:

«Pe volumul *Ore* de N.F. Costenco
După ce-i scandezi toţi iambii,
Reflectezi cu fruntea-n cute:
– Doamne, iartă-ne pe ambii
Pentru orele pierdute.»

Dacă socoţi, poţi s-o plasezi în *Literatura şi arta*, trimiţându-mi-o şi mie, decupată.

Sunt membru al Uniunii Scriitorilor din RS România, figurez în *Antologia epigramei româneşti* de N. Crevedia; sunt solicitat des şi particip la numeroase şezători în capitală şi în ţară, preşedinte de onoare la două cenacluri, şi iată ţi-am furnizat aproape toate datele biografice solicitate – adăugând că sunt născut în comuna Vlad-Ţepeş, judeţul Călăraşi (nu cel de lângă Chişinău, ci din Bărăgan, care seamănă teribil cu stepa matale).

Posed în corespondenţa mea o scrisoare a matale, cam de prin 1942-43, când anunţasem că lucrez la antologia *Lirica tânără basarabeană,* evenimentele împiedicându-i apariţia. Când am vizitat Bolgradul (am stat la o verişoară a soţiei, Tania Cazacov), tocmai se renovase Soborul şi am luat parte la o slujbă frumoasă.

Scrie-mi pe larg. Nu este exclusă o vizită a mea în Chişinău, unde am, ca profesor, pe fiul unui fost elev al meu de la Mârzaci – Orhei, unde am fost director de şcoală 11 ani, amintiţi, şi un nepot în Paşcani, lângă Lăpuşna. Nu mai vorbesc de câţiva fini, botezaţi de mine, acum mari.

De Bolgrad mă mai leagă şi colaborarea cu Dragomir Petrescu, la *Bugeacul*, prietenia

cu Vl. Cavarnali (decedat acum 21 ani) şi cu Iacob Slavov (trăitor la Tulcea) etc.

Am vrut să-ţi scriu patru rânduri lămuritor la antologia ce mă soliciţi şi, precum vezi, au ieşit patru pagini.

Merită, – evenimentul acestei regăsiri pe calea slovelor ce le aştept şi de la matale tot atât de bogate.

Te îmbrăţişez cu toată dragostea şi îţi urez succese.

Octav Sargeţiu

P.S. Salutările mele călduroase lui Vieru, Dabija, Lari (am o fotografie cu autograf de la ea), A. Ţurcanu şi tuturor luptătorilor cunoscuţi numai din nume – urându-le realizări pline de succes! O.S."

Doi poeți-prieteni: Octav Sargeţiu şi Nicolae Crevedia

Ca un prieten veritabil, Chiril Aldea-Cuţarov a rămas profund mâhnit de dispariţia prematură a corespondentului său bucureştean şi, în minidosarul pe care l-a deschis, a anexat o foiţă, mai bine zis un necrolog minuscul, care i-a fost trimis la 13 august 1991, de către poeta Ecaterina Davidoglu-Cavarnali în care într-o formulă ziaristică ascetică a fost scris: *„Membrii Cenaclului «Ion Creangă» şi ai clubului «Femina» din Bucureşti aduc un pios omagiu celui care a fost un mare om, dascăl şi poet,* ***Octav Sargeţiu*** *– membru al Uniunii Scriitorilor din România."*

Constatăm cu regret că o viaţă de om încape doar în câteva rânduri. Şi atunci e firesc să ne întrebăm: unde dispare restul? Unde este acest sentiment de recunoştinţă care ar trebui să ne ghideze. Cred că numai memoria noastră poate îngloba aproape tot ce-ar permite să fim recunoscători înaintaşilor noştri.

Adunarea generală a Societăţii Scriitorilor din Basarabia. Sala festivă a Primăriei Chişinău. 24 martie 1940. De la stânga, rândul I: Gh. Druţă (pe scaun), Mihail Curicheru, N. Smochină, Agura, Elena Dobroşinschi, Alexandra Hitov, Nicolae Spătaru, Speranţa Tudor, Pan. Halippa, Iorgu Tudor, Vasile I. Chicu, Al. Tibereanu, Octav Sargeţiu, I. Moraru; rândul II: Grecov, Nicolae Coban, Vl. Cavarnali, B. Baidan, preot. Portase Prut, Bogdan Istru, Vasile Luţcan, N.F. Costenco, Codin Negulescu; în picioare: Leonid Şeptiţchi, Sergiu Matei Nica, av. T. Păduraru

CUM AM DESCOPERIT UN OM

Pe Aurel Scobioală, până în 1992, adică până în anul când a fost numit director al Departamentului de Stat pentru Edituri, Poligrafie şi Comerţul cu Cărţi, îl ştiam doar de la distanţă. Era un scriitor care nu făcea parte din aria mea de interese, lucra la editură, dar la o secţie cu care la fel n-am avut tangenţă şi-n momentul când a fost numit în locul lui Vasile Bahnaru, n-am simţit niciun prilej de bucurie. Sunt tipul de om căruia îi place să lucreze cu echipa şi orice schimbare aduce un mare risc de-a strica armonia deja formată.

Evident că cele 13 etaje ale Casei Editurilor vuiau: „Ce va aduce noua schimbare?" Subalternii, probabil, sperau în taină că vor fi înlocuiţi directorii şi eu care eram pe atunci director la Editura „Universitas" m-am dus fără nicio emoţie la prezentarea noului şef. Nu mi-a produs nicio impresie, fiindcă îi lipsea factura formală a funcţionarului, acea răceală tradiţională a şefilor, care se cultivă cu pasiune în fiecare structură birocratică.

Abia după primele şedinţe ale Colegiului Departamentului de Stat pentru Edituri, Poligrafie şi Comerţul cu Cărţi el mi-a destăinuit un fapt, poate singurul moştenit de la Vasile Bahnaru, care i-a spus: „Dacă vrei să faci ceva, nu face nimic până nu te sfătuieşti cu Colesnic, este unicul în care poţi avea încredere în tot sistemul ăsta." De atunci în toate deplasările de peste hotare, în toate negocierile, în delegaţii eram şi eu prezent şi discutam cu miniştri de la egal la egal, fiindcă în doi eram foarte puternici. Aveam chiar şi o tactică a noastră care dădea rezultate. Discuţia o începea Scobioală cu un banc, destindea atmosfera, după care mă includeam eu cu partea pragmatică a discuţiei, încât de noi s-a prins porecla că vine ministrul cu computerul lui.

Plecarea în deplasare era un ritual aparte. Eu care nu folosesc alcoolul, asistam la acest ritual. La primele 100 km ne opream şi înşiram toate bunurile pe capota maşinii şi făceam acest lucru de trei ori până la Bucureşti. Şi Scobioală ştia să scoată din fiecare cuvânt câteo scânteie, câte-o aluzie umoristică, aşa întocmai scoteam noi în copilărie scântei când băteam două bucăţi de cremene. Acesta este primul nivel pe care l-am cunoscut. Nivelul al doilea îmi părea mai complicat, ştiam că rădăcinile lui vin de la un Andrei Scobiola, fost deputat în Sfatul Ţării, fost membru activ al Comitetului Ostaşilor Moldoveni din Chişinău, fost lider politic în perioada interbelică, iar o altă rădăcină ducea spre marele istoric Alexandru Gonţa, şi-atunci mă întrebam cum de-a nimerit el într-un guvern cu Sangheli? Probabil în toate lucrurile există enigme şi dedesubturi. Şi el, fiind membru al guvernului Sangheli, promova o politică absolut românească în domeniul editării de carte.

Am negociat chiar tipărirea manualelor româneşti la Chişinău, în ideea că o parte de manuale rămân aici, iar restul merg în Ţară. Acest proiect ne-a venit pe drumul dintre Bucureşti şi Chişinău – chiar pe podul de peste Prut şi între noi l-am botezat proiectul Crăcănel. Tot el a fost omul care m-a scos de la Editura „Universitas", fiindcă a obţinut de la Sangheli, ceea ce nu s-a putut primi de la niciun alt ministru democrat, bani pentru editarea Enciclopediei Moldovei. Am trecut în 1994 la Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi" şi într-un an de zile am reuşit să pregătim materi-

Pe holul Uniunii Scriitorilor s-au întâlnit Gheorghe Ciocoi, Aurel Scobioală, Ion Ciocanu și Ion Constantin Ciobanu. Martorul evenimentului – fotograful Nicolae Răileanu. Muzeul Literaturii Române din Chișinău

alele pentru primul volum împreună cu Eugen Lungu, Boris Movilă, Nicolae Misail, dar s-a terminat epoca Scobioală, a fost numit director general Gheorghe Mazilu. Care, fără prea multe explicaţii, în bună colaborare cu Andrei Hropotinschi, au început să saboteze editarea acelei enciclopedii, iar la 16 ianuarie 1995, am fost nevoit să-mi dau demisia. Și-așa, unul dintre cele mai interesante proiecte ale lui Aurel Scobioală, Enciclopedia Moldovei în 4 volume, nu s-a realizat. Banii au fost irosiţi pentru niște cărţi neimportante de care lumea astăzi a și uitat, iar Moldova este unica republică fostă sovietică, care după eliberare nu și-a elaborat o enciclopedie nouă. Democraţii din tranziţie s-au temut să fixeze momentul trecerii de la o epocă la alta.

Directoratul lui Scobioală a fost scurt, dar vreau să spun că a fost unul foarte interesant și foarte bun, fiindcă nimeni nu poate anula puterea acelei ziceri tradiţionale: „Omul sfinţește locul", fiindcă dacă era un om ambiţios s-ar fi implicat în toate proiectele editoriale și ar fi provocat un haos, așa cum s-a întâmplat până la el și așa cum s-a întâmplat după el.

El însă își știa perfect locul și acel postulat care afirmă: „E bun șeful care nu împiedică lucrurile să meargă de la sine", fiindcă este marea artă a omului de-a nu împiedica pe cineva să facă ceva, mai ales, ceva bun.

DESTINUL, CA O NECUNOSCUTĂ MATEMATICĂ…

Coperta cărții *Anecdote poporane* de Elena Sevastos

Destinul a vrut ca unul dintre numele de referinţă ale literaturii române să fie legat pe veci de Basarabia și de Chișinău.

SEVASTOS, Elena Odorica (16.V.1864, Cucorăni, jud. Botoşani – 18.III.1929, Chișinău), folcloristă, poetă, prozatoare, publicistă.

A mai semnat: Odorica (*Rândunica*, Iași, 1893; *Soarele*, 1893); Rândunica (*Românul*, 1892); Elena D.O. Herat-Sevastos (*Lumea ilustrată*, 1894); Elena D.O. Sevastos (vol. *Călătorii prin Ţara Românească*, Iași, 1888; *Omagiu Franţei*, 1919).

Și-a făcut studiile secundare la Școala Centrală de Fete din Iași (1876-1886). Luându-și bacalaureatul, se înscrie la Facultatea de litere și filozofie a Universităţii din Iași (1886-1889).

A debutat în literatură încă în anii studenţiei. A scris versuri, proză, publicistică, piese de teatru. A fondat revista *Rândunica* (1893), care a apărut pe parcursul unui singur an. A mai colaborat la publicaţiile: *Convorbiri literare, Românul, Românca, Viaţa literară* ș.a. Pentru monografia *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ* (1889), a fost distinsă cu Premiul „I. Heliade-Rădulescu" (1895) al Academiei Române. A fost, un timp, soţia poetului Artur Stavri (1869-1929). Este mama scriitorului Mihail Sevastos (1892-1967). A decedat la Chișinău, dar a fost înmormântată la Iași, în Cimitirul „Eternitatea".

Opera: *Cântece moldovenești* (poezii populare). – Iași, 1888; *Călătorii prin Ţara Românească*. – 1888; *Povești*. – Iași, 1892; *Anecdote poporane*. – 1893; *Limba română și autorii evrei*. – 1898; *Ștefan cel Mare în Munţii Vrancei* (poem dramatic). – Galaţi, 1904; *Mijloace pentru îmbunătăţirea stării poporului*. – 1905; *Pace, înfrăţire*. – 1905; *Dreptul tău* (piesă de teatru, în versuri). – 1906.

Mult timp nu s-a putut scrie despre acest nume, dar noile vremi pe care le trăim ne oferă posibilitatea de a reda istoriei ceea ce-i aparţine pe drept – Adevărul Istoric.

O INSULĂ SOLITARĂ…

În fiecare toamnă rătăcesc prin hudiţele şi ulcioarele Chişinăului de altădată, încălzit de un gând tainic şi plăpând ca speranţa unui îndrăgostit. Visez să-l zăresc pe Constantin Stamati-Ciurea aşa cum le-a fost dat să-l admire locuitorilor urbei la 1854, când patru furgoane încărcate cu vânători, câini şi cutii cu provizii au purces la o uimitoare călătorie prin Basarabia.

De după fiecare cotitură aştept să-mi răsară înaintea ochilor perechile de cai focoşi, încetaţi de drumeţie; vânătorii cu pălăriile pe-o ureche şi cu glumele izvorând zâmbete pe buze, iar printre ei să zăresc figura sprintenă, licărul şiret al ochilor aceluia care mai târziu va da glas acestei frumoase aventuri întrată în istoria literaturii drept *O vânătoare în Basarabia*. Însoţit de doi prieteni devotaţi: de Egor Calmuţchi, care este deja cunoscut cititorilor revistei noastre, şi de Victor Dicescu, proprietarul moşiei Găleşti şi tatăl remarcabilului naţionalist şi om politic Pavel Dicescu. Ei au purces să lupte cu haitele de lupi care la acea vreme făceau ravagii în Basarabia. Acesta era motivul oficial şi pentru aceasta au cerut permisiune să intre în posesiile private, în realitate însă cine cunoaşte fanatismul vânătorilor ei toţi erau mânaţi de dorul aventurii. De la această minunată escapadă a avut de câştigat numai literatura. Cum ne-am putea noi imagina Basarabia de odinioară, fauna şi flora ei fără descrierea exactă făcută de Constantin Stamati-Ciurea. El a fost nu numai un pasionat vânător, el a fost un savant polivalent şi acest lucru poate fi uşor depistat la lectura acelei cărţi cu tentă ecologică. Efectul acestei experienţe este însă duplicitar după cum mărturiseşte însăşi autorul aventurii: „*Descrierea primei mele excursiuni vânătoreşti, publicată în anul 1853, a întâmpinat la cititorii din centrul imperiului cea mai călduroasă primire. Ruşii din Basarabia, din contra, mi-au arătat făţiş animozitatea lor, găsind, se vede, îndrăzneaţa încercare a unui mămăligar – precum binevoiesc ei a ne numi – de a umbla pe căile eroilor literaturii lor. Aceeaşi întâmpinare ostilă a aflat-o mai târziu, chiar la*

Scriitorul Constantin Stamati-Ciurea

boierii români din Basarabia, comedia mea Cometa de la 1853, *prin care biciuiam deplorabila educaţiune ce se da copiilor noştri, lăsaţi pe mâinile unor servitori ignoranţi.*"

Steaua lui răsărise deasupra Chișinăului la 4 mai 1828, la întretăierea străzilor Pavlovskaia și Haralambie (Frunze), un fragment din casa lor s-a păstrat ca prin minune și acolo e amplasată o prăvălioară de șlefuirea și vinderea oglinzilor. În casa cavalerului Constantin Stamati se născuse un băiat, pe care l-au botezat tot Constantin, fie că din dorinţă de a-l face să semene cu vrednicul poet, fie că mânuitorul penei visa ca tânărul lăstar să-i poarte slava și prin tărâmuri pe unde el nu trecuse. Mama lui era Ecaterina Ciurea, o frumoasă femeie din neamul vestit în epocă a Ciureștilor. De aceea, al doilea nume al scriitorului este, de fapt, numele mamei.

De educarea copilului Stamati ce ocupau doi profesori: un francez și un neamţ. Aceştia erau învăţătorii lui salarizaţi, dar mai erau și alţi profesori: amintirile contemporanilor și celor ai casei despre faptele de vitejie din istoria Moldovei, despre Alexandru Puşkin, exilat la Chișinău, despre scriitorul Pavel Svinin (1788-1839), care în anii 1815-1816 a locuit în casa lor. Dar parcă însuși orașul nu era un învăţător de minune?...

Va rămâne totuși o taină faptul cum tânărul C. Stamati-Ciurea, pentru un asemenea oraș cum a fost Chișinăul, a părăsit fără prea multe regrete marile capitale ale lumii: Paris, Berlin, Londra, Viena… A lăsat parcă într-o altă viaţă relaţiile cu elita mondenă, balurile, teatrele, recepţiile diplomatice și duelurile în schimbul unui orășel de gubernie, care trăia mai mult pe hartă decât materializat în străzi și clădiri.

O fi auzit cu inima chemarea baștinei… Ori poate marile orașe îl oboseau cu urbanismul lor, el preferând libertatea câmpiilor întinse, lătratul câinilor de vânătoare și aerul neprihănit al libertăţii.

Viaţa lui a fost un punct de tangenţă a doi arbori genealogici vechi, boierești, două neamuri moldovenești – Stamati și Ciurea. În virtutea unei ambiţii, cavalerul Constantin Stamati a ţinut cu tot dinadinsul să-i dea fiului o pregătire aleasă, găsind că cel mai potrivit loc pentru studii e numai Parisul.

S-a cufundat fără teamă în lecturi și discuţii, descoperind farmecul ştiinţelor naturale, filozofiei, dreptului și, desigur, al limbilor străine. Preocupările lui ştiinţifice l-au făcut cunoscut cu savanţii de renume Alexander von Humboldt (17 scrisori ale căruia se păstrau în arhiva de la Caracușeni și au ars împreună cu conacul în timpul răzmeriţei din 1917), naturalist, geograf și călător german, Dominique François Arago, astronom și fizician francez.

Dar nu numai faptul că vorbea patru limbi și că era savant de o erudiţie și fantezie deosebită i-a făcut renume în cercurile apusene. Era o fire romantică, un vestit duelist. Semnătura unui glonţ a purtat-o imprimată pe partea dreaptă a feţii ca pe un semn de cupaj și vitejie. În timpul unui bal la Paris un conte și-a permis în glumă să mute scaunul domnișoarei care dansase cu C. Stamati-Ciurea. Domnișoara a căzut. Lumea s-a amuzat o clipă, dar cavalerul basarabean, cum era și firesc, a cerut contelui satisfacţie la duel care a și avut loc în pădurea Bulonia. Contele era vestit ţintași și duelgiu și fiind extrem de trufaș a promis adversarului că-l va ochi în ochiul stâng. La rândul său C. Stamati-Ciurea i-a promis un glonţ în inimă și s-a ţinut de cuvânt. Contele însă a greșit niţel, glontele lui a atins faţa ceva mai jos mutilând-o din care cauză viitorul scriitor până la sfârșitul vieţii a fost nevoit să poarte mustăţi și barbă.

O vreme s-a aflat încadrat în serviciul diplomatic al Rusiei în calitate de secretar de ambasador la Paris, Berlin și Londra, dar, în cele din urmă, este numit funcţionar cu însărcinări speciale pe lângă cârmuitorul Novorosiei și Basarabiei. În 1853 a locuit la Odesa. A participat la stabilirea hotarului sudic al Basarabiei, gă-

sind rezolvarea unor probleme delicate în actele vechi păstrate în arhivele tatălui.

În 1860 se căsătorește cu una dintre cele mai frumoase femei ale vremii – Maria Fischer von Albach (1839-1899). Din timpurile deja apuse, până la noi răzbat ecourile unor legende despre o conjugare a două inimi îndrăgostite, despre două inimi înnobilate de poezie. Alegerea soţiei s-a făcut din întâmplare. Cu ocazia terminării construcţiei conacului a fost dat un bal la care printre altă lume bună a fost invitată și domnișoara Maria, care observând că servirea mesei s-a făcut nu suficient de elegant a încercat să rearanjeze tacâmurile când nimeni nu era prin apropiere. Acest gest al ei însă a fost remarcat de stăpânul conacului care în scurt timp i-a propus să se căsătorească. Au avut zece copii. Și din blânda domnișoară de odinioară n-a mai rămas nimic. Ea a devenit o stăpână autoritară de care se temea toată lumea. Și Constantin Stamati-Ciurea, care a plecat în Franţa, unde s-a înscris în legiune ca să meargă în Africa să vâneze lei de atlas, și prietenii lui remarcaseră curajul lui ieșit din comun, în prezenţa soţii devenea ascultător ca un mielușel. El se temea de caracterul ei și prefera să scrie, căci doar în scris putea să viseze nestingherit și să simtă profunda plăcere a libertăţi absolute. Așa că datorăm scrierile lui C. Stamati-Ciurea, în primul rând, soţei lui Maria Fischer von Albach.

Tinerii aleg moșia tatălui, Caracușenii, drept loc de reședinţă. Această moșie o moștenise conform legilor Andronache Donici.

C. Stamati-Ciurea dă dovadă de mult spirit gospodăresc: el, **arhitectul**, deprins cu modelele franceze, proiectează un castel în stilul „Ludovic al XIV-lea". Nepoata lui Maria M. Economu (Stamati-Ciurea) descrie casa care a fost distrusă în timpul revoluţiei din 1917: *„Conacul lui, împrejmuit de terase și verande, se afla în apropierea satului într-un parc imens care ajungea până la un iaz întins. O alee lungă, cu copaci falnici pe margini, ducea spre aceas-*

Constantin Stamati-Ciurea, autoportret

tă frumoasă casă, în faţa căreia, printre pajiști verzi, parterele aranjate de către grădinari francezi, își etalau masivele de flori și plante cu frunziș viu.

Odaia cea mai somptuoasă a acestei case o constituia un salon spaţios, o parte a căruia era construită în relief faţă de clădirea principală. Lumina zilei pătrundea aici prin cele patru ușigeam, care dădeau spre terase. Mobilierul tapisat cu damasc roșu era aranjat pe covoare moi de culori spălăcite, ce acopereau parchetul.

Un înger cu aripile întinse, sculptat în basorelief, în mijlocul tavanului, părea că privește din orice colţ al camerei. Printr-o ușă cu geamuri vedeai luxurianta vegetaţie a unei grădini de iarnă."

El, **naturalistul**, cu ajutorul grădinarilor francezi amenajează un parc și câteva sere cu plante exotice și flori rare. El, **astronomul**,

amenajează un mic observator, iar comunicările lui sunt așteptate și bine apreciate în cercurile științifice, el, **cutezătorul**, primul în ținut începe să se ocupe cu descifrarea tainelor fotografiei, el, **medicul**, practică medicina, tratând locuitorii băștinași și pe cei din satele din apropiere, el, **artistul plastic**, se lasă ușor furat de vraja culorilor, iar contemporanii găseau pentru lucrările lui calificativul – excelent! Unele pânze păstrate printr-o minune în colecțiile particulare și, probabil, ar putea fi găsite și expuse drept argument pentru acei ce pun la îndoială mișcarea penelului său. În orice caz, memoria Mariei M. Economu a fixat pentru eternitate fragmente din colecția scriitorului:

„Pe perete atârnau câteva tablouri și portrete de familie în rame cu stratul de aur șters.

Era opera bunicului meu, pentru care pictura fusese în tinerețe una din preocupările sale preferate. Cea mai mare pânză, așezată în mijlocul unui panou, reprezenta un senior galant cu freză, pantaloni scurți și ciorapi de mătasă neagră, care cânta la mandolină, privind o tânără și frumoasă femeie stând în preajma sa.

Acest tablou, copie a unei picturi celebre, reținea privirile îndeosebi." [*Literatura și arta*, nr. 21, 19 mai 1988]

Astăzi noi putem să ne facem o părere despre măiestria lui plastică doar după o fotografie a unui autoportret.

Și totuși, aceste preocupări nu sunt decât niște linii de contur la portretul bravului cavaler. Toată viața l-au măcinat două mari pasiuni – scrisul și vânătoarea. Dragostea lui a fost atât de mare, încât s-a încumetat să le unească între paginile unei cărți – *O vânătoare în Basarabia*, unul dintre primele studii ecologice și economice despre Moldova. Dovada e ascunsă chiar și în aceste rânduri: *„Cu desțelenirea câmpurilor, cu înmulțirea satelor pe locuri odinioară pustii, nu extirparea pădurilor, apoi cu vânătoarea arbitrară de oricine și în orice timp, fără restricțiuni sau vreun regulament, se-nțelege că actualmente vânatul este mai de tot stârpit și o excursie vânătorească nu va aduce nici rezultatul dorit, nici vreo plăcere.*"

La exemplul ce se referă la ecologie mai alăturăm și o mostră de gândire economică: *„Călătorind prin Bugeac, nu o dată stam uimit, privind cu admirare la acele colosale cârduri de oi, în turme de la 20 până la 30 de mii de capete, iar cai până la o mie într-o herghelie, prin care zburdau armăsari aduși din Africa și Abisinia, în preț de 10 până la 12 mii de ruble armăsarul. Iar printre oile de Merino, albe ca omătul, cu lână mătăsie, săltau berbeci de angora și Asia Mică, în preț de 300-500 ruble berbecul.*"

Multiplele preocupări trecute prin prisma nobilă a sufletului și îmbogățire cu praful de aur al inspirației s-au așternut pe paginile cărților și manuscriselor lui. Dar poate, mai degrabă, erau niște urme de lumină, caligrafiate de steaua celuia care s-a chemat Constantin de Stamati-Ciurea: *„Dedicându-mă literaturii, n-am vânat glorie sau profit. Am scris pentru că-mi plăcea a scrie.*" [*Răsunete din Basarabia*, 1898]

Impresionează volumul lucrărilor, domeniile de acțiune, dramele și tragediile eroilor, peisajele descrise cu o măiestrie uimitoare, dar cel mai mult, poate, impresionează un gest făcut la apusul vieții, când el, scriitorul cea scris în patru limbi, și-a tradus opera în moldovenește și a lăsat-o moștenire pentru posteritate: *„Genii renumiți împodobesc altarul patriei cu cununi nemuritoare, cu trofee cucerite în luptă cu dușmanii, cu comori de mare preț. Eu însă, neavând alta nimică, îi aduc lumânărică săracului, ce o lipesc de altarul ei, aprinsă de flacăra unei sincere iubiri. Și dacă invidioșii sacrificatori ai acelui altar vor găsi de prisos modesta mea jertfă, apoi trimită-i o mică suflare, nefiind nici stea, nici luceafăr…*"

Dacă e să credem până la capăt zicerea mioritică că fiecărui om pe cer i se raportează o stea și că odată cu stingerea lui și astrul își părăsește locul de pe imensa hartă a bolții, atunci putem spune cu toată siguranța că la moartea lui Con-

stantin Stamati-Ciurea, produsă la ora 11 seara, la 23 februarie a anului 1898, din constelaţiile cerului s-a rupt lunecând spre veşnicii o stea de primă mărime. A fost înmormântat în cripta familiei la Caracuşenii Vechi, r-nul Briceni.

În anul morţii lui a scos de sub tipar volumul *Răsunete din Basarabia*. În *Introducerea* ce deschide volumul el face o mărturisire de credinţă care are valoarea unui testament literar: *„Renumiții autori Turgheniev și Gogol au descris cu măiastra lor pană vastele stepe ale patriei lor. Turgheniev în* Memoriile uni vânător *și Gogol în* Taras Bulba. *Aceste admirabile opuri ce le-am citit încă în tinerețele mele, m-au îndemnat să scriu și eu impresiunile mele de vânătoare, săvârșite de mine în tovărășie cu mai mulţi amici ai mei, prin Basarabia, patria mea mai restrânsă, începând de la Chișinău și cutreierând stepele bătrânului Bugeac până la gurile Dunării.*

…Poate că limba din scrierile mele române va face asupra cercurilor noastre literare, mai ales însă asupra supremului nostru areopag literar de pe malurile Dâmboviţei, o stranie impresie. N-am putut scrie altminteri. Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat; nicio școală populară măcar; am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic.

Ofer iubiţilor cititori români în aceste pagini, scrise fără nicio pretenţie, narațiunea unei vânătoare prin Basarabia. Doresc ca amintirile mele să dea vânătorilor români, care nu cunosc încă Basarabia, o idee despre bogăţiile, ce le-a conținut acest binecuvântat petic de pământ, înainte cu 40 de ani, bogăţii ce azi sunt dispărute, lăsând în memoria încărunţiţilor băștinași impresia unui vis fermecător."

Bustul scriitorului Constantin Stamati-Ciurea,
Caracuşenii Vechi, r-nul Briceni, 1993

REÎNVIEREA LUI STERE

Constantin Stere

De ce totuşi Stere a rămas ca o enigmă pentru oamenii politici şi la fel de enigmatic pentru criticii şi istoricii literari?

În opera lui politică parcă ar rămâne ceva nespus, nerostit, neaccentuat. Parcă mai este un acord ce mai are a răsuna, există o aşteptare, o ivire a minunii. Aceeaşi senzaţie o au literaţii care încearcă să descopere mobilul acestei erupţii vulcanice în literatura română care se cheamă *În preajma revoluţiei*. Cred că politicianul Stere, mai bine zis – conturul lui politic definitiv, trebuie căutat şi descoperit în opera lui literară. Respectiv, germenii literaturii lui sunt răsădiţi în preocupările lui politice.

Odată ce politicienii au studiat doar opera politică, lăsând în afară interesele operei literare, ei n-au reuşit să sintetizeze adevăratul portret politic al lui Constantin Stere, ci numai l-au conturat şi l-au argumentat. Nuanţarea lipseşte, este ca un portret în alb-negru, pe când Stere prezintă o erupţie de nuanţe.

Respectiv, acelaşi lucru s-a întâmplat cu criticii şi istoricii literari, care au căutat să-l descopere pe Stere numai în opera lui literară, fără să aibă curajul a privi în ansamblu personalitatea lui. Nu mă refer la studiile în care se trece în revistă activitatea lui politică, ci la faptul că în momentul când a intuit limita evoluţiei politice, când dincolo de această limită se contura clar eşecul politic, el a făcut o fantastică joncţiune cu literatura. Şi în momentul când se părea că omul politic Stere e mort, de fapt în scena opiniei publice se urcă un scriitor de primă mărime, care îl umbreşte pe omul politic.

În concluzie, Constantin Stere trebuie privit ca o personalitate integrală. Orice încercare de a-l fragmenta va conduce inevitabil la concluzii neobiective.

Este un paradox că în literatura interbelică, aproape concomitent, au apărut doi mari romancieri: Liviu Rebreanu din Ardeal şi Constantin Stere din Basarabia. Două provincii alipite, revenite la matcă, au adus cu ele specificul românesc şi problemele cu care s-au confruntat pe parcursul asupririi străine. Era o tematică cu totul nouă pentru literatura română. Unul descria realităţile din Imperiul Habsburgic, celălalt se ocupa de viaţa basarabenilor din im-

periul ţarist. Procesul îndelung de acumulare a conştiinţei naţionale, până la urmă, s-a afirmat prin conştientizarea propriei valori, unirea Basarabiei, unirea Ardealului, au fost nişte procese izvorâte din conştiinţa poporului.

Vanea Răutu trebuia să vină în literatură, era chipul basarabeanului care primul trecuse Prutul şi se integrase în sistemul politic românesc. Era o experienţă unică în viaţa acestui personaj. Şi tot ea era o lecţie pentru istoria formării României Mari.

În literatura basarabeană romanul lui Stere a cunoscut un precedent. Mă refer, în primul rând, la romanul lui D.C. Moruzi, adică la romanele lui sociale: *Pribegi în ţara răpită* (Iaşi, 1912), *Înstrăinaţii* (1910). Concomitent, remarcăm faptul că după romanul lui Stere *În preajma revoluţiei* a apărut un roman foarte apropiat ca tehnică literară, *Ultimul om de prisos* de Gheorghe Bezviconi, ceea ce demonstrează că în literatura de peste Prut el s-a manifestat ca un fenomen firesc, făcând parte integrantă din mediul în care a răsărit.

În *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (Chişinău, 1997), criticul Mihai Cimpoi face o observaţie principială de la care trebuie să pornim atunci când analizăm romanul-fluviu *În preajma revoluţiei*. Este punctul de pornire pentru a descifra şi personalitatea autorului:

„Sunt trei romancieri în romancierul Stere: unul al condiţiei umane propriu-zise, cel de-al doilea al condiţiei subumane (al lumii penitenciarelor şi satelor siberiene) şi cel de-al treilea al condiţiei supraumane (al firilor morale superioare). Arta romanescă steristă excelează atât în toate aceste trei sfere, cât şi în relaţiile dintre ele, în aşezarea lor în contratema ce dă naştere contrapunctului simfonic."

Autorul a explicat simplu geneza apariţiei romanului său:

„– Ce v-a îndemnat să scrieţi *În preajma revoluţiei*?

– Bătrâneţea. Tinerii trăiesc cu nădejdea, bătrânii cu amintirile…"

Însă firea lui complexă nu-i permite să ne dea o relaţie direct proporţională cu o relatare care parcă se impune de la sine. În alt interviu el parcă s-ar contrazice.

„– Memoriile mele… Nu le pot face. Eu n-am jucat în viaţa publică un rol aşa de însemnat, încât să merit a întreţine publicul cu persoana mea. Apoi mai cred că nişte memorii cinstite nu pot fi decât acelea care se publică în cincizeci de ani de la moartea scriitorului şi de la epoca la care ele se referă. Altfel, memoriile devin nişte instrumente de jignire sau de linguşire, nişte necuviinţe pe care eu nu le pot comite. Chiar Jean-Jacques Rousseau, care spunea despre *Confesiunile* sale că sunt o carte cu care se va duce «înaintea lui Dumnezeu», nu s-a putut sustrage de la unele aprecieri defavorabile…

Aşa că memorii eu nu voi scrie…" [*O istorie autobiografică*. În: *Romanul românesc în interviuri*. Antologie de Aurel Sasu şi Mariana Vartic. Bucureşti, 1988, vol. III, (R-S), partea II]

Dar, pe de altă parte, dacă ne gândim bine, acceptăm ideea că o asemenea experienţă unică de viaţă nu se putea pierde fără urmă în neant. Ea venea în contradicţie chiar cu principiul său împrumutat, ca postulat, de la Kant: *„Nicio picătură de energie morală nu se pierde în univers."*

Atunci, evident că C. Stere nu putea să nu-şi scrie memoriile, în el sălăşluia duhul mărturisirii, dar spiritul lui opozant nu putea proceda direct, rectiliniu şi formula de roman a fost salvatoare.

A merge în pas cu timpul ori poate chiar înaintea lui – acesta era crezul lui. Memoriile publicate peste 20-50 de ani ar fi produs o explozie fără participarea memorialistului, el însă era curios să cunoască rezultatele, să verifice efectul imediat al celor scrise.

Aşa a apărut romanul *În preajma revoluţiei*.

Ion Codreanu este unul dintre martorii care confirmă caracterul autobiografic al romanului:

„Sunt și eu descris de către Stere în unul din cele opt volume masive, care compun romanul neterminat sub titlul *În preajma revoluției*.

Eu figurez sub numele de Ioniță Cornea. Când l-am văzut pe Stere ultima oară, bolnav greu, la sanatoriul «Regina Maria» din București, mi-a spus cu o voce slabă: «Moș Ioane, tocmai când trebuie să te descriu mai bine pe Dumneata și viața Dumitale, în volumul al nouălea, iată că autorul moare și nu poate să-și termine lucrarea.» I-am răspuns: «Constantin Egorovici, tu nu vei muri și nici nu trebuie să mori», amintindu-i de o nuvelă a lui Anton Cehov, care avea drept subiect îmbolnăvirea unui scriitor care nu-și poate termina opera începută și, de pe patul suferinței, s-a rugat lui Dumnezeu să-l facă sănătos, ca să-și termine lucrarea. Dădeam a înțelege prin aceasta că se va face și dânsul sănătos. A dat însă din cap, având aerul să spună că-și cunoaște boala și știe că nu are leac." [R. Marent, *Cu moș Ion Codreanu, despre Constantin Stere. Amintirile lui Ion Codreanu despre Constantin Stere.* În: *Viața Basarabiei*, 1939, nr. 4]

„– Și totuși, Răutu nu sunt eu! – afirma categoric C. Stere. – N-am avut roman cu Ilenuța, nici soția mea n-a murit.

Vanea Răutu era un revoluționar rus. La întoarcere din exil în Basarabia, el găsește decăderea gospodăriei moșierești și înlocuirea elementului dinainte cu elementul venetic, arendaș-armean…

El trece în România și parcă cade pe o nouă planetă: totul e altfel…

Va urma răscoala țăranilor în România, suprimarea ei… războiul mondial. După război Răutu moare, împușcat de patrioții români.

Dictez într-o lună un volum de roman. Dacă voi trăi, în trei-patru luni îl voi termina.

– Rolul în războiul mondial era mult mai complicat…

– Eu sunt român; tatăl meu nici nu vorbea rusește. Răutu însă era revoluționar rus, lupta împotriva imperialismului rusesc și nici într-un caz nu vroia să meargă alături de Rusia țaristă, văzând în distrugerea ei victoria idealului său. Deși educat în Rusia, era cetățeanul lumii!" [*Constantin Stere. Impresii* În: *Din trecutul nostru,* 1934, nr. 7-8, material nesemnat, dar scris de Gheorghe Bezviconi]

L. Leoneanu, unul dintre stenografii care au participat la înregistrarea textului romanului, dictat de către autor, care avea senzația că se află la catedră, consemna într-un interviu:

„… D. Stere mi-a dictat *Preludiile.*

…Plimbându-se prin casă, la început nervos, sub năvala ideilor, vedeam cum fața i se însenină cu încetul, accentuând din ce în ce în expresie inspirația. Prima frază pornea mai greu, celelalte urmau apoi ca un cântec prins în siguranța glasului unui artist…" [*O istorie autobiografică,* op. cit.]

Pornit de pe tărâmul memorialisticii, trecut treptat pe tărâmul ficțiunii, rătăcind adesea prin lumea satiricului și a șarjei, acest roman totuși ne aduce în față o impresionantă galerie de personalități reale, care au existat aievea. Descifrarea personajelor și găsirea corespondențelor reale a fost preocuparea cititorilor chiar din momentul apariției primului foileton din roman și continuă și astăzi.

Gheorghe Bezviconi scria în articolul *Vanea Răutu la Liceul Regional:* „Acum 70 de ani Vanea Răutu sosește la Chișinău. Totuși, autorul, născut abia în 1865, povestește întâmplările de mai târziu, când el însuși devine elev al Liceului Regional.

Educația sa, ca și a majorității copiilor de boiernași de pe vremuri, începe la pensionul pastorului R. Phaltin, la care Răutu face cunoștință cu viitorii săi profesori liceali: Ivan Feodorovici Kemritz (l. franceză), Adolf Fridrihovici Wintzgerode (l. germană) și Ivan Semeonovici Liviţki (la dl Stere zis: Malcenco), cunoscut poet ucrainean, profesor de limba rusă.

La Liceul Regional („B.P. Hasdeu") dl Stere studiază, împreună cu regretatul Gh. Const.

Constantin Stere împreună cu secretarul său literar L. Leoneanu

Grossu (Saşa Lungu), venerabil notar, decedat în 1932, şi pe a cărui soră autorul o ia de soţie.

Petrea Stan este Petre Stanevici, fratele magistratului F.M. Stanevici. Stan, suferind de oftică, moare în 1886. Coleg cu ei mai era venerabilul Andrei Hrist. Gheorghiu, decanul baroului din Chişinău.

Director al liceului, între anii 1881-1904, era Vasile Lvovici Soloviev, care figurează sub numele de Orlov. Tipurile profesorilor negativi: Şimanski (l. rusă) – Alexandru Nikiforovici Şimanovski, mai apoi vicedirector al băncii oraşului din Chişinău; Scaenitz (l. latină) şi Slovic (l. greacă) – ar trebui să fie slavii din Austria, Lavrentie Mateevici Lescovetz, licenţiat la Viena, şi Frantz Iacovlevici Rebetz, supus austriac. Însă, după afirmaţia autorului, prototipul lui Slovic era profesorul Laşcu… [*Din trecutul nostru,* 1934, nr. 7-8]

De la apariţia romanului în foiletoane, în 1931, şi până în zilele noastre continuă discuţia despre gradul de ficţiune şi de memorialistică care se conţine în roman şi cine prevalează. Una este clar: ieşenii s-au supărat pe autor pentru descrierea Ciubăreştilor în care ei au recunoscut urbea lor. Iar criticii care întotdeauna au bune relaţii cu realitatea imediată au şi întocmit liste de personaje care pot fi uşor recunoscute: Vasile şi Sica Credinţă = Ion şi Sofia Nădejde, Vasile şi Margot Gârlă = soţii Baltă, Ciorbadgioglu = G. Ibrăileanu, A. Vădrăşcan = D. Pătrăşcanu, Raul Dionide = Georges Diamandy, N. Şoltuz = N. Quinezu, Al. Temistoclide = Al. Philippide, Jean Lascaride = I. Cantacuzino, Gherasie Bivolaru = Al. Bădăru, Aurel Cernea = Dim. Greceanu, Demetru Jonea = N. Gane, D. Crăsneanu = Ionel Brătianu, Knix = Leopold Hax, Ilie Turcu = Ion Botez, Sidonia Alexe = Izabela Sadoveanu-Andrei, Gh. din Suceava = Gheorghe din Moldova, M. Pădureanu = M. Sadoveanu, Gr. Popologeanu = G. Topârceanu, Dionisie Partenie = M. Sevastos, M. Nastia = M. Pastia, Gh. Chiriuţă = Niţă Piţurcă, Gh. Războiu-Vrânceanu = C. Dobrogeanu-Gherea, Bran Caroţi = V. Morţun, Toni Baclava = Toni Bacalbaşa, Miron Osmanli = I.L. Caragiale, Cristophor Arghir = N. Iorga, Nitză Vasilescu = Take Ionescu, T.T. Fluor = P.P. Carp, Carol Peters = Petre Poni, Filip Dresu = N. Fleva, Petre Răşinar = Octavian Goga, Anibal Ionescu = Stelian Popescu, Mircea Ionescu din Argeş = Barbu Ştefănescu Delavrancea, Octavian Petrovici = Aurel Popovici, Leonida Cipacea = Eugeniu Carada, Ipolit Mircescu = Titu Maiorescu, Nazarie Mreană = Gh. Panu, Hariton Spirescu = Spiru Haret etc. etc. [Din cărţile: Z. Ornea. *Viaţa lui C. Stere*, vol. 2, 1991; C. Stere. *În preajma revoluţiei,* 1991]

Romanul a rămas neterminat şi autorul a luat cu sine destinul eroilor. Totuşi, epilogul romanului a fost salvat printr-un miracol.

Aurel Ştefanelli a fost fiul lui Theodor Ştefanelli, prietenul şi colegul lui Mihai Eminescu. Soarta a făcut ca el să ajungă primar al Sorocii, de unde, la începutul lunii august 1940, a fost arestat.

În fișa lui biografică, completată la NKVD și inclusă în dosarul nr. 1038 deschis la 30 iunie 1940 și încheiat la 9 septembrie același an, ne mărturisește mai multe curiozităţi, dar pe noi ne interesează îndeosebi două momente: data nașterii – 1 ianuarie 1891 – și faptul că la rubrica profesiunea a scris avocat, iar la punctul următor, prin care era întrebat de locul serviciului, a răspuns: primar al orașului Soroca și apărător.

Deci, dintre toate posturile pe care le-a ocupat, Aurel Ștefanelli a preferat să se menţioneze numai două, deși a activat în Parlamentul ţării (1932-1933), a fost și prefect de Soroca (1938).

Cum era și firesc, în acea vreme mult polarizată a făcut parte din două partide. Din 1931 până în 1938 a fost membru al Partidului Naţional Ţărănesc, iar din 1938 – al Partidului Renașterii Naționale.

Istoria acestei biografii are niște răsuciri clasice. Avocatul Aurel Ștefanelli, membru al Partidului Naţional Ţărănesc, a apărat în procese comuniștii, dar ei n-au ţinut cont de gentilenţa lui și l-au băgat în gulag.

Astfel, fostul primar și potenţialul scriitor s-a pomenit în Siberia, în Ivdel-lag, unde la 31 ianuarie 1945 i-a fost cusută în dosar ultima filă cu nota nr. 56819, care spune că la 30 ianuarie 1945 Aurel Ștefanelli a murit.

Este important faptul că în cazul prietenului său Roman C. Stere, Aurel Ștefanelli a procedat foarte corect, salvând pentru posteritate epilogul romanului lui Constantin Stere *În preajma revoluţiei*.

Îndemnat parcă de un resort interior, el publică în revista *Viaţa Românească*, nr. 4-5 din 1937, un material literar deosebit de valoros, cu un comentariu la obiect.

„În numărul din urmă al *Vieții românești*, închinat în întregime memoriei lui C. Stere, a apărut un articol datorită bunului meu prieten Roman C. Stere în care acesta publică sfârșitul romanului *În preajma revoluţiei*, așa cum l-a schiţat grăbit defunctul C. Stere în câteva cuvinte și câteva note fugare cu creionul. Simţea că se apropie, nemilos, sfârșitul, care nu-i mai dădea răgazul să închege în roman materialul abundent ce urma să formeze volumul 9 și ultimul din seria romanelor sale.

Cred că aduc o contribuţie prețioasă publicând aici *Epilogul* vastului roman social, așa cum mi l-a comunicat Roman C. Stere la scurt timp după moartea regretatului său părinte.

Trimisesem prietenului meu o scrisoare de condoleanţe, în care, între altele, îl rugam să-și ia sarcina de a da o formă definitivă și de a publica manuscrisele, ce, desigur, au rămas în urma lui C. Stere.

Făceam acest demers știind că Roman Stere are talent de scriitor și că numai o modestie dusă la exces sau un spirit exagerat de autocritic au împiedicat manifestarea sa pe terenul literaturii românești, tot așa cum știam că numai la insistenţa unui consacrat scriitor român el a consimţit să publice câteva schiţe bune, sub pseudonim însă.

Răspunsul la demersul meu este scrisoarea de mai jos a lui Roman C. Stere.

Cer iertare bunului meu prieten pentru această indelicateţe de a publica scrisoarea fără a-i avea consimţământul.

Multă vreme am vrut s-o ţin numai pentru mine, ca un document preţios şi ca o dovadă de afecţiune din partea lui.

Este un crâmpei rupt din sufletul său și nu ar trebui tocmai eu să-l divulg.

Îmi dau seama că pentru mine această scrisoare aduce lumini vii în ultimele momente de creaţie ale lui C. Stere.

Încheierea dramatică a operei marelui dispărut trebuie să devină bun comun al tuturor admiratorilor săi.

De aceea, cu strângere de inimă, dar și cu conștiinţa împlinirii unei dorinţi, public aici scrisoarea:

«Dragă frate Aurel Feodorovici,

Am lipsit vreo zece zile de acasă și la întoarcere am găsit scrisoarea cea bună pe care mi-ai trimis-o. Îţi mulţumesc.

Am să-ţi răspund, începând de la coada scrisorii.

Închipuieşte-ţi că patru zile înainte de moarte, bătrânul a avut acelaşi gând ca şi Mata. A chemat pe doctorul care îl asista şi l-a pus să scrie pe o bucată de hârtie, pentru că el nu mai putea mânui condeiul: «Manuscrisele mele să le ieie băiatul meu cel mai mare şi să vadă ce poate scoate din ele.»

Această încredere m-a mişcat, cum poţi să-ţi închipui, până într-adânc. După moarte am căutat cu toţii, cei de aproape, manuscrisele şi, spre surprinderea tuturor celor pentru care voinţa lui a fost un lucru sfânt, nu am putut găsi nimic din materialul pregătit în vederea volumului ultim, deşi auzisem că avea un capitol în întregime scris, iar lui Gică, fratele al doilea, îi spusese că avea gata cam un sfert din volum. Ce s-a făcut cu acest material, până acuma rămâne un mister.

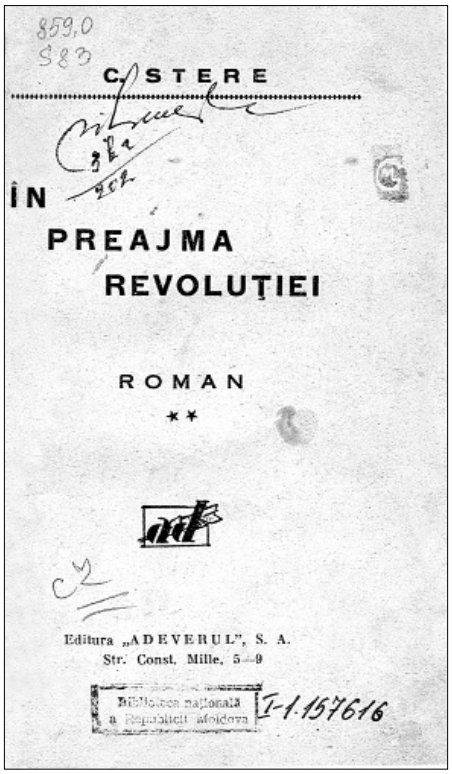

Coperta romanului *În preajma revoluției* de Constantin Stere

Cu vreo trei luni înainte de moarte, într-o zi când suferinţele se arătau mai îndurătoare şi bătrânul începuse a spera din nou că-şi va putea termina volumul al nouălea, dar mai avea destulă speranţă că va putea pune pe hârtie epilogul proiectat, m-a chemat şi mi-a schiţat planul acestuia.

Iată, aproape neschimbate, vorbele lui din *Epilog*:

«Au trecut mulţi ani de când nu mai există Ion Răutu. A fost uitat de toţi. Numai ideile pe care le sămănase şi lozincele aruncate de el în luptă îşi croiesc drumuri cotite şi din când în când izbucneau la lumină în unghere răzleţe de ţară. Dar de fiinţa lui fizică nu-şi mai aducea nimeni aminte.

Şi numai într-o seară de toamnă, nepoţii lui Ion Cornea din Năpădeni, care îşi făcuseră obişnuinţa să urmărească pe bătrân pretutindenea prin gospodărie, cotrobăind printr-un cotlon, au scos la iveală un pietroi de formă ciudată şi un hârb de mărime neobişnuită.

Nici Ion Cornea nu mai ştia de unde le avea, dar, zgândărât de întrebările copiilor, se aşează pe prispă şi, privind asfinţitul, prinse a descâlci firele amintirilor.

Îşi mai aduse aminte că petroiul şi hârbul acela nimeriseră la el de când cu vânzarea celui din urmă petec din moşia Răuteştilor.

Îşi mai aduse aminte că mai avea ceva. Şi, scotocind pe o grindă din casa veche, găsi o carte colbăită.

O scutură de stâlpul prispei şi o deschise.

Pe întâia pagină desluşi o însemnare de mână, cu slovele spălăcite de vreme: «Nicio picătură de energie morală nu se pierde în zadar!» Şi dedesubt o semnătură îndesată.

Moş Ion închise o clipă ochii şi, dintr-odată, din străfundurile amintirilor, i se înfăţişă năvalnic un chip de luptător: Ion Răutu.»

Frate Aurel Feodorovici,

De câte ori îmi rememorez acest epilog, mă simt cu totul zdruncinat. Cred că ţi-am răspuns la scrisoare. Mai mult nu mai pot continua.

Cu dragoste,

R.C. Stere»"

Conştient că va reveni pe soclul pe care îl merită, recunoscând doar un singur judecător onest şi obiectiv – propria-i conştiinţă, C. Stere a scris profetic, parcă vizând generaţiile noastre.

UN FILOZOF – POET

Mai mult filozof decât poet, mai mult gânditor decât publicist, Victor Teleucă (19.01.1933, s. Cepeleuți, jud. Hotin – 12.08.2002, Chișinău) va rămâne în epocă o personalitate inconfundabilă.

L-am cunoscut târziu, l-am apreciat și mai târziu și simt o vină pentru timpul care curge prea repede. Fiindcă am discutat prea puțin problemele filozofiei existențiale, fiindcă am făcut schimb de prea puține cărți și ne-am oferit unul altuia prea puține rânduri pentru lecturi.

A fost omul care a mers de la sine înapoi spre sine. Dincolo de traiectoria cunoscută – oficială – a avut orbita lui secretă și regretul că prea târziu a început să fie preocupat de problemele veșnice ale omenirii. Că ele doar, aceste probleme, reprezintă veritabila moștenire a omenirii, restul este o apă și-un pământ.

S-a dus dintre noi prea devreme și întrebările pe care și le-a pus au rămas fără răspuns, poate și cum trebuie să fie, să vină alții din urmă, să-și spună din nou aceleași întrebări și să caute răspunsurile lor.

V. Teleucă a plecat, iar eu am rămas cu senzația că el a fost mai mult filozof decât poet, că a fost mai mult gânditor decât publicist.

Victor Teleucă la vernisajul expoziției elevilor Liceului „Igor Vieru”.
Casa Cărții „Mitropolit Petru Movilă”. Anul 2000

A PLECAT LA CELE VEȘNICE CONUL VASILE…

La numai câteva zile după ce și-a scris pe răboj al 82-lea an de la naștere, pe neprins de veste s-a prăbușit un stâlp al literaturii noastre.

Vasile Vasilache ne părea același, neschimbat, începând de la prima carte *Trișca,* tipărită în 1961, și până la una din ultimele cărți *Elegie pentru Ana-Maria* (1983), *Navetista și pădurea* (1989).

Ne-am deprins cu vorba lui șăgalnică, ce venea dintr-o mare răbdare de-a nu vorbi pripit și de-a nu regreta cele spuse. O dragoste pentru cuvânt cum a avut-o Vasile Vasilache mai rar se întâlnește – și pentru cuvântul rostit și pentru cuvântul scris.

Cu toate acestea, el a reușit să dea lumii esența esenței, să facă mărturisirea de conștiință prin romanul *Povestea cu cocoșul roșu.* Toată natura basarabeanului, toate aspirațiile și îndoielile lui, toată drama existenței între două maluri de râuri – Prut și Nistru – au fost expuse cu migală, cu teamă, cu curaj, cu sacrificiu, cu îndoială și cu speranță. Și a avut dreptate, căci o literatură întreagă s-a format pe baza acestor sentimente, pe care autorul le-a semănat printre rândurile acestui roman.

S-a schimbat epoca, dar eroii cinstiți ai lui Vasile Vasilache vor rămânea în literatura română cu fizionomia proprie, cu caracterul neștirbit întru tocmai cum a fost și creatorul lor. Era un enciclopedist deghizat, un om de-o curiozitate mai rar întâlnită și care, ca și un copil, își punea mereu întrebări și tot el era acel care căuta răspunsuri.

Mă suna pe neprins de veste ca să mă întrebe ceva și dacă nu aveam răspunsul prompt, discuția noastră se transforma într-o căutare. Era o plăcere să-i urmărești firul gândului și nu se supăra când îl întrerupeai sau aveai o altă opinie. Avea o democrație înnăscută pe care o au doar înțelepții. De aceea, am și pus în capul acestui necrolog cuvintele de adio, fiindcă odată cu el pleacă un mare Domn și un mare Înțelept – Vasile Vasilache, care de acum încolo ne va lipsi și salvarea noastră vor fi doar cărțile care rămân în locul lui, gata pentru un dialog sincer și profund…

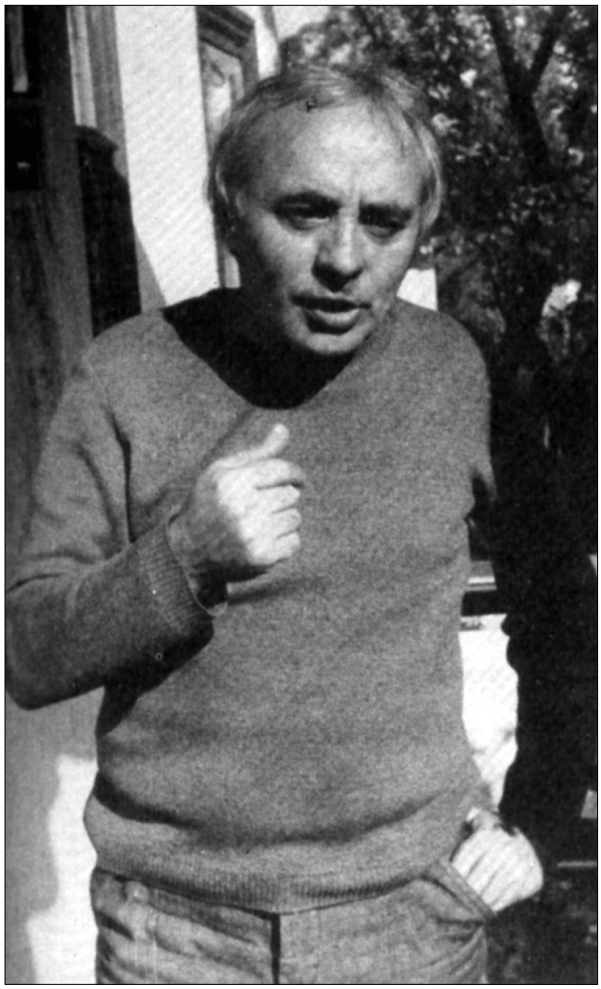

Prozatorul Vasile Vasilache

UN DESTIN MUTILAT

În literatura noastră nu cred că este un destin mai dramatic, mai tragic chiar ca cel al lui Ion Vasilenco. Sunt oameni pe care soarta îi pune nemilos la încercare și le compune cazne peste cazne ca să se vadă, ca să se convingă – vor rezista ori nu? O personalitate cu asemenea dimensiune a destinului a fost Ion Vasilenco.

Originar din Pașcani, din orășelul pe care l-a cântat atât de frumos Mihail Sadoveanu, născut la 20 ianuarie 1926, Ion Vasilenco a murit la Chișinău la 13 martie 1977. Între aceste două cifre există destinul unui savant care de la bun început a promis foarte mult. Rămas în Basarabia după război, își face studiile la Universitatea de Stat, doctorantura la Institutul de Literatură „Maxim Gorki" din Moscova și în 1956 susține teza de candidat în științe, adică de doctor. Individ foarte capabil, el chiar din debut s-a remarcat ca un savant cu un potențial extraordinar de mare și pentru studiul filologic, și pentru studiul literar.

Dicționarele moldo-rus și rus-moldovenesc, apărute la Moscova, au fost redactate în mare parte de Ion Vasilenco. Și tot el a fost omul care a scris în colaborare *Istoria literaturii moldovenești* (vol. I, 1958), a îngrijit și a editat ediţiile lui Alecu Russo: *Opere alese* (1955) și *Izbrannoe* (1959).

Și atunci când se părea că în fața lui se deschide o carieră literară greu de pus la îndoială, viața i-a aruncat un delicat obstacol de încercare, o verificare foarte grea pentru un om onest, cinstit cum era Ion Vasilenco.

Erau anii dezghețului hrușciovian și în acei ani se încerca reabilitarea (în măsura în care se putea) literaturii române și, desigur, a literaturii interbelice. Unii savanţi se apropiau

Ion Vasilenco

foarte modest de aceste teme, preferând să nu-și rişte viitorul, știind prea bine că oricând politicul poate servi nişte surprize neașteptate. Și ceea ce era bun ieri, astăzi nu mai este. Și ceea ce era valoros ieri, azi tot nu mai este. Și din contra: tot ce ieri am neglijat, astăzi a revenit în prim-plan.

Cine s-a aventurat să rişte, a greșit. Pedeapsa a fost cea mai cruntă posibilă. Un Ion Gherman, un Ion Vasilenco pentru totdeauna

au fost trecuţi în umbra istoriei din cauză că au încercat, au năzuit să dea o interpretare obiectivă literaturii basarabene.

Ion Vasilenco a publicat în revista *Cultura Moldovei,* la 17 ianuarie 1963, un material intitulat *Constantin Stere*. Era convins că acest mare autor de proză, că acest fondator de publicaţii literare, născut în Basarabia, nu putea să rămână un necunoscut. El trebuia prezentat tinerei generaţii care venise în literatură, fără cunoaşterea lui Stere era imposibil să-ţi faci o opinie obiectivă despre literatura română şi despre autorii basarabeni.

Citit astăzi, articolul lui Ion Vasilenco este unul aproape nevinovat, pe când în acei ani ai dezgheţului hruşciovian, articolul lui a fost calificat drept o diversiune ideologică, drept o încercare de a submina, de a demola fundamentul noii literaturi sovietice, o încercare de a revizui istoria literaturii moldoveneşti.

Nu avem acces la aceste arhive, deocamdată nu avem acces, dar suntem siguri că vigilenţii care au scris referinţe la acest material, erau tot colegii lui Ion Vasilenco, scriitori, savanţi, ziarişti. Reacţia autorităţilor exprimată prin pana unor comunişti dogmatici, pretinşi savanţi cum era Iosif Varticean, n-a întârziat să vină şi a fost una nimicitoare. Acesta a publicat un articol tot în *Cultura Moldovei,* la 21 aprilie 1963, şi chiar din titlu se vede atitudinea faţă de tema abordată: *Mai multă maturitate politică şi răspundere cetăţenească*. În felul acesta tema *Constantin Stere* a rămas închisă încă pentru aproape trei decenii.

Deşi în articolul lui Ion Vasilenco se conţineau nişte sugestii principiale, necesare generaţiei artistice care se afirma; mă refer la generaţia Druţă – Vieru în literatură, generaţia Ungureanu în teatru, generaţia Grecu în artele plastice, generaţia Loteanu în cinematografie. Aceste principii, expuse prudent, deoarece au fost trecute prin lupa cenzurii, sunt valabile şi astăzi şi ne mărturisesc despre un curaj deosebit al autorului:

„Foarte preţioase pentru istoricii literari sunt şi vederile lui C. Stere cu privire la literatură şi artă. Privind arta ca o «manifestare a vieţii sociale», scriitorul subliniază şi caracterul ei de clasă. El combate teoria «artei pentru artă», arătând că arta nu poate fi fără tendinţe sociale şi declarând deschis: «Noi ne luptăm contra unei teorii false, care sub firma «artei pentru artă» încearcă să ne treacă nişte tendinţe sociale foarte bine pronunţate şi asupra mirosului şi culorii cărora nu mai încape îndoială; şi ştim foarte bine, în acelaşi timp, că în realitate «arta pentru artă» e un mit, o nălucă, născocită de cei care ar vrea să eternizeze actuala stare de lucruri, cu întreaga-i clădire a noţiunilor de bine, frumos, drept etc.»

Punând întrebarea «Cum trebuie să fie limba literară şi ce e de făcut pentru ca să fie cum trebuie?», C. Stere sublinia că ea trebuie să fie îndestul de bogată pentru a putea «îmbrăţişa întregul material cultural şi intelectual al omenirii, fiind în acelaşi timp «*potrivită cu legile şi spiritul limbii*» naţionale."

Dorinţa de parvenire şi marea laşitate, defineau carierele multor pseudosavanţi, pseudopublicişti de atunci. Lovitura aplicată lui Ion Vasilenco fusese atât de puternică încât el s-a pomenit la ospiciu, la casa de nebuni.

Este o mare nedreptate, este o mare cruzime în încercarea de a opri o mare personalitate să se realizeze, să-şi descopere plenar potenţialul şi să dea lumii ceea ce se poate da.

Cazul lui Ion Vasilenco este cazul omului căruia i s-a luat şansa, căruia i s-a substituit destinul. El a reuşit să publice şi după 1959, *Schiţă asupra istoriei literaturii sovietice moldoveneşti* (1963), *Din trecutul literar şi cultural al poporului moldovenesc* (1969), dar marea invidie a fost acel virus ascuns care i-a distrus personalitatea.

La începutul anilor ’90, tot pe timpul când eram director la Muzeul Literaturii, la Chişinău a sosit sora lui Ion Vasilenco, o femeie energică, convinsă că foarte talentatul ei frate

a fost victima unor intrigi, că a plecat prea devreme în mormânt și că este o mare nedreptate ca el să rămână un anonim într-o literatură pentru care a făcut tot ce i-a stat în puteri. Din tot ce-am reușit să realizăm atunci, la insistența surorii lui a fost doar instalarea unei plăci comemorative pe casa în care el a locuit. A fost un gest frumos de reabilitare, dar un gest insuficient pentru a-l readuce în circuitul mare al literaturii.

Istoriile de astăzi se limitează doar la câteva rânduri în care pomenesc anii nașterii și morții și lucrarea despre Alecu Russo, uitând că volumul I al *Istoriei literaturii moldovenești* a fost o ediție extrem de îndrăzneață în care pe lângă clasicii recunoscuți au fost prezentați și autori la care mai târziu nu s-a mai revenit ori s-a revenit foarte sumar: Zamfir Arbore, Alexei Mateevici, Sergiu Victor Cujbă ș.a.

Sunt convins, un istoric literar al viitorului, o să revină la destinul lui Ion Vasilenco și o să încerce să-i descifreze curajul, să-i aprecieze opera și poate să-i numească pe acei care au avut impertinența să-l arunce în ghearele poliției secrete, prefăcându-l pe un savant potențial intelectual select într-un anonim.

Există în destinul cărturarilor basarabeni o legătură directă între hotărârea de moment, decizia subită și mersul roților de tren. Sub roțile unui tren și-a terminat viața un cărturar excepțional, Alexandru David, și tot sub roțile necruțătoare ale unui tren din gara Visterniceni a pus ultimul punct din destinul său istoricul și criticul literar Ion Vasilenco…

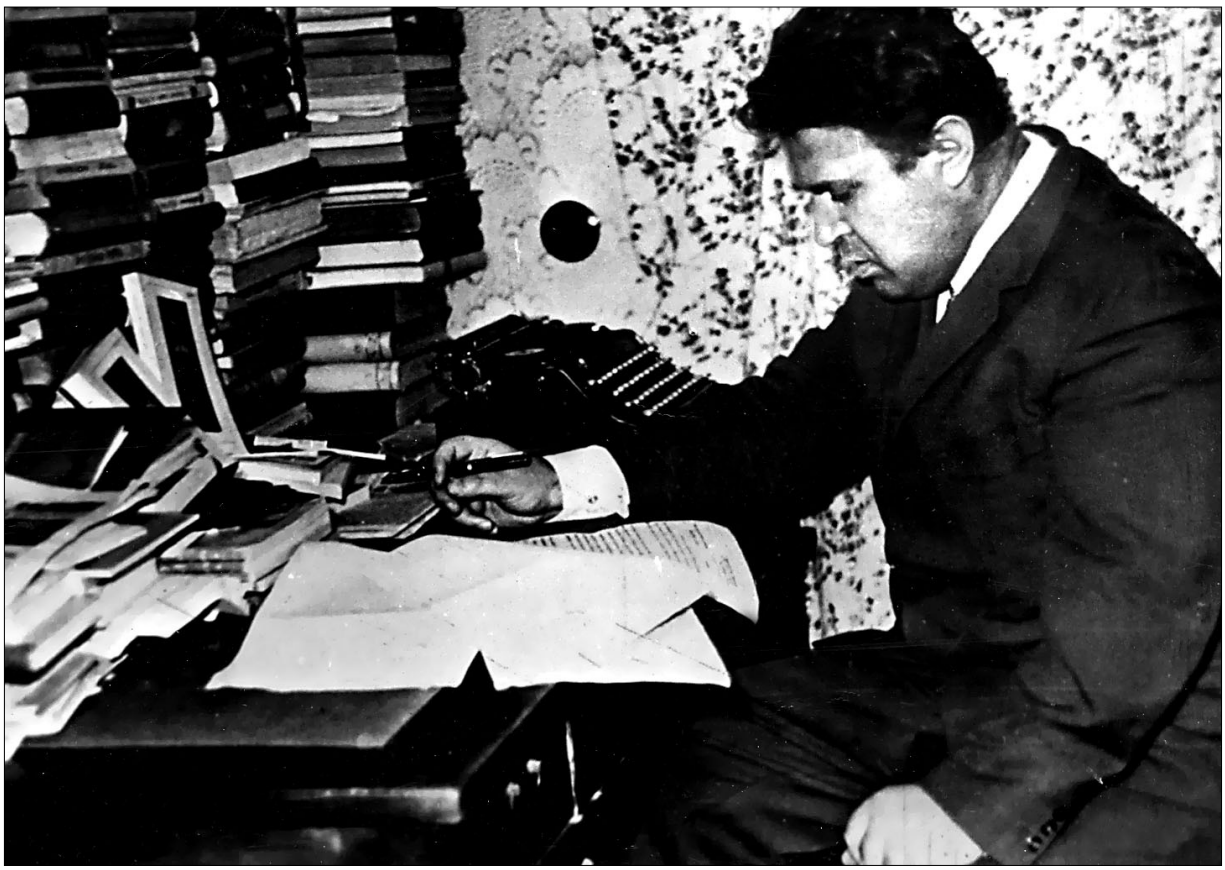

Ion Vasilenco măcinat de boală

UN POET VRĂJIT DE FORMULE

A surprinde în rândurile unei poezii chipul complex sau, mai bine zis, lumea interioară atât de complexă a unui om precum a fost Ion Vatamanu este un mare risc. A fost poetul care și-a construit poezia cu modelul clar al formulelor chimice, pentru a avut două mari pasiuni pe care le-a împăcat cum n-a putut-o face la noi nimeni altul. Poate că a avut străluminarea minunatului poet și matematician Ion Barbu, care n-a vrut să părăsească tărâmul miraculos al matematicii în favoarea poeziei şi n-a vrut să părăsească poezia în favoarea formulelor matematice.

Ion Vatamanu a adus în literatura noastră suflarea științelor exacte la un moment de grea cotitură, când venise dezgheţul hruşciovian și în toată Uniunea Sovietică se discuta aprig cine vede mai bine viitorul, cui aparţine acest viitor. Vor învinge fizicienii care pe atunci erau în mare vogă, fiindcă descătușaseră atomul, creând bomba de hidrogen, ori liricii, care credeau că numai frumosul poate salva lumea, care erau convinși că numai frumosul poate oferi o șansă de supraviețuire umanității.

Ion Vatamanu a venit ca o tangenţă, ca un punct de întâlnire a fizicii și liricii.

Poetul Constantin Rusnac a mers ca un detectiv pe urmele acestei confruntări interioare, acestei lupte permanente, acestei căutări de sine și spre mare a noastră satisfacţie a reușit să ne descrie cu lux de amănunte toată drama acestei confruntări. Convingător, bine argumentat, stăpânind toată gama de titluri și formulări specifice lui Ion Vatamanu, acrostihul construit ca un turn, amintind nu numai de opera poetului Ion Vatamanu, ci chiar și de ființa lui fizică, care astăzi ne lipsește.

ION VATAMANU

Inima-i *cu păsări în priviri,*
culese-n „*Basmaua*” de-acasă, a
Impărţit-o cu sufletească
dăruire.
Ocnaș al facerii –
benevol prizonierat –,
Obsedat a fost de două patimi,
cum bobul între pietre-i măcinat:
Navigând prin iamb,
troheu, dactil,
Nopţi în șir
da versului
sclipire,

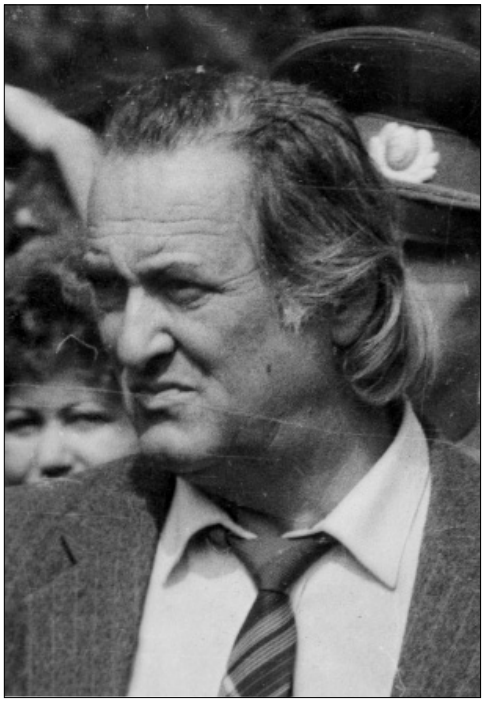

cu
Verdele din frunză chemându-ne-nspre datini;
Valid,
ca printr-un
Atrium intra în zi-n valenţele
chimiei,
Ardent cioplind formula seacă,
cu migală, şi
Totul pentru el se transforma
într-un
Teluric zbor pornit din *dorul de părinţi*,
de grai, de glie, de pământ, *de ţară*.
Amintindu-ne de *inima lumii*
care-*ncepu să-l doară,*
Avertizându-ne prin strofa-i ce vibrează
nelinişte,
M*urea* zi de zi *în cuvânt*
ca pasărea-n bobul din
Mirişte, pentru-a se naşte dinnou într-un cânt –
răspuns la strigătul disperat al acestui pământ.
A încercat a *scoate* prin *neodihna cuvintelor*
lăstari din rădăcini cu sevă
Ancestrală, *ca să aibă unde chema păsările*,
să-nprimăvărească ţara.
N-a murit…
Poetul *care vru să sădim soarele-n*
Noi, să-l picteze în cuvinte, ca *drumul acasă*
să nu-l dăm uitării, mereu să-l ţinem minte,
Uite-l, în zare…, *bătut de dor în ţinte*,
a *închis doar ochii, să viseze, şi*
Undeva, *de-acolo, din vecie*,
mai are-a spune
şi a scrie…

P.oetul n-a murit…
el a plecat neîmpăcat
P.e urmele strămoşilor în ceruri, ca-n poveşti,
cu
S.ufletul rănit încă de-atunci, din anii patruzeci,
de
S.ârma cea ghimpată, îndrăgită numai de rugină,
ce trasă-a fost hain prin dulcea lui (si-a noastră)
cu iz de mărar grădină
a neuitatei case părinteşti.

Dacă cândva se va întocmi o ediţie a scrierilor lui Ion Vatamanu cred că toate prefeţele posibile ar putea fi înlocuite prin una singură, prin acrostihul lui Constantin Rusnac pe care-l găsesc ca pe o cheie nemaipomenită pentru opera şi omul Ion Vatamanu.

L-am cunoscut îndeaproape pe poetul Ion Vatamanu în momentul lui de glorie. Era parlamentar, era unul din cei doi conducători ai revistei *Glasul* şi eu, angajat ca redactor, participam la elaborarea acelei reviste de mare autoritate pe atunci. Şi dacă Leonida Lari prin felul ei aprindea spiritele, Ion Vatamanu prin calmul lui olimpic le domolea şi publicaţia avea numai de câştigat din urma acestei sincere colaborări a celor doi poeţi.

Îmi făcea plăcere să-l ascult, să-l văd alături să ştiu că există o persoană care nu numai poate emite idei originale, dar şi te poate apăra argumentat atunci când e nevoie.

Eram deja director la editura *Universitas* când vestea morţii lui m-a lovit ca un trăsnet. Eram convins că un asemenea Om nu se poate prăbuşi cu mult înainte de sorocul lui, dar am greşit…

Mormântul poetului Ion Vatamanu. Cimitirul Central, Chişinău

DESTIN ASEMĂNĂTOR CU VÂNTUL…

Cercetătorii literari au remarcat că David Vetrov, pe numele adevărat David Fiksman (22.6.1913, Chișinău – 22.9.1952, Chișinău) a colaborat la publicaţiile României Mari: *Timpul, Lumea, Jurnal literar, Iașul*, fără să observe că numele lui apare și în lista autorilor de la *Viaţa Basarabiei*, chiar de două ori. Prima oară e fixat când publică poezia *Dimineaţa primăverii* (1936, nr. 10, p. 14), iar a doua oară când Inza Chin îi dedică poezia *Rânduri pentru despărţire* (1937, nr. 7-8, p. 134).

David Vetrov și-a luat acest nume de împrumut, căci a colindat lumea la fel ca vântul, căci aceasta este semnificaţia pseudonimului lui ales din limba rusă în care, de fapt, și-a scris opera. A făcut studii la Facultatea de medicină la Toulouse (Franţa, 1930), dar nu le-a terminat și s-a oprit la Iași la Facultatea de tehnologie (1932). A făcut parte din mișcarea antifascistă și asta l-a determinat să ajungă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial tocmai la Moscova, unde lucra la postul de radio, pregătind emisiuni pentru Moldova și colaborând la redacţia gazetei *Moldova socialistă.*

Scriitorul David Vetrov

A debutat editorial în 1946 cu cartea de versuri *Doroga v Moldaviiu* (*Drum spre Moldova)*. În 1947 publică povestirea *Nicușor Sârbu*, care este inclusă în manualele școlare, iar cea mai mare reușită în proză fiind povestirea *Prietenii pornesc la drum* (1952), scrisă în limba rusă. Apropo de prieteni. Nu-i prea avea printre scriitori din cauza caracterului lui și poate a trecutului antifascist, precum și a unor bănuieli că era în relaţii cu anumite servicii…

UN PROMOTOR AL AUTODAFEULUI LITERAR

Gheorghe N. Viforeanu face parte din generaţia interbelică a scriitorilor basarabeni. A avut un destin aproape comun cu mai mulţi fraţi de condei și de generaţie. Cum poate fi explicată tăcerea lui de 30 de ani, survenită după instaurarea comuniștilor în România în 1944? Unui străin deprins cu mofturile democraţiei n-o să-i poţi explica niciodată. Te poate înţelege numai omul care a gustat din „raiul" comunist.

Pentru unii poate în situaţia lui e una puţin importantă, pentru alţii poate e mult prea interesantă, eu însă cred că omul se naște ca să se realizeze ca personalitate. Iar o personalitate se află acolo unde-i este harul:

„Autobiografie

Am văzut lumina zilei la 1 februarie 1911, stil vechi, în satul Cubolta din judeţul Soroca, din părinţi români. După mamă, sunt urmaș de răzeși.

La 15 septembrie 1918, am intrat în școala primară pe care am absolvit-o în primăvara anului 1922 cu media 9,77, fiind clasificat întâi din cei nouă absolvenţi.

În toamna aceluiași an, am intrat în Școala medie mixtă «Vlad Ţepeș» din satul Năduşita, reşedinţă de plasă, din judeţul Soroca, pe care am absolvit-o în primăvara anului 1926 cu rezultate excelente.

După absolvirea Școlii medii, am fost înscris în clasa a cincea a Liceului de băieţi «Ion Creangă» din oraşul Bălţi.

Am absolvit cursurile liceale după patru ani, când am reușit să-mi iau și diploma de bacalaureat.

Din toamna anului 1930 până în primăvara anului următor, am fost meditator în familia

Scriitorul Gheorghe Viforeanu

latifundiarului polonez Iosif Bâstrâţki, la doi băieţi, din satul Iezăreni, judeţul Bălţi.

Am debutat în presă, publicând un articol în gazeta *Vorbă și faptă* din Bălţi, anul 1, nr. 2, din 12 iulie 1931, editată de profesorul George Burdun de la Școala normală de învăţători din localitate.

Articolul l-am intitulat *Din carnetul meu.* L-am semnat cu pseudonimul Ion Românaș.

La 1 noiembrie 1932, am fost încorporat la Regimentul 1 Căi Ferate din Iași, pentru satisfacerea stagiului militar.

La 27 februarie 1933 am fost trimis la București să copiez niște hărți cu caracter secret, la Marele Stat-Major.

Achitându-mă bine de această sarcină, am fost oprit ca furier la Batalionul II Exploatare CF din capitală, comandat de maiorul Baban Mihail.

Înainte de eliberare însă, aflând că la Liceul «Ion Creangă» din Bălți a luat ființă o revistă cu denumirea *Cuget moldovenesc*, am trimis un reportaj, la adresa acesteia, intitulat *Cu trenul*.

În acest articol evocam un drum cu multe peripeții, pe care l-am făcut cu ocazia Sfintelor Sărbători de Paști, în primăvara aceluiași an, pe direcția București, Galați, Basarabeasca, Chișinău, Ungheni, Bălți, ales în mod special pentru a cunoaște sudul și centrul ținutului meu natal, Basarabia.

Reportajul l-am semnat cu pseudonimul Alexandru Vicol, ca să nu afle conducerea revistei că autorul era un fost elev al liceului, în caz de eșec.

Spre surprinderea mea, am primit revista la unitatea militară, unde figuram cu numele meu de familie. Reportajul a apărut semnat cu pseudonimul menționat.

Între timp, am mai publicat un foarte scurt reportaj în *Viața Basarabiei* din Chișinău sub titlul *Pe Hurez,* cu semnătura Gh. Scutelnic și altul în revista *Tinerimea studioasă* din Săneni, județul Dorohoi, sub titlul *Noapte* cu semnătura Gh. C.

Rămânând în București, după lăsarea la vatră, am continuat să colaborez la revista din Bălți cu reportaje, studii și eseuri. Tematica se referea la viața Basarabiei sub aspect politic și literar.

O întâmplare a făcut ca prim-redactorul revistei, profesor de logică și psihologie, să afle cine este misteriosul colaborator din București, când am apelat, prin corespondență, la un frate al meu, să-mi facă rost de un exemplar din revista unde bănuiam că trebuie să-mi apară un articol.

S-a prezentat, așadar, la redacția revistei, unde l-a găsit pe primul redactor, în persoana lui Petru Stati.

A urmat dialogul:

Pentru cine vreți să cumpărați revista?

Pentru fratele meu din București, care este colaboratorul Dv.

Cum semnează?

Alexandru Vicol.

Din ziua aceea, de câte ori venea la București, distinsul meu profesor îmi dădea întâlnire la hotelul «Lido-Veneția» de pe bulevardul Regina Elisabeta, unde trăgea de obicei.

În anul 1941 am publicat o selecție din studiile și eseurile mele apărute în *Cuget moldovenesc,* cărora le-am dat titlul *Priviri asupra Basarabiei*. Cartea a apărut la tipografia «Bucovina» lui I.E. Toruțiu, din București.

Începând războiul din Est, am fost nevoit să întrerup scrisul.

Această întrerupere s-a întins pe o perioadă de treizeci de ani. Abia din anul 1972 am reușit să public, prin revistele de cenaclu, articole critice și evocări literare, fără să amintesc de ținutul meu natal, Basarabia.

După evenimentele din decembrie 1989, m-am gândit să mă aplec mai cu temei asupra preocupărilor mele din tinerețe…"

Gheorghe Viforeanu a debutat foarte tânăr, fiind încă licean, și a trăit fiecare clipă cu gândul la cuvântul scris, și a murit ca un scriitor. A murit în 2003, având în mână corectura ultimei cărți, care, de fapt, a și fost cartea vieții lui.

Scriind despre alții, Gheorghe Viforeanu a scris despre sine și așa va rămâne fixat în istoria literaturii basarabene – ca un promotor al autodafeului literar.

O ROMÂNCĂ – COMISAR ÎN RASSM

Ecaterina Arbore (prima din stânga), anul 1909.
Reproducere din *Femeia Moldovei,* nr. 8, 1988

S-a întâmplat așa că Zamfir Arbore și-a îndemnat fiica să meargă în URSS și să participe la făurirea primului stat socialist din lume, fără să bănuiască că a trimis-o la moarte.

Femeie de-o inteligenţă remarcabilă, Ecaterina Arbore-Rally (1873, Geneva, Elveţia — 2.XII.1937, Tiraspol), s-a impus în epocă prin două calităţi proeminente: medic-umanist și publicist militant pentru cauza socialistă.

Fiica mai mare a lui Zamfir Arbore-Ralli s-a născut în exil. De aceea, a avut un sentiment acut al dreptăţii sociale. A făcut studii liceale la București și cele superioare tot acolo, la Facultatea de medicină a Universităţii.

Întreprinde o călătorie de specializare la Paris, la Institutul „Louis Pasteur". A mai studiat medicina la Academia Medicală din Sankt Petersburg, unde timp de doi ani a fost discipola savantului cu renume mondial Ilia Mecinikov, descendent din neamul Spătaru, din Moldova.

Condiţiile materiale dificile ale familiei o obligă ca, deja la 17 ani, să se angajeze în calitate de învăţătoare de matematică la o școală de fete. Un timp a fost angajata unui spital pentru copii orfani din București. Și tot în acea perioadă se manifestă ca o militantă activă a mișcării revoluţionare mondiale. Participă, în 1903, la Congresul Internaţionalei a II-a. După 1919, trece clandestin în URSS și cu ajutorul lui Cristian Rakovski, un bun prieten al familiei Arbore, unul dintre liderii comuniști ai Rusiei Sovietice de atunci, este promovată în diverse funcţii de răspundere: redactor al unor publicaţii comuniste de limbă română, membră a Cârmuirii Internaţionalei a III-a (comuniste), pedagog la Universitatea Comunistă pentru Minorităţile Naţionale din Partea de Vest a Ţării „I.I. Marhlevski" din Moscova. În paralel cu această activitate se manifestă ca o energică publicistă, având colaborări la ziarul *România muncitoare*, revista *Amicul copiilor*. Publică mai multe articole cu caracter revoluţionar în revista *Красная Бессарабия,* inspirate din realităţile României Mari.

A scris și memorii, publicate în revista *Пролетарская революция*. Folosindu-se de autoritatea tatei și de relaţiile lui prietenești, a corespondat cu mari personalităţi ale timpului, oameni care formau opinia publică: bulgarul Dimităr Blagoev, scriitorul Vladimir Korolenko, revoluționara profesionistă Vera Figner ș.a.

Ecaterina Arbore în ultimii ani de viață.
Reproducere din revista *Orizontul*, nr. 11, 1988

Formarea în 1924 a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești au adus-o la Tiraspol, unde ea a fost primul comisar al ocrotirii sănătății și membru al Guvernului RASSM. Experiența ei profesională a utilizat-o eficient la crearea bazei materiale a medicinei din republica autonomă.

În 1937 a fost arestată „ca dușman al poporului", alături de alți conducători ai autonomiei și împușcată tot în același an.

Unul din capetele de acuzare a fost și contribuția personală la trecerea la alfabetul latin în RASSM.

A scris mult și în plan profesional, dar a riscat să scrie și proză, și poezie: *Câteva considerațiuni asupra sarcinilor extrauterine* (București, 1896), *Leagănele de copii* (1898), *Mama și copilul* (1900), *Despre tuberculoză în capitală* (1907), *Femeile în revoluția rusă* (1908), *Femeia în lupta pentru emancipare* (1911), *Femeia muncitoare* (1912), *Cincizeci de zile între holerici* (1914).

O mostră de poezie ne convinge că a fost un talent veritabil:

„Galben e la față codrul
Și în dorul lui visează
La splendoarea sa trecută…
Plânge codrul și oftează…
Plâng și păsările toate
Ramurile desfrunzite,
Ce par negre-n galben soare
Și port cuiburi părăsite.
Nu te da cu totul jelei !
Cerul de opal e harnic,
Firul iernii te îmbracă
În cristal, că el e darnic.
Ai să fii ca din poveste !
Și să știi că totul trece…
Dar mă doare să nu-ți pară
Mândra haină că-i prea rece…
Codrule, eu plâng cu tine
Că-mi ești drag…din cale-afară,
Dar pe cerul cel mai searbăd
Văd un colț de primăvară !

1916 "

Reabilitarea ei s-a făcut greu, dar nu definitiv, căci până astăzi nu cunoaștem toate detaliile dosarului ei de la NKVD.

Despre ea s-a scris:

Predescu, Lucian. *Enciclopedia „Cugetarea"* (București, 1940);

Personalități ale științei. Mic dicționar (București, 1977);

Dergaci, Vergiliu. *Un destin nedreptățit: Ecaterina Arbore // Orizontul*, 1988, nr. 11;

Sudbinin-Stuart, Valeria. *Această distinsă femeie-martir // Femeia Moldovei*, 1988, nr. 9;

Ecaterina Arbore // Natura, 1990, nr. 1.

Și suntem siguri că se va mai scrie…

UN DEBUT LA 14 ANI ȘI UN ANONIMAT DE JUMĂTATE DE SECOL

În dosarul de la NKVD al lui Iosif Bahtalovschi este fixată o informaţie succintă despre fiica lui Vera, care în 1940 împlinise 17 ani. Iar partu ani mai înainte, Vera Bahtalovschi a reușit să editeze la Chișinău o broșurică nu prea mare, în care erau incluse două nuvele: *Fiul câmpului, Doi prieteni mici* și în dorinţa ei sinceră, copilărească, autoarea menţiona chiar pe coperta cărţii următorul text, în loc de titlu: „*Nuvelele* Fiul câmpului, Doi prieteni mici*, încercarea condeiului de Vera Bahtalovschi, «Veronica Pod», Chișinău, Primăvara. 1936.*" Și tot pe coperta cărţii a trecut cele două nume ale ei – Vera Bahtalovschi și numele adoptiv Veronica Pod. Nu vroia să fie Bahtalovschi din motiv că tatăl ei, Iosif, era autor la numeroase cărţi ştiinţifice și bibliografice. Un unchi de-al ei era membru al Academiei URSS, un bunic, tot Bahtalovschi, avea și el câteva cărţi semnate cu acest nume. Și atunci era firesc că vroia în pornirea ei copilărească să aducă în literatură un nume nou. Dar a reușit să atragă la pregătirea cărţii pe unul dintre cei mai interesanţi graficieni basarabeni Gheorghe C. Gegolcoff. Și cele două nuvele păstrează amprenta peniţei acestui mare maestru.

Vera Bahtalovschi

Din punctul de vedere al graficii de carte, această lucrare se prezintă ca un unicat. Deoarece în perioada interbelică cărţi pentru copii se editau foarte puţine. Cu atât mai puţine erau cazurile când graficienii se implicau la pregătirea unei tipărituri. Și totuși, acest caz reprezintă o excepţie, deci avem un debutant la 14 ani și un maestru care debutează și el cu grafică pentru copii.

Mă gândesc că era imposibil să reziști la o asemenea ofertă, când un copil descria viaţa cotidiană prin prisma propriei suferinţe și în felul acesta încerca să facă lumea mai bună.

Autoarea nu bănuia că, peste câţiva ani de zile, cele mai negre presentimente ale ei aveau să se împlinească și ea avea să treacă exact prin calvarul prin care trecuse și unul dintre personajele din nuvela *Doi prieteni mici:*

„Era o noapte întunecoasă și o ploaie rece cădea pe suprafaţa pământului, formând o ceaţă deasă.

Trecătorii grăbeau spre casă.

Într-un ungher de stradă, tăcut, ședea clănţănindu-i dinţii, un băiat îmbrăcat în zdrenţe. De lângă el, se ridică un câine slab, lingându-i mâna.

Cu un suspin, băieţaşul scoase din sân o bucăţică de pâine neagră şi uscată, o împărţi şi bucata cea mai mare o dădu căţelușului. Mâncând se gândea că era ultima lor hrană.

Lumina slabă a felinarului răspândea o rază gălbuie, care-i învăluia.

Băiatul era slab şi palid, hainele nu erau cusute pe el, iar picioarele lui îngheţate de frig erau desculţe. Nimeni nu-i lua în seamă. Toţi grăbeau spre casele lor, unde îi aştepta lumina, căldura şi hrana, pe când capul băieţaşului căzu pe piept şi somnul îl cuprinse.

Adormi.

Pe pământul rece câinele şi copilul strâns îmbrăţişaţi, împărtăşeau soarta lor crudă.

Băiatul era un copil care să fi avut şase ani, iar de părinţi nu-şi mai aducea aminte, deoarece nu-i cunoscuse niciodată. Avea o mătuşă slabă şi rea, care îl bătea mereu, dacă nu aducea bani de la cerşit.

Într-o zi, mergând pe stradă, băiatul văzu un câine lihnit de foame şi împletecindu-se de oboseală. Îi fu milă de el. Încet şi cu băgare de seamă, se apropie de el şi îi întinse o bucată de pâine.

Gudurându-se, câinele o mirosi şi îmbucând-o lacom o termină în câteva clipe pe când ochii lui jalnici erau îndreptaţi asupra băieţaşului, parcă exprimându-şi recunoştinţa.

De atunci rămaseră prieteni nedespărţiţi.

.....

Zorile sărutau noaptea.

Tot oraşul se trezea.

Pe drum, lucrătorii mergeau vorbind între ei. Deodată, unul se opri văzând un copilaş mic, care dormea.

Îl strigă.

El nu răspunse. Alergă spre el, smulgându-i un cearceaf rupt, care îi servea de plapomă. Stătea nemişcat, iar braţele sale ţineau strâns gâtul căţelușului drag.

.....

Peste trei zile, o căruţă trasă de un cal şchiop, transporta corpul neînsufleţit al copilaşului, iar în urma cortegiului mergea trist şi jalnic credinciosul căţeluş, împreună cu două femei bătrâne, care mergeau şi ele la cimitir.

Când groapa fu astupată, câinele scoase un urlet dureros, apoi se lungi pe mormânt.

Trecătorii miloşi îl chemaseră, îi aruncaseră pâine, dar el nu se clinti din loc.

A doua zi, un domn bine îmbrăcat trecând pe acolo, făcu o aspră observaţie paznicului, de a fi lăsat să pătrundă în cimitir, pe morminte, câini flămânzi. Paznicul înghiţi; după ce plecă el luă supărat trupul câinelui, ducându-l în altă parte.

Cine ar fi putut fi mai credincios băieţaşului?

Lipsit de mângâierea părintească, el o găsi la căţelușul, care şi el se apropiase de sufletul lui, formând un singur suflet.

Prin viaţa întunecoasă şi plină de durere a băiatului, Dumnezeu îi trimisese o rază de lumină, care să-i lumineze calea şi să-i fie dat să ducă mai uşor calvarul vieţii.

Acea rază luminoasă era câinele, care-l întâlnise la o răspântie de drum."

Deşi n-a mai scris nimic altceva, a fost suficient această carte ca Veronica Pod să rămână în analele literaturii.

Şi totuşi, mă gândesc că destinul ei literar ar fi fost cu totul altul dacă istoria i-ar fi acordat o şansă. Dar se vede că sunt autori născuţi pentru a scrie o singură carte, pentru a scrie o singură poezie, un singur cântec, pentru a rosti un singur cuvânt. Dar care devine o cheie a existenţei.

Această carte este o dovadă clară a fenomenului de rupere a tradiţiei intelectuale şi literare în Basarabia, este ca un fir rămas rupt şi reînnodarea lui o putem face abia acum, după ce am crescut din nou câteva generaţii.

Într-un fel, prin această carte înţelegem nu numai drama existenţei, dar şi tragedia acestui popor sortit să nu aibă o continuitate. La fiecare etapă a istoriei să fie nevoit să reînnoade firele rupte.

O, MAMĂ, DULCE MAMĂ…

Rar mamă care să-și iubească copilul într-asemenea măsură ca să vândă casa și să-i dea banii ca să scoată o revistă.

Rar copil care până în ultima clipă a vieţii a purtat în suflet doar icoana mamei și atunci când ea a murit fiecare nou număr al revistei *Din trecutul nostru* apărea cu fotografia și dedicaţia pentru mama.

Sofia Bezviconnaia (1876, Jitomir – 2.IV.1934, Chișinău) a fost mama irepetabilului istoric Gheorghe Bezviconi.

Sofia Bezviconnaia

S-a născut în familia consilierului de stat L.L. Pigulevski. În 1892, după absolvirea liceului, părăsește casa părintească și își câștigă singură existenţa. Se căsătorește în 1904 cu inspectorul general al navigaţiei din Basarabia Gavriil Bezviconnâi, un om foarte cult și talentat: pictor, memorialist. În 1912, absolvește Cursurile superioare de limbi moderne ale M. Bobrișceva-Puşkina, călătorește prin Europa, perfecţionându-și cunoștinţele de franceză. A contribuit, cu modestele mijloace financiare de care a dispus, la editarea revistei *Din trecutul nostru* (1933-1939), devenită celebră, publicaţie îngrijită de către fiul său Gheorghe Bezviconi, ilustru cercetător și istoric.

La zece ani de la moartea istoricului, în 1976, Nicolae Grossu, unul dintre oamenii care l-au cunoscut scria următoarele: *„Născut din părinţi intelectuali, cu vechi tradiţii cărturărești în familiile lor, Gh. Bezviconi a trăit de mic copil în lumea cărţilor, dar mai ales în lumea cărţilor de istorie.*

Scumpa lui mamă, Sofia Bezviconi, pentru care a avut toată viaţa un adevărat cult, i-a insuflat încă din copilărie dragostea pentru frumos și adevăr, precum și aspiraţiile către cele mai înalte idealuri.

Din primii ani de școală, sub îndrumarea mamei sale, citea tot ce-i putea fi de folos, dar mai ales cărţi de istorie, care îi produceau mai multă plăcere decât oarecare alte cărţi.

Trecutul omenirii pe care nu-l găsea decât în cărţile de istorie, îl interesa cel mai mult și de aici i-a încolţit gândul de a scrie și el cărţi de istorie.

Dorinţa de a scrie cărţi de istorie creștea în inima lui, odată cu anii.

Deşi nu era pe atunci decât un adolescent, dar un adolescent înţelept, el îşi dă seama că pentru a scrie cărţi de istorie, trebuie mai întâi să cunoască el însuşi, la perfecţie istoria.

În vederea acestui scop şi încurajat de ambiţia mamei sale, care voia să facă din fiul ei un cărturar, prea tânărul Bezviconi, munceşte cu râvnă şi în scurt timp îşi face o temeinică cultură cum puţini tineri erau la această vârstă.

Curios şi dornic de a cunoaşte trecutul provinciei sale, el cercetează toată secţia de istorie a Bibliotecii Centrale din Chişinău, apoi începe să cerceteze bibliotecile şi arhivele şcolilor, bisericilor şi mănăstirilor, precum şi bibliotecile şi arhivele din curţile boiereşti care mai scăpaseră de pe urma pârjolului revoluţiei din toamna anului 1917 şi reuşeşte să scoată la lumină de sub zgura uitării numeroase şi valoroase documente necercetate de nimeni până atunci.

Munca aceasta de cercetare şi de scoatere la lumină, din negura vremurilor, a trecutului nostru, va fi pentru toată viaţa preocuparea de bază a lui Gh. Bezviconi.

Pe baza documentelor descoperite, pe care le analiză şi le clasifică cu pricepere, el începe să scrie diferite articole, în legătură cu trecutul Basarabiei, pe care le publică, începând de la vârsta de 19 ani, în diferite reviste şi ziare din acea vreme şi, mai ales, în cele care apăreau la Chişinău.

Articolele sale au fost apreciate în special de cititorii basarabeni, care descopereau în ele, trecutul atât de zbuciumat al provinciei lor.

Profesorul N. Iorga l-a apreciat mult şi l-a ajutat în cercetările sale istorice. El a fost primul care a văzut în tânărul Bezviconi un talentat şi valoros istoric.

La anii când tinerii de vârsta lui abia se iniţiau prin universităţi în tainele istoriei, Gh. Bezviconi era deja un creator de istorie.

În anul 1933, deşi avea numai 23 de ani, el pune la Chişinău bazele unei reviste trimestriale, pe care o intitulează foarte semnificativ Din trecutul nostru *şi în care publică articole şi studii din trecutul Moldovei dintre Prut şi Nistru, peste care timp de 106 ani, cât fusese sub stăpânire străină se aşternuse vălul uitării.*

O personalitate a Chişinăului – Sofia Bezviconnaia

Revista a fost editată pe cont propriu şi cu foarte mari sacrificii.

După câte ştiu, autorităţile pe care le interesau foarte puţin manifestările culturale nu i-au dat niciun sprijin material şi el a trebuit să renunţe la multe plăceri şi bucurii ale tinereţii, pentru ca revista lui să poată supravieţui.

După stabilirea definitivă a lui Gh. Bezviconi la Bucureşti, în anul 1937, revista lui dragă a mai continuat să apară şi în capitală, doi ani, adică până în anul 1939, când din lipsa de fonduri şi-a încetat apariţia."

Tot mama i-a cultivat viitorului istoric dragostea pentru limbile străine şi el cunoştea foarte bine: franceza, engleza, germana, rusa. Scria în aceste limbi şi recunoaşterea internaţională i-a venit mai repede ca cea din propria ţară.

Sofia Bezviconi îşi doarme somnul de veci la Chişinău rămânând un model de dragoste şi sacrificiu matern…

PRIMA FEMEIE AVOCAT DIN BASARABIA

O femeie la baroul de avocaţi era o noutate nemaipomenită. Era un șoc pentru colegii bărbaţi, era un model pentru alte femei. Ea, din neamul Cruşevenilor, a făcut acest pas curajos.

CRUŞEVAN, Eugenia (29.VI.1889, Făleşti, jud. Bălţi – 11.III.1976, Timişoara), avocată. Studiile liceale și le-a făcut la Chișinău, absolvind apoi dreptul la Universitatea din Moscova (1918).

Cariera de avocat datează din momentul înscrierii sale în Baroul Avocaţilor din Chișinău. A deţinut funcţia de jurisconsult la Consiliul Eparhial al Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului. A fost secretară a Societăţii *Femeile Române*. În martie 1944 s-a evacuat, a salvat arhiva instituţiei la care activa și, stabilindu-se la Buzău, a practicat avocatura până în clipa pensionării. La începutul anilor cincizeci se stabilește la Timișoara. La 11 martie 1976 se stinge din viaţă, fiind înmormântată la cimitirul timișorean. Publicaţia *Cuvântul dreptăţii* (nr. 9, 1919) descrie astfel ziua botezului ei ca avocat: „La 17 octombrie 1919 în ședinţa secţiunilor unite ale Curţii de Apel din Chișinău a avut loc, cu deosebită solemnitate, ceremonia prestării jurământului ca avocat de către domnișoara Eugenia Cruşevan, licenţiată în drept la Universitatea din Moscova, pe care consiliul corpului avocaţilor a înscris-o cu unanimitate de voturi în Baroul Avocaţilor Basarabeni."

Uşurinţa cu care Chișinăul modern demolează clădirile vechi în speranţa construirii unor edificii noi mă uimește, mă pune pe gânduri, mă amărăște. Se știe doar că o clădire cu o biografie interesantă valorează mult mai mult decât o vilă cu cele mai caraghioase creneluri. Este o axiomă pentru toată lumea, dar nu și pentru noi...

Eugenia Cruşevan

Viteza de demolare întrece cu mult posibilităţile noastre de sesizare a opiniei publice în vederea salvării cutărui sau cutărui obiect. Și apoi arătaţi acel organ de stat care reacţionează la semnalele din presă. Nici guvernul, nici parlamentul cu toate comisiile lui, nici preşedinţia, nici primăria nu înroşesc telefoanele redacţiilor în vederea concretizării unor detalii în cazurile când în pericol se află un oarecare obiect de cultură. Se demolează clădiri de pe străzile Armenească, Bucureşti, Kogălniceanu ș.a., case al căror statut istoric nu este bine identificat, fiindcă paşaportul tehnic al casei nu poate spune nimic despre locatarii acestei case, despre figurile istorice care au stat în chirie sau au vizitat aceste clădiri. Istoria oraşului este, în primul rând, istoria oamenilor care locuiesc în acest oraș și de aceea decizia de a demola cutare sau cutare casă veche nu trebuie să depindă de voinţa unui arhitect care își justifică interesele uitându-se într-un paşaport tehnic.

Aşa am pierdut casa (str. Teatrală, 2) în care a locuit prima femeie-avocat din Basarabia – Eugenia Cruşevan. Pe locul casei ei a răsărit cu titlul de renovare o clădire cu trei nivele pentru zeci de locatari și nimeni nici n-a clipit din ochi când un străin venit de aiurea a ridicat o clădire după placul lui în inima istorică a Chișinăului.

O FOLCLORISTĂ AUTENTICĂ

Aceşti oameni parcă au avut o înţelegere secretă cu propriul destin. Au apărut, au strălucit şi au dispărut…

În volumul doi al *Basarabiei necunoscute* am scris despre marele boier, om politic şi luptător pe tărâmul naţional Pavel Dicescu. Acolo am pomenit şi despre copiii distinsului basarabean care la fel ca şi părintele lor au lăsat o urmă adâncă şi de neşters în cultura Basarabiei interbelice. În acel volum publicarăm un studiu dedicat unei celebre cântăreţe de operă, organizatoarea unui Conservator la Chişinău care-i purta numele – Anastasia Dicescu, iar alături de ea se află sora Iulia cu o contribuţie deosebită la propagarea şi valorificarea folclorului basarabean.

Dorind să-şi cultive copiii într-un autentic spirit naţional, punând la baza educaţiei cultura românească, Pavel Dicescu a apelat la serviciile actorului şi scriitorului Gheorghe V. Madan care a cultivat surorilor Dicescu dragostea pentru arta veritabilă, cultura cunoaşterii valorilor de patrimoniu şi o delicată atitudine pentru creaţia populară. El le-a învăţat să vorbească o limbă literară românească şi să aibă curajul să iasă pe scena mare în spectacole profesioniste.

De acel spectacol după piesa lui Vasile Alecsandri – *Cinel-cinel* – e legată apariţia teatrului naţional pe scenele Basarabiei. Pornind de la o trupă improvizată din amatori, Gheorghe V. Madan a reuşit să educe în surorile Dicescu respectul şi admiraţia pentru arta profesionistă, dar şi cultul pentru arta populară. Aici fiecare dintre surori şi-a ales calea. Anastasia a mers pe scena profesionistă, preferând să devină cântăreaţă de operă, iar Iulia a mers pe o cale mai puţin glorioasă, dar nu mai puţin importantă de cercetător al creaţiei populare.

Iulia Siminel-Dicescu

În enciclopedia *Femei din Moldova* (Chişinău, 2000) am inserat un articol despre această personalitate:

Siminel-Dicescu, Iulia (18.V.1882, Chişinău – 22.VIII.1944, dispărută fără urmă), pedagog, promotor al artei şi culturii în Basarabia.

S-a născut în familia lui Pavel Dicescu.

A absolvit Liceul de Fete din Chişinău (7 clase). A învăţat trei ani la Conservatorul din Leipzig, secţia pian.

Întreaga viaţă şi-a dedicat-o educării celor patru copii ai săi şi activităţilor în cadrul Societăţii Ortodoxe Naţionale a Femeilor Române din Chişinău şi judeţul Lăpuşna al cărei preşedinte a fost. A condus şi cele două şcoli înfiin-

ţate de Societatea Ortodoxă. Încă din tinereţe, împreună cu două surori ale sale, Anastasia și Natalia, a făcut parte dintr-un grup de artiști amatori care au promovat arta românească în Basarabia, prezentând spectacole.

În Primul Război Mondial a activat timp de trei ani ca soră de caritate, voluntară. După Unire s-a dedicat manifestărilor culturale și celor religioase, urmărind scopul culturalizării maselor și propovăduirii unei morale sănătoase. În anul 1933 publică la Imprimeria Statului din Chișinău broșura *Cântece moldovenești din Basarabia*, cu o prefață de Nicolae Iorga, sub numele Iulia Siminel.

Cercetarea folclorului pentru acel moment politic dificil pentru toată Europa semnifica în esenţă gestul întoarcerii la origini. Căutarea unor sensuri noi nebănuite, compararea subtilă, extrapolată a unor realităţi prezente și trecute. Era din partea autoarei și un îndemn de a privi în oglinda spirituală a trecutului pentru a descoperi chipul nostru autentic, mult prea diferit de cel pe care-l cultivau cu înverșunare oamenii politici: *„Luându-mi delicata sarcină, de a trata subiectul rezervat sub titlul* Cântecele moldovenești*, am avut intenţiunea de a analiza din punct de vedere etnic, literar și muzical cântecele noastre basarabene, care fac parte integrantă din comoara folclorului român, ilustrând lucrarea mea cu unele exemple muzicale.*

Aceasta mi se impune mai ales întrucât cântecele noastre sunt puțin cunoscute și chiar de mulţi se crede că legăturile sufletești între fraţii răpiţi din leagănul natal au slăbit într-atât că au dispărut chiar și cântecele populare – această oglindă fidelă a sufletului și a originii popoarelor.

Este fapt firesc că atunci când, prin vitregia sorții, moldovenii basarabeni au fost smulși de la trunchiu și supuși influenţei opresive a unui spirit străin (rusesc), s-a produs o amorţire a geniului creator, izvorât din sufletul acestui popor.

Dar fenomenul acesta a avut numai un caracter aparent: poporul s-a concentrat în interiorul lui, închizând porţile sufletului său influenţei străine. Din această cauză, unui observator puţin cunoscător și străin de viaţa intimă a poporului – părea că moldoveanul basarabean s-a deznaţionalizat și și-a pierdut comoara cea mai preţuită – cântecul său naţional.”

Autoarea găsește de cuviinţă să-și argumenteze cercetările cu preocupările unor personalităţi din trecutul Basarabiei care s-au pasionat de problemele valorificării creaţiei populare așa cum a fost cazul publicistului Gheorghe Gore sau al unor notorietăţi europene a căror operă Iulia Dicescu-Siminel a studiat-o pe când se afla în Germania: poetul polonez Adam Mickiewicz (1798-1855), poetul german Johann Gottfried Herder (1744-1803), scriitorul francez M. de Montaigne (1533-1599), compozitorul german Richard Wagner (1813-1883) ș.a. Studiile ei în inima Europei, la Conservatorul din Leipzig, au făcut-o să conștientizeze importanţa patrimoniului folcloric și posibilitatea de a demonstra potenţialul creativ al poporului nostru, valoarea lui intelectuală și spirituală, adică vocaţia lui europeană. Ea mergea sigur pe urmele predecesorilor săi Gheorghe Gore, Gheorghe V. Madan care descoperiseră deja multe perle autentice create în Basarabia, dar care oglindeau sentimente similare cu cele trăite de moldovenii din dreapta Prutului. Iulia Dicescu-Siminel conchide: „*Trecând la caracterizarea cântecului moldovenesc basarabean popular, trebuie să avem în vedere că, după situaţia ei geografică și după clima ei, Basarabia poate fi pusă în rândul ţărilor predestinate pentru muzică și poezie.*

Basarabia, ca și alte ţări ce se bucură de o climă dulce, de o natură splendidă și bogată, condiţiuni care înfloresc imaginaţia și simţirea, a avut cântecele sale naţionale și a știut să le păstreze.

Moldoveanul basarabean trăiește, simte și se folosește de aceleași daruri ale naturii ca și moldoveanul din ţara românească.”

Distinsul cercetător al trecutului cultural al Basarabiei Alexandru David a publicat o recenzie în revista *Viaţa Basarabiei* (1933, nr. 9,

p. 63-64) în care face o analiză obiectivă ediției concepute și realizate de Iulia Siminel unde specifică următoarele: „*Și în ceea ce privește folclorul Basarabia este încă un teren virgin, neexplorat aproape de nimeni. Cercetători și colecționari ai comorilor sufletești ale poporului de pe aceste meleaguri nu se prea arată, ca în alte părți. În Ardeal, de pildă, este o arhivă de folclor a Academiei Române, despre care s-a vorbit în coloanele acestei reviste. În Basarabia însă totul este de făcut în această privință. Căci de aici nu avem decât câteva întâmplătoare culegeri de poezii populare. Bibliografia folclorului basarabean o numeri pe degete. Așa încât orice încercare, orice manifestare cât de mică în această direcție este pentru noi un semn îmbucurător. De aceea broșura d-nei Iulia Siminel despre* Cântecele moldovenești din Basarabia*, apărută de curând, este, cum spune și d. prof. N. Iorga în prefața ce însoțește această lucrare, «un început bun», dar un început care trebuie continuat și desăvârșit.*

Despre cântecele moldovenești din Basarabia s-a ocupat cândva răposatul Gheorghe Gore, care a publicat în 1866 în foaia Bessrabskaia oblastnaia vedomost' *un mic studiu referitor la această chestiune. Au trecut ani de atunci și iată că tocmai acum o altă încercare în această direcție. D-na Iulia Siminel analizează cântecele noastre basarabene din punct de vedere etnic, literar și muzical, demonstrând iubirea și adânca ei înțelegere a tot ce era suflare românească la poporul nostru.*

Lucrarea acesta mică, dar prețioasă nouă, este ilustrată prin câteva exemple muzicale luate din colecția d-lui Gh. Madan și înscrise și armonizate de d-na A. Alhazova.

Folclorul muzical d-sa îl împarte în câteva grupuri: hore, cântece de jale sau de dor, cântece de lume și de pahar, cântece pastorale (doine), insistând mult asupra acestora din urmă.

Din lectura acestei lucrări ne convingem de imperioasa necesitate de a depune toate străduințele pentru culegerea și conservarea folclorului nostru muzical. Căci ne pier cântecele, fiind alungate de altele moderne. Nu numai în școli și

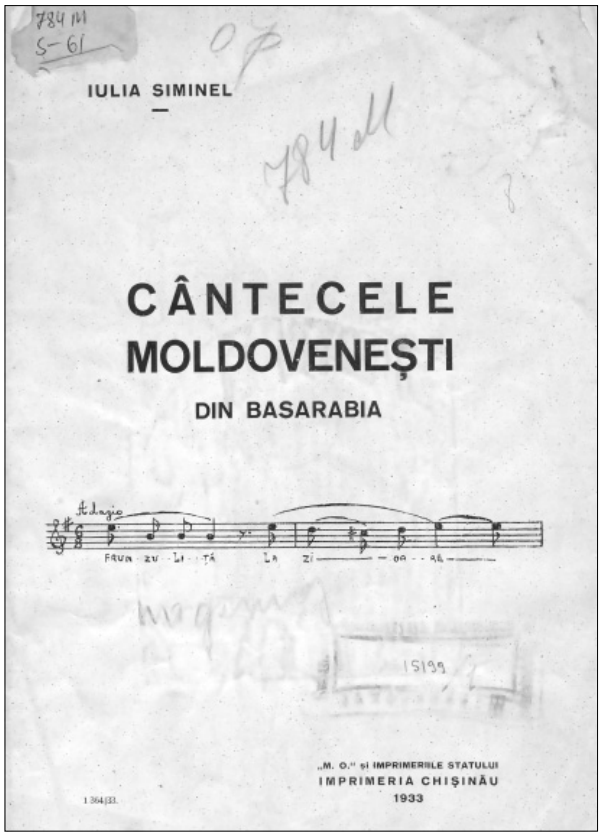

Coperta cărții Iuliei Dicescu-Siminel

armată, dar chiar în viața satelor au început să pătrundă cântecele moderne, străine de sufletul și aspirațiile noastre. Știm că la Casa Școalelor este o arhivă fonografică, al cărei rost este să înregistreze melodiile cântecelor noastre populare. Și știm că dl. Gh. Madan a cules ceva. Însă este neapărată nevoie ca să se purceadă la lucru intensiv, pentru a se salva ceea ce se mai poate salva."

A educat patru copii, a participat la Primul Război Mondial unde timp de trei ani a fost soră de caritate, dar a fost dat să se piardă fără urmă în timpul evacuării din 1944, adică în cel de-al Doilea Război Mondial.

Nu dispunem de informații că de la ea ar fi rămas manuscrise în stare de pregătire pentru tipar. Poate or fi fiind pe undeva și cercetătorii trecutului nostru încă n-au dat de ele. Problema e alta, e problema norocului nostru, că l-a puținul care l-am avut și din acesta ni s-a luat fără milă și drept argument și netăgăduită dovadă e și destinul Iuliei Dicescu-Siminel…

UN LIDER AL MIȘCĂRII FEMINISTE

Este foarte dificil să scrii despre femei. În epocă, Elena Djionat a fost o distinsă Doamnă, a mers mână în mână cu prietenele ei pentru a obține drepturi pentru femei, dar s-a retras în momentul când n-a fost de acord cu anumite idei.

Rolul ei în mișcarea națională este deosebit de important, dar, din motive neînțelese, ea nici până astăzi nu figurează printre liderii mișcării, deși ceea ce a reușit să realizeze în acele clipe grele ale anului 1918 întrece cu mult faptele unor bărbați care au reușit, cu mai puține eforturi, să-și facă un nume de glorie în epocă.

Pe de altă parte, pentru a cunoaște mai bine istoria mișcării feministe din Basarabia care, în biografia Elenei Djionat, s-a împletit atât de strâns cu istoria luptei pentru naționalizarea școlii și a formării învățământului în limba maternă, trebuie să cunoaștem personalitatea acestei activiste remarcabile.

Cel mai bine despre femeie poate scrie... doar femeia, de aceea m-am bucurat nespus când, în arhiva Sfatului Țării, am descoperit câteva pagini de memorii, semnate de Elena Djionat. Sunt niște notițe autobiografice care au avantajul „primei surse" și merită să fie cunoscute:

„Notițe autobiografice

Născută în anul 1888, luna mai, ziua a 8-a, în satul Bozieni, județul Chișinău. Copilăria în Hâncești am făcut-o. Tatăl meu Dimitrie Djionat, după nume și familie, din auzite, s-ar trage din neam de italian. Familia noastră însă, de când s-a pomenit, e cunoscută ca familie moldovenească.

Până la 9 ani, dra Elena Djionat nu știa decât moldovenește. Când m-am dus la școală, râdeau fetele de mine că nu știu rusește. Știu că, ducându-mă acasă, m-am pornit a plânge și eram supărată pe mama că m-a dat la așa școală

Elena Djionat

unde nu pot să învăț în limba pe care o știu eu. Mama mea a apucat vremea când în Basarabia se învăța carte moldovenească cu litere slavone.

Clasele secundare le-am făcut la Gimnaziul II de Fete din Chișinău.

Muncindu-mi tata, am luat post de învățătoare la țară, refuzând alte slujbe ce mi se ofereau la oraș. Aveam atunci vârsta de 16 ani.

Primul sat în care am fost învățătoare este satul Pohorniceni, sat moldovenesc, din jud. Orheiului.

La trei luni după luarea postului în primire, inspectorul școlar a venit pe neanunțate în inspecție și, surprinzându-mă făcând școlarilor lecție în limba moldovenească, ca

să-nţeleagă, m-am pomenit peste vreo trei săptămâni cu o adresă că sunt mutată la altă şcoală, rusească! Eu, neputând suferi să fiu la şcoala rusească, am refuzat noul post şi m-am dus acasă, la Hânceşti (un orăşel moldovenesc unde îmi scoteam existenţa mea şi-mi ajutam şi familia, dând lecţii particulare). În Hânceşti, am ţinut locul – gratis, un an şi jumătate – învăţătorului care era bolnav. Fiind suplinitoare în Hânceşti, am avut alt scandal cu alt inspector care mi-a spus că şcolarii mei sunt foarte bine pregătiţi, totuşi, fiindcă cu mine nu e chip să scoată din şcoală moldovenismul, nu voi putea niciodată căpăta post. Certându-mă cu el, mi-a făcut chiar raport în sensul acesta. Aşa că de la învăţat mi-am luat de-acum rămas bun! După şase ani, în 1914, declarându-se războiul şi plecând mulţi din învăţători la război, am cerut post la şcoala moldovenească şi unde am cerut acolo mi s-a dat, în satul Soltăneşti, că în timpul acesta, devenită Zaharova prin căsătorie, aveam gospodărie în satul Zbieroaia, jud. Chişinău, nu departe de Soltăneşti.

În satul Soltăneşti, sat moldovenesc, făcându-mă prea iubită de elevi şi de locuitori, preotul care conducea acea şcoală, că şcoala era bisericească şi se conducea de un preot rusesc, a-nceput a mă persecuta şi a-mi face rapoarte să-mi ridice serviciul.

În acel sat eram «popecitelniţa» (delegata femeilor care aveau dreptul la pensie, să le cat drepturile) femeilor care aveau bărbaţi în război şi făcusem şi un cor moldovenesc, aşa că satul s-a opus la îndepărtarea mea de la acea şcoală.

Preotul apoi plătea oamenii cu bani şi-mi făcea fel de fel de mizerii ca să mă neliniştească. După un an şi jumătate a reuşit, în fine, să mă mute. M-a mutat în Dolna, apoi în Nisporeni. În Nisporeni fiind, s-a început revoluţia în Rusia. În fine, prigonirea şi obijduirea neamurilor încetase!

Am început mişcarea şi în moldoveni. La 25 mai 1917, ţinându-se primul congres al învăţătorilor din Basarabia, am fost aleasă în prezidiu secretară. După o luptă mare, învăţătorii moldoveni au reuşit să hotărască limba moldovenească în şcoli.

Comitetul Ligii femeilor basarabene în 1933.
E. Djionat, O. Siniţâna, S. Annencova, D. Bodescu, V. Revent, E.D. Djionat, N. Siţinski, P. Ievleva.

S-au înființat cursurile pentru profesorii moldoveni în ziua de 15 iunie 1917, la care era să mă ucidă învățătorii ruși. Toată rusimea și rusificații îmi strigau că sunt separatistă și că sunt răscumpărată de români.

După ce am mântuit cursurile, am început lecțiile la școala mea din Nisporeni în limba moldovenească, nu numai cu clasa I, dar și pe clasa II am dat-o înapoi cu un an și am naționalizat-o. Pentru acest lucru, abia am reușit să scap cu zile din mâna bolșevicilor, fugind cu un automobil de ocazie.

La 13 ianuarie 1918, a venit Armata Română. Atunci m-am înapoiat la Nisporeni spre a-mi mântui anul școlar. După aceea, am venit din nou la Chișinău, unde am urmat din nou cursurile moldovenești, de astă dată organizate mai serios, sub ocrotirea Armatei Române.

La aceste a doilea cursuri, moldovenii puțini, dar hotărâți, au făcut de data aceasta o secție de moldoveni curați, scoțând pe toți rușii și rusificații, care nu puteau sau nu vroiau să urmeze cursurile serios.

Pentru conducerea secției noastre am ales «sfat» curat moldovenesc. De-aicea-ncolo, munca noastră mergea cu spor.

Fiindcă la țară, de acum, se îndrumaseră lucrurile spre bine, inima mea de luptătoare simțea că aici, la oraș, mai este un cuibar de pricină care trebuia spart. Așa că am rămas în Chișinău. În iulie 1918, am fost aleasă vicepreședintă a Ligii Culturale a Femeilor Moldovence din Basarabia care era înființată din 1917, luna iunie.

Actualmente, sunt profesoară de limba română la Șc. primară de băieți nr. 37 unde, în repetate rânduri, inspectorii noștri mi-au spus alte lucruri decât inspectorii rușilor din 1906 și 1908.

Acestea sunt notițele mele biografice, pe care abia le-am putut desprinde din împletitura amintirilor din vremurile liberării noastre, spre a le putea da pe scurt, așa cum cred că vă sunt necesare.

Elena Zaharov-Djionat"
[ANM, fond 727, in. 2, dosar 76]

Ediția enciclopedică *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939) ne oferă o informație foarte sumară, dar obținută tot de la ea, adică din prima sursă. De aici aflăm că, în 1939, era pensionară de stat, pensionându-se în 1936 din postul de directoare a școlii primare „Principesa Elena". Lucrarea mai consemnează fondarea unor instituții pentru copii și a unui azil pentru bătrâni (precizăm că acel azil avea 26 de paturi și purta numele Elenei Luzghin).

În revista *Din trecutul nostru* (1934, nr. 11-12), în studiul său *Femeia basarabeană,* Gheorghe Bezviconi scrie foarte inspirat despre Elena Djionat: „*Dacă privim asupra mișcării feministe în Basarabia de la 1917 încoace, observăm că un rol de seamă îi revine îndeosebi dnei Elena Dimitrievna Djionat. Născută la Hâncești-Lăpușna, e absolventă a Liceului «Principesa Dadiani» din Chișinău, doi ani apoi studiind medicina la Universitatea din Odesa. Mulți ani de-a rândul e institutoare, conducând și astăzi Școala primară «Principesa Elena». Pe vremea războiului mondial, rămâne epitroapă a 18 comune a femeilor celor recrutați; apoi ia parte la mișcarea națională. Se frământă încă de prin anul 1907, fiind printre promotoarele spirituale de pe atunci. De la 1928, se zbate pentru fondarea Organizației Femeilor Basarabene – și o prezidează apoi.*"

Această organizație este importantă prin faptul că a fost fondată nu ca o filială a celei similare de la București, ci s-a întemeiat pe ruinele Ligii Femeilor Basarabene. Președintă a fost desemnată Elena Djionat, iar casieriță a fost numită prima femeie-avocat din Basarabia – Eugenia Crușevan. La 22 noiembrie 1929 este aprobat statutul organizației și, fiind legiferată mișcarea, liderele ei se avântă în lupta pentru obținerea de către femei a unor drepturi egale cu cele ale bărbaților.

În primăvara anului 1930, Elena Djionat a fost bolnavă și, în locul ei, postul de președintă i-a revenit Elenei Luzghin, care nu era alta decât mama lui Serghei Lazo.

E. Djionat şi delegatele Ligii Femeilor Basarabene la Congresul din Constanţa

Militantă activă pentru drepturile electorale ale femeilor, Elena Djionat, în 1931, împreună cu un grup de femei, scindează organizaţia fondată pe motiv că „*ne-am lovit de mai multe naţionalităţi ce tindeau spre menţinerea trecutului. Aceasta a fost cauza rupturii organizaţiei. O parte, cea mai mare, a plecat în cap cu dnele: Djionat, Luzghin, Bodescu, Ivleva ș.a., hotărând a reînvia Liga Femeilor Basarabene, iar alta – cu dna Schoepf-Muntean, menţinând Organizaţia Femeilor Basarabene.*" [După Gh. Bezviconi, din revista citată]

În 1933, Elena Djionat a încercat să fondeze o publicaţie periodică şi a tipărit pe cont propriu gazeta *Mișcarea feministă*, dar, din motive financiare, ziarul şi-a suspendat apariţia. Dar tot anul 1933 s-a făcut remarcat printr-un eveniment de rezonanţă. În luna iunie, cu ocazia împlinirii a 15 ani de la lansarea mișcării feministe, la Chișinău şi-a ţinut lucrările primul Congres al Femeilor Basarabene, prezidat de Elena Djionat, congres la care au participat reprezentante din toate provinciile românești.

În 1933, Liga Femeilor Basarabene este invitată să participe la Congresul Federaţiei Uniunii Femeilor Române din România Mare, congres la care participă o delegaţie formată din trei reprezentante: Elena Djionat, Olga Ţurcan şi Daria Bodescu.

După participarea la acest congres Liga Femeilor Basarabene aderă la Federaţia Uniunii Femeilor Române şi, în 1934, i se oferă ocazia de a organiza Congresul al XII-lea al Federaţiei, congres care s-a ţinut la Chișinău, în 8-10 septembrie, sub înaltul patronaj al Reginei Maria.

Nu știu care a fost destinul ei după 1940… Rămânem cu speranţa să-i descoperim şi să-i descriem ultimele licăriri ale destinului...

MITUL IUBIRII

Iubirea este unicul mit care pare a însoţi omul de la începuturile lui şi până la definitiva lui dispariţie. Literatura a oglindit pe parcursul secolelor cea mai frumoasă poveste a omului şi totuşi, pentru ea, oricând, mai rămân cuvinte nerostite, sentimente nedeclarate, visuri care aşteaptă realizare.

În viaţa reală, întotdeauna este loc şi pentru mit. Atunci când vezi mormântul Victoriei Inglezi, nici nu-ţi imaginezi că dincolo de marmura lui albă se ascund două poveşti – una banală, şi alta de vis.

La Cimitirul Central din Chişinău, chiar în preajma bisericii, pe mormântul funerar, se citeşte numele Victoriei Inglezi, născută Cheşco.

De această femeie este legată o legendă foarte frumoasă, care ba pare să aibă confirmare documentară, ba pare să fie rodul unei imaginaţii artistice. Şi totuşi, acest mormânt ne-a făcut să căutăm până la urmă prin arhive şi să descoperim că, dincolo de legendă, există destinul unui neam întreg în care întâlnim mari proprietari, mari demnitari, principi şi regine.

Revista *Din trecutul nostru*, în nr. 7 din 1934, a inserat o singură pagină dintr-un pomelnic pierdut. Cunoaştem cu toţii ce reprezintă un pomelnic, o cărţulie mică în care sunt trecuţi cei care au plecat din lumea asta. Acuma, aceste pomelnice se fac banal din caiete tăiate în două, cu copertă de carton prost, însă, odinioară, ele erau nişte capodopere ale artei tipografice, tipărite pe hârtie bună, având coperta îmbrăcată în piele, iar colţurile îmbrăcate în aramă ca să nu se roadă şi să nu se distrugă, cartea de pomenire trecând astfel din veac în veac.

Victoria Inglezi

Citäm din acea revistă însemnările lui Alexandru D. Inglezi:

„**Notiţe referitoare la neamul meu:**

1846, 1 mai – a decedat tatăl meu, Dumitru Spiridonovici Inglezi la 73 de ani de viaţă.

1855, 20 aprilie – m-am cununat cu Victoria Ivanovna Cheşco, în Biserica «Arhanghelul Mihail» a mănăstirii din Odesa. Eu aveam 29 de ani, ea – 20.

La 5 ianuarie 1856, pe la 12 şi jumate de zi s-a născut fiica mea. La data de 20 a aceleiaşi luni a fost botezată şi a primit numele de botez Elizaveta. Nănaşi au fost Constantin Ilici Botezat, consilier de curte, şi Cleopatra Nicolaevna Artânova. Naşterea şi botezul au avut loc la Chişinău.

14 aprilie 1856. La ora 4 și jumătate dimineața s-a stins din viață prietena și soția mea Victoria după o boală îndelungată și grele suferinți suportate din cauza tuberculozei. Să-i fie țărâna ușoară. A scris Alexandru Dimitrievici Inglezi."

Aceasta ar fi biografia simplă, pe când biografia-legendă este cu totul alta, este plină de farmec și romantism. Gheorghe Bezviconi prezintă un portret al Victoriei Inglezi, în cartea-manuscris *Portretov dlinnâi read...* de unde reproducem și următoarea istorioară:

„...La Viena Victoria Ivanovna i-a căzut la inimă viitorului împărat al Mexicului, Maximilian. La mine s-a păstrat un portret al acestei fermecătoare femei, care pe lângă toate cânta minunat.

Căsătoria cu un herțog, chiar și pentru Cheșco era imposibilă. Fata a fost dusă la Odesa și căsătorită cu prietenul fratelui său, Inglezi. Cu soțul Victoria Ivanovna n-a trăit mult, a născut o fetiță după care intenționat a răcit și la mai puțin de un an din ziua căsătoriei a murit în luna aprilie 1856.

Alexandru D. Inglezi

Mormântul Victoriei Inglezi. Cimitirul Central, Chișinău

Se spune că împăratul Maximilian, înainte de a fi împușcat de revoluționarii mexicani, a rugat să-i cânte *Paloma*. Această romanță cândva a fost cântată la Viena de către Victoria Cheșco. Iar eu am citit-o pe filele îngălbenite ale unui album plușat..."

Chiar dacă cele două biografii au aceleași linii de subiect, încărcătura lor emotivă este absolut diferită și demonstrează că în secolul XIX, cum și în secolul XX, la fel cum și în cel de-al XXI-lea, iubirea va avea aceeași eternă semnificație.

Atunci când treceți prin Cimitirul Central, în partea de jos, adică de nord a Bisericii, în șirul mormintelor familiei Krupenski o să dați și de mormântul Victoriei Inglezi.

Nu ezitați să vă opriți pentru o clipă. Niciodată nu este păcat să ai un moment de reculegere pentru un om care și-a trăit mitul iubirii.

DESTIN GREU DE URMAT…

Prieteniile dintre intelectuali se leagă foarte greu, dar sunt și cele mai durabile. Drept exemplu poate servi această nemaipomenită prietenie dintre două doctorițe – Maria Raşcovici și Iulia Kviatkovski.

S-au cunoscut fiind colege la Cursurile medicale pentru femei, s-au cunoscut într-un moment dificil pentru Iulia Kveatkovski, atunci când fratele ei Alexandru a fost executat în 1880 ca membru al organizaţiei poporaniste „Narodnaia volea", ca participat la pregătirea unui act terorist.

În 1886 au primit diplomele care atestau studiile lor medicale și de atunci încolo au mers nedespărţite împreună.

Etnic, Iulia Kviatkovski făcea parte dintr-un neam polonez, creştinizat, deși se născuse în 1859 la Tomsk, în Siberia, unde tatăl ei primise ca zestre câteva mine de aur.

Două prietene, doctoresele Maria Raşcovici și Iulia Kviatkovski

Familia era numeroasă, ea fiind al cincisprezecelea copil. Tată-l peste un timp s-a ruinat și tânăra gimnazistă a fost nevoită singură să câștige banii necesari pentru studii ocupîndu-se cu prepararea altor eleve. A absolvit gimnaziul din Tomsk cu medalie de argint și, în 1879, a luat drumul Petersburgului ca să facă studii medicale. De fapt, sugestia era a fraţilor mai mari care învăţau acolo.

La Petersburg a fost primită la Cursurile medicale pentru femei de pe lângă Spitalul militar cu numele împăratului Nicolai. Dar perioada studiilor a fost marcată de arestarea fratelui și de moartea lui. A lucrat un timp în spitalele zemstvei din Moscova, dar la invitaţia doctorului A. Cepurovski, responsabil de medicină în zemstva basarabeană, a hotărât să vină în Basarabia.

A sosit la Chișinău în 1893, unde înființează primul ambulatoriu de vaccinare. În 1896, a înființat un orfelinat și o ceainărie pe lângă azilul de noapte al săracilor. Contribuie la des-

chiderea unei farmacii municipale. Activează la Spitalul de copii, iar în 1910, din iniţiativa ei şi din banii donaţi de Liubov Artamonovna, văduva unui general, a fost înălţat Spitalul de boli de ochi (clădirea de pe str. Bucureşti unde azi se află Mitropolia). În timpul Primului Război Mondial, conduce o echipă sanitară la Târgu Ocna, Bârlad şi Bacău. În 1917 e membră a Dumei din Chişinău, responsabilă de instituţiile medicale, dar în 1918 Duma a încetat să mai existe şi ea n-a mai fost invitată să participe la treburile obşteşti. Fiind îndepărtată de la activităţile medicale, ea a preferat să se ocupe cu viticultura şi pomicultura şi la Expoziţia agricolă din 1915 recolta ei a obţinut medalia de aur. În 1926, acordă un mare ajutor refugiaţilor transnistreni care, riscând viaţa, evadau din raiul comunist al URSS.

Prietenia celor două intelectuale şi-a găsit oglindirea în volumul memorialistic comun, un fel de istorie a medicinei basarabene

Mormântul Lidiei Kviatkovski,
nepoată a Iuliei Kviatkovski. Cimitirul Central, Chişinău

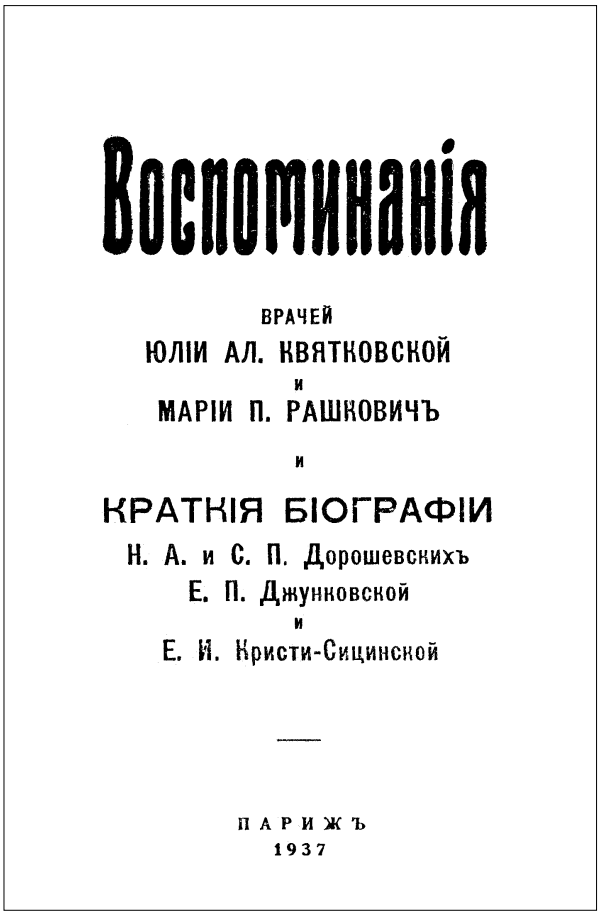
Воспоминанія

ВРАЧЕЙ
ЮЛІИ АЛ. КВЯТКОВСКОЙ
и
МАРІИ П. РАШКОВИЧЪ
и
КРАТКІЯ БІОГРАФІИ
Н. А. и С. П. Дорошевскихъ
Е. П. Джунковской
и
Е. И. Кристи-Сицинской

ПАРИЖЪ
1937

Coperta cărţii *Amintiri*, semnată de Iulia Kviatkovski şi Maria Raşcovici. Paris, 1937

expusă pe înţelesul tuturor: *Воспоминания врачей Юлии Ал. Квятковской и Марии П. Рашкович*. – Paris, 1937.

Regretăm că până azi n-am aflat data exactă a decesului acestei distinse personalităţi. Din lipsă de timp, din lipsă de surse ori din obişnuinţa care ne-a fost cultivată decenii la rând de a uita tot ce au creat predecesorii noştri până la 1940…

Casa în care a locuit ea s-a păstrat până astăzi pe str. Alexei Mateevici, făcând parte din corpul de clădiri ale Ambasadei SUA în Moldova.

JOANA D'ARC A RENAȘTERII BASARABENE

Leonida Lari (26.IX.1949, s. Bursuceni, Sângerei – 11 decembrie 2011, Chișinău) era o fire care se impunea printr-o seriozitate interioară. Dar dincolo de chipul ei sever și caracterul sobru, se ascundea un om gingaș, sensibil și foarte ușor de rănit…

A scris poezii pentru trezirea din amorţire a maturilor. Criticul și istoricul literar acad. Mihai Cimpoi a definit această perioadă foarte exact: „...Jeanne d'Arc a renașterii basarabene, cum credea mulţimea, demonică, mesianică, etic-necruţătoare, a semnat versuri ce-au înfiorat adunările..."

Dar tot ea a scris versuri simple pentru copii, versuri care intrau de la sine în ritmul percepţiei noastre:

„Zdup, zdup, zdup
Vine nenea Lup,
Umblă prin oraș
După iepuraș…"

Nimic mai simplu și mai convingător pentru un copil.

Am avut multe discuţii memorabile când am văzut toată puterea ei de convingere și la fel momente de ezitate atunci când se vedea implicată direct în anumite aprecieri.

A debutat greu, deși scria o poezie nouă, neobișnuită pentru lirica de la noi. Poetul Andrei Lupan i-a prefaţat *Piaţa Diolei*, cartea ei de debut, a prefaţat-o cu mare delicateţe estetică, deși el se situa ca poet pe altă poziţie.

Această atitudine a poetului academician a fost decisivă pentru destinul ei literar.

Îmi amintesc discutarea primei mele plachete de versuri *Arta memoriei,* în 1986. Criticii vorbeau evaziv convinși că manuscrisul nu va fi acceptat, căci așa era directiva. Dar a fost

Poeta Leonida Lari

suficientă opinia a patru poeţi: L. Lari, L. Damian, V. Romanciuc și N. Dabija ca decizia acelei adunări să fie favorabilă și cartea avea să apară peste doi ani.

În 1990 lucram sub direcţia Leonidei Lari și a lui Ion Vatamanu la ziarul *Glasul Naţiunii*. Într-o emisiune televizată de sâmbătă *Buna seara!* am prezentat-o pe poeta Olga Crușevan, drept cea mai mare poetă basarabeană.

Luni, cum am intrat în redacţie, m-a și chemat în birou. Vroia să se convingă că cele spuse de mine sunt nu doar enunţuri de mo-

ment. I-am făcut precizarea de rigoare, afirmaţia mea se referea la perioada interbelică.

Dar am simţit că ea nu vrea să împartă cu nimeni gloria celei mai importante voci lirice din poezia noastră.

A scos mai multe plachete de versuri: *Marele vânt* (Ch., 1980), *Mitul trandafirului* (Ch., 1985), *Scoica solară* (Ch., 1987), *Dulcele foc* (Ch., 1989), *Anul 1989* (Ch., 1990), *Liră şi păianjen* (Ch., 1991), *Al nouălea val* (Ch., 1993), *Epifanii* (Ch., 1994), *Lunaria* (Ch., 1995). Fiind deputat şi senator în Parlamentul României, a continuat să publice: *Între îngeri şi demoni* (Bucureşti, 1998), *Învingătoarele spaţii* (Bucureşti, 1999), *Infinitul de aur* (Timişoara, 2001), *Epifanii şi Teofanii* (Bucureşti, 2005), *Sibilă* (Bucureşti, 2006) ş.a.

Leonida Lari condusă pe ultimul drum...
Fragment din procesiune. Bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt, intersecţie cu str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni

Mormântul Leonidei Lari. Cimitirul Central, Chişinău

A tradus inspirat din M. Lermontov, E.A. Poe.

Activitatea politică i-a furat mult din timpul ei de creaţie, din energia ei sufletească.

A fost deputată în Sovietul Suprem al URSS (1988-1991). Deputată de Galaţi, aleasă în septembrie 1992, pe listele PNŢCD. Ulterior va adera la Partidul „România Mare", de unde va pleca în urma unor neînţelegeri.

Şi cum era de aşteptat, marele ei efort social şi politic a fost recompensat cu puţine distincţii.

Atunci când s-a simţit încolţită de o boală necruţătoare, s-a retras acasă, la Chişinău, între ai săi.

În clipa despărţirii, la sicriul ei a venit multă lume, dar majoritatea o alcătuiau acei care o văzuseră la tribunele marilor adunări, atunci când ea era *Joana d'Arc* a Basarabiei…

O FEMEIE FENOMEN

Odinioară la mormântul ei de la Cimitirul Central din str. Armeană era o ordine ideală. La sărbători veneau pionierii şi depuneau flori la mormântul mamei eroului războiului civil Serghei Lazo. Azi nu mai vine nimeni şi mormântul ei este acoperit de buruiene întocmai ca şi de uitare…

Dar n-ar fi trebuit să fie aşa.

Elena Luzghin (10.I.1871, s. Lungeni, jud. Iaşi – 13.III.1933, Chişinău) în prima căsătorie a fost Lazo, dar era descendentă din neamul lui Ştefan Cruşevan care, rămânând orfană, la patru ani este crescută şi educată de unchiul ei, Nicolae Leonard, iarăşi un boier de viţă.

A făcut studii gimnaziale la Odesa, iar apoi a frecventat cursurile Universităţii din Varşovia şi apoi pe ale celei din Paris. A fost pasionată de medicină şi literatură. În 1891, se căsătoreşte cu Gheorghe Lazo, stabilindu-se cu traiul la moşia din s. Piatra, jud. Orhei, dar în 1895, soţii decid să vândă conacul de la Piatra şi trec să locuiască la Ezăreni, jud. Bălţi, la moşia părintească a Elenei.

În 1905 îi moare soţul şi ea rămâne cu cei trei copii: Serghei, Boris şi Ştefan. După anumite încercări de a se ocupa de agricultură, ea se decide să se stabilească la Chişinău pentru a favoriza copiii care urmau Liceul nr. 1. În 1909, cumpără de la compozitorul V. Gutor vila lui de la marginea oraşului.

Făcând abstracţie de propriile ei probleme, se dedică unei opere filantropice care au făcut-o celebră în epocă: Consiliul de conducere al Orfelinatului „Olga", Comunitatea Surorilor de Caritate Hârbovăţ, Casa Muncii a Societăţii de Binefacere, Societatea Nevoiaşilor de pe lângă Liceul de Băieţi nr. 1.

Elena Lazo, în a doua căsătorie Luzghin

Anul 1917 este unul foarte important în destinul ei.

Se recăsătoreşte cu preşedintele Tribunalului din Basarabia Stepan Luzghin şi tot în acelaşi an femeile o aleg preşedinte al Ligii femeilor din Basarabia, şi această temă, promovarea femeii în viaţa socială a fost prioritară pentru ea până în 1932, când din motive de sănătate s-a retras treptat din activităţile publice.

În toată această perioadă agricultura a rămas marea ei pasiune. Tipăreşte monografiile: *Livada lui Gh. Lazo* (Chişinău, 1911); *Tratat de apicultură* (Chişinău, 1916) şi colaborează cu revistele *Plodovodstvo* şi *Bessarabskoe selskoe hoziaistvo*.

După cum menţionează cercetătoarea Elena Ploşniţă în *Femei din Moldova* (Chişinău, 2000): „*Casa Elenei Lazo era vizitată de poeta Olga Cruşevan, poetul Nicolai Costenco, scriitorul Constantin Stere, medicul T. Ciorbă, mitropolitul Gurie…*"

Este un fapt care explică parţial de ce unul dintre fii, Serghei, a murit în plin război civil făcând revoluţie, iar altul, Boris, şi-a trăit veacul, până aproape de zilele noastre, la Bucureşti…

Este de mare importanţă faptul că neamul lui Lazo a avut nu numai profunde rădăcini istorice care au lăsat urme în hrisoavele vremii, dar şi mai important se pare faptul că acest neam a fost înrudit cu celebre neamuri cum ar fi cel al lui Lascar Catargi, mare om politic, şi cel al familiei Hrisoverghi, legătura de rudenie înfăptuindu-se chiar prin poetul Alexandru Hrisoverghi, care la vremea lui a stat un timp în Basarabia. Arborele genealogic al familiei Lazo, precum şi cel al familiei Cruşevan încă îşi aşteaptă cercetătorul. Parţial aceste neamuri au fost descrise de Gheorghe Bezviconi în volumul său magistral *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru* (Bucureşti, 1940 şi 1943). Cu toate acestea, acum, când accesul la arhive este liber, când familiile Lazo, Cruşevan, Catargi şi altele au fost scoase de la index şi chiar demitizate, a sosit timpul potrivit să se purceadă la cercetare.

Mormântul Elenei Luzghin. Cimitirul Central, Chişinău

FEMEIA CARE L-A SALVAT PE ȘTEFAN CEL MARE

Cine cunoaște istoria monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt la sigur că știe toate peripețiile legate de destinul monumentului. La un moment dat s-a ajuns la absurd. Autorităţile sovietice erau gata să taie crucea din mâna lui Ștefan cel Mare și atunci în apărarea monumentului s-a ridicat soţia sculptorului – Olga Plămădeală – care, fiind moștenitoarea tuturor lucrărilor, n-a permis distrugerea operei fundamentale a marelui artist.

Dar sunt puţini acei care știu că acea firavă doamnă era prima balerină basarabeană. Că ea benevol și-a jertfit propria carieră doar din dorinţa de a-l ajuta pe Alexandru Plămădeală.

La Cimitirul Central de pe str. Armenească, la mormântul ei, ani de zile a străjuit o cruce modestă de lemn, care abia acum, de câţiva ani, a fost schimbată de conducerea Uniunii Artiștilor Plastici pe o cruce care deja cadrează cu piatra de pe mormântul lui Al. Plămădeală.

Biografia ei ilustrează un destin deosebit:

Plămădeală, Olga (1896, Chișinău – 10.III.1990, Chișinău), publicistă, secretarul Societăţii de Arte Frumoase din Basarabia, soţia sculptorului Alexandru Plămădeală. A fost prima balerină pe care a avut-o Basarabia.

S-a născut în familia pedagogului Iacob Suceveanu, deputat în Sfatul Ţării, înmormântat și el în Cimitirul Central de pe str. Armenească.

A făcut studii liceale la Chișinău și Odesa, la Școala de Belle-Arte din Chișinău, în cadrul căreia sculptorul activa ca pedagog și director, și la Institutul Politehnic din București, unde a studiat arhitectura.

În 1923 a fost aleasă secretar general al Societăţii de Belle-Arte din Basarabia. A participat la organizarea a circa zece Saloane Oficiale

Olga Plămădeală

anuale în cadrul Societăţii. Și tot în acel an s-a căsătorit cu sculptorul Alexandru Plămădeală. Ea a fost unul dintre animatorii inaugurării, în 1939, a Pinacotecii municipiului Chișinău, unul dintre visurile realizate ale lui Alexandru Plămădeală. Colecţiile Pinacotecii vor fi utilizate în 1940 la fondarea Muzeului Naţional de Arte Plastice din RSSM.

Secretar a Societăţii Artiștilor Plastici din Basarabia, ea a reprezentat pentru revista *Viaţa Basarabiei,* cronicarul la zi, adică omul care a consemnat locul și valoarea unor expoziţii prezentate de artiștii basarabeni: *Cronica plastică: Expoziţii de pictură la Chișinău. „Expoziţia" tineretului basarabean la București în sala Dalles. Monumente în Basarabia* (1938, nr. 3); *Cronica plastică: Centenarul nașterii pictorului Nicolae*

Grigorescu (1838-1907). Expoziții colective la București. Despre piața Mitropoliei (1938, nr. 4-5); *Cronica plastică* (1938, nr. 6-7); *Cronica plastică: Despre monumentul Unirii Basarabiei* (1938, nr. 10); *Notă plastică: Dezvelirea monumentului Regelui Ferdinand I la Chișinău s-a amânat din nou* (1938, nr. 12); *O instituție de educație artistică: Societatea de Belles-Artes din Chișinău* (1939, nr. 1); *Cronica plastică: Teodorescu-Sion* (1939, nr. 5); *Cronica plastică* (1939, nr. 7-8).

Un trio artistic: pictorul Ion Teodorescu-Sion, Olga Plămădeală și sculptorul Alexandru Plămădeală. Chișinău

S-a refugiat, în 1944, în România, unde a fost angajată în calitate de traducătoare în cadrul Comisiei mixte româno-sovietice. După război, locuind la Chișinău, a fost redactor și traducătoare. A avut o singură dorință: de a proteja și a promova creația lui Alexandru Plămădeală și, în acest scop, a scris și a îngrijit câteva cărți: *Александр Пламадяла. Жизнь и творчество* (Chișinău, 1965); *Alexandru Plămădeală* (în colaborare cu Sofia Bobernagă) (Chișinău, 1981).

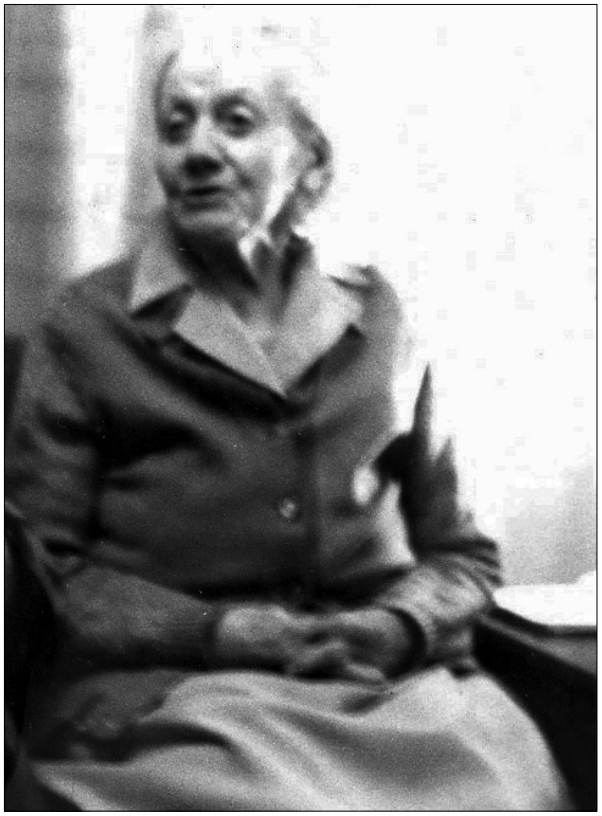

Olga Plămădeală, anul 1988

Ea a fost una dintre puținele autoare, căreia i-a fost dat să trăiască până în anii ’90. Moștenitoarea unei averi artistice inestimabile, ea și-a terminat viața la azilul de bătrâni din Chișinău, unde am vizitat-o și eu, încercând să mă apropii de trecutul care îi era atât de familiar.

Avea o memorie fragmentară, ținând minte detalii nicăieri consemnate și uitând practic ce a mâncat ieri. Dar ceea ce era mai tragic, ceea ce m-a șocat, a fost impertinența unor persoane care i-au substituit câteva lucrări grafice ale lui Alexandru Plămădeală în care îi prezentau portretul cu niște fotografii de aceeași mărime. Era o amăgeală crudă pentru distinsa personalitate, care, în virtutea vârstei, parțial pierduse vederea. Și astăzi mă urmăresc acele câteva fotografii expuse cu drag pe noptiera ei și pe care ea mi le prezenta ca fiind lucrări veritabile.

Ea era convinsă că sunt originale și sunt anume portretele ei…

UN MEDIC DIN FAMILIA ŞCIUSEV

Mariei Șciusev-Porucic

Mormântul ei se află chiar în zona centrală a cimitirului de pe str. Armenească. Am trecut pe acolo de mai multe ori, dar abia acum l-am descoperit.

Maria Șcisev-Porucic (6.II.1859, Chișinău – 18.V.1934, Chișinău), primul copil în familia Șciusev și sora arhitectului cu renume mondial Alexei Șciusev.

Face parte din acea generaţie de femei care vedeau rostul lor în activităţi sociale.

Își face studiile la Gimnaziul de fete din Chișinău, ca mai apoi să absolvească la Sankt Petersburg cursurile de medicină de pe lângă spitalul militar.

A insistat să obţină titlul de medic şi l-a primit în 1885. Ghidată de ideea poporanistă de a merge în popor ea, în anii 1890-1908, activează ca medic de zemstvă în satul Ialoveni. După care o perioadă îndelungată a locuit și a activat la Tighina, împreună cu soţul său Constantin Sozontie – și el medic. A lucrat și în alte localităţi – Durlești, Ruseștii Noi.

Ultimii ani de viaţă i-a petrecut la Chișinău, prin exemplul ei demonstrând că femeile pot face faţă muncii dificile de medic.

Mormântul Mariei Șciusev. Cimitirul Central, Chișinău

O INTELECTUALĂ MODEL

Maria Raşcovici

Absolventa unui liceu de fete din Odesa, Maria Raşcovici (1859, Odesa – 1937?, Paris), a preferat cariera pedagogică debutând în domeniu ca învăţătoare într-o şcoală particulară evreiască.

Dar o ispitea medicina, visul multor fete care nu prea aveau acces la studiile medicale superioare. Duhul revoluţionar antimonarhist cultivat în epocă cerea de la tineri cunoştinţe temeinice, studii făcute cu mult sacrificiu. Studiază medicina la Moscova, Berna (Elveţia), Sankt Petersburg. Absolveşte Cursurile superioare pentru femei (1886).

Ideile poporaniste în vogă în acea vreme o orientează să se dedice medicinei rurale, în zemstvele din guberniile Moscovei şi, mai apoi, ale Hersonului (Ucraina). Dar Basarabia devine punctul ei de atracţie din mai multe considerente: apropierea de Odesa, cu care exista şi o legătură permanentă prin calea ferată. Tot aici existau foarte multe posibilităţi de afirmare profesională. Şi activitatea revoluţionară pe care o practica nu era urmărită în provincie cu aceiaşi vigilenţă ca în capitală. Din 1893, se stabileşte la Chişinău, fiind adjunctul medicului sanitar al zemstvei. În această postură realizează statistici medico-sanitare pentru Basarabia, care se confrunta cu boli grele ce aveau o largă răspândire: pelagra, tuberculoza ş.a.. De aceea, concomitent cu profilaxia medicală, insistă foarte mult la munca de culturalizare a populaţiei: predă la şcoala duminicală amintindu-şi de cariera pe care o părăsise în favoarea medicinei, organizează un muzeu şcolar mobil, este membră a unor societăţi filantropice, lector la şcolile profesionale evreieşti. A supravieţuit în timpul pogromurilor din 1903 şi 1905, activând la Chişinău până în 1936.

Autoare a numeroase articole şi lucrări de specialitate:

Глухонемота как одно из болезненных проявлений истощенного голодом населения // Врачебная хроника Бессараб. губ. – 1893, nr. 9; *О санитарных мероприятиях по отношению к пришлым рабочим* // Ibidem. – 1893. – nr. 5; *К вопросу о медицинской и санитарной организации городов Бессарабской губернии // Обществ.-санитарное обозрение*. – 1896. – nr. 18; *Пеллагра в Бессарабской губернии // Материалы VIII губерноского съезда врачей*. – К. 1897; *Воспоминания врачей Юлии Ал. Квятковской и Марии П. Рашкович и краткие биографии Н.А. и С.П. Дорошевских*. – Paris, 1937.

Tot ea, în colaborare cu prietena ei de-o viaţă Iulia Kveatkovski, a scris o execelentă carte de memorii, pe care a tipărit-o la Paris. Ceea ce nu cunoaştem însă e anul şi locul exact al decesului…

O FEMEIE CE MERITĂ UN MONUMENT ÎN MIJLOCUL CHIȘINĂULUI

E foarte greu de explicat traiectoria evoluţiei rolului femeii în societatea basarabeană. Cu atât mai complicat e să o faci comparativ cu femeia din Regat. Dar, pe de altă parte, aici, în provincia dintre Prut și Nistru, femeia și-a ocupat locul pe care-l merită mult mai devreme. În primul parlament basarabean – Sfatul Ţării – au fost prezente două femei. Tot aici, femeile își cereau drepturi egale în profesarea unor îndeletniciri tradiţional bărbătești – așa au apărut femeia-avocat, femeia-aviator, femeia-conducător auto, femeia sportivă, femeia-om politic etc.

Alexandra Russo a fost arestată în mai multe rânduri de către autorităţile române și o singură dată de către cele sovietice, atâta doar că ultimul arest a fost cel care s-a dovedit a fi și deschiderea porţii spre infern... De aceea, am derulat această biografie pe scenariul conceput în iulie 1940 la Chișinău…

Alexandra Russo, fotografie din dosarul de la NKVD

Scopul nostru n-a fost de a justifica, de a reabilita o mișcare politică de extremă. Pur și simplu, dacă este ignorată o mișcare de asemenea anvergură, etichetată fără argumentări și fără a se contura un istoric al mișcării, în mintea oricui încep să apară suspiciuni, dubii și fireasca întrebare de ce se procedează anume așa.

Oricine se va apuca să studieze această temă, până mai ieri tabu atât la noi, cât și în România, va veni în contact cu o realitate zdrobitoare. Adepţii mișcării legionare erau urmăriţi, iar liderii ei din statul-major, în număr de 264, au fost asasinaţi în 1939, pe timpul domniei lui Carol al II-lea. Ceva mai înainte, în noaptea de 30 noiembrie 1938, a fost asasinat conducătorul mișcării, „Căpitanul", cum îi ziceau gardiștii – Corneliu Zelea Codreanu, împreună cu încă 12 ortaci.

Condamnarea gardiștilor s-a făcut într-un mod arbitrar și greu de justificat. La Bălţi, din cei trei condamnaţi, doi n-aveau idee despre sarcinile și scopurile mișcării legionare. Au fost înhăţaţi și condamnaţi pentru a-i speria pe alţii.

Cunoașterea obiectivă a trecutului este drumul cel mai dureros, dar și cel mai scurt, spre adevăr.

Istoria noastră ne-a obișnuit cu gândul că faptele măreţe se pot datora doar bărbaţilor. Marile bătălii, primele zboruri aviatice și cosmice ș.a. De fapt, sunt niște gesturi care concentrează de la sine energia unei clipe, pe când adevăratele caractere se conturează și se developează doar în timp.

Una din marile anonime ale istoriei noastre este Alexandra Russo, fiica boierului Leonid Russo, din marele arbore genealogic al neamului Russo, unde îl găsim și pe renumitul scriitor Alecu Russo. Această femeie a demonstrat prin propria viaţă că omul de caracter se naște cu niște convingeri pe care nu le mai poate abandona. În perioada interbelică, ea a fost una dintre puţinele femei care au făcut politică, care nu s-a împăcat și n-a fost agreată de niciun regim.

Membră marcantă a „Gărzii de Fier", partid de extremă dreaptă care avea sloganul *Totul pentru ţară*, ea, în mai multe rânduri, a fost arestată şi întemniţată de autorităţile române. Atunci când au venit sovieticii, la 12 iulie 1940, iarăşi a fost arestată. N-a plecat în refugiu pentru că una din fiice era în spital, fiind operată. Dar, cred că adevăratul motiv a fost altul, ea nedorind să plece din teritoriul pe care îl considera sfânt pentru ţara ei, pământ pe care a promis să-l apere şi pentru care s-a sacrificat.

Dosarul ei de la Arhiva Ministerului Securităţii Naţionale conţine detalii relevante despre formarea, desfăşurarea şi activitatea „Gărzii de Fier" în Basarabia.

Istoria acestui partid nici nu poate fi concepută fără cunoaşterea activităţii Alexandrei Russo. Reproducem fragmente din acest dosar:

„**Dosarul nr. 74**

Decizie

(de intentare a anchetei penale)

15 iulie 1940, or. Chişinău

Subsemnatul, anchetator penal al secţiei de anchetă penală a NKVD al RSSM, sublocotenent al Securităţii de Stat Şeineman, cercetând materialele despre activitatea criminală a cetăţenei Russo-Juriari Alexandra Leonidovna – anul naşterii 1892, originară din or. Chişinău, fostă moşierească – exprimată prin faptul că din 1933 a fost conducătoare a organizaţiei fasciste antirevoluţionare „Garda de Fier" şi a dus o luptă activă împotriva mişcării revoluţionare în Basarabia, precum şi observând în faptele comise de acuzata Russo-Juriari semne ale infracţiunii prevăzute de art. 54-13 al CP al RSSU,

am decis:

În baza p. 2 al art. 93 (CPP) şi a art. 108 (CPP), a începe cercetările în legătură cu dosarul prezent."

* * *

Este important faptul că decizia de intentare a anchetei penale a fost semnată la 15 iulie 1940. Deci, informaţiile operative despre această persoană erau cunoscute NKVD-ului încă înainte de 28 iunie 1940. Acest moment negat sau neobservat de mai mulţi cercetători, merită atenţia noastră, fiindcă coloana a cincea a comunismului a furnizat aceste informaţii organelor de represalii sovietice. Informaţiile au fost stocate şi acumulate pe toată perioada 1918-1940. Tragem această concluzie având în vedere faptul că în foarte scurtă vreme în Basarabia au fost arestate toate personalităţile influente, începând cu cele de primă mărime şi terminând cu funcţionarii şi profesorii de liceu, şi arestarea lor se făcea nu accidental, ci după grupările de interese şi relaţii.

Decizia procurorului general n-a întârziat:

„**Procurorul militar**

17 iulie 1940

Decizie

Subsemnatul, colaborator al grupei operative a NKVD-ului al RSSM, or. Chişinău, sublocotenent al Securităţii de Stat Lujcenko, cercetând materialele anchetei penale preliminare,

am decis:

Russo-Juriari Alexandra Leonidovna să fie arestată şi trasă la răspundere penală în baza art. 54, p. 13 al CP al RSSU."

* * *

Acelaşi lucru l-a făcut şi anchetatorul NKVD-ului Şeineman.

Mecanismul sovietic de reprimare funcţiona ireproşabil – era suficient ca un singur fir să se agaţe de om şi el era înghiţit de imensa maşină.

„**Decizie**

(de arestare)

or. Chişinău, 7 iulie 1940

Anchetatorul Şteiman (corect Şeineman – *I.C.*)

am decis:

În baza materialului expus mai sus, să fie arestată."

În toată această operaţie de reţinere e primul moment de confuzie, deoarece mandatul

de arestare a fost eliberat la 13 iulie. Și toate documentele au fost întocmite post-factum.

„**(Mandat de arestare) nr. 93**

13 iulie 1940

Arestarea și percheziția Juriari Alexandrei Leonidovna.

Adresa: str. Leova 70."

* * *

Documentul cel mai important din acel dosar este chestionarul arestatului – acesta conține mai multe informații biografice care limpezesc multe nuanțe. Atragem atenția asupra ultimului punct din anchetă: arestată la 12.07.1940. Acest punct demonstrează că justiția sovietică era o justiție formală.

„**Chestionarul arestatei**

1. NP: *Juriari Alexandra Leonidovna*
2. Data nașterii: *19 octombrie, anul 1892*
3. Locul nașterii: *or. Chișinău*
4. Locul de trai: *or. Chișinău, str. Leova 70, ap. 1*
5. Profesia și specialitatea: *moșierească*
6. Locul de serviciu: *moșierească*
7. —
8. Originea socială: *din moșieri*
9. Situația socială: *moșiereasă*
   a) până la revoluție: *moșiereasă*
   b) după revoluție: *moșiereasă*
10. Studii: *medii*
11. Partinitatea: *în trecut, din anul 1933 până în ziua arestării, a fost membră a organizației „Garda de Fier"*
12. Naționalitatea și cetățenia: *rusă, supusă română*
13. – *nu*
14. – *nu*
15. – *nu*
16. Componența familiei: *soțul Juriari Eugen Vasilievici, 49 ani, locuiește în s. Rezeni, județul Chișinău, fost ofițer rus; fiica, 19 ani, Alexandra Marinovna Chiriţesco, locuiește pe str. Leova 70; patru copii de la 11 la 18 ani, locuiesc la mătușa lor în or. București, Piesco Florica Stanovna*
17. De cine și când e arestată – *12/VII.1940*"

Formalismul enkavediștilor poate fi tratat sub diverse aspecte, dar cel mai important moment îl trădează interesul lor personal. Ca să nu-și complice viața cu înregistrări de liste de obiecte sechestrate, ei lăsau toată averea în casă, luau din ea numai omul, iar peste câteva zile ocupau această casă cu tot ce avea ea. Acest procedeu explică clar cum au fost ocupate de către „eliberatorii" sovietici toate locuințele bune din Chișinău.

„**Certificat**

Averea Alexandrei Leonidovna Russo-Juriari n-a fost sechestrată și locuința n-a fost sigilată."

* * *

Procesele-verbale întocmite la interogatorii nu pot fi considerate documente credibile. Este cunoscut faptul că ancheta de atunci avea dreptul să smulgă de la arestați depozițiile pe care le considera necesare. Pentru aceste situații erau utilizate procedeele cele mai murdare, începând cu șiretlicul, șantajul și terminând cu tortura fizică. Femeile nu făceau excepție pentru acești călăi odioși care mai târziu și-au agățat multe ordine și medalii pentru „eroismul" lor, demonstrat în camera de tortură.

„**Proces-verbal**

al interogatoriului

Alexandrei Leonidovna Juriari

10/VII.1940

Î.: Povestiți despre convingerile dumneavoastră politice și apartenența partinică.

R.: După convingeri și apartenență, fac parte din Partidul „Garda de Fier".

Î.: Care a fost rolul dumneavoastră în Partidul „Garda de Fier"?

R.: Am avut rolul de propagandist, explicam scopurile și sarcinile Partidului „Garda de Fier" și atrăgeam în partid persoane noi. Am îndeplinit o funcție conducătoare, deși postul de comandă nu l-am ocupat.

Î.: Indicați conducătorii partidului dumneavoastră.

R.: Conducători ai Partidului „Garda de Fier" au fost – până în anul 1938, adică până

în momentul arestării – colonelul Vasile Diaconescu, Serghei Florescu și Ivan Palamarciuc.

Î.: Cine vă este cunoscut dintre membrii Partidului „Garda de Fier"?

R.: Constantin Nicolai – diacon în Biserica Grecească, român, nu știu unde se află acum;

Brighidel Petru – diacon în Biserica „Alexandru Nevski", român;

Cristea – diacon la Catedrală, român;

Marinesco Ivan – director adjunct al Școlii Normale;

Poiană Gavriil – student al Facultăţii de agronomie;

Stoinescu Ivan – student al Facultăţii de agronomie;

Kriglag Ivan – student al Facultăţii de agronomie;

Niţa Ilie – student al Facultăţii teologice;

Morozco Ion – student al Facultăţii teologice;

Pâslaru Ion – agronom;

Bunurușceanu – student al Institutului Teologic;

Turcu – muncitor.

Cu toate persoanele indicate mai sus, din anul 1938, nu am legături.

Î.: Prin ce se explică dorinţa dumneavoastră de a pleca în România?

R.: În primul rând, eu doresc să plec în România pentru că în România se află și învaţă copiii mei. Ei au plecat odată cu retragerea armatei române, eu de asemenea voiam să plec, dar, deoarece fiica mea era operată, am rămas. În al doilea rând, eu, ca cetăţeană română, doresc să plec în România.

Î.: N-aţi indicat membrii „Gărzii de Fier" aflaţi în or. Chișinău, cine mai este încă?

R.: După sosirea Armatei Roșii, n-am întâlnit pe nimeni dintre membrii Partidului „Garda de Fier".

Î.: Dumneavoastră aţi spus că dacă un comunist ar nimeri în închisoarea fasciștilor el nu și-ar trăda tovarășii, deci dumneavoastră, pur și simplu, din cauza convingerilor pe care le aveţi ca membră a „Gărzii de Fier", refuzaţi să numiţi membrii „Gărzii de Fier" cunoscuţi dumneavoastră.

R.: Eu îmi menţin convingerile, ca membru activ al „Gărzii de Fier", dar nu pot numi persoanele aflate în or. Chișinău pentru că n-am văzut pe nimeni.

Î.: Relataţi despre scopurile Partidului „Garda de Fier".

R.: Scopul Partidului „Garda de Fier" era de a aduce ţara la o viaţă mai bună, drept exemplu serveau ţările fasciste Germania și Italia.

Î.: Povestiţi detaliat despre starea dumneavoastră socială.

R.: Tatăl meu, Russo Leonid, de naţionalitate basarabean, avea în s. Micăuţi, plasa Drăsliceni, judeţul Chișinău, fermă de cai și o moșie, avea aproximativ 60 de cai, 200 capete de oi, 1300 ha de pământ, avea casă proprie în or. Chișinău, 30 desetine de vie. Eu am casă în or. Chișinău, pe str. Kiev 81, 4 clădiri, 100 ha de pământ în judeţul Orhei, moștenite după decesul mamei, plus 10 ha de vie, o moșie, 10 capete vite cornute, 2 cai, 4 mânji.

Am un frate plecat în România, căruia i-a revenit toată moșia tatălui, primul meu soţ a fost român, profesor de agronomie Chiriţescu-Arva, a murit în anul 1935, avea casă proprie în București."

* * *

Din procesele-verbale am selectat doar informaţiile-cheie care ne permit să ne facem o opinie justă despre cum Alexandra Russo își concepea noua situaţie și făcea legătură cu viaţa ei anterioară. Închisoarea nu era pentru ea o noutate, șocante pentru ea erau metodele de tortură.

Alexandra Russo este modelul femeii care a sacrificat liniștea și pacea familiei pentru realizarea unor idealuri măreţe și a ales în acest scop platforma politică și principiile unui partid de extremă – „Garda de Fier".

În epoca comunistă, discuţia despre un asemenea personaj și despre un asemenea par-

tid ar fi fost imposibilă. Astăzi, avem şansa să urmărim destinul unui om legat de un partid care a făcut multă vâlvă în epocă, dar n-a fost agreat nici de conducerea României interbelice, nici de bolşevicii din URSS.

Emil Cioran, fost şi el simpatizant al „Gărzii de Fier", defineşte originea şi orientarea acestei mişcări astfel: *„Garda de Fier, căreia, de altfel, nu i-am aparţinut, a fost un fenomen foarte curios. Conducătorul ei era, de fapt, slav, mai mult tipul unui hatman ucrainean. Gardienii morţii erau în majoritate macedoneni dezrădăcinaţi; în general, în această mişcare ieşea la suprafaţă mai ales periferia României. Aşa cum se spune despre cancer că nu e o boală, ci un complex de boli, aşa şi Garda de Fier era un complex de mişcări; mai mult o sectă smintită decât un partid. Se vorbea acolo mai puţin de o* redeşteptare *naţională şi mai mult de măreţia morţii. Românii sunt în general sceptici, ei aşteaptă puţin de la soartă. De aceea, Garda era, în general, disprețuită de intelectuali; psihologic însă lucrurile stăteau altfel. Există un soi de nebunie la acest popor profund fatalist. Iar intelectualii despre care vorbeam, care se plictiseau şi lâncezeau cu diplomele lor la ţară, intrau bineînţeles cu plăcere în rândurile ei. Garda de Fier era considerată un fel de remediu al tuturor relelor, al plictisului – chiar şi al blenoragiei. Această înclinaţie spre extremism i-ar fi putut împinge pe mulţi la comunism – dar aceştia abia de existau – şi nu aveau nimic de oferit. Am aflat atunci pe propria-mi piele ce înseamnă să fii dus de val fără nici cea mai mică urmă de convingere. O stare de spirit pe care de atunci am observat-o deseori, şi nu numai la cei de 20 de ani, câţi aveam eu atunci, ci, din păcate, şi la oameni de 60 de ani. La acest lucru sunt acum imun."* [Volumul *Ţara mea*. – Bucureşti, 1996]

`Proces-verbal al interogatoriului

14 iulie 1940

Î.: Povestiţi detaliat autobiografia.

R.: M-am născut în anul 1892, în or. Chişinău, în familia unui mare moşier. Tatăl meu, Leonid Alexandrovici Russo, avea 1300 desetine de pământ, fermă de cai, 60 de cai, 200 capete de oi, 30 desetine de vie şi casă proprie în or. Chişinău, str. Kiev, nr. 81.

În anul 1920 a murit tatăl meu, iar în anul 1923 a murit mama. Eu am moştenit 100 desetine de pământ, casă proprie în or. Chişinău, în afară de aceasta, eu am dobândit 4 cai, 10 oi. În anul 1919, m-am căsătorit cu românul Chiriţescu-Arva Marin Stanovici, de specialitate profesor, rectorul Universităţii – Academie de Agronomie din or. Bucureşti, de la care am avut patru copii. În anul 1926, am divorţat şi m-am căsătorit a doua oară în anul 1928, cu un ofiţer rus, Juriari Eugen Vasilievici, cu care am trăit un an. Din anul 1929, trăiesc din veniturile gospodăriei mele.

Î.: Unde locuiesc rudele apropiate ale dumneavoastră şi ce fel de relaţii întreţineţi cu ele?

R.: Înainte de sosirea Armatei Roşii în or. Chişinău, fratele meu, Leonid Leonidovici, a fugit în România.

Î.: Cine dintre rudele dumneavoastră fac parte din Partidul „Garda de Fier"?

R.: Dintre rudele mele nimeni nu face parte din Partidul „Garda de Fier".

Î.: Organul de anchetă dispune de date care confirmă că dumneavoastră sunteţi membră a Partidului „Garda de Fier" de mai mult timp.

R.: Da, într-adevăr, recunosc că din anul 1933, luna noiembrie, până în ziua arestării, am fost membră activă a Partidului „Garda de Fier".

Î.: Relataţi, de cine aţi fost atrasă în Partidul „Garda de Fier".

R.: În Partidul „Garda de Fier", am fost atrasă de un cunoscut al primului meu soţ, Şoimu Emil, sosit la moşia mea „Lupa Rece" din judeţul Orhei. După o discuţie de câteva ore, aflând scopurile şi sarcinile partidului dat, mi-am dat acordul de aderare la mişcarea Partidului „Garda de Fier".

Î.: Recunoaşteţi că aţi participat la activitatea Partidului „Garda de Fier”?

R.: Da, recunosc că, începând cu anul 1933, am fost membră activă a Partidului „Garda de Fier”.

Î.: În ce consta activitatea dumneavoastră în cadrul Partidului „Garda de Fier”?

R.: Activitatea mea consta în aceea că eu, din însărcinarea conducătorului Partidului „Garda de Fier” Florescu Vladimir, mă deplasam în anumite raioane ale or. Chişinău, în special recrutând în partidul nostru tineri din universităţi şi din alte instituţii de învăţământ.

Î.: Pe cine aţi atras dumneavoastră personal în Partidul „Garda de Fier”?

R.: De mine personal, în Partidul „Garda de Fier”, au fost recrutate următoarele persoane:

1. Mocan Andrei, locuieşte în s. Andreeva, plasa Chiperceni, judeţul Orhei, de specialitate învăţător la ţară, am ţinut legătura cu el până în anul 1938.

2. Cristin Grigori Grigorievici, de 32 de ani, locuia într-un sătuc lângă Camenca, plasa Teleşeu, el era moşier scăpătat.

3. Criplog Ivan, student al Facultăţii de agronomie din or. Chişinău, de origine din or. Orhei, unde locuia în Chişinău – nu ştiu.

4. Pâslaru Ivan, de 24 de ani, student al Facultăţii de agronomie din or. Chişinău, locuia în or. Chişinău. Unde se află acum nu ştiu.

5. Poiană Gavril, 30 de ani, a absolvit Facultatea de agronomie din or. Chişinău şi a fost repartizat în or. Timişoara, unde a şi plecat în anul 1938.

6. Dumitru Lucreţia, 25 de ani, fostă studentă a Facultăţii de agronomie din or. Chişinău. În anul 1938, s-a căsătorit şi a plecat în or. Timişoara, România.

7. Grigorescu Cristian, 32 de ani, fost student al Facultăţii de agronomie din or. Chişinău, originar din or. Bucureşti, locuia în or. Chişinău, unde anume – nu ştiu.

8. Bucureşteanu Ion, fost student al Universităţii Teologice din or. Chişinău, locuia în căminul universităţii pe str. Alexandru, colţ cu str. Gogol.

9. Brighidău Petru, 27 de ani, fost student al Universităţii Teologice din or. Chişinău, în anul 1939 a obţinut titlul de diacon; originar din localitatea Ungheni, fiind student, locuia în căminul universităţii.

10. Evers Alexei Alexandrovici, 32 de ani, profesor, preparator de limbă germană, locuia în or. Chişinău, pe str. Buiucani, colţ cu str. Alexandrescu, în casa Pastoratului (comunitate nemţească).

11. Malevschi Boris, anul naşterii – 1917, funcţionar la redacţiile ziarelor *Viaţa Basarabiei*, *România creştină*, locuia în or. Chişinău pe str. Kiev, nr. 105, colţ cu str. Sinadino.

În afară de aceasta, am mai recrutat 4-5 persoane ale căror nume de familie nu mi le amintesc.

Î.: Deci, fiind o persoană de încredere a Partidului „Garda de Fier”, conducerea organizaţiei d-voastră v-a încredinţat un domeniu de lucru de mare responsabilitate, recrutarea unor membri noi, preponderent dintre tineri. Recunoaşteţi că aţi fost un membru activ, de încredere al Partidului „Garda de Fier”?

R.: Da, recunosc că, într-adevăr, am fost membru activ şi de încredere al Partidului „Garda de Fier”, care mi-a oferit misiuni de răspundere. Toate misiunile oferite mie de conducerea „Gărzii de Fier” le-am îndeplinit cu sentimentul unui mare patriot al acestui partid, fidel idealurilor sale până la sfârşit.”

* * *

Mişcarea îşi are originea la Iaşi, unde, în 1919, muncitorul Constantin Pancu fundează „Garda Conştiinţei Naţionale”, organizaţie care s-a impus de la început printr-o disciplină deosebită şi a luptat deschis împotriva greviştilor de la CFR „Nicolina”, care, sub steagurile roşii, au încercat să facă revoluţie bolşevică. În rândurile celor care luptau cu muncitorii, se afla şi studentul de la Facultatea de drept a Universităţii din Iaşi Corneliu Zelea Codreanu.

Anarhia politică, socială, anarhia determinată de sfârşitul Primului Război Mondial a fost un mediu propice fundării unei mişcări care ar întruni multe mii de nemulţumiţi.

Despre „Garda de Fier", până nu demult, s-au scris numai lucruri defăimătoare. Abia în ultimul timp s-a încercat, destul de prudent, de a discuta mai obiectiv şi mai nepărtinitor cu privire la originea şi premisele apariţiei acestei mişcări. Ea a fost legată direct de mişcarea fascistă europeană, etichetată drept „satelit" al celei similare din Germania. Dar mişcarea legionară din România, inclusiv cea din Basarabia, are o altă biografie, uneori chiar poate paradoxală.

În cadrul aceluiaşi interogatoriu, s-a „discutat" mult în jurul chestiunii Basarabiei şi a „Gărzii de Fer":

„Î.: Vă pare rău că până la sosirea puterii sovietice în Basarabia, n-aţi plecat în România, unde au plecat alţi membri ai Partidului „Garda de Fier", pentru a-şi continua intens activitatea în cadrul partidului dat?

R.: Îmi pare rău că n-am plecat în România, în Basarabia am rămas din cauza situaţiei create, fiica mea mai mare de 19 ani, Alexandra Marinovna, se afla în spital cu un acces de apendicită, şi eu mă aflam împreună cu ea. Dacă n-ar fi fost boala fiicei mele, aş fi plecat, fără îndoială, în Bucureşti, unde reuşisem să-mi trimit cei patru copii mici.

Î.: Cine erau conducătorii Partidului „Garda de Fier"? Spuneţi-ne numele lor de familie şi adresele.

R.: Conducerea Partidului „Garda de Fier" a fost exercitată, până în anul 1939, de Florescu Sergiu, publicist, locotenent în rezervă, Diaconescu Vasile şi Palamarciuc Ivan, care, în noaptea spre 22 septembrie 1939, au fost împuşcaţi de Siguranţa română. Guvernul a organizat represalii pe aproape întregul teritoriu al României, după omorârea de către membrii „Gărzii de Fier" a prim-ministrului român Călinescu, aceasta s-a întâmplat la 21 septembrie anul 1939. În fruntea organizaţiei „Garda de Fier" au rămas locţiitorii Marinescu Ivan, directorul adjunct al şcolii de profesoare din or. Chişinău, care, în anul 1940, în luna ianuarie, a plecat în or. Bucureşti. Diaconul Nicolai, numele de familie Constantin, locuia pe lângă Universitatea Teologică în or. Chişinău, dar lucra ca diacon la Biserica Grecească. Niţa Ilie, absolvent al Universităţii Teologice din Chişinău. Unde se află în prezent Niţa Ilie şi Constantin Nicolae nu ştiu.

Î.: Comunicaţi anchetei pe cine mai cunoaşteţi dintre membrii activi ai „Gărzii de Fier" şi unde se află în prezent.

R.: Dintre membrii activi ai „Gărzii de Fier" cunosc următoarele persoane: din judeţul Bender, Jacota, prenumele nu-l cunosc, deţinea funcţia de şef al judeţului; Porubin, fost primar, în ultimul timp – avocat. Din judeţul Orhei, îi cunosc pe Ţopiş Ivan şi pe Opriş Ivan, ambii absolvenţi ai Universităţii Teologice din or. Chişinău, unde au locuit în trecut. Unde se află în prezent, nu ştiu.

Î.: Unde se aflau locuinţele în care se adunau membrii organizaţiei şi cine e stăpânul acestor case?

R.: Până la 1938, când organizaţia noastră exista legal, ne adunam la Florescu, pe str. Kiev, nr. 9. După anul 1938 şi până în prezent, organizaţia noastră n-a avut locuinţe pentru adunări, deoarece activa în ilegalitate profundă din cauza persecuţiilor feroce la care a fost supusă din partea guvernului României."

* * *

Ritmul desfăşurării anchetei, întrece orice imaginaţie. La 24 iulie 1940, era definitivată decizia de acuzare, conform articolului 54-13. Credem că mai bine de 99% din condamnaţii GULAG-ului au fost acuzaţi conform acestui articol...

„**Decizie**

(de acuzare)

or. Chişinău, 24 iulie 1940

Juriari Alexandra Leonidovna este suficient demascată în legătură cu aceea că, din anul 1933 până în ziua arestării, a fost membră acti-

vă a Partidului „Garda de Fier". Din însărcinarea conducătorului și căpeteniei partidului, se deplasa prin județul Chișinău și propaga ideile Partidului „Garda de Fier". Juriari a recrutat în partidul dat aproximativ 20 de oameni.

Am decis:

Să fie acuzată în conformitate cu art. 54-13."

* * *

Aproape o lună de zile Alexandra Russo n-a fot interogată. Era o tactică utilizată frecvent de enkavediști. Camerele pușcăriei erau supraaglomerate, deținuții nu aveau unde dormi. Oamenii suportau cu greu acest calvar, acceptând să semneze orice document care le-ar fi ușurat măcar un pic existența. Astfel, constructorii marelui stat „umanist" utilizau cele mai inumane instrumente de teroare.

* * *

„**Proces-verbal al interogatoriului**

20 august 1940

Început la ora 13:30

Sfârșit la ora 16:00

Î.: Sunteți acuzată că, începând cu anul 1933 până în ziua arestării, ați fost conducătoare a Partidului antirevoluționar fascist „Garda de Fier", la activitatea căruia ați luat parte cel mai activ, adică ați comis o infracțiune prevăzută de art. 54-13, CP al RSSU. Vă recunoașteți vinovăția?

R.: Da, recunosc că, într-adevăr, începând cu anul 1933, am fost una dintre conducătoarele Partidului antirevoluționar fascist „Garda de Fier", în cadrul căruia am fost foarte activă. Am recrutat personal aproximativ 16 oameni în acest partid.

Î.: Pe Ion Marinescu îl cunoașteți?

R.: Da, Marinescu Ion a fost unul dintre conducătorii principali, după arestarea lui Florescu.

Î.: Ați frecventat adesea adunările studenților-membri ai „Gărzii de Fier", la Facultatea de agronomie din or. Chișinău?

R.: Am fost doar o singură dată la adunarea generală a Facultății de agronomie, la care au fost prezenți majoritatea membrilor „Gărzii de Fier".

Î.: Era prezent și Ion Marinescu la această adunare?

R.: Da, Ion Marinescu a fost, într-adevăr, la adunare. Aceasta s-a întâmplat în noiembrie 1936.

Î.: Marinescu a ținut la această adunare o cuvântare împotriva URSS?

R.: Da, Marinescu a ținut o cuvântare împotriva URSS și noi doi, prezenți, am repetat-o cu glas tare, ca pe un jurământ de credință guvernului român, împotriva URSS.

Î.: Nu ați memorizat conținutul jurământului rostit la adunare?

R.: Da, l-am memorizat, avea aproximativ următorul conținut: „Jurăm Înălțimii Sale regelui Carol II că vom lupta pentru apărarea actualelor hotare române și nu vom merge împreună cu acele state care vor să distrugă lumea prin comunism. Și dacă ni se va cere să luptăm alături de Rusia Sovietică, vom prefera să ne sinucidem."

Î.: Deci, Partidul dumneavoastră „Garda de Fier", în frunte cu ceilalți conducători și ai d-voastră, ca una din conducătoarele partidului, la adunările generale studențești, ați făcut propagandă contrarevoluționară deschisă împotriva URSS? Așa a fost?

R.: Da, întocmai așa a fost.

Î.: Partidul dumneavoastră era un partid fascist terorist, unde se află în prezent depozitele de arme?

R.: Partidul nostru, într-adevăr, era fascist, terorist, dar arme în județe n-am avut niciodată, în genere, toate planurile și armele se aflau în centru, adică în or. București.

Î.: Ancheta dispune de date că o casă a dumneavoastră și locuința d-voastră au fost utilizate pentru adunările membrilor „Gărzii de Fier". Confirmați faptul?

R.: Într-adevăr, în casa de pe str. Kiev nr. 81, care-mi aparține, locuia conducătorul partidului nostru Florescu și el organiza acolo

frecvent adunări ale membrilor partidului – aceasta a avut loc de la sfârșitul anul 1935 până în anul 1937.

Î.: Ancheta cunoaște că d-voastră ați rămas pe teritoriul Basarabiei sovietice ca, în ilegalitate, să orientați o activitate intensă împotriva Uniunii Sovietice.

R.: Nu, în Basarabia sovietică, am rămas exclusiv din cauza bolii fiicei mele, niciun fel de alte idei n-am avut.

Î.: Unde se afla Tabăra „Carmen Sylva" a „Gărzii de Fier" și ce scop urmărea ea?

R.: Tabăra „Carmen Sylva" se afla lângă Constanța și urmărea scopul de a atrage acolo tineretul studențesc în timpul vacanței de vară, pentru a-l educa în spiritul politicii Partidului „Garda de Fier".

Î.: D-voastră de asemenea ați fost în această tabără?

R.: Nu, eu n-am fost niciodată în această tabără."

* * *

Cel mai lung proces-verbal a fost întocmit la 6 septembrie, când Alexandra Russo a fost chemată de două ori în fața anchetatorului. Era și acesta unul dintre procedeele de intimidare a acuzatului. Fiind ținută în picioare ore în șir, oboseala își făcea efectul prefăcând omul în neom. Dorința anchetatorilor era de a „pescui" cât mai multe nume, cât mai multe adrese pentru a contura o rețea care ar fi putut deveni o forță de opoziție. „Măturarea" posibililor dușmani se făcea cu mare tenacitate și acurateţe. Mai bine să fie pedepsiți cinci nevinovați decât să scape un posibil adversar. Această tactică avea un efect dublu: în primul rând, inspira teroare populației, anihilându-i orice dorință de a protesta; în al doilea rând, se elimina orice posibilitate de a organiza o opoziție antisovietică (fapt demonstrat și de docilitatea populației care s-a sovietizat fără proteste de masă, spre deosebire de Ucraina de Vest, RDG, Polonia, Ungaria, unde populația s-a opus cu arma în mâini noii administrații).

„**Proces-verbal al interogatoriului**

6 septembrie 1940

or. Chișinău

R.: În anul 1934, am luat cunoștință de cartea „Garda de Fier". Cartea a fost îngrijită de Corneliu Zelea Codreanu. Aproape un an întreg, am copiat această carte, deoarece așa o carte n-am mai întâlnit. Am ajuns la convingerea de a adera la „Gărda de Fier", deoarece prin acest partid vedeam renașterea imaginară a României.

La sfârșitul anului 1934 și începutul anului 1935, am făcut cunoștință cu Sergiu Florescu – ziarist la publicații reacționare. Sergiu Florescu era ziarist burghez, s-a născut în Bucovina, dar locuia în or. Chișinău și colabora la un șir de ziare.

Cu toate că în acel moment, formal, organizația era desființată, Sergiu Florescu era unul dintre conducătorii care concentrau în jurul lor adepți ai „Gărzii de Fier". Sergiu Florescu mă cunoștea ca adeptă înflăcărată a „Gărzii de Fier".

La sfârșitul anului 1934 și începutul anului 1936, la mine acasă, pe str. Leova 70, a venit Florescu. Întâlnindu-ne, am făcut un schimb de păreri – atât el, cât și eu aveam aceleași convingeri. După aceasta în locuința lui de pe str. Kiev nr. 9, se întâlneau membrii „Gărzii de Fier".

La începutul anului 1935, am fost de mai multe ori în locuința lui, unde se întâlneau diferite grupe de membri ai „Gărzii de Fier": a lui Steinesco Ivan, Boieru Traian – ambii erau studenți ai Facultății de agronomie.

Acolo l-am întâlnit și pe Trifa Viorel de la Facultatea teologică. Când ne adunam la Sergiu Florescu, discutam problema păstrării cadrelor „Gărzii de Fier", deoarece, după desființarea organizației și operarea unor arestări, o parte din membrii organizației noastre au rămas fără serviciu. Am ridicat problema păstrării acestor cadre prin găsirea unor locuri de muncă corespunzătoare.

La sfârşitul anului 1935 şi începutul anului 1936, organizaţia „Garda de Fier” îşi intensifică tot mai mult activitatea. Cu scopul de a trece în legalitate, conducerea „Gărzii de Fier” a prezentat organizaţia noastră cu noua ei denumire de „Totul pentru ţară”.

La scurt timp după această prezentare şi legalizare a partidului de către guvernul român, Sergiu Florescu, în casa de pe str. Kiev 81, care-mi aparţine, a început să publice ziarul *Organul „Gărzii de Fier”*. Odată cu legalizarea partidului nostru, eu am intrat în componenţa celulei conduse de Sergiu Florescu.

În fiecare săptămână, aveau loc adunări ale celulei, la care se discuta despre recrutarea unor membri noi, precum şi despre directivele transmise din Bucureşti…”

„**Proces-verbal al interogatoriului**

6 septembrie 1940, ora 13:50

R.: În vara anului 1936, Sergiu Florescu mi-a încredinţat, ca activistă, să înfiinţez organizaţia „Garda de Fier” din judeţul Orhei.

Pentru a realiza sarcinile puse în faţa mea, am făcut legătură cu Isâgan Vasile, care locuia atunci în Orhei. Isâgan, de profesie avocat, fost membru al Partidului Cuzist, era un bun cunoscut al căpeteniei „Gărzii de Fier” Zelea Codreanu.

În judeţul Orhei, au fost recrutaţi de către noi, în organizaţia fascistă antirevoluţionară „Garda de Fier” Andrei Mocanu – învăţător în s. Andreevca, Cristea Gheorghe – ţăran înstărit, s. Camenca, Brigoi Gheorghe – învăţător, judeţul Orhei, Papondopulo Vsevolod – fiul primarului, s. Cobâlca. Cu Mocanu am făcut cunoştinţă în s. Tabăra când am fost la biserica mănăstirii cu membrul „Gărzii de Fier” din Chişinău Malevschi, care îl cunoştea pe Mocanu. Discutând cu ultimul, i-am povestit despre esenţa organizaţiei „Garda de Fier”. Mocanu şi-a dat acordul să devină membru al ei. Pentru participare activă, exprimată prin activitatea teroristă şi organizaţia „Garda de Fier”, Mocanu a fost împuşcat la 22 septembrie 1939.

…Dintre studenţi, conducători principali ai organizaţiei fasciste antirevoluţionare erau: şeful organizaţiei, Stoenescu Ivan – originar din or. Focşani, România, student al Facultăţii de agronomie, împuternicit al Centrului.

În noiembrie 1936, ziarul revoluţionar *Universul* a organizat adunarea studenţilor de la Facultatea de agronomie, la care, în mare parte, au fost prezenţi membrii organizaţiei fasciste anticomuniste „Garda de Fier”. (Adunarea a fost organizată în clădirea Facultăţii de agronomie pe str. Sadovaia.)

Au fost prezenţi: eu, Juriari – ca membră activă a „Gărzii de Fier”, Florescu…”

* * *

Istoria „Gărzii de Fier” din Basarabia poate fi descrisă obiectiv doar în cazul când vor fi ridicate miile de dosare ale foştilor membri. Când se va cântări exact decizia fiecărui om de a adera, de a susţine acest partid de extremă dreaptă. Explicaţia simplistă cu influenţa fasciştilor germani şi italieni nu răspunde la această dificilă întrebare. Corneliu Zelea Codreanu a pus bazele unei mişcări care-şi propunea să purifice societatea, să dea un nou ideal naţional şi, în final, un om nou, care renunţa la problemele lui cotidiene şi se gândea, în primul rând, la ţară. Ani de zile, noi am blamat „Garda de Fier” fără să avem acces la informaţiile şi istoria acestei mişcări. De aceea, poate numai studierea detaliată a acestor probleme ne va ajuta să definim şi să argumentăm multe dintre poziţiile politice ale partidelor actuale. Lipsa unei adevărate culturi politice, atât în perioada dintre cele două războaie, cât şi astăzi, se datorează faptului că n-am ştiut să studiem atent orice manifestare de pluripartitism.

„**Proces-verbal al interogatoriului**

20 septembrie 1940

Interogarea a început la ora 12:30

R.: … În perioada declanşării evenimentelor din Spania, în anul 1937, organizaţia fascistă antirevoluţionară „Garda de Fier” a trimis la luptă împotriva republicii democratice,

pentru instaurarea regimului fascist în Spania, șapte membri. Doi dintre ei, Moța Ion și Maria Vasile au murit pe front. Pentru a acorda toate onorurile celor căzuți în luptă și în semn de fidelitate „Gărzii de Fier", la înmormântare au fost trimiși membrii activi ai organizației, Florescu Sergiu, Marinescu Ion, Constantin Nicolae, Filip Gheorghe, Stoenescu Ivan și alții, ale căror nume de familie nu mi le amintesc acum.

Î.: Cum se efectua legătura dintre celulele organizației „Garda de Fier"?

R.: Pe teritoriul Basarabiei, organizația fascistă antirevoluționară se diviza în organizații județene, cu centrul regional (șeful căruia era Florescu) la Chișinău.

Din organizația regională Chișinău făceau parte: organizația din Chișinău, șeful căreia era Diaconescu (împușcat în anul 1939), din Bender (șef – Jacotă), din Soroca (nu avea șef) și din Orhei (șef – Tudorachi Gheorghe). Practic, conducerea organizației era efectuată de mine și de avocatul Isâgan.

Tudorachi avea totodată gradul de comandat al legionarilor și, în această calitate, făcea propagandă și agitație de recrutare în organizație, dirija distribuirea mijloacelor financiare pentru procurarea de tipografii cu scopul intensificării acestor acțiuni.

În afară de cele relatate, trebuie să vă spun că, în anul 1939, fiind student al Facultății teologice, or. Chișinău, Tudorachi era organizatorul „Gărzii de Fier" a studenților. În acest timp, organizatori și conducători erau Tudorachi Gheorghe, Florescu Sergiu și Sârbu Emilian. În anul 1937, Tudorachi, ca activist remarcabil al „Gărzii de Fier", era al doilea candidat din județul Orhei pentru alegerile în parlamentul român…

Legătura cu organizațiile județene ale „Gărzii de Fier" se înfăptuia prin curieri sau transmițând directivele prin poștă. Dar, nu numai în acest mod se stabilea legătura. Drept legătură a organizației noastre „Garda de Fier" cu membrii ei serveau și adunările ce aveau loc la club. La adunările și ședințele organizației „Garda de Fier" mă întâlneam cu membrii ei, făceam cunoștință cu noii veniți, pe care îi și atrăgeam la o activitate intensă – despre aceasta am mai relatat la interogatoriile anterioare…

Î.: Caracterizați activitatea membrilor „Gărzii de Fier" sus-enumerați de d-voastră.

R.: …Eu am acordat ajutor material membrilor „Gărzii de Fier" arestați, precum și celor ce aveau nevoie de el.

La sfârșitul anului 1934 sau la începutul anului 1935, unul dintre membrii „Gărzii de Fier", al cărui nume de familie nu mi-l amintesc acum, l-a adus la mine acasă pe Chiparis Vasile. Astfel am aflat că Chiparis Vasile e membru al „Gărzii de Fier". Pentru activitatea desfășurată în cadrul „Gărzii de Fier", a fost arestat în anul 1933 și acum are nevoie de locuință. De atunci, Chiparis a început să locuiască în curtea mea pe str. Kiev 81. În acel timp, tot acolo, locuia și șeful organizației „Garda de Fier", Florescu Sergiu, în locuința căruia aveau loc adunări și ședințe ale membrilor „Gărzii de Fier"… Chiparis era pictor de profesie…

La sfârșitul anului 1935, Florescu a înființat organul Partidului „Garda de Fier" *România creștină*. Inițial, redacția acestui ziar se afla pe str. Kiev nr. 9, unde trăia Florescu. După publicarea a trei-patru numere, Florescu a trecut cu traiul în casa mea, pe str. Kiev 81. Tot aici, eu l-am văzut pe Culea Simion, funcționar al redacției.

Interogarea am întrerupt-o la ora 20:00, 20/IX.'40"

* * *

Șirul acestor procese-verbale converg spre un final dramatic din care reiese că, în noaptea de 21 spre 22 septembrie 1939, la ora 5:30 dimineața (teritoriul satului Gârlești, jud. Lăpușna), autoritățile române i-au împușcat pe trei dintre liderii mișcării legionare din Basarabia: Sergiu Florescu, Vasile Diaconescu și Ion Palamarciuc. La 7 dimineața, cadavrele lor au fost expuse în centrul Chișinăului, la intersecția

străzilor Alexandru și Pușkin. Așa s-a procedat în toată România și în toate centrele județene, astfel pedepsindu-se atentatul la viața prim-ministrului României Armand Călinescu, produs la 21 septembrie 1939. Acest eveniment a influențat destinul Alexandrei Russo care a fost arestată și dusă în lagăr.

„**Proces-verbal al interogatoriului**

23/IX-40

Interogarea a început la ora 13:00

Î.: Continuați declarațiile despre participanții organizației fasciste „Garda de Fier".

R.: Una dintre conducătoarele remarcabile ale organizației „Garda de Fier" era Siținskaia Nina Nikolaevna. Siținskaia era ruda mea. Fiind rude, adesea veneam acasă una la alta. Vizitându-ne, discutam, în esență, despre organizația „Garda de Fier". Siținskaia în acel timp, era aproximativ sfârșitul anul 1935, refuza propunerile mele, dar împărtășea ideile fasciste referitoare la „Garda de Fier". După un șir de discuții cu Siținskaia despre organizația fascistă „Garda de Fier", ea a început să frecventeze ședințele membrilor „Gărzii de Fier" și, de la începutul anului 1936, era considerată membră activă a organizației „Garda de Fier". Pentru activitate intensă în organizația fascistă, Siținskaia a fost înaintată de șeful Florescu la un post de conducere. În anul 1936, ea a fost desemnată șefă a celulei „Gărzii de Fier" – „Cetățuia" – organizație feministă. Funcția lui Siținskaia era să atragă în organizație femei, în baza convingerilor „morale".

Î.: Cine intra în componența celulei fasciste de femei a „Cetățuia", conducătoarea căreia era Siținskaia?

R.: Cine făcea parte din celula „Cetățuia", conducătoarea căreia era Siținskaia, nu mi-i cunoscut…

Î.: Relatați despre activitatea lui Siținskaia la conducerea celulei „Gărzii de Fier" „Cetățuia".

R.: Siținskaia era conducătoarea celulei fasciste „Cetățuia", propunându-și drept scop lărgirea rândurilor organizației „Garda de Fier". Se ocupa de recrutarea noilor membri, făcea propagandă „Gărzii de Fier" printre femei. Conducea ședințele acestei celule. În afară de aceasta, Siținskaia acorda ajutor membrilor „Gărzii de Fier" arestați…

În aprilie 1940, m-am întors în or. Chișinău din lagărele de concentrare, unde am fost deținută ca membră a „Gărzii de Fier". În luna mai, la mine acasă a venit membrul celulei „Gărzii de Fier" Evers Alexei Alexandrovici.

La această întâlnire, Evers mi-a comunicat, cu părere de rău, că în noiembrie a avut loc procesul vechilor membri ai „Gărzii de Fier".

Interogarea s-a încheiat la 17:00"

* * *

Documentele ce urmează fac parte din dosarul Alexandrei Russo. Din ele însă lipsește o singură informație: la 28 iunie 1940, ea a lansat un apel către autoritățile române – să fie eliberați toți deținuții din închisori, bănuind că autoritățile sovietice nu vor fi prea indulgenți chiar și cu adversarii regimului monarhic, ceea ce, de fapt, s-a și confirmat ulterior.

* * *

„**Decizie**

cu privire la prelungirea termenului
de anchetă și arest

21 septembrie 1940, or. Chișinău

Împuternicitul operativ major Nikolaev, secția 1, sectorul 2, NKVD, RSSM.

…În cazul examinării acordului dat, s-a dovedit că membrii activi ai organizației fasciste antirevoluționare, condusă de Russo-Juriari, sunt Filip Grigore, Chiparis Vasile, aflați în libertate și care urmează să fie arestați.

Pentru cercetarea acestui fapt, e nevoie de timp suplimentar, iar termenul de anchetă și deținere în stare de arest a inculpatei Russo-Juriari a expirat la 13 septembrie 1940.

Am decis:

…despre prelungirea termenului de anchetă și arest a inculpatei Russo-Juriari cu o lună, adică de la 13 septembrie până la 13 octombrie."

„**Proces-verbal de încheiere a anchetei penale**

23 decembrie 1940

Sublocotenentul Securităţii de Stat Kravţov a anchetat dosarul penal nr. 74 de acuzare a lui Russo-Juriari Alexandra Leonidovna de comitere a infracţiunilor conform art. 54-11 şi 54-13, CP al RSSU."

„**Concluzie de acuzare**

26 decembrie 1940

… În baza celor expuse, este acuzată:

…că, provenind din clasa dușmănoasă, făcea parte și a activat în partidul fascist antirevoluţionar al României „Garda de Fier", care lupta împotriva partidelor democrate și, în special, împotriva Partidului Comunist al României, împotriva internaționalismului, sub lozinca „România pentru români", pentru instaurarea dictaturii fasciste după exemplul și cu ajutorul Germaniei și Italiei, adică de comitere de infracţiuni prevăzute de art. 54-11 și 54-13.

Întocmit la 24 decembrie 1940."

„**Hotărâre**

30 decembrie 1940, or. Chișinău

Subsemnatul, procuror adjunct cu misiuni speciale al RSSM, Bugaev, cercetând dosarul penal nr. 74,

dispun:

Acţiunea de învinuire a lui Russo-Juriari Alexandra Leonid să fie transmisă spre cercetare Consfătuirii Speciale de pe lângă NKVD al URSS."

„**Extras din procesul-verbal nr. 35**
al Consfătuirii Speciale de pe lângă NKVD
al URSS

29 martie 1941

Am dispus: Russo-Juriari Alexandra Leonidovna, ca element social deosebit de periculos, să fie deţinută în închisoarea corecţională pe termen de opt ani, calculând termenul de la 12 iulie 1940."

* * *

Începând cu acest moment, nu cunoaștem prea multe despre soarta acestei distinse femei. Dosarul ei este zgârcit în informaţii și se limitează doar la câteva momente cruciale. La 11 mai 1943 s-a stins din viaţă în lagărul din orașul Karaganda.

Într-o ţară care își respectă cetăţenii ar fi firesc ca cele mai distinse personalităţi să fie privite printr-o optică aparte. Astfel, personalitatea distinsei doamne Alexandra Russo și-ar recăpăta dimensiunea ei reală. Astăzi, tot ce mai putem face pentru ea este să-i cinstim memoria, și poate că cel mai potrivit lucru ar fi să-i înălţăm un monument în inima Chișinăului, un monument care ar simboliza: femeia mamă, femeia luptător, femeia eroină, care știe să-și apere idealul. Idealul Alexandrei Russo a fost un destin mai bun pentru basarabeni.

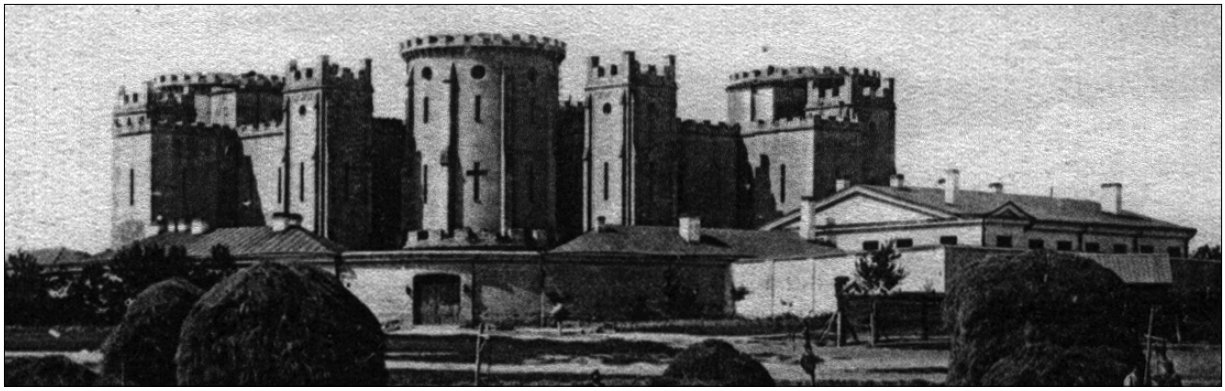

Închisoarea din Chișinău, anii '30, sec. XX

O AVIATORE CUM MAI RAR SE ÎNTÂLNEȘTE

Aviatoarea Nadia Russo

Un nume de glorie al aviației românești este direct legat de Basarabia și de numele nemuritor al scriitorului Alecu Russo.

De astă dată e vorba despre o femeie cu un destin neobișnuit care poatră amprenta epocii în care i-a fost dat să se manifeste.

Nadia Russo (17.VI.1901 la Tveri (Rusia) s-a născut în familia generalului de cavalerie Evgheni Brjozovski, mort în 1917, fiind ucis de soldații bolșevizați. Rămânând fără tată, împreună cu sora mai mare și însoțite de fosta ordonanță a tatălui, s-au refugiat de frica urgiei roșii în Basarabia, unde locuia o mătușă de-a lor.

În luna ianuarie a anului 1918, în Basarabia au intrat armatele române, s-a instaurat o anumită disciplină, s-a creat iluzia că regimul vechi practic nu s-a schimbat, nobilimea era galantă, ofițerimea purta haine străine, balurile se țineau lanț.

Senzația acestei reveniri la viața de odinioară au făcut-o să accepte foarte repede noul mod de viață. La Chișinău se vorbea mult rusește și mediul lingvistic nu era pentru ea un impediment. Franceza, pe care o vorbea acasă, era vorbită în mediile nobiliare din Chișinău, iar româna îi părea o limbă străină, aducând a italiană.

Nadia Russo avea caracter. În momentul când s-a decis să se căsătorească cu moșierul basarabean Alexandru Russo, nobil de viță veche, ea știa exact că își schimbă nu numai numele, ci își schimbă o parte din obișnuințele ei și acceptă să fie cetățeanca altui stat.

Face cursuri de surori medicale la Chișinău, iar în 1936, la București, absolvește cursurile de pilotaj la Școala de aviație Mircea Cantacuzino. [*Aviația română pe frontul de Est și în apărarea teritoriului,* Tehnoprod, 1993. – București.]

„În anul 1938, la manevrele militare de aviație, care s-au desfășurat la Galați, între 16 și 21 octombrie, au fost concentrate pentru prima dată în istoria aviației române cinci aviatoare: Marina Știrbey, pilot pe avionul bimotor sanitar Monospar, Nadia Russo, Maria Drăgescu, Virginia Duțescu și Irina Burnaia, pilot de legătură. Cele cinci avioane au corespuns misiunilor încredințate."

În 1938 Nadia Russo este singura femeie care participă la raliul Praga-București-Belgrad-Bratislava, fiind decorată în același an cu medalia *Virtutea Aeronatutică* de pace.

Când a început cel de-al Doilea Război Mondial, Nadia Russo a participat în cadrul Escadrilei Albe la luptele de pe Frontul de Est. Misiunea ei era de a evacua răniţii, astfel că a scos sute de pătimiţi din spitalele de campanie de lângă Odesa şi Stalingrad.

„(…) În luna septembrie, între 12 şi 17, aviatoarele Nadia Russo şi Mariana Drăgescu au primit misiunea din partea comandamentului Forţelor Aeriene să aducă în ţară din Germania, pe calea aerului, două avioane Klemam 35, comandate pentru şcolile de pilotaj ale Direcţiei Aviaţiei Civile, care depindea de SSA. Zborul de la Stuttgart la Boblingen pe ruta Viena-Graz-Zagreb-Belgrad-Bucureşti, cu vreme defavorabilă uneori, s-a încheiat fără niciun incident.

La începutul războiului, în 21 iunie, conform ordinului Statului-Major al Aeronauticii, o parte din escadrilă s-a deplasat pe aerodromul Focşani, cu următorul personal: comandant – Lt. Av. Traian Demetrescu şi piloţii avioanelor sanitare nr. 1 – Nadia Russo, nr. 2 – Mariana Drăgescu, nr. 3 – Virginia Thomas şi 4 servanţi-soldaţi. Personalul navigant a fost plasat imediat într-o atmosferă de război. Au dormit pe tărgile avioanelor şi pe iarbă în păduri şi luau masa la popota escadrilelor de vânătoare şi bombardament de pe acelaşi teren...

... Tot la 21 august, escadrila primeşte ordin să-şi mute baza pe aerodromul Tighina, de unde va acţiona pe linia frontului Odessei. Avioanele au fost vopsite în culori de camuflaj, care estompa oarecum Crucea Roşie.

S-au transportat răniţi de la Râbniţa şi Edineţ pe Nistru, apoi în zonele de peste Nistru, şi aduşi pe aerodromul Tiraspol, unde se afla un spital de campanie...

De la 1 septembrie la 23 octombrie, avioanele sanitare pilotate de Nadia Russo, Mariana Drăgescu şi Virginia Thomas au continuat transporturile cu răniţi din bătălia pentru Odessa – la Tiraspol – din localităţile: Zalci, Baden, Iaska, Mihailovska, Dimitrievska. Col. dr. I. Dobreanu, venit în inspecţie, a zburat de la Tiraspol la Zalci cu avionul sanitar nr. 2, pilotat de Mariana Drăgescu..." [*Aviaţia română pe frontul de Est şi în apărarea teritoriului*, Tehnoprod, 1993. – Bucureşti.]

În 1943 Nadia Russo părăseşte aviaţia din motive de sănătate, având la activ ordinele:

Virtutea aeronautică de război, cu spade, clasa *Crucea de aur* (1941), *Vulturul german* (1942), *Crucea Regina Maria* (1943).

După război, norocul i-a arătat Nadiei Russo reversul medaliei. Implicată în procesul ofiţerilor-aviatori, care au avut contacte cu militarii englezi din Comisia Aliată de Control, Nadia Russo a fost arestată şi condamnată în 1951 la şapte ani de închisoare (a ispăşit „doar" şase) şi cinci ani domiciliu obligatoriu în Lăteşti (Bărăgan). Aici s-a întâlnit cu multe cunoştinţe din lumea bună a Bucureştiului: doamna Maria Antonescu, soţia mareşalului, doamna Zelea Codreanu, soţia lui Corneliu Zelea Codreanu şi chiar pe viitorul ei soţ – Gheorghe Bossie, pe care l-a întâlnit tot în Bărăgan.

În 1962 a scăpat de domiciliul obligatoriu şi a colindat România în căutarea unui post de lucru. S-a angajat la Buftea, la o fabrică de ambalaj. În 1986 i-a murit soţul. Nadia Russo n-a avut pensie şi ultimii ani de viaţă i-a trăit într-o neagră mizerie. Bolnavă de amnezie, a decedat la 22 ianuarie 1988 şi a fost înmormântată la Cimitirul *Reînvierea* din Bucureşti.

În Chişinău, una dintre străzi (fosta Raskova), situată în sectorul Râşcani (limitată de str. Bogdan-Voievod şi str. Pietrăriei), îi poartă astăzi numele.

Locul n-a fost ales întâmplător, căci aici pe vremuri era aerodromul Chişinăului şi ea aterizase aici de mai multe ori vizitând Basarabia. Familia Russo deţinea o casă în centrul oraşului, unde viitoarea aviatoare a locuit mai mulţi ani. Şi tot de ea este legată biserica Râşcanu în curtea căreia sunt înmormântaţi mai mulţi membri ai familiei Russo şi desigur venea încoace când aveau loc ceremoniile de pomenire a celor decedaţi.

UN NUME FIXAT ÎN ISTORIILE A TREI ŢĂRI

Roxandra Sturdza

În aceste zile când grecii serbează începutul mişcării de eliberare naţională care s-a declanşat la 1821, la Chişinău, sub denumirea de *Eterie*, se uită a fi pomenită o personalitate care a avut un rol decisiv în declanşarea acestei lupte de eliberare a Greciei.

Consilier confidenţial al împăratului Alexandru I, Roxandra Sturdza a reuşit să promoveze în conducerea externă a Rusiei pe bunii săi prieteni: I. Capo d'Istria şi pe Alexandru Ipsilanti.

Istoria mai are a descifra meandrele diplomatice pe care le-a desenat această distinsă personalitate feminină, căci de voinţa ei este legată şi istoria Basarabiei, primul guvernator fiind numit chiar tatăl ei – Scarlat Sturdza.

Roxandra Sturdza s-a născut la 12 octombrie 1786 la Constantinopol. În inima imperiului turc se fermentau marile schimbări, care în scurt timp aveau să modifice harta Europei.

Era fiica lui Scarlat Sturdza şi sora filozofului Alexandru Sturdza. Roxandra Sturdza a fost una dintre femeile strălucite ale epocii sale. Domnişoară de onoare a împărătesei Elisaveta, persoană de încredere a împăratului Alexandru I. Tot ea l-a lansat pe orbita politică pe contele Capo d'Istria, care a influenţat politica externă a Rusiei în acea vreme.

A fost căsătorită cu A.G. Edling (1774-1841), conte. În luna decembrie 1812 pleacă În Germania, însoţind-o pe împărăteasa Elisaveta Alekseevna. La Weimar, Roxandra Edling face cunoştinţă cu marele poet Goethe. Prin anii '30 ai secolului XIX mai întreprinde o călătorie în Europa, unde face cunoştinţă cu mari personalităţi: Chateaubriand, Charles Eynard, Sainte-Beuve ş.a. A rămas în istorie ca o filantroapă de excepţie. În colaborare cu fratele ei Alexandru, a ctitorit în 1828 biserica, casa pentru preoţi, spitalul şi şcoala din Manzâri (jud. Tighina). La Odesa a înfiinţat un orfelinat, a dat bani pentru întemeierea unei mănăstiri de maici ş.a. În 1829 a fondat Societatea de Binefacere a Femeilor, fiind una dintre îndrumătoarele mişcării feministe din sudul Rusiei şi din Basarabia. Primul examen serios al acestei societăţi a fost în anul 1833, când intervenţia Roxandrei Edling şi a contesei Voronţova au salvat mai multe suflete în timpul foametei ce se abătuse asupra Odesei. Ca scriitoare, a excelat în genul memorialistic şi cel epistolar. Opera: *Impresiile la 18 ani*. – Odesa, 1849; *Memoires de la comtesse Edling, née Stourdza, demoiselle d'honneur*

de Sa Majesté l'Impératrice Elisabeth Alexeevna. – Moscova, 1888.

Pe parcursul istoriei milenare a românilor neamul Sturdzeştilor apare şi se retrage în planul secund al evenimentelor de nenumărate ori. Separarea Basarabiei de Moldova Mare şi anexarea ei la Rusia s-a făcut în nişte condiţii în care o ramură a acestui neam s-a pomenit implicată direct.

Roxandra Sturdza a fost „implicată" în multe evenimente importante de la începutul sec. XIX şi de aceea este firesc interesul nostru pentru acest neam. Mai este o cauză care însufleţeşte curiozitatea noastră. Această remarcabilă femeie a reuşit să se impună la curtea ţarilor ruşi la fel cum odinioară reuşise Maria Cantemir.

Corespondenţa ei, parte tot din opera literară, rămâne a fi o sursă sigură de cunoaştere a epocii, a tradiţiilor şi moravurilor şi, totodată, e un registru de personalităţi evocate în genul epistolar.

S-a stins din viaţă la 16 ianuarie 1844. Moartea contesei a fost consemnată în scrierile fratelui său Alexandru Sturdza. La Odesa, în 1844, a fost editată placheta *În memoria contesei R. Edling, născută Sturdza*. Iar în *Odesskii vestnik,* publicistul N. Troiniţki a publicat un necrolog ce trece în revistă toate realizările contesei R. Edling (Sturdza), care a fost înmormântată pe malul mării, în conacul „Ciznevici", aşa cum a şi fost ultima ei dorinţă.

Numele Roxandrei Sturdza va rămâne pe veci fixat în istoriile a trei ţări: Rusiei, României şi Greciei.

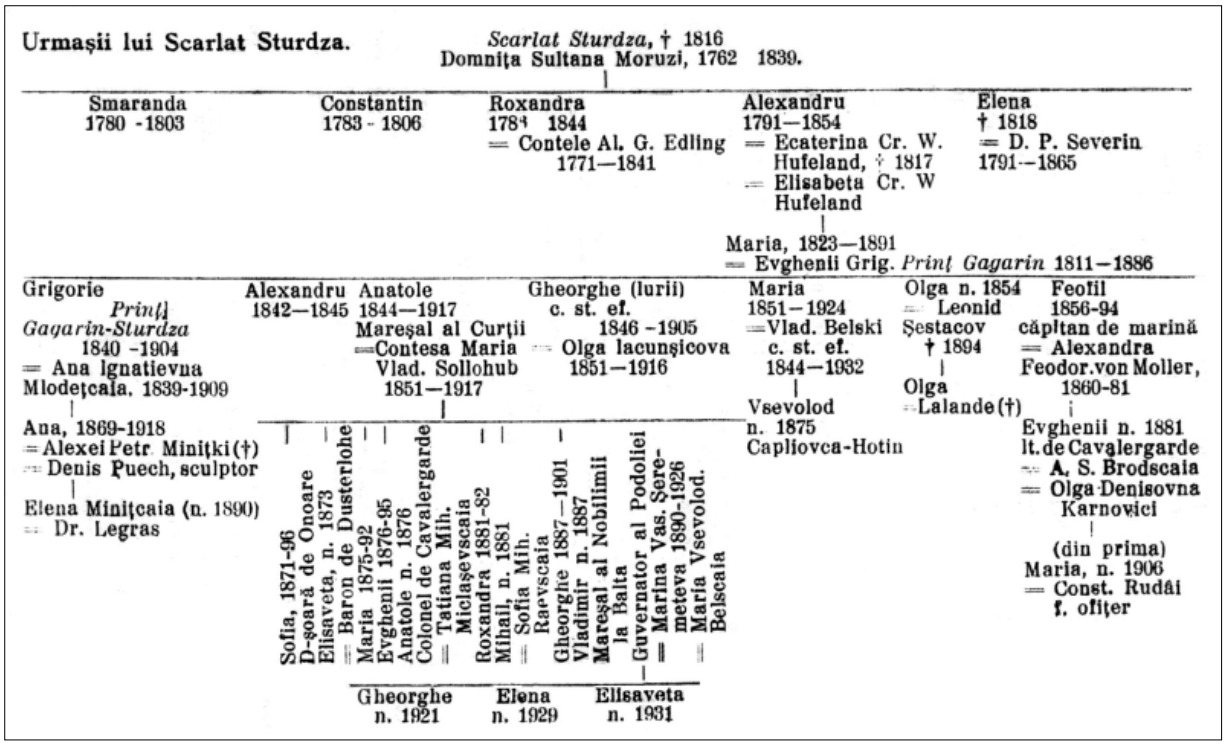

Arborele genealogic al familiei Scarlat Sturdza

O ÎNVĂŢĂTOARE CA MULTE ALTELE…

Probabil că aşa e destinul femeii: format printr-o tradiţie de veacuri. Ea acceptă mult prea uşor poziţia de umbră a bărbatului, dar după curajul pe care îl manifestă, după înţelepciunea cu care descifrează şi dezleagă cele mai grele noduri ale destinului de cele mai multe ori se află în prim-plan.

Nadejda Terleţchi

Secolul XIX a schimbat mult poziţia femeii în societate. Din simpla prezenţă în familie ea îşi schimbă locul în societate prin prezenţa în viaţa socială. Schimbarea accentului s-a făcut prin şcoală. Au fost deschise şcoli pentru femei, ele la rândul lor s-au pornit să deschidă alte şcoli de diferite nivele şi în felul acesta s-a produs o revoluţie paşnică, dar o revoluţie necesară.

Un exemplu perfect care ilustrează acest caz este cel al Nadejdei Terleţchi.

S-a născut în 1870, în satul Zarojani, jud. Hotin. Părinţii au dat-o să urmeze studiile la Chişinău, unde a absolvit Liceul nr. 1 de fete.

După moda epocii, aşa cum procedau mii de tineri pe atunci, ea s-a dus să lucreze pentru luminarea poporului. A acceptat să fie învăţătoare la şcoala primară. A făcut pedagogie cu multă dăruire şi sacrificiu. Între anii 1887-1925 a fost directoare a Şcolii primare nr. 5 din Chişinău şi multe generaţii de copii au trecut prin mâna ei, luminaţi fiind de harul pedagogic şi de cultura sufletească excepţională. A participat la congresele învăţătorilor din Rusia, unde s-a afirmat plenar prin darul oratoric şi printr-un talent publicistic viguros.

Dar aria preocupărilor sale depăşea cu mult hotarele şcolii. A colaborat fructuos cu Daria Harjevschi la organizarea unui teatru popular, la prezentarea unor interesante lecturi publice etc.

Era un om al riscului. Şi, probabil, cele mai interesante nuanţe biografice vor fi descoperite în dosarele încă secrete ale jandarmeriei din Basarabia. Casa ei a servit drept sediu pentru redacţia ziarului şi al revistei *Cuvânt moldovenesc* (1913-1917), editat de Pan Halippa şi Nicolae N. Alexandri. A fost prietena de viaţă a distinsului cugetător şi publicist Nicolae N. Alexandri (1859-1931). Şi în mare parte armonia acestei prietenii explică multe din faptele publicistului N. Alexandri. Nu a fost niciodată străină de durerea omenească, de suferinţa aproapelui şi, călăuzită de perceptele moralei creştine, s-a implicat în probleme care pe alţii nu-i preocupau, dar care în virtutea funcţiilor exercitate ar fi trebuit să-i preocupe în primul rând. Fără să aştepte lauri sau laude, s-a preocupat de destinul refugiaţilor transnistrieni.

S-a stins din viaţă modest şi demn precum a şi trăit. A fost înmormântată la Cimitirul Central din str. Armenească, dar spre marele nostru nenoroc nu s-a păstrat niciun semn, nicio placă pe care să fie trecut anul decesului. De aceea, căutăm informaţii referitoare la Nadejda Terleţchi. Fiindcă această personalitate basarabeană trebuie să fie cunoscută şi apreciată după merit.

O FIRE AUTENTICĂ A ACESTUI PĂMÂNT

O temă cu totul aparte o constituie mișcarea feministă din Basarabia și liderii ei.

Nadejda Tudor, care a mai semnat și Speranţa Tudor, lider al mișcării feministe din Basarabia, publicistă, ajutoare devotată a lui Iorgu Tudor în toate încercările lui literare, s-a născut la 20 decembrie 1888 în comuna Manzâri din jud. Tighina, moșia de cândva a Roxanei Sturdza. Nadejda Tudor a absolvit Școala Eparhială din Chișinău, ajungând profesoară la Vadul lui Vodă, apoi la Liceul Industrial din Chișinău.

A participat ca soră de caritate la Primul Război Mondial.

Activitatea publicistică începe odată cu primele sale însăilări, în 1909, găzduite de revista *Luminătorul*. A urmat, în 1912, revista *Făclia Ţării*, ediție concepută de Iorgu Tudor, dar care a fost confiscată chiar de la primul număr.

A mai publicat în *Lira Basarabiei, Generația noastră, Cuvânt moldovenesc, Moldova de la Nistru, Mișcarea feministă* ș.a.

În timpul evenimentelor din 1917 a făcut parte din colectivul redacţiei care a editat ziarul *Pământ și voie*, iar la ziarul *Soldatul moldovan*, tipărit în aceeași perioadă, a fost chiar secretar de redacţie.

Întoarsă de pe front, după ce participă activ la evenimentele Unirii ca slujitor al scrisului, Nadejda Tudor, alături de Elena Alistar și de alte câteva femei basarabene, purcede la fondarea Ligii femeilor din Basarabia, organizație menită să lupte pentru drepturile femeilor, pentru emanciparea lor. De fapt, ea a fost și fondatoarea Societăţii Scriitorilor și Publiciștilor din Basarabia.

Preotul și scriitorul Alexandru Bardieru, în revista *Viața Basarabiei* (nr. 3-4, 1943; p. 243), îi dedică o schiţă-necrolog de toată frumuseţea, evocând simplu și convingător chipul acelei care, în viața de toate zilele, a fost Speranţa Tudor: *„De familia Tudor, sau să fim în nota titlului, de Speranța Tudor mă leagă amintiri scumpe din anii cei mai frumoși ai vieţii, din anii studenţiei.*

Numai ce scăpasem de zidurile înguste ale seminarului și de uniforma cu guler strâmt și

Comitetul Ligii femeilor basarabene: E. Dijionat, O. Țurcan, E. Alistar, N. Derevici, E. Ivanova, E. Isanos și N. Tudor. Anul 1918

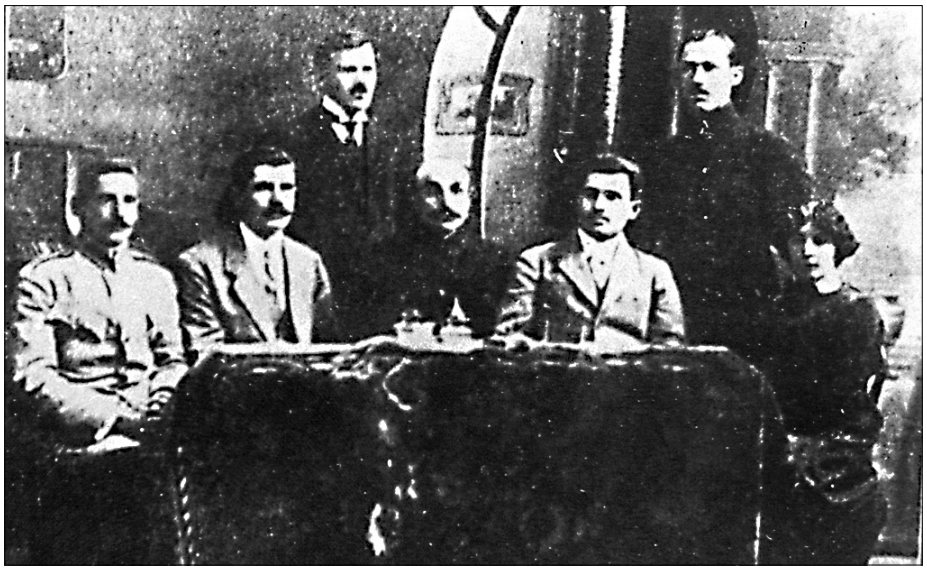

Redacţia gazetei *Ostaşul moldovean*.
Rândul I, de la stânga la dreapta: col. Teodosie Cojocaru, Mihail Minciună, Gheorghe Tudor, Gherman Pântea, Nadejda Tudor. În picioare: prof. Vasile V. Semaca şi poetul Ion Buzdugan, care mai semna Nică Românaş

nasturi argintii, că toamna ne-am înscris la facultate cu o altă viaţă, de libertate, de afirmare și de manifestare nestingherită a crezului și gândirii noastre tinerești, cultivate pe băncile școlii.

Într-o seară de toamnă, mi se pare, l-am cunoscut pe d. Iorgu Tudor la o adunare gazetărească. Chipul său blând și numele său pe care-l cunoșteam din copilărie de pe paginile Cuvântului moldovenesc *m-a atras, și din seara ceea ne-am împrietenit. M-a poftit și la Domnia Sa acasă, unde am cunoscut-o și pe Speranța Tudor.*

Felul cum am fost primit, discuţiile care au urmat, amintirile frumoase pe care se întreceau amândoi soții să le povestească – fie episoade din timpul războiului, fie din legăturile de prietenie cu scriitorii basarabeni, printre care în loc de cinste se numără Alexei Mateevici și Tudor Pamfile – m-au atras și din acea seară deseori am urcat dealul ce ducea spre tihnita casă înconjurată de pomi și vie, din cerdacul căreia se desprindea o privelişte minunată în depărtarea Chișinăului, înspre amiază și asfințit...

Neuitate îmi vor rămâne în minte minunatele cenacluri literare de fiecare sâmbătă seara care se ţineau la Iorgu Tudor și unde se strângeau toți condeierii Basarabiei, care, la un păhărel de vin veritabil moldovenesc, oferit de gazdă, discutam, citeam și ne spuneam părerile despre multe, până noaptea târziu de tot, când nu mai întâlneam pe străzile largi ale Chișinăului decât șuieratul strident și ţăcănitul cadenţat al străjerilor...

Câte ne povestea Speranța Tudor – mai ales din vremea războiului, când a colindat multă lume ca soră de caritate, vă închipuiți, cu un copilaș după ea – despre primele lupte pentru trezirea sentimentului naţional, despre începuturile literare, despre procurarea de cărţi din Regatul Vechi, pentru desfacerea clandestină în popor și despre câte, și despre câte, numai să fi stat să asculți. Avea un dar frumos de a evoca evenimentele și a le da viaţă. Avea un stil cursiv și atrăgător. A scris mult, însă nu se gândea să-și înmănuncheze scrisul. Abia la îndemnul nostru, al prietenilor, s-a convins că e bine să le adune în volum, însă după aceea, nu la multă vreme, a venit refugiul, iar după aceasta un refugiu și mai crâncen: moartea."

Soarta a fost necruţătoare cu Nadejda Tudor. Soţii s-au întors din refugiu și, deși au găsit gospodăria ruinată, hârtiile adunate ani de zile cu migală – risipite, bucuria că se află din nou în Basarabia le nutrea speranţele, visele, gândurile de viitor. Stingerea ei din viaţă, în luna decembrie a anului 1942, era ca un fel de răpire – ca nu cumva să vadă tragediile de mai târziu, să adoarmă având conștiința împăcată de restabilirea unui adevăr.

O FEMEE CARE VA FI DESCOPERITĂ…

În martie 2000 lansam la casa Cărţii „Mitropolit Petru Movilă" enciclopedia *Femei din Moldova*. În ea am inclus şi un mic articol dedicat unei femei celebre despre care în acel moment cunoşteam doar atât:

„TUMARCHINA, Ana (? – ?), profesoară.

A absolvit cu medalie de aur Liceul „Regina Maria" din Chişinău. Dă dovadă de aptitudini deosebite în domeniul matematicii. Îşi face studiile la Berlin, specializându-se în filozofie, apoi se stabileşte la Berna, unde activează ca profesoară de filozofie. Conferenţiară notorie, practic în fiecare an editează câte o carte.

Bibliografie: Bezviconi, Gheorghe. Femeia basarabeană // Din trecutul nostru. 1934, nr. 11-12."

Iar în acelaşi timp, la 16 februarie 2000, la Geneva, una din capitalele Elveţiei, autorităţile dădeau unei strazi din preajma Universităţii din Berna numele Anei Tumarkin, prima femeie-profesor universitar, căci ei cunoşteau despre ea aproape tot.

Ana Tumarchina

Ana (Hana-Ester) Tumarkin s-a născut la 16 februarie 1875 în orăşelul Dubrovno, gub. Moghiliov. Actualmente acel orăşel este un centru raional în reg. Vitebsk, din Belarus.

Dar originea ei era basarabeană, deoarece tatăl ei, Pavel (Paltiel) Moiseevici Tumarkin († 1906) era negustor de încălţăminte din Chişinău, ajuns să obţină şi titlul de nobil, stabilit la baştina soţiei Sofia Herţenştein.

Tot el s-a ocupat de traduceri în ivrit.

Negustorul era un evreu fundamentalist şi s-a opus intenţiei copiilor săi de a face studii în limba rusă. Cu toate acestea, ei au făcut studii fără frecvenţă obţinând rezultate remarcabile. După absolvirea liceului în Rusia au mers la studii universitare în Germania.

După cum ne informează Gheorghe Bezviconi, studiile ei liceale s-au încununat cu o medalie de aur, obţinută la Liceul nr. 1 de fete din Chişinău. La 17 ani pleacă peste hotare, iniţial făcându-şi studiile la Universitatea din Berlin sub îndrumarea profesorului Wilhelm Dilthey, iar din 1892 locuieşte în Elveţia, alegând Universitatea din Berna.

Şi după cum erau cerinţele timpului, peste trei ani, la finisarea cursului universitar, scrie o teză de licenţă care îi permite să obţină titlul de doctor în filozofie.

Tema ei era un studiu comparatist între filozofia lui Herder și cea a lui Kant.

A doua disertaţie a fost scrisă timp de trei ani la tema *Concepţie despre forma interioară în estetică* și susţinută în 1895.

Elveţienii încă nu acceptau femeia în mediul lor ştiinţific, dar pe această basarabeancă foarte dotată au fost nevoiţi s-o accepte. Facultatea de istorie și filozofie i-a acordat titlul de privat-docent în 1898, la numai 23 de ani, în felul acesta ea a devenit prima femeie profesor de filozofie din Elveţia. În plus, a fost învrednicită cu o calitate nouă – de expert în probleme de filozofie.

În 1906 este profesor titular, iar deja în 1909 îl înlocuia pe conducătorul ei ştiinţific Ludwig Stein, primind examene și recenzând disertaţii.

Să fie recunoscută ca profesor definitiv ea n-a reușit. Feminismul în Europa apuseană își făcea loc cu greu și drepturile se obţineau după mari și îndelungi eforturi.

În 1921 și-a luat cetăţenia Elveţiei, dar n-a uitat să vină acasă la Chișinău, unde familia fratelui său Lazăr avea o poziţie socială și economică de invidiat.

În 1943 s-a pensionat.

I-a fost dat să vadă ce s-a întâmplat cu rudele sale din Basarabia, care au fost deportate și au murit în timpul războiului. Fasciștii germani au demonstrat că sunt departe de idealurile filosofice ale antichităţii sau chiar ale compatrioţilor lor Herder și Kant…

Opera Anei Tumarchin te copleșește prin profunzime și volum: *Herder und Kant* (Herder și Kant), Berna, 1896; *Zur Charakteristik Justinus Kerners.* Berlin, 1898; *Das Associationsprinzip in der Geschichte der Aesthetik* (*Principiul asociativ în istoria esteticii*). Berlin, 1899; *Kants Spiel der Kräfte* (Jocul capacităţilor la Kant). Geneva, 1905; *Retrospectiva literaturii germane de estetică pentru anii 1900-1905* (germ.). Berlin, 1905; *Metoda transcendentală în estetica kantiană* (germ.), Berlin, 1906; *Idealul estetic și norma etică* (germ.). *Stutgart, 1907; Metodele cercetării psihologice* (1924); *Esenţa și formarea filozofiei elveţiene* (1928) ș.a.

Începutul celui de-al Doilea Război Mondial a făcut să se piardă posibilitatea de comunicare, ea neștiind care este soarta celor rămași în Basarabia.

A decedat la 7 august 1951 la Gumligen, ca peste ani elveţienii să-i dea numele Anei Tumarkin unei străzi ce duce la Universitatea din Berna, iar la Chișinău ea continuă să fie o anonimă…

Liceul nr. 1 de fete din Chișinău unde a învățat Ana Tumarchin. Foto de epocă

UN SOLDAT DE GARDĂ PĂZIND COPILĂRIA

Este greu de explicat acest fenomen basarabean. Aici, între aceste două râuri, Prut și Nistru, parcă ar fi concentrată o energie deosebită, unde se plămădesc viitorii artiști. Culoarea venită de la acest soare puternic de Sud, verdele venit din iarbă, albastrul venit din cer și negrul venit din sol nu sunt decât culorile unui curcubeu aruncate peste această palmă de pământ.

Atunci când pictorii noștri merg peste hotare, ei își uimesc confraţii, în primul rând, prin această magie coloristică pe care o stăpânesc și pe care știu s-o dirijeze. Noi ne-am obișnuit să-i enumerăm pe basarabenii care au făcut artă mare rămânând acasă, însă prea puţin cunoaștem opera acelora care, în virtutea intemperiilor istoriei, au știut să se afirme și pe alte meleaguri, fiind de fapt mesagerii noștri spirituali.

Elena Uţă-Chelaru, născută la Chișinău, într-o casă modestă din preajma Bisericii „Ciufli", dintr-un neam de cărturari cum a fost bunicul Gavriil Bezviconi și un neam de scriitori cum a fost tatăl ei, profesorul Gheorghe Uță.

A copilărit la Chișinău și a asimilat acea duioșie moldovenească care se resimte în toate lucrările de mai târziu ale artistei. Iar biografia ei de creaţie este una care face onoare întregii arte românești:

UȚĂ-CHELARU, Elena (14.II.1930, Chișinău), pictoriță.

Studii: Liceul Teoretic din Piatra-Neamţ, Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu" (1956). Este nepoata lui Gheorghe Bezviconi.

Din 1973 a lucrat anual în Italia – la Modena și Roma.

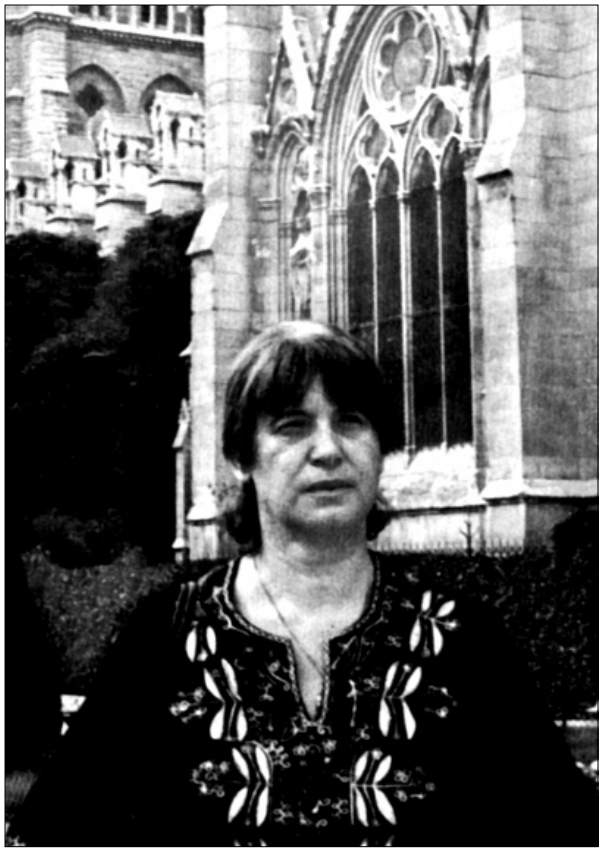

Artistul plastic Elena Uţă-Chelaru

Membră Honoris Causa a Academiei Internaţionale „Mario Gori" – Gela (Italia), *Academiciană de merit* al Academiei Internaţionale de Litere, Ştiinţă și Artă „Pontzen" (Napoli), membră onorifică a Academiei Internaţionale „Lutece" din Paris.

Expoziţii personale în România: la București (1964, 1968, 1972, 1976, 1979, 1982), Iași (1985), Tulcea, Piatra-Neamţ (1986), Vaslui (1985), Bârlad (1985) și în străinătate: la Roma (1970, 1974, 1991), Modena (1978), Napoli (1972), în Belgia (1990) ș.a. Expoziţii de grup în Italia, Israel, Rusia (1969), Franţa (1970), Ita-

lia (1971), San Marino, Italia, Austria (1973), Italia, Cehoslovacia (1974, 1975, 1977), Italia (1981) ș.a.

Achiziţii: în muzee şi colecţii de artă din România, Italia, Belgia, Austria, Israel, San Marino.

Distincţii: Premiul CIAC pentru pictură şi Cupa de Argint „Aldo Moro" (Roma), Medalia de Argint a Academiei Europene de Artă (Charleroi – Belgia), medaliile de Vermeil (Paris), Premiul „Cocoşul de platină" al Academiei Walone de Artă (Charleroi).

Bibliografie: 1. *DARC*; 2. *Artiste plastice din România*. – Bucureşti, 1996; 3. *Chişinău. Enciclopedie;* 4. *EFM*.

* * *

Aprecierea ei s-a făcut în două planuri: în planul artei româneşti şi în plan internaţional. Planul românesc îl putem defini prin cele scrise de istoricul de artă Adriana Botez-Crainic: „*… Artistă cu forţă plastică deosebită, cu temperament de o puternică vitalitate, pictorița Elena Uţă-Chelaru a adus în peisajul artistic românesc universul viu, strălucitor al paletei sale solare.*

...Expresie a temperamentului său eclatant, incandescenţe cromatice sunt juxtapuse dezinvolt cu roşuri incendiare, albastruri strălucitoare, delimitate de aplombul negrurilor. Puse cu tuşe vie, îndrăzneaţă, plajele abundent pigmentate fac să trăiască formele construite viguros, structurile arcuite sau interferate logic.

…Dacă problemele de morfologie plastică puse de pictoriţă pot constitui obiectul unor analize riguroase, mai greu poate fi prins în cuvinte farmecul ascuns înăuntrul formelor sau culorilor tablourilor ei."

Planul internaţional însă este definit de aprecierile criticului italian Carlo Emanuele Bugatti: „*…Parisul Elenei Uţă-Chelaru este Parisul unei romance din Bucureşti, după cum Parisul lui Tamburi este Parisul unui maestru al şcolii romane.*

Cu alte cuvinte, Elena Uţă-Chelaru, confruntându-se cu fascinantele lumi picturale ale Europei contemporane, îşi pune peste tot pecetea personalităţii sale – lucru care nu se întâmplă prea des."

Aici însă, în această biografie de creaţie, lipseşte cea mai importantă apreciere, cea mai scumpă viziune pentru noi, opinia criticii de artă basarabene. Fiindcă este foarte greu să fii profet în ţara ta. A fost premiată la un salon de artă şi a venit la Chişinău unde ne-am întâlnit şi de atunci încolo atelierul ei din centrul Bucureştiului, din clădirea Fundaţiei „Brătianu", l-am vizitat zeci de ori. Acolo mi-a transmis o bună parte din arhiva marelui istoric Gheorghe Bezviconi care a fost unchiul ei, dar ceea ce este mai important am avut timp să discutăm pe îndelete despre trecutul Basarabiei, despre prezentul ei şi foarte puţin despre viitorul ei.

Pentru mine, Elena Uţă-Chelaru se asociază cu un soldat care a fost pus de gardă cu mulţi ani în urmă şi el nu poate părăsi postul nicidecum, nu pentru că nu ar vrea, ci, în primul rând, din motivul că acest post este nu numai onorific, este un post de avangardă dincolo de care începe necunoscutul, iar ea, în această avangardă, reprezintă un fragment din copilăria ei, din Chişinăul ei, din Basarabia care a fost odată. Şi ea ştie exact, că atâta timp cât stă la post, există şanse ca istoria să dea dreptate şi acestei palme de pământ dintre Prut şi Nistru în care se nasc mari creatori.

* * *

Nepoata lui Gheorghe Bezviconi, unul dintre cei mai mari istorici şi genealogişti români, Elena Uţă-Chelaru s-a născut şi a crescut la Chişinău într-o familie de intelectuali care ştiau să colecţioneze şi să aprecieze arta.

Gavriil Bezviconi, tatăl lui Gheorghe, a lăsat câteva lucrări de şevalet. Gheorghe Bezviconi a fost un colecţionar înveterat, având în posesie peste o sută de lucrări de pictură, grafică, sculptură. De aici se trag şi rădăcinile artistice ale Elenei Uţă-Chelaru.

Ne-am cunoscut în momentul când am publicat bibliografia lui Gheorghe Bezviconi.

Mi-a scris câteva scrisori, mi-a trimis câteva cataloage și invitații la expoziții.

Mare admiratoare a Italiei, ea își petrece o bună parte din an pe această peninsulă. De aceea, pânzele ei au culori neobișnuite, neașteptate, iar Mediterana și Adriatica sunt prezente în permanență.

Corespondența noastră am început-o nu mai știu când, dar mostre din această corespondență prezintă interes pentru posteritate:

„26.VIII.1997

Mult stimate Domnule Colesnic,

Cele mai calde felicitări pentru excepționala *Enciclopedie* – este o capodoperă pentru Basarabia, dar și pentru România, în ea fiind menționate cele mai distinse personalități ale istoriei, literaturii, artei, vieții politice etc. din toate timpurile, unind astfel pe românii de dincolo și dincoace de Prut. Am conspectat dintr-un suflet tot volumul, am făcut fițuici pe care am trecut numele personalităților mai distincte și o dau la televiziune să fie prezentată apariția ei, la emisiunea Gabrielei Bidu, la *Infoart*, duminică după actualitățile de la ora 20^{00}. Însemnările mele le-am prins ușor cu scoci pe pagina în care este trecută personalitatea.

Am vorbit și cu domnul Paul Păsculete, operator de excepție al emisiunilor de artă.

Albumul de artă *Artiști români contemporani* ne așteaptă în atelierul meu.

Vă aștept în București – dar e bine să mă anunțați din timp, deoarece am un program foarte încărcat zilnic.

Abia aștept să apară și *Necropola capitalei*, așa a fost destinul ei să apară la Chișinău.

Cu cele mai bune urări întregii familii de sănătate și succese în munca d-voastră.

Cu stimă,

Elena Uță-Chelaru”

* * *

Ne-am întâlnit la Chișinău în 1999, în cadrul unei expoziții numită *Saloanele Moldovei*. O lucrare de-a ei a fost premiată și cu această ocazie ea și-a revăzut orașul natal și s-a întâlnit cu artiștii plastici basarabeni.

Mi-a dăruit o lucrare și mi-a făcut o promisiune extrem de importantă, că am dreptul să-mi iau tot ce doresc din cele trei valize cu documente rămase de la marele istoric și o bună parte din cărțile rare din biblioteca lui. Ceea ce de fapt am și făcut. Și nu numai că am stat mai multe ore la rând, selectând documentele, dar o bună parte dintre ele le-am publicat, valorificându-le.

De fiecare dată când merg la București trec prin Centrul Cultural „Brătianu”, la etajul trei, unde se află atelierul marei artiste și pierdem două-trei ore discutând despre Italia, despre Basarabia, despre soarta artistului în această lume pusă pe agonisire.

Are probleme cu un ochi, dar ceea ce mă miră pe mine e că de fiecare dată în atelierul ei stau lucrări noi și parcă își așteaptă rândul să fie expuse.

Pentru mine ea prezintă modelul de artist basarabean, formată în mediul românesc, dar realizat ca artist în apus, recunoscut ca valoare acolo în lumea marii concurențe.

Această împăcare a ei cu greutățile zilei aduce aminte de stoicii greci. Iar pe de altă parte, această înălțare zilnică în fața șevaletului amintește de o urcare pe eșafod. Mi-a promis un premiu pentru *Necropola capitalei*. Am dreptul să-mi aleg una din lucrările care o să-mi placă cel mai mult. Eu, însă, ezit. Fiindcă cea mai bună lucrare a Elenei Uță-Chelaru eu încă o aștept să vină. Și ea o să vină întocmai așa cum dimineața în copilărie așteptam să răsară soarele, fiind convins că el totuși o să răsară. Fiindcă, după cum aveam aceeași convingere seara, atunci când soarele se rostogolea după orizont, dacă m-aș fi pornit din urma lui, pășind cu niște picioare uriașe de pe un deal pe altul, undeva departe aș prinde ghemulețul de foc care vrea să se ascundă.

În istoria artei basarabene Elena Uță-Chelaru are locul ei distinct și neîndoielnic.

O PERSONALITATE DIN ELITA INGINEREASCĂ

Andrei Dron, fiul unui membru al Sfatului Țării, ne-a transmis recent o biografie extrem de interesantă a unei basarabence, care s-a realizat ca personalitate în România.

Am editat deja enciclopedia *Femei din Moldova* (2000) și aceste informaţii vor fi utilizate pentru ediţia următoare a acestei cărţi, însă până atunci ar fi foarte bine ca cititorii să cunoască acest nume în toată măreţia lui:

Elena Trofin s-a născut la 17 septembrie 1924 în comuna Parcani, judeţul Orhei.

Studiile liceale le-a început la Chișinău și le-a finisat la București în 1943.

Studiile superioare le-a făcut la Politehnica din București, Facultatea de construcţii, secţia hidrotehnică, pe care o absolvește în anul 1948.

Activitatea didactică, începută în anul 1949 ca asistent la Institutul de construcţii, București, Catedra de hidraulică, o continuă la același Institut ca șef de lucrări (1954-1965), conferenţiar (1965-1971) și profesor din anul 1971 la Catedra de hidraulică, alimentări cu apă și canalizări. În activitatea sa de 31 de ani în învăţământ, prof. Elena Trofin a predat cursurile: *Mecanica fluidelor* la Facultatea de instalaţii: *Hidraulica și amenajări hidrotehnice* la Facultatea de căi ferate, drumuri și poduri; *Hidraulica și hidrologia*; *Hidraulica specială* la Facultatea de hidrotehnică.

În paralel cu activitatea didactică a funcţionat, între anii 1963 și 1965, ca cercetător principal la Institutul de Studii și Cercetări Hidrotehnice.

În anul 1963 a obţinut titlul de doctor inginer cu lucrarea: *Contribuţii la calculul hidraulic al drenurilor de captare*, primul titlu ştiinţific obţinut de o femeie în domeniul hidrotehnicii la noi în ţară.

Construcţiile și hidraulica sunt niște ştiinţe care mai mult s-ar preta pentru un bărbat și afirmarea unei femei în acest domeniu este o raritate. Dar din scrisoarea domnului Andrei Dron am extras următorul pasaj:

„Prof. Elena Trofin a desfășurat o bogată activitate ştiinţifică și tehnică în domeniile: hidraulica sistemelor cu suprafaţă liberă; mișcarea nepermanentă în conducte; infiltraţii sub construcţii hidrotehnice; mișcarea apei subterane cu aplicaţie la desecarea terenurilor agricole; drenarea platformelor industriale; captarea apei subterane; probleme de protecţia surselor subterane împotriva poluării etc. Dintre studiile efectuate pentru producţie menţionăm: *Măsuri pentru controlul și evitarea poluării apelor subterane pe platformele petrochimice Midia, Corabia, Borzești și Pitești; Protecţia taluzurilor Canalului Dunăre – Marea Neagră; Ameliorarea condiţiilor de captare a apei subterane la Slatina; Migraţia produselor petroliere în sol și măsuri de protecţie a apelor subterane* etc. De asemenea, ca specialist recunoscut, prof. Elena Trofin a efectuat studii pentru drenarea terenurilor agricole din zona lucrărilor de acumulare Porţile de Fier; studii pentru uzinele hidroelectrice de pe Olt și Sistemul hidroenergetic și de navigaţie Turnu Măgurele – Nicopole; barajul Ticveanu etc.

A făcut parte din comisia de experţi româno-iugoslavă pentru Sistemul hidroenergetic și de navigaţie Porţile de Fier; comisia de experţi româno-bulgară, pentru Sistemul hidroenergetic și de navigaţie Turnu Măgurele – Nicopole; colectivul pentru proiectarea metroului București etc.

A reprezentat ştiinţa și tehnica noastră peste hotare: în Iugoslavia, pentru expertizarea

proiectelor pentru amenajarea teritoriului din Sistemul hidroenergetic și de navigaţie Porţile de Fier (1965); Italia (Bari) cu comunicări ştiinţifice (1970), Belgia, pentru conferinţe (1971)."

Dintre lucrările publicate de această remarcabilă savantă se cer menţionate monografiile:

Introducere în mecanica fluidelor (1953, litografiat – în colaborare); *Hidraulica specială* (Hidraulica subterană) (1970, litografiat); *Hidraulica. Culegere de probleme* (1973, în colaborare); *Hidraulica și hidrologia* (1974, litografiat); *Hidraulica și hidrologia* (1974).

Prof. Elena Trofin a avut un aport deosebit la crearea Laboratorului de hidraulică a Institutului de Construcţii, București, și tot ea, 31 de ani, a fost cadru didactic dăscălind zeci și sute de specialiști în domeniu.

Pentru întreaga sa activitate didactică, ştiinţifică și tehnică a fost decorată cu ordine și medalii.

A încetat din viaţă în ziua de 26 octombrie 1980, în vârstă de 56 de ani.

Foarte cunoscută în mediul său profesional, Elena Trofin este o anonimă la baștina ei, în Basarabia. De aceea, s-ar impune publicarea unui ciclu de lucrări într-o variantă mixtă, Universitatea Tehnică din Chișinău în colaborare cu Universitatea Tehnică din București, în care opera savantei ar reveni la baștină, fiind asimilată de generaţiile de studenţi basarabeni. Și abia atunci numele acestei distinse savante va sclipi în toată amploarea.

Gara veche a Chișinăului. Foto de epocă

ULTIMUL ENCICLOPEDIST BASARABEAN

Victor Adiasevici

Este extrem de dificil să scrii despre o figură polivalentă. Cu atât mai dificil este să scrii despre o personalitate basarabeană la care pe lângă opera propriu-zisă se adaugă dramatismul destinului nostru.

A fost un om care avea handicap fizic, însă aceasta nu l-a împiedicat să devină o personalitate integră. Destinul lui pentru mine a căpătat o conotaţie cu totul deosebită după momentul când, în Arhiva Ministerului Securităţii din RM, am găsit dosarul acestui om și parcurgând filele acestuia, în care interogatoriile erau întrerupte de depoziţiile martorilor, am înţeles tragedia existenţială a acestui om.

Cu toate acestea, el parcă și-ar fi renegat soarta și până în ultima clipă a crezut în Adevăr, în Frumos, în actul înnobilator al Creaţiei.

De aceea, am insistat și insist la redescoperirea acestei personalităţi.

A scrie despre Victor Adiasevici se poate doar în formula atât de firească și apropiată lui, adică în formulă enciclopedică.

ADIASEVICI, Victor (1898, Rogojeni, azi r-nul Șoldănești – 1966, Băcioi, mun. Chișinău), enciclopedist, pictor, pedagog, istoric.

S-a născut în familia unui impiegat de la calea ferată.

A făcut studii la Liceul „Alecu Russo" din Chișinău și la Facultatea de Istorie a Universităţii din Iași.

A fost profesor la Școala de Viticultură și la Seminarul Teologic, ambele instituţii din Chișinău.

În 1940 a fost numit director de școală într-un sat din judeţul Lăpușna, fapt care nu l-a salvat de arestare și condamnare pentru nouă ani de închisoare. În 1945, când s-a întors din detenţie, este angajat temporar la Filiala Academiei de Ştiinţe din RSSM, dar în scurt timp este concediat ca element suspect.

La 24 mai 1949 este din nou arestat și face pușcărie până în 1956, când se stabilește la Băcioi, activând la școală ca bibliotecar.

A fost posesorul unei biblioteci unice, care avea două filiale: una la Tighina și alta la Cetatea Albă. La sfârșitul anilor ’30 a vândut biblioteca sa Academiei Române, care era o colecţie de carte de unicate.

A redactat o revistă în limba rusă – *Jivopisnoe obozrenie*, despre care nu cunoaștem prea multe lucruri.

A redactat *Bessarabskii enţiklopediceskii slovari,* din care a tipărit în 1933 zece fascicule, restul neapărând în lumină din cauza greutăţilor materiale.

Ca artist plastic a făcut parte din gruparea lui Iurie Bulat, și-a expus lucrările împreună cu membrii acestui grup. Din creaţia lui artistică au supravieţuit doar câteva lucrări.

Ca intelectual de marcă, a ştiut să se impună în Basarabia de odinioară prin cultura sa rafinată, printr-un gust artistic elevat.

Opera lui scrisă bibliografic se prezintă astfel:

Apocalipsul cu tâlcuirea fericitului Andrei Chesarianul (stilizat și corectat de Constantin N. Tomescu) // Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericești. – 1928. – Vol. 18. – P. 245-254.

Arta grecească: o schiţă istorică despre dezvoltarea artei grecești / redactată de M. Gruzin, licenţiat în drept. – Chișinău, 1927. – 67 p.

Lecţii din istoria artelor: mitologia greacă și romană. Vol. II. – Chișinău, fără an. – 196 p. (manuscris litografiat).

Despre operă: mai multe materiale la această temă pot fi consultate la Muzeul Literaturii Române din Chișinău, fondul „Alexandru Kidel".

Dincolo de preocupările ştiinţifice extrem de serioase și-a permis să fie un om care prefera să se afle între ziariști și a colaborat la publicaţiile periodice nu numai cu materiale cu caracter ştiinţific, dar, în primul rând, cu schiţe umoristice și șarje. A îndemnat colegii să editeze reviste umoristice ca *Sverciok, Şcelkuncik* și altele în care prezentarea grafică îi aparţinea în întregime.

Dispariţia lui a trecut neobservată, căci de ani mulţi se afla într-un con de umbră și mă îndoiesc ca cineva să ştie exact unde la cimitirul din Băcioi se află mormântul lui. Se vede că în toate timpurile acesta a fost destinul tuturor enciclopediștilor basarabeni.

Anonimatul...

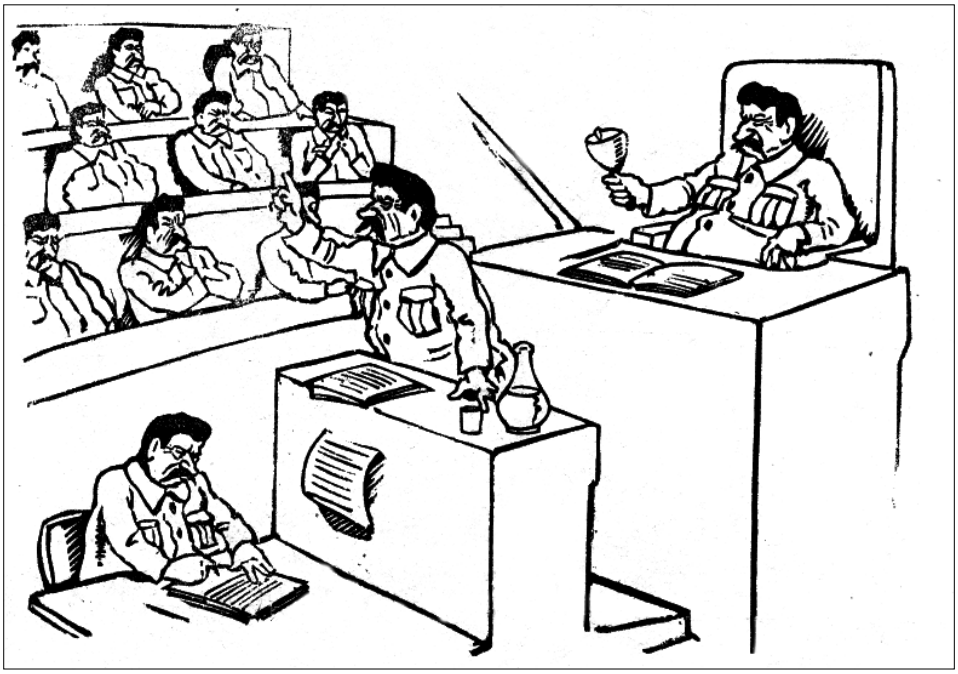

„Parlamentul lui Stalin". Caricatură de Victor Adiasevici

UN MUZEOGRAF FĂRĂ PERECHE

Cine cunoaște piesa lui Mihail Sebastian *Steaua fără nume* va face o asociere cu acest caz, când într-un sat basarabean un profesor dornic de cercetare a creat un laborator de biologie pe care mai apoi l-a transformat în muzeu școlar.

Alexei Arvat s-a născut în comuna Cobâlnea, jud. Orhei, la 12 martie 1890. După ce absolvește liceul, ajunge învățător în satul Coșnița, jud. Tiraspol. Energic și dornic de afirmare, fondează Societatea Culturală „Kultprosvet" și aduce limba română în școală. Înțelegând că regimul sovietic n-o să-i permită să desfășoare activitatea visată, în 1922 trece Nistrul și se stabilește cu familia la Ciuciuleni, jud. Lăpușna. Râvnind să obțină studii superioare, se înscrie la Facultatea de științe naturale a Universității din Iași, unde obține, cu un mare succes, licența, fiind admis și la doctorat sub conducerea prof. Al. Popovici, cu tema de studiu *Flora județului Lăpușna.*

Dar ar fi o greșeală să credem că avea doar această preocupare îngustă. Profesorul I. Borcea l-a invitat în expediție la Agigea (Dobrogea), unde au studiat flora Mării Negre. A colaborat intens cu profesorul Al. Borza de la Institutul de Botanică din Cluj, cu profesorul Tr. Săvulescu de la Institutul de Agronomie din București, căutând ca prin schimbul de informații, prin participarea la expediții să fie cât mai aproape de mediul științific veritabil.

Iar la Cojușna, unde a fost transferat în momentul când s-a eliberat un post și el dorea să fie cât mai aproape de Chișinău ca să poată consulta bibliotecile și colegii, a amenajat un muzeu-laborator. Vestitul antropolog basarabean Nicolae N. Moroșan l-a vizitat pe când activa la Cojușna. Mare a fost uimirea profesorului N.N. Moroșan când a descoperit cele realizate de un învățător din sat: „*Camera lui este amenajată într-un adevărat laborator, cu toate că pentru aceasta a fost nevoit să reducă spațiul locuinței familiei sale. În lungul pereților stau înșirate mai multe etajere mari, înalte, pentru ierbare, altele pentru colecții zoologice, paleontologice (geologice) sau pentru cărți.*

Alexei Arvat

Cele câtva mese mari sunt pline, de asemenea, cu material botanic. Pereții liberi sunt tapisați cu numeroase planșe din anatomia plantelor, mai ales, a structurii ovarelor florilor, polinizației și fecundării ovulelor.

Majoritatea cărţilor din biblioteca d-lui Arvat tratează diferite domenii ale regnului vegetal, şi-i dau oarecare posibilitate să-şi determine majoritatea plantelor ce le colectează. Graţie microscopului poate să pătrundă şi în multe taine din anatomia plantelor.

În colecţia zoologică figurează mai multe animale (vertebrate şi nevertebrate) colectate personal de învăţătorul A. Arvat prin Basarabia, prin munţii Carpaţi sau la mare (Marea Neagră). Acea colecţie paleontologică cuprinde fosile, mai ales, de prin judeţul Lăpuşna; aci vedem cochilii de moluşte terţare (sarmatice), măsele de mamut, de rinocer etc., dar un interes ştiinţific deosebit ne oferă nişte impresiuni de frunze de carpen (?) pe calcarul din carierele de la Ghidighici. Până acuma o atare floră nu era cunoscută în sarmaticul din jurul or. Chişinău.

Colecţia botanică este partea cea mai bogată şi cea mai importantă. Ea cuprinde plante mai ales din jud. Lăpuşna, căci învăţătorul Arvat şi-a propus să studieze flora acestui judeţ atât din punctul de vedere al felului de plante ce le are, cât şi acela al fitosociologiei – al asociaţiunilor ce există între plante. E opera care a cerut şi va cere muncă multă, începând în fiecare an cu primele zile de primăvară şi până toamna târziu.

În ierbarul d-lui Arvat figurează multe plante foarte rare nu numai pentru flora Basarabiei, dar chiar pentru teritoriul întreg al ţării noastre."

Uimirea profesorului N.N. Moroşan este atât de mare încât în 1936 el tipăreşte o broşură – *Muzeele şcolare sătești şi un muzeu ştiinţific într-un sat din Basarabia* din care am şi reprodus fragmentul de mai sus. Autoritatea ştiinţifică a lui Alexe A. Arvat este confirmată şi de faptul includerii lui în enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chişinău, 1939). Sacrificiul lui demonstrează cu prisosinţă că omul poate realiza mult chiar şi cu mijloace mici, dar credinţa că ceea ce face este necesar şi util societăţii trebuie să-i lumineze credinţa în idealul său întocmai ca în cazul personajului din piesa *Steaua fără nume.*

Colecția lui Alexei Arvat, foto de dr. N.N. Moroșan

UN COLECȚIONAR DE ELITĂ

Gheorghe Bezviconi

Basarabia a avut parte de mulţi şi diverşi colecţionari. Marea lor majoritate şi-au făcut colecţii în zona imprimărilor, adică: filatelie, cărţi poştale, cărţi, dar din acest şir de colecţionari sunt câteva nume de referinţă, fără colecţiile cărora nu ne putem imagina Basarabia.

Atunci când vorbim despre carte, gândul merge imediat la colecţia *Petre Draganov* şi la muzeul cărţii organizat de el la Comrat. Când vorbim despre colecţia de poze, gândul ne duce la Emanoil Poleak; când vorbim despre o colecţie de antichităţi, ne apare în minte arheologul Ion Suruceanu şi muzeul Pontului Scitic, fondat de el... În acest şir un loc distinct îl ocupă o colecţie de unicate – grafică, pictură, sculptură etc., colecţia lui Gheorghe Bezviconi.

Valoarea acestei colecţii este inestimabilă din cauza că arta basarabeană interbelică aproape că nu s-a păstrat. Colecţia Muzeului de Stat, care o înglobase şi pe cea a Pinacotecii Municipale, fiind evacuată în 1941, la începutul războiului, a dispărut.

S-au păstrat accidental unele lucrări în familiile creatorilor ori la rude şi prieteni, de aceea colecţia cea mai bine întocmită rămâne a fi cea a lui Gheorghe Bezviconi, însumând circa 100 de piese.

La ora actuală acest tezaur se păstrează la Iaşi, într-un depozit al Filialei de aici a Academiei Române. Prin testament, Tatiana Bezviconi a stabilit câteva condiţii principiale care, dacă ar fi îndeplinite, colecţia ar ajunge la Chişinău. Actualmente ea se află în posesia istoricului Ştefan Gorovei, care legal o deţine.

Înainte de a înşira o listă de autori prezenţi în colecţie, doresc să prezint o biografie nu prea mare a acelui care a fondat-o, fiindcă de caracterul colecţionarului, de viziunile lui, de gusturile lui estetice depinde valoarea acesteia. Iar pentru a-i aprecia calităţile trebuie să cunoaştem meandrele destinului acestui om neobişnuit care a fost Gheorghe Bezviconi. S-a născut la 14 aprilie 1910, în orăşelul Jitomir, din Ucraina. La 14 ani debutează în presa de limbă franceză. La 17 ani publică primul articol în presa de limbă rusă. La 23 de ani, cu contribuţia financiară a mamei sale, Sofia, începe editarea în limba română a unei reviste de

istorie – *Din trecutul nostru* – fără precedent în istoria publicisticii noastre.

A colaborat la toate publicaţiile basarabene, începând cu cele mai prestigioase – *Viaţa Basarabiei*, *Cuvânt moldovenesc* – şi terminând cu cele mai puţin cunoscute, inclusiv cu cele de limbă rusă. Semna materialele: Bezviconi, Gh. Bezviconâi, George Bezviconi, G.B., Gh. Bohuş, Alexis Gurji; Gh. Moldovan, Nicolae Pândaru, Nicolae Strajă. Şi-a tipărit scrierile şi în presa din Vechiul Regat: în *Adevărul literar şi artistic, Convorbiri literare, Revista istorică, Revista Fundaţiilor regale, Cetatea Moldovei* ş.a.

A publicat la Chişinău studiile: *Cărturarii basarabeni* (Chişinău, 1940), *Educaţie şi cercetăşie* (Chişinău, 1932), *Manuc-Bey* (Chişinău, 1938) ş.a.

În 1937, a plecat din Basarabia, stabilindu-se iniţial la Iaşi, apoi la Bucureşti, dar a continuat să tipărească lucrări solide şi importante pe teme preferate: *Din alte vremi* (Bucureşti, 1940), *Romancierul D. Moruzi* (Iaşi, 1940), *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru* (vol. I-II, Bucureşti, 1940-1943), *Cimitirul „Bellu" din Bucureşti* (Bucureşti, 1941), *Mănăstirea Japca* (Bucureşti, 1942), *Costache Stamati, familia şi contemporanii* (Iaşi, 1942), *Zamfir Ralli-Arbore* (Iaşi, 1943), *Profiluri de ieri şi de azi* (Bucureşti, 1943), *Puşkin în exil* (în colaborare cu Scarlat Callimachi; Bucureşti, 1947), *Despre haiduci* (Bucureşti, 1947), *Serghei Lazo* (Bucureşti, 1947), *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia* (Bucureşti, 1947), *Manuscrisele ruseşti ale Academiei RPR* (Bucureşti, 1949), *Contribuţie la istoria relaţiilor româno-ruse* (Bucureşti, 1962), *Necropola capitalei* (Bucureşti, 1962; Chişinău, 1997) ş.a.

Nostalgia după Basarabia a retopit-o într-un roman pe care nimeni nu îndrăznea să-l editeze şi care, scris de autor în 1952, abia în 1990 a văzut lumina tiparului în revista *Kodrî* sub denumirea *Poslednii lişnii celovek* (*Ultimul om de prisos*).

Tânărul autor-editor s-a învrednicit de mai multe distincţii: Medalia Mare de Aur a Institutului francez de Istorie şi Heraldică (1935), Medalia de onoare a Societăţii Academice „Arte-Sciences-Lettres" din Franţa (1936); Premiul „Năsturel-Herescu" al Academiei Române ş.a.

A dispărut din lumea noastră aproape anonim, la 30 aprilie 1966, la Bucureşti.

Nu am fi obiectivi dacă nu am prezenta biografia păstrătoarei testamentare a colecţiei, a Tatianei Bezviconi, care până la moartea ei a supravegheat păstrarea integrală a ei şi a avut grijă să întocmească toate actele legale, ca această colecţie în niciun caz să nu fie dispersată sau depozitată pur şi simplu în fonduri şi expusă ocazional. Consider că numai principialitatea ei a salvat acest patrimoniu, moment curios în istoria noastră, când o străină venită din Rusia se îngrijeşte de avuţia spirituală a unui alt popor. Un devotament mai rar întâlnit la populaţia autohtonă şi, ca exemplu negativ, pot să dau două cazuri, când colecţia lui Ion Suruceanu – 12 mii de mone-

Un fragment din colecția lui Gheorghe Bezviconi

Masa de lucru a istoricului Gheorghe Bezviconi

te antice – au fost vândute pe părţi la diferite muzee şi colecţionari particulari, pierdere irecuperabilă pentru cultura şi patrimoniul nostru. O parte din piese au nimerit la muzeul din Odesa, o parte din biblioteca muzeului a nimerit la Iaşi şi astăzi este foarte greu să-ţi faci o închipuire clară despre colecţia lui Ion Suruceanu, despre muzeul acestui înaintaş al culturii româneşti.

Un alt caz îl reprezintă colecţiile de documente şi cărţi ale lui Paul Gore, pe care urmaşii le-au vândut tot pe părţi la câteva biblioteci şi la persoane particulare. Astăzi a vorbi despre colecţia lui Paul Gore este imposibil.

În acelaşi context vom prezenta mai jos un exemplu pozitiv cum este cazul colecţiei pictorului Vasile Blinov, când după moartea autorului această colecţie a nimerit în mâinile fiului, iar fiul moştenitor pe drept a transmis-o Muzeului Naţional de Arte din Chişinău.

Testamentul soţiei lui Gh. Bezviconi este scris cu aceeaşi demnitate cu care a ştiut să şlefuiască fiecare clipă pe care a trăit-o:

„Către Academia RS România
Iaşi

Subsemnata Tatiana G. BEZVICONI, domiciliată în Bucureşti, str. Emil Bodnăraş, 45, bloc T7, et. I, apt. 15, Vă aduc la cunoştinţă următoarele: am păstrat timp de 19 ani arhiva rămasă de la soţul meu, istoricul Gheorghe G. Bezviconi (1910-1966); azi, sunt în situaţia de a dori ca această arhivă să se afle, spre bună păstrare, într-un loc unde sunt oameni care pot preţui valoarea şi însemnătatea ei.

Întrucât soţul meu a fost un istoric al Moldovei întregi, la sugestia prietenilor şi sfătuitorilor mei I. Răduţiu, dr. Dan Berindei şi Ştefan S. Gorovei, depun la Filiala Iaşi a Academiei RSR această arhivă, compusă din manuscrise, fişe, însemnări etc., rugând pe toţi cei care vor folosi informaţii din arhiva lui Gh. Bezviconi să menţioneze acest lucru în studiile lor. Însărcinez pe Ştefan S. Gorovei să vegheze la folosirea corectă şi cinstită a manuscriselor, notelor, însemnărilor şi fişelor soţului meu.

În afară acestora, de la soţul meu a rămas şi o colecţie de artă, alcătuită din câteva zeci de tablouri şi câteva sculpturi de Milița Pătrașcu (catalogul este anexat). Dorinţa expresă a soţului meu a fost ca această colecţie să fie donată Muzeului din Chişinău, ***atunci când acest lucru va deveni posibil****. În aşteptarea acestui moment, doresc ca Filiala din Iaşi a Academiei RS România să păstreze în depozitul său această colecţie de artă. Singurele condiţii pe care le am în legătură cu această colecţie sunt următoarele: 1) să nu fie împrăştiată şi 2) să nu fie expusă.*

De îndeplinirea celor de mai sus se va ocupa istoricul Ştefan S. Gorovei.

Tatiana G. Bezviconi
Bucureşti, 14 aprilie 1975”

A murit la Bucureşti, în 1982, şi a fost înmormântată la Cimitirul „Bellu”, alături de

omul pe care l-a venerat şi lângă care, chiar fiind o emigrantă, s-a simţit atât de fericită.

Conştient am ales această personalitate pentru a ilustra tragedia expatrierii cu toate dedesubturile ei ştiute şi neştiute, bănuite şi nebănuite. Un bărbat e mai puţin preocupat de detalii, el e mereu pus pe afirmare şi e în aşteptarea unor evenimente radicale, a unor fapte epocale. Pe când optica unei femei este profund realistă, mai casnică, mai veşnică…

Cine va scrie istoria emigraţiei ruse în sec. XX va trebui să apeleze şi la aceste succinte notiţe biografice, căci fără ele tabloul epocii va fi necomplet.

În continuare, reproducem parţial lista autorilor şi lucrărilor din care este formată colecţia lui Gheorghe Bezviconi. Sunt nume de referinţă în arta plastică basarabeană şi cea românească:

Arbore Nina: *Intrarea în bisericuţă* (gravura pe linoleum)*, Maica stareța*;

Bezviconi Gavriil A. (tatăl istoricului Gh. C. Bezviconi): *Autoportret* (ulei);

Baillayre Auguste: *Vederea asupra periferiei Chişinăului* (văzută din curtea şcoalei de Belle-Arte), *Culesul viilor la Chişinău* (ulei);

Baillayre Tania: *Punte veche din Banat* (acuarelă), *Primăvară* (gravură în două culori), *Chişinău* (gravura), *Zbor vechi* (gravura), *Trandafirii galbeni* (acuarelă);

Berezovschi Mihail: *Peisaj de toamnă basarabean* (acuarelă);

Bulat Iurie: *Seră din suburbia Chişinăului (Bariera Sculeni)* (ulei);

Catargi George: *Drumul* (ulei), *Peisaj de iarnă* (schiţă), *Pictorul N.I. Gumalic* (schiţă);

Costiurin Gheorghe: *Buzgaz-port-61* (tempera), *Icoana Sf. M.M. Gheorghe* (stil bizantin, 1970);

Climaşevschi Alexandru: *Împrejurimile Lipcanilor* (ulei), *Târgul Lipcanilor* (ulei);

Cogan Şneer: *Vilă la Chişinău* (acvaforte), *Maica Domnului* (litografie), *Cap de bătrână* (desen);

Cogan Moisei: *Femei la baie* (linogravură);

Cudinoff Anatolie: *Ghecet* (peniţă uscată);

Fiurer Grigore: *Portretul Anastasiei P. Dicescul – cântăreaţă* (ulei);

Gheorghiţă Mihail: *Portretul unui necunoscut* (ulei);

Gorohova (Goreanu) Zina M: *Flori* (acuarela);

Gumalic Gheorghe: *Necunoscuta* (ulei), *Autoportret* (ulei), *Peisaj de iarnă* (ulei), *Portretul lui Pavel V. Dicescul* (ulei);

Ivanov Nadejda: *Portretul Ecaterinei N. Sumarocova* (ulei), *Flori* (ulei);

Kiriacoff Theodor: *Casă ţărănească în Basarabia* (ulei), *Casa eparhială (în construcţie)* (gravură), *Fântâna de la Bahcisarai şi Cerevic* (acuarelă), *Dama de pică* (miniatură, acuarela), *Peisaj* (acuarelă)*, Moş Ion* (statuetă, lemn), *Puşkin la examenul de la liceu* (ilustraţie), *A.S. Puşkin cu soţia Natalia N. Puşkin* (ilustraţie), *Finalul luptei de la Borodino* (compoziţie, tuş), *Biserica „Trei Ierarhi"* (schiţă, ilustraţie), *Grevă (Chişinău)* (compoziţie), *Împrejurimile Braşovului* (acuarelă), *Satulung (Braşov)* (acuarelă);

Luzanovscaia Lidia: *Biserica veche din Ivancea* (jud. Orhei) (1927), *Natură moartă* (proprietatea dlui Al. Plămădeală);

Lowendal Gheorghe: *Biserica de la Mănăstirea Horecea din Bucovina* (1943);

Malek Elena: *O siluetă feminină* (tempera, tuş);

Maleşevschi Eugenia: *Interiorul unei case din Ivancea* (ulei); *Portret de femeie* (1903), *Natură statică* (1906), *Autoportret* (1910);

Miciu-Nicolaevici Constantin: *Apus* (acuarelă); *Nocturne* (pastel, 1939), *Interior, Peisaj*;

Petraşcu Miliţa (Miciu-Nicolaevici): sculptură – *Ştefan cel Mare* (relief, cărămidă arsă)*, Capul unui tânăr* (relief, ghips colorat), *Ralli-Arbure Zamfir, Portretul lui M.I. Sinadino* (acuarelă), *Bustul istoricului Gh. C. Bezviconi* (ghips vopsit), *Bustul T.A. Bezviconi* (ghips),

Tatiana şi Gheorghe Bezviconi în casa lor
din str. Agricultorilor (Bucureşti)

Portretul istoricului Gh. G. Bezviconi (acuarelă), *Sf. Gheorghe* (relief, ceramică);

Popova Nina: *Biserica din Ivancea* (ulei);

Rusu-Ciobanu Natalia: *Stradă din Bistrița* (acuarelă);

Rusu-Ciobanu Victor: *Praga* (acuarelă);

Șeptelici Tania (Tatiana Samoilă): *Biserica „Sf. Ilie" la Câmplung-Muscel* (monument istoric);

Storck Frederic: *Ciobănaș* (sculptură), *Medalie de bronz. Aniversarea a 100-a a Liceului unde a învățat poetul Pușkin, Medalie de bronz, mici vase decorative* (șapte bucăți). *Arta naţională românească* (ceramică), *Desenul viticultorului Aivaz* (ulei cu tempera);

Serbinov E.P.: *Valuri, Marea Neagră* (acuarelă, ciclu din două lucrări);

Uţă-Chelaru Elena: *Roată* (ulei), *Drumul* (miniatură, ulei), *Trandafiri* (ulei), *Bărci pe Dunăre* (acuarelă), *Dunărea la Măcin* (ulei), *Ursuleţul Mineşka* (desen cu peniţa), *Lalele* (pastel), *Bărci la Tulcea* (ulei);

Verona Paul: *Vedere asupra periferiei Iașilor* (Biserica Rufeni, în depărtare mănăstirea Socola);

Vlăduţ-Efremov Ivonne: *Budapesta* (acuarelă);

Zottoviceanu Elisabeta (Luzghin): *Ostașul român* (acuarelă), *Furtună pe mare* (acuarelă).

În câteva rânduri am insistat la conducerea municipală și la cea republicană ca să ne ajute să aducem la Chișinău colecţia lui Gheorghe Bezviconi. Am avut o întrevedere, în acest sens, cu Ștefan Gorovei, care păstrează colecţia, cu Elena Uţă Chelaru, nepoata colecţionarului, artist plastic.

Toţi sunt de acord să predea colecţia la Chișinău, unica condiţie pe care ei o pun este ca instituţia care preia acest patrimoniu să îndeplinească exact prevederile testamentului, adică colecţia să fie expusă integral, arătându-se exact cine sunt posesorii colecţiei.

Consideram că dacă muzeul municipal ar fi avut o clădire adecvată, câteva săli puteau fi repartizate pentru expunerea acestei colecţii. Dar așa cum Chișinăul n-a soluţionat problema muzeului, un spaţiu potrivit n-a fost găsit.

La ora actuală, când se renovează Muzeul Naţional de Artă, apare posibilitatea de expunere a acestei colecţii, adică în cadrul muzeului trebuie să existe câteva săli „Gheorghe Bezviconi" și în cazul acesta ar fi mai ușor de îndeplinit condiţiile testamentului. Totul depinde de viziunile conducerii, în primul rând, mă refer, la Ministerul Culturii, care până în prezent a fost destul de reticent la propunerile de soluţionare a acestei probleme de interes naţional. Când zic interes naţional, o spun foarte diplomatic, fiindcă în fond este o crimă când un patrimoniu de unicate se află în depozit, iar noi nu ne putem face o imagine clară asupra creaţiei plastice într-o epocă întreagă – epoca interbelică.

Macăr la 102 ani de la naşterea celebrului istoric este necesar ca drama acestei colecţii să-și găsească un deznodământ fericit.

UN OM ENIGMĂ

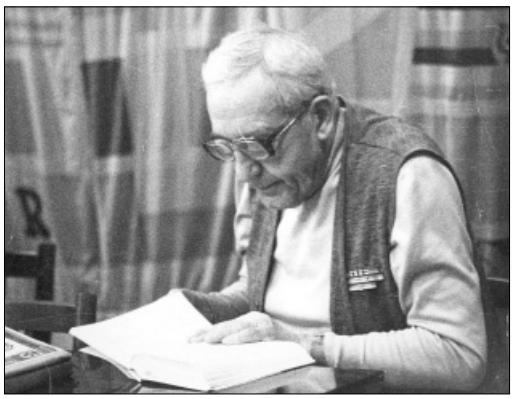

Gheorghe Bogaci

A făcut studii la Universitatea din Iaşi, la Facultatea de litere şi filozofie (1938), a fost asistent la Catedra de slavistică, dar a revenit în Basarabia ca să lucreze la Academia de Ştiinţe din RSSM. Părinţii lui, tata preot, au rămas în România. Prin această legătură de rudenie Gh. Bogaci practic şi-a pus cruce pe cariera ştiinţifică, deşi susţinuse teza de candidat în ştiinţe şi atât. A lucrat la Chişinău până în 1971 şi după aceasta a plecat tocmai la Irkutsk, la Institutul Pedagogic de acolo, unde a lucrat până în 1980. A editat primele ediţii ale clasicilor literaturii moldoveneşti: C. Negruzzi, V. Alecsandri, C. Stamati-Ciurea. A scris articole bine documentate şi îndrăzneţe pentru volumul întâi al *Istoriei literaturii moldoveneşti* (Chişinău, 1958), o lucrare bună, care n-a mai fost continuată. Bun cunoscut cu Gheorghe Bezviconi, era ca şi acesta pasionat de *Puşkiniană*. Şi a avut materiale revelatorii la această temă: *Puşkin şi folclorul moldovenesc* (Chişinău, 1963), *Din grafica sudică a poetului A. Puşkin* (*Moldova,* 1984, nr. 11) ş.a.

În aceeaşi cheie a lucrat monografia *Gorki şi folclorul moldovenesc* (Chişinău, 1966). Adevăratele comori ale colecţionarului de cărţi şi manuscrise se întrezăreau din cărţile *Pagini de istoriografie literară* (Chişinău, 1970), *Alte pagini de istoriografie literară* (Chişinău, 1984). Cine citeşte printre rânduri, descoperă marea pasiune pentru cartea veche. A fost suspectat, ca şi A. Iaţimirski, că ar fi sustras anumite volume, că ar fi vândut anumite cărţi rare, dar acest lucru nu l-a dovedit nimeni. Şi mai este o chestie, în lumea mirifică a colecţiilor şi colecţionarilor există legile lor nescrise pe care ei le respectă cu sfinţenie şi nu toate dintre ele ne convin şi ne par fireşti.

Nimeni, niciodată, n-a ştiut ce se face în sufletul lui, ce simte el, care în 1936 debuta în revista *Arhiva* din Iaşi, el care colaborase la *Opinia*, *Jurnalul literar*, iar acum era nevoit să se roage ca să-i fie acceptat spre publicare un studiu ori chiar un articolaş.

Când toţi basarabenii deportaţi în Siberia au făcut tot posibilul să se întoarcă în Moldova, Gheorghe Bogaci s-a autoexilat tocmai la Irkutsk şi acolo n-a încetat să caute amprentele literaturii şi culturii române.

A murit pe stradă, la Moscova. Era în 1991, când abia luasem în primire fostul Muzeu al Literaturii de pe lângă Uniunea Scriitorilor. O seară întreagă împreună cu secretarul US de atunci, Arcadie Suceveanu, şi cu băieţii de la muzeu am stat în autobuz, am îngheţat aşteptând ruta de la Moscova care aducea sicriul cu cel care a fost Gheorghe Bogaci. Dicţionarele literare, ca şi piatra funerară, au fixat doar două cifre importante din destinul lui Gheorghe Bogaci: *„20.IV.1915, Vasieuţi, jud. Hotin – 28.XI.1991, Chişinău”* şi niciun rând despre Iaşi, despre Irkutsk, despre Moscova între aceste două cifre n-au încăput, rămânând şi ele pe seama unei nedezlegate enigme…

ENIGMA ARHIVEI DRAGANOV

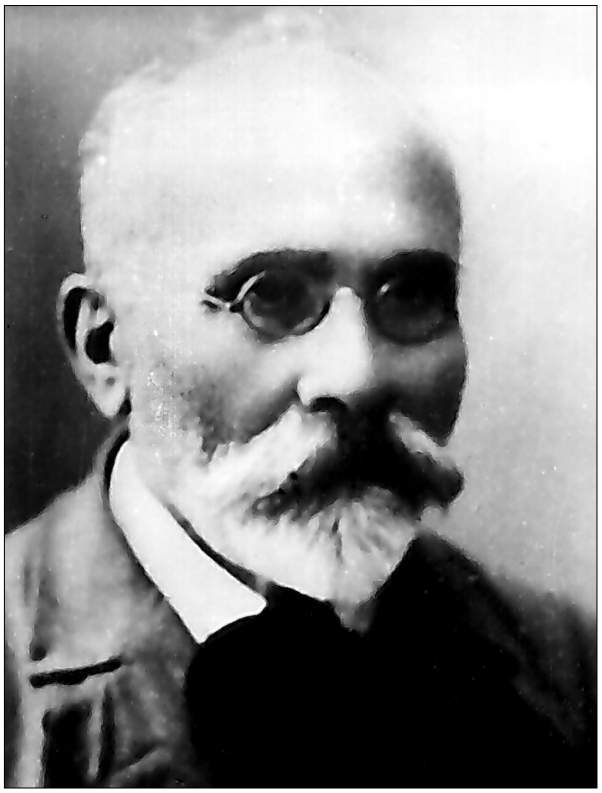

Petre Draganov

Petre Draganov (1857-1928) este un nume de referinţă în cultura română și în cea a popoarelor slave din Balcani. A lăsat o operă fundamentală pentru urmași, intitulată *Bassarabiana* (Chișinău, 1911), o bibliografie tipărită în 1911, dar și zeci de lucrări despre cultura slavilor care locuiesc în Balcani. Rar om care să-şi fi sacrificat viaţa în favoarea cercetării ştiinţifice aşa cum a făcut-o acest originar din Comrat, care zeci de ani a cercetat foarte minuţios manuscrise, cărţi, publicaţii periodice, buletine în Biblioteca Publică de la Sankt Petersburg. A răsfoit tot ce era legat de Basarabia sau de slavii de sud.

Acum, când avem în mână descrierea arhivei, bibliotecii și muzeului Draganov, putem spune exact că a scris mii și mii de fișe. Cum de obicei se întâmplă, destinul pionierului culturii este vitreg. A reușit după 1918 să păstreze marea lui bibliotecă, marea lui arhivă, dar a murit în 1928, iar în 1940, când au venit sovieticii, o bună parte din acest patrimoniu de inestimabilă valoare a fost adus la Chișinău și a început risipirea arhivei și bibliotecii lui Draganov, iar muzeul a dispărut fără urmă.

Au trecut zeci de ani în care lumea uitase chiar de existenţa lui Draganov. Și totuși, cum spunea un personaj din *Maestrul și Margareta* lui M. Bulgakov, „manuscrisele nu ard". Cercetătorul a revenit treptat în vizor pe măsură ce reușeam să adunăm materiale despre el, să colectăm o parte din corespondenţa lui și astăzi încheiem ultimul capitol din istoria lui Petre Draganov. Îl încheiem cu un document unicat care s-a păstrat ca prin minune în Macedonia, la Skopje, în arhiva academicianului Blaje Rostovski, care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziţie o xerocopie.

Savant până în măduva oaselor, bibliograf prin vocaţie, acest fiu al Basarabiei era conștient că odată cu dispariţia lui se poate produce inevitabilul, adică urmașii nu vor ști cum să valorifice marea moștenire pe care el le-a lăsat-o. Și atunci a avut inspirata idee de a tipări în tipografia lui D.B. Șor din Bolgrad o descriere amănunţită a ceea ce constituia moștenirea lui științifică. Și această descriere a intitulat-o *Arhiv. Knigohranilișce i muzei Draganovîh v Komrate* (fără an) și într-o formă succintă a descris cele câteva compartimente: muzeul, biblioteca și arhiva.

Acest catalog este compus din mai multe capitole: compartimentul I – *Cărţi* (aici autorul nu uită să specifice că multe dintre ele sunt rarităţi şi, de asemenea, ediţii periodice şi almanahuri în toate limbile europene. Căci Petre Draganov era un bun cunoscător de limbi străine), compartimentul II – *Manuscrise*..., compartimentul III – *Autografe* (se menţionează că ele aparţin savanţilor, literaţilor, personalităţilor de stat şi publice). În compartimentul IV au fost incluse obiecte de artă şi „de artă mecanică", cum se exprimă autorul. Adică pe lângă tablouri, icoane, gravuri erau incluse şi fotogravuri, stampe, fotografii, care erau făcute deja prin intermediul unor aparate. În punctul 5 sunt incluse cele mai importante lucrări ale lui Draganov, în mare parte lucrări în manuscris. Descrierea ne-ar ocupa prea mult spaţiu, de aceea varianta descifrată o vom publica într-o revistă de profil.

Astăzi când ştim exact că marea majoritate a materialelor sunt irecuperabile pentru noi, având în mână acest document, putem afirma cu certitudine că până la venirea sovieticilor în 1940, în Basarabia a existat un muzeu şi un centru în care se păstrau documente foarte valoroase.

Regretăm mult că enigma arhivei lui Petre Draganov nu s-a încununat cu descoperirea documentelor propriu-zise. Risipite prin lume, nu cred că vreodată vom reuşi să le aducem pe toate acasă. Dacă vom întâlni bunăvoinţă, cum a fost cazul academicianului Rostovski, se prea poate că copiile arhivei, care se păstrează în Moscova, în biblioteci particulare, cu timpul vor ajunge la noi.

O parte din materiale, care au rămas în România pe la urmaşi, se poate întâmpla şi ele să ajungă acasă. Dar aceasta va fi de acum etapa de recuperare. Pentru noi a fost important să dezlegăm enigma…

* * *

În volumul IV al *Basarabiei necunoscute* am expus un studiu despre minunatul bibliograf basarabean Petre Draganov. Dar şi astăzi suntem convinşi că tema Draganov nu este epuizată. Fiind un bun cunoscător al filologiei şi istoriei slave din Sudul Europei, Petre Draganov este un clasic al culturii bulgare, macedonene ş.a. Fiind generat ca unul din pionierii moderni ai acestei culturi, Petre Draganov rămâne în vizorul cercetării actuale ca un savant, care n-a reuşit să-şi adune şi să-şi selecteze opera în formula priorităţii ştiinţifice aşa cum ar fi fost firesc pentru un savant de talia lui, ajuns la o vârstă venerabilă.

Cercetarea lui s-a bazat, în primul rând, pe materialul factologic cules în timpul aflării sale în ţările Europei de Sud în zonele populate de slavi. Fiind profesor de liceu, el a avut contact direct cu populaţia şi, având pasiunea cercetării, n-a obosit să călătorească şi să cerceteze bibliotecile importante, arhivele de stat şi populare, arhivele mănăstireşti şi bisericeşti şi în baza acestui material să extragă diamantele primelor studii ştiinţifice.

Destinul l-a împins să muncească în calitate de bibliotecar al Bibliotecii Publice din Sankt Petersburg. Şi aici se produce declanşarea unei noi etape în schema de cercetare pe care şi-a impus-o P. Draganov. Structurarea materialului acumulat şi compararea lui cu sursele deja prelucrate. Din această îmbinare au şi răsărit majoritatea lucrărilor filologice ale lui P. Draganov.

Volumul de cercetare fiind imens, se impunea o sistematizare bibliografică a materialului şi atunci el a purces la scrierea volumului *Bassarabiana*, fiindcă a doua temă de studiu – *Basarabia,* de unde el era originar, îl preocupa în mod deosebit şi atunci o bună parte din materialul acumulat s-a sedimentat în această bibliografie. Fiica lui, Angelina Draganov, într-o scrisoare adresată lui Gheorghe Bezviconi descrie în detalii mai multe etape importante din viaţa şi activitatea lui Petre Draganov.

La 9 martie 1961, ea îi răspunde la nişte întrebări legate de biografia tatălui:

„Mult stimate Gheorghe Gavrilovici, am să mă strădui să răspund la scrisoarea Dumneavoastră în ordinea întrebărilor enunţate în ea. În primul rând, am să continuu ceea ce vă este cunoscut despre tata din bibliografia Bassarabiana 1912.

După postul de director al Seminarului Pedagogic din Rovno din gubernia Samara (1913), tata a fost numit director la gimnaziul proaspăt deschis la Cahul (1913-1918), după aceea a fost profesor la Gimnaziul de Băieţi din Comrat (1918-1922) şi şi-a terminat serviciul în Gimnaziul din Bolgrad (1922-1926). În 1926, s-a pensionat. În 1928, la 7 februarie, a murit la Comrat. A fost înmormântat la cimitirul din Comrat. Mormântul lui s-a păstrat, conform informaţiilor mele din 30 august 1960.

În afara lucrărilor care se referă la Basarabia, este o listă de lucrări ştiinţifice, literare, filologice şi etnografice, publicată în Novâi sbornik po slaveanovedeniu, *întocmită cu ocazia jubileului de 50 de ani de activitate a lui V.I. Lamanski şi a elevilor săi, printre care a fost şi P.D. Draganov.*

Aici este reprodusă o listă de 103 lucrări ale tatei. În şirul de fotografii ale alcătuitorilor acestui volum este şi fotografia lui. Lucrarea a fost tipărită în 1905 la Petersburg. Descrierea prescurtată a lucrărilor tatei poate fi găsită într-o mică cărţulie, tot de el întocmită, un catalog din câteva pagini – Arhiva, depozitul de carte și muzeul Draganovilor.

Biblioteca a fost naţionalizată până la ultima filă tipărită sau de manuscris, în localitatea Comrat, în iulie 1940, pe când mă aflam la Chişinău. Când am sosit la Comrat, am fost anunţată că, după repartizare, materialele vor fi împărţite între bibliotecile din Comrat, Chişinău, Tiraspol şi Moscova. Ca rezultat al telegramelor şi corespondenţei întreţinute cu fratele meu, care se afla la Leningrad, fratele Valentin Petrovici Draganov a propus în scris autorităţilor sovietice din Comrat ca repartizarea cărţilor şi manuscriselor s-o facă chiar el, când va sosi la faţa locului. La mine se păstrează copia acestei

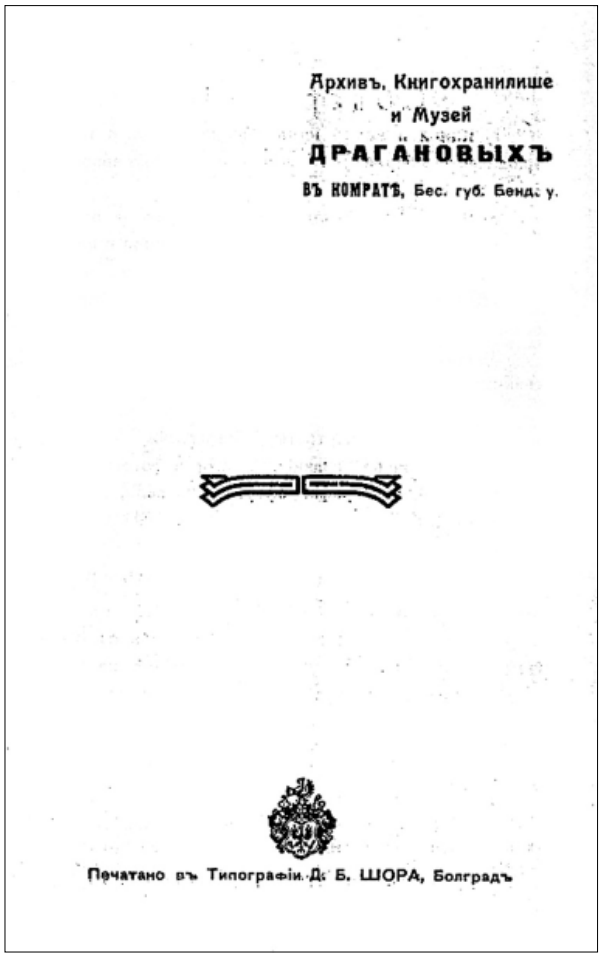
Архивъ, Книгохранилище
и Музей
ДРАГАНОВЫХЪ
ВЪ КОМРАТѢ, Бес. губ. Бенд. у.
Печатано въ Типографіи Д. Б. ШОРА, Болградъ

Catalogul arhivei Petre Draganov

scrisori. Intrarea în Basarabia i-a fost permisă fratelui abia la 1 iulie 1941. Războiul a zădărnicit aceste planuri.

Mai târziu, în timpul războiului, la Chişinău, eu am întâlnit la un depozit de carte o parte din cărţile tatei aruncate în dezordine pe podea. Mi s-a spus că toată colecţia a fost expediată la Bucureşti. Cu aceasta, a luat sfârşit pelerinajul în căutarea cărţilor şi a manuscriselor. Aşa s-a împrăştiat prin lume «depozitul de carte al Draganovilor». Aş dori să cred că s-au găsit persoane care au cruţat colecţia de la distrugerea definitivă în timpul războiului.

Fratele V.P. Draganov a locuit din copilărie la Leningrad, unde a absolvit gimnaziul de trei clase, apoi Universitatea, Facultatea de istorie şi filologie, a fost, în ultimii ani (până la începu-

tul războiului, în 1941), colaborator științific, ca și tata, la Biblioteca Publică de Stat în secția de consultații bibliografice, în calitate de bibliograf. Războiul ne-a întrerupt corespondența. Toate încercările mele de a-l găsi n-au fost fructuoase, dar eu continuu să-l caut.

De la tata mi-au mai rămas doar: 1) Novâi sbornik po slaveanovedeniiu *pentru anul 1905; 2)* Bassarabiana, *neglijent tipărită, fără nicio corectură: greșeli, scăpări, lipsuri. Tata era nemulțumit de ea. Exemplarul meu a fost corectat de el, dar cu mare întârziere – după tipărire; 3) fișa de serviciu a tatei până în 1912. Mai târziu, a primit titlul de «consilier de colegiu»; 4) placheta* Arhiva Draganov *și 5) scrisorile și telegramele fratelui, adresate mie în problema repartizării cărților după voia lui.*

Toate acestea sunt modeste, dar pentru mine au o mare importanță.

Atelierul fotografic a întârziat mult cu comanda mea: este supraîncărcat cu comenzi. Ceea ce m-ați rugat am să vă expediez mai târziu."

Nu știm prea multe despre enigma arhivei lui Draganov, ceea ce într-un fel sporește interesul pentru cercetările referitoare la această temă.

A scris câte ceva despre Petre Draganov istoricul literar Nicolae Romanenco, fostul lui elev de la liceul din Comrat.

Serghei Fomin este preocupat de tema Draganov la Moscova, iar academicianul Blaje Rostovski – în Macedonia. Și dacă la baștină, la Comrat, a dispărut mormântul lui, apoi, în lumea științifică, interesul pentru moștenirea lui literară este constant. Aceasta este o garanție că numele lui Petre Draganov nu va fi uitat nici de generațiile viitoare.

P.S. „*Cu adeverința de absolvire a fostei Școli Centrale Bulgare din Basarabia, cu sediul la Comrat (patria mea), am intrat la Gimnaziul de Stat (acum Gimnaziul nr. 2) și după absolvirea lui am fost primit fără examene în clasa a 5-a a unicului pe atunci în toată Basarabia gimnaziu gubernial din Chișinău, acum Gimnaziul nr. 1.*

Deși, în virtutea unor circumstanțe familiale, peste un an a trebuit să părăsesc Chișinăul și în toiul marelui război de eliberare din 1877 să plec la Harkov, unde, în 1880, am terminat studiile la Gimnaziul nr. 2, eu voi rămâne, până la sfârșitul vieții mele, recunoscător gimnaziului condus de Excelența Voastră: lui îi datorez însușirea temeinică a adevărului credinței creștine ortodoxe, sub îndrumarea minunaților profesori de religie V. Parhomovici (acum Preasfinția Sa Afanasie, arhiepiscopul de Don și Novocerkassk) și Aleksei Kononovici Konski, magistru în religie, protoiereu, care mai târziu a fost și rector al Seminarului Teologic de la Minsk; anume acestui gimnaziu și minunatului profesor M. Leskoveț le datorez și studierea profundă a cursului de gramatică a limbilor greacă și latină; anume Gimnaziul nr. 1 din Chișinău mi-a insuflat dragostea profundă față de limba și literatura rusă, prin intermediul merituosului profesor A.N. Șimanovski. Cu toate că încă în Școala Centrală din Comrat și în Gimnaziul de Stat eram considerat un foarte bun «istoric» și «geograf» (țin minte ca azi memorabila zi de 26 octombrie, era onomastica ministrului Învățământului Public, când, în prezența contelui D.A. Tolstoi, am răspuns la istorie și geografie, apoi i-am desenat pe tablă, aproape momentan, harta Rusiei, iar el între timp răsfoia atlasul meu geografic, care era cel mai bun din clasă), eu totuși datorez mult lecțiilor prezentate de neuitații profesori de la Gimnaziul gubernial din Chișinău, care mai târziu au fost și directori, regretații V.K. Zozulin și D.V. Kollovici.

Aceste circumstanțe favorabile au determinat, în mare măsură, specialitatea pe care mi-am ales-o în cadrul instituției de învățământ superior – Facultatea de istorie și filologie, pe care am urmat-o inițial la Universitatea din Harkov, apoi la cea din Sankt Petersburg, și am absolvit-o cu gradul de candidat. [...]

Timp de 23 de ani, am fost în serviciul Ministerului Învățământului Public. În acest răstimp, în prima perioadă, am deținut funcția de

profesor de limba rusă și alte științe istorico-filologice în regiunea Odesa (în școlile reale din Comrat și Sevastopol și în gimnaziile din Chișinău și Bolgrad); în cea de-a doua perioadă, miam desfășurat activitatea în funcţia de ajutor de bibliotecar la Biblioteca Publică Imperială din Petersburg, fiind responsabil de cărțile în limbile slave care au adoptat scrierea laică rusească.

Din motive familiale, cu inima frântă, a trebuit să-mi întrerup preocupările științifice, să părăsesc Petersburgul, în 1904, și să revin la activitatea pe tărâm pedagogic, de data aceasta, în calitate de inspector, inițial la școala reală din Comrat, iar acum la școala reală din Astrahan... Sunt membru titular al următoarelor instituții: Societatea Geografică Imperială din Rusia, Institutul Imperial de Arheologie, precum și membru-colaborator al Societății Imperiale a Amatorilor Scrisului Vechi și al Comisiei Editoriale a Societăţii Slave din Sankt Petersburg.

Mormântul lui Petre Draganov, Comrat

Am publicat diferite articole cu conținut istorico-filologic în: Журнал Министерства Народнаго Просвещенія, Известія отделенія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Исторический вестник, Русский филологический вестнике, Русский вестник, Литературный вестник, Правительственный вестник, Славянские известія *și în alte publicaţii periodice.*

Lista lucrărilor și articolelor mele științifice referitoare la limba rusă, filologia slavă, la bibliografie, patriotism (mai multe de 100) au fost publicate în cartea Новый сборникъ статей по славяноведенію, составленный и изданный учениками профессора и академика В.И. Ламанского, при участіи ихъ учениковъ, по случаю 50-летія его ученолитературной деятельности *(Sankt Petersburg, 1905).*

Mă îndoiesc de faptul că, neavând aproape deloc timp liber, fiind mereu ocupat cu activitatea pedagogică, mi-aș fi putut relua ocupațiile în domeniul literaturii și istoriei naționale, dragi sufletului meu."

Prin cercetătoarea de la Cernăuţi Natalia Strelciuc, preocupată tangenţial de problema Petre Draganov, am reușit să intrăm în legătură cu Blaje Rostovski, membru al Academiei din Macedonia, care deţine un document de unicat – descrierea arhivei și a muzeului Draganov. În afară de aceasta, în Macedonia au apărut mai multe studii în care este elucidată opera științifică a lui Petre Draganov. Depășind limitele impuse de frontiere, opera acestui basarabean devine, treptat, un bun european, o operă de interes universal, ceea ce, de fapt, demonstrează că și la noi se poate edifica o operă mare, atunci când te zidești în ea până la sacrificiu. Un argument forte – destinul și opera lui P. Draganov.

O VIAȚĂ ÎN ALB ȘI NEGRU

Cum e și firesc, în virtutea circumstanţelor istorice, Basarabia în toate timpurile a avut savanţi remarcabili în domeniul slavisticii. Era una dintre condiţiile existenţei noastre la frontiera dintre două culturi care s-au influenţat reciproc. Cultura latină și cultura slavă. Două nume sunt mai vehiculate, mai cunoscute, Ștefan Ciobanu, cu studii de slavistică la Kiev și Boris Baidan, cu doctoratul în slavistică luat la Cluj. Dar aproape cu desăvârșire s-a uitat de încă una dintre figurile remarcabile din acest domeniu – Emil Gane, cu doctoratul luat la Praga, în Cehoslovacia.

Și motivul acestei „uitări" are o explicaţie. Anii petrecuţi în Gulagul sovietic, pe insula Sahalin, n-au lăsat acestui om nicio șansă de a se realiza plenar chiar și după repatrierea în România.

În fond, destinul lui este unul antologic, asemănător cu destinul a mii de basarabeni, peste care a trecut nemilos tăvălugul istoriei și chiar și după moarte pare să-l mai urmărească.

De aceea, biografia lui este foarte modestă ca volum și extrem de bogată în conţinut:

Gane, Emil (8.VIII.1906, Cobâlca, jud. Orhei, azi Codreanca, r-nul Strășeni – 2.V.1966, Buzau). Studii: Liceul „B.P.Hasdeu" din Chișinău, licenţiat al Facultăţii de Litere a Universităţii din Iași (4.03.1930), specialitatea *Limba și Literatura Română*. Specializarea și-a făcut-o la Universitatea Carolină din Praga. Doctor în literatura slavă comparată. Tema de doctorat: *Motivele moldovenești în opera lui A.S. Puşkin* (1933).

A fost subdirector la Arhivele Statului din Chișinău, secretar general al Regionalei Fundaţiilor Culturale Regale Principele Carol, redactor al ziarului *Cuvânt moldovenesc*.

Emil Gane în tinerețe

Din 1 mai 1945 – arhivar principal la Arhivele Statului din Buzău, în funcţie de director până în 1947, când a fost arestat.

A colaborat cu studii și articole la publicaţiile: *Slavia, Ţentralnaia Evropa, Viaţa Basarabiei, Arhivele Basarabiei, Arhiva, Adevărul literar și artistic* ș.a. Între anii 1947 și 1955 a fost deportat pe insula Sahalin, în Gulag.

Biografia lui am publicat-o în Enciclopedia *Chișinău* (Chișinău, 1997), în volumul *Timp și istorie* (Chișinău, 2011) și în mai multe reviste, dar de fiecare dată am avut senzaţia că nu cunoaşem adevărul despre acest om, adevărul până la capăt.

Și atunci cum putem defini locul lui în Generaţia de Aur, generaţia formată de şcoala românească?

Putem concluziona anumite lucruri după felul cum a colaborat la cea mai importantă revistă din Basarabia, unde Emil Gane reprezenta la *Viaţa Basarabiei* generaţia de tineri cercetători, deci, colegii lui Alexandru David, Gheorghe Bezviconi ş.a..

Având studii universitare şi doctoratul, fiind pasionat de arhive, s-a impus ca un foarte atent istoric arhivist. Dacă Leon T. Boga prefera să publice colecţii de documente basarabene, Emil Gane era omul care dincolo de document ştia să aducă un comentariu foarte competent.

Îndrăzneţ până la limita înţelegerii raţionale a unor lucruri, el înainta ipoteze pe care nu le acceptau mulţi şi chiar polemizau cu el. Urmărind traiectoria tematică a publicaţiilor în revista basarabeană, sesizăm că într-o perioadă destul de scurtă a tipărit diverse şi interesante materiale: *Bacşiş, na ceai şi şperţ* (*V.B.*, 1936, nr. 2); *Opinie publică* (*V.B.*, 1936, nr. 3-4); *Procesul răzăşilor din Cobâlca, ţinutul Orheiului cu boerul Iordache Millo pentru moşia Cobâlcei* (*V.B.*, 1935, nr. 10; nr. 11-12); *Recenzie* (*V.B.*, 1936, nr. 1. – Rec. la cartea: Minea I., Boga L.T. *Cum se moşteneau moşiile în Ţara Românească până la sfârşitul sec. al XVI-lea: Contribuţii la istoria vechiului drept în Ţara Românească.* – Iaşi, 1933-1935. – Vol. I, II); *Şcolile superioare ţărăneşti* (*V.B.*, 1938, nr. 3); *Acum un sfert de veac: Propaganda românească în Basarabia* (*V.B.*, 1934, nr. 11. – Cu reproduceri din ziarul *Bessarabskaia jizn'*, 1908); *Recenzie* (*V.B.*, 1936, nr. 1. – Rec. la studiile: Ştefănucă P. *Contribuţie la bibliografia studiilor şi culegerilor de folclor privitoare la românii din Basarabia şi popoarele conlocuitoare, publicate în ruseşte*: (extras din *Anuarul Arhivei de folclor,* III), 1935); [Recenzie] (*V.B.*, 1938, nr. 1-2. – Rec. la studiul: Ştefănucă P.V. *Cercetări folclorice în valea Nistrului de jos:* (Extras din *Anuarul Arhivei de folclor a Academiei Române*). – Bucureşti, 1937); *Poetică* (*V.B.*, 1938, nr. 4-5); *Reeditarea operelor scriitorilor băştinaşi basarabeni*: [Sub îngr. lui L.T. Boga apar: „Fabule" de A. Donici (1936), „Fabule" de I. Sârbu (1936), „Poezii. Traduceri" de A. Mateevici] (*V.B.*, 1938, nr. 1-2); *Motive moldoveneşti în creaţia poetică a lui A.S. Puşkin* (*V.B.*, 1933, nr. 6; nr. 7. – Bibliogr.); *Actele vorbesc: Cu prilejul sărbătoririi dlui Ion Pelivan* (*V.B.*, 1936, nr. 7-8); *România văzută de străini* (*V.B.*, 1933, nr. 10. – Rec. la cartea: Roucek I.S. *Contemporary Roumania and Her Problems* CA Study in Modern Nationalism Standford University Press, California, 1932) ş.a.

Dosarul în baza căruia a fost condamnat Emil Gane, Arhiva SIS, Chişinău

A scris mult şi despre literatura care se edita în URSS. Era o curiozitate firească mai ales că propaganda sovietică descria în cele mai favorabile culori noua literatură sovietică. Presa sovietică era uşor accesibilă la Chişi-

nău şi el o putea consulta. Felul lui specific de a se documenta temeinic i-a permis să publice în Viaţa Basarabiei studii serioase la tema Rusiei Sovitice: *Literatura contemporană din Moldova Socialistă:* [Despre art. „Literaturnoe stroitel'stvo v socialisticeskoi Moldavii" de C.N. Derjavin] (*V.B.*, 1933, nr. 1); *Recenzie* (*V.B.*, 1933, nr. 8. – Rec. la o serie de cărţi cu titlul comun *Literatura sovietică octombristă*); *Curentele literaturii ruse moderne* (*V.B.*, 1933, nr. 9); *Literatura contemporană din Moldova Socialistă* (*V.B.*, 1933, nr. 1); *Rusia şi Europa* (*V.B.*, 1935, nr. 1).

În câteva rânduri, în articole publicate în presa de la Chişinău, profesorul Constantin Bobeică a încercat să ne facă să zăbovim şi să medităm asupra acestui destin neîmplinit al consăteanului său Emil Gane, dar lumea noastră prinsă în cleştele dur al tranziţiei n-a lăsat nici un ecou şi peste mai bine de patruzeci de ani de la dispariţie Emil Gane aşteaptă să fie descoperit şi apreciat ca una dintre valorile noastre naţionale.

Într-un răvaş scris la aceiaşi temă el îmi mărturiseşte:

„11 făurar 02
Codreanca

Multstimate dle Iurie Colesnic,

Mă văd nevoit să încep cu scuze (pentru activitatea „of. poştal Codreanca").

Plicul cu răvaşul dumitale din 26.1 a.c. a ajuns la destinaţie pe data de 28.1 a.c., mi-a fost transmis pe 8.II a.c.!!!

Reiau tema A. Arvat, cu regret, nu dispun de alte date afară de cele amintite anterior, o tradiţie a satului (mai exact a familiei ss) afirmă că părinţii protagonistului, ţărani de condiţie f. modestă, nedispunând de mijloace pt. întreţinerea lui la studii, mama viitorului savant s-ar fi angajat servitoare la Chişinău…

O fi fost…

În ce priveşte poza lui E.Gane: dispun doar de una – cea reprodusă în Cronologie, *pe care v-o ofer cu plăcere (dar şi cu regret că nu vă pot ajuta cu mai mult).*

În '91 (când colectam materiale pentru schiţa din LA (Literatura şi arta – n.n.) am fost în posesia unei poze a locului de veci (cimitirul din Buzău), – dar am restituit-o doamnei Paula Stănculescu (fiica lui E. Gane), aşa încît…

Voi încerca să mai găsesc ceva, dar chestia e dificilă (fratele lui E.G., Artemon Gane, e plecat din localitate, la o fiică (Chişinău), dacă mai are ceva, dacă albumul familiei e la această fiică?...

O întrebare în legătură cu apropiata – sper! – apariţie a volumului IV a Basarabiei necunoscute, *îi va cuprinde pe Vasile Harea, Th. Lujanschi, Grig. Dobîndă, Rostislav Ocuşco – personalităţi destinul cărora a fost legat de istoria vechiului liceu «B.P. Hasdeu»?*

Mai e un om care «nu merită uitarea» muzicianul (dirijor, compozitor, pedagog) – Veaceslav Bulâciov. (El ne vine nouă, cobâlcenilor, rubedenie prin alianţă – ginere al fostului preot-paroh, Nicanor Roşca, căsătorit cu fiica mai mare a acestuia, Nina.)

Închei, urându-Vă, pe lîngă sănătate (de care mulţi ducem lipsă!) noi realizări pe nobilul tărâm al scoaterii din anonimat a dăruiţilor fii ai acestui pământ, care în măsura capacităţilor au ţesut noosfera tragicei margini de ţară – Basarabia.

Tot binele!

Cu adâncă stimă şi preţuire!

Const. Bobeică"

Arhivarul chişinăuian Emil Gane a fost un om curajos.

Dar acest curaj l-a costat scump. Şi acest moment devine relevant, mai ales, după ce deschizi dosarului păstrat în Arhiva Serviciului de Informaţii şi Securitate din Chişinău, dosar cu numărul 19, care a parvenit din arhiva tribunalului militar în 1947.

Dosarul este întocmit pentru două persoane: Artamon şi Emil Gane, fraţii fiind acuzaţi conform articolului 58-I-„a" şi 182 al CP

RSFSR. Este deschis la 14 iunie 1947 și încheiat la 17 august 1947.

Decizia despre reţinerea lui Emil Gane a fost luată la 28 iunie 1947, de către locotenentul superior Beleakov, lucrător operativ al Secţiei de contrainformaţii a MSS a diviziei 12 de aviaţie de asalt.

Cititorul se poate întreba ce au în comun: aviaţia sovietică, slavistica, arhivele și Emil Gane?

Răspunsul e unul extrem de simplu. În România, după război, toţi sovieticii se preocupau de vânarea basarabenilor.

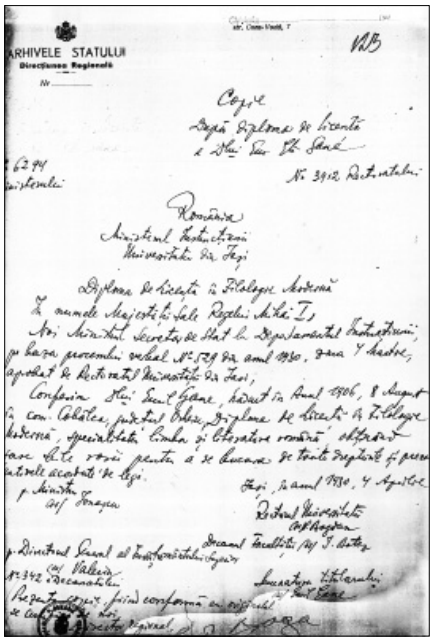
ARHIVELE STATULUI
Direcțiunea Regională

Copia diplomei de licență a lui Emil Gane, Arhiva din Iași

În Decizia de reţinere se argumentează: „Am constatat că Gane E. Gh., fiind cetăţean sovietic și locuind pe teritoriul temporar ocupat de armatele româno-germane, teritoriul RRS Moldovenești, în luna noiembrie 1943 și-a trădat patria și a intrat în armata română, unde și-a satisfăcut serviciul militar în calitate de conţopist și traducător al Tribunalului Militar, participând la interogatoriile cetăţenilor sovietici care erau cercetaşi militari. În aprilie 1944 a fugit în România, unde se ascundea de repatrierea în Uniunea Sovietică, și folosindu-se de situaţia sa de serviciu, și-a întocmit documente false românești, în baza cărora și locuia până la momentul reţinerii.

Am decis: Gane Emil Gheorghievici să fie arestat și percheziţionat.”

Și asta se întâmpla în România, pe care URSS o eliberase, iar cetăţenii erau declaraţi oameni liberi.

Mandatul de arest a fost eliberat abia la 1 iulie 1947. Dar deja la 28 iunie Emil Gane dădea primele depoziţii la interogatoriu:

„…Î.: Povestiţi cauza neevacuării Dvs. din Chișinău în adâncurile Uniunii Sovietice atunci când armatele româno-germane se apropiau de Chișinău.

R.: Pe timpul aflării mele în or. Chișinău, când acolo era puterea sovietică, din luna iunie 1940 și până în iunie 1941, faţă de mine a fost adoptată o atitudine de neîncredere și persecutare din partea unor reprezentanţi ai acestei puteri. Aveam temeri de persecuţiile care vor urma și neîncrederea care va persista din partea reprezentaţilor puterii sovietice și am decis să nu revin la Chișinău, în URSS, în momentul apropierii armatelor româno-germane de Chișinău și să rămân să locuiesc acolo…

…Î.: Povestiţi-ne despre activitatea Dvs. pe teritoriul României după demobilizarea din armata română în iunie 1945.

R.: Cum am precizat anterior, în iunie 1945, am fost demobilizat din armata română și trimis la Direcţia Generală a arhivelor din Bucureşti pentru a fi numit în funcţie. Aici eu am fost numit în funcţia de director al arhivei judeţene din Buzău, unde am și activat până în 27 iunie 1947. Am locuit având documente fictive, adică în actul meu de identitate era indicat că sunt originar din oraşul Iași, nu din satul Cobâlca, jud. Orhei (Basarabia), unde m-am născut, eu am fost înscris ca român și nu moldovean, că sunt cetăţean român, da nu cetăţean sovietic…”

Din primele pagini m-am convins de o eroare pe care am comis-o anterior publicând biografia lui Emil Gane. A fost arestat nu în 1940, ci abia în 1947, la Buzău, unde era directorul arhivei. Dosarul nu indică toate momentele operative, fiindcă există probabil încă un dosar paralel, dar este clar că a fost arestat în urma unui denunţ, fiindcă arestul l-a efectuat

serviciul de securitate a unei unităţi de aviaţie sovietică. Şi-a permis acest lucru având informaţia că este basarabean.

Cât de greu era să fii basarabean în teritoriul României ocupat de armata sovietică se poate vedea din acest fragment.

Interogatoriul din 28 iunie 1947:

„…Î.: Când şi în ce condiţii aţi făcut rost de documente fictive?

R.: Fiind încă în serviciul de traducător pe lângă Tribunalul Militar al Comenduirii Centrale a armatei române în or. Sibiu (România), în septembrie 1944 prin mijlocirea unui fost funcţionar al primăriei or. Sibiu, numele de familie al căruia nu-l cunosc, i-am dat 5000 lei mită şi l-am rugat să-mi facă rost în poliţia or. Sibiu de o legitimaţie, în care ar fi indicat că sunt originar din or. Iaşi, şi nu din Cobâlca, r-nul Orhei, şi sunt de naţionalitate român şi nu moldovean. Fostul colaborator al poliţiei, cu numele de familie Mureşan Titel, din or. Sibiu a fost de acord, dar m-a rugat ca la rândul meu să fac rost de-o adeverinţă din Tribunalul Militar, unde mi-am satisfăcut serviciul prin care să confirm că acolo am lucrat nu din noiembrie 1943 (1940–?), ci din februarie, adică să reflect în adeverinţă că eu, până la anexarea Basarabiei, nu mă aflam pe teritoriul ocupat de puterea sovietică, în permanenţă m-am aflat în serviciu la Tribunalul Militar…

Adeverinţa, desigur fictivă, am scris-o pe un formular pregătit din timp, legitimat prin ştampilele respective. Mai apoi adeverinţa fictivă a fost transmisă lui Mureşan, care ulterior mi-a făcut rost de documente la poliţia Sibiului, în baza cărora am locuit tot acest timp pe teritoriul României…

Î.: În ce scop aţi făcut rost de documente false?

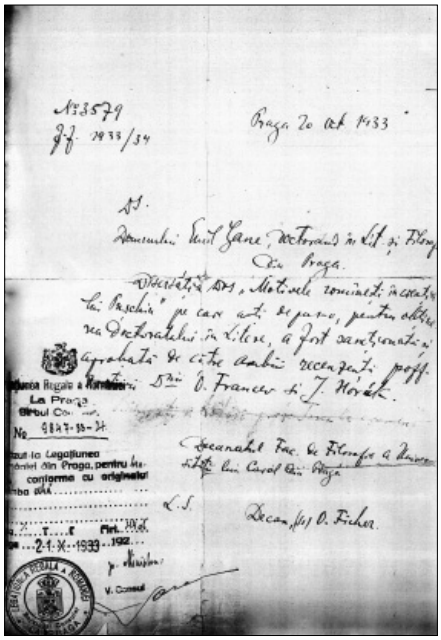

Copia diplomei de doctor a lui Emil Gane, Arhiva din Praga

R.: Mi-am făcut documente false, ca să nu fiu repatriat ca fost orginar din Basarabia, şi fost cetăţean al URSS, dus la Chişinău, la locul meu de trai de odinioară…”

Formula dulce „…dus la Chişinău…” trebuie înţeleasă astfel: deportat în Siberia, în Gulag. De aceea, „repatrierea” era ca o condamnare la moarte…

Erau mulţi români care riscau, dar făceau tot posibilul ca basarabenii să nu fie repatriaţi. O mostră este şi cazul lui Emil Gane, deşi, presupun că a fost turnat la sovietici tot de cineva care râvnea la postul lui de director al arhivei din Buzău. Dosarul acesta nu conţinea asemenea informaţii, ele se conţin în alt dosar, operativ, care nu este deocamdată oferit cercetătorilor, dar va veni o zi când se va afla adevărul până la capăt…

Tot în acest sens citez o adresă:

„Serviciul judeţean de siguranţă Buzău. Biroul I Informaţiuni

către

Domnul sublocotenent aviator Zirkov din comandamentul militar sovietic Braşov.

La cererea Dvs. verbală, avem onoarea a vă face cunoscut că doamna Alexandrina E. Ganea, soţia numitului Emil Ganea, din Buzău, strada C. Iarca nr. 6, este plecată din localitate.

Din informaţiunile care le deţinem rezultă că sus-numita s-ar găsi actualmente la soacra sa în oraşul Braşov, adresa exactă nefiindu-ne cunoscută, şi nici prietenii familiei, cari ne-au furnizat aceste informaţiuni, nu au cunoştinţă de adresa ei. Comisar Sârbu A. Ioan”

Mai simplu spus, căutaţi dacă vă trebuie…

La 11 iulie 1947 a fost întocmită decizia de acuzare

Emil Gane, ultimii ani de viață

în care anchetatorul superior al secţiei de contraspionaj al MSS, al corpului de aviaţie nr. 3 – maiorul L. Martânovici scrie:

„…luând în consideraţie faptul că în materialele vizate Gane Emil Gheorghievici a fost demascat suficient, că locuind pe teritoriul RSSM, în or. Chișinău, temporar ocupat de inamic în noiembrie 1943, a intrat în serviciu în armata română, unde a fost conţopist și traducător la tribunalul militar.

Lucrând la tribunalul militar Gane E. Gh. a participat la interogatoriile cetăţenilor sovietici și cercetaşilor militari ai armatei sovietice.

După capitularea României, Gane E. Gh. nu s-a întors în URSS, dar a rămas să locuiască în România.

În scopul eschivării de la repatriere în URSS și ascunderii faptului că e cetăţean sovietic, Gane a făcut rost de un paşaport românesc fictiv și a locuit fără probleme în România până la momentul reţinerii…

DECID:

A-l acuza pe Gane Emil Gheorghievici în conformitate cu articolul 58-1 «a» al CP RFSSR, fapt comunicat sub semnătură acuzatului."

După câteva interogatorii maiorul Martânovici, la 17 august 1947, întocmește procesul-verbal despre finisarea anchetei.

La 8 septembrie 1947 Tribunalul militar al armatei a 17-a de aviaţie, în şedinţă închisă, l-a condamnat pe Emil Gane și pe fratele lui Artemon. Dar, ca de obicei, în justiţia sovietică hotărârea judecăţii a fost scrisă pe data de 7 septembrie, unde era fixat că Gane Emil urmează să fie pedepsit cu zece ani de lagăr de muncă forţată și pentru trei ani să fie lipsit de drepturi, adică exilat și să-i fie confiscată toată averea personală. Decizia tribunalului fiind definitivă.

Abia în 7 aprilie 1993 Judecătoria Supremă a RM, printr-un protest, anulează deciziile acelui tribunal militar sovietic ca fiind nefondate. Dar Emil Gane a ajuns să stea într-un lagăr din Sahalin, de unde a revenit abia după 1956, repatriindu-se în România…

O viaţă mai vitregă pentru un cercetător e greu de imaginat. Iar după eliberare nu i s-a mai permis, din cauza cenzurii politice și a biografiei sale de fost deţinut politic, să-și reconfirme calitatea de foarte bun publicist și cercetător literar.

Probabil, familia păstrează manuscrise și arhiva lui Emil Gane și, cândva, un cercetător iniţiat va descoperi teme nebănuite în opera acestui basarabean care, ca și cum ar fi avut două vieţi: una până la 1947, și alta după.

Una a avut culoare albă, cealaltă – culoare neagră…

BIBLIOTECARUL ACADEMIEI…

Dacă schimbarea idealului social, adică reorientarea societăţii spre himera comunistă a fost în sensul bunăstării benefică pentru unii scriitori, pentru alţii a însemnat o mare cumpănă şi o mare povară. **Alexandru Kidel** a fost un istoric literar de vocaţie. Studiile publicate de el în revista *Viaţa Basarabiei* sunt foarte bine documentate, scrise simplu, luminos, cu foarte mare pasiune pentru obiectul studiat.

În acea perioadă în care cultura rusă era privită cu o oarecare ostilitate, el s-a ambiţionat să aducă în revistă subiecte din istoria Rusiei, ceea ce vorbea despre un mare curaj şi o mare stăpânire de sine. Tot el a fost omul care ani de zile a condus Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Mulţi academicieni din acea perioadă au exploatat din plin darul scrisului lui Alexandru Kidel. Academicieni semidocţi, cu o limbă învăţată la Tiraspol, apăreau în manuale şi monografii cu un limbaj echilibrat literar, încât bănuiai imediat că în spatele acestei lucrări, dincolo de autor stă un om de mare cultură – acesta era Alexandru Kidel.

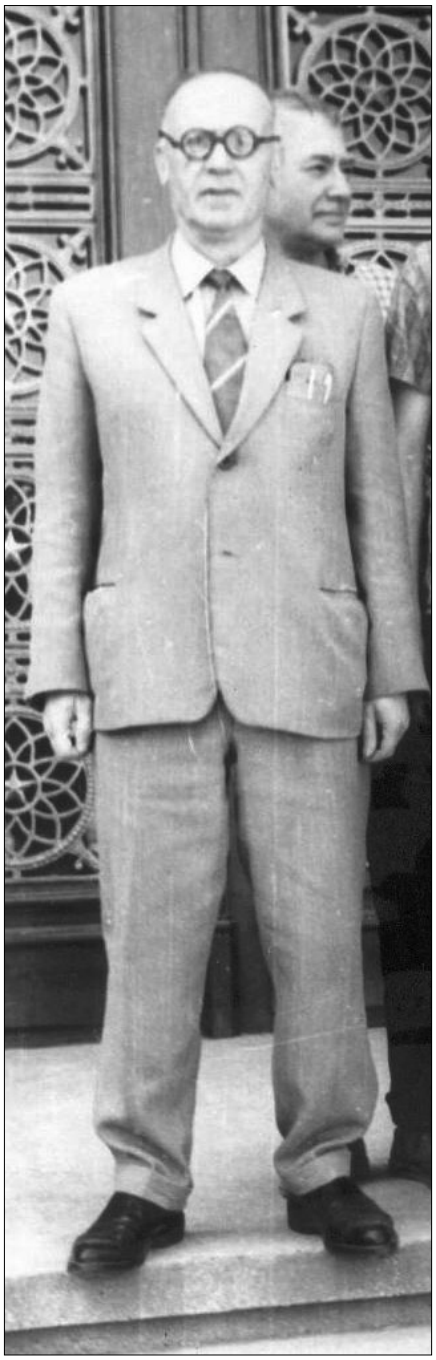

Alexandru Kidel

Posibilităţile lui de a publica erau limitate. Temele lui literare erau tabu şi atunci el s-a preocupat foarte mult de buna organizare a Bibliotecii Academiei, prefăcând-o într-o adevărată bibliotecă ştiinţifică, a purtat o vastă corespondenţă ştiinţifică, fiind convins că informaţiile risipite prin sute de răvaşe, odată şi odată, vor ajunge pe masa de lucru a unui cercetător veritabil, care va extrage din ele concluziile şi argumentele necesare pentru scrierea unei adevărate istorii a literaturii şi chiar a unei adevărate istorii. Şi acest miracol s-a întâmplat. În cărţile apărute după 1990, opera lui Kidel este citată adesea, devenind o operă de referinţă.

Dacă a şi existat în partea a doua a sec. XX un model de cărturar care şi-a învins orgoliul şi a lucrat doar din pasiune, apoi acesta a fost Alexandru Kidel. Cineva îmi povestea cum Iachim Grosul, preşedintele Academiei, îi arunca în faţă materialele scrise de el, considerând că nu sunt de calitate. Dar de fapt el era omul forţat de circumstanţe să tacă şi să înghită. Unica lui fereastră era corespondenţa cu ve-

Coperta bibliografiei *Contribuțiuni la bibliografia social-economică basarabeană* de Alexandru Kidel (Chișinău, 1930?)

chii săi prieteni, unul dintre care era Gheorghe Bezviconi. Când Bezviconi a decedat, a continuat să corespondeze cu văduva lui, Tatiana Bezviconi, și tot așa până la decesul acesteia. Prin scrisori reconstituiau o epocă apusă și, probabil, visau cu ochii deschiși cam care ar fi locul lor real și bine-meritat în această lume.

KIDEL Alexandru (28.X.1904, Chișinău – 10.III.1986, Chișinău, Cimitirul „Sf. Lazăr"), bibliograf, cercetător științific.

S-a născut într-o familie de intelectuali evrei.

Studii: la Liceul de băieți „M. Eminescu" (nr. 2), (bacalaureatul în 1925), la Universitatea din Iași „Alexandru Ioan Cuza" (1925-1928, licența în drept și doctorat pe care nu-l susține).

Alte studii: Facultatea de istorie a Institutului Pedagogic din Leninabad (Tadjikistan, 1943), Institutul Pedagogic din Chișinău (1949).

Activități profesionale: avocat, profesor de istorie și limba germană în evacuare, în Tadjikistan (1941-1945), de limba latină la Universitatea de Stat (1946-1948), bibliotecar (1.X.1944 – 1976, când a fost pensionat). A fost unul dintre fondatorii Bibliotecii Științifice a Academiei de Științe a Moldovei.

Opera: *Contribuțiuni la bibliografia social-economică basarabeană* (Chișinău, 1930); *Zamfir Arbore: Bibliografia scrierilor sale* (Chișinău, 1936); *Din istoria Bibliotecii academice a RSS Moldovenești* (Chișinău, 1968) ș.a.

A fost atras pentru a redacta: *Istoria RSS Moldovenești* (Chișinău, 1949, 1951, 1954), *Istoria literaturii moldovenești* (Chișinău, 1958) ș.a.

Editor și îngrijitor la edițiile cu scrieri de: *Nicolae Milescu Spătarul, Zamfir Arbore, Victor Crăsescu, Olga Nacco* ș.a.

În revista *Viața Basarabiei* (1932-1944) a publicat câteva studii antologice: *Maria Cantemir: femeia cea mai cultă din epoca lui Petru cel Mare* (1934, nr. 6, 7-8); *La curtea țarilor Rusiei: contesa Roxandra Edling-Sturdza* (1934, nr. 3), care și astăzi rămân niște surse de referință de neîntrecut…

Un alt eminent bibliograf de la Biblioteca Academiei, Ion Șpac, care l-a cunoscut bine și care i-a fost coleg, i-a dedicat mai multe pagini inspirate, publicate în revista *Magazin bibliologic* (2005, nr. 3-4).

Numele lui Alexandru Kidel astăzi este aproape necunoscut, dar cu toate acestea, în istoria Chișinăului el a rămas ca un cărturar neobosit și ca un om profund nedreptățit de destin…

ECUAȚIA CU O SINGURĂ SOLUȚIE

Vasile Laşcov

Scriitorii au darul de a-şi intui destinul. Fiindcă ei nu-şi concep viaţa fără cărţi. Mai toţi scriitorii mari sunt şi înveteraţi bibliofili. Vasile Laşcov n-a fost o excepţie. Memorialistul Nicolai N. Tolmacevski scrie despre el în lucrarea manuscris *Văzute şi auzite în veacul meu* (ANRM, f. 2983, inv. 1, u.p. 50): „Laşcov iubea cartea cu mare pasiune, până la zeificare şi cunoştea bine sensurile, dar ca fiecare pasiune bibliofilia lui genera curiozităţi…

Stimabilul Vasile Luchici colecţiona nu numai cărţi în general, dar colecţiona anume cărţi despre Basarabia, şi mi-a afirmat nu o singură dată, că anume colecţia lui este cea mai completă dintre colecţiile existente în ţinut. Cu toate acestea, deşi am intrat pe la el în mai multe rânduri, el nu mi-a arătat niciodată biblioteca lui. Dar eu sunt convins că el spunea adevărul, deoarece veşnic se afla în căutarea şi căratul al diferitor broşuri, afişe teatrale, şi nu se dădea la o parte să adune chiar dările de seamă ale diverselor societăţi, adunări de zemstvă ş.a., de asemenea, colecţii de ziare vechi ce apăruseră la Chişinău.

Apropo, el a cerut de la mine manuscrisul poemei *Fatima* a poetului basarabean autodudact Vasile Pobâvaneţ, care a trăit pe la mijlocul secolului trecut, transcris caligrafic. O poemă slabă în cel mai mare grad, reprezentând o copie searbădă după poemul lui Puşkin *Fântâna de la Bahcisarai* şi tot el mi-a cerut un exemplar minunat al *Statutului formării Regiunii Basarabia*, tipărit în tipografia senatului din Petersburg în 1818. Nu ştiu ce au făcut urmaşii cu biblioteca lui după moartea care s-a produs în 1932, cu atât mai mult că în scurt timp după el a decedat şi soţia lui…"

Pasiunea pentru cartea tipărită el o moştenise de la strămoşi.

În *Istoria bisericii din Basarabia sub ruşi, secolul XIX* (Chişinău, 1931), de Nicolae Popovschi, în anexă sunt trecute câteva neamuri de preoţi cu arborele lor genealogic. Unul din arbori reprezintă neamul Laşkov, care odinioară, în Moldova istorică, purtau numele de Laşcu.

Acest neam care a dat câteva generaţii de preoţi, şi preoţi de ţară, şi preoţi foarte cărturari cum a fost Nicolae Laşcov. Şi tot acest neam a dat o viţă cu totul deosebită, care nu s-a

înscris în tiparul neamului său. Deşi, iniţial, se părea că va fi tot unul al bisericii.

Vasile Laşcov era fiul preotului Luca Laşcov, care avea o casă pe str. Șciusev (actuala), pe atunci strada Leovei. A făcut studii la Școala Duhovnicească din Chișinău, apoi la Seminarul Teologic, după care spre uimirea tuturor a intrat în armată şi s-a făcut ofiţer de jandarmi. O asemenea decizie a trezit confuzii în rândul rudelor, dar aptitudinile literare ale acestui tânăr, manifestate încă în adolescenţă, erau ca o scuză pentru omul care abandonase tărâmul sigur al existenţei în mediul clerical, fiindcă un preot oricând are parte de un botez, de un mort, de-o cununie…

Ei nu ştiau, ei nici nu bănuiau că tânărul ofiţer de jandarmi este un om cu totul deosebit şi riscul îi este steaua de călăuză. Viaţa liniştită a bisericii nu era pentru el. Drept dovadă ne serveşte biografia lui pe care am expus-o într-o formulă enciclopedică şi publicând-o în *Generaţia Unirii* (Chişinău, 2004):

„**LAŞCU, Vasile** (numele la naştere – Vasili Laşcov) (1.I.1861, Chişinău – 1.VII.1932, Chişinău).

Moldovean. Mandat validat de la 5.XII.1917 până la 27.XI.1918. A fost ales deputat în Sfatul Ţării din partea Uniunii Ziariştilor din Basarabia. În cadrul Sfatului Ţării a fost membru al Comisiei de redactare.

S-a născut în familia preotului Luca Laşcov.

Studii: Şcoala duhovnicească din Chişinău (1871), trei clase ale Seminarului Teologic din Chişinău, Şcoala de iuncheri din Odesa.

Activează în cadrul Direcţiei guberniale de jandarmi, contabil-adjunct la Camera de Stat a Ministerului de Finanţe.

A fost partizanul revoluţiei ruse din februarie 1917 şi adversarul categoric şi convins al loviturii de stat organizate de bolşevici în octombrie al aceluiaşi an. După Unire, se dedă muncii social-politice: din august 1918, conduce Directoratul de Control din Basarabia, la alegerile pentru Parlamentul României întregite (20. XI.1919) devine senator, avansând până la vicepreşedinte al Senatului. În 1922 – director la CFR-ul din Chişinău.

Bibliografie:

1. A.N.M., f. 727, inv. 2, dos. 77, p. 14.

2. *Chişinău. Enciclopedie*. Chişinău, 1997."

Ceea ce nu s-a ştiut până mai ieri este faptul că Vasile Laşcov a fost foarte apropiat de Constantin Stere chiar din adolescenţă. Şi i-a apropiat pe ei nu interesul literar, care le era comun, ci interesul politic pentru mişcarea poporanistă. Cercul revoluţionarilor de la *Narodnaia volea* din Chişinău i-a avut drept membri pe amândoi, fapt până mai ieri necunoscut.

Spre confirmare ne serveşte o scrisoare scrisă de şeful poliţiei din Chişinău către Direcţia jandarmeriei din Basarabia. Scrisoarea a fost publicată de Valeriu Pasat în grevista *Săptămâna*, nr. 13, 1 aprilie 2005, fiind descoperită în Arhiva de Stat a Rusiei.

Paralelismul între destinul lui Stere şi destinul lui Laşcov este aproape uimitor şi chiar inversat în oglindă. Stere a făcut Siberia şi a plecat în România, Laşcov a colindat marele metropole ruseşti şi le-a fost dat să se întâlnească... unde? În incinta Sfatului Ţării, ambii fiind deputaţi şi votând Unirea Basarabiei cu România, dar dincolo de aceasta ambii aveau în spate deja o carieră literară împlinită, fiind nume sonore pentru presa din Basarabia, din Regat şi din Rusia.

Chiar moartea lor s-a produs cu o exactitate matematică încât diferenţa de patru ani la naştere s-a respectat exact şi la moarte.

Descifrarea biografiei lui Vasile Laşcov trebuie s-o facem în câteva planuri. În primul rând, pe planul politic, apoi pe planul poetic, urmând planurile: prozei, dramaturgiei, publicisticii, filozofiei.

A fost un autor polivalent, care a preferat să editeze volume de poezie, volume de cugetări, volume de proză şi de dramaturgie şi s-a afirmat ca un foarte bun publicist şi polemist.

A semnat cu pseudonimele: Don-Bazilio, Don-B., L., L....v, V.L., L-v, Vas., V. Lukici, Ăli, Tverdâi znak, Petrogradeţ, Prepodovateli ș.a.

Numele lui literare, numele adoptate – cu ele semnând foiletoanele originale – erau cunoscute în epocă, putea să fie sarcastic, putea să fie duios, putea să fie intransigent, putea să fie un om al principiilor. Iată aici și-a spus cuvântul tagma din care își trăgea obârșia.

Scrierile lui au fost tipărite la Chișinău, Odesa, Sankt Petersburg și Moscova, în revistele: *Bessarabeţ, Bessarabskaia jizn', Severnâi vestnik, Russkoe bogatstvo, Panteon literaturî, Filosofskii ejegodnik, Nov', Russkie vedomosti, Novoie vremea, Teatralnaia biblioteka* ș.a.

Din 1906 până în 1913 a fost corespondent al revistei din Peterburg *Teatr i iskusstvo.*

Preocupări filozofice foarte precoce. Volumul *Gânduri*, scris între anii 1878-1888, pe când autorul avea 17 ani, și continuat pe parcursul a zece ani, ne face să descoperim o fațetă nebănuită la autorii basarabeni. O mie de aforisme scrise de un tânăr trezesc admiraţia cititorului. Și tot în această perioadă scrie un studiu filosofic *Ce este viaţa?*, tipărit în două ediţii separate, inclus în volumul *Socinenia* (Sankt Petersburg, 1891). Concomitent scrie și dramaturgie: *Neudavșaiasea mest' (O răzbunare neizbutită),* piesă așternută pe hârtie în 1878 și tipărită în 1885 și *Graniţa liubvi (Frontiera iubirii),* o altă piesă, scrisă în 1883. Tot în această perioadă prolifică, 1878-1888, scrie multe versuri incluse în aceeași ediție – *Socinenia* din 1891.

Mai târziu autorul mărturisea că după apariţia ediţiei de scrieri din 1891, ca și cum s-a dezis de preocupările sale literare, a dat pe foc manuscrisele de versuri și proză și preferă alte preocupări. Explicaţia ar fi una simplă. Editându-și opera, spera o recunoaștere rapidă și plenară a talentului său literar. Fiindcă, la moment, era cel mai harnic, inspirat și cel mai înzestrat autor basarabean. Dar n-a fost să fie. Literatura rusă era dominată de giganţii vremii: L. Tolstoi, F. Dostoievski, M. Satâkov-Șcedrin, I. Turgheniev, A. Cehov și de zeci de scriitori puternici din rândul doi. Deci, recunoașterea rapidă a unui debutant era dificilă.

Revenirea la îndeletnicirile literare a fost posibilă tot printr-o publicaţie moscovită, *Teatralnaia biblioteca,* în care, în 1893, a publicat comedia într-un act *Agronomiceskii listok (Foaia agronomică).* De acum încolo această publicaţie va găzdui mai multe piese semnate de Vasile Laşcov.

Opera lui este scrisă în limba rusă, căci alte posibilităţi de afirmare pe acest tărâm, în acele vremuri, nu existau.

A pretins să abordeze diverse genuri literare, de la poezie la aforism, de la dramă la recenzia teatrală, dar în permanenţă a fost fidel unui crez literar formulat încă în tinereţe – promovarea binelui și frumosului în scopul perfecţionării omului și schimbării societăţii.

Titlurile lucrărilor parcă vorbesc de la sine. Obsedat fiind de o febrilă căutare a eului. Debutează cu piesa în versuri *Naufragiu în chei* (Chișinău, 1878).

Prima lui etapă de creaţie e marcată de poezie și filozofie. În 1888, la Odesa, editează placheta *Versuri.* Unele din ele vor fi incluse și în cartea *Scrieri,* publicată în 1891 la Petersburg, cuprinzând și compartimentul *Gânduri.*

Cea de-a doua etapă a creaţiei s-ar defini printr-o renaștere literară, renaștere prin dramaturgie, când în revista *Biblioteca teatrală* (Moscova) publică rând pe rând piesele: *Foaia agronomică* (1893), *Struldbrugii* (1894), *Lebăda neagră* (1895), *Teoria* (1896), *Maimuţe literare* (1897), *Cu ocazia unei întâmplări neașteptate* (1898). După care a urmat o perioadă lungă de tăcere ce s-a încheiat la începutul anilor 1905-1906, când s-a declanșat prima revoluţie rusă. Tăcerea nu mai cadra cu starea lui de spirit.

Cea de-a treia etapă e remarcabilă prin activitatea publicistică, prin care la o anumită valenţă se îngemănează cu filozofia și cu politologia. A început în 1916 și Vasile Laşcov a demonstrat că a fost un om ataşat de timpul său, pe care l-a dorit mai bun, mai frumos, mai interesant: *Ni holodnâe, ni goreacie* (*Nici reci, nici fierbinţi*) își intitula el un articol publicat

la 1898, în *Bessarabeţ*, iar în 1917 e deja ferm că schimbările care se profilează în societate sunt epocale: *Nabolevşee // Bessarabskaia jizn'*, 1916, nr. 119, din 19 mai; *Pismo v redakţiiu // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 19, din 21 ianuarie; *Pered zarioi // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 63, din 6 martie; *Vesna-krasna // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 68, din 12 martie; *V dni preobrazovanii // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 82, din 22 martie; *Ciudo voskresenia // Bessarabskaia jizni,* 1917, nr. 88, din 2 aprilie; *Starâi kalendari i rabocii // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 93, din 10 aprilie; *Revoliuţia i evoliuţia // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 95, din 12 aprilie; *Pervîie vâborî v svobodnoi Rossii // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 127, din 21 mai; *Belobiletniki // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 135, din 1 iunie; *V derevenskoi gluşi // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 165, din 17 iulie; *Dni naşei jizni // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 151, din 20 iunie; *Dva fakta // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 209, din 21 august; *Na tot je motiv // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 207, din 26 august; *Prâjok v bezdnu // Bessarabskaia jizn',* 1917, nr. 246, din 3 noiembrie; *Nasilie i soţializm // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 264, din 19 noiembrie, ş.a.

Ca un profet, scria imediat după răsturnarea Guvernului Provizoriu şi puciul bolşevic: „Atât pentru conţi, cât şi pentru popoare – profetic prevenea Liebknecht – teroarea este ultimul cuvânt...

Ţineţi minte acest lucru toţi acei, care măcar cu vârful aripilor gândului vă atingeţi de marile idei ale socialismului." [*Nasilie i soţializm*]

Iar ceva mai înainte, pe 5 noiembrie 1917, deci cu două zile până la lovitura de stat dată de bolşevici: „Şi… în loc de rai – iadul, în loc de fericire – mizerie şi groază, în loc de libertate – samavolnicie, în loc de egalitate – omul pentru om este fiară, şi în loc de fraternitate – război civil." [*V dni gneva ego // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 252, din 5 noiembrie]

Şi s-a întâmplat anume aşa, marea teroare revoluţionară a trecut în război civil, în lagăre de concentrare şi puşcării şi totul pentru 70 de ani din secolul XX. Chiar şi postum scrierile lui au fost inserate de Pan Halippa în paginile revistei *Viaţa Basararabiei*: *Cugetări* (1932, nr. 1; nr. 3); *Puterea rugăciunii* / trad. de Pan Halippa (1932, nr. 2); *Ostrovul* / trad. de V. Ştefănescu (1932, nr. 5); *Făclia arde* / trad. de V. Ştefănescu (1932, nr. 7); *Norii* / trad. de V. Ştefănescu (1932, nr. 9).

El a fost adeptul revoluţiei ruse din februarie 1917 şi n-a acceptat lovitura de stat a bolşevicilor din 25 octombrie 1917. A fost adeptul unor transformări sociale pe cale evolutivă, democratică şi un adversar convins al vărsărilor de sânge şi al terorii.

Fiind membru al Senatului României, a rămas acelaşi democrat cu convingeri intransigente. A scris despre fărădelegile comise de Siguranţa statului în Basarabia, despre speculaţiile politice, despre corupţie şi mită, fapt care i-a adus retragerea din postul de senator.

Opera lui filozofică a început să fie studiată încă la începutul anilor '60 ai sec. XX: Ermuratschi, V.V. *V.L. Laşcov* (1861-1932) // *Izvestia Academii Nauk MSSR,* 1962, nr. 1; Ermuratschi, V., *V. Laşcov* (1861-1932) / în cartea: *Istoria filosofii v SSSR*, Moscova, 1968; Kovcegov, P., Smelâh, V. *Despre concepţiile social-politice şi filozofice ale lui V.L. Laşcov* // *Comunistul Moldovei*, 1972, nr. 3.

Şi, cum era de aşteptat, scrierile lui au fost catalogate ca burgheze şi dăunătoare constructorilor comunismului. Etichetat ca „slugă a Guvernului Provizoriu", „slugă a conducătorilor Sfatului Ţării", opera lui suscită însă interesul savanţilor de atunci. Aducerea scrierilor lui în prim-planul unei discuţii ştiinţifice valora mult, era o încercare de a reabilita, fie şi parţial, opera unui scriitor basarabean.

Acest lucru a reuşit să-l facă cu brio o altă generaţie de filozofi: Ababii A., Juc, V., *Laşcu V. Filozofia şi estetica antică* // *Ştiinţa*, 1992.; Juc, V., *Vasile Laşcu despre semnificaţia cunoaşterii.* // *Ştiinţa*, 1994, iar într-un final apare monografia: Vârţeanu, Tudor; Juc, Victor, *Concepţiile filosofice ale lui Vasile Laşcu* (Chişinău, 1996).

Și din toată această operă filozofică ce ne-a rămas moștenire de la Vasile Laşcov, se desprinde doar o concluzie care pentru el a semnificat rodul unei necontenite zbuciumări și care a încăput într-o singură frază – „*Adevărul este moartea.*”

După 1918 a editat volumul de traduceri în limba rusă *Antologia poeziei românești* (Chișinău, 1928), prefațat de Șt. Ciobanu, este prinosul său deosebit adus literaturii române.

Iar în 1930 a tipărit ediţia a treia la volumul *Simvolî i voploşcenia*. A fost ca un preludiu editorial înainte de dispariţia lui fizică.

Cercetătorul și istoricul literar Sava Pânzaru, care a studiat și a propagat opera lui Vasile Laşcov, a tipărit volumul antologic *Ciornaia lebed*’ (Chișinău, 1990), ghidat de ideea: „Ce loc ocupă el (Vasile Laşcov) în istoria mișcării social-literare din Basarabia de dinainte de octombrie (1917)?”

Și prin această ediţie a reușit să ne convingă că stăm în fața unui fenomen literar necunoscut pentru noi, care merită a fi redescoperit.

Mormântul lui Vasile Laşcov. Cimitirul Central, Chișinău

Prin materialul *On mâslil i stradal,* publicat în revista *Rodina* (1990, nr. 5), semnat de Nicolai Babilunga și Sava Pânzaru, de fapt, s-a deschis calea spre definitiva reîntoarcere a omului de cultură Vasile Laşcov.

Din scrierile sale poţi descifra nu numai detaliile epocii, dar, în primul rând, năzuinţele intelectualilor de a ridica omul la o nouă valenţă sufletească. Scriitor, dar și filozof, Vasile Laşcov a făcut mulţi ani la rând muncă de gazetar, ca să se întreţină și să se afle în permanenţă în forfota epocii. Parcă și după moarte el continua să fie unul dintre liderii generaţiei.

Respectarea principiilor morale atât de apreciate în familia Laşcov, și-a găsit oglindirea în opera și în felul de a fi al autorului. Alegerea în funcţia de preşedinte al Uniunii ziariștilor din Basarabia, n-a fost o întâmplare. El într-adevăr era ca un vârf de lance, mânuitor iscusit al condeiului și om al cuvântului. Lucru rar întâlnit în rândul scriitorilor și publiciștilor, care justifică slăbiciunile lor morale prin spiritul boem care, chipurile, îi bântuie, ceea ce nu este adevărat. Autorul se formează în baza unor criterii, unor principii, care în mare parte poate că și sunt moștenite genetic.

La Cimitirul central din Chișinău în partea de nord de la biserică, se află câteva morminte ale familiei Laşcov, care azi treptat se ruinează. Aici, unde îi separă de alte morminte un frumos gard de fier, sunt înmormântaţi buneii, tatăl Luca Laşcov și Vasile Laşcov.

Au fost feţe bisericeşti în neamul lor și poate că ar fi trebuit să pretindă niște locuri mai aproape de biserică. Vasile Laşcov rămâne o importantă figură literară și politică a Basarabiei și putea la fel să pretindă ceva mai onorabil, însă a preferat să stea alături de neamul său care, dacă e să judecăm, și după acest loc din cimitir, a fost un neam care avea o opţiune liberală, care știa să-și stăpânească orgoliul și știa că misiunea lui pe acest pământ al Basarabiei este să aducă pace în sufletele oamenilor și lumină în sufletele lor…

ÎNCĂ UN ENCICLOPEDIST UITAT

E greu de explicat tendinţa pe care o manifestă oamenii de cultură din Basarabia pentru înveșnicirea numelui într-un volum enciclopedic. Nu este o satisfacere a orgoliului, ci mai degrabă o intuire a faptului că de acest fel de lucrări duc lipsă basarabenii. Și precum n-au existat instituţii specializate, care s-ar fi ocupat de selectarea, sistematizarea și tipărirea materialului enciclopedic, pionierii acestui gen s-au aventurat să facă singuri acest lucru sisific.

Unul dintre ei, Victor Adiasevici, a reușit chiar să imprime vreo opt fascicule dintr-un preconizat dicţionar enciclopedic basarabean. Și alţi temerari acumulau informaţii, în primul rând, bibliografice – în vederea pregătirii unei asemenea lucrări.

Ne referim concret la cazul publicistului și bibliografului Alexandru David, la cel al istoricului Gheorghe Bezviconi ș.a.

În acest articol ne vom referi la un nume uitat cu desăvârșire: Manuil (Emanoil) Poleac.

Manuil Poleac

Figură culturală pitorească din Chișinăul de altădată, pasionat de cărţi și tipărituri vechi, el prefăcuse casa sa într-un soi de arhivă și bibliotecă cu un acces strict limitat. Persoane la fel de pasionate puteau să-i treacă pragul și să-i răsfoiască în voie comoara.

Ca orice om ghidat de o idee aproape fixă – editarea unei enciclopedii a Basarabiei – el colecţiona tipăriturile care se refereau la tema propusă. Pe de altă parte, era foarte atent la tot ce se publica și, depistând materiale interesante, le decupa aranjându-le în ordine alfabetică în mape special pregătite și în felul acesta cartea pe care o visa se aduna zi de zi. A nimerit și în diferite situaţii curioase. Gheorghe Bezviconi, publicând în 1932 un material foarte documentat în revista *Viaţa Basarabiei*, produce o senzaţie în lumea tihnită a Chișinăului. Manuil Poleac este primul care pune la îndoială erudiţia tânărului istoric și, după o procedură ştiută și folosită și astăzi de unii „binevoitori", a trimis o scrisoare nesemnată lui Pan Halippa, în care demonstra că aceste materiale au fost scrise de… o altă persoană, iar tânărul, pur și simplu, și le-a însușit.

Pan Halippa, care îl cunoștea bine și-l aprecia foarte mult pe fostul organizator al navigaţiei basarabene pe râurile Nistru și Prut și care la fel credea că aceste materiale temeinic documentate puteau fi scrise numai de un om în etate, dar care-l cunoștea și-l aprecia foarte mult pe tânărul Gheorghe Bezviconi, a procedat solomonic. L-a pus pe Gheorghe să afle cine

a scris anonima și în felul acesta să lămurească delicata învinuire. Tânărul cercetător, un soi de Sherlock Holmes, n-a așteptat prea mult și n-a tărăgănat lucrările de căutare. După calitatea hârtiei a determinat că scrisoarea a fost scrisă de un funcţionar de la Banca Moldovei. Colaborator al băncii era Manuil Poleac și în felul acesta s-au găsit și s-au împrietenit. Căci tânărul Bezviconi era un fenomen și în dragostea lui pentru trecut nici M. Poleac nu-i putea fi concurent.

Manuil Iacovlevici Poleac (1890-1941, Chișinău) era moștenitorul unei case de la intersecţia str. Sinadino (azi Vlaicu Pârcălab) și Aleksandrovskaia (azi bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) în care funcţiona și Teatrul „Beaumonde".

Ușor ironizând, Gheorghe Bezviconi, în niște însemnări memorialistice, îl caracterizează foarte fin, prin doar câteva detalii sugestive: deși a participat la Primul Război Mondial în calitate de sanitar, Manuil Poleac nu scăpa ocazia să demonstreze fotografii de pe front unde el era în prim-plan. Avea o colecţie de fotografii ale personalităţilor basarabene, dar nu în toate cazurile acele poze corespundeau realităţii. Bunăoară, pentru *Albumul Basarabiei* al lui Gheorghe Andronachi a dat poza lui Scarlat Sturdza, primul guvernator civil al Basarabiei, dar mai târziu s-a aflat că, de fapt, aceasta era fotografia unui funcţionar al poștei ruseşti – Feodor Ivanovici Preanișnikov.

În 1941, când M. Poleac nu mai era în Chișinău, Gheorghe Bezviconi a încercat să-i salveze colecţia, dar nu a reușit. O parte din materiale au fost luate de Leon T. Boga, care le-a depus la arhivă și, în felul acesta, din marea colecţie au fost salvate doar 23 de mape cu preconizatul dicţionar enciclopedic *Материалы для бессарабского энциклопедического словаря* (*Materiale pentru dicţionarul enciclopedic al Basarabiei*, sub red. lui Manuil Poleac; Chișinău, 1925) și câteva cărţi. Colecţia lui de fotografii și vederi îngloba cca 7000 (șapte mii!) de imagini, iar biblioteca conţinea ediţii valoroase ale contemporanilor, precum și manuscrise și ediţii rare semnate de A. Pușkin, Gavriil Bănulescu-Bodoni, generalul Golenișcev-Kutuzov ș.a. Deosebit de valoroase erau colecţiile lui de ziare, ediţii care astăzi nu mai pot fi consultate la Chișinău.

În articolul *Bibliografi basarabeni* (București, 1939), prof. N. Valuţă se arată optimist când afirma că Manuil Poleac va publica enciclopedia sa pentru serbările Chișinăului din 1936, când s-au împlinit 500 de ani de la prima atestare documentară a localităţii. Dar nobila intenţie a rămas nerealizată din motive necunoscute până azi. Totuși, credem că unul dintre principalele motive era însuși volumul materialului acumulat, care, în mare parte decupat din ziare și cărţi, trebuia completat, verificat și chiar tradus, căci unele surse erau în rusă și în alte limbi străine. Volumul de lucru depășea cu mult posibilităţile fizice ale unei singure persoane, iar o echipă de creaţie Manuil Poleac nu putea să întreţină. Toate volumele lui se păstrează în manuscris la Arhiva Naţională a Moldovei (f. 792, inv. I).

Despre el a scris, în enciclopedia *Chișinău* (1997), fosta colaboratoare a Secţiei carte rară de la Biblioteca Naţională a RM Nina Matei, menţionând: „*Până în prezent au fost depistate cca 300 de cărţi valoroase cu câteva exemplare de unicat, care vor alcătui o bună parte a volumului al treilea al catalogului general* Cartea Moldovei, sec. XVII – încep. sec. XX*, ce se află în curs de pregătire la Biblioteca Naţională și Biblioteca Ştiinţifică Centrală «A. Lupan» a Academiei de Ştiinţe a Moldovei*." Ceva mai târziu, în 2010, anuarul *Calendar Naţional*, editat de Biblioteca Naţională a R. Moldova, a inserat o scurtă biobibliografie dedicată personalităţii și operei lui N. Poleac (p. 264, autor: Maria Șveţ).

Aducem în atenţia cititorilor numele acestui cărturar, deoarece suntem convinși că mai există persoane care deţin informaţii și chiar piese din colecţia lui. Nu dorim altceva decât acumularea unor date noi despre viaţa și activitatea acestui entuziast al culturii, căci, fiind un colecţionar remarcabil, el, prin activitatea sa, a scris o pagină distinctă în istoria culturii noastre.

UN MUZEOGRAF INCONTESTABIL

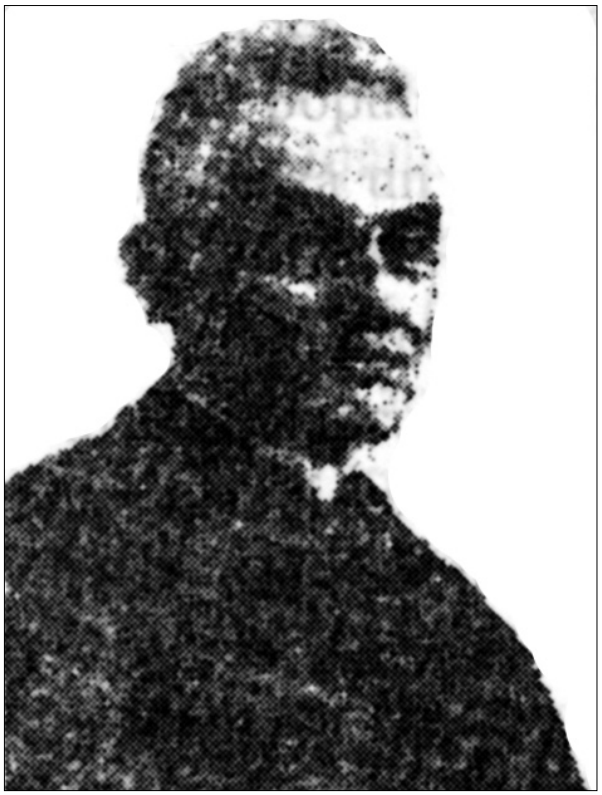

Teodor Porucic

Făcând parte din generaţia lui Ion Pelivan, **Teodor Porucic** a fost unul dintre puţinii basarabeni, care s-a încumetat să treacă Prutul şi să încerce astfel să obţină studii nu în Rusia, ci în România. După el au venit mulţi, iar el a fost unul dintre puţinii, care nu numai a încercat destinul unui basarabean în România la începutul secolului XX, dar a şi fost omul de legătură între Bucureşti, grupul lui Arbore şi Pământenia de la Dorpat (astăzi – Tartu, Estonia). A lăsat nişte memorii foarte curioase, pentru care a fost învinuit de către Ion Pelivan de mistificare. Noi le considerăm, pur şi simplu, nişte memorii subiective, dar necesare istoriei noastre, deoarece reprezintă un registru larg de personalităţi şi elemente de mişcare naţională pe care noi nici nu le bănuiam că ar fi existat.

Specialist în geografie şi geologie, Teodor Porucic a publicat câteva studii de specialitate în revista *Viaţa Basarabiei*. Evident că ele sunt preţioase, valoroase doar pentru specialiştii în domeniu. Publicul larg rămâne fascinat de paginile memorialistice.

Biografia lui T. Porucic este interesantă, de aceea o reproducem aici succint.

S-a născut la 1878 în comuna Baxani, judeţul Soroca, în familia unui învăţător de la ţară. Școala primară a făcut-o în sat, după care a studiat la Școala Duhovnicească de la Edineţ, de unde a trecut să înveţe la Seminarul Teologic din Chişinău, făcând parte din generaţia lui Ion Pelivan. Când era seminarist s-a molipsit de dragostea pentru topografie şi primele expediţii topografice le-a efectuat deja fiind seminarist.

În 1900, după absolvirea Seminarului Teologic, se decide să-şi continue studiile în România, fiind convins că şi la Bucureşti poate obţine studii de calitate. S-a înscris la Facultatea de fizică şi chimie a Universităţii din Bucureşti după absolvirea căreia a lucrat la Institutul de Geologie din Bucureşti. Tot în această perioadă s-a inclus în activitatea revoluţionară a grupului social-democrat condus de Zamfir Arbore, una dintre remarcabilele lui acţiuni fiind salvarea marinarilor de pe cuirasatul „Potiomkin", în 1905.

În România a publicat cca 40 de lucrări ca rezultat al unor studii geologice, hidrografice şi cu zonele petrolifere. Tot în aceeaşi perioadă a

participat la cercetarea hidrografică și topografică a Basarabiei într-o echipă foarte puternică de savanţi: O. Langhe, A. Krasovski, N. Florov, M. Pocora.

Cercetările sale erau întocmite cu atâta minuţiozitate încât prezintă interes ştiinţific şi în prezent, rezultatele fiind valabile pentru savanţii contemporani. A participat la Congresul al IX-lea mondial al pedologilor, care şi-a ţinut lucrările în anul 1923 la Roma. Șase ani de zile, din 1925 până în 1931, a fost profesor la Academia Agricolă din Cluj. Un singur an a fost director al Muzeului de studiere a ţinutului natal din Chișinău (1931-1932). După război a fost lector la Institutul Pedagogic din Chișinău, colaborator ştiinţific superior la Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiinţe a URSS. Bibliografia lucrărilor semnate de Teodor Porucic întrunește 126 de titluri, dintre care menţionăm: *Solurile Basarabiei* (1913), *Geografia Mării Negre* (1914), *Geologia Basarabiei* (1916), *Lacurile sărate din sudul Basarabiei* (1926), *Relieful între Prut și Nistru* (1929), *Regiunile naturale ale Basarabiei* (1930), *Terminologia geografică în limba română* (1932), *La izvoarele Lăpușnei, Nârnovei și Bâcovăţului* (1937) ș.a.

Bibliografia lucrărilor lui T. Porucic atestă o fidelitate deosebită a acestui autor pentru cea mai prestigioasă revistă basarabeană – *Viaţa Basarabiei*: *Organizarea conducerii coloniilor eline din Basarabia* (1935, nr. 7-8); *Terminologia cromatică în Basarabia* (1932, nr. 4); *Staţiunile balneare și climatice dintre Prut și Nistru* (1932, nr. 5); *Sublimul și muzica în Basarabia* (1937, nr. 3-4, 5-6); *Cântecul lui Jarov* (trad. din lb. rusă de T. Porucic; 1933, nr. 10); *Regiunile naturale la Răsărit de Prut* (1932, nr. 10); *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru* (1933, nr. 3, 8, 11, 12; 1934, nr. 12; 1935, nr. 1); *Spre obârșia Lăpușnei, Nârnovei și Bâcovăţului* (1936, nr. 3-4); *Contribuţiuni nouă pentru istoria evoluţiei naţionalismului între Prut și Nistru (din notele biografice ale dlui T. Porucic)* (1937, nr. 7-8); *Din păcatele fecioarei ştiinţei [geologice]* (1935, nr. 2); *Câteva cuvinte asupra protoistoriei din Câmpiile Basarabiei* (1935, nr. 4); *Cultura în câmpiile noastre* (1935, nr. 6); *Dărâmarea coloniilor eline* (1935, nr. 10); *Cultura antică în părţile noastre* (1936, nr. 5-6, 9, 10, 11-12; 1937, nr. 3, 4); *Origina luzilor* (1935, nr. 11-12); *Date istorice asupra Chimerilor* (1937, nr. 5-6); *Alte date istorice asupra Chimerilor* (1937, nr. 10); *Decadenţa culturii eline în părţile noastre: raporturile dintre elini și autohtoni înainte de căderea Atenei* (1935, nr. 9); *Lămurirea unei mistificări istorice: un manuscris preţios* (1938, nr. 10).

A participat la elaborarea planului general de reconstruire a oraşului Chișinău, fiind unul dintre colaboratorii lui Alexei Șciusev. A decedat în 1954, la Chișinău.

Casa lui Teodor Porucic din Chișinău, str. Șciusev 69

UN BIBLIOFIL-MEMORIALIST

O figură anonimă pentru contemporanii noștri, Nicolae N. Tolmacevski, a lăsat niște pagini de memorii intitulate *Auzite și văzute în veacul meu*, pagini de toată frumusețea. Fără de ele este greu să-ți imaginezi veridic Chișinăul de odinioară…

Născut la 4 decembrie 1885 la Bălți, într-o familie de ucraineni, a fost exponentul etnic care purta în sângele său rădăcini și românești, și sârbe. Tatăl lui a fost Nicolai Demian Tolmacevski, născut la 4 decembrie 1840 în s. Brașevan-Tolmaciovca, care a făcut studii la Liceul de băieți din Chișinău și a fost secretar, apoi anchetator la Tribunalul Basarabiei.

Mama sa se numea Eufrosenia Ivanovna Stanovici. Iar mama ei era Ecaterina Ivanovna Boțan, care, la rândul său, era nepoata lui Vasile Boțan, nobilul care semnase în 1814, alături de alți nobili basarabeni, scrisoarea către împăratul Alexandru I, în care îi recunoșteau că sunt supuși ruși. Bunicul Ivan Egorovici Stanevici era sârb și, în 1852, la Bălți s-a căsătorit cu Ecaterina Boțan. Au avut împreună 17 copii.

N. Tolmacevski deținea un act de vânzare-cumpărare din 1797 de la generalul Sanders 18 000 de desetine de pământ, între râurile Kuialnicul Mare și Kuialnicul Mic, la Hadji-Bey, lângă Odesa.

A învățat la Liceul de băieți nr. 1 din Chișinău (5.04.1896 – 1905) și chiar a scris mai multe pagini din istoria acestui liceu care n-au fost editate și s-au pierdut. Vina aparține lui Liviu Marian, care a declarat că Liceul „B.P. Hasdeu" există doar din 1918 și el nu va admite o altă istorie a acestei instituții de învățământ.

În perioada 1907-1911 și-a făcut studiile la Universitatea din Harkov, Facultatea de drept.

A lucrat ca avocat. Până în 1940 a adunat cca 3000 de volume la tema *Basarabia*. După cum afirmă N.N. Tolmacevski: „…colecția mea putea concura cu adevăratele comori buchinistice la așa pasionați de plaiul nostru cum au fost: M.K. Zozulin, N.K. Moghileanschi, P.Gh. Gore (moștenitorul bibliotecii tatălui său – a notarului Gheorghe Gore), P.V. Sinadino, V.L. Lașcov, G.A. Bezviconâi (și fiul lui – Gh. G. Bezviconi), P.N. Halippa, I.E. Pelivan și V.M. Adiasevici."

A fost un animator al Ligii minorităților din Basarabia și al Societății amatorilor fotografi.

În 1940 el a rămas la Chișinău, iar în 1944 s-a refugiat la Craiova, unde a și murit la 19 martie 1955.

În manuscrisul *Portretov dlinâi read*… Gheorghe Bezviconi, notează la p. 8: „Recent prietenul meu din Craiova mi-a trimis ultima lui fotografie. Aceasta era umbra plinului și înaltului N.N. Bărbuța, încărunțită și ochii buni și meditativi aminteau de Tolmacevski de odinioară… tăia pâine la internatul unei școli din Craiova. Vara, când copii plecau în vacanță prânzul nu-l mai primea. Pentru faptul că transcria niște conturi la contabilitate i-au permis să locuiască în subsolul școlii…"

UN OM CARE AVEA CULTUL CĂRŢII

Matvei Kornilovici Zozulin

Un mare bibliofil al Chișinăului a fost Matvei Kornilovici Zozulin (1829 –19.01.1895). S-a născut în familia unui ofițer din Podolia. În 1845 a fost primit în calitate de funcţionar al Tribunalului penal al Basarabiei. A făcut o carieră vertiginoasă. În 1869 e consilier efectiv de stat. În 1874 e înscris în rândurile nobilimii.

A participat activ la toate lucrările legate de destinul Chișinăului și al Basarabiei: eliberarea ţiganilor, secularizarea averilor mănăstirești ș.a. În Comitetul statistic al Basarabiei a colaborat la *Monitorul gubernial*, a făcut parte din comisiile ce se ocupau de lupta împotriva invaziei de lăcuste și a abuzurilor funcţionarilor de stat.

Figură populară și cu o foarte mare autoritate în ţinut. A fost președintele Zemstvei din Chișinău și de cinci ori a fost reales judecător de pace onorific. Fiul lui, N.M. Zozulin, a colaborat cu Pavel Cruşevan la editarea almanahului *Basarabia* (1903).

Era posesorul unei biblioteci foarte bogate în care se păstrau rarităţi bibliografice din seria publicaţiilor despre Basarabia. După moartea lui Matvei Zozuli și a fiului său, cele două fiice au vândut biblioteca apelând la ajutorul lui N.N. Tolmacevski, care în memoriile sale *Auzite și văzute în veacul meu*, la p. 39 scrie: „…prin intermedierea mea marea lui bibliotecă a fost cumpărată de M.M. Grinfeld și aproape în întregime dusă peste hotare. Iar biblioteca consta din cca 7000 de volume din diverse domenii ale ştiinţei. În calitate de onorariu pentru intermediere am primit câteva ediţii curioase, printre care șase volume ale codului de legi ale lui Armenopol și legile lui Donici în ediția Senatului din 1831, precum și nu puţine cărţi editate la tipografia eparhială din Chișinău pe timpul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni."

Casa lui Matvei Zozulin se afla la intersecţia străzilor Iașului (azi N. Iorga) și Reniului (azi M. Kogălniceanu) și era o oază culturală a Chișinăului. Intelectualii în etate discutau ultimele noutăţi literare sau politice, răsfoiau revistele proaspăt apărute la Petersburg sau Moscova, iar tineretul se distra la etajul de jos.

Cu studii făcute în condiţii de casă, posedând nişte capacităţi intelectuale deosebite, Matvei Zozulin a fost figura cea mai importantă în cârmuirea gubernială a Basarabiei mulţi ani de zile.

O BASARABEANCĂ CARE L-A REFUZAT PE STANISLAVSKI

La acest început de mileniu senzaţia că locuim în mijlocul unui teatru este tot mai evidentă. Zeci de spectacole pe scenă și nenumărate în preajma noastră. Și tot cu gândul la teatru te duci atunci când pomenești numele lui Stanislavski. Unui îl rostesc cu pietate, pomenind, ca pe o rugăciune, la orice ocazie, spusa acestuia despre faptul că „teatrul începe de la garderobă!".

Vom încerca să descurcăm un fapt mai puţin cunoscut din biografia lui Constantin Sergheevici Stanislavski (1863-1938), care e, de fapt, un nume adoptat, un fel de „nom de guerre". Numele lui la naștere a fost Alekseev.

O fotografie din arhiva lui Gh. Bezviconi reprezentând două domnișoare care evident pozează în roluri de servitoare. E un epizod dintr-un spectacol jucat de o trupă de amatori. În partea de jos a fotografiei este o inscripţie incitantă: „Maria Egorovna Râșcan-Derojinschi (după soţ Burskaia). Pe ea a cerut-o în căsătorie K.S. Alekseev-Stanislavski."

Maria Egorovna Râșcan-Derojinschi, cea cu mătura în mână, era fiica lui Egor Râșcan-Derojinschi, despre care am scris cândva și un fragment din acea informaţie consider util să-l repet pentru a lămuri niște momente genealogice.

Despre Iorgu Râșcan-Derojinschi se crede că este primul basarabean care a însușit perfect mentalitatea rusă.

S-a născut în 1839, în familia Smarandei Râșcan și a colonelului Leopold Derojinschi.

Maria Egor Râșcan-Derojinschi (din dreapta)

A fost înfiat de unchiul său spătarul Iordache Râșcan și trimis la Petersburg pentru a ajunge ofiţer în garda imperială.

Demisionat din armată și întors la baștină, Iorgu Râșcan-Derojinschi se căsătorește cu Ecaterina Russo.

În viaţa socială și politică a Basarabiei s-a impus destul de ușor, datorită capacităţilor sale deosebite. Sociabil și autoritar, cumpătat și inspirat în chestiunile de gospodărire a moșiilor sale, a devenit un lider recunoscut al societăţii basarabene. Între anii 1872 și 1875 este ales mareșal provincial al nobilimii.

S-a stins din viaţă în 1880, lăsând o urmă de profundă tristeţe în inimile celor care l-au cunoscut și un palat în centrul Chișinăului ridicat pe strada București, 62 (pe atunci strada Podoliei), zămislit de arhitectul A. Bernardazzi. Un palat care avea să-l supravieţuiască, trecând prin încercările a două războaie, a nenumărate cutremure și îngenunchind învins numai de furtuna democratizării.

Fiica acestui boier basarabean era în drept să-l refuze pe marele regizor care era la o vârstă considerată mai puţin acceptabilă pentru domnișoarele emancipate din mediul tineretului de odinioară. O basarabeancă dintr-o familie bună a refuzat să se căsătorească cu Stanislavski în favoarea unui anonim – Burski.

O nouă axiomă. În dragoste chiar și anonimii sunt mai puternici ca celebrităţile.

PRIMUL SUBMARIN ROMÂNESC ȘI CHIȘINĂUL

Se ştie că", în cel de-al Doilea Război Mondial, România a avut un singur submarin *Delfinul*. Era un submarin de tip vechi, german, primit drept contribuţie de război. În fond, era folosit ca navă-şcoală, dar odată războiul început a fost dotat cu armament și scos la luptă.

Comandantul acestui submarin a fost Gheorghe Milu, marinar, căpitan de rangul I, absolvent al Liceului Militar din Chișinău „Regele Ferdinand I". Admis la învăţătură în 1928, el a absolvit în 1936 liceul împreună cu încă 32 de colegi. A fost prima promoţie de opt clase a liceului.

Colegul lui de clasă, scriitorul și ziaristul Virgil Gheorghiu, autorul celebrei lucrări *Ora 25* a plecat într-o expediţie de luptă cu submarinul *Delfinul* pentru a ajunge la Sevastopol. În *Memoriile* sale (București, 2003), Virgil Gheorghiu descrie această navă, care de fapt putea să devină și sicriul de fier pentru întreg echipajul, deoarece din cauza vechimii vasului la scufundare curgea uleiul și pe suprafaţa apei rămânea o pată uriașă care era depistată de avioanele sovietice și submarinul era bombardat fără osteneală.

Norocul însă a făcut ca acei 40 de membri a echipajului să revină vii și nevătămaţi în portul Constanţa.

Scriitorul Virgil Gheorghiu căuta partea romantică a acestei expediţii, dar în cele din urmă și-a dat seama că viaţa cotidiană pe un submarin vechi este de fapt o confruntare directă în fiecare clipă cu moartea.

O expediţie care fusese preconizată pentru zece zile a fost încheiată cu greu în două săptămâni. Și totuși, pe acest submarin exista un detaliu nemaiîntâlnit astăzi pe vasele moderne:

„(...) Ochii mi se opresc pe ceva care strălucește. E o cușcă cu bare de cupru, care strălucesc ca aurul. Este plasată aproape de postul căpitanului. E goală. Este singurul lucru frumos la bordul submarinului.

– E o piesă de muzeu, îmi dă explicaţii căpitanul. Nu se mai găsește ceva asemănător. E un exemplu unic. Când a fost construit subma-

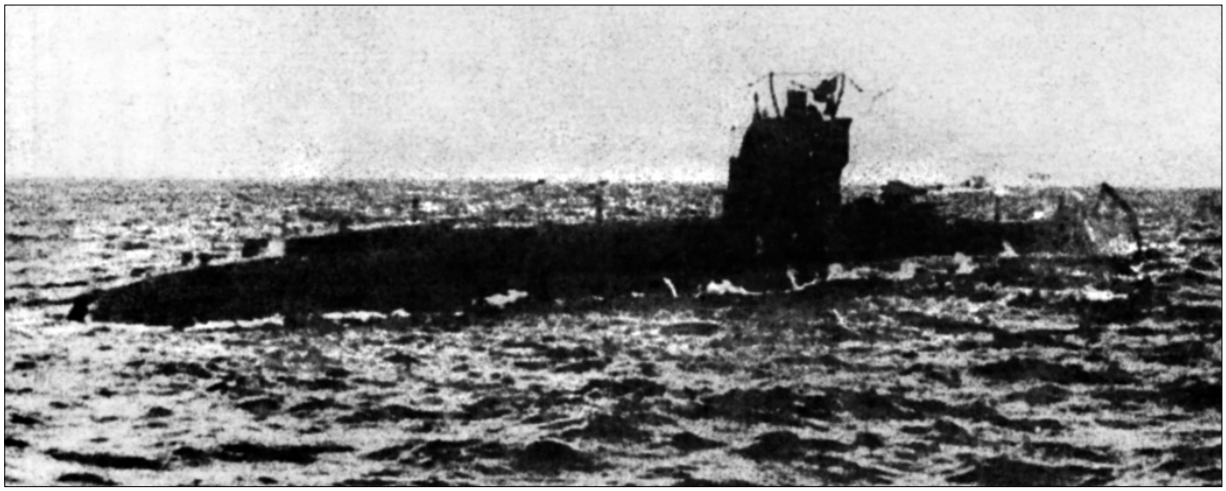

Submarinul *Delfinul*

rinul nostru nu existau încă aparate miniaturizate pentru a măsura compoziţia atmosferei, cantitatea de oxigen sau oxid de carbon. La bordul unui submarin, măsurarea toxicităţii aerului este vitală. Este o chestiune primordială.

Şi fiindcă nu existau aparatele necesare, se aducea la bord, înainte de fiecare imersiune, şi se închideau în această cuşcă şapte iepuri albi. Un marinar de cart trebuia să se uite în permanenţă la iepurii albi care se găseau în această cuşcă. Iepurii albi sunt nişte fiinţe vioaie, vesele, care se mişcă neîncetat. Se distrează între ei tot timpul. Joaca este singura lor raţiune de a trăi. Ca şi copiii. Dar, de îndată ce cantitatea de oxigen la bordul submarinului scade, iepurii albi încetează să se mai joace. Rămân nemişcaţi şi moţăie. Refuză să mai bea şi să mai mănânce. Atunci marinarul trebuie să dea alarma. Asta înseamnă că aerul a devenit toxic, iar cantitatea de oxigen la bord a scăzut. Viaţa echipajului e în primejdie. Căpitanul ordonă să se deschidă distribuitorul de oxigen. Şi de îndată ce oxigenul se răspândeşte, cei şapte iepuri albi reîncep să se joace, să ronţăie şi să bea. De comportamentul iepurilor depindea viaţa sau moartea echipajului.

Iepurii albi mor întotdeauna cu şapte ore înaintea fiinţelor omeneşti. Echipajul stătea deci cu ochii aţintiţi pe cuşcă. În caz de nenorocire, echipajul ştia că nu mai avea decât şapte ore de trăit, după moartea ultimului iepure alb. Iată la ce servea această cuşcă...

Istoria cu iepurii albi care serveau drept instrumente de măsură la bordul submarinului îi impresionează pe camarazii mei. Chiar căpitanul este emoţionat."

Despre Liceul Militar din Chişinău „Regele Ferdinand I" s-a scris foarte puţin. Şi astăzi se evită cu îndărătnicie pomenirea lui printre liceele Basarabiei. Se uită însă că acest liceu a fost unul elitar şi din clasele lui au ieşit personalităţi care au constituit gloria armatei române. Ca să ne imaginăm ce concurs era la admiterea în liceu dăm doar două cifre – 3000 de candidaţi şi 40 de locuri. Şi evident că după o aşa selecţie de riguroasă, cine reuşea la examene într-adevăr era ofiţer militar. Chiar atitudinea faţă de elevul militar era una deosebită. Fiecare elev avea ordonanţa lui şi în liceu ei nu ştiau nimic afară de studii, pregătirea fizică şi comportamentul în societate. Era o onoare să fii elev al Liceului Militar din Chişinău.

Noi însă remarcăm faptul că primul şi unicul submarin românesc din cel de-al Doilea Război Mondial a fost condus de un elev remarcabil al acestui liceu.

În biografia lui Gheorghe Milu se mai întâlnesc câteva fapte care pot fi trecute pe răboj drept eroice. A luptat şi în marina germană în Marea Nordului unde a fost rănit, a fost comandant al navei-şcoală de ofiţeri de marină şi în 1950 când au fost surprinşi de o furtună în Marea Neagră a reuşit să ancoreze într-un port bulgăresc, evitând ancorarea în malul turcesc. A fost comandantul celor trei nave de pescuit pe care România le-a adus din Japonia.

Cred că o biografie mai amplă a acestui distins militar o vom prezenta-o cu altă ocazie. Aici însă ţin să subliniez că elitismul acestui liceu era fondat, în primul rând, pe corpul didactic şi dintre aceştia aş enumera doar câteva personalităţi: scriitorul Nicolae Dunăreanu, scriitorul Augustin Z.N. Pop, istoricul Ciulcu Alexandru, compozitorul Mihai Bârcă, matematicianul Ion Parno, istoricul Hristea Dăscălescu, matematicianul Andrei Scobioală, geograful Gheorghe Raşu, istoricul literar Ion Negrescu ş.a.

Nu ştim care este soarta submarinului *Delfinul*, probabil că ar trebui să fie o piesă bună de muzeu, noi însă am găsit o imagine din timpul războiului şi ne putem face o imagine clară despre această navă, care a înscris un capitol aparte în istoria militară a românilor.

CUPRINS

Dr. Lidia Kulikovski. Un oraș al oamenilor, un oraș pentru oameni....3
Istoria adevărată se poate scrie numai prin oameni....4
Chișinăul aproape invizibil....5
Bulevarde, străzi, ulicioare....7
Fețele Chișinăului de altădată....23
Portret de grup al istoriei....30
Ambasadorii pe care i-am avut....51
Din galeria celebrităților care au vizitat Chișinăul....63
Personalități care au salvat personalități....85
Călători prin Chișinău....107
Primul Parlament al Basarabiei – Sfatul Țării....127
Guvernele Republicii Democratice Populare Moldovenești....166
Chișinăul ca loc de refugiu....186
Profiluri în oglinda vremii....238
Scriitori care au fost... 374
Femei celebre....510
Bibliofili, colecționari și muzeografi....563
Enigmele Chișinăului... 597